

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

167.796

Fábián Ernő

Naplójegyzetek

1980–1990

1983

Fábián Ernő

Naplójegyzetek
1980–1990

A könyv megjelenését a

**KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI
MINISZTERIUM**

NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁGA
támogatta

A szöveggondozás, a bevezető és a jegyzetek az
MTA Kisebbségkutató Intézet munkaprogramjában,
a Pro Minoritate Alapítvány és a
Nemzeti Kulturális Alapprogram (4313/3665 sz.)
támogatásával készültek

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FÁBIÁN ERNŐ

**Naplójegyzetek : 1980–1990 / Fábíán Ernő ; ed., pref.: Bárdi Nándor și Filep
Tamás Gusztáv ; postf.: Peti Emese. – Cluj-Napoca: Kriterion, 2010**

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-26-0975-0

I. Bárdi Nándor (ed., pref.)

II. Filep Tamás Gusztáv (ed., pref.)

III. Peti Emese (postf.)

821.511.141-94
929 Fábíán Ernő

FÁBIÁN ERNŐ

Naplójegyzetek 1980–1990

Közzétette, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta
Bárdi Nándor és Filep Tamás Gusztáv

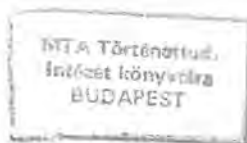
KRITERION KÖNYVKIADÓ
KOLOZSVÁR

167. 796

A borítót
Matei László
tervezte

© Fábíán Márta, 2010
Bárdi Nándor
Filep Tamás Gusztáv
Kriterion

R12

A könyv szerkesztője: H. Szabó Gyula
Nyomdai előkészítés: Kriterion Műhely
Megjelenés éve: 2010. Alak: 17 x 24 cm
Kiadói ívek száma: 28,108
Nyomdai ívek száma: 18,75

Készült a kolozsvári GLORIA Nyomdában
Felelős vezető: Nagy Péter

57601/2011

Ajánlás

Kulcs Fábíán Ernőhöz

Mik voltak a Ceaușescu-féle diktatúra körülményei között publikálhatatlan, sőt szóban is elmondhatatlan gondolatai annak az embernek, akit a nyolcvanas évektől a nemzeti és kisebbségi kérdés tekintetében mesterüknek tekintettek a következő két évtizedben a nemzetpolitika frontvonalába kerülő erdélyi és magyarországi fiatalok? Mi lehetett a titka, a kulcsa Fábíán Ernőnek? Valószínűleg nem lényegtelen kérdés ez a közelmúlt magyar történelme, sőt jelenünk egyes vonatkozásainak megértéséhez.

Egy erre adott választ, ezzel kapcsolatos forrásművet tart kezében a tisztelt olvasó. Fábíán Ernő gondolkodása meghatározó befolyást gyakorolt azokra az Erdély-járó magyarországi fiatalokra, akik a rendszerváltás után aktív szerepet vállaltak Magyarország és a határon túli magyarság politikai kapcsolatainak alakításában, kritikus partnerként együttműködve a nemzetpolitika intézményeit létrehozó, rendszerváltó kormánnyal, fönntartva a nemzetpolitikai aktivitás folytonosságát a visszarendeződés időszakában, majd kormányzati szinten is magukra vállalva az ezzel kapcsolatos feladatok teljesítését. S hasonló befolyást gyakorolt azoknak a külhoni, mindenekelőtt erdélyi nemzedéktársak gondolkodására is, akik az anyaországi harcostársak szövetségeseivé, barátaivá váltak a lassan emberöltőnyi közös útkeresés során.

Ha a naplónak ettől a vonatkozásától eltekintünk, akkor úgy fogalmazhatunk, hogy amit ezeken a lapokon olvashatunk, az egy nemzeti kisebbséghez tartozó, kisvárosi értelmiségi meghökkentően őszinte beszélgetése önmagával a világtörténelem egyik legkomorabb kommunista diktatúrájában. Őszinte, sőt vakmerő, de mégsem teljesen szabad, nem teljesen önkorlátozás nélküli beszélgetése. Nem teljesen szabad, hiszen – amint a naplószöveg kiváló gondozói, Bárdi Nándor és Filep Tamás Gusztáv is megjegyzik – egyes gondolatokat, egyes témákat még a kizárólag önmagának írt naplójegyzetekben is cenzúrázott a szerző, félve, hogy a diktatúra képviselői hozzájutnak a magánnaplóhoz, és a feljegyzések bajba sodorhatnak másokat: például szeretett feleségét, Márta asszonyt vagy az ellenzéki Limes-kör tagjait. Fábíán Ernő azokat a gondolatait vetette papírra, amelyekkel, ha kiderülnek, „csak” önmagát sodorta volna bajba.

Nem az utókor tájékoztatásának igényével tette ezt, mint pl. Márai Sándor, hiszen senkinek sem adott számot a napló létezéséről, a rendszerváltás után sem. Még feleségének sem beszélt róla. A jegyzetek megfogalmazása, pontosabban megfogalmazatlansága is azt tükrözi, hogy a szerző nem másoknak kívánt üzenni velük. Inkább egyfajta lelki kényszernek akart megfelelni. Amit leírt, azt valakinek el kellett mondania. S ha másnak nem lehetett, legalább önmagának mondta el, a füzetek lapjainak közvetítésével. Nem szerkezeti felépített módszerről és tartalomról van szó, hanem pillanatképekről, pillanatnyi hangulatok, belső vívódások rendkívül életszerű és bámulatosan hiteles lecsapódásáról.

S éppen ez az, amiért ehhez a forráshoz érdemes nyúlunk, ha azt keressük, hogy miért vált a hermetikusan elzárt diktatúra egyik kisvárosában élő, publikációs tilalom alatt álló értelmiségi az említett magyarországi fiatalok egyik referenciapontjává. A lapokon ugyanis nem csupán a diktatúra legsötétebb évtizede kel életre, hanem egy párját ritkító emberi csúcsteljesítmény is. Ernő bácsit tudása mellett a maga mélységében csak most feltáruló erkölcsi teljesítménye tette nemzedékünk mesterévé és példaképévé.

A napló szöveg gondozásból mércét állító közreadói a szerző publikációiról, illetve publikálásra szánt, de a hatalom által elvetett műveiről szólva arra mutatnak rá, hogy Fábíán Ernő úttörő volt a nacionalizmus tudományos tanulmányozásának magyar adaptá-

lása terén. Ez eszmetörténetileg fontos adalék Fábián Ernőnek az utóbbi évtizedek magyar történelme és tudományossága alakulásában betöltött jelentőségéhez. Maga a napló azonban pont az ellenkező irányból enged bepillantást ugyanebbe. Nem azt mutatja ki, hogy a diktatúra határain átcsempészett irodalom alapján mit adaptált egy magyar gondolkodó a nyugati szellemi irányzatokból. Hanem annak a lenyomata, hogy milyen erkölcsi természetű válaszokat adott önmaga számára a konkrétan, saját környezetében, a Ceaușescu rezsim Romániájában, a magyarságra nehezedő nyomás közepette, Kovásznán felmerülő kérdésekre. Hagyjuk az utókorra annak eldöntését, hogy Fábián Ernő életművének megítélése tudományos vagy éppen naplóírói teljesítményén alapul majd.

Ezeknek a naplóban kirajzolódó erkölcsi, magatartásbeli válaszoknak két vonulatát szeretném kiemelni, mint olyat, amely a későbbi magyar nemzetpolitika szempontjából meghatározóvá vált.

Az egyik az erőszakmentes érdekérvényesítés igénye. A machiavellizmus elvetése. Fábián Ernő nemzetpolitikai gondolkodásának egyik lényeges eleme, hogy a legigazabb cél sem szentesítheti az erőszakot. Ebből a szempontból egyik fő ideálja Gandhi szabadságmozgalma, amelyet Fábián az erőszakkultuszra épülő marxizmus-leninizmus görbe tükreként mutat fel.

Az másik vonatkozás a nemzeti problémáknak a racionális megoldás igényével történő megközelítése. Fábián Ernő ellenérzést táplált a problémák bagatellizálásával szemben éppúgy, mint a problémáknak a megoldás perspektívája nélküli, szimbolikus mezőben történő elveszejtésével szemben. A nemzeti problémák pontos definiálását és szelíd, de következetes megoldását szorgalmazta, idegenkedve a romantikus nagyotmondásoktól.

Meggyőződésem, hogy továbbra is ezt az utat kell járnunk.

Németh Zsolt

Az ideológia és valósága – A példaadás lehetősége

Szemponatok Fábíán Ernő naplójegyzeteihez

Az ismert olvasási szokásainkból kiindulva azt feltételezzük, hogy az olvasó előbb beleolvassa a naplóba vagy épp elolvassa, és aztán térhet vissza a bevezetőre, hogy tájékozódjon a szöveggondozás elveiről, a szerzőről és életművéről, illetve a dokumentum szélesebb összefüggéseiről. Így történik, avagy másként, könnyű eljutni ahhoz a kérdéshez, hogy miért fontos romániai magyar szemszögből Fábíán Ernő? Három dolog miatt mindenképpen: egyrészt a nyolcvanas években publikált szövegei révén részese lett annak a folyamatnak, amelyben a romániai magyar értelmiség saját közösségének azonosságképét kialakította; ez alapján 1989 után a romániai magyar nemzeti kisebbséget, kvázitársadalomként, külön politikai közösségként foghatjuk fel. Másrészt Fábíán életpályája annak a vidéki, közösséget építő értelmiségi modellnek a példája, amely a magyar kisebbségi közösségekben a húszas évek óta különböző változatokban jelen van. Azt mutatja, hogy a „népszolgálat” alapelveihez ragaszkodva bármilyen körülmények között mit és hogyan lehetett megvalósítani a helyi közösségben és a szakirodalomban. Kisebbségtörténeti tapasztalat, hogy a közösségi élet minősége szempontjából ezek az emberek – tudományoskodva: mint erős szerkezetek – kulcsfontosságúak. Harmadrészt mindennek forrásértékű dokumentációját adja a napló, amely napi helyzetjelentés és elemzés, ugyanakkor folyamatos öndiagnózis több mint fél évtizeden át.

A szöveggondozás szempontjai

A most közreadott naplójegyzetek 2004-ben, Fábíán Ernő hagyatékának rendezése során kerültek elő. A napi feljegyzések kilenc füzetben találhatók, 600 oldalnyi kézzel írt szövegről van szó (a szerző általában csak a füzetlap jobb oldalára írt). Ezek a füzetek ma a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményében a 884. számú jelzeten találhatók.

Az első füzet, melynek borítójára Fábíán ezt írta: „Tervek, jegyzetek”, főleg 1975–1979 között keletkezett vázlatokat, szórványos bejegyzéseket tartalmaz. Ugyanitt szerepel egy 1982-es és két 1983-as bejegyzés, amelyet utólagosan felvettünk a naplóba. Az első oldalon található bejegyzés az egész napló címeiként is értelmezhető: „Az ideológia és valósága”, alatta ez áll: „Napló”. A füzetben 30 lapon a legkülönfélébb idézetek, jegyzetek és vázlatok szerepelnek. Ezek közlésétől azért tekintettünk el, mert nem érték el a későbbi, 1980-ban kezdődő naplójegyzetek mélységét és nélkülözik azok rendszerességét. Egy másik jegyzetfüzet első lapján található bejegyzés összegzi a füzet tartalmát: „Miért nem lehet a kisebbségi élet teljes értékű emberi élet? (esszé nyersanyaga)”. Ebben olvasmányjegyzetek szerepelnek (Lukács Györgyről, Balzacról, Bergyajevről, Bulgakovról).¹ Kiegészítő volta miatt a füzet anyagát sem közöljük.

1980–1983 között a naplóba inkább alkalmi bejegyzések kerültek. 1984-től folyamatosan, olykor szinte naponként, máskor több napos vagy hetes kihagyásokkal, de bizonyos

¹ Az indító kérdés miatt talán Fábíánnak az 1987-ben készült, a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos korabeli helyzetértékelését összefoglaló, *Amiért nem lehet és a lehetőség* című tanulmánya előmunkálatainak tekinthetjük ezt a füzetet. Cseke Péter a Makkai Sándor 1937-es *Nem lehet* című írása kiváltotta vita anyagát összegyűjtötte és a kéziratot 1985–1987 között többeknek megmutatta, akik akkor hozzászóltak a „kisebbségi létparadoxon-vitához”. Ez alkalmából készült el Fábíán Ernő kézírata. Lásd: *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Sajtó alá rendezte: Cseke Péter, Mentor, Marosvásárhely, 1995, 63–86. p. A harmincas évek vitájának anyaga szintén megjelent: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Válogatás: Cseke Péter és Molnár Gusztáv, előszó: Cseke Péter; utószó és jegyzetek: Molnár Gusztáv, Héttorony, Budapest, 1989, 267 p.

rendszerességgel, titokban készültek a jegyzetek; a napló létezéséről a szerző felsége, Fábián Márta sem tudott. Ebből az időszakból két hónapról – 1987. március–április – maradtak el a naplófeljegyzések, vagy ha ekkor is készültek, akkor valószínűleg egy külön füzetbe kerültek, amelynek eddig nem akadtunk nyomára. A napló 1990-ben egy betelt füzettel zárul.² Folytatását nem találtuk meg; annak létezését valószínűtlennek tartjuk azért is, mert a szerző elfoglaltsága, majd 1995-től betegsége a naplóírást nem is igen tette lehetővé.

A sokszor nehezen olvasható naplófüzeteket legépeltettük, a gépelt változatot összeolvasztuk az eredetivel, a hibás olvasatokat javítottuk, végül az egész szöveget a ma érvényes helyesírási szabályok szerint gondoztuk, külön bírálva el a határeseteket. Fábián – talán a sietség miatt – következetesen hibásan írt bizonyos szavakat, ezeket természetesen javítottuk, de tiszteletben tartottuk az egyéni írásmódokat. Ennek legszemléletesebb példája: a naplóban következetesen sztálinizmus és Sztalin szerepel, s mi ezt a főszövegben változtatlanul hagytuk.

Fábián Ernő szövegében gyakori a betűkihagyás és az egyeztetés hiánya. A kéziratban levő hibákat, betűtévesztéseket ott, ahol csak egy-egy betűt érintettek, megjegyzés nélkül javítottuk, szintén külön jelzés nélkül javítottuk – valószínűleg több száz esetben – a hiányzó névelőket. A szöveg érthetőségét segítő kiegészítéseinket szögletes zárójelbe tettük. Ahol a megfogalmazás értelemzavaró volt, vagy a sietség folytán szembetűnő nyelvhelyességi hiba volt benne ott [sic!]-et alkalmaztunk, ahol az adott szót nem tudtuk értelmezni, erre lábjegyzetben utaltunk. A bekezdések és a dátumozás az eredeti szövegnek felelnek meg.

A lábjegyzetelést nemcsak azért tartottuk fontosnak, hogy az olvasó a napló állításait értelmezhesse, hanem arra is utalni akartunk, hogy Fábián honnan szerezte az információit, és hogy milyen volt az a környezet, amellyel nap mint nap érintkezett.³

Ez utóbbi vonatkozásában azonban hiányoznak a nyolcvanas éveket bemutató feldolgozások.⁴ Ezért a Megyei Tükör tanulmányozásán túl személyes adatközlésekre támaszkodhattunk, amiért ezúton mondunk köszönetet Bogdán Lászlónak, Borsi-Kálmán Bélának, Fábián Mártának, Gazda Józsefnek, Györgyjakab Izabellának, Hermann Gusztávnak, Iancu Laurának, Jeney Évának, Kiss Jenőnek, Lőrincz D. Józsefnek, Meister Róbertnek, Szabó Gyulának és Varga Ágnesnek.

A naplóban szereplő idézeteket minden esetben megpróbáltuk visszakeresni, s ha kellett, javítani; ott, ahol a szövegben Fábián az idézett szerző nevének kívül nem adott meg más támpontot, ez nem minden esetben sikerült. Amikor Fábián valamely állításának tényanyagát jegyzetben pontosítjuk, nem akadékoskodásból tesszük, hanem azért, hogy érzékeltesük a szerzőhöz eljutó korabeli információk korlátozott voltát. Nem az a dolgunk, hogy a korabeli híreket, híteket, előítéleteket minősítsük, hanem – mint már jeleztük – hogy fel tárhatóvá tegyük a szerzőt körülvevő közeget.

Úgy gondoljuk, hogy – még ha a napló az egyes események bemutatása során nem minden esetben tartalmaz is konkrét neveket – Kovászna város és megye nyolcvanas évekbeli közállapotainak forrásmunkáját tartjuk a kezünkben. Az eseményeken túlmutatóan a naplójegyzetekben *egy diktatúra működésének évekig végzett, jelen idejű elemzése és egy társadalmilag elkötelezett értelmiségi folyamatos önreflektálása* jelenik meg. A szöveggon dozás során és a jegyzetkészítéskor elsősorban két olvasói célcsoportban gondolkodtunk.

² Az utolsó bejegyzést – 1990. XII. 14. – megelőző jegyzet dátuma: 1990. IV. 12. Ez lehet elírás is, de nyolc hónapos kihagyással is számolhatunk.

³ Ebben a vonatkozásban kihagyott lehetőség és elretentő példa Lakatos István szociáldemokrata politikus emlékiratainak kiadása jegyzetek, bevezető és mutatók nélkül. (Lakatos István: *Emlékeim I., Szemben az árral*. Appendix, Marosvásárhely, 2005.; *Emlékeim II. Börtönéveim*, Alutus, Csíkszereda, 2007.) Félő, hogy a szaporodó megfigyelésidősszé-publikálások során is ez lesz a gyakorlat.

⁴ Az RKP Kovászna megyei oktatási, kulturális és propaganda intézmények tevékenységének feltárása külön kutatás tárgya, amelyet nem vállalhattunk. De valószínűleg ennek révén lehetne teljes a megyei értelmezési keret.

Egyrészt a háromszéki, tágabban székelyföldi olvasókban, akiknek egy része megélte a korszakot, és közülük sokan Fábián Ernőt, illetve tevékenységét, írásait is ismerhették. A feltételezett olvasók egy másik része azok közül kerülhet ki, akik szeretnének többet tudni e munka révén a Ceaușescu-korszakról.

Szerkesztői szempontjaink összefoglalása után a napló értelmezését azzal is szeretnénk segíteni, hogy röviden összefoglaljuk: miben is állt Fábián Ernő előbb említett társadalmi elkötelezettsége; milyen viszonylatokban nyilvánult ez meg és hogyan változott, és ennek nyomán hova helyezhetjük el a naplójegyzeteket a szakirodalomban.

Pályaképvázlat

Fábián Ernő pályáját, három fontos töréspontot alapul véve, négy részre lehet osztani: 1971-ben leváltották a kovásznai középiskola éléről. Ezt követően kezdett el rendszeresen publikálni társadalomtudományi kérdésekről, majd 1984-ben, negyedik könyve megjelenése után publikációs tiltólistára került. Az elkövetkező hat évben folyamatosan írta naplójegyzeteit, és ezzel párhuzamosan 1985–1986-ban részt vett a Limes-kör munkájában. Két később kiadott könyvének kézírata is ekkor készült el. A harmadik meghatározó esemény az 1989–1990-es változás volt, amely után az első években még részt vett a helyi közéletben. 1995 őszén agyvérzést kapott, ezért a tanítással és az írással is fel kellett hagynia. 2001 augusztusában szívinfarktusból hunyt el.

Fábián Ernő 1934. október 12-én született Kovásznán. Itt végezte elemi iskolai tanulmányait, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, ezt követően a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelem–filozófia szakos tanári oklevelet 1956-ban. Ezekre az évekre így emlékezett: „Az egyetemi oktatók fiatalok voltak, tudományos műveiket jórészt a hatvanas, hetvenes években írták. Nemcsak oktattak, hanem neveltek is. Aki odafigyelt, megtanulhatta a hivatás teljesítésének normáit. Tanáraim közül elsősorban, de nem kizárólagosan Jakó Zsigmondot, Csetri Eleket és Imreh Istvánt említeném meg. Bodor András az antikvitás, Jordáky Lajos az addig elitelt vagy zárójelbe tett szocializáció és a nem kommunista baloldallal szembe fordított tekintetünkét, Balogh Edgár Bálcescuról tartott speciális kurzust. Stilisztikailag is villogó előadásában újszerűen, a mozgalmi retorikától és sémáktól eltérően elemezte a magyar és a román közös múlt hagyományait. Ha már nevek kerültek szóba, emlékezniem illik Keszi-Harmath Sándor *Tőke*-elemzéseire is. A filozófusok közül Gáll Ernőt, Csehi Gyulát, Tóth Sándort kell megemlítenem. Mivel soha nem tudtam beállni egy meghatározott szakvágányra, hallgattam Szabédi László esztétikai előadásait is. Stílust és logikát tanultam. [...] Ezzel tanítómestereimet fel is soroltam. Mégis említést kell tegyek egy »másik egyetemről« is, melyet a Bolyain eltöltött tanulóévek alatt én alapítottam a magam szolgálatára. A tanrend és némely kurzusok szellemisége nem felelt a sarjadjó kérdésekre és kételyekre. Ezért kellett a másik egyetem, ahol én választottam a tanárt, én voltam az olvasó-hallgató, és magam előtt vizsgáztam. Ezen az egyetemen tanított Platón, Arisztotelész, Descartes, Kant, Ortega y Gasset, Huizinga, Madariaga, Németh László, Székfi Gyula, Hajnal István. A német nyelvvél kínálódva Spenglert is meghívtam vendégelőadóknak. El merem mondani, hogy a marxizmust jórészt Lukács Györgytől tanultam. A Lukácsot ért bírálatok csak fokozták érdeklődésemet. A zseniális eretnektől többet lehet tanulni, mint a »csalhatatlan« bírálótól. Ami hiányzik, azt valamilyen módon pótolni kell.”⁵

1956–1959 között Fábián Illyefalván volt iskolaigazgató, innen nősült 1958-ban. Egyházi esküvője miatt leváltották és Lisznyóba helyezték át tanítani. 1960 őszén az akkor alakuló kovásznai középiskolába került. Egy év múlva ennek az iskolának az élére nevezték ki. 1971-

⁵ *Egy européer az „Isten háta mögött”*. Beszélgetés Fábián Ernővel. Aetas, 1988. 2. sz. 63–64. p. Az interjút – neve feltüntetése nélkül – Bellavics István készítette.

es, nyilvános indoklás nélküli leváltásáig sikeresen vezette az intézményt, 1969-ben munkaerőrenddel tüntették ki, beválasztották a városi pártbizottság vezetőségébe, a középiskolát pedig a KISZ KB „élskolának” tekintette.⁶ Fábán az 1968-as megyésítéssel létrejött Kovászna megye vezetői elitjéhez, Király Károly köréhez kapcsolódott. Ebben az évtizedben az iskolában Zsuffa Zoltán volt a legközelebbi munkatársa, aki ludovikás tisztiként kiképzését nem meghazudtolva, matematika-fizika szakos tanárként, igazgatóhelyettesként, kitűnő szervezőként jól kiegészítette Fábiant.⁷ Az 1960-ban alapított szívkörház és a gyógyturizmus hatására ebben az évtizedben indult el a kisváros fejlődése. Fábán baráti köre elsősorban a tanár kollégákból és helyi orvosokból állt. Egy másik, számára fontos vitatársaság a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükörnél dolgozó újságírók, irodalmárok köre volt.⁸ Fábán ekkor a hatvanas évek végének néhány évig tartó nemzetiségpolitikai nyitása nyomán megerősödő helyi magyar elitek körébe tartozott. A következő évtizedben részben az ekkor létrejött A Hétnek mint a nem irodalmi, hanem szélesebb értelemben vett kulturális-társadalmi orgánumnak köszönhetően a romániai magyar kulturális életben egyre markánsabban megjelenő, a közéleti kérdéseket nem irodalmárként tematizáló személyiségek köré sorolható.

Fábán a hetvenes években kezdett el folyóiratokban publikálni,⁹ elsősorban a Korunkban, A Hétben, és a szegedi Tiszatájban. 1984-ig négy könyve jelent meg és harminchét tanulmányt, illetve könyvismertetést közölt.¹⁰ Ezek az írások tartalmukat tekintve négy nagyobb témakörbe csoportosíthatók. A legmeghatározóbb vonulat a magyar, illetve erdélyi eszmetörténeti hagyományok mint folytatandó és eligazító példák bemutatása volt. Ehhez kapcsolódnak az akkori jelen *nemzetiségi önismeretét* szolgáló vizsgálódások. A harmadik körbe azok az írások tartoznak, amelyek a nemzeti, *nemzetiségi közösség fejlődéséhez szükséges feltételeket* mérlelik és a kapcsolódó fogalmakat próbálják tisztázni, illetve tudatosítani az olvasókban. A negyedik nagy téma az *értelmség szerepe* a közösség életében, és az ehhez kapcsolódó társadalmi felelősség kérdése. Mindezeket áthatja egy korszerűsített műveltségesszémény hirdetése, amelynek egyik eleme a műszaki, gazdasági ismeretek fontosságának hangsúlyozása, a másik pedig a nemzetközi, alapvetően a nyugat-európai és amerikai tapasztalatok folyamatos figyelése, adaptálása.¹¹

Az életmű nagy témái

Fábán számára a *történelem* példatár, amelyből okulni kell. Már első ilyen jellegű publikációjában hangsúlyozta, hogy az „önismeret szervesen hozzátartozik a nemzeti és

⁶ Gálfalvi György: Miért váltották le Fábiant Ernőt? In In Memoriam Fábiant Ernő. Összeállította Fábiant Ernőné Kovács Márta. Kriterion, Kolozsvár, 2004, 15–22. p. [A cikk eredetileg az Ifjúmunkásban jelent meg 1971-ben.]

⁷ Dr. Szöcs Géza: *Zsuffa Zoltán, a borvizek kutatója és szoborállító*. Székely Újság, http://www.szekelyujsg.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=686:zsuffa-zoltan-a-borvizek-kutatoja-es-szoboral-lito&catid=orszag-vilag (2010.06.18.)

⁸ Lásd erről a közegről Csiki László *Sugás* c. írását. In uő.: *Adalék, vélekedések (vallomások, tárcák)*. Pesti Szalon, Budapest, 1992, 107–113.

⁹ Az 1968-tól megjelenő sepsiszentgyörgyi Megyei Tükörben is megjelentek kisebb alkalmi cikkei. A lap 1969-es számaiban nem találunk általa jegyzett írásokat, de 1970-ben kilenc publikációja jelent meg ott: Engels Frigyes. Megyei Tükör, 1970. november 27., 6. p.; Villáminterjú Németh Lászlóval. Uo. 1970. február 21., 6–7. p.; Örök Hellász... Uo. március 7., 10. p.; március 14., 10. p.; A politikai Lenin. Uo. 1970. április 11., 8. p.; Lenin és a kultúra. Uo. április 18., 6–7. p.; A játék öröme. A labdarúgó világbajnokság margójára. Uo. július 25., 12. p.; A tudomány közvetlen *termelőerő*. Uo. szeptember, 12., 2. p.; A *vállalt sors*. Uo. 1970. október 18., 6. p.

¹⁰ *Fábiant Ernő műveinek bibliográfiája* [1984-ig]. Aetas, 1988. 2. sz. 71–72. p. (Fábiant a bibliográfiába, amelyet saját maga állított össze, a napi- és hetilapokban [Megyei Tükör, Brassói Lapok] megjelent cikkei nem vette föl.)

¹¹ Fábiant Ernő: *Az ember új világa*. Korunk, 1972. 11. sz., 1618–1624. p.; uő: *Gondolatok a műveltségről*. A Hét, 1973. 17. sz., 17. p.; uő: *A megmértett világ*. A Hét, 1977. 3. sz., 8. p.

nemzetiségi tudathoz”.¹² Ugyanitt, Horváth István magyarózdai szociográfiájáról szólva, mintegy a harmincas évek erdélyi magyar társadalomtudományi gondolkodásának alapmegállapítását elvenítette fel újra, amely a parasztságot tekintette a nemzetiségi társadalom etnikai alapjának. Az erdélyi, illetve a kisebbségi múltat tematizálja az előző évtizedben kiadott erdélyi emlékiratokat ismertetve. Úgy véli, hogy ezek a munkák „nemcsak művészi alkotások, hanem társadalomtörténetiek is, a nemzetiségi lét tudatosodásának és a cselekvő humanista magatartás genezisének regényei”.¹³ Persze paradox módon ezek az ismertetések egy magyarországi folyóiratban jelentek meg. De itt is dokumentálható a Fábiánra és a korabeli erdélyi magyar szerzőkre jellemző kiszólás, a közösségen belüli önerősítés beiktatása: „A nép a veszély korszakaiban mutatja meg a közössége mélyén munkáló belső életerőt.”¹⁴

Erre példa Apáczai Csere János élete és munkássága, amelyről Fábián 1975-ben publikált kismonográfiát.¹⁵ Apáczai, aki saját társadalmát átalakítását az oktatáson keresztül látta megvalósíthatónak, értelmiségi modellt testesít meg a szemében a korszerű műveltségesszémény honosítása terén. Az Apáczai-könyvet öt évvel később követő, Eötvös Józsefről szóló kismonográfia legfontosabb jellegzetessége a XIX. századi, Eötvös képviselte magyar szabadelvűség és nemzetiségpolitika bemutatása.¹⁶ Ez főleg körültekintő ismeretterjesztő összefoglalás; nyilván az lehetett a burkolt célja, hogy bemutassa: a klasszikus liberális nemzetiségpolitika korszerűbb, mint a marxista.

Az évtized végére – a folyamatos és rendszeres önképzés, a magyarországin túl a német és angol nyelvű szakirodalom olvasása nyomán¹⁷ – Fábián írásaiiban egyre markánsabbak lesznek az elméleti keretek. Történeti vonatkozású írásainak célja egy-egy, a romániai magyar kisebbségi közélet és közgondolkodás számára aktuálisan fontos téma háttérelmézése volt. Ez határozta meg két, 1980-ban megjelent tanulmányát is. Bethlen Gábor politikája kapcsán a politikai realizmus mibenlétét, Tóth Sándor könyvének ismertetésekor pedig a nemzetiségi művelődés hatékonyságának, a különböző vélemények becsatornázásának kérdését járta körül.¹⁸ A „török-párti” vagy „realista” Bethlen-konstrukciók elfogadása helyett Fábián a fejedelem értékelésekor a politikai realizmus ideáltípusával vetette össze tevékenységét. A politikai realizmus szerinte „olyan politika – teleologikus tevékenység –, amelynek kitűzött céljai egybeesnek a történelmi kor trendvonalával és az ennek megfelelő értégyarapítással, a körülmények tudatos alakításával”.¹⁹ Az elemzéssel üzen is a szerző, hiszen egyrészt felmutatja közössége történeti örökségét, régebbi politikai szubjektum voltát, másrészt a konklúzióban alapértékeket mint politikai elvárásokat fogalmazott meg. „Mindenekelőtt ez a politika [Bethlen Gáboré – B.N.–F.T.G.] nem korlátozódott a nemzetközi viszonyok közötti fondorlatos helyezkedésre, hanem céljait az ország belső viszonyainak jobbításával összhangban érte el. Az olyan politika, amely nagyrészt vagy teljesen a külkapcsolatokra koncentrál, mit sem törődve a belső anyagi vagy szellemi gyarapodással, nem nevezhető realizmusnak. A társadalmi reformok előli kitérés nem szolgálhat alkalmul a nemzetközi porondon való, olykor tetszelgő ügyeskedésre. [...] Bethlen nem akart többet, mint amennyit körülményei, a nemzetközi erőgyensúly és az erdélyi viszonyok megengedtek. Távol állt tőle az utópikus képzelődés. [...] A politika öntörvényűségét, miszerint

¹² Fábián Ernő: *A paraszti múlt írói rajza. (Horváth István: Magyarózdai toronyalj.)* Tiszatáj, 1972. 5. sz., 62–65. p.

¹³ Fábián Ernő: *Továbbélő hagyomány. (Erdélyi emlékiratokról.)* Tiszatáj, 1972. 11. sz., 70–76. p. Az ismertetett szerzők: Kacsó Sándor, Nagy István, Kemény János, Bartalis János, Antal Dániel, Bethlen Miklós, Rettegő György, Hermányi Dienes József, Borsos Tamás, Kovásznai Sándor, Koós Ferenc, Wass Pál.

¹⁴ Uo. 70. p.

¹⁵ Fábián Ernő: *Apáczai Csere János.* Dacia, Kolozsvár, 1975, 197 p.

¹⁶ Fábián Ernő: *Az ember szabad lehet. Eötvös József eszmévilága.* Dacia, Kolozsvár, 1980, 233 p.

¹⁷ Fábián anyanyelvén kívül románul, németül, angolul és oroszul olvasott.

¹⁸ Fábián Ernő: *Bethlen Gábor politikájának realizmusa.* Korunk, 1980. 4. sz. 255–261. p.; uő: *A megmaradás műveltségmodellje – Tóth Sándor nézőpontjából.* Korunk, 1980. 10. sz. 730–733. p. [Tóth Sándor: *Rólunk van szó. Tanulmányok.* Kriterion, Bukarest, 1980, 354 p.]

¹⁹ Korunk, 1980. 4. sz. 256. p.

önnön törvényei szerint kell üzni, a reneszánsz találta ki, és Machiavelli emelte a morál fölé, foglalta elméleti rendszerbe. De az öncélú politikánál is meg kell keresni a magasabb célt, amelyre irányul. Bethlen Gábor a politika öncélúságát ki tudta vonni önköréből, hogy »a két pogány« közt az ország sorsát jobbra fordítsa. Azt az alternatívát választotta, amely értékgyarapító eredményekhez vezetett, ezért alkotása jelentéshordozó modell maradt; értelmesen cselekedett az értelmetlenség homokhegyei között, uralkodása az ész és a moralitás villanása volt az amorális történelemben. [...] A politikai realizmus alapvető jegye a lényeglátással összhangba hozott észszerű cselekvés. Bethlen értette, hogy »az világon semmi egy állapotban meg nem maradhat, hanem minden ennek forgandó romlása alá vetettek«. A múlandóság ellen okszerűen cselekedett.²⁰ Ez a hosszabb idézet egyben illusztráció is ahhoz, ahogyan Fábián az elemzést, az értelmezési kereteket és az üzeneteket írásai elején, a fogalomtisztázáskor vagy a végén, konklúzióként, állításaiban összehangolja.

Tóth Sándor könyvét ismertetve a „megmaradásra” vonatkozó írásokat tartotta kulcsfontosságúknak Fábián. Ez nem véletlen, hiszen más írásaiban akkor már a nemzeti tudat mibenlétét és szerkezetét vizsgálta. Tóth Sándortól azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy szerinte „a nyelv- és sorsközösség még csak »önmagában vett« egység, amorf, könnyen bomlasztható adottság csupán. Mindaddig, míg a kultúra közösségében nem strukturálódik a »nekünk való« egységgé. Kiragadva e találó meghatározást szövegkörnyezetéből, kritikai vizsgálódásunk középpontjába állíthatjuk. Lényegében Tóth Sándort a »nekünk való« közösség érdekli, egészen pontosan a nemzetiségi tudat belső szerkezeti problematikája és funkcionáló képessége.”²¹ Fábián később bemutatandó doktori dolgozata tervéből kiderül, hogy az előbbi idézetében egyben a saját ekkori központi kutatási kérdését jelölte meg. Tóthtal együtt úgy vélték, hogy egy nemzetiség szellemi ereje, fennmaradása nagymértékben a tudatformák rendszere hatékony működésének függvénye.²² Fábián itt és korabeli írásainak többségében egy, a nemzetiségi lét működésére vonatkozó modell elemeit kereste. Ennek egyike a marxizmus a nemzetiségi kérdéshez való viszonyának kritikája. Továbbgondolja Tóth Sándor Marx-tanulmányát, és az emancipáció fogalma kapcsán teszi fel a kérdést: „vajon a marxí politikai és emberi emancipációba beletartozik-e a nemzetiségek teljes emancipációja?”²³ A marxizmus, a leninizmus és a sztálinizmus nemzetre vonatkozó tételeit és nemzetiségpolitikáját többször külön elemezte, és ezek összefoglalását adja a nyolcvanas évek második feléből származó kézírata, amely csak az ezredforduló után jelent meg.²⁴ A másik fontos elem a demokratizmus és a saját intézmények működésének igénye. Fábián szerint ugyanis a Tóth Sándor által elemzett romániai magyar vitakultúra fejlődéséhez szükséges közmegegyezéssel játszható szabályokhoz, a vitákat lebonyolító intézmények hatékony működéséhez (kutatóintézet, egyetemi katedra, vitafórum), a jó közérzethez a „körülmények demokratizmusa” szükséges. Ugyanez jelenik meg előfeltételként Fábiának a nemzeti azonosságtudattal foglalkozó vizsgálataiban is. A transzszilvanizmus újraértelmezésekor – még a történeti önismeret témájánál maradva – *A tudatosság fokozatai* című könyvében a transzszilvanizmus hatékony működésének előfeltételét egy demokratikus politikai konszenzus létezésében látta.²⁵

²⁰ Uo. 260–261. p.

²¹ Korunk, 1980. 10. sz. 730. p.

²² A kilencvenes évek közepén a romániai magyar politika ezen lép túl a regionális gazdasági, infrastrukturális érdekek középpontba állításával. Ez egyben ennek a kulturális és morális értékek vezérelte stratégiának a háttérbe szorulásával, kiüresedésével járt.

²³ Korunk, 1980. 10. sz., 733. p. Marx a politikai emancipáción az állampolgári egyenjogúságot értette, az emberi emancipáción pedig a társadalmi erők olyanfajta megszervezését, amellyel azt „az élet forrásainak urává teszi”.

²⁴ Fábián Ernő: *Görbe fából nem lesz egyenes. A marxí-lenini kisebbségpolitika elméletének és gyakorlatának színváltásai*. Sajtó alá rendezte és a kiegészítő jegyzetek írta: Vincze Gábor. Pro-Print–Bon Ami, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 2001, 167 p.

²⁵ *Azonosság és kultúra*. In Fábián Ernő: *A tudatosság fokozatai*. Kriterion, Bukarest, 1983, 77. p.

Fábián legnagyobb hatású önismereti múltértelmezése az előbb említett tanulmányában a transzszilvanizmushoz kapcsolódik. Az addigi döntően irodalmi, illetve művelődéstörténeti értelmezésekkel szemben az erdélyi magyar nemzeti kisebbség önazonosságát tudatosító ideológiaként fogta fel és sajátos azonosságideológiaként értelmezte a transzszilvanizmust,²⁶ „... olyan eszmék, feltevések, felfogások, remények, kívánságok, aggályok, eszmények rendszerének [tekintette – B.N–F.T.G.], amely sajátos logikájával a nemzeti azonosságot tudatosította, meghatározott legitimitást adó funkcióval. Ugyanakkor kritikai feladatokat is teljesített, s ezzel biztosította az állandó továbbfejlődés lehetőségét.”²⁷

A transzszilvanizmus lényegét Fábián nem abban látja, hogy létezik-e az „erdélyi lélek”, „hanem az ideológia által tételezett azonosságtudat minőségében, s hogy milyen közösséggé akarta változtatni a nemzetiséget, mint a társadalom sui generis részét”.²⁸ Legfontosabb értékeinek a vallási türelmet, a szabadelvűség erdélyi hagyományait, a közös történelmi sors hangsúlyozását, a szülőföld szeretetét tartja.²⁹ „Pluralizmusával, kritikai nemzetszemléletével, nyitottságával a nemzeti és nemzetiségi azonosság tudatosításának eszményi mását állította szembe a kizárólagosságot történelmi parancsként hirdető nacionalizmus valóságával. A torzításokkal szemben a valóságnak megfelelő és tökélesíthető önazonosságtudat kialakítását tűzte ki célul.”³⁰ A transzszilvanizmus ma legismertebb képviselői ragaszkodtak a politikafeletti szellemiséghez és mellőzték a társadalomtudományi módszereket és fogalmakat, az irodalomban és az etikában találták meg a megfelelő kifejezési eszközöket. Mindehhez azért hozzá kell tennünk, hogy Fábián értelmezése nem számol a többségi, román partnerrel. K. Lengyel Zsolt nyolcvanas években indult kutatásai eredményeképpen épp ennek alapján tekinti a politikai transzszilvanizmust – a regionális többség kialakítására, az etnikai törésvonalakon való túllépésre vonatkozó alternatívaként – zsákcúcnak.³¹

Fábián a tanulmány végén, miután a tiszta osztálytudatot nemlétezőnek, ideológiai fikciónak tekinti, elutasítja Gaál Gábor vulgármarxista, szocreális értékelését a transzszilvanizációról. „A nemzeti és nemzetiségi azonosságtudat csak a három szint, az önazonosság, a kiscsoporttudat és az osztálytudat szerves egymásba épülésével alakul ki, enélkül nem beszélhetünk önismeretről, végső soron valóságos helyzetet megközelítő önértékelésről. Tiszta osztálytudat nincs, s ezért nem tekinthető másnak, mint ideológiai fikciónak. Az osztálytudat és a nemzetiségi azonosságtudat kizárólagossá emelése egyaránt tévedés.”³² Azt is világossá teszi, hogy miért nem lehet a Gaál Gábor-i szemlélethez kapcsolódni. Ez a megközelítés ugyanis abból indul ki, hogy „a történelem értelmét hordozó osztálytudat – nem nehéz felismerni ebben az átfördített »világszellemet« – megvalósítja a magáért való nembeliséget, s az egyén és közössége (a nemzetek és nemzetiségek) csak megfordíthatatlan folyamat alárendelt részeként tud a nembeliség szintjére emelkedni. Aki pedig nem alkalmazkodik a feltartóztathatatlanul előre haladó vonulathoz és nincs birtokában az ezt tükröző biztos tudásnak, tévelygő, és érdemlegeset nem alkothat”.³³ A transzszilvanizmus átértelme-

²⁶ A fogalom és a vonatkozó viták összefoglalását adja Dávid Gyula a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* V/2. kötetének transzszilvanizmus-szócikkében: EME–Kriterion, Kolozsvár, 2010, 924–936. p.

²⁷ Fábián Ernő: *Azonosság* i. m. 54. p. [Az ismertetés során folyamatosan használjuk Bárdi Nándor írásait Fábián Ernő 1983-as és 1984-ben megjelent könyveiről: *A Példaadás tudatossága I–II*. Aetas, 1987. 1. sz. 149–158. p.; 2. sz. 147–156. p.]

²⁸ Ua. 57. p.

²⁹ Ezeknek az elemeknek a kibontását és átfogó, történelmi keretekbe ágyazott erdélyiségkonceptiót ad: Fábián Ernő: *A megmaradás parancsolatai. Esszé az erdélyiségről, mint politikai entitásról*. Osiris, 1999, 270 p. E modell szerint az erdélyiség lényege az önkormányzatiság, az autonómiák rendszere.

³⁰ Fábián Ernő: *Azonosság* i. m. 60. p.

³¹ K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007, 382 p.

³² Fábián Ernő: *Azonosság* i. m. 67. p.

³³ Ua. 67–68. p.

zése mellett ez Fábíán másik fontos lépése: lényegében azt állítja, hogy a marxizmus keretei között nem lehet a nemzetiségi kérdést kezelni. Ez pedig nemcsak a hivatalos ideológiával való nyílt szembenállást jelent, hanem egyben a Gáll Ernő képviselte rendszeren belüli alternatíva keresését nem látja eredményre vezetőnek, ezért elutasítja azt.

Az 1984-ben megjelent *A példaadás erkölce* című könyvben Fábíán Ernő a történelmi önismeret körében Bethlen Gáborról, Apáczai Csere Jánosról, Eötvös Józsefről szóló tanulmányain kívül Széchenyi István, Szabó Dezső és Németh László szellemi örökségét értelmezi újra.³⁴ Míg az előbbieket „példaszemélyiségek”, addig Szabó Dezső és Németh László Fábíán egész gondolkodását mélyen meghatározó vonatkoztatási pontok voltak. Ugyanebben a kötetben a két világháború közti román modernizációs vitákat is áttekintette, Eugen Lovinescu és Tudor Vianu nézeteit állítva középpontba. Lovinescu a nemzeti kultúrában az eredetiséggel szemben az utánzás és az asszimiláció szerepét hangsúlyozta. A hagyományos kultúrát és az életkörülményeket az eszmék erejével akarta megváltoztatni, és ebben kulcsszerepet szánt a forradalmi utánzás mechanizmusának, amely révén szerinte egyes modernizációs fokozatokat át lehetne ugorni. A román civilizációt elemezve Lovinescu „a nemzet eredendően latin szellemi és lelki alkatának fokozatos eltorzulását mutatja be. A Bizáncban és a szlávokon [keresztül – B.N.–F.T.G.] behatoló kultúrhatások orientalizálták a lakosságot. Az élet passzív, fatalista felfogása mellett a fanarióta korban elterjedt az erkölcsi hanyatlás és a korrupció. [...] A döntő fordulatot a francia felvilágosodás és forradalom eszméinek elterjedése hozta”.³⁵ Lovinescu a francia államot tekintette a forradalmi utánzásra alkalmas modellnek. Ennek megszilárdulását látta az 1866-os román alkotmányban. Ezzel együtt a gazdaságban a nemzeti ipar megteremtését tekintette „a román lélek keletellenítése” befejeződésének. A nemzeti identitás döntő elemét a latinitásnak az érvényesülésében látta. Ebben a folyamatban különíti el Lovinescu a moldvai mentalitást (amely hagyományhű, passzív, álmodozó) a havasalfölditől („igazi forradalmárok”). A román modernizációról lefolyt eszmetörténeti vitákhoz kapcsolódva fejti ki Fábíán a véleményét az adaptációról: „Egy ország szabadelvű átalakításának bonyolult, összetett, belső konfliktusokkal terhelt folyamatát semmiféle tradícióra, történelmi gyökerekre való hivatkozással nem lehet kérdéssé tenni. A nemzeti kultúra »kritikai szellemének«³⁶ érvényesülése természetesen nélkülözhetetlen, de nemcsak a külső hatásokat kell megszüntenie, hanem a hagyományokat is, hogy azok ne nehezdedjenek tabuként a reformgondolkodásra és a nemzet azonosságtudatára. A nemzet azonosságtudatának elferdülését nemcsak az átvett külső formák elégtelen asszimilálása okozhatja, hanem a múlt és a hagyományok idealizálása is, amikor a jelen valóságát és feladatait ködbe borítják a történelem kulisszái”.³⁷ Lovinescuval ellentétben a Fábíán bemutatva Vianu nem az utánzásban látja a kultúra célját, hanem „a megtartásra érdemes tradíciókkal összhangban álló újírtásban”. A talán hosszúnak tűnő idézettel a sorok között olvasó, áthallásos kritikai szemlélet korabeli nyelvezetét is illusztráltuk. Ehhez képest nem mond mást – csak másként és mélyebbre hatolóan – a későbbi naplóíró.³⁸

A társadalom modernizációja során a minták fölmutatása Fábíán modelleket kereső múltértelmezéseiben központi kérdéssé válik: Bethlen Gábor esetében a reális kompromisszumképességet, Apáczainál az oktatás ügyét mint a polgárosodás előfeltételét, Széchenyinél a közértelemességet mint a kulturális nemzetépítés alapkritériumát, Eötvösnél a társadalom által birtokba veendő intézményeket, Németh Lászlónál a minőségigényt tartja

³⁴ Az Apáczai- és Eötvös-tanulmányok nem azonosak a monográfiák szövegével.

³⁵ *A korszerűsödés szükségese*. In Fábíán Ernő: *A példaadás erkölce*. Kriterion, Bukarest, 1984, 196–197. p.; második kiadás: Kolozsvár, 2004, 180–194. p. A továbbiakban ezt a kiadást használjuk.

³⁶ A hagyományok kritikája az új hatásokkal szemben.

³⁷ Fábíán Ernő: *A korszerűsödés* i. m. 186. p.

³⁸ Lásd például a két, a román önismeret problémáira vonatkozó, a kötet megjelenése előtti naplóbejegyzést: 1983. XII. 30., illetve 1984. II. 10.

adaptálhatónak. Mindezek révén az antidemokratikus nacionalizmus hagyományával szemben egy másik hagyományt konstruált meg, a *demokratikus nemzeti azonosságtudat* kritériumait rendszerezte.

Fábián Ernő az illúziómentes és tudományosan megalapozott nemzeti önismeretre vonatkozó elvárásait tükröző tanulmányokon kívül s az előbb bemutatott eszme- és művelődéstörténeti dolgozatokon túl *szociológiai és szociográfiai elemzéseket* is készített. Mai szemmel naivnak tűnnek a társadalom vizsgálatára irányuló két, a hetvenes években megjelent tanulmányában alkalmazott módszerek, arra is utalva egyben, hogy Fábián szemléletében valószínűleg az évtized második felében történt meg a döntő fordulat. Nem pusztán a romániai helyzetben bekövetkezett változások miatt, hanem, úgy hisszük, a folyamatos önképzés, a Gáll Ernővel és más társadalomkutató szakemberekkel egyre szorosabbra fűződő kapcsolat révén. Fábián rendszertelenül és sokat olvasott, és ennek az autodidakta képésnek a módszertani rendszerezettség látta kárát. Ugyanakkor értelmezési modelljei inspirálóan sok irányba vezetnek és mozaikszerűek.

Fábiánnak az 1971-ben a vidéki értelmiség sajátos helyzetéről készült két dolgozata a kovásznai tapasztalatokat összegzi.³⁹ A vizsgált értelmiségi helyzetét a következő meghatározó adottságokkal jellemzi: sajátos kutatási lehetőségek; közvetlen kapcsolat a néppel; kisebb mobilitás; lassú urbanizáció vagy annak hiánya; a tevékenységüket szűk körben ismerhetik meg; a primer társadalmi kötelékek viszonylagos szilárdsága; a helyi államhatalmi szervekkel való közvetlenebb kapcsolat és együttműködés. A tanár, orvos, agrármérnök csoportokat saját közegük szintjén összevetve az anyagi és családi helyzetet, a műveltséget, az elvárásokat, a kapcsolatokat és a társadalmi státus alakulását vizsgálta Fábián kérdőívvel és – tíz éve vidéki tanárként dolgozva – résztvevő megfigyelőként. Az életszínvonal vonatkozásában a legfontosabb cél az autó, mint a megtakarítás célja. Ez az eszköz nem csak státusszimbólum, hanem komoly funkciója lehet az értelmiségi mozgástérben. Egy másik elemzett probléma a házassági stratégia kérdése foglalkozások szerint: ki, kivel, hova (milyen társadalmi pozícióba) házasodik? Az időfelhasználást vizsgálva megállapítja a tanulmány, hogy a vidéki értelmiség otthonosabb életmódot folytat. Fábián a bürokráciaellenes korszaknak megfelelően a legnagyobb problémát az értelmiség „elhivatalnokosodásában” látja. Az értelmiség fogalmát tágan értelmezi; nála az „értelmiségi hivatás” nem korlátozódik az alkotásra, publikálásra, hanem „magában foglalja a mindennapi munka egészét, ahol tudással és ésszel dolgoznak, kultúrával formálják a humánus társadalmat. A legkisebb falutól a fővárosig”.⁴⁰ A vidéki értelmiséget nem látja egységesnek. „Van egy elhivatalnokosodott, hiányos műveltségű elem, amelyet leginkább jóléti karrierizmusa jellemz, s ellentéte egy olyan élbeli réteg, amely műhelyre képes varázsolni vidéki életformáját. [...] E két pólus között helyezkedik el a hivatásának becsületesen élő többség, melynek feltétlenül jó tulajdonsága a helytállás a munkahelyén, a nevelői készség, a népszolgálat, gyengéje azonban a saját kezdeményezés másodlagossága vagy hiánya.”⁴¹ A sajátosan vidéki értelmiségi feladatot pedig nem az új felfedezésekben látja, hanem „a tudományos-műszaki forradalom” korszakában „az ismeretek gyors és alkotó alkalmazásában”.⁴² Ehhez a kutató „elvárási modellt” is készített, amelyben tételesen leírja, hogy melyek a jó tanár, a jó orvos, illetve egy jó agrármérnök kritériumai.⁴³ Ebben a korszak hivatalos elvárásait tünteti föl.

³⁹ Fábián Ernő: *A vidéki értelmiség társadalomrajzához*. Korunk, 1971. 2. sz., 262–271. p.; uő: *Milyen a vidéki élet?* Korunk, 1971. 5. sz., 753–758. p.

⁴⁰ Fábián Ernő: *A vidéki értelmiség* i. m. 263. p.

⁴¹ Fábián Ernő: *Milyen a vidéki élet* i. m. 757. p.

⁴² Fábián Ernő: *A vidéki értelmiség* i. m. 264. p.

⁴³ Pl. „a jó tanár: tanterv és munkaterv szerint dolgozik, betartja a tanítási óra módszertani egységeit, füzeteibe mindent bejegyez, tájékozott a napi hírekben, jól szól hozzá a gyűléseken, mindig azt mondja, amit elvárnak tőle, olyan esetben nem kérdez, amikor minden világos, a tankönyvet ismeri”. Uo. 270. p.

Ugyanakkor ezt – a korban bevett „haladó hagyományok” toposzával – összekötötte a magyar nemzeti hagyományok ápolásával.⁴⁴ A nemzetiségi önazonosság megőrzésének módja tekintetében Fábíán ekkor még az adott rendszeren belüli alternatívában gondolkodott.⁴⁵

Egy másik szociográfiai vizsgálata során 125 kovásznai és sepsiszentgyörgyi végzős középiskolással készített kérdőíveket dolgozott fel.⁴⁶ Hat életpályamodellt konstruált meg, a „racionalista egoistától” a művelt családszeretőn és az „eszközemberen” át a „kritikusig”, az eszmék emberéig. Ezeket összevetve a megkérdezettek legfőbb céljának a nyugodt családi élet és egzisztencia megteremtését találta. Ezt a szülők, nagyszülők paraszti életvilágára vezette vissza. Ugyanakkor kimutatta azt is, hogy a fiatalok életfeladatuknak tekintik „népük szolgálatát”.

Ezekhez az írásokhoz képest sokkal szakszerűbb és kevésbé normatív Fábíánnak a román városszociológiai kutatásokról készült ismertetése.⁴⁷ Három romániai munkát ismertet, de ezek apropóján átfogó képet próbál adni a korabeli urbanizációs folyamatokról az akkoriban megjelent magyar nyelvű szakirodalom alapján. Sorra veszi a társadalmi mobilitás, az emberi kapcsolatok, az ökológiai folyamatok és az etnikai kapcsolatok kérdéseit. Két kérdésben kritikus, főleg a brassói kutatásokat tartalmazó kötettel szemben.⁴⁸ Egyrészt Konrád György és Szelényi Iván magyarországi városi szegregációs kutatásaira hivatkozva elutasítja azt az állítást, hogy az új szocialista lakónegyedek arculatában nem mutatható ki a szegregáció. Azt javasolja, hogy ne egy-egy városrészt és azon belül a lakásokat vizsgálják, hanem városövezeteket vessenek össze. A másik megjegyzése szerint a Brassó-monográfia szerzői az egy háztömbön belül élő különböző nemzetiségűek kapcsolatait jónak minősítették. A kiválasztott 30 háztömbben összesen 11 vegyes házasságot találtak (3%). Az ezekből a házasságokból született gyerekek kétnyelvűek, de családon belül főleg románul beszélnek. Fábíán ezt itt nem értékelte ki, pusztán megjegyezte, hogy a vegyes házasság csak az egyik és nem is a legfontosabb megjelenési formája az etnikai kapcsolatoknak. Másutt feltehetően a brassói vizsgálatra is utalva kijelenti, hogy „ugyanabban a háztömbben lakó magyar, román, német, szerb dolgozók nem létkörülményeikben különböznek egymástól, hanem etnicitásuk jegyeiben”.⁴⁹

Minderről 1979-ben, a Korunknak a *Változó valóság*⁵⁰ című szociográfiai kötet kapcsán rendezett vitájában szövegezte. Itt fogalmazta meg etnicitásfelfogását és a saját magának kijelölt kutatási feladatot: „Az etnicitás, egyszerűsítő fogalmazásban, a nemzetiségre jellemző entitások olyan rendszere, amely meghatározza az egyén és közösség magatartását. Ezért mondhatjuk, hogy a nemzetiség önálló érték- és attitűd-rendszerű közösség. Ha a nemzetiségkutatásban lényeges eredményeket akarunk elérni, az etnicitás mibenvalóságát kell kutatnunk. S e vonatkozásban különös jelentősége van az empirikus értékszociológiai kutatásoknak. Elég, ha arra hivatkozom, hogy a modern ipari társadalomban az életmód tevékenységszerkezete, a munkakörülmények és a tudományos ismeretek nagyjából azonosak a különböző nemzetiségű dolgozóknál.”⁵¹ S itt következett a háztömbök nemzetiségére vonatkozó, már idézett

⁴⁴ „A haladó hagyományok példamutató felkarolása a gondolkodó, néppel együttérző, politikailag helyesen tájékozódó értelmiségiek kezdeményezése nyomán született. Mikes Kelemen, Barabás Miklós, Kőrösi Csoma Sándor, Gábor Áron újra otthonra lelt a nép tudatában. Az életükből és alkotásaik szelleméből újrafogalmazott tanulságok mindennapjaink éltető eleme. Ezekben a műhelyekben formálódik az élet. Az alkotástól kap értelmet és célt.” Fábíán Ernő: *Milyen a vidéki élet* i. m. 758. p.

⁴⁵ Az 1970-ben a Megyei Tükörben megjelent Fábíán-cikk alapján azt mondhatjuk, hogy miközben betartotta a hivatalos nyelv „játékszabályait”, írásai nem propagandaszövegek, hanem érvényesítései azoknak az önismereti, közművelődési elveknek, amelyek képviselését a vidéki, „népét szolgáltató” értelmiségtől elvárta.

⁴⁶ Fábíán Ernő: *Ifjúsági sikermODELLEK*. Korunk, 1972. 2. sz., 220–227. p.

⁴⁷ Fábíán Ernő: *Román városszociológiai kutatások*. Korunk, 1975. 10. sz., 750–755. p.

⁴⁸ *Procesul de urbanizare în R.S. România zona Braşov*. Politică, Bucureşti, 1970.

⁴⁹ Fábíán Ernő: *Az etnicitás mibenvalóságát kell kutatnunk*. Korunk, 1979. 6. sz. 449. p.

⁵⁰ *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Szerkesztette: Imreh István, Kriterion, Bukarest, 1978.

⁵¹ Fábíán Ernő: *Az etnicitás* i. m. 449. p.

kitétel. A nemzetiségi kérdés jogi, illetve politikai szakirodalmán túl az empirikus kutatásokat szorgalmazta tehát annak érdekében, hogy létrehozható legyen „nemzetiségi létünk modellje”. „De a lehetséges modellt nem szabad pragmatikus módon felfogni, mint a megértés ad hoc eszközét, és nem változtathatjuk skolasztikus vállalkozássá sem, tagadva a szignifikáns empirikus értelmezését. Olyan modellre gondolok, amely empirikusan is ellenőrizhető: ki kell, hogy fejezze a létezés, a múlttal összefüggésben, az alternatívák közötti tudatos választások lehetőségével egyetemben. A historicizmusnak is csak így van, mert így lehet értelme.”⁵²

Az elméleti modell kidolgozásának igénye abba a fejlődésfolyamatba tartozik, amelynek fontos eleme, hogy a hatvanas évek végétől az addigi irodalomközpontúság mellett megjelenik a társadalomkutatás igénye s részben lehetősége is azáltal, hogy a két világháború közti tudományosság folytatásaként a Kriterion kiadó bevonja szerzői körébe Mikó Imrét, Venczel Józsefet, Szabó T. Attilát, Jakó Zsigmondot. A hetvenes évek kezdetétől A Hét és a Művelődés révén a romániai magyar nyelvű közéleti, kulturális, közművelődési közbeszéd sokkal színesebb lesz. Ezt követi Bretter György marxizmus-újraértelmezése és tanítványainak marxizmustól való identifikációja, a korabeli nyugat-európai modern szellemi irányzatok adaptálása, s főképpen egy új társadalomtudományi beszédmód meghonosítása. Ebben a folyamatban értelmezhető Gáll Ernő és Aradi József törekvése a Korunknál a professzionális társadalomértelmezés – a lehetőségekhez mért – háttérének megteremtésére.⁵³ Gáll a tanítványainak is tekintett Várhegyi Istvántól, Kósa-Szántó Vilmtól és Fábíán Ernőtől várta saját nemzetiségzociológiai kutatásainak folytatását.⁵⁴ Ugyanehhez a körhöz sorolható Balázs Sándor, akinek 1979-ben jelent meg könyve a két világháború közti magyar társadalomkutatásról, és ez a munka – az irodalomtörténet után – a társadalomtudományok terén mutatta fel a két világháború közti romániai magyar szellemi élet eredményeit, az önismeret folyamatosságának igényével.⁵⁵

Fábíán 1975-ben írta meg egyik levelében Gállnak, hogy doktori értekezést tervez.⁵⁶ Két évvel később véglegesítette a dolgozat vázlatát. „Téma: A társadalmi struktúra dinamikája és az etnikai kapcsolatok (nyersen fordítva[.] románul ünnepélyesebb);

- a.) a marxista társadalomstruktúra elmélete (arra összpontosítok, hogy az etnikai közösségek is a struktúra részei);
- b.) a nemzetiség, mint közösség, ontológiai és értékelméleti értelemben;
- c.) a nemzetiségi értéktudat és érdek;
- d.) a romániai nemzetiségek a szocialista struktúra dinamikájában.

E vázlatot tájékoztatás szándékával írom. Minden rendben volna (persze sok mindent még újra kell tanulmányozni) csak a statisztikai adatok aggasztanak, nem lehet hozzájutni, mert sohasem készült el (egyetlen népszámlálás alkalmából sem!) a statisztikai felmérés részletesen. [...] Adatok hiányában a foglalkozási struktúra és rétegződés elkészítése lesz nagyon nehéz.”⁵⁷ A következő évben, miközben a szerző Gálltól újabb elméleti szakirodalomhoz jutott (nationalizmustanulmányok), és míg készült a kézirat, visszatérő problémaként ütközött Fábíán a kemény statisztikai adatok hiányába. Elméleti irányultságán túl ez utóbbinak a következménye, hogy a kézirat tartalma elméleti irányba tolódott el. 1978 októberében a készülő dolgozat fejezetcímei a következők voltak: „A marxi antropológia és a

⁵² Uo.

⁵³ Gáll Ernő: *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995, 240 p.; Borbély Éva: *A Korunk társadalomnéprajzi körének története. In Kriza Társaság Évkönyve 9*. KJNT, Kolozsvár, 2001, 216–223. p.

⁵⁴ Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. Polis, Kolozsvár, 2003, 47. p. [1979. március 9.], 205. p. [1986. június 26.]

⁵⁵ Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia. Kritikai tanulmány*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 263 p.

⁵⁶ Fábíán Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1975. július 8. In Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000*. Sajtó alá rendezte: Gáll Éva–Dávid Gyula, Korunk–Napvilág, Kolozsvár–Budapest, 2009, 148. p.

⁵⁷ Fábíán Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1977. október 9. Uo. 232. p.

nemzetiségi kérdés; A szocialista társadalom struktúrája; A nemzetiség, mint közösség; Nemzetiségi kultúra; Nemzetiségi értéktudat; Etnikai kapcsolatok; Nemzetiségi tudat (a disszertációban más sorrendben és címmel rendezem.)⁵⁸

A disszertáció kézírata 1979 februárjában került Gáll Ernőhöz Kolozsvárra, azzal, hogy később kiegészül még egy fejezettel – vörös farokként – arról, hogy „nálunk minden a lehető legnagyobb rendben van. A végére gondoltam elhelyezni, a megszerzett (közölt) statisztikai adatok alapján. A felvetett kérdések statisztikai elemzésére nincs mód, az adatok nem megbízhatók, másrészt új szempontú népszámlálást kellene tartani, hogy pl. a rétegződést meg lehessen állapítani. Még a megyékre vonatkoztatva is csak általánosságokat lehet összegyűjteni, a megszokott modell szerint: két osztály és egy réteg”.⁵⁹

Gáll a dolgozat és a Korunkbeli publikációk kapcsán többször bírálta Fábiant a könyvzetbeli hiányosságok miatt.⁶⁰ A dolgozatot 1979 áprilisában – Fábian költségen – kezdték el románra fordítani, majd májusban ehhez kiegészítő fejezetek készültek.⁶¹ Szeptemberben Fábian egy Gállnak írt levelében arról számolt be, hogy írt még két fejezetet a doktorihoz, de valójában a Kriterion számára, „mert Domokos Géza ígéretet tett, hogy kiadja, elvben a szinopszist elfogadta. Nem ezzel a címmel [hanem – B.N.–F.T.G], A tudatosság fokoza-tai”.⁶² Tehát ez a doktorihoz készült anyag képezte az 1983-as könyv alapját. 1980 januárjára kész lett a dolgozat román fordítása, majd két év múlva az egész le lett gépelve, többször javítva⁶³ és 1982 júliusában az egyik lehetséges bírálóval is egyeztetett Fábian Bukarestben a könyvészet és a beadás ügyében.⁶⁴ Ezt követően Fábian Márta emlékei szerint újabb ideologikus beavatkozást kértek, Elena Ceaușescu-idézetek betoldását, de erre Fábian már nem volt hajlandó. Ugyanakkor a 1983–1984-ben hiszterizálódó romániai magyarságpolitika és a Fábian Ernőt érintő, megjelent kötetei miatt kimondott publikációs tilalom nem is tette lehetővé a doktori dolgozat benyújtását. 1990-ben Gáll Ernő újra említette Fábiannak a doktori fokozat megszerzésének lehetőségét, de ő, arra hivatkozva, hogy újra kellene írni az egészet és nincs szüksége semmilyen fokozatra, elutasította ezt.⁶⁵

⁵⁸ Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1978. október 24. uo. CD melléklet

⁵⁹ Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1979. február 11. uo. 283. p.

⁶⁰ Pl. Gáll Ernő levele Fábian Ernőhöz, 1979. március 31. uo. CD melléklet

⁶¹ Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1979. április 3., illetve május 9. uo.

⁶² Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1979. szeptember 7. uo.

⁶³ Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1980. január 1., 1981. december 8. uo.

⁶⁴ Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz, 1982. július 3., uo.

⁶⁵ Gáll Ernő levele Fábian Ernőhöz, 1990. június 10.; Fábian Ernő levele Gáll Ernőhöz 1990. július 7. uo. 595. p. Kedves Ernő!

Tudom, hogy bűnös vagyok. Ezért kérem bocsánatodat. Nem akarom magam mentegezni. Sokoldalú elfoglaltság, helyi gondok, bajok, napi politika stb. és nagy csalódások. Ezek közül is a legnagyobb: éppen olyan végveszélyben vagyunk, mint a Ceaușescu-diktatúra idején. A közéletben semmiféle változás. Megátkozott sarkában élünk Európának. Ez a mi legnagyobb szerencsétlenségünk, és innen származik minden bajunk és gondunk. Bekerítenek és végezni akarnak velünk mint a vágóhídon a marhákkal. Ki gondolt arra, hogy egyáltalán levegőhöz juthatnak a (!). Európában nem, de a Balkánon igen. Valószínű, ezt a levelet is elolvassa a 'Securitatea liberő'. A fiúk keményen dolgoznak, de új gazda is fizet. Ezért írok erről ilyen hosszán, hogy valamelyest ábrázoljam lelki világomat. Nagyon köszönöm, hogy gondoltál a doktorátusra. Azt hiszem, hogy ez tárgyaltan és időszerűtlen. Én már semmi sem akarok lenni. Legkevesbé doktor, vagy más ehhez hasonló cífróság... Egyébként is az egészet újra kellene írni, mert ismét akadhat egy okos, aki esszének titulálja.* Néhol marxizáló [Karl Marx] szöveggel ma nem lehet előállni. S megmondom őszintén, a véglegesített szöveg (Kolozsváron újrafordítva) azt sem tudom, hogy hol van. Valahol elveszett. Nyugodjék békében. Azért köszönöm figyelmességedet. Majd szóban többet mondok magamról is, és a világról is.

A megbocsátás reményében, baráti szeretettel

Fábian Ernő

* Gáll Ernő szóbeli közlése (1994) szerint Fábian Hajós Józsefnek tulajdonította ezt a kijelentést, aki azonban nem olvasta a dolgozatot és Gáll szerint nem is mondott róla véleményt.

Fábián Ernő doktori dolgozatának kéziratát eddig nem sikerült megtalálni. De az kiderült, hogy átfogó szociológiai modell helyett *a nemzeti azonosság tudatról és a nyolcvanas évek kisebbségi helyzetűdatairól dolgozott ki összefüggő koncepciót*, amelyet ma a nacionalizmustanulmányokhoz sorolnánk. Ez a naplóíró harmadik nagy témája. Az erre vonatkozó ismereteket magyar nyelven, Hajnal István, Bibó István és Szűcs Jenő nézetei és a hetvenes évek nemzetközi irodalma alapján elsőként Fábián foglalta össze.⁶⁶ Lehet, hogy ez a hiánypótló szerep járult hozzá a könyv visszavonásához? Ugyanis Dávid Gyula szerint „Fábián könyvét akkor vonatta vissza a sajtófőigazgatóság, amikor itthon már megjelent, s magyarországi exportrendelése lévén, újra lektoráltatták. Ekkor került a szerző is azok listájára, akiről, illetve könyveikről, nem volt szabad írni”.⁶⁷

A magyar hagyományok újrafelfedezésén túl elsősorban E. K. Francis – Fábiánhoz Gáll Ernő közvetítésével eljutó – könyve⁶⁸ volt nagy hatással szerzőnkre. Ugyanis Fábián a nemzetiség helyét keresve a modern ipari társadalom politikai és gazdasági dimenziójában, az intézményi és társadalmi struktúrában, ennél a szerzőnél fedezi fel a hetvenes évektől meginduló nemzeti-etnikai mozgalmak új értelmezését. Az addigi, a modernizációval járó homogenizáció asszimilációs következményeivel szemben Francisra hivatkozva Fábián kijelentheti: „Az etnikai egyneműség az ipari civilizációnak nem sorsszerű velejárója. A társadalmi és gazdasági mechanizmusba való bekapcsolódás – demokratikus körülmények között – nem vezet feltétlen beolvadáshoz. A fejlett tőkésállamokban megújuló nemzetiségi mozgalmak a »melting pot«-ideológia elméleti és gyakorlati tarthatatlanságát bizonyítják.”⁶⁹ Fábián, míg a romániai magyarságnak a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyzetével adatok és feltehetőleg közlési lehetőségek hiányában sem foglalkozott, addig áttételesen a városlakó nemzetiség/kisebbség pozicionálására és problémáira, illetve a néger kulturális tudat és mozgalom kérdésére rendszeresen visszatért az írásaiban.⁷⁰

A tudatosság fokozatai című kötetben megjelent *A közösségi létezés és ideológiák c.* munkájában a közösségtudat alakváltozásait vizsgálva az európai nemzetfogalmak tartalmi változását foglalta össze vázlatosan, a középkortól a nagy francia forradalom okozta alapvető fogalomváltozáson át Jászi Oszkárig és az ausztromarxistákig. A nemzeti jelleg és a nemzettudat történelemfelettségét képviselő XIX. századi historicizmussal, nacionalizmussal polemizál, illetve a marxizmus nemzetfelfogását elemzi ebben a munkában. Az egy évvel később megjelent *A példaadás erkölce* című munkájában már nem történeti, hanem szociológiai értelemben közelít a nacionalizmushoz.

⁶⁶ Fábián Ernőnek a nemzeti azonosság tudattal foglalkozó tanulmányai részben, illetve átdolgozva megjelentek *A tudatosság fokozatai és a Példaadás erkölce c.* kötetekbe: Első publikálásuk adatai: *Az etnikai kapcsolatok nyugati szociológiája*. Korunk, 1976. 9. sz., 702–704. p.; *A partikularitás ideológiája*. Korunk, 1979. 3. sz., 179–185. p.; *Gondolatok a nemzeti kultúráról*. A Hét, 1979. 7. sz. 9., 11. p.; *A tudatosság lehetősége*. In: *Ember, város, környezet. Korunk évkönyv 1980*. Szerkesztette Veress Zoltán, Kolozsvár–Napoca, 1980, 197–208. p.; *Nemzetiség és egyetemesség*. Korunk, 1980. 5. sz., 405–408. p.; *Nemzetiség és egyetemesség II. A nembelihez való tudatos viszony*. Korunk, 1980. 7–8. sz., 532–537. p.; *Nemzet, nemzetiség, érték*. Korunk, 1981. 7–8. sz., 516–521. p.; *Gondolatok az azonosság tudatról*. Tett, 1982. 2. sz., 33–36. p.

Ne feledjük, hogy bár Miroslav Hroch (*Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas* 1968) és Anthony Smith (*Theories of Nationalism*, 1971) alapmunkái már megjelentek a magyar szerző utalt kutatásainak éveiben, de ezen a téren Ernst Gellner (*Nations and Nationalism*, 1983) és Benedict Anderson (*Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983) fogalomértelmezése hozta a nagy áttörést 1983-ban, ugyanakkor, amikor Fábián *A közösségi létezés és az ideológiák* című összefoglalója megjelent *A tudatosság fokozatai* című kötetében.

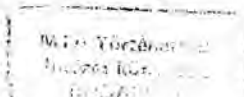
⁶⁷ Dávid Gyula lábjegyzete: Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. Polis, Kolozsvár, 423. p.

⁶⁸ Fábián Ernő levele Ernőhöz, 1978. február 1. In Gáll Ernő: *Levelek i. m.*, CD melléklet.

Emerich K. Francis: *Interethnic Relations. An Essay in Sociological Theory*. Elsevier, New York, 1976, 432 p.

⁶⁹ Fábián Ernő: *A tudatosság lehetősége*. In uő: *A példaadás erkölce i. m.* 41. p.

⁷⁰ Uo. illetve Fábián Ernő: *A négritude – eszme és valóság*. In uő: *A példaadás erkölce i. m.* 53–64. p.

Fábián történeti megközelítésében – amely ma már csak bevezetés lehet a korabeli szakirodalomhoz, de akkor a praktikus összefoglalás mindenképpen relevanciának számított – az etnikai csoporttudatot (Szűcs Jenő nyomán) elhatárolja az ideologikus jellegű, rendi „nemzeti tudattól”, és megkülönbözteti a modern nemzeti ideológiáktól. Ez utóbbi tekintetében a két európai nemzetfogalmat: a jakobinus államideológiát követő J. G. Fichte képviselte álláspontot, miszerint a nép az államban szervezi magát nemzetté, éppúgy veszélyesnek tartja, mint a herderit, a nép nyelvében és kultúrájában megnyilatkozó nemzetet, amely a természettel együtt határozza meg az embert. Ugyanis mindkét nemzetkonceptió magában rejtje azt a veszélyt, hogy kellő társadalmi ellenőrzés (demokratikus intézményrendszer) és humanizáltság (a humanizmus mint a fanatizmus, az egyszólamúság ellentéte) hiányában az állam vagy a nemzet válik a létezés és a fejlődés végső értelmévé az egyén méltóságának kárára. Ebből a kiút (Bibó István nyomán) a demokratikus nacionalizmus (demokratikus azonosságtudattal, mint például Fábián már ismertetett transzszilvanizmus-értelmezésében, ahol a közösség birtokbavétele az ember felszabadulásával jár). Mindez a kelet-európai antidemokratikus nacionalizmusokkal szemben fogalmazódhat meg, amelyek az önismerethiányra, virtuális nemzetképekre és a vágyelví gondolkodásra épülnek. Fábián Marx és Engels nemzetéről, nemzetiségről alkotott elképzeléseit elemezve kimutatta, hogy Hegel hatására a nemzeti mozgalmakat „a munkásosztály forradalmi stratégiájának részeként értelmezték”.⁷¹ A nemzeti mozgalmakat ezért a szerint ítélték meg, hogy azok mennyiben segítik elő az európai forradalmi mozgalmakat. Engelsszel szemben – aki az önrendelkezést a fejlettebb civilizációval bíró nemzetek előjogának tekintette – Lenin a különálláshoz való jogban az uralkodó nemzet burzsoáziájának meggyengítését látta. Ez azonban csak taktikai jellegű értelmezés, hiszen a világforradalomba vetett hitből adódóan számára „a marxisták a demokratikus centralizmus hívei, ellenfelei mindenfajta partikularitásnak, azt a meggyőződést vallják, hogy a nagy, területileg kiterjedt államok sikeresebben tudják megoldani a gazdasági haladás feladatait és kedvezőbb feltételeket biztosítani a proletariátus burzsoázia ellen vívott harcának”.⁷² Tehát Lenin, bár nagyobb jelentőséget tulajdonított a nemzetiségi kérdésnek, mint Marx és Engels, szintén úgy gondolta, hogy a proletár világforradalommal létrejövő szocialista termelési viszonyok megszüntetik a nemzeti sajátosságokból adódó szükségleteket. Fábián nem tekinti végső megoldásnak ezt a marxista választ. Ezért tanulmányát Otto Bauer, Eötvös József és Jászi Oszkár koncepciójának bemutatásával zárja. Ezekben az a közös elem, hogy mindegyik a „demokráciában” látja a kérdés megoldását. Fábián számára a történelmi tapasztalatok is alátámasztják Eötvös véleményét, aki szerint „a centralizált államokban nem valósulhat meg a nemzetiségek önálló fejlődése. Ahol minden jog forrása és birtokosa az állam, illúzió, meddő próbálkozás az önálló személyiségek autonóm akaratának érvényesítése. Ez utóbbi csak a polgári szabadságjogok biztosítása és az önkormányzás elvének tiszteletben tartása mellett lehetséges.”⁷³ Fábián szabadelvűség-parafrázisa mellett „a nemzetiségek számára a legrosszabb demokrácia is jobb a tekintélyelvű államok által teremtett legjobb helyzetnél”.⁷⁴

A nacionalizmus szociológiai megközelítése során a már említett E. K. Francis nyomán a fogalmat úgy definiálja, mint olyan politikai doktrínát, „amelyben a nemzet a legfőbb érték, s ez mint a társadalom szervezésének uralkodó princípiuma jut érvényre”.⁷⁵ A. D. Smith nyomán a nacionalizmusnak etnocentrikus és policentrikus típusát különíti el. Az előbbi világlátásban „a hatalom és érték a csoport attribútuma. A saját csoport a bölcsesség letéteményese, szép, szent, kiváló és művelt; a kiválasztott nép a világ közepe, ezért jelentéshor-

⁷¹ Fábián Ernő: *A közösségi létezés* i. m. 34. p.

⁷² Uo. 36. p.

⁷³ Uo. 40. p.

⁷⁴ Uo. 41. p.

⁷⁵ Uo. 66. p.

dozó, a körülötte élő népek barbárok és elmaradottak”.⁷⁶ Ilyen tudattal rendelkeztek az ókori görögök és a zsidók, saját isteneiket egyedüli igaznak tartva. „Az etnocentrizmus monoteikus és zárt. A modern policentrikus nacionalizmusnak ezzel szemben sine qua nonja az autonómia, az individualitás és a pluralizmus. Ezek együtt alkotják a függetlenség modern eszményét. A »közakarát« az etnocentrizmus isten-eszméjének antropocentrikus változata, mivel a közösség egyedüli törvényhozójának ismerik el.”⁷⁷ A policentrizmus az etnocentrizmussal ellentétben a hatalom decentralizáltságából indul ki; „ez egyben feltételezi az egyenlő státusú nemzetek családjának igazságos rendjét”.⁷⁸

A kétfajta nacionalizmus bemutatása önmagában rámutat az eltorzult nacionalizmus és a totalitáriánus jellegű társadalmi berendezkedés közös gyökereire. Fábián sokféle nacionalizmustípológiát bemutat, de valójában a nemzetiség, mint közösségi forma érdekli. „A jelzett modern ipari társadalomban a nemzeti kisebbségek mozgalmak nem sorolható az etnikai kategóriába, mivel ezeknél a mozgalmaknál nem az etnicitás felismerése a fő cél, hanem az etnicitást kifejező értékrend megtartása az emancipáció folyamatos biztosítása révén. Ezért a kisebbségi nacionalizmus rendszerint policentrikus, csak a marginális helyzet, az elnyomás fokozódása növeli az etnocentrikus vonások felülkerekedésének esélyeit.”⁷⁹

Valószínűleg a cenzurális korlátok következtében állította középpontba Fábián *A példaadás erkölcsé* című könyvében megjelent nemzettudat-tanulmányokban az etnikai-kulturális azonosságtudat és a nemzeti, nacionalista ideológia fogalmi szétválasztását. Miközben a nemzeti és a nemzetiségi helyzet közti lényegi különbséget másutt már tisztázta, itt ezt kerülte. „A nemzetiségek olyan más országok területén élő nyelvi és kulturális közösségek, amelyeknek nincs gazdasági életük és önálló államszervezetük. A mellérendeltségből származik, hogy többnyelvű társadalomban kell megőrizni az azonosságtudatukat is. A sajátos helyzet hozza létre a nemzeti és nemzetiségi azonosulás közti lényeges különbséget. A legfontosabb, hogy a nemzetiség a többnyelvű társadalom viszonyai között ne kerüljön hátrányos helyzetbe, ne érezze magát kiközösítettnek, másodrangúnak. Ez úgy érhető el, ha a nemzetiség mint izomorf – ebben az értelemben hasonló összetételű – egység kapcsolódik a társadalmi struktúrához, részt vesz a hatalom gyakorlásában és intézményein keresztül önmagát irányítani tudja. A hátrányos helyzet zavart okoz az önazonosításban.^[80] De az életképes nemzetiség még hátrányos helyzetében is meg tudja őrizni önnön azonosságát, különösen akkor, ha képes feloldani a valóságban létező diszkordanciákat, az egyenetlenségeket, az egyetértés hiányát, az elkerülhetetlen viszályokat, konfliktusokat. Ez a fejlett nemzetiségi kultúra sajátja. Az ilyen kultúrában az azonosságtudat is fejlett. Az igazi baj abból származik, ha a szükséges társadalmi tapasztalatok és felkészültség híján elveszti arányérzékét, illúziókat kerget vagy kilátástalanság lesz úrrá rajta.”⁸¹ Ez a nemzetiség-meghatározás szakítást jelentett az addigi hivatalos, a nemzetiséget csak mint sajátos kulturális adottságot felfogó, azt nyelvhasználati lehetőségekkel kezelhetőnek tartó felfogással. Az előbb idézett részben a saját társadalmi intézményesség igénye mint alapfeltétel jelenik meg az azonosságtudat megőrzésében. Ezzel mintegy megelőlegezve az 1989 utáni romániai magyar kisebbségi önszemlélet párhuzamos társadalomképét, a konzociációs modell

⁷⁶ Uo. 67. p.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo. 71. p.

⁸⁰ Fábián az azonosságtudatról: „Az emberi önfelismerés nem egyéb, mint önmagával való azonosulás. Önmagunkkal úgy tudunk azonosulni, ha képesek vagyunk változatos formában azonosulni más emberekkel, akikkel kapcsolatba kerülünk, egy nyelvet beszélünk, akiktől átvesszük a szokásokat, hagyományokat, értékeket, parancsokat, tilalmakat. A szűkebb családi körtől kezdődően egészen a nemzetig, nemzetiségig.” Fábián Ernő: *Gondolatok az azonosságtudatról*. Tett, 1982. 2. sz., 33. p.

⁸¹ Uo. 35. p.

jövőképéhez kapcsolódó társnemzeti elképzelést. A nem nyilvános szférában ugyanez jelent meg az Ellenpontok szerkesztőinek 1982-ben készült programjavaslatában.⁸²

Azzal a leegyszerűsítő felfogással szemben, amely a nacionalizmus lényegét a dolgozók osztályöntudatának elhomályosításában látta, a dolog fejlődéstörténetét próbálta megragadni Fábíán. A polgári nemzet megváltoztatta az egyén és közössége érzelmvilágát, világlátását; a nemzet lett a társadalom és az államszervezés alapja. Ebben a folyamatban vizsgálja Fábíán a nemzeti eszme átalakulását. „A nacionalizmus nem tudományos elmélet, az eszméknek, reményeknek, kívánságoknak, aggályoknak, eszményeknek, célképzeteknek, fogalmaknak olyan rendszeres vagy ösztönös egybekapcsolása, amely biztonságérzetet ad, és igazolja az egyének, csoportok magatartásformáit és cselekedeteit. A társadalomban a viszonylagost abszolutizálja, és legitimáló-gyakorlati politikai funkciót tölt be. Az egyén és közösség összetartozásának tudatát a nacionalizmus azzal torzítja el, hogy a partikuláris létezés emeli a történelmi fejlődés tengelyébe. [...] A történelem mindenképpen »az illető nemzetért van«, a transzcendens erők vagy a történelem mindig igazságot szolgáltatnak a kiváló érdemeknek és a rátermettségeknek.”⁸³ Ez az önigazolásra is szolgáló világmagyarázat alkalmas a tömegek manipulálására. „A nacionalista szövegekben a nemzet a legjobb tulajdonságokkal rendelkezik [...] a legfejlettebb civilizációk és kultúrák egyeneságú örököse. Az ősök tettei alapozzák meg az utódok jogait.”⁸⁴ Ebben jelenik meg az etnocentrizmus kizárólagossága. A nacionalizmus az együttélés közösségi formáját ellentmondásmentesnek, teljes értékűnek vallja. A konfliktus csak a saját struktúrán kívül lehetséges, aminek a másokkal való viszonyban van érvényessége. „Ez annak a csoportnak az érdeke elsősorban, amelyik a bürokratikus hierarchia csúcsán áll, hisz igazolniuk kell a mindig létező ellentmondásokat. Pozíciójuk lehetővé teszi az ideológia terjesztését az alacsonyabb helyzetű és műveltségű rétegekben.”⁸⁵ Ennek az a következménye, hogy „az állandó vulgarizáció és manipuláció eltorzítja az egyén és a tömegek magatartását. Az ideológikus állam gondolkodás nélküli lojalitást vár az egyéntől, a politikai nemzethez tartozás feladatainak feltétel nélküli teljesítését.”⁸⁶ Egyetlen csoport partikularitása válik az ideológia révén általános érdekként egyedüli értéké. „A torzulás a diktatórikus, totalitárius államokban a legteljesebb (lásd a fasiszta államokat). A demokrácia (több lehetőségű társadalom) ellensúlyozni tudja a türelmetlenséget, pluralizmusa a választásokra és véleménycserékre is alkalmas. Az alternatívák humanizálják a cselekvést.”⁸⁷

Fábíán Ernő a nemzeti érzést, a nemzeti (ön)tudatosságot és a nacionalizmust mint ideológiát és mozgalmat egymás összefüggésében tárgyalta, de működésüket és funkciójukat tekintve elkülönítette őket egymástól, mintegy a korabeli helyzettudat⁸⁸ értelmezési

⁸² [Tóth Károly Antal]: *Az ELLENPONTOK szerkesztőségének PROGRAMJAVASLATA a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében*. Ellenpontok, 8. sz. 1982. 10–14. p. In *Ellenpontok*. Sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Pro-Print, Csikszereda, 2000, 318–322. p.] A Programjavaslat 1982 szeptembere előtt készült, mert a szerkesztők mellékeltek – az akkor ülésező – a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz írt memorandumukhoz.

⁸³ Fábíán Ernő: *A partikularitás ideológiája*. In uő: *A tudatosság fokozatai* i. m. 75. p.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 76. p.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ A korszak romániai magyar közírásának egyik kulcskategóriája. Benkő Samu helyzettudat-definíciója: „A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember. A tehetség, a tudás és a meggyőződéssé kristályosodott erkölcsi normák egyénenként ugyan váltakozó erőterben szabják meg az életpályák irányát, s a véletlen is elég gyakran belejátszik azok alakulásába, de – ha tetszik, ha nem – megörökölt történelmi helyzet határozza körül a cselekvés lehetőségeit. Nem úgy, hogy az egyén szükségszerűen megbékél, illetőleg megelégszik azzal, ami születéskor körülveszi, hanem úgy, hogy számol vele. Az értelmiségi tudatnak különösképpen az a rendelt hivatása, hogy az objektív szituáció megváltoztatására törekszik.” Benkő Samu: *A helyzettudat változásai*. Kriterion, Bukarest, 1977, 8. p.

kereteit biztosítva közösségének, lehetséges olvasóinak. Ezzel túl is lépve az önismeret mélyítésén, mert egy adott közösség (az erdélyi magyarság) számára próbált azonosságideoológiát építeni.

Fábián Ernő negyedik nagy témája az *értelmiségi szerepfelfogás*, a közéleti cselekvés lehetősége és mikéntje volt. A már bemutatott, hetvenes évek eleji értelmiségvizsgálatától kezdve a szellemi hagyományok és önismeret feltárását célzó tanulmányaiban mindig megjelenik az értelmiség felelőssége, a kultúra sorsformáló szerepe. Mindezt rendszerezettebben az 1977-es *Az ésszerűség keresése* című tanulmányában összegezte.⁸⁹ A közép-kelet-európai sajátos nemzetépítő szerep felvázolásán és a szakirodalom „alkotó” és „diplomás” megkülönböztetésén (értelmiség versus értelmiségi) túl az értelmiségiek önmagukhoz és a világhoz való viszonyát próbálja boncolni benne. Kulcskérdésnek az értékek, a korproblémák tudatosítását tartja. Karl Popper nyomán azt állítja, hogy „a főfeladat nem az általános minták felismerése, hanem az értékelő rendszer javítása és ezzel összefüggésben az ismeretfilozófiai rossz közérzet megszüntetése. Egyébként is az értelmiség kötődése, mint minden társadalmi rétegé, konkrét nemzethez, nemzetiséghez való tartozásban jelentkezik. A kérdés nem az, hogy elfogadja-e a hovatartozást, hanem az, hogy mit fogad el és mihez viszonyítja azt. Ha kizárólagossá teszi hovatartozásának látószögét, s a partikuláris érdekek és értékek oldaláról közeledik helyzetének mérlegelése és teendői felé, elidegenedik hivatásától. Amit mond, az csak hovatartozásának szól és a vele egyívásúak számára van jelentése. A két pólus ideológiája a nacionalizmus és a kozmopolitizmus. Az általános és a partikuláris szerves egységben láttatása az értelmiség igazi feladata. Mindez egyértelműen a helyzet és a lehetőségek felismerésétől függ”.⁹⁰

Ebben a szerepfelfogásban az értelmiség nem mondhat le a kívánatos tervezéséről. „Ha a történelem több lehetőségű, akkor a célratörő emberi akarat tervszerűségébe a kívánatos is beletartozik. Az értelmiség nem állhat a rosszul elgondolt szolgálatába, nem válhat rossz utópiák eszközévé. Az eszközemberség – kispolgári létforma. Az emberi megvalósítások mítosztalanítása, ésszerű tudásmodellek alkotása és az erkölcsi példaadás csak a demokrati-
kus közéletben érvényesülhet, ahol a vélemények játékába a kritika visz rendet.”⁹¹

A saját sors alakításában – a már említett, Benkő Samu definiálta helyzet tudatban is megjelenő hivatástudat mellett – döntő szerepe van azoknak a modelleknek, amelyek a közgondolkodásban irányadóvá válnak. Ehhez kapcsolódik Fábián ekkori publikációs tevékenységének jó része. A modellek szerinte „a világot olyannak láttatják, amilyennek lennie kellene és meghaladják a mindenkori valóság létező diskordanciáit”.⁹² Ezek a modellek eligazító értékeket tudatosítanak egy-egy életpályán keresztül. Fábián számára a legfontosabb eszmei modellt a Németh László-i életmű képviselte. Ebből is a közép-európai ellentéteken túllépő minőség-eszmény és a morális-pedagógiai nevelési elvek voltak a fontosak. Németh László pedagógiai írásaiból is összeállított egy kötetet.⁹³ Fábián, elfogadva Némethnek az erkölcsöt „növés-tervként” értelmező álláspontját, a belső minőség, a nemesedés modelljét a következőkben foglalta össze: „Az »ideaeMBER« ösztöneit az ésszerűség világosságánál megszelidíti, saját természetéből a növés-tervet ki tudja bontani, ha aláveti magát az önismeret szakaszos próbáinak. Ezért az igazi önismeret nem gondolati kép önmagunkról, hanem a bennünk sarjadó cél felismerése, megértése. Az erkölcs tan célja tehát nem lehet más, mint útmutatás, életprincípiummá fogadott minta, amelynek elérésére törekedni kell.”⁹⁴

⁸⁹ Korunk, 1977. 5. sz., 409–413. p.

⁹⁰ Uo. 412. p.

⁹¹ Uo. 413. p.

⁹² Fábián Ernő: *A modell lehetősége*. A Hét, 1981. 16. sz., 4. p.

⁹³ Németh László: *Pedagógiai írások*. Válogatás, bevezető: Fábián Ernő, Kriterion, Bukarest, 1980, 264 p. (Téka)

⁹⁴ Uo. 17. p.

Fábián Ernő alapvetően a *népszolgálati hagyományhoz* kapcsolódott.⁹⁵ Ennek értelmében a kisebbségi kérdés kezelése nem pusztán jogi, politikai kérdés, hanem egyben a lelki nemesedés, az erkölcsi minőség képviselőjének kérdése. Így a társadalmi-politikai keretek megváltoztatásának igénye (lásd nacionalizmustanulmányait) és a lelki transzformáció (a belső revízió, az önismeret tudatosítása, a minőségi oktatáson keresztül) egyszerre volt jelen a későbbi naplóíró nézetrendszerében.

A napi feljegyzéseket olvasva fogalmazódik meg: tényleg provincia-e Kovászna, pontosabban másod-, harmadrangú-e az a szellemi munka, amely ott folytatható? Fábián válasza ott van a publikációs ellehetetlenülése után folyamatosan készülő naplóban. A saját szerepfelfogását 1989 után egy interjúban így fogalmazta meg: „Én a vidéki helytállást fenntartom most is, s ennek több oka van. Az erdélyi magyar értelmiség jelentős része kisvárosi környezetben vagy nagyobb falusi településeken lakik. Itt főleg tanárookra, orvosokra és műszaki értelmiségiekre gondolok. Ha nem erősödik meg ez a réteg, amelynek lényegében nemcsak a szakmai munkát kell elvégeznie, hanem irányítania kell azt a környezetet is, amelyben él, ha ezt elhanyagoljuk, ha nem hangsúlyozzuk eléggé, főleg nem ültetjük gyakorlatba, akkor az egész magyar nemzetiség gyengülni fog. Azt szoktam mondani, ha egy közepes tehetségű író megír öt-tíz regényt, azt elolvassák pár ezren, de sokkal kisebb a befolyása, tehát gondolkodás- és magatartásformáló ereje, mint ha egy jó tanár vagy orvos a maga környezetében elvégzi a mindennapi munkáját. Én értékben és rangban többre becsülöm azt a vidéki értelmiségit, aki mindent megtesz, hogy a maga példaadásával, helytállásával, intellektuális erejével befolyásolja a környezetét. Ez legalább olyan jelentős feladat, mint egy közepes írónak a munkája, ha nem több...”⁹⁶

Túl nagy igény? Nyilván vissza lehetne élni vele, követelheti magának valaki ezt a szerepkört úgy is, hogy nem teljesíti vagy képességhiány miatt nem is teljesítheti a vele járó feladatokat. Fábiánnál azonban a feladatvállalás – a számára oly fontos Bibó István mintájára – elméleti munkával és szakszerűséggel kapcsolódik össze.

Az orientációváltás közege

Bevezetőnkben már többször utaltunk a hetvenes évek második felétől a romániai magyar szellemi életben bekövetkezett orientációváltásra. Mindennek lényegét ezen változások egyik kulcsfigurája, Molnár Gusztáv a következőkben foglalta össze (Szabó Dezső önéletrajzi kötetének előszavában): „A fiatal Szabó Dezső ideológiája ma pontosan azért válhatott oly fontossá a számunkra, mert kritikai értelmezése hozzásegít az *elfeledett csillag*, a társadalmi különművéség és többszólamúság, az autonóm, nem pedig ideológiailag és hatalmilag totalizált társadalomfejlődés lehetőségének újrafelfedezéséhez.”⁹⁷ Molnár a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként esszéjébe, a civil társadalom és az abszolút hatalom konfliktusát a XVII. századi Anglia példáján keresztül mutatta be.⁹⁸ A Kriterion munkatársaként szerkesztője volt Pászka Imre az ázsiai termelési mód problematikája kapcsán a bizánci típusú társadalomfejlődést is áttekintő, valamint Fábián Ernő már többször említett köteteinek.⁹⁹ Ugyanakkor kapcsolatban volt a magyarországi ellenzéki mozgalmakkal, a

⁹⁵ Erre példa a hetvenes évek első felében megfogalmazott általános és nem csak az értelmiségre vonatkozó műveltségisménye: „Az egyén nem tűzhet maga elé nemesebb célt, mint a minőségi munkát és az elkötelezett népszolgálatot: a nemzet és a nemzetiség belső építését. [...] Az egyén csak akkor szolgálja népét, ha műhellyé tudja varázsolni munkahelyét, kísérletező kutatássá a munkáját.” Fábián Ernő: *Gondolatok a műveltségről*. A Hét, 1973. 17. sz., 17. p.

⁹⁶ „A nacionalista ideológia kritikája foglalkoztat”. *Beszélgetés Fábián Ernő filozófiatanárral*. Kérdeztett: Iochom István. Háromszék, 1990. december 11., 4. p.

⁹⁷ Molnár Gusztáv: *A fiatal Szabó Dezső*. In Szabó Dezső: *Életem I-II*. Kriterion, Bukarest, 1982, I. k., 18. p.

⁹⁸ Molnár Gusztáv: *Ó Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról*. Kriterion, 1984, 137 p.

⁹⁹ Pászka Imre: *Struktúrák és közösségek*. Kriterion, Bukarest, 1984, 103 p.

Bibó Emlékkönyvben és a Párizsi Magyar Füzetekben álneven publikálta (ideológiai olvasó-) naplóját.¹⁰⁰ 1985-ben, Fábíán könyveinek betiltása, Cs. Gyimesi Éva és Cseke Péter kéziratai kiadásának meghiúsulása után Molnár Gusztáv hozta létre a Limes-kört.¹⁰¹ Ezekben az években jelent meg a Kriterion Századunk sorozatában Balázs Sándor könyve a két világháború közti romániai magyar filozófiai gondolkodás legfontosabb alkotójáról és kisebbségi ideológiatemerőtől, Tavasz Sándorról, és Bíró Béla munkája a második világháború utáni romániai magyar drámaírás léthelyzet-értelmezéséről. Nagyon fontos, hogy Cs. Gyimesi Éva – Fábíán nemzettudat tanulmányaival párhuzamosan – a romániai magyar irodalom elméleti kereteiről publikált.¹⁰² A Téka sorozatban sorra jelentek meg fontos előszavakkal az 1940 előtti román nemzetépítés különböző alternatíváit képviselő és azokat vitató szerzők életmű-válogatásai, illetve John Stuart Mill alapmunkája.¹⁰³

Fábíán Ernő *A tudatosság fokozatai* című könyvéről Gáll Ernő elismerően írt annak megjelenése idején,¹⁰⁴ de mint már említettük, a magyarországi exportrendelés következtében 1984-ben a könyv újraolvasására került sor, és ekkor a kiadvány terjesztési engedélyét visszavonták és a könyvet a forgalomból bevonták. *A példaadás erkölcsé* megjelenése után könyvbemutatóra is sor került, a könyv azonban így is az 1983 végi ideológiai szigorítás első, áldozatának számított. Sorsát Domokos Géza is fontosnak tartotta, mert „itt nem lehetett kiragadott idézetekkel mesterkedni. A felbujtók, majd a verdiktet kimondó pártbírák nem szövegrészből kiindulva érték el a teljes példányszám visszavonását. Az egészzel volt bajuk. A könyv szellemét minősítették károsnak. A szerző által vallott demokratikus elvekre kapták fel a fejüket, a századunk polgári eszméitől frissített erdélyi szabadelvűség ébresztése szült bennük ellenérzést. [...] A szerző állításai nem illettek a szokványos, irredentizmus, románellenesség kliséibe”.¹⁰⁵ Persze a Domokossal folytatott tárgyalásokra már konkrét, bírálható szövegrészeket is találtak. Ugyanabban az évben jelentek meg a Századunk sorozatban Molnár Gusztávnak, Pászka Imre, Bíró Béla említett könyvei is, csak ezek esetében a cenzornak, Füleli Viktornak még nem kellett az antimarxista kitételek után kutatnia, az áthallást vizsgálnia, míg az év végére az új doktrína értelmében ez már megválto-

¹⁰⁰ Bíró Péter [Molnár Gusztáv]: *Egy Romániában élő magyar politikai gondolkodó feljegyzései*. Európai Napló. I. In *Mi, kelet-európaiak...* Magyar Füzetek, 3. füzet, 1979, 75–123. p.; *Európai Napló* II. In *Kisebbségben*. Magyar Füzetek, 5. füzet, 1979, 73–131. p.; a teljes szöveget lásd: *Európai Napló. 1978. február–1978. július*. In Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2007. II. köt. 14–160. p. Lásd még ehhez: *Bibó István megjegyzései az Európai Naplórról*. Magyar Füzetek, 12. sz. 1983, 150–155. p.

¹⁰¹ Cs. Gyimesi Éva utalt kéziratát megvitatták a Limes-körben, illetve kéziratban terjedt a nyolcvanas években. 1989 után megjelent: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Kriterion, Bukarest, 1992, 101 p. Szintén nem jelenhetett meg 1989 előtt, de e kézirat ismeretében készült 1987-ben az 1995-ben kiadott, már kötet: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Válogatás: Cseke Péter és Molnár Gusztáv, előszó: Cseke Péter; utószó és jegyzetek: Molnár Gusztáv. Héttorony, Budapest, 1989, 267 p. A Limes-kör és dokumentumai: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989*. Összeállította és a jegyzeteket készítette: Molnár Gusztáv. Pallas-Akadémia, Csikszereda, 2004, 330 p.

¹⁰² Balázs Sándor: *Tavasz Sándor filozófiája*. Kriterion, Bukarest, 1982, 145 p.; Bíró Béla: *A tragikum tragédiája*. Kriterion, Bukarest, 1984, 145 p.; Cs. Gyimesi Éva: *Elméleti alapok a romániai magyar irodalomtudományban*. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, 1982. 1–2. sz.; 15–25. p.

¹⁰³ Vasile Goldis: *Válogatott írások*. Válogatás, előszó: Gáll Ernő, fordítás: Fábíán Lajos, Szabeni Zsigmond, Kriterion, Bukarest, 1978, 238 p.; Ioan Slavici: *A világ, amelyben éltem*. Válogatás, fordítás, előszó és jegyzetek: Dávid Gyula. Kriterion, Bukarest, 1980, 292 p.; John Stuart Mill: *A szabadságról*. Bevezető és jegyzetek: Egyed Péter, fordítás: Papp Mária, Kriterion, [Európa], Bukarest, 1983, 251 p.; Titu Maiorescu: *Bírálatok, vitacikkek, tanulmányok*. Válogatás, fordítás, bevezető, jegyzetek: Dávid Gyula. Kriterion, Bukarest, 1985, 296 p.; C. Rădulescu-Motru: *Válogatott írások*. Válogatás, bevezető: Gáll Ernő, fordítás és jegyzetek: Balázs Sándor, Kriterion, Bukarest, 1988, 262 p.

¹⁰⁴ Gáll Ernő: *Modern fogalomtár – mai értelmű múltváltás*. Utunk, 1983. 10. sz., 1–2. p.

¹⁰⁵ Domokos Géza: *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva*. Pallas Akadémia–Polis, Csikszereda–Kolozsvár, 2000, 174. p.

zott, ráadásul Fábíán könyve kikerült a magyar cenzorok hatóköréből, ugyanis egyes fejezeteit már a visszavonás előtt románra fordították.¹⁰⁶

A nyolcvanas évek első felében egyrészt a romániai magyarságpolitika hiszterizálódása, másrészt a lengyelországi és magyarországi ellenzéki mozgalmak hatására, de leginkább a romániai magyar eliten belüli generációs dominancia átalakulása és a társadalomtudományi megközelítések befolyásának növekedése révén kialakult egy új romániai magyar – közép-európai értelemben vett – disszidens alternatíva (Ellenpontok, Limes-kör). Ennek legfontosabb teoretikusa Molnár Gusztáv volt, ugyanakkor legalább ennyire fontos szervezőként, tematizáló szerepében Aradi József, Rostás Zoltán és Szócs Géza is. Az előttük járó generáció (amelynek például Gáll Ernő és Sütő András voltak a külső reprezentánsai, míg befelé Bretter György, Aradi József és Székely János a meghatározó vonatkoztatási pontjai) akkori útkeresésénél *radikálisabban foglaltak állást* négy kérdésben. Egyrészt csak *rendszerváltozás* révén és a plurális, polgári demokrácia modelljével láttak lehetőséget a kisebbségi kérdés kezelésére. Másrészt hangsúlyosan megjelent az *összmagyarságban* való gondolkodás, a magyar kulturális és politikai örökség egészének felvállalása, a magyarországi eszmei, szakmai, politikai mozgalmakhoz történő integráció. Harmadrészt pedig saját nemzetiségi közösségük megtartását annak kvázi (párhuzamos, *civil*)*társadalom*má szervezése révén képzelték el. A negyedik fontos elem pedig az egyéni eszelekvés, az *individuum* szerepének *felértékelődése*, akár a közösség vélt vagy valós érdekeivel szemben is. Ennek az átalakulásnak az egyik kulcsszereplője Fábíán Ernő, aki már a sikertelen doktori kísérlet és publikációs tilalom előtt eltávolodott Gáll Ernőtől. Ebben feltehetőleg az is közrejátszott, hogy a megfigyeléstől tartva, az öncenzúrát, illetve az önkorlátozást ebben nem vállalva, Fábíán nemigen levelezett rendszeresen senkivel, így a volt tanárával sem. Gáll 1986-ban egy kovásznai látogatása után naplójában Fábíán fejlődését így foglalta össze: „az ő műhelye is él, de már a korszerűség és a radikális kritika jegyében”.¹⁰⁷

Fábíán Ernő jegyzetei a korszak naplói

A mai magyar szellemi életben domináns – bár magánvéleményünk szerint gyorsan avuló – esztétikák a *naplót* irodalmi műfajnak tekintik, amelynek lényege nem a benne foglalt gondolatok, elméletek, s nem az általa rögzített események sora, hanem maga a nyelv. Ma írók írnak naplót, vagy legalábbis ők jelentetik meg őket, egyre több politikus érzi úgy, hogy a szép-irodalomban kell megnyilatkoznia, egységbe fonódni látszanak – a felületen – az egymást kizáró elemek; tények, adatok és fikciók keverednek, merthogy semmi sem úgy van, ahogy látjuk.

Szélsőséges esetekben a korábbi eseményeket rögzítő naplóba olyan információk kerülnek be, amelyeknek *akkor*, megtörténtük idején a napló írója nem is lehetett a birtokában, s olyan nyelvi elemek, amelyeket az író akkor *nem használt*, vagy talán nem is ismert.

¹⁰⁶ A cenzurális változásról: Molnár Gusztáv: *Alternatívák* i. m. II. köt. 606 p.; a Kriterion-kiadványok cenzúrájáról lásd Domokos Géza: *Igevár* i. m. 46–66. p.

¹⁰⁷ A „radikális kritika” kifejezést Molnár Gusztávra és környezetére használta Gáll Ernő. Lásd uő: *Napló I.* i. m. 205. p. [1986. június 26.] A főszövegben idézett mondat egy bővebb értékelés része: „A druzsám (Fábíán Ernő) elhúzódnásában is hasonló tényezők munkáltak, de minden póz nélkül, amúgy a spontaneitásnak engedve. A fő ok: nem hajlandó levelezését másoknak kiszolgáltatni. Ez koncedálható, ő viszont elfogadta az ellenérvemet, hogy az atomizálódást elősegítve csak annak a kurzusnak fekszünk alá, amely minden hatalmi eszközzel erre törekszik. Az ő műhelye is él, de már a korszerűség és a radikális kritika jegyében. Sokat fejlődött, mintha levette volna a disszertációjában és régebbi kézírataiban észlelt rendszertelenséget, pongyolaságot, öntudatlan plagizálásokat. Azok a kvalitások, amelyek a transzvilvanizmusról írt könyvében már jelentkeztek (önálló, eredeti alkalmazása a társadalomtudományi kategóriáknak, önálló problémakeresés és -kezelés stb.), éretten érvényesülnek. Úgy érzem, az a »tanítvány« ő (Balázs [Sándor – B.N.–F.T.G.] mellett), aki folytatja az én munkámat s akivel – a kudarcba fulladt doktorátus után – valaminő szellemi együttműködést lehetne kiépíteni. Kár, hogy nehézkes, sőt passzív az ilyen természetű nexusok kiépítésében és fenntartásában.” Uo.

Fábián Ernő naplója példája az ellentétes változatnak. Tény ugyan, hogy minden, amit leírunk, valamiképpen konstruált, nem – úgymond – „hű tükre” a valóságnak, ám közvetlen bizonyítékunk van rá, hogy ez esetben a rögzített dolgok relatíve igen közel állnak ahhoz, ami megtörtént, illetve – mert nemcsak a személyes tapasztalatok kaptak teret benne – amiről/ahogy a naplóró értesült.

Ez a közvetlen bizonyíték: a lejegyzett dolgok mind első fogalmazásban állnak a papíron, sokszor úgy, ahogy az indulat kilökte őket. Valószínű, hogy Fábián Ernő olykor visszalapozott, amennyiben egy visszatérő jelenséget ismételten kommentált. Egy-egy nagyobb egységet is újraolvashatott, de szerintünk az egész szöveget, legalábbis az élményhez közeli helyzetben/időpontban nem is olvasta végig. Egy-egy helyütt vannak rövid, de talán nem is feltétlenül utólagos betoldások – általában ugyanazon írószerszámmal, mint a naplójegyzetek. Egyébként azonban a bejegyzések szövege nyers (bár roppant kifejező), az írás hanyag, sietős, tele félreírásokkal, betűtévésztesekkel, vonzathibákkal és így tovább.

Egyszóval a legtöbbször nem valamely végleges konstrukciókat rótt Fábián Ernő papírra. Bizonyos eseményekről, emberekről, megidézett művekről olykor egymásnak ellentmondó dolgok kerültek a naplóba. Nem ellentmondásként: Fábián diszkusszív alkat volt, ha új információkat kapott valamiről vagy valakiről, nem ragaszkodott csökönyösen az általa korábban megállapítottakhoz – sőt lételeme volt a *dialógus* (írásban vagy szóban), igényt tartott mások véleményére, reflexióira, és magának is fenntartotta a reflektálás, akár a szigorú kritika jogát.

Társadalmi vonatkozásban éppen ettől fosztatott meg. A napló, leszámítva néhány rövid, korábbi bejegyzést, 1984 elejétől 1990 tavaszáig tart, a Ceaușescu-rezsim legbrutálisabb – mert legválságosabb – koraszakát világítják át, a dokumentálás nyilvánvaló igényével. De feltehetően azért született meg a napló, mert szerzője már tiltólistára került. Nem publikálhatott, sőt a közvetlen párbeszédre sem igen volt módja – legalábbis számos bejegyzése szerint.

Fábián Ernő magát – ez lépten-nyomon kiderül a naplóból – perifériára szorítottnak érezte (teljes joggal). Az ugyanezen éveket megörökítő ismertebb naplók – például Gáll Ernőé és Sütő Andrásé – csúcson levő, vagy onnan éppen lefelé irányított, de mindenképpen kulturális közegben élő emberektől származnak. Fábián naplójának filológiai izgalmasságát és történeti forrásértékét az is növeli, amittől ő annyit szenvedett: egy félreeső székelyföldi kisvárosban, a hatalom által jól ellenőrizhető szűk körben, az új filozófiai/politikai/irodalmi forrásoktól elzártan jegyezte le tapasztalatait, benyomásait és gondolatait, egy olyan sivár környezet rajzát adva, amelyben esszenciálisan jelenik meg a diktatúra minden lényeges vonása.

A korszakban készült és eddig publikált négy másik erdélyi magyar napló közül három, az előbb említettekén túl Domokos Géza 1988-as feljegyzései alapvetően a romániai magyar elit, a szerkesztőségek világát és az azokban folyó hatalmi konfliktusokat tükrözik.¹⁰⁸ Fábián nem csak pozícióját tekintve állt ettől távol, ő folyamatosan próbálta feldolgozni, a történeteket az 1983–1984-re kialakult értelmezési keretei között. Műve ebben hasonlít Molnár Gusztáv *Európai naplójához*,¹⁰⁹ amely azonban inkább egyfajta eszmetörténeti, regionális olvasónaplónak fogható fel, és sokkal kevésbé jelennek meg benne a romániai hétköznapiak, mint Sütő, de kiváltképp Fábián jegyzeteiben. A kovásznai naplóró 1984-től folyamatosan a magyar közösség megsemmisítésétől, az endlösunggtől tartott – ez, „exodusként” felmerül Sütőnél is –, és

¹⁰⁸ Gáll Ernő: *Napló I. i. m. 1977–1990*; Sütő András: *Heródes napjai. Naplójegyzetek az erdélyi magyarok exodusáról. 1984–1987*. Csokonai, Debrecen, 1994. 460 p.; Domokos Géza: *Apályban. Napló – Ezerkilencszáznólc*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2004. 363 p.

¹⁰⁹ Molnár Gusztáv: *Európai napló*. In uő: *Alternatívák i. m. I. 66–107. p., 1973. szeptember–november; I. 183–193. p., 1974. március – október; II. 14–160. p., 1978. február–július; II. 173–263. p., 1980. augusztus–1981. december; II. 535–555. p., 1986. október–1987. október.*

számtalan erre utaló mikrotörténet mutat be, ezért a publikált korabeli naplók közül minden bizonnyal Fábriáné a legragikusabb hangvételű. De az ezzel való szembesülés révén válhat érthetővé a nyolevanes évek második felében a romániai magyarság körében általánossá vált „menni vagy maradni” kérdése és a politikai hiszterizáltság (a tévhitiek burjánzása, egyensúlyt veszített helyzetérzések), mindeközben a családi és a személyes baráti kapcsolatok felértékelődése, amely társadalomtörténetileg is megragadható tény.¹¹⁰

A napló szerkezete és meghatározó témái

Fábrián naplóját időben négy részre oszthatjuk. Az első, szórványos, de fontos bejegyzéseket tartalmazó szakasz 1984-ig tart. Ekkortól folyamatosak a bejegyzések, mintegy az orwelli 1984 című könyvhöz méri a történeteket, majd 1986 nyarától egyre szaporodnak a kis valóságtörténetek: az ideológiai propagandát Fábrián a saját környezetében tapasztaltakkal szembesíti. 1989 decemberében állt be újabb változás, amikor a szerző már szabadon reagál addigi bejegyzéseire és elhallgatásaira is.

Saját naplóírását először 1985 januárjában minősítette: „Elég volna minden nap történetet megírni, összefűzve és jól szerkesztve maradandót lehetne alkotni. S olyan kordokumentumot, amit évtizedek múltán (talán századok múltán is) semmivel nem lehet pótolni. Nincs olyan aprólékos történelemszunka, mely helyettesíteni tudná az így megörökített történelmet.”¹¹¹ Néhány hónappal később magyarországi naplók publikálását kritizálva azt az elvárást fogalmazta meg, hogy a műfaj éreztesse a kort, amelyben született, ne csak magánpletykákkal traktáljon.¹¹² Ugyanígy a naplóírás közbeni mellébeszélés és a rongyázás elkerülésének szükségességére figyelmezteti önmagát is Illyés és Márai naplója kapcsán.¹¹³ Majd 1989 december végén felfedi, hogy a naplóba még a Limes-körről sem írt, hogy a füzetek esetleges felfedése esetén senkinek ne legyen ebből bántódása.¹¹⁴

A naplóban tárgyalt kérdéseket *hat nagy tematikai szinten* különíthetjük el (világpolitika, romániai, magyarországi történetek, a romániai magyarságra vonatkozó politika és a romániai magyarságon belüli események, illetve a Fábrián személyes helyzetét érintő események, végül a naplóíró életérzései).

A *nagypolitikában* a nyugati nagyhatalmakban való csalódottságon és a velük kapcsolatos kritikán túl Fábrián számára Gorbacsovnak van központi szerepe. Óvatos optimizmussal figyelte a glasznoszty és a peresztrojka kibontakozását, de 1987 februárjától – miközben továbbra is kétségesnek véli a szocialista rendszer megreformálhatóságát – egyértelműen szurkol Gorbacsovnek és kulcsfontosságúnak tartja szerepét a közép-európai változások szempontjából is.¹¹⁵ (Ehhez valószínűleg az is hozzájárult – és ezért ismerhette a szovjet belpolitikai konfliktusokat –, hogy külföldi sajtótermékként 1986-tól egyedül a *Moscow News*ra fizethetett elő.)

¹¹⁰ A romániai magyar kollektív emlékezetben máig úgy él, hogy a '80-as években már „óriási” volt a kivándorlás Erdélyből. Ezzel szemben 1985-ben is csak kb. 300-350 személy jöhetett át legális úton („családegysítéssel”), a korábbi években még ennyien sem. Fábrián és az értelmiségiek azért gondolták azt, hogy már a 80-as évek első felében is tömeges volt az „egzódusz”, mert közismert értelmiségiek telepedtek át. A távozás 1987-től vált tömegessé, amikor a turistaútlevelel rendelkezők Magyarországon maradtak, illetve a zöldhatáron át megindult a kiözönlés. Erre a problémára Vínze Gábor hívta fel a figyelmünket. A kivándorlás statisztikai feldolgozása: Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége 1987–2001 között*. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesezési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion, Kolozsvár, 2004, 61–90. p.

¹¹¹ 1985. I. 12-i naplóbejegyzés. A mindennapi tapasztalatokon túl, a társadalomtudományi tanárok, hetenkénti, pénteki kötelező ideológiai továbbképzésén Fábrián megerőltetően szembesült az épp aktuális propaganda „tudományos” hátterével.

¹¹² 1985. V. 15-i naplóbejegyzés.

¹¹³ 1989. III. 17-i naplóbejegyzés.

¹¹⁴ 1989. XII. 30-i naplóbejegyzés.

¹¹⁵ 1987. II. 28-i naplóbejegyzés.

A nemzetközi tájékozódás másik területe az egyes nemzetiségekkel, nemzeti függetlenségi mozgalmakkal kapcsolatos hírek lereagálása volt. Előbb a bulgáriai törökökkel szembeni erőszakos asszimilációs politikát, majd a Szovjetunió nemzetiségeinek függetlenedési törekvéseit kommentálta.¹¹⁶ (A bulgáriai történészek megerősítették Fábiánt abban a meggyőződésében, hogy Romániában is sor kerülhet erőszakos beavatkozásra, s erre ott is volt a falurendezés mint módszer és lehetőség.)

Nem világpolitikai kérdés, de a nagyhatalmak meghatározta nemzetközi rend múltját vizsgálva folyamatosan előjön a kommunizmus és a fasizmus (valójában a nácizmus) összevetése.¹¹⁷ Ebben a totalitáriánus diktatúra a kulcskérdés, amelynek működésével Fábián naponta szembesült.

A romániai történészek esetében Ceaușescu politikáját a romániai történelmi fejlődésen belül próbálja Fábián értelmezni. Egy másik gyakori téma, amikor a helyi kis „diktátorok” és ideológusok tevékenységét kommentálja. A rendszer ideológiáját a valósággal leggyakrabban két helyzetben ütközteti. Egyrészt a tanári továbbképzéseken, kötelező ideológiai konferenciákon előadottakat a józan ésszel és a történeti ismeretekkel szembesíti.¹¹⁸ Másrészt a propaganda sikereredményei mellett a tényleges mezőgazdasági termésátlagokat, a falusi emberek kiszolgáltatottságát, a kényszerhelyzeteket – például a diákoknak oktatás helyetti őszi betakarításokra vezénylését – tárgyalja folyamatosan a napi feljegyzésekben.¹¹⁹

A magyarországi folyamatok esetében Fábián több mint szurkoló: az ottani történeket a sajátjainak érzi. Bár a kádári politika nemzeti megalapozottságának hiányát is kárhoztatja. Szűros Mátyás bejelentését és a Tabajdi–Szokai cikket a nemzetpolitikai rendszerváltás sarokpontjainak tartja. Grósz Károly aradi tárgyalásának – amely stratégiájára a naplójában tanácsokat ad – sikertelenségébe Fábián szinte belebetegedett. A demokratikus mozgalmak közül egyértelműen az MDF-fel szimpatizál. Mindeközben végig aggódik egy esetleges kisantant összefogás miatt. A magyarországi mindennapokról, a nem közvetlen politikai változásokról keveset írt, ezekről valószínűleg keveset tudott, és ezt maga is érezhette. Bár a Szabad Európa Rádió román és a magyar nyelvű adásai mellett a leggyakrabban a Kossuth rádiót hallgatta.

A bukaresti kormányzati politika magyarokat illető lépéseit egy hosszútávú, román kizárólagosságra törekvő homogenizációs politika részének látja. Fábián az etnocentrizmusról és a partikuláris érdekek mindent felülíró érvényesüléséről vallott, főntebb ismertett álláspontjának alapja saját országának helyzete, a román nacionalizmus. Ugyanakkor megpróbálja mindezt rétegzetten látni, a korszak politikáját elhatárolni a román társadalomtól vagy elittől.¹²⁰ De az 1989 utáni konfliktusok, a helyi vajnafalvi román beavatkozás a Kovásznán elindult magyar intézményépítésbe (iskolanévadás, szoborállítás, nagygyűlések) épp azt bizonyítják, hogy a Ceaușescu-korszak propagandája mennyire megmérgezte a mindennapi interetnikus viszonyokat is.

Az endlöszungot mint várható végső megoldást a magyarság ügyében először 1985 májusában említi meg: „Romániában a nemzetiségi kérdés teljes és végleges megoldása egyetlen a náci endlöszunggal. Az életlehetőségek terroristikus megvonásával. Közben Pozsgay Imre a magyar pártkongresszuson arról szónokolt, hogy a civilizált országban a többségnek kell előzékenynek lennie a kisebbséggel szemben. A Balkánon ezt nem figyelmeztetésnek, hanem biztatásnak értik. Nem lehet arra számítani, hogy erre hallgatnának. Azért sem, mert önimádó részszegségükben elhitték uralomra hivatottságukat.”¹²¹

¹¹⁶ Bulgáriai törökök pl.: 1986. XII. 20-i, 1989. V. 23-i, 1989. VI. 6-i naplóbejegyzések; Szovjetunió nemzetiségei pl.: 1988. II. 25-i; XI. 21-i; 1989. IV. 9-i naplóbejegyzések.

¹¹⁷ 1986. VII. 5-i; 1989. VI. 20-i naplóbejegyzés.

¹¹⁸ Lásd pl. 1986. IX. 20-i; XI. 9-i; 1987. XII. 22-i naplóbejegyzéseket.

¹¹⁹ Lásd pl. 1986. IX. 3-i; 1988. IX. 15-i naplóbejegyzéseket.

¹²⁰ Lásd az 1988. III. 18-i naplóbejegyzést.

¹²¹ 1985. V. 16-i naplóbejegyzés.

Fábián a nyelvhasználati, oktatási, foglalkoztatási diszkriminációra nap mint nap hozza a példákat, a szocialista sajtóban sokat szidott dél-afrikai apartheidhez hasonlítva azzal, hogy bárcsak a bantuszánokban élő négerrekhez hasonló jogokkal bírna a romániai magyarság is.¹²²

Fábián a *romániai magyarságot* egyértelműen áldozatnak tekinti. A napi történések és esetleírások azt példázzák, hogy a diktatúrán belül az elnyomás mennyire másképp érinti a kisebbséget, amely azonosságtudatának fenntartásához szükséges létalapját vesztí el a nyelvhasználati és intézményi diszkriminációval, mint az „államnemzet” tagjait. A naplóban egyszerre jelennek meg a megmaradást akár csak szimbolikusan is reprezentáló események (pl. Bér-málás népviseletben¹²³), ugyanakkor a megalkuvás, a mentális azonosulás példái és a szerző kifakadásai.¹²⁴ Ebben a legnagyobb felelősséget a magyar értelmiségnek tulajdonította, és lényegében egyetértett Csoóri Sándor nyilatkozatával, amely a hallgatása miatt népe elárulásával vádolta a romániai magyar értelmiséget.¹²⁵ Mindezt Fábián önmagára is érvényesnek tartotta.

A következményeket 1990 januárjában foglalta össze: „A holland segély csak felborította az amúgy sem kifogástalan tömegviselkedést. Több autó ruhanemű, élelmiszer és más holmi érkezett Kovásznára. Mindenki részeseülni akar belőle. Most látszik igazán, mit jelentett e nép lelkének és viselkedésének a rezsim hiánygazdálkodása. A jellem és a mentalitás teljesen eltorzult, olyannyira, hogy nem ismerek (a régiek, ha élnek, még ennyire sem ismernének) a büszke, individualista székelyekre. Tolakodnak, veszekednek, gyanúsítanak. Látszik, hogy hetven éve balkanizálódnak, amit betetőzött az utóbbi évtizedek kiéheztetése. Szégyellem magam. Mindennek tetejébe a kiosztást ellenőrző két hülye kanadai holland fölénykedése. Együtt a világ: kelet koldus viselkedése és nyugat értelmetlen fölénykedése. A tömeg két különböző arca egymásra néz.”¹²⁶

Fábián saját helyzetét teljesen periférikusnak látja. Könyvei terjesztésének betiltása, a publikációs tilalom, a Madách-kötet visszautasítása, majd anyósa betegsége során az orvos barát segítségének elmaradása, mind-mind a fölöslegesség és a magány érzetét növelte benne. A napló legmélyebb kifakadására akkor kerül sor, amikor Fábián unokahúga az ő támogatása ellenére sem jut be a kolozsvári egyetemre a magyar szakra.¹²⁷

Önreflektáltságát a legplasztikusabban egy 1989 májusi bejegyzésében fogalmazta meg: „Tehetetlenségem és kiszolgáltatottságom tudata mind agresszívebbé tesz. Sajnos azokkal szemben, akikkel nem kellene. Napok óta nem tudok megfelelően koncentrálni, annyira bánt, hogy olyanokkal veszekedem, akik lényegében a körülöttünk történésekért nem felelősök. Az agresszivitást rendszerint a szolgálalkúság váltja ki. Az emberek (jelesen a kollégák) – ezek a tömegjelenségek –, valósággal, mint az utcalányok, felkínálják testüket, hogy arról még egy rend bőrt lehúzzanak a hatalom parazitáit. De azért sem szabad agresszoroskodni. Senki nem szoktatta őket önállóságra. Mindig valakit szolgáltak. Ezért nem tanulhatták meg, hogy egyszerre nem lehet Pilátust is és Krisztust is követni. A bennem lévő irracionális lény gyakran legyőzi a rációt. Mit csináljak? Szégyellem és bánom. Ami jó, e bűnbánatokban érzem magam kereszténynek. Ez csak nekem jó. A másik embernek szenvedést okozok.”¹²⁸

¹²² Lásd például az 1986. VIII. 14-i naplóbejegyzést.

¹²³ Lásd például az 1988. V. 16-i naplóbejegyzést.

¹²⁴ Lásd például az 1988. IX. 15-i naplóbejegyzést a magyar szülők, a tanárok és a napló írójának gyávaságáról; a belenyugvásról: 1986. V. 17.; az genocidiumtól való félelem hatásáról, az „elkoresülésről”: 1986. VI. 21.

¹²⁵ 1988. VII. 28-i naplóbejegyzés.

¹²⁶ 1990. I. 6-i naplóbejegyzés.

¹²⁷ „Még mindig nem tudok szabadulni a látványtól. Mennyi fiatal leány és fiú utazott felvételizni, már a kezdetnél megtört reménnyel, akiket az idióta felvételi rendszer és a numerus valachus nem enged továbbtanulni. Ez is lélekrablás. S attól az érzéstől sem, ami az egyetem kerítésének támaszkodva elfogott. Miért nem én vagyok a kerítésen belül, miért azok »hősködnék«, akik közül nagyon-nagyon keveset tartok erre méltónak. Miért jutott nekem mindenben a kivülállás, mint koldusnak, aki a templom bejárata előtt térdel? Én sem törekedtem. De a szocializmus is minden lehetőségéből kirekesztett és meggyalázott. A karrierért önmagamba kellett volna taposak. Ezt nem tettem. Ehhez hiányzott az izlés. Most ők és mindenki tapos rajtam.” 1988. VII. 23-i naplóbejegyzés.

¹²⁸ 1989. május 25-i naplóbejegyzés.

A következőkben csomópontokat emelünk ki a szövegből, kissé úgy, mintha olvasónaplót vezettünk volna a naplóról – annyi különbséggel, hogy kommentárjainkat csak utólag vázoltuk fel.

Marxizmus – Marx és egyéb klasszikusok; a kommunizmus megreformálhatósága. Fábíán generációja a sztálinizmus és társai legmasszívabb korszakában tanultak „filozófiát”, és ebből maradhatott bennük valami; másrészt meg rájöhettek, hogy a dogmatizmussal szemben éppen a mozgalmi klasszikusok mozgósíthatók. A napló kettős képet nyújt erről. Néhol úgy látszik, hogy Fábíán elfogadja a marxi kategóriákat, velük méri a valóságot, segítségükkel mutatja ki az ellentmondásokat:

„Tűzzel-vassal kergetik az embereket a mezőre. A pityóka után a kukoricát és a répát is a munkásoknak, tisztviselőknek, diákoknak, katonáknak és értelmiségieknek kell betakarítaniuk. A rezsim a parasztságot mint társadalmi osztályt felszámolta. Az egykori paraszti osztálynak csak töredéke létezik: 100-150 lejből, éhbérből tengődő tsz-nyugdíjasok, egy-egy férfi vagy nő. Ennyi. Ez nem képez társadalmi osztályt. Még a *történelemben* nem történt olyan, hogy egy politikai rezsim saját, úgymond értékföbbletet termelő osztályát likvidálta volna. Marx vagy Lenin elcsodálkozna a mai Románián, hogy a kizsákmányoló osztályok után (burzsoázia, földesurak) a parasztságot is eltüntették a mezőről.”¹²⁹

Tökéletesen igaz. De ez csak egy zárt körön belül érvényesített logika. Ugyanis Fábíán már hónapokkal e bejegyzés előtt összeveti Lenin és Gandhi örökségét: Lenin ideológiáját, politikáját alárendelte az osztályérdeknek, írja, majd kijavítja: pártcsoporthétköznapoknak. Gandhi az erkölcs évezredes elvei szerint cselekedett. Elbukott, mert nem tudta az erőszakot megakadályozni. Azonban akkor is őt kell választani. Ugyanis: „A lenini megfontolásból és gyakorlatból csak totalitarizmus származhat.”¹³⁰

Következésképpen Fábíán Ernő a kommunizmust megreformálhatatlannak tartotta, egységesen elvetendő dolognak; ezt elméletileg is fejtegeti a naplóban. E vonatkozásban sokkal következetesebb és radikálisabb, mint a Magyarországon ekkor már szerveződő Magyar Demokrata Fórum. Ebben inkább az akkori „kemény ellenzék”-kel, az SZDSZ-szel közös eszméket vall.

Az események felgyorsultával azonban bekövetkezik benne egyfajta „reálpolitikai” fordulat. Látván, hogy a volt kisantant államaiban a masszív, reformellenes dogmatizmus marad hatalmon, s hogy ezek az államok szemben állva Gorbacsovval és főként összekovácsolódva Magyarország ellen az egész folyamatot leállíthatják, helyteleníti a magyar ellenzék egy részének radikális antikommunista retorikáját. Ez az ellentmondás föloldható: bár nem tartaná fölöslegesnek a társadalom áldozathozatalát, a terrorakciókkal szembeni ellenállást sem, a naplóból egy apokaliptikus vízió, egy nagy, népi háború réme bontakozik ki, amely ideológiai köntösben a nemzeti kisebbségek elpusztítását célozza. Hisztéria? Ha a néhány évvel későbbi Boszniát vesszük – inkább realitás. Fábíánra a bibói terminuspár, a „hamis realista” és a „túlbeszült lényeglátó” közül az utóbbi illik.

A következő csomópont a tudomány és a filozófia közvetlen funkcionalitása, a *társadalomról való közvetlen beszéd* – a metaforaellenesség.

Úgy látjuk, Fábíán Ernő azok közé a filozófiával foglalkozók, filozófiát tanítók közé tartozik – *filozófusnak*, ha nem tévedünk, sohasem nevezte magát –, akik számára egyre fontosabb lett a bölcsélet társadalmi funkcionalitása. Ennek jelei már korábban is nyilvánvalóak voltak (a hetvenes években Apáczai Csere Jánosról és Eötvös Józsefről írt könyveiben). A *Napló*ban, úgy látjuk, egyre erőteljesebbé válik az etika, a társadalomfilozófia és a történetfilozófia iránti érdeklődés, egyre több az ezekkel kapcsolatos följegyzés. Vannak itt ismeretelméleti és ontológiai problémák is, de Fábíán egyre többször idézi a centralistákat, Bibót, Benedetto Crocét. A Heidegger-rokonszenv csak látszólagos kitérő – jól ismeri ugyanis a protestáns etikából és az egzisztencializmusból kisebbségi világnézetet formálni kívánó

¹²⁹ 1987. XI. 4-i naplóbejegyzés.

¹³⁰ 1987. VI. 18-i naplóbejegyzés.

két világháború közötti erdélyi filozófust, Tavasz Sándort. Az 1989 utáni transzszilvanizmus-tanulmányainak is ez a kapcsolat lesz az alapja.

Az élet – számára s közössége számára, gondolja – nem elméletileg, hanem gyakorlatilag nem élhető; az elméletet közvetlenül a gyakorlat megváltoztatására kell fordítani tehát.

Szerinte csak fogalmiságában elvont, de közvetlen beszédre van szükség, nem metaforikus, irodalmi nyelvre, amelyet méltányolni is tud ugyan, de amelyet sokszor csak a dolgok elkendőzésére használnak.

A naplóból látszólag Fábian irodalomellenességére következtethetünk – valójában a középszerűt kiemelkedőnek feltüntető *aktuális irodalmi értékrend ellen tiltakozik*.

Úgy gondoljuk, hogy több irodalmi művet szigorúan, sőt, elhamarkodottan ítelt meg. De kiindulópontja, korérzékenysége ezt legalábbis magyarázza.

A harmadik csomópont: *személyes képességek – teljesítőképesség – erőnlét – elszántság*. Ezekben az években, természetesen nem azonos, kiegyensúlyozott állapotban, de ereje teljében, voltaképpen a zenitén van – adottságait tekintve. Csakhogy műveit az asztalfióknak írja, s ezt tudatosítja is, például a Madách-monográfia kapcsán. Gyakori és érthető kifakadásaiban sokszor szerepel, hogy legtermékenyebb éveik mennek veszendőbe.

S az említett szellemi elszigeteltséggel, úgy érzi, a kör bezárul: „Borzasztó kisebbségi teher az etikátlanság. Szegedi diákok könyveket hoztak, és Sepsiszentgyörgyön hagyták »barátaimnál« és ismerőseimnél. De a könyvek eltűntek, sehol sem találok [azokat], mindenki másképpen mondja, tagad, nem tudja, hol van, látta, de aztán mégsem.

Ezek a »jó barátok« olvassák rendszeresen a magyarországi friss folyóiratokat, újságokat, de ide nem adják, pedig hónapok óta nem olvastam magyarországi sajtót. Tőlem félnek? Hát ezt igazán nem értem. Vagy valamire irigykednek? Nem jön, hogy elhiggyem. Mi ez? Van-e értelme, hogy tovább sáfarkodjam, dolgozzam, törjem a fejem, ha ilyen galádul még saját nemzetiségem is kiközösít?”¹³¹

A negyedik csomópont *kortársak, pályatársak szigorú – olykor túl szigorú –*, máskor meg talán túl elnéző megítélése. Például Sütő Andrást, vagy azokat, akik szerkesztői funkcióban vannak és nem közlik az írásait, keserűen bírálja magatartásukért – egyébként ő még nem tudja a letiltásáról szóló hiteles adatot, mi már igen. Viszont azokat, akikkel együtt tanult, „egy fazékban főtt”, akkor is jobban megérti (néha), ha azok „beálltak a sorba”. Ez itt alighanem az erkölcsi ítélet szubjektív okokból való relativizálása. Önmagával szemben viszont többször is sokkal szigorúbb. Nem meakulpázik, hanem, csak egy-egy esetben ugyan, de végleges érvénnyel ítélezkedik:

„Minden nap a mezőn segítjük a szocialista mezőgazdaságot. Még pontosabban a második agrárforradalmat. Micsoda cinikus propaganda! Agrárforradalomnak, egyáltalán forradalomnak nevezni ezt a kényszermunkát és a termelési adatok hazug felszólását.

Magamat nem sajnálom, mert annak idején – első agrárforradalom – a parasztoknak hazudoztam a kollektivizálás előnyeiről, arról a jólétről, mely elkerülhetetlenül be fog következni. Most ez a *sors* büntetése.”¹³²

Annyi kiegészítés kívánkozik ide, hogy az ő esetében nyilván nem hazugságról van szó, hanem az ötvenes évek gyermeki (tév)hitéről.

Máskor meg azért ítélezkedik önmaga fölött, azért – szó szerint – szégyelli magát, mert értelmiségi. Ez az értelmiség az, amely elárulta az eszményeit. Itt nem tesz különbséget román és magyar értelmiségiek között.

Az ötödik csomópont a *románok megítélése*. Románokról Fábian Ernő szépeket is, csúnyákat is ír a naplójában.

A románokat egységesen nem minősíti, ezt barbárságnak tekintette volna (pontosabban, ha többes számot használ s általánosan minősít, ezt mindig ellensúlyozza a későbbi bejegy-

¹³¹ 1987. XII. 23-i naplóbejegyzés.

¹³² 1987. X. 22-i naplóbejegyzés.

zésekben). Érzékelnél veljünk viszont – itt is, a Fábíán-tanulmányok egy részében is – a kín-lódást: hogyan is lehet a distinkciót megteremteni a román nemzet egésze és a Fábíán szerint *balkáni, dogmatikus, sovíniszta, megalkuvó, irracionális* szellemi és politikai „elit”, sőt az értelmiség (e vonásokkal jellemezhető) átlaga között.

Ugyanakkor megragadja az alkalmakat, hogy az általa európai rangúnak tartott románokról szóljon. Utaltunk már a múlt századelő ideológiakritikus román gondolkodóiról írott tanulmányaira; az említettek neve a naplóban is fölbukkan. A napló legjobb pontja e vonatkozásban az, amit Marin Sorescu kovászai látogatásáról, kettejük találkozásáról ír Fábíán. A hasonló szellemi rangú embereknel még az is érdeklő, ami más esetekben taszítja. Sorescu kapcsán sajnálja, hogy az ortodoxia – a költő világában persze áttételesen megjelenő – világát kevésbé ismeri.¹³³ Viszont a nemzeti mítoszokat az ortodoxiából továbbépítő, abból kiinduló filozófusokat bírálja.

A magyar–román kapcsolatokhoz lejegyzett egy szimbolikus jelentésű – ő maga is így ítélte meg – történetet:

„Gáll Ernő arra kért, hogy az iskola műhelyében csináltassak egy sétatálcát, mert az övét egy kirándulás alkalmával eltörték, éppen akkor, amikor három ismeretlen sétáló románra udvariasan ráköszönt. Mikor meghallották, hogy magyarul Miklós (Kallós Miklós) után szól, elkérték és eltörték.

Így jár a nemzetiségi politikus és ideológus a gyakorlatban. Az élet vagy Élet nem tiszteli a szorgalmas közeledéseket, nemegyszer toladóást a baráti és testvéri nép felé.”¹³⁴

A hatodik csomópont a *folklor*. Bizonyos területeken Fábíán Ernő maga is küzd a nemzeti mítoszok ellen – és nem akar kétféle mértékkel mérni. Ha román filozófusokat – például Blagát – bírál etnicitásmitoszai miatt – ugyanazért a magyarokat sem dicsérheti meg.

A székelység hagyományokhoz való ragaszkodását Fábíán elismerte, helyeselte – a naplóban is van két jelenet, egy bérmálásról és egy konfirmációról, amelyek emelkedettségéhez hozzájárul, hogy a fiatalok egységesen, székel ruhában vesznek benne részt –, de követelményként azt szabta meg, hogy az ne csak a „folklorra és a historizálásra” vonatkozzon. Nagyon nagy hiányosságnak tekintette, hogy a jogelméletet, a kisebbségkutatás tudományos eredményeit a közösség nem hasznosítja, sőt, lényegében nem is tudatosítja: „A jogsérelmekről mindennap elsírjuk a magunkét, de azokra a tudós személyiségekre, akik ezzel a kérdéskörrel a két háború között érdemben foglalkoztak, keveset gondolunk.”¹³⁵ Határozottan elítélte a „népi fogpiszkálást” és a sznobizmust; ezek szerinte csak arra szolgálnak, hogy a közösség kitérhesen a gondolkodás problémái és az azokra vonatkozó szakirodalom elméleti földolgozása elől. A folklorközponitáság szerinte a kulturális fejletlenséget igazolja. Ez a gondolatkör persze 1989 után, a szabadság vagy „szabadság” idején jelenik meg nála, de elemei szintén ott vannak a naplóban is.

Az utolsó előtti felvetésünk a naplószövegben fel-felbukkanó *indulatokról* szól. Az információktól való részleges elzárttság, az általa elképzelt – az általa vállalt pedagógusi szerepkörre s az általa vallott pedagógusi étoszra alapozódó – értelmiségi modellből következő erkölcsi magatartásforma érvényesítésének (számonkérésének) igénye és a peremre szorítottság lélektani állapota közösen ragadják Fábíánt a naplóban olyan kijelentésekre, amelyeket kiegyensúlyozottabb állapotban nem írt volna le, vagy inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy az így rögzített helyzeteket higgadt korszakaiban tárgyyszerűbben minősítette volna. Ezek az

¹³³ 1988. III. 8-i naplóbejegyzés.

¹³⁴ 1987. X. 14-i naplóbejegyzés. Gáll erről nem tesz említést a naplójában. Ellenben egy évvel azelőtt, 1986. április 24-i bejegyzése szerint, a Kolozsvár melletti papfalvi erdőben három részeg paraszt megtámadta, elvették a turistabotját és elküldték Magyarországra. „Ez a fasizmus idején sem fordult velem elő, de az RKP hatvanötödik évfordulóján ezt is meg kellett érnem.” Gáll Ernő: *Napló I.* i. m. 190. p. Lehet, hogy ugyanarról az esetről van szó, csak Gáll, másfél év után, Kovászán csináltatott új botot.

¹³⁵ Fábíán Ernő: *A jogállamiság fogalma*. In uő: *Egy polgártárs a kuckóból. Esszék, pamfletek*. Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 1997, 72. p.

utalt, adott esetben túlzó megállapítások szerintünk kiegészítésre szorulnak – függetlenül attól, hogy meglétük szubjektíve még hitelesebbé, őszintébbé, spontánabbá teszi a szöveget.

Fábián nem fogadta el azt az értelmiségi magatartásmodellt, amelyet például a Magyarországon kialakított erdélyi kánonban előkelő helyet betöltő Gáll Ernő, vagy például Sütő András képviselt, pontosabban amit mások szemében ők szimbolizáltak. Részből azért, mert ezek ennek változatai vagy a marxista mozgalmisság hagyományából indultak ki, vagy a népiség abból kinövő vadhajtságát képviselték számára, aki akkor már a XIX. századi szabadelvűséget tekintette a legérvényesebb, bár az adott helyzetek függvényében korrigálható eszmetörténeti alapnak. Részből pedig azért, mert úgy látta, hogy ezek az életművek – a konkrét pozitív társadalmi hatás esélye nélkül – csak az egyéni érvényesülést (sőt, egyre inkább csak az egyéni túlélést) szolgálják; nem láthatta bennük a gondolkodásnak a tényleges helyzettel számot vető, arra közvetlen, értelmezhető válaszokat adó következetességét. A számottevő magyar kisebbséggel bíró nagyobb városokban élő magyar vezető értelmiségiek cselekedeteit, megnyilatkozásait viszont vagy a fentiekből következően, vagy további lépésként a saját erkölcsi mércéje szerint értékelte is. Ezek a megjegyzések türelmetlenséget, könyörtelen erkölcsi szigort tükröznek, sokszor nyilván jogosan, de nemegyszer az az érzésünk, hogy Fábián olyasmit is elvár például kolozsvári magyar szerkesztőktől, egyetemi tanároktól, amit azok egzisztenciájuk, sőt biztonságuk veszélyeztetése nélkül nem tehettek volna meg.

Valószínű továbbá, hogy ezeknek az ítéleteknek a meghozatalára bizonyos esetekben nem került volna sor – vagy nem lettek volna ilyen szigorúak – ha Fábiánnak közvetlen ismeretei lettek volna egy-egy bírált jelenség háttéréről, a közvetlen körülményekről. E formájukban ezek a passzusok tehát még inkább jellemzői a korszak általános állapotának. Ilyen szempontból is tanulságos Fábián könyvét összevetni más korabeli naplókcal, például éppen Gáll Ernő és Sütő András naplóköteteivel. Itt is hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Fábián Ernő utalt passzusai az egész kötet szintjén összegezendők és értelmezendők, mert az egy-egy naplóbejegyzésben bíralt személyiségekről alkotott képet a naplóíró másutt kiegészít(h)ette, megváltoztat(hat)ta, átszírozhatta. Sok helyütt kimondottan az önkorrekciónak az etika diktálta szándékát érzékelhetjük. Nem mellékes szempont az sem, hogy az egyes személyekre vonatkozó kritika összefügg a napló több helyén olvasható általános értelmiségbírálatokkal (amelynek tehát része Fábián több helyütt kíméletlen önbírálata is), sőt, logikus következménye annak.

Első olvasatban mindez úgy tűnik föl, mint egy vidéki, az országos közéletből kizárt, a publikálás lehetőségétől megfosztott *kisértelmiségi* bírálata az elképzelése szerint nagyobb lehetőségekkel, kapcsolathálóval, közlési lehetőségekkel bíró, esetleg a hatalmi szférával is érintkező (nagy)városi kulturális elitel szemben, s ilyenformán egy viszonylag nagy lélekszámú, cselekvési mintát váró réteg meggyőződését tükrözi. Ha tudjuk, hogy Fábián ekkor már, rendőri megfigyelése, a kisvárosi közegben jól ellenőrizhető volta ellenére illegális szellemi tevékenységben vett részt – a Limes-kör munkájában –, illetve hogy a korszak végén a tilalmak ellenére ideológiatörténeti tanulmányokat jelentetett meg magyarországi folyóiratokban, ez az érzület még hitelesebbnek tetszik. Ennek dacára ezeket a minősítéseket nem minden esetben tarthatjuk elfogadhatóknak. Fábián kétségbe vonta a magyarországi sajtóban tükröződő – részben a hivatalos kultúrpolitika részéről sugallt, igazolt vagy legalább elfogadott –, a romániai magyar irodalommal, tudománnyal, közírással kapcsolatos értékrend objektivitását. Tény, hogy az erdélyi magyar kultúra számos kiemelkedő alakja Magyarországon nem kapta meg a megérdemelt figyelmet (vagy semmilyen figyelmet nem kapott), az is, hogy az értékrend kialakításában (itt is, mint mindig és mindenütt) szerepe volt a személyi érdekeltségeknek és kapcsolatoknak, illetve a baráti elfogultságoknak is, de éppígy tény az is, hogy efféle objektív értékrend hasonló esetekben általában nem, vagy sosem alakul ki. Éppen önnön logikája alapján vitatható például az, ahogy Fábián az értelmiség kritikáját olykor a szépírókra is mértéken felül kiterjeszti, mert

nem írnak a kisebbségi sors legfontosabb kérdéseiről – noha egyébként ő maga tiltakozik az ellen, ha az írónak mások diktálják a kötelező mondanót.

Szembetűnő a naplóban néhány olyan passzus, amelyeket ma számos politikai publicista különösebb indoklás nélkül antiszemitanak minősítene. Ezeket más szöveghelyekkel összevetve nyilvánvaló, hogy a szerző nem fogad el eleve semmiféle, a származásra, vallásra vonatkozó előítéletet, s visszautasít minden ezekkel operáló ideológiát; közvetlenül az antiszemitizmust magát is tételesen elutasítja. Tudjuk egyébként, hogy jól ismerte Bibó István életművét, aki az antiszemitizmust sokkal komplexebb, illetve abszurdabb jelenségnek tartotta – s ezt meg is indokolta –, mint ahogy a terminust a közbeszédben használjuk. E passzusok között mégis van olyan, amely – a zsidók kapcsán – túlzott általánosításnak tekinthető. Főleg két jelenségről van szó. Fábián a szabad világ részéről a közép-európai elnyomott kisebbségek által (hiába) várt szolidaritás megtagadásának, a világ lelkiismerete elaltatásának tartja, hogy a XX. század számtalan – a napló írásának éveiben is zajló – genocídiuma közül a nyolcvanas években is csak a náci népirtás, ezen belül is csak a holokauszt kerül napirendre, pontosabban csak ez vált az összemberiség ügyévé. Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban is a holokauszt gyászünnepeit ülik meg, s ez elfedi a napló jelenidejében esetleg megállítható népirtásokat, illetve a kisebbségi kultúrák kiirtását. Fábián hibáztatja a nemzetközi zsidó szervezeteket is, amiért a holokausztot a zsidóság tragédiájaként kezelik, ahelyett, hogy minden, emberiség elleni genocídium szimbólumának tekintenék. (Hasonló következtetésre jutott naplójának egyik helyén Gáll Ernő, aki egyébként saját zsidóságát egyre inkább vállalta, és semmilyen tekintetben sem volt zsidóellenességgel vádolható.) A másik esetben Fábián a kommunista országok zsidó származású magyar értelmiségének több tagját bírálja azért, mert nem lépnek föl a diktatúra ellen, illetve nem azonosulnak a nemzet ügyével. Ezek az ítéletek nem szigorúbbak Fábián általános értelmiségbírálatánál, de tény, hogy figyelme itt csak bizonyos szellemi körökre terjed ki, s hogy átvesz csoportképzési sztereotípiákat. Ez nagy valószínűséggel a magyarországi latens vagy nyíltan ellenzéki csoportok már a nyolcvanas években érzékelhető tagolódására, s a hozzá eljutó ismeretek szelektív voltára utal.

Ami a naplóból kimaradt

Valójában Fábián a maga szűk körén belül – és ez a nyolcadik csomópont – igenis cselekszik. A naplóban szereplő esetek, felvetések egy része a munkahelyén, a tanári szobában hangzott el először Fábián dialogizálásai során.¹³⁶ Ott is fenntartott egy értelmező magatartást és beszédmódot.

A napló a készülő művek közül egyedül a Madách-kéziratról tesz említést, amelyet akkor nem jelentetett meg a Dacia Könyvkiadó,¹³⁷ de ezekben az években más kéziratokon is dolgozott. Még mielőtt ezekre rátérnénk, *Az ember tragédiája* értelmezéséből – amelyről egy cikke 1983-ban még megjelenhetett – két dolgot kell kiemelnünk. Fábián szerint a tragédia lényege, hogy Ádám folytonosan lázad a lélektelen világrend ellen. Madáchtól távol állt a „19. század történetfilozófiai bizakodása, a társadalom és az ember fokozatos tökéletesedésének hite. [...] Madách látomásában a nemes eszméket mindig kisajátítják, visszajukra fordítják, a természet érzéketlen, megfordíthatatlan törvények viszik az emberiséget a végkifejlet felé. Nem bízott a tömegekben sem. [...] Az egyén marad a történelem színén, azzal a hittel és erkölcsi erővel, mely arra készíti, hogy szabadon válasszon a bűn és erény

¹³⁶ 2005-ben, majd 2009-ben tartottunk Kovásznán Fábián Ernőről és a naplóról előadásokat. Mindkét alkalommal jelen voltak olyanok – volt tanár kollégák – akik nem olvashatták a naplót, mégis ismertek néhány esetet, összehasonlították, mert Fábián ezeket megosztotta velük a tanári szobában vagy épp cigarettázás közben.

¹³⁷ Fábián Ernő: *Az élet értelme. Madách filozófiája*. Trisedes Press Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997, 158 p. Itt valószínűleg váltásról is szó van: míg ugyanezzel a címmel Fábián korábban Németh László gondolatvilágát ismertette, addig a nyolcvanas évek közepén, már Madáchtól tartotta a legnagyobb magyar gondolkodónak.

között. Ez minden amit tehet. [...] Az ember azért szabad, mert választhat. S ezzel megtalálja felismerni létezése értelmét.”¹³⁸ Itt tehát Fábíán egy szabadelvű értékrendet állított a középpontba. Ugyanekkor a cikkben Madách kapcsán az európai szellemi élet szintjén való alkotást, az egyetemes problémák megfogalmazhatóságát hangsúlyozta.

Hasonlóképpen fontos tett volt az 1988-as, a vezető tanulmányunk elején már idézett Aetas-beli interjú és az ott közölt két Fábíán-tanulmány publikálása a „belső gyarmatosítás” XIX. század végi, Magyarországon leginkább Beksics Gusztávhoz kötődő fogalmáról és stratégiájáról, valamint Eötvös József szocializmuskritikájáról.¹³⁹

Az utóbbi mintegy előtanulmányul szolgált a marxizmus–leninizmus kisebbségpolitikai gyakorlatának bírálatához, amely kéziratban 1988–1989-ben készült el és csak tíz év múlva jelent meg.¹⁴⁰

Fábíán legfontosabb korabeli vállalása a naplórás mellett minden bizonnyal a Molnár Gusztáv szervezte Limes-kör munkájában való részvétel volt.¹⁴¹ A tervezett kiadványok között is szerepelt Fábíán neve alatt kézirat a sajátos erdélyi ideológiáról, s a kör vitáin résztvevő naplóró ezt folyamatosan szorgalmazta.¹⁴² Míg Molnár a Ceușescu-korszak utáni egyéni felkészültség fontosságát hangsúlyozta, addig a kör öregjei – Fábíán Ernő és Balázs Sándor – egy lehetséges politikai stratégiát megalapozó azonosságideológia kidolgozását sürgették. Balázs saját életpályája szempontjából a Limes-kört egyfajta „benzinkútnak” tekintette a damaszkuszi úton.¹⁴³ Fábíán számára pedig fontos szellemi kapcsolódási pont volt, de a naplóban nem ír a körről, csak a vitákon elhangzott hozzászólásait ismerjük.

A Limes-körben, a Kriterion és a Korunk szerkesztőségében történtek, valamint a nyolcvanas évek két romániai magyar szamizdatjai (*Ellenpontok*, *Kiáltó Szó*) mára jól dokumentáltak. A korszak kézirattermését azonban nehéz együtt látni, hiszen a fontos munkák sora csak 1989 után jelent meg, és az új helyzetben már nem volt különösebb visszhangjuk. Fábíán naplójának és akkori kéziratának megítéléséhez más naplókon túl érdemes a korabeli romániai magyar társadalomelemzéseket is számba venni. A csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport ezekben az években két úttörő tanulmánykötetet is publikált. 1987-ben *Néphagyományok új környezetben* címmel jelent meg kötetük a folklorizmuskutatás köréből, amelyben a népi kultúra felhasználását, új funkcióit vizsgálták.¹⁴⁴ A kötet körüli vita tekinthető az utolsó romániai magyar nyilvános szakmai polémiának 1990 előtt.¹⁴⁵ A két évvel később megjelent kötetük pedig a romániai magyar ifjúságkutatás első eredményei összefoglalásának tekinthető.¹⁴⁶ 1989-ben a romániai magyar intézmények működéséről és a környezetbeélelési gyakorlatról összegezték a kutatási eredményeiket, de ezeket már csak a következő években tudták publikálni.¹⁴⁷ Szintén 1987-ben jelent meg –

¹³⁸ Fábíán Ernő: *Madách Imrére emlékezve*. Brassói Lapok, 1983. 24. sz., 7. p.

¹³⁹ Fábíán Ernő: *A belső gyarmatosítás ideológiája*. Aetas, 1988. 2. sz., 73–95. p.; uő: *Eötvös József a szocialista és kommunista eszmékről*. Uo. 96–107. p.

¹⁴⁰ Fábíán Ernő: *Görbe fából nem lesz egyenes* i. m.

¹⁴¹ 1985 szeptembere és 1986 novembere között 9 alkalommal találkoztak a kör tagjai, és minden alkalommal kéziratokat és előadásokat vitattak meg. A Limes-kör dokumentumai és visszaemlékezések: *Transzcendens remény* i. m.

¹⁴² Uo. 234. p. E sajátos erdélyi ideológia összefoglalása: Fábíán Ernő: *A megmaradás parancsolatai. Esszé az erdélyiségről, mint politikai entitásról*. Osiris, 1999, 270 p.

¹⁴³ Uo. 314. p.

¹⁴⁴ *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Szerkesztő: Biró Zoltán–Gagy József–Péntek János, Kriterion, Bukarest, 1987, 244 p.

¹⁴⁵ Lőrincz József: *Egy vita tanulságai*. Tett, 1989. 2. sz., 11–14. p.

¹⁴⁶ *Hát ide figyelj, édes fiam. Esszék az ifjúságkutatás köréből*. Szerkesztő: Rostás Zoltán. Albatrosz, București, 1989, 241 p.

¹⁴⁷ Az intézménykutatás összefoglalása résztanulmányonként: Janus, 1991. 1. sz. 6–54. p.; Biró A. Zoltán: *Intézmény, képviselő, civil társadalom*. Átmenetek, 1990. 1. sz.; további akkor nem publikált, de elkészült és kéziratban maradt tanulmánykötetekről, kutatásokról lásd *KAM történet (1980–1990)*. Antropológiai Műhely, 15. sz. 2009, 157–158. p. [korabeli kéziratok: 89–299 p.] A KAM és a hatvanas–hetvenes évek nemzedéke közti

Párizsban – Tóth Sándor *Jelentés Erdélyből II.* című adatgazdag munkája.¹⁴⁸ Ez az akkor elérhető források alapján ad szisztematikus történeti áttekintést a romániai etnokratikus, homogenizációs folyamatokról, a kizárólagosságra törekvő nacionalizmusról. De még ezt megelőzően készült el Tóth Sándornak a Fábíán nemzeti azonosság, nemzetfogalom tárgykörben írt tanulmányaival rokonítható kézírata, amely szintén az európai nacionalizmusok (a jakobinus mozgalomra visszavezetett) eltorzulását tárgyalja.¹⁴⁹ Romániai magyar értelmiségi körökben valószínűleg a legtöbben Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című transzszilvanizmus-elemzéséről és Cseke Péter *Nem lehet* című, Makkai Sándor 1937-es írása kiváltotta dokumentum-összeállításáról tudtak.¹⁵⁰ A korszak legátfogóbb, legvaskosabb és legkevésbé ismert kézírata Balázs Sándor munkája volt (Erdélyi Sándor álnéven), 1988-ból, a kisebbségek identitástudatának mibenlétéről és annak zavarairól.¹⁵¹ Balázs a romániai magyarságot mint magyar nemzeti kisebbséget definiálja, mint külön társadalmi-kulturális entitást próbálja megkonstruálni, és az ennek közösségi szerkezetét, az azonosságtudatát veszélyeztető elemeket kategorizálja.

Ehhez az irodalomhoz tartozik Cseke Péter vállalkozása, aki az 1937-es *Nem lehet*-vita anyagát jó néhány emberhez eljuttatta azzal, hogy szóljanak hozzá a kérdéshez. Az így, 1987–1988-ban született írásokból állt össze az 1995-ben, különösebb visszhang nélkül megjelentetett *Lehet – nem lehet?* című tanulmánykötet.¹⁵² A könyv két legfontosabb írásának Szilágyi N. Sándor *Levél egy kívándorolni készülő értelmiségihez* – ez a korabeli erdélyi magyar értelmiség legfontosabb dilemmáit elemezte pro és kontra – és Fábíán Ernő *Amiért nem lehet és a lehetőség* című írását tartjuk.

Ez utóbbi nemcsak azért fontos, mert mintegy a napló elméleti okfejtéseit összegzi, hanem három kulcsfontosságú állítása miatt is, amelyek az elmúlt húsz évben magától értetődővé váltak, de ő 1987-ben elsőként tematizálta ezeket. Az önmeghatározásban Fábíán, Balázs Sándorhoz hasonlóan, a nemzeti kisebbség terminust fogadja el, és megállapítja, hogy az „csak akkor egyenértékű a társadalomban, ha különálló entitást hordozó közösségként mint corpus politicum rendelkezik mindazokkal a lehetőségekkel és jogokkal, melyek önálló – és önrendelkező – létet biztosítanak neki az államban. Ez egyben a lehet vagy nem lehet alapkérdése.”¹⁵³ Fábíán tehát az önálló politikai entitást a nemzeti megmaradás alapfeltételének tekintette. Ugyanakkor elutasítja Makkai azon állítását, hogy csak a nemzeti lét az emberhez méltó lét, és a kisebbségi lét erkölcsileg lehetetlen. Ugyanis „a nemzeti lét öncélúságában, magára irányultságában és kizárólagosságában éppen olyan elidegenedett és lehetőségfosztó, mint a kisebbségi lét. A nacionalista vagy a totális állam – némelykor egymástól elszakíthatatlanul jelentkeznek – az uralkodó állampolgárt éppúgy megfosztja önállóságától, emberi hitelességétől, jogaitól és lehetőségeitől, mint a megtört vagy likvidálásra ítélt kisebbségeket. Korunk tragédiája, hogy totálisan folyik a kisebbségek erőszakos asszimilálása. A félrevezetett és megtévesztett tömegember nem képes felismerni saját jelentéktelenségét, nem tudja megérteni, hogy a totális nemzetállam akaratával való azonosulással önmagát is elszakítják hiteles lététől. [...] A kultúra – akár nemzeti vagy kisebbségi kultúra – az állam akaratától független autonómiájában lehet valódi, a nemzeti és kisebbségi entitást kikristályosító, e közösségek létének lényegét és

kritikai viszonyt dokumentálja: Biró A. Zoltán és Gagyi József levélváltása Gáll Ernővel, 1987. október – december. In *Gáll Ernő levelek 1949–2000* i. m. 540–546. p.

¹⁴⁸ Malakoff, Párizs, 1987, 191 p.

¹⁴⁹ Tóth Sándor: *A nemzet európai modelljéről. Kísérlet annak tisztázására, hogy mi a nemzet szerepe az ember-ré válás folyamatában.* Kriterion, Bukarest, 1993, 187 p.

¹⁵⁰ *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája.* i. m.

¹⁵¹ Balázs Sándor: *Identitástudatunk zavarai.* Kriterion, Bukarest, 1995, 400 p. (Gordiusz)

¹⁵² *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987).* i. m.

¹⁵³ Uo. 65–66. p.

célirányosságát kifejező szellemi összetartó erő. Semmilyen formában sincs szükség az állam védőpajzsára, mert az a politikai hatalom beavatkozásának és irányításának elviselését is megköveteli.”¹⁵⁴ Ezzel Fábián a korabeli romániai politikai diktatúra tapasztalatait foglalta össze. S ezen belül „amikor a kisebbségi létet elfogadjuk, mert önmagunk feladása nélkül nem mondhatunk le róla, az emberi lét teljes értékűségével is elkötelezzük magunkat”.¹⁵⁵

A tanulmány harmadik kiemelendő állítása arra vonatkozik, hogy a kisebbségek jelene és jövője nem választható el a nemzet sorskérdéseitől. „Minden nemzet alapvető sorskérdése [...] az etnikum védelme, az elszakított részek (kisebbségek) megőrzése, a szellemi, kulturális, nyelvi egység fenntartásán keresztül. Enélkül az etnikum széthull, beolvad, elpusztul, mások kerülnek a helyére, még a történeti emlékezetből is kimarad, »boldog őse« sem lesz senkinek. Ehhez erős, egészséges lélek és okos fej szükséges. Kisebbségeink megőrzésén csak olyan nemzet képes eredményesen munkálkodni, melynek viszonya önmagához és történelméhez organikus. Minthogy letagadhatatlan, hogy egy önmagában folytonosan vájkáló nemzet nem tud helytállani a nemzetek világméretű gazdasági és politikai versenyében. Ahhoz, hogy a kisebbségért esszenciálisan valamit tenni lehessen, a magyarságnak elsősorban önmagával, nemzeti mivoltával kell tisztában lennie. Ezért elengedhetetlen a nemzettudat rekonstruálása. Vájkálásokkal, büntudattal, lelki komplexumokkal, folytonos ijedelmekkel (hogy mit szólnak a szomszédban és Moszkvában), latolgató józansággal, halogatásokkal, régen érvényt vesztett ideológiákhoz való ragaszkodásokkal (proletár internacionalizmus) semmit sem lehet tenni.”¹⁵⁶

Forráskiadásunkkal és bevezetőnkkel ehhez az önszemléleti tisztázáshoz szerettünk volna hozzájárulni.

Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv

Az illyefalvi iskola, itt kezdte tanári pályáját Fábián Ernő. (2010)

¹⁵⁴ Uo. 67–68. p.

¹⁵⁵ Uo. 78. p.

¹⁵⁶ Uo. 81. p.

Szeptember 1.

Fokozatosan beérik a másfél százada megkezdett (illetve a másfél század folytatása!) „nevelőmunka”. Az esti órákban Németh László írásait olvasva a tejtestvérekről és az elképzelt új, minőségi Közép-Európáról (erről a tragikus utópiáról),¹ „indulót” hallok, egy hazánkfia így dalol:

Trăiască Nicolaescu
Trăiască C.[caușescu]
Trăiască România
Să moară secuii!²

Senki nem szól, valaki a hatóságok elnéző és egyetértő jóváhagyásával (mert mit hihetnénk mást!) így végigvonulhat a főtéren (ezt fizikai értelemben értve!); mi más [ez], mint egy új Auschwitz előkészítése? Egy lépés, és a másodrendű állampolgárok likvidálhatóak.

Ezzel összefügg (konkrét példák hozhatók fel!), ha agyonütnek (megtörténhetett) egy másodrendű állampolgárt, megbocsátható bűn, majdnem kitüntetés jár érte – fordítva politikai gaztett!

Ez a módszer és magatartás; főleg így éled újra a soha ki nem irtott fasizmus.

Mert mi a fasizmus? Nem az, amit Dímítrov nevez [annak] oly fennhangon,³ és tegyük hozzá, bátran hirdetett, hanem a *gaztettek szentesítése a politikai célok érdekében*. Nem írhat, nem szólhat, nem élhetsz – ha ezt nem akarják, bűnös vagy, másokhoz tartozol.

Milyen tragikus, hogy Közép-Európának nincs jövője, a legszebb elképzelések is szétfoszlanak, a megmérgezett tömeg széthordja, legyilkolja a közös erőfeszítéssel megalkotható épület téglaít és az embert.

Szeptember 18-án

Újabb balkáni alakítás! A iași magyar egyetemi hallgatók kultúrműsorát bemutatta a TV magyar nyelvű adása. (Hetekkel előbb.) Erre a rektorátus megvonta a csoporttól a próba-

¹ Németh László metaforája a közép-európai nemzetekről, közös gyökereikről, amelyekből egymásra utaltságuk, együttműködésük szükségessége következik. Vonatkozó kulcsszövegének adatait lásd az 1988. IX. 16-i naplóbekjegyzés lábjegyzetében.

² Éljen Miklóská / Éljen Ceaușescu / Éljen Románia / Dögöljenek meg a székelyek!

³ Fábrián itt valószínűleg a fasizmusnak a fináncőke diktatúrájaként való meghatározására gondolt, amelyet általában Georgi Dimitrovnak tulajdonítanak. Dimitrov 1935-ben a Komintern VII. kongresszusán tartott előadásában így fogalmazott: „A hatalmon levő fasizmus a fináncőke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája.” A meghatározás a tőkés csoportok egy részére vonatkozott, épp ezzel alapozva meg annak lehetőségét, hogy a kispolgársággal és a totális diktatúra kiépítésében nem érdekelt tőkés csoportokkal össze lehessen fogni a népfrempolitika keretében. A meghatározás nem Dimitrovtól származik; eredetileg 1922-től a Komintern-anyagokban jelenik meg a fináncőke diktatúrájára való utalás. Dimitrov 1935-ben csak idézte a Komintern VB 1933. decemberi plénumának határozatát. (A plénum elején egyébként Dimitrov még egy német börtön foglya volt.) Lásd: Székely Gábor: *A Komintern VII. kongresszusa*. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1986-01/historia-1986-01-081013-5>

termet, megtiltotta a további működését a csoportnak, és megfenyítették a hallgatókat, hogy ilyennel ne próbálkozzanak.

Ilyen kétarcú, emberi jogokat tipró akció kultúrállamban elképzelhetetlen, vegytiszta apartheid, csak a kínzókamrák hiányoznak. Ennél szomorúbb, hogy az értelmiség folyamodik ilyen eljárásokhoz. Igaz, utasításra, de ellene nincs kifogása, véleménye. Immorális értelmiség.

A fiatal illyefalvi tanár osztályával 1957-ben.

Május 26-án

Az iparosítással megindult a *betelepítés*. A hön áhított iparral széttörük az etnikai egység. Amit annyian és annyiszor kívántak, akik a hagyományos gazdálkodással elégedetlenkedtek, íme, milyen következményekkel jár!

Ha tárgyilagosak akarunk maradni, szükséges megjegyeznünk, hogy az iparosítást, mint természetes folyamatot, nem lehet megállítani. Csakhogy az iparosítást olyan ésszerű tervezéssel kellene végezni, hogy a meglévő és lehetséges munkaerő-tartalékkal legyen arányban. A táj népességének nyújtson foglalkozást. Ha nem így történik, akkor a gyarmatosítás (belső gyarmatosítás) eszköze lesz.

Ami az egység megbontása mellett különösen veszélyes, hogy a legrosszabb minőségű munkaerő és emberanyag kerül Háromszékre. Ez mindenképpen visszaeséssel jár! És a legrosszabb minőségű asszimilációnak lesz eszköze, ami természetesen itt is a többségi állam felé [való] asszimiláció.

Minden vonatkozásban igaz, hogy nem mindegy, hogy az asszimiláció iránya a magasabb vagy az alacsonyabb szintű kultúra felé történik-e? Az alacsonyabb felé visszaesés degradálódás, felbomlás. Legalább II. József egy magasabb kultúra felé (legalábbis az ő korában) akarta a birodalmat nyelvi és kulturálisan egységesíteni. Most azt mondhatjuk, hogy nagy kár, elvesztett lehetőség volt. Szomorú, de ha az egyetemes haladást s a jelen pusztulását nézzük, tényként kell elfogadnunk.

Ha már a belső gyarmatosításról szólnak, azt sem téveszthetjük szem elől, hogy kik az akció támogatói a mi részünkről. Gondolkodásban és erkölcsiségben a legsilányabbak, akiket a bürokratikus, elidegenedett államgépezet tart tisztükben, és akiknek egy demokratikus rendben semmiféle keresnivalójuk nem volna ezekben a beruházásokban, tehetetlenségüknél fogva nem volnának képesek szóhoz jutni. A kiemelt és idomított funkcionáriusok, akiknek csak a parancsokra van hallószervük.

Ez a valóság!! Minden reménytelen és kilátástalan.

Június 11-én

A magyarság legnagyobb veszedelme Erdélyben a *nivellálódás*, az alacsonyabb (nem európai talajon, [hanem a] Balkánon keletkezett) kultúrához való hasonulás. Ez a veszedelem azonban nem korlátozható kizárólag Erdély területére, az itt élő magyarságra. Sajnos a feldarabolás olyan helyzetet teremtett (1919, 1947), hogy az ún. „történelmietlen nemzetek” kerültek nemegyszer hangadó szerepbe, a magyar államiság közé; a beszivárgás a mentalitásban, igényszintben, szokásokban felerősödött. Ehhez járul a minden természetességet tagadó kikényszerített politikai szövetség moszkvai rendezésben. Az érdekek és értékek szabad érvényesítésére és kicserélésére játéktér hiányában nem kerülhet sor. Jellemző, hogy a szétszedett magyarság közötti természetes kapcsolatok szabad alakítására sincs mód és lehetőség. [...] az is ellenőrzött és félelemmel terhelt. Ez is a nivellálódást segíti.

1981. VI. 25.

A legnagyobb veszélyek egyike: a társadalom fasizálódása. Ezen értem a mindennapos emberi kapcsolatokban érvényesülő közvetlen terrort a többségek részéről. Ha szólsz vagy valami nem tetszőt teszel, akkor mindenféle intézményes beavatkozás nélkül a befolyásoló, sőt megtorló, apartheidet alkalmazó erőszak kikerülhetetlenül reád szakad.

(Jellemző példa, hogy a magyar–román mérközés megtorlásaként lelőttek hátulról egy katonát, vagy benzínlámpával leégették egy muzsikusnövendék egyik ujját! stb., stb.)

Az emberi kapcsolatokban érvényesülő terror (szórványvidékek veszedelme!) egyetlen ideológiát ismer, a nacionalizmust, annak is fasisztoid formáját.

Ilyen körülmények között demokratikus kibontakozásról, azaz a társadalmi kapcsolatok is humanizáló önkormányzati demokrácia fokozatos kimunkálásáról nem lehet beszélni. Annál is inkább, mert [annak megteremtése] a társadalmat mélyrehatóan, egészen a részvételt lehetővé tevő lehetőségek megvalósításáig alulról kezdeményezett demokratikus mozgalom nélkül nem lehetséges.

Elképzelhető, hogy olyan társadalomban, ahol az alsóbb szinten, de a legközvetlenebb szinten, a terror érvényesül az intézményi terror védelmében [sic!], semmi remény nem lehet a társadalom átalakítására. Az ilyen vidék, ország csak függvény voltában² változhat meg, ha a környezete is alapvetően megváltoztatja szerkezetét, szellemét.

Az igazi, tehát valódi totalitarizmus tömegalapja az emberi kapcsolatokban megnyilatkozó közvetlen terror. Ezt gyakorolták a német fasiszták, a kínai vörösgárdisták, a Pol Pot rezsim stb.³

Érdekes, hogy a jelenlegi bonyolult, szovjet–amerikai konfliktussal polarizált világban a nagyhatalmak a terrorrendszerek rejtett vagy nyílt támogatására kényszerülnek. Ezt követeli tőlük, függetlenül hagyományaiktól, feltételezhető jobb akaratuktól, a világban elfoglalt helyük, vállalt szerepük. Az USA – a kambodzsai vörös khmer oldalára kerül, Begin támogatja, a salvadori terroristákat stb.⁴ De mit ér prédikációjuk az emberi jogokról, szabadságról? Morálisan devalválódnak! Mert az ilyen cselekvést lehet magyarázni, de mentséget, ún. „morális érvet” találni nem lehet. Azt hiszem, politikai értelemben beszélhetünk *immorális világgállapotról*.

² Bizonytalan olvasat.

³ A Pol Pot által vezetett kambodzsai vörös khmerek 1975-ben megdöntötték a korábbi, Lon Nol vezette rezsimet. 1975–1979 között totális diktatúrát vezettek be az országban, amelynek becslések szerint legalább egymillió áldozata volt.

A kínai kulturális forradalom során (1966–1976) hozták létre a Kínai Kommunista Párt vezetőinek jóváhagyásával a kulturális forradalmi csoportokat. Ezek a vörösgárdista fiatalok Mao Ce-tung rendszerének leghűségesebb hívei voltak, akik forradalmiságukat abban élték meg, hogy kihallgatással, kínzással, veréssel és lelki zsarolással leszámoltak a „kapitalista hajlamúakkal”, azokkal, akiket Mao ellenségként nevezett meg a párton belül vagy azon kívül. Tevékenységüket 1968-ban a hadsereg fékezte meg, és sokukat vidéki átnevelésre kötelezték.

⁴ 1979-től, miután a vietnámi hadsereg elfoglalta Kambodzsát, a vörös khmerek gerillaháborút folytattak az amerikaiakkal szemben álló Vietnam ellen.

Menáhem Begin izraeli jobboldali nacionalista miniszterelnök volt; 1981-ben bombázást rendelt el az osziraki atomreaktor ellen, ahol az irakiak atomfegyver előállításával kísérleteztek.

Az 1979-es nicaraguai sikeres balos forradalom után a szomszédos Salvadorban is megerősödtek a gerillamozgalmak, amelyekkel szemben az USA a kormánycsapatokat és ezzel együtt a jobboldali halálosztásokat támogatta.

1981. VI. 25. [sic!]

Olvasom Danilo Kiš *Borisz Davidovics síremléke* című regényét.⁵ Hét fejezet egy közös történetből (A rózsafanyelű kés; Az emse [sic!], amely felfalja tulajdon gyermekeit; Géporozslánok; A bűvös kártyajáték; Borisz Davidovics síremléke; Kuttyák és könyvek; A. A. Darmolatov rövid életrajza). A könyv jól szerkesztett, bár a táborokról nem mond többet, mint a jól ismert tényirodalom. Nekem bizarr színjátékával a Géporozslánok fejezet tetszett, amikor Édouard Herriot⁶ kijevei látogatása alkalmával Cseljusztnyikovot felöltöztetik papnak, hogy illusztrálja a vallásszabadságot, és szerepét eljátssza az ugyancsak beöltöztetett (hívőknek) [...] és hozzátartozóik előtt. (Tragikus, hogy Cseljusztnyikov is a koncentrációs táborban fejezte be.)

A Géporozslán[ok]hoz hasonló A bűvös kártyajáték című fejezet, Dr. Taube életpályája és halála. (Volt bűnöző, tábortárs ölte meg kiszabadulásuk után.)

Elkerülhetetlen a kérdés, illetve a másik lehetőség felvázolása.

A táborok létét a külső intézményes kényszer hozza (hozta, létre!) milliós mértékben. De nem keletkezhettek volna a mindennapi kapcsolatok terrorizmusa nélkül: A másik változat (most ez a veszélyes!): nincsenek milliós táborok, mert a fő személyek (maguk a kritikus személyek) perek nélkül is elintézhető, balesetekkel, elmeegógyintézetekkel stb., ugyanakkor az ágensek (ilyen lehet a társadalom többsége) elvégzik a maguk terrormunkáját. Így alakulhat át a *társadalom táborrá*. Bizonyos anyagi jóléttel, balkáni korrupcióval, mozgási lehetőséggel, anyagi javak élveztetéssel feledtetik a helyet, ahol az emberek élnek. Ez az út járható. [sic!] Éppen ezért nem hiszem, hogy a sztálini módszert ismét elővonnék. (Legfeljebb háború vagy rendkívüli helyzet esetén.)

A másik nagy probléma (ami külön értekezést kíván), kiből, hogyan és mikor lesz ágens, a terror ágense?

Fábián Ernő anyósának illyefalvi háza, nyári pihenéseik helyszíne. (2010)

⁵ Danilo Kiš: *Borisz Davidovics síremléke. Hét fejezet egy közös történetből*. Fordította: Borbély János. Forum, Újvidék, 1978.

⁶ Francia politikus, 1905-től Lyon polgármestere, 1919-től a Radikális Párt elnöke, 1924–1925-ben, 1926-ban és 1932-ben Franciaország miniszterelnöke volt.

⁷ Kibetűzhetetlen szó.

II. 25.

Ismét lehullott az álarc. A magyar lapok négy-ötszörös drágulásával szemben a mások ára alig emelkedett. Világos a szándék.

A „fő-fő-fő” hetilap – a Flacăra –, ez az ocsmány szennylap, fertőző góc ára összehasonlíthatatlanul alacsonyabb pl. A Hét[énél] vagy a Utunkénál.¹

*A *forradalmiság* állandó hangoztatása olyan, mint [amikor] a vénülő legény és asszony magára ölti a legszebb ruhát, kifesti bőrét csinosítgatja kinézését,² parókát tesz hulló hajszálait takargatva, hogy a mesterséges cifraságokkal visszakapja azt, ami többé birtoka, tulajdona nem lehet.

A forradalmiságnak a széthulló rendben talaja nem lehet, mert kiszáradnak nedvei, elkorhadt hajszálgyökérzete. A szó maradt, a szokványos frázisok, meddő okoskodások – semmi több. A szavak forradalmiságát, a valós forradalom fogja eltakarítani. Lásd előjelét a lengyel *szolidaritás* mozgalmában. Ki fogja siratni?

Fábián Ernő kovásznai iskolája, melyben 35 éven át tanított, és amelynek 10 évig igazgatója volt.

¹ Az Utunk és A Hét lapszámonkénti ára 1982 február közepén 1 lejről 5 lejre, a Flacăraé 2 lejről 3 lejre emelkedett.

* A következő két bekezdés egy másik füzetből származik.

² Bizonytalan olvasat.

II. 9.

Az elnyomás állandóan fokozódik. Ennek konkrét megnyilatkozása nemcsak a nyílt uszítást kifejező I. Lăncrănjan-könyvben¹ nyilatkozik meg, hanem az általa és más fórumokból kiváltott [...] ² magyarellenes közhangulatban. E fórumok közül elsőnek kell említenem a Flacăra-t, a Săptămînat, Scînteia Tineretului mellékletét.

Lényeg: felül, a legmagasabb fórum határozott, mítosztkeltő nacionalista vonal (irányvonal meghatározás!), melyet aztán lebontanak (leegyszerűsítenek) arra, hogy azt hogyan kell értelmezni! Ez Lăncrănjan és Pascu³ funkciója. Ezért van, hogy ellenük vagy velük vitatkozni nem lehet, tiltott. (Lásd Méliusz cikkének „kanosszáját” mely minden fórumot végigjárt, de nem jelentették meg.⁴) Vagy az én cikkem a marxizmusról.⁵

Van ennek az ideológiai megoldásnak egy másik szomorú (ha nem tragikus!) vonatkozása is. A *cabinet noir*⁶ (összehasonlíthatatlanul kegyetlenebb, mint a hajdani) a lebontott, gyakorlati célirány szerint jár el. Mondhatni az ilyen könyveknek utasítást adó funkciójuk van, mert nekik a kifelé mutatott „jó látszat”[tal] – amit a felső vezetés annyira akar – nem kell törődni, cselekedni kell, gumibottal, fegyverrel, „balesetekkel”, az aljas „betolakodó árulók” ellen. Ezt nemcsak kimondják, hanem tettelesen is gyakorolják.

De mit is akar ez az államideológia? (Több lépcsős államideológia.)

Beszorítani a nemzetiséget (mert a magyarokat nem lehet úgy kiűzni vagy eladni, mint a szászokat), önkörében elszigetelni a külvilágtól (erre alkalmazzák a szellemi zárlatot), kisebbségi érzést kialakítani bennünk, a nagy és hatalmas állammal szemben, elvágni hagyományaitól, nyelvük közéleti használatától, fokozni ellenük a többség gyűlöletét és agresszivitását a közemberek oldaláról, hogy a lelki és szellemi terror alatt összeomoljanak. Mindezt a rendőrterror fedezete mellett. Kifelé pedig megtartani a *látszatokat* – az áruló képviselőiken keresztül. Ez a cél!

II. 10.

Verik Kőrösön⁷ az embereket, mert óév estéjén a Székely himnuszt énekelték. El lehetett volna kerülni. A verés (tömeges verés!) azonban egyébként nem indokolható.

Tragikus, hogy minden ellenzéki vagy jobbító szándékú megnyilatkozásra a verés és a terror a válasz. A megfélemlítettek nem kérik igazságukat. Nincs kitől, de a legalitás keretén belül akkor is meg kellene próbálni. Ha másért nem, legalább a becsületért, hogy önmagunk előtt megőrizzük méltóságunkat.

¹ A II. 9-i bejegyzés egy másik füzetből származik.

² Ion Lăncrănjan: *Cuînt despre Transilvania*. Sport-Turism, 1982.; magyarul: *Szónoklat Erdélyről*. Áramlat, Budapest, 1990. Lásd az 1984. IX. 16. naplóbejegyzés lábjegyzetét.

³ Kibetűzhetetlen szó.

⁴ Ștefan Pascu (1914–1998) nagy hatású román történész, a BTE rektora.

⁵ Valószínűleg egy olyan cikkről van szó, amely a nyilvánosság elé vitte volna Lăncrănjan vádjait a magyar kommunistákkal szemben és annak cáfolatát. Ennek összefoglalását lásd: *Méliusz József író beadványa Nicolae Ceaușescu számára*. Bukarest, 1982. április 20. Magyar Kisebbség, 2006. 3-4. sz. 353–355. p.

⁶ Ennek a cikknek a közlési körülményeiről lehet szó: Fábian Ernő: *Nemzet, nemzetiség, érték*. Korunk, 1981. 7-8. sz. 516–521. p.

⁷ „Fekete szoba” utalás arra a XVIII. századi francia intézményre, ahol a levélforgalom tartalmát ellenőrizték; Angliában az állambiztonsági hivatalt illették ezzel a kifejezéssel.

⁸ Csomakőrös, románul Chiuruș, közigazgatásilag Kovásznához tartozó falu.

Kegyetlen, szürke napok. Mít ér az ember élete? Miért létezik az emberi civilizáció? A keresés, a cselekvésre biztató okok megkeresése helyett miért terror? Ez nem a körösiek kérdése, hanem *egész állapotunk* átfogó kérdése, mert a szabadnak születő emberi lényt verik és alázzák meg!

IV. 30.

Furcsa május 1. előtti érzés. Valamikor az ünnep igazán a nemzetközi szolidaritás ünnepe lehetett, és azt hiszem, volt is. Ma a szolidaritást ezért átmázolják nemzetire. Ezzel teljesen elveszti jelentését. Azt hiszem, bármennyire is ragaszkodunk nemzetiségi mivoltunkhoz, emberi szükség, hogy egységesnek tudjuk magunkat. Ezt kellene szolgálják és ezt is szolgálják a nagy vallásos ünnepek, karácsony, húsvét. Május 1-je a modern politika – azaz a politikai egység ünnepe – lehetne, ha azt nem rendelnék alá partikuláris nemzeti, párt-, nagyhatalmi érdekeknek. Ijesztő, az ilyenkor elmondott beszédek hogy mennyire nem az emberről szólnak. Semmiképpen sem az emberről, a munkáról, az egységről. Az ember lényegéről. E szemérmetlen hamisítás taszítja el a tiszta emberi érzést.

Hogy még teljesebb legyen a kiábrándulás, ma kellett bejelenteni az írógépeket. Így köszöntjük a szabad munka és a szolidaritás ünnepét. De nem jellemzőbb-e erre a politikai rendszerre?

V. 4.

Brassóban meghalt egy zsidó, a nevét sem tudom. Zoltán öcsém⁸ magyarázta, a tőle megszokott hévvel és újdonságmondással.

Miért döbbenetes a halála? Valamikor, még a háború kezdetén, Lengyelországból jött, majd itt maradt. Senkije sem volt. A halállal viaskodva mindent összetört, letépte ruháját, összetörte edényeit. Valakivel viaskodott? Milyen jellemző az egyedül maradt, magányosságába roskadó emberre. Érdekes pszichológiai eset. Utolsó éjszakájáról abszurd drámát lehetne írni, küzdelem a halállal. Eszköze lehetne a belső monológ, a szabad asszociáció, a modern színpadi technika megannyi kelléke.

A legérdekesebb mégis: a magányosság utolsó órái.

V. 8.

I. V. Sztalin

Sokat vitatkoznak, a könyvek tömkelege jelenik meg a szovjet diktátorról. Tevékenységének vajon van-e *jelentősége*, vagy viselt dolgai egyszerűen a normálistól való eltérésnek minősíthetők? Ezt tartom a kérdés lényegének.

Sztalin jelentősége nem tagadható a marxizmus fejlődésén belül. Még pontosabban: szükségszerű láncszem az eszme megvalósításában. Semmit sem tett ideológiailag és gyakorlatilag, ami ne volna természetszerű folytatása Marx és Lenin ideológiájának. Az elődök társadalom és történelem felfogásában potenciálisan minden „érdem” benne foglaltatik. A továbbfejlesztést, a „reformokat” a következőkkel érte el.

a) Az ideológia leegyszerűsítésével, tömegcikké változtatásával, s ezzel az apparátusnak – állam főlé emelt pártapparátusnak – olyan használható ideológiai támasztékot szolgáltatott, mellyel önmagát és tevékenységét is legitimálni tudja. Az elvont filozófia totalitárius államokban erre egyáltalán nem alkalmas. (Érdekes, hogy Rosenberg és Hitler is ezt tette.)

⁸ Lőrincz Zoltánról, Fábán húgának fiáról van szó.

* Ez a napi bejegyzés egy másik füzetből származik.

b) Kiépítette és megtisztította az irányzatoktól a bürokratikus apparátust. Melléje rendelte a rendőrséget és a hadsereget. A centralizált bürokrácia, amely teljesen felöleli a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális élet intézményesítését, nemcsak az oppozíciót teszi lehetetlenné, hanem minden mozzanatot ellenőrzése alá von, semmi sem történhet az állam fülei és szemei nélkül. Nincs apparátuson kívüli kezdeményezés. *Ezzel beteljesül az eszme.*

Sztalin fontosabb személy a szocializmus történetében, mint Mao. A kínai „kormányos” kísérletezett a kommunális szocializmus megvalósításával – kulturális forradalom – de életképtelennek bizonyult.⁹ Kína is visszatért a *sztálini modellhez* Mao halála után. Ezen a tényen egyáltalán nem változtat a kínai politika szovjetellenessége. Minthogy Romániában a sztálini modell a legerősebben tartja magát, a trikolor ideológia ezen egyáltalán nem változtat.

Elmondható: a létező szocializmus politikai struktúrájának és gazdasági mechanizmusának – a kettő szorosan egybetart – az alapját a fenti sztálini reformok képezik. Beleértve a jugoszlávokat is. A magyar gazdasági reformkísérletek is menthetetlenül elbuknak, ha nem törekednek a politikai struktúra átalakítására.

Éppen ezért a „személyi kultusz” olyan értelmezése, mely egy személynek vagy csoportnak a nyakába varja a törvénytelenégeket képtelenség. Cáfolatára egyetlen, egyszerű kérdésre adott felelet is elegendő: miért termelődik folyton-folyvást újra? Mert az ilyen hatalmi struktúrában másképp nem lehet. A hatalom magas fokú, minden mozgást, kezdeményezést ellenőrző koncepciója a csalhatatlan vezért az apparátus élére állítja.

V. I. Sztalin „műve”: államosított társadalom párturalommal. A civil társadalmat teljesen felszámolva.

V. 13.

Mi az oka az újabban lábra kapó nosztalgiának? Gondoljunk a Karády Katalin-dalok sikerére, a régi slágerek közkedveltségére.¹⁰ De még ezeknél is jellemzőbb a Hitler-napló körüli botrány, amit a Stern magazin okozott a közléssel.¹¹ Igaza van annak az amerikai újságírónak, aki a megújuló érdeklődést az emberben élő, attól szabadulni nem tudó *rosszal* magyarázza. Hitler az emberiség sötét tükre, jó beletekinteni, hogy elborzadjunk önmagunktól, a tapasztalatok olyan kibővítésétől, amely mintegy kísérletként mutatta, hogyan lehet az embert rövid idő alatt barbárrá változtatni.

A régi slágerek sikerének egészen más okai vannak. Elsősorban pszichikai tényezők magyarázzák. Vágyódás a *befejezetlenség* után. Az ember nehezen tudja elviselni a megszokottat, a befejezettnak tűnőt. A megrögzült állapotot. Az érzelgős háborús slágerek a holnap bizonytalanságát sugallták, a *befejezettség bizonytalanságát*. „Csak egy nap a világ, csak egyetlen csók az élet[ünk].” Banális, de azt fejezi ki, amiről írok. Nem lehet tudni, mi lesz, mi történhet. Ezért a pillanatok intenzívebben át lehet élni. A visszavágyó lehet, hogy ezért keresi a letűnt idők nyugalma. Megunta a sztereotip, lényegéhez nem méltó jelent. E két példa is mutatja, hogy az embert mennyire köti múltja.

⁹ Lásd az 1981. VI. 25-i naplóbejegyzés második lábjegyzetét.

¹⁰ Karády Katalin filmszínésznő első nagy sikere, a *Halálos tavasz* című film (1939) után öt év alatt húsz filmet és jó néhány lemezt készített. 1959-ben emigrált, filmjeit nem vetítették. Az 1979-ben Magyarországon kiadott lemeze és a Filmmúzeumban 1978-ban bemutatott felújított *Halálos tavasz*, amelyet kilencvenezren néztek meg, újra divatba hozta. Lásd: Mezei András: *Megkérdeztük Karády Katalint... Élet és Irodalom*, 1980. február 2.; Gách Marianne: *Karácsonyi beszélgetés Karády Katalinnal*. Film Színház Muzsika, 1980. 51. sz. 6–7.; Kerényi Grácia: *Nosztalgia 1980*. Élet és Irodalom, 1980. január, 2. sz.

¹¹ A közlemény megítéléséről lásd Rolf Hochhuth: *Emlékmű tömeggyilkosoknak. A hamisított Hitler-napló és az utókor feledékenységéje*. Török Gábor fordítása. Világosság 1983. 10. sz. 645–646. p.

V. 12. [sic!]

Feketehalomban¹² és Brassóban előadást tartottam a *nemzetiségi kultúráról*.¹³ Meglepett a Feketehalomban élő magyarok ragaszkodása kultúrájukhoz. Dalárdájuk, táncsoportjuk, színjátszó csoportjuk van. Elszigeteltségükben ébrednek, illetve tartják meg magyarságtudatukat. A diaszpóra szorít, menekülni kell, fogózni kell valamibe. Ez a nyelv, a hagyományok, a szokások, a közösség melege. Kérdés, hogy meddig hagyják, meddig maradhatnak meg? Hogy e diaszpóracsoportok megmaradjanak, demokratikus intézményekre, érdekvépviseletre, egész országot átfogó közművelődési hálózatra lenne szükség. Éppen ezek hiányoznak. A megoldhatatlan kérdések teszik kétségessé létüket.

V. 17.

Vitatkozik egymással a Literaturnaja Gazeta és a România Literară Dumitru Popescu könyvéről.¹⁴ Amint az „lenni szokott”, teljesen lényegtelen dolgokról, az egyik azt állítja, hogy kedvezőtlen színekben tünteti fel a szovjet embert, a másik mit is mondhatna mást, illetve írják a történelmet stb., stb. [Sic!] Éppen a lényegről nem szólnak, hogy a könyv esztétikumában és eszmeiségében rossz. Tipikus terméke a valóságtól és az önvizsgálat kritériumától elszakadt ideológiának.

Annyira tendenciózus a könyv, hogy csak apológiaként értelmezhető. Egy adott politikai helyzet brutális védelmezése. Valamikor kibírhatatlan volt, de később és most minden visszazökkent a rendes, természetes medrébe. Ha így van, akkor csak korrigálható kizökkenésekről lehet szó, a nemzeti szellemhez való visszatérés, ami eredendően jó és helyes, mindent rendbe tesz. Mindez írói véna nélkül, primitíven elmesélve.

Ha van egyáltalán politikai regény, akkor a minta a *Vörös és fekete*, vagy Sinkó Ervin re- meke, az *Optimisták*.¹⁵ Ehhez azonban író kíváncsít, nem ideológus apologéta.

Ki is ez a D. Popescu?

Két jellemző történet róla. Az egyik ideológiai kongresszus (1982. jún.), ahol az egyik szekció ülésén elnököl. A hadtörténeti múzeum igazgatója, egy generális, doktor – ez is, már maga a generális doktor különös fajta – kifejti, hogy Románia soha nem viselt hódító háborút.¹⁶ De a fő ideológusnak a szeme sem rebben, jól tudja, hogy túlzás ilyent állítani, de a cél megerősíteni a résztvevőket a nemes történelmi múltba vetett hitben, ezért hallgat. A

¹² Románul Codlea, közel ezer magyar élt ekkor az eredetileg szászok lakta településen. Az iparosodó kisvárosba migráció révén került Maros menti, csíki és háromszéki magyarok kulturális életét az 1980-as évek elejétől szervezték meg. A kórus 1981-ben, a táncsoport 1982-ben alakult, a színjátszó csoport 1983 februárjában tartotta meg első (egész estés) előadását. A táncsoportot a brassói Reiff István, a kórust a szintén onnan kiutazó Dumitriu Éva énektanárnő irányította, a színjátszó csoportot pedig Bence Árpád tanító és Algeorge Mária tanítónő. A szervezőbizottság vezetője Fodor József bútorgyári mester volt. A három csoport munkájában körülbelül százötven ember vett részt.

¹³ Fábrián Ernő brassói előadására a brassói Szabadegyetem keretében került sor május 11-én, szerdán az Unirea liceum dísztermében. Címe: *Az egyetlen és a sajátos a romániai magyar kultúrában*.

¹⁴ Dumitru Popescu (1928) költő-esszéíróról van szó, aki 1976-tól az RKP KB titkára volt. 1981-ben megjelent könyve: *Pumnul și palma* [Ökök és tenyér].

¹⁵ Stendhal: *Vörös és fekete. Krónika 1830-ból*. Kriterion, Bukarest, 1973; A Sinkó-regény első kiadása: Sinkó Ervin: *Optimisták. Történelmi regény 1918–19-ből*. I. köt. Testvériség–Egység, Újvidék, 1953. II. köt. Testvériség–Egység, Noviszád [sic!], 1955. Magyarországi kiadása (egy kötetben): Magvető, Budapest, 1979.

¹⁶ Abban a hónapban két fontos ideológiai tanácskozássra is sor került. Június 1-jén az RKP KB kibővített plenáris ülést tartott Nicolae Ceaușescu részvételével, aki előadói beszédet is tartott. Ebben tette egyértelművé, hogy a szocialista-hazafias nevelés központi eleme a dákóromán kontinuitás elmélete. Előre, 1982. június 3., 1–7. p. [a szocialista nevelés alapjairól, 2. p.]. Június 24–27. között került sor A politikai nevelés és a szocialista kultúra II. kongresszusára, ahol a pártfőtitkár szintén beszédet mondott. A Hadtörténeti Múzeum igazgatójának hozzászólását nem találtuk meg a napilapokban.

másik eset. Vagy két éve Kovásznán nyaralt, becses nejével, [és] mindenkit készenlétbe állított, hogy ellássák a fiát sível, bakancssal, ródlival, jól főzzenek, tehát mindenki rendelkezésre álljon. Keleti kényúr.

A „regénye” kiszolgálja a hatalmat, magát pedig kiszolgáltatja az alattvalókkal. Bizantizmus. [Sic!] Semmi köze nincs az európai hagyományokhoz és kultúrához.

V. 21.

Az 1917-es orosz szocialista forradalom nem volt valódi, teljes forradalom. A francia forradalom nemcsak a társadalom, hanem a szellem forradalma is volt, a létező viszonyoktól és emberi szükségletektől meghatározottan. A teljesség = szellemi (szubjektív) szféra, a gazdasági és társadalmi viszonyok gyökeres megváltoztatása. 1917 a *vak erőket* szabadította fel, a szenvedélyt, az osztálygyűlöletet, a vágyakat, a kívánságokat, az elképzeléseket, és egy nem keletnek írt ideológiát alkalmazott olyan viszonyokra, amelyeknek [az] nem felelt meg. Marx a fejlett országoknak írta teóriáját. Lenin elméletileg tévesen alkalmazta az orosz viszonyokra, nem formálta mássá, a szükségletekhez szabottnak. (Ezt ő is érezte, ezért hivatkozott arra, hogy Oroszország megszűnik példaadó országnak lenni, mielőtt a német forradalom győz.) Lenin nem volt zseniális gondolkodó. A vak erőket tudta elképzelései szerint igazgatni és céljaira felhasználni. Ebben *zseniális volt*. Mint gyakorlati alkalmazó, de semmiképpen sem mint gondolkodó. Egyrészt ez okozta a szocializmus tragédiáját.

A *vak erők* felszabadulása is spontánul történt. A háború okozta nyomor és a cári zsarnokság voltak életre keltői.

Kelet-Európával pedig a szovjet jelenlét lemásoltatta [azt], ami egyébként sem sikerült Oroszországban.

(Egészen más kérdés – s ez a marxi teóriát érinti elsősorban –, hogy valaha is – tehát: Marx korában is – egyáltalán lehetséges volt-e a *tiszta proletárforradalom*. Már a *Kommunista Kiáltványban* tévedett Marx és Engels, amikor a kommunizmus kísértetéről írt[ak], amely bejárja Európát. 1848-ban semmilyen „kommunista kísértet” nem járta [be] Európát.)

V. 26.

Romániában minden törvény drákói, de szigorukat elkoptatja a korrupció. A veszélyt azonban mégsem szüntetik meg, mert a hatalmasok (mert ezeknek van szavuk) akkor és úgy alkalmazzák [őket], ahogy az érdekük és elfogultságuk megköveteli.

V. 29.

Magyarország az egyetlen ország Kelet-Közép-Európában, akinek [sic!] nincs *nemzeti doktrínája*. Amit időnként kinyilatkoztatnak, hogy a nemzet (valamiképpen ideértik az egyetemes magyarságot is) jelenét és jövőjét a szocialista fejlődés és a proletár internacionalizmus hivatott megoldani, egyáltalán nem nevezhető annak. (Lásd a KB áprilisi határozatát.¹⁷) Ez *szofizmus*.

¹⁷ Az MSZMP PB Központi Bizottságának üléséről kiadott határozat megjelent a Népszabadság 1983. április 16-i számában és a Magyar Nemzet aznapi számában is. *Határozat a XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól. Elfogadta az MSZMP Központi Bizottságának 1983. április 12–13-i ülése*. Lásd (pl.) Magyar Nemzet, 1983. április 16., [1]–3. p. A határozat a „burzsoá” nacionalizmus elleni küzdelemre szólít fel a nyugati, a szocialista országokat megosztó törekvésekkel, illetve a hazai ellenzéki tematizációval – amely kihasználja a nemzeti érzelmeket – szemben. Részletes elemzését lásd: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág, Budapest, 2007, 303–305. p.

Még a „nagy” Szovjetunió sem e szerint folytatja nemzetiségi politikáját, nem is szólva a hegemónikus külpolitikájáról.

A nemzeti doktrína több az ilyen ideológiai szofizmusnál. Magában kellene foglalja a politikai cselekvés stratégiai irányát, a népességi és kulturális fejlődés irányát, a nemzet szellemi és lelki egészségének fejlesztését stb., stb. Ennek kidolgozására egy mód mutatkozik: [az] illyési, Németh László-i élet- és nemzetfilozófia elemeinek szociális, gyakorlati célú összefoglalása és rendszerezése.

De erről szó sincs. A szofizmákról annál több.

Jellemző, hogy az Illyés Gyula halálát bejelentő újságok első oldalain a KB-határozat volt olvasható, az idézett szöveg kifejtése is ebben található.¹⁸ Illyés Gyula, a nagy nemzetvelő halála harmadrangú. Így gondolkodik az apparátus!

V. 30.

Széchenyi hármás piramisában – *Hitel, Világ, Stádium* – lehet érezni, hogy a magyar kultúra szellemében asszimilálni tudta a kapitalizmus lényegét. A nemes gróf minden túlzás nélkül úgy tekinthető, mint a kapitalizmus magyarországi úttörője. Ami azonban sajátossá teszi e könyveket, az átvétel módja, az átlényegítés, a sajátos szín, és azonosulás a feladatokkal. Mondhatni „nekünk való”-vá lesz, ami máshol már megvalósult.

Ilyen jellegű átvétele a marxizmusnak és a szocializmus eszméinek nincs. Importáru! Talán Veres Péternél lehet találni Széchenyiéhez hasonló átvételt és azonosítást.

Ez azért fontos, mert az eszméket és ideológiákat nem elégséges csak behozni mint importáru, elfogadhatóan hajlítani kell és átrendezni, hogy organikus hatóereje legyen a szükséges társadalmi változások dinamikájának.

Lukács György internacionalista, soha nem tudott (lehet, nem is akart) részese lenni ilyen irányú és tartalmú átlényegítésnek. A magyar kultúrát és társadalmat – Ady kivételével – mindig kívülről nézte, mindig valahonnan jött, hogy soha ne legyen otthon. A beküldött szerepében tetszelgett – függetlenül [attól], hogy milyen szubjektív indításból tért haza 1945 után – 1945 után végig. Ez alól részben 1956-os szereplése képez kivételt. Azt hiszem, hogy ebben is a nemzetközi antisztalinizmus megindulását vélte felfedezni.

VI. 10.

Nem tudok szabadulni a sztálinizmus jelentőségének gondolatától.

Sztalinról elmondhatták [...] amiben vétett, mert a bűnt az egy Hruscsovon kívül senki nem olvasta a fejére, de a valóságot semmibe nem vevő ideológiai leegyszerűsítés és a vezetés módszere más színekben vagy összefüggésben továbbmenve is lényege a létező szocializmusnak. (Lásd a nemzeti színekbe öltöztetett román politikai struktúrát.) Csak a szocializmus sztálini szervezete sokkal veszélyesebb, mint a polgári demokráciákban egykoron. Ha az egész társadalom koncentrációs táborra változik, magadra maradsz, nincs folyamodás, szervezet, érdekvédelem és képviselő.

A „személyi kultusz”-t is, amit következetesen Sztalin nevéhez fűznek, a „nagy tanító-mester” formálta *valláspótlónak*. Ez abból az elkerülhetetlen felismerésből ered, hogy nincs transzcendens lény, ember- (de mondhatni: *valóság*)feletti hatalom, de ezt pótolni kellene, hogy a mélyből fakadó, az ember egész testét és lelkét fluidumként átjáró hit, féle-

¹⁸ A Magyar Nemzet 1983. április 16., 7. oldalán két cikk búcsúztatja az előző napon elhunyt Illyést: Sótér István: *Meghalt Illyés Gyula*; Ruffy Péter: *Elment...*

¹⁹ Kibetűzhetetlen szó.

lem és tisztelet valamihez hozzá fogható legyen. Ezt pótolja a pártvezér, az állam, az apparátus feltétlen tisztelete, melyek a materialista világmagyarázkodás ellenére megtestesítője, kifejezője, hordozója az isteni tulajdonságoknak. [Sic!] A személy, a párt, a világ mozgatója olyan mindentudás, mely nemcsak a valóság felett áll sejtelmesen, hanem annak tudója.

Ezt használják a tömegek manipulálására. Csakhogy a tömegek is felismerik, hogy az isten-és valláspótló kultusz Gessler-kalap,²⁰ és visszatérnek, újra megtalálják az egyházat (talán inkább az egyházat, mint a vallást). Ezért lehetséges, hogy a szocialista országokban növekedik az egyházba járók száma, és tekintélyes anyagi támogatásban részesülnek a felekezetek. A nemzetiségeknek az egyház pedig integritásuk (nyelvi-kulturális integritásuk) védelmét is nyújtja. Különösen ott, ahol a nemzetiségi²¹ hovatartozás egyben a nemzetiségi hovatartozást is jelenti. Ezért hoznak oly gyakran megszorító intézkedéseket a nemzetiségi egyházak ellen.

X. 14.

Elgondolkoztató, hogy a zsidó koncentrációs táborok homlokzatára kiírták: Arbeit für Frieden;²² vagy [hogya] a totalitáriánus rendszer másik típusa következetesen *munkásdemokráciára* hivatkozik, holott a hatalomban levők minden igyekezete arra irányul, hogy azokat, akik nevében uralkodnak, minél távolabb tartsák a politikai részvételtől. Egyszerűen: a hatalomból kizárva csak helyeslő, békés tömeggé formálják. Adott körülmények között még az ételt is jegyre mérik. Ebben az értelemben: a „munkásdemokrácia” egyenlő az *engedelmeskedő ostobasággal*.

Miért? Cinizmus volna? Nem hiszem. A zsidóknak lehet, hogy megtévesztő cinizmusból írták. A „munkásdemokratáink” nem. Őket hatalmuk és dogmáik tartják fogva. Ez a teljes elidegenedés, és nem az, amiről Marx írt ifjúkori írásaiban²³ és *A tőkében*. Bátran pszichopata elidegenedésnek lehet nevezni, nem vesznek tudomást, mert nem is tudnak, a valóságról, pedig benne élnek, hogy annál csökönösebben hatalmuk és dogmájuk rabjai legyenek, olyannyira, hogy rögeszmés ideológiájukhoz akarják igazítani a valóságot.

Csak ebben az összefüggésben érthető Pol Pot, a kínai kultúrforradalom,²⁴ a vörös színű nacionalizmus, a szovjet hatalmi politika.

Ez a magyarázat azonban önmagában nem elegendő arra, hogy megértsük, hogy a pszichopata elidegenedés mennyire visszahúzó, és mennyire ellentétes a kultúra és a tudomány eredményeivel.

Erre egyetlen példa. Ma a tudományok – elsősorban a természettudományok – olyan eredményeket értek el, melyek birtokában a tulajdonviszonyoktól függetlenül is megvalósítható lenne az anyagi jólét és a vezetés korszerűsítése. (Ezen a vonalon haladnak a reformerek.) Erre azonban képtelenek, tehát a racionális lehetőség elbukik az apparátus pszi-

²⁰ Utalás a Tell Vilmos-mondára, és/vagy Schiller ebből írt drámájára. Gessler, Svájc császári helytartója a monda szerint póznára tűzette kalapját, s a helyi polgároknak ezt kellett köszönteniük, tisztelniük.

²¹ Elírás, helyesen: vallási.

²² Munka a békéért.

²³ *Gazdaság-filozófiai kéziratok 1844-ből; A német ideológia.*

²⁴ A „kulturális forradalom” célja 1966–1976 között a Kínai Kommunista Párt „megtisztítása” és Mao elnök hatalmának megszilárdítása volt. 1966 augusztusában a KKP központi bizottsága elfogadta a „16 pontos határozatot”, amely felszólítja a proletariátust a „négy régi” (régie eszmék, régi kultúra, régi szokások és hagyományok) elítélésére. Ezt feljelentési kampányok követték, hárommillió bejelentés érkezett „burzsoá elhajlásokról”, és ezek következtében több tízezeren haltak meg a börtönökben. 1967-re a vörösgárdisták révén polgárháborús körülmények alakultak ki, majd ezeket a hadsereg Mao vezetésével leszerelte. Az állami és pártvezetők 70%-át lecsereelték, és több mint félmillió ember halt meg a kulturális forradalom során, illetve az „átnevelő táborokban”.

chológiáján. Annyira, hogy a proletárforradalom minden vívmánya – ezeket tagadni nem lehet – szétfoszlik.

X. 14.

Olvasom a Marx-évfordulóra közölt tanulmányokat.²⁵ Vajon mi is Marx jelentősége? Erre válaszolni csak vastos könyvben lehetne.

Egy paradoxon azért idekíváncozik. Igaz: Marx jelentőségét úgy is meg lehet (meg is kell) fogalmazni, hogy ő volt a szervezett munkásmozgalom elindítója, a legjelentősebb a szocialisták között. De a proletariátus egészen másképpen fejlődött, éppen azokban az országokban, ahol [ő] a forradalom győzelmét várta. Nem elnyomorodott, hanem anyagi jólétbe került, s ezt nem utolsósorban saját szervezeteinek köszönheti. Marx elindított egy mozgalmat, de az elgondolása és akarata ellenére más lesz, nem olyan, amilyennek remélte.

Mi lehet az oka?

Egyszerű: a történelmet nem lehet természettörténeti folyamatként felfogni. Akárhogy is tiltakoznak a Marx-magyarázók, a marxi történelem a természet mintájára komponált meghatározottság a kommunizmus irányában.

Másfelől: az ilyen meghatározottságból elkerülhetetlenül előjön a diktatúra, mert a tökéletesebb és jobb társadalomért (tehát: az utópiáért) megengedett és szükséges az erőszak.

X. 28.

A szocialista országokban hivatalos, tehát a politikai hatalomtól kezdeményezett és fenntartott tendencia (mert törvényszerűen nem valósulhat meg) olyan kommunista eszményeket megtestesítő irodalom kialakítása, melynek vajmi kevés köze van a valósághoz. Nem művészi feladat a valóság rögzítése. Akárcsak a szociológiának, nem a valóságot kell feltárnia, hanem az irányelvet kell alátámasztania. Tökéletes tünete a tudathasadásnak és a pszichopátiának.

1983. XII. 17.

Az új keletű szocialista ideológia (uralkodó állami ideológia!) bizonyítja a legmeggyőzőbben, hogy az alap (alépitmény), a gazdasági viszonyok nemcsak közvetlenül, hanem, ahogy a marxisták mondják, áttételesen, „végső soron” nincsenek meghatározó befolyással az ideológiai felépitményre. (Ha egyáltalán az a kifejezés, hogy felépitmény, használható!)

Mi is történik?

A társadalmi viszonyok a tulajdon megváltozásával teljesen átalakulnak, egyszerűen nemcsak új politikai rendszer jött létre, hanem a polgáritól eltérő *társadalmi szerkezet!* Ennek ideológiája mégis a nemzeti kizárólagosság és az idegengyűlölet, tehát semmi olyan, amelyen valamilyen jegyekben érződnének az *új tulajdonviszonyok*. A proféták és a végrehajtók tartoznak abba az apparátusba, mely e társadalmi szerkezet nélkül nem létezhetne. Ami a fejükben van és cselekedeteiket mozgatja – maga az ideológiai lényeg –, az teljesen független eredetében és jellegében is a létező szocializmus gazdasági és társadalmi viszonyaitól.

A legjobb bizonyító anyag erre az ún. „egyesülés”, melynek magyarellenes volta szembe-tűnő, közölt cikkek, beszédek, tudományos értekezések.²⁶ Olyan ideológiával védik a társa-

²⁵ Karl Marx halálának 100. évfordulójáról van szó. Fábíán valószínűleg a Századok 1983. 6. számában megjelent (Jemnitz János, Pach Zsigmond Pál, Vadász Sándor tollából született) írásokra utal.

dalom – a létező szocialista társadalom! – viszonyait, melynek semmiféle ideológiai összetartozása nincs azzal.

Természetesen arra is gondolni kell, hogy ez az ideológia független alapjától (gazdasági alapjától), de fontos eszköze a hatalmi struktúra védelmének; egyrészt a nacionalizmus legitimáló funkcióján keresztül, másrészt politikai egységesítő tendenciájával az elidegenedett apparátust erősíti.

XII. 30.

Román paradoxonok.

Ezek valamilyen ésszerű feloldása nélkül a román társadalom nem tud Európával összehangba jutni. Ha megtartja [őket,] továbbra is a bohózatok színhelye marad.

Ezek a paradoxonok:

- a. Más képzelnék magukról, mint amik valójában. Ez összefügg a balkáni eredet vehemens letagadásával.
- b. A szerzett területeken betolakodónak érzik magukat, amit szégyellnek bevallani és ami agresszióra kényszeríti őket. Ez egzisztenciális félelmet szül.
- c. Erkölcsi tisztaságról beszélnek, s közben az egész társadalom a hazugságra, korrupcióra épül.
- d. A nemzeti nagyság imaginárius, minden reális alap nélkül, s mégis a nemzet (főleg a tömeg és az ostoba vezetők) önteltek, fölényezettől telítettek.

A román társadalomnak, kultúrájának mindenekelőtt: ésszerű kritikára és tiszta tudományos fogalmakra van szüksége. Enélkül minden ideológia és eszme teljesen eltorzul.

²⁶ A kelet-magyarországi területek Romániával való egyesülését kimondó 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlés román historiográfiájáról van szó. Lásd pl.: Ștefan Pascu: *Făurirea statului național unitar român I–II*. București, Edit. Acad., 1983.

I. 5.

Az új év orwelli év, csak erről szól a rádió.¹ Az orwelli világnak nem kell eljönnie, itt van, annyira, hogy a derék angol is megszegyellné magát, ha látná azt, amiben nekünk naponta részünk van.

Akkor miért ez a nagy dobverés?

Regénye – 1984 – minden bizonnyal most azt a célt szolgálja, hogy felszítsa az érzelme-
ket a totális rendszerek ellen, hogy mutogatni lehessen, ha nem ügyeltek akkor – mármint
a Nyugat –, úgy járnak, mint a keletiek.

Pedig George Orwell két regénye, az 1984 és az *Animal Farm*² jelentős a műfajában
mint művészet és társadalomfilozófiai jövőkép.

Nem tehet arról, mint Franz Kafka, hogy a valóság abszurditása meghaladja [e víziót].
Éppen ezért volt igazuk!

Feltétlenül telitalálat: a kettős gondolkodás, megváltoztatható múlt (a jelen igényei sze-
rint mindig újra lehet írni), a nyelv cenzurálása és újraalkotása, hogy régi jelentéstartalma
kikopjon (új nyelv), és a mindennapi terror, azok részéről, akiknek mindennap együtt kell
élni (enélkül nincs totális rendszer).

A szimbolikus elnevezések és személyek sem rosszak, Bölcs Barát, Szeretet Minisztéri-
um, gondolatörség, ez már az új jelentése a neveknek, melyet ráhúzunk az intézményekre
és az eszközökre.

A totális rendszerek csak a technikával kell utolérjék George Orwellt.

I. 20.

Bukarestben Huszárnál.³ Egy nagy tanulság, talán megerősítése annak, amit eddig is
tudtunk. A nemzetiségnek két valósága van, a könyörtelen realitás, hogy egyáltalán miért
létezik, s a másik, amit a legendák, kitalált történetek, félreértések vonnak köréje.⁴ Egészen
pontosan: az is vádnak bizonyul, ami eredetileg nem azért készült, hogy valakinek ártson.

Sok olyan cikk vagy személyeskedő írás, ami persze sértődékenységből – egyéni vállal-
kozásból – született, Huszár elleni akciónak minősül (pl. Herédi Gusztáv cikke).⁵

¹ Ekecs Géza összefoglalója. Szabad Európa Rádió napi adása OSZK Mikrofilmtár (továbbiakban: SZER OSZK MF), 1984. január 1. 9. p.

² George Orwell két hivatkozott műve (*Nineteen Eighty-Four* [1984]; *Animal Farm* [*Állatfarm*]) a proletárdiktatúráról és a szovjet típusú totalitáriánus rendszerről írt maró szatíra; mindkettő az 1940-es években született. Magyarországon először 1984-ben, Budapesten, szamizdat kiadóknál jelent meg mindkettő: *Állati gazdaság*. Fordította: Zúz Tamás [Reprint], AB Független Kiadó; *Ezerkilencszáznyolcvannégy*. Fordította: Antal György, Magyar Október Szabad Sajtó Kiadó (ez utóbbinak ugyanebben az évben még egy kiadása volt). Az elsőként említett mű első magyarországi szabad kiadása: 1984. *Regény*. Fordította: Sziójyártó László. Az utószót Sükkösd Mihály írta. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. (Forrás [a szamizdat kiadásokhoz]: *A magyarországi szamizdat bibliográfiája 1981–1989*. A bibliográfiákat összeállította: Nagy Csaba. Budapest, 1990.)

³ Azaz Huszár Sándornál, *A Hét* című hetilap nem sokkal korábban leváltott főszerkesztőjénél.

⁴ Az utolsó három *idegen köntösben* bizonytalan.

⁵ Herédi Gusztáv: *Idégen köntösben*. Korunk, 1983. 9. sz. 711–717. p. Ez a cikk része volt annak a vitának, melyet Kántor Lajos *Periratok a közelmúltból* című, az erdélyi memoáriróadalom három friss darabjáról, köztük Huszár Sándor *Sorsom emlékezete* főcímű könyvéről írott s a Korunk 1983. 4. számában közölt bírálata nyitott meg. A vita és Huszár leváltása között eddigi ismereteink szerint nem volt összefüggés.

Van-e ezeknek valami közük a leváltáshoz?⁶ Kétségtelen, hogy felhasználták azokat. Mert minden eszközt megragadnak a gondolatörök, ha valaki bukását akarják. Ez a *mítoszvalóság reális alapja*. Ezért szót sem ejthetünk arról, hogy miért él a nemzetiség a mítosz-valóságban. Megszabadulni nem tud tőle, mert az említett reális alap újraterelemi.

I. 30.

Zinovjev⁷ Nyugaton élő filozófusnak teljesen igaza van, hogy a szocializmus új *társadalmi rendszer*, ezért nem tanulmányozható csupán politikai rendszerként, ahogy ezt némely szakértők teszik. Ebben különbözik alapvetően a fasizmustól. A szocialista forradalmak gyökeresen átalakítják a tulajdonviszonyokat, erre épül a hatalmi struktúra és a kollektívumnak mindent – egyént, erkölcsöt, irodalmat – alárendelő ideológia. (Itt most nem fontos, hogy az ideológia hozza-e létre a tulajdonviszonyokat és a hatalmi struktúrát, vagy fordítva.) E különbségtétel a megértés szempontjából – a különbség tisztázása – lényeges és ezért fontos.

II. 10.

Milyen történelmi gyökerei vannak a mostani román hatalmi struktúrának és nacionalista ideológiának?

Erre felelni mindenképpen szükséges, mert a szocialista (a létező szocializmus most divatozó kifejezéssel szólva!) hatalmi szerkezet, de az ideológia sem magyarázza meg. Az ideológia különösen nem, mert eredendően, valamikor internacionalista volt, a XIX. század nemzeti ideológiáival állt szemben, az egységes nemzetideával. Ezért fontosak a *gyökerek*, mert a kultúra folyamatossága mindig átörökíti az előző mintákból azokat a lényegi elemeket, melyeket bizonyos céllal – politikai kultúráról lévén szó – az uralmon levők fel tudnak használni. S arra is kell gondolni, hogy egy előző korszak kultúráját nem lehet egyszeriben megtisztítani, e beidegződések, magatartásformák, a nemzeti jellegnek oly fontos szükségletét kielégítő történelmi emlékezet valósággal „reászáll” az utódokra. Nagyon fejlett, úgymond kritikai kultúra kell ahhoz, hogy a tradíciók ne legyenek tabuk.

Mit örököltek múltjukból a románok? A *deszpotikus keleti állam tradícióját*, az uralmon levőknek (régén a fejedelmek és a hivatalnokok) minden rendű és rangú alá van rendelve, fenn minden megengedett, minden szabad, lenn egyetlen dolog biztos, hogy engedelmeskedni kell a felsőbb akaratnak. De a felsőbb hatalom önmitizáló tekintélye nem elég erős ahhoz, hogy a kiszolgáltatottak – ez [a tömeg] képezi a társadalom döntő többségét – ne próbálják a maguk hasznát megtalálni, felfelé dicsérnek, maguknak meg gyűjtenek. Ez vezet a teljes erkölcstelenség állapotába.

⁶ Huszár 1983 őszen (a 44. szám megjelenése után) váltották le a Hét főszerkesztői posztjáról. „Huszár Sándor főszerkesztői és Horváth Andor főszerkesztő-helyettesi tisztségéből való leváltásának »oka« egy, a Hét 43. számában fejjel lefelé megjelent (illetve a nyomdában nyomás előtt »felfedezett«, fejjel lefelé álló) klisé volt, amelyen Cella Grigoraş-Neamţu, textilművésznek az 1918. dec. 1-jei (Erdély és Románia egyesülését kinyilvánító) gyulafehérvári román nemzetgyűlés témájához kötődő faliszönyege volt reprodukálva. Valójában a lap jellegének megváltoztatása – a pártideológia szöcsövévé változtatás – volt a cél. A lap főszerkesztőjévé 1983. nov. 1-jei hatállyal az Előre c. központi magyar nyelvű napilaptól áthozott Lázár Editet nevezték ki.” Gáll Ernő: *Napló I.* 1977–1990. Sajtó alá rendezte: Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis, Kolozsvár 2003, 424. p., 23. jegyzet az 1983. évhez.

⁷ Nyugaton kiadott könyvei miatt 1978-ban száműzték a Szovjetunióból. Nemcsak Sztálint és Hruscsovot bírálta, hanem Gorbacsov politikáját is. (<http://www.zinoviev.ru/en/>) A Gorbacsov-rendszer megsemmisítő kritikáját tartalmazó, 1988-ban megjelent német nyelvű könyve magyarul: Alexander Zinovjev: *Katassztrójka. Gorbacsov Patyomkin-falvai*. [Fordította: Lugossy Gyula.] Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Ezt átvenni aránylag könnyű volt, nem kellett megbirkózni a demokratikus hagyományokkal, az egyéni akaratok és erkölcsiség akadályaival. Az amúgy is totális rend ráépült a keleti deszpotizmusra.

Az ideológia kimunkálta a tradíciók eszményítését, a történetírás pedig a kritika nélküli handabandázást a nagyszerű múlttól, a fogalmak meghamisítását, az eszmék alárendelését a gyakorlati céloknak, melyek, deszpotizmusról lévén szó, mindig kétségesek és irracionálisak. Nem véletlen, hogy a fő-fő történész N. Iorga,⁸ aki egyébként Eminescu misztikus, idegengyűlölő ideológiáját folytatta. Most is ők a „nagy elődök”.

S mivel lehetne mással a leigázott tömeget elkápráztatni, mint az olyan ideológiával, mely arról szól, ami nem volt és nincs? Azt inkább elhiszi, mert kritikailag gondolkozni nemcsak nehezebb, hanem nagyobb felelősségtudattal is jár, legalábbis azt tételezi. Ezekre egyáltalán nem is gondol a mindennapi ember, mert ezzel nem tudná takargatni öncélú és korrupst vegetációját a diktatúra mocsarában.

Megdöbbentő, hogy mennyire meghamisított és elhallgató a román történetírás, beleértve az irodalomtörténetet is.

A nacionalizmus gyakorlatának mostani módszerei – a korabeli sajtót olvasva – semmiben sem különböznek a két világháború közötti évtizedekben alkalmazottaktól. Miért? Ezt is az előbbieket magyarázzák. Kiegészítve azzal, hogy a cél mit sem változott: a nemzetiségek megsemmisítése. E cél felment minden felelőség alól, csak az erkölcsös, ami ennek megfelel és ezt szolgálja. Ezt be lehet helyettesíteni a lenini erkölcsbe [sic!], minden erkölcsös, ami a munkásosztályt szolgálja. A munkásosztály célja pedig az egységes, homogén nemzet és állam. E demagogikus levezetésnek semmi köze az ésszerűséghez, a valóságos feladatokhoz, imaginárius, de hat és befolyásol, ezért a képzeletből és demagogikus környezetéből kilépve valóságot formáló tényező.

II. 11.

Meghalt Andropov.⁹ Lényegében semmit sem tudott csinálni, nem állt rendelkezésére elegendő idő, betegsége is akadályozta munkájában.

Vajon ki lesz az utóda? Ha ismét olyan személyt választanak, akit életkora vagy betegsége fogva tart, a szovjet hatalmi rend – a nagy állóvíz! – ismét nem tud a reformok irányába elmozdulni. Ez távlatokban katasztrofális következményeket fog a szovjet rendszerre zúdítani. A katonai erő, a háborús potencia, ha hosszú ideig funkcionális, egyáltalán nem képes megoldást találni a társadalmi kérdésekre, az anyagi termelékenység elmaradottságára.

Az állami és a pártapparátus szereti az állóvizet, mert ez létbiztonságának biztosítója. Ha mozdul a víz – reformok stb. –, másokkal is meg kell ossza hatalmát, elsősorban a technokrata értelmiséggel és más érdekképviselőkkel, s ettől irtózik, éppen ezt nem akarja. Számára mindig előnyös olyanokat juttatni vezető funkciókba, akik nem akarnak változtatni.

Az apparátus buktatta meg annak idején Hruscsovot is.¹⁰

⁸ A román nemzetépítésre és nemzeti ideológiára legnagyobb hatással bíró XX. századi román történész. A harmincas évek végén szembefordult a németbarát politikai irányzattal; a vaskárdisták meggyilkolták.

⁹ Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején a Szovjetunió magyarországi nagykövete, 1967–1982 között a KGB elnöke, 1982 novemberétől haláláig Leonid Iljics Brezsnyev után az SZKP KB főtitkára, 1983-tól egyben államfő is.

¹⁰ Nevéhez relative fontos reformkísérletek fűződnek; ő kezdeményezte és hajtotta végre a párt és a társadalom „desztalinizálását”. 1964-ben belső puccsal megbuktatták, utóda, Leonid Iljics Brezsnyev (1966-tól az SZKB KB főtitkára) alatt következett be a visszarendeződés.

II. 14.

Ami várható volt, bekövetkezett, Csernyenkót¹¹ választották főtitkárnak. A görögök bölcs mondása jutott eszembe: akit az istenek el akarnak veszíteni, elveszik az eszét. Az apparátus nem tud megújulni, nem tud elszakadni önmagától. Csernyenko jó „apparatszik”.

Természetesen mindez nem jelenti, hogy Csernyenko előtt ne volna egy másik alternatíva. Maga köré gyűjteni a fiatal reformereket, akiket nem fognak a holtak kezei, és előkészíteni a reformokat megvalósítani tudó kádertartalékot a munkára. Ez azonban nem valószínű. Marad az állóvíz.

II. 16.

Az egész fogalmi rendszert és mindenekelőtt a fogalmakat újra kell, új, korszerű jelentéstartalommal alkotni. Nemcsak devalválódásukért, hanem az új, lehetséges világ- és létehelyzetnek megfelelően.

Itt van mindjárt a több száz éves *szuverenitás* fogalom. Valamikor még a kézműipar korában fogalmazták [meg], hogy az állam feltétlenül önmaga kell rendelkezzen belső ügyeinek intézésében. Az elektronika, űrkutatás, világhírközlés, földrajzilag, gazdaságilag is beszűkülő térségek [korában], melyek csak integrálisan tudnak működni, a szuverenitás a régi értelemben nem egyszerűen elavult valami, hanem társadalmat és embert gyanúsító kolonc [sic!]. Arra jó, hogy a totális diktatúrák önkényesen állítsák szolgálatukba. Ennek kedvez a két világhatalom versengése a világ hatalmáért, mert a szuperhatalmak mindenike eltűri, sőt támogatja a szuverenitásukra úgymond kényes diktatúrákat, ha az játszmáiknak kedvez, valami előnyre számíthatnak belőle. Ebben nincs különbség a Szovjetunió és az Egyesült Államok között.

Ilyen tragikomikus a román állam szuverenitásának állandó melldöngető kiabálása és azon elv hangoztatása, hogy a más államok belügyeibe való be nem avatkozásnak¹² minden formája rontja a nemzetközi helyzetet és az államok közötti normális kapcsolatokat. Ebből következik, hogy Pol Pot¹³ milliókat meggyilkolhat, tobzódhat a történelem legkegyetlenebb népirtás-orgiáiban, hozzányúlhat, nem szabad, mert állama szuverén, és nem szabad beavatkozni gyilkos belügyeibe. Románia nem is ismerte el, akár „a szabadság bajnoka”, az Egyesült Államok az új Kambodzsát, mert Vietnam beavatkozott. Ez igaz, de lehetett-e hagyni, hogy Pol Pot tovább folytassa a népirtást? Függetlenül Vietnam igazi céljától, elsepert egy véres diktatúrát, s ezt csak pozitívan lehet értelmezni, és pozitívan is kellene cselekedni. Aki ezt a tényt nem ismeri el, önmagáról állít [ki] bizonyítványt.

A szuverenitást – mint annyi fogalmat – egy nemzetközi jogrenden belül, ami a jelenlegi világ teljes fellazítása után alakulhat ki, újra kell alkotni, az emberi lét szükségletei szerint.

III. 1.

Folynak a mezőgazdasági terményekre a szerződéskötések. Újra, mint a kollektivizálás idején, az erőszak uralkodik. Az emberek agyvérzést, szívrohamot kapnak, az utolsó cseppet is ki akarják sajtolni [belőlük], ami még megmaradt. Ebben a munkában a rendőrség is részt

¹¹ A sztálini vonal utolsó fontos megtestesítője. 1976-tól az SZKP KB titkára, 1978-tól PB-tag, 1984 februárjától a KB főtitkára, áprilistól egyben államfő is.

¹² Nyilván: beavatkozásnak.

¹³ Pol Pot 1979-től, miután a vietnami hadsereg elfoglalta Kambodzsát, gerillaháborút folytatott; élete végén a saját hívei leváltották és házi őrizetben tartották. Lásd az 1981. VI. 25-i naplóbejegyzés második jegyzetét.

vesz, nem is maradhat ki belőle. Ez az egész akció arra irányul, hogy kényszermunkára erőltesse azokat, akik egy darabka termőterülettel is rendelkeznek. A blöd gazdasági politikájáért válságba jutott rendszer nem talál más eszközt, mint a gazdaságon kívüli kényszert.

III. 9.

A román kultúra nyomorúsága, hogy nem tudott kilábalni a modernizálók és a tradicionalisták vitájából, mely mindkét pólust megmerevítette, az egyikből sznobot, a másik oldalból meg nacionalistát faragott.

Pedig sokkal nagyobb lehetősége volt a román írónak és gondolkodónak, hogy a kontaszthelyzetben olyan regényeket vagy bölcséleti műveket írjon, mint az oroszoknál Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődés*, *A Karamazov testvéreket*, az *Ördögöket*, a teljesen nyugati kultúrkörhöz tartozó magyar írónál. Az ortodox kollektívumba betörő individuális és racionális kultúra az alkotó erőket nem tudta felszabadítani ebben az irányban. Ha volt is erre tehetség – igaz, nem Dosztojevszkij méretű! – az sznob [lett] vagy a tradicionális szerepre kárhoztatott.

Milyen jellemző, hogy Ionescu,¹⁴ még előbb Brâncuși Constantin,¹⁵ Tzara Tristan,¹⁶ Eliade, Mircea¹⁷ Nyugaton keres alkotói menedéket, és ott is az avantgárdhoz csatlakoznak, nem merik vállalni a szembenézést az igazi nemzeti és ugyanakkor egyetemes sorsproblémával. Ami az ország határain belül maradt, az nem más, mint hajbókolás a fejlettebb előtt, tömény provincializmus. Ettől nagyon kevés eltérést találhatunk, annak is jelentősége nem több egy jól sikerült színfoltnál.

III. 15.

Megdöbentő, még a jelenség ismerőjét is „leszereli”, hogy mennyire elterjedt és kanoizálódik az a gondolkodási mód, hogy csak *az létezik, amiről beszélünk*, tehát az imaginárius valóság, nem az ellenőrizhető, tudományos apparátussal igazolható valóság.

Ezen az úton a nemzetiségek vagy a demokratikus hagyományok egyszerűen kitörülhetők a tudatból, mert csak arról beszélünk, ami kedvező a beolvasztó asszimilációs politikának. Minden mást ki kell törölni az emlékezetből, s egyáltalán el sem kell jutni oda, hogy olyanról beszéljünk, ami a hatalmi struktúra szűk csoportérdekének nem felel meg. E gondolkodásnak sokkal jobban megfelel a munkás-paraszt osztálybázisú társadalom, mint a szabadelvű társadalom, mert itt terrorral vagy az elnyomás más rafinált eszközeivel a kritikát, a másképpen gondolkodást teljesen ki lehet irtani vagy föld alá [lehet] szorítani, egészen szűk hatókörbe.

Az új március tizenötödikének ezt a gondolkodásmódot és hatalmi gyakorlatot kell megsemmisítenie. Ez '48 továbbgondolásának útja. Másképpen fogalmazva: nem engedjük magunkat olyaná nyomorítani, amilyenek nem akarunk lenni.

¹⁴ Az abszurd dráma megteremtője, 1938 előtt részt vett a román kulturális életben.

¹⁵ Lecsupaszított mértani formák alkalmazása és belső törvényszerűségeik kibontása révén a XX. századi plasztika nagy hatását, irányzatokba besorolhatatlan alakja.

¹⁶ 1915-től Svájcban, 1920-tól Párizsban élt. Több modern irányzathoz, így az expresszionizmushoz és a szürrealizmushoz is kapcsolódott. Ő írta a dadaizmus kiáltványát, sőt az irányzat nevét is ő adta.

¹⁷ 1940–1944 között diplomáciai szolgálatban volt Londonban, majd Lisszabonban, mint kultúrattasé. A második világháború alatt Nyugat-Európában maradt, a Sorbonne-on, később Chicagóban lett egyetemi tanár.

III. 22.

Két esemény történt.

Az egyik, a szomszédot elítélték, mert a kocsmában szidalmazta a románokat. Ez rendjén is volna, ha azokat a románokat is megbüntetnék, akik a magyarokat szavakkal vagy tettekkel diszkriminálják. De erre egyáltalán nem kerül sor, mert a másodrendű, megtúrt állampolgárral azt lehet csinálni, amit akarnak. Mi több, erre bátorítják [az államnemzet tagjait].

A másik esemény: kihirdetett, hogy Kőrösi Csoma Sándorról semmilyen formában megemlékezni, még osztályfőnöki órán, a gyermekek előtt sem szabad.¹⁸ Majd a hivatalosok, úgy titokban, amikor akarják, lehetőleg résztvevők nélkül elvégeznek egy amolyan kelletlen koszorúzást, ami a külföld felé a kirakatban mutat valamit. A magyar tömegek ne emlékezzenek, mert az veszélyes, identitásukat erősíti, erre pedig a beolvasztási politikának egyáltalán nincs szüksége. Ilyenre azonban a két világháború közötti politika sem vetemedett!

IV. 1.

Civitas diaboli¹⁹ – minden a feje tetején áll, az ördögi akarat kiforgatja a dolgokat normális rendjéből. A fékevesztett szeszély játszik az emberekkel, a reménynek szikráját sem látni, hogy másképpen is lehetne. Már az emberek sem akarják, pedig tudják és érzik a pusztulást, de akaratauk megbénult, csak elviselni szeretnék, ami reájuk szakadt, szembeállni a rosszal tehetetlenek. Ilyen az ördög országa.

Elgondolkoztató, hogy valamikor az ötvenes években, amikor dühöngtették az osztályharcot, miért viselte el a megpróbáltatásokat kisebb „idegvesztéssel” [a társadalom], miért nem voltak képesek a tizenévesekből – amilyen én is voltam – kiölni a lelkesedést? Nem lehet, [hogy csak azért,] mert tizenévesek, tehát fiatalabbak voltunk, ez nem lehet elfogadható magyarázat, különösen akkor, ha a mai tizenévesekre gondolunk, akikbe semmiféle erélyes propaganda sem tud lelkesedést verni, közömbösségük szinte feloldhatatlan. Ilyenfélre – korlátozott és egyirányú hatásokkal – csak a nacionalizmus képes, ameddig a konfrontálás tart, felszabadítani a legprimitívebb ösztönöket és a szenvedélyekké fajult érzelmeket. Perspektivikusabb, nagyobb távlatokat adó lelkesedésre a nacionalizmus sem képes sarkallni.

De az ötvenes években az ifjúság jó részénél tapasztalható volt a nyitott távlatok felé fordulás. Az a kérdés, hogy miért?

Kétségtelen, hogy a szocializmus, különösen azoknál, akik előzményeit nem ismerték (ha igen, akkor azt is könyvekből), olyan eszmét hirdetett, az ember (s itt fontos: a dolgozó ember!) osztályelnyomás alól [való] felszabadítását, nemzeti hovatartozás nélkül, a történelem határozott irányába való igazodást, tanulási és munkalehetőséget, új kultúrát, melynek részei lehetünk, melynek vonzóköréből nem lehetett szabadulni, és nem is akartunk. Az *általános eszme* dominált, melyhez viszonyítva a különös vagy az egyedi, ha nem is szűnt meg, de alárendelődött az értékskálákon. Különösen több nemzetiségi vidéken²⁰ ez

¹⁸ Ekkor ünnepelték (volna) Kőrösi Csoma Sándor születésének kétszázadik évfordulóját. Szülőfaluja (Körös, később Csomakőrös) szomszédos Kovásznával, mindkét településen szobra áll, így emlékének nagyon fontos helyi művelődéstörténeti vonatkozása is van.

¹⁹ Szent Ágoston *Civitas Dei* c. művében az ördög országa (az elátkozottak közössége); ellentéte a Civitas Deinek, az Isten országa (a kiválasztottak közössége). Amíg tart a földi élet, a két közösségnek együtt kell léteznie: ez a Civitas permixta (kevert birodalom), és ez nem más, mint az állam.

²⁰ A szövegkörnyezetből úgy tűnik, hogy Fábrián nem a nemzetiségi többségű, hanem a többnemzetiségű (nemzetiségileg vegyesen lakott) vidékekre gondolhatott.

elsődleges fontosságúnak tűnt, mellyel lehetett ugyan vitatkozni, de reális voltát kétségbe vonni, még ilyen leegyszerűsített formában is, kockázatos vállalkozás lett volna.

Most éppen a problémák általánossága tűnt el, s került az erőszak uralmára a nemzeti, azaz a partikuláris, egészen pontosan: minden általánosságától megfosztott partikuláris, mint öncél és jogfosztás. [Sic!]

Mert egészen más, ha valaki azt mondja – s itt a mindennapiság nyelvén kell szóljunk –: felszabadulni az osztályelnyomás alól, mely közös sorsuk volt apáinknak, nekünk éppúgy, mint a románoknak, franciáknak, dél-afrikainak, mint [ha] azt, hogy igazodj, s majd olvadj bele a dicső román nemzetbe, mert csak ezzel lehetsz teljes értékű állampolgár.

Ezt megoldásnak a karrieristákon és funkcionáriusokon kívül senki nem fogadja el.

IV. 4.

Ma van Kőrösi Csoma Sándor születésének kétszázadik évfordulója. Legfelsőbb szervek minden helyi ünnepséget fejvesztés terhe mellett betiltottak. Ilyen intézkedések léptek életbe: semmiféle ünnepséget tartani nem szabad, az iskolákban és más tanügyi intézetekben még osztályfőnöki órán is tilos megemlékezni, nevét és munkásságát kerülni kell. A várost megszállta a cabinet noir,²¹ az iskolában tanfelügyelő jelent meg, és átnézte az irományokat, hogy abban nem szerepel-e valamilyen program.

Egy dolog volt engedélyezve: a helyi állami szerv koszorúzása, amit reggel jókor végeztek el, rendőrségi felügyelet mellett, [azon] senki a kijelölt személyeken kívül nem vehetett részt. Oly titokban került sor az előkészületekre, hogy még a koszorúzők sem tudták előző nap, hogy reggel milyen nagyszerű megtiszteltetésben lesz részük.

E tények önmaguktól beszélnek.

IV. 13.

A SZER²² adásában végighallgattam egy kerekasztal-beszélgetést a *szuperhatalom*(ak) fogalmáról, melyet a nyugati sajtó alapján készítettek. Mondhatom, hogy teljes mellébeszélés, mert a szuperhatalom meghatározásánál nem értékritériumokból kell kiindulni, hanem objektív tényezőket kell figyelembe venni.

Melyek ezek a tényezők?

1. Elsősorban rendelkezik-e az illető ország olyan fegyverekkel és azok túlsúlyával, melyek képesek a teljes pusztulást előidézni vagy a világhegemóniát katonai erővel biztosítani. Világhegemóniáról van szó, nem pedig egy körülhatárolt térség feletti ellenőrzésről vagy afeletti uralomról, ahogy azt a római és a török birodalom elérte. Ezeknek a hatalmaknak *actio rádiusa*²³ korlátozott volt. Korunkban az atom- és rakétafegyverek a hatókört világméretre kiterjesztették.

2. A technikai és technológiai eszközök birtoklása, melyek nélkül ezek a fegyverek nem létezhetnek. A Szovjetunió, ha termelőerők tekintetében a Nyugat mögött is marad, gondolkodás elsősorban a lakosság anyagi ellátottságára és a szolgáltatásokra, a fegyverkezésről ez nem mondható el.

3. A terület és a lakosság nagysága. Olyan ország ma nem lehet szuperhatalom, melynek területe nem kiterjedt, mert az első csapásra teljesen el lehet pusztítani. Természetesen a

²¹ titkosszolgálat

²² Április 7–13. között a magyar nyelvű Szabad Európa Rádió dokumentációjában nem találtuk meg ezt a beszélgetést. Valószínűleg a román nyelvű SZER adásban hangzott el a vonatkozó beszélgetés.

²³ akciórádiusz, hatósugár, hatókör

nagyságrendnek is megvannak az önkorlátai. A terület és a lakosság szervezethez, mozgósíthatóságához, informálásához, ellenőrzéséhez elengedhetetlen. Kína azért nem tud – az a meggyőződésem – a szuperhatalmak közé emelkedni, mert képtelen az óriási kiterjedésű terület felett és az egymilliárd [főnyi] lakosság felett szervezetten uralkodni. A technikai és technológiai eszközei hiányoznak ehhez, de ha meg tudná szerezni is ez[ek]et, a kiterjedt territórium továbbra is bénítaná.

Ezek szerint csak két szuperhatalom van: az USA és a Szovjetunió. Először beszélhetünk a történelemben a szuperhatalmak vetélkedéséről. Ilyent eddig nem ismertünk. Ezért egy összecsapás végzetes lehet az egész civilizációra.

IV. 16.

A kisebbségi kérdés egyik fontos tényezője, hogy [a nemzeti kisebbségek] *nemzetközi jogi személyekké* váljanak. Másképpen lehetetlen biztosítani nyelvük és kultúrájuk szabad és önálló fejlődését.

Ha pedig a nemzeti kisebbségek nemzetközi jogi személyekké válnak, akkor érdekvédelmi képviselőket is biztosítani kell a világszervezetben.

IV. 17.

Mit tehet a tollforgató fasizmus idején, amikor a gondolat és a szó porkolábjai mindent, és eszközeikben sem válogatva, elfojtanak – csak önmagára reflektálhat. Ez a naplóírás és a soha el nem küldhető és nem közölhető levelek és tanulmányok írásának ideje. Meg is maradhat, ha el nem kobozzák. Vagy a bűnösséget bizonyító dokumentum lesz belőle, vagy emlék, szebben hangzóan memoirs, szerencsésebbeké meg is jelenik, valamikor haló poraiban; írójának még elégtétele sem lehet.

Orwell regényében is Winston titkos naplót ír, a mindenről beszámoló képernyő előtt rejtezkedve. Milyen jellemző! Winstonnak sincs, mert nem lehet semmilyen reménye.²⁴

IV. 18.

Az egyik este – ahogy a fiatalok mondják – a rendőrség razziát tartott, mintegy kettőszáz, többségében fiatal szedtek össze utcáról, vendéglőből, bárókból, minden különösebb indok nélkül. Szidták, bántalmazták, büntettek. A leányokat is – nem utcaleányokat! – felpofozták. Valamiért meg akarják félemlíteni, valamitől elriasztani [őket]. Nincs ennél jobb és önmagáért beszélő bizonyíték arra, hogy a terror már öncélú. Természetesen sehová sem lehet jogorvoslásért folyamodni, az ember azért van, hogy elszenvedje a terrort. Az öncélú terrorban az ember csak tárgya lehet a terrornak.

IV. 19.

A diktatúra a népszaporulattal egyszerűen olyan szaporulatot akar elérni, mely növeli a lélekszámot. A nemi aktus így lesz a hatalom eszköze. Az erotikát nem akarja, sőt üldözi, párosodni csak azért kell, hogy a hitvány alattvalók hada szaporodjék. Sok rabszolgát a társadalomnak, minden erotika nélkül! Ha tehetnék, még a közösüléseket is központilag szabályoznák, a cabinet noir felügyelete mellett.

²⁴ Utalás az 1984 c. regényre.

IV. 20.

Ma *nagypéntek*. Mire is gondolhatnék, mint a nagyhét bibliai történeteire, a Jeruzsálembe való bevonulástól a feltámadásig. Az emberi lét tragikusságának legszebb, legkidolgozottabb történetei. Nemcsak azért, mert a bibliai történetekben érezhetjük legtisztábban az eszme és a tett egységét, mondhatni a kikristályosított moralitást, hanem jelképségéért is. E történetek nagy jelképei a lét és a történelem tragikusságának. Gondoljunk az utolsó vacsorára, Péter tagadására, Júdás árulására, a megfeszített Megváltó ruhadarabjaiért kockázó római katonákra. A tragédiákban a reményt is elhozza a feltámadt Krisztus. Csak így lehetett feloldani a kilátástalanságot, a semmibe zuhanást. Az egzisztencialisták csak a semmit hitték, a reményhez nem tudtak felemelkedni. Legalábbis az egzisztencializmus sartre-i válfaja. Nemrég olvastam Sartre halála előtti beszélgetését, ahogy az istentelen francia filozófus a halál eljövételét fogadja. Megrázóan szép és okos válaszaiból hiányzik az a remény, amiről előbb írtam. Remény nélkül pedig sem a lét, sem a halál nem lehet teljes. Mert az élet, lét, halál teljessége, befejezettsége mellett is tartalmaznia kell a tovább lehetőségét is. E tovább, tehát a be nem fejezettség képezi, ha úgy tetszik, azt a teljességet, aminek hiánya a kétségbeesés. Ez korunk kultúrájának és válságának is nagy kérdése. Elkerülhető-e a kétségbeesés transzcendencia nélkül? Másképpen, több irányba is nyitva, lehetséges-e morál transzcendencia nélkül? E kérdésre (kérdésekre) adott válaszok nélkül nincs, mert nem lehet emberi integritás. Sartre magatartása sem az, mert az Isten nélküli halálvárása az organikusan bekövetkező még racionális elfogadását csak okos okfejtéssel, kizárólag az ésszel tudja, *látszólag*, önmaga előtt igazolni. Nem tagadható, hogy ez a racionális öngazolás egyféle megoldás, felemelkedés az egyszerűség és elmúlás bevallásába. Azért írom: *látszólag*, mert az ész megtévesztésére is képes, mert az okfejtés, magyarázat önmaga előtt fel tudja mutatni a megoldások végtelenjét, pontosabban lehetséges megoldások egész sorát.

A nagyhét bibliai történeteit azért érzem *teljességnek*, mert egybefogják az eszmét, tettet, gondolatot, észet, szubjektumot az objektummal olyannyira, hogy teljesen értelmetlen lesz a különbségtéves bármilyen formája közöttük. Történetekbe való beleérzéssel – tudom, hogy eretnek gondolat –, ha végigjárom Krisztus történetét, isten is lehetek. *Erkölcstelen mindenképpen*. De Sartre helyzetében nincs beleélés, elfogadom, ami van, s aminek lenni kell, ésszel.

A szocialista és kommunista „ünnepek” azért nem ünnepek, mert nincs bennük semmi metafizika, a külsőségek és a kierőszakolt fegyelem uralják a viselkedést. Nagycsütörtök, nagypéntek vagy húsvét azért ünnepek, mert az anyag, a történetek erkölcsi lényegében a szellemé. [Sic!]

IV. 24.

Most hallom, hogy Udvarhelyen az erőszakosok agyonverték Gállfi Géza²⁵ plébánost. Egészen pontosan, ami a lényegen egyáltalán nem változtat: a brutális verés sérüléseibe be-

²⁵ Helyesen: Pálfi Géza. A marosvásárhelyi kórházban halt meg, a hivatalos jelentés szerint májrákban 1984. március 12-én. Március 15-én temették el Székelyudvarhelyen óriási tömeg és kétszáz paptársának részvételével. Korábban Csikszentdomokoson, majd Marosvásárhelyen volt plébános, azután Gyulafehérváron tanított, de a Securitate zaklatásai miatt (rendszeresen berendelték és megverték) egyházi főhatósága 1979-ben Gyergyóalfaluba helyezte át. Onnan 1981-ben Székelyudvarhelyre került. 1983-ban karácsonyi szentbeszédében felvette a kérdést: *Eljön-e egyszer az az idő, amikor nem munkával kell ünnepelnünk Krisztus születésnapját?* Emiatt a Securitate többször beidézte, és megverték.

lehalt. Állítólag a fő verekedő egy magyar származású tiszt volt. Nagyon szégyellem magam, nem vagyunk emelkedő nemzetiség.

Valakivel a nemzetekről és nemzetiségekről beszélgettünk, azt kérte, hogy határozzam meg, hogy mit értek ezen a fogalmon? Egyetlen szóval feleltem: *lengyelek*.

„Harcban a béke
A szabadság – rabság
Tudatlanságban az erő”
(G. Orwell)²⁶

V. 3.

George Orwell regényében – *Ezerkilencszáznyolcvannégy*²⁷ – olvasom a letartóztatottakról. Winston Smith így emlékezik: „Az emberek egyszerűen eltűntek – s mindig éjszaka. Nevedet törölték a nyilvántartásból, minden rád vonatkozó feljegyzés megsemmisült, egykori létezésedet is letagadták és mindenki elfelejtett. Egyszerűen megszüntettek; ahogy mondani szokták, *elpárologtál*.”²⁸

A létezés nyomait is kitérlik. A nacionalizmus[ban] még a temetők „nemzetiségi összetételét” [is], ahogy mondják, megváltoztatják, hogy még nyoma se maradjon egykori létezésüknek.

V. 5.

Teljesen ellepték a társadalmat a besúgók „fekete seregének csordája”. [Sic!] Majdnem mindenki, tudva vagy tudatlanul, besúgó.

V. 6.

Engelsnél – MEM²⁹ 22. k. 186. – a következőket olvashatjuk: az uralomra jutott munkásosztálynak a régi államgépezetet el kell távolítania, másrészt pedig „biztosítania kell magát a saját képviselőivel és hivatalnokaival szemben azzal, hogy ezeket mind, kivétel nélkül, *bármikor elmozdíthatóknak nyilvánította*”. (Kiemelés tőlem!) Éppen ez nem történt meg. Az ellenőrzés és az elmozdíthatóság rendszere sehol sem valósult meg. A szocializmus mindenütt *etatista szocializmus*.

Ide kívánczik Bakunyin megjegyzése is: „...a népnek korántsem lesz könnyebb, ha a botot, amellyel ütni fogják, népi botnak nevezik majd”.

V. 7.

Az érettségiző diákok kicsengetési kártyájából³⁰ a megyei „okosok”, a gondolatok rendőrei kivették a Madách-idézetet.³¹

²⁶ A totális diktatúrát megvalósító párt jelmondatai az 1984 című regényben. Külön oldalon, az V. 3-i naplóbejegyzés mottójaként szerepel a kéziratban.

²⁷ Fábrián itt betűvel írja ki a címet, amely esetleg arra utal, hogy a magyar szamizdat kiadást olvasta.

²⁸ Az idézett passzus az 1984-es kiadás 13., az 1989-es kiadás 25. oldalán található más-más, az ittenitől eltérő fordításban.

²⁹ Az engelsi idézet pontos lelőhelye: Friedrich Engels: *Bevezetés* [Karl Marx A polgárháború Franciaországban c. művének 1891-es kiadásához]. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 22. köt., 1890–1895, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970, 186. p. (A fordító föltüntetése nélkül.)

³⁰ Az érettségizők ballagási értesítője/meghívója.

„Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.
És biztosítva áll nagyság, erény. –”

Egyszerű a szándékuk, mindenkit likvidálni kell: Kós Károlyt, Kőrösi Csoma Sándort, Madách Imrét, és majd mások is következni fognak.

Rosszakarattuk mellett az is tetézi a bajt, hogy annyira primitívek, hogy nem tudják fel-fogni és megérteni cselekedeteiket.

V. 10.

Mindenért, ami történik, mi vagyunk a hibásak. Ahogy Szent Ágoston írta: *Nos sumus tempora: quales sumus, talia sunt tempora.* (Mi vagyunk az idők: amilyenek vagyunk, olyan a sorsunk.) Ne keressük a mentségeket!

V. 11.

Mind jobban meggyőződök arról, hogy a feje tetejére fordult közép-kelet-európai világ nemhogy saját erejéből nem tud a demokrácia és egy jól működő gazdasági mechanizmus irányában megújulni – az ilyen kísérleteket pozitíven kell értékelni –, hanem egy olyan fordulat sem hozna lényegi változást, mely a Nyugat meghatározó túlsúlya mellett rendezné a helyzetet. Egy amúgy is válságos értékrenddel. Ezzel újra szembekerülnénk az immár fél évszázada vajúdo, de meg nem születő problémákkal, nemzeti állam, kisebbségi jogok, szuverenitás etc., etc.

A helyzetet s a népek jövőjét minden eddigi kategóriák revíziója és egy új értékrend rendezheti, mely teljesen kitisztítja a fejből azokat az előítéleteket, sztereotípiákat, beidegződéseket, pszeudoértékeket, melyek eddig kerékkötői voltak a fejlettebb kultúra és gondolkodás kialakulásának, s megmérgezték a nemzetek egymáshoz való viszonyát.

Mivel az egész, úgymond világkultúra válságos, az egész kultúra humán értékrendjének katartikus megújulására van szükség, Közép-Kelet-Európa is ehhez, pontosabban: e célokat és feladatokat körvonalazó és megoldó mozgalmak mellé kell álljon. Másként függvény- és kiszolgáltatott voltára nem találhat megoldást.

Rajtunk csak a radikális, semmiféle helyezkedésre nem tekintő kritika segíthet, azoknak a hagyományoknak a felhasználásával, melyek az esszenciális szabadelvűség[et] és demokráciát a másság megőrzésével egyeztetni tudták.

V. 12.

A politikai rendszerre nincs leleplezőbb annál a kenyérnél, amit korlátozott adagokban a szavakban annyira dicsért és felmagasztosított nép szájába ad.

Íme, a kenyér receptje (200 kg kenyérré számítva az összetétel a következő):

– 120 kg kukoricaliszt

– 30 kg szárított, őrölt krumppliszt

– 80 kg ún. „speciál” keverék, amiből hiányzik a búza vagy nagyon kevés van belőle a többi anyagba vegyítve

³¹ *Az ember tragédiája*, XV. szín.

- 3 liter olaj
- 0,30 kg citromsó.³²

Ezt a kenyeret osztogatják jegyre.

Ez önmagáért beszél, nem kell semmit hozzáfűzni. Legfeljebb annyit, hogy a nép türelme és teherbíró képessége annyira határtalan, hogy ehhez hasonlót Európában nem találunk. S még milyen tartalékai lehetnek?

V. 15.

Megtörtént, amint várható volt: az olimpia bojkottja.³³ A Szovjetunió után a szocialista országok egymás után jelentették be, hogy nem vesznek részt az olimpián. Köztük a magyarok is, a magyar sportmozgalom nagy szégyenére, ami csak árt tekintélyünknek, de azt is bizonyítva, hogy az ország önállóságáról nem beszélhetünk. A szovjetnek való alárendeltség cáfolhatatlan tény.

Az igazi okokat keresve vissza kell menjünk J. Carter határozatáig, mely megtiltotta az amerikai sportolók szereplését a moszkvai olimpián.³⁴ Már akkor tudni lehetett, hogy ezt a presztízvesztést a szovjet nem fogja megtorlás nélkül hagyni. Ebben a határozatban is megmutatkozott az amerikai külpolitika dilettantizmusa. Nem a búzaszállítást tiltják meg, amiből a szovjet katonáknak a kenyeret sütötték, hanem a sportolók vetélkedését. Ennél is fontosabb, hogy aláaknázza az olimpiai mozgalmat, amit nagyon nehéz helyrehozni.

V. 16.

A két világháború közötti időszakban elmondott parlamenti beszédeket olvasom. 1933-ban Hegedüs Nándor³⁵ képviselő kereken kijelentette, hogy a kisebbségi politika Magyarországon sokkal jobb volt, mint a királyi Romániában. Végighallgatták, ha nem is megelégedettséggel, de le kellett nyelni[ük]. A kisebbségi képviselőnek semmi baja sem történt.

Most merje valaki állítani ezt! Már arról sem szabad beszélni, hogy egyáltalán a kisebbségeknek valamilyen panaszuk lehetett a „nagy egyesülés”³⁶ után. Mindjárt diszkriminálják [aki ezt mondja], vagy előkerül a rendőrbot.

³² Kristályosított citromsav, citrompótló.

³³ Az 1984. évi nyári olimpiai játékokat július 28.–augusztus 12. között az egyesült államokbeli Los Angeles rendezte. Az előző, moszkvai olimpia bojkottjára válaszként a szocialista országok, Románia kivételével, a versenyzők biztonságára hivatkozva nem vettek részt a rendezvényen.

³⁴ J. Carter 1977–1981 között az USA elnöke volt. A nemzetközi politikai feszültségek enyhítésére törekedett; az ő nevéhez fűződik a stratégiai támadó fegyverek korlátozásáról a Szovjetunióval kötött második egyezmény, amelyet azonban a szovjetek Afganisztán elleni háborújának hatására nem ratifikáltak. Carter fölszólította a szabad államokat, hogy ne vegyenek részt az 1980-ban Moszkvában megrendezett nyári olimpián. Ezt az olimpiát a nyugati államok bojkottálták.

³⁵ A két háború között az Országos Magyar Párt Bihar megyei alelnöke, parlamenti képviselő. A második bécsi döntés után Budapesten élt. A Fábrián által hivatkozhatott parlamenti felszólalás, illetve szövegrészlet: „...ha azonban a kisebbségi politikát kezdjük feszegetni és önök azt állítják, hogy a kisebbségi politika Magyarországon rosszabb volt, amit mi kereken tagadunk, de ha még rosszabb is lett volna, akkor sem fogadjuk el az önök részéről a visszafizetés politikáját.” Hegedüs Nándor: *A magyar vasutasok tragédiája*. Magyar Kisebbség, 1933. 1–3. sz. 383. p. [Elhangzott a bukaresti képviselőházban 1932. december 15-én.]

³⁶ Nagy-Románia létrejötte, 1918–1920, azaz a kelet-magyarországi területek, illetve Bukovina és Besszarábia a Román Királysághoz való csatolása.

V. 20.

Kialakulóban volna a fejlett ipari ([ha] úgy tetszik, posztindusztriális) társadalmakban a nemzetiségi és faji kérdés új oldala?

Ami már most természetesen bizonyítható: a faji csoportok, etnikumok, nemzetiségek kívülről mint bevándorlók vagy vendégmunkások elárasztják a fejlett országokat (USA, Anglia, Németország, Franciaország), még nem lépnek fel különösebb politikai követeléssel, de az olvasztótégely („melting pot”), amire számítottak, nem tudja őket beolvasztani. Identitásukat megőrzik. Megtörténhet, hogy a természetes népességnövekedésben amúgy is visszaesett országokban a bevándorlók túlhaladják a kritikus határt, s mint önálló tényezők a társadalom sui generis tagjaiként lépnek fel a politikai élet színterén. Az Egyesült Államokban, ahogy az a szétszórtan érkező adatokból kiolvasható, az angolszász elemnél jóval nagyobb mértékben növekedő spanyolok, távol-keletiek, feketék, olaszok megbonthatják – belátható időn belül – a hatalmi egyensúlyt.

Ennek a veszélynek a felismerése érezhető, amikor az újságokban is nemrég olvastam az egyik amerikai hírlapban egy mexikói azon felháborodását, hogy a kétnyelvűség akadályozza az amerikai társadalomba való beilleszkedését. Az volna a helyes és célravezető, ha a mexikóiak, szakítva a spanyol nyelvvel és a kultúra értékrendjével, amit a család képvisel, közvetlenül, zökkenők nélkül sajátítanak el a szükséges tudást és életvitelt. (Tudtommal az USA-ban több millió bevándorolt mexikói lézeng.) Érthető a cikk manipulatív jellege. Még távolinak tűnik – de, amint mondtam, *beláthatónak* – az az időpont, amikor a mexikóiak vagy mások nyelvükkel és kultúrájukkal fogják követelni helyüket az angolszász politikai struktúrában. Ez egyáltalán nem kizárt. Mégpedig a következő tényezők segítik őket ebben:

- a) Az olvasztótégely nem működik olyan eredményesen, hogy egyszeriben bekebelezné őket.
- b) Az atomjaira szakadt társadalomban (még a család is válságba került) mind intenzívebben jelentkezik valamely társadalmi csoporttal vagy közösséggel való azonosulás szüksége. Ez hozza előtérbe másutt is a nemzetiségi mozgalmak megújulását. Ezek a bevándorlók, s ez nem csak az Egyesült Államokra vonatkozik, a társadalmi státus alsóbb rétegeiben tudnak elhelyezkedni, a felemelkedéshez hiányzik az iskolai végzettség, az anyagi alap, a társadalmi összeköttetések, a társadalmi megrázkódtatások elsősorban mindig őket érintik. Így a társadalmi elégedetlenség úgy jelentkezik mint nemzetiségi diszkrimináció, s ez a válságot mindenképpen elmélyíti és felfokozza.
- c) Másfelől, a fejlett országoknak ezekre az alulképzett, „alantas munkára” alkalmas bevándorlókra, akikre aztán ráragasztják a betolakodó szót, szükségük van. Mert bármennyire is jól fizetik ezt a munkát, a büszke angolszász, francia vagy német nem fogja elvégezni. Erre csak akkor kényszerülnének, ha a népszaporulat hazai³⁷ népességefelesleget hozna létre. De ez egyáltalán nem várható, mert az anyagi jólét és a kulturáltság nem kedvez a többgyermekes családmodell elfogadásának.
- d) A foglalkozási, jóléti arisztokratizmus valósággal beszívja az alantas munkára alkalmas népességet.
- e) Afrika, Ázsia, Dél-Amerika feles népességét nem lehet saját nyomorúsága határai közé szorítani politikai konfliktusok kockázata nélkül. Várható, hogy továbbra is milliós tömegekben fogják keresni megmenekülésüket az iparilag fejlett országokban.

³⁷ Bizonytalan olvasat.

Az elmondottakat figyelembe véve: ha a jelzett folyamatok fokozódnak, a nemzetiségi kérdés egészen új gazdasági, társadalmi és kulturális dimenziókba kerül.

V. 24.

Nem tagadhatjuk a kollektív, egész népekre, nemzetekre, de akár társadalmi osztályokra is érvényes, magatartásukat és viselkedésüket meghatározó komplexusok létezését.

Gondoljunk a románság minden túlzás nélkül *nagy komplexusára*. A történelem körülményei úgy alakították helyzetüket, hogy egyszerűen megszerezhették, különösebb erőfeszítés nélkül, függetlenségüket (1859, 1877/78), majd az első világháború után nekikadták Erdélyt és a többi csatolt részeket. Elkerülhetetlenül kialakult bennük, amit nyíltan bevallani nem mernek, az a vágy, hogy ezeket megtartsák. Birtoklását öröknek hiszik, de félnek, hogy azt elveszíthetik. Olyan, mint amikor valakit beköltöztetnek egy jól berendezett házba a kikergetett gazda helyébe. Jól akarják magukat érezni, de félnek, hogy a gazda visszaérkezik. Ez a komplexus érződik a román kultúra és politika egész agresszivitásán, az értelmiség gyáva és megalkuvó magatartásán. A terrort is elfogadják, hogy szabaduljanak a gazda visszatérésének képzetétől.

A helyzetüket csak súlyosbitja, hogy a komplexus egzisztenciális félelemmel társul. Némelykor a *nincs menekülés* érzésével.

A mélypszichológia nélkülözhetetlen a nemzetek lelki alkatának és magatartásának megrajzolásában.

V. 25.

E rossz közérzetű napokra nem találok jellemzőbbet, mint azt, hogy a szentgyörgyi színháznál nem engedték *A hűtlen asszony* című fércművet játszani,³⁸ mert a propaganda szerint nincsenek hűtlen asszonyok. A címet megváltoztatták, *Csalóka madárkára*. Mert a madarak között lehetnek csalókák is.

Madách *Tragédiáját* is azért parancsolták le a színpadról, mert ki hallott olyant, hogy *az ember tragédiája*, amikor minden ragyog a megvalósításoktól.

A megyében az árvíz nagy károkat okozott. Nyilván is tartják, de semmit nem fizetnek érte, legalább öt halálos áldozata volt a természeti csapásnak, de nem szabad róla beszélni. Az újságok, TV, rádió egy mondat erejéig sem bocsátkozott a hír közzétételébe. Egyvégben a rekordtermésről szónokolt, a legfontosabb irányelvről, melyet a dolgozó nép lelkesen teljesít.

V. 26.

Tragikus, amikor egy népnek dicső történelmet kell hazudni. Mít érezhetnek a hazugok, amikor ezt cselekszik?

V. 27.

Brassóban voltam, Zoltán elsőáldozó volt.³⁹ A templomban ünnepi misét tartottak, szép volt a közel száz leánya és legényke székel ruhába öltöztetve. És vigasztaló is.

Az egyház ünnepélyességét semmivel sem lehet helyettesíteni.

³⁸ Ruzzante (1502–1542) olasz színműíró, színész, színigazgató eredeti címén *Moscheta* című darabjáról van szó, amely tehát nem fércmű, hanem klasszikus reneszánsz komédia. Az utalás azért is nehezen érthető, mert Magyarországon is, Sepsiszentgyörgyön is *Csapodár* (tehát nem *Csalóka*) *madárka* címmel játszották.

³⁹ Lőrincz Zoltánról, Fábán Ernő húgának a fiáról van szó.

V. 30.

Új menetrend lesz érvényes június 3-tól. Azért érdemes megemlíteni, mert az autóbusszok helyett beinduló új vonatok teljesen a gyárak váltásaihoz igazodnak, [a menetrend] egyáltalán nincs tekintettel a távolsági utazásokra. Valószínű, azért, mert azok magánügyek, nem a társadalmat segítik.

Ez is hozzátartozik a gettó zártságához. Még pontosabban: a *gettótársadalomhoz*.

VI. 1.

Úgy érzem, nem fordítunk kellő figyelmet, amikor a mostani szovjet nagyhatalmi politikát elemezzük, a Sztalin–Trockij párviadalra. Pedig itt dőlt el a szovjet politika sorsa, távolodott el a szovjet hatalom eredendő küldetéstudatától.

Trockij a forradalmi felszabadító háború eszméjével folytatója volt az internacionalista politikai irányvonalnak. Mert a győztes proletariátus – ahogy Trockijék gondolták – mi mást tehetne, mint saját hatalma megszilárdításáért is, a világ proletariátusának felszabadítására induljon. Sztalin realistább volt, felismerte, hogy a messianisztikus küldetés megvalósíthatatlan, ezért hozzákezdett, amit végül is létrehozott, a szovjet nagyhatalom kiépítéséhez. A nagyhatalmi helyzetben egészen más hatalmi struktúrát kell hatékonyan működtetni a kül- és belpolitikában egyaránt. A harmincas évektől kezdődően a Szovjetunió csak nagyhatalom. Az ideológia az internacionalista ködösítésekkel együtt, csakúgy, mint az állami és pártpolitika, a nagyhatalmi célok szolgálatában áll.

A felszabadító küldetés is megfogalmazódik: a nemzetközi munkásmozgalom a Szovjetunió nagyhatalmi céljainak teljesítésével hozhatja el a különböző országok proletariátusának a szocializmust. Ehhez tartozik az is, hogy a Szovjetunió, mint nagyhatalom – napjainkban szuperhatalom – legfontosabb tényezője a harcnak. Nélküle sehol sem valósulhat meg a szocializmus.

E módosulás többirányú következményekkel járt. Kizárólagossá emelték a szovjet modellt, az attól való lényegi eltérés, mivel az ilyen próbálkozások másfajta szocialista fejlődési alternatívát hozhatnak létre, egyenlővé tétetett a revizionizmussal. A proletár internacionalizmus megtarthatta ugyan szólamait (kisebb-nagyobb változtatásokkal), de felerősödött, természetesen a szükséges átszínezéssel, az orosz szocializmus, a hagyományos orosz nagyhatalmi politika ideológiája. A csatlósok is ehhez kell alkalmazkodjanak. Az eurokommunisták vagy az olasz párt azért eretnek, mert nem alkalmazkodik ezekhez a módosulásokhoz.

Ma már a világhegemónia megszerzése fontosabb (sőt: egyedüli cél) mint a világ proletariátusának felszabadítása.

A jelenlegi világhelyzet paradoxona, hogy a csatlós szocializmusok nem is létezhetnének a Szovjetunió szuperhatalmi befolyása nélkül.

VI. 2.

A legtöbb doktori értekezést a legnyilvánvalóbb dolgokról írják.

Ez a szellemi élet mindenkori inflációs eseménye.

VI. 3.

A keresztény uralkodók sem voltak kegyesek ellenfeleikhez. S ha mégis osztogatták kegyeiket, nem futotta az többre, mint amiben Jeszenszky János részesült.⁴⁰ A császár – a kegyes Habsburg uralkodó – „lényegesen” enyhített Jeszenszky büntetésén, nyelvét nem kellett kitépni, hanem csak fogóval kihúzva levágni, a felnégyelést csak lefejezése után hajtották végre, testrészeit akasztófára szögezték, de fejét a toronyra tűzték.

VI. 5.

Robbantottak a szentgyörgyi Mihai Viteazul-szobornál.⁴¹ A meggondolatlan akció tragikusan végződött: egy gyermek szörnyethalt. Kérdés, hogy merényletről van-e szó vagy provokációról, hogy még határozottabban lehessen fellépni a „renitens” nemzetiséggel szemben.

Ha arra gondolok, hogy a világsajtó már évek óta intenzíven foglalkozik a magyar nemzetiség elnyomatottságával, akkor némi alap arra is van, hogy feltételezzük a megfontolt ellenakciót, melyek a terrorista megbélyegzést szándékoznak ráhúzni a magyarság viselkedésére.

VI. 6.

Kant erkölcsi törvénye, „cselekedj úgy, hogy az emberiséget úgy önmagad, mint mindenki más személyében mindenkor, mint célt, sohasem mint tisztán eszközt használd”,⁴² minden totalitárius rendszer tagadása. Ugyanakkor a nemzeti elnyomásnak is. Mert a totalitárius politika és a szocialista elnyomás nem mást akar, mint a szabad elhatározás elnyomását. A célokért az embert eszközlétre kényszerítik.

Megcáfolhatatlan: az erkölcsi kötelezettségeket a külső törvény nem írhatja elő, s teljesítésükhöz nem lehet erőszakot alkalmazni.

VI. 7.

Milyen finoman fogalmazott Heidegger, amikor a második világháború katasztrófája után azt írta, hogy a mai ember a *világ éjszakájában* (Weltnächt) él, eleven istenhit hiányában.⁴³

Ez a kormeghatározás nemcsak finom, hanem teljesen elégtelen. Legalább kiegészíthetne volna azzal, hogy közben szörnyű rémálmok gyötrik, annyira, hogy ébrenlétre már nem is kerülhet sor. Az legalább találó metafora lett volna a valóságos lét érzékeltetésére. Mert amit átélünk, bizonyos megszorításokkal csak a rémálomhoz hasonlatos. Ez a rémálom azonban valóságos. Ezért nagy író Franz Kafka.

⁴⁰ Részt vett a cseh rendek függetlenségi mozgalmában, követként 1618-ban Pozsonyban járt, hogy csatlakozásra bírja a magyarokat, 1620-ban pedig ott volt a besztercebányai országgyűlésen. A rendek fehérhegy-i csatavesztése után elfogták, halálraítélték és kivégezték.

⁴¹ 1984. június 5-én a 12 óra 35 perckor felrobbant egy négy-öt dinamittrúdból álló robbanószerkezet a sepsiszentgyörgyi Gábor Áron téren álló Mihai Viteazul szoborcsoport alatt. Az emlékmű megrongálódott, és egy helybéli kisgyerek (Vaszi János 12 éves) meghalt. A Securitate nagy erővel nyomozni kezdett, de a tettest nem találták meg. Korabeli helyi vélemények szerint az egész a Securitate bukaresti vezetésének az akciója volt, azzal a céllal, hogy ürügyet találjanak az állambiztonság helyi vezetőinek eltávolítására és regáti származású tisztek odahelyezésére. A körülményekről lásd: *Gyilkos lóürlék*. Erdélyi Ríport, 2005. 6. sz.

⁴² Kant kategorikus imperatívuszáról van szó. Lásd Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Berényi Gábor, Osiris, Budapest, 2004.

⁴³ Lásd Martin Heidegger: *Wozu Dichter?* In Martin Heidegger: *Holzwege*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1950, 269–321. p.

VI. 8.

Korunk személyi kultuszának történelmi gyökereit az ókorban kell keresni, az istencsászarak korában.

Ehhez egyetlen adalék. Domitianus (81–96) megkövetelte, hogy földre szállt istenként tiszteljék, addig csak az elhunyt császárokat nyilváníthatták megistenültnek az apotheózis⁴⁴ szertartásával. Domitianus felvette a „dominus et deus”⁴⁵ címet, aki azt nem ismerte el, felségárulás vádjával ítélték el.

A dialektikus materialista személyi kultusz ezt az utat nem „követhette el”, a forma azonban alkalmasnak bizonyult a vezető személyének tömeg fölé helyezésére. Ha a vezető rendkívüli, másokban még csírájában sem létező zsenialitással rendelkezik, a történelem menetében (az objektív folyamat felfogásában) pontosan meg tudja jelölni a „következő láncszem” és a távlatok feladatait. Egyszeriben (megválasztása után) ura és istene lesz a történelemnek. S aki a biztos ismeretet és praxist kétségbe merészeli vonni, bűnösnek bizonyul, mert akárhogy is teszi azt, öntudatlanul vagy megfontolással, az egyedüli igaz úton való előrehaladást akadályozza. Az ilyen nem részesülhet kegyelemben.

A két kultusz azonban lényegesen különbözik. Az ókori civilizáció mély lelki tartalmú szellemiséget testesített meg, az ember hinni tudott az istenekben, még akkor is, ha a filozófusok némelykor istentelenséggel kérkedtek (Lucretius⁴⁶). Az ateista civilizációban a szekularizált forma átvétele és államvallássá fejlesztése groteszk voltában terpeszkedik az emberekre. Ezért iszonyatosan utálatos.

VI. 13.

Éjjeli muzsikával tiszteltek meg osztályom tanulói. Jól szórakoztunk, majdnem három órán keresztül nevtünk, énekeltünk, anekdotákat meséltünk, még az órákat is eljátszodták. Kiválóan megfigyelik a tanárok gyenge oldalait, a szakmai és emberi fogyatékosságokat.

A tanári munkában egyetlen vigasztaló van, hogy ilyen vidám, életerős fiatalokkal dolgozhat.

VI. 16.

Ma kicsengettük az osztályom tanulóit. Mi tagadás, én is meghatódtam. Négy évig főnökösködtem. Nagyon hozzáam nőttek, hiányozni fognak.

Ilyenkor mindig felvetődik, hogy mit is akartam velük elérni? Egy mondatban össze lehet foglalni. A lehetőségeken belül *édent* varázsolni az abszurd valóság fölé. Amolyan Németh László-i *nagy családot* alkotni a különböző intelligenciájú és neveltetésű tanulókból, hogy mindenki nemzetiségére való tekintet nélkül otthon érezze magát az osztályközösségben. A becsület, tisztesség, ésszerűség és érdem uralkodjon közöttünk. Ezért a kapcsolatot is közvetlenné, mondhatni bizalmassá kellett alakítani, kerülni a bürokratikus formákat, a sablonokat. Milyen eredménnyel? Ki tudja azt megmondani?

⁴⁴ Megdicsőülés, istenülés, illetve az ezt jelképező ünnepély befejező szakasza.

⁴⁵ Magát úrnak és istennek szólíttatta.

⁴⁶ Lucretius Carus a *De rerum natura* (A természetéről) című munkájában Epikurosz tanait (atomtan, a lélek halandósága, kozmogónia), az ókori materializmust közvetítette.

VI. 17.

Együtt töltöttem egy délutánt és estét az osztályom leányaival és fiúival. A külön vendéglői teremben nagyon jól éreztük magunkat.

Utána még a bárba is elmentünk. Sok tánc, s a borból sem volt kevés. Utána a lányokat hazakísértem.

VI. 25.

Ma az igazgatónő kikergetett, mert mint osztályfőnök az érettségi vizsga végén, hogy megtudjam diákjaim eredményeit, meg mertem közelíteni azt az épületet, ahol tanítok.

Ezt is megértem!

VI. 26.

Szörnyű súlya az életnek, ha minden nap azt tapasztalod, hogy mekkora nulla vagy. Sehol nem számítasz, mindenkinek joga, sőt megszentezett kötelessége, hogy beléd törölje sáros csizmáját, bizonyos hatóságok megverhetnek, rád foghatnak bármit, elvehetik könyveidet, írásaidat elégethetik, kirendelhetnek kapálni vagy árkot ásni. Tehetetlen vagy, nincs fajsúlyod, csak a nehezét érzed körülményeidnek. Legfeljebb önmagad előtt lehetsz valaki. De az is szétfoszlik a kiszolgáltatottságod tudatában. Nem vagy ember, csak rongy figura, eszköz, piszkos töltelék. Egyszerűen: nulla.

VI. 29.

Radnóti Miklós naplóját olvasom.⁴⁷ Borzasztó lehet, amikor egy írónak etnikai eredetéért kétségbe vonják irodalmi hovatartozását. Az író ahhoz az irodalomhoz tartozik, amelynek a nyelvén ír. A nyelv meghatároz. Ez cáfolhatatlan közigazság.

Radnóti Miklós írta ezeket a sorokat is:

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
Itthon vagyok.”

(*Nem tudhatom...*)

VII. 5.

Lehet-e forradalminak nevezni az olyan elkötelezett magatartást, gondolkodást és viselkedést, mely egy börtönállapot konszolidálására (inkább megtartására) törekszik?

Semmiképpen sem. A kérdésre a választ nem úgy kell keresni, hogy lehet-e vagy nem. Mert az egyszerű tagadás elvonja a figyelmet a lényegről. Az igazi választ akkor találjuk meg, ha felkutatjuk, hogy miért van szüksége a rendszernek erre az álforradalmiságra. Akkor tudhatjuk meg, hogy miért nem lehet forradalmi.

⁴⁷ Radnóti *Naplója* 1989-ben jelent meg először könyvként (Magvető, Budapest, sajtó alá rendezte Radnóti Miklósné, az utószót és a jegyzeteket írta Melczer Tibor, a szöveget gondozta Melczer Tibor és Székely Sz. Magdolna). Fábián a Kortárs 1984. 5. számában (667–[704.] p.), és/vagy a Nagyvilág ugyanazon évi 5. számában (721–745. p.) közölt részleteket kommentálja itt.

VII. 14.

Tudományos közlemény adja hírül, a CERN felfedezte a *t-kvarkot*.⁴⁸ A tudományos gondolkodás feltételezi bizonyos részecskék létezését – ilyenek a kvarkok –, megkonstruálja azokat, kiszámítja, hogy mi történik, ha vannak, majd kísérletileg is kimutatja [őket]. Ami egyszermind azt jelenti: olyan elméletük van, ami megbízhatóan írja le a részecskék bozolyult és közvetlen tapasztalati úton megismerhetetlen világát.

Ez így rendben is volna, ha nem ébredne fel bennünk a kétely, hogy az is elménk alkotása, amiről úgy gondoljuk, hogy megtaláltuk. A megtalálás is elménk alkotása. Ha igazolható, s ez legalább annyira bizonyos, mint a külvilág léte, akkor a valóság a szubjektum tudatállapota.

VII. 15.

Arról olvasok Mészöly Miklós esszénaplójában, amire magamtól is rájöttem.

Azért érdemes szó szerint idézni. „A nemzettudatok történetében (pszichológiájában) bizonyára döntő lesz egy következő nagy háború; lehetőségét nincs okunk kizárni. Ha mégis elkerülődik, az kizárólag csak azért lesz lehetséges, mert olyan felismerésekre jutunk, amilyenre egy »nagy háború« után amúgy is kénytelenek lennénk jutni.”⁴⁹ Szép és tömör fogalmazás, azért pontosítani kell. (Egyébként, ha engednék, erről kellene nagy, elemző tanulmányt írni.)

A történelemben nem mindenik háború vezetett a nemzettudat radikális átalakításához. Az első világháború tragikus következménye éppen abban nyilatkozott meg, hogy a partikuláris felé hajló nemzettudatokat felfokozta, ezzel elkerülhetetlenül előidézője lett a második katasztrófának. De azután sem következett be lényeges változás, ma is azokban a kategóriákban gondolkozunk, amivel magunkra hozták (apáink, nagyapáink hozták) a népi háborúkat. Ebben gondolkodásunk annyira tizenkilencedik század végi, hogy szégyenérzetem van, ha korunk természettudományára vagy a technikai, technológiai vívmányokra gondolok. A politikusok és az ideológusok fejében holtak kategóriái élnek tovább. Olyan felismerésekre jutni, amire a „nagy háború” után amúgy is kénytelenek volnánk eljutni, csak akkor lehetséges, ha a kritikai önvizsgálat és gondolkodás valamilyen háború nélküli változás folytán erre rákényszerít.

Az bizonyos, hogy az atomháború utáni (nagy háború) állapota az emberiségnek – ha lesz egyáltalán állapota – nem fogja ismételni az első és második világháború végzetes tévedéseit.

Nagyobb összefüggésben: *gondolkodásunk egész kategóriarendszerét kell felülvizsgálnunk*, ha el akarjuk érni, „nagy háború” nélkül, tudatunk átalakulását. Végső soron: ezen múlik az emberiség léte vagy nemléte.

Ijesztő, totális pusztulással fenyeget az a szakadás, ami korunk természettudományi gondolkodása és a politikai gondolkodás között van. Nem is szólva az arcpirító politikai demagógiáról, melyet az erőszakszervek apparátusával terjesztenek. A közember nem érti valóságát.

⁴⁸ CERN (Conseil Européenne pour la Recherche Nucléaire): Nukleáris Kutatások Európai Tanácsa. A top kvarkot csak 1995-ben fedezték fel. 1984-ben is voltak olyan hírek, miszerint sikerült kísérletileg kimutatni a top kvarkot, de ez nem bizonyult igaznak. (lásd pl. Nagy Elemér: *Az anyag legújabb felfedezett építőköve: a top kvark*. Magyar Tudomány, 1985. 1. sz. 1–14. p.) A kvarkok közvetlenül nem mutathatók ki a kísérletekben, csak azoknak a folyamatoknak az eredményei, amelyekben részt vettek.

⁴⁹ Mészöly Miklós: *Értetések*. (Esszénapló.) Kortárs, 1984. 5. sz., 717–726. p., az idézet: 723. p. Kötetben: uő: *A negyedik út. Esélyek és kockázatok az ezredvég küszöbén*. Életünk szerkesztősége – Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely, 1990.

VII. 17.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy jogos-e, igazságos-e olyan államnak fennhatóságát kiterjeszteni, mely a kultúrában, társadalmi fejlettségben elmaradottabb a nekiadott vagy meghódított területeknél? Mert kétségtelen, hogy a főhatalom birtokosai fognak nivelálni, ők fogják a jogrendet (ha egyáltalán van jogrendjük) kiterjeszteni, a közigazgatást a maguk elgondolásá[hoz] igazítani, elismerni, büntetni, kifogásolni, megszüntetni minden olyant, ami nem egyezik érdekeikkel.

Ismerem a mindenkori ellenérvet. Ami leegyszerűsített formában nem más: egyenlő fejlődési lehetőségeket kell biztosítani, s a magasabb szint elérhető. Csakhogy az adott vagy hódított területek kárára, azok visszahúzásával? S egyáltalán, évszázadok átugorhatók? Az európai fejlődési régiók léte történelmi tény. S amennyiben ezek belső logikájuk, a kimunkált kulturális és társadalmi minták szerint a fejlődési trendumokról⁵⁰ leszakítanak területeket és az azokon élő nemzetiségeket, mindenképpen retrográd funkciót töltenek be. A történelem ezekre a kérdésekre megoldást nem talált.

VII. 18.

Az erőszak nem szűnik. Eddig ki nem derített indokkal ismét elverték egy embert, saját lakásában, felesége és a gyerekei előtt. Ehhez nincs mit hozzáfűzni.

Senki sem tudhatja, hogy mikor ütik agyon. És azt mondjuk, hogy „szabadok” vagyunk. Ha valaki arra „vetemedik”, hogy ebben kételkedni merészel, elverik, megalázzák, vagy eltűnik, s még kérdezni sem lehet, hogy miért és hogyan került erre sor.

VII. 20.

Ijesztők a második világháborúra vonatkozó emlékezések és tanulmányok. Ha a szovjet marsallok emlékezéseit vesszük alapul a német hadsereg veszteségeiről, akkor a Harmadik Birodalomnak 1944 közepére egyetlen katonája sem lett volna. Mégis Berlinnél – erre ugyanazok a marsallok is emlékeznek – több milliós hadsereg harcolt.

Ehhez nem szükséges különösebb megjegyzést fűzni. A heroizmust mindig magasztosítani kell! Ami mégis figyelmet érdemel: a nagy szovjet példából tanulnak a kisebbek, oly szorgalommal, hogy például [a román álláspont szerint] Erdély és Magyarország harcaiban a szovjet seregeknek alig volt szerepük. Mintha nem is lettek volna jelen. Ezt nemcsak leírások, hanem térképek is bizonyítják.

VII. 21.

Teljesen értem azokat, akik nem lelkesednek a kispolgárius ostoba társaságokért és emberekért. Az égvilágon mindent leegyszerűsítenek a maguk békaperspektívájukra, nem képesek egyetlen gondolat befogadására. Különösen most, amikor adok-veszek, lefizetek, megbeszélésem alapon intéződnek a dolgok. Csak azt veszik észre, ami adható és vehető, vagy különféle módon elintézhető.

Ments meg, Uram, ezektől!

⁵⁰ folyamatokról, fő irányokról

VII. 24.

Ortega y Gasset egyik rövid írásában – *Az ember szocializációja* – olvasom, hogy a liberalizmus eredendően az az életre vonatkozó radikális gondolat és hit, hogy „minden egyes emberi lénynek szabadnak kell maradnia avégből, hogy kikovácsolja a maga saját, egyedi és átvállalhatatlan sorsát”.⁵¹ Ez időtállóbb minden újabb elképzelésnél, nem is szólva a kollektívum primátusát előtérbe helyező vagy azt átszínező ideológiáknál. *Az egyén szabadsága alapp princípium.* Egyedül erre lehet az ésszerű politikai rendszert (rendszereket) felépíteni.

Ez korántsem jelenti azt, hogy a nyugati demokrácia nem szorul korrigálásra az újabb szükségleteknek megfelelően.

VII. 26.

A tegnap – július 25-én – este 11 órakor ismét működni kezdett a Pokolsár.⁵² Másfél méterre növekedett a víz szintje, erős, a vizet állandó forrongásban tartó gázkitöréssel. A gázkitörés legintenzívebb neme éjjel egy óra körül volt, ami hajnalig tartott.

Amikor én láttam – déli 2 órakor – a víz magassága csökkent, a forrongás azonban még mindig jelentős. A piactéren a szénsav szaga érzik. A kitörés intenzív szakaszában az is sokkal erősebb volt.

Megjegyzendő, hogy nagyobb méretű kitöréseket jegyeztek fel az 1837, 1857, 1864 és 1885-ös évekből. A mostanihoz hasonló volt az ötvenes évek végén is.

VII. 31.

A világon – Európában biztos[an] – sehol elő nem forduló esemény: hosszú sorokban állnak az emberek kenyérért, húsért, vajért, szappanért, és az elégedetlen tömeg szidja azokat, akikért erre kényszerül. De nagy zajjal jön a Főnök⁵³ karavánja, a sorban nyugtalankodó várakozók az út szélére rohannak, és lelkesen éljeneznek. Majd a sorban tovább folytatják a szidalmakat.

Ez mindennél többet mond a szolgálai türelemről és a jövőről.

VIII. 1.

A szovjet vezetőket ijesztő rémálmodok gyötörhetik, amikor felrémlik előttük a két német állam egyesülése. Mert az egységes, gazdaságilag, tudásban és politikailag erős német állam gyökeresen megváltoztatja az európai egyensúlyt. Pedig az egyesüléssel a jövőben – nem tudni, mikor? – számolni kell. Elkerülhetetlen. Kérdés, hogy erre mikor és hogyan kerülhet sor.

VIII. 2.

Nyugatra disszidált Szurkos Pista.⁵⁴ Ezt nevezem igazi önleplezésnek. Addig szónokolt a Kárpát-kanyarról, helyállásról, kovásznai európaiságról, Németh László-i modelltől, hogy fogta magát és a feladatok elől elszökött. Sohasem mulasztotta el az alaptalan vádaskodást, mondhatni mindenkit megalkuvással, árulással vádolt és egyfolytában dicsekedett.

Most pedig előttünk áll meztelenül a demagóg és a gyáva egy személyben.

⁵¹ Új Írás 1984. 6. sz. 96–99. p., id. 99. p.

⁵² Iszapvulkán Kovászna központjában. A Pokolsár vasas, káliumos és lítiumos vizét a forrásból állandóan feltörő szén-dioxid és kén-dioxid tartja mozgásban.

⁵³ A Conducător, Nicolae Ceaușescu.

⁵⁴ Fábián egyik legjobb barátja, kovásznai orvos, Svédországba emigrált. Stockholmban él.

VIII. 4.

Most hallom, hogy Brassóban úgy elvert a milícia egy farkasvágói (Lunca Câlnicului)⁵⁵ fiatalembert, mert feketén cementet adott el azoknak, akik erre rászorulnak, hogy esküvője előtt napokkal sérüléseibe – kórházba szállítás közben – belehalt.

Az orvosok félelmükben, hogy nehogy az összevert sorsára jussanak, a halál okának beírnak valamilyen betegséget.

Tisztelet neked, forradalmi humanizmus!

VIII. 10.

Nagy az öröm, remek olimpiai szereplés, ennyi érmet soha nem nyertek és soha nem fognak nyerni a Románia színeiben versenyző sportolók.⁵⁶ Oka: azokban a sportágakban nem voltak ott a szovjet, német, magyar, lengyel, bolgár, cseh, kubai versenyzők. Ha teljes az olimpia, nem nyertek volna többet négy, esetleg öt aranyéremnél.

Egyébként az olimpiai eredmények siralmasok. Az atlétikában egy világrekord (amerikaiak), súlyemelés[ben] olyan teljesítménnyel lehetett első helyet szerezni, amivel a győztes Moszkvában az első hat között sem szerepelt volna. Kár a felsorolást folytatni. Ha ez folytatódik, nincs értelme olimpiai versenyeket rendezni.

A románok részvétele és eredményeik a legjobbkor jöttek, mert ismét van a politikai vezetésnek mi mögé elrejtse a belpolitikai bajokat, jól leplezi az erőszakot, nemzetiségek elnyomását. A külpolitikában ismét lehet tündökölni. A nyugat megint elhiszi, amiben kezdett kételkedni.

Mindezek ellenére a politikai vezetéstől nagyon jó húzás volt, hogy az olimpiára elküldötte a sportolókat. Ezt nevezzük diplomáciai sikernek.

VIII. 15.

Most olvasom, hogy a korszerű iskoláskor előtti oktatásban és természetesen az elemi oktatásban is a fejlett országokban mind szélesebb körűen alkalmazzák az elektronikus játékokat. A legkisebbekkel is el kell kezdeni a századvég csúcstechnikájának megismer[tet]ését.

Ezzel szemben nálunk a fő gond, hogy ismerik-e a vezetőket, a legnagyobbtól a helyiekig, az összes funkciójukkal. Tegyük hozzá, olyan intézmények funkcióit kell bemagolni, melyeket a gyermekek nem is érthetnek. Ehhez kapcsolódnak a hazafias maszlagok, melyeket a gyermekek ugyancsak nem értenek.

Megkérdeztem egy mást, (ebben a témában) tanítónőképzőt végzett ifjú leányzót, [sic!] hogy hallott-e az elektronikus játékokról. A választ nem kell folytatni, egy szó mindent kifejez: Nem!!!

VIII. 30.

Egy szokásos év eleji felkészítő gyűlésen vettem részt.⁵⁷ Mondhatom, hogy semmi jót, eligazítót nem hallottam. Mégis történt valami említésre méltó. Egy Mocozeu[?]⁵⁸ nevezetű bukaresti előadó „szépen” megmondta a magáét. Érdemes egy-két dolgot ebből lejegyezni,

⁵⁵ Prejmer/Prázsmár községközpontoz tartozó falu, Brassó megyében.

⁵⁶ Románia az 1984-es Los Angeles-i olimpia éremtáblázatán az USA után a második helyen szerepelt, 20 arany-, 16 ezüst- és 17 bronzéremmel.

⁵⁷ Lásd: Péter Sándor: *Új feladatok előtt. Tanácskoztak a tanügyi dolgozók.* Megyei Tükör, 1984. augusztus 31., 2. p.

⁵⁸ Bizonytalan olvasat.

mert a kor szellemére vall. Ezek közül is a Tatar-Bunar-i felkelés leverésének⁵⁹ jogossága emelkedik ki. Ugyanis Tatar-Bunarban (Bessarábia) annak idején csak a bolgár és tatár parasztok keltek fel, ezért teljesen és egyértelműen jogos volt, hogy a csendőrök, ahogy az előadó mondotta, „au curăţat”.⁶⁰ Tehát a tatárnak, bolgárnak jogos a golyó, mert a természet „tévedett”, amikor létrehozta.

Aztán jött a magyar történetírás kritikája. Erről azonban lejegyezni semmit sem érdemes, mert a nagy tekintélyű előadó annyira tájékozatlan, hogy egyenesen nevetséges. Árpádot össze-téveszti Attilával, vagy Árpádot kenéznek nevezi stb., stb. Az irány azonban világos, diszkriminálni a nemzetiségeket, e célból megfosztani őket történeti emlékezetüktől.

IX. 1.

Gazda Józsefet a moldvai csángók között jártában lefogták, vallatták, kihallgatták, elvették a magnót, fényképezőgépet.⁶¹ Nem új dolog, nem tudni, mert összeszámálhatatlan, hogy hányadik, akit azért hurcolnak [meg], mert a csángókat kutatni merészeli. Mindez Európában, a huszadik század végén, a humanista prédikációk korában, a nagyhatalmak garanciái mellett, a békeharc esztendeiben etc., etc. Milyen üresek, semmitmondók csak a szavak és szókapcsolások. Ezt a valóságot, melyben élünk, a megszokott nyelven nem lehet kifejezni. Az emberi nyelvet a képmutatás és a hazugságaradatok megbuktatták.

IX. 13.

Meghalt Juhász István teológiai tanár.⁶² Derék ember volt és igazi tudós. Elkeserítő, hogy lassan kihalnak mellőlünk a nagy öregek, akikkel olyan jó volt beszélni, vitatkozni. Főleg nem tudjuk őket pótolni. Vajon ki fog olyan szinten egyháztörténelemmel foglalkozni, mint Juhász István?

IX. 14.

Az a hír járja, hogy a megyei belügyi szervek vezetőit leváltották. Várható volt, bűnbakokra mindig szüksége van a rendszernek. Az újak biztos[an] határozottabbak lesznek, amivel gyakran együtt érvényesíthetők a meggondolatlanság, a mindenképpen bizonyítás. De semmi ok a félelemre, a pálcát úgylis régen eltörték.

⁵⁹ 1924 szeptemberében a Dnyeszteren túlról érkező, valószínűleg szovjet inspirációra cselekvő „felkelők” háromnapos akciójáról van szó, amelyet a román csendőrség és a katonaság megtorolt. Egyes források szerint 3000 embert öltek meg, 85 résztvevőt ítélték el. A román kormány ez után tiltotta be a Kommunisták Romániai Pártját. 1924 októberében kiáltották ki a Moldáviai Szovjet Szocialista Köztársaságot.

⁶⁰ Au curăţat = tisztogattak.

⁶¹ 1964-től a kovásznai líceum tanára, Fábán közvetlen munkatársa, az iskolai színjátszó csoport szervezője, vezetője. Több könyvében falusi vallomástevők magnóra vett szövegeiből sajátos montázstechnikával igyekezett rekonstruálni a régi paraszti életformát és annak változásait. Egy nagypataki öreg csángó lakásáról vitték el a rendőrségre, onnan be Bákóba, ahol másfél napon keresztül két magas rangú tiszt „foglalkozott vele”. Majd fényképezőgépét és a gyűjtött anyagot elvették tőle azzal, hogy többet be ne merje tenni a lábát a megyéjükbe. Gazda levélben az RKP illetékes vezetőjéhez fordult, hogy tisztázzák, lehetséges-e Romániában magyar vonatkozású kutatásokat folytatni. Ezt követően szoros megfigyelés alatt tartották, majd a sepsiszentgyörgyi Szekuritátén néhány napos újabb tortúra után visszakapta magnókészülékét és megrongált fényképezőgépét. (Gazda József közlése.)

⁶² A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, a hatvanas években a Protestáns Teológiai Intézet rektora, a Református Szemle szerkesztője. Könyveiben, tanulmányaiban többek között az erdélyi reformáció történetével, így a románok közötti misszióval foglalkozott.

IX. 15.

Megnyitották az új tanévet a szokásos módon, sok beszéd, hivatkozás, feladat-kijelölés, ezerszer hangsúlyozva a forradalmiság és a hazafiság szükségét. Változás semmi, az előző években is ezt a számot játszották.

Semmi kilátás, hogy az értelem legyőzze a bornírtságot. Ahogyan valamikor Schiller írta: *Mit der Dummheit kämpfen Götter selbst vergebens.*⁶³

IX. 16.

Egy mérnök, akit egyébként mi okítottunk az iskolában, kávézás közben a vendéglőben magyarok előtt minden gátlás és félelem nélkül kijelenti, hogy a meglevő puskája mellé még egyet fog vásárolni, mert kettővel egyszerre akarja a „bozgorokat”⁶⁴ löni.

E kijelentés (még inkább kinyilatkoztatás) nem a szokatlanságával kelt felháborodást, mert ilyen és ehhez hasonló jelenségekkel naponta találkozunk, még csak nem is bátorságával, mert ha román mondja a magyarokról, hogy kellemetlenek vagy le kell löni őket, a hatóságok előtt nem számít bűnnek. Fordítva: agyonverés vagy börtön. Sokkal veszélyesebb, hogy a közhangulat fejeződik ki benne, az agresszivitások, fokozott gyűlölet. Gondoljunk a zsidók ellen szított gyűlöletre. Innen nemcsak látható Auschwitz vagy az ahhoz hasonló helyzet, hanem éppenséggel a kapunyitás hangjai szólalnak meg, a kiirtás vagy kiűzés ítélete a köztudatban elvégeztetett. Micsoda fertőzete az értelmiségnek, hogy fel sem merül az erkölcsi felelősség, úgy árulják el az Értelem és a Morál szolgálatait, hogy magukat igazságosnak hiszik.

Ez a közhangulat, főleg a megtévesztett tömeg mindennapi diktatorikus nyomása a nemzetiségekre, melyet nem lehet nyíltan a nagypolitika vonalára hozni, teljesen megfelel a totalitárius rendszernek. Kifelé a megszokott ideológiai szóbeszéd egyenjogúságról, emberi méltóságról, testvériségről stb., a valóságban a legkegyetlenebb ideológiai, lelki és fizikai terror, hogy megtörjék, szétzúzzák a nemzetiségeket. Ennek a tömegek részéről naponta megnyilatkozó terrornak szócsövei a Flacăra, Săptămâna, de e célból íratott Lăncrânjan könyve [is], ezért ajnározzák annyira A. Păunescu műsorait és írja I. C. történelemkönyveit.⁶⁵ Még valami. Nem szóbeszéd, hanem megtörtént, hogy a sajtó felső szervei kereken ki-

⁶³ A butaság ellen még maguk az Istenek is hiába küzdenek. *Az orléansi szűz*, 3. felv., 3. szín. In *Friedrich Schiller összes drámái I–II*. Osiris, Budapest, 2002.

⁶⁴ Vitatott etimológiájú szó, románok használták az erdélyi magyarokra, magyar értelmezés szerint „hazátlan”, értsd: schonnai értelemben. Szöveggyűléssel keletkezhetett: a vége a „magyar” jelentésű ungar vége, az eleje pedig a magyar „bozmege” eleje. Szilágyi N. Sándor: *Bozgor*. In *uó: Mi egy más*. Közéleti írások. Kalota, Kolozsvár, 2003, 713–[717.] p. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf457.pdf

⁶⁵ Ion Lăncrânjan: *Cuvînt despre Transilvania*. Sport-Turism, București, 1982. ua. magyarul: *Szónoklat Erdélyről*. Áramlat, Budapest, 1990. A szerző másik korabeli munkája: *Vocația constructivă*. Cartea Românească, București, 1983. A könyvek kiváltotta tiltakozásról: Vincze Gábor: *Lăncrânjantól Lăncrânjanig*. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. Magyar Kisebbség, 2006. 3–4. sz., 262–361. p.; Adrian Păunescu a hatvanas években sikeresen indult költő. 1973-ban lett a Flacăra [Láng] című folyóirat főszerkesztője, ugyanekkor létrehozta az azonos nevű irodalmi kört. Ennek népszerű tömegrendezvényei a legkorábbi eszközökkel szolgálták Ceaușescu propagandáját. Ezeket a televízióban is bemutatták *Antena Flacăra* címmel Păunescu a háború előtti román nacionalizmust integrálta a Ceaușescu-éra ideológiai-politikai szerkezetébe. Ebben központi szerepet kapott az Avram Iancu-kultusz. Egy 1984-es Pitești-i rendezvényen történt tömegbaleset miatt váltották le. Ilie Ceaușescu – Florin Constatiniu – Mihai E. Ionescu: *200 de zile mai devreme: Rolul României în scuturarea celui de-al doilea război mondial*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984; ue. magyarul: *Kétszáz nappal korábban. Románia szerepe a második világháború megrövidítésében*. Kriterion, Bukarest, 1986.

jelentették a szerkesztők előtt: a román nyelvű újságok ne népszerűsítsék az ún. román-magyar barátságot, [inkább] arról írjanak minél többet a nemzetiségi sajtóban, olyan értelemben, hogy abból kitűnjön a román nép felmérhetetlen toleranciája. [Sic!]

IX. 18.

Akárhogy is küzdök ellene, kénytelen leszek elfogadni, hogy a megbódult világban a valószínű megtörtént, s a lehetetlen meg fog történni. A politikára minden bizonnyal megcáfolhatatlanul igaz.

IX. 20.

Az 1917-es orosz forradalom a polgári társadalom válságaként robbant ki azokon a területeken, ahol a politikai demokrácia nem tudott gyökereket verni. A megvalósuló új rendszer azonban nem tudott sem gazdaságilag, sem politikailag, sem pedig kulturálisan olyan alternatívát létrehozni, mely túlhaladta volna a polgári gazdálkodást és a politikai demokráciát. Az ember és közösségei nem lettek szabadabbak, a gondolkodás pedig nem tud lépést tartani a technikai és technológiai fejlődéssel.

IX. 21.

Megdöbbenő adatokat hallok a rádióban⁶⁶ és olvasok a nyugati kiadványokban a kínai népesség nagyarányú pusztulásáról a „nagy ugrás” és a kulturális forradalom éveiben.⁶⁷ A becslések 14-35 millió éhenhalásról tudósítanak. Közben a világ még mindig a zsidó koncentrációs táborokat emlegeti. Kétségtelen, hogy az emberi történelem tragikus és szegényteljes eseménye volt a zsidóság deportálása és elgázosítása. Vajon megelégedhetünk-e ezzel, nem említve a Gulágot,⁶⁸ a kínaiak elpusztítását vagy az olyan politikát, mely országokat változtat egyetlen munkatáborrá, a jog és a védelem teljes kiszorításával? Nem a zsidók a mártírok, hanem mindenki (mindenkik), akiket az önkény elpusztít. Azt hiszem, hogy az emberiség történetének legnagyobb szellemi és morális válságát éli.

IX. 27.

Befejeztem a könyvem korrektúráját.⁶⁹ Azért nem tudni, hogy megjelenik-e, mert az utolsó pillanatban is jöhet valahonnan betiltás. Jó, hogy eddig eljutottunk, a többit bizzuk a szerencsére.

Sajnálom, hogy a kötetből kimaradt a kultúráról írott tanulmány.⁷⁰ Erre nagy szükség lett volna.

⁶⁶ SZER OSZK MF 1984. szeptember 13., 1299. p. A híradás szerint Kína először ismerte el, hogy 1958–1962 között több mint 10 millió ember nem természetes halállal halt meg az országban. Amerikai kutatók szerint ez a szám kb. 27 millióra tehető.

⁶⁷ A „nagy ugrást” Mao hirdette meg 1958 januárjában. A program célja az volt, hogy a mezőgazdasági jellegű Kínát néhány év alatt fejlett ipari országgá változtassa. A mezőgazdaságban a paraszti gazdaságokat hatalmas népi kommunákba vonták össze, a termelőeszközöket közös tulajdonba vették. A városokban erőltetett iparosítás indult meg. Mindent a vastermelés növelésének rendeltek alá, és hatalmas természetátalakító beruházásokat indítottak, kellő szakértelem nélkül. A program hatalmas válsághoz és éhínséghez vezetett; következtében 1959–1962 között 25-30 millió kínai halt éhen.

A „kulturális forradalom”-ról lásd az 1983. X. 4-i naplóbejegyzés harmadik jegyzetét.

⁶⁸ Glavnoje Upravlenyje Ispravityelno-trudovih Lagerej, magyarul: Javítómunka-táborok Főigazgatósága. A sztálini Szovjetuniót behálózó kényszermunkatábor-rendszer.

⁶⁹ Fábíán Ernő *A példaadás erkölce*. Tanulmányok. Kriterion, Bukarest, 1984.

IX. 28.

Bármennyire is tartok a lengyel reformmozgalommal, azért megbocsáthatatlannak, s főleg teljesen indokolatlannak tartom, hogy szóba sem kerül a nemzetiségi kérdés. Márpedig akárhogy is nézzük, milliós lélekszámmal kergették ki a mai Lengyelország területéről a németeket. Most is jelentős számú német, zsidó és más nemzetiség él az országban, akiktől a kollektív jogok elismerését és gyakorlását megtagadják. Még az érsek, Glemp is tartózkodik e kérdésben, vagy félreérthetetlenül nacionalista kijelentéseket tesz.⁷¹ A Szolidaritás vezetői sem nyilatkoznak egyértelműen a nemzetiségi jogokról.

A modern demokrácia egyáltalán nem lehet közömbös vagy egyoldalúan nemzeti. Egyik jellegzetessége a nemzetiségi autonómiák elismerése kell legyen. E nélkül önmaga tagadásába fordul.

IX. 29.

Meghalt Cs. Szabó László. Nagyon elszomorít. Egy nagy elme szűnt meg működni, századunk egyik legnagyobb és legbecsületesebb esszéírója. Egyszer majd tanulmányt kell róla írni.⁷² Most nem tudok többet róla mondani, a gondolatok, érzések összefolynak, a szomorúság megnémít, megbénul a tollforgató kéz.

IX. 30.

A SZER adásaiban hallgatom a zsidók budapesti fogalmazványát, mely valamelyik szamizdat kiadványban is megjelent, a zsidókérdésről Magyarországon.⁷³ Jórészt egyetértek a hallottakkal, okos, ügyes, lényegre mutató összeállítás. Ami ellen kifogást, még inkább – s ez talán találóbban kifejezi, amit mondani akarok – hozzáfűzni valót tehetek, egy olyan kérdésre vonatkozik, amit egyáltalán nem érintenek. Azokról a zsidókról van szó, akiket nem etnikai eredetükért kell elmarasztalni, hanem zsidóságukért. Egészen pontosan: zsinvallás nélkül kereskednek, ügyeskednek, és felszíniességükkel, kozmopolitizmusukkal rombolják a magyar kultúrát és a közművelődést. Elsősorban nem az alkotó tudósokra és művészekre gondolok, mert mindenki úgy alkot, gondolkodik, érez, ahogyan tud. Ebben kényszer, elvárás támasztani nem lehet. A zsidóság kifejezés is mindenekelőtt a magatartásra vonatkozik, és a presztízsérdekű gondolkodásra. Azok tartoznak ezek közé, akik mint politikusok és kultúrfunkcionáriusok befurakodnak valamelyik intézmény vezetőségébe, megkaparintják a kormányzást, és minden normális megfontolás nélkül üzérkednek, a haszonért

⁷⁰ Talán az *Azonosság és kultúra* (lásd *A tudatosság fokozatai*. Kriterion, Bukarest, 1982. című könyvében, 43–[77.] p.) című tanulmányát akarta újraközöltetni Fábán *A példaadás erkölcsében*.

⁷¹ 1979–1981 között a varmiai egyházmegye püspöke, 1981-től gniezno-varsói érsek, Lengyelország prímása, 1983-tól bíboros.

⁷² Nem tudunk arról, hogy ez a tanulmány elkészült volna. Fábán Ernő korábbi, Cs. Szabó László írásairól, Angliaképtől szóló tanulmánya: *A valóság tükré. Egy Shakespeare-kép vázlatla*. Lásd *A példaadás erköltese* második kiadásában, Kriterion, 2004, 211–[220.] p.

⁷³ Kasza Levente összeállítása, SZER OSZK MF 1984. szeptember 13. 3084–3101. p. Az eredeti levelet lásd: *Salom Független Zsidó Békecsoport 1984. májusi nyílt levele a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz*. Hírmondó, 1984. 6–7. sz. 23–37. p. A levél a magyarországi zsidóság mint kisebbség helyzetének feltárását tartja szükségesnek. A zsidóságnak a nemzet iránti lojalitása nem jelent feltétel nélküli kormányhűséget, a zsidóságnak részt kell vállalnia a demokratizálódási folyamatból, de ez csak szervezeteinek demokratizálódásával oldható meg. Vö. Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995, 285–286. p.

és a hírnévért mindent képesek feláldozni, a nemzeti célokat is. Mégiscsak lehetetlen, hogy Budapesten a színházi igazgatók mind ilyen zsidók.

Egy nép akármennyit is szenvedett, bármilyen tragikus sors is jutott neki, semmi sem jogsítja fel arra, hogy a zsidóság szellemétől is elrugaszkodott funkcionáriusok egy nemzet nevében a beszélést kisajátítsák maguknak vagy kézbe vegyék önös érdekből a kultúra irányítását.

Mikor ezt írom, nem adminisztratív kizárásra gondolok, hanem a demokrácia játékszabályainak betartására: választódjék ki a jobb, aki a legtöbbet tudja nyújtani a nemzetnek, a minőség elvének érvényesítésére. Mert a „nehogy megsértsük” elvének követése elkerülhetetlenül torzulásokat okoz. A demokrácia szenved a jóvátehetetlenért. Ahhoz, hogy a jövőben elkerüljük a zsidókat ért tragédiát, se mi, se ők ne legyenek annak okozói, a kíméletlen bírálatra éppúgy szükség van, mint a demokráciára.

A baj az, hogy a totalitárius rend ennek akadálya.

X. 2.

Együttérzéssel hallgatom és olvasom a főszerkesztők és szerkesztők panaszait, hogy mennyire akadályoztatnak a munkában. A régi cenzúra helyett a Korunkat például három szerv „olvassa”, ahogy mondani szokás. Felfelé elhangzó panaszok sikerét a szirupos és hazug lojalitás unos-untalan emlegetése sem segíti sikerre. [Sic!] Nem is fogja. Seggen ülve nemcsak lázadni, hanem kérni sem lehet. Aki seggen könyörög, annak valamit odadobnak, mint a koldusnak. Nem is jár érte egyéb.⁷⁴

Be kell fejezni a sirámokat, talpra kell állni és kifejezni, hogy mit akarunk. A beadványoknak, leveleknek semmi értelmük nincsen, úgysem válaszolnak rájuk, s ha igen, akkor sem fog változás történni.

X. 3.

Egyszer s mindenkorra le kell számolni azzal az illúzióval, hogy egy monolitikus politikai rendszerben el lehet valamit érni érveléssel, a tények és a gondolkodás bizonyító erejével. Az utak elválnak egymástól. Választani kell az eszközlét és a szabad gondolkodás között. Ha valaki a szabad gondolkodást választja, [ez] a magatartásában, viselkedésében kell megnyilatkozzon, a példaadás erkölcsében. Egyébként steril moralizáló marad, kettéhasadt énnel, potroháját leválasztják, muzeális gyűjteménybe kerül, hogy mások okuljanak belőle.

Az elméletieskedő moralizálásnak sem értelme, sem jelentősége nincsen. A kategorikus imperatívuszt a fórumra kell vinni.

X. 5.

Marxnak és azoknak is igazuk van, akik azt állítják, hogy „az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok”,⁷⁵ [ez] azt is sugallja, hogy az uralkodó osztály ha-

⁷⁴ Fábrián egybelátja a különböző szerkesztői típusokat, mert Gáll Ernő például a Napló hivatkozott első kötetében azt bizonygatja, hogy lehetett ezt bizonyos belső következetességgel is tenni. Gáll saját helyettesét és utódát, Rác Győzöt tartotta elvtelennek. Ekkoriban mond le Gáll Ernő főszerkesztői tisztségéről, és október 1-től Rác Győző a Korunk főszerkesztője.

⁷⁵ Karl Marx és Friedrich Engels: *A német ideológia. A legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében.* In *Karl Marx és Friedrich Engels művei.* 3. köt., 1845–1846. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1960.

talma nyelvi hatalom is. Csakhogy ezt nem lehet az ún. burzsoá társadalomra korlátozni azzal az illúzióval, hogy a szocializmus és a kommunizmus ezt az ellentmondást is fel fogja oldani. A történelem lényegét megtestesítő és az irreverzibilis fejlődést hordozó élcsapat, az apparátus is elidegenedik politikai zsargonnyelvében azoktól, akik nevében beszél és cselekszik. Az apparátus nyelve és a társadalmilag használt nyelv közötti szakadék olyan nagy, hogy feloldhatatlan, ameddig az apparátus hatalma létezik. S itt nemcsak a fogalmi, ha úgy tetszik, szemantikai eltérésekre gondolok, hanem a pusztán nyelvekre is, szókincs, mondatfűzés, szavak összekapcsolása etc., etc. Egyetlen példa: a Scînteia-t olyan román nyelven írják, mely az egyszerű moldovai vagy olteni román nyelvi gondolkodásától, ismereteitől és kifejezőképességétől távol esik.

X. 6.

A rádió – természetesen a román rádió kivételével – október 6-ára emlékszük. Budapest, mint máskor is, összeköti mindennel, amivel csak lehet, kommunistákkal stb. Csak egy dolgot felejt el, hogy a történelemben, ha tetszik, ha nem, vannak organikus folyamatok és kényszerhelyzetek, amikor azt kell cselekedni, amit diktálnak. Ez utóbbi képviselői nem lehetnek az organikus korszakok képviselőinek folytatói. Március 15-öt nem lehet erőszakkal nélkül egy síkra hozni április 4-ével. Október 6-át azonban Nagy Imre kivégzésével mindenképpen.

Ameddig Magyarországon nem alakul ki a helyes értékrend a történelmi események elhelyezésére, a nemzeti tudat torzulása mindvégig megmarad.

X. 10.

Egyszer tisztázni kellene V. J. Sztalin történelmi szerepét. Nem valamilyen rehabilitációra vagy érdemek elismerésére gondolok, mert azok egyáltalán nem valók Sztalinnak. A történelem egyik legkegyetlenebb diktátora volt [és] marad minden időben. Sztalin szerepének azonban nagy ideológiai és nem kevésbé fontos politikai jelentősége van a jelen Európájának és a világ helyzetének kialakulásában.

Vegyük sorra a dolgokat. Sztalin szilárdította meg az ún. szovjet modellt, lenyesegetve mindazt, ami még Lenin és a régi bolsevikok idejéből megmaradt. A monolitikus politikai szervezet és centralisztikus gondolkodás, melyben az egyén teljesen beleolvad a kollektívum akaratába, Sztalin idején érte el azt a kiforrott formáját, melyet a győztes háború után Európában és Ázsiában rákényszerítettek a „felszabadított államokra”.

A másik: a világháború és az azt követő évek legeredményesebb politikusa volt. Gyilasz tanúsága szerint Sztalin egyszer azt mondta, hogy a mostani világháború különbözik minden eddigi háborútól, mert a győztes nemcsak elfoglalja az ellenségtől a területeket, hanem azokban az országokban bevezeti saját politikai rendszerét [is]. Világosan megfogalmazott cél és annak pontos, mondhatni betű szerinti megvalósítása jelzi Sztalin eredményes működését. A nyugati hatalmakat kijátszotta, félrevezette, becsapta, akarátát reájuk kényszerítette, mindent elért, amit célul tűzött [ki]. Hiába ismerte fel Churchill [a] szándékát, Sztalin megtalálta módját, hogy az angol államférfit semlegesítse, megakadályozza elközeléseinek kivitelezésében.

Ákárhogy is nézzük, el kell ismernünk, hogy a mai Európa és a világhelyzet leginkább Sztalin tevékenységének következményeitől olyan, amilyenek tudjuk.

45. p. (A fordító föltüntetése nélkül.) Ue. idézi Bretter György *Tény és elmélet* című írásában. In uő: *Itt és mást. Válogatott írások*. Válogatta Molnár Gusztáv. A bevezetőt Egyed Péter írta. Kriterion, Bukarest 1979. 302–[307.] p.

X. 12.

Ma vagyok ötvenéves. Magam sem hiszem, hogy ennyi idő eltelt volna. Semmi megható nem jut eszembe. Legfeljebb a sorozatos sikertelenségekre gondolhatok és erre az áldatlan korra, melyben csak hazugság és erőszak terem.

Ahhoz, hogy valaki tartalmasnak mondhatta életét, olyan eseményeknek kell részese legyen, melyek felvillantják a teljesebb élet lehetőségét. A mi időnkben ez nincs. S vajon lesz-e? Megérjük-e, hogy a „hazugságnak papjai”⁷⁶ szűnjenek és a „percemberkéek dáridójának”⁷⁷ vége szakadjon? S ha igen, és ezért valamit is tettünk, életünknek van értelme. És ha nem, csak abban bízhatunk, hogy jönnek majd mások és győznek majd helyettünk is.

X. 15.

Az embert, amikor „ünnepelhetne”, főképp azzal, hogy számot vet az eltelt évtizedek cselekedeteivel, mindig kizökkentik a külső események. Brigád érkezett a megyébe, hogy móresre tanítson, mert úgy vélik, elrakoncátlanodtunk, nem olyanok vagyunk, amilyennek látni szeretnének. Már előre tudni lehet, hogy miért jöttek.

Magam nem féltém, de a tény felháborít.

Az előzmények is megtörténtek, a megye belügyi vezetőit leváltották,⁷⁸ mert nem voltak elég éberek és erőszakosok. Senkinek sincs irgalom! Az újak keményebbek lesznek!

X. 17.

Jellegzetes alakokat „termel” a mostani rendszer a vezető helyekre. Olyanokat, akik műveltsége és gondolkodásmódja a legprimitívebb szinten leledzik. Itt van például a bútorgyár új igazgatója, aki mérnök ugyan, de hajcsárkodáson és szószátyárkodáson kívül úgyszólván semmihez sem ért.⁷⁹ Ezért a legmegfelelőbb, végrehajtja, amit tud, hűséges és elkötelezett a legabszurdabb utasításokban is, könyörületet nem ismer, ha [valami] a karrierjét veszélyezteti, vagy hírnevére a legkisebb árnyékot is veti. Törtető és engedelmes. Megbízható, mert mindent végrehajt.

Ők a rendszer „technokratái”, az önálló gondolkodásra képtelenek, az új technikákban járatlanok, de a végrehajtásban és a hűségben teljesen megbízhatók. Ahogy az újabb szóáradat nevezi őket, forradalmian elkötelezettek.

XI. 2.

A brigád is befejezte „áldásos” tevékenységét. Célja világos: megfélemlítés és a vezető helyekre románok kinevezése, mert a magyar nemzetiségi vezetőkben egyáltalán nincs bizalmuk, még azokban sem, akik mindent elkövettek, hogy bizonyítsanak. A származás lett veszélyes. Vegytisztá diszkrimináció!

Elég a tényeket felsorolni. Döntő [magyar] többségű megyékben – Háromszék, Csík – lecserélték a tanfelügyelőségek és a kultúrbizottságok vezetőit, helyükbe románokat neveztek

⁷⁶ Vörösmarty-utalás, lásd a „hazug álmok papjai” kitélt a költő *A Guttenberg-albumba* című versében.

⁷⁷ Ady felidézése, utalás *A perc-emberkéek után* című versre.

⁷⁸ Lásd az 1984. VI. 5-i naplóbejegyzés jegyzetét és a IX. 14-i bejegyzést. Tudor Postelnicu belügyminiszter egy sepsiszentgyörgyi belügyi értekezleten menesztette Ioan Hanache megyei belügyi felügyelőt, Harmati Béla megyei milíciáfőnököt és Aulich Sándort, a megyei állambiztonsági hivatal parancsnokát.

⁷⁹ Fabrica de Prelucrarea Lemnului, azaz FPL (Fafeldolgozó Üzem), részlegei voltak a bútorgyár és a préseltlemezgyár. Ekkoriban nevezhették ki igazgatóvá Dumuț Ion után Bartha Istvánt.

ki, kifogásolták, hogy a román nyelvet és történelmet miért tanítják magyar származású román szakos tanárok, felháborodtak, hogy az óvodások miért nem beszélnek folyékonyan románul, miért vannak magyar jelszavak, felírások, az antikváriumban magyar folyóiratok, a tanárok [miért] nem tanítják forró párosszal a történelmet és a társadalompolitikai ismereteket, pedig Romániában minden a legjobb, a kisiskolások nem tudják leírni a himnuszt.

Ennyi is elég a ténykedés tendenciájáról.

Arról azonban egy szó sem esett, hogy az iskolai oktatás rendszere és a technikai, anyagi ellátottság az afrikaiak színvonala alatt kullog. Egyébként is a tények önmaguktól beszélnek.

XI. 9.

Megjelent a könyvem, *A példaadás erkölce*.⁸⁰ Ilyen csodák is vannak.

Megjegyzendő, hogy ebben az évben a hetilapok és a folyóiratok legfelsőbb tilalomra egyetlen írásomat sem közölték.⁸¹

XI. 12.

Ma Sepsiszentgyörgyön voltam, megbeszélés – ún. találkozó – volt a könyvemről.⁸² Arról a könyvről, amit még senki sem olvasott, de a minisztérium előírása szerint meg kellett tartani a politikai könyvhét keretében. Rejtély, hogy miért engem, a könyvemet választották erre a célra. Mindegy. Megtörtént, mérsékelt érdeklődéssel, leginkább én beszéltem, kérdés alig volt, mert a jelenlevők még nem olvashatták a könyvet.

Egyetlen pozitív dolog, a helyszínen árusították a könyvet.

XI. 20.

Megnyitották a párt XIII. kongresszusát. Az előterjesztett dokumentumok semmi olyant nem tartalmaznak, amik előzőleg, különösen a mangáliai beszédben nem fordultak volna elő.⁸³ Nyilvánvaló a gazdasági és politikai reformok előli teljes elzárkózás. Ami mégis új, ilyen magas fórumon még ilyen megfogalmazásban egyáltalán nem szerepelt, hogy a nemzetiségek a román nemzethez tartoznak. Eszerint magyar, német, szerb stb. nemzetiségű románok él-

⁸⁰ Fábíán Ernő: *A példaadás erkölce*, Kriterion, Bukarest, 1984.

⁸¹ Gáll Ernő hivatkozott naplójának 1983. augusztus 30-i bejegyzésében (112. p.) ott áll, hogy a Korunk az évi tervezett novemberi vagy decemberi számából kivették a Fábíán Ernő korábbi könyvére való hivatkozásokat, mert a könyvben bírálta Gaál Gábort. A napló ez évre vonatkozó 20. jegyzete (423. p.): „Fábíán Ernő *A tudatosság fokokzatai* c. tanulmánykötetében (Kriterion, Buk., 1982. 43–77.) jelent meg a szerző *Azonosság és kultúra* c. tanulmánya, amely többek között Gaál Gábor transzilvanizmus-bírálatát is kritikai vizsgálat alá veszi. Fábíán könyvét akkor vonatta vissza a sajtó-főigazgatóság, amikor az itthon már megjelent, s magyarországi exportrendelése lévén, újra lektoráltatták. Ekkor került a szerző is azok listájára, akiről, illetve könyveikről, nem volt szabad írni.”

⁸² Az ezt (is) beharangozó cikk: (hadházi): *Társadalomtudományi és politikai könyvnapok*. Megyei Tükör, 1984. november 10., [1]; 3. p. A találkozó időpontja és színhelye: november 12., hétfő, 18 óra, Szakszervezetek Művelődési Háza. Ez volt egyben a program megnyitója is. A kor viszonyait tükröző manőverről lehetett szó: ha helyi szinten, mint politikai könyvet mutatják be a kiadványt, a bukaresti kritikával szemben védelmet adhatott volna és akkor terjeszthetik is egy ideig.

⁸³ 1983. augusztus 2–3-án a tengerparti üdülőhelyen tanácskozott a kommunista pártvezetés N. Ceaușescu vezetésével. Hangsúlyozták a rasszizmus, antiszemitizmus és a népek egymással szembeni uszítása elleni harcot, illetve a román kulturális és hazafias nevelés szükségességét. Ezt követően megerősödött a sovíniszta, kisebbséglenes kultúrpolitika. A pártfőtitkárnak a tanácskozáson elmondott beszédét lásd: *Előre*, 1983. augusztus 6.

nek az országban. Hajdu Győző úr is ennek adott hangot, amikor kijelentette, hogy ő magyar nemzetiségű románként beszél a teljes elkötelezettség és egyetértés jegyében.⁸⁴

Ez a nemzetiségi homogenizálódás meghirdetésének programja. Másként értelmezni nem lehet. Kérdés, hogy a gyakorlati megvalósítás milyen akadályokba fog ütközni, ha egyáltalán erre sor kerülhet.

XI. 22.

Arról értesültem, hogy a könyvem – *A példaadás erkölce* – árusítását felsőbb parancsra betiltották. Az utasítás a Művelődési Tanácstól jött, valószínű, valaki feljelentett.⁸⁵ Az is lehetséges, hogy a Kriterion és személyesen Domokos Géza⁸⁶ ellen gyűjtenek adatokat. Az is mindenkinek feltűnt, hogy Domokos Gézát nem jelölték a KB-ba, és azt is híresztelik, hogy a kiadót megszüntetik.

XI. 25.

A kreativitásról szervezett pedagógiai szimpozionon, ahol a kijelölt témáról vajmi kevés szó esett, arról vitatkoztunk a szekció ülésén, hogy a katolikus és protestáns egyház miért jelent az ifjúságra sokkal nagyobb veszélyt, mint az ortodox. Ugyanis az egyik előadó erről határozott kijelentést tett. A vitában felhalmozott érvek – ha egyáltalán vitáról beszélni lehet – annyira triviálisak, hogy még leírni sem érdemes [őket]. Amiért fontos: világosan kirajzolódik, hogy csak a nemzetiségeket tömörítő egyház képez veszélyt. E felülről sugallt határozott indoklás beletartozik az ún. homogenizáló politikába. Ezt bizonyítják a nem ortodox egyházak ellen hozott intézkedések, és ezt segítik elő a protestáns papok és mindazon egyházi személyek, akik gyávaságból vagy más meggondolatlanságból alkalmazkodtak az őket korlátozó rafinált intézkedésekhez.

Végül is egy európai államban, különösen az olyan gazdag hagyományokkal rendelkező országban, mint Erdély, a legmesszebbmenően tiszteletben kellene tartani a lelkiismeret szabadságát és az összes egyházak autonómiáját.

XI. 28.

Kovácsnán árusítják a könyvemet. Mi történhetett? Felmentették a tilalmat, [sic!] vagy a szövetkezetekhez nem jutott el az ukáz? Nem tudni! Jó, hogy így van. Sokan vásároltak belőle.

⁸⁴ Hajdu Győző (Székelykocsárd, 1929) irodalomkritikus, szerkesztő. Indulásától, 1953-tól a kommunista rezsim bukásáig az Igaz Szó című folyóirat főszerkesztője. Kongresszusi felszólalásában romániai magyarokról beszélt, illetve a közös hazát és a közös célokat hangsúlyozta. Előre, 1984. november 24., 8. p.

A Fábian által érzékelt terminológiai váltást egyedül Fazekas Lajos használta a megjelent felszólalásában: „Mindenn olyan próbálkozás, hogy meghamisítsák ezeket, a mi tájainkon évszázadok óta fennálló, tartós testvéri együttélési kapcsolatokat, megtörnek a hazai igazságon és valóságon, mint szilárd falon, melyet mi, más nemzetiségű románok, az igazság hívei, akik itt születünk és itt dolgozunk, ebben az országban, vonunk pártunk és államunk köré, amelyekhez közös törekvések és eszmények fűznek megbonthatatlan szálakkal.” Előre, 1984. november 24., 9. p.

⁸⁵ Lásd az 1984. XI. 9-i naplóbejegyzésre vonatkozó második jegyzetet.

⁸⁶ 1961-től az Irodalmi Könyvkiadó főszerkesztője, létrehozatalától, 1970-től a rendszer bukásáig a nemzetiségi Kriterion Könyvkiadó igazgatója, 1990–1993 között az RMDSZ elnöke, 1990–1992-ben a képviselőház tagja. A kiadó ellen a hatalom részéről indított ekkori akciókról és ezen belül Fábian Ernő *A példaadás erkölce* című könyvének betiltásáról részletesen beszámol *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva* (Pallasz Akadémia–Polis, Csikszereda–Kolozsvár, 2000) című könyvében.

XI. 29.

Sokat eláruló tény, hogy a vezető funkciót betöltő nemzetiségi személyek gyermekeitől nemcsak elvárják, hanem rejtetten megkövetelik, hogy gyermekeiket román iskolába járassák. Ha ezt nem teszik, nem számíthatnak támogatásra karrierjük további alakulásában.

Ez az „értékrend” világosan kifejezi, hogy a nemzetiséghez tartozás olyan megváltoztathatatlan rossz, amitől legalább a második nemzedéket meg kell szabadítani. A nemzetiségi kultúra, melyet az iskola megszorítottságában is képvisel, alacsonyabb rendű, elnyomórító, csak azoknak megtűrt, akik a hierarchikus piramis alján a fizikai munkára vagy az ahhoz hasonló foglalatosságokra ítéltetnek.

Számtalan olyan eset történt, hogy erre felhívták a figyelmet, vagy éppenséggel különböző okokra hivatkozva lecseréltek. [Sic!]

Az óvatosak ezt jól tudják, ezért ilyen cselekedetekre nem vetemednek.

XI. 30.

Azt hiszem, a totalitárius rendszereknek az *orwelli módszer* a legjobb. Nem belátásra: az abszurdum elfogadására kell rávenni az ún. elhajlókat, mert [különben] ezekből mindig lehetnek mártírok (lásd Rajk Lászlót). Célszerűbb, ha önmaguk teljes megtagadására kényszerítik [őket], tévelygő gondolkodásuk szétfűzésére, hogy elfeledjék önmagukat. Csak ezután kell őket kivégezni, mert így kitörlődnek a múltból, egyszerűen nem lesznek és nem is voltak.

Egyébként ezt követeli az a módszer is, mely a múltat teljesen átírja a jelen politikai követelményei szerint. Mert akié a jelen, azé a múlt, s akié a múlt, azé a jelen. E formulába illesztve lehet eredményesen elbánni az eretnekekkel is.

S e módszer tömegméretekben is alkalmas a múlt-jelen-jövő viszony megváltoztatására. A cél szolgálatába állíthatók a tömeghírközlő eszközök, az egyszerű emberek képtelenek lesznek, az idő teltével, a kritikus gondolkodásra.

XII. 1.

A mai Megyei Tükör közli a novemberi tallózót a megjelent könyvekről.⁸⁷ Az én könyvem is novemberben került forgalomba, de egy szó sincs róla. Mindenki neve vastagon szedve villog-csillog, az enyém sehol. Akiról nincs említés, az nem írt könyvet. E megyében, úgy tűnik, ritkán létezem, [csak] amikor a hatalmasok úgy akarják.

Nem vagyok magammal szemben elfogult. Én ilyen tallózót nem tudnék írni, egyszerűen megtagadnám, hogy szándékosan kihagyjak neveket, olyan személyekről ne tegyek említést, akik a megyében élnek.

XII. 3.

Két terjedelmesebb esszé tanulmányhoz (pontosabban: esszéregényhez) is kedvem támadt. A kifejezés körül is – esszészzerű tanulmány vagy esszéregény – azért a bonyodalom, mert a kivülről szemével kellene megírni az átváltozás pszichológiáját. Kísérlet annak a kifejezésére, aminek nem lehetek átélő részese.

Az egyik: egy kegyetlen rendőrtiszt átalakulása, aki vallatásai közben előbb ösztönösen, majd tudatosan lesz ellenálló. Nem *áru*! Abban az értelemben, hogy kétségbeesésében

⁸⁷ Bogdán László: *Novemberi tallózó* [Könyvespolc rovat], Megyei Tükör, 1984. december 1., 3. p.

mindent kiszolgált az ellenoldalnak. Az ilyenfajta színeváltozás a jellem megtörése. Én a jellemesség keletkezését akarom megírni, [a főszereplő] úgy távolodik el a kényszerszervezettől, tagadja meg addigi múltját, hogy az elvi és gyakorlati szembefordulást erkölcsi parancsként tudja és akarja is vállalni, egészen az önfeláldozásig.

A másik: egy fasiszta [és egy kommunista] vitája a kínzókamra előtt, hogy mindkettőjük, a fasiszta és a kommunista is, ha az erőszakot vállalja hitéért és meggyőződéséért, ugyana[zok]hoz az eszközökhöz folyamodik, a kínzókamra elkerülhetetlen, csak szerepet cserélnek. A politikai fanatizmust semmiképpen sem lehet erkölcsileg igazolni. Nincs olyan ideológia, mely mentesítene valakit a felelősség alól. A vitázó feleket nagyon okos, az egész történelmet átgondoló személyeknek kell megjeleníteni. De ha tudják ezt, akkor miért vállaloznak a másik megsemmisítésére? Ez a kérdések kérdése.

A választ csak vázlatosan érintve: nem hisznek semmiféle transzcendensben, a történelem sikertelenségek halmaza, az emberi lét kozmikus értelemben kilátástalan, nincs halhatatlanság, minden szétfolyik, a testi öröm [...] ⁸⁸ pillanatok, a kétségbeesés vagy a fanatizmus az utolsó lehetőség, hogy mások fölé kerüljünk, amire az időben széthulló és elmerülő lét még alkalmat teremt. Mindkettő tudja – legalább a vitában meg kell világosodjon –, hogy az ideológia, amit képviselnek és aminek nevében cselekednek, fikció. Azért fanatikusok, mert csak a fikcióba fogózkodhatnak.

XII. 7.

Groza Péter születésének századik évfordulójáról mindenütt, ahol valamilyen érdeklődik hozzá, megemlékeznek. ⁸⁹ A magyar rádió egészen másképpen, mint a Scinteia.

Egyszer tisztázni kellene, ki volt Groza Péter? Minden előítélet és vélemény felett álló, a legbecsületesebb román politikus a XX. században, aki a nemzeti előítéletek fölé tudott emelkedni, amennyire az lehetséges.

De ez – mondhatja az ellenoldal – nem elégséges, mert tevékeny előkészítője és megvalósítója volt a kívülről Romániára kényszerített változásoknak, Moszkva elgondolása és céljai szerint. Ehhez nem férhet kétség. Ugyanakkor ezt, valószínű, egyszer a tárgyilagos történetírás is fel fogja tární, tanúsítani is tudta a sztálinizmus túlkapásait, sokkal eredményesebben, mint Tildy Zoltán vagy mások. A nyílt kiállítás helyett is a hatalomba behúzódó, s ott pozitív szerepet alakító játékot vállalta. Sem báb, sem ellenálló nem lett.

Ami fontosabb ennél: a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja akkor védelmezte az ország integritását. S ebben, közhelyesen szólva, sokkal jobb román volt, mint Maniu és társai. Bármennyire is ágaskodnak ellene a mostani nacionalisták, hogy miért biztosított olyan széles körű jogokat és hatékony intézményeket a nemzetiségeknek. (Lásd Grozának Sztalinhoz írott levelét. ⁹⁰)

⁸⁸ Kibetűzhetetlen szó.

⁸⁹ A Magyarországon az egykori román kormány-, majd államfő születésének századik évfordulójára kiadott, kissé tendenciózus könyv – *Groza Péter emlékére*. A dokumentumokat Lipsey Ildikó gyűjtötte. Válogatta és szerkesztette Sipos Attila. Kossuth, Budapest, 1984 – a román–magyar megbékélés hívét igyekezett az előtérbe állítani. A román hivatalos álláspont: Gh. I. Ionița: *Un eminent om de stat și patriot înflăcărat*. Scinteia, 1984. decembrie 7., 2. p.

⁹⁰ Utalás az 1945. március 8–9-i Groza–Sztálin táviratváltásra. A távirat szövegét közli: *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény – Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása – Orosz–magyar fegyverszüneti egyezmény*. Józsa Béla Athenaeum, Kolozsvár, 1945. Petru Groza és Gheorghe Tătărescu táviratának hivatkozott sorai: „A román kormány tudja, hogy annak a közigazgatásnak, mely bevonul ebbe az országrészbe, védelmeznie kell az együttlakó népek jogait s módszereiben az egész lakossággal szemben az egyenlőség elveit kell meghonosítania. Örködni kell a rend teljes fenntartásán, hogy a harcoló arcvonalnak járó szolgálatokat semmi se háborgassa.”

Azok az intézmények, egyetemek (Bolyai és a marosvásárhelyi orvosi egyetem), színházak, újságok, iskolák, a csángók anyanyelvi oktatása és művelődése, az anyanyelv használata a közügyek intézésében és természetesen a törvényekben foglalt jogok nemcsak a pillanatnyi politikai helyzetben akarták a nemzetközi közvéleményt Románia mellé állítani Észak-Erdély kérdésében, mert azt Groza jól tudta, hogy Románia éppen olyan csatlós volt, mint Magyarország vagy Szlovákia, s ezért nem várhat a győztesektől jutalmat, hanem a nemzetiségi kérdés rendezésével akarta a két országot, Magyarországot és Romániát egymáshoz közelíteni az évszázados területi és emberi vitában. Groza rendezési kísérlete feltétlenül pozitív. Még akkor is annak minősíthető, ha az akkor az ún. népi demokratikus forradalom kibontakoztatásának egyik társadalmi bázisát jelentő biztosítéka volt. Amiért újabban kímélni is szokták.

A nemzetiségeknek akkor nem volt más választásuk, ha egyáltalán létezni akartak. Maniu és a bőréből ki nem vedlett nacionalista politikusok [sic!] semmit nem nyújthattak, ott akarták folytatni, ahol a diktatúrák előtt – a király és Antonescu – abbahagyták, a szociáldemokraták erőtlenekek voltak, és programjuk, amennyire az akkori újságokból kiolvasható, a Grozáé alatt maradt. Az igaz, hogy egy szocialista kormányzat, a szocdem [párt] vezetésével, nem vezetett volna monolitikus diktatúrába, de ilyen irányváltásra akkor nem volt reálpolitikai lehetőség. Jaltában és Potsdamban ezt előre elintézték.

Groza csak ebben a kontextusban értékelhető helyesen.

XII. 10.

Veress Dani⁹¹ azt mondja, hogy az „örök magyar betegségekben” szenvedek, eszmékben hiszek és jogászai gondolkodással magyarázom önmagamnak és másoknak is [az] olyan helyzeteket, amelyeket nem lehet.

Azt hiszem, igaza van. A Balkánon ezt nem lehet tenni. De mit csináljunk? Szolgáltassuk ki magunkat az ösztönösségnek és a primitívségnek? Merüljünk a hazugságokba? S ha így cselekednénk, mit tudnánk megmenteni? Elvesztenénk európaiságunkat, hagyományainkból mindent, ami értékes, elkárhoztatnánk lelkünket, alkotó gondolkodásunkat cselszövésekkel való mesterkedésekre cserélnénk. Értelmiségi ilyent nem tehet.

XII. 11.

Konrád György tanulmányt írt az *antipolitikáról*.⁹² Mindkét világtájt[at] – kelet és nyugat – egyaránt bírálja. Kétségtelen, sok jó értelemben vett naivitás, mi több, utópikus képzelődés is található benne. Amiről azonban nem szabad és nem lehet megfélemlkezni: a mostani keleti és nyugati politika, gondolok a politikai gondolkodásmódra és magatartásra, teljesen alkalmatlan a világproblémák megoldására, mert olyan fogalmakkal, elképzelésekkel, múlttól átvett mintákkal dolgozik, egyezményektől is kötötten, melyek megbénítják az ésszerű cselekvést, és ezért nem nyithatnak alternatívát.

Egészen más politikára lenne szükség. Ebben Konrád György nem téved.

Uo. 10. p. Később ezt a romániai magyar baloldaliak a román nemzetiségpolitika alapdokumentumaként próbálták beállítani, mintegy hivatkozási alapként.

⁹¹ 1970 és 1992 között a sepsiszentgyörgyi magyar színház dramaturgia. Többek között az erdélyi emlékirat-irodalommal és Mikes Kelemen, Kemény Zsigmond, Wesselényi Miklós munkásságával és személyiségével foglalkozott tanulmányokban, monográfiákban, drámákban.

⁹² Konrád György 1982-ben írott esszéjét Fábián még kéziratban, illetve fénymásolatban olvashatta, az ugyanis tudomásunk szerint szamizdat kiadásban is csak 1986-ban jelent meg magyarul: Konrád György: *Antipolitika*. AB Független Kiadó. [Forrás: *A magyarországi szamizdat bibliográfiája 1981–1989*. I. m.] Esetleg az 1984-ben és 1985-ben Nyugaton megjelent angol, illetve német kiadásokból kaphatott egy példányt.

XII. 13. (estefele)

E sorokat félhomályban írom. Nincs villany, mert energiatakarékoság címén minden nap órákra elveszik a közvilágítást. Mégis az újságok és a szónoklatok a civilizáció és a fejlődés magas fokáról zengedeznek, a „forradalmi munkásdemokrácia” beteljesülő boldogságáról. Sötétség, hideg, élelmiszerhiány, rendőri felügyelet, brutalitás, taps, hazafias nóták, hazugság. A nép mindezt elviseli. Erre csak egy szavam lehet: *hihetetlen*.

XII. 13. (este)

Csínyján kell bánni ezzel a Kazinczy Gábortól vett aranymondással (az 1850-es évek elején írta), hogy a történelem „a jövő csillagászata”.⁹³ Mert a történelem félreértése a jelent és a jövőt is deformálja, hamis istenítés kialakulásához vezethet. Másként nem lehet csak hátrafordított fejjel előrehaladni, de a jelent megérteni sem. Mert a mindig hátranéző és a pilanatnyi politikai érdekekből értékelő „csillagász” nem a tudományosan vizsgálódóhoz, hanem a csillagjósolóhoz lesz hasonlatos. Jósolni pedig mindent lehet. Ebben a görögök legáltalább becsületesek voltak (vagy becsületesebbek) mint a hazudozó huszadik század.

Inkább maradjunk Szalay Lászlónál, aki szerint a kiragadott történetdarabok olyanok, mint a „bűvösnek »homunculusa«, mely[ek] „szülők nélkül idekerülteknek látszanak”.⁹⁴

XII. 14.

A Székely Mikó Kollégium 125. évfordulójára tervezett ünnepségek programjából törölték azokkal az írókkal, tudósokkal, művészekkel és más személyiségekkel való találkozókat, akik egykor az iskola tanulói voltak. Nem voltak és nincsenek. Egyszerűen betiltják létezésüket.

Mit tehetek, Dél-Afrikára gondolok és azokra a háborgásokra, amelyeket az ottani diszkriminációs politika körül csapnak.

XII. 14. [sic!]

Újabb adalék a kulturális diszkriminációhoz.

A sepsiszentgyörgyi képtár festményei közül beszédették Gyárfás Jenő és Barabás Miklós alkotásait.⁹⁵ Minden olyan művész képét, akik 1944 előtt dolgoztak. Azzal az elgondolással, hogy még a festmények, szobrok se emlékeztessenek a múltra. Elhatározottat, hogy ők se létezzenek! Helyettük kortárs román művészek képeit hozták Szebenből.

⁹³ Kazinczy Gábor levélkéziratából idézi: R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történelemszemlélet a magyar történetírásban*. I. A pozitívista történelemszemlélet Európában és hazai értékelése 1830–1945. Akadémiai, Budapest, 1973 (Tudománytörténeti tanulmányok 6.), 60. p.

⁹⁴ Szalay László: *Codificatio*. In uő: *Publicisztai dolgozatok*. I. köt. 1839–1844. Heckenast Gusztáv, Pest, 1847, 22. p. Idézi R. Várkonyi Ágnes, i. m. 166. p.

⁹⁵ 1984-ben még állt az a kiállítás, amelyet Baás Imre rendezett a régi mesterek munkáiból. Az alapkiállításnak tekinthető tárlaton a magyar klasszikus és nagybányai mesterek munkái mellett több két világháború között működő román festő alkotása is látható volt. 1984-ben Jánó Mihály irányításával megrendeztek egy nagybányai kiállítást a képtár anyagából. Ezt lebontatták, arra hivatkozva, hogy „...csak az a művész tekinthető a nagybányai iskola képviselőjének, aki Romániában született és itt is halt meg”. Ilyen művész alkotása azonban a múzeumban nemigen akadt. A régi magyar mesterek munkáit raktárba kellett helyezni. (A Gyárfás- és a Barabás-képek egy része magyar politikusokat, pl. Deák, Kossuth, illetve helyi notabilitásokat ábrázolt. Ezek pedig így eleve problematikusak voltak.) Majd a bukaresti Nemzeti Képtár munkatársai által összeállított forgatókönyv alapján román művészek – az ország különböző képtáraiból kölcsönzött – alkotásait kellett kiállítani, az állambiztonsági szervek ellenőrzése mellett. Így kerültek román művészek döntően szocreál alkotásai Bukarestből, Craiovából és Nagyszebenből Sepsiszentgyörgyre. Ez a folyamat a többi székelyföldi múzeumban is beindult. (Jánó Mihály közlése.)

XII. 15.

Kecskeméthy Aurél egykoron azt írta naplójában, mely híven kifejezte megalkuvó viselkedését: mindenekelőtt az ausztriai birodalom polgára vagyok, s csak mint ilyen vagyok magyar.⁹⁶ Ez sem többet, sem kevesebbet nem jelent annál, hogy osztrák nemzethez tartozó magyar vagyok; még korszerűbben: román nemzethez tartozó magyar. Különösen akkor, ha a hatalom azonosítja a nemzetet az állammal. Mert akkor mindegy, hogy mit mondunk, a magyar anyanyelvű román [mivolt] vagy az állampolgárság primátusának hangsúlyozása nemzetiségi és polgári egyéniségemet egyaránt megfojtja. Nem lehetek más, mint amilyenek kinyilatkoztatnak. A közélet mást nem ismer el. Csak magamban őrizhetem az egyéniségemet, természetes egyszerűségemet.

Ezért Kecskeméthy – Széchenyi „pölöskei inspektora” –, mert megtagadta egyszerűségét és szabad választását, nyugodtan írhatta, „Eszköz lehetek, de cseléd nem”,⁹⁷ amikor besúgásra nem vállalkozott, mert eszközségében úgylis cselédsorsra kényszeredett.

XII. 16.

Az elnyomásnak és üldözésnek legfőbb bűne, hogy aljassá tesz egy egész nemzetet. S ezt nem lehet levetkezni egyik napról a másikra, ahogy azt ruhadarabjainkkal tesszük.

XII. 18.

Ha jól visszagondolok, írásaiban soha nem lelkesedtem a forradalmakért. A forradalmak elképzelhetetlenek erőszak nélkül. A jogfosztás, háttérbe szorítás, kényszer és a visszafoghatatlan bosszú annyira hozzátartozik, mint az éghez a föld. Ezért is foglalkozom oly nagy ragaszkodással Eötvössel és Széchenyivel.

Mégis azt kell írnom, hogy bizonyos körülmények között a forradalom elkerülhetetlen. Mikor a deszpotizmus annyira erős és megszilárdul[t], hogy semmilyen lehetőség és mód nem nyílik reformok megvalósítására, beteljesül az irracionális az ésszerű emberi akarat felett, nincs mit tenni, az uralmi rendszert erőszakkal meg kell változtatni, el kell távolítani.

De a forradalom nem a fejlődési folyamat organikus láncszeme, ahogy a marxisták mondják: a mennyiségi fejlődés szükségszerűen elvezet a minőségi ugráshoz (forradalomhoz). Az evolúció és revolúciónak ilyen dialektikus egysége idolum, csak arra jó, [hogy] az

⁹⁶ Kecskeméthy 1854-ben a belügyminisztériumban cenzor rendőrbiztosi állást kapott. Közben azonban tanácsaival segítette a magyar írók és újságírók egy részét, Széchenyi István bizalmas baráti köréhez tartozott. 1860-ban állásából felfüggesztették, majd az októberi diploma kiadása (1860. október) után a kormány félhivatalos lapja, a *Sürgöny*, 1865-ben pedig a bécsi kormányt támogató *Bécsi Hírmondó* szerkesztője lett. *Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878*. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Rózsa Miklós, Franklin Társulat, Budapest, 1909.

Az utalást vö.: „e nemzet nem egyedül száma miatt van másodrendű szerepre rendeltetve; ne tagadjuk meg azért; inkább vagyok magyar, mint cseh vagy német; de mindenekelőtt az ausztriai birodalom polgára vagyok, s csak mint ilyen vagyok magyar”, stb. i. m., 82. p. Kecskeméthy nyilván ellenszenves, de árnyaltabb jellem, mint ahogy azt Fábrián interpretációjából gondolhatnánk. Lásd például: „En kiegyenlítést akarok, mely hazám virtuális jogait megmentse, anélkül, hogy új harcra keljünk Ausztria létérdekei ellen, melyben ez bizonyos újra győzni fogna, s mi megsemmisülni.” Uo. 144. p.

⁹⁷ Uo., 204. p. Ez az 1866-os, tehát még a kiegyezés előtti naplójegyzet konkrétan nem abban az összefüggésben szerepel Kecskeméthynél, amelyre Fábrián utal; közvetlenül előtte az áll, hogy nem fog csatlakozni az arisztokratikus kormánypárthoz. Tény viszont, hogy a konfidens szolgálatot Kecskeméthy a napló szerint megtagadta (167. p.), illetve azt is leírja, hogy Széchenyről sem jelentett, de szerinte nem is lett volna mit (182. p.).

erőszakot filozófiailag igazoljuk. A tévedés kockázata nélkül kimondhatjuk, hogy a forradalom szükségét semmi más nem indokolja, mint a bornírt deszpotizmus léte.

A megvalósuló forradalom azonban olyan helyzetet kell létrehozson, melyben a reformgondolkodás, érdekképviseletek érvényre tudjanak jutni. A deszpotizmus felcserélése deszpotizmussal megbuktatja a forradalmat.

Egy történelmi példát említve: az 1917-es oroszországi szocialista forradalom jogosságát és szükségességét ha el is fogadjuk február után, mert nem nyílt más lehetőség a cári birodalom maradványainak eltávolítására, az uralomra jutott monolitikus, egyközpontú apparatsik politikai rendszer létjogosultsága egyáltalán nem igazolható. Az októberi forradalom akkor tudta volna megtartani lényegét, ha a demokratikus intézményeket (tanácsok, szakszervezet, pártok stb.) mint a konszenzus tényezőit megtartja és megerősíti.

XII. 19.

Triviálisan hangzik, de az előbb tárgyalt kérdéshez kapcsolódik. Most hallottam, hogy [sic!] a rendőrség újabb „jótéteményét”, természetesen a dolgozó nép és a forradalmi szellem (ne feledjük: permanens forradalomban élünk a hivatalos szóhasználat szerint) nevében egy fiatal nőt brutálisan elverték. Kivételesen olyan cselekményért, amit mindenképpen büntetni kell, mert mások életét veszélyeztette és súlyos testi megcsönkítást okozott. De a rendőrségnek nincs joga brutális testi fenytés alkalmazására. E szervezet azonban már nem tud törvényesen eljárni. A deszpotizmus eszköze. Ezért reformálni sem lehet. Egyet lehet tenni: megszüntetni.

XII. 20.

Byron itáliai naplójában olvasom: „Káoszából teremtette Isten a világot, és nagy szenvedélyekből születhet egy nép.”⁹⁸ Jó ezt figyelembe venni. Mert a valóság sem azonosítható az ésszerűvel. Ami létezik, nem feltétlenül ésszerű, ezért a létező sem mindig az ésszerűből jön létre.

XII. 21.

Szabad-e írni politikusan irodalmi alkotásról? A válasz egyértelmű kellene legyen, hogy nem. De kétségeim, lelkiismeretem és esztétikai megfontolásaim ellenére sem tehetem, mert a kortárs írók is politikusan és elég gyakran ideológiai fondorlatosságaik megkötöttségeiben írnak. A Nagyvilágban olvasom Stephan Hermlin elbeszélését, *Gyilkosság Salzburgban*.⁹⁹ Újabb zsidóügy. Szebben nem tudom írni. Már a story is erre mutat. K. nevű fiatalember egy salzburgi szállodában lelövi Theodor von F.-et, mert az részegen az SS szolgálatában elkövetett kegyetlenségeiről [sic!] dicsekszik. Közben kiderül, az író felfedi, hogy a szálloda tulajdonosa soha nem volt az SS tagja, ezért nem is terhelik azok a bűnök, melyekről hangoskodott vendégei előtt. Hogy teljes legyen a büntudat, az ártatlanok is érzézzék súlyát és az elődök felelősségét, az író adatszerűen Mozart szülővárosának¹⁰⁰ antiszemita múltjáról is beszámolhat egy jól informált személy közlése alapján.

⁹⁸ Byron: *Részletek az 1821. január 4-től február 27-ig vezetett naplóból*. In uő: *Naplók, levelek*. Válogatta Péter Ágnes. A jegyzeteket Tótfalusi István állította össze. Európa, Budapest, 1978, 78. p., Tótfalusi István fordítása.

⁹⁹ Stephan Hermlin: *Gyilkosság Salzburgban*. Fordította: Toronyi Attila. Nagyvilág, 1984. 10. sz., 1454–[1458]. p.

¹⁰⁰ Salzburg

Ez már minden mértéket túllép. Meddig kell a németek érezzék egy bűnös korszak gáztetteiért a felelősséget? S miért csak a németek? S miért fokozzák harmad-, negyedrendűvé az örmények lemészárlását, Sztalin koncentrációs táborait, a németek kegyetlen kitelepítését Közép-Európából, a magyarok jogfosztását Szlovákiában? Az emberi jogoknak semmibe vételét Európában, Amerikában, Ázsiában, Afrikában miért kezelik oly kíméletesen? Az ilyen zsidóügyek (így bemutatva) csak arra jók, hogy eltereljék a figyelmet azokról az eseményekről, melyekről hallgatni bűn.

Ezért tartom sokkal jelentősebbnek Szolzsenyicint, Danilo Kišt vagy Karlo Štajner könyvét, a *Hétezer nap Szibériában*.¹⁰¹ Egészében kell láttatni a kegyetlenség, az erkölcsnélküliség elhatalmasodását az emberi elmen és akaraton.

Ha Stephan Hermlin vonalán haladunk, eljutunk oda, hogy a zsidók lesznek egymagukban áldozatok, akik előtt ezért mindenkinek térdre kell rognia. Isten kivételezett népéből Isten megpróbáltatott népe lesz, minden más népnek éreznie kell, hogy erkölcsi felelősséggel tartozik nekik.

XII. 22.

A nyugati politikusokat és közírókat megint felültették a hintalóra. Egyebet sem hallani, mint a pekingi Néplapban megjelent cikk – *Marx és korunk* – magyarázatát ilyen vagy olyan oldalról.¹⁰² A cikk arról szól, hogy a több mint száz évvel ezelőtt élt Marx eszméivel nem lehet megoldani korunk problémáit. Két-három nap múltán jött a helyesbítés: nem lehet megoldani *minden* problémát. Van, amit nem, és van, amit meg lehet. De nem az ezen való rágódás a lényeges. Az új kínai pragmatikus irányzatnak ideológiai igazolást kell keresnie. Ennyi az egész. Ebből egyáltalán nem lehet hosszabb távlatú, radikális társadalmi reformok előrejelzésére következtetni. Még találgatni sem érdemes. A kommunistákat olyan „anyagból gyúrták”, hogy azzal hozakodnak elő, ami éppenséggel az érdekeiket szolgálja.

A másik esemény, érdekesebben: hintaló, Hongkong. Ki hiszi el, hogy az angolok kivonulása után a kínaiak tiszteletben fogják tartani a megállapodást?¹⁰³ Az angol politikusok és a sajtó. Amikor a teljhatalom kezükbe kerül, Hongkong – a világ és Kína helyzetétől függően – lassan vagy gyorsított ütemben hasonulni fog a birodalom gazdasági és társadalmi rendjéhez.

Teljesen érthetetlen, hogy a nyugati polgári demokrácia mennyire nem tanul a történelemből. Mintha Teherán, Jalta, Potsdam és Sztalin cselfogásai meg sem történtek volna. A Nyugat úgy megosztotta a világot Sztalinnal, hogy létveszélybe került. Azért, mert elhitte, amiben megállapodott.

Egyébként ezen sem kellene csodálkozni. A Helsinkii egyezmény¹⁰⁴ a háborúk utáni idők egyik legnagyobb hintalova volt, amiről elhitték, hogy megnyerik [vele] a Derbyt. Az egyez-

¹⁰¹ 7000 dana u Sibiru. Globus, Zágráb, 1971. Bosnyák István terjedelmes tanulmányt írt róla az Új Symposion 1979–1980-as évfolyamaiba; ez utóbb Magyarországon megjelent szamizdat kiadványként: Bosnyák István: *Hétezer nap Szibériában avagy egy történelmi paranoia jugoszláv kritikája*. ABC Független Kiadó, [Budapest] 1986. Az osztrák származású szerző jugoszláviai emlékirata jó néhány nyelven megjelent a nyolcvanas évek első felében, Fábrián németül vagy angolul olvashatta.

¹⁰² A cikk december 7-én, a kommentár 8-án jelent meg. Összefoglalása és Fábrián valószínű hírforrása: SZER OSZK MF 1984. december 22., 2541–2542. p.

¹⁰³ Hongkong északi része és 30 kis sziget 1898-ban Kína és Nagy-Britannia közti bérleti szerződéssel 99 évre brit koronagyarmat lett. Kína ezt 1949-ben érvénytelennek, majd 1950-ben ismét érvényesnek tekintette. Az 1984. augusztus 1-jén kötött brit–kínai szerződés szerint Hongkong 1997. július 1-jével visszakerül Kínához, de további 50 évre különleges státust kap az országon belül.

¹⁰⁴ A 35 ország által létrehozott *Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet* 1975. augusztus 1-jén aláírt dokumentuma politikai kötelezettségvállalás volt az európai biztonsággal kapcsolatos kérdésekről; a gazdasági, a

ményt a szocialista országok egymás közötti kapcsolataiban sem tartják be. S mit tesz a nyugati sajtó? Minden nap Szaharovról¹⁰⁵ szónokol.

XII. 24.

Szenteste. Ezért szeretnék ma nagyon jó és megértő lenni.

XII. 25.

Lukács evangéliumában így írja le Jézus születését: Augusztus császár rendeletet bocsátott ki, hogy számolják össze a földkerekséget. József elment Názáret városába, a júdeai Betlehembe, hogy följegyezze magát Máriával, aki áldott állapotban volt. Mivel máshol szállást nem kaptak, egy istállóban találtak helyet. Mária „megszülte elsőszülött fiát, pólyába takarta és jászolba fektette, mert nem kaptak helyet a szálláson”. A Megváltó születéséről is az Úr a vidéken tartózkodó pásztorokat értesítette, akik kinn a szabadban és éjszaka őrizték a nyáját. „Egyszerre csak ott állt előttük az Úr angyala és az Úr dicsősége beragyogta őket: »Ne féljete! Nagy örömet hirdetek nektek és [az] egész népnek: Ma született az Üdvözítő Dávid városában. Ő a Messiás és az Úr. Ez a jele: Kisdedet találok pólyába takarva és jászolban fekvő«¹⁰⁶. A pásztorok odasiettek és megtalálták Máriát, Józsefet és a jászolban fekvő kisdedet.

A történet azért érdekes, mert a Megváltó nem fényes palotában született, és nem az akkori hatalmasok, bölcsek tudtával, hanem mintegy elrejtve, titkon, a nép között, a legközönségebb helyen. Mit sem tudtak a világ nagyjai az esemény rendkívüliségéről. Minden bizonnyal a birodalom, a politika és a tudósok egészen másképpen képzeltek a jövőt, nem [ettől a] váratlan, csak kevesektől megsejtett fordulatól [várták], amit Jézus születése jelentett. Ez mindig így van, nem olyan lesz a világ, ahogyan a bölcsek és a hatalmaskodó politikusok elképzelelik. A jövőt megsejteni lehet, de tudni nem. A *Biblia* írói ebben sem tévedtek.

Bármily profánul is hangzik, vagy nem megfelelő összehasonlításnak, [nézzük,] hogyan jövendölte a szocializmus eljövételét a zseniális költő, József Attila:

„De – elvtársaim! – ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószallagára
szerelve ígyven készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember öntött csillagát!”¹⁰⁷

Máshol – valamiféle szekularizálással – József Attila arról versel, hogy a munkásság más raj, fejéhez másképpen tapad a haj, a való anyag teremtette, a szörnyű társadalom. Ha jól értem, a munkásság ezért *kiválasztott* osztály a történelem futószallagján.

tudományos, a technikai, környezetvédelmi együttműködésről és az emberi jogok terén elfogadott humanitárius alapelvekről.

¹⁰⁵ Nobel-békedíjas szovjet fizikus. Részt vett a szovjet hidrogénbomba létrehozásában, majd az emiatti lelkiismereti válság következtében a polgárjogi mozgalom egyik vezetője lett. 1979-ben tiltakozott a szovjet csapatok afganisztáni bevonulása miatt. 1980 és 1986 között száműzetésben élt Gorkijban.

¹⁰⁶ Az idézetek forrása: Lukács, 2, 7. ill. 2, 9–12.

¹⁰⁷ A versszak József Attila *Munkások* című verséből való.

A József Attila-i kiválasztottságból teljességgel hiányzik a transzcendencia, biztosan ismeri a jövőt, ami bekövetkezik, a tömeges öntudatosodás felszegezi a gyárak falára az „Ember vörös [sic!] csillagát!” Fel is szögezték az apparatcsik jelszavait, a csillagot és a vezérek képeit. [Az, hogy] a munkások mennyire részesülnek a hatalomból, mennyire szabadok, minden gondolkodó ember előtt ismert.

Én a bibliai történetet választom, még akkor is, ha esetleg a kétely a transzcendens ki nyilatkoztatásban és eljövételben éppen olyan hatalmas, mint a történelem futószalagjában. A karácsony, a jónak születése és ígérete bensőségebb, tisztítóbb, emberibb minden más racionális jövődőlésnél. Karácsony a lélek tisztulása, az elme hite a jobban, remény, hogy másképpen is lehet.

Mind a két történetre mennyire jellemző, hogy a kiszorítottak, a megnyomorítottak oldaláról reménykedtet. A futószalagremény a történelemben megbukott. De nincs olyan felvilágosult elme, aki ne érezné szükségét a folyamatos lelki tisztulásnak, a történelmi körülményektől függetlenül, a felett, a tiszta lét átélésében! Ebben a mítosz és az ünnep olyan alkalom, mely nélkül nem tudnánk végiggondolni, hogy miért vagyunk. Kizökent a mindennapiságból, hogy magunkat és a másik embert olyannak tudjuk látni, amilyen emberi valójában.

A történelem nagy eszméit nem akadémiák, kongresszusok, intézmények szülik, hanem a kiszorultak, akiknek nincsenek kötöttségeik, szabadok a pusztában, az istállókban, és áldozatot hoznak megváltásukért.

XII. 26.

Nem szeretem a tömeget, mert arcát érdeke szerint változtatja, megvásárolható és primitív. És mégis senki iránt nem érzek akkora szolidaritást, mint a tömeg iránt, a megnyomorítottak, félrevezetettek iránt. Egyetlen elkötelezettség és felelősség létezik, a tömegek iránt érzett. Az elitnek sem önmagáért kell cselekednie, hanem azokért, akik nem tudják átérzeni helyzetüket és megismerni kiszolgáltatottságukat.

XII. 27.

Furcsák az emberek, ha ez a szó ki tudja udvariasan fejezni azt, amire gondolok. V. D. és H. S. is írt a betiltott könyvemről, amikor még szabadon forgalmazták. Azután önként visszavonták, azzal az indokkal, hogy úgyis kivennék, és „nekem sem használna”.¹⁰⁸

Azért ezt nem értem. Ha valaki őszintén ír valamiről elismerő vagy elítélő kritikát, megvárja, hogy kivegyék a szellem vámszedői. Az írást akkor is vállalni kell, az utolsó sorig, ha az nem tetszik vagy bonyodalmat okoz a gerincben hajlékony szerkesztő uraknak.

XII. 31.

Az év utolsó napja. Ilyenkor szokták a számvetést elkészíteni, hogy mit tettünk.

Megjelent a tanulmányaim gyűjteménye, *A példaadás erkölcse* címmel. Sokáig nem örendezhettem, a felsőbb hatóságok néhány nappal kereskedelmi forgalmazása után [sic!] további árusítását betiltották.

¹⁰⁸ Nyilván arról van szó, hogy Veress Dániel és Huszár Sándor is recenzálni akarta *A példaadás erkölcsét*, de kéziratukat végül ők maguk nem engedték megjelentetni.

Az év folyamán egyetlen cikkem vagy tanulmányom sem jelent meg, a cenzúra minden próbálkozásomban megakadályozott. Azt mondják, hogy azok között szerepelek, akiktől írást közölni nem szabad.¹⁰⁹

Így végződik az 1984-es év!

Sportmérkőzésen a kovásznai líceum udvarán

¹⁰⁹ Lásd az 1984. XI. 9-i naplóbejegyzés második jegyzetét.

I. 2.

Bizonytalan várakozás. Ha ez a szó egyáltalán ide talál. Mit lehet várni? Semmit, ami bizakodásra gyűjthet.

Alig merem bevallani, hogy nemcsak a mi helyzetünk, hanem az egész világ állapota ingatag, és szónokiasan: sátánisága elviselhetetlen.

Így kezdjük az évet! De arról se feledkezzünk meg, hogy hányszor kezdték így a történelemben. Mert lényegében az emberről mint társadalmi, erkölcsi (találóbbr volna: erkölcs nélküli) lényről [való] tudásunk és viselkedéséről [szerzett] ismeretünk nem sokat gazdagodott Homérosz óta. E derék görög regös mindent tudott az emberről, nem is szólva Shakespeare-ről.

I. 3.

Prokopiosz *Titkos történetét* olvasom.¹ Nem kell magyarázkodni, okoskodásokkal megtűzdelni mondatait. Elég, ha az első oldalról idézünk. Amíg a szereplők éltek – írja – „nem írhattam le cselekedeteiket úgy, ahogy kellett volna. Mert senki sem kerülhette el a számtalan besúgó figyelmét, s nem menekülhetett meg a legkeservesebb halálnemtől, ha rajtakapták; nem bízhattam meg még legközelebbi rokonaimban sem. Sőt, sok olyan eseménynek is, amelyről az előzőekben írtam, kénytelen voltam elhallgatni az okát.”

Prokopiosz úgymond kortársunk, mert arról ír, amiben élünk, amire mindennap felébredünk. Ő is félt, hogy gondolatait és véleményét nehogy megtudják, mert akkor meghurcoltatását nem kerülheti el. Mint mi.

Gondoljuk el, ha Justinianus császár korában nyilvánosság elé kerül a történetíró véleménye a kortársairól, hogy a császár képmutató, ravasz, álnok, indulatát rejtegető, kétszínű, kiismerhetetlen, többen pusztultak el miatta, „mint előzőleg az egész történelem folyamán”.² A kurtizán Theodóra császárnéban nem volt semmi szemérem, soha senki sem látta szégyenkezni. Hitlerre és Sztalinra gondolok.

Mit változott azóta a történelem? Azt is tudjuk, hogy a római császárok bizonyos személyeket kivégeztek az uralkodót sértő irataik miatt. Ezek az iratok nem maradtak fenn. Prokopiosz *Titkos története* megmaradt, mintegy bizonyossággul, hogy járhatunk az űrben, alkothatunk részecskegyorsítókat, elektronikus csodaszerkezeteket, ragadozó ösztönvilágunk és a viselkedésünket kormányzó egyéb racionális tényezők nem módosultak a történelemben. Egyvalamiben nagyobb a teljesítményünk: a szavak, fogalmak meghamisításában, amellyel a szándékot és a tettet is jól el lehet rejtőztetni, legalább nem kell nyilvánosan beismerni, amit a vezérek elkövetnek. Ennek a szolgálatában áll a demagógia a fogalmak és a nyelv meghamisításával.

¹ *Anekdota*, illetve *História arcana* című emlékirata Justinianus császár és Theodóra császárnő hatalmának természetéről, magánügyeiről, továbbá hadvezérük, Belizár és felesége viselt dolgairól. Magyar kiadása: Prokopiosz: *Titkos történet*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kapitánffy István. Helikon, [Budapest] 1984. Az alábbi idézet az 5. p.-ről való.

² I. m. 52. p.

I. 7.

Semmi új a könyv bevonásáról. M. G.³ nem tud többet mondani a már előbb hallottaknál. Teljes bizonytalanság. Ami egyébként nem meglepő, az általános helyzetet is ez jellemzi. Alkalmos eljárás arra, hogy senki se tudjon tájékozódni. A bizonytalanság azzal erősíti a polcon levőket, hogy alattasáiknak beköti a szemét. Mert az is korlátozza a látást, ha nem tudunk tájékozódni. Persze sajátos látási korlátozottság [ez]: látunk, de mégsem.

I. 8.

Részt vettem Sepsiszentgyörgyön a[z] M. G.[-vel] rendezett író-olvasó találkozóon. [Az] *Óh, Anglia...* jól fogalmazott, szépen megírt könyv, a társadalom autonómiájának formálódásáról.⁴ Nemcsak fontos, hanem időszerű is, mert a társadalom autonómiája az állam hatáskörének korlátozása (még pontosabb, ha azt íróm: visszaszorítása) nélkül egyáltalán nem jöhet létre. G. erről okosan beszélt. A történelmi jelenségek vizsgálatánál azonban szükséges több tényezőt figyelembe venni, azoknak együttes hatását vizsgálni. Akkor is, ha a „történelmi jelenségek fenomenológiáját” tűzik ki célul. Természetesen nem arra gondolok, hogy vissza kellene térni a gazdasági kauzalitáshoz. Mert az csak az egyik, s nem mindig a legfontosabb tényező.

A találkozó maga, az átlagtól eltérően, tárgyyszerű volt, talán azért is éreztem szokatlanak. Hiányzott belőle a romantika, a szószátyárság, a mellébeszélés, a hivatalosan kiküldött megfigyelők jelentéséhez intézett udvarias szövegek.

I. 9.

Legutóbb is hallhattuk, hogy a nemzetiségi kérdés Romániában „teljes mértékben” megoldódott. Igazolva ezt a felettébb kétes feltevést – marxista-leninista nyelven is *teljesen* antidiialektikus kinyilatkoztatást – a munkához való joggal, arányos területi fejlesztéssel. Ezek nem külön nemzetiségi jogok, ezért nem is tartozhatnak a *teljes megoldáshoz*.

Az elméleti fejtegetések és az előbb említett álproblémák helyett maradjunk az egyszerű tényeknél, annál, ami egyáltalán nincs megoldva. Tanulhat-e mindenki – a szórványokban is – anyanyelvén? A beteg elmondhatja-e baját az orvosnak mindenütt anyanyelvén? A csángó gyónhat-e anyanyelvén a papjának? Ezek az élet, halál, létezés kérdesei, melyeket nem lehet egyszerűen, a munkához való joggal agyoncsapni, mint a cseszlét.⁵

I. 10.

A Fészekben – olvasom Illyés Gyula naplójegyzeteiben – Ilja Ehrenburg fogadása. „Felköszöntő: Illés Béla, Gergely [Sándor], Gábor Andor, Heltai [Jenő] [a magyar nép nevében] üdvözlök a nagy orosz nép íróját, aki megtanította a világot a németgyűlöletre.”⁶ Illyés Gyu-

³ Molnár Gusztáv kiadói szerkesztője volt *A példaadás erkölcsének* és a korábbi Fábrián-könyvnek, *A tudatosság fokozatainak*. 1985-ben az ő kezdeményezésére jött létre az illegálisan működő Limes-kör. 1987-ben házkutatást tartottak nála, lefoglalták a kör dokumentációját és tagjainak kéziratait. Molnár, miután állásából eltávolították, Magyarországra települt, itt indította útnak 1989-ben a Limes című folyóiratot, amely azonban csak egy számot ért meg. Lásd: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989. Összeállítás és jegyzetek* Molnár Gusztáv, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004.

⁴ Molnár Gusztáv: *Ó, Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról*. Kriterion, Bukarest, 1984 (Századunk).

⁵ Cseszle – borbogár, muslica.

⁶ Illyés Gyula naplójegyzete, 1945. november 17. In Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné. Szépirodalmi, Budapest, 1986, 398. p.

la jó megfigyelő volt, a metakommunikációt is értette. Az üdvözlőket halandzsáló elvtársak egészen biztosan a fasizmust társították a németgyűlölettel, és ki nem mondottan a magyargyűlölettel is. Ezek voltak ők. Akik egyetlen valamirevaló könyvvel sem gyarapították a magyar irodalmat, jóllehet az irodalomtanításban az élvonalban taníthatnak.⁷

Azért nem lehettek ostobák. Tudták, hogy Ilja Ehrenburgban kit kell magasztalni. Mennyire kifejezi Ehrenburg írásainak politikumát: megtanította a világot a németgyűlöletre. Mert fiatalkori regényeitől eltekintve csak erre tanított, oly csekély esztétikummal, hogy csodálkozni lehet egykori olvasóinak nagy számán.

I. 11.

Újabb energiamegszorítások, villany, tüzelőanyag, üzemekben váltásokat küldenek haza, kényszerszabadságolások, magángépkocsiknak nem szabad közlekedniök. Mindezt azért, mert a hőmérő -20° körül ingadozik. Erre hivatkoznak. A valóságban a gazdasági csőd tünetei, melyek annyira elhúzódtak, hogy a csodák közé sorolhatók. Ilyen hosszú ideig egzisztáló csőd a történelemben nem fordult elő. És még sokáig fog tartani, mert a nép türelme és tehetetlensége kimeríthetetlen. Lehet, hogy ez fogja képezni a kivezető utat egy váratlan fordulattal.

I. 12.

Névnapom megünneplése előtt azon tűnődtem, hogy miért kell fáradságos munkával járó elméleti tanulmányokat írni. Elég volna minden nap történetét megírni, összefűzve és jól szerkesztve maradandót lehetne alkotni. S olyan kordokumentumot, amit évtizedek múltán (talán századok múltán is) semmivel nem lehet pótolni. Nincs olyan aprólékos történész-munka, mely helyettesíteni tudná az így megörökített történelmet.

I. 13.

Mi „jobb” – mily szörnyű így leírni –, az atomháború, vagy a totális elnyomás, megfosztva kultúrától, nyelvtől, szabadságtól, lehetőségektől, választástól, mindazoktól, ami ember-re tehet? Ezt is ki kell mondani.

I. 14.

A Popieluszko-ügy, meggyilkolása és a közvetlen tettesek törvényszék elé állítása felszínre hozta, hogy a politikai rendőrség annyira önállósította magát, hogy a politikai vezetők akarata és elhatározásai ellenére is tevékenykedni tud.⁸ Megcáfolhatatlan körtünete a hiányzó politikai konszenzusnak.

Vajon hány névtelen halt meg a politikai rendőrségtől becstelenül meggyilkolva?

⁷ A felsoroltak a nyolcvanas években már nem szerepeltek a középiskolai tananyagban; Heltai Jenő nem tartozott a munkásmozgalmi hagyományba.

⁸ Jerzy Popieluszko varsói katolikus papként gyermek- és ifjúsági csoportokkal foglalkozott. Később kórházi lelkipásztor lett, munkásközösségek megalakításában vett részt, majd iskolát szervezett munkások számára. A Szolidaritás mozgalom lelkésze volt. 1982-től szentmiséket mondott a hazáért. A lengyel belügyi szervek betörésekkel, megfigyeléssel, hamis perrel, letartóztatásokkal, autóbalesetekkel próbálták megfélemlíteni. 1984. október 19-én éjjel állambiztonságiak megállították az autót, melyben Popieluszko utazott, és elhurcolták. Holttestét 11 nappal később találták meg. Az ügyben három állambiztonsági tisztet több éves börtönbüntetésre ítétek.

I. 15.

Nem ismerek a világirodalomban találóbb verssort helyzetünkre.

„Most tél van és csend és hó és halál.”

(Vörösmarty Mihály⁹)

I. 16.

Úgy hallani, hogy a fogorvosoknak csak foghúzással szabad foglalkozni[uk], mert az egyéb munkálatok sok villamos energiát igényelnek. Azzal pedig takarékoskodni kell.

Attól függetlenül, hogy a fogorvosok ezt mennyire tartják be és mennyire követik az orvosi etika parancsát, a rendelkezés önmagától beszél.

I. 17.

A román–magyar határon újra elkobozzák a könyveket. Teljes a szellemi termék határzárata. Magyarán szólva: a szocialista országok között sem tartják be a Helsinkii Egyezményt, a kulturális javak cseréjéről ünnepélyesen kötött és törvénybe foglalt megállapodást.¹⁰ Ameddig a szocialista országok egymást nem respektálják, hogyan várható a nyugatkeleti kapcsolatok alakulásának javítása?

Az egész detante¹¹ a század egyik nagy szemfényvesztése. Mert addig nem lehetséges megértés, amíg Kelet-Közép-Európa országai nem rendezik a nemzetiségi kérdést, legalább garanciális egyezményekkel, szigorú ellenőrzés mellett. Úgy nem lehet békéért harcolni – ahogy a politikai zsargon mondja –, hogy közben intenzíven, gátlástalanul egymás ellen uszítunk. Az egyezség alapfeltétele a vitás kérdések folyamatos rendezése és tökéletesítése.

A világbékéhez a regionális problémák megoldása is szükségeltetik. Aki ezt nem látja, az vagy vak, vagy rosszindulatú.

I. 20.

A nemzeti kérdés „végleges megoldása” feltételezi, hogy minden rendeződött. Szabatosabban: nincs nemzetiségi kérdés. Akkor hová lettek a nemzetiségek? Úgy átalakultak, hogy már nem is léteznek. Bele kellett valakibe olvadniok. Kibe olvadhattak bele? Csak a nemzetbe. Ezért az olyan kifejezések használata, mint magyar nyelvű román, kifogástalanul kifejezi a helyzetet.

Úgy tűnik, hogy forradalmasítják Marx dialektikáját. Mintha a dialektika ezt a *teljességet* és *véglegességet* nem ismerné. Az ún. tanítványokat ez egyáltalán nem zavarja.

I. 24.

„Nagy” szimpoziont (hová devalválódott ez a görög szó is!) rendeztek január 21. és 22-én Sepsiszentgyörgyön, a megyei pártbizottság és a Ștefan Gheorghiu Akadémia rendezésében.¹² Előadók (sorrendben) Vlad Constantin, Florea Elena, Boda József, Eisenburger

⁹ Az *Előszó* című versből.

¹⁰ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1973. július 3.–1975. augusztus 1.) tárgyalásainak eredménye a Helsinkii Egyezmény, amely három fő kérdést tárgyalt: katonai biztonság; gazdasági, technikai, környezetvédelmi együttműködés; az emberi kapcsolatok, emberi jogok, szabad információáramlás és kulturális együttműködés.

¹¹ Enyhülés, itt a nemzetközi feszültség enyhülése.

¹² A bukaresti Ștefan Gheorghiu Egyetem a Román Kommunista Párt politikai főiskolája, továbbképzési központja volt, a rendezvény témaszervezője az itt működő Politikai Tudományok Intézete.

Eduard (a romániai németek díszje), Văduva Ilie, Richter Éva, Albert Ferenc, C. Gh. Marinescu, Fejes Gyula (egyik díszjeink közül), Szabó Irén, Ilie Ceaușescu, Tudor Gheorghe, Székely Zoltán, Ștefan Pascu, Kozák Albert, Iosif Trișța, Hegedűs László (a másik dísz), Mihail Arsene, Victor Duculescu, Ilie Gabra, Alexandru Tănase. Természetesen a Távirat sem maradhatott el.¹³

Előző nap a résztvevőket beszállították, elszállásolták, ünnepibe öltöztették. Az ülések alatt a politikai rendőrség szigorú felügyelete mellett végig kellett hallgatni az előadásokat, szó, hang és megjegyzések nélkül. Aki rendbontásra adta volna fejét, nyomban érintkezésbe került volna a nyílt terrorral. Így a szellemi terrort csak elviselni kellett és beleegyezni az elmondottakba.

Mi került szóba? A románok ősisége (a legrégebb időktől), vitézsége, kiválósága, felsőbbrendűsége, a nemzeti kérdések végleges megoldása, az ország függetlensége, a nagyszerű távlatok, mely[ek] előttünk állanak.

Az annyira bírált Ferenc József korában még elképzelni sem lehetett ilyen jellegű ún. szimpózium szervezését, amikor – az előadók szerint – a magyar kormány a románokkal szemben galád elnemzetlenítő politikát folytatott.

Közben Bukarestben tárgyalt a magyar külügyminiszter, Várkonyi Péter.¹⁴

I. 25.

Mennyire jellemző a marxista ortodoxokra is, amit Madách Imre írt:

„Tanaink oly szentek, oly valók,
Hogyha Krisztus szállna újra le,
És ellenkezőjét mondaná
Mint eretnekkel bánnánk vele.”¹⁵

Marxot, Engelst, Lenint mindenik párt úgy értelmezi, ahogyan éppen napi (taktikai) érdekei ezt megkívánják.

I. 28.

Marosi Péter cikkezik az Utunkban (január 25-ei sz.) – *A könyvespolc előtt* – az 1984-ben megjelent könyvekről.¹⁶ Tudtommal mindeniket felsorolja, csak az én tanulmánykötetem marad ki,¹⁷ és ez a gerinctelen, megátalkodott ganyé, aki mindig a tiszta vizet zavarta,

¹³ Lásd ehhez a következő hírt és cikkeket: *Szimpózium Sepsiszentgyörgyön*. Megyei Tükör, 1985. január 21., [1.] p. (a rendezvény címe és témája: Nicolae Ceaușescu elvtárs fölfogása a nemzetről és a nemzeti kérdéstről. A nemzeti kérdés megoldása a szocialista Romániában); *Jelentős tudományos ülésszak kezdte meg munkálatait Sepsiszentgyörgyön*. Uo. január 22., [1]–2. p.; *Tegnap befejezte munkálatait a Nicolae Ceaușescu elvtársnak a nemzeti kérdés megoldására vonatkozó felfogása témájú szimpózium*. Uo. január 23. [1]–3. p. Fábíán a felsorolásból (nyilván véletlenül) kihagyta Vasas Ferenc, a Megyei Tükör főszerkesztője nevét. A táviratot Ceaușescunak küldték, akinek január 26-án volt a születésnapja (1918., Scornicești, Olt megyei község 48 km-re Pitești-től).

¹⁴ Várkonyi január 21–22-én tárgyalt Bukarestben. Ceaușescu a magyar külügyminiszter előtt bírálta a szovjet külpolitikát. A jobb együttműködés érdekében szeretett volna Kádár Jánossal találkozni. Ștefan Andrei ugyanezt kezdeményezte Várkonyinál, aki jó néhány problémát felvetett: a híd-szerep elfogadását, az 1977-es nagyvárad-i találkozók megállapodásának végrehajtását, a román sajtó magyarellenes megnyilvánulásait, a határátkelés körüli nehézségeket. Lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág, Budapest, 2007. 341–342. p.

¹⁵ *Az őszinte ortodox* című vers.

¹⁶ Marosi Péter: *A könyvespolc előtt*. Utunk, 1985. 4. sz. 6. p.

¹⁷ A szerző cikkében nem ígér „teljes bibliográfiát”.

odaállt hülye pofájával, ahol éppen az ilyenekre volt szükség, leírja, hogy *ennyi* között lehet válogatni.

Ne írjon a marha, ha mindeniket nem sorolhatja fel. Egy derék apának hogy lehet ilyen becstelen fia?¹⁸ Marosi Péterektől, Létay Lajosoktól, Hajdu Győzőktől és társaiktól kell megtisztítani az irodalmat. Mert mit alkottak? Semmit. Irományaik denúciálnak, diszkriminálnak, kiszolgáltatnak, esztétikai értékük egyenlő a nullával. Ez pedig a humán értékrendek szerint Semmi. Csak politikai funkcióik van[nak], a hatalmi rendszer apologetikáját végzik, arcátlanul.

I. 29.

Végre valami jó is történt. A magyar válogatott Hamburgban legyőzte 1–0-ra az NSZK-t. Nagy örömet okozott. Csak folytatódna a sikersorozat.¹⁹

I. 30.

Kállai Gyula – kommunista a kommunistákról – emlékezik, hogy Rákosi, Gerő, Révai nem tűrtek ellentmondást, vitatkozni sem lehetett velük. Egy olyan epizódot említ, melyet érdemes megjegyezni. A svábok politikai megítélését. Amikor a józan gondolkodásúak úgy vélekedtek, hogy nem szabad valakit azért sújtani, mert egy bizonyos népcsoporthoz tartozik, Gerő egyetlen kijelentő mondattal „megoldotta” a kérdést. „Nem egyedül Hitler a bűnös a most történelemben, hanem a németységnek is osztoznia kell sorsában.”²⁰

Sommázó, kategorizáló hajlamait Gerő máskor is csillogtatta. Tehette, mert háta mögött állt a megszálló szovjet hadsereg. Ha valaki ellentmondott volna, senki nem akad a nyomára.

Nem tudom, egyáltalán lehetséges-e ilyen körülmények között (ezt ismerve) demokratikus összefogásról és kibontakozásról beszélni. Sajnos, amit Gerő Ernő a svábokról mondott, az lényegében a kommunista nemzetiségi politika magva. A nemzetiségre csak addig van szükség, amíg ezt a párt taktikai érdekei megkívánják. Most annyiban változott, hogy az ószövetségi kollektív bűnösség helyett kijelentjük, hogy a kérdést megoldottuk. Ha megoldódott, akkor nemzetiségek nem is léteznek, mert a társadalom egészét képező nemzetbe integrálódtak. A bajok onnan származnak, hogy a különböző pártoknak más és más a politikai érdeke. Ez képezi az ellentétek ideológiai és politikai alapját.

I. 31.

A francia lelkész, Panchaud mondotta, hogy Kambodzsa Pol Pot idején visszazuhant a történelmi nullpontra.

A hajdani két és fél milliós város²¹ elnéptelenedett, az élővilágot gazdátlanul csatangoló kutyák, patkányok, rovarok képviselték. Több millió ember halálába és meghurcolásába került az egalitárius „kísérlet”. Elpusztították értelmiségét, mérnökeiket, orvosait, közgazdászait, tanárait.

¹⁸ Marosi Péter édesapja Molter Károly volt.

¹⁹ A hamburgi hajókatasztrófa áldozatainak javára rendezett jótékonyági mérkőzésről van szó. Ezt követték a vb-selejtezők.

²⁰ Szabad Szó, 1945. április 10. Kállai Gyula: *Két világ határán* (Magvető, Budapest, 1984.) című visszaemlékezésében Gerő idézett kijelentésének nem találtuk nyomát. Ellenben idézi: Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1948*. Kossuth, Budapest, 1982, 80. p.

²¹ Phnompen, Kambodzsa fővárosa. Pol Pot kommunista diktatúrája idején lakosságát kitelepítették, kényszer-munkára vitték, koncentrációs táborokba zárták, részben lemészárolták.

Mindezt azért írom, hogy újfent emlékezzem magamat két dologra: nem a zsidóság az egyetlen meghurcolt nép. Másfelől az ilyen „kísérletekre” azért került sor, mert a monolitikus politikai struktúra ezt lehetővé teszi.

II. 1.

Most érkezett a hír, hogy Köllő Béla barátom meghalt, már tíz napja eltemették.²² Az újságok eddig nem emlékeztek halálára. Vajon miért? Nekrológokat az újságokban nem szabad írni, erről a tilalom régebben kiadatott. De az is lehet, hogy a főtítkár születésnapja²³ is akadályozta megemlékező cikkeske közlését az Utunkban vagy A Hétben.

Fájdalmas, hogy ismét eltávozott egy jó barát.

II. 2.

Az amerikai sajtóban temérdek adat található a román emigráció munkájáról. Ideológiája a „Nagy-Románia” jegyében fogant. Több ezer éves múltból prédikál, a dákoromán elmélet hangoztatásával „a Dnyesztertől – a Tiszáig” szeretné látni Románia területi gyarapodását. Amúgy érzik a mondatokban az orosz- és a magyargyűlölet, a hagyományos román nacionalizmus jellegzetes vonása. Mindebben nem az [az] érdekes, hogy sem az országon belüli[ek], sem pedig az országon kívüliek (emigránsok) nem tudnak szabadulni a dákoromán mítosztól, képtelenek az önvizsgálatra, olyan identitásideológia kialakítására, mely megszünteti ezt a beteges tudathasadást, hogy másnak képzelik magukat, [mint] amilyenek valójában. Az egyezések az érdekesek: a régi román (az Eminescu publicisztikájával kezdődő), N. Iorga, Antonescu (erre lásd beszélgetéseit Hitlerrel),²⁴ emigránsok (jelentős részük volt vasgárdista) és a mostani, marxistára mázolt történelemszemlélet között. Ez a kontinuitás kétségtelen, hogy egyedülálló.

E szemlélet annyira rezisztens, hogy semmibe veszi a történetírás módszertani és felfogásbeli megújulását (pl. Annales-iskola), az új forrásfeldolgozásokat és -kritikát. Egy nemrég tartott fejtágító előadássorozaton jelentették ki, hogy – nyilván a Dnyesztertől a Tiszáig – „Románul a existat decînd există lume”.²⁵

II. 3.

Rákosi Mátyás az 1945-ös választási kampány idején vehemensen követelte – lásd a debreceni beszédét – a svábok kitelepítését és földjük gyors ütemben történő elvételét.²⁶

Az akkori pártvezetés a taktikai érdekeknek és Moszkva parancsainak megfelelően hol tiltakozott, hol megegyezést keresett, hol hallgatott, amikor a Felvidéken ugyanezt tették a magyarokkal. A zsidókkal való eljárás – kitelepítés és vagyonek kobzás – főbenjáró bűnnek

²² Köllő Béla 1969–1972 között a sepsiszentgyörgyi, azután haláláig a kolozsvári magyar színházban játszott. Kabarémsorokat rendezett, konferált.

²³ Nicolae Ceaușescu születésnapja január 26-án volt.

²⁴ Ennek forrásai magyar kiadásban: *Hitler hatvannalok tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Ránki György. A dokumentumokat fordította: Soltész Gáspár. I–II. köt. Magvető, Budapest, 1983 (Tények és tanúk).

²⁵ A román azóta létezett, mióta a világ.

²⁶ „A svábokat nem tudjuk kitenni az országból, ha a Kommunista Párt vagy a Kommunista és Szociáldemokrata Párt együtt nem kapnak igen jelentős számú szavazatot – különösen vidéken. Mert akkor meggátolnak bennünket abban, hogy végrehajtsuk a magyar parasztság akaratát és ez az akarat pedig – mindnyájan tudjuk, az, hogy ki a hazaáruló svábokkal az országból!” *A falu a választások előtt*. Rákosi Mátyás beszéde a Földigénylő Bizottság kongresszusának kommunista tagjai előtt, 1945. szeptember 9-én. MKP, 18. p.

számított, sorra hozták a jogos ítéleteket. Csakhogy, ami jogtalan volt a zsidókkal vagy a felvidéki magyarokkal szemben, ugyanolyan jogtalanak és erkölcsellenesnek bizonyult a svábokkal szemben. Mert nem lehet és senki nem tudhat erkölcsi és jogi igazolást találni ilyen intézkedésekre. De ez Rákosit, Révait, Gerőt, Farkast és társaikat egyáltalán nem zavarta.²⁷ A magyar történelem legsötétebb alakjai közé tartoznak.

II. 5.

Szükséges elgondolkodni azon, amit Eötvös József írt. A történelem azt bizonyítja, hogy nem a „legildomosabb” népek találták fel magukat, hanem azok, amelyek „hivatásukban legerősebben hittek”, és reménykedtek jövőjükben.

Remény és hit nélkül nem lehet cselekedni, sem az egyén, sem pedig a nép nem tudja azonosságát megőrizni. De az is fontos, hogy miben hiszünk. Tudathasadásos állapotunkban abban is hihetünk és reménykedünk, ami igazi mivoltunkból teljesen kiforgat.

II. 6.

A Megyei Tükör interjúsorozatot közöl azoktól a „nagyságoktól”, akik előadásokat tartottak a sepsiszentgyörgyi szimpozionon.²⁸ Vlad Constantin azt mondja, hogy könyvet ír a ráció szerepéről és fejlődéséről a jelenkorban. Csak azt nem értem, hogy lehet a rációról írni és folyton mítoszt mondani? Vagy a *nagymeister* Pascu Ștefan²⁹ arról szónokol, hogy a forrásokhoz kritikai-lag viszonyul, csak a hiteleseket fogadja el. Minden, amit ír és mond, ellentmond a kritikai viszonyulásnak, akkor rúgja félre a forrásokat, amikor éppen szükségét érzi annak.

Így beszél, s főleg ellenkezőleg cselekszik az összesereglett „ideológiai élet krémje”.

Aztán Pascu úr az együttműködésre fordítja a szót, amiben, úgy mond, a történettudománynak – ha egyáltalán tudomány, amit művel – nagy szerepe lehet, mert a „gondolatok és törekvések homogenizálását is jelenti” (sic!). Világos beszéd, fogadjam el, amit ő történelemnek nevez, hogy elfelejtsem múltamat. Ha elfelejtem identitásomat képező múltamat, könnyen lemondok nyelvemről, kultúrámról, hagyományaimról. A professzor úr akadémiai méltóságában így érti az együttműködést.

II. 7.

Eltemettük Csutak Gyula bácsit.³⁰ Mindig hívott magához beszélgetni, valamit akart mondani. Elmulasztottam azokat a beszélgetéseket. Most nagyon sajnálom. Gyarapodnak az adósságok, melyeket nem tudunk visszafizetni.

Becsületes, jó ember volt.

²⁷ Nemcsak a kommunisták szorgalmazták a német kitelepítést, hanem sok demokratikus pártokhoz tartozó politikus is. Lásd Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1993.

²⁸ Az interjúsorozat Fábán által citált darabjai: „Folytatást igénylő dialógus...” *Vendégünk volt dr. Vlad Constantin*. Lejegyezte: Bogdán László Megyei Tükör, 1985. február 2., 3. p.; *A történelem leckéje: az együttműködés. Vendégünk volt Pascu Ștefan*. Lejegyezte: Bogdán László: Uo., február 4., 2–3. p.

²⁹ A Babeș–Bolyai Tudományegyetem rektora, a Ceaușescu-korszak hivatalos történeti kánonjának meghatározó alakítója.

³⁰ A kovásznai református egyházközség köztisztviselőnek örvendő főgondnoka volt.

II. 8.

Úgy érzem, hogy most tudnék a legtöbbet és talán legértelmesebben írni. Könyvet, tanulmányt, cikket. Része lenni a közéletnek. S éppen most vagyok abban akadályoztatva, könyvemet betiltották, másfél éve, hogy egyetlen újság vagy folyóirat sem közli írásaimat. A főszerkesztők még leveleimre sem válaszolnak, melyekben beküldött cikkeim után érdeklődöm. Kizárattam. Azért fáj, mert telik az idő, vajon később leszek-e ilyen erőben?

II. 9.

Bulgáriában erőszakkal kényszerítik az országban élő törököket (mintegy 800 ezer), hogy családnevüket bolgár névre cseréljék. A török nyelvű iskolai oktatást régen megszüntették. A kikényszerített névcsereinek több mint száz halálos áldozata van. A tudósítók arról is beszámolnak, hogy a török lakosságot autókba zsúfolták és úgy szállították azokba a hivatalokba, ahol közölték, hogy milyen új nevet használhatnak.³¹ Engem a történetek a zsidódeportálásokra emlékeztet[nek] és a szlovákiai magyarok kitelepítésére, a második világháború után.

A bolgár politikai rendszer ugyanilyen erőszakosan folytatja a macedónok bolgárosítását is. Ez okozza a bolgár és szerb ellentéteket. (De inkább mondhatjuk ellenségeskedésnek.)

Jóllehet a macedón nyelv, ahogy azt Décsy Gyula írja, „die macedonische Schriftsprache dem Bulgarischen viel näher als dem Serbokroatischen, sie ist eigentlich nur eine Co-Sprache des Bulgarischen”.³² Ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy a macedónok ne képezzenek önálló nemzetiséget.

A lényeg: a Balkánon az ún. lenini nemzetiségi politika megbukott. A kormányok és pártok – a marxizmus-leninizmus szólamaiba öltözve vagy még abba se – szélsőségesebb eszközöket használnak, mint a két háború között.

A teljes képbe tartozik a jugoszláviai helyzet is, különösen az albánokkal szembeni erőszak és megtorlások. De ebben az összefüggésben kell megítélni az újabb romániai intézkedéseket és a Szlovákiában időközben megbuktatott oktatási törvény életbeléptetését [is].³³

³¹ Todor Zsivkov a BKP főtitkárává történt 1956-os választása után szakított a sztálini nemzetiségpolitikával: kijelentette, hogy a bulgáriai törökök a bolgár nemzet elidegeníthetetlen részei. Meghirdette a nacionalizmus és a vallási fanatizmus elleni harcot, amely a török nyelvű sajtó és oktatás megszűnését vonta maga után. 1960 és 1976 között 220 ezer bulgáriai török nevet bolgárosították, 1977-ben 66 ezer bulgáriai török kivándorlását engedélyezték. Ugyanekkor Zsivkov a pártkongresszuson kijelentette, hogy az ország nemzetiségileg homogén, és törölték az alkotmányból az etnikai kisebbség kifejezést. 1984 végén a Központi Bizottság titkos határozatot hozott arról, hogy a törököknek bolgár nevet kell felvenniük. Ennek megvalósítása során katonaságot kellett bevetni, és ez sok halálos áldozattal járt. „Mintegy 40 ezer ember került börtönbe, munkatáborba amiatt, hogy megtagadta neve bolgárosítását. Mindenkihez új, bolgár nevet tartalmazó személyit adtak ki, a születési és házassági bizonyítványokra csak bolgár nevek kerülhettek, egyben megtiltották a hagyományos nemzeti öltözet viselését. A bulgáriai török etnikum megjelölésére változatos terminológiát találtak ki: a »török etnikai tudattal rendelkező bolgárok«, »törökösített bolgárok«, »iszlamiszt bolgárok«, »muzulmán vallású bolgárok«, »visszaállított nevű bolgárok« kifejezéseket használtak. A háttérben meghúzódott az a félelem, nehogy a mintegy 900 ezres (Ankara szerint 1-1,5 milliós) népesség elinduljon az önállósodás útján, s előbb az autonómiát, majd a Törökországhoz való csatlakozást követelje.” Forrás <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=24503&print=1> (2010.02.21.)

³² A macedón írásos nyelv a bolgárhoz sokkal közelebb áll, mint a szerbhorváthoz, tulajdonképpen csak a bolgár egyik változata, társnyelve.

³³ A Csehszlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának akciója nyomán a Csemadok és a magyar kormány egyet nem értése után Gustav Husák kérésére 1984. március 19-én a szlovák kormány rendkívüli ülésén módosították az iskolaügyi törvényjavaslatnak az oktatás nyelvvel foglalkozó 32. §-át, s kihagyták belőle a nemzeti-ségi iskolák oktatási nyelvének megváltoztatását lehetővé tévő kitételeket.

A bulgáriai névcsere kísértetiesen emlékeztet Mussolini azon, még 1926-ban hozott intézkedésére, mely szerint a prefektusoknak joguk volt a felek megkérdezése nélkül a német családneveket önhatalmúan olaszosítani.³⁴

II. 10.

Nincs egy történelmi kor elmebajára terhelőbb bizonyíték, mint amikor saját racionalitásával kerül ellentétbe. Az ész megalkotta azt a technikát és technológiát, mely [az embert] korlátozott földi létéből a világűrbe juttatta, gépembert, számítógépet alkot, a természet, de a társadalmi megismerés határai is kiterjedtek. A politika mégis – ezek racionalitásának ellenére – együgyű, primitív, erőszakos, kegyetlen, korlátolt, olyan, mint a bizánci császárok korában. Nekik a technika is [csak] arra jó, hogy terrorizálja az embereket.

Ezzel fog beteljesülni a végzet, melyet a megújulás követ? Arra hiába hivatkozunk, hogy máskor is így volt, a tudomány és a politika logikája mindig különbözött. Ez történetileg sem igaz. Másfelől a világot az nehezíti, hogy az együgyű primitívség kiüresítette a fogalmakat, a nyelv ezzel elvesztette funkciójának lényegét, és olyan hatalom került a politikusok kezébe, mellyel az ember értelmi és érzelmi megcsontítását folyamatosan tudják végezni, az óvodától a koporsóig.

II. 11.

Látszólag érdektelen. Mégis fontosnak tartom. Flaubert írja egyik levelében: „a szellemi szabadelvűséget sehogy sem tudom összeegyeztetni a katolikus tradíciókhoz való ragaszkodással”³⁵.

Csak egy francia író képes ilyen harag nélküli radikális elhatárolásra. Megfontolandó az a tanácsa is, hogy a fakírokat kell utánózni, akik a „nap felé merevített fejvel élnek le életüket, mialatt féreg fut végig a testükön”³⁶. Ezt kellene megtanulni ebben a bolondokházában, hogy el tudjuk viselni a reánk erőszakolt kényszerzubbonyt és a férgek mászkálását. Ezek a férgek azonban harapnak is.

* * *

Mostanában sokat hallani Jaltáról és Helsinkiről. Nem sok értelme erről elmélkedni. Nyilvánvaló tény: Jalta (és az ottani engedmények) Sztalin elgondolása szerint alakította a világot és teremtett lehetőséget, hogy a Szovjetunió világhatalom legyen. Helsinkit ezt megerősítette. Még egy Jalta vagy Helsinki, és a Szovjetunió megszerzi a világhatalmat. Az ilyen vagy olyan okoskodás üres fecsegés.³⁷

³⁴ Az olaszosítási politika közvetlenül a fasiszta párt hatalomátvétele után elkezdődött a földrajzi nevek hivatalos olaszosításával (1923), majd a német nyelvű oktatás teljes megszüntetésével folytatódott (1925). Egy évvel később az idegen csengésű nevek megváltoztatására indult kampány. Ez utóbbi nemcsak a dél-tiroliakat, hanem az összes nem olasz anyanyelvű állampolgárt érintette; mindez az északi és a keleti határvidékeken (Trieszt) járt a legtöbb konfliktussal. A kérdés összefoglalását adja: Andrea Di Michele: *L'italianizzazione imperfetta. L'amministrazione pubblica dell'Alto Adige tra Italia liberale e fascismo*. Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2000.

³⁵ Pontosan: „Szellemi szabadelvűségét sehogy sem tudom összeegyeztetni a katolikus tradícióhoz való ragaszkodásával.” Gustave Flaubert Mme. Roger des Genettes-nek (1859). In *Gustave Flaubert levelei*. Kiszemelte és fordította: Komor Zoltán és András. Gyergyai Albert előszavával. Fővárosi Könyvkiadó R-T., Budapest [1923], 175. p.

³⁶ Gustave Flaubert Ernest Feydeau-nak, Croisset, szombaton este (1861). I. m., 179. p.

³⁷ A Szovjetunió, az USA és Anglia vezetői 1945. február 4–12. között Jaltában találkoztak, ahol megegyeztek a Németország és a megszállt országok felszabadítása után követendő közös politikában, a Lengyelországgal és Jugoszláviával kapcsolatos kérdésekben, az ENSZ megalakításában, valamint a Japán elleni szovjet hadba lépésről.

II. 12.

Az egyik díjazott bölcse, Albert Ferenc a Megyei Tükörnek adott interjújában arról bölcsködik, hogy olyan nagy horderejű kérdéssel foglalkozik, mint az „intézményi idő”.³⁸ Ez mind szép, bizonyos, hogy valamelyik külföldi folyóirattól vagy könyvtől inspirálódott. Ezzel nincs (nem lenne!) baj, ha nem kezdene példálózni, aztán visszatér a szimpozion témájához, amiről előadást tartott. Most kell megfogózkodni! A Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa is olyan intézmény, melyet „létrehozásuk után kell létrehozni”, bejáratni, és ehhez idő kell, hogy „elérjék a paramétereket”.

Ez a fontoskodó tökkelütött nem veszi, vagy nem akarja észrevenni, hogy ezen intézményt azért hozták létre, hogy reprezentáljon. A paramétere az, hogy ne funkcionáljon. Ezt a paramétert már akkor elérte, amikor megalakult, mert úgy alkottatott.

Elképesztő ezeknek a doktor professzoroknak közepszerúsége és gerinctelensége.

II. 14.

Napok óta nincs villany, a tömbházakban, iskolában fűtés, arra hivatkozva, hogy a kémeny tél és hideg akadályozza úgymond az energiaellátást. A tanulók este hidegben és sötétben ülnek, reggel ugyancsak hideg fogadja [őket] az iskolában. A falvakban még a kémeny tél előtt nem gyúltak ki „Iljics lámpái”³⁹.

Azért mindenki nyugodt, ha kérlek, tapsol. A rádió és TV eredményekről harsog. Éppen ma reggel a rádióban a pionírok olyan boldogságról és napfény beragyogta jövőről beszéltek, hogy majd meghatódtam. Egy negyedóra múlva egy kolléga kétségbeesetten panaszolta, hogy néhány hónapos gyermekükkel +12°[-os] szobában kénytelenek tartózkodni.

II. 15.

Hegel filozófiájáért különösebben nem rajongok, mégis, úgy érzem, megfontolandó, amit az elmúlásról mond.

A vágyak amikor felszabadulnak, a szubsztanciális szellem megrövidül és szétomlik. Így jelenik meg a negatívum, mint belülről kitoró veszedelem. Ezzel rendszerint kapcsolatos a külső erőszak. „De ez a külső erőszak csak a jelenséghez tartozik; semmiféle hatalom nem hathat pusztítóan a népszellemre vagy benne, ha nem élettelen, elhalt önmagában.” Helyzetünkre alkalmazva: Elkerülhetjük a belülről kitoró veszedelmet és a külső erőszak pusztítását, ha értelemben és erkölcsben erősödünk.

II. 15. [sic!]

Az hallatszik, hogy a kormányzat erőteljesen hozzákezd a nemzetiségek teljes korlátozásának politikájához. Ahogy a dokumentumok és az e célból rendezett tanácskozások is fennhangoztatják: a nemzetiségi kérdés végleges megoldásához. Amit nagyon megoldottnak tekintenek, de úgy látszik, még bőven találnak megoldani valót.

Olyan hírek járnak, hogy csökkentik az új tanévtől a nemzetiségi oktatást (csak négy osztályig lehet anyanyelven tanulni), két éven belül az intézményeknél, vállalatoknál lecserélik a nemzetiségekhez tartozó vezetőket, fokozzák a betelepítési politikát, színházakat fognak bezárni, megszüntetik a Kriterion kiadót.

³⁸ *Idő és társadalom. Vendégünk volt, Albert Ferenc.* Lejegyezte: Bíró Béla. Megyei Tükör, 1985. február 12., 2–3. p.

³⁹ Villanykörték, Fábiana a szovjet propaganda egyik kedvelt fordulatával ironizál.

Ennek első jelei akkor mutatkoztak, amikor a pártválasztások alkalmából a nemzetiségi többségű megyékben, városokban és községekben is az 50%[-os] arányt vették alapul, és leváltották a főtanfelügyelőket.

Egyszerűen körvonalazódik, hogy mit értenek végleges megoldáson.

II. 17.

A természet nem engedi megpihenni a dolgokat – elmélkedett egykoron Machiavelli –, mihelyt elérkeznek tökéletességükhöz, okvetlenül lehanyaglanak, mert az erény nyugalmat szül, s a nyugalom romlást. Ha az emberi gonoszság tetőfokára hág, a világnak pestissel, éhínséggel vagy vízözönnel kell megtisztulnia, hogy a romlásból újjászülessen a rend.

Az elmélkedés első része könnyen félretehető. Mi az, hogy tökéletesség? Soha nem volt és nem is lesz. Ha valaki feltételezi a tökéletesség létezését vagy az e felé haladást, az önámítás csapdájába veti magát. Marx is akkor tagadta meg önmagában a tudást, amikor a kommunizmust mint valami tökéletességet feltételezte, hogy egyszer majd el fog jönni.

A második része az említett fejtegetésnek azonban gondolkodásra készítet. A gonoszság tetőfoka után a megtisztulást elhozhatja egy totális katasztrófa. De semmiképpen sem a tökéletességet, hanem olyan új hitet, mely visszaállíthatja az emberi integritást, új rendet alkothat, amikor újra értelme lesz annak, amiről beszélünk és amit teszünk.

A rossz csak a tespedtségen uralkodhat.

II. 18.

Újra felszínre került a Lengyelországban élő ukrán nemzetiség helyzete, akiktől [sic!] a lengyel kormányzat úgyszólván teljesen megvonja az anyanyelvű oktatáshoz való természetes jogokat. A hírek szerint még az utcán sem szabad lengyelül beszélni.⁴⁰ Mivel több mint 200 ezer lengyel nemzetiségű állampolgárról⁴¹ van szó, nem egy elszigetelt kis csoportról, helyzetük rendezését a nemzetközi fórumokon kellene tárgyalni.⁴² Kulturális genocídium történik.

Feltűnő, hogy a Szovjetunió e kérdésben is hallgat, a lengyel demokratikus mozgalom, a Szolidaritás és az egyház sem emelt szót érdekükben. A nemzetiségi kérdés demokratikus rendezését – ukránok, németek stb. – a demokraták nem hagyhatják ki programjukból. Lengyelországot úgy lehet (csak ezzel) demokratikus országgá alakítani, ha egyben a nemzetiségek jogait és egyenlő lehetőségeit is intézményesen biztosítják. A jelenlegi körülmények között ezt a Szolidaritásnak és az egyháznak kellene magára vállalnia.⁴³

⁴⁰ Lapszus, természetesen arról van szó, hogy ukránul nem szabad beszélni az utcákon.

⁴¹ Lapszus, az utalás valójában ukrán nemzetiségű lengyel állampolgárokra vonatkozik.

⁴² Lengyelország délkeleti részén őshonos kisebbség, 1947 után a „Visztula” kényszerkitépítési akció során az ország északi és nyugati részeire is jelentős csoportjai kerültek. A hatvanas évek végén a ruszinokkal együtt kb. 2-300 ezerre becsülték a létszámukat, a kilencvenes évek elején 3-400 ezer főről beszéltek saját kiadványaikban, hivatalosan 70 ezer ukránt tartottak nyilván.

⁴³ A Szolidaritás I. Kongresszusán, 1981 őszén határozatot fogadtak el a nemzeti kisebbségekről, amelyben állást foglaltak a nemzeti identitás ápolásának joga mellett. Ekkor megelénkült az ukrán kisebbség önszerveződése, de az 1981-es hadiállapot bevezetése miatt szervezeteik csak 1982 őszétől működhettek. Az új aktivizálódás során engedélyezték a hetvenes években betiltott Podlasie-i Ukrán Társadalmi-Kulturális Egyesület újbóli működését, megszűnt a kisebbségi kérdésekben a Belügyminisztérium kizárólagos ellenőrző hatóköre, az egyetemista szövetségen belül külön nemzetiségi tanács jött létre, amely periodikát jelentetett meg. 1988 decemberében nemzetiségi bizottságot hoztak létre, és ez részt vett a rendszerváltás átmenetét szabályozó kerekasztal-tárgyalásokon.

II. 19.

A főváros anyagi állapota siralmas képet mutat a „ragyogó, eredményes”⁴⁴ fénycsóvájában. Hideg, a szállókat nem fűtik, nagykabátban kell a pokróc alá bújni, a hivatalokban hasonlóan vastagon kell öltözni, iszonyatos élelmiszerhiány, sorok, az utcákon este sötétben kell kerülgetni a hóbuckákat.

* * *

vaskos tévedésekkel terhes tanulmányában *Flaubert osztálytudatáról* arról értesülünk, hogy az író testétől, a jövődő hullától való irtózásában benne foglaltatik „saját természetének puritán és burzsoá elutasítása is”.⁴⁵ Azt értem, hogy puritán, de hogy burzsoá is, sehogy sem megy a fejembe. A proletár nem irtózhatik saját testétől, a jövődő hullától? Erre szokták mondani, hogy a miképpen undorodikban van a rejtély. Ezt sem hiszem. Az undor nem osztálymeghatározott. Ezért argumentumnak sem jó az osztálytudat bizonyítására.

J.-P. Sartre-ban is megvan, amit Lukács György sem tudott soha elkerülni. Elgondolásiának bizonyítására, megfontolás nélkül, minden lehetséges eszközt felhasznál. Ez azért fordulhat elő, mert rendszerint nem a valóságból, a tapasztalati tényekből közelítenek a probléma vizsgálata felé, hanem ők találják ki, s ezért az eszközöket, a bizonyítási eljárást, argumentumok kiválasztását is önkényesen kell kiválasztani. [Sic!] Erre a legjobb példa J.-P. Sartre tanulmánya *Flaubert osztálytudatáról*.

II. 20.

A BBC újabb adatokat közöl a bolgároknak a törökök ellen elkövetett atrocitásairól. Ezek között ilyeneket: egy lakodalom násznépét autóbuszokba rakták és úgy szállították a névváltoztatási papírok elfogadására, ahol ellenállást fejtenek ki, a belügyesek lőnek, a mohamedán lányt meg lehet erőszakolni. Az eljárás *kísértetiesen* hasonlít a fasiszták *végleges megoldásának* módszereire.

Csak azt nem tudom, hogy a Dél-Afrikai Uniót miért közösitik ki apartheid politikájáért, mikor mások is azt teszik?

II. 21.

Kínában közzétették a párt plenáris ülésén elhangzott beszédet, melyben bírálták az 1949 után követett politikát, a „nagy ugrást”, a kultúrforradalmat, mely az országot a fejlődésben visszavetette.⁴⁶ Úgy tűnik, hogy az a maoi bölcsesség, miszerint „Jobb a szocialista gaz, mint a kapitalista gabona”, nem lesz többé a „cselekvés vezérfonala”. Kérdés: Kína meg tud-e birkózni feladataival? Az irány jó! A birodalom nagy, és az apparátus sem lesz tétlen. A világhelyzetre nagy befolyással lenne, ha az egymilliárdos ország ésszerű reformokkal korrigálná a kialakult szocialista modell eredendő hibáit.

Mert eredendő hibákról van szó. A maoi bölcsesség nem véletlen elszólás. A klasszikusoktól ered, ha nem is ilyen nyílt megfogalmazásban. Gondoljunk arra, hogy Lukács György is mondott, szilárd meggyőződéssel, ilyen tartalmú és célzatú bölcsességet. „A legrosszabb

⁴⁴ A korabeli politikai publicisztika állandó jelzői.

⁴⁵ Jean-Paul Sartre: *Módszer, történelem, egyén. Válogatás Jean-Paul Sartre filozófiai írásaiból.* Válogatta: Tordai Zádor. Az előszót írta: Köpeczi Béla. Fordította és a jegyzeteket írta: Nagy Géza. Gondolat, Budapest, 1976, (Gondolkodók), 470. p.

⁴⁶ Lásd a napló 1983. X. 4-i és 1984. IX. 21-i bejegyzéseihez kapcsolódó jegyzeteket.

szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál.”⁴⁷ Mao is és Lukács György is az atyák szel-
leméből fogantatták ezen kinyilatkoztatásaikat.

II. 22.

Ma Szentkatolnán⁴⁸ író-olvasó találkozón vettem részt. Elvállaltam, hogy tollforgatói lé-
tezésemet legalább így igazoljam, s ha már a cenzúra és a gerinctelen szerkesztők (lásd
újabbán a Korunknál Rácz Győzöt!⁴⁹) szóhoz sem engednek jutni, az érdeklődőkhöz leg-
alább szólni tudjak.

Arról beszélünk, amire most érzésem szerint a legnagyobb szükség van, hogy nincs
olyan reménytelennek tűnő helyzet, melyen értelemmel és erkölcsiséggel ne tudnánk úrrá
lenni.

II. 23.

Újabb hírek a mostani tél pusztításairól. Nagyon sok csecsemő lelte halálát, mert az
áramszolgáltatás megszakadt, és megfagytak.

Az újságokban közzétett hőmérsékleti adatok sem felelnek meg a valóságnak. Néhány
adat: amikor az újság azt írta, hogy Háromszéken -30° , a valóságban -38° volt. Vagy: a csi-
ki jelentés -38° [-ot] közölt a -42° helyett. Miért! A választ nem kell keresni. Senki nem té-
vedett. Mert ott tévedni nem lehet, ahol a kiagyaltat kell elfogadni valóságnak. Mert jobb –
sőt üdvözítő – egy fagyhalál, mint egy olyan intézkedés, mely nem a nemzeti vonal „forra-
dalmi” direktíváit követi.

II. 25.

Martin Heidegger megkülönbözteti a *számító gondolkodást* és az *eszmélkedő gondolko-
dást*. Az előbbi kalkulál, egyre jutányosabb lehetőségeket teremt, a technika alkotója, de
nem gondolkodik el azon az értelmén, amely mindenben van és hat. „Az eszmélkedő gon-
dolkodás azt kívánja tőlünk, hogy ne tapadjunk egyoldalúan egy elképzeléshez, hogy ne
egyetlen vágányon fussunk tovább a képzelet valamely irányába.” A „*tősgyökeresség*” van
veszélyben. Nemcsak azért, mert a németeket – erre is hivatkozva – elűzték hazájukból, ha-
nem azért is, mert a technikában elrejtett hatalom uralkodik. Ezért van szükség az „*éretlen-
ségre a dolgokkal szemben*” (a technika egyidejű igenlésének és tagadásának) és a „*titokra-
nyitottságnak*” (mellyel a technikába elrejtett értelem számára magunkat nyitva tartjuk). E
kettő ad számunkra új tősgyökerességet. Az „*elgondolkodást*” ébren kell tartani. Ez ment-
het meg az atomháborúnál is nagyobb katasztrófától. A Heidegger-szövegben, amit Conra-

⁴⁷ Az 1967-es karácsonyi Népszabadságban, majd a Kritika 1973. 3. számában közreadott, Rényi Péter és Pándi Pál
által jegyzett interjúban hangzott el: „Szabad talán ezt a fogalmazást használnom: énszerintem a legrosszabb
szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. Ez mély meggyőződésem [...] *Beszélgetés Lukács Györggyel*.
Kritika 1973. 3. sz. 13. p.

⁴⁸ Románul Catalina, Kézdivásárhely melletti község.

⁴⁹ Gáll Ernő így jellemzi öt naplójában: „*Rácz Győző alapvető – mondhatni – kultúrtörténeti felelőssége a Ko-
runk hanyatlásában az, hogy belülről, valódi ötödik hadoszlopként segítette puszta karrierizmusból, hiúság-
ból és hatalomvágyból a lap tönkretételét, kicsinyes intrikákkal, információkkal járt a kezére a lap megyei és
bukaresti ellenségeinek. Ha egységesen lépünk fel, ezt nem lehet ilyen könnyen végrehajtani. Egy beteg, bom-
lott agy és lélek torz[.] bűnös műve. Hérosztratoszi felelőtlen alak!*” Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. I. m., 127.
p., 1984. március 3-i bejegyzés.

din Kreutzer halálának századik évfordulóján mondott,⁵⁰ fontos a Heidegger-idézet: „Növények vagyunk, akiknek gyökereikkel a földből kell felemelkedniök, hogy az éterben virágozhassanak és gyümölcsöt teremhessenek.”

Ez nagyon szép. Hasonló gondolatokat fejtegettem én is *Az ember új világa* c. esszében.⁵¹ Csakhogy az emberiséget – kénytelen vagyok ilyen magasztos fogalmakat emlegetni – vagy a *tösgyökerességet* nem kizárólag ez fenyegeti, hanem azok a múlttól örökölt idolumok is, melyeket száguldoztat az egyoldalú elképzelés, a vágyelvű gondolkodás. Ezért fordulhat elő, hogy a történelem legracionálisabb korszakában (ez tekinthető úgy is, mint a számító gondolkodás uralma) oly kifejezett hasadás következett be az emberi tudatban, [amely] gyakran játszik (játssza) mai szerepét a múlt kelléktárából kölcsönzött kosztümökben, modern eszközökkel kezében.

Vajon azok a németek, akiket elűztek (Heidegger ezekre is hivatkozik), nem-e [sic!] az öszövségi kollektív büntetés áldozatai? A perzsa iszlám forradalom, a nemzetiségek üldözése, az afganisztáni háború oka, melynek mélyén forr az új világkatasztrófa, nem az ósdi hatalmi politika feltámasztása okozza-e? [Sic!]

A tösgyökerességet vissza kell szerezni, azzal is, amire Heidegger gondolt, de az önmagában nem elég. Az „eszmélkedő gondolkodás”-t az idolumok ellen is kell fordítani, hogy a talaj (ahol gyökereink élnek) megtisztuljon a visszatartó anyagoktól. Az „éretlenség” ez irányban is szükségeltetik.

II. 26.

Drezda elpusztításának negyvenedik évfordulójára emlékeznek.⁵² Egyoldalúan. Keleten mint imperialista barbárságra hivatkoznak, Nyugaton megkísérlik tisztára mosni. Ahogy azt a kettéosztottság diktálja.

A keletieket értem. A nyugatiakat nem. 1944 februárjában, amikor Németország veresége majdnem befejezett volt, katonailag semmi nem indokolta a város elpusztítását. A harminchétezer áldozat többsége gyermek és asszony volt, nagyon sokan közülük az oroszok elől menekültek, a biztonságosabb helyet keresve.

Drezda terrorbombázása gatzett volt. Erre nem lehet és nem szükséges mentségek után kutatni. Azzal sem, hogy Auschwitzot emlegetik.

Az emberi erőszak és bűnözésre való hajlam felmérhetetlen hatalom. Amikor a gonosz elszabadul, megszűnik az ellenállás, mindenki enged, kiegyezik vele. Nem is lehet másképpen a *kollektív negativitás* állapotában. A szovjet hadsereg éppen olyan kegyetlen népiértő megszálló és harcoló hatalom Afganisztánban, mint a német fasiszták voltak, vagy az amerikaiak Vietnamban. Auschwitznak is csak ezekkel összefüggésben lehet jelentése. Ha önmagában emlegetjük, igazságtalanok vagyunk, mert láthatatlanná akarjuk tenni a kollektív negativitást.

⁵⁰ 1955-ben nem a zeneszerző halálának, hanem születésének (175.) évfordulójára írta esszéjét. Heidegger ezeket a mondatokat Johan Peter Hebel-től idézte. Heidegger, Martin: *Memorial Address*. In uő: *Discourse on Thinking*. Harper & Row, New York, 1969. [43–57.], 47. p.

⁵¹ Fábíán betiltott könyvének, *A példaadás erkölcsének nyitó darabja*. Fábíán Ernő *A példaadás erkölse. Tanulmányok*. [1. kiad. Kriterion, Bukarest, 5–16. p., 2. kiad.] Kriterion, Kolozsvár 2004, 5–14. p. jegyzetei: 251. p.

⁵² 1945. február 14–15-én a brit és az amerikai légierő gyújtóbombás szőnyegbombázást intézett Drezda ellen. Kb. 80 ezer ember halt meg, és teljesen elpusztult a belváros.

III. 1.

Találkozó volt a könyvtár új előadótermében. A Kriterion tartotta Domokos Géza vezetésével, melyen Beke Gyuri, Bíró Béla, Pozsony Ferenc is részt vett.⁵³ Ők voltak a találkozó szereplői. Szó esett a 1984-ben megjelent és az ebben az évben kiadásra kerülő könyvekről. Azt értem, hogy e szereplők közé nem „illettem”, mert kitörölttem a tollforgatók közül. [De] legalább egy mondat erejéig kellett volna a mai „nagy bátorságukból” fussa, hogy szülővárosomban megemléttessék 1984-ben kiadott könyvem. Ez senkinek sem fordult meg a fejében. A félelemtől-e vagy mástól, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy a lóverseny-tudósításokban, a győztesek után, a *futottak még* között minden indulóról megemlékeznek.

III. 3.

A brassói politechnikán *kifüggesztették*, hogy az új tanévre (1985/86) nem lehet magyar nyelven felvételizni. Ez az Alkotmányt semmibe vevő rendelkezés, mely biztosítja az anyanyelven tanulást minden fokon, [sic!] sehol hivatalosan nem jelent meg. Mégis van bátorsága a rektornak, hogy közzétegyen – hirdetőtáblán! – egy ilyen kinyilatkoztatást. Csak teljesen diszkriminált nemzetiséggel lehet ilyen vagy ehhez [hasonló] bánásmódot alkalmazni. Most mindenki megértheti, hogy a „megoldott nemzetiségi kérdés” egyenlő a nemzetiség betiltatásával.

III. 4.

Magyarország háborús veszteségeiről közölnek adatokat. A számítások azt mutatják, hogy a mai Magyarország összlakosságának több mint 10%[-a] pusztult el a háborúban, deportálásokban, hadifogolytáborokban, a szovjet internálások alkalmával. Ha ehhez számítjuk Erdélyt, Fel- és Délvidék lakosságát, az arány növekedik. Ha ehhez hozzávesszük még az '56-os forradalomban elpusztultak és elmenekültek számát, több mint 200 ezer főt, az adatok ijesztőek.

Közben a határokon kívül élő magyarok száma kényszerintézkedések, az elnemzetlenítő politika következtében egyáltalán nem emelkedik kedvezően. Ez a magyarság huszadik századi tragédiája.

III. 5.

A terror fokozódik. Immáron megszokott kép mindenfelé. Ismételt említése korunk rajzához tartozik. Egy ilyen „idillikus” marosvásárhelyi helyzetkép: Mindenfelé rendőrök sétálnak, nyakukba akasztott géppisztolyokkal, a kutyák sem hiányozhatnak. Az üzletekben a magyar kiszolgálók sem válaszolnak a vevő kérdésére magyarul, úgy tűnik, ami teljesen elhihető, hogy a magyar szó betiltatott. A házakban, energiatakarékosságra hivatkozva, hideg és sötétség. De mindezt a forradalmárnak, harsog a demagógia, el kell viselnie, mert az ősök vérüket és életüket áldozták a megvalósult „szabadságért”.

A betiltott magyar szó a bulgáriai törököket juttatja eszembe.

⁵³ Az említett szerzők az előző évben megjelent új könyvei: Beke György: *„Itt egymásra találunk az emberek”*, Baranogolások Bihar megyében. Kriterion, Bukarest, 1984.; Bíró Béla: *A tragikum tragédiája*. Kriterion, Bukarest, 1984.; Pozsony Ferenc: *Átomvíz martján. Feketeügy vidéki magyar népballadák*. Kriterion, Bukarest, 1984.

III. 6.

Groza Péter kormányának megalakulásáról⁵⁴ szűkszavú a megemlékezés, ahol erre egyáltalán sor kerül. A nyugati emigráció szidja, az itthoni rendszer szószólói pedig jobbnak tartják hallgatni róla. Egyetlen oka: nemzetiségi politikája.

III. 7.

Lassan a hírekből megismerjük az etiópiai „megoldást” is.⁵⁵ Az eritreai szeparatistákat és más ellenzékiet, jórészt nemzetiségek és más, ennél kisebb etnikai csoportok, nem részesülnek az éhínség enyhítésére küldött élelmiszerekből. Áttelepítésekkel próbálják a kérdést „megoldani”, olyan vidékekre, ahol Mengisztu⁵⁶ és bandájának állítása szerint nem fenyegeti őket éhhalál, és a feltételek is kedvezőbbek.

A természeti csapás Etiópiában a sztálini nemzetiségi politikára szolgáltat ürügyet. Azt hiszem, ehhez az éhínség pusztítása nélkül is eljutottak volna. A telepítésekre, kiirtásra, kulturális genocídiumra mindig lehet valami ürügyet kitalálni.

III. 8.

Konrad Lorenz könyvében – *Der Abbau des Menschlichen*⁵⁷ (1983) – meggyőző érvekkel és logikával bizonyítja, hogy a „leépülő emberi” egyik tünetcsoportja az emberi szellem gyors fejlődése. Az emberi lélek viszont az emberi kultúra keletkezése óta változatlan. Egyáltalán nem új gondolat. Mások is elmondották. Ami újszerűnek tűnik, így foglalható össze: az emberi faj testileg a domesztikáció jegyeit mutatja, a specifikus tulajdonságok leépülése felidézi az emberietlenedés rémképét. Ezért nem szabad engednünk, hogy ésszerűtlen értékhiányaink vezessenek bennünket. Ha mégis erre orientálódik az emberiség – melybe beletartozik a hagyományos értékek megtagadása is –, elkerülhetetlenül a technokrata organizációba zuhan.

Konrad Lorenz is elköveti azt a tévedést, hogy figyelmét kizárólag a nyugati fejlődésre összpontosítja. Többek között mint axiomatikusan igazságot fogalmazza meg, hogy a világ fölért a politikusok uralkodnak, hanem mögöttük mint igazi zsarnok, a hatalom áll.

Milyen hatalom és kik tartoznak hozzá?

Kelet-Európában semmiképpen nem a technokraták, hanem a politikusok és az ideológusok. A „technokraták” is nekik vannak alárendelve, ezért képtelen a létező szocializmus lépést

⁵⁴ Ti. a kormány megalakulásának negyvenedik évfordulójáról. Petru Groza, az Ekésfront elnöke szovjet támogatással (cserébe megszűnt az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás) alakított kormányt az ún. történelmi pártok részvétele nélkül, a Román Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Tătărescu-féle Liberális Párt és az Ekésfront részvételével. A kormány a földreform, a gazdasági helyreállítás, a termelőeszközök fokozatos állami tulajdonba vétele mellett helyi utasításokkal, országos érvényű rendeletekkel és törvényekkel – legalábbis a politikai nyilvánosság szintjén – teljes egyenjogúságot igyekezett biztosítani Románia nemzetiségeinek.

⁵⁵ Hailé Szelasszié etióp császár 1930-tól tartó uralmát 1974-ben baloldali katonatisztek döntötték meg. A Mengisztu Hailé Mariam által vezetett katonai diktatúra a Szovjetunió támogatását élvezte. A gazdasági nehézségek, az ismétlődő éhínségek mellett nemzeti alapon szerveződő gerillaharcok folytak Tigre és Eritrea tartományokban. A földeket és a gazdaság nagy részét államosították. 1977-ben Szomália megtámadta Etiópiát, de az etióp csapatok kubai részvétellel és szovjet katonai szállítások révén győzelmet arattak. A belső gazdasági és nemzetiségi problémákkal azonban nem tudtak mit kezdeni, a gazdaság összeomlott. 1984-ben 8,6 millió embert kényszerítettek arra, hogy az ország északi részéből délre költözzenek a gerillaháború miatt. 1984–1987 között hatalmas éhínség pusztított az országban. A Szovjetunió szétesésével a rezsimet addig fenntartó támogatás is megszűnt, és 1991-ben a hadsereg is összeomlott.

⁵⁶ Mengisztu Hailé Mariam, a „népi demokratikus” Etiópia vezetője 1977–1991 között.

⁵⁷ Magyarul: *Ember voltunk hanyatlása*. Fordította: ifj. Kőrös László. Cartaphilus, Budapest, 2002.

tartani a műszaki haladással, és nem tudják a kor tudományos színvonalán tartani a munkatermelékenységet. Szervezett környezetvédelemről egyáltalán nem beszélhetünk. A politikai terror bármilyen környezetvédő ideológia elindításával szemben könyörtelenül fellép.

III. 9.

A szocialista országokban élő nemzetiségek adatai felett töprengnek. A 14-20 milliós nemzetiségekről kirajzolódó kép és az életük alakulása kétségbeejtő. A 17-es forradalom idején meghirdetett lenini nemzetiségi politika teljes csődjét mutatja. Csupán a Szovjetunióban a második világháború után 9 milliónyi nemzetiséget telepítettek át a birodalom különböző területeire. A volgai németeket (2 millió!) Kazahsztánba, a krími tatárokat Szibériába. A Szovjetunióban élő 1 millió lengyelről nem lehet sokat hallani.

A lengyel adatok és nyilatkozatok szerint egyetlen német sincs az országban. Bulgáriában nem vezetnek statisztikát a nemzetiségekről, pedig a 9 millió lakosból 15% a különböző nemzetiségekhez tartozik. Elégséges említeni a majdnem 1 millió törököt, 200 ezer macedónt.⁵⁸

Minoritatem delendam esse!⁵⁹

III. 11.

A tegnap, a késő esti órákban meghalt Csernyenko. Ma Gorbacsovot választották a Központi Bizottság titkárának. A Kreml ismét eljátszotta izléstelen tragikomédiáját. Tagadták, hogy beteg, és még a szavazóurnák elé is hurcolták.

Olyan országban nem létezhet politikai stabilitás, ahol rövid két és fél év alatt két beteg embert választanak a mindenható párt és állam élére. Ez is az állandó konszenzus hiányának megnyilatkozása.

III. 12.

Kálnokon⁶⁰ voltam temetésen. A falu völgytekőbe van beágyazva. Orbán Balázs nagy röviden említi. A Kálnoky család ősfészke. Az 1567-i regestrumban 11 kapuval szerepel.

Mai nevezetességei közül feltétlenül említést érdemel az unitárius templom fából készült harangtornya, a több száz éves cserefa, a kazettás mennyezetű templom, mely felújítva is olyan szép, mint egy mesebeli ház.

A sírok között a néhány évvel ezelőtt elhunyt Bálint népművészre gondoltam, akit a népművészet ellen indított hajszában úgy megijesztettek, hogy nyomorúságos halállal távozott az élők világából.⁶¹

A világ így megyen!

III. 13.

Ma eltemették Csernyenkót. Semmit sem tehetett, mert tehetetlen volt. A mauzóleum emelvényén határozott tekintetű, okos arcú ember állt az aggastyánok között, Gorbacsov.

Mit kellene tennie az új vezérnek?

⁵⁸ Az 1992-es népszámlálás szerint 800 052 török (9,4%), 313 396 cigány (3,69%), 17 139 orosz élt Bulgáriában.

⁵⁹ „A kisebbségeket el kell pusztítani.” Az idősebb Catónak a római szenátusban tartott beszédeit befejező formulából: Ceterum censeo Carthaginem esse delendam – Egyébként az a véleményem, hogy Karthágót el kell pusztítani. Plutarkhosz írta le, szállóigévé vált, de hitelessége bizonytalan.

⁶⁰ Románul Calnic, közigazgatásilag Sepsikőröspatakhoz tartozó, félezer lakosú település.

⁶¹ Bálint András kálnoki fafaragóról van szó.

Reformokat, reformokat és reformokat! Megújítani a tehetetlen gazdasági életet és a megbénított politikai struktúrát. S ezt kellene elősegítenie az európai és ázsiai országokban is. A centralisztikus állam megszállottjait szükségszerűen el kellene távolítani az összes szocialista országokból, mert ezek a deszpoták a legfőbb akadályozói a reformoknak. A középkelet-európai országokban a nemzetiségek helyzetének alakulását demokratikus alapokon kell rendezni, mert másképpen nem jöhet létre olyan bizalom, melyre szükség van az összehangolt reformok elindításához. A jelenlegi helyzet tarthatatlan.

Kérdés: tud-e [Gorbacsov] ebben az irányban cselekedni? Nem fojtja-e el az apparátus az erre irányuló törekvéseit? Előbb önmagát kell kiszabadítania az apparátus szorításából. Ha az apparátus foglya marad, semmit sem tud tenni.

* * *

Ancsel Éva a vele készített interjúban arról bölcsekedik, hogy ma szerencsére nem élünk olyan „történelmi határhelyzetben” (sic!), amikor csak *igen* és csak *nem* létezik, amikor semmilyen árnyalat megfogalmazására nincs lehetőség.

Furcsa és tisztességtelen etikáról írni és nem tudni, hogy milyen történelmi korban élünk. Ehhez az ostobasághoz még megjegyzést sem érdemes fűzni.

III. 14.

A felsőbbrendű kultúrák úgy keletkeztek – mondja Nietzsche –, hogy a barbárok („teljesebb bestiák”) az akarat erő és a hatalomvágy birtokában legyőzték az „elpuhult kultúrákat”, melyekből az életerő ellobbant a „szellem és rombolás ragyogó tűzijátékaiban”.

A magam számára írt naplóban megkockáztathatom: a keleti barbárság nem fogja-e legyőzni az elpuhult Nyugatot?

Nem hiszem. Mert a Kelet (értsd: létező szocializmus) nem a Nietzsche szerinti „természetes természetű”, hanem pszichopata és tudathasadásos, s a Nyugattól átvett anyagi civilizációval sem tud mit kezdeni. Néhány hete a Szovjetunió KB⁶² a cipők minőségével és az abban mutatkozó hiányokkal foglalkozott. Izgatottan várom, hogy az Amerikai Egyesült Államok kongresszusa mikor fogja tárgyalni a hőzentráger-kérdést.

III. 15.

Ezen a napon mindig elolvasom az egykor történeteket. Most is Petőfi naplóját⁶³ forgatom, és a tizenkét pontot (*Mit kíván a magyar nemzet?*), ki tudja hányadszor, újraolvasom.

A pesti fiataloknak érdemes volt élniük. Történelmet csináltak. Mi pedig vegetálunk. A tizenkét pont ma is érvényes.

III. 16.

A jelenlegi helyzetünkre Vörösmarty vesszora talál: „Most tél van és hó és hideg és halál”.⁶⁴ De az *Utunk 1985-ös Évkönyvében* íróink kedélyesen anekdotáznak amúgy régi békebeli módra. Ezekben az anekdotákban minden megtisztul és eltömpul, múlt, jelen és jövő.

⁶² A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága.

⁶³ Petőfinék nem jelent meg teljes naplója. Itt arról a *Lapok Petőfi Sándor naplójából* címmel eredetileg 1848. május 1-jén megjelent s röplapként terjesztett szövegről van szó, amely egy tervezett munka elkészült részlete lehetett, s a költő március 15.– április 29. közötti feljegyzéseit tartalmazza, köztük a forradalom napjának eseményeiről szólókat. Lásd *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Martinkó András. Szépirodalmi, Budapest, 1974, 326–337. p.

⁶⁴ Az idézet pontatlan. A helyes változat az I. 15-i naplójegyzetben olvasható.

vendő, ha lesz. Egyszóval: hazudnak és félrevezetnek.⁶⁵ Gyalázatosan. Dühömben Áprily Lajos versét mondom.

„[A vészharang...] Hogy tudsz aludni még?
A világ fenyes-rengetegje ég!
Ragadj szerszámot s ásd az árkot, olts –
és ha kezed nem bírja már: sikolts!”⁶⁶

Kérdemeljük elpusztításunkat!

III. 17.

Választásokát tartanak.⁶⁷ A szokásos felhajtással – majdhogynem cinikusan is. Mert cinikusnak nevezném, ha ahhoz volna eszük. Az előző este legalább égni hagyhatták volna „Iljics lámpáit”⁶⁸ vagy megengedhették volna a személygépkocsik közlekedését,⁶⁹ hogy vigadjon a polgár, disznóhúst zabálva örvendezzen negyven év dicsőségének. De nem így történik. Minek is, a győzelem aránya így is eléri a 99,99%-ot.

III. 18.

Hallom, hogy közel két hétig Kovásznán „nyaralt” a magyar követ.⁷⁰ Legalább egy mondat erejéig megkereshetett volna. Nem tette. Ezért egyáltalán nem bánatoskodom. Az egész magyar diplomáciai testület, apparatcsik alakok tehetségtelen és tehetetlen füzéreként lóg[na]k a semmibe. Külsőségeiknél csak dogmatizmusuk nagyobb.

III. 19.

Betiltották a kézdivásárhelyi előadásom megtartását. Eredetileg a modern kortárs filozófiai irányzatokról kellett volna beszélnem. Közölték, hogy elmarad, mert a fafejűek, akiknek annyi közülük van a kultúrához, mint a zsiráf a szeplőtlen fogantatáshoz, így határoztak.

Mennyire talál helyzetemre Fábry Zoltán kiáltása, „nyelvfosztottan, szóbénítottan”, „minden megszólalási lehetőségtől elütve” egyedül vagyok, mint a koldus.⁷¹ De nem kérek segítséget! A követ tovább kell görgetni, mint Camus-nél az „istenek proletárja”.

⁶⁵ Az *Utunk évkönyv 1985* műfaja valóban és tudatosan az anekdota. Részlet a hetilap főszerkesztőjének, Létay Lajosnak a naptári részt követő előszavából ([33.] p.): „Kiadjuk hát magunkat az olvasónak: lásson. Csevegünk, pletykázunk élőkről, holtakról, történeteket mondunk el, velünk történeteket, eseteket, mással megesteket, ki így, ki úgy, mert emlékezés, látásmód, viszonyulás, hangnem stb. stb., ahányan épp vagyunk, annyiféle. És vagyunk: tárgyilagosaok, szenvtelenek, elfogultak, részrehajlók, ironikusak, fanyarak s megannyi más milyenek – emberek. Eppen, mint én – mondhatná, ha őszinte – a nyájas olvasó.

Hozzá akarunk közelebb kerülni ezeken a lapokon. Nem is rejtett célunk: *meghiitt* közelségbe hozni irodalmunkat az olvasóhoz, tegnapiakat idézve irodalmunk tovatúnt negyven esztendejéből, voltakat, akiket immár csak a ki-kihagyó, a fakuló emlékezet őriz, könyveiken túl arcukat – talán csak egy apró anekdota. Magunkat idézzük, rajzoljuk meg e lapokon, maiakat, kiket még élő valóságukban, talán megszüpítve, talán elrajzolva, de naponta itt látunk.”

⁶⁶ A *Riadó* című négy soros.

⁶⁷ Kizárólag a pártvezetés által jóváhagyott Szocialista Demokrácia és Egység Frontja parlamenti képviselő-jelöltjeire lehetett szavazni.

⁶⁸ villanykörte

⁶⁹ Március 17. vasárnapra esett, és ilyenkor csak a páros vagy páratlan rendszámú személygépkocsik közlekedhetnek, energiatakarékossági okokra hivatkozva.

⁷⁰ Barity Miklósról van szó.

⁷¹ Az idézett szavak Fábry Zoltán 1946-os, a szlovákiai magyarok jogfosztottsága miatt írt, *A vádolt megszólal* főcímű memorandumából valók. Első kötetbeli megjelenése: Fábry Zoltán: *Stószki délelőttök*. Madách, Bratislava, 1968, 371–433. p. Az idézet: 373. p., 431. p.

III. 20.

Csodálkozom (pedig lehet, hogy nem kellene) a román értelmiségi kollégákon, akik valószínűleg ujjonganak, hogy megszüntetik az egyetemeken a magyar nyelvű felvételi vizsgákhoz való jogot.

Miért vagyunk értelmiségiek? Mért, hogy mindig az igazságossághoz és a jogokhoz ragaszkodunk, függetlenül [attól], hogy kit fenyeget veszély. Akit a gyűlölet elvakít, az értelmiségi léttől is megfosztja magát, silány funkcionáriussá aljasodik.

III. 21.

Most olvasom a Magyar Hírlap és a Magyar Nemzet március 15-ről írott megemlékezéseit. Szégyen és gyalázat, hogy ennyire futja, semmitmondó és semmire sem kötelező hitvány szövegekre. Bezzeg majd április 4-én ordítani fognak a harsonák.

Egy nemzetnek nem lehet nemzeti ünnepe olyan nap, amit nem ő vívott ki magának. Magyarország katonai felszabadítása a szovjet hadsereg tette vala. Régen volt, negyven éve, de még mindig ott tartózkodnak, a hódított területet nem engedik ki a kezükből.

III. 22.

Az Utunk hónapok óta a *Cédulázás közben* című külön rovatában folyamatosan közli Marosi Péter emlékezéseit elhalt klasszikus és kortárs írókról. Amint az lenni szokott, az anekdotaszerű mesékben a főhős ő vagy családja, kedvező happy endekkel és kicsengésekkel a jelenre. Éppen az ilyen történetekre van „szükségünk”, ezek a legfontosabb teendőink. Valóságos csodája az emberi nemnek, hogy az ilyen Marosi Péter-féle tele személtládák mindig reátalálnak az elvárt kifejezési formákra. Most nem vállalnak nyílt kiállást a hatalmasok mellett, azért, hogy ki tudja hányadszor átmentsék magukat, ilyen mesékkel altatják a kritikai érzéket és homályosítják a helyzet tisztánlátását.

III. 23.

Az írás nem egyéb, mint a kifejezési forma keresése. A gondolkodás és a nyelv egysége csak adottság. A gondolatnak el kell jutnia a nyelvi megformáláshoz. Az írásművészetnek ez a rejtélye.

III. 26.

A rádióban meghallgattam a magyar pártkongresszuson elhangzó beszédek fontosabb részleteit.⁷² Ami az ún. szomszédos, „testvéri” szocialista országokban élő magyarokra vonat-

⁷² Az MSZMP XIII. kongresszusát 1985. márc. 25–28. között tartották Budapesten. A központi téma a gazdasági nehézségek megoldása volt. A gazdaság egyensúlyi problémái ellenére a növekedést és az életszínvonal emelését előirányzó programot fogadtak el. A *Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának jegyzőkönyve*. Kossuth, Budapest, 1985. A Központi Bizottság beszámolója és Kádár előadói beszéde „a nacionalizmusra nem szabad nacionalizmussal válaszolni” elvet hangsúlyozták (134. p.). Aczél György a nacionalizmusban a nemzeti lét kérdéseire adott „veszedelmes választ” látott (329. p.). Pozsgay Imre hozzászólásában a hazai nemzetiségek és a határon túli magyarok hídszerepének hangoztatásán túl a civilizált állam kritériumának nevezte, hogy a többségi nemzetnek előzékenységet kell mutatnia a kisebbségi nemzettel szemben (418. p.). A román politikát azonosíthatóan „későn jött” nacionalizmusnak nevezte, és a magyar történelmi előzmények miatt nem látta indokoltnak leértékelni a magyar pozíciókat. Részletesen: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág, Budapest, 2007, 343–345 p.

kozik, olyan általánosságok (szólamok), melyeknek irányadó fogantja nem lehet. Magyarán: semmire sem vonatkoznak. Ezeket Guatemalában is el lehet mondani az eszkimókról.

Egyáltalán nem értem, hogy miért volt a román korifeusok körében olyan nagy riadalom és megbotránkozás, hogy a kongresszus irányelvei között szerepelt az a néhány szűkre fogott sor a magyar nemzetiségekről.

A magyar párt és állam egyszerűen impotens ebben a kérdésben.

Az a gyanúm, hogy e mindenható apparátus sem akar cselekedni. A szólamokkal – vérszégyen szólamokkal! – Vakulj, magyar!⁷³ alapon az ellenzéknek játssza az Úr színéváltozását.

A helyzet ugyanakkor groteszk is. A nagy Szovjetunió előtt kell mindezt művelni, ahol háromszázezer magyarba éppen úgy belefojtják a szót, mint Romániában és Csehszlovákiában.⁷⁴ De ez nem mentse a kongresszus határozatlanságára és tehetetlenségére.

III. 27.

Figyelemmel kísérem a magyar pártkongresszust. Elkerülhetetlen a kérdés, hogy szükséges-e pártkongresszust tartani, amikor minden előre eldöntött, előre elkészített forgatókönyv szerint követik egymást az események?

Természetesen az állandó konszenzus és legitimitás hiányában szenvedő vezető rétegnek szükséges a reprezentálás. Legfeljebb a *hogyan* kerülhet szóba. A magyar párt legalább beismeri sikertelenségeinek egy részét. Azt, hogy az életszínvonal nem növekedett, a versenyképesség nem kielégítő stb., stb. Vajon mikor jut el, ha egyáltalán képes erre, a román párt, hogy beismerje az életszínvonal, a jövedelmek csökkenését, a tervek irreális voltát, az energetikai önellátás látványos bukását, a vezetés teljes képtelenségét a gazdasági és társadalmi feladatok megoldására?

Árnyalati különbségek, olykor azonban az árnyalatoknak is jelentőségük van.

III. 28.

Kádár kongresszusi záróbeszédében megemlékezett a határokon kívül élő magyar nemzetiségekről és úgymond „magyar származásúakról”.⁷⁵ Ügyelni kell a kifejezésekre, mert a „magyar származásúak”-tól egy lépés, s máris megszületik a magyar nemzetiségű román, tót, ukrán, német stb. Azért egy főtítkárnak illene ismernie a fogalmakat és azok helyes használatának ideológiai és politikai jelentőségét.

* * *

Alig fejeztem be ebbéli bosszankodó töprengésemet, amikor a rádió hírül hozta a belgrádi albánellenes tüntetéseket.⁷⁶ Mint egykor, nem is olyan régen, bevették az albán kereskedők kirakatait, és bántalmazták, akikről tudták, hogy albánok. Közép-Európa és a Balkán – Bulgária, Koszovó, macedón kérdés, szlovákiai és erdélyi magyarok stb. – ismét forrong. És közben szidjuk a Monarchiát, elítéljük Dél-Afrikát.

⁷³ Akkor mondják, ha valaki csak látszathból tesz vagy ad valamit azért, hogy valamiről elterelje a figyelmet.

⁷⁴ Az 1979-es népszámlálás szerint 144 840 fő, az 1989-es szerint pedig 155 711 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek Kárpátalján.

⁷⁵ „Dolgozzunk azért is becsülettel, hogy a határainkon kívül élő magyar származásúak, magyar nemzetiségűek emelt fővel hallgathassák, ha Magyarországról esik szó.” *A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának...* i. m. 564. p. Földes György szerint Kádár ezzel a formulával oldotta meg, hogy az emigrációban élő magyarság és a határon túli magyarok ne kerüljenek egy kategória alá, amit már a kongresszus előkészítésekor kifogásolt. Földes i. m. 345. p.

⁷⁶ Ekkor a Jugoszláv Szocialista Szövetség belgrádi városi választmánya elítélte a szerb nacionalista megnyilvánulásokat. Magyar Szó, 1985. március 28., 6. p.

III. 29.

Lukács György, bármennyire is hadakozott az elitelméletek ellen, akaratlanul is kidolgozta sajátos felfogását a magukat kiválasztó kivételezettekről. Nem az osztálytudatra gondolok, hanem a *nembeliség fogalmára*, mire késői műveiben annyiszor hivatkozott. A nembeliséghez való felemelkedés képessége a visszahúzó partikularitásról csak keveseknek adatik meg. Esztétikai művét Goethe soraival fejezi be:

„Kit művészet és tudomány
éltet, vallásos is egyben;
kit nem éltet, az legalább
vallásos hadd lehessen.”⁷⁷

Egyáltalán nem lényeges, hogy ezt Lukács mivel indokolja – egykor majd el fog jönni stb. –, mert feloldhatatlanság megérzése idéztette e sorokat.

IV. 1.

Lisznyóban voltam esküvőn.⁷⁸ Több mint másfél évtizede nem jártam a faluban, ahol egy évet tanítottam. Sok ismerős. Ötven körül az ember ilyen visszatérésekkor önmagával is szembesül, és az időt is méri, hogy mi történt.

A falu rosszabb állapotban van, mint valamikor 1960-ban. Nem éreztem az élet dinamikáját, az erős akaratot, csak az élet közvetlenségéből maradt valami. E társadalomnak nincs kötőanyaga, mely valamilyen célok felé egyesítené az embereket. Mindent elborít a közömböség, a tunyaság és az ital. Egy ismeretlen ember mondotta, akinek a nevére sem emlékszem: „Itt is úgy van, mint máshol, mindenki hazudik, csak magával törődik, ha teheti, lop és iszik.” Ez a valóság. A teremben levőkre néztem, és éreztem, ahogy menekülnek önmaguk és a valóság elől.

Nem tudom, miért, Brueghel képei jutottak eszembe.

IV. 2.

Gazda Jóska hozta a hírt Kolozsvárról, hogy a Korunk nem közli az ázsiai termelő mód-ról írott cikkemet. Mind jobban bebizonyosodik, hogy felülről az arctalan cenzúra megszabja, pontosabban kiméri és parancsba foglalja, hogy kiről (kinek a könyvéről) lehet írni, és azt is, hogy kitől nem szabad írást elfogadni. Virtuálisan teljes „rend” uralkodik, kifordult „értékrendszerrel”, aminek semmi köze sincs a valósághoz, melyet elnyomnak, érvényesülni nem hagynak.

* * *

De mit várjunk, amikor Nyugat-Németországba ortodox papokat küldenek kémkedni.⁷⁹ A rádió közlése szerint ezek az urak az igehirdetéssel leplezik titkosszolgálati megbízatásu-

⁷⁷ Lásd Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. Fordította: Eörsi István. Harmadik, változatlan kiadás, Magvető, Budapest, 1978, II. köt., [887.] p. (*Lukács György összes művei*).

⁷⁸ Románul *Lisnău*, Uzon községközponthoz tartozó Kovászna megyei falu. A Bolyai Egyetem elvégzése után 1958-ban Fábián Ernőt Illyefalvára helyezték ki iskolaigazgatónak, majd mivel egyházi esküvővel házasodott, elhelyezték Lisznyóra, ahol többek között orosz nyelvet is tanított. A rokonai szálakon túl az itteni tanítás révén kapcsolódott a településhez.

⁷⁹ A nyugati román emigráció és az ortodox egyházi emberek beszerzéséről lásd: Ion Mihail Pacepa: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomása*. Budapest, 1989, 235–243. p.

kat. Ehhez természetesen az ortodox pátriárka hozzájárulása is szükségeltetett. Milyen egyház az olyan, mely a lélek kufárjait megtűri az egyházban?

IV. 3.

A mai napra, látszólag (!) két jelentéktelen beírás ígérkezik megfontolandónak.

Az erdélyi magyarok (valószínű, hogy máshonnan is!) többször kérték a labdarúgó-mérkőzések közvetítését a Kossuth rádión keresztül. De a magyarországi fejesek ezzel egyáltalán nem törődnek. Mit érdekli őket a több millió magyar ragaszkodása, legalább az éter hullámain, a sportban elért győzelmekhez. Érdeklődésük leiratott! A „nagy felszabadulást” kell dicsérje most,⁸⁰ máskor pedig egészen jelentéktelen dolgokat. Ilyen kormányzat még egy nincs e Föld kereksgén.

Pedig igazán figyelni kellene. Ma olvasom a megyei lapban, hogy az új megyei tanács összetétele fele-fele arányban végeztetett el. [Sic!]⁸¹ Olyan megyében, mint a volt Háromszék, ahol a lakosság nemzetiségi összetétele [szerint a magyarok aránya] még a hivatalos adatok szerint is, több mint 80%, ez merőben szemtelenség és megalázó. Nem mintha ilyen teljesen totalitárius rendszerben az összetétel valamit is számítana, ha a szamarat akarnák megválasztani, a mi „jó” magyarjaink is lelkesednének, ellenvetés nélkül. Így azonban a szándék lepleződik le, a nyíltan kimondott cél, az elnemetlenítés az államhatalom és közigazgatás eszközeivel.

IV. 4.

Vannak közhelyszerű korjelző kijelentések.

Amikor ismerősömet megkérdeztem, hogy mikorra várják a második gyermeket, egyszerűen kijelentette: „Minek? Egy is elég ennek a nyomorúságnak. Miért kellene többet fojtani a szót?” Semmit nem felelhettem.

Az elnyomatás a biológiai fenntartó erőt is megtöri. Ez az igazi pusztulás!

Egy másik, kihallgatott beszélgetés az autóbuszban: két ismeretlen férfiú beszélget.

– Miért van olyan jó kapcsolat az osztrákok és a magyarok között?

– Mert egymás ellen nem uszítanak.

Ez is közhelyszerűen hangzik, de igaz: mindig azok a vétkesek, akik gyűlöletet szítanak, kétségbe vonják mások létjogát, természetes ragaszkodásukat nyelvük és kultúrájuk műveléséhez, lényegében emberi mivoltukhoz. Mert mindenki úgy ember, ahogy közösségének, melybe beleszületik, nyelve és kultúrája formálja. Valakinek emberi mivolta nem általánosságában nyilatkozik meg, hanem sajátosságainak – egyéni és közösségi – gazdagságában.

Arra pedig senki nem formálhat jogot, hogy ezt kétségessé tegye. A bolgárok azért bűnösök – nagycsütörtökön a bűnösnel más [sic!] szót nem használhatok –, mert egyszerűen kijelentik, hogy a bulgáriai törökök nem törökök, hanem eltörökösödött bolgárok, s máris tankokat, fegyvereket vonultatnak fel azok ellen, akik nem hajlandók nevük megváltoztatására.

Régi mese. Iorgáék és mostani tanítványaik is mindent elkövetnek, hogy a csángókról és székelyekről „bebizonyítsák” román eredetüket. A csángókat az ötvenes évek végén milíciával kényszerítették, hogy kérjék magyar iskoláik megszüntetését. Aki nem tett eleget ezen

⁸⁰ Hivatalosan – és tévesen – 1945. április 4-ét tekintették annak a napnak, amikor az utolsó német egység elhagyta Magyarországot. Az utolsó falu, ahonnan kivonultak, e szerint Nemesmedves lett volna.

⁸¹ Lásd: *A megyei néptanács ülészsaka*. Megyei Tükör, 1985. április 3., [1]–2. p. A Megyei Néptanács Végrehajtott Bizottságának, a nevek alapján úgy tűnik föl, kilenc román és hét magyar tagja volt, egy további újabb személy nemzetiségét a név alapján nem lehet megállapítani. Az elnök magyar volt: Rab István.

követelésnek, elverték és meghurcolták. A hasonlóság nem véletlen. Egyazon ideológia és politika egyenes következménye.

A bolgár tendencia Romániában is megvan. Másként mivel lehet magyarázni az olyan hamisításokat tartalmazó szöveget, mely szerint a székelyek – idézek – *constituiesc o „naționalitate diferită de cea maghiară”*,⁸² vagy – néhány sorral lejjebb – *„secuiri sint de neam maghiar sint contrazise total de izvoare și documente autentice”*.⁸³ Csak azt nem tudni, hogy az illusztris férfiú honnan szedi ezeket a „hiteles” forrásokat? A szándék fontos. A székelyeket és a még meglevő csángókat elszakítani a magyarságtól, aztán jöhetnek a belügyi karhatalmi erők fegyverekkel és gumibotokkal, mint Bulgáriában. Ezt a lehetőséget aki nem látja, az vak és süket.

IV. 5.

Mit írhatnék nagypénteken ebbe a naplóba?

Érzem Martin Heidegger igazát. Korunk, melyet annyiszor és annyira dicsőítenek, a teljes kiüresedés, a teljes csőd és a teljes nyomorúság korszaka, a „világéjszaka” kora. Olyan jelentéktelen, hogy Isten hiányát sem észleli hiánynak. E jelentéktelen kor „nem tudja érzékelni még saját jelentéktelenségét sem... S a világéjszaka talán éppen most érkezik el az éjfélhez. A világekorszak talán most vált végleg jelentéktelenné”.

Mi marad nekünk? A hit és remény, ha elég erősek lehetünk erre, a megújulásban. Az éjszakára kell jönnie a virradatnak.

De akkor történhet fordulat, ha saját lényegünket megtaláljuk.

IV. 6.

A létező szocializmus országaiban – jellegzetes kifejezés – *demokratizálnak*. Ezzel szeretnék pótolni, amit nem lehet, a *demokráciát*.

IV. 8.

Veress Dani azt mondja, hogy nagy, kozmikus tehénszarban vagyunk. Nekem csak a tehénszar eredetét illetően vannak kételyeim. E lepény minden bizonnyal nem kozmikus eredetű, magunk is részesei vagyunk létrejöttének és beborítottásunknak.

IV. 9.

Ha jól meggondoljuk, az elnemzetlenítő politika a Szovjetuniótól is tanul. A besszarábiai románok átkeresztelése moldovaiaknak és a cirill ábécé erőszakos átvételése arra vall, hogy az ún. moldovaiakat teljesen el akarják szakítani történelmi gyökereiktől és nemzeti jellegüktől.

Valahogy így okoskodnak: ha ezt teszik a szovjetek, miért ne lehetne az erdélyi magyarokat valamilyen más népségnek kinevezni, melynek nincs jellegmeghatározó kapcsolata az összmagyarsággal.

IV. 10.

A Magyar Nemzet vezércikkírója a „legnagyobb nemzeti ünnep” napján Wesselényi Miklós egyik beszédéből idéz, hogy a „nemzeti hév, a buzgó érzet” a polgári államban nem fő

⁸² A magyaroktól eltérő [különböző] nemzetiséget alkotnak.

⁸³ Annak, hogy a székelyek magyar fajúak [volnának], minden hiteles forrás és dokumentum ellentmond.

cél, sokkal inkább fontosabb a szellemi és anyagi jólét kiterjesztése mentől több emberre.⁸⁴ Szépen hangzik. De mi célt szolgál? Az önigazolást. Arra viszont a bölcs cikkíró nem gondol, hogy a legfontosabb a nemzeti lét megőrzése, megmentése mindazoknak, akik magyarok akarnak maradni. A libamájért nem lehet milliókat feláldozni és ajnározni azokat, akik az országot negyven év elteltével is akadályozzák önálló cselekvésében.

IV. 11.

Újabb „tanügyet javító” intézkedések. Ezután a lecketerv nem lecketerv, hanem *technológiai terv*, a nevelőtanács pedig a *dolgozók közgyűlése*.

Primitív demagógia. Azt hiszik, hogy az elnevezések megváltoztatásával a minőség is javul a fennen hirdetett dialektikus és történelmi materializmus országában.

Az élelmiszerjegyek (kartela) is új néven forgalmaztatnak. Abonamentnek (előjegyzésnek) keresztelték [őket]. Azzal a primitív hittel, hogy az elnevezés elrejti a valóságot, a gazdasági és kulturális csődöt.

IV. 12.

Az óvodák díszítését is meg kell változtatni. A meseképeket le kell szedni, helyükbe aktuális politikai képeket rakni – hangzik az ellentmondást nem tűrő parancs.

Lényege: már kisgyermekkorban elkezdni az agymosást, hogy semmi másról ne maradjon emlék, csak az apparatcsikok tetteiről.

Ortodox misztika!

IV. 13.

Azzal, hogy megszüntetik az egyetemekre a magyar nyelvű felvételi vizsgát, semmi más nem akarnak elérni, mint a nemzetiségi egyetemi hallgatók számának csökkentését, és olyan pánikot kelteni, hogy a szülők gyermekeiket már az elemi és a középiskolákban a román tagozatra írássák. Mert ha valaki magyarul felvételizik és az egyetemen románul tanul, vagy megtanulja az „unii național”⁸⁵ ország államnyelvét, vagy megbukik. Mindenképpen, ha elvégzi az egyetemet és főiskolát, fog tudni románul. Annál is inkább, mert a magyar nyelvű kurzusokat régen megszüntették még a volt Babeş–Bolyai egyetemen is (most Kolozsvári Egyetem), az egyesítési okmány előírásai ellenére.

IV. 14.

Egyszer József Attila írt, ahogy ő nevezte, egy cikket, amelyik elejétől végig marxista, és a mozgalom korifeusai nem értették. Miért? Mert azok az emberek nem álltak azon a fokon, hogy megértsék a mélyebb fejtegetéseit. Egymás után kilincseltek, hogy Attila megmagyarázza [sic!] a cikk lényegét. Köztük Sándor Pál is, aki azt a bűnrössz könyvet írta a magyar filozófia történetéről.⁸⁶

Jellegzetes példa a zseni és a mozgalom viszonyára.

⁸⁴ Keserű Ernő: *A kor parancsa*. Magyar Nemzet, 1985. április 4., [1.] p.

⁸⁵ Helyesen: unitar național = nemzetileg egységes.

⁸⁶ Sándor Pál: *A magyar filozófia története 1900–1945*. I–II. köt., Magvető, Budapest, 1973 (Elvek és utak).

IV. 15.

Vagy két évtizede F. János elment Miklóshoz, hogy beárulja az ellene szövetkezőket.⁸⁷ Egy darabig elviselték, majd csúnyán kiebrudalták a kasztból. Sors, melyet nem lehet elkerülni. Ugyanakkor kórdokumentum is az elfajulásról.

Ha hittel prófétált volna, akkor is bohóc maradt volna a cirkusz porondján.

IV. 17.

Fényes magyar labdarúgó-győzelem Bécsben. Még leírni is szép: Magyarország – Ausztria 3–0.⁸⁸ Ezekre a győzelmekre nagy szükségünk van.

A mérkőzést mécses világánál hallgattam, mert éppen áramszünet volt, amikor szerte Európában színes TV-adás közvetítésen keresztül lehetett követni a mérkőzés fejleményeit. Ott színes adás, Európa sötét felében pislákoló mécses. Ez is a századvéghoz tartozik.

IV. 18.

Különös fia-borja az emberi elme elfajulásának az ódondász⁸⁹ nacionalizmus a huszadik század végén. A gondolkodás teljes megfeneklése, mely azonban a legvadabb gyűlöletet terjeszti. Az emberek, az eltömegesedés eredményeként, mégis fogékonyak, ráharapnak, hogy kiéljék elfojtott indulataikat *mások* ellen.

IV. 19.

Az újságokból értesülve, a *Redl ezredes* című film (Szabó István alkotása) egyes osztrák lapokban nagy visszatetszést váltott ki.⁹⁰ Történelemhamisítással vádolják, a filmben az osztrák tisztikar, mely négy évig harcolt, szadistákból, iszákosokból és kurafiakból állt stb. Értem a felháborodottakat. Akárhogy is magyarázzák a dolgot, az Osztrák Köztársaságnak még mindig nincs, mert nem is lehet történelmi gyökere, múltja elszakíthatatlan a Habsburg Birodalomtól. Kényszerállam, mert a kényszer hozta létre a hordaléktalajon. A nagyhatalmi politika nem tud tradíciókat teremteni kreatúráinak.

IV. 20.

Kialakulóban van immáron, bár ezt előbb is észrevehettük volna, hogy a gettóba szorított nemzetiségnek „értékrendjét” is kívülről, hatalmi szóval megszabják. Elrendelik, hogy kiról lehet írni, kiról lehet megemlékezni, tollforgatókat egyszerűen kitiltanak az irodalmi közéletből, előírják a hagyományokat, aki nem tetsző személyiség, annak még a nevét sem szabad emlegetni.

Ez a pszeudoértékrend azonban senkinek sem kell. Csak a hatalomnak a kirakatba, hogy lám, nálunk a nemzetiségi kultúra is „floreál”⁹¹ az össznemzeti kultúra részeként.

⁸⁷ Azaz Fazekas János Nicolae Ceaușescunak „jelentett” a párton belüli rivalizáló csoportok egyikéről.

⁸⁸ Világbajnoki selejtező mérkőzés volt.

⁸⁹ ódon, elavult, avított, ócska

⁹⁰ Szabó István filmje kapcsán a történelmi hitelesség és a fikció ütközésének kérdésében Magyarországon is sok cikk született. Lásd ehhez Száraz György: *A kém meg a vadkan*. Magvető, Budapest, 1985 (Gyorsuló idő).

⁹¹ virágozik

IV. 21.

Szövegetik mindenféle a legendákat a fasizmus felett aratott győzelemről. Mindenki sajtó szájá íze és képzelődése szerint kanyarít nagyfenekű ábrát részvételéről.

A szovjet fáma arról dalol,⁹² hogy nélkülük elpusztult volna a világ. Most már arról is zengedeznek [román történészek], hogy Románia volt a negyedik hatalom, és kereken hat hónappal rövidítette meg a háborút.⁹³ Ezt az érdemet akkor sem és most sem ismerik el, nagy fájdalomra azoknak, akik ezt elhiszik.

Még valamire emlékszem. Arra az egymillió [román] hadseregre, mely a Szovjetunió ellen harcolt. És nem kevésbé arra a kényszerhelyzetre, ami Romániát a háborúból való kilépésre készítette.

Hogy a zűrzavar még nagyobb legyen, egy szovjet közlemény 320 ezer szovjet katonáról ír, akik Románia felszabadításáért életüket áldozták.

Uraim, hol a tárgyilagosság?

IV. 22.

Kallós Miklós és Gáll János elmeszüleményeit olvasom; az öreg kurvák jutnak eszembe, akik magukat olcsón árulják.⁹⁴ S mindig akad, aki megvásárolja őket. A ferdehajlamúak.

IV. 23.

Midőn a román miniszterelnök Budapesten elvtársi légkörben tárgyal és gazdasági engedményekkel traktálják,⁹⁵ a *Forum*ban közhírré tétetett,⁹⁶ hogy csak azokra a „szekciókra” lehet magyar nyelven felvételizni, melyeken ezen a nyelven is folyik oktatás. Ez a rendelkezés gyakorlatilag megszünteti anyanyelven a felvételi vizsgák tételét.

Ilyen mélypontra története során sohasem süllyedt a magyar államiság.

IV. 24.

Színes videófelvételen meg akartuk nézni a magyar-osztrák labdarúgó-mérkőzést. A belügyi hatóságok azonban betiltották. Így a mai szórakozásom elmaradt. Már ez is tiltott!

Közben Budapesten folytatódnak a szocialista együvé tartozás jegyében a magyar-román tárgyalások, hogy még jobban megerősítsék a szocialista országok egységét.

Minket senki más nem korlátoz és fenyeget, csak a kapitalizmus.

⁹² Bizonytalan olvasat.

⁹³ Ilie Ceaușescu–Florin Constantiniu–Mihai E. Ionescu: *Kétszáz nappal korábban. Románia szerepe a második világháború megrövidítésében*. Kriterion, Bukarest, 1986.

⁹⁴ Kallós Miklós a kolozsvári Babeș–Bolyai Egyetem filozófia-szociológia tanszékének vezetője volt, Gáll János pedig ugyanott a tudományos szocializmus oktatója, Fábán volt tanárai. A korabeli romániai magyar orgánumbokba rendszeresen írtak a hivatalos ideológiát népszerűsítő (vezér)cikkeket.

⁹⁵ Constantin Dăscălescu román miniszterelnök április 23–24-én tárgyal Budapesten. Kádár János azt a vádat próbálta elhárítani, hogy a magyar sajtóban örülnek a romániai gazdasági problémáknak. Lázár György miniszterelnök egy sor problémát felvetett, de a román fél kitért érdemi tárgyalásuk elől. A záróközleményben sem volt utalás a nemzetiségekre. Földes i. m. 342–343. p.

⁹⁶ Minden valószínűség szerint az oktatási minisztérium kiadta, a felsőoktatás kérdéseit tárgyaló *Forum* című havi folyóiratra hivatkozik. Ennek 1985 februári, illetve márciusi számában is terjedelmes közlemények foglalkoznak az egyetemi felvételik megszervezésével, az érvényes tankönyvekkel stb. De egyetlen szó hivatkozást sem találtunk a felvételi *nyelvére* vonatkozóan. (*Concursul de admitere în învățămîntul superior – 1985. Forum, 1985/2 sz., 75–84. p., illetve Admitere în învățămîntul superior – 1985. Organizarea și desfășurarea concursului. Forum, 1985/3. sz., 66–70. p.*)

IV. 25.

Szimpozion Sepsiszentgyörgyön a szokásos módon.⁹⁷ A tárgy: Románia részvétele a második világháborúban. Az illusztris előadók, köztük generális, doktor stb. dolga egyszerű. A kitervelt tárgyról elmondanak minden olyant, ami a jelenlegi politikai vonallal egyezik, függetlenül a tényektől. Ezekben a szónoklatokban a logikai rendezésnek nyomát sem találni. Az egész primitív demagógia.

IV. 30.

Olyan rendeleteket bocsátottak ki, melyek elrendelik az óvodákban a meseképek leszedését, s helyükbe az ún. megvalósításainkról és a politikai látogatásokról készített képeket kell rakni.

A kisgyerek már eleve élmények nélkül kell felnőjön, hogy az ideológiai sablonokba be lehessen pakolni.

Idetartozik, hogy egy 3-6 éves gyermektől elvárják a politikai vezetők és funkcióik ismeretét. Olyan fogalmakét, melyeknek jelentésével nem lehet tisztában. Ez őket azonban nem érdekli.

V. 1.

A lemez- és bútorgyárban május 1-jén is dolgozni fognak, mint minden olyan vállalatnál, ahol az előirányzott tervet nem teljesítették. Arra egyáltalán nem gondolnak, hogy a termékeket el tudják-e adni.

Elidegenedés. A dologi tárgy fontosabb a munka ünneplésénél is.

V. 3.

Ezen a napon is agymosás. Szimpozion Szentgyörgyön a fasizmus felett aratott győzelemről.⁹⁸ Mindezt azért [teszik], hogy bizonyítsák Románia óriási hozzájárulását mint „negyedik hatalom”-nak a második világháborúban kivívott katonai és politikai diadalhoz. Másképpen nem is történhetett olyan népnél és államnál, mely több évezrede a társadalmi haladásért, függetlenségért és szabadságért folytatott harc történelmi szubsztanciáját hordozza. Ebben az összefüggésben érthető az a tézis, hogy a román állam soha igazságtalan háborút nem folytatott. A módszer egyszerű és primitív: elfelejtik a tényeket, és azokat demagogikus szóáradatokkal helyettesítik.

V. 4.

Mi jelzi az idő múlását? Halottas háznál voltam, ahol csak arról beszéltek, hogy milyen előjelek, sejtések, álmok, megnyilatkozások sugallták, amit a balga ember nem ért, a tragikus vég bekövetkezését. S minden előre megíratott a sors könyvében, és az elkerülhetetlenül bekövetkezik.

⁹⁷ A sepsiszentgyörgyi Szakszervezetek Művelődési Házában rendezték meg az RKP Kovászna megyei bizottsága és a bukaresti Katonatorténai és -Elméleti Intézet szervezésében. Címe, illetve témája: *A fasizmus feletti győzelem napja. Románia állami függetlenségének napja*. Hír: Megyei Tükör, 1985. április 1. 1. p. (Ünnepköszöntő rendezvények.)

⁹⁸ A sepsiszentgyörgyi Szakszervezetek Művelődési Háza kistermében *Május 9., a román állam függetlenségének napja* címmel tartottak szimpóziumot. (A nagyteremben ekkor éppen kórusok, kamarazenekarok léptek fel.) Híradás: Megyei Tükör, 1985. május 3., 4. p.

Az egyszerű emberek ma is úgy gondolkodnak és éreznek, ahogyan évszázadokkal előbb. Vagy a halál közelsége tesz babonássá? Racionalitás csak a tudományokban van. A köznapi gondolkodás nem érzékeli az idő múlását a lét határhelyzeteinek megítélésében.

V. 5.

Arról beszélgetünk, hogy milyen magas műveltséggel rendelkeztek az előző korok vezető rétegei, ha úgy tetszik, az uralkodó osztály: arisztokrácia, köznemesség, polgárság. Kifinomult művészi ízlés, irodalmi és művészeti érzék, az alkotás megbecsülése, nyelvismeret, könyvtárak, utazások, hagyományok. Most? Mindebből jószerivel semmi. Az apparátus mindent lerombol, még pontosabban: likvidál. Primitívség. Még a fordulatot, színes nyelvet is elkoptatja.

A visszaesés a korai, hatalomátvétel előtti kommunistákhoz viszonyítva is szembetűnő. A mozgalomhoz csatlakozó értelmiségiek még megőriztek valamit a kultúra értékeiből. A vörös akadémiák neveltjeire a demagógia a jellemző, az ízlésficam, az apologetika és az olyan irodalom és művészet kényszerű elismerése, mely az ő akaratukat hivatott fennen ilusztrálni.

V. 7.

Fl. Tudoran bátor ember.⁹⁹ Nem tudni, mi lesz vele? Vagy kiűzik az országból, mint Gomát,¹⁰⁰ vagy hirtelen elköltözik az élők világából.

Annyira nem bátor a rendszer, hogy koncepciót pert akasszon a nyakába. De mit fog csinálni a többi író, akik nem tartoznak a szűkebb hatalmi körhöz? Az esemény okoz-e olyan krízist, mely képes az értelmiséget nyílt színvállásra kényszeríteni? Nem hiszem. A falak közötti suttogáson és háborgáson kívül más nem lesz. Pillanatnyilag Romániában nincs olyan tényező, mely válságot tudna előidézni.

V. 8.

Az Oktatási Minisztérium ellenőrei az óvodákban a három-négy éves gyermekeket vizsgáztatják román nyelvismeretből. Olyan gyermekeket, akik most tanulják anyanyelvüket. Mit lehet erről is mondani? Enyhének találok a kegyetlen vagy diszkrimináció kifejezéseket. De éppen annyira nem találok az embertelenség vagy más ehhez hasonló szóhasználat sem. Közben harsognak a szózatok a „forradalmi humanizmusról”, az ember megbecsüléséről, a sokoldalú személyiségről. A gyermekekkel szemben nem éreznek irgalmat.

Madáchcsal mondom:

„... Ím, nagy Isten,

Tekints le és pirúlj, mi nyomorúlt

Akit remeknek alkotál, az ember!”¹⁰¹

⁹⁹ Dorin Tudoran költőről van szó, aki 1985-ben éhségstrájkot folytatott, majd elhagyta Romániát, és az Egyesült Államokban *Agora* címmel alternatív kulturális folyóiratot adott ki.

¹⁰⁰ Paul Goma 1956-ban Bukarestben részt vett a budapesti forradalommal szimpatizáló diákszervezkedésekben, és ezért két évre börtönbe zárták, majd 1963-ig kényszerlakhelyen élt a Bărăganban. 1967-ben Romániában betiltott munkáit külföldön engedély nélkül kezdte publikálni, 1977-ban aláírta a Charta '77 Prágából indult emberjogi tiltakozó felhívást, és ezt követően az év novemberében Franciaországba emigrált. A nyolcvanas években a román titkosszolgálat többször megpróbálta meggyilkolni.

¹⁰¹ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Tizennegyedik szín.

V. 9.

Döbbenetes, hogy az évforduló mi mindenre szolgált alkalmat. A csehek is kitalálták a maguk dicsőítésére a prágai felkelést, a fegyverletétel előtti és utáni napokra. A felkelés azonban nem volt egyéb, mint a visszavonuló német alakulatok katonáinak lemészárlása. De kell nemzeti glória, az antifasiszta hagyomány. Bezzeg 1938-ban és 1939-ben majdnem virággal fogadták a Prágába bevonuló cseh¹⁰² csapatokat.

V. 10.

Erősen bizok a barátaimban és ismerőseimben, főleg segíteni akarásukban, és mindig csatlakozom. Most is vártam, hogy a Madáchról készülő tanulmányom elkészítésében érezni fogom támogatásukat.¹⁰³ Nem így történt. A szükséges könyvek beszerzésében sem segítenek.

A bizalommal takarékoskodni kell. Mindig magamra maradok.

V. 12.

Két fiatal, még húszévesek sincsenek. Nem bírják, semmi jövőjük, kilátásaik elfogytak. Mit csináljanak? Nem tudok tanácsot adni.

Erre a kérdésre olyan, akit az *endlösung*¹⁰⁴ fenyeget, éppen úgy, mint őket, nem tud felelni.

Még a sírjainkból is ki fognak dobni.

V. 13.

A román politikusok a külföldi diplomaták és más szellemi férfiak előtt gyakran hivatkoznak arra, hogy a román népet *csak* diktatúrával lehet kormányozni. Így lesz a „poporul multimilenar” és „poporul eroic”-ból¹⁰⁵ rakoncátlan és megbízhatatlan csöcselék, a háta mögött. Szemtől szembe dicsérik, a kulisszák mögött azonban semmire sem méltatják.

A Balkánon a világ így mégyen.

V. 14.

Szerencsénkre a háború befejezésének negyvenéves évfordulója a végéhez ért.

Kelet-Európában igazi Nagy Cirkuszt rendeztek, erőt fitogtató mutatványokkal, szemérmetlen hazugságokkal, bohócokkal, rehabilitációkkal, emlékezetkihagyásokkal, dagályos beszédekkel. Émelyítő volt és mélyen elszomorító, hogy hová sülyedhet az emberi elme. Amikor szembe kellene néznünk a történeteken keresztül önmagunkkal, gátlástalanul hazudunk, újra kieresztjük a palackból a gonoszt.

¹⁰² Értelemszerűen: német csapatokról és 1939 márciusáról van szó.

¹⁰³ A tanulmány csak jóval a diktatúra bukása után jelent meg: Fábíán Ernő *Az élet értelme. Tanulmány Madách Imre filozófiájáról*. Trisedes Press Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997. Bevezetője szerint Fábíán „a nyolcvanas évek közepe táján” a Dacia Kiadó fölkerésére írta, s a megbeszélt időben le is adta a kéziratot, de közben magát a szöveget betiltották. Lásd még az 1985. VI. 17-i naplóbejegyzést.

¹⁰⁴ Endlösung – végső megoldás, a nácik nevezték így a zsidók kiirtását, illetve az erre vonatkozó döntést. Másfél hónappal később a monori tanácskozáson (június 14–16.) Csurka István megfogalmazásában „a kisebbségi magyarság élete az »Endlösung« szakaszába jutott”. *A monori tanácskozás. 1985. június 14–16.* Szerk. Rainer M. János, 1956-os Intézet, Budapest, 145. p.

¹⁰⁵ több ezer éves nép és hősi nép

V. 15.

Nem értem, hogy miért közöl a Kortárs sorozatban olyan naplórészleteket, mint a Vas Istváné? A márciusi számban egyébről sem fecseg, mint a szerelmeiről, nemi tornáiról alkalmi találkahelyeken. Kit érdekel, és miért fontos ezeket tudni? Karinthy Ferenc naplója pedig egyenesen csapnivaló, silány és üres.¹⁰⁶

Ha meggondolom, hogy a márciusi számban túlteng a napló és emlékezés, mert az említettek kivül másoktól is közölnek e műfajból, joggal kérdezhetem, miért szerkesztik a folyóiratot? Mert a formában engem inkább az antológiákra emlékeztet, a régi idő történeteit helyezve előtérbe.

Ha valaki naplót [ír] vagy az emlékeit írja meg, adja ki könyvben. A folyóirat pedig – ha még programszerűnek hangzik is – legyen keresztmetszete és villanyozó ereje a szellemi életnek. Érzem a kort, melyben élek. Vas István és Karinthy Ferenc semmit sem éreztet, legfeljebb (Vas István) a szexuális fantáziámat ugráltatja, hogy milyen jó teste lehetett Karolának a Kossuth Lajos utcában.

A nagy öregek tiszteletének is van határa.

V. 16.

Romániában a nemzetiségi kérdés teljes és végleges megoldása egyenlő a náci endlősüggel. Az életlehetőségek terrorisztikus megvonásával. Közben Pozsgay Imre a magyar pártkongresszuson arról szónokolt, hogy a civilizált országban a többségnek kell előzékenynek lennie a kisebbséggel szemben.¹⁰⁷ A Balkánon ezt nem figyelmeztetésnek, hanem biztatásnak értik. Nem lehet arra számítani, hogy erre hallgatnának. Azért sem, mert önimádó részegségükben elhitték uralomra hivatottságukat.

V. 18.

Az újabb intézkedések szerint a tablókat le kell szedni a folyosók falairól. Ezt tették a színházban is. A színészek képei nem alkalmasak az előcsarnok díszítésére.

A propaganda mindent felfal és senki nem lehet népszerű.

V. 19.

Az egyéni életet teljesen leszorítják a vegetáció szintjére. Ezért fosztják meg az egyéneket életcéljaiktól, fojtatják el vágyaikat, törekvéseiket, rombolják szét a kapcsolataikat, s akadályozzák a kommunikáció minden lehetséges formáját.

Az e helyzetből való kilábalás pillanatnyilag teljesen reménytelennek tűnik.

V. 22.

Munkásokat toboroznak a motrui bányákba.¹⁰⁸ Egészen pontosan: arra kényszerítik az embereket, hogy négy-öt évre szerződést kössenek családjukkal együtt. Főleg magyarokat, hogy helyükbe a Kárpátokon túlról hozzanak munkaerőt, mert mindig arról panaszkodnak, hogy nem áll rendelkezésükre elegendő számú munkáskéz.

¹⁰⁶ Az utalt emlékirat- és naplórészletek: Vas István: *Azután. Nehéz szerelem IV. (Emlékirat, 1. rész.)* Kortárs, 1985. 3. sz., 67–89. p.; Karinthy Ferenc: *Recordare. (Napló) II. (befejező) rész.* Uo. 21–41. p.

¹⁰⁷ Lásd az 1985. III. 26-hoz tartozó lábjegyzetet.

¹⁰⁸ Motru Olténiában, Gorj megyében található bányászváros, 22 000 lakossal. 1966-ban kezdték el építeni mint a Motru völgyében folyó lignitbányászat központját.

Ez is a belső gyarmatosítás jellegzetes példája. Ezért hangoztatják annyira a szuverenitást és a belügyekbe való be nem avatkozást.

Civitas diaboli.¹⁰⁹

* * *

A bolgár küldött az ottawai konferencián arról szónokol (feleletként a bírálatokra), hogy a bulgáriai törökök lényegében eltörökösödött bolgárok.¹¹⁰ Akaratlanul is eszünkbe jutnak a román „teóriák” a székelyekről mint elmagyarosított románokról.

Ez a másik módja a belső gyarmatosítás endlőségének.

V. 23.

Milyen különös, Baudelaire fejtegetéseit olvasom a megszállottakról, akik „undok képükben gyönyörködnek”, a „gőzgép- és gyufafilozófiák követői”-ről, amikor az ablakon behallatszik a szomszédasszonyok beszélgetése, hogy a „fiatalokat munkára viszik”, és nincs mit csinálni, „muszáj menni”. Teljes belenyugvás a megváltoztathatatlanba, a fátum akaratába. Fel sem merül bennük, hogy a kényszernek nem szükséges engedelmeskedni, mert mindig uralkodtak fölöttük, egész eddigi életük nyomorúságos kiszolgáltatottságban telt el, azokat szolgálták, akik „undok képükben gyönyörködtek!” és „gyufafilozófiákat” gyártottak házi használatra.

* * *

E rabszolgasorsra ítétek elismerik az általuk megszavazott, polcra emelt Geométerek terveit és akaratát, teljesítik teendőiket, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is módosítanák azt. Ezzel beteljesítik elidegenedésüket emberi lényegüktől.

V. 24.

Végre a magyar küldött az ottawai emberjogi értekezleten szóvá tette a nemzetiségi kérdést, és elítélte a nacionalizmust.¹¹¹ Ilyen nem történt az elmúlt negyven év alatt. Véleményét burkoltan mondotta, de félreérthetetlenül. Engedmények ettől sem várhatók, jelentősége azonban nem tagadható, mert mindenképpen felkelti a nemzetközi közvélemény figyelmét.

A Helsinkiben elismert status quo nem jelentheti a nemzetiségek teljes kiadatását a szuverén államhatalom akaratának. Az európai béke nem biztosítható a 40-50 milliós nemzetiségek helyzetének demokratikus rendezése nélkül. Ennek nemzetközi fórumát is meg kellene teremteni.

V. 26.

Akárhogy is fékezem magam, mégis *ki kell* mondanom, hogy az utóbbi fél század legnagyobb csapásának tartom azt a kétségbevonhatatlan tény, hogy Európának ebben a felében fokozatosan, de feltartóztathatatlanul a *febris balkanien*¹¹² mindenkit elragad.

Nincs bennünk semmi ellenállás.

¹⁰⁹ Civitas diaboli – lásd az 1984. IV. 1-i naplóbejegyzés jegyzetét.

¹¹⁰ Az Ottawai Emberi Jogi Konferenciára 1985 májusában került sor a Helsinki Értekezlet tizedik évfordulóján.

¹¹¹ A konferencián Demus László magyar küldött, kiállva a nemzeti kisebbségek védelme mellett, kifejtette, hogy „a nemzetiségi kérdést nem lehet egyszer s mindenkorra megoldani, a magyar kormány elemzi változó helyzetüket”. Földes i. m. 349. p. Ez is befolyásolta az angolszász küldöttségeket, hogy Romániát is bírálják az emberi jogok megsértéséért.

¹¹² balkáni láz

V. 27.

Charles Baudelaire gyűlölte a belgákat, unalmas és kisszerű nyárspolgároknak érezte őket. Különösen a belgiumi utazása után (1864) szidta a *Belga Társaságot*.¹¹³

Ez sovinizmus volt-e vagy a nyárspolgarság gyűlölete? Ez a kérdés.

V. 28.

A protestantizmus racionalizmusa mondhatni természetes védettségben részesít a vallási extázis[sal] és a színpadias külsőségekkel szemben. A halált is úgy fogadjuk el, mint megmásíthatatlan tény, ésszerű belenyugvással az elkerülhetetlenbe.

Az ortodoxok siránkozása és babonás szokásaik az érzelmek felkorbácsolására jők, extázis keltésére, mely tüntetően színpadias formáival elidegenít annak megértésétől, ami történt.

V. 29.

Ami Brüsszelben a BEK döntő mérkőzésén történt, minden emberi képzeletet felülmúl.¹¹⁴ Az angol sihederek vandalizmusa elgondolkoztató esemény. Hová jut az ifjúság eszmények nélkül? Brutalitáshoz, értelmetlen öldökléshez, romboláshoz. A kultúra értékeinek megtagadása felszabadítja az elfojtott ösztönöket. Most már úgy látom (vagy: hajlok erre a véleményre), hogy e tragikus kifejelek ott kezdődtek, amikor tért hódított a kábítószer, az alkoholizmus, a modern tömegzene, mely a hangerősség növelésével éppen a tudatosság kikapcsolását tartja elérendőnek. Ennek egyik centruma Anglia. A modern dühöngés ott kezdődött.

Anglia hanyatlása olyan embernek, aki az angol modellért lelkesedik, elkeserítő. Elveszti gyarmatait, meginog gazdasági stabilitása, másod-, ha nem harmadrendű hatalommá süllyed, a színes bőrűek előzőnlík az országot, és íme, ifjúsága csak rombolni tud a kontinensen. Ki tudja, hányadszor?

V. 31.

Az ottawai, emberi jogokról folyó konferencia is a szuperhatalmak vetélkedésének jegyében vitatkozik. Majdnem mindig az kerül szóba, hogy a Szovjetunióban mit nem tartanak be. A többi létező szocializmus jogsértéseit csak úgy mellékesen említik. Feltűnő, hogy Lengyelország sorrendben másodikként szerepel, jóval előbb, mint Románia vagy Csehszlovákia, ahol az emberi és nemzeti jogok megsértésében és korlátozásában a szovjet példaképet is megelőzik. A lengyeleknél a diktatúra ellenére is az egyház, Wałęsa¹¹⁵ tényező, elhangozhat ellenzéki vélemény. Hol van ettől Románia vagy Csehszlovákia?

A román delegátus nem zárkózott el a tárgyalások elől, ún. bilaterális eszmecserét javasolt az országok között, amit a demagógia majd jól ki tud használni. Szemfényvesztés! Kibúvó a felelősség alól. Mivel ez nem egyezik a merev szovjet elzárkózással, a Nyugat hallgat a romániai állapotokról, mert őket a szuperhatalmi vetélkedésen kívül az égvilágon semmi sem érdekli.

¹¹³ Költői előadói esteket tartott, de ezek nem voltak sikeresek. Baudelaire nem volt megelégedve a fogadtatásával, és a Belga Társaságot hibáztatta.

¹¹⁴ Május 29-én 38 szurkoló vesztette életét a brüsszeli Heysel Stadionban a brit szurkolók által provokált verekezésben a Bajnoksapatok Európai Kupája, Juventus–Liverpool döntője előtt.

¹¹⁵ A Szolidaritás lengyel szakszervezeti mozgalom egyik alapítója, 1980–1981-ben a mozgalom vezetője; 1981–1982-ben internálták, majd 1983–1987 között újra a gdański hajógyár munkásaként dolgozott. 1983-ban Béke-Nobel-díjat kapott.

VI. 1.

Egy esszéregény tervét forgatom a fejemben egy olyan személyről, aki legalább húsz évig mint katona, egyrészt a kényszerítő körülmények hatására, mindig a hódítók oldalán állt (második világháború, idegenlégió, Vietnam, Algír). Nincs egyéni vétke, soha nem gyilkolt, de nem akart soha a győztesek és a csőcselék áldozata lenni, ezért elfogadta azokat a feltételeket, melyek kínálkoztak. Nem a bőrét menti, hanem integritását, tévedéseivel és tévelygéseivel együtt. Öregkorában azonban elkerülhetetlenül bekövetkezik a kritikai önvizsgálat. A Semmivel (halál) való szembesülés, a *metafizikai büntudat*.

Miért bűnös? Semmiképp sem azért, mert gyilkolt, sem pedig azért, mert nem állott a haladás oldalán. Felelősséget érez, mert részese volt a rombolásnak. Ehhez a felelősségérzésben és büntudatban akkor is eljutott volna, ha Sztalin katonái közé áll vagy átszökött volna a Vietkonghoz. A *metafizikai büntudatban* az ember sohasem azt keresi, hogy melyik ideológiai és politikai rendszer volt haladó, hol kellett volna helyét megtalálja! Az érdekek szerinti evilági tájékozódás érvényét veszti, akárcsak az ideológiai fogalmak. Bűnösök vagyunk, mert erőszakkal, hazugsággal, fortélyainkkal, csalásainkkal, politikálásainkkal létünk rendje ellen cselekedtünk. Így önmagunk ellen is.

VI. 2.

Kovászna megye az összes megyék közül a legprimitívebb, vezetői „jóvoltából”. Gyávák, félnépek, meghunyászkodók, műveletlenek, primitívek. Más megyékben még a szűkös körülmények között is próbálkoznak valami hasznosat csinálni. A nagyváradi színház Zilahy Lajos drámáját játssza, immár a másodikát¹¹⁶ röpké két év alatt. Az itteni „okosok” még egy kortárs román szerző (!) szindarabját is hónapokig *vizionálják*, többször is, háromszor-négyszer, amíg előadását engedélyezik. A kezdeményezések és az értékek megfojtására specializálták magukat, abban a félelmükben, hogy valami tévedés nehogy a felsőbb polcokra ülők előtt el-kárhoztassa őket. A kultúra ún. irányítói nemcsak ostobák és primitívek, hanem szégyenteljesen gyávák is.¹¹⁷

Ez Kovászna megye 1985-ben!

VI. 3.

Megnéztem Zilahy Lajos *A szűz és a gödölye* című drámáját.¹¹⁸ A polgári család felbomlása. Jól választott Zilahy, amikor a festményt tette jelképpé, mert ezzel kiemeli a klasszikus polgár művészet- és kultúraszerejét. A mai nézőnek nem sokat mond. Az előadás alatt szociologizáltam. Az uralkodó osztályoknak – arisztokrata, polgár – szükségük volt a művészetekre, az irodalomra. A mostani apparatcsikokról (ha úgy tetszik: az új osztály) még a legjobb akarattal sem lehet elmondani, hogy valamit is támogatnának. A művésztől és az irodalomtól félnék, ezért nem tűrik maguk körül. Gyanús a szó, a kép, a hangjegyek, mert egy

¹¹⁶ Korábban Zilahy *Fatornyok* című, náciellenes darabját játszották. A román és a magyar színházi repertoár szerinti kvótában a legtöbb darabnak hazai szerzője kellett hogy legyen. Mivel mindenki hazainak minősült, aki a korabeli Románia területén született, a nagyszalontai származású Zilahy is belefért ebbe a csoportba. A másik feltétel a jogdíjról való lemondás volt, amelyet a nagyváradi színház a nagyszalontai személyes kapcsolatok révén tudott elintézni.

¹¹⁷ Romániában a korábban már máshol bemutatott darabok cenzúrázása sokkal egyszerűbb volt, mert csak helyi szinten kellett jóváhagyni azokat. Ez a nagyváradi szint a visszaemlékezések szerint engedékeny volt. Fábrián felháborodása a sepsiszentgyörgyi illetékesek gyávaságának szólt.

¹¹⁸ A Nagyváradi Állami Színház magyar tagozata 1985. június 3-án, 4-én és 5-én a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház termében 17 és 20 órától adta elő Zilahy *A szűz és a gödölye* című darabját.

olyan valóságot hoznak emberközelbe, ahol nem érzik otthon magukat, csak önmaguk illusztrációit képesek elviselni, mint propagandát.

VI. 4.

Most mondja a rádió, hogy Romániából kitoloncoltak kettőszáz személyt.¹¹⁹ Főleg ellenzékiet. Közben Reagan¹²⁰ kéri a legnagyobb kedvezmény meghosszabbítását,¹²¹ mert – úgymond – az utóbbi három évben megháromszorozódott a kivándorlók száma.

Ezt nem szükség[es] tovább kommentálni.

Annyi azonban megjegyzendő: milyen ország az, amelyik egyszerűen kirakja az országból ellenzékien gondolkodó állampolgárait? Lehet ott egyáltalán emberi jogokról beszélni? Milyen lesz a következő lépés?

VI. 6.

Mindig a fasisztákat emlegetik, amikor ártatlan emberek kivégzése kerül szóba. A teljes és tárgyilagos megítéléshez tartozik azoknak a lemészárlása, akiket Sztalin vagy Tito parancsára követtek el. [Sic!] Miért csak az egyiket bélyegezzük meg, és hallgatjuk el a másik oldal, még akkor is, ha *baloldal*, kegyetlen cselekedeteit?

Nincs és nem is lehet olyan történetfilozófia, mely bárkit is felmentene az erkölcsi normák betartása alól. Ezért hiába is hivatkozik valaki a történelem menetére vagy a szükség-szerűségére. Aki vétkezett, bűnhődjön. De mind a két oldalon, s ha az oldalak száma még kettőnél is több, akkor minden oldalon.

Egyébként az erkölcs nem ismer oldalakat.

VI. 8.

Lukács Györgynek a *Curriculum vitae* című kötetben összegyűjtött írásait olvasom.¹²² Ezek az önéletrajzi vonatkozású írások, nyilatkozatok újólag megerősítenek meggyőződésben, hogy elméletileg Lukács tévedéseiből lehet tanulni. Egyéni életének előretörései, meghátrálásai, gyakori önkritikái, meghunyászkodásai arra bizonyosítják, hogy miképpen lesz egy életvitel immorális.

¹¹⁹ SZER 1985. június 3., 681. p. „Nyugatnémet hivatalos helyen úgy tudják, hogy a román kormány a jelek szerint több száz személyt készül Nyugatra kiengedni. [...] az említett személyek számát 900 és ezer között jelölte meg. A szöveg szerint a román hatóságok olyanokat küldenének ki az országból, akik összeütközésbe kerültek a hatóságokkal vagy politikai máskéntgondolkodók.” SZER 1985. június 4. 889. p.: „A nyugatnémet és a svéd kormány felvilágosítást kért Bukaresttől, hogy miért utasítják ki Romániából az állampolgárságuktól megfosztott emberek százeit.” Uo. 905. p. Kelet-Berlinen keresztül 200 román érkezett Nyugat-Berlinbe és Svédországba. A bonni külügyi szöveg azt mondta, nem lehet tudni, hogy mi miért történik. Egy nyugat-berlini szenátor szerint az eddigi kitoloncoltak nemkívánatos személyek voltak Romániában illetve olyanok, akik elégedetlenek voltak a Romániában uralkodó gazdasági állapotokkal.

¹²⁰ Ronald Reagan volt ekkor az Egyesült Államok elnöke.

¹²¹ Az elv azt jelenti, hogy a kereskedelmi kapcsolatban levő ország minden olyan előnyt megad-e, a másiknak, amelyet előzőleg már biztosítottak egy harmadik országnak. Az USA Kongresszusa a kedvezmény megadását emberi jogi kérdésekhez, így pl. a kivándorlás szabadságának biztosításához köthette.

¹²² Lukács György: *Curriculum vitae*. Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Ambrus János. Magvető, Budapest, 1982 (*Lukács György összes művei*).

VI. 9.

Valaki megkérdezte, mivel magyarázom, hogy a román diákok annyira rokonszenveznek velem. Dőre kérdés. A pedagógus nem tehet különbséget, mindenkinek a legszebbet, a legnemesebbet kell mondania. Az embert kell tisztelje. Egyébként is, soha egyetlen nép, nemzet, nemzetiség életjogát nem vontam kétségbe. Előttem nyelvben és kultúrában egyenlő nemzetek és nemzetiségek léteznek. S aki pedig nem eszerint tanít és nevel, nem érdemli meg, hogy embernek nevezzük. A nacionalisták éppen ezt nem veszik figyelembe. Nekik egyetlen fontos dolog létezik, az uszítás, ami eleve feltételezi a másik ember alacsony- vagy csökkentértékűségének rejtett vagy nyílt kinyilatkoztatását.

A legdurvább rombolást a fiatalok között a nacionalizmus végzi, ami egy idő után jóvátehetetlen, mert elferdíti a gondolkodást, kiforgatja természetes mivoltukból az érzelmeket. A nacionalista a gyűlölet szításában önmagát is megalázza.

VI. 14.

Rendelet érkezett, hogy a maturandusok kicsengetésén csak románul lehet beszélni. A magyar nyelv használatát egyszerűen betiltották. Ellenkező véleményemet elmondottam, minden eredmény nélkül. Nem tudni, hogy kitől és honnan ered, de a kitűzött célt, a nemzeti azonosság széttörését világosan kifejti.

VI. 15.

Húszéves találkozózt tartottunk a rétyi nyírben.¹²³ Egyetlen nevezetes dolgot jegyezhetek fel. Az emberek kevés szóból is jól értenek. Rövid beszédem, úgy éreztem, visszhangra talált. S ez már valami. Az agy mosás ellen kialakul valamilyen védettség.

VI. 16.

Megtörtént a kicsengetés egyetlen magyar szó nélkül. Ami elhatározott, szolgálai módon végrehajtva, be is következett. A szülők háborogtak, zúgolódtak és káromkodtak. Ez képezte a kísérezőnet.

VI. 17.

A Dacia könyvkiadó értesített, hogy a Madáchról készülő kismonográfiának – *Történetfilozófia és etika* – megjelentetése nem időszerű, jobb, ha a munkát abbahagyom. Mindennünnen kikoptatnak, egyetlen kiadó, újság vagy folyóirat sem vállalja írásaim közlését. Az államosított kultúrában különvélemény nem hangozhat el, különösen olyan betiltott nyelven, mint a magyar Romániában.

A teljes képhez tartozik, hogy ez a szigorú tilalom nem mindenkire vonatkozik. Érdekes, hogy a megjegyzett írók közül vannak, amint voltak is, olyanok, akikre a közlés és a kiadás tilalma nem vonatkozik olyan mértékben, mint reám. Mi lehet az oka? Jobbak a Balkánon oly fontos összeköttetései? A másság ideológiájától félnek? Mindez nem változtat a lényegen. Kikapcsoltak.

¹²³ A háromszéki Réty község mellett, a Feketeügy bal partján elterülő homokpuszta, növényvilágának jellege miatt természetvédelmi terület. A környékbeliek kedvelt pihenőhelye.

VI. 18.

A jelenlegi irodalompolitika (a „forradalmi”, ahogy hangoskodnak) az eszmeiséget hirdeti, de „eszmenek” kizárólag a párt utolsó határozatát, s mindinkább a főtitkár beszédét ismeri el. Az íróktól szóban művészi tökélyt kívánnak, de a párthűség betartása esetén magasrendű művészetnek deklarálnak minden förmedvényt.

A kurzus ebben sem újított. Visszatért a harmincas évek sztálini gyakorlatához. Ehhez a nemzeti mázt adta hozzá. Az ún. „forradalmi hazafiság” szabad kezet enged a modern művészi irányzatok felhasználására, feltéve, ha az író a politikai kérdésekben fenntartás nélkül elfogadja a párt éppen aktuális célkitűzéseit. Az irodalmi vagy művészeti érték mércéje az író világnézete, mely azonos a párt mindenkori határozatával. Ez pedig a „mesterműnek” nyilvánított előadói beszéddel.

De – bármennyire is paradox – vizsgálatodjunk Lenin egyébként eredeti felismerésével: a forradalom útja mindig „ravaszabb” a legjobb párt vagy a legegényibben cselekvő ember előzetes elképzelésénél. Ezért kerül – most már leninien gondolkodva – az apparátus elmentébe saját ideológiájával és a valósággal. Ezt a „ravaszágot” nem tudja tartósan meglovasítani. Állandó revíziót kell végeznie. De a revíziót sohasem végzi el teljesen. Az önbecsapás folytatódik.

VI. 19.

Mindenütt békéről papolnak, békegyűléseket tartanak. Békét? Milyen békét?

Olyan békét semmiképpen sem, melyet a hatalmasok arra használnak, hogy megszilárdítsák a terrort, az elnyomás változatos formáit, betiltsák a nemzetiségek nyelvét, fedezzék a munkatáborra változtatott ország feletti uralom nyugalmát, verjék és bebörtönözzék azokat, akik más véleményt merészelnék mondani. Az ilyen béke a zsarnokság békéje. Miért beszélnek békéről azok, akik akadályozzák a könyvek, újságok, folyóiratok forgalmát és cseréjét, nem engedélyezik az utazást, a gondolatok, eszmék cseréjét? Közben a legvadabb nacionalizmust és sovinizmust terjesztik. Az ilyen békeakarát képmutatás és félrevezetés. Mert a békét nem azért kell fenntartani, hogy megerősödjének szabad cselekedeteikben azok, akiknek érdeke a diktatúra és a terror működtetése. A békét éppen azok veszélyeztetik, akiknek legfőbb célkitűzése a „Wille zur Macht”,¹²⁴ hogy uralkodjanak mások felett. A nemzetiségek megfosztása nyelvüktől és kultúrájuktól pedig eleve kizárja a béke megőrzését. A béke megértés, tolerancia és szabadság.

VI. 20.

Lukács György gyakran emlegeti egykori – főleg a húszas évekre jellemző – „messianisztikus szektásságát”. Mindig elítélően. Óriási félremagyarázás húzódik ezen önkritikai gyónás mögé. [Sic!] A marxizmus már az atyamesternél, Marxnál messianisztikus volt, és az maradt tanítványainál is. E messianizmus gyökere a német idealizmustól átvett mindenttudás és mindenre megoldást találó tévhit. Ha valaki, osztály, párt, személyiség – ahogy azt feltételezik – ismeri a történelem irreverzibilis előrehaladását, akkor biztosan következtethet a szükséges feladatok kijelölésére is. A politikai gyakorlatnak azt csak meg kell valósítania. Természetesen a gyökerek mélyebbre is nyúlnak. A teológiához. Az Isten akaratának megsejtése és tudása biztosít a cselekedetek helyessége felől is, és eligazít a történelem ismeretében. A marxista reálpolitika – a feltételek mérlegelése, a lenini „rosszaság”

¹²⁴ A hatalom akarása. (Eredetileg Fr. Nietzsche egyik könyvének címe.)

szerinti igazítása a gyakorlatnak – lényegesen nem módosítja az eredendő messianizmust. A messianizmus ellenszere egyedül az ismeretelméleti kétely.

Ezt Lukács mindig igyekezett kikerülni. A Balzacról, Stendhalról és Zoláról írt könyvének¹²⁵ előszavában tőle szokatlanul szabatosan fogalmazott. Aki megismeri a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit, tudni fogja, hogy honnan jöttünk, és hová megyünk. „És aki ezt tudja – írja Lukács György –, annak látásában megváltozik a környező világ: értelmes fejlődést lát ott, ahol az előbb még vak, értelmetlen zűrzavar nyomult érzékeibe.”¹²⁶ Ez a messianizmus egy mérsékeltebb formája.

VI. 21.

Lukács György szerint Marx elutasít mindenfajta utópizmust. Ez nagyon kétséges. Maga a marxi történetfilozófia egészében utópikus, ahogy a „szabadság birodalmának” eljöveteletét elképzei a „szükségyszerűség birodalmának” bázisán. Marx zseniálisan elemezte, készítette el a kapitalizmus gazdasági anatómiáját fejlődésének egy meghatározott szakaszára. Mikor a jövőt vázolja, éppen olyan utópikus, mint a XIX. század többi tudósa, feltételezése alá hordja az érveket. Azt akarta tudni, amit biztosan nem lehet. Ezt ideje volna elismerni. Ameddig ez nem történik meg, a *mindentudás* tovább fog garázdálkodni. Sajnos Lukács György Marxhoz való visszatéréseivel nem nyitotta [meg] a tisztánlátás távlatait. A dogmatikusok ellen kétségtelen, [hogy] eredményesen lehet harcolni a lukácsi Marx-interpretációval. Az érdeme ennél nem több.

VI. 23.

A *Könyvvilágban* olvasom, hogy a Magvető megjelentette Hamvas Béla *Karnevál* c. kötetét. De elolvasására, megszerzésére semmi remény, mert olyan internacionálisan működik a szocialista országok testvéri közössége, hogy némely országban az érdeklődő teljesen kiszorul az információk szabad cseréjéből. De azért szabad, boldog, mert olyan szuverén és független országban élhet, amelyik gondoskodik arról, hogy a hazai kiadású zseniken kívül semmiről se értesüljön. Erre ügyel[nek] a dolgozó nép szolgálatába állított hadsereg, politikai rendőrség, fizetett besúgók, funkcionáriusok, mindazok a vámőrök, akik arra ügyelnek, hogy a hivatalosan engedélyezetten kívül mással semmivel kapcsolatba ne kerüljön az állampolgár. Aki pedig ezt nem fogadja el, az megérdemli, hogy likvidálják vagy bolondnak nyilvánítsák.

VI. 24.

A mostani kapitalizmus társadalmi viszonyait, az anyagi életszínvonalat, politikai pluralizmust és toleranciát a tényezők összejátszásából lehet megérteni. Ez egyben arra is válasz, hogy a politikai fejlődés miért nem torzult monolitikus diktatúrába. Ezek a tényezők: izmosodó és mind szervezettebbé váló munkásmozgalom, melynek gyökerei visszanyúlnak a XIX. századba, a keynesi gazdaságpolitika, a tudomány, technika és szervezés nagyfokú – robbanásszerű – előrehaladása, és az alkalmazására való rátermettség. Nem valami rejtett, háttérből igazgató erkölcsi erő munkált, hanem a tényezőket létrehozó értelem és az a felismerés, hogy alkalmazásukkal tartós konszenzust lehet megvalósítani.

A diktatúra konszenzushiány.

¹²⁵ Első kiadása: Lukács György: *Balzac, Stendhal, Zola*. Hungária, Budapest, 1945, 146 p.

¹²⁶ Uo. 8. p. A *Curriculum vitae* című kötetben – amit Fábrián ezekben a napokban olvasott – újraközölt tanulmány e passzusát lásd: i. m., 122. p. (*Előszó a Balzac, Stendhal, Zola c. kötethez.*)

VI. 25.

A cionista Ilja Ehrenburg nem mást csinált, mint elfogadta a világtörténelem egyik legkegyetlenebb államhatalmának összes eszközeit, hogy a fritzeket¹²⁷ kiirtsák. A cionizmus fasisztája. Publicisztikai írásai szélsőséges uszítások minden ellen, ami német. Ez érződik háborús regényeiben is. Mégis érdekes esszétéma. A vándor zsidó vörössé változtatja magát, hogy cionista gyűlöletét kifejezze.

VI. 28.

Egy Boboc nevű doktor¹²⁸ előadást tartott, melyben azt fejtegette – a hírek szerint Hegel-szakértő –, hogy mindenik nemzet a maga érdeke alapján kell felhasználja a nemzetközi tapasztalatokat. Úgymond ezért csodálkoztak néhány évvel ezelőtt, amikor a román filozófusok és történészek a kreativitást helyezték előtérbe. Ha jól értem, a kreativitásra azért van szükség, hogy az érdekek szerint lehessen *félremagyarázni* a tapasztalatokat és elméleti alkotásokat. Ebben a doktor a továbbiakban is megerősített. Ugyanis arról beszélt, hogy többé nincs herderi és hegeli értelemben világtörténelem. Mindenik nemzet a *jelen nézőpontjából* (sic!) megírja saját történelmét, amiből kikerekedik a világtörténelem. Általános nézőpont, egyetemes megítélés nincs, mert az sértené a nemzetek függetlenségét. Az így kiagyalt világtörténelem – ha egyáltalán megfogalmazható – a partikuláris hazugságokból kevert habarcs.

Soha nem voltam Hegel- vagy Marx-rajongó. Erre bizonyosságok írásaim. Az ilyen Hegel-„szakértők”-kel szemben Hegel és Marx hívének vallom magamat. Az ilyen fokú mellébeszélés a filozófiának nemcsak „triviális felületességig való felhígítását” (Hegel) eredményezi, hanem teljes prostituálását is.

A doktorunk filozófiája elvesztette a tárgyát, teljesen üres szöveggé lett. Egyetlen funkciója az autentikus lét nélküli ember megtévesztése. A rikító színekben farát riszáló utcalány ágyába rántja a tömegembert.

VI. 29.

A Római Klub¹²⁹ jelentéseit tanulmányozva egyöntetűen kirajzolódik, hogy a jelenlegi válság csak a globális összefüggések figyelembevételével oldható meg. Pontosabban: lehetne megoldani. Globális szintű együttműködésre lenne szükség. A késlekedésért majd „halálos” árat kell fizetni. Valahogy tisztába kellene jönni [azzal], hogy a szűk látókörű nacionalizmus értelmetlen. A nemzetközi bizalmatlanság és a nemzeti döntéshozatal körülményei között az egész emberiséget foglalkoztató kérdésekkel foglalkozni kockázatos és népszerűtlen dolog. Pedig mindenki érdekelt [abban], hogy az aktív összetartás érdekkörét nemzeti szintről regionális és globális szintre terjesszék ki.

Ahhoz, hogy az emberi társadalom irányíthatóbb és összetartóbb legyen, kulturális forradalomra van szükség, az értelem, alkotóképesség és erkölcs erőforrásaira. Ez teheti a Földet lakhatóvá és otthonossá. A nacionalizmus és minden más partikuláris ideológia veszélyesebb, mint valaha. A szuverenitásról sem lehet a régi módon gondolkodni. A Római Klub

¹²⁷ a németeket

¹²⁸ Alexandru Boboc filozófus, a Bukaresti Egyetem tanára, akadémikus.

¹²⁹ Az 1968-ban Rómában alakult, nemzetközi, gazdasági és tudományos vezetőket tömörítő nonprofit szervezet, a globális problémák feltárásával foglalkozik. Első jelentése 1972-ben jelent meg *The Limits to Growth* (A növekedés határai) címmel. Rendszeresen közreadott jelentésekben modelleket mutat be a világ gazdasági-környezeti fejlődéséről. Tagjai a fenntartható fejlődés stratégiájának elkötelezett hívei.

jelentéseiben emlegetett kulturális forradalom megvalósulásának egyik előfeltétele kategóriáink, fogalmaink jelentéseinek felülvizsgálása és a nyelv ideologizálásának megszüntetése. Ez a jelenkor filozófiájának egyik feladata.

VI. 30.

Egy apparátusembernek így kellett magyaráznom, hogy miért nem tartozunk egyazon osztályba: az apparátusnak is van egy értékrendszere és nekünk is, akik nem fogadjuk el az övékét. A kettő egyáltalán nem egyezik. Ezért másképpen gondolkodunk, érzünk, és ha lehetséges, cselekszünk. A különbség, az apparátus eszközökkel is rendelkezik, mely hallgatásra kényszerít, vagy látszólagos elfogadására [annak], amivel egyébként nem értünk egyet.

Nem értette. A szokványos osztályfogalmakkal dobálódzott. Némelyeknek ideologizált tudata saját helyzetüket is elhomályosítja.

VII. 1.

A proletárdiktatúra körüli fontoskodó okoskodásoknak elméleti jelentőségük lett. Mindenféle rendű és rangú fél és egész doktor arról bölcsekedik, hogy a proletárdiktatúra elvesztette politikai érvényét, a létező szocializmusban a „demokrácia” kiteljesedésével új típusú munkásdemokrácia állam jött létre. De maradjunk a marxizmus gondolatkerén belül. Egyetlen olyan létező szocialista ország sincs, ahol ne a proletárdiktatúra eszközeivel valósult volna meg a szocializmus társadalmi és műszaki alapja. Napjainkban Kubában, Etiópiában, Angolában, Nicaraguában a proletárdiktatúra biztosítja a politikai uralmat. Allende megpróbálta Chilében a demokratikus átmenetet, és belepusztult.¹³⁰ Proletárdiktatúra nélkül a megvalósult szocializmus modellje sehol nem tud, mert nem képes hatalomra kerülni.

E tény ismeretében mégis miért kell ekkora hűhót csapni? Mert a szószátyár magyarázkodással el lehet rejteni a hatalom diktatorikus eszközeit. A proletárdiktatúra igazi revíziója a nómenklatúra egyeduralmát kérdőjelezné meg.

Annyi minden kétséget kizáróan bizonyos, hogy a létező szocializmus országaiban nem proletárdiktatúra van, hanem totalitárius diktatúra. A kettő közötti különbségtevés elméletileg és gyakorlatilag is fontos. Ez már kívül esik a marxizmus gondolatkerén.

VII. 2.

Az egész ország egy nagy, kiterjedt koncentrációs tábor szögesdróttal, a mozgási szabadság és gondolkodás korlátozásával, rendőrterrorral, kényszers munkával, élelmiszer-fejadakkal, erőszakkal.

Semmi szükség külön táborokat felállítani. Egy ország egész népességét *lágertétre* lehet kényszeríteni. Ez az emberiség új tapasztalata. Mindehhez azonban olyan jellemgyengesség is szükségeltetik, mely az európai kultúrából kifejlődött demokráciákban elképzelhetetlen. Most! De mi lesz a jövőben?

¹³⁰ Salvador Allende 1970–1973 között Chile demokratikusan megválasztott elnöke volt. Államosította a legfontosabb iparágakat, köztük a rézbányászatot, amely súlyosan sértette az USA gazdasági érdekeit. Ezért a külföldi tőke kivonult, és az USA gazdasági embergót vezetett be Chile ellen. A gazdasági válság és a szociális elégedetlenség fokozódása és éles belpolitikai konfliktusok határozták meg ezt az időszakot. 1973 augusztusában a parlament kérte az alkotmányértékek megszüntetését. Allende népszavazást tervezett hivatalban maradásáról, de ennek kiírása előtt a hadsereg puccsal megfosztotta hatalmától, és az elnöki palota ostromában Allende is életét vesztette.

VII. 3.

Most közölték, hogy mezőgazdasági munkálatokra kell mozgósítani az összes tanulókat, azokat is, akik már megkezdték a nyári vakációt. A nyári szünetben az összes tanulók kötelesek legalább két hetet mezőn dolgozni, és az ezért kapott pénz egy részét a KISZ¹³¹ kasszájába befizetni. A rendelkezés ellenvéleményt nem ismer. Teljesítése kötelező.

Hasonló intézkedést az ipari munkások között is alkalmaznak. A mezőgazdasági munkaerőhiányt így akarják pótolni.

A totalitárius diktatúra csak bürokratikus rendeletekkel és intézkedésekkel képes valamelyest segíteni a gazdasági bajokon.

VII. 4.

Lukács György írásaiban és nyilatkozataiban helytállóan fejtegette, hogy Sztalin „jótékony” működése következtében nem az elmélet konkretizálódott a gyakorlatra alkalmazva, hanem az elmélet egyszerűsödött le a vulgarizálásig a gyakorlat többnyire vélt igazságai szerint. Ezért a propaganda és az agitáció nem a tényekből merített, hanem meghatározta, hogy mit kell a tudománynak mondania.

Ez igaznak tűnik, de mégsem a teljes igazság. Mert a bajokat nem lehet ezen egyszerű gyógyszerrel kezelni, hogy szembefordulunk a mindenkori taktikai döntések abszolút primátusával. Kivitelezése is nehéz, mert a rendőrség beleszól az ilyen szembefordulásokba, a hatalmi struktúrának életszüksége a vulgarizálás, a beszűkített célok követése. Erre kényszeríti az apparátust az állandó konszenzushiány. Igaz, hogy Lukács György a kiutat egy kommunista értelmű demokratizálásban és a reformok szükségességének elismerésében látta. Csakhogy ezek a reformok a politikai struktúrát, ahogy azokat általánosságban Lukács elképzelte, egyáltalán nem pluralizálták volna. Másfelől – folytatva a lukácsí gondolat-sort – a szocializmusban a politikának kultúrateremtő szerepe van. Azzal azonban nem foglalkozott, hogy a kultúra és a hatalmi szféra még stratégiailag sem tartozhat egybe.

VII. 5.

A diktátorok gigantomániások. Nem ismerik a mértéket. Hitler a „nagygermán birodalom” fő ütőereként három méter nyomtávolságú villamosvasútvonal-hálózat tervezését parancsolta meg, amely a Donyec-medencétől az Atlanti-óceánig, Hamburgtól az Adriáig bonyolította volna le a gyors szállítást. Veszett csaták közben tervezték a pályaudvarokat, vasútállomásokat, városokat. De terveztetett nyolcvanezer tonnás szupercsatahajókat, 188 tonnás szuperpáncélost, álmodozott 1500 tonnás súlyú harckocsiról is. A vezértervezőt nem érdekelte ezen eszközök gyakorlati használhatósága. Az ő képzelete volt a valóság.

A gigantomániával együtt jár az ízléstelenség. Hitler sok óriási, merőben giccses épület és emlékmű tervezését, építését követelte.

Ez is korunk állattanához tartozik.

VII. 6.

Egy Madách-„telitalát” a sok közül: „A gyáva nép közt csak egyes nagyok fonják a történetet.”¹³² Egyszerű, nem cifra, nem talányos, de igaz, mint a mindennapi tapasztalataink.

¹³¹ Kommunista Ifjúsági Szövetség – Uniunea Tineretului Comunist, UTC.

¹³² Az idézet Madách jegyzeteiből származik. Lásd: *Madách Imre összes művei*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta: Halász Gábor. Révai, Budapest 1942, II. köt., 768. p.

Az időben vannak állandóságok. Pál ukázt adott, hogy a csillagok járására ne használják a *revolutio* szót.¹³³ A színészeknek e szó helyett, szabadság, azt kell tenni: engedelem. A gyárosoknak bárminő három színből nem szabad szöni kalapot vagy kelmét.

A félelmek és a praktikák nem változnak.

* * *

Az egyik román tagozatos végzett osztály most tartotta a húszéves találkozóát. Mint volt igazgatót nem hívtak meg. Az irányelvek előírásai alapján cselekedtek. Tévedés volt, hogy valamikor ilyen funkciót betöltöttem.¹³⁴ Ha pedig tévedés volt, lényegében nem is voltam igazgató. Akkor meg sem kell hívni. A jelent mindig vissza kell vetíteni a múltba. Ezt jól tudják az okosok.

* * *

Azt hiszem – bár soha nem lehet biztosan tudni –, normális vagyok. De bolondokházában élek. Környezetem „logikája” nem egyezik a gondolkodás princípiumaival. Tudathasadásos állapotban nem lehet normálisan gondolkodni és érezni. Minden elvész és összeomlik. S akkor miért létezni?

VII. 8.

Fokozódik a diszkriminációs politika. Az újabb intézkedések, melyek ellentmondanak az oktatási törvénynek, nagy arányban korlátozzák a nemzetiségi tanulók középiskolai továbbtanulását. Megszüntették a kétnyelvű osztályokat, és a felvételi vizsgákra beiratkozási arányt állapítanak meg. Egyetlen példa: Kovászna és környéke, ahol a lakosság összetétele 80-90%-os arányban tartozik a magyar nemzetiséghez, ugyanannyi – szám szerint 18 – [magyar] tanuló iratkozhat be a mechanikai osztályba, mint román. Mivel nincs 18 román anyanyelvű tanuló, ezért a magyarok közül a kimaradtak arra kényszerülnek, hogy román tagozatra iratkozzanak be. A magyar tanuló hetes általánossal kimarad, de a román tagozatra jelentkezett ötössel is bejut. Sokkal súlyosabb a helyzet a szórványvidékeken, mert ott gyakorlatilag megszűnik a nemzetiségi oktatás.

Kitépik nyelvünket és mosolyogni kell hozzá. Ha nem teszed, agyonver a politikai rendőrség.

Ezek után hihető, hogy január elsejéig leváltják az összes magyar vállalati és intézményigazgatókat.

Az endlősunghoz hozzátartozik az etnikai származás szerinti megkülönböztetés. A megbízhatóság legfontosabb és nem az egyik feltétele, hogy a többségi nemzethez tartozzon a vezető funkciókra kiszemelt egyén. Ezzel és az oktatás korlátozásával el lehet érni, hogy egy-két évtizeden belül a nemzetiségiek csak durva fizikai munkára legyenek alkalmasak. Az új rabszolgatartásnak ez is a célja mindenütt a világon.

A nemzetközi fórumokon közben emberi jogokról, méltányosságról, békéről szónokolnak.

* * *

A párt a klasszikus lenini szisztéma szerint elvesztette megyei, városi és községi szinteken vezető szerepét. A belügyi szervek igazgatnak. Ez az igazgatás egyenlő a fegyelmezővel és a rakoncátlankodókkal szemben alkalmazott megtorlással. A kibocsátott igék másképpen nem

¹³³ A szó csillagászati értelemben a bolygók keringését, a központi égitest körül történő körülfordulását jelenti. Az utalás V. Pál pápára vonatkozik, aki felszólította Galileit, hogy vonja vissza tanait.

¹³⁴ Fábíán Ernő 1961 és 1971 között volt a kovásznai középiskola igazgatója, 1971. november 1-jén „érdemi indoklás nélkül” leváltották. Lásd: *In memoriam Fábíán Ernő*. Összeállította Fábíán Ernőné Kovács Márta. Kriterion, Kolozsvár, 2004, 29. p. Lásd ugyanott erről: Gálfalvi György: *Miért váltották le Fábíán Ernőt?* 15–22. p.

volnának hatásosak. A kinyilatkoztatások, mely[ek] soha nem fedik a valóságot, a fegyelmezéstől termékenyülnek meg és [az] azt helyettesítő félelemtől.

A megyei tanfelügyelőséget gyakorlatilag egy magas beosztású belügyes felesége irányítja.¹³⁵ Tőle mindenki fél, és ezért amit mond, egyszeriben érvényre emelkedik. S mindig olyant mond, ami egyezik a belügyi vonallal.

VII. 9.

A vallásos hit kérdésében egyetlen dolgot ismerek el érvényesnek. Az olyan kételkedést, mely lehetetlenné teszi, hogy hitetlen legyek. Minden egyéb meddő okoskodás.

Az Isten nemcsak transzcendencia, hanem – Németh László kifejező mondatával – rá-gaszkodás is lelki magaslatainkhoz. Ha van ilyen magaslat. Akiknek nincsen, azok elszegődnek a Rosszhoz, gátlástalanul cselekednek.

Az újkori totalitárius rendszerek valamilyen módon tagadják ezt a vallásosságot. Minden bizonnal azért, mert a kételkedést éppen úgy el kell távolítani az erőszak útjából, mint a lelki magasságot, a transzcendentális erkölcsösséget.

VII. 10.

A létező szocializmus szisztémája és ideológiája nem más, mint a múlt századi mindenre megoldást tudó német idealizmus és a keleti deszpotizmus szerencsétlen ötvözete.

VII. 11.

Történetek. Ahogy hallottam őket.

A tegnap a megyei főtanfelügyelő nyilvánosan, a körzet igazgatói előtt kijelentette, hogy azokat a tantárgyakat, amelyekre magyarul nem tudó új végzősöket neveznek ki, az állam nyelvén kell tanítani. Ezzel függ össze, hogy a magyar nemzetiségű tanárokat, akik ebben az évben végezték tanulmányaikat, a regáti megyébe neveztek ki.¹³⁶

Iasi-ban egy nálunk végzett tanulóleányt az orvosi vizsgálatokat végző bizottság tagjai románul szavaltatták, hogy hadd lám, mit tud ez a szerencsétlen. Mindenki előtt megalázva megjósolták, hogy gyorsan fog távozni az egyetemről. Közben Iasi-ba utaztában az anyja kezéből kiűtötték a magyar könyvet, ráförmedve, hogy milyen alja nyelven olvas a dicsőséges Romániában.

A megyei propagandatitkár a szokásos nyári tárlat megnyitását betiltotta, mert az épület összeomolhat, és ő ezért a felelősséget nem vállalhatja.

Közel járunk a sárga csillaghoz! Főbenjáró bűn, ha valaki magyar vagy más nemzetiségű.

Európa hallgat és Szaharov egészségi állapotáról szónokolnak.¹³⁷

Az ún. sokoldalúan fejlett szocialista társadalom a nyelveket is államosítja.

¹³⁵ Oprea Jolán (Opreáné Benedek Jolán, 1940). A férje a kereskedelemben dolgozott, nem volt belügyi alkalmazott. Semmilyen bizonyítékunk nincs arra nézve, hogy besúgó lett volna. Fábíán valószínűleg nem rá gondolt, hanem a tanfelügyelő-helyettesre. Lásd a napló 1986. III. 6-i bejegyzésének lábjegyzetét.

¹³⁶ Romániában 1975-től az egyetem elvégzése után néhány évig központilag kijelölt munkahelyen kellett dolgozni. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar szakos hallgatóit 1984-től kötelezték arra, hogy Erdélyen kívül tanítsanak. 1984-ben a 29 végzősből 20-at, a következő három évben (1985–1987) valamennyi végzést román vidékre neveztek ki. Két évfolyam (1985, 1986) írásban tiltakozott. Azokat akik nem fogadták el a kijelölt munkahelyet, azokat nem lehetett állami intézményben alkalmazni.

¹³⁷ Andrej Szaharov, a Gorkijban kényszerlakhelyen élő fizikus, Béke-Nobel-díjas, orosz emberjogi aktivista 1985-ben negyedik alkalommal éhségstrájkolt. Ennek köszönhetően feleségét kiengedték a Szovjetunióból, de ahhoz nem járultak hozzá, hogy Szaharov külföldön operáltassa meg magát.

VII. 12.

A megyei propagandatitkár, arra hivatkozva, hogy az épület összeomolhat és bennepusztulnak a képzőművészeti alkotások, betiltotta a szokásos, már hagyománnyá vált nyári tárlat megnyitását. Azt is elkérte, hogy kitől kértek alkotásokat. Világos a cél. Szétrúgni a nyári tárlatot.

VII. 14.

Ismét szimpozion. Szimpozion omagial.¹³⁸ A szokásos szövegek. Semmi új nincs bennük. Megismétlik a mindennap elolvashatót és százszor hallottat. A konfekcionált kifejezések, a milliószor ismételt fogalmak vagy események magyarázata észrevétlenül felszívódnak [sic!] a mindennapi tudatba, és meghatározói lesznek a viselkedésnek és a magatartásnak. Az értékelés csak egy adott nyelven belül működik igazán, ahol bekerül egy csoport vagy közösség nyelvhasználatába, és egy ideig megmarad benne. Innen a tömegek spontán irracionálisizmusa. Az önkéntes – legalábbis látszólag önkéntes és elkötelezett – integrálódás a spontán tudat számára már nem racionális mérlegelés és elhatározás alapján történik, hanem a vak fejbólintás irracionális rávezetése alapján, és fokozatosan elfelejtődik a fogalmak jelentése. A „szabadság” például nem azt a jogot fogja jelenteni, hogy az ellenkezőjét lehessen mondani, [mint] amit kinyilatkoztatnak, hanem azt a jogot, hogy azt kell választani, amit szabadnak nyilvánítanak a represszív rendszerben.

Mindennek támasza az inkvizíció. Az ún. eretnekek elleni ideológiai és rendőri terror.

Feltűnő, hogy milyen nagy szerephez kezd jutni a Centru de studii, cercetări și doctrină militară.¹³⁹ Jórészt innen az ideológiai kezdeményezés, különösen a vitatott történeti és politikai kérdésekben. A virtuális civil társadalom militarizálódik. Úgy érte, hogy katonák döntenek olyan kérdésekben, melyek a katonai foglalkozástól egészében távol állnak. Az is lehet, hogy egyelőre csak bizonyos földrajzi környezetre korlátozódik, azokra [a területekre], ahol nemzetiségek élnek.

VII. 15.

Új fogalmat kell bevezetni, a *kényszeredettséget*. Amikor a történeti dokumentumok teljes mellőzésével, azt hallom, hogy Ménmarót¹⁴⁰ milyen hősiessen harcolt a betolakodó, barbár hódítók ellen, s ezt mint magyar hazafias büszkeséggel kell hallgassam és úgy tegyek, mintha elégedett volnék. Vagyis: az atyák (ősök) meggyilkolói hősöknek kell nézmem, kényszeredetten.

Ameddig e legenda (de akkor is, ha nem legenda) elvont fejtegetések szférájában leledzik, semmi baj sincs, elvégre mindenki azt mondhat, amit akar. Az ebből levont gyakorlati következtetés azonban a fizikai megsemmisítés felé is mutat, nem is szólva a nyelvi és a kulturális genocídiumról. Mert az erőszakkal betolakodó, mely egy civilizáció kifejlődését akadályozta meg és szörnyű pusztításokat végzett (sic!), a késői társadalomban csak meg-

¹³⁸ Ünnepi vagy tisztelő szimpozion. A Hadtörténeti és -Elméleti Központ és az RKP Kovászna Megyei Bizottsága szervezte ünnepi ülészak, 1985. július 12-én, pénteken. Címe vagy témája: *Nicolae Ceaușescu-korszak, a legnagyobb megvalósítások korszaka Románia történetében.*

¹³⁹ Pontosan: Departamentul de Istorie Militară la Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară; a Hadtörténeti és -Elméleti Központ.

¹⁴⁰ Mondai személy; Anonymusnál szerepel. A krónika szerint bihari településterülete védelmében küzdött a honfoglaló magyarok ellen. Utóbb lányát Árpád fiához, Zoltánhoz adta feleségül.

túrt lehet, és benne feszeng a potenciális ellenség. Ezért megsemmisítése mindenképpen jogos és szükséges. A toleranciának többé nincs helye.

Az alap a történeti ideológia. Van egy nemzeti összubsztancia, mely szemben áll az idegenekkel.

VII. 16.

Lukács György a hatvanas évek végén (lásd a *Gespräche mit Georg Lukács* kötetet)¹⁴¹ még úgy gondolta, hogy a szocialista mozgalom új periódus kezdetén áll, és teoretikusan tisztázhatók az emberi lehetőségek. De még nincsenek politikusok, akik képesek lennének az új felismeréseket átteni a politikai gyakorlatba. Ehhez szükséges lett volna a sztálinizmus felszámolásának tétova módjával szakítani. Éppen erre nem került sor. A sztálinizmus tovább él és hat. A radikális szakítás és a gondolkodásmód (ami együtt kellene járjon a politikai gyakorlat és gondolkodás megváltozásával) megújítása nélkül a létező szocializmus dogmatikus önköréből nem tud kitörni. Nyugat-Európában nincs talaja (=befogadó közege), ezért fordul oly előszeretettel a Szovjetunió a harmadik világ felé. Csakhogy a szovjet modell módszereivel az elmaradottságot nem lehet megszüntetni. A Szovjetunió a megújulás hiányában mind nagyobb mértékben nagyhatalmi politikára kényszerül. Megtörténhet, hogy az önkörébe csavarodott szovjet hatalmi politika fegyveres konfrontációra kényszerül. Ez egyenlő az atomháborúval.

VII. 18.

Ez is megtörténhet! A marosvásárhelyi orvosi egyetemen a magyar nyelven vizsgázni akaró jelöltek részére a tétéleket nem írták fel magyarul. Arra hivatkoztak, hogy aki nem ért valamit, kérdezze meg. Jóllehet a Forumban közölt rendelet előírja, hogy azokon az egyetemeken, ahol a nemzetiségek nyelvén szekció működik, anyanyelven is lehet felvételizni.¹⁴² A német fiatalokkal szóba sem álltak, még a felvilágosításokat is megtagadták [tőlük]. A gazemberségnek és a diszkriminációnak nincs határa.

VII. 19.

Barkó Ficsit a rendőrök összeverték, mert figyelmeztette őket, hogy egy színésszel nem beszélhetnek akárhogy.¹⁴³ Az igazi ok azonban az, hogy egy magyar színészt vagy bárkit a rendőrök holtra verhetnek, nem kell félniük a felelősségre vonástól.

Régen voltak kultúrzónának, most a kört bővítették terrorzónákkal. S ez nem alaptalan fel-tételezés. Minden olyan terület, ahol a nemzetiségek az igát nem akarják türelmesen viselni, különleges területnek nyilvánítatik.

VII. 30.

Napok óta semmit sem írtam a naplóba. Nyaralási szedelőzködésem akadályozott ebben. De mit is írhattam volna? Legfeljebb csak megismételem az előzőekben írottakat. A világ egyhangú, nyomott, kilátástalan és baromian alpári. Most kezdődnek Helsinkiben az egyezmény

¹⁴¹ Hans Heinz Holz–Leo Kofler–Wolfgang Abendroth: *Gespräche mit Georg Lukács*. Rowohlt, Hamburg, 1967. [Beszélgetések Lukács Györggyel.]

¹⁴² Lásd az 1985. IV. 23-i naplóbejegyzés második lábjegyzetét.

¹⁴³ Nyilván Barkó György (1931) színészről van szó. 1954-től a kolozsvári Állami Magyar Színház tagja volt, 1989-ben Magyarországra költözött, és a Pécsi Nemzeti Színház tagja lett.

megkötésének ünnepegei. Újra hazudni fognak és ígéreteket tesznek, ami[ke]t nem tartanak be. A helyzet sokkal rosszabb, mint tíz évvel ezelőtt. Hogy mennyire felesleges minden ígéret és egyezkedés, az abból is kiténik, hogy a szocialista országok még egymás irományaitól és tömegkommunikációs eszközeitől is félnek. Egyetlen dolgot tudnak elképzelni, ez az istállólet, hermetikusan elzárva, hogy még a bögés se hallatszodjon ki. A sok istálló egymás mellett alkot valamit, s ezt jobb pillanataikban „testvéri közösségnek” nevezik a fennkölt szellemű istálló mesterek.

VII. 31.

Az öregedés furcsa valami. Az ember nemcsak felejt, hanem nyugtalan, agresszív, sokat mondó,¹⁴⁴ sértődékeny is lesz. Valószínű, hogy ezeket is a halálfélelem okozza. A vallásos legálább szenteskedő, az ateista nyugtalan és agresszív, nem tudja elviselni, hogy a Semmibe hull. Az öregeket a gyerekek is idegesítik. Azt hiszem, ezzel magyarázható ez a jelenség is.

VIII. 1.

Írom Madáchról a tanulmányomat. A megjelentetés reménye nélkül.¹⁴⁵ Akárhogy is magyarázom magamnak és néha másoknak is, majdnem elviselhetetlen a feleslegesség érzése. Itt vagyok ötven év múltán, és soha nem tudtam igazából olyan feladatokat teljesíteni, melyek megfelelték volna képességeimnek, elkötelezettségemnek és vágyaimnak. Amit elkezdtem, szétverték, megakadályozták, hogy ne legyen belőle valami. Megírom Madáchról a tanulmányt, és senkinek sem fog kelleni.

Nemzedékek pusztulnak el, mélyen képességeik és feladataik alatt. A hurraóptimizmus lovagjai közben tobzódnak, uralkodnak és arcátlankodnak, s ízléstelenségüket megtapsoltatják.

VIII. 2.

Egy cigány az illyefalvi korcsmából ellopott tízezer lejt. Elfogták és arra kényszerítették, hogy bevallja cselekedetét.

A fizikai kényszer alkalmazása éppen olyan bűn, mint a lopás.

VIII. 3.

A bejegyzésnek nyugodtan azt a címet adhatnám, hogy Illyefalva romlása. Valamikor ez a község híres volt jó gazdáiról, fejlett állattenyésztését messze földön is emlegették. Most? Eladósodott gazdaság, rosszul művelt, elhanyagolt földek, munkától húzódozó emberek, mert a gazdaság rosszul vagy sehogyan sem fizet, egyetlen napon kereken 75 db borjú pusztult el, az öregeknek és a tsz-tagoknak is néha olyan fekete és keletlen kenyeret adnak – egy hétre egy fél kenyeret –, melyet [csak] erőltetve lehet fogyasztani. Ezt hozta a szövetkezetesítés, aminek létrehozásán annak idején én is szorgalmaskodtam.

Érzek-e felelősséget? Igen, mert bármilyen kicsi dologban is tévedünk, senki és semmi sem mentesíthet az erkölcsi felelősség alól. Egykori eszközvoltageért vagyok felelős. A kicsik sem tisztábbak a nagyoknál.

¹⁴⁴ Valószínűleg itt nem a bölcs, hanem a sokat beszélő, dumáló értelemben használta a kifejezést Fábíán.

¹⁴⁵ Lásd az 1985. V. 10-i naplójegyzetet.

VIII. 4.

Az apparatcsikok nem szeretik egykori társaikat, akiket félreállítottak vagy nyugdíjba küldtek. Egy beszédes példa. Hallván, hogy Fazekas János Kovásznán gyógyíttatja magát, és amikor – éppen ma – Szentgyörgyre érkezett, igen húzódoztak tőle, kerülték a találkozást, hogy ne kelljen kívánságait teljesíteni. E viselkedés logikája érthető. Mert mit is tehetne egy apparátusnak kiszolgáltatót funkcionárius, ha tudja, hogy mindenkit figyelnek, minden mozdulata, szava, pillantása bejegyeztetik a nyilvántartásba? Ha kikerül az apparátusból, éppen olyan védtelen lesz, mint azok, akikkel szemben kivételezett és akik felett uralkodik.

Egy dologban azonban mélyen a történelmi osztályok alatt marad az új osztály, bár szereti azokat utánozni, nem ismeri az ún. betyárbecsületet. A falkából kegyetlenül kihajtja azokat, akikre nincs szüksége.

VIII. 5.

A leváltást közölték Sylvester Lajossal.¹⁴⁶ Az új évadtól új igazgató kezdi a *takarítást*, hogy híre s hamva se maradjon a színház hagyományaiából.¹⁴⁷ S ami még ennél is fontosabb, az intézmény teljesen alá fog rendelődni a románosító törekvéseknek. Lényegében tisztogató kezdődik etnikai alapon.

VIII. 8.

A szabad asszociációk lélektanilag megmagyarázhatatlanok. Vajon miért jutottak eszembe azok a versikék, melyeket valamikor az óvodában tanítottak? „Kicsi vagyok, de majd megnövök / Ha megnövök, huszár leszek, lovagolok én...” stb., stb. Vagy: „Messze, messze földről huszárok érkeznek” stb., stb. Érdekes, mind a két versikében huszár szerepel. Valamit mégis gyanítok. A Madách-tanulmányt írva több rendben is elgondolkoztam Madách nővérének, Máriának és férjének tragikumán.¹⁴⁸ Mária férje huszártiszt volt. Ez társítaná a huszáros versikéket? Ezen elmélkedve Marcel Proustra is gondolok. Módszerével *új realizmust* kezdett az irodalomban.

VIII. 9.

Isten bocsássa meg ezt a vétkeket is. Mózes Attila kisregényeivel nem tudok megbarátkozni. Különösen a legjobbnak tartottal, *A krampusz halálával*.¹⁴⁹ Erőszakoltnak érzem. A módszer is ingatag. Mindig azt érzem, bárhogy is próbálnám elhessegetni a gondolatot, hogy ezt a módszert és valóságlátást mások jobban csinálják. William Golding is behatárolt

¹⁴⁶ 1974 és 1985 között a sepsiszentgyörgyi magyar színház igazgatója, utódja Dali Sándor lett.

¹⁴⁷ Dukász Anna (1968–1973) és Sylvester Lajos igazgatósága alatt a színház megszabadult az „osztályharcos” színművektől, magyar szerzők és nyugati írók darbjait is bemutatták. A hetvenes években épült ki a színház kapcsolata a Veszprémi Petőfi Színházzal, illetve Magyarországon és Jugoszláviában vendégszerepeltek. 1978-ban és 1980-ban Nemzetiségi Színházi Kollokviumot rendeztek romániai magyar, német és jiddis, továbbá nemzetiségi szerzők darbjait játszó román színházak és színházi tagozatok, drámaírók, kritikusok részvételével. A tervezett 1982-es kollokviumot a megyei pártvezetés nem engedélyezte.

¹⁴⁸ Madách nővére, Mária, férjével, Balogh Károly őrnaggyal és első házasságából származó fiával, Huszár Józseffel együtt 1849 augusztusában, a világosi fegyverletétel után Szlatinán felfegyverzett román parasztok által elkövetett rablógylilkosság áldozata lett. Gyilkosaik egyikét utóbb kivégezték, a többieket börtönbüntetésre ítélték. Lásd Fábrián Ernő *Az élet értelme. Tanulmány Madách Imre filozófiájáról*. I. m., 23., 97–98. p.

¹⁴⁹ Mózes Attila: *A Gonosz színváltozásai. Három kamaratörténet [A krampusz halála; A Gonosz színváltozása; Megváltás]*. Kriterion, Bukarest, 1985.

laboratóriumban elemzi az ember ösztön- és tudatvilágát, de az magával sodor, mintha mellette állanék. Mózes Attilánál az ajtón kívül rekedek, így a mérteket sem érthetem.

VIII. 10.

Itt Illyefalván is állandó a kenyérhiány. Pontosán el kell osztani, ha azt akarjuk, hogy minden napra jusson belőle. Ha nem takarékoskodunk és nem ügyelünk a beosztásra, ehettük azzal a ronda keksszel a szalonnát. Anno 1985 nyara.

VIII. 11.

Újfajta krizeológia lenne kialakulóban? Ez a kérdés támadt bennem Bródy András könyvét (*Lassuló idő*) olvasva.¹⁵⁰ Nála – különösen az utolsó fejezetben – a legveszélyesebb ciklusok azok, amelyek az emberi gazdaság ökológiai vonásaiból erednek. Legalattomosabbak és legkezelhetetlenebbek. Ezen bukik Keynes vagy Friedman gazdaságelmélete is. Szinte mondhatnám, hogy a ciklikus növekedés az életjelenségnek alaptörvénye. Éppen ezért vehető úgy is, mint krizeológia. Hitünk mögött áll a fantom – a megváltozhatatlan ciklus – nincs mit tegyünk, sodródunk. Csakhogy ez egészen más krízistan, mint mondjuk a Spengleré.

VIII. 12.

Menthetetlenül beledöglük az emberiség, ha a tudományok és a technika jelenlegi szintjén továbbra is ragaszkodik a jelenlegi politikai egységekhez és intézményekhez. A mostani tendenciák és politikusi gondolkodásmód korlátozza a továbbhaladást.

Lehet, hogy az újra való áttérés hozza el a nemzeti kisebbségeknek a szabadulást abból a börtönből, melyet szuverén nemzeti államnak titulálnak, és ami teljességében ésszerűtlen, nincs oly logika, mely létezésének szükségét igazolni tudná. Természetesen nem a kisebbségek a nagyobbba való asszimilálása a megoldás. Ez régi, XIX. századi politikai nyavalya. A nemzeti és nemzetiségi autonómiáknak kell integrálódniuk a nagyobb gazdasági és politikai egységbe, a nemzetállam gyámkodásának szétterésével.

A legfontosabb az *istállóhoz való ragaszkodás*, amikor azt hiszem, hogy az én országomban – magasztosan: hazámban – lévön kívül semmi értékesebb nincsen, ami ne található volna meg [sic!] a falakon belül. Legalább addig el kellene jutni, hogy több istálló is van e Föld kerekén, ahol éppen akkora lovak, marhák, szamarak tenyésznek, mint a miénkben. Ekkor már elkezdődhetne ezen nagy állatok tartásának elrendezése.

VIII. 14.

Most hallom, hogy Dali Sanyi fiát is elverte a milícia őrzárata, még a kutyát is reáuszították, mert nem volt nála a személyazonossági igazolványa.¹⁵¹ Mint Dél-Afrikában. Csak arról bőmből a világsajtó. Erről meg szót sem ejtenek.

¹⁵⁰ Bródy András: *Lassuló idő. A gazdasági bajok magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1983., második, változatlan kiadás uo. 1984.

¹⁵¹ Dali Sándor 1985 és 1993 között a sepsiszentgyörgyi magyar színház igazgatója. Fia Dali Sándor (1964) állatorvos, ez időben nyilván még diák.

VIII. 18.

Ismét itthon,¹⁵² és a szokásos rossz hírek. Az elnemzet[iet]lenítő, türelmetlen politika újabb, de már megszokott ténykedései. A következő eljárásokat találták ki: Az új végzősök (tanárok) kinevezésénél nem veszik figyelembe, hogy milyen tannyelvű iskolában van rájuk szükség. Ahová kinevezik [őket] szóbeli utasítás alapján, mert ellenkezik az alkotmánnyal és az oktatási törvénnyel, azt a tantárgyat azon a nyelven kell tanítani. [Sic!] A magyar anyanyelvű végzősök bekerülnek a regáti részekbe, a románok pedig *elfoglalják* azokat a katedrákat, amelyek a törvények szerint [nem] is őket illetnék. Néhány év múlva, ha a történelem megengedi véghezvitelét, egyáltalán nem lesz nemzetiségi oktatás. Az el-lenszegülőket *elintézi* a rendőrség.

A másik: román nyelvet és történelmet csak román taníthat. *Ez tiszta etnikai alap!* Ahol magyar tanítja, mert ő van véglegesítve, melléje kineveznek – etnikai alapon – egy román, hogy megosztva tanítsanak. Végül, majd, nem is olyan sok idő [el]teltével, az üngürüsz¹⁵³ kikerül, pontosabban: kidobatik a helyéről.

Aljas, balkáni eljárások. Akik ezt segítik, emberségüktől fosztják meg önmagukat.

VIII. 19.

A most negyvenéves potsdami háromhatalmi konferencia közös nyilatkozatában olvasható a következő szöveg: „A német népet (aláhúzás tőlem) meg kell győzni arról, hogy totális katonai vereséget szenvedett, és hogy nem kerülheti el a felelősséget azért, amit magára vont, mivel saját kíméletlen hadviselése és a náci fanatikus ellenállása rombolta szét a német gazdaságot... stb., stb.”¹⁵⁴ Mint az Őszövségben, kollektíven büntettek egy népet, mintha az istenadta nép volna a felelős azokért, amiket a reájuk kényszerített politikai rendszer követett el. Még egyszer fontos kiemelni: a nép szenvedett – a szöveg pontos értelmé szerint – totális katonai vereséget. Azok a bizonyos nagyok így készítették az új Európát, a népet vádolva és felelőssé téve. Ezt aztán szó szerint értették Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában, Romániában, Magyarországon, olyan brutálisan és gátlástalanul büntették a németeket (német népet), mint a náci zsidókat. A módszert fordították a németek ellen. (Csehszlovákiában a magyarok ellen is!) A történelem fintora, hogy a hatalmi egyensúly különös alakulása folytán a németeket nem lehetett lágerlétre kényszeríteni, a nagyhatalmak reájuk szorultak, kénytelenek voltak talpra állítani a két német államot, mindenik a maga érdeke és elgondolása szerint.

A nép kollektív felelősségének és bűnösségének kinyilatkoztatása azonban napjainkig fertőzi, immár az egész világon, rejtve vagy nyíltan az államok és a nemzetiségek közötti viszonyokat. Csak egyetlen példára hivatkozva: A történészek „felfedik”, hogy a második világháborúban melyik nép hogyan volt bűnös, és máris ellene fordíthatók az agresszív indulatok.

¹⁵² Kovásznán; azaz hazaköltöztek Illyefalváról, ahol a nyarat töltötték.

¹⁵³ Oszmán-törökök nevezték így a magyarokat.

¹⁵⁴ A potsdami konferenciára az USA, a Szovjetunió és Anglia vezetőinek részvételével került sor 1945. július 17.–augusztus 2. között. Lásd: *Jelentés a berlini hármass értekezletről (1945. augusztus 2.)*. In *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Szerk. Halmosy Dénes, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 645. p.

VIII. 20.

Emlékszem a háború utáni évek beszélgetéseire, amikor apám és munkatársai – ahogy mondták – traccsoltak a világ dolgairól.¹⁵⁵ A társak közül akkor már többen is politikai funkciót tölthettek be. Köztük azonban nem a funkció szerinti hierarchia érvényesült, hanem a szakmai tudás, hozzáértés képezett rangsort. Apámat szakmai tudásáért mindenki elismerte. Azóta az a patriarkális közvetlenség és tekintély régen eltűnt. A funkcionáriusok profik lettek. Az egyszerű munkásokkal le sem ülnek traccsolni, az osztály- és rétegtagozódás annyira elkülönült, hogy áthidalására lehetőség sincsen. De nem is kell!

VIII. 20. [Sic!]

Hunyadi-émlékművet avattak Belgrádban. Fehér márványtömbbe vésve szerbhorvát és magyar nyelvű felirat olvasható: „1456. július 22-én Belgrád védői, élükön Hunyadi Jánossal ezen a helyen arattak döntő győzelmet a törökök felett”.

Ehhez két megjegyzésem van. Az első: ilyen tábla – [ilyen] nyelven és tartalommal – Romániában elképzelhetetlen. Ameddig olyan zagyvaságot tanítanak, hogy Hunyadi János a románok egyesítéséért harcolt, a tények teljes elhallgatásával, a derék kormányzó csak román nemzeti hős lehet. Ez éppen olyan, mintha valaki gondolna egyet, és deklarálná, hogy Napóleon legfőbb gondja az olasz egység megvalósítása volt. A második: azt Belgrádban is elhallgatták és elhallgatják, hogy Nándorfehérvár magyar végvár volt, a királyság része. Ezeknek a balkáni kamasz nemzeteknek terhére van a történelmi múlt elismerése. A múltbeli kicsiségük (néhánykor: jelentéktelenségük) zavarja őket. Ezt nagy, soha nem létezett történelem kitalálásával rekompenzálják. Olyan orvossággal tömik tudatukat, mely elkerülhetően hasadáshoz vezet valós és képzelt énjük között.

IX. 2.

Filozófussors a modern korban. Álljon ehelyt egy történet Leibnizről. I. Frigyes Vilmos porosz király (Nagy Frigyes atyja) kérdezte környezetétől, ki az az ember, aki mély testhálással köszönti a járdáról. Felelték: „Leibniz, a nagy filozófus köszönti Felségedet.” Ekkor a király megnézte magának az álló filozófust. Később, amikor továbbhaladtak, megjegyezte szárnységdjének: „Leibniz... úgy nézett ki az az ember, [mint] aki még a strázsán se állna meg helyét! Hadrafoghatatlan! Menjen Franciaországba, ott elnézik a férfiembereknek, hogy filozófusok! *Én, mi: katonák vagyunk.*”

Mi változott azóta?

I. Frigyes Vilmos még megelégedett azzal, hogy *hadrafoghatatlan*. A modern diktátorok, akik lelkében és gondolkodásában [sic!] Frigyes Vilmosnál is primitívebbek, jóllehet repülőn járnak és rádióval adják az utasításokat, a filozófusokat egyszerűen likvidálják, kivégzik (ide tartoznak a balesetek is), börtönbe vagy bolondokházába zárják. A filozófusra mint önállóan gondolkodó emberre egyáltalán nincs szükség. A demokráciában meghallgatják, de úgy tesznek, hogy nem értik, és ezért nem követik.

A diktatúrában a filozófus likvidálandó. A demokráciában meg lehet ugyan hallgatni, de semmiképpen nem kell komolyan venni. Ez a filozófus sorsa. E különbség azért egy dologban lényeges. A diktatúrákban a filozófusokat kiirtják, mint a gatz, ezért az önkorrekcióna is

¹⁵⁵ Fábrián Ferdinánd a Kézdivásárhely melletti Hilipről származott. Brassóban volt inas, majd lakatos, és gépészként szabadult fel. Kovásznán telepedett le, ahol évtizedeken keresztül a bútorgyárban dolgozott szerelő-karbantartóként.

képtelenné válnak, ahol azonban megtűrik, de nem követik [őket], felhalmozódik a szellemi tartalék, amit bármikor elő lehet venni.

IX. 3.

Fele sem tréfa, egy bizonyos belső rendelkezés előírja, hogy a román nyelvet és történelmet csak tiszta etnikai származásúak taníthatják. E nürnbergi törvényekhez hasonló rendeletet nem hozzák nyilvánosságra, hanem közlik azokkal, aki[knek] tisztje ezeknek végrehajtása. Ismét a balkáni *smecheriával*¹⁵⁶ verik a hátunkat. Mindenik intézkedés a megsemmisülés felé sodor.

IX. 5.

Idecődítettek a regátból vagy száz fiatalat a szakmai iskolába. Döbbenetes, hogy milyen szedett-vedett, elmaradott társaság. Szinte hihetetlen, hogy Európa közepén ilyen peremállapotban élnek emberek. Már külsejükről lekiabál a primitívség. Ezeket hozzák gyarmatosítani. Az iskola elfogadja [ezt], mert külön díj jár érte az igazgatónak, könyvelőnek és más notabiliseknek! Ha az osztályok nem létesülnek, egész évben levonnak fizetésünkből egy bizonyos összeget. Inkább azt kellene vállalni, mint a tudatlanokat felvenni. Erre már nincs erkölcsi erő.

IX. 6.

Ezek a tanügyi értekezletek sem egyebek összebogozott együgyűségeknél. Képletszerűen: tanügyi értekelet = sületlenség. Komoly fejezetet kell majd írni róla a *Hülyeségek görbéje* című könyvben.

IX. 7.

Udvarhelyen megszüntették a magyar nyelvű egészségügyi középiskolát.¹⁵⁷ Egy újabb olyan intézkedés, melynek nyilvánvaló célja, hogy minél kevesebb egészségügyi középképesítésű [magyar] kerüljön ki az iskolákból. Most már nemcsak az orvoshoz nem tud szerencsétlen beteg anyanyelvén szólni, hanem közvetlen gondozójához sem. Mi ez, ha nem jogfosztás? Az elemi humanizmus megkövetelné, hogy szerencsétlen fizikai állapotban, ha még tudunk valamit mondani, azt anyanyelvünkön tegyük. Anyanyelvünkön szóljunk a halálhoz. De ezt is megvonják tőlünk.

Gondoljuk még ehhez az állandó változtatásokat a temetőik nemzetiségi összetételén. A földben sem nyugodhatsz őseid csontjai között. A halálban is likvidálnak.

IX. 8.

Az óvónőket és tanítónőket szigorú, de álcázott nyelvvizsgának vetik alá. Berendelték [őket] a megyei központokba, és ott teszteket és más irományokat készíttettek velük. A régi módszert, ki tudja, hányadszor, ismét elővették. Megállapításaik, még akkor is, ha jól sikerülnek ezek a próbák, csak lesújtók lesznek. Már maga az abszurd, hogy elvárják – a leghumánusabb foglalkozású pedagógusok! – két-három-négy éves gyermekektől, hogy a csodá-

¹⁵⁶ dörzsöltség

¹⁵⁷ Nem az intézményt szüntették meg, hanem az 1986-os tanév elejétől csak román nyelven folyt az oktatás az addigi magyar nyelvű osztályokban. Feltehetően ez az intézkedés is Nicu Vrabie megyei főtanfelügyelő telefonos utasítása alapján történt.

latos, agyonmisztifikált államnyelvet ismerjük, akik lényegében most sajátítják el anyanyelvüket. A *fehér négekkel* azt lehet csinálni, amit éppenséggel akarnak. És elvárják, hogy e megalázottságban hálásak legyünk. Márai verssorával: „Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet”.¹⁵⁸

IX. 9.

A mai világpolitika szélhámos, magukat okosoknak képzelő idioták mesterkedése. Szinte hihetetlen, hogy mennyire nem érzik az összeomlás előtt álló világ ingatagságát, a fogalmak, nyelv, kultúra kiüresedését, értelemvesztését. Elég bármelyik világértelmezletnek szöveganyagába beleolvasni, hogy erről meggyőződünk. Olyan megoldásokat keresnek, melyek nem lehetnek megoldások, de növelik a bajt és fejvesztettséget.

Ehhez még hozzá kell gondolnunk, amit Kant olyan szépen megfogalmazott *Az örök békében*: a háború egymagában még talán nem is a legrosszabb az állandó háborús felkészülés „békés” korszakához viszonyítva.

Ha a felkészülés sokáig tart, az egész világ kaszárnya lesz, egymás mellé épített kaszárnyák hosszú láncolata, ahol az emberek (=katonák) még székletüket is vezényszóra végzik, a szeretkezést őrmesterektől kijelölt időben, parancskihirdetéssel az Appellplatzon,¹⁵⁹ s közben a hangszórók bömbölik, hogy milyen szabadok vagyunk.

IX. 10.

Korunk egyik súlyos tévedése, hogy az emberek tömege elhiszi a fasizmus végleges vereségét. A második világháborúban csak Hitler barbár seregeit kényszerítették fegyverletételre, az ideológia mint szélsőséges nacionalizmus különböző színekben és ábrázatban tovább él és pusztít: „A népi állam kiképző és nevelő munkájának végcélja az legyen – foglalta parancsba a *Mein Kampf* –, hogy a faji öntudatot és érzést ösztönileg és értelmileg a rábizott ifjúság szívébe és agyába vesse. Egyetlen ifjú vagy leány se hagyhassa el addig az iskolát, amíg tisztában nincs azzal, mi a vér tisztaságának lényege és szükségessége.”¹⁶⁰ E gyalázatos szöveget azért idézem, mert a „faji öntudatot”, „vért” és egyebeket más ideológiai kifejezésekkel helyettesítve bármelyik kortárs nacionalista vezér elmondhatja és programjába is veszi. Ez az emberek elvakításának módja. Ezzel mindig társul az idegengyűlölet és a mások feletti uralom, mely minden használható eszközt szentesít. Faji vagy nemzeti elhivatottság a *másság likvidálása*. Ezt elhiteni nem kerül fáradságba, egyaránt képes megértésére a segédmunkás, értelmiségi, aktivista, egyszóval: a tömeg könnyen elfogadja.

IX. 12.

Megtartották a szokásos felkészítőt a társadalomtudományokat és történelmet tanító tanárok részére is. Csak egyetlen kérdés maradt nyitva: ha az ember eszes lény, akkor hogyan lehetséges, hogy ezek az eszes lények képesek egymásnak órákon keresztül hazudozni?

De mi a célja a teremtésnek vagy a természetnek – kinek hite és meggyőződése szerint – az olyan lényekkel, mint a megyei civilizátorok és a miniszteri direktor? Ugyanolyan talányos, mint az előző kérdés.

¹⁵⁸ Márai Sándor: *Halotti beszéd*.

¹⁵⁹ Alakulótér, itt a náci koncentrációs táborok sorakozójának színhelyére utal.

¹⁶⁰ 2. fejezet, *Az állam* (<http://radioislam.org/historia/hitler/mkampf/hun/2-02.htm>) 2010. 02. 22.

Az olyan konfigurációk sem elvetendőek, amikor beszélt a megyei egyik főcivilizátor (prop.[aganda]titkár), és a miniszteri direktor komoly arccal, szemeit reá meresztve, ütemes fejbólogatással helyeselte az elhangzókat, a kabinetfőnök pedig szemeit a díszterem mennyezetére emelte, és teljesen belemerült a szózuhatagba, mely rekedtesen, vinyogás-szerű felsikoltásokkal, a kalugyerek¹⁶¹ szenvedélyességével szállt, de ki tudja, hová? De eszes lények vagyunk-e? Tudom, hogy naiv a kérdés, számtalan magyarázatot is találnék, de néha az ilyen naiv kérdések megfogalmazása elkerülhetetlen. A végső kétségbeesés kényszeríti reánk? Nem tudom. Ezt is le kellett jegyezzem.

IX. 13.

Láttam egy filmet Jézus Krisztus életéről. Mennyivel nevelőbb erkölcsileg egy ilyen film, mint a szocialista (szovjet mintájú) vagy hazafias filmek agitatív szárnyalása. Nem kimondottan a transzcendenciáért; az erkölcsi példaadás a lenyűgöző, a művészileg kidolgozott történetek, a színészek játéka. A Biblia utolérhetetlen. A filmnek is a bibliai történetek megjelenítése ad erkölcsi jellemet.

IX. 25.

Két napig Bukarestben voltam. Könyveim kiadásáról is tárgyaltam. Semmi biztató. Úgy érzem, hogy teljesen kiiktattak azok közül, akik írásban szólhatnak. Mit tegyünk? Ez a kérdés.

IX. 26.

A mezőt járom a tanulókkal. Szokásos, immár több mint húsz éve ismétlődő penzum. A mezőgazdaság a nagy csinnadrattával meghirdetett ún. forradalom ellenére egy helyben topog, hanyagság, felületesség, hazugságok, manipulált számok, értelmetlen versengés, hogy ki jelent többet. A mezőgazdasági szövetkezeteknek semmi beleszólásuk sincs a termékek eladásába, nem ők a birtokosok, az állam rendelkezik felette. [Sic!] A tagok és a vezetők egyszerű végrehajtók, kiszolgálói az állam akaratának.

IX. 28.

Olvasom Artyom Veszjolij regényét – *Véráztatva Oroszország*¹⁶² – az orosz forradalomról és a polgárháborúról. A regénytörredék esztétikailag értéktelen, látszik, hogy írója nem sokat tanult a gazdag orosz hagyományokból. Mint dokumentum, pontosabban: regényesített dokumentum az események egyszerű embereiről annál értékesebb. Akárcsak Babel írásaiból vagy a *Csendes Donból*, megismerhetjük a mozgalmat a spontaneitás oldaláról, a nyomortól, elnyomástól, háborútól elkeseredett, erkölcsaikből kiforgatott emberek kegyetlenségben végződő cselekedeteit. Az egyszerű kozákokat vagy muzsikot nem az eszme mozgatta, kényszerítette cselekvésre, hanem a szürke és szükös érdekek és a túlfűtött érzelmek. Ez a forradalom is a tömegek spontán mozgalma volt, melyet a bolsevik párt vezeterei jól fel tudtak használni saját céljaik elérésére.

¹⁶¹ görögkeleti szerzetesek

¹⁶² Artyom Veszjolij: *Véráztatva Oroszország. Regénytörredék.* Fordította és az utószót írta: Balogh József. Európa, Budapest, 1985. Szerzője (eredetileg Nyikolaj Ivanovics Kocskurov, 1899–1939) részt vett a polgárháborúban, törredékeit a húszas-harmincas években írta meg, 1939-ben kivégezték.

Artyom Veszjolijt is főbe lötték, mint Babelt, mert igazat írt, nem szépítette meg az eseményeket a bolsevik párt világnézetének „fényénél”.

Vajon hogyan és miért került el a megtorlást Solohov?

Azt hiszem, Solohov is a nagy túlélők közé tartozik, mint Lukács György. Solohovban a túlélés megölte az író. A *Csendes Don* után semmi jelentőset nem alkotott.

IX. 30.

Azt hiszem, a polgármesternek semmi befolyása sincs a helyi milícia munkájára. Egyszerűen képtelen parancsolni nekik. Miért? Egy magyarnak, bármilyen funkciója, tisztje is legyen, nem lehet igaza a román származású vagy magát annak deklaráló állampolgárral szemben. Ez is beletartozik az „elementul românesc”¹⁶³ uralmának állandó és folyamatos erősítésébe.

Ebben túlhaladtuk a Dél-Afrikaí Unió szintjét. „Fehér négerként” erre mindenkinek számitania kell.

X. 2.

A megyei újságban megjelent a dísztávirat, hogy az egész megye területén kitűnő eredménnyel befejeződött a burgonya begyűjtése és az őszi szántás.¹⁶⁴ Ezzel elérték, hogy Kovászna megye egyszerűen első lett a betakarítási munkálatok időbeni elvégzésében. Gyakorlatilag nem kellene többet mezőre menni. De nem így történik. Továbbra is folytatjuk a mezőgazdasági munkálatokat, a burgonyaszedést, mert még jócskán van a földben. A nyilvánvaló hazugság annyira romboló, hogy az apparátus ezt el sem tudja képzelni. De inkább hiszem, hogy képtelen erre, annyira belegabalyodott irracionális képzetibe és szolgálalkúségébe.

Ezek a hazugságok a pedagógusoknak nagy gondot okoznak. Az ifjúságot becsületre, egyenes emberségre nem lehet nevelni hazugságözönben. S egyre mondják a forradalmi szellemet és hazafiságot, de arra nem gondolnak, hogy a szólamokkal ezek a képtelen hazugságok társulnak. Majdnem szimbolikus: a burgonyát begyűjtöttük [hiszen már megírta az újság], de azért [nekünk továbbra is] kell szedni a földből. Az egyik gyermek ezt így fejezte ki: amit a földből szedünk, az nem is burgonya, csak mi képzeljük annak.

X. 3.

Horthy Miklós nagy marha volt. Ebben semmi új sincsen, ezt minden normális ember tudja. E közismert megállapítás szorosan összefügg az előző napon írottakkal. Most jutott tudomásomra Gömbös Gyulához még 1933-ban írott levele a magyar faj szaporodásának irányáról, melyet egy dilettáns beadványnak alapján „alkotott”.¹⁶⁵ Már maga az a tény, hogy

¹⁶³ román elem

¹⁶⁴ A naplóbejegyzés dátuma elcsúszott. A távirat a Megyei Tükör 1985. október 3-i, csütörtöki számában jelent meg ([1.] p.) Eleje, ill. „címe”: „*Büszkén jelentjük pártunk szeretett főtítkáranak, hogy befejeztük a burgonyaszedést és az őszi vetést*”. „Feladó”: A Román Kommunista Párt Kovászna Megyei Bizottságának Bűrója.

¹⁶⁵ Horthy Miklós „Gömbös Gyula miniszterelnöknek 1933-ban írott levelében többek között azt fejtegette, hogy: »A megélhetés egyre nehezebbé válik, és a létért való küzdelemben kétségtelenül az erősebb és értékesebb fajok győzedelmeskednek.« Horthy »sajnálatosnak« nevezte, hogy a magyar faj – szerinte – »értékes« egyedei, a katonatisztek, hivatalnokok, középosztálybeli értelmiségiek a »nagy gyermekáldással járó kiadásokat fedezni képtelenek«. Ugyanakkor fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a betegek, bűnözők, szellemileg gyengék, mun-

ilyen dilettánsok sugallatát elfogadja, és az lelkesíti, önmagában minősít. Amikor pedig azt fejtegeti, hogy kiket kell eugenetikailag védelmezni, egyenesen felháborító. Tiszta feudalizmus.

X. 5.

El nem hinném, ha nem megbízható forrásokból tudnám: Egy új eljárás van elterjedőben, a *reevaluare*,¹⁶⁶ ami nem más, mint a mezőgazdasági terményhozam újraértékelése. Ez a következőképpen történik: A mérnök, elnök megállapítják méréseikkel, hogy mennyit termelt a föld, s az így nyert adatot továbbítják a felsőbb szervekhez, akik ezt felülbírálják. Ebben az évben az egyik tsz kiszámította, hogy hektáronként 2400 kg kukorica terem. Ez azonban nem volt elégséges, mert az értekezleten a magyar első titkárokkal közölték, hogy a hektáronkénti hozam nem lehet kevesebb 5000 kg-nál. Mindenik gazdaság eszerint átjavitatta mérési adatait. Közben azonban még történt valami. A főtitkár helikopterrel a levegőből helyszíni szemlét tartott, és azt konstataálta, hogy a hozam (átlaghozam) eléri a 7200 kg[-ot]. Természetesen mindenki, szó nélkül, kijavította az adatokat. Ez a re-reevaluare.

A gazdaságoknak jórészt nem marad terménye állattartásra. Ezért döglenek télen és nyáron az állatok. Nem a valóság tényei a fontosak, annál kevesebbet elérni nem szabad.

X. 6.

Máté Pál és a Lakóca környékére vándoroltunk,¹⁶⁷ hogy a természetben keressünk menedéket. Jó volt kikapcsolódni a „civilizáció”-ból, ahol mind kevesebb az emberi közelség, a villany és a meleg.

X. 8.

Azt hallani a budapesti kulturális fórum¹⁶⁸ leendő képviselőitől, hogy a megértést keresve lehetőleg kerülni kell a konfrontációt. Ez olyan, mintha a magasugró azzal a gondolattal menne a versenyre, hogy kerülni kell a magasabbra ugrást. A kerülgetés vereség. Valamilyen talmi nyilatkozatért nem szabadna feladni a lényegi kérdéseket. Előre látom, s ehhez nem kell valaki elméjét megerőlttesse, hogy a kulturális fórumot is beborítja és elsekélyesíti a locsogás, és mindenik állam változatlanul fog haladni a megkezdett úton.

X. 12.

Ma töltöm az 51. életévemet. Fontosabb műveim megírásával még tartozom. Betiltásom is akadályoz, hogy elkészüljek velük. Olyan vagyok, mint a megkötözött, az izmok még feszülnének, eszem is a helyén volna, ha engednék a cselekvést.

X. 13.

Esik az eső, hideg van. Ez nem gátolja az illetékeseket, az okosokat, hogy ne rendeljék el az általános kukoricaszedést. Tanár és diák egyaránt gyülekezik. A mezőgazdasági „forrada-

kakerülők szaporodását »lehetőleg« csökkentsék.” Karsai László: *Különleges kezelés. Eutanáziaprogram a náci korszakban*. Hetek, 2000. 50. sz., december 9.

¹⁶⁶ átértékelés, újraértékelés

¹⁶⁷ A Kovászna melletti Komandó környéki kirándulóhelyek: Lakóca-tető 1777 m, illetve a Nagy-Baszka völgyben található Máté Pál (1437 m).

¹⁶⁸ Lásd az 1985. X. 24-i naplóbejegyzés jegyzetét.

lom” katonái. Arról nem érdemes szólni, hogy aki az ünnepet nem tiszteli, az ember méltóságát sem veszi számba.¹⁶⁹ Ha valamit elrendelnek, azonnal teljesíteni kell, nincs kifogás, ellenvélemény, megjegyzés, töprengés. Minden parancsra megy, mint a kaszárnyában.

Krumpliszedés 1987 őszén. A kép hátán dedikáció: „Az agrárforradalom élharcosának. Együtt a forradalomban.”

X. 14.

Az ingázó diákoknak nem engedélyezik, hogy bérletet ([románul] abonament) váltsanak az autóbuszokra. Állítólag a megyei első titkár tiltotta meg. A környező falvakból majdnem kettőszáz diák jár az iskolába (Tamásfalva, Szörcse, Telek, Zabola, Páké, Barátos, Papolc, Zágón). Ezért kénytelenek a törvény szerint tankötelesek rendes útiköltséget fizetni, ami tetemes különbséggel jár (kb. 200 lej). Normális ember előtt az intézkedés teljesen érthetetlen. Követelik a tíz osztály elvégzését, ugyanakkor energiahiányra hivatkozva szervezeten akadályozzák megvalósítását. Ha az iskola nem teljesíti beiskolázási tervét, amit azok állapítanak meg, akik a tilalmakat hozzák, levonnak egy bizonyos összeget a tanárok fizetéséből. A falusiak jövedelme pedig annyira csekély, hogy akinek két vagy három gyermeke van, nem tudja kifizetni a havi 800-900 lej útiköltséget.¹⁷⁰ Ezért lehet és kell a rendszert okolni, de azokat is súlyos felelősség terheli, akik hatáskörükön belül nem igyekeznek a helyzeten könnyíteni. Az egyén mindig felelős azért, amit cselekszik.

¹⁶⁹ Ez a nap 1985-ben vasárnapra esett.

¹⁷⁰ Fábián Ernő fizetése ekkor havi 4340 lej volt.

X. 15.

Éjfél után úgy fél kettő körül érkezett hozzánk S. Lajos, majdnem felismerhetetlenül összeverve. Magyarázata nagyon zavaros. Nem hiszem, hogy politikai oka volna. Inkább nőügyet gyanítok. Mindenképpen rossz. Olyan személyiség, mint Lajos, jobban kellene ügyeljen magára. Az ilyen félrelépést az ellenségek (ellenségei) ki tudják használni, és nem is haboznak megragadni a kínálkozó alkalmakat. Erre és ilyenekre várnak.

Hiába, akkor is a zsarnokságot szolgáljuk, mikor nem akarjuk. A mechanizmusból nem lehet kiszakadni.

X. 18.

Most értesültem, hogy az energetikai iparban bevezették a katonai ellenőrzést és irányítást. Nagyon nagy baj lehet. Ami ennél jobban érdekel, ez is egy fontos bizonyíték az állam és a társadalom militarizálására. Azt gyanítom, hogy a növekvő gazdasági és társadalmi gondok végül is a legfelsőbb vezetést arra kényszerítik, hogy nyíltan vagy rejtetten (ez utóbbi a valószínű) katonai diktatúrát vezessen be. Ez esetben megtörténik, hogy politikairendszer-ellenes mozgalom nélkül jön létre a Jaruzelski-féle diktatúra¹⁷¹ román kiadása.

Már a világ számára sincsenek tekintettel. Nem győzik hangoztatni a békeakaratot, de békében militarizálják a termelést. A rendszer önarcképe, amit el sem takar a külvilág előtt.

XI. 19.

A kereskedelem gyakorlatilag megszűnt. Áruelosztás foglalta el helyét. A jegyre mindenki megkapja, amit neki kiutálnak. Egy hónapra egy kilogramm liszt, egy darab vaj és így tovább. E fejadagok kisebbek, mint a háború alatt. Ha valamilyen különleges áru érkezik (nem kell déligyümölcsre gondolni), akkor azt olyannal kapcsolják, amit nem tudnak eladni. Ezt a kereskedelmi törvények tiltják ugyan, de mit számít ez az olyan országban, mely saját törvényeit naponta megsúfolja.

Jön a tél sötétséggel, hideggel és élelmiszerhiánnyal. Közben dicséretet zengedezünk erről a fényes korszakról. Kell-e ennél eredetibb és hitelesebb bizonyítvány egy nép megalkuvásáról és tehetetlenségéről?

X. 24.

Elképesztő, hogy mennyi mindent összehazudoznak a delegátusok a budapesti Kulturális Fórumon.¹⁷² Amúgy hemzsegnek a nagyképű kijelentések a kulturális javak cseréjéről és az alkotószabadságról, közben két könyvet nem tudsz áthozni a magyar–román határon, és „horthystának” bélyegeznek, ha a „testvéri” ország újságjait olvasod és rádióját hallgatod. Nem is szólva arról, hogy nyugati sajtó vagy könyvek beszerzésére és olvasására semmilyen lehetőség nincs. Ezért a kelet-európaiak olyan szólamai, mint „arra figyeljünk, ami össze-

¹⁷¹ Utalás Wojciech Jaruzelskire, aki 1968-tól lengyel honvédelmi miniszter volt, majd 1981 decemberében miniszterelnökként a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom növekvő befolyásának megállítása érdekében hadiállapotot vezetett be az országban. 1981 februárjától volt miniszterelnök, október közepétől pedig a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkára lett.

¹⁷² 1985. október 15-én, Budapesten majdnem 850 delegátus részvételével megkezdődött az Európai Kulturális Fórum (mint a Helsinki Egyezmény utókonferenciája). Ugyanakkor a Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Bizottság és a magyarországi ellenzéki csoportok szervezésében ellenfórumot tartottak október 15–17. között.

köt bennünket”, „teremtsünk bizalmat”, „legyünk nyitottak”, „egy fának ágai vagyunk”, „mindenki megvalósíthatja önmagát”, cinikus hazugságok.

A fórum már azért sem zárulhat sikeresen, mert a felvetett kérdések érdemi megvitatására nincs mód és lehetőség. Ezt megnehezíti, helyenként lehetetlenné teszi az ügyrend és az a lázas igyekezet, ami teljesen érthetetlen, hogy nehogyan valamilyik ország delegációját valaki megsértse. A konfrontáció kerülése a hazudozásnak kedvez. Még az elején vagyunk, de már megállapítható, hogy ez a fórum is úgy zárul, mint a többi nemzetközi értekezlet az emberi jogokról, minden marad a régi állapotában.

X. 25.

A román delegátus a budapesti Kulturális Fórumon nem restellte kijelenteni: „Minden állampolgárnak lehetősége van szellemi értékek létrehozására.” Ha jól értem, teljes az alkotó- és szólásszabadság. Cáfolatára elég, ha a magam példáját említem. A könyvem betiltották, minden különösebb értesítés nélkül, a szerkesztőség[ek]nek megparancsolták, hogy írásaimat ne közöljék, s állandóan érdeklődnek, hogy mivel is foglalkozom, az alkalmas pillanatot lesve a rácsapásra. Külföldön közölni nem tudok, mert részben nem tudom kiküldeni (nincs kitől), és ha meg is tenném, kockáztatom a fejem épségét.

Dumitru Aninoiu¹⁷³ úr arról is szónokolt, hogy a kulturális együttműködés csak szabad és szuverén államok között lehetséges. Ha arra gondolok, hogy a szuverenitás – ezt Dumitru Aninoiu úr sem érti másképpen – az államnak szabad kezét ad (ezt jelenti a „szabad állam”) állampolgáraival szemben, megértem a lázas igyekezetet és a nemzetközi jog normáinak sajátos román értelmezését, melyeknek megfelelően állítólag Románia részt vesz a kulturális cserében. Most világosodik meg előttem, hogy a határon miért veszik el a könyveket vagy mi az oka a külföldi értelmiségiek visszaküldésének a határról, miért nem lehet külföldön könyvet, tanulmányokat közölni. Azért, mert a több ezer éves román állam betartja a nemzetközi jog normáit, szabad és szuverén állam.

S egyáltalán lehet-e beszélni enyhülésről, békéről és biztonságról, amikor megfojtják az értelmet és a bírálatot, egymás ellen uszítják a nemzetiségeket, idegengyűlölettel mocskolják az emberek tudatát? Milyen béke az, mely arra szolgál, hogy az államok kényük és kedvük szerint bánjanak el a kiszolgáltatott állampolgárokkal? Ez a fajta szuverenitás lehet-e az enyhülés és a béke biztosítója?

X. 26.

Most került a kezembe Dumitru Mărtinaş könyve – *Originea ceangăilor din Moldova*¹⁷⁴ –, mely a legarcátlanabb hamisítványa a csángók történetének. E renegát nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a csángók Székelyföldön magyarizált románok, akik a XVIII. században (sic!) vándoroltak Moldovába, nyelvük pedig a román nyelvjárások egyik változata. Mind ezt csak úgy, a tények mellőzésével, kijelenti. A szerző, aki egyébként még magyarul sem tudott, nem végzett forráskutatásokat, megelégedett a nacionalista román történetírás némi „eredményének” feltámasztásával, melyektől oly hangos volt a két háború közötti publicisztika. Nyelvi elemzései, ha egyáltalán annak lehet nevezni [őket], gyermetegek, a filológia kezdeteire emlékeztetnek, főleg hazugok. A politikai célzatosság nyilvánvaló. Bebi-

¹⁷³ A delegáció vezetője, Románia párizsi nagykövete.

¹⁷⁴ A cím fordítása: A moldvai csángók eredete. (Științifică și Enciclopedică, București, 1985.) Részletes kritikája: Domokos Gergely [Vincze Gábor]: *Román–csángó kontinuitás? Harminc éve jelent meg D. Mărtinaş hírhedt könyve.* Székelyföld, 2006. 1. sz. 291–306. p.

zonyítani, hogy a csángók románok, a romániai katolicizmus nem azonosítható a magyar nemzetiséggel, a Székelyföldön több hullámban elmagyarosítottak jelentős létszámú románokat, akiknek egy része kénytelen volt Moldovába vándorolni. Ezért vállalta a nevére méltatlan Editura Științifică și Enciclopedică¹⁷⁵ az elhalálozott szerző e tákolmányának kiadását. Feltűnő, hogy Lăncrănjan hírhedt könyvét néhány évvel ezelőtt a Sport és turisztika adta ki.¹⁷⁶ Úgy tűnik, hogy a csángókérdésben sokkal bátrabbak. Az az érzésem, hogy a székelek nem magyar eredetének bizonyítása következik. Erre már Ilie Ceaușescu is utalt a Dumitru Mărtinașra jellemző ügyefogyottsággal.¹⁷⁷

X. 27.

Hiába, nem fogyunk ki a furcsaságokból. A júniusban érettségizett diákokat arra kényszerítik, hogy a helyi lemez- és bútorgyárba menjenek dolgozni. Azoknak, akik más intézményeknél vagy vállalatoknál helyezkedtek el, munkaszerződésüket felbontották. Egyesekre még 500 lej nagyságú pénzbírságot is kiróttak. Mindezt teszik az érvényes törvények ellenére. Ezeknek a volt tanulóknak semmilyen kötelezettségük sincs a vállalattal, szerződést nem kötöttek, kötelezvényt nem írtak alá, az oktatási törvény nem rendelkezik a tanulmányi évek utáni elhelyezkedésről. Mégis kötelezik [őket], mert így akarják megoldani a munkaerő biztosítását. A valóságban nem is kellene ekkora munkaerőlétszám, ha a termelést korszerű technikával látnák el és fejlett technológiát alkalmaznának. De erre képtelenek. Nem marad más eszközük, mint a kényszer.

X. 28.

Olvasom a pápai delegátus felszólalását a budapesti fórumon.¹⁷⁸ Államokról beszél és a hit szabadságáról. Ez így rendben is volna. Csakhogy az államok határai nem esnek egybe az etnikai határokkal, különösen Kelet-Közép-Európában, [ahol] a vallási hovatartozás egyben a nemzetiségi hovatartozást is jelöli. S ez már önmagában is olyan sajátos problémákkal jár együtt, amiket nem szabadna szó nélkül hagyni. A valóságban a nemzetiségek korlátozása és kitűzött felszámolása vallási és egyházi vonatkozásban is megnyilatkozik. Egyetlen dolgot említve: korlátozzák a hittudományi karokra beiratkozók számát. Erről a delegátus nem tudott semmit. A pápaság is mint hatalmi tényező államokban gondolkodik és cselekszik. Az anyanyelvű lelki gondozás korlátozása, akárcsak a vallás gyakorlásáé, az emberi jogok legdurvább megsértései közé tartozik. Erről a Vatikánnak szólnania kellene.

X. 30.

Meghívottként, csodák csodája, részt vettem a megyei plenáris ülésen.¹⁷⁹ A plenáris az ideológiai és politikai nevelőmunkát tárgyalta. Egészen pontosan: felsorolta a fogyatékosokat és kinyilatkoztatta a teendőket. Semmi különös. A régi szöveg megújítva némi felmérési adatokkal, melyek hitelességében kételkedek, és egy filmmel a kultúrotthonok anyagi állapotáról, ami viszont elszomorító.

¹⁷⁵ Tudományos és Enciklopédiai kiadó

¹⁷⁶ Ion Lăncrănjan: *Cuvînt despre Transilvania*. Sport-Turism, [Bukarest], 1982.

¹⁷⁷ Ceaușescu, Ilie: *Transilvania, străvechi pămînt românesc*. Militară, București, 1984, 44–54. p.

¹⁷⁸ Hervé Carrier, a vatikáni küldöttség vezetője, a Pápai Kulturális Tanács titkára, 16-án, szerdán szólalt fel. Rövid összefoglalását adja: *Az Európai Kulturális Fórum második napja*. Népszabadság, 1985. október 17., 4. p.

¹⁷⁹ Lásd: *A megyei pártbizottság plenáris ülése*. Megyei Tükör, 1985. november 1., [1.] p. Az ülést október 31-én tartották, tehát a naplóbejegyzés dátuma valószínűleg itt is elíródott.

Közben a város sötétségbe borul, mert éppen áramszünet van. Minket ez nem zavar, mert működik a kultúrház áramfejlesztője. Hazajövet – késő este – a falvakra is teljes sötétség borul, csak itt-ott pislákol a petróleumlámpák fénye. Áramszünet van.

XI. 1.

Halottak napja. Ilyenkor minden évben azokra gondolunk, akik már nem lehetnek közöttünk. Ősök, rokonok, egykori jó barátok. Vajon meddig engedtetik meg ez is? Mikor jön a hatalmi szó, hogy ne emlékezzünk a régiekre és egykori barátainkra? Mert a temetők „nemzetiségi összetételének” javításából semmi másra nem gondolhatunk.

XI. 3.

A totalitarizmusról vitatkozunk. Elkerülhetetlenül felmerül Platón államelmélete. Kétségtelen, hogy a totális állam egyik korai modellje. Csakhogy Platón az elitet akarta az állam élére állítani, akik rátermettségükkel és tudásukkal eredményesebben és hatékonyabban tudják az államot irányítani. Felismerte, ami azóta is igaz, hogy a tudás a közösség és az egyén életkörülményeinek irányítója kell legyen. Bármilyen egyszerűnek hangzik is, de ezt tagadni nem lehet. Az újkori totalitárius ideológiák és államok azonban éppen a tudással és erkölcsiségével különb elit ellen jöttek létre. Az Ortega y Gasset-i tömegek lázadásának produktumai.¹⁸⁰ E különbségtétel nélkül a platóni modell semmiképpen nem lehet releváns a totalitarizmusra.

XI. 5.

A nemzetközi pénzügyektől Románia kedvező hitelajánlatokat kapott. Valószínű, azért, mert az utóbbi két évben a többmilliárdos adósságból törlesztett valamit. Az nem érdekli a hitelt ajánlókat, hogy ez a törlesztés milyen módon történt, a lakosság életszínvonalának drasztikus lesüllyesztésén keresztül, amiért ezeket a jegyzeteket is gyertyafénynél kell írnom. Ez mutatja, hogy a nemzetközi intézmények, különösképpen a bankok, a nagyobb haszonért dolgoznak, a reakciós politikai rendszerek támogatása nem okoz nekik gondot.

XI. 7.

Elrendelték, hogy a diákok a tantárgyolimpiákon¹⁸¹ csak román nyelven írhatnak dolgozatokat. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a magyarul tanuló diákokat kizárják a versengésből. Természetesen a parancs arról is szól, a szokásos fennhangon, hogy ez is a tanulók „érdekeit szolgálja”, s minél nagyobb létszámú résztvevővel kell megjelenni. Arról beszélni sem lehet, hogy ez a tilalom pedagógiai képtelenség.

XI. 8.

A Szívkórházat is központi brigád boldogította, szokásos felhajtással, kiabálással, rendreutasításokkal. E repertoárból nem hiányzott a felháborodás sem, hogy előttük a személyzet közül többen is magyarul merészeltek beszélni. Majdnem bizonyos, hogy ezért is jöttek. Mert a Székelyföldön csak egyetlen feladatot tartanak szentnek, a románosítást. Olyan hí-

¹⁸⁰ A könyvnek, amelyben a spanyol filozófus e tézisét kifejtette, első magyar kiadása: José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*. [Ford. Puskás Lajos.] Budapest, 1938.

¹⁸¹ A fontosabb tantárgyakból minden évben iskolai, megyei, illetve országos szinten megrendezett versenyek.

rek kerengenek, hogy a felsőbb szervekhez több feljelentés is érkezett. Az egyiket éppen egy erőszakkal ide hozott és itt tartott „tisztá etnikai eredetű” orvosnő készítette, akit természetesen nyomban kineveztek aligazgatónak.

XI. 10.

Nem hinném, ha nem tudnám biztosan: a nemzetközi ifjúsági év keretében a pionírházaknál ún. UNICEF-köröket¹⁸² kellett szervezni. Ugyanakkor megtiltották az idegen nyelvek tanítását a kör keretében, és a külföldiekkel való levelezést. Ez az igazi képe a demagóg nemzetköziségnek.

XI. 11.

Az igazgató összehívta az iskola vezető tanárait. Amiről határozni kellett. [arról] az igazgató előre közölte, hogy teljesen érdektelen a véleményünk, mert úgyis az lesz, amit a felettes szervek mondanak.

Az önhülyítés teteje, amikor az igazgató kijelenti, hogy véleményétől függetlenül neki az utasítás mellett kell szavazzon. Tudja, hogy nem jó és nem szükséges, de gyáva-ságból az osztobaság mellett dönt. Annyiban igaza van, hogy a mai vezető, a forradalmár vezető másképpen nem tehet. Ezért is választották ki őket.

XI. 12.

Budapesten a Kulturális Fórumon az információk cseréjének megkönnyítéséről tanácskoznak, a kölcsönös megismerésről, írói szabadságról, és ennek cáfolatával valósággal megtiltják, gyakorlatilag lehetetlenné teszik magyarországi lapok, folyóiratok rendelését. Néhány szaklap, közöttük olyanok, hogy Söripar, kivételével egyetlenegy irodalmi lapra sem lehet előfizetni. Indoklás nincs, egyszerűen tudomásul kell venni, hogy nem lehet. Akkor miért a Fórum? Kinek van haszna abból, hogy a hivatalos delegátusok hosszú beszédekben hazudnak? Mert a hazudozásokat azok sem hiszik, akik mondják, képmutató pofával, folyékonyan és gátlástalanul. A Fórum is csak arra jó, mint a Reagan–Gorbacsov találkozó,¹⁸³ ezután nyugodtabban fognak tökön rugdosni és megfosztani azoktól a jogoktól és lehetőségektől, melyekről szónokolnak. Mégis van jelentősége a Fórumnak!

XI. 14.

Megállapodást írt alá Margaret Thatcher és Garret Fitzgerald ír miniszterelnök Észak-Írországról.¹⁸⁴ A kormányfők megtalálták a mindkettőjük számára elfogadható kompromisszumot. Közös miniszteri bizottságot alakítanak, amely a két kormány Ulsterrel kapcsolatos ügyeit vizsgálja meg. Dublin jogokat kapott arra, hogy beleszóljon az ulsteri ügyek intézésébe.

A kétoldalú megállapodás sem fogja megoldani az északír problémát. Jelentősége azonban nem tagadható. Szerződés biztosítja egy vitatott területen a nemzetiségi kérdés rendezését. Ezzel lehet, hogy olyan okmány született, melyet a jövőben a világ többi olyan részén is

¹⁸² Az ENSZ Gyermekvédelmi Alapja angol nevének (*United Nations International Children's Emergency Fund*) rövidítése.

¹⁸³ A reagani csillagháborús program, az emberi jogok számonkérése, a regionális konfliktusok és a fegyverzetkorlátozás kérdése az USA és a Szovjetunió között kiélezték az ellentéteket. Ezeket a közvetlen vezetői találkozókon sem sikerült megoldani: 1985. november 18–21., Genf, 1986. október 11–12., Reykjavík.

¹⁸⁴ Az Angol–Ír Szerződést 1985. november 15-én írták alá. Írország elismerte Észak-Írországot, az angol kormány pedig megígérte a katolikus kisebbség jogainak tiszteletben tartását.

követni kell, ahol két vagy több állam is érdekelt a nemzetiségek helyzetének alakulásában. Másképpen nem lehet. A dogmatikusan értelmezett és felfogott szuverenitás a nemzetiségeket kiszolgáltatja az állam hatalmának. A nemzetiségi területeken két- vagy többoldalú megállapodások kellene biztosítsák a nyelvi és kulturális egyenjogúságot, a gazdasági és társadalmi lehetőségek alakulását és a politikai érdekképviseletet.

XI. 15.

Az ember lassan megszokja a leghetetlenebb helyzetek és irracionális kényszer elviselését is. Ennél sokkal nehezebb az apparátus képviselőiben ügyeskedők képmutató és hazug pofájának látványát kibírni. Ez annyira felháborító, hogy fizikai fájdalmat okoz. Beszél és beszél és beszél, s közben kezeivel hadonász, hangját hol erősíti, hol lehalkítja, akaratlanul is eltorzuló arcvonásaiban Júdás vigyorog, sejtí, hogy a hallgatói nem hiszik, amit mond, de biztosságosan mozog, ami arcizmai rángatásából is kiviláglik, mert mögötte áll a rendőrség. Csak ők vannak a teremben, mi nem számítunk. Bármikor munkatáborba küldhetnek.

XI. 16.

Helyzetkép. Szülői értekezletet tartottam. A falusi szülők arról panaszkodnak, hogy a gyermekek nem tudnak készülni óráikra, mert minden áldott este elveszik a villanyt, de még petróleumot sem adnak a lámpába. A házakban csak gyertya pislog, s annak halovány fényénél bizony nem lehet olvasni, ahogy szónoklatokban lehet olvasni a technika és a tudomány legújabb vívmányairól.

Nekünk, tanároknak nincs erkölcsi alapunk egyetlen tanulót is megbuktatni. De mi lesz a technikával és tudományokkal? Tudományokról beszélünk, és sötétségbe dobjuk az embereket. Az ezredforduló felé közeledünk.

XI. 18.

Ma az iskolában kötelezvényt írtam alá, mely elrendeli a tanároknak, hogy akkor is az iskolában kell maradniuk, ha energiatakarékoságból elveszik a villanyt. Mivel esti oktatásról van szó, groteszk helyzetbe kerülnénk, ha egyáltalán valaki betartaná.

XI. 20.

Szabó Bandi sebészt „ismeretlen” tettesek jól elverték.¹⁸⁵ Botoșani-ban volt egy szimpozionon, s este, amikor a szálló felé haladt, autó állt meg mellette, és jól helybenhagyták. Nem tudni, miért. Az is lehet, hogy a politikai rendőrség „titkos” verekedő különítménye verte el, összetévesztette valakivel, vagy pedig valami olyant mondott, amiért kijárnak a pofonok és horogütések. Bármikor agyonverhetnek. E különítmények nem kegyelmeznek.

XI. 24.

Nagy Gyuri kolléga¹⁸⁶ gyönyörű, kézzel írott cédulát talált lakása ajtójában, ami így hangzik: „Maghiarii să se ducă toți în Ungaria că sint niște gorile”.¹⁸⁷ Annyira naiv, hogy gyermek írhatta.

¹⁸⁵ Szabó András kovászmai orvos, 1975–1977 között Botoșani megyében dolgozott, akkor ott elismerték, újságcikk is jelent meg róla. Az ügyet a mai napig nem sikerült tisztázni.

¹⁸⁶ Fábíán tanítványa és középiskolai történelemtanár kollégája, aktív programszervező volt.

¹⁸⁷ A magyarok menjenek mind Magyarországra, mert gorillák.

De valakinek vagy valakiknek sugallatára, akik tudják, hogy a terrornak ez is egyik és nem is hatástalan eszköze. Egyben a közhangulatot e cédulácska híven kifejezi.

XI. 29.

Ezt jelenti az iskolák államosítása és az elnyomó szervek hatalmának korlátlaná tétele. Az iskolában milicista tisztek az ifúságnak előadást tartottak a megszokott primitívséggel és hatalmaskodással. Az egyik tisztecske a diákleányokat (17 és 18 éves leányok) megfenyegette, hogy ne nagyon baszkodjanak, mert a nőgyógyászatra fogja őket vinni, és megvizsgáltatja, hogy szüzek-e. Mindezt tanárok előtt. Ennyire tartják ezek az ostobák az emberi méltóságot és tisztelik a másik embert. De ennyivel nem elégedtek meg, mert mikor szóba került, hogy szombaton a hagyományos maturandus bált fogják tartani, a tisztecske bejelentette, hogy azt is ők kell engedélyezzék, majd meglátja, hogy lesz-e belőle valami. Annyira hatalmasnak érzi magát egy ilyen primitív hadnagyocskára, hogy még a KISZ-szervezet rendezvényeiben is jogot formál a beavatkozásra. Ez is a közállapotok tünete.

XII. 1.

A Rómában tartott színódusra nem engedték ki Jakab Antal püspököt.¹⁸⁸ Az erdélyi katolikus egyház működése teljesen korlátozott. Ez a jutalom Rómának, hogy Rabut (alias Rab) kinevezte püspöknek.¹⁸⁹ Ezt előre is tudhatták volna. De Róma államokban gondolkodik. A pápa elfogultságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a lengyelországi németeknek nem prédikálnak anyanyelvükön, és ez ellen nincs szava. Akkor mit lehet a pápától várni?

XII. 3.

Egyetlen pedagógiai igazság van. Erőnk szerint tisztességesen kell végezni az oktatást és a nevelést. A mostani helyi és felső vezérek – a percemberkék – jönnek és mennek, a politikai kurzusok nemcsak időlegesen, hanem megfelelő időtávlatban teljesen értelmetlenek. Ezért nem kell a pedagógusoknak hozzájuk igazodniuk. Hol lesznek a Voinescuk, Gabrák,¹⁹⁰ amikor a mai tanítvány visszakérdez, bírāja lesz tanárainak? Már régen nem leszünk, amikor elbíraltatunk, mert tanárjára mindenki emlékszik, és arra is, hogyan részesült az első impulzusokban. Ezért nem szabadna az iskolákat államosítani. A megkötött tanárok nem lehetnek erkölcsi lények. A jövő társadalmá – ha egyáltalán ez a remény vagy feltételezés reális! – meg kell találja, saját értelmes egzisztenciájáért, az oktatás és nevelés függetlenítését az államtól. A hagyományok közül leginkább a szabadelvű gondolkodóktól tanulhatunk. Mindenekelőtt Eötvös Józseftől.¹⁹¹

¹⁸⁸ Márton Áron halála után, 1980–1990 között a Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegye püspöke. Lásd róla: Varga Gabriella–Vencsér László: *Megalkuvás nélkül. Száz éve született Jakab Antal*. Kairosz, Budapest, 2009.

¹⁸⁹ Ioan Robu, Kézidvásárhelyen született 1944-ben, a családja Neamț megyéből származik. 1973–1977 között Rómában doktorált, majd a iași-i teológia rektora 1983-ig. Előbb püspöki helytartó volt, majd 1984-ben bukaresti római katolikus püspökké nevezték ki.

¹⁹⁰ Voinescu Ioan Paul megyei főtanfelügyelő volt egy ideig. Gabra Ilie a megyei pártbizottság propagandatitkára volt egészen 1989 decemberéig.

¹⁹¹ Fábíán Ernő: *Az ember szabad lehet. Eötvös József eszmévilága*. Dacia, Kolozsvár, 1980.

XII. 7.

Cikk jelent meg a România literarában (december 5-én) a következő címmel: „Revizionişti şi sovinişti unguri din nou la lucru”.¹⁹² Két professzor írta: Ştefan Ştefănescu és Nicolae Petreanu. Főleg Ruffy Péterrel vitatkoznak, ha egyáltalán ezzel a szóval illetni lehet e magas professzorok által használt érveket és hangvételt. Ruffy cikket írt a független Erdélyről a Hungaria¹⁹³ folyóiratba. Az a „bűne”, hogy a román ún. történészek többszörösen átígazított adatait nem vette át Erdély népességéről. De mások is „bűnösök”. [L.] Nagy Zsuzsa régi térképeket közölt a História folyóiratban¹⁹⁴, Gosztonyi Péter a diktátum helyett nemzetközi döntőbíráskodást emleget. A cikk első mondata: „Istoria este ştiinţa adevărului”.¹⁹⁵ Merész megfogalmazás, főleg olyanoktól, akik éppen az ellenkezőjét művelik, olyan vehemenciával, amire példát nem találok a historiográfia történetében. De nem is az érvek és azok cáfolata a fontos, hanem a szándék, az ideológiai célzatosság és a politikai időzítés. Az érzelmek felkorbácsolása a magyarok ellen, a román delegáció viselkedésének igazolása a budapesti fórumon, és jön az amerikai külügyminiszter, aki előtt revizionista veszéllyel lehet érvelni.

A befejező résszel egyet is érthetnénk: hogy a *történelmi igazság* az államok közötti kapcsolatokat kellene szolgálja. Ehhez elsősorban a román történetírás kellene természetét megváltoztassa. Akkor ezzel az igénnyel bármikor elő lehetne hozakodni. Ez szorosan kapcsolódik a nemzetiségi kérdés demokratikus rendezéséhez. Ameddig az erőszak és az elnyomás nehezedik a nemzetiségekre, megértésről, állami kapcsolatok normalizálásáról beszélni nem lehet. Előbb ezt az igazságot kell felismerni, hogy eljussunk a történelmi igazsághoz.

XII. 10.

Most olvasom a Scînteia-ban a *Dreptul la existenţă, la pace, la viaţă liberă şi demnă* című cikket egy Radu Bogdan nevű valakitől.¹⁹⁶ Megemlíti az emberi jogokról írt hömpölygő, de erőtlen szóáradat után, hogy a nemzetközi tanácskozások és konferenciák, melyeket az emberi jogokról tartanak, az együttműködést kell szolgálják, és semmiképpen sem a vitákat és konfrontációt. Magyarán: hallgassák végig a delegációk egymás szóáradatát, és ne csináljanak semmit. E cikk a román delegáció magatartását akarja igazolni a budapesti Kulturális Fórumon. Nem hiszem, hogy bárki is elfogadná, aki józanul gondolkodik. A valóságban az történt, hogy a román delegáció megakadályozta a fórum megtartását pusztán rögzítő néhány soros közlemény kiadását [is], mert megbírálnák Románia elnyomó nemzetiségi politikáját. A Scînteia és a România literarâ cikkei egymást kiegészítik hamis öngazolásukkal.

XII. 14.

Ma ismét felkészítőt tartottak. Még pontosabban: a társadalomtudományokat és történelmet tanító tanárok ún. szimpozionot tartottak az ateista, tudományos nevelésről.¹⁹⁷ Há-

¹⁹² Magyar revizionisták és soviniiszták újra munkában.

¹⁹³ A hivatkozott spanyolországi Hungarian magazine (No. 3., 1985) című folyóirat az OSZK katalógusában nem szerepel, ezt tehát ellenőrizni nem tudjuk.

¹⁹⁴ L. Nagy Zsuzsa: *Régi térképek...* História, 1985. 4. szám, 22–23. p.

¹⁹⁵ A történelem az igazság tudománya.

¹⁹⁶ A létezéshez, a békéhez és a szabad élethez való jog. Radu Bogdan kritikus, újságíró, a Scînteia szerkesztője. Scînteia, 1985. decembrie 10., 5. p.

¹⁹⁷ Az ifúság soraiban végzett tudományos-materialista nevelőmunka vezetése című megyei program egy napja Kovásznán zajlott a helyi KISZ Klubban. Megyei Tükör, 1985. december 15., 1., 2–3. p.

rom egyetemi tanár, köztük Boboc, és a boldogtalan Farkas Kolozsvárról.¹⁹⁸ Semmi új a szokásos szövegen kívül. Nem is azért említem. Ennél sokkal fontosabb, hogy olyan zavaros megfogalmazásokat hallani, ami egyenesen kétségbeejtő. A „nagy” Boboc, amikor arról beszélt, hogy a szocializmus felsőbbrendű életminőséget tud biztosítani, egy teljesen ködös és megfoghatatlan kifejezéssel próbálta azt elfogadtatni. A „personificare umană”,¹⁹⁹ mert ez a „nagy megvalósítás”, önmagában, gyakorlatiasság nélkül egy nagy semmi. A „personificare umană”-t akkor is elérhetem, ha kiszolgálók mindenféle határozatot, mert e kiszolgálásra is rá lehet húzni e demagóg kifejezést.

Másfelől, a program második részében a propagandatitkár becses neje [ki]viselte magát, megvárakoztatott, kioktatott, majdnem (de ezt is megtehetette volna!) rendreutasított. Ezt mindenki túrta, és rendesen, helybenhagyóan bólogatva mosolygott. Mert a nómenklatúra egyik tagja feleségének ez nemcsak kijár, hanem megkövetelt is. Még elképzelni sem tudja az egyszerű tanár, hogy ne helyeseljen, mert az egyenlő lenne megsemmisítésével. Ez a nő még mindennek tetejében buta is, de tudja, hogyan kell viselkednie az uralkodó osztályhoz tartozó feleségnek. A butaság és e viselkedni tudás groteszk figurává deformálja ezt az öregedő hölgyet.

XII. 16.

A tegnap itt szerepelt a brassói *Búzavirág* diák ének- és táncegyüttes. Kitűnő műsor, és csak dicsérni tudom Reiff Pista munkáját.²⁰⁰ Mennyi érték van ezekben a magyar fiatalokban, és mi megy veszendőbe. Jó, hogy még léteznek. De már kizárták [őket] a tornateremből, nem tudnak ott próbálni. Milyen groteszk helyzet: az iskola kizárja saját táncsoportját az iskola tornateremből.

XII. 18.

Nincs mit tenni. Magyarországon az itt betiltott könyvemről még egy aprócska ismertető vagy kritika sem jelent meg.²⁰¹ Teljes a visszhangtalanság. Pedig még egy harapós kritika is jót tenne. Ha másért nem, legalább azért kellene valaki elkövesse, hogy ezzel is jelezze, hogy nyilvántartanak, nem vagyok egyedül. Magyarországon is csak az ő barátaikra figyelnek, akik a bandába tartoznak. Én nem vagyok közöttük. Egyszer talán elkészíti valaki a statisztikát, hogy kikről írtak, kiknek a könyveit adták ki. Szomorú lesz a kép. Az elméleti könyvek szerzői többnyire zsidók vagy barátaik. Ezeket emelik az égbe, mintha – ha van ilyen – az erdélyi szellem bennük (csak bennük) szólna. Bodor Pali egyszeriben vezérszemélyiség lett,²⁰² a Kritika meg hosszan idéz Gáll Ernő csapnivalóan rossz írásából, Lászlóffy Aladárt annyit közlik és idézik, hogy az minden mértéken túl van. Így folytathatnám, ha volna egyáltalán értelme még emlegetni is. Most már olyan bánomforma, hogy magamnak panaszkodok.

¹⁹⁸ Alighanem a magát a „tudományos ateizmus”-ra specializáló Farkas Zoltánról (Mezőménes, 1928–1989 Kolozsvár) van szó, aki a kolozsvári egyetem társadalomtudományi tanszékének lektora, a filozófiai tanszék munkatársa volt.

¹⁹⁹ „emberi megszemélyesítés”

²⁰⁰ 1958 és 1988 között a brassói Unirea Líceum tanára. A *Búzavirág Népi Együttes* alapítója és vezetője.

²⁰¹ Nyilván hozzá sem lehetett férni Magyarországon. Eddigi ismereteink szerint a kötetről egyetlen kritika jelent meg: Bárdi Nándor: *A példaadás tudatossága. I.* [A tudatosság fokozatai c. könyvről.] Aetas, 1987. 1. sz., 149–158. p., II. [A példaadás erkölcséről.] 1987. 2. sz., 147–156. p. Ezenkívül röviden szól róla Pomogáts Béla: *Könyvek a romániai magyar irodalomról.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1986. 4. sz. 457–465. [463–464.] p.

²⁰² Diurnusként folyamatosan írta napi jegyzeteit a Magyar Nemzetben.

XII. 25.

Karácsony. Magamban ünnepelem a tökéletes embert, Krisztust. Vallásosság? Amennyiben e vallás ragaszkodás emberi magaslatainkhoz. A vallás nem lehet egyéb, mint ez. És transzcendencia nélkül sem élhetünk. Az ezt túlhaladni kívánó törekvések – a történelemben eddig – csak relativizálták a fogalmakat és értékeket. Ilyen formákban jó és igaz az, ami a proletáriátus vagy a mitizált nemzet érdekeit szolgálja. Az ilyen ideológiák Krisztust is eltemetik.

XII. 27.

Fütetlen, hideg teremben tanulókkal foglalkozom, az egyetemre készítem azokat, akik felvételizni akarnak. Igaz, csak egyetlen olyan leányka akadt, aki rendszeresen jár ezekre az órákra. A többi vakációzik. Lehet, nekik van igazuk.

XII. 28.

Megjött Huszár Sanyi és felesége.²⁰³ A Szőrrel jól elbeszélgettünk. Végre tisztáztuk, hogy miért nem vállalkoztam a rendszeres levelezésre. Nem tartottam erkölcsileg elfogadhatónak, hogy magunkról a szerveknek információkat szolgáltatassunk. Azt hiszem, hogy a Szőrnek volt igaza, a visszavonulással és begubózással azt segítjük, amit el akarnak érni, az egymástól való elszigetelődést. Ez semmiképpen sem elfogadható.

XII. 31.

Ez az év is eltelt. Egyetlen írásom sem jelent meg 1985-ben. Betiltatásom még tart. Azért dolgoztam. Befejeztem a Madách-tanulmányt. Mikor jelenik meg? Ki tudná megmondani.

A következő év? Ha már valamivel is jobb lenne, mint az előző, már megérdemelné, hogy emlékezetünkben megtartsuk. Erre azonban semmi nem jogosít [fel]. Sokkal inkább valószínű, hogy folytatódik a gettótét, a kiszolgáltatottság és hazugság özöne az egész világon, mint az öneszmélés, a jobbítani akarás sarjadzása az elmékben.

A világ állapota a tudományos és a technikai haladás ellenére konzerválja, amit meg kellett volna haladjon. Ezért vált állandó közérzetünké a kiúttalanság és reménytelenség. Már csak abban bízhatunk, amit Németh László írt a *Debreceni kátében*: „Marathonnál a reménytelenség győzött”.²⁰⁴

²⁰³ Huszár Sándor ez időben évente a kovásznai Tündérvölgyben gyógykezelte magát, pontosabban itt tartotta „koplalókúráit”. Ezért szerepel később is sűrűn a naplóban.

²⁰⁴ Németh László programszövege 1933-ból való, több helyütt megjelent, így a *Tanúban* és *A minőség forradalma* egyik kötetében is. Az életműsorozatban (*Németh László munkái*) az alábbi helyen található meg: Németh László: *Sorskérdések. Elvek – képek nélkül – Mozgalom – A történelem fölé – Újságíró – újság nélkül – Világosodás*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette Grezsa Ferenc. Az utószót írta Juhász Gyula. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1989, 71–73. p., az idézet Juhász Gyula: 72. p.

25. házassági évforduló, 1983

Családi kép: Fábíán Ernő előtt Lőrincz Réka, mellette Lőrincz Zoltán, mögötte Fábíán Ilona, mellette Fábíán Ferdinánd, előtte Szigyártó Imola, a jobb szélén Füredi Lajosné. 1977

I. 2.

Mivel kezdjem az új évet? Ismét kesergéssel, hogy mit nem lehet? Azt gondolom, hogy ez még naplóban is unalmas. De ugyanilyen megszokott, ha most fellelkesülve valamin elkezdének reménykedve lelkesedni. Mindkét magatartás elvetendő. Ezért egyetlen dolog mutatkozik elfogadhatónak: ha rögzítjük környezetünk állapotát, és arról leírjuk gondolatainkat. Ezt fogom követni.

I. 3.

Huszár Sanyival megbeszéltük (mert lényegében nem vitakoztunk) új novelláskötetét.¹

A *Hol van az a nyár...*-nak két írását tartottam érdemesnek részletesebb elemzésre, a címadó kisregényt és a *Sikátort*. Rólunk szól, az eszménykeresésről és az egymás ellen érzett, valósággal idegeinkbe ivódott bizalmatlanságról és acsarkodásról, amit nem lehet megoldani rádiótelefonnal és riadóautóval. A rendőri logika tehetetlen ilyen helyzetekben.²

Az átbeszélgetett délután, ha másra nem, egymás véleményének megismerésére jó volt. Ez is találkozás. Azt is értem, hogy Sanyi barátom miért idegenkedik a modern regényektől.

I. 4.

Ismét riadalom. Berendeltek az iskolába, mert az a hír járja, hogy jön az államfő. Meglátogatja a várost, és annak rendje és módja szerint fogadni kell. A tanulókat össze kell szedni, és fel kell készíteni a méltó fogadásra. Ennél fontosabbat senki nem ismer. Egy mellélépés, és fejek hullanak.

I. 5.

A totalitarizmus katasztrófába sodorja az emberiséget. Ha sikerül magát megszilárdítania, háborút robbanthat ki. De ezt teheti kétségbeesésében is, ha más lehetőséget nem tud nyitani [sic!] önmaga fenntartására. Egy másik lehetőség: megszilárdítja önmagát, és a nyugati demokráciák ellenállóerejüket, és ezzel sikerül a totalitarizmust az egész világra kiterjeszteni. Ez utóbbi a veszélyesebb, mert újólag kezdődhet egy olyan *évszázadokig* tartó harc, melyhez hasonló a magántulajdon megszüntetéséért vívott küzdelem. Most már nem a *tulajdon* mint olyan kerül a középpontba, hanem a tulajdon nélküli (vagy kollektív tulajdonú) apparátus megdöntése. *A funkciók uralmi egzisztenciája eltörlése.*

I. 11.

A névnapomat tartottuk szűk baráti körben. A szokásos témák, kesergés, kilátástalanság konstatálása, nem tudni, hogy hányadszor. De azt sem tudni, hogy nem ez befolyásolta-e alkoholfogyasztásomat?

¹ Huszár Sándor: *Hol van az a nyár... Elbeszélések*. Kriterion, Bukarest, 1985.

² A *Sikátor* című írásban rendőrök szerepelnek.

I. 12.

Folytatódik az Ernő-nap. Újabb fogyasztás és evés. Nincs más lehetőség. Ha ünneplés, hadd legyen ünneplés. Vagy: rosszul állnánk az akarakterővel? De az ember azért ember, hogy feloldódjon az anyagi és testi örömeiben. Az aszkézist semmiképpen se elfogadni elvét vallom.

I. 13.

Folytatom a belső gyarmatosításról tanulmányomat.³ Érdekes. Azaz még érdekesebb most, amikor rendszereztem az adatokat, pontosabban: a tanulmány nyersanyagát. Ijesztő, hogy mennyire kiszolgáltatottak a nemzetiségek. Ezen az sem segített, hogy a második világháború után, amikor a totalitárius fasizmus elbukott, s mindenki várta a demokratikus átalakulást, a nemzetiségekkel szemben továbbra is azokat a módszereket alkalmazták, melyeket éppen a fasizmus szentesített. Még Churchill is arról nyilatkozott 1944 őszén, hogy a nemzeti kisebbségekkel szemben a kiűzetés jogos.⁴

Most jelent meg az Előrében egy magyarokat gyalázó cikk.⁵

Ez már nem tudományos vita. Uszítás és vádaskodás. Csak arra jó, hogy a románokat a magyarok ellen hangolja, aminek visszahatásával is számolni kell. Az apparátuson kívül senkinek sem használ. Az együttélés objektív és kikerülhetetlen tényét ilyen célzatos ideológiai írásokkal csupán elmérgesíteni lehet.

I. 14.

Sepsiszentgyörgyön. Itt értesülök, hogy Visky Árpád vasárnap öngyilkos lett.⁶ Egész nap e tragikus esemény hatása alatt állok.

Szegény Visky, megfosztották a színházi szerepléstől, és nem tudta magát megmenteni. A börtönt elviselte,⁷ de kifosztottságával nem tudott kiegyezni.

³ Nyilván arról a tanulmányról van szó, amely még a diktatúra bukása előtt megjelent a szegedi egyetem történész hallgatóinak negyedévenként megjelenő kiadványában: Fábíán Ernő *A belső gyarmatosítás ideológiája*. Aetas 9., 1988. 2. szám, 73–95. p. Lásd még: Fábíán Ernő: *Az értelem keresése. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.* (Pro Minoritate könyvek. A Századvég Kiadó és a Pro Minoritate Alapítvány sorozata), 127–162. p.

⁴ Churchill már 1944. február 20-án kelt, Sztalinhoz címzett üzenete egyértelműen azt szorgalmazta, hogy egész Lengyelországból telepítsék ki a németeket. *A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása, 1941–1945*. I. köt. Kossuth–Kárpáti, Budapest–Uzsgorod, 1981., 233. p.

⁵ Dr. Vasile Cristian–Dr. Augustin Deac–Dr. Nicolae Edroiu: *A történelemhamisítás veszélyes játéka*. Előre, 1986. január 12., 2. p. Eredetileg a Contemporanul, 1985. 52. számában jelent meg. A Budapesten 1984-ben kiadott középiskolai történelem atlaszt bírálja a cikk: az atlasz „összeállítói csak akkor ismerik és tartják tiszteltben a történelmi igazságot, amikor a kárpát–dunai–pontusi térségtől távolabbi területekről, népekről és országokról van szó, de amikor e terület múltját mutatják be a legrégebbi időkől napjainkig, hirtelen emlékeztetkiesés ragadja el őket, az illető korokban figyelmen kívül hagynak döntő jelentőségű eseményeket és folyamatokat”. Uo.

⁶ 1963 és 1965 között, majd 1975-től 1983-ig a sepsiszentgyörgyi, közben 1968–1974 között a marosvásárhelyi színház tagja. 1985. január 5-én öngyilkos lett. Tetemét Sepsiszentgyörgy közelében a rendőrök találták meg. Halála után sokan azt gondolták, hogy a Securitate meggyilkoltatta; Viskyt rendszeresen követték és zaklatták, illetve a szóbeszéd szerint hulláját röviddel a halál beállta után találták meg. Czegő Zoltán: *Egy kor tanúja és áldozata. Még egyszer – és most a szelidebb – Visky Árpádról*. Új Horizont, 1995. 1. sz., 17–20. p.

⁷ Visky 1983. február 23-án letartóztatták. 1984. augusztus 23-án szabadult, de ezután csak gyári segédmunkásként dolgozhatott. Beadta kitelepedési kérelmét, a magyar hatóságok fogadták volna, de a román hatóságok húzták-halasztották a szükséges engedélyek megadását. HHRF jelentés 1986/2

Legutóbb (karácsony körül) a színház előcsarnokában találkoztunk, a könyvemről beszélt (A *példaadás erkölcsse*), dicsérte s bírálta is. A Lovinescuról és a Vianuról írott tanulmányaimat csak amolyan „protokolláris ügynek” vette, nem is méltatta különösebb figyelemre.⁸

I. 15.

Ma temetik Visky Árpádot Marosvásárhelyen. Ismét reá gondolkodok, ha a temetésen nem is lehetek jelen.

Miért is kellett ezekbe az ügyekbe keveredjen? Alkata vagy körülményei készítették erre? Kétségtelen, hogy nagyon érzékeny idegrendszerű ember volt, nem tudta a környezeti hatásokat elviselni, hiányzott belőle a kellő ellenállóerő. A terror az ilyenekkel szemben könyörtelen. Akkor is pusztít, mint mindenkit, amikor nem ülteti a vallatópadra. Az érzékenyek, ha bátrak is, egy bizonyos határon túl elveszítik önmagukat. Sokan közülük öngyilkosok lesznek.

Mennyire szerettem volna megtartani a színjátszásunknak.

I. 16.

Újabb – ki tudja már, hányadik – támadó cikk a magyar történetírók és közírók ellen. Hangzatos a cím is: „*Rectificarea*” *istoriei sau rectificarea frontierelor*?⁹ A szerző nem is lehet más, mint egy doktor, Florin Constantiniu. Mire hivatkozik? A történelmi igazságra. De ezen nem is akar mást érteni, mint a román történészek által kiagyalt „igazságokat”. (Többes számot használok, mert több van belőlük, attól függően, hogy az mire szükségeltetik.) Akkor válik a bölcs fejtegetés és érvelés igazán kabarészerűvé, amikor kijelenti, hogy a győzelmes szocializmust építő Romániában az együtt élő nemzetiségek – magyarok, németek stb. – „in perfectă egelitate și armonie” élnek.¹⁰ Vajon nem hallott doktorunk a szászok és svábok kiárusításáról, az alkotmányos jogok brutális eltiprásáról, hogy ne említsek mást. És azokról sem tud, akiket elnémítanak vagy agyonvernek?

I. 17.

Ma leváltották a városi néptanács elnökét.¹¹ A régi és ócska mesével indokolták a cserét: „rotația cadrelor”.¹² Az igazi ok: románt kellett az elnöki székbe ültetni, olyant, aki a Șt. Gheorghiu végzett élgárdába tartozik,¹³ szolgálaián végrehajt mindent, és ugyanakkor repre-

<http://www.hhrf.org/dokumentumtar/irott/emh/1986.002.pdf> (2010. 02.22.) A peréről és a börtönbüntetésről lásd: Tófalvi Zoltán: *Zúzmará koszorút a sirra. Visky Árpád színművész halálának 20. évfordulójára. Székelyföld, 2006. 1. sz., 253–290. p.*

⁸ Fábíán a román kultúrfilozófia és társadalomkritika két nagyjelentőségű személyiségéről írt tanulmányai a könyv második kiadásában: *A korszerűsödés szüksége* (180–[194.] p., jegyzetek: 258. p.) és *A kulturális cselekvés apológiája* (195–[201.] p., jegyzetek: 259. p.)

⁹ [A történelem „kiigazítása”, vagy a határok kiigazítása?] Románia literarű, 1986. január 16. Balogh Sándor: *A magyar kérdés a párizsi béketárgyalásokon – 1946 – c. tanulmányából – Külpolitika 1985. 4. sz. – a szerző azt olvasta ki, hogy „Magyarországon újra a határok kérdését feszegetik”, és ezt „veri vissza” közel egy ivnyi terjedelemben. Részletesebben lásd: Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből. II. Dialogues Européens, Párizs, 1987. 179. p.* (Párizsi Magyar Füzetek 13.)*

¹⁰ tökéletes egyenlőségben és harmóniában

¹¹ Sütő Magdolnát hivatalosan „saját kérésére” váltották le. A valós ok: az 1984-es úgynevezett szoborrobbantás után jó néhány helyi, megyei magyar kádert menesztettek. Az ő esetében az lehetett a hivatkozási alap, hogy sógora, Török József politikai elítelt volt. Utódja Tudore Dumitru lett.

¹² kádercsere

¹³ A Ștefan Gheorghiu Akadémia 1945-től működött Bukarestben a kommunista párt politikai-ideológiai képzési központjaként. Az országban egyedül itt képeztek újságírókat.

zentatív, „több ezer” éves nép fia is. Az egyáltalán nem jön számításba, hogy a város lakosságának 75%-a magyar. E csekélység semmi.

A képviselők is mindent, amit előterjesztenek, megszavaznak. Mit is tehetnének, őket nem választják, hanem megszavazzák. Ezért ők is szavaznak. De minek az időszakonkénti szavazások, amikor a választott testületek tagjait ilyen humbugokkal, mint „rotația cadrelor”, bármikor ki lehet rúgni vagy átsoportosítani.

Ezek a Șt. Gheorghiusok – a nómenklátúra vezéregyéniségei – az égvilágon mindenhez értenek, a ló seggétől a közigazgatásig, a gyárigazgatástól a politikáig, a művésztől a tudományig. Bármire alkalmasak, egy füttyentésre előhívhatók arra a beosztásra, amire kiszemelik őket.

Az apparatcsik univerzális tömegember, semmihez sem ért, és mégis mindenre alkalmas.

I. 20.

A fogalmazványok – függetlenül tárgyaiktól – szabványosított frazeológiával íródnak, ahogy azt a frazeológiaideológia megkívánja. Az írások szerzői semmi mást nem akarnak kifejezni, mert kockázatos bármilyen eltérés. Amikor írják ezeket a szövegeket, elfogadják azokat, úgy gondolkodnak (vagy: nem gondolkodnak), ahogy a frazeológiaszövegek előírják. Ez lényegében lemondás az eredeti gondolkodásról, megfigyelésről, tapasztalatokról, az egyéni vélemény megszűnik mint olyan. A hallgató is e vágáson halad. Végül a frazeológiaszöveg alkotó, (másolóját) és hallgatót magához idomítja, [sic!] elidegeníti önmagától és a valóságtól. Az agy mosás legeredményesebb módszere.

I. 21.

Ez a kétnapos pedagógiai értekezlet¹⁴ kicsinyített mása az oktatás és nevelés csődjének. Ahogy Deák Ferenc mondta volt Eötvös regényéről (*A falu jegyzője*), olyan, mint az állatorvosi könyvekben a ló. Egyetlen lón [sic!] az összes betegségek megtalálhatók. Minden egyben van: dogmatizmus, frazeológiai szöveghűség, fafejűség, valóságtól és tényektől való idegenség, látszateltetés, elmaradottság, tudományoktól való elszakadtság. Erre mondják a kultúrfilozófusok: a szellem hiánya. Ez azonban összhangba hozható a frazeológiai ideológiával.

I. 22.

A tegnapi záróülésen kirohant egy Apostol¹⁵ nevű alak a magyar nyelven való megszólalás ellen. Történt, hogy egy tanárnő magyar nyelvenmondta el, amire felkérték. A minisztérium küldöttjének ez nem tetszett. Nyíltan kimondotta, hogy ez az államnyelv arculcsapása, és arról is gondoskodni fognak, hogy a felvételi vizsgákra jelentkezőknek ellenőrizték a román nyelvismeretét.

De a jelentés – a tanfelügyelőség jelentése – is megemlítette, hogy a tanárok között is vannak nacionalisták és olyanok, akik nem értékelik kellően a gazdasági vívmányokat.

¹⁴ I. 22-én interdiszciplináris kollokviumot tartottak a Politikai Nevelés és Szocialista Művelődés Kovászna megyei Bizottsága és a Kovászna megyei Tanfelügyelőség szervezésében; a rendezvény egy kollokviumsorozat kezdete, nyitóértekezlete volt. Címe, illetve témája: A tudomány mai fogalma – A tudomány értékeinek és szerkezetének problematikája. A nyelv, a gondolkodás, a filozófia a korszerű tudomány szerkezetében. Lásd: *Interdiszciplináris kollokvium*. Megyei Tükör, 1986. január 22., [1.] p.; *Tudomány és érték*. *Interdiszciplináris kollokvium*. Megyei Tükör, 1986. január 23., [1.]; 3. p.

¹⁵ Gh. P. Apostol egyetemi tanár, az Oktatás- és Nevelésügyi Minisztérium aligazgatója.

E jelek azt mutatják, hogy nyílt támadás készülődik az iskolák és az értelmiségiek ellen. Az ilyen primitív bürokraták, mint Apostol és ikertestvérei, biztatás nélkül nem merészenének így beszélni.

Ez a beszéd a magyar hallgatóságot annyira felhőborította, hogy az értekezleten eldaráltak teljesen hatástalanok maradtak.

Este. A szentgyörgyi színházban megnéztem a *Kerek Ferkót*.¹⁶ Nem dráma, nem vígjáték. Idillel végződő életkép a múltból. Ami érdekes: Móricz annyira magyarul érzett, hogy az arisztokráciát nem tudta leírni – ahogy azt ma csúnyán mondjuk. Az arisztokrata Kerek Ferkó és a polgárlány összebékül. A nézőknek tetszett. Miért? A mindennapi élet zűrzavara it és üldöztetését legalább két-három órára elfelejti[k]. Ez ma gyógy mód. Erre jó a nem-irodalom. (Mert a *Kerek Ferkó* színpadon nem-irodalom.)

I. 24.

Megkezdődött a tanítás. A hosszú szünet, ami teljesen indokolatlan, annyira, hogy bátran pedagógiai anomáliának nevezhető, elvont a fiataloktól. Ezért az újbóli találkozást az egyhangúság utáni fellélegzésnek érzem. Csak ne volna az a sok ostoba tanbetyár.

I. 25.

Totális pusztulás, fizikai megsemmisülés vagy kaszárnyalét. E között választhat az emberiség. Ha elkerüljük a háborút, reánk szakad a kaszárnyalét. Most már szögesdrótot sem kell kihúzni villanyárammal, a rendőrállam a tömbházba is úgy be tud nézni, hogy mindent lát, és meghallja, ha mást mondasz, cselekedel vagy írsz.

I. 26.

A pszichoanalitikus elmélet szerint az öngyilkosság tudatos ellenséges érzésekből fakad, amelyek az ambivalensen kapcsolt tárgy felé irányul[nak]. „Senki sem öli meg önmagát, aki nem akar valaki mást megölni, vagy legalábbis nem kívánja valaki más halálát” (Wilhelm Stekel).¹⁷ Visky Árpádra gondolok. Mi másért lett öngyilkos?

Azért kételkedem a pszichoanalitikus teóriában. Freud is olyan, mint Marx. Zseniális tévedéseiből lehet és kell tanulni.

I. 27.

Megjelent a *Teroarea horthysto-fascistă în Nord-Vestul României* című könyv¹⁸ a Politikai Kiadó égisze alatt. Kimondottan uszító könyv. Arra szolgál, hogy felkorbácsolja a magyarellenes érzelmeket. Tudományos értéke úgyszólván semmi. A dokumentumok, melyekre hivatkozik, a román hatóságok által összeállított iratok. De nem ez a lényeges. Teljesen elmulasztja a másik (román fasizmus) oldal tetteinek bemutatását. A fasizmust nem lehet egyoldalúan elítélni.

¹⁶ Móricz Zsigmond az 1912-ben megjelent azonos című regényének színpadi változatát még ugyanabban az évben elkészítette, 1931-ben pedig újra feldolgozta a témát; e három felvonásos vígjátékot a budapesti Nemzeti Színház mutatta be először, 1931-ben. Az előadást Sepsiszentgyörgyön Balogh András rendezte.

¹⁷ Wilhelm Stekel a korai pszichoanalízis úttörője és propagálója volt Bécsben. Álomértelmezésében az álom manifeszt tartalmában való fontosságát hangsúlyozta, amelyet a halálszimbolikán keresztül mutatott be.

¹⁸ *Teroarea horthysto fascistă în Nord-vestul României, septembrie 1940–octombrie 1944*, Szerk. Mihai Fătu–Mircea Mușat, Politică, București, 1985. [A horthysta-fasiszta terror Északnyugat-Romániában.]

A könyvben több templom fényképe is látható, melyeket 1940 őszén leromboltak. Ezeket a nép rombolta le. Miért? Mert a román hatóságok kényszerrel építették olyan falvakban, ahol románok sem éltek. (Pl. Nagyborosnyó, Köpec, Szentiván.¹⁹) Az eszközökben nem válogattak. Jórészt magyar birtokosoktól elvett területre, akiket azzal kényszerítettek, hogy felajánlást tegyenek (az ortodox vagy görög katolikus egyházaknak), [hogy] megfenyegették őket, irredentizmussal vádolták. A vád alóli szabadulás ára az áldozatvállalás volt. A pénz is így gyűjtötte a csendőrség. Gyakori volt, hogy irredenta nótákat hallottak; aki nem akart bíróság elé kerülni, fizetett a templomok javára. A fuvart és anyagot a községi lakosságtól szedték. Ez az oka a templomrombolásoknak.

Az egész templomépítési akciót egy másik – nem horthysta fasizmus! – fasiszta kormány, a Cuza–Goga-kormány kezdeményezte.²⁰ Ez jól beilleszkedett a Frontul Renașterii Naționale²¹ romanizálási terveibe.

Íme, bíráljuk a horthysta fasizmust, de hallgatunk a Cuza–Goga-, Antonescu-fasizmus és Maniu rablóbandájának cselekedeteiről.

I. 29.

Csak most került a kezembe Eduard Bernstein kitűnő írása: *Hogyan lehetséges tudományos szocializmus?* Amit erről a témáról mond, korszerűen hangzik. Kant írására – *Prolegomena minden eljövendő metafizikához, amely tudományként léphet fel* (1783) – hivatkozva fejti ki, hogy a tudományos szocializmus elnevezés akkor válik jogosulttá, ha a tudományos fogalmat kritikai értelemben, mint posztulátumot és programot fogjuk fel, mint olyan követelményt, amelyet a szocializmus állít maga elé, s amely azt is jelenti, hogy akarata²² számára a tudományos módszernek és megismerésnek irányadó ereje van. A tudomány azért pártatlan, mert a tényszerű megismerés nem tartozik egyetlen párthoz vagy osztályhoz sem. Bernstein véleménye teljesen összecseng Kant azon megállapításával, hogy a metafizika mint tudomány, mint a tiszta, vagyis a tapasztalatot megelőző és azt lehetővé tevő ész kritikája lehetséges.

Ez ma is elfogadható!

II. 2.

A második világháború megbuktatta a fasiszta totális államot, de ugyanakkor szuperhatalmi helyzetbe juttatta a szovjet totális államot. Az egyik totális állam helyébe a másik lépett a világhatalmi struktúrában. Mindez történt a nyugati hatalmak erőteljes közreműködésével. A politika mindig rövidlátó, nem tudja, hogy mit tesz. Egészen furcsa kép alakul ki a huszadik századról, ha valaki vagy kétszáz év múlva megírja ennek történetét. Nem fog ahhoz hasonlítani, amit ma mondanak ezekről az eseményekről. Ha időközben a világ nem változik KGB-intézet²³, mert ott orwelli módon mindent átírnak.

¹⁹ A községek román elnevezése: Boroșneu Mare, Căpeni (Baróthoz tartozik), Sântionlunca (Szenivánlaborfalva, Uzon községközpontozhoz tartozik).

²⁰ 1937. december 28. – 1938. február 11.

²¹ II. Károly román király 1938 februárjában a Vaszgárda növekvő befolyásával szemben királyi diktatúrát vezetett be. A beszüntetett politikai pártok helyett létrehozott, társadalmi reformokat meghirdető, egyedül engedélyezett politikai mozgalom, a Frontul Renașterii Naționale [Nemzeti Újjászületés Frontja] vezetője a király volt.

²² Bizonytalan olvasat.

²³ A Szovjetunió Állambiztonsági Szolgálatának – Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi – 1954–1991, rövid, közkeletű megnevezése.

II. 4.

A francia újságok hozták nyilvánosságra, hogy a román kormány félmillió dollárt fizetett a francia szélsőjobboldalnak egy román emigráns beválasztásáért az Európai Parlamentbe. A képviselőnek az a dolga, hogy népszerűsítse a román politikát, különösen a nemzetiségekkel szembeni eljárásokat kell megmagyarázza, elfogadhatóvá tennie. [Sic!] Az affér elhihető, ha arra gondolunk, hogy Habsburg Ottó is tagja az Európai Parlamentnek. Az ágens jól is dolgozik. Amikor a parlament elítélte a romániai nemzetiségek elnyomását, hevesen kikelt a határozat ellen. Íme, mire megy a haszon és a tőke!

II. 6.

A Scinteiaiban közölték annak az értekezletnek kivonatos anyagát, amelyik a neofasizmus ideológiájával és politikájával foglalkozott. A címe: *Neofascismul – o amenințare la adresa democrației, libertății și păcii în lume*.²⁴ Eltekintve attól, hogy kik féltik a demokráciát, emberi jogokat, a cikk fontos tanulságokkal is szolgál. Az egyik doktor előadásában felsorolja a régi fasizmusokat, hitlerizmust, mussolinizmust, horthyizmust, japán militarizmust, de egyetlen szóval sem említi a román fasizmust, mintha az nem is létezett volna. A sajtóban és a fejtágítókon eltúlozták a neofasizmus jelentőségét. A mai nyugati világban egyáltalán nincs akkora jelentősége, amekkorát tulajdonítanak neki. Ez onnan származhat, hogy az apparátus képtelen elfogadható érvekkel polemizálni a nyugati demokráciákkal. Az összefoglalóban található megalapozatlan állításokat tartalmaznak, majdnem sorról sorra ki lehet érezni, de mutatni is, hogy manipulált ideológiai akcióról van szó.

II. 7.

A Săptămănaiban és a Flacăraiban folytatódnak a magyarok elleni támadások. Az ürügy a Horthy-fasizmus rémtetteiről megjelent könyv. A kirohanások nem állnak meg az ún. Horthy-fasizmus elítélésénél. Az egész magyarság ítéltetik barbárnak, vandálnak, sivataginak, mongolnak, kegyetlennek, európaiságtól idegennek. [Az] e cikkekből kirajzolódó kép így fest: került Európába egy ázsiai, mongol vad nép, aki [sic!] ezer éve vandál, barbár módon pusztít, rombol, gyilkol, követelődzik. Ebből logikusan következik, hogy ezt az érték- és civilizációt romboló aljas népet rendre kell szoktatni. De azt is mondhatom, hogy ki kell Európából ebrudalni. Vissza Ázsiába! Ha lehetne. A Szovjetunió ennek nem nagyon örülne. (Valószínű, e cikkeknek sem örül, mert ezek az *elvtársak* a jelzőkkel nem fukarkodnának, ha az oroszokról vagy akár az ukránokról mernének írni.) Egy bizonyos: valamikor Goebbels²⁵ sem írt megbélyegzően a zsidókról.

Ez a fasizmus hangja!

II. 8–9.

A *Semmit* csak úgy tudom felfogni, mint a korlát nélküli végtelen lehetőségek tökéletességét, ami azért semmi, mert belőle minden lehet. Potenciális lehetőségeket hordozó állapot. Ez a meghatározás valamelyest egyezik a „kvantummechanikai vákuum” hipotézisével. De én nem csak erre értem. Ez az értelmezés azért kétséges (ha az!), mert Gödel tétele szerint

²⁴ Újfasizmus – fenyegetés a demokrácia, a szabadság és a világbéke számára. Scinteia, 1986. február 6., 4. p. A cikk egy szerkesztő vezette beszélgetés három kutatóval: Mihail Milceával, Elena Mureșannal és Nicolae Anghellel.

²⁵ Németország nemzetiszocialista propagandaminisztere, a modern tömegmanipulációs technikák hatékony alkalmazója.

minden axiómarendszerben létezik olyan állítás, amely az adott axiómarendszerben nem bizonyítható.²⁶ Ez a *Semmi* egyetlen axiómarendszerrel sem bizonyítható és ellenőrizhető. Még kevésbé operacionálisan. Csak egyvalami bizonyos: létezhet, mert elgondoltam, hogy volt.

II. 11.

Naplóban nem szokás verset idézni. Mégis azt teszem, mert e néhány sor híven kifejezi napjaink szellemi válságát, ami sajnos nem szorítható le csupán a létező szocializmusra.

„A fogalmak feneküket
Fordítják a szavak felé

A szavak feneküket
Fordítják a fogalmak felé

Így lesz minden fogalom valótlan,
Így lesz minden beszéd hazugság”

(Weöres Sándor: *Körbe-körbe*)

Legfeljebb annyiban „különb” helyzetünk, hogy e felfordulással sem törődnek. Új „fogalmi” nyelvet kreálnak, a fogalmak meghatározása nélkül, és ennek szajkózására kényszerítik a tömeget.

II. 14.

Olvasom Cs. Gyimesi Éva tanulmányát, *Homok és gyöngy*,²⁷ és nem tudom eldönteni határozottan, hogy ez az okos nő sznob vagy valami öngazolást keres. Ő is asszimilálódott volna valahonnan? Mert minek lehet vélni, hogy a két világháború között (kissé egyszerűsítve a kérdést) csak Tibold Márton választott szabadon, a többiek (Tompá, Dsida stb.) egyszerűen elfogadták a helyzetüket megváltoztathatatlan adottságnak.²⁸ Azért írom Molter regényének hő-sét, mert Tibold Márton a tanulmánynak szabadsághőse. De mi legyen a szegény Marcikkal, akik csak Marcik akarnak lenni, nem óhajtanak átpártolni egy másik kultúrába? Erre nem kapunk feleletet. Pedig ez a nemzetiségi lét alapkérdése.

II. 15.

Mondom diákjaimnak, hogy a tőkés országokban létezik csődbíróság, és csődtörvényeket is alkotnak. Elhiszik, hogy van, működését azonban úgy képzelik el, hogy rendőrök rohannak a csődbe juttatotthoz, és különböző eszközökkel istenesen helybenhagyják. Kelet-Európában élünk, és azt hiszik, hogy mindenütt a rendőri erőszak uralkodik. De szerencsétlenek nem is gondolhatnak másra, mindennap ezt látják és hallják.

²⁶ Kurt Gödel első nem teljességi tételéről van szó a matematikai logika területéről, amelyet többek között a nyelvfilozófiában is használnak: minden ellentmondásmentes, a természetes számok elméletére épülő formális-axiomatikus elméletben megfogalmazható olyan mondat, mely sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható.

²⁷ Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című, a két világháború közötti romániai magyar irodalom értékszimbólumait tárgyaló tanulmányáról van szó, melyet a Limes-kör egyik ülésén vitattak meg. Először a bukaresti Kriterion Kiadó Századunk című könyvsorozatában jelent meg, 1991-ben. Fábián részletes véleményét lásd: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989*. Összeállította és a jegyzeteket készítette: Molnár Gusztáv. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004. (Bibliotheca Transylvanica 32) 214–231. p.

²⁸ *Tibold Márton* című, először 1937-ben megjelent, önéletrajzi fogantatású regényében az eredetileg német anyanyelvű író, Molter Károly a magyarrá válás belső rajzát adja.

Mikor lesz ebből demokratikus gondolkodás? S ezek a fiatalok becsületes és tiszta lelkű emberpalánták. De környezetük és mindennapi tapasztalataik eltaszítják őket. Ezen egy-két tanár munkája nem tud változtatni.

II. 18.

Vladimir Bukovski írja könyvében:²⁹ az Egyesült Államoknak nem Harwardot végzett diplomásokat kellene küldjön diplomatának a szocialista országokba (főleg a Szovjetunióba), hanem jó öreg seriffeket, akik tudnak bánni a gengszterekkel.

Elfogult? Biztosan az. De e szélsőséges megállapításával azért jól megközelíti a valóságos helyzetet.

II. 19.

Lenint olvasom pislogó lámpafénynél, és arra a létező szocializmusra gondolok, amelyik a munkásosztály nevében annyira megtisztelti állampolgárait, hogy tetszés szerint naponta órákra elveszi a villanyt. Aki ez ellen szólni merészel, beverik a száját. Mit mondjak? Éljen a munkáshatalom!

II. 20.

Egy belgrádi bíróság tárgyalja Tito marsall nevének örökségi keresetét. A nagy partizánvezér vagyona elképesztő. Biztosan lehet tudni nem kevesebb mint húsz kastélyról, öt különböző mintájú autóról, öt jachtról, helikopterről, több millió dollár értékű festményről és más műtárgyakról. Ilyen méretű vagyonról még azok az átkozott tőkés milliomosok is csak álmodoznak. Mindezt a proletárhatalom éveiben szerezte, és ezek birtokosaként harcolt a munkásosztály felszabadításáért. A tények önmagukért beszélnek. Most már értem Tito életrajzíróját, Dediert,³⁰ aki arra is emlékeztet, hogy a partizánháború éveiben, amikor a harcosok éheztek, egy fejőstehenet hajtatott a nagy vezér, hogy mindennap elfogyaszthassa megszokott tejadagját. És semmivel sem volt irgalmasabb J. V. Sztalinnál. A délszlávok ezreit lövette agyon, kegyetlenül legyilkoltatta a hadifoglyokat, a csetnikeket kiirtatta. Ilyen volt a halhatatlan Tito marsall.

Csak emlékeztetőül, Marx és Engels nem győzte dicsérni, hogy a párizsi kommün idején minden közszolgáltatást olyan bért fizettek, amilyent más munkások kaptak.

II. 22.

Sepsiszentgyörgyön a fizikatanároknak előadást tartottam a térről és az időről. Beszéltem olyan kozmológiai modellekről is, melyekben az idő iránya megfordul vagy fordított. Erre valaki megkérdezte, hogy ezt úgy kell-e érteni, hogy órájának mutatója visszafele fogja mutatni az időt. Mennyit érnek ezek az előadások? Főleg, milyen magas színvonalú az egyetemi oktatás. Ezen nem szabad csodálkozni. Ahol fontosabb Burebista,³¹ mint a szak-

²⁹ Valószínűleg Vlagyimir Bukovszkij szovjet ellenzéki aktivista *Pacifisten gegen den Frieden. Friedensbewegung und Sowjetunion* című munkájáról van szó (Hanni Tarsis, SOI, Bern, 1983).

³⁰ Dediđer, Vladimir: *Josip Broz Tito. Adalékok egy életrajzhoz*. Fordította Herceg János. Magyar Szó, Noviszad, 1953.; Uő: *Novi prilozi za biografiku Josipa Broza Tita*. 1-2. köt., Libernija, Rijeka, 1981.

³¹ Dák uralkodó (i.e. 60–44 között), a Dák Birodalom felvirágoztatója. Julius Caesar támadást indított ellene, de közben mindketten gyilkosság áldozataivá váltak. Decebal dák király mellett a Ceaușescu-korszak nemzeti történelmi mitológiájának másik szimbolikus alakja.

mai és filozófiai oktatás, a fiatalok olyan „szakbarbárok” lesznek, akik még a szakjukat sem értik.

Ez azonban nem általánosítható. Sok értelmes, művelt fizikatanárt ismerek, akik amit tudnak, az egyetemeken kívül tanulták. Az egyetemen kívüli önképzés a lényegesebb.

II. 25.

Ma nyitották meg Moszkvában a szovjet kommunista párt XXVII. kongresszusát.³² Mit várhatunk a kongresszustól? Egy szerencsétlen vicc jut eszembe: Valamilyik szovjet kongresszus előtt feltámadt Lenin, és őt bízták meg a jelentés elkészítésével. Minden adatot rendelkezésére bocsátottak, és Lenin bezárkózott régi szobájába, a Szmolnij palotába. Kérésére csak hat nap múlva kereshették. A hatodik, de a hetedik nap sem nyitott ajtót, erre hosszú tanácskozás után úgy határozott a Politikai Bizottság, hogy mindenképpen be kell jutni a szobába, nem történt-e valami Leninnel. Így is tettek. A szoba azonban üres volt. Az asztalon egy papírt találtak Lenin aláírásával, ezzel a szöveggel: *Eltűntek! Mindent előről kell kezdeni. Elutaztam Svájcba.*

II. 27.

A szovjet kongresszuson feltűnően erős a bíráló hang. Gorbacsov az ideológiai szofizmák ellenére is tovább ment a megszokottnál. Ebben egyáltalán nem hasonlít a román kongresszushoz. Úgy tűnik, komolyan gondolja a rendcsinálást. Ennek ellenére a kongresszustól ésszerű politikai reformok nem várhatók.

Az a tény, hogy bírálják a visszaéléseket, a korrupciót, az öntömjénezést, a vezetők privilégiumait, feltétlenül jó jel. A gorbacsovi új stílus hátha kiterjed a többi szocialista országra is.

II. 28.

Miért hal meg az ember? Nem a biológiai okokra gondolok, mert azt könnyű megállapítani, ha másként nem, megmondja a kórboncnok. Arra azonban nehéz felelni, hogy a negyvenhat éves szomszédasszony, aki percekkel előbb halt meg, miért részegeskedett, öregedő korára [miért] keresett szeretőt, hanyagolta el önmagát és bolygatta fel a család életét. Végül is, elpusztította önmagát. Mindenkinek külön életútja van, ezért ezt kellene kinyomozni, hogy megtaláljuk az egyedi magyarázatot. Engem most, úgy hirtelenjében, a közös érdekel, amitől tudva vagy nem tudva az egyes sem tud megszabadulni, ami ott munkál a cselekedetekben, az életvitel egészében. Az *élet szentségének* hitét veszítettük el. Nem érezzük rendeltetésünket, az egyszerű és megismételhetetlen önmagunk feladatait földi életünkben, minden összesűrűsödik a kilátástalanságban.

III. 1.

Sepsiszentgyörgyön újabb ún. szimpoziont tartottak.³³ Malița, Boboc, Enescu³⁴ tartottak előadásokat. A megyei vezérkar is részt vett, pedig nem politikai kérdésről volt szó,

³² 1986. február 24.–március 6. Ekkor hirdetik meg a peresztrojka (a társadalmi, gazdasági átalakítás programját).

³³ Március 1-jén, szombaton került sor a Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra megyei Tanácsa és a Megyei Tanfelügyelőség kollokviumsorozatának második rendezvényére, Tudomány és érték címmel. Lásd: *Tudomány és érték*. Megyei Tükör, 1986. március 3., [1]–2. p.

³⁴ Dr. Mircea Malița, matematikus, egyetemi tanár, az RSKZ Tudományos Akadémiájának levelező tagja; Dr. Gheorghe Enescu egyetemi tanár; Alexandru Boboc, filozófus, egyetemi tanár.

hanem a rendszerelméletről és a modellekről az emberi megismerésben. Az előadók kerülték is az időszerű politikát, ezért történhetett, hogy amiről beszéltek, egy más horizontú világot rajzolt fel. Nem radikalist, mert arra nincs civil bátorság. Ezért amit mondtak, steril, terméketlen tobzódás a problémákban. A szimpozion érdekessége, hogy akaratlanul is összecsapott az amerikai pragmatizmus (Malița) és a német fenomenológiai iskola (Boboc) román színezetben. Különösen látszott ez Boboc kapkodó előadásában, melyből teljesen hiányzott a német rendszerezés, lényegre törés (a fenomenológia magva!), a gondolkodás belső fegyvelme.

Mircea Malița olyan, mint évekkel ezelőtt írt könyveiben, jól tájékozott, intelligens, formás előadás és stílus.³⁵ Az utópizmustól nem tud megszabadulni. Hiányzik belőle a kételkedés. Még pontosabban: az ismeretelméleti kétely és a kritika. Ezért nem filozófus. Ennél is nagyobb rejtély előttem, hogy ilyen jól tájékozott ember miért vállal irracionális politikai szerepeket? Mert beilleszkedése egy olyan irracionális kényszerbe, mely nemcsak az általa annyira és kritikátlanul dicséret mesterseges érznek mond ellent, hanem tökéletes cáfolata a józan érznek is, egy pillanatig sem lehet kérdéses. Így mentené a bőrét, hogy befolyása lehet az eseményekre? Ha így gondolkodik, akkor naiv. Vagy ő is a hazát mentené a magyarok, szovjetek, bolgárok ellen?

Életpályája mindenképpen jellegzetes arra az értelmiségire, akinek tudása kiszolgáltatódik a politikai hatalomnak.³⁶ Az is igaz, hogy az amerikai pragmatizmus kelet-európai átszínezése ehhez világnézeti is hozzásegíti.

Az kevésbé érdekes, hogy a matematikai modellek (s általában a jelenségek folyamatos modellezése) olyan méretű leszűkítése, ahogy azt Malița előadásában tette, ismeretelméletileg csak kritikával fogadható el. Az említett pragmatizmus éppen ebben nyilatkozott meg. Amennyiben a modelleket leszűkítjük konkrét feladatok vagy helyzetek jobb megismerésére, a modelleknek pusztán eszköz voltát hangsúlyozzuk. De így sem pontos. Mert legalább annyira lényeges, hogy milyen információk alapján írjuk a programot. Az információk ideológiamentessége és az eljárás objektivitása éppen olyan lényeges, mint maga a művelet, a modellezés.

S mit ért az ilyen előadásokból a politikus? A propagandatitkár a marginalitást úgy értette, hogy az előadóknak megígérte, a megye mindent el fog követni a színvonal emeléséért.

III. 2.

Megölték a svéd miniszterelnököt.³⁷ A rádióban ilyen nyilatkozatokat hallani: értelmetlen (pápa), megrendítő (Thatcher) stb. gyilkosság. Úgy röpködnek a közhelyek, mint a fecskék a szeptemberi készülődésükkor. Fertelmes az intellektuális szint, ahová a világpolitika süllyedt. Ennél csak a tehetetlenség ijesztőbb. Mindezért a mai világpolitika a felelős. Képtelenek megoldásokat találni.

³⁵ Malița M. – Zidăroiu C.: *Incertitudine și decizie. Științifică și Enciclopedică*, București, 1980.; Malița, Mircea: *A gondolkodás új útjai*. Kriterion, Bukarest, 1981.

³⁶ 1950–1956 között a bukaresti Akadémiai Könyvtár igazgatója; 1956–1961 Románia képviselője az ENSZ-ben; 1962–1970 között külügyminiszter-helyettes; 1970–1972: oktatási miniszter; 1971–1989: a bukaresti egyetem matematikaprofesszora, közben 1980–1982 között svájci, majd 1982–1984 között washingtoni nagykövet.

³⁷ Sven Olof Palme bírálta az USA vietnami politikáját, ellenezte a nukleáris fegyverkezést, Dél-Afrika apartheid politikáját; ő volt az ENSZ különmegbízottja az Irak és Irán közötti háború idején. Kommunistaellenes volt, de legálisan tartotta a svéd eurokommunisták pártját. 1986. február 28-án merénylet áldozata lett.

III. 3.

Leváltották a városi szakszervezeti bizottságot.³⁸ Az összes vezető funkciókba a magyarok helyett románokat tettek. Tették őket, mert senki nem választott, hanem csak szavazott, féltvén nyugalmát és állását. Az irányelv, melyet fokozatosan megvalósítanak, félreérthetetlen: a magyar nemzetiségű állampolgárok megbízhatatlanok, ezért ki kell őket rakni minden olyan funkcióból, ahol valamit is tehetnek. A zsidókkal is így kezdődött, és Auschwitzban végződött.

III. 4.

Gorbacsov kongresszusi beszéde is hangos az idejétmúlt ideológiai szofizmáktól.³⁹ Ahogy egy ilyen kommunista fórumon szokás, temeti a kapitalizmust. Mert mit mondhatunk az olyan megfogalmazásokra, hogy a kapitalizmus nem sokkal különbözik attól, amilyen a XX. század elején volt, amikor Lenin és a bolsevikék már a gödröt is megásatták. Természetesen érződik a munka és a tőke közötti ellentmondás (Sztalin számtalanszor mondotta), növekedik a munkanélküliség, megfosztják a dolgozókat a szociális vívmányok jelentős részétől (az összes szovjet pártkongresszusokon erről szónokoltak), a század utolsó évtizedeit az imperialista hatalmak közötti ellentétek új fellobbanásai jellemzik (lásd a nagy Sztalin utolsó művét: *A szocializmus közgazdasági kérdései a Szovjetunióban*).⁴⁰ És mi sem természetesebb, mint hogy az ilyen helyzet szükségszerűen társadalmi robbanásokhoz, politikai destabilizálódáshoz vezet!

Nagyon szép régi mese. Ezért a tényekkel nem is egyeztethető; ameddig ehhez a blöd ideológiához ragadnak, nem is várható, hogy jelentős eredményeket érjenek el a szocialista gazdálkodás rentabilizálásában és a világ erőviszonyainak reális megítélésében. A szocializmus és a kapitalizmus harcát nem szabadna az ördög és a jóisten küzdelmével összetéveszteni. A jóisten (=szocializmus) potenciálisan minden jót tartalmaz, ezek kifejtése ütközik akadályokba, de ez is hamarosan elkövetkezik, s akkor az ördög örökre megsemmisül. Csakhogy: az ördög (=kapitalizmus) jóval a jóisten (=szocializmus) előtt száguldoz technikai, tudományos vívmányaival és az emberi szabadságjogokkal (az ördög ürrepülőjén még kételkedni is szabad és bírálni!), demokratikus intézményeivel, az anyagi életszínvonal pedig sokkal jobb, mint a mennyei seregeké.

Ki hitte volna? Még a környezetszennyeződésért is a tőkés rendszer a hibás. Pedig már Engels (ez az öreg, tévedhetetlen bölcs!) rámutatott arra, hogy milyen károkat fog okozni, ha a természet hasznosítását a piaci erők vak játéknak rendelik alá. Miért is nem olvassák Engelst? De ahol e nagy mestert olvassák (alapfokú szemináriumi anyag), mint Csehszlovákiában, miért pusztultak el az erdők?⁴¹ Magyarországon miért üldözik a Duna Kör tagjait?⁴²

³⁸ A Megyei Tükörben erről nem találtunk adatot.

³⁹ Az SzKP XXVII. Kongresszusa első napján, február 25-én Gorbacsov adta elő a Központi Bizottság beszámolóját. Lásd: *A Központi Bizottság politikai beszámolója*. Népszabadság, 1986. február 26., [1]–14. p.

⁴⁰ A magyar kiadás helyesen: Sztalin: *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. [A fordító föltüntetése nélkül.] Szikra, Budapest 1952. A szöveg maga is 1952-ben íródott. Egy ugyanazon évi magyar kiadváltozatban a címben közgazdaság helyett gazdaság szerepel.

⁴¹ 1970-től a német, lengyel, cseh határvidék nagy ipari központjai környezetében a savas esők hatására a túlelevelű fák lekopaszodtak, és a talaj minősége is erősen leromlott.

⁴² 1984-ben a Bős–nagygyarosi Vízlepcsőrendszer kiépítése ellen ökológiai, gazdasági és politikai érvek alapján létrejött független magyar környezetvédő társadalmi szervezet. 1984 és 1986 között kiadta a *Duna Kör Hírei* című szamizdatot. Később tüntetéseket szervezett, a magyar ellenzék egyik legaktívabb, demonstráló szervezete volt. 1988 végétől hivatalosan bejegyzett társadalmi szervezet.

Miért robbantak fel erőművek a Szovjetunióban, óriási területeket megmérgezve? Vajon ott is a piac vak játéka végezte átkozott munkáját? Vagy (alig merem kimondani) kifelejtették volna Engelst a kötelező bibliográfiából?

Aztán ott vannak azok a szegény nyomorgók a harmadik világban. Gorbacsov szerint – az adat biztos lehet, tekintettel a fejlett szovjet tudományra – több mint 2 milliárd ember. Csak azt nem értem, hogy a szocialista országok és a Szovjetunió miért ad kevesebb anyagi segítséget, mint a skandináv országok? Arra gondolni sem merek, hogy nincs miből. Ez lehetetlen, valamennyire is ismerve a szocializmus országainak pártkongresszusi dokumentumait. Mit csinált vajon Kína? Nem tudni, hogy a kétmilliárdba az egymilliárd kínait is beszámították-e, vagy megfeledeztek róluk? Kínát e játékból nem lehet kihagyni. Ha valakiről nem beszélünk, nem jelenti azt, hogy nincs.

III. 5.

Meghalt Komáromi Misi.⁴³ Egyik legjobb barátom volt. Nehéz ésszel elfogadni, hogy többé nem találkozhatom vele, az „utolsó magyar dzsentrivel”, ahogy Ilia Miskával⁴⁴ nevezük. Elhullanak legjobbaink. Nem kellett volna disszidálnia. Mert nem azok közé tartozott, akik mindenképpen a nyugati anyagi és szellemi kispolgári életformában akarnak elmerülni, akik a nyugalomért és a jólétért lemondanak önmagukról. Derék, bátor, gondolkodó ember volt, látta a dimenziókat és a feladatokat, és nagyon jó, segítőkész barát.

III. 6.

Újabb adat az új, diszkriminatív káderpolitikai irányról. A tanfelügyelőség főnökhelyettesi funkciójába is egy román nőt neveztek ki, az egyik fő állambiztonsági feleségét.⁴⁵ (Ez egyben a két intézmény együttműködésére is garancia.) Így sem a főnök, sem a helyettese nem ismeri a megye döntő többségű lakosságának nyelvét. Ez egyébként megsérti az ország alkotmányának azon intézkedését, mely előírja, hogy az ilyen megyékben a nemzetiiségek közül kell vezetőket kinevezni, vagy olyan személyeket, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét.

Ha volna alkotmányjogi vagy közigazgatási bíróság, panaszt lehetne emelni. Erre a román deszpotaállamnak nincs szüksége.

III. 8.

Ma temetik Németországban Komáromi Misit. Míndig reá gondolok, nem tudom feledni az egykori jó barátot. A templomban gyászmisét mondattunk emlékére. Nagyon sokan voltak. Az orvosok közül csak ketten jelentek meg. A többiek vajon miért maradtak távol? Pedig sokat segített rajtuk.

⁴³ Kovásznai szülész-nőgyógyász (1936), aki 1969-ben disszidált Svájcba. Otthon komoly lehetőségekkel bírt, több befolyásos vezető felesége is hozzá járt. Bázelen szép karriert futott be, de viszonylag fiatalon, teniszezés közben, szívinfarktusban meghalt.

⁴⁴ Az 1970-es években a Tiszatáj című szegedi folyóirat munkatársaként, majd főszerkesztőjeként nagyon sokat tett a magyarországi és a romániai magyar szellemi élet kapcsolatainak kiépítéséért, e feladatkört más szerepörökben azóta is betölti.

⁴⁵ Utalás Liliana Neagoe főtanfelügyelő-helyettesre, akinek férje, Nicolae Neagoe, szekuritátés őrnagy, azelőtt KISZ aktívista volt. 1989 decemberében eltűntek a városból.

III. 10.

Ilyen véleményeket lehet hallani: egy tanár: legnagyobb szerencsétlenségünk, hogy Európa legelmaradottabb és leggerinctelenebb népének országában vagyunk nemzetiségek. Egy pap: a kókuszdiót törögető hottentotta négereknél is lejjebb süllyedtünk, mert azok legalább megválasztják törzsfőnökeiket. Egy jogász: a bírásokodásban a hazugság elvárt fegyvertény. Egy munkás: egy szép napon kiirtanak. Egy másik munkás esküszik, hogy a regátba fognak telepíteni.

III. 11.

Henry Kissinger önmagáról rántotta le a leplet, amikor a Washington Postban arról elmélkedik, hogy az USA kormánya cserbenhagyta régi barátját, Marcost. Ezt éppen akkor írja, amikor az amerikai kormány egészen véletlenül és egészen szokatlanul helyesen cselekedett a Fülöp-szigeteki és haiti helyzet megítélésében.⁴⁶ Ezeket a diktatúrákat presztízsveszteség nélkül tovább támogatni nem lehetett. Kissinger úr olyan, amilyennek mindig is elképzeltem, gátlástalan imperialista, mindenkivel képes szövetkezni, ha érdekei azt megkövetelik. Nem véletlenül eszményítette Metternichet.

III. 12.

Az iskolába valóságos tanfelügyelőhad érkezett. A brigád – milyen jellegzetes és kifejező megnevezés – mindent ellenőrizni [akarása nem] tekinthető másnak, mint ellenünk folytatott inkvizíciónak. Ez világosan ki fog tűnni a következő napokban.

III. 13.

Most hozta a posta Huszár Sanyi levelét. Említi, hogy a Gyila Sanyiról írott cikkében⁴⁷ dicsérte a tanári kart; engem, Zsuffa Zolit, Gazda Jóskát név szerint kiemelt. Ezt a részt kivették a cikkből. „Ezt azért is tudnod kell, hogy lám, kár óvatoskodni. Mindent tudnak rólad. Azt is, hogy ellenséges elemeket nevelsz, akiket egy országos lapban dicsérnek.” Ebben nem kételkedem. Azért mégis elviselhetetlen, hogy az indiai páriáknál jobban ki vagyunk szolgáltatva a hatalmasoknak, egyszerűen betiltanak, nevünket nem lehet leírni, s ha akarunk, agyonütnek, mint a kivénhedt marhákat.

III. 14.

Aki a „zsarnokságnak ellentáll, annak keblében megmaradt az erény csírája”, írta Eötvös *Szegénység Irlandban* című tanulmányában.⁴⁸ Azt hiszem, ezzel az *erénycsírával* maradunk nagy nyomorúságunkban. Kétségbeejtő a zsarnokság elhatalmasodása és az emberek

⁴⁶ 1986 januárjában Ferdinand Marcos, a Fülöp-szigeteket 1965 óta irányító diktátor csalt a választásokon és ezért lázadás tört ki. A választások győztese Corazon Aquino lett, aki 1992-ig vezette az országot. Marcos Hawaira menekült. Haitin 1957-ben Francois Duvalier, „Papa Doc” a hadsereg segítségével vette át a hatalmat. Különleges terrorkülönítményt állított fel, és diktatorikus kormányzatot vezetett be. Fia, Jean-Claude Duvalier, „Baby Doc” 1971-ben követte az elnöki posztot. Ő 1986-ban egy zendüléssorozat után kénytelen volt elmenekülni a szigetről. Ezt követően katonák vezették az országot 1991-ig.

⁴⁷ Gyila Sándor Fábán tanár-kollégája volt. Az említett írást *Az Előre*, *A Hét* és az *Utunk* február–márciusi számaiban nem találtuk meg.

⁴⁸ Eredetileg a *Budapesti Szemle* 1840. I. kötetében jelent meg. Az életműsorozatban (*Eötvös József művei*) lásd: Eötvös József: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások*. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Fenyő István. Magyar Helikon, [Budapest] 1978., I. köt., 164. p.

ellenálló erejének csökkenése. Az ember, akit Isten remeknek teremtett (Madách), dobszó-ra, feszesen lépdel a kijelölt irányba. Még szava sincs arra, hogy öt sebből vérzik. Elfolyik a vére, de megy előre, aztán szerencsétlen hulláját félredobják. Hol vannak az erénycsírák?

Most jut eszembe, hogy 1848-ban ezen az estén írták a magyar emberi és polgári jogok nyilatkozatát.⁴⁹

III. 15.

Ünnep reménytelenül. Nincs mit mondani, ha a minket körülvevő nyomorúságra és jogtalanságra gondolok. Az indiai páriáknál lejjebb süllyesztettek. Mindez megtörténhet a fejlett világcivilizációban. Az ember a kozmoszt ostromolja, de e világész engedi, elnézi, eltűri, hogy milliókat nemzetiségükért kiszolgáltatassanak a pusztulásnak. Világész? Ez is olyan német találmány. Egyszerűen nincs, csak vigasztaljuk vele magunkat. Amit a technikában és a tudományban alkotnak, az *eszközész* műve. Sajátos állapot: a világ eszköz voltában létezik.

III. 16.

Az hallatszik, hogy a tegnap Budapesten a rendőrség erőszakosan lépett fel a tüntető fiatalok egy csoportja ellen.⁵⁰ A Kádár-rezsím sem ismeri a mértéket. Kapkod és szégyent hoz a magyarokra. Bezzeg a szomszédos (ún. testvéri) országok magyarságáért semmit sem hajlandó vállalni. Egyszerűen felelőtlen. Csak ez a felelőtlenség európai létünket veszélyezteti. De ez Moszkva zsoldjában egyáltalán nem számít. Most is Kun Bélát ünnepeltetik. Őt állítják példaképnek. Ez önmagáért beszél.

Du. Mindent feledtet a magyar focisták remek 3–0[-ás] győzelme a brazil válogatott ellen.⁵¹ Nem tudok szabadulni a látottak hatásától. A derék legények művészi fokon játszottak. Ha ezt a játékot sorozatosan meg tudják ismételni, még nagyon sok örömmel ajándékozhatnak meg.

III. 17.

Eolvastam Komacu Szakjo tudományos-fantasztikus regényét – *A sárkány halála* – Japán elsüllyedéséről.⁵² Félelmetes kép egy fejlett civilizáció gyors és feltartóztathatatlan pusztulásáról. Azt hiszem, hogy e műfajban kialakulóban van egy sajátos *krízisirodalom*. Amit a húszas és harmincas években a kultúrfilozófia hangoztatott, most átkerül a sci-fibe. Szükséges tudatosítani a civilizáció létbizonytalanságát. A természet hatalmasabb az ember alkotta civilizációknál. Komacu Szakjo azt is jól tudja érzékeltetni, hogy a japánok az ország elpusztulása után kiszolgáltatott sorsba kerülnek. A regényt mint krízisirodalmat olvastam. Azt hiszem, nem tévedek.

⁴⁹ *Mit kíván a magyar nemzet. Legyen béke, szabadság és egyetértés.* A március 15-i Tizenkét pontról van szó. Az első változatot Irinyi József már 12-én elkészítette. 14-én este a politikai foglyok szabadon bocsátása került még be a szövegbe, illetve két pontot összevontak.

⁵⁰ Budapesten a Petőfi térről indulva több ezer fiatal tüntetett a Belvárosban, a Batthyány-örökmécsesnél. Este a rendőrség lezárta a Lánchídat a tüntető fiatalok előtt, akik a várba akartak vonulni. Bekerítette a tüntetőket, gumibotokkal támadtak rájuk, majd több személyt előállítottak. Számos fiatal ellen indítottak szabálysértési, illetve iskolai fegyelmi eljárást.

⁵¹ Budapest, barátságos mérkőzés volt.

⁵² Komacu Szakjo: *A sárkány halála.* Fordította Sárközy Gyula. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985, 1–2. köt. (Kozmosz fantasztikus könyvek).

III. 19.

Kelemen János filozófiaprofesszor (ELTE) azon tűnődik és vádolja Karl Poppert, hogy az Anschluss napjaiban, amikor hozzákezdett *A nyílt társadalom és ellenségei*⁵³ megírásához, az irracionális tombolásának kellős közepén „nem volt jobb dolga, mint Platón, Hegelt és Marxot bírálni a szabadság és ész legfőbb ellenségeiként”.⁵⁴ Nem volt jobb dolga, mert tudta, hogy a barna mételey és a sztálini rezsim ugyanarról az irracionalista töről fakad, amit annyi idő után egy filozófiaprofesszornak illene tudni. Mert furcsa, hogy vezető értelmiségiek, amilyen Kelemen János tanszékvezető tanár is, soha nem végeztek el az egyszerű számítást (triviális kalkulációt), hogy milyen arányban pusztította az ártatlan emberek millióit Hitler és Sztalin. Főképpen azokat, akik nem az előírt szabványok szerint gondolkodtak és cselekedtek. Mert az irracionális lényege nem a „felelet elől való kitérés”, ahogy azt Lukács György megfejteti vélte, hanem minden olyan személy, eszme, elgondolás, intézmény likvidálása, mely eltérést mutat a kinyilatkoztatott „világtörténelmi” akarattól. A *kitérést* Lukács György arra értette, hogy a gondolkodók (mint Pascal is) felismerik a történelem fejlődésvonalát, de kitérnek a felelet elől. Kelemen János ezt a sajátos lukácsi csinálmányt magasztalja. Mit mondjak erre? Megismétlem, amit az előbb írtam: furcsa, nagyon furcsa szaladgálás a zárt társadalom folyosóján.

III. 20.

Úgy hallatszik, hogy egy újabb inkvizitorcsoport (ún. brigád) érkezik az általános iskolához. A pionírok és a sólymok⁵⁵ tevékenységét fogják ellenőrizni. A cél ez esetben sem kétséges.

Ezt erősíti az a hír is, mely a napokban szárnyra kelt, hogy az érettségiző diákokat a regátba fogják kinevezni, és onnan helyükbe másokat hoznak dolgozni. Az irracionális nem ismeri a korlátokat, egyszeriben mindent el akar érní, s erre eszközeit könyörtelenül hadba állítja. Ilyen áttelepítéseket már Jozsif Visszarionovics⁵⁶ is elvégeztetett.

III. 21.

Nem hagy nyugton az irracionális problémája. Az egész kelet-európai létező szocializmus tárgyiasult irracionális, teljesen ellentmond a tényeknek és a logikának, de még [az összes] olyan problémának is, mely valamit elismer belőle. Mert ez a *valami* is csak feltételezett, az agy konstrukciója, hogy igazolja az igazolhatatlant.

Az irracionális vakít. Egyszerűen képtelenek felfogni, hogy a létező szocializmus legnagyobb „vívmánya”, a *hiánygazdálkodás* a marxi–lenini–sztálini modell felforgatása nélkül állandósul. Önmagukat bebörtönzik, és nem tudják, hogy a kapukat magukra zárták. S ez nem magyarázható pusztán az apparatesikok (új osztály) csoportérdekeivel. Ahhoz, hogy ez így legyen, szükségeltetik ez a metafizikai vakság.

⁵³ *The Open Society and Its Enemies*. London, 1945. A cím a magyar hivatkozásokban általában *A nyílt társadalom és ellenfelei* változatban szerepel.

⁵⁴ Kelemen János: „Az ész trónfosztása” *védelmében*. Világosság, 1986. 3. sz. 138. p.

⁵⁵ 1947-ben hozták létre a Románia Pionírjai egyesületet. Ez 1949-ben beolvadt a Romániai Iskolások Egyesületébe, de 1966-ban Pionír Szervezet (Organizația Pionierilor) néven újra megszervezték az általános iskolások számára. Az óvodás korúak hazafias szervezetét Haza Sólymai (Șoimii Patriei) elnevezéssel 1976-ban alapították meg.

⁵⁶ Sztálin

III. 22.

Vajon nem irracionális-e, hogy egy félanalabétát kineveznek a világ legnagyobb tudósának és tanítómesterének,⁵⁷ és én (sok millióval [együtt]) kénytelen vagyok ezt fennen hangoztatni, mert ha ellenkezem, agyonver a politikai rendőrség? Vagy: ha nem ismerem el a román nép több ezer éves történetét és dicsőségét, ahogy azt kitalálták és feltalálják, megfosztanak megélhetésemtől, bezárnak, kiirtanak, közprédája leszek a társadalomnak? Mindezt igazolják a dialektikus és történelmi materializmus irracionálisával. Tehát én egy racionálisan bebizonyosodott világnézet alapján lehetek közpréda. Külsőségeiben ezt mutatják a tömeg felé.

III. 23.

Nem egészen veszélytelen mindent reáfogni a Rákosi–Révai–Gerő–Farkas négyesfogatra. Mi következik ebből? Lám, lám, hová vezet négy ember összefogása. S ezzel máris befeketedik a négyesfogat (maga az ún. „személyi kultusz”), hogy elrejtse a monolitikus politikai struktúrát magát. Hruscsov emlékezetes beszéde óta ezt cselekszik.⁵⁸ Romániában még ezt sem. Itt a kultusszal együtt a legnagyobb rendben toporognak a dolgok.

III. 24.

A magyarországi sajtó telis-tele van Kun Bélával. Addig is elmerészkednek, hogy Rákóczi, Kossuth mellé állítják. Behozzák a történelmi képcsarnokba. Ehhez azonban legalább annyi szükségeltetne, hogy erkölcsileg *valamelyest* kifogástalan legyen. Erre azonban olyan elvtárs, aki Kolozsváron sikkasztott, a Krím félszigeten terrorkommisszárként gyilkoltatott, mindvégig hazudott, félrevezetett, nem szolgál rá az ilyen megdicsőítésre.⁵⁹ Még arra sem, hogy Károlyi Mihály mellé kerüljön. A gróf tehetetlen és a politikában tudatlan volt, ábrázták, mint a rongyot a cigányok. Amikor kellett, jellemesen viselkedett. Gondolok a Rajk-ügyre.⁶⁰ Azt mondják, hogy Kun Béla még akkor is Sztalint dicsőítette, amikor főbelőtték. Ha még nem igaz, akkor is jellemző Kun Bélára, mert csak olyanról lehet kitalálni, akivel ez előfordulhat.

Kun Bélának a judíciumával⁶¹ is baj volt. Érdekei szerint csapongott. Mikor azon az augusztus elsejei napon menekült, elmarasztalta a magyar proletariátust, mert az ügyért nem pusztultak el a barikádokon. Alig másfél év múlva arról közölt Moszkvában cikket, hogy nem több mint kétezer hű kommunista elegendő a proletáralom visszaszerzéséhez.

III. 25.

Nincs román értelmiség. Legalábbis erkölcsi kategóriákkal meghatározható értelmiség nincs. Van tanulmányi végzettség, foglalkozás, diploma stb. szerint. Az igazi (valódi) értel-

⁵⁷ Utalás Elena Ceaușescu-ra.

⁵⁸ Utalás az SZKP XX. kongresszusán, 1956. február 25-én elmondott titkos beszédre, amelyben Hruscsov a párt főtitkáráként először leplezte le a sztálinizmust.

⁵⁹ Kun Béla születésének 100. évfordulójáról volt szó. Az emlékbélyegen és köztéri szoboravatáson túl lásd: *Kun Béla. Nemzetközi tudományos ülészak születésének 100. évfordulójára: 1986. február 11–12.* Szerk. Mucsi Ferenc–Székely Gábor. Kossuth, Budapest, 1987. 297 p. Természetesen erről 1986-ban Fábián csak a rádióból és a sajtóból értesülhetett.

⁶⁰ Károlyi, miután 1946-ban hazatért az emigrációból, 1947-ben Magyarország párizsi nagykövete lett, 1948-ban egyúttal belgiumi, 1949-ben luxemburgi nagykövet is. 1949-ben nem hitte el Rajk László „bűnös voltát”, lemondott funkcióiról, és perújrafelvételt kért. Ezért a magyar kormány a népi demokrácia árulójává nyilvánította.

⁶¹ ítélőképességével

miségre elsősorban a kritikai gondolkodás és attitűd, a kategorikus imperatívusszal való elkötelezettség jellemző. Azért cselekszem, mert individuális voltomban szükségét érzem, hogy kritikai elhatározásomat tett kövesse. Ezt így cselekedni a hatalomhoz simulva és annak nacionalista következtetéseit elfogadva nem lehet.

III. 26.

Egyszer valakinek végig kell gondolnia, hogy az erdélyi írók és esszéírók közül kiket adtak ki ezekben az években Magyarországon. Sütőre nem gondolok, mert őt kikiabálták a gyökeresek. [Sic!] ⁶² Előttem az Élet és Irodalom. Megjelent: Robotos Imre *Tótágas* (nem első megjelent könyve), ⁶³ Szász János: *A fennmaradás esélyei* (a nemzetiségi kérdés sorozatban és ugyancsak nem első könyve), ⁶⁴ Bodor Pál: *Svájci villa titka*. ⁶⁵ Ők az erdélyi irodalom és kultúra. Gáll Ernőnek olyan hírneve van, mint egy klasszikusnak. (Több könyve is megjelent.) Valaki magánbeszélgetésben temesvári triászról (Bodor [Pál]–Szász [János]–Majtényi [Erik]) beszélt nagy lelkesedéssel. A tények önmagukról beszélnek, különösen akkor, ha valaki a fogadtatást is tanulmányozni fogja. Most jut eszembe, a másik klasszikus: Deák Tamás, aki időközben meghalt, még sajtóperezett is. ⁶⁶ És úgy fogadják őket, mint hősokeket és egyenrangúakat. Engem majd kirúgtak a Széchényi Könyvtárból.

III. 28.

Bármennyire egyszerűen hangzik is, de alapkérdés: ha a földi létnek csak földi célja van, ezt az egyetlen létet, földi életünket a jövőendő társadalmáért (kommunizmus) feláldozni: *logikai abszurdum*. Teljesen igazolhatatlan és elfogadhatatlan. Különösen akkor, ha a jövőendő társadalmáról semmi biztosat tudni nem lehet. A kommunizmus ezért nem képez többé vonzóerőt.

III. 30.

A pápa is nagy mutatóványos. ⁶⁷ Mindenik sátoros ünnepen a Szent Péter téren legalább ötven nyelven üdvözli az áldozásra összegyűlt híveket, ki akarván fejezni a Vatikán egyforma viszonyát a nemzeti egyházakhoz. Ez is szemfényvesztés. Erre semmi szükség. Csak-hogy az egyszerű hívő katolikust el kell kápráztatni, hogy a csalhatatlan pápa milyen művelt, és a Vatikán milyen kegyes és egyetemességében is megértő. Majd ha szükségét fogja érezni, a pápa őszentsége éppen úgy eladja őket, mint a csángókat. Anyanyelven. A Vatikán is államokban és hierarchiában gondolkodik.

⁶² Talán így értendő: Kikéltették gyökeresnek, vagy kikéltették a gyökeresek a legnagyobb nemzeti írónknak.

⁶³ Robotos Imre: *Tótágas. Elbeszélő meditáció. Szépirodalmi*, Budapest, 1986.

⁶⁴ Szász János: *A fennmaradás esélyei. Esszék. Gondolat*, Budapest, 1986.

⁶⁵ Bodor Pál: *Svájci villa. Magvető*, Budapest, 1985. A regény eredetileg 1981-ben jelent meg Bukarestben, a Kriterion gondozásában.

⁶⁶ 1948–1950 között a Romániai Magyar Szó c. napilap kolozsvári tudósítója, 1950–1955 között az Állami Magyar Opera művészeti titkára, 1955–1956-ban az Igaz Szó, 1958–1975 között a Művészet, illetve az Új Élet kolozsvári szerkesztője volt. Deák plágiummal vádolta a budapesti Sükösd Mihályt. Lásd: Kántor Lajos: *Az Idő Vaskalapja. Negyed évszázad (1964–1988) Sükösd Mihállyal*. Kalligram, Pozsony, 2007.

⁶⁷ Il. János Pál

III. 31.

Ma vízbevető hétfő.⁶⁸ Ápoljuk a régi jó szokást, megöntözzük az asszonyokat és leányokat. Befejezés: ittas állapotban, éjfél után hazaballagunk. Egy tanulságot mégis levontam. Az emberek mint tollforgatót mintha számontartának, pedig betiltásom, úgy látszik, nagyon hosszúra nyúlik.

IV. 2.

Régi magyar filmeket néztem. *Meseautó*, *Elcserélt kastély* stb. Mind a harmincas évekből valók. A színészek játéka érdekelt. Nem szalatkoztam, kitűnő színészek jól szórakoztattak. A filmek azonban nem haladják túl a felszines nagyvárosi szórakoztató kultúra színvonalát, ami ellen Németh Lászlóék annyit hadakoztak. A társadalmi ellentétek ideológiailag és emberileg feloldódnak, végül minden rendbe jön. Félrevezető ideológia. De nem annyira ostoba, mint a mostani, főleg nem utálatos. Lehet, hogy ezt az érzést csak a „megszépitő messzeség” okozza. De nem hiszem. Ezekben a filmekben a színészek játszanak, nem szónokolnak. Egy mostani filmben olyan politikai szónoklatokat mondanak, amelyekről az ember hányingert kap.

IV. 4.

Szinte elviselhetetlen az április 4-e körüli felhajtás.⁶⁹ Legnagyobb nemzeti ünnep, felszabadulás, Vörös Hadsereg, ragyogó eredmények. A jó érzék és tapintat kérdése, hogy csak olyan nemzeti ünnep nevezhető *a legnagyobbnak*, melyet a nemzet maga tesz naggyá, mint március 15-e, augusztus 20-a vagy október 23-a. Április 4-én, akárhogy csűrjük-csavarjuk, egy új megszállás kezdődött, és az ország gazdaságának alárendelése a szovjet érdekeknek.

IV. 5.

Megnéztem a videóban [sic!] a magyar szilveszteri műsort. Azt hiszem, hogy Romániában évtizedek múlva sem fognak hasonlót produkálni. Elsősorban politikumáért. A szocialista országok közötti különbségeket nem szabad jelentékenynek⁷⁰ tekinteni. Magyarország szocialista mivoltában is nyugati ország. A műsor könnyed, szellemes, helyenként szexes, gúnyos, a bajokat nem takargatja. Ebben is van kincstári politikum, a Kádár-rezsimet nem éri halálos ütés, sőt helyenként megdicsőül. Olyan apologetikát sugall, mint a harmincas években – most ez jut eszembe – gyártott magyar filmek. Elviselhető, nem fordul ki a gyomrod normális helyzetéből, és nincs benne lábszagú hazafiaskodás vagy nacionalizmus. Ezt a szovjet megszállás ellenére kellett kivívni. Ez is teljesítmény.

IV. 7.

A rendszernek nem kell a szex, csak a gyermek és a rendőriellenőrizhető család. A milícia összeszedi és megbünteti, akiknél pornóképeket talál, és elkobozzák azokat a filmeket is, melyek meztelen testeket és közönsélest mutogatnak. Felsőbb parancsra: az öregeket éheztetik, és nem részesítik megfelelő orvosi ellátásban, hogy minél előbb jobblétre szende-

⁶⁸ Húsvéthétfő; ez az elnevezés a lányok kútvízzel való leöntésére utal vissza. Háromszéken is használták, már Apor Péternél megtalálható.

⁶⁹ Lásd az 1985. IV. 3-i naplóbejegyzés első lábjegyzetét.

⁷⁰ Nyilván: jelentéktelennek.

rüljenek, és gyermekeket csináltatnak előírt program szerint. Közösülni csak a program keretein belül lehet. A nemí élvezetről is le kell mondani a nagy célért.

IV. 8.

Román szocialista paradicsom. A kolhozokban elvették az öregektől az ún. kerthelyiséget.⁷¹ Anyósom összjövedelme: havi 140 lej nyugdíj, és most az elvétel után egyéb semmi.⁷² Ez a bizonyos nyugdíj semmire sem elég. Legfeljebb a kiutalt kenyéradag kifizetésére. Lényegében a paradicsomi intézkedés éhhalálra ítéli azokat, akiken nincs ki segítsen. Még ezek mernek beszélni humanizmusról, mégpedig forradalmi humanizmusról, ami, úgy látszik, nem más, mint zsarolás, elnyomás és éhség.

IV. 9.

Semmi sincs a piacon. Nem lehet disznót, malacot venni. Rossz jel, a tartalékok kezdenek kifogyni, ami elkerülhetetlenül a szabad piac megdrágulásához vezet. Mintha e dicsőséges, „forradalmi” állam összeesküdne, és mindent megsemmisítene, ami még eddig így vagy úgy, viszonylag jól működött. Ami jó, azt likvidálni kell. A rosszat – az állam intézkedéseit – jónak kell tekinteni.

IV. 12.

Csak most került a kezembe Szücs Jenő tanulmánya, *Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat*.⁷³ A logikus felépítésű tanulmánynak lényegi fogyatékosága, hogy [nem tisztázza,] a fordulat éve (1948–1949) után Magyarországon és a többi kelet-európai államokban totális államok alakultak ki, melyeknek egyáltalán nem állt érdekében a nemzeti identitás helyreállítása. A zavaros nemzeti tudat a hatalom egyoldalú kisajátítóit segítette. Az sem elfogadható, hogy 1956 után az MSZMP elejtette a korábbi hivatalos történeti ideológiát, s azóta a történelem kiesett az „ideologikus” kézből. Legfeljebb: mérsékelte. A hivatalos – állami és párt-szövegek amúgy hemzsegnék a félrevezető, tudatzavaró marxista-leninista frazeológiáktól – mint korábban. Csak a mértéktartás módja változott. De ez is valami.

IV. 14.

Most értesültem, hogy a rendőrség elfogott két diákleányt ún. „parazita elemek” társaságában. Megbüntették a szülőket, ezer lejt kellett lepengessenek, és a leányokat felpofozták. A jegyzőkönyv semmi elmarasztalót nem tartalmaz. De nem is ezért fontos, ami történt. Függetlenül [attól], hogy mit cselekedtek (a jegyzőkönyv szerint semmi különösezt), fiatal leányokat megverni a legaljasabb cselekedetek közé tartozik. A milicisták mindenre feljogosítva érzik magukat, és senki nem vonja [őket] ezekért a brutalitásokért felelősségre.

IV. 16.

Megérkezett Domokos Géza. Kellemesen beszélgettünk nagyon kellemetlen dolgokról. Elszomorító, paradox helyzet. A kilátások nagyon behatároltak. A kiadó működik, természetesen csak úgy, ahogy azt hagyják. Létezik. Ez is valami. Jó, hogy még mindig megjelen-

⁷¹ Lásd az V. 26-i naplóbejegyzést.

⁷² Lányának, Fábán Ernőnének óvónőként 1985-ben 3300 lej volt a havi fizetése.

⁷³ Szücs Jenő: *Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat*. Valóság, 1985. 3. sz., 31–49. p.

hetnek olyan könyvek, mint Méliusz József – formáját tekintve egészen rendhagyó – esszéregénye, *Napnyugati kávéház*.⁷⁴

IV. 18.

Ami Kurt Waldheim körül folyik, a legjobb akarattal sem lehet másnak nevezni, mint ci-onista mesterkedésnek. Egészen egyszerűen: az osztrák zsidóság nemzetközi támogatással sem akarja az államelnöki funkciót kezéből kiengedni. Egyébként mivel magyarázhatnánk, hogy [Waldheim] ENSZ főtitkársága alatt senkinek eszébe nem jutott ún. náci múltja?⁷⁵

IV. 25.

Ma ismét szümpozionon okítottak.⁷⁶ A tárgy: az RKP megalakulásának 65. évfordulója (1921–1986). A szokásos hangnem és szóáradat. Amit mondanak, semmi köze sincs a történelmi tényekhez. A megemlékezés teljesen a napi politika céljai és érdekei szolgálatába van állítva. Mégis találni érdekességet. A két előadó közül négy katona. Ismét bevonták a bukaresti Centrul militart.⁷⁷ Az előadások között találni a katonai doktrínáról szóló értekezést is. Az egész szümpozion előadói állományát és témáit tekintve is elhajlás a militarizmus felé.

De ezen nincs amiért csodálkozni. Egy militarizált társadalomban nem is lehet másképpen. E szümpozion is csak azért jelentős, mert ezt tükrözte.

IV. 28.

A kelet-közép-európai pártok állandó *identitászavarral küszködnek*. Folyamatosan át kell írják történelmüket, mert az egyáltalán nem felel meg a jelen stratégiai és taktikai elképzeléseinek. Ez különösen vonatkozik a nemzeti és nemzetiségi kérdésre. Az RKP el kell feledtesse a nemzetiségi kérdésben hozott összes határozatait, hogy ki tudja fejezni, a mostani párt nem azonos (és nem folytatója) azzal a párttal [sic!], mely a két háború között a nemzetiségek jogaiért és önrendelkezéséért harcolt szóban és írásban. Elég belelapozni az okmányokba – csak azokba, melyeket megjelentettek –, hogy felismerjük a látványos, de most már elrejtett önmegtágadást. Ezért az ún. tudományos közlemények a múlt ürügyén is a jelent dicsérik szóáradataikkal és fogalmi hamisítványokkal.

⁷⁴ Méliusz József: *Napnyugati kávéház*. Kriterion, Bukarest, 1985.

⁷⁵ A német hadsereg tisztjeként szolgált a II. világháborúban, később diplomata lett. 1972 és 1981 között az ENSZ főtitkára. 1986-ban az Osztrák Néppárt jelöltjeként megnyerte az ausztriai elnökválasztást. Ellenfelei rá akarták bizonyítani, hogy háborús bűnöket követett el Görögországban. A Zsidó Világszövetség arra kérte az USA illetékeseit, hogy helyezték figyelőlistára Waldheimet. S bár a vádakat sikerrel cáfolta, 1987-től nem engedték be az Egyesült Államokba, illetve „nemzetközileg elszigetelődött”. Később már nem indult az elnökválasztáson. Az utalás a zsidó származású Bruno Kreisky osztrák szociáldemokrata politikusra vonatkozhat, aki azonban kancellár (miniszterelnök) és nem államelnök volt.

⁷⁶ Az Ideológiai és Politikai Nevelő Tevékenység Megyei Kabinetjének nagytermében, a megyei pártbizottság és a Bukaresti Hadtörténeti és -Elméleti Központ szervezésében került rá sor az alábbi témakörben: A Román Kommunista Párt – a román nép társadalmi és nemzeti felszabadító harcában, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalmi rendszer építésében, a kommunizmus felé haladásban elért sikereinek szervezője és vezetője. Lásd: *Ünnepekészítő rendezvények*. Megyei Tükör, 1986. április 25., [1.] p.

⁷⁷ A pontos intézménynévhez lásd az 1985. VII. 14-i naplóbejegyzés második jegyzetét.

IV. 30.

A május 1. tiszteletére rendezett bukaresti ünnepségeken Miu Dobrescu mondotta az ünnepi beszédet.⁷⁸ Ha azt egyáltalán ünnepi beszédnek lehet nevezni. Május elsejéről vajmi kevés szó hangzott el, annál többet magasztalták a csalhatatlan vezért. Valóságos *szentbeszéd* az Isten mérhetetlen erejéről és érdemeiről a világ teremtésében. A hangulatot emelő versikék és a határtalan ünneplés is ezt az ortodox megdicsőülést hivatottak erősíteni.

V. 1.

Ezen a napon két dolog érdemel feljegyzésre méltó „tiszteletet”. Az egyik: 1886. május elsején volt a chicagói sztrájk, ahonnan elindult a munka megünneplésének fonala. A munka és munkásmozgalom nemzetközi szolidaritása. Ma erről nem beszélnek, s ha mégis megemlítik, kiforgatják jelentéstartalmából. A napi politika olcsó és utálatos propagandájába fogták a május elsejei ünnepségeket. A rendőrség ügyel arra, hogy kit kell szájon verni, a járandó élelmiszeradagot sem osztották ki, a munkásokat a gyárakban dolgoztatják stb., stb.

A másik: az örökdő rendőrök Sepsiszentgyörgyön az autót megállították, és apámat megbüntették. De nem a büntetés a baj, a szabálysértést nem lehet mentegetni, hanem a durva, minősíthetetlen, megalázó, emberi méltóságot, önérzetet sértő hangnem és viselkedés. Egy idős, hetvenöt éves munkásemberrel még akkor sem szabad[na] így beszélni, ha nagyobb hibát követett volna el. Ezt a tudatlan tuskó káplárt azonban nem tanították helyes viselkedésre és beszédmódra. Neki egyet kell tudni: az embert megalázni és verni. Ez a katonai rendőrség törvénye.

V. 4.

Romániában is fújni kezdték a trombitát a csernobili robbanás károsító hatásával kapcsolatban.⁷⁹ Napokig hallgattak. Valószínű, azért, hogy várták a nemzetközi vélemények alakulását, mennyire lehet elmenni a riadóztatásban. A reális veszélyt egyáltalán nem lehet felmérni. Bebizonyosodott, hogy a polgári védelem jelzőszolgálatja rosszul működik, szervezetlen és felkészületlen. A veszélyes napok elmúltak a szükséges óvintézkedések foganatosítása nélkül. Ha egyáltalán *volt vagy van* veszély, akkor a védekezés elkésztet.

A tragikus eseményt politikailag jól lehet manipulálni. Alkalmat biztosít az élelmiszerellátás fogyatékosságainak igazolására, elvonja a figyelmet más kérdésekről, felszítja a szovjetellenes érzelmeket, a veszély elhárításán munkálkodókat megdicsőíti. Ez volna a cél? Nem tudni.

A sugárveszély ellenére május 2-án – ekkor már mindenütt tudott volt – a megyében (erről van tudomásom) mindenütt megrendezték a futóversenyt hároméves kortól kezdődően. Az apró gyermekektől a legnagyobbakig órákig álltunk a szabad ég alatt. Így gondoskodnak rólunk.

Egyébként május 2-án jelentették be, hogy nagyfokú radioaktivitást észleltek az ország légkörében.

⁷⁸ Akkor az RKP Központi Bizottságának titkára, a Politikai Bizottság póttagja. Előtte a Szocialista Művelődés Tanácsának elnöke, 1989-ben az Országos Szakszervezeti Szövetség elnöke. 1974-től a pártvezetés belső köréhez tartozott.

⁷⁹ A világ addigi legsúlyosabb nukleáris balesete 1986. április 25–26-án, amelyet az észak-ukrajnai Csernobil város közelében lévő atomerőmű 4. blokkjának meghibásodása okozott. A légmozgás következtében a szomszédos országokba is sok radioaktív anyag került. A katasztrófának közvetlenül vagy közvetetten több ezer halálos áldozata lett, több tízezer váltak munkaképtelenné, több mint hatszáz település 230 000 lakosa szenvedett károsodást.

V. 5.

A félelem fokozódik a lakosság körében. Az egyszerű ember nem tudja, hogy mi a radioaktivitás, de fél valamitől. Az értelmiségiek, akik sejtik (ezek vannak többen) vagy tudják, hogy milyen pusztítást végezhet a besugárzás, majdhogynem páni félelembe esnek. A tájékoztatás semmitmondó. Jellemző, hogy kiosztották a jódtablettákat, de nem magyarázták meg, hogy miért kell szedni. Az iskolákban megtiltották, hogy a tornaórákat a szabadban tartsák. Mindenki bezúfolódik a terembe. Ha ennyire nagy a veszély, miért nem beszélnek nyíltan és egyenesen? Ki tud eligazodni? S ez baj! A tárgyilagos tájékoztatás elsőrendű feladat.

V. 6.

Milyen tévesek némelykor a filozófusok ítéletei. *Voltaire* szemében a kínai császárság felvilágosult zsarnokság volt, az uralkodók hallgattak a filozófusok tanácsaira – ezért úgy vélte, hogy az európaiaknak át kellene venniük a kínai kormányzási formát. Ma már nem kell bizonyítani, hogy tévedett. De mennyire világosabban látott e kérdésben *Eötvös József*. Elég, ha elolvassuk, amit a kínai államról írt állambölcseleti művében.⁸⁰ Nem is szólva arról, hogy a felvilágosult zsarnokság is zsarnokság. A 20. századi zsarnokságoknak azonban nincs szükségük filozófusokra, csak kinevezett álfilozófusokra, ahogy régebben mondták, *ideológokra*.

V. 7.

Most kaptam levelet Huszár Sanyitól. „Ebben a nehéz helyzetben – írja – kötelességemnek érzem figyelmeztetni a népemet, hogy nekünk a nacionalistákkal gyűlt meg a bajunk, nem a román néppel.” Igaz! Mi bajunk is lehetne nekünk a néppel? Bármilyen néppel. Egy népre nem lehet haragudni, mert ezzel kimondatlanul is likvidálásuk mellett döntünk. Nyíltan vagy elfojtottan. Ez fasizmus. A fasiszta mindig a népre haragszik, hogy később cselekedeteivel ezt igazolja. [Sic!] Semmivel sem lehet bizonyítani, hogy a funkciók (állami vagy párt-funkció) betöltésénél szükséges volna az etnikai elv érvényesítése. Vagy: a román irodalmat és történelmet csak román származású taníthatja. Akik ilyen határozatokra és azok alkalmazására vetemednek, azokra haragudni kell. Ezek azonban nem azonosíthatók a néppel. Saját magukat is elárulják.

V. 8.

A csernobili tragédia világosan igazolja, hogy az ember nem tud uralkodni vívmányain. Fordítva: az elme vívmányai uralkodnak az emberen. Ha kiszaladnak kezünk közül – s ez mindig lehetséges –, határtalan bajokat okozhatnak. Másfelől nézve: a centralizált állam képtelen a lakosság tájékoztatására és a szükséges védőintézkedések időbeni megtételére. Nincs ellenzék, ezért nincs kitől tartani. S ha valaki szavát felemeli, beléfojtják, amit akar mondani. Ilyen egyszerű, de ilyen egyszerű következményekkel is jár.

Ameddig nem tudunk uralkodni a vívmányainkon, elengedhetetlen a nemzetközi, intézményes ellenőrzés az építkezésnél és működtetésnél egyaránt. E tragédia is bizonyítja, hogy a hagyományos állami szuverenitást – ezt a régi babonát – ki kell vonni a forgalomból. Ki kellene! De erre semmi hajlandóság nem mutatkozik. Részben azért uralkodnak a vívmányok, mert fejünk még mindig a XIX. század fogalmaitól terhelt. Ez elsősorban a politikára és az ideológiára vonatkozik. A tudományok legalább egy évszázaddal járnak előttük.

⁸⁰ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, I. köt. 235. p., II. köt. 142. p.

V. 9.

Mint minden évben ezen a napon, most is nagy csinnadratta, a fasizmus feletti győzelmet ünneplik. Mikor ezeket a sorokat írom, az ablakon behallatszik az ünnepség zaja. Csak-hogy 1945. május 8-án (és nem 9-én) a német fasizmust győzték le, a fasizmust magát mint olyant *nem*. A fasizmus mint politikai rendszer most is létezik, él, pusztít, likvidál mindennütt, ahol a totális állam elnyomó eszközeit a nemzeti elv kizárólagos alkalmazására használják, elnyomják az egyént, szabadságjogokat, a politikai érdekvédelmet és a nemzetiségeket. Az eltelt évtizedekben elbukott az a koncepció, mely a fasizmust osztályuralmi alapon a burzsoázia legreakciósabb diktatúrájával próbálta azonosítani. A demokraták most is éppen úgy kell harcoljanak a fasizmus új formái ellen, mint egykor a német, román, olasz vagy magyar fasizmus ellen. Aki ezt nem tisztázza maga előtt, semmit sem ért az újabb idők történelméből.

Du. Most vertek el egy cigányt (véresre) a Győzelem szobra előtt. Nem tudom, hogy miért, de annyi biztos, hogy százalmas volt látni, ahogy kétségbeesetten vonaglott, amikor székkal ütötték és menekült, kiszolgáltatottabban, mint mondjuk egy dél-afrikai néger. Ez is faji diszkrimináció. Senki nem veszi védelembe, mert cigány.

V. 11.

Szignifikáns történet. Május elsején két iasi egyetemista leányt vendégségbe hívott egy kovásznai leány, méltányolandó baráti gesztussal. Közben Kovásznán kitört a szalmonella-fertőzés, iskolánkból is több mint száz tanulót kellett kezelésben részesíteni. De a két iasi nem így fogta fel a dolgot. Azt hitték, hogy a magyarok megmérgezték őket, és a szegény Bartalis leányt, jutalom gyanánt a vendéglátásért, csúnyán elverték. A szülei orvosi bizonyítványt kellett vigyvenek Jászvásárba, hogy megmérgezésről szó sincs. Ilyen a nacionalizmus, ha – marxista módon szólva – áthatja a tömegeket. Főleg ide vezet az útszéli uszítás, melyet mindennap gátlástalanul gyakorolnak.

V. 15.

A rádióban úgyszólván csak a csernobili katasztrófáról lehet hallani. A tragikus eseményt politikailag jól megfejeelik. Mind a két oldal. Tartózkodás és mértéktartás nélkül. Ezen fel kellene háborodjak, de nem teszem, mert akinek kellene, az is ezt teszi. Gorbacsov úgy beszél, mintha a nyugatiak volnának a felelősök a történetekért. A szomszédokra nem is gondol. De miért is gondolna? Azok a Kreml ablakából nézve nyomorult szolganépek. De miért nem gondol saját népére?

V. 17.

Mást nem gondolhatok: a székelység – ez elmondható az egész erdélyi magyarságról – gyáva, megalkuvó nép, versenyt szalad, hogy nyakát megköttesse. Semmi ellenállás. Mindennütt a fatalista belenyugvást lehet észlelni. Elvesztette akaratát. Megfosztották? Nem. Az olyan népeket, melyeknek életakaraturuk van, semmitől nem lehet megfosztani. Leginkább akaratuktól nem. Elvehetik földjét, házát, iskoláját, minden földi javát, de lelkét semmiképpen nem szolgáltatja ki. Azt csinálnak velünk, [amit] akarnak. Gyávák vagyunk, megérdemeljük, ami velünk történik. A pusztulás elkerülhetetlen. Az ilyen nép nem is érdemel mást.

V. 18.

Tanulmányokat olvasok a nyugati „új jobboldalról” („new right”).⁸¹ Sajnos, az eredeti szövegek nem jutnak el hozzám. De így is érzem a hasonlóságokat a kelet-európai új keletű nacionalizmusokkal. [Az] idegengyűlölet, a misztifikált közösséggel (néppel) való feltétel nélküli azonosulás, az etnikai elvek [hangoztatása], és az individualizmus feladása mind olyan tulajdonságok, melyek egyaránt kimutathatók. De a célok is azonosak. Homogén társadalom és feltétlen visszatérés a hagyományos értékekhez (család, nemzet).

V. 20.

A disznóügy. Napok óta folyik a vita a disznószerződésekről. Ugyanis az iskolát is kötelezték, a törvény paragrafusainak ellenére, két-három szerződés kötésére. Afelől senki nem érdeklődik, hogy a tanároknak van-e földjük és van-e miből eltartani azokat a szerencsétlen állatokat. Parancsba adták, hogy disznót kell vásárolni. Jelenleg a szabadpiacon 80-100 lejt kérnek a disznó kilójáért, a gabona pedig (egy mázsa) 1200 lej. Ezzel szemben az állam a felhizlalt disznó kilójáért még 14 lej sem fizet. Az ilyen tenyésztés gyakorlatilag többszörös ráfizetés. De erre nincsenek tekintettel. Kötelező – mondják –, mert mindenkinek hozzá kell járulnia a dolgozó nép ellátásához. A felesek érvei, melyet az igazgató is szajkózik: a tanárok mindig megkapják a teljes fizetésüket, nem úgy, mint a szegény munkások, akik akkor globálban⁸² dolgoznak, a tanárok ne uraskodjanak, mert a munkások és a tisztviselők is szerződnek stb., stb.

Mindezt a tanárok fatalista belenyugvással, akárcsak a munkások, parasztok, tisztviselők, el is fogadják, mert félnek a következményektől. Egész pontosan: a rendőrségtől és attól a bevált módszertől, mely az olyan ellenszegülést, melyet a törvényekkel nem lehet büntetni, mint ezt is, feljegyzik, hogy adandó alkalommal felhasználják ellenük. A megtorlás nem késik. Valami olyan vétséget keresnek, amiért büntetni lehet. Ha nincs, kitalálják és reabizonyítják. Mindenképpen lakol az ellenszegülő. De ez nem lehet a gyávaság és a meghunyászkodás motívuma.

V. 21.

Megdöböntő a hasonlóság a fanarióta korról és módszerekkel.⁸³ Az egész kultúraelméletünket felül kellene vizsgálni a minták, gondolkodásmód, magatartás, szokások, lelkiület átörökítéséről. A társadalom viszonyai és a termelés módja megváltozik, az életforma és életmód átalakul, az ember gondolkodásának és lelki beállítódásának lényegi meghatározói majdnem változatlanok maradnak.

⁸¹ Az új jobboldal és a neokonzervatív kifejezések a Reagan- és a Thatcher-kormányzat jellemzésével váltak közkeletűvé. Az ideológia háttérintézményei a brit Institute for Economic Affairs, a Centre for Political Studies, a New Right c. lap, az egyesült államokbeli American Enterprise Institute, a Hoover Institute és a Heritage Foundation. Ennek a politikai ideológiának meghatározói: a gazdasági individualizmus, a kulturális tradicionalizmus és az autoritárius populizmus. Ehhez a legfontosabb alapot August von Hayek (pl. *Út a szolgáshoz*, 1944) és Milton Friedman (pl. *Kapitalizmus és szabadság*, 1962) munkássága, a XIX. századi liberalizmus újragondolása adott.

⁸² darabbéren alapuló munkavégzés

⁸³ Arról az 1711-től 1821-ig terjedő korszakról van szó, amikor az Oszmán Birodalom a konstantinápolyi Fanar városnegyed görög, ortodox elitjének tagjait ültette a román fejedelemségek, Moldova és Havasalföld uralkodói székébe. Ebben az időben nőtt a törököktől való függés, illetve a nekik való kiszolgáltatottság, a korrupció, másrészt az elitben görög és a francia kultúra is meghonosult. Reformok is fűződtek néhány fanarióta uralkodó nevéhez.

V. 22.

Egységesített kicsengetési kártyákat nyomtatnak az egész megye végzős tanulóinak. Legalább két hónapja, hogy bekérték a terveket az iskoláktól. Most megjött a jóváhagyás, amiből kiviláglik, hogy miért ez a nagy gondoskodás. Törölték a magyar nyelvű feliratokat és idézeteket. Még az iskola neve sem jelenik meg magyarul. Ez volt az egységesítés célja. Már ebben is likvidálnak.

V. 24.

Újabb „zseniális” intézkedések. Az intézmény területén belül nem szabad cigarettázni. Ennél is „épületesebb”: minden nap száz diákot kell vederrel a mezőre küldeni, hogy a földeket öntözzék. Vajon honnan fognak vizet hordani és milyen távolságról? Ilyen érvek emlegetése szentségtörés. A határozat megfellebbezhetetlen. Olyan, mint a dísznőszerződés. A honnan és a miből nem számít. Legyen valahonnan! Ez a parancsuralom parancsuralma a permanens forradalomban, amiről manapság annyit prédikálnak.

V. 26.

Megvonják a termelősövetkezeti parasztoktól az egyéni használatban levő földterületet. Éppen akkor, amikor a termelés növelését kellene az egyéni érdekelttség támogatásával ösztönözni. Ezt is fordítva csinálják. A zsaroló gazdálkodásra jellemző, hogy 1974-ig 800 négyzetméter számított a belterületből személyi tulajdonnak, az 58, 59/1974-es törvény *retroaktív jelleggel* 250 négyzetmétert szab meg. Amennyiben az udvar ennél nagyobb, az már beleszámít a használatba kiadható parcella területébe. Amennyiben a település belterületén vagy a mezőn valaki elveszíti a kerthelyiséghez való jogát bármilyen okból kifolyólag, az átmegy a termelősövetkezet használatába.

Ugyanakkor a mezőn nincs ki dolgozzon. A szövetkezeti parasztságot gyakorlatilag felszámolták. A művelt földterületet kiadják a munkásoknak, intézmények dolgozóinak, akiket a munkaidőn túli mezőgazdasági munkálatokra kényszerítenek. Aki ezt megtagadja valamilyen ürüggyel, munkahelyéről eltávolítják. Ez a sokat dicsért „forradalmi munkásdemokrácia” igazi arca.

V. 27.

Közeleg a magyar–szovjet világbajnoki mérkőzés, és rosszat sejtek. A magyar sajtó, rádió annyit dicséri és olyan hangnemben a szovjet labdarúgó-válogatottat, hogy azt hiszem, újra le kell feküdni nekik, mint az utolsó utcasarki kurvának. Barcs Sándor egyenesen balett-művészeknek nevezi [őket]. Ő csak tudja, hogy mi a parancs (vagy mi lesz a parancs), hiszen a Rajk-perben is népbíráskodott.⁸⁴ Mindegy. Annyit biztosan érzek, hogy olyanok a vélemények, mint egykor – midőn *ellenforradalmi* tettek számítottak a nagy és hatalmas Szovjetuniót legyőzni.

Még valami, a szovjetek között van egy magyar játékos, akit az újságok, valószínű, a „szovjet népek közössége” iránt érzett tiszteletből, Vaszilij Racnak emlegetnek.⁸⁵

Csak a magyarok képesek ilyen megalázkodásra.

⁸⁴ 1947–1980 között a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója, 1950–1963 között a Magyar Labdarúgó Szövetség Elnöke, majd a FIFA alelnöke 1972–1976-ban. Valóban népbíró volt a Rajk-perben.

⁸⁵ A kárpátaljai Rácz Lászlóról van szó, aki a Dinamo Kijev hátvéd játékosa volt 1981–1989 között és 47 alkalommal játszott a szovjet válogatottban.

V. 28.

Székelyudvarhelyen nem engedték be az iskola épületébe az egyik találkozóra összegyűlt évfolyamot, mert a tanárok és a volt diákok között olyanok is vannak, akik időközben Magyarországra távoztak. Állítólag (de ezt bizonyosnak is lehet tekinteni) a belügyminisztériumnak létezik egy olyan rendelkezése, mely megszabja, hogy az idegenek milyen feltételek mellett léphetnek be az intézmény vagy vállalat területére.

A Székelyudvarhelyen történt esemény (és máshol is, ahol előfordul) kimondottan *magyar-ellenes*. Egy magyar ember Székelyudvarhelyen nem mehet be az iskolába. Másrészt viszont félreérthetetlenül bizonyítja, hogy a kibocsátott – főleg belügyminisztériumi – rendeletek ellentétben állnak az ország törvényeivel és mindazokkal a nemzetközi szerződésekkel és megegyezésekkel, amelyeket a román kormány aláírt és hivatalosan (csak a külföld felé) elismer.

Semmi értelme Helsinkiről, emberi jogokról beszélni.

V. 29.

Az európai közvélemény már csak azokra az atrocitásokra figyel, amikor valakiket lelőnek vagy robbantanak. Az olyan terrorral és atrocitásokkal szemben, mikor embereket elvernek, megkínoznak, kényszermunkára fognak, gúzsba kötik mindennapi életét, teljesen érzéketlen. Legfeljebb megemlítik, hogy azért nem kellene ezt csinálni. Nem veszik észre a tömeges embercsonkítást. Mindent elfelejtenek, ha a családegyesítésekben valamilyen látzateredményt a nemzetközi fórumokon elérnek.

Európa morál nélkül maradt. Ezen – sajnos – [csak] valamilyen katasztrófa vagy belső megtisztulás változtathat. Az ember annyira elidegenedett önmagától, hogy amit Marx és Lukács írtak erről, pusztá játék a mondatokkal és szavakkal. De Heidegger és Sartre sem segít az elidegenedés megértésében.

V. 31.

Az értelmiségiek közül az orvosok tekintélye a legszámottevőbb. Az ő életszínvonaluk a legmagasabb. Ez a tekintély azonban csak látszólagos. Parazitaságuk okozza státuszuk emelkedettségét. Az embereknek nincsen más céljuk, mint önmaguk fizikai fenntartása. Ezért minden áldozatra képesek. Kényszeradakozásokkal parazitává teszik az orvosokat. Ez csak olyan társadalomban lehetséges, ahol az emberi célok és lehetőségek annyira beszűkültek, hogy a fizikai állóképesség megtartása az egyetlen elérhető, hasznos és értékes életcél. A szolgák csak élni akarnak. Vegetálni a holnapnak, mely éppen olyan szürke és kilátástalan, mint a ma. Mondhatnám, hogy paradox helyzet. Úgy látszik, hogy az életosztón a kilátástalanságnál is erősebb.

VI. 1.

Most mondotta a rádió, hogy Gorbacsov Budapestre látogat. Jó volna tudni, hogy miért? Félek az ilyen látogatásoktól. Kapcsolatban lehet új rakétakilövő-támaszpontok létesítésével, a KGST-be való fokozatosabb integrálódással, a reformok megfékezésével. Az új vezér sem különb a többinél, őt is az apparátus nevelte, helyezte funkcióba és tartja kezében. Ha valami mást akar, úgy jár, mint Hruscsov. De nem akar. Intézkedései semmit sem oldanak meg. Attól még nem újul meg a gazdálkodás, ha korlátozzák az alkoholfogyasztást, vagy megszilárdítják a munkafegyelmet adminisztratív intézkedésekkel. Az apparátust csak a hatalom megtartása foglalkoztatja. Tovább nem ismeri az utat.

VI. 3.

Amitől tartottam, bekövetkezett. A szovjet csapat csúnyán elverte a magyar válogatot-
tat.⁸⁶ Nem lehet tudni, hogy újra fejet kellett-e hajtani a nagy Szovjetunió előtt, vagy a fel-
készítésben hibáztak. Három év alatt a magyar csapat majdhogynem végigverte Európát.
És most egyszeriben csődöt mondott. Furcsa. Akárhogy is történt, arról megfedkezni nem
szabad, hogy a magyar játékosoknak kisgyerekkoruk óta csak a szovjet felsőbbrendűségről
papoltak, és az mélyen lerakódott a tudatalatti rétegekbe, és ilyenkor felszínre tör, megbé-
nítja a cselekvést, kishitűvé teszi őket. A negyvenéves szovjet uralom a magyar nép lelkét
rabolta ki. Ezt láttuk a tegnap is.

VI. 5.

Nézem a kisinyovi TV műsorát,⁸⁷ és nem tudom visszafojtani indulataimat. Békéről,
gyermekéről, megértésről szónokolnak, s közben Afganisztánban háborúznak. A legpisz-
kosabb demagógia. S ezzel milliókat akarnak képmutató politikájuknak megnyerni. S ha ar-
ra gondolok, hogy milyen gyenge az ember belső ellenállása a félrevezetéssel szemben, elhi-
szem, hogy elérik céljukat, mert a totális diktatúra minden más informálódási forrást korlá-
tozni tud. E bekerítettségéből nincs menekvés. Az egyszerű emberek milliói megadják magu-
kat.

VI. 7.

Juan Ramón Jimenez 1936–1938 között írt naplójegyzeteiben olvasom: „Spanyolország
legnemesebb darabja, tiszta magva és igazi reménysége a nép. Vaknak kell lenni vagy vak-
ságot kell fogadni ahhoz, hogy valaki ne lássa ezt”.⁸⁸ E két kiragadott mondat is bizonyos-
ság, hogy a nép felé fordulás nem feltétlenül jelentette a völkisch ideológiát. A magyar népi-
ek nem voltak egyedülállóak. Történetük megírásánál figyelembe kell majd venni a konti-
nentális, talán a világméretű összefüggéseket, a népiség (magyarosabban: népi irodalom)
keletkezésének egyetemes okait.

VI. 8.

Mi pusztít jobban, a buta gonoszság vagy az intelligens démonizmus? Ezt kellene eldön-
teni. A buta gonoszság a gyakoribb. Ezért ettől kell tartani. Most is ez grasszál és pusztít kö-
zöttünk.

VI. 9.

A Varsói Szerződés országainak vezetői (csalhatatlan első titkárok vezetésével) Budapes-
ten tanácskoznak.⁸⁹ Ismét tanúi lehetünk olyan határozatok közzétételének, melyek az ég
egy világon semmi használható útmutatást nem adnak. De kell verni a port, hogy minél
többben behunyják szemüket. Ez a mai világpolitika lényege. Ezt a leckét jól megtanulták.

⁸⁶ 1986. június 2-án világbajnoki csoportmérkőzésen Iraputóban (Mexikó) 6:0-ra kikapott a magyar válogatot.

⁸⁷ Fábrián a nyolcvanas évek közepétől nézte a kisinyovi televízió sport- majd hírműsorait.

⁸⁸ A polgárháború után külföldön maradt, önkéntes száműzetésbe vonult. Az USA-ban, majd Puerto Ricóban élt, az emigrációból nem tért haza. Idézett naplójegyzetei: Juan Ramón Jimenez: *Hontalamul*. Pál Ferenc fordítása. Nagyví-
lág, 1986. 7. sz. 999–[1001.] p.

⁸⁹ 1986. június 10–11-én Budapesten ülésezett a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete. Felhívást tett
közzé az európai fegyveres erők létszámának és hagyományos fegyverzetének csökkentése érdekében.

VI. 11.

Megérkezett Gáll Ernő. Itt fog nyaralni három hétig. Megsoványodott, elkeseredett, sértett ember. Azt hiszem, hogy a Rác Győzővel való vitái, még pontosabban: az egykori munkatárs minősíthetetlen viselkedése nagyon kiforgatta.⁹⁰ Elszigeteltnek érzi magát, azt hiszi, hogy mindenki elhagyta. A kisebbségi nyomorúság minden betegsége megtalálható rajta. Most már így telnek napjaink. Közben a világ humanizmusról, megértésről hangoskodik. A világgpolitika korifeusai egyet is értenek megnyomorításunkban. Ezt végzik most Budapesten a Varsói Szerződés országainak tanácskozásán is.

VI. 12.

Amit elgondoltam, bekövetkezett. Budapesten nagyméretű, steril határozatok, felhívások és javaslatok kerültek napfényre. Érthető, hogy az időt tologatni kell előre, mert aki időt nyer, a bajokat is el tudja odázni. A Szovjetunióknak és a többi szocialista országnak gazdasági bajoktól és cselekvési képtelenségtől szorongatva erre szükségük is van. Mít tehetnének mást? Megújítani a struktúrájukat nem tudják, technikai elmaradottságuk fokozódik. Legalább időt kell nyerni a fennmaradáshoz. Arról viszont nem ejtenek szót a nyilvánosság előtt, hogy az afganisztáni népiértő háborút és a terrorista arabokkal való öllelkezést rendezni kellene. Enélkül semmi értelme sincs Gorbacsov erőlködéseinek.

A kommunista first lady is grasszált Budapest utcáin.⁹¹ Látogatott is. A meglátogatottak nagyon örvendezhettek. Ez is a szovjet ún. új stílusba tartozik, ahogyan a fáma mondja. Valj, magyar!

VI. 14.

Bibó Istvánnak igaza van, hogy a szocialista országokban uralkodó tanácstalanság nagy részben abból származik, hogy a leendő társadalomról való vízió teljességgel bizonytalanná vált. Ehelyett a felé (a kommunizmus felé) vezető útnak terméketlen vitakérdéseit boncolgatják, és „lényegileg az erőszak legjobb technikáját akarják megtalálni” (*Az európai társadalomfejlődés értelme*).⁹² Ez csak azzal egészíthető ki, hogy az apparatesik osztály olyan önmagáért való uralkodó osztály lett, mely nem akar mást, mint uralmát minden eszközzel megtartani.

VI. 16.

Az hallatszik, hogy az I–IV. osztályokban ún. egységes tankönyvet fognak bevezetni. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy csak az olvasókönyv lesz magyar. Úgy látszik, hogy előbb az óvodákban és az elemi fokú oktatásban akarják ravasz balkáni intézkedésekkel megszüntetni az anyanyelvű oktatást, zsenge gyermekkorban szándékoznak kitépni a nyelvet.

⁹⁰ Lásd erről részletesen Gáll Ernő hivatkozott naplójának különösen az 1984-es bejegyzéseit.

⁹¹ Raicsza Gorbacsova Budapesten a gazdagréti lakótelepet látogatta meg és dunai hajókirándulást tett, Kádár Jánosné és Szűrös Mátyás társaságában.

⁹² Bővebben és pontosabban: „...lényegileg az erőszak legjobb technikáját akarja megkeresni; holott rá kell jönni, hogy az erőszaknak nincs legjobb technikája, az erőszaknak legföljebb legjobb csökkentési technikájáról érdemes beszélnünk.” Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1971–1979*. III. köt. Válogatás, utószó: Huszár Tibor. Magvető, Budapest, 1986. 75. p.

VI. 17.

Mindennap nézem a világbajnoki meccsek előtt a szovjet (Kisinyov) TV adását. Jó politikai tanulmány. Még nem volt olyan nap, amikor a háborúról ne beszéltek volna hosszan és unalmasan. A képernyőn valósággal hemzsegnék a kitüntetések tömkelegével grasszáló veterán harcosok, a hősi múltat idézve és emlékeztetve a nagy tettekre. Némelykor nevetséges európai szemmel nézve, [ahogy] a felvonuló harcosok és harcosnők kabátját lehúzzák a kitüntetések. Tábortüzeknél, iskolákban, utcán, összejöveteleken [a háborúról] beszélnek.

Ez is a militarizmus egyik formája. Ébren tartani a harci tüzet, belenevelni a fiatalokba az ellenség (vélt vagy valóságos ellenség) kíméletlen gyűlöletét. Közben a békéről szónokolnak.

VI. 18.

Csak azok a népek érdemelnek szuverenitást, melyek tudják rendezni dolgaikat, racionálisan és korszerűen. Akik önmagukra gyűjtják saját házukat, és nem tudják, hogy mikor és hol élnek, nem ismerik fel a közös humánus teendőit, tanításra szorulnak, nem szabad magukra és másokra szabadítani [őket].

Mondhatja valaki, hogy ez antidemokratikus vélemény. Antidemokratikus, ha ósdi módon értelmezzük a tényeket, és nem vesszük észre, hogy a demokrácia nem létezhet kifinomult érzék, racionális gondolkodás nélkül. A demokrácia folyamatos választás és lehetőségek alkotása, hogy a versengésben kiválasztódjon az értékesebb. Ahol ez nem történhet meg, mert ehhez hiányoznak a megkívánt adottságok, a szuverenitás az elbutítás és az elnyomás eszköze lesz. Az éretlenség éppen úgy rombol, mint a butaság.

VI. 21.

Elkorcsult a székelység. A régi erényeiből semmi. Teljesen kiszolgáltatja magát körülményeinek. Az ellenállóerő megtört a népben. Azt csinálnak vele, amit akarnak.

Az etnológusok azt mondják, hogy egy nép karaktere teljesen megváltozik, ha szembekeverül a genocídiummal. Eszerint miután tudatosul, hogy megkezdődött a következetes és könyörtelen hajtóvadászat ellenük, és hogy ami jön, az mindig csak rosszabb lehet, megbénulnak az akarati tényezők. Ez történt volna, vagy még ennél is rosszabb?

Félő, hogy leghitványabb nemzetisége leszünk Európának. Mint a kurvák, úgy áruljuk magunkat. A balkanizálódás és az áruba bocsátkozás bélyegeit semmi nem moshatja le rólunk.

VI. 23.

Olvasom Balogh Edgár *Férfimunka* [című] kötetét.⁹³ Műfaja szerint emlékirat. A legproblematisabb évekről: 1944–1955. Az egész könyv nem más, mint *önigazolás*. Egykor helyesen cselekedtek, a magyarság és a magyar kommunisták előtt nem volt más választás, mint vállalni a román demokratikus erőkké váló szövetséget. Az emlékiratoktól elvárnánk az önvizsgálatot, a múlthoz való kritikai viszonyulást. Erre Balogh Edgár egyáltalán nem gondol. Mikor írta, nem vette figyelembe a háttérben működő erőket, a szovjet politikai érdekeket, a román nacionalisták pártba való beforakodását. Pedig erre számtalan lehetőséget nyújtanak a leírt események. Vajon miért nem lett semmi az MNSZ⁹⁴ által kidolgozott

⁹³ Balogh Edgár: *Férfimunka. Emlékirat 1945–1955*. Magvető, Budapest, 1986. (Tények és tanúk).

⁹⁴ A Magyar Népi Szövetség története és dokumentumai: Nagy Mihály Zoltán–Olti Ágoston (összeállította és bevezető tanulmány): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009.

demokratikus nemzetiségi törvényből? Miért szüntették be az MNSZ működését? Milyen érdekeket szolgált a Bogdán-féle frakció?⁹⁵ Ezekről nem elégséges írni, évtizedek múltán a *miértre* a feleleteket is keresni kell. A legfontosabb: miért lett Balogh Edgár a rendőrség által megfigyelt és követett ellenséges személy? Ezt megkerülni nem lehet. És hinni sem lehet a kiüresedett és kompromittált marxi–lenini tézisekben. Az önvizsgálat és a kritikai viszonyulás e tézisek felülvizsgálata is kell (kellene) legyen. Szembesülés a megtörténnel, egyben és attól elválaszthatatlanul az ideológiával is.

A *Férfimunka* adatgazdagsága forrásértékű. Ezért nélkülözhetetlen könyv.

VI. 25.

Megtorló intézkedések Jugoszláviában. A koszovói szerbek és a crnagorácok kitelepülésének megakadályozására különleges intézkedéseket hoztak. Egyebek között megtiltják az ingatlanok magánszemélyek közötti eladását. Vagy: meg kell tiltani, hogy az etnikailag egységes falvakban albán nemzetiségű személyek települjenek le. Egy másik: két hónapon belül pontosan meg kell állapítani az Albániából Jugoszláviába menekültek számát, s azt, hogy a közülük Koszovóban letelepedettek vagyona honnan ered.⁹⁶

Íme a szerb farkas álarc nélkül. Mi ez, ha nem belső gyarmatosítás? Állítólag Jugoszláviában a legmagasabb a bebörtönzött politikai foglyok száma.

VI. 27.

Újabb likvidáló intézkedések várhatók. Úgy hírlik, tömegesen fognak kinevezni az új tanévre magyar iskolákba csak románul tudó matematika, fizika és más reál és humán szakos tanárokat. Néhány év, és a magyarul tanítás teljesen megszűnik. A magyar és más nemzetiségű végzősök Moldovát és Munténiát kapják a nemzetiségi kérdés megoldásának ajándékaképpen.

A jövő évi iskolahálózati terv is ennek jegyében készült. Egyetlen példa, mely az elgondolást jól megvilágítja: Kovásznán az elektrotechnikai osztályba ugyanannyit kell felvenni a román tagozatra, mint a még létező magyarra. Az építészeti vagy alantasabbnak tekintett más foglalkozást nyújtó osztályokba csak magyarok kell jelentkezzenek. Ott semmi baj, ha nem alakul román tannyelvű csoport. A cél félreérthetetlen: az alacsonyabb szakképesítést és foglalkozást biztosító osztályokban tanuljanak a magyarok. Nekik ennyi is elég. Így lesz az iskola a szervezett elbutítás eszköze. Nemcsak elrománosításról, hanem elbutításról is gondoskodnak. S közben tömegével hozzák a szakiskolába a Regátból a tanulókat (zömében cigányokat), miközben az iskolánkban végzett tanulóknak nem adnak állást. Megvonják a megélhetést, hogy máshová vándoroljanak az újonnan végzett növendékek.

Mindezt a rendőrség fedezi, és a birkanép türelme elviseli.

⁹⁵ Bogdán Josifról (Salamon József) van szó. Balogh Edgár az általa vezetett „frakciót” teszi felelőssé az RKP-n belüli magyarellenés politika megjelenéséért, de egyben fel akarja menteni Luka Lászlót is, mert Luka pénzügyminiszteri kinevezése után Bogdán lett a magyar ügyek referense az RKP-n belül, legalábbis Balogh szerint.

⁹⁶ Juhász László összefoglalója. SZER OSZK MF 1986. június 23., 2614–2616. p.; Román István összefoglalója. Uo. 1986. június 25., 2755–2757. p.

VI. 28.

Ismét – ki tudja hányadszor? – megjelentették Budapesten Markovits Rodion könyvét, a *Szibériai garnizont*. Vajon miért? Ennél rosszabb könyvet nemigen olvastam.⁹⁷ Kiszámíthatatlan – normál logikával – a kiadók ez irányú szorgalmaskodása. Állandó panasz, hogy nincs nyomdakapacitás és papír, s közben olyan könyveket adnak ki, amelyekre nem tudni, hogy kinek van szüksége.

Velünk, erdélyiekkel, a sztárokat kivéve, szóba sem állnak. Azt hiszem, az sem volna elégséges, ha *Szibériai garnizonok*at írnanék.

VII. 1.

V. I. Lenin már 1917 szeptemberében kijelölte, hogy gazdaságilag is utol kell érni és túl kell szárnyalni az előrehaladott országokat. „Elpusztulni vagy teljes gőzzel előreirמודni. Így tette fel a kérdést a történelem.” (XXI. köt., 191.) Sztalin erre még rárakott egy lapáttal: „Ahhoz, hogy országunkban véglegesen győzelemre juttassuk a szocializmust, még technikai és gazdasági tekintetben is utol kell érni és túl kell szárnyalni ezeket az országokat. Vagy megtesszük ezt, vagy eltipornak bennünket.” (Sztálin Művei 11. kötet, 269.) S mi történt? Ma, annyi évtized múltán sem képesek a létező szocializmus országai a fejlett tőkés országokkal versenyre kelni. A túlszárnyalásra semmi kilátás. Az anyagi és szellemi életszínvonal elmaradt és behozhatatlan hátrányba került e szocialista országokban. A létező szocializmus gazdasági mechanizmusa egyszerűen megbukott. A várt és remélt teljesítménygazdálkodás helyett hiánygazdálkodás jött létre.

VII. 3.

Az egyik kolléganőnek segitettem Siegfried Lenzről⁹⁸ egy dolgozat elkészítésében. Szóva sem tenném, ha nem tapasztalom, amiről eddig nem tudtam (józan ésszel feltételezni sem lehet), hogy németből és más idegen nyelvekből irodalmat úgyszólván nem tanítanak. A tankönyvek hazafias és technikai szövegeket tartalmaznak. Gyakorlatilag ezeket kell megtanítani, hogy a tanulók németül, franciául, angolul, oroszul is megértsék a haza szépségét, nagyszerűségét, és ismerjék a gépek alkatrészeit. Ebben a pedagógiai és módszertani pragmatizmusban is a xenofóbia a meghatározó. Az etnocentrizmusra jobb példát nem lehet találni.

VII. 5.

A nyugati demokráciák degenerálódnak. Kemény és igazságtalan kifejezésnek hangzik a degenerálódnak szó. Már csak azért is meggondolandó a használata, mert hasonlóan vélekednek a szélsőjobboldaliak és a marxisták is. Mégis elfogadhatónak érzem. A degenerálódást nem a történelmileg kialakult intézményeikre (parlament, pártok és versengésük stb.), a szabadságjogokra, a szabadelvű teljesítménygazdálkodásokra értem, mert ezek ma is érvényesek és megkerülhetetlenek. Az őket támadó külső erőkkal szembeni védekezés degenerálódik. Egyszerűen képtelenek megvédeni önmagukat.

⁹⁷ Markovits Rodionnak az első világháború alatti és utáni orosz hadifogságról írt „kollektív riportregénye” 1927-ben jelent meg először, hamarosan tizennégy nyelvre fordították le; a romániai magyar irodalom néhány, világ-sikert arató műve közé tartozott, bestsellerré vált, amely talán elfedte valódi értékeit. Fábíán Ernővel szemben többek között Hatvany Lajos, Schöpfung Aladár és Csuka Zoltán fontos, értékes műnek tartották, utóbb például Láng Gusztáv adott árnyalt képet róla.

⁹⁸ A német író fő témája a német múlttal való szembenézés, a kollektív felelősség és az egyén magányossága.

Az első világháború után, mely elhatároló esemény az újabb idők válságában, létrehozták Európában azt az új területi beosztást, mely eleve magában hordozta az új világháborút, és kedvező feltételeket hozott a fasizmus uralomra kerüléséhez. A fasizmus ellen szövetkeztek Sztalinnal. Utána beleegyeztek Sztalin minden elgondolásának támogatásába. A Szovjetunió szuperhatalmi rangra emelkedett. De ezzel nem ért véget a terjeszkedés, más kontinensekre is kiterjedt, megalakult Kína, Korea, Vietnam, Kuba, újabban Afrikában: Angola, Mozambik, Etiópia. Tovább épül a szovjet szuperhatalom a nyugati demokráciák anyagi és technológiai segítségével. Előreláthatóan a szovjet hatalom nem fog megállni. A védekező-reflex vagy mechanizmus elsatnyul és megbénul. Megtörténhet, hogy ezen fog múlni az emberiség sorsának további alakulása. A fejlett demokratikus civilizációnak kellene tudnia a védekezést.

VII. 7.

Most olvasom az újságban, hogy a tunéziai államelnök eljárást akar indítani a francia bemondó ellen, mert a mexikói világbajnokság egyik mérkőzését közvetítve elmarasztalta a tunéziai bírót, mondván, hogy lehet ilyen fontos mérkőzést tunéziai bíróra bízni?⁹⁹ Ezzel állítólag megsértette Tunéziát. Íme a nemzeti gőg és a szuverenitás kiforgatott értelmezése. Ilyenkor elkerülhetetlenül feltesszük legalább önmagunkban a kérdést: milyen állam is Tunézia? A Desztúr Párt¹⁰⁰ ellenőrzi a tanácsházakat és a labdarúgóklubokat, a minisztériumokat, szakmai szervezeteket, állami intézményeket, hírközlő eszközöket. Meghurcoltatás fenyegeti azokat a tisztviselőket, tanítókat, kereskedőket, akik nem akarnak úgy táncolni, ahogyan a párt füttyül. Az úgynevezett pártmilíciák szétrombolják az ellenzék helyiségeit, megakadályozzák a gyűlések megtartását, elverik a másképpen gondolkodókat. Ebben az összefüggésben érthető az államfő aggodalma. Még az olyan jelentéktelen esemény [miatt] is, melyről említést tettem.

VII. 8.

Kínában egy országos értekezleten foglalkoztak a nemzetiségek helyzetével. Utasították a funkcionáriusokat, hogy támogassák a Kínában élő nemzetiségek önkormányzati tevékenységét, és felszólították a nemzetiségeket a jogaikhoz való ragaszkodásra.¹⁰¹ Ez is új vonás a kínai politikában, elválaszthatatlan a demokratizáló törekvésektől. S Kína jó példát mutathat Belső-Ázsiának.

⁹⁹ Ali Bin Nasszer nemzetközi labdarúgó-játékvezetőről van szó. Az 1986-os mexikói világbajnokságon az Argentína–Anglia (2:1) találkozón (1986. június 22.) Diego Maradona fejelésre készülve karjával a kapuba ütötte a labdát. Az esetenél a játékvezető és a partjelző sem látta a szabálysértést, ezért megtélté a gólt.

¹⁰⁰ Eredetileg liberális alkotmánypárt Tunéziában, amely 1920-ban a függetlenség és a szabadságjogok kivívásáért, a francia protektorátus megszüntetéséért jött létre. A belőle 1934-ben alakult új párt (a régi marginalizálódott, utóbb 1957-ben megszűnt) a függetlenség kivívása után kormánypárttá vált. Neve 1964-től Szocialista Desztúr Párt, a jelzőt 1988-ban Demokratikusra cserélte. Az országban 1964-től egypártrendszer volt, 1984-ben a Munkások Általános Szakszervezete tömegdemonstrációinak hatására engedélyezték a pártok és tömegszervezetek működését. Az „örökös államelnök” a naplójegyzet írásakor Habíb Burgiba volt.

¹⁰¹ Az 1984-es kínai alkotmány soknemzetiségű, egységes államról, a kisebbségek egyenjogúságáról, a nemzeti kisebbségek autonóm területeinek elidegeníthetlenségéről nyilatkozik. Ezek érvényesítésére 1984-ben nemzeti-ségi alaptörvény született, amely létrehozta a nemzeti területi autonómiák három formáját (autonóm tartomány – 5 ilyen létezik, autonóm prefektúra – 31, autonóm megye – 124); az önkormányzati intézmények önállóan dönthetnek a helyi oktatási, kulturális, tudományos kérdésekben; a kisebbségek számától függően többnyelvűek a helynév- és útjelző táblák; a han nemzetiségre vonatkozó születésszabályozás a nemzeti kisebbségekre nem vonatkozik.

VII. 9.

Az újabb feltevések szerint elgondolható a Metakozmosz létezése. Az általunk megfigyelhető világmindenség nem létezhet egyes számban, hanem különböző világmindenségek halmaza létezik. Ezek csak kis valószínűséggel hasonlítanak a mi Világmindenségünkhöz. De a Metakozmosz objektumai, melyek eltérőek a Metagalaxistól, megfigyelhetetlenek, mivel az események horizontján túl helyezkednek el. Arra is gondolni kell, hogy a kvantummechanika is olyan dolgokról von le következtetéseket, melyek megfigyelhetetlenek (határozatlansági elv).

Lehetséges, hogy a világegyetemek létezésük legkorábbi szakaszában a kölcsönhatási állandók közül csak egygel rendelkeznek, majd „hasadással” szaporodnak, az egységes térelmélet szemléletének megfelelően. Ezzel eljutunk annak elgondolásához (mert ezt nem lehet elképzelni!), hogy a világegyetem csak (akárcsak a többiek) a fizikai vákuumok egy különleges fajtájában, a Minkowski-féle végtelen téridő-kontinuumban lezajló fluktuáció.¹⁰²

Más oldalról közelítve: az élet keletkezéséhez elengedhetetlen a világmindenségben végbemenő magfúzió, az elemek létrejötte, a csillagképződések és sok más olyan jelenség, amelyek olyan téridő nagyságot követelnek meg, amekkora a mi Világegyetemünk. De ezt tekinthetjük *entrópikus alapulnak* is.

Ismeretelméletileg: amit a világegyetemünkről és a más lehetséges világegyetemről feltételezünk, a mi gondolkodásunkat fejezi ki önmagunkról. A valóság fejünkben van. Igaz, hogy ezzel egy lépést sem tettünk előre. Ennyit a régi idealisták, Berkeley és mások is tudtak. De ez nem meglepő. Mindig az volt (annyi volt) a valóság, amit el tudtunk képzelni és gondolni. Ez az emberi kultúra lényegi mozzanata. Az ember önköréből ismeretelméletileg nem tud kitörni.

A dialektikus materializmus azért is képtelenség, mert olyanról (anyagról) állít valamit, ami csak a tudatban létezhet. Az anyag csak a tudatomban lehet „objektív”. Ezen kívül semmit nem tudhatok (tudhatunk). Egyetlen olyan mondat sem lehet helyes, melyet a tudaton kívülre vonatkoztatok, mert arról semmit nem tudhatunk.

VII. 11.

A román SZER arról szónokolt, hogy a román nép majd kibírja a mostani megpróbáltatását is, mint a népvándorlás idején, amikor elbujdosott az erdőbe. Kivárni az alkalmas időt, és semmit sem tenni. Ez a konklúzió lényege. Furesza és szinte hihetetlen, hogy ilyen tanácsokat osztogatnak. Nálunk, magyaroknál elképzelhetetlen, hogy a gerinctelenségből és a gyáva lapulásból valaki „történetfilozófiai” bölcsességet fabrikáljon.¹⁰³

VII. 12.

Gyarapodnak a megszorító gazdasági intézkedések. Most derült ki, hogy a város- és községfejlesztési hozzájárulás (valamikori önadó), melynek összegét többszörösére emelték

¹⁰² A relativitáselmélet megértését segíti a négydimenziós tér, amely „Minkowski-térként” ismert. Ebben az idő és tér nincs elkülönítve egymástól, hanem összefonódnak a négydimenziós térben.

¹⁰³ A török hódoltság idejére vonatkoztatva többen utaltak a lapítás hasznos, szükséges voltára mint a túlélés feltételére. Az erdélyi magyar értelmiségi közbeszédben éppen ebben az évtizedben vita tárgya volt a Sütő András *Anyám könnyű álmat ígér* című könyvében szereplő fűszál-motívum – tudniillik hogy a lehajló fűszál nem törik el, utóbb viszont fölegyenesedik. A nyílt kijárást helyettesítő taktikus alkalmazkodás programjának egyik változatát maga Fábíán is bírálja az egyébként számára nagyon sokat jelentő Németh László egyik írásában, lásd az ez évi VIII. 19-i bejegyzést.

(mi évente több mint 700 lejt [kell] fizessünk), nem marad teljes összegében a befizetés helyén, hatvan százalékát át fogják utalni a központi alapba, ami ellentmond a törvény előirányzatának. Egy másik rendelkezés kötelezővé teszi az ún. részek ([románul] *părți sociale*) fizetését a vállalatok fejlesztési alapjába. Mindkét intézkedés jelentős visszafizetésekkel terheli a munkások és alkalmazottak fizetését.

Ezek a törvények vagy dekrétumok világosan bizonyítják, hogy a rendszer a gazdasági nehézségeket a lakosságra akarja átruházni, s részint ebből akarja finanszírozni a megmondhatatlan és szükségtelen építkezésekre fordítandó kiadásokat.

VII. 13.

Katonai behívókkal toborozzák a szakembereket (asztalos, lakatos, kőműves stb.) a bukaresti elnöki palota és a csatorna építkezéseihez. Két-három vagy több hónapos behívó kötelezi a szerencsétlen delikvenst, hogy potom pénzért dolgozzon. Megtagadni nem lehet, mert akkor megbüntetik. Ez a kényszermunka egyik formája, nem is szólva az alapvető emberi jogok megsértéséről. Olyan országban mindent el lehet követni, ahol a politikai rendőrség tartja a fegyelmet, és a tömegeket akkor rúgják félre, amikor éppenséggel akarják.

VII. 14.

Petru Groza emlékezései és elmékedései a „börtön homályában” (*A börtön homályában* a könyv címe, melyet a Gondolat kiadó újra megjelentetett)¹⁰⁴ érdekes olvasmány. Megerősíti, amit eddig is tudtunk, hogy Groza demokratikus, humanista politikusként gondolkodott. Páratlan a román politikusok között. Senki közülük nem ismerte fel ennyire a román és magyar együttműködés szükségességét. Nem csodálkozom, hogy az újfent agresszív nacionalista kurzus nem rajong érte, igyekszik elfeledtetni, amennyire lehet ezt tenni.

Az elmékedések felszíneseek, az emlékek írói megörökítése nem vall írói vénára. Groza ereje és erénye gondolkodásának demokratikus pragmatizmusában keresendő. Amire most is szükségünk volna. De Groza alkatú politikus nincs az uralkodók között. Az agresszív ké a hatalom. Ezekkel közeledünk az ezredforduló felé. Ők az új tragédia előkészítői. Groza egész életművét szétrombolták.

VII. 15.

A román nacionalizmust, melyet az egyszerű emberek között terjesztenek, szándékosan leszorították a primitív népek gondolkodásának színvonalára. A nyelvészetből tudjuk, hogy minden nép önmagát őseredetileg „embernek” nevezi, és kineveti az idegen nyelvt, mondván, nem emberi nyelven karattyol, mert nem érthető.

A meglepő ebben a mesterkedésben, hogy az értelmiség ezt a primitíven megalapozott öndicsőítést és xenofóbiát el is hiszi, amire nem lehet mentséget találni.

VII. 16.

Borzalmas dolgokat olvasok a tudomány díjazott bölcseitől. Németh G. Béla, aki nem is a legrosszabbak közül való, ezeket mondja tollba: A magyar társadalom fejlődéséből kiesett az egyén gondolati szabadsága jegyében létrejött liberalizmus nagy korszaka. „A reformkor

¹⁰⁴ Petru Groza: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén.* Fordította: Mária Magdolna. Az előszót írta: E. Fehér Pál. Az előszót Száraz György és Szász Zoltán, a jegyzeteket Szász Zoltán lektorálta. Gondolat, Budapest, 1986 (Közös dolgaink). (A könyv az első magyar, 1945-ös kiadás alapján készült.)

nagy liberális gondolkodása pedig rögtön kapcsolódott az ország megbonthatatlanak vélt integritásának kérdéséhez, s így a nemzeti gondolat, bizonyos értelemben, összeütközött a liberalizmus gondolatszabadságával és szabadsággyakorlatával.” Most tekintsünk el attól, hogy a nemzeti gondolat nem a liberalizmus gondolatszabadságával ütközött, ahogy a tudós professzor úr mondja, hanem a kormányzást és a parlamentarizmust sodorta antidemokratikus irányba. Mihez kellett volna kapcsolódjon? Az ország önfelosztásához? Milyen egyedülállót is alkottak volna, kimondani [sic!], hogy holnaptól az ezeréves államot átadjuk a nemzetiségeknek és a szomszéd népeknek, akik közül még sokuknak (román, szerb) ekkor önállóságuk sem volt.

Még egy adat: Franciaország lakosságának majdnem fele nem francia nemzetiségű volt. S ott – nem tudni, miért – a nemzeti gondolat [össze]kapcsolódott a liberalizmus gondolatszabadságával. Mert közben a franciák is ügyeltek az integritásra. E szolgálatba állították belső gyarmatosító politikájukat.¹⁰⁵ Az egész ügy nem magyar specialitás.

A kérdés veleje: a liberális gondolkodás csak egyénre reflektált, azt hitte, hogy az egyén szabadsága, polgári és emberi jogainak birtokában, másod-harmadrendűvé fogja tenni a nemzetiségi hovatartozást.

VII. 17.

Mostanában gyakran hallani az állami terrorizmusról. A szovjet propaganda használja, melyet a többi „testvéri” ország is átvett, az amerikaiak szidrai akciójának a megbélyegzésére.¹⁰⁶ De állami terrorizmus nemcsak kifelé, hanem a belső viszonyokra alkalmazva is létezik. S egyáltalán nem az amerikaiak és más imperialisták találmánya és gyakorlata. Mert minek lehet nevezni az olyan állampolitikát, mely erőszakkal kitépi az anyanyelvet, megszünteti a nemzetiségi iskolákat, korlátozza az egyházak működését, betiltja a nemzetiségek nyelvének használatát, a politikai rendőrség segítségével? Ez is állami terrorizmus, s éppen úgy veszélyezteti a világbékét, mint az erőszak alkalmazása más országokkal szemben. A megértést és az együttműködést teszi lehetetlenné a szomszédos országok között. De ezt elmondani sehol nem lehet, mert a politikai rendőrség agyonveri, aki ilyent merészel tenni. Ez is terrorizmus. Mert terrorizmus fedezi és biztatja a terrorizmust.

VII. 18.

A középiskolai és egyetemi felvételi vizsgák újra előtérbe hozták a kítűzött célt, a „romanizarea învățămîntului”-t,¹⁰⁷ amit magánbeszélgetésben nyíltan megmondanak [azoknak], akikben a szellem gyarmatosítói megbíznak. Az adatok: csökkentették a magyar tannyelvű IX. és XI. osztályok számát, főleg az ún. elit osztályokban (matematika, humán, tanítóképző, egészségügy stb.). Az egész Brassónak (a városnak és a megyének) mindössze egy fél [magyar nyelvű] matematikai és humán osztályt adtak. Az egyetemre felvettek száma nem haladja meg a 2%-ot. Ez háromszor-négyszer kisebb, mint a nemzetiségek részaránya az össznépességben. De korlátozzák a teológiára (katolikus, protestáns) jelentkezők fel-

¹⁰⁵ A téma klasszikus feldolgozása: Eugen Weber: *Peasants Into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1880–1914*. Stanford University Press, Stanford, 1976.

¹⁰⁶ 1986 márciusában az USA, amely vitatta, hogy a Szidrai-öböl líbiai felségvíz volna, líbiai olajszállító hajókat támadott meg. Majd április 15-én Reagan elnök elrendelte Tripoli és Bengázi bombázását. Ez volt a válasz a nyugat-berlini amerikai katonákat ért terrortámadásra.

¹⁰⁷ az oktatás románosítását

vételi arányát is, olyan mértékben, hogy az utánpótlást az egyházak ne tudják biztosítani. Az ortodox teológiára ilyen korlátozást nem léptettek életbe.

A cél világos. Az anyanyelvű oktatás fokozatos felszámolása. A 2%-os korlátozás azonban távolabbra mutat, és semmiben sem különbözik a zsidókkal és a nemzetiségekkel szemben is alkalmazott numerus valahicustól vagy a numerus clausustól a két világháború között.¹⁰⁸ Az értelmiségi pályákat is be kell zárni a nemzetiségek előtt.

A gyakorlati megoldás is cinikus és jellegzetesen balkáni. A felvettek névsorát az egyetemi központok felviszik a minisztériumba, hogy a szükséges változtatásokat, a mütétet magát elvégezzék.

VII. 19.

A spanyol polgárháborúra visszaemlékezők írásai között bukkantam egy nem mindennapi „forradalmár” nőre. Ez a nő, aki később visszament Moszkvába, a harcba induló nők gárdistákkal sorra lefeküdt, mert nem akarta, hogy a páncélosok szifiliszt vagy másféle betegséget kapjanak a spanyol kurváktól. Az aktusok után meleg fürdőt kért, hogy kiadósan megmosakodjon. „Ekkora megértést – írja Ruth Berlau –, amit ott ez a nő tanúsított a gárdisták iránt, életemben nem tapasztaltam.”¹⁰⁹

Forradalmár vagy kurva? Ez a kérdés. De miért? Jobb hadseregek úgy kerültek el az ilyen kérdezősködést, hogy kincstári nyilvánosházakat működtettek. Ez burzsoá erkölcs – mondják a szocializmus rendíthetetlen forradalmárai. Ezért választották, hogy a világforradalmár komisszárnő egyben kurva is legyen. Ez proletár megoldás, semmi köze a burzsoá erkölshöz. Szokatlan, de a test élvezeteinek is a forradalmat kell szolgálniuk.

VII. 20.

Sokat gondolkodom világunk állapotáról. Gyakran jut eszembe Flaubert Konstantinápolyból írott levelének egy mondata (1850. nov. 14.): „Táncolunk, nem is vulkán tetején, hanem egy latrina deszkáján, amely meglehetősen korhadt már.”¹¹⁰ Mondanám, hogy találó, de mégsem teszem. A sok rongy, gonosztevő terrorista nem érdemli, hogy latrinába essek. Még erre is érdemet kellene szerezni, de nekik ilyen érdemük sincs.

Mit érdemel az, aki a szájából kitépi nyelvét, és megköveteli, hogy mosolyogjál hozzá?

¹⁰⁸ Alexandru Vaida-Voevodnak, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetőjének mozgalma és agitációs platformja 1933-tól. A „numerus valachus” terve a középfokú és felsőoktatásban, valamint a szabadfoglalkozások, az ipar és a kereskedelem terén korlátozta volna a kisebbségek részvételét. Vaida a kisebbségek évszázados előnyeiről, a bennszülött románság elnyomásáról szóló érveléssel támasztotta alá a Nemzeti Parasztpárton belül folytatott vitában álláspontját. Mivel Maniu sem támogatta a „numerus valachus” tervét, Vaida 1935-ben szakított a párttal, és megalakította a Román Frontot. Ebben a szellemben született az 1934. július 16-i törvény a román elemnek a vállalatokban való alkalmazásáról. Ez kimondta, hogy a gazdasági, ipari, kereskedelmi és más vállalatoknál a személyzet nyolcvan százalékának és az igazgatóság ötven százalékának román állampolgárnak kell lennie, s a fennmaradó húsz százalék keretében lehetőleg olyan idegenek alkalmazandók, akiknek román feleségük és gyermekük is van. Mivel a kisebbségek nagy tömegének állampolgársága rendezetlen volt, jelentős problémát okozott a törvény betartása. Ezt az is bizonyítja, hogy az 1936-ig a törvény végrehajtása érdekében ellenőrzött 2787 vállalatból csak 156 volt rendben.

¹⁰⁹ A történet Ruth Berlau dán újságíró, Bertolt Brecht munkatársa *Termékeny szerelem* című visszaemlékezésrészletéből (Nagyvilág, 1986. 7. szám, 1010–[1011.] p., Toronyi Attila fordítása) származik. De sem arra nincs utalás a szövegben, hogy a nő komisszár lett volna, sem arra, hogy a nők gárdistákkal feküdt le.

¹¹⁰ *Gustave Flaubert levele Louis Bouilhetnek*. In *Gustave Flaubert levelei*. Kiszemelte és fordította: Komor Zoltán és András. Gyergyai Albert előszavával. Fővárosi Könyvkiadó R-T., Budapest [1923], 100. p.

VII. 23.

Mindenféle megemlékeznek a spanyol polgárháború kerek évfordulójáról. A Nagyvilág is egész júliusi számát ennek szentelte. Még mindig nem lehet tudni, hogy mi történt a köztársaságiak táborában, milyen rafinériával dolgozott a Komintern a szocialisták, anarcho-szindikalisták, demokraták ellen.¹¹¹ Ilyenkor a legjobb, ha az íróhoz fordulunk. Ezért újra elővettem Hemingway regényét: *Akiért a harang szól*. Nem az események fontosak, a *mi történtet* úgy értjük meg, ha megismerjük a lényegét, az egésznek a kvintesszenciáját. Lelkes fiatalok, Robert Jordan és nagyon sokan mások elmentek Spanyolországba meggyőződésükért harcolni, de ott voltak a számítók, vezérek, taktikázók, akiknek a véráldozatok, meggyőzések s maga a spanyol köztársaságiak harca is csak annyit ért, amennyire a céljaikat szolgálta. Hemingway nagy író, nem tesz engedményt, azt írja, amit látott, tapasztalt és megértett. Két figurát emelnék ki arról az oldalról, mely csak az eszközt látta a harcban. André Marty, a gyanakvó, hozzá nem értő, de mindenbe beleszóló kommunista, aki halomra végezteti ki a gyanúsítottakat.¹¹² Dolores Ibarruri¹¹³ annyira tájékozatlan az eseményekben, hogy El Sordo gerillavezér hősi küzdelmét a lovasokkal és repülőekkel, melynek távoli hangzavara (gépfegyver, bombák robbanása) hozzá is elért, fasiszták közötti belső harcnak veszi. „A fasiszták egymást mészárolják, repülőekkel bombázzák saját csapataikat.”¹¹⁴ Közben a gerillák belső segítség nélkül elpusztulnak. A Gaylord szállóban grasszálnak a fejesek (ezt a szót érzem találónak).

Robert Jordan meghal, azzal a meggyőződéssel, hogy teljesítette feladatát, a hidat nagy áldozatokkal, de felrobbantotta. Küldetését – a híd felrobbantását – személyes sorsfeladatának tekintette. „Csak akkor rossz a halál, ha elmulaszt valamit az ember. Csak akkor rossz, ha soká tart, s annyira fáj, hogy az ember elveszti méltóságát. Ebben vagy szerencsés.”¹¹⁵ Nem szeretem a fellengzős szavakat, de mégis azt kell mondjam, hogy így áldozzák fel életüket az *ügyért* az igazi hősök. Az áldozathozatal haszonélvezői a Gaylord szállóban tanyáznak.

¹¹¹ A Második Spanyol Köztársaság elleni katonai puceskíséret után tört ki a polgárháború, amely 1936 júliusától 1939 áprilisáig tartott. A köztársasági oldalon a liberálisok, demokrata pártiak, szocialisták, kommunisták, anarchisták, anarcho-szindikalisták és a baszkok, a felkelők oldalán pedig a konzervatívok, a francóisták, a nacionalisták, a monarchisták, az arab gyarmati katonák harcoltak a katolikus egyház támogatásával. A háború Franco tábornok győzelmével ért véget, aki 1975-ig diktátorként kormányozta az országot. A köztársasági oldalon külön konfliktust jelentett a Kominternnel (a szovjet irányvonallal) szemben álló eszmei-politikai áramlatokkal való belső leszámolás.

¹¹² A regényben André Massart néven szerepel. Azonosításához lásd a Fábrián által utalt tematikus folyóirat szám egyik tanulmányának idevágó részletét: Carlos Baker: *Hemingway és a köztársaság ügye*. Debreczeni Júlia fordította. Nagyvilág, 1986. 7. szám, 969–970. p.; eszerint a Hemingway számára oly ellenszenves André Marty a nemzetközi brigádok támaszpontjának paranesnoka volt Albaceteben és környékén.

¹¹³ Ibárruri, Gómez Dolores (1895–1989), a spanyol kommunista párt egyik alapítója, 1930-tól a KB, 1932-től a PB tagja, 1935-től a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága tagja, 1938–1939-ben a köztársaság parlamentjének elnöke. A Szovjetunióba emigrált, 1942–1960 között az emigráns spanyol kommunista párt főtitkára, 1960–1967 között elnöke. 1977-ben hazatért Spanyolországba.

¹¹⁴ Az idézet egy köztársaságpartí férfi szájából hangzik el a regény 32., Madridban játszódó egységében, de a benne foglalt információ „Dolores”-től származik; a nő Ibárrurival való azonosítását kétségtelenné teszi a regényben is szereplő, közismert beceneve: La Pasionaria – goltotavirág. A pontos idézet: „A fasiszták egymást mészárolják Segovia mellett. Gépfegyverrel lőtték a lázadókat. Délután repülőgépekkel bombázták saját csapataikat.” Ernest Hemingway: *Akiért a harang szól*. Fordította Sötér István. Magyar Helikon, Budapest, 1970. (Ernest Hemingway művei 3), 439. p. A regényben a köztársaságiak több könnyen azonosítható vezetője szerepel vagy kerül említésre; van, aki a saját nevén.

¹¹⁵ Uo. 569. p.

Hemingway ki nem mondotta is jól tudja érzékeltetni, hogy a híd felrobbantását másképpen is elintézhették volna (repülőkkal stb.), hogy az egész támadás már előre elárult, eleve kudarcra ítélt. Robert Jordan hiába küldi táviratát, a támadást nem lehet leállítani. A tehetetlensége sodorja a kifejtet felé. Paradox helyzetbe kerül. De Robert Jordan a körülmények szerencsétlen alakulásában is hős. Személyes ügyé tudja tenni a feladatát, amit meggyőződéséért vállal és teljesít. Ha mindent egészében látnánk, semmit sem volna érdemes elhatározni és vállalni. Az élet értelmét a történelemben a Robert Jordanok képviselik, akik a kilátástalanságban és a szerencsétlen helyzetekben is ragaszkodni tudnak önmagukhoz, választani tudnak jó és rossz között.

VII. 24.

Most jut eszembe, hogy Hemingway vajon miért nem írt a második világháborúról, tudtommal, semmi figyelemreméltót? Az *Akiért a harang szól* a kegyetlenség regénye. Annyi embertelenséget, értelmetlen öldöklést, kínzást kevés regényben lehet olvasni. (Nem számítva a célzatos, propagandisztikus könyveket a második világháborúról. Ezek azért nem vehetők komolyan, mert a propagandacélnak megfelelően oszlik a világ jókra és rosszakra. Ez utóbbiak mindent elkövetnek.) Amit Hemingway ír, elhiszem. Az ábrázolás és az élet logikája teszi elhíhetővé. Az emberi nem eldurvulása iszonyatos. Mindkét oldal gátlástalanul gyilkol. Lényegesebbet nem írhatott volna a második világháborúról sem.

VII. 25.

Megerkezünk Illyefalvára. Itt akarjuk tölteni a nyári szünetet. A régi szokáshoz ragaszkodva tanulmányoknak akartam szentelni ezeket a heteket. A körülmények és feltételek jók, csend, nyugalom, és gondolom, a hangulat is meglesz hozzá. Csak valami ki ne zökentsen ebből a ráhangoltságból.

VII. 27.

Már az első napon értesültem az illyefalvi változásokról. Egy román nőt neveztek ki néptanácselnöknek, aki egy szót sem tud (vagy nem akar [tudni]) magyarul. Most a vezetőség összetétele így fest: az elnök román, az alelnök román, még ideig-óráig a kultúráért felelős magyar. Mindezt véghezvitték olyan községben, ahol a három falu közül csak Aldobolyban élnek románok, fele-fele arányban.¹¹⁶ A történetek önmagukért beszélnek.

VII. 28.

Veres Péter olvasónaplójában (Benvenuto Cellini önéletírását olvasva) azt írja a reneszánsz kor mecénásairól, hogy „műveletlen, ostoba, hiú és barbár banditák voltak, tiszta véletlen, ha akadt köztük egy-két jobb ember is, aki értette és megértette a művészt”.¹¹⁷ Péter bácsi téved, mert elfogultságában nem veszi észre, hogy alkotási szabadság nélkül nem lehetnek értékes műalkotások. Ezek a „banditák” ezt képesek voltak biztosítani, és jó, pénzes megrendelők is voltak. Akárhogy okoskodunk is, ezeket tudomásul kell venni.

¹¹⁶ Románul: Dobolii de Jos, Illyefalva községhez tartozó falu. 2002-ben 564 lakosa volt, ebből 362 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

¹¹⁷ Veres Péter: *Olvasónapló 1949–1953*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Kristó Nagy István, Szépirodalmi, Budapest, 1984, 383. p.

A mostani vezetőknek (az apparatcsik osztály tagjainak) műveltsége, ha erről egyáltalán beszélni lehet, annyira felszínes, primitív és csiszolatlan, hogy megrendeléseik csak a politikai giccsmestereknek kedveznek. Az alkotási szabadság mint olyan korlátozott vagy egyáltalán nem létezik.

VII. 29.

A Kommunisták Romániai Pártjának V. kongresszusa (1932) fontos határozatokat hozott a nemzetiségi kérdésben. Most került hozzám majdnem a teljes jegyzőkönyv.¹¹⁸ A helyzetelemzésben olvasom a találó megállapítást, hogy a kormányzat kifejezetten „imperialista gyarmati politikát folytat”, ami megnyilvánul az iparpolitikában, tisztviselők kinevezésében, adóterhek kirovásáraiban, telepítésekben, nyelvvizsgákban, közigazgatási reformokban, melyeknek célja, hogy az okkupált területen román „többséget” fabrikáljon. Ezekkel a központi intézkedésekkel társul a sziguranca és a csendőrség terrorja, a tömeges letartóztatások, az ostromállapot gyakori bevezetése, az adminisztratív önállóság utolsó maradványainak likvidálása. A helyi lakosság által eltartott csendőrség korlátlanul uralkodik a moldvai, ukrán, orosz, bolgár, török, magyar, német és szerb falvak lakossága felett. Az egész közigazgatás a megbízható örómániai birtokába került. A helyzet fél évszázad múltán sem változott. Legfeljebb annyit, hogy türelmetlenebb és erőszakosabb lett a gyarmatosító politika.

A kongresszus a kommunista párt feladatául adta a szervezett és rendszeres harcot a nemzeti elnyomás minden formája ellen. A párt – írja a kongresszus határozata – nem elégedhet meg az államtól való elszakadásig elmenő önrendelkezési jogért folytatott harccal, hanem kötelessége a nemzeti elnyomás összes és minden konkrét megnyilvánulása elleni harc szervezése és vezetése. Így harcolnia kell a nemzetiségi iskolák likvidálása, a kétnyelvű rendszer bevezetése ellen, a kultúrintézmények széjjelrombolása ellen, a nem román egyházak híveinek üldözése ellen, a terror minden megnyilvánulása ellen.

A Román Kommunista Párt elődje, a Kommunisták Romániai Pártja fogalmazta meg ezt a helyzetképet, és jelölte ki ezeket a feladatokat. Csakhogy a két párt, az egykori és a mostani, nem azonos. Baj van az identitással. Ha valaki ezt a programot [ma] leírná, egy csapásra pártellenesnek minősítenék, és a fiúk¹¹⁹ „gondoskodnának eltüntetéséről”.

Az említett *identitászavar* készíti a párt felkent történéseit, hogy újairják a történelmet, a mostani igényeknek és elvárásoknak megfelelően. Mint Orwell könyvében.¹²⁰ Az V. kongresszusról, amit tudnak, elhallgatnak, a többit letagadják, mintha meg sem történt volna.

¹¹⁸ A KRP kongresszusi határozataiban az önrendelkezési elv 1924–1932 között központi helyet foglalt el, de csak a szovjet érdektérre, Besszarábiára és Bukovinára vonatkozott. Más országgrészek elszakadásának lehetőségét nem mondták ki. 1933-tól, a magyar kommunista csoport intézményesülése után a kisebbségi gazdasági, politikai, oktatási érdekek támogatása került a kommunista propaganda középpontjába. A Kommunisták Romániai Pártja V. Kongresszusán (1931 decembere) részletesen kidolgozták a párt álláspontját a nemzetiségi kérdéstről. Ebben a programban nemcsak a lenini önrendelkezési elvről, hanem a nemzetiségek helyzetének javításáról is szó volt. A nemzetiségek körében létrehozandó forradalmi mozgalmak céljának Bukovinában és Besszarábiában az elszakadás kivívását, Erdélyben ezenkívül még az Országos Magyar Párt ellenzékének intézményesítését tekintették. *A nemzetiségi kérdés Romániában és a KRP feladatai*. In *A Kommunisták Romániai Pártjának ötödik kongresszusa*. Az RKP központi bizottságának kiadása, Moszkva, 1932, 96–106 p. (magyar nyelvű kiadás).

¹¹⁹ A korabeli szóhasználat szerint: szekusok.

¹²⁰ Az utalás ismét Orwell 1984 című regényére vonatkozik.

VII. 30.

Arról értesültem, hogy a Tiszatájat betiltották, és Csurka Istvántól megvonták a közlési jogot.¹²¹ Elképesztő ostobaság. Én a román és a szlovák nacionalisták helyében nagyot kacagnék. Azt hiszem, nálam nélkül is megteszik. Az apparátus mindenütt apparátus, saját dogmái fojtogatják, amit nem hajlandó észrevenni.

VII. 31.

Veres Péternél is gyakori a kifakadás, hogy micsoda hülye és rothadt társaság, alakok voltak a hajdani uralkodók. Szégyellje magát értük az emberiség. Miért csak a *voltakat* vádolja? Köztük is az uralkodókat. Sztalin, Rákosi, Tito – Veres Péter kortársai – vajon mennyiben és miben voltak különbek? A hatalom a történelemben mindig és mindenhol *ugyanolyan*, ostoba, primitív, kegyetlen, könyörtelen, bürokrata, lelkiismeretlen, korrupt és mélységesen utálatos.

S nemcsak a Nagynak minősített Frigyesek, hanem Sztalin is – akire Veres Péter gyakorta hivatkozik – hazug és aljas szövetkezési politikát űzött, dobálta a népeket és a katonákat ide-oda, tegnapi barátok és ellenségek mellett és ellen állította harcba seregeit, mintha azoknak lelkük sem volna.

Most jut eszembe, hogy ezelőtt kerek negyvenkét évvel robbant ki a varsói felkelés.¹²²

VIII. 1.

Goibaesov és az alkoholizmus elleni küzdelem

A Pesti Hírlap 1928. október 30-i száma adatokat közölt, az Izvesztyiára¹²³ hivatkozva, a Szovjetunió lakosainak alkoholfogyasztásáról. 1923–24-ben 96 000 hektoliter alkoholt fogyasztottak, az utána következő évben a fogyasztás 480 000 hektoliterre emelkedett, majd túlhaladta a hárommillió hektolitert. 1927-ben a Szovjetunió lakossága italra 1200 millió rubelt költött.

Vajon ilyen hagyományokkal a tarsolyban adminisztratív intézkedésekkel meg lehet-e akadályozni az alkohol fogyasztását?

VIII. 2.

A dogmatikus szövegértelmezés és gondolkodás mintaesete a Sztalin utolsó könyvével – *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*¹²⁴ – kapcsolatban kialakult álláspont. 1953 első felében a követett hibás politika alátámasztását szolgálta, 1953 júniusa után az új irányvonalat Sztalin itt kifejtett megállapításaival indokolták. Miért említem? A

¹²¹ A Tiszatájat tekintették ekkor az egyik legfontosabb, a határon túli magyar kultúrát és problémákat közvetítő folyóiratnak. A betiltás nem ezzel áll kapcsolatban. Az 1986. júniusi számban jelent meg Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse, Kádár János emiatt kezdeményezte a lapszám betiltását, a folyóirat felfüggesztését. A lap 1987 márciusában jelent meg újra. Gyuris György: *Két esztendő a Tiszatáj életéből*. Új Forrás, 1997. 2. sz. 3–18. p.

Csurka István közlési tilalma elrendelésének az volt az indoka, hogy 1986. március 15-i New-York-i beszédét a Szabad Európa Rádióban is leadták, illetve a Püski kiadónál megjelent az *Elfogadhatatlan realitás* c. könyve. Lásd Csurka 1986. augusztus 14-i nyilatkozatát: <http://www.itt-ott.org/archives/2/135/document.pdf>

¹²² 1944. augusztus 1.–október 2. között a lengyel fővárosban felkelés tört ki a megszálló német csapatokkal szemben. A harcokban 200 ezer ember halt meg. A 30 km-re állomásozó Vörös Hadsereg nem segítette a felkelőket, így azok utánpótlás hiányában kénytelenek voltak megadni magukat. A német légerő ezt követően a város még lakható részeit is lebombázta.

¹²³ Izvesztyia (magyarul: közlöny, hírlap), 1938-tól a Szovjetunió Legfelső Tanácsának hivatalos napilapja volt.

¹²⁴ Lásd az 1986. III. 4-i bejegyzést és a hozzá tartozó második jegyzetet.

marxista szövegelemzés és -magyarázat alapstruktúrájában és tendenciájában semmiben sem különbözik a teológiától. Arra lehet felhasználni, amire éppenséggel szükséges pártpolitikai (egyház- és valláspolitikai) megfontolásból. Akkor történik szakadás, ha a szövegfogalmazó profétáról kiderül, hogy eretnek.

VIII. 4.

Akárhogy is nézem, gondolom, értékelem Ezra Pound¹²⁵ politikai prózáját és magatartását, nem tudom elfogadni, de még megérteni vagy megmagyarázni sem, hogy a Führer-prinzipet a bölcsességgel azonosította. De azt sem, hogy a modernizmust az öntudat legmélyebbre ható forradalmának nevezte, amely a bolsevizmusban gyökerezik, és a fasizmusba vezet. Hitler és Mussolini olyan művészek, akik előadják a történelmet. Allen Ginsbergnek azt mondta, hogy az ő antiszemitizmusa „külvárosi előítélet”, ami viszont ugyanazt jelenti, amit a római rádióban hangoztatott, hogy a „szegény zsidók” a zsidó bankárokért fizetnek szenvedéseikkel és életükkel.

Hiába szépítgetjük a történeteket, Ezra Pound meggyőződéses fasiszta volt. De ez nem fosztja meg a *Cantó*[ka]t költészeti és világlátási értékeitől.¹²⁶

Ezra Pound története a fasizmussal világosan igazolja, akárcsak D'Annunzióé,¹²⁷ hogy a művészet forradalmától (avantgardizmus) milyen radikálisan el lehetett jutni a fasizmus-hoz. Vagy a kommunista mozgalomhoz (Majakovszkij). Mindkettő a XIX. századi humanizmust és liberalizmust tagadta. A művészi avantgárd fellázította a klasszikus világnézeti alapokat, s a bizonytalanságtól egy ugrásra volt a politikai radikalizmus.

VIII. 5.

A román kontinuitáshipotézis (amit államvallássá emeltek „marxista” körítéssel) balgaságát az is bizonyítja, hogy szöszölői Anonymusnak csak az ún. román államalakulatokra vonatkozó részét fogadják el. Pedig ha igaz (amire egyébként semmilyen elfogadható bizonyítékuk sincs), amit Anonymus mester ír, akkor minden további nélkül a névtelen krónikásnak azt a feljegyzését is el kellene fogadni, hogy a székelyek, „Attila király népe” már a honfoglalás előtt a Körösök vidékén laktak, és a hunok leszármazottjai.

Hogy lehet ilyen avított, balga, dőre, bornírt megideologizálást államvallási rangra emelni a kvantummechanika korában? És az értelmiség is ujjong, ha a dicsőséges, több ezer éves múlttól hallja a buzdító beszédeket és olvassa a nemzetiszínű cikkeket. Afrikában megérteném, de Európában?

¹²⁵ A XX. század egyik legnagyobb hatású amerikai költője, műfordító, kritikus. Élete jelentős részét Európában töltötte, 1924-től Rapallóban élt. Csatlakozott Mussolini fasiszta rendszeréhez, amelyet az amerikai jeffersonizmus megvalósult formájának tekintett. 1940-től az olasz rádióban az amerikai katonák számára népszerűsítette a fasizmust.

¹²⁶ A *Cantók* főművei, az ideogrammak egymásra vetítésével alkotott hosszúversek, hatvan év alatt több mint százat írt belőlük, és elkészítésük sorrendjében különböző kötetekben adta közre őket.

¹²⁷ Gabriele D'Annunzio („Il Comandante”), olasz költő, újságíró. Parancsnoksága alatt 1919. szeptember 12-én 2500 fős csapat vonult be Fiuméba – amelyet 1918. október 27-én az új délszláv állam kapott meg –, és *Carnarói Olasz Kormányzáság* néven kikiáltotta a város függetlenségét, amelynek végső célja az Olaszországgal való egyesülés volt. D'Annunzio Duce néven a városállam vezetője lett. A római kormány elítélte D'Annunziót és anarchikus, profasiszta rezsimjét. Az 1920. novemberi rapallói szerződésben szabad várossá nyilvánított Fiume Olaszország határain kívül maradt. A szerződést az unió jegyében elutasító D'Annunzio-vezetés ellenállását az olasz csapatok támadása törte meg (1920. dec. 25-i „véres karácsony”, hadihajókról bombázták a várost). A költő a fasiszta mozgalom meghatározó propagandistája volt. A fasizmus hatalomra jutása után, 1924-ben hercegi címmel tüntették ki, és 1937-ben az olasz akadémia elnöke lett.

VIII. 6.

Amit Száraz ír, nagyon jó publicisztika.¹²⁸ Nem elmélet, nem történetírás, egyszerűen elmélkedés a tények szakszerű és okos értelmezésével jelenünk kérdései felett. Erre mindig szükség lesz. És mértéktartó. Nem „érezni” az okoskodás erőfeszítéseit, hogy valamit be akar bizonyítani. Írásai természeteseek. Még a stílus sem villog. Egyszerű, nyugodt, kiegyensúlyozott és logikusan építkező.

VIII. 7.

Fidel Castro mindig örült volt. Most már szavakat sem tudok találni rá, legfeljebb analógiát. Mit olvashatunk? „*Unanimares call for to free peasant market.*”¹²⁹ De az Újkapitalisták (sic!) ellen indított harc nem korlátozódik a mezőgazdasági szabad piacok megszüntetésére, minden fronton – úgymond – folytatódik a harc a tendenciák és megnyilvánulások ellen. Meg kell erősíteni a rendőri apparátust, hatályon kívül helyezték azt a törvényt, amelynek értelmében magánszemélyek is vásároltak és értékesítettek lakást, házat. Mindezt cselekszik a „morális megújulási kampány” jegyében, hogy az anyagi szemlélet helyett ismét az erkölcsi tényezők és ösztönzők kerüljenek előtérbe.

Mintha a kínai kultúrröfordalom és a Pol Pot-féle kísérlet meg sem történt volna. A totális rendszerek nem ismerik a lehetőségek határát, és semmit sem tanulnak a történelemből.

A társadalom éppen azért lesz immorális, mert az egyént mindentől megfosztják, nemcsak a szabadságától, hanem minden maga választotta¹³⁰ lehetőségeitől [sic!]; még az élelmezéséről is, hogy mit és mennyit eszik, a pártállam gondoskodik. Az egyénnek nem marad más, mint belenyugodni kiszabott, rendőrileg őrzött sorsába. Csak akkor lesz (lehet) morális lény, ha lázad kényszerítő körülményei ellen, melyek erre a sorsra kényszeríti[k] az egyént.

VIII. 8.

A rádió naponta harsogja afeletti felháborodását, hogy Csurka Istvántól megvonták a közlési jogot.¹³¹ Minősíthetetlen disznóság. De..., s ez a *de* nem Csurkára vonatkozik, hanem a nyugatiak egyoldalúságára. Rólunk ismét nem ejtenek szót. Tőlünk a közlést évekre megvonhatják, könyveinket bezúzhatják, könyvtárakból kivonhatják, deresre húzhatnak, letaglóznak, mindent csinálhatnak, nem tartják érdemesnek, hogy legalább megemlítsék a történeteket.

Nincs kedvem tovább folytatni.

VIII. 9.

Most hallom, hogy *A példaadás erkölcsse* című könyvem a könyvtárakból is kivonták. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy nem szabad kölcsönözni, össze kell gyűjteni és letétbe helyezni. A további rendelkezés ilyenkor a könyv megsemmisítését írja elő. Valószínű, hogy most is ezt fogják tenni, titokban, csendben, porverés nélkül.

¹²⁸ Száraz György Kossuth-díjas színmű- és esszéíró, szerkesztő. 1983-ban jelent meg a Lánchránjan-pamfletre írt vitairata (*Egy furcsa könyvről*), 1984-ben tanulmányainak és esszéinek gyűjteménye (*Történelem jelenidőben*), ezekben az években *Erdély múltjáról, jelenidőben* (1988) című tanulmányán dolgozott, melynek részleteit a Népszabadságban adta közre.

¹²⁹ „Egyhangúlag követelünk egy szabad mezőgazdasági piacot.”

¹³⁰ Bizonytalan olvasat.

¹³¹ A Szabad Európa magyar adása 5–8-a között ezzel nem foglalkozott.

VIII. 11.

A felsőbb rendelkezések [előírják] a munkaerőlétszám csökkentését. A vállalatok nagyon sok munkással bontották fel és fogják felbontani a munkaszerződést. Magyarán szólva, az „oda nem valókat” kirakják a vállalatokból. De ki nem „odavaló”? Brassóban azok, akik Háromszékről ingáznak. Olyan is van közöttük, aki több mint két évtizede járt be dolgozni a brassói gyárakba.

Szentgyörgyön az IMASA-ban kétszáz munkást kell elbocsátani.¹³² A kiadott utasítások szerint a helyieket vagy az ingázókat kell a feleslegessé váltak közé sorolni. A moldovaiakat, akiket a város romanizálásáért hoztak, a rendelkezés alkalmazása egyáltalán nem érinti. Arra gondolok, hogy a feleslegessé vált munkaerőt könnyűszerrel a regát felé tudják terelni.

Közben a bevándoroltatás folytatódik.

VIII. 12.

A híreket nem lehet feltartóztatni. A marosvásárhelyi egyetemen megszüntették a gyógyszerészeti szakot. Az idén már nem tartottak felvételit. A gyermekgyógyászatra huszonöt jelentkezőt vettek fel, hat magyart és tizenkilenc románt, jóllehet a jelentkezés aránya 80% és 20%-os volt, a magyar jelentkezők túlsúlya dominált. Az általános orvosira fele-fele arányban vettek fel új [magyar, illetve román] orvosjelölteket, az arány [– a jelentkezőké –] pedig itt is hasonló volt az előbb említettekhez.

Egy pillanatig nem lehet kétséges, hogy a „*numerus valachus*”-t érvényesítik minden eszközzel. Ezt a legjobb akarattal sem lehet másnak minősíteni, mint *diszkriminációnak*.

De a végzett tanárookra sem vár jobb sors. A diszkrimináció csapásán haladva az újonnan végzett magyar szakos tanárokat Moldovába nevezik ki, olyan községekbe, ahol nincs magyar lakosság.

Az informatika szakra sem Kolozsváron, sem Bukarestben nem vettek fel magyar származású tanulókat, mert az informatika, úgymond, biztonsági szak, megbízhatatlanok nem kerülhetnek be. Egy tapodtat sem haladtunk előre, ott tartunk még, ahol voltunk a fasiszmus éveiben, vagy a háború után a németek és a magyarok Csehszlovákiában, bűnös, fasiszta nép vagyunk. Közeleg az endlösung.

A román nacionalistáknak a magyarság nem kisebbség, hanem ellennemzetiség, olyan negatív princípium, amelynek likvidálásától függ a románság boldogsága.

VIII. 13.

Csak Világosra gondolhatok.¹³³ Folytonos megverettetésünk azóta is tart. Mindennap egy Világos szenvedéseit éljük át.

VIII. 14.

A rádióból és a magyar újságokból – a román lapok vajmi keveset foglalkoznak vele – egyebet sem hallani, [mint azt,] hogy milyen szörnyű és kegyetlen fajüldözést, diszkriminációs politikát folytat a dél-afrikai kormány. Igaz, senki nem mondhatja, hogy jól teszik. Csakhogy nem lehet, mert nem igazságos és méltányos mindent a dél-afrikai fehérek nyakába akasztani. Máshol nem folytatnak diszkriminációs politikát?

¹³² IMASA: *Intreprinderea de mașini-agregate și subsamblă și auto*, autóalkatrészgyár Sepsiszentgyörgyön.

¹³³ Tudniillik az 1849-es világosi fegyverletételre, amelynek a bejegyzés napján, augusztus 13-án van az évfordulója.

Hajlandó vagyok elfogadni, hogy a dél-afrikai négerék helyzetébe kerüljünk itt Romániában. Külön népi egységet fogunk alkotni, mi határozunk iskoláink ügyében, kultúránk kérdéseiben, ennek fejében lemondunk arról, hogy ugyanazon autóbuszon vagy vasúti kocsiban utazzunk. Még az sem okozna felháborodást, ha a politikai szervek megválasztásában és működésében nem vennénk részt. Minek? Most részt veszünk, jogunk van hozzá, mégis mindig ellenünk határoznak.

VIII. 15.

Azon is gondolkodtam, hogy a Flacăra és a Săptămîna gyalázkodó, uszító, magyargyűlölő cikke[ine]k íróit mi különbözteti meg Goebbels és társai hasonló tevékenységétől.¹³⁴ Mondhatnám, hogy nincs különbség közöttük. De nem mondom, mert igazságtalan lennék. Goebbelsék színvonalasabban írtak. A gazember tollforgatók között is találni a színvonalnak valami csíráit. S mögöttük állt a nagy német kultúra, mely meghamisítva és kiforgatva is némi fényt átengedett önmagából. A legocsmányább, amikor az uszítás és a gyűlölet önmagára marad.

Míndez most azért jutott eszembe, mert nemrégén olvastam, hogy újabban Kós Károly után immár Tamási Áron is besoroltatott a magyar fasiszták közé. Elmondhatjuk, hogy mindenki, aki magyarul írt vagy még merészelt gondolkodni, eleve fasiszta vagy reakciós.

Ezekkel a cikkekkal tiltott a vitatkozás. Egyáltalán, román szerzővel nemzetiségi nem akaszkodhat össze. Erre nem adnak módot és lehetőséget. Így könnyű grasszálni a román közvélemény előtt.

VIII. 16.

Helyzetkép

Ismerőseimmel kirándulni voltuk Brassópolyánán. A vendéglőket összevissza jártuk, de kávé inni sehol sem tudtunk. Nincs! Az ételválaszték annyira szegényes és íztelen, ha valaki mégis elszánná magát éhsége csillapítására, hogy nem talállok szavakat a helyzet jellemzésére. Nem feledhetjük, hogy Brassópolyána nemzetközi turisztikai központ. A hatalmasok annyira cinikusok (mást nem mondhatok), hogy már erre sem figyelnek. A hazai nyaraló népség türelmes, nyugodt, sétál, beszélget, mintha földi paradicsomban járkálna.

VIII. 17.

Amit az előző nap Brassópolyánán tapasztaltam, megismétlődik Sugásfürdő koszos vendéglőjében. Kávé nincs, étel nincs, bor nincs, valami meleg, sörnek nevezett lötytyöt eresztgetnek egy hordóból. Hosszú sor, kiabálás, hogy tartsák be a rendet. A kövér vendéglőfelelős káromkodásokkal próbál rendet tartani, de arról nem gondoskodik, hogy a mocskos padlót legalább kispertesse.

Legyünk vidámak és megelégedettek.

VIII. 18.

Érdekes, korunkra jellemző történetet hallottam. Egy feles (kisebb nőmenklatúraember) leánya Bukarestben felvételizett. Anyja román, de apja neve magyar, bármennyire kelle-

¹³⁴ A Flacăra és a Săptămîna c. lapok közölték a magyarellenes cikkek nagy részét. A magyarellenes kampány és a magyarországi reakciók összefoglalását adja: Vincze Gábor: *Láncránjantól Láncránjanig – Fejezet a magyar-román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből*. Magyar Kisebbség, 2006. 3–4. sz. 263–352. p.

metlen is. A leányzót nem vették fel. A vizsga után elpanaszolta, tanult, készült, Bukarestbe járt felkészítőkre, román tagozaton járt, otthon románul beszélnek, apja vezető beosztásban van, szólhatott volna is, mégis „Apuka, a név, az tett tönkre”. Ha az a szerencsétlen, magyarosan hangzó név nem lett volna, akkor minden másképpen alakult volna.

A bolgárok erre is találtak megoldást.¹³⁵

VIII. 19.

Németh László sem ismerte volna fel a szétszaggatott magyarságot fenyegető veszélyt teljes mélységében?

Ha én miniszter lennék [című] dolgozatában, melyet most közölnek csak,¹³⁶ a Magyar Rádió feladatainál említi, hogy legfontosabb és egyik legszebb feladata a „magyar diaszpóra összetartása”, hogy a „lekötött tagokat, a lekötést kijátszva, vérrel lássa el”. Az a kifejezés is zavar, hogy a „lekötést kijátszva”. Miért kell ravaszkodni, kijátszani? Nyíltan kell a diaszpórát összetartani. Ha úgy tetszik, *deklarative*.

Elégedetlenségemet mégsem ez okozta. Az egész írás elfeledkezik a magyarság egyharmadáról. Mintha a művelődéspolitikának erre nem kellene figyelnie. A *programírásban*, amilyen a *Ha én miniszter lennék*, erről nem szólni kimondottan bűn!

Németh tanulmányában egyébként is *sántít a naivitás*. Azt hiszi, hogy a létező szocializmusban kialakulhat az annyira óhajtott *értelmiségi társadalom*. Ehhez az szükségeltetnék, hogy az apparátus (nómenklatúra) lemondjon kiváltságairól és irányító helyzetéről. Magának a *hatalmi struktúrának* kellene megszűnnie vagy átalakulnia.

VIII. 22.

Ha vendéged érkezik, nem tudod rendesen fogadni. Nincs kenyér! Illyefalván, ahol hajdanán gazdag emberek éltek, elképzelhetetlen volt, hogy a legszegényebb embernek is ne legyen kenyere. A szocializmus napfényes éveiben megértük, hogy kiutalásra osztják a kenyeret. Egy nyugdíjas tsz-tagnak egy fél kenyér jut egy egész hétre. Ebből pedig nem lehet vendéglátást rendezni.

VIII. 23.

Nemrégiben (alig néhány napja) a legfőbb mindentudó és rendező, vezér és irányító, önzetlen gyámolító, maga a Fényesség meglátogatta Kovásznát, hogy átvegye a legalább százmilliós költséggel épült kastélyt, ahogy mondani kezdték, „kovásznai házát”. Mindannyiunk nagy-nagy öröme. Legalább ezer ör és segéd és más mellékszemély kísérte, hogy pihenése nyugalmas és biztonságos legyen.

¹³⁵ Tudniillik a török nevek hivatalos bolgárosítását; lásd az 1985. II. 9-i naplóbeírás első lábjegyzetét.

¹³⁶ Címe: *Levél egy kultúrpolitikushoz*. Az eredetileg 1962-ben készült írás először a Valóságban, (1986. 6. sz. 1–45. p.) jelent meg. Tüskés Tibor a dolgozat háttéréről a következőket írja: „Németh László 1962-ben elkészül az Aczél György fölkérésére született *Levél egy kultúrpolitikushoz* – *Ha én miniszter lennék* című írásával. A százoldalas tanulmányt elküldi a politikusnak, az írásról több levelet váltanak, Aczél színleg dicséri a tanulmányt, de vitatkozni is akar róla, mégpedig egy egész minisztériumi kollégium előtt. Németh megsejti a neki állított csapdát, és elhárítja a tanácskozás, a nyilvános polémia lehetőségét. »Minthogy ez lesz az utolsó írói munkám – mondja keserűen a tanulmányról Németh László. Erre Aczél megdorgálja (»Körültöted az 'akusztika' feltisztult, csak Neked kellene jobb antennáidnak lenni, hogy a Feléd áramló szeretetet, megbecsülést és tiszteletet ugyanúgy fel tudd fogni, mint a közömbösséget...«), és megint kiveti hálóját: »várom távirati értesítéset, mikor beszélgethetünk, és kérdem: küldhetnék-e kocsi érted?«» Tüskés Tibor: *A levélíró Németh László*. Tisztáj, 2001. 4. sz. 88. p.

Mikrolátogatást is tett a városban, aminek következményeit taps és dicséret kíséretében most fogjuk elszenvedni. Utcákat, házakat fognak lebontani, mert a város, lakosságához viszonyítva, kiterjedt, sok a gazdasági épület és földszintes ház, nem tarthatták be, hogy a beépített terület nem lehet nagyobb száz négyzetméternél. Miért van annyi állat a személyek tulajdonában? – kérdezte kíséretét. Így folytathatnám.

A Fényesség mindenhová bevilágít.

VIII. 24.

Elrendeltetett, hogy a mezőről minél előbb be kell takarítani a termést. A betakarításban való részvétel mindenkire nézve egyaránt kötelező. A munkásokat a gyárakból a munkaidő letelte után valósággal kivezénylik a mezőre. Aki nem engedelmeskedik, kereshet magának munkát, ha talál. Az ellenszegülőket meg elintézi a rendőrség.

Mit tehetne mást a diktatúra rabszolgája? Engedelmeskedik. Két-három vagy több műszakban dolgozik az államnak egy szerencsétlen fizetés fejében.

VIII. 26.

Visszaérkeztünk Kovásznára.¹³⁷ Ez a „nyaralás” is munkával telt el. De mit is tehetnénk? Egyetlen dolog, amivel védekezni lehet az elnyomás és megnyomorítás ellen.

VIII. 27.

Alig értem haza, megérkezett Fazekas János üzenete, hogy találkozni akar [velem].¹³⁸ Ma találkoztunk, hosszasan elbeszélgettünk, de okosabb nem lettem. A régi illúziók és remények. Az öregúr tartja magát. De gondolkodása nagyon behatárolt.

VIII. 28.

Az írószövetségben megbírálták Duleát, a jelenlegi kulturális ügyekben soros gauleitert.¹³⁹ Különösen Mircea Zăciu volt elemében, amikor felhozta a román irodalmi lexikon kiadásának ügyét.¹⁴⁰ Sokan támogatták.

A magyar nemzetiségi kultúra szándékos megnyomorítását senki sem emlegette. Sem a román, sem a magyar írók. A románok úgy akarnak demokráciát, hogy a nemzetiségek ne részesüljenek belőle. A magyarok pedig gyávák, várják, hogy szájukba hulljon a manna.

¹³⁷ Ti. Illyefalváról, felesége szülőfalujából, ahol a nyarakat töltötték.

¹³⁸ Fazekas János 1954 és 1984 között az RKP Központi Bizottságának tagja, 1954 és 1967 között a KB Végrehajtó Bizottságának helyettes tagja volt. Többszörös nagy nemzetgyűlési képviselő, belkereskedelmi miniszter. Az 1980-as évek elején vált kegyvesztetté. Történelmi érdeme az 1968-as megváltás során Hargita és Kovászna megyék létrehozása. Pártvezetőként a magyar értelmiség kijáró emberének számított Bukarestben. Rendszeresen pihent a kovásznai Tündérvölgyben, és ott fogadta közös sétákra székelyföldi ismerőseit.

¹³⁹ Mihail Dulea 1968–1974 között az RKP KB Propaganda Osztálya vezetőjének helyettese, 1971–1979 között a KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya propaganda részlegének felelőse, majd a KB Propaganda és Sajtó Osztálya vezetőjének helyettese (1983–1985) és a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács alelnöke (1985–1989) volt.

¹⁴⁰ Mircea Zăciu irányította korábban a *Scritori români* [román írók] című, 1978-ban megjelent irodalmi lexikon munkálatait. Részben erre alapozták később a *Dicționarul scriitorilor români* című többkötetes munkát, amely a naplóbejegyzés idején készült, és az első kötet megjelenését a nyomdai szedés után letiltották. A négy kötet 1995–2002 között jelent meg.

VIII. 31.

Mára virradóra földrengés ijesztgetett. (Most közölte a rádió, hogy 6,5-ös erősségű volt a Richter-skálán.)¹⁴¹ Az ágyban olvasás közben lepett meg a nagy rázkódás. Azt hittem, hogy erősebb, mint az 1977-es, de nem volt az. Az első dologom a rádió bekapcsolására irányult. De a bukaresti adó mélyen hallgatott. Mit lehet ilyenkor gondolni? A mi viszonyaink között vagy nagy a pusztulás, vagy felsőbb engedély nélkül nem merészelnek semmit közölni.

IX. 1.

Földrengés ide, földrengés oda, az agy mosás programja annak rendje és módja szerint megkezdődik. Két napig fognak szórakoztatni és bosszantani.¹⁴²

Meg is teszik. A pártakadémia egyik doktora kereken, tartózkodás nélkül 2 millió éves múltról beszél. Ugyanis ilyen régről vannak adatok az emberről a történések birtokában. Íme, mit nem tudunk. Én legalábbis tájékozatlan vagyok, mert eddig úgy tudtam, hogy az emberi lényre utaló maradványok nem idősebbek 600 ezer, legfeljebb 1 millió évnél.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az előadó „neolitical românesc”-ről¹⁴³ folytatja hézagpótló értekezését. Egyszeriben összeomlik, amit Gordon Childe-től tudtam a „dunai kultúráról” (*The Danube in prehistory, Az európai társadalom története*).¹⁴⁴

Így kerültem, a hézagok betömése után, a vendéglőbe. Ahol rántott sajtot kértem, mire a pincér közölte, hogy azzal nem szolgálhat. A fiatal (24-25 éves) pincért meg merészeltem kérdezni, hogy amióta ebben a mesterségben szorgoskodik, szolgált-e fel rántott sajtot. Egyetlen szóval felelt: Nem.

IX. 2.

Mit írnak az újságok a földrengésről? Ez foglalkoztat, de nehezen okosodom. Ezért nem is a szürkeállományomat kell hibáztatnom. A Scínteia vasárnapi és keddi száma mindenről ír, csak a földrengésről nem. Mintha semmi kárt sem okozott volna. Pedig csak Kovásznán legalább 70-80 ezer lej kárt számoltak össze az üzletekben, a négyemeletes szállót teljesen ki kellett üríteni, annyira megrongálódott. A többi városban és a községekben is hasonló a helyzet. Bukarestből is ilyen híreket hallottam.

De amiről nem beszélünk, az nincs. Ezért csak az létezik, amiről beszélünk. Ez ma a vezérbölcsesség.

IX. 3.

Megjelentem az iskolában. Okosan, mert két áldott napig okosítottak. Minden a régiiben. A kollégák arról tájékoztatnak, hogy a könyvemet (*A példaadás erkölcse*) kivonják a könyvtárakból. Olvasták az átiratot. Erről már korábban is értesültem. Most is.

¹⁴¹ SZER 1986. augusztus 31., 3393. p. SZER 1986. szeptember 1., 93. p.: „A romániai és a bulgáriai közszolgáltatásokba némi szünet állt be ugyan, de az üzemeltetés a jelentések szerint, hamarosan újra megindult. A bukaresti rádió, szemben 1977-tel, azonnal tájékoztatta a lakosságot a történekről, noha adását szombat éjjelkor annak rendje és módja szerint már lezárta. A szomszédos országok tömegtájékoztatása, gyorsan és részletesen közölte a földrengés híret, különösen a budapesti rádió és a szovjet televízió fő hírműsora, a Vremja.” A további hírek szerint a földrengés epicentrumában, Focșani környékén néhányan életüket veszítették.

¹⁴² Ez egy megyei tanári továbbképzés lehetett. Az országos és a helyi sajtóban nem találtunk róla híradást.

¹⁴³ a román neolitikumról

¹⁴⁴ Pontosan: *Az európai társadalom őstörténete*. Gondolat, Budapest, 1962.

Majd közlik, hogy a tanulókat össze kell hívni, mert mindennap a tanév kezdetéig a mezőre kell menni pityókát szedni. Elrendelték, hogy szeptember 9-ig végezni kell a krumpli betakarításával. Csak a *kell* számít. Ellenvetés nem hangozhat el, mert a legfelsőbb fórumot megtestesítő személy rendelte el, aki nem téved.

Mellesleg, a földrengést követő napon, vasárnap, munkást, diákot a földekre mozgósítottak, mintha semmi nem történt volna.

IX. 5.

Zabolán diáktábor működik. Elég, ha annyit írok, hogy két hét alatt egyetlen alkalommal sem utaltak ki húst. Mindössze másfél disznófejet kaptak. Alig tudták zöldségből, olesó szalámiból az ételeket elkészíteni. A részvételi díj pedig 500 lejben állapított meg.

A megyéből összegyűjtött tanulókkal nem is történt nagyobb baj, a szülők is küldtek élelmet, azt, amit tudtak. Az előző időszakban Dobrudzsából hoztak árva és elhagyott gyerekeket. Még a dinnyehéjat is megették. Kérték az ételt, és nem volt mit adni a megszokott, kalóriaszegény készítményeken kívül.

Mindez történik anno 1986-ban!

IX. 7.

Egyáltalán nem új a román politikában az aszketizmusra és vallásosságra alapozott politikai gyakorlat. Az állandó önünneplés és immár dinasztikus kultusz magva a vallásos irracionálisizmus. A személy és a család isteni tulajdonságokkal rendelkezik, ezért akarata nemcsak feltétlenül teljesítendő, hanem csalhatatlanságból fakadó kinyilatkoztatás is.

Valamikor a falvakat járó gárdisták¹⁴⁵ is aszketizmust és vallásosságot hirdettek. Titokzatosan elterjesztették, hogy hamarosan eljön „valaki”, aztán nemsokára megjelent Codreanu vagy más a kisebb vezérek közül, beszélt a fehér lováról, megcsókolta a földet, és némán elvonult, ahogy érkezett. Az esemény a szokatlanság döbbenetével is járt. Most előre kihirdetik a szervezett érkezést, mindenkit felvonultatnak és előkészítenek, hogy jelszavak, zászlók rengetegében meghallgassák a kinyilatkoztatást, és lássák, aki eredendően tudja, hogy mit kell tenni. És hiányzik az önkéntesség. Mert nem meggyőzni akarnak, hanem rákényszeríteni annak elfogadására, ami van. A kormánypárt titkon ismeri (vagy sejti, megérzi), hogy hiányzik a közmegegyezés. Az sem véletlen, hogy nem racionálisan akarnak bizonyítani, elfogadtatni. Az ösztönökre ható vallásossággal és irracionális nacionalizmussal a félanalfabéta tömegekre jobban lehet hatni. S ezt a hatalommal összekacsintó értelmiség is elfogadja eszköznek. Azért olyan erős az ellenállás és elnyomás az alkotó értelmiséggel szemben, mert előtte az őskori irracionálisizmus, vallásos tisztelet és csalhatatlanság értéktelen, az eszközlétet semmilyen formában nem tudja elfogadni.

IX. 8.

Egyszer valaki meg kellene írja az öregek pszichológiáját. Elfogadható írást erről még nem olvastam.

Az öregedés az embert átalakítja. Gyanakvóbb, irigyebb, ingerlékenyebb, türelmetlenebb lesz. A halál közelsége okozhatja. Annak tudata, hogy nemsokára nem leszünk. A fiataloktól irigylik azt, amit ők soha vissza nem szerezhetnek, az élet és a távlatok örömét. A fiatal mindig úgy cselekedhet, hogy még mindenre van idő, arra is, amit még nem tettek

¹⁴⁵ Utalás a Vaszgárda mozgalom húszas-harmincas évekbeli gyakorlatára.

meg. Az öreg nem tudja, mi lesz holnap. Cselekedeteit behatárolja az idő végességének érzete.

IX. 9.

Imígyen fejlődik az ellenőrzés. A szemüvegkészítő műhelyben (Sepsiszentgyörgy) váratlanul megjelenik a milícia, az elárusítóknak mozdulatlanra kell merevedniük, hogy a pénztár és a zsebek ellenőrzése után megállapíttassék a plusz vagy a mínusz összeg. A 10 lej többletet pénzbírsággal büntetik, az ennél többet börtönbe zárással.

Nagy a bizalom, és állandóan növekedik ugye a dolgozó nép szocialista öntudata, ahogy erről a bölcsök bölcse mindig oly állhatatosan szónokol.

Egy másik megtörtént, szívet és elmét melengető epizód életünkéből. Az egyik kollégának elvették a gépkocsivezetési jogosítványát, mert autójával merészelt a mezőre menni, ahová a tanulókkal dolgozni rendelték. Az „okos” milicista azzal indokolta szokatlan eljárását, hogy tilos a mezőre magánautóval menni. Mindez a termény védelmében történik, mert mindenkiről feltételezik, hogy tolvaj.

Csak azt nem tudni, hogy egy „több ezer éves civilizáció”, ahogy arról az igazmondó történészek prédikálnak, miért használja ezeket az eszközöket.

IX. 11.

Ebben a hazafias szóáradatban, mely a hurkot fonja a nyakunk körül, csak egyvalamit mondhatunk ki őszintén és tisztán, hogy „ahol nincs szabadság, ott haza sincs” (Eötvös). Azal senki nem vádolhat, hogy hazánkat elárulnánk, mert ami nincs, azt nem lehet elárulni. Ezt az egyszerű igazságot mindenkinek tudnia kellene. Mert az nem lehet haza, ha akaratom, szabad elhatározásom ellenére belekényszerítenek egy teljesen idegen, elnemzet[iet]lenítő környezetbe, és reámparancsolnak a patrulok, hogy azt feltételek nélkül szolgáljam.

IX. 12.

Az új végzősökkel való jellemtelen, minden emberséget, megértést, jóindulatot nélkülöző elbánás folytatódik. A kolozsvári egyetem magyar szakán végzeteket csak románok lakta vidékekre nevezik ki. A minisztérium által meghirdetett üres katedrák között a magyar nyelv és irodalom egyáltalán nem szerepel, mintha ezt a nyelvet és irodalmat az országban nem tanítanák. Mindez azért, hogy néhány év múlva ne is tanítsák.

A magyar tannyelvű iskolákba olyan új, fiatal tanárokat neveznek ki, akik egyáltalán nem ismerik a nyelvet. Egyetlen példa: Márkosfalván¹⁴⁶ a múlt tanévben ezért a matematikát románul oktatták, ettől az évtől a biológiát is. A szülők vagy a tanulók óhaját figyelembe sem veszik. Igaz, az ellenállás és az elutasítás is gyenge, ha egyáltalán arról beszélni lehet. Az emberekre a fatalista belenyugvás a jellemző, a megváltoztathatatlanba.

A meghunyászkodó nép megérdemli sorsát. Erre nincs felmentés.

IX. 14.

Heidegger szerint az élet kivételes pillanataiban ismerhető meg az emberi létezés: amikor valaki elveszti szerelmét, születendő gyermekéről álmodik, vagy ráeszmél felelősségére. Ilyenkor válik szorongatottá a létezés értelmének gondja.

¹⁴⁶ Kézdimárkosfalva Kovászna megyei település, románul Mărcușa, községközpontja Szentkatolna.

Ezt csak azzal egészíthetem ki, hogy a közösségi létezés, mert az egyén közösségen kívül nem létezhet, akkor ismerhető fel valójában, ha veszélybe kerül. A *veszélyhelyzet* tudatosítja a végességet és a felelősséget, amikor érzed, hogy ki akarnak törölni a létezők sorából. A szorongatottság érteti meg, hogy ki vagy, miért vagy a világban, melyek igazi értékeid.

IX. 15.

Megnyitották az új tanévet. Elmondották a szokásos szólamokat a napfényes jövőről, a haza szeretetéről, a szocializmus nagyszerűségéről, a több ezer éves nép véghetetlen dicsőségéről és alkotóerejéről. Ezután meghallgattuk a főtitkár hangzatos beszédét, hogy mit kell tenni, hogyan legyünk forradalmárok, hazafiak, és [hogyan] dolgozzunk a kommunizmus felépítéséért.¹⁴⁷ Egyébként minden a legnagyobb rendben van. Csak nem vesszük észre. A hangerő némelykor hasította a fület, és egyes szavakat nem is lehetett érteni. Az üvöltözés is nyomaték.

Holnap meggyünk pityókát szedni. Ez a fő, a dolgok veleje.

IX. 16.

Megkezdettük a pityóka tarlózását. Nagy melegben, porba és izzadságba keveredve. Szerencsére Tamásfalvára¹⁴⁸ küldöttek, így feltehető, hogy elkerüljük a helyi és megyei vezetők szüntelen és ízléstelen kellemetlenkedéseit. Kovásznán csak kötekedni tudnak. Éppen most hallottam, hogy a néptanács elnöke az értelmiségiek kezét is ellenőrizte, hogy dolgoznak-e vagy nem. Mocskos kézzel lehet bizonyítani a forradalmiságot.

A megnyitón harsogott forradalmi oktatás a mezőn kezdődik.

IX. 17.

Nem tudom, hogy milyen szokás, s főleg miért lett belőle eltűrt vagy elfogadott gyakorlat, beleskelődni mások udvarába és lakásába. Az itt nyaraló fürdővendégek megállnak a kapu vagy a kert mellett, benéznek mások életébe, és hosszan elbeszélgetnek a látottakról, mintha ez a világ legtermészetesebb cselekedete volna.

Mondom, nem tudom, hogy a Balkánról ered-e, mert magyaroknál és szászoknál ez felér a becsületsértéssel, vagy a diktatúra hozta-e magával. Mindenki beleláthat mások életébe. De éppen ilyen „erény” a másik ember utáni kémkedés, titkainak kilesése. S akkor miért ne lehetne szabadon, egészségügyi séta közben is leselkedni és a látottakról meditatálni?

IX. 18.

Megnéztem az *Ármány és szerelmet*. Vonakodva mentem a temesváriak előadására.¹⁴⁹ Eszembe jutottak a régi németórák, amikor ízetlen tanárunk nyagगतott a Schillerről szóló leckéből. Már a két első mondatával eltávolított mindenféle irodalmi műtől. De Schillerrel sem tudtam megbékülni. Nem érzem alkotásaiban a nagy író.

A mostani előadás is közepes. Éppen elfogadható. S mégis, soha ilyen közel nem került hozzám. Meggyőzően hatott zsarnokságellenessége. Még közepes Schiller előadásban is!

¹⁴⁷ A rádióból hallgatták Ceaușescu beszédét.

¹⁴⁸ Székelytamásfalva, románul Tamașfalău, Kovászna megyei település, Kézdivásárhelytől 15 km-re, községközpontja Zabola.

¹⁴⁹ A temesvári Állami Magyar Színház vendéjátéka Sepsiszentgyörgyön, rendezte Sinka Károly.

Ezt teszi a helyzet, amiben élünk. A közönség is ezt érezhette. Figyelemmel és együttérzéssel hallgatta az előadást.

Weimarban Schiller maradványai ezen az estén, úgymond, „elégedettek” lehetek egykori önmagukkal. A zsúfolt terem – még a lépcsőkön is álltak és ültek kétoldalt – társadalmi helyzetének megfelelően reagált, megértette a dikciókat, a mondatok tartalmi és művészi igazát.

Ha valami még megmentheti ezt a népet a pusztulástól, akkor a kultúra szeretete az. De mentett-e meg valakit a kultúra szeretete?

IX. 20.

Óriási dérrrel-dúrral folyik az újrakeresztelt Mircea cel Bătrân (most már: Mircea cel Mare) ünneplése.¹⁵⁰ Ismét egy ünnep a sorozatban, mely végtelen és önmagához visszatérő. Arról is lehetne hosszan írni, hogy mit felejtenek ki vagy másítanak felismerhetetlenre a zsoldért félelemből is dolgozó doktorok és közírók. De erről csak annyit, hogy meg sem említik Mircea hűbéresküijét, melyet Zsigmond királynak tett, aki ennek fejében, de a török veszedelmet is felismerve visszahelyezte a trónra. Mivel hic et nunc¹⁵¹ nem tudományról folyik a szóáradat, hanem tömény ideológiát zúdítanak a „több ezer éves” honpolgár fejére, fontosabb azon tulajdonságok és minősítések kiemelése, melyeket a jelenkor nagy vezetőjéről is a nap minden órájában és percében is kinyilatkoztatnak. Ki is volt ebben az ideológiai egyvelegben Mircea cel Mare? Az ország szabadságának és méltóságának védője, a szuverenitás és függetlenség kiharcolója; olyan politikát folytatott, mely konszolidálta az uralmat, védelmezte a nemzet természetét (ființa națiunii)¹⁵² és az állam egységét, mindig felismerte a legfontosabb teendőket. Így lehetne folytatni az érdemek felsorolását. De ennyi is elégséges, hogy ezekben a tulajdonságokban, melyek Mircea-t is jellemezték, felismerjük a mostani vezért. Pontosabban: a visszavetített történelmi személyiséget.

A Scînteia-ban is az erről közölt két írás már címében is erről árulkodik. *Luminos exemplar al luptei pentru apărarea libertății și demnității țării*¹⁵³ (Șt. Ștefănescu), *Apărător vajnic al țării, al neatîrnării sale* (Pascu).¹⁵⁴ A hatszázéves évfordulóra szervezett szimpozion egyik, de nem az egyetlen előadása nagy meglepéssel említi, hogy „din rîndul poporului nostru s-a ridicat tovarășul Nicolae Ceaușescu, erou între eroii națiunii, patriot, revoluționar”,¹⁵⁵ mint a hagyományok megtestesítője és magasabb szintű folytatója. A történelmi tárgyú előadások mellett olyanok is elhangoztak, melyek csak N. C. személyiségét és érdemeit méltatták. Epoca Nicolae Ceaușescu – perioada cea mai înfloritoare din istoria poporului român – mărturie a vocației neclintite a poporului nostru pentru libertate, independență și suveranitate națională vagy concepția tovarășului popular la independență, suveranitate și pace – expresia vocației poporului român.¹⁵⁶

¹⁵⁰ I. Mircea vagy Öreg Mircea (1355–1418), havasalföldi fejedelem 1386–1394; 1397–1418 között. Uralkodása alatt kiterjesztette a fejedelemség határait, megerősítette gazdaságát. Bajazid szultán kiszorította az országból, majd a török meggyengülése után Zsigmond király szövetségeseként tért vissza a fejedelemségbe. 1404-ben Dobruzsát is meghódította, majd elismertette az Oszmán Birodalommal a fejedelemség függetlenségét. *Mircea, a nagy vajda trónra lépésének 600. évfordulója témakörű szimpózium* [Tîrgoviște]. Előre, 1986. szeptember 20.

¹⁵¹ itt és most

¹⁵² a nemzeti létet

¹⁵³ Az ország szabadságának és méltóságának védelmében folytatott harc fényes példája.

¹⁵⁴ Az ország és függetlenségének derék védelmezője.

¹⁵⁵ Népünk sorából emelkedett ki Nicolae Ceaușescu elvtárs, a hősök hőse, hazafi, forradalmár.

¹⁵⁶ Nicolae Ceaușescu korszak – népünk a szabadság, függetlenség és szuverenitás iránti rendíthetetlen hivatásának bizonyítéka, vagy a népszerű elvtárs felfogása a függetlenségről, szuverenitásról és békéről – a román nép hivatásának kifejezése.

Mircea derék, okos uralkodó volt. Az utókortól nem ezt az elsekélyesítést és ideologizálást érdemli. Ma csak ezt teszik mindenki emlékezetére. Ezért van e sokadalom az ünneplésekben.

IX. 22.

Elrendelték az összes asszonyok és leányok kötelező nőgyógyászati vizsgálatát. A terhesség megszakításának akarják elejét venni. Ezzel a nők teljes ellenőrzését szándékoznak megvalósítani. Az ember még saját testével sem rendelkezik szabadon. Nemi élete is az általi tervteljesítésbe kerül.

Éppen ma osztották ki a szeptember havi vajadagot. Egy személy fejadagja 5 deka vaj. Sem több, sem kevesebb. A kötelező gyermekcsináláshoz ezek az *adagok* szolgáltatják az energiát.

IX. 23.

A politika a huszadik században nem más, mint a bűnözés szalonképessé tett formája. Az első világháború után éppen a nyugati demokráciák magát a demokráciát azonosították a győztesekkel, és minden olyan cselekvést, tervet vagy elképzelést, mely a vesztesek oldaláról jött, egyszerűen reakciónak minősítettek. A második világháború csak elmélyítette a logikai bukenceket, a világ népei újra felosztattak bűnös és nem bűnös népekre. Ez utóbbiakkal szemben minden[t] szabad, mert bűnös. Nem is szólva az individuum megalázásáról és kijátszásáról. Az ideológiai dogma fontosabb az embernél.

IX. 25.

Úgynevezett „tudományos” szimpozionon vettem részt, melyet Mircea *cel Maré*ről tartottak, nagyon-nagyon unalmasan, a történelmi tények teljes mellőzésével.¹⁵⁷ A döcögő, szent (még inkább: megszentelt) szövegek ismétlése után a propagandatitkár végre kimondotta, miről van szó. A nagy, több ezer éves román népnek meg kell védenie vívmányait, főleg az ország határait a magyarokkal szemben, akik visszakövetelik Erdélyt. Ez az évforduló is az agresszív nacionalizmust szolgálja a nemzetiségek ellen.

IX. 27.

Az Editura Științifică și Enciclopedică megjelentette az utóbbi időben a romániai sajtóban közölt magyarelles cikkeket. Két illusztris „tudós” férfiú, Ștefan Pascu és Ștefan Ștefănescu koordinálta a kiadást. A könyvnyomtatás feltalálása óta ilyen ocsmány nyomdatermék aligha került forgalomba.

Már a cím is, *Jocul periculos al falsificării istoriei*,¹⁵⁸ hajmeresztő. Azok írnak hamisításról, akik a történelmi forrásokat egyáltalán nem veszik figyelembe, úgy olvassák és magyarázzák azokat, ahogy érdeküket szolgálják. Molière óta tudjuk, hogy a hazug úgy képes magát elfogadtatni, ha igazmondónak tetszeleg.

¹⁵⁷ A naplóbejegyzés dátuma valószínűleg téves. Ugyanis a Megyei Tükör *Mircea, a nagy vajda személyisége* című cikke – 1986. szeptember 27., [1]–2. p. – szerint a konferenciát 26-án tartották meg az Ideológiai és Politikai Nevelő Tevékenység Megyei Kabinetjének aulájában, az RKP Kovászna megyei Bizottsága szervezésében.

¹⁵⁸ *Jocul periculos al falsificării istoriei: Culegere de studii și articole.* [A történelem hamisításának veszélyes játéka. Cikkek és tanulmányok gyűjteménye.] (Coord. Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu.) Științifică și Enciclopedică, București, 1986. Az utóbbi évek magyar történelemmel kapcsolatos polemikus román írásait közlik. A kötetet részletesen ismerteti: Tóth Sándor: *Erdélyi jelentés* i. m. 181–183. p.

Mindenik sorból a gyűlölet sistereg Julius Streichert megszegényítő módon.¹⁵⁹

IX. 29.

Megszüntették a tanárok túlóradiját. A minisztérium telefonértesítéssel közölte, hogy ezentúl a megszabott normán felüli órákat nem fizetik. Ez a rendelkezés is mutatja az ország súlyos gazdasági helyzetét. Másrészt a bukaresti építkezésekhez valamilyen módon biztosítani kell a pénzt. A tudatlanság és a grandománia pénzbe kerül.

A tanárokról, akiktől elvárják és megkövetelik az állandó hurráhangulatot, az utolsó rend bőrt is lenyúzzák. A minisztérium egyáltalán nem törődik a tanárok érdekeinek képviselésével.

Talleyrand azt mondta XVIII. Lajosnak, amikor a király arról tájékoztatta, hogy a képviselőktől megvonják az anyagi juttatásokat: „Sir, ezt mi drágán fogjuk megfizetni.” E minden hájjal megkent diplomata értette a dolgot.

IX. 30.

A félelem és a lakosság kiforgatása anyagi és szellemi javaiból állandóan fokozódik. A szomszédban házkutatás, mások most épített házaik [sic!] lebontására kaptak parancsot. Senki sem lehet biztos [abban], hogy amit megszerzett, az övé is marad. Órák és napok alatt tönkreteszik, s ha ellenáll, likvidálják.

IX. 31.

Egy elnöki rendelet megtiltotta, hogy az augusztus 31-i földrengés anyagi károsultjainak az ADAS¹⁶⁰ kiutalja a törvényben és a szerződésben biztosított pénzsegélyt. Szerintem teljesen érthető, ha a bölcs elnöki rendelet azt mondja, hogy nem volt anyagi kár, akkor nem volt anyagi kár, még akkor sem, ha valakit megghasított¹⁶¹ a leomló fal. *Csak az létezik*, amit az elnök elismer létezőnek, és csak az történt meg, amiről elhangzik a kinyilatkoztatás. Másról még beszélni sem lehet, mert a fogdmegek beverik a piszkos szájadat.

X. 2.

A nemzetiségek hídszerepében, mely a magyar külpolitika egyik alapelve, semmi újat sem találok. Amikor 1931-ben Bethlen István Bécsben aláírta az osztrák–magyar barátsági szerződést, arról is beszélt, hogy a magyarországi német kisebbség erős kapocs Magyarország és Németország, valamint Ausztria között.¹⁶² Még korábban Eötvös Józsefnek voltak ilyen gondolatai.

Ézt az elvet azonban nemzetközi szerződésekbe kellene foglalni, hatékony nemzetközi ellenőrzés és döntőbíráskodás bevonásával. Másként pusztá deklaráció marad, ha akarom, vemhes, ha nem akarom, nem vemhes alapon!

¹⁵⁹ A *Der Stürmer* c. antiszemita lap szerkesztője, a zsidóellenes propaganda vezető személyisége volt a Harmadik Birodalomban.

¹⁶⁰ Administrația Asigurărilor de Stat – ADAS. Állami biztosítótársaság; 1952-ben hozták létre.

¹⁶¹ Bizonytalan olvasat.

¹⁶² 1931. január 26-i szerződés: *Barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés a Magyar Királyság és az Osztrák Köztársaság között* (1931/XXIX. tc.) Magában a szerződésben nincs szó a kisebbségekről.

X. 3.

Az Utunk *hatos* oldaláról immár kerek két éve úgy ordibál a provincializmus, mint a Führer a szónoki emelvényről. Némely kolozsvári értelmiségi (Marosi, Rónai, Bálint, Szamosi, Ábrahám, néha Panek¹⁶³) humoros történeteket mesél, de olvasható anekdota, film-történet, hallottam, hogy... Az egész ízléstelen és unalmas. Mintha a világban és a társadalomban semmi nem történe. Ezek az urak, akik közül többen is három vagy négy évtizede egyebet sem csináltak a hatalom köpenyegébe fogózkodásnál. S most mesélnek. Nagyon elgömbült az értelmiség dereka. (De az is lehet, hogy eltört.)

X. 5.

A bánáti metropolita, Nicolae Corneanu könyvet írt, *Biserica românească din nord-estul țării în timpul prigoanei horthyste* címmel.¹⁶⁴ A könyvet az Editura institutului biblic și de misiune a bisericii ortodoxe române jelentette meg.¹⁶⁵ Végigolvasva az uszító, gyűlöletet csiholó főpap elmetákolmányát, semmi reményünk nem lehet, hogy valaha is megértésre jussunk. A *magyarok* e könyvben is barbárok, pusztítók, gyilkosok, akik a rombolásokban, emberek kiirtásában tobzódnak. Évszázadok alatt egyetlen céljuk volt a művelt, eredendően humánus, szorgalmas román nép elpusztítása, az ortodox egyház megszüntetése. Az illusztris szerző az árnyalatokat, a tények tárgyilagos bemutatását, a többoldalú megközelítést nem ismeri. Mindenért a magyarok a felelősök, mert eredendően gonoszok. A könyv „történetfilozófiája” – melyet a bevezető foglal össze – teljesen megegyezik a hivatalos román felfogással. A rombolásokat is aszerint írja le, mint az állami kiadványok. Lényegileg semmi különbség.

A metropolita a párt- és az állami szervek sugallatára írhatta ezt az uszító gyalázkodást, amit az ortodox templomokban is felsőbb parancsra mindenütt ismertettek és méltattak.¹⁶⁶ E könyvre az államnak azért is szüksége van, mert az utóbbi időben Romániát Nyugaton támadták az egyház és vallás üldözéséért. Most felmutathatják, nem mi üldözzük az egyházakat, hanem a horthysták tették ezt, a magyarok, akik Erdélyt most is visszakövetelik. Primitív elgondolás, ha másra nem, a közhangulatnak a magyarok ellen fordítására mindenképpen jó.

Az ortodox egyház mindenkor kiszolgálta a mindenkori államhatalmat. A két háború között is a románosítás egyik, akkor legfontosabbnak tartott eszköze volt, s erre gátlástalanul vállalkozott is, félrerúgva a keresztényi szeretetet, mint most. Mégis, sehol Közép-Kellet-Európában egyetlen egyház sem szolgálja ki ennyire az államhatalmat, mint a román ortodox egyház. Egyet füttyentenek, és máris készséggel sorakozik fel a magyarelles támadásra, ami végső soron a Ceaușescu-rendszert erősíti. Erre vall az ideológiai közösség is, az ún. „történetfilozófia” maradéktalan elfogadása, a közös cél követése, etnikailag homogén állam kialakítása a nemzetiségek likvidálásán keresztül.

Corneanunak eszébe sem jut megemlíteni, hogy azokat a templomokat, melyeket megromgáltak vagy éppenséggel leromboltak, olyan falvakban építették, ahol románok nem laktak. Mégpedig kényszerrel. A telket, ahogy az Nagyborosnyón¹⁶⁷ történt, erőszakkal elvet-

¹⁶³ Marosi Péter, Rónai Antal, Szamosi Endre, Bálint Tibor, Ábrahám János, Panek Zoltán. Erről lásd az 1985. III. 16-i naplóbejegyzéshez kapcsolódó jegyzetet.

¹⁶⁴ A román egyház az ország északnyugati részén a horthysta üldöztetés idején.

¹⁶⁵ Román Ortodox Egyház Bibliai és Missziós Intézetének Kiadója

¹⁶⁶ 2007 augusztusában a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács megállapította, hogy Nicolae Corneanu együttműködött a Szekuritátával.

¹⁶⁷ Románul Borosneue Mare, Kovászna megyei község.

ték, megfenyegetve a tulajdonost, hogy eljárást indítanak ellene irredentizmus vádjával, ha nem hajlandó kertjét erre a célra felajánlani. Az építést ingyenmunkával végezték, a hatóságok fenyegetéssel vagy kézimunkával [sic!] kényszerítették a reformátusokat az ortodox templom felépítésére. Aki nem vett részt, megbüntették. A csendőrök szeme és botja vigyázott a munkára. A felgyülemlett indulatok, amikor arra alkalom mutatkozott, agresszív cselekedetekben csapódtak le. Ez erkölcsileg nem igazolható. Az okok feltárása azonban mindenképpen szükséges, hogy többet ilyen ne fordulhasson elő, sem az egyik, sem a másik oldalról. Az egyházaknak erre kellene törekedniök. Corneanu azonban nem ismeri ezt, a keresztényi szeretet is csak szóban [fontos] neki, amit érdeke szerint hangoztat.

Az ilyen papok ocsmány förmedvényeire csak Márton Áronnal tudok felelni. „Aki felebrátja ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezzer éves munkájának eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemben jár el – akarva, nem akarva –, csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésbe hajszolták a népeket” (1944. május 18-án elhangzott beszéd).¹⁶⁸

A fasizmus ellen nem lehet új keletű fasizmussal harcolni.

X. 7.

Eddig a megye óvodáiban nem tanítottak képesítetlen óvónők. Ebben a tanévben 82 olyan személyt alkalmaztak, aki nem rendelkezik megfelelő képesítéssel. Miért fontos ez az adat? Összesen egyetlen iskolában folyik magyar nyelvű óvónőképzés. Évente egyetlen osztályra való tanulót vesznek fel. Évek múltán vagy még korábban azt fogják mondani, hogy nincs magyar anyanyelvű vagy magyarul tudó óvónő, ezért kénytelenek románokat kinevezni. Ilyen módon, ezzel a tisztátlan eszközzel az óvodákat elrománosítják. Az apró gyermekeket már zsenge korukban megfosztják anyanyelvüktől. Valódi kulturális genocídium.

Erre vall az is, hogy évente többször is ún. brigádok ellenőrzik a minisztériumból és párttól, hogy milyen mértékben ismerik a három-ötéves gyermekek az állam nyelvét. Olyan életkorban, amikor a gyermekek még anyanyelvüket sem sajátították el, a szellemi érettség kezdetén tartanak. Ennél kegyetlenebb nacionalizmust nem tudok elképzelni.

Ha arra gondolunk, hogy a papképzést is akadályozzák, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a templomokban is elhaljon a magyar szó, kibontakozik előttünk a likvidálás egész mechanizmusa. Se az iskolában, se a templomban ne legyen magyar beszéd, de még a testi bajait se tudja elmondani a beteg, mert az orvosa azt nem érti. A magyar orvosokat a regátba nevezték ki, minél távolabb Erdély magyarok lakta vidékeitől.

X. 8.

Románia kérte adósságai visszafizetésének átütemezését. Valószínű, fizetésképtelen. Eddig bíztak abban, hogy a rezsim kisajtolja a lakosságból, ami a visszafizetéshez elengedhetetlenül szükséges. Bebizonyosodott, hogy erre még drákói eszközeivel sem képes.

Egy tanulságot biztosan levonhatunk a történetekből. A nyugati bankrendszer, a Nemzetközi Valutaalapot is beleértve, ha érdeke úgy kívánja, nem riad vissza a reakciós rendszerek támogatásától. A bankok élőködnek, nincsenek tekintettel a népre, nekik csak a haszon számít. Pénzüik fiaztatása fejében elnézik a nép anyagi és szellemi megnyomorítását. Ez a kapitalizmus élőködő oldala. Ez cáfolhatatlan tény.

¹⁶⁸ Közli: Marton József–Kuszálík Péter: *Márton Áron egyik híres szentbeszéde*. Székelyföld, 2009. szeptember, 102–105. p.

X. 10.

Kovácsna nagy lebontások előtt áll. Amikor augusztusban itt járt a főtitkár, hogy megnézze és átvegye a több mint százmillióba került nyaralóját, megjegyzéseket tett, hogy a város kiterjedt, lakosságához viszonyítva, és sok a gazdasági épület. Erre a megyei vezérek kiadták parancsba az összes új építkezés felülvizsgálását és az Alszegnek a lebontását. Több olyan épülettulajdonosnak is kiküldték az épületének lebontását [elrendelő végzést], aki nemrégén hozta hajlékát tető alá. Minden előírásnak megfelel, csak éppen a mereven, a helyszín ismerete nélkül meghúzott zónahatáron kívül esik.

Egyáltalán nem ésszerű, még gazdasági megfontolásból sem, olyan építmények lebontása, melyek a szabvány szerint most készültek el vagy még sokáig lakhatók (alszegi házak). A lebontott házak helyén úgysem fog semmi teremni. A gazdasági épületekre a vajnafalvi román juhtartóknak szükségük van, s főleg az állam is jól jár, ha állatokat tartanak.

A cél azonban nem a gazdaságosság és az állampolgár jóléte. Mindennél fontosabb az állampolgár kiszolgáltatottsága és ellenőrizhetősége. Erre legjobban a blokklakás alkalmas, és csak abból éljen, amit az állam neki kioszt. S akkor azt a táncot fogja járni, amit a talpa alá muzsikálnak.

X. 12.

Szűk baráti körben megünnepeltük születésnapomat. Még mennyi tennivalóm volna! De lehetőségeim minimálisak. Ha azt írom, hogy nulla, akkor nem tévedek.

X. 13.

Az iskola diákjai közül többen is huligánkodtak. Esténként meghajigálták a lemezgyárból hazafelé tartó szakiskolásokat. A milícia elfogta őket, és jól megverték [mindet]. „Fejlett szocialista nevelési” módszereket alkalmaztak a szocialista humanizmus dicsőségére. A történeletről az iskolát még nem értesítették. Ilyen esetekben az iskola kellene büntető szankcióit alkalmazza. Még szomorúbb, hogy az iskola vezetősége nem tiltakozik a hivatalos eljárás megsértéséért, s ezzel hallgatólagosan elismeri és jóváhagyja, hogy ki uralkodik a társadalom felett. Ez is a diktatúra mechanizmusának rejtőztetett működéséhez tartozik. A hallgatás a kényszerhierarchia (mert erre nincs semmiféle közmegegyezés) jóváhagyásával egyenértékű.

X. 15.

A szövetkezeti boltból kivonuló vásárlóknak a milicisták megnézik, hogy mi van a tarisznyájukban. Nemcsak eltúrik, hanem mosolyognak is hozzá. Mitől a jókedv? Talán kitüntetésnek veszik? Tudom jól, hogy ez is amolyan kényszerű mosolygás. De azt is tudom, hogy az érzékük is kihalt, nem tudnak felháborodni a nyilvánosság előtt a magánszféra megsértéséért. Hogy is van abban a közhelyes viccben? Mi vesszük-e meg a kötelet vagy a szak-szervezet, amivel fel fognak akasztani?

X. 16.

Mondják és adatokkal is lehet bizonyítani, hogy növekedik azok száma, akik a vallás felé fordulnak. Érthető, a fogoly lelke hajlamos a misztikára. Ezen senki sem tud változtatni.

X. 18.

A nagyborosnyói iskolához olyan új igazgatót neveztek ki, aki egy árva szót sem tud magyarul. Ehhez nem szükségeltetik különösebb vagy bőbeszédű magyarázatot fűzni. E tény önmagától beszél.

X. 19.

A szomszédot, aki soha senkinek nem ártott, csendes, békés ember, és életkora is hetven felett van, egy settenkedő alak késsel megszurta. Állítólag annyit mondott, hogy „Aşa trebuie!”,¹⁶⁹ és elosont. A kerítésére kikönyökölt szegény öregnek még szólni sem maradt ideje. Az orvos kellett bekötözze a poliklinikán.

X. 20.

Rendelet érkezett, hogy a bentlakásokban és a vendéglőkben a napi kenyéradag nem lehet több 15 dekanál. Éppen most vezetik be, amikor a szónoki emelvények és a sajtó hangos a mezőgazdasági forradalomban elért nagyszerű eredményektől. Soha ilyen magas terméshozamot nem értek el az ország történetében, és még új kítüntetést is alapítottak, az Új Agrárforradalom Hőse címet már adományozzák. Olyan hozamokról lehet olvasni, melyeket a világon senki nem tud felmutatni.

Az új agrárforradalom hozza az eredményeket. Amit előirányoznak, azt teljesíteni kell, még akkor is, ha mondjuk 150 ha elvetett gabona átlagtermését 100 vagy éppen 50 ha hozamának tüntetik fel. E különbségből lesz a 15 deka fejadag. Ezzel a *forradalmi szisztémával* nem lehet vitatkozni. A képzelet teremti a valóságot. Ezt még egyszer elnevezik forradalmi új materializmusnak.

X. 21.

A Slatinán mondott beszédben olvashatja, akinek erre türelme van és időt szakít [rá]: forradalmárookra van szükség minden területen, ezért a legnagyobb felelősséggel kell hozzájárulni a „forradalmi tudat fejlesztéséhez, az új forradalmárok – az új agrárforradalom forradalmárai, az új tudományos-technikai forradalom forradalmárai, a szocialista és a kommunista társadalom forradalmárai – neveléséhez is”.¹⁷⁰ Mindenütt forradalom van! A mondatokban hemzseg a forradalom és a forradalmár kifejezés. Egy új permanens forradalmi ideológia bújik elő a demagógiából. Ez az ideológia azonban megállapodik a szavakban és a primitív mondatfűzésben. Nincs gerince, csak célja: elkábítani és engedelmességre nevelni az embereket, hogy azt is elhiggyék, ami nincs. Ehhez kell és ezért lesz a „rend és fegyelem”. Ha az van, akkor úgy lehet uralkodni, ahogy akarnak. És csak azt látják, amit nekik mondanak vagy mutatnak. A jelentésüktől megfosztott szavak, bármilyen primitíven is kapcsolódnak egymáshoz, legyőzik a valóságot. Ismét azt mondom, hogy ez a *képzelet forradalmának* új és forradalmi balkáni újrafogalmazása.

¹⁶⁹ „Így kell!”

¹⁷⁰ Lásd ehhez: *Nicolae Ceauşescu elvtárs és Elena Ceauşescu elvtársnő jelenlétében ünnepelték meg Slatinán a termés napját*. Megyei Tükör, 1986. október 21., [1.] p. A cikk alatt kezdődik az Elnöki Rendelet ([1]–2. p.), mellyel az Új Agrárforradalom Hőse címet Olt megyének, az RKP Olt Megyei Bizottsága első titkárának és egyes szocialista mezőgazdasági egységeknek adományozták. De előtte október 17-én Nicolae Ceauşescut tüntették ki ezzel a címmel. Előre, 1986. október 19. 1. p.

X. 24.

II. József megkísérelte a Habsburg Birodalmat olyan központosított, rendiségellenes, a papságot az állam alá vető, a polgárságot pártoló, jól adminisztrált, egynyelvű birodalommal alakítani, mely az összes benne élő népeket magába olvasztja.

Kár, hogy nem sikerült. Akkor e térség nem balkanizálódott volna. Másfelől nem mindegy, hogy egy nép (vagy népek) hová asszimilálódnak.

X. 25.

Lemondott a belga belügyminiszter. A válságot az robbantotta ki, hogy a közigazgatásilag a flamand nyelvterülethez tartozó, de francia nyelvi többségű Fourons (flamand nevén Voeren) megválasztott polgármesterét az államtanács a flamand kisebbség követelésére elmozdította azzal, hogy flamand nyelvterületen csak az viselhet közhivatalt, aki a nyelvet tökéletesen ismeri.

A hírből ennyi is elég. Így mennek a dolgok a polgári demokráciában. Bezzeg a forradalmi munkásdemokráciában, a románok országában szintiszta magyar lakosságú községekben és városokban olyan polgármestereket és tisztviselőket neveznek ki, akik két szót nem tudnak kiejteni magyarul. Mindezt véghezviszik szándékosan, meghatározott céllal, anélkül, hogy a legkisebb ellenállásba is ütköznenek.

X. 27.

Módosították az alkotmányt. Beiktatták a referendumot.¹⁷¹ A fontosabb kérdésekben kikéri a nép véleményét. Az első ilyen alkalom novemberben lesz. Szavazni kell, hogy 5%[-ra] csökkentsék-e a katonai kiadásokat. Ez a módosítás is formális. Mert miért kell olyan országban szavazni, ahol minden ügyis előre eldöntött? S már láttunk olyan választási kerületet, melyben a választók mindenike a Vezérre adta szavazatát. A 100% csak úgy érhető el, ha a szavazás napján senki nem hal meg, nem beteg, nem utazik el, nem veszti el eszméletét, nem tartózkodik külföldön. Ez gyakorlatilag lehetetlen. S mégis volt ilyen eredmény. A külföldet akarnánk szédíteni a forradalmi munkásdemokráciának ezzel az újabb „csúcsteljesítményével”? Teljesen felesleges. A külföld amúgy is tudja, amit erről az országról tudnia kell.

X. 28.

Egy fiatal teleki leányt bestiálisan meggyilkoltak.¹⁷² A holttestét most kapták meg. Megindult a nyomozás. Amint hallatszik, a szokásos módon. Behívások, verések, ilyen meg olyan gyanúsítások. Attól tartok, hogy valakit addig fognak verni és terrorizálni, mert már ilyen nemegyszer történt, hogy azt is beismeri, amit nem követett el, s az igazi bűnöst futni hagyják. Az itteni nyomozók képtelenek ilyen ügyben szakszerűen eljárni. Valószínű, hogy egy szadista követte el a gyilkosságot.

¹⁷¹ A népszavazást lehetővé tevő alkotmánymódosításról (a 43., 63., 75. szakaszokat érintette): Előre, 1986. október 25., 2. p. Uo. közlik a Törvényt, mely szerint Románia népszavazást rendez arról, hogy 5%-kal csökkenti a fegyverzetét, a csapatállományokat és a katonai kiadásokat.

¹⁷² Orbaitelek (románul Telechia) orbaiszéki kisközség Barátos mellett, odavaló volt a lány.

X. 30.

A szívkörházban leváltották Benedek Géza igazgatót.¹⁷³ Helyébe, a románosítás irányvonalának megfelelően, egy román ajkú orvosnőt neveztek ki, akit ezelőtt egy évvel hoztak Kovásznára. A régi, tapasztalt magyar orvosokra vezető funkcióban nincs szükség. A dilettáns is jobb, ha román.

A bevezetett újabb románosítási gyakorlat az egykori zsidótörvényekre emlékeztet. Azal a különbséggel, hogy Romániában a magyarok és más nemzetiségiek kiszorítására nem hoznak külön törvényt, belső, viszonylag titkos rendelkezéseket alkalmaznak.

X. 31.

Azokra a zűrzavarokra és hisztériás tudathasadásra, melyek Közép- és Kelet-Európa országait napjainkban is jellemzik, egyféle magyarázatot lehet találni Bibó István tanulmányaiiban. Abban teljesen igaza van, hogy a zűrzavaros filozófiák féligazságai és a legotrombább politikai hazugságok csak akkor hatnak egyénekre és közösségekre, ha „nagy intenzitással átélt félelmes és félrevezető élmények hajlamossá teszik őket féligazságok és hazugságok elhívésére” (*Az európai egyensúlyról és békéről*).¹⁷⁴

Az egzisztenciális félelem mint olyan az egyik meghatározó. *Csak egyik!* Legalább ilyen meghatározó tényező az átörökített kulturális minta (különösen a balkáni népeknél), a totális rendszer átvétele, az elmaradottságban állandósuló időzavar, a hiánygazdálkodás béklyója, a korrupt uralkodó réteg.

XI. 1.

Szentgyörgyön egy Diaconu nevű történelemtanár, akit a felsőbb hatóságok gyakran szerepeltetnek mindnyájunk okítására, a magyar diákokat azzal bünteti az iskolában, hogy ugattatja és kukorékoltatja [őket].¹⁷⁵ Egy tanulóval annyi vizet itatott, hogy beteg lett tőle. Ezekért a „didaktikus” cselekedetekért semmi bántódása nem történt, továbbra is főszereplő, kitüntetett és megbecsült tagja a nacionalista kiválasztottnak. Missziós boy!

XI. 3.

Erre is csak az ortodox egyház képes. Pimen, Moszkva és minden oroszok pátriárkája Reaganhez küldött levelében elítéli az elnököt, mert nem csatlakozott a szovjet memorandumhoz.¹⁷⁶ Filaret minszki metropolita, akit Pimen jövődó utódként tartanak [számom], a „reakciós nacionalista áramlatok” támogatása miatt bírálta a Vatikánt.

¹⁷³ Dr. Benedek Géza szinte legendás hírvé szívspecialista volt, tudását mindenki elismerte, messze földről jöttek hozzá a betegek, igazi „orvos-hatalma” volt a megyének. Mindent kiharcolt intézményének, országos hírvévé tette a Tünderköly bejáratánál levő Szívkörházat. A hatalom elismertsége ellenére váratlanul leváltotta, az akkor gyakori módszer szerint: minden előzetes értesítés nélkül kijött egy bizottság, bejelentették, hogy igazgatóválasztás lesz, s hogy a párt Suceveanu Monicát javasolja e posztra. Majd megválasztották a kijelölt személyt.

¹⁷⁴ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935–1944*. I. köt. Vál., utószó: Huszár Tibor. Magvető, Budapest, 1986. 330. p.

¹⁷⁵ Diaconu Florin, történelemtanár volt az Építészeti Szaklíceumban. A történet valós. Diaconu 1989 decemberében eltűnt a városból.

¹⁷⁶ I. Pimen (Szergej Mihajlovics Izvekov) 1986 októberében Ronald Reagan, az Amerikai Egyesült Államok elnöke találkozott Mihail Gorbacsovval Reykjavíkban; az Európába telepített közepes hatótávolságú nukleáris rakéták leszereléséről tárgyaltak. Gorbacsov javasolta a nukleáris fegyverkezés néhány éven belüli radikális csökkentését, majd felszámolását, illetve a fegyverkezési verseny világszerte való kiterjesztésének tilalmát.

A pravoszláv egyház a Vatikántól nagyobb aktivitást vár, a Szovjetuniótól a meghirdetett leszerelési program támogatását sürgeti.

Ezek a levelek és nyilatkozatok, melyeket tovább lehetne sorolni, az ortodox egyházak szolgálékúségéről tanúskodnak. Ahogy húzza a nyíltan ateista állam a nótát, úgy verik össze a bokájukat. Egyben nagy történelmi tehertétel is. Mindig így volt. Az örökségtől nem tudnak szabadulni.

XI. 5.

Az őseredettel a téboly mindenütt téboly. A palesztinaiak azt állítják (egyesek közülük), hogy a kánaániaknak¹⁷⁷ a leszármazottjai. Semmibe veszik azt a történelmi tény, hogy az arabok a VII. században hódították meg a Szentföldet. Ez a kívülálló megfigyelőnek haszontalan gondolati játéknak tűnhet, de olyan történelmi tudattal rendelkező népeknél, melyek a területi jogosultságot az ősiséggel bizonyítják, egzisztenciális kérdéssé alakul. Egy régészeti tárgy, melyet a föld mélyéről kaparnak elő, politikai jelentőségű bizonyíték. A rozsdás vasból vagy a törött cserépből egyszerűen politikai tárgy lett.

XI. 6.

Kiosztották némely mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (mert nem mindenki jutott addig el) az évi járandóságot. A kapnivalót, melyet sehol sem az elvégzett munka arányában osztják, szűkös és nevetséges olyan gazdasági évben, mely a hivatalos dokumentumok szerint a legeredményesebb volt az ország történetében. Minden fecsegésnél többet megtudunk a számszerű adatokból. Egy nyugdíjasnak, amilyen anyósom is Illyefalván, egész évre adtak: 50 kg krumpli, 30 kg kukorica, 2 kg cukor. Ebből kell egész évben megélni! Íme az öregekről való gondoskodás.

Ami a hivatalos adatokat illeti, csak az igaz, ami a központ által leíratott és közzétett. A valóságnál fontosabb az, amit róla mondanak. (Amit a hazugságideológia róla kinyilatkoztat.)

XI. 8.

Érdeklődéssel olvastam Jevgenyij Jevtusenko tanító regényét: *Ahol a vadgyümölcs terem*.¹⁷⁸ Nem esztétikai élvezetet kerestem benne, mert arra illusztris írónk kevésbé alkalmas, legalábbis prózában erre alkalmatlan. Nem kétséges, hogy udvari költő, mégpedig a szovjet rendszer udvari költője. A rendszert úgy védelmezi és [úgy] emeli ki értékeit, hogy erkölcsi tanulságokat kifejező történeteket ötvöz egybe, nem mindig organikusan, ami rontja a kompozíció egységét. Leegyszerűsítve: az emberekben lakozó jó és rossz harcol egymással. A jó hősei elkövetett vétkeik vagy fogyatékoságaik ellenére is azokat az értékeket képviselik nolens volens,¹⁷⁹ melyek a szovjet rendszer aranyfedezetét jelentik, vagyis a rendszert magát. Jevtusenko kerüli a közvetlen dicséretet, magasztalást, a kultusz művelését.

¹⁷⁷ Általában Palesztina összes Izrael előtti lakosának a gyűjtőneve, eredetileg a föníciaiakkal együtt. De mivel Fönícia sohasem lett Izrael része, a „kánaániak” megnevezés az Ószövetségben rendszerint a föníciaiak beleértése nélkül használatos. Az izraelita uralom alatt is ők alkották az ország lakosságának egy részét. A kánaániakon kívül Palesztina korábbi lakosai között emlegették az emóriákat és a hettitákat, valamint más népeket is. A „kánaáni” név jelentése több helyen is „kereskedő”, ez is a kikötővárosok föníciai lakosságára utal.

¹⁷⁸ Fábrián valószínűleg az alábbi kiadást olvasta: Jevgenyij Jevtusenko: *Ahol a vadgyümölcs terem*. Regény. Fordította és a jegyzeteket készítette: Soproni András. Kriterion, Bukarest 1986. Az alapkiadás a budapesti Magvető Kiadó Világkönyvtár sorozatában jelent meg, egy évvel korábban.

¹⁷⁹ „Kénytelen-kelletlen; akarva, nem akarva; akár tetszik, akár nem”.

De mindig felsorakozik, amikor menteni kell, ami egyébként menthetetlen, mert embernyomorító anakronizmus. S ezt teszi távoli, közvetett megközelítésével, a humánus oldaláról.

Anélkül, hogy ezt az írói és magatartásmódot elfogadnánk, meg kell említenünk azt a különbséget, mely Jevtusenkót elválasztja a balkáni udvari íróktól. Ezeket az agresszív nacionalizmus, a fasisztoid ideológia hangadóivá deformálják. Gondoljunk Adrian Păunescu-ra. Még a jevtusenköi szirupos humanizmusra sem képesek, mert mindig uszítaniuk kell, rajzolgatni a mumust, a rémképeket, mely megnyeri a tömeget az udvar politikájának. S közvetlenül a vezérhez és családjához kapcsolódnak, az ő kegyeiktől függnék, bár mikor eldobhatják [őket], ahogy az Păunescuval meg is történt.¹⁸⁰ Jevtusenko független, amennyiben ő nem személyeket vagy érdekközösségeket védelmez, hanem a rendszert, ami akárhogy is, elvontság.

Az udvariasság¹⁸¹ okozza, hogy Jevtusenko prózájában egyáltalán [nem] vagy alig érződik a nagy orosz prózai hagyomány, mely meghatározóan formálja még a közepes szovjet írók írásművészetét is. Gondolok Bondarev két utolsó regényére, amit olvastam, a *Választásra* és¹⁸²

XI. 9.

Az interdiszciplináris szimpozion újabb rendezvényét ma tartották Sepsiszentgyörgyön, *Explicație și înțelegere*¹⁸³ címmel. Előadók: Călina Mare, Alexandru Boboc, Ilie Pârnu (a helyi előadó ostoba és nem számít).¹⁸⁴

Az előadások megkísérelték a tudományfilozófiai kérdéseket érinteni. De lényegében az érintés sem sikerült, összezavarták és érthetlenné tették az összecsiszított hallgatóság előtt, akik [sic!] azt sem tudták, hogy miről folyik a szó, mert erre nincs előképzettségük.

[Hogy] mi a *megértés* (ahogy a cím is mondja: *înțelegere*), nem tisztázódott, mert ehhez az ideológiát és a tudományt egymástól el kellett volna határolni. Egyébként is, a román filozófiai szövegekre jellemző az olyan álobjektivitás, mely mindent összehord és mindenre hivatkozik (most: Castorp, Popper), hogy ne vádoltathasson filozófiák és filozófusok mellőzésével. Csakhogy az ilyen kiragadott szegmentumok (erre ismét Boboc a példa) durván meghamisítják a filozófiákat, mert szándékosan kikerülik a szembesülést, a kritika vagy az elfogadás szempontjainak nyílt kimondását. Karl Popperre dőreség úgy hivatkozni a *megértés* kérdésében (e kifejezésnél maradva), hogy nem foglalkozunk a holista¹⁸⁵ elméletekről mondott kritikájával. De akkor bajba kerülne az előadó és a marxizmusból összetákolt filozófiája.

A filozófiai kukac[os]kodás csak a kukacok filozófiáját hizlalja.

¹⁸⁰ Lásd az 1984. IX. 16-i naplóbejegyzés lábjegyzetét.

¹⁸¹ Tí. az „udvar”-hoz tartozás, illetve alkalmazkodás.

¹⁸² A naplóbejegyzés itt félbeszakad.

¹⁸³ A rendezvény címe magyarul: *Magyarázat és megértés*. A naplóbejegyzés dátuma valószínűleg téves. A szimpozion – a *Tudomány és érték* című, a Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra Tanácsa és a megyei tanfelügyelőség szervezte kollokviumsorozat harmadik rendezvényét – 10-én, hétfőn tartották meg.

¹⁸⁴ Egyetemi tanárok Bukarestből és Kolozsvárról. A helyi előadó Petru George, a sepsiszentgyörgyi Olt Textilipari Liceum tanára volt.

¹⁸⁵ A holista gondolkodás azt feltételezi, hogy a társadalom egészének mozgása nem magyarázható meg az egyéni cselekedetek alapján. E szerint a társadalom több az egyének összességénél, és olyan vonásokkal bír, melyek nem redukálhatók az egyének viselkedésére. Popper ezzel szemben a módszertani individualizmust képviseli, amely elismeri pl. az osztály, nemzet stb. kategóriákat, de hangsúlyozza ezek absztrakt voltát, s hogy nem lehet őket az egyénektől elválasztani. Tehát a társadalmi viszonyok az egyéni cselekedetek eredményeiként változnak.

XI. 10.

A tegnapi szimpozionon hallottakra gondolva jutott eszembe Alexandru Boboc újabb elszólása. Csak úgy mellékesen megjegyezte, hogy olyan nagy filozófusokra, mint Kant és Hegel (vagy mások), nincs is szükség. A problémákat kollektív vállalkozásokkal lehet megközelíteni és megoldani. Szükség sincs rájuk és nem is lehetségesek.

Értem az intenciót. Szabadjára kell engedni a siserehadat, hadd garázdálkodjon a gondolatokkal a maga hamis logikája szerint. A gubancból felépül a „filozófia” tömbházépülete, melybe kiutalásra az költöztethető be, akinek kiutalják a lakrészt.

XI. 12.

A román pátriárka meglátogatta az államfőt, és kijelentette, hogy Romániában az egyházak teljes vallásszabadságnak örvendezhetnek, semmi nem gátolja őket tevékenységükben, az ortodox egyház mindenben támogatja a zseniális vezér politikáját.¹⁸⁶

Ehhez nem szükséges magyarázatot fűzni.

XI. 14.

Azt tervezik, hogy a megye középiskoláinak élére román igazgatókat neveznek ki. Ezt az oktatás elrománosítása egyik fontos feladatának tekintik. Egyben a belbiztonság kérdése is. Ezért a nagy sürgés-forgás a feltételezett ellene szólók körül.

Azzal sem törődnek, hogy az ilyen akcióikkal saját demagógiájukat is leleplezik. A sebtében összehordott ideológia szerint mindenkinek egyenlő jogai vannak, s a nemzetiségek nem mások, mint magyarul vagy németül beszélő (anyanyelvű) románok, akik mindenben támogatják a párt bölcs és okos politikáját. Ha ez így van, akkor miért rendelkezik egy született román azzal az előjoggal, hogy igazgató lehet, a nemzetiségi (a magyar anyanyelvű román) pedig [miért] nem? Elvakult gyűlöletükben senkire és semmire nem gondolnak.

XI. 17.

A sepsiszentgyörgyi nagyáruházban a magyar barackpálinkát és a vinilin¹⁸⁷ nadrágszíjat együtt árulják. Ez egészen szokatlan formája az árukapcsolásnak, amit egyébként a kereskedelmi törvények és rendelkezések tiltanak, de ezzel ebben az országban az égvilágon senki nem törődik. Nincs jog, csak érdek és rendelet.

XI. 18.

Az állatszerződések, melyeket az emberekből valósággal (terrorisztikus eszközökkel) kényszerítenek, a legnagyobb ráfizetéssel végződnek. Csak egyetlen példa: A szövetség elnöke a tavasszal 1530 lejért vett egy malacot, melyet a megkötött szerződés értelmében most 75 kg súllyal leadott az államnak, de érte mindössze 650 lejt fizettek. Több mint 100%[-os] ráfizetés. Ez mindenkivel így történik, a szerződő dolgozó reálbérének rovására.

¹⁸⁶ Teoctist pátriárka november 9-én lett az ortodox egyház feje, Iustin Moisescu pátriárka halála után.

¹⁸⁷ A linóleum (polivinil-klorid) tájnyelvi megnevezése.

XI. 20.

A nácik is belenyugodtak az átkeresztelésekbe. A gyári munkások máról holnapra ógermán szóval Gefolgsmanok,¹⁸⁸ a tőkésék Betriebs-führerek¹⁸⁹ lettek. Mintha ezzel bármi is megváltozna. A keresztelőket az a naiv hit vezérli, hogy a névadással a tárgyak vagy lények is átalakulnak szükségleteik és elképzeléseik szerint. A fasiszta típusú diktatúrának szükségük van az orwelli új nyelvre.

XI. 21.

Jól gondolta Bibó István, amikor papírra kanyarította: „Egyének és nemzetek életében pedig nincs annál szörnyűbb, mint elégtétel-kereső ellenfél kezébe jutni.”¹⁹⁰ Ezt érezzük mindennap, a nap minden órájában. De az elégtételt szedők is vágják maguk alatt a fát, mert ők sem tudnak kikecmeregni a nagyobbak és a körülmények hálójából. Egyszer majd ők is az elégtételt kereső ellenfél kezébe kerülnek. Azért ez soványka remény.

XI. 23.

Ma szavaztunk az 5%-os fegyverzetcsökkentésre.¹⁹¹ Ez a referendum is cirkusz. A papirost alá kell írni. Vajon hányan merészkedtek nevüket a Nu¹⁹² alá írni? És mi lesz velük?

S mi lesz Románia fegyverszállításaival Irakba és a harmadik világ országaiba? Lehet-e úgy akarni a békét, hogy közben fegyvereket gyártunk és szállítunk? Mindezt titokban, a lakosság tudta nélkül végzik. Miért nem tartanak erről referendumot?

XI. 24.

Mindenfelől házmotozásokról, kihallgatásokról, a megfélemlítések megannyi más módozatáról hallani. Mintha a pokol szabadult volna a szerencsétlen emberekre. Hogy vannak ezek között olyanok is, akik a korrupcióban bíznak (vagy bíztak), nem változtat a lényegen. Olyan gazdasági és politikai struktúra alakult ki, melyben mindenki korrumpálódik, kivétel nélkül. Azok is, akik ettől tudatosan távol akarnak maradni, mert környezetük magával rántja [őket] és nem tud[nak] másképpen megélni a szűkös és rideg viszonyok között.

XI. 25.

Letartóztatták Lázár Gábor orvost, mint olyan személyt, aki pénz és más juttatások fejében betegszabadságot ad gyári munkásoknak.¹⁹³ Már előljáróban rögzítenem kell, hogy Lázár a legrendesebb orvosok közé tartozik, mint ember is kifogástalan, a közösségi munkában is készségesen rendelkezésre állt a tömegszervezetek tevékenységében. Bármire megkérték, ellenetés nélkül teljesítette. Mégis őt sodorta el a balsors.

¹⁸⁸ Követők, kísérők, a kíséret tagjai. A középkori hűbéri lánc fogalomkészletéből.

¹⁸⁹ üzemevezetők

¹⁹⁰ Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. In uő: *Válogatott tanulmányok*. I. köt. Magvető, Budapest, 1986. 485. p.

¹⁹¹ Az Előre 1986. november 23-i, vasárnapi száma Ceaușescunak a bukaresti népgyűlésen mondott beszédét közli, a 25-i lapszám a Ceaușescu-házaspár szavazásáról számolt be az első oldalon, illetve a továbbiakban országos helyzetképet adott. A választás végeredményét – 100% igen –, az Előre 1986. november 26-i száma a címdoldalon közölte.

¹⁹² nem

¹⁹³ Kovásznán volt üzemorvos, a megfélemlített munkásokkal hamis nyilatkozatokat írtak ellene, s azok alapján másfél évre ítélték el. aminek felét le is ülte.

Úgy történt, hogy fölbéreltek egy kurtizánt, aki bement a rendelőbe, és dolga végeztével az asztalon hagyott egy csomagot, melyben pénz és kávé volt elhelyezve. Mire [Lázár] észrevette volna, berohant a milícia, és leleplezte a „megvesztegethető orvost”. Nyomban letartóztatták és elhurcolták. Ezt követte a szokásos házkutatás a megszokott durva, drasztikus eszközökkel és hangvétellel, emberi méltóságában is megalázva a „vétkest”.

Vajon miért éppen Lázárra esett a választás? Azért-e, hogy zsidó és eszperantista, s ezért széles körű levelezést folytatott? Erre is gondolni kell, mert most gyűjtötták fel Bukarestben a zsinagógát, és az izraeliek is elítélték az arab és zsidó „megbékítésre” tett kezdeményezést. Vagy éppen egy ilyen szerencsétlen, visszavonultan élő emberrel akarnak példát statuálni?

XI. 26.

Ma volt az iskolában az igazgatójelölésnek nevezett gyűlés. Ilyenkor összehívják a forradalmi munkásdemokrácia nevében a dolgozók közgyűlését, hogy saját soraiból kijelölje a legalkalmasabbakat. Így hangzik a hivatalos szöveg. A valóságban pont az ellenkezője történik. Már előre megszabják a kritériumokat, hogy ki lehet igazgató. A mostani változatban: csak román és nő. Mondhatunk, amit akarunk, az előre kijelölt személyek a listán maradnak.

A megyei fő[tan]felügyelő felolvasta az előre elkészített és jóváhagyott névsort. Aztán kérte a szavazatokat. Sajnos, a jelölt román és kémia szakos nő ellen nem szavaztunk eleget, mert a mocsárnak (a megalkuvóknak) nincs bátorsága. A jelöltek közül így is ki kellett volna esnie, mert a megszabott létszámon felül javasolt személyt (Aigeli Arine)¹⁹⁴ a szabályzattal ellentétben, létszámon felül vetette be a főtanfelügyelő a vezető tanács tagjai közé. Bakó Bandi engem is javasolt a vezető tanácsba, de ezt figyelemre sem méltatták. (Én nem szólhattam a saját ügyemben.) Az előírások szerint, ha többet javasolnak, akkor az nem kerül be a vezető tanácsba, aki a legkevesebb szavazatot szerzett. Ezt egyáltalán nem tartották tiszteletben. A szabálytalan eljárás ellen tiltakozókat durván ledorongolták.

Aztán minden simán folytatódott. A különvonult vezető tanács, akinek [sic!] feladata az igazgatói funkcióra a három személy jelölése, mindent elfogadott. Így Posea Mária, aki nem is nálunk tanít és nincs is joga, hogy vezető tanácsi tag legyen, felkerült a jelöltek közé, s akit ki is fognak nevezni, mert méltóztatott románnak és nőnek születni.

Amikor Bakó Bandi megkérdezte, hogy Fábíán miért nem lehet a vezető tanács tagja, a főtanfelügyelő kereken megmondotta, hogy a nála levő névsort már jóváhagyták (értsd: a megyei pártbizottság, és valószínű a biztonságiak is, mert ma ők képezik a hatalmat), és azon változtatni nem lehet, s a többit „értik az elvtársak”. Ugyanezt a főtanfelügyelő nem merészelt elmondani a közgyűlés előtt, csak a vezető tanács külön ülésén nyilatkozta ki. A közgyűlésen úgy csinált, hogy ne is hallja a nevemet.

Nem is annyira a procedúra felháborító, hanem az irányzat, mely a nemzetiségieket teljesen diszkriminálja. Lehet valaki akármilyen rátermett és felkészült, de igazgatói funkció betöltésére, ha magyar, német, zsidó vagy más nemzetiségű, nem jelölhető, mert megbízhatatlan, nem képes a feladatok teljesítésére. Csak alantas munkát végezhet. Ez iskolapéldája a nemzetiségi diszkriminációnak.

¹⁹⁴ Aigeli Arine Moldáviából települt át, kovásznai elhelyezkedése után rögtön jelölték az iskolai vezetői tanácsba. Úgyszintén jelöltek egy Török nevű – román nemzetiségű – kémia szakos hölgyet, akit előtte a tantestület nem is látott. A gyűlés célja az volt, hogy a volt magyar igazgatót, Ráduly Irmát leváltásák, illetve helyébe tegyék az ugyancsak akkor az iskolához „Jehozott” Posea Annamariát.

XI. 27.

Tovább folytatódnak a Lázár Gabi körüli bonyodalmak. A volt betegeit hallgatja ki a mi-lícia, és arra kényszeríti [őket], hogy elismerjék adakozásukat. Aki erre nem akar jószántából vállalkozni, megfenyegetik, olyan is történt, hogy sötétkamrába zárták, vagy lehúzták az ujjáról a gyűrűt és elkobozták, mert nincs belenyomva a román állam védjegye. Ily módon nem könnyű¹⁹⁵ adakozókat találni, akik ezt be is vallják.

* * *

Az iskolában mindenki felháborodott a tegnapi történetek miatt. E tekintetben nincs különbség a román vagy magyar kollégák között. Az igazságtalanság és jogtalanság mindenkit egyformán sújt. Különös elismeréssel vagyok a két fiatal román tanárnő iránt, bátrak és rendesek voltak. Milyen jó, hogy ezt is leírhatom.

XI. 29.

Az ún. „személyi kultuszban” a politikai fővezér demagogikusan annyira dicsértetik, hogy úgy jelenik meg, mint transzcendens deszpota, akinek alávetve lenni szükségszerű és kellemes, mert biztonságot nyújt. Csakhogy ezt, mivel evilági földi halandóról van szó, logikailag, észérvekkel bizonyítani nem lehet, ezért folyamodnak a kinyilatkoztatáshoz. S addig mondják csalhatatlanságát, hogy a szerencsétlen halandó kiszolgáltatottságában elveszti ellenállásra való képességét, és elfogadja a „transzcendens” akarathoz való igazodás rituáléját. Többé már nem lehet citoyen.

XI. 30.

Bibó István *A magyar demokrácia válsága, A koalíció egyensúlya, A koalíció választáson* [című] tanulmányaiban tévesen vélekedik a Szovjetunió szerepéről.¹⁹⁶ Valahogy úgy ítéli meg a helyzetet, mintha a Szovjetunió nem volna érdekelve Magyarország és a többi kelet-európai kisállam szovjetizálásában. Pedig Sztalin és a szovjet nagyhatalom a kezdet kezdetétől azon fáradozott, hogy ezekben az államokban fokozatosan felszámolja az ellenzéki pártokat és mozgalmakat. Sztalin nem is titkolta, hogy mindenik hatalom addig terjeszti ki politikai rendszerét, ameddig csapatai a háború befejezéséig eljutnak. A kommunista pártok ezt a Moszkvából meghúzott irányvonalat követték. És már létezett a minta, mely jól bevált a Baltikumban. Ha más nem, a balti államok szovjetizálása elégséges figyelmeztető lehetett volna arra, hogy mit készítenek elő. Erre még egy olyan kiváló politikai gondolkodó, mint Bibó István sem szentelt elég figyelmet.

Másutt (1947-ben) Bibó afelett zúgolódik, hogy a reakciónak a kolhoz mumusával a parasztságot sikerült szembefordítani a szocializmussal, pedig a kolhoz réme „tárgyilag komolytalan”¹⁹⁷. (Sic!). Aztán Rákosiék bemutatták, hogy tárgyilag is valóságos.

¹⁹⁵ Valójában nyilván azt akarta mondani, hogy nem nehéz.

¹⁹⁶ A tanulmányokat lásd: Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949*. Válog., utószó: Huszár Tibor. II. köt. Magvető, Budapest, 1986.

¹⁹⁷ A Nemzeti Parasztpárttól. Uo. 422. p. Bibó az eredeti szöveggörnyezetben a Parasztpárt szövetkezeti és mezőgazdasági koncepcióját fejt ki, és ebből a szempontból utasítja el a nagyüzemi, leszabályozott mezőgazdasági munkaszervezetet.

XII. 1.

A jövő évre nem tudtam megrendelni a Magyar Hírlapot és a Magyar Nemzetet, mert a katalógusból törölték a megrendelhető sajtókiadványok közül. Az ismerősöket is megpróbáltam mozgósítani, hogy hátha segíteni tudnak összeköttetések révén. De mindhiába. Egyszerűen lehetetlen. Sem tekintélyem, sem pedig befolyásom senkire sincsen.

Ennyit ér a Helsinkiben megkötött egyezmény az információk szabad cseréjére. S nem többet a testvéri szocialista országok egysége. Még egymás újságjait sem engedik be az országba.

XII. 2.

Azt kellene írnom, hogy kibírhatatlan, ha nem volna bennem ösztönös tartózkodás az ilyen kifejezésektől. A villanyt naponta többször is elveszik. Két percig van, három percig nincs. E ritmus addig folytatódik, amíg aztán órákig beszüntetik az áramszolgáltatást. E sorokat is gyertyafénynél írom.

Gyertya vagy petróleumlámpa világít a huszadik század végén. Vajon mi tanárok milyen erkölcsi alapon kérjük számon a tanulók tudását, ha a szerencsétlenségbe jutott gyermekek akadályoztatva vannak az órákra való felkészülésben? De erről nem szól a fáma. A tanügyi vezetők úgy beszélnek a tanulók felkészüléséről és felkészítéséről, mintha minden a legnagyobb rendben volna. Ilyenről, hogy órákig nincs villanyáram, hallgatni kell. Amiről pedig nem beszélünk, az nincs is.

XII. 3.

A mai állapotokra jellemző, hogy a szülészetben a petróleumlámpa világánál szülnek az anyák, a szívkörházakban pedig villanylámpa világít, amikor a betegeknek beadják az injekciókat.

Ez a civilizáció színvonala anno 1986. december.

A Mikulás, mint hajdanán, gyertyával fog érkezni. Kénytelenek vagyunk archaizálódni.

XII. 5.

Ahogy előző nap írtam, megtörtént. A Mikulás (a feleségem mikulás-ruhában) Nóri-nak¹⁹⁸ megérkezett, gyertya és a lámpa fényénél. Ahogy mostanában szokott, jószerivel minden tíz percben volt villany néhány percig, aztán a sötétség mindent beborított. Ezt követte a kétórás áramszünet.

A budapesti rádió jelentette, hogy Magyarországról mindenféle lehet egy kilogrammos csomag helyett két kg-ot küldeni, kivéve Romániát, mert itt a posta csak a régebben engedélyezett súlyban fogad csomagokat. Mintha ebben az országban nem kellene élelem, kávé, és más olyan áru, amit egyáltalán nem lehet kapni. Lehet, a vasutat kímélik, vagy a postán dolgozókat a fáradságos munkától.

XII. 6.

Leváltották a sepsiszentgyörgyi polgármestert, Orbán Árpádot.¹⁹⁹ Azzal vádolták, hogy a város főterének épületeit az Osztrák–Magyar Monarchia színeire festette. Az utasítás felül-

¹⁹⁸ Simon Emese Nóra, Fábíán Ernőné keresztlánya.

¹⁹⁹ Előbb szakszervezeti funkciókat töltött be, majd 1983–1986 között volt Sepsiszentgyörgy polgármestere és első titkára. Hivatalosan nem hangzott el a színek kérdése. A leváltás oka a városi házasságkötő terem díszes felújításának ügye volt, terv és pénzalapok nélkül, az üzemek „önkéntes” hozzájárulásával. Orbán szankcióval meg-

ről jött, a csalhatatlan Központi Bizottságtól. Természetesen az igazi ok nem ez. Mindenhová román származású polgármestereket kell tenni. Már az opportunisták és karrieristák személyek sem kellenek. Pedig ezek csontig nyalták s még nyalják most is a hatalmasok seggét.

E felszíni, döre indok, melyet azonban komolyan gondoltak, mutatja azt a mélyről fakadó erős magyarelleses gyűlöletet, mely a rezsim mindenik rendelkezését alapvetően meghatározza.

XII. 8.

A Cîntarea României²⁰⁰ keretében Hargita megye is bemutatta a kultúrműsorát. Egyetlen magyar mondat vagy műsorszám (tánc, ének) nem szerepelt e műsorban. Mintha magyarok a régi Csík és Udvarhely megyében nem is élnének. Eddig ilyent nem csináltak. Most már nem takargatják, hogy a magyar kultúrát ki akarják irtani. Elképzeléseiket a bécsi utókonferencia sem akadályozza.²⁰¹ Bécsben beszélnek, ha [egyáltalán] azt is teszik, s a nacionalista kommisszárok cselekednek.

XII. 9.

Elrendeltetett, hogy az évharmadot egy héttel, december 27-ig megnyújtják, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a tanulók a karácsonyi ünnepeket ne töltsék családjuk körében. Ez a maga nemében páratlan. Még Sztalin idején sem történt az elemi és középfokú oktatásban ilyen méretű és célzatú intézkedés.

Erről jut eszembe, hogy nemrégén tárgyalt az ortodox metropolita²⁰² az államfővel szívélyes légkörben. Vajon erről is tárgyaltak volna? A kérdés naiv, de arra kell gondolni, hogy az ortodox egyház *valamiért* szolgálalkúságában erre is képes.

Milyen más az európai kultúrába integrálódott Lengyelország. De még Magyarország is. Most olvasson az újságban, hogy [egy] karitatív egyházi rend, a Magyarok Nagyszombatja megkezdte munkáját.²⁰³

úsza, alacsonyabb beosztásba helyezték. 1989-ig a megyei tanács és a pártbizottság gazdasági osztályának aktivistája volt. 1990-ben – mint jó bukaresti kapcsolatokkal bíró, közismert személyiség – a Nemzeti Megmentési Front megyei tanácsának elnöke lett.

²⁰⁰ Magyarul: „Megéneklünk Románia”; Fábrián az országos kulturális-előadói versenymozgalmak megyei reprezentatív műsorának televíziós bemutatására utalhat. Györfly Gábor megfogalmazásában: „Megéneklünk Románia» fesztivál az előadóművészetet célozta meg; a Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra kongresszusa által 1976-ban elindított rendezvénysorozat célja a szocialista tudatformálás, a »forradalmi nevelő szellemű átítatott« előadások bemutatása volt. Tanulók, munkások, földművesek, amatőr és hivatásos művészek vettek részt az országos szintű versenyeken, amelyek tömegeket vontak be az ideológiai tartalommal telített giccs létrehozásába. A sajtó ugyanakkor folyamatosan kitért az »új ember szellemi világának gazdagságát« és »népünk alkotó géniuszt« kifejező műsorok tartalmára, a »mai valóságunkban gyökerező művek« nevelő hatására. Szintén a rituális rendezvények közé tartozott a »Daciada« sportversenyek sorozata, amely a testneveléssel ötvözte a kulturális-politikai nevelőmunkát.” *Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában*. Média-kutató, 2009. nyár http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_02_nyar/02_romania_ritualis_allamszocialista_sajtopropaganda/01.html (2010. 02. 22.)

²⁰¹ Az 1975-ös helsinki csúcsertekezleten döntöttek arról, hogy a záróokmányt érintő kérdésekről utókonferenciákat rendeznek az EBEÉ keretében. Ilyen konferenciára került sor Belgrádban (1977–1978), Madridban (1980–1983) és Bécsben (1986. november 4.–1989. január). Ez utóbbi találkozó zárónyilatkozatában az emberi jogok biztosítását, már nemzetközi kötelezettségnek tekintették és egy négylépcsős ellenőrzési folyamatot hoztak létre az EBEÉ emberi dimenziója elnevezéssel.

²⁰² Teoctist pátriárkáról (Toader Arăpașu) van szó, akit 1986. november 16-án választottak meg a Román Ortodox Egyház fejévé és 2007-ben bekövetkezett haláláig vezette egyházát. Legionárius és titkosszolgálati múltja tisztázatlan. Miközben kiszolgált a Ceaușescu-rendszert és hozzájárult a bukaresti templomok elbontásához, egyházvezetői időszaka alatt 400 új kolostor és 2000 új templom épült Romániában.

A rezsim itt nem tud mást, csak tapsoltatni és meneteltetni, jelszavakat kiabáltatni és a vezérek képeit hordoztatni. Ez nekik az ünnep. Teljes elfajulás!

XII. 10.

Az iskola igazgatósága írásban közölte, hogy többet magyar osztályokban magyar nyelven osztályfőnöki órát, politikai információt és politikai előadást tartani szigorúan tilos. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy magyar nemzetiségű tanár magyar nemzetiségű tanulókkal magyar nyelven osztályfőnöki órán nem beszélhet. Magyarán: a magyar nyelv újabb diszkriminálása, mely nemcsak a nemzetközi egyezményekkel, hanem az alkotmánnyal is ellenkezik. De Románia nem jogállam.

Apropó jogállam. Legalább száz hosszú esztendő kellene ahhoz, hogy ebből a dicső „dákogéta alapzatú” tákolmányból jogállam legyen.

XII. 11.

Nagyon szomorú hír. Meghalt Kolozsváron Irénke néni.²⁰⁴ Bejegyzem, mert kedves asszony volt, mindig náluk szálltunk meg, ha Kolozsvárra utaztunk. Többet nem fogunk a reggeli ébredés után az ágyban kávézni. És az sem lesz, ahová megszálljunk.

XII. 12.

Az ideai béke Nobel-díjas Oslóban arról értekezett, hogy 1945-ben, amikor az amerikaiak kiszabadították a lágerből, ha valaki azt mondta volna, hogy negyven év múlva is lesz fanatizmus, népek üldözése, terrorizmus, nem hitte volna el. Naiv ember, vagy annak teszi magát.²⁰⁵ Mert a jelzett időpontban, 1945 nyarán, már folyt a németek üldözése a keleti területeken, háborús bűnös névvel a homlokukon. Ez helyettesítette a Mózes-csillagot. Olyan brutalitással végezték a Szudéta-vidéken, Lengyelországban és a többi keleti országokban is, hogy a SS-legények mögött nem maradtak [el]. Erre a nyomorúságos sorsra juttatták a szlovákiai magyarokat is. Sztálin népeket internált (volgai németek, krími tatárok) Szibériába, és milliókat küldött a hadifogságba esett volt katonái közül koncentrációs táborokba.²⁰⁶ Ezek ismeretében hogy lehetséges ilyen blőd beszédet tartani?

²⁰³ November végén Magyarok Nagyasszonya Társaság néven karitatív tevékenységet végző női szerzetesrend jött létre. A társaságot Lékai László bíboros alapította a Szerzetesi Kongregáció 1986 februárjában kiadott engedélye után, 1986. április 15-én. Az alapítást a Jézus Szíve Népleányai Társasága tagjai belföldi misszióként vállalták legfőbb előjárójuk jelölése és önkéntes jelentkezés alapján. A társaság programja konkrétan az irgalmasság testi és lelki cselekedeteinek gyakorlása.

²⁰⁴ Fábíán Ernőné keresztanyjáról, Nagy Jánosnéről (Bartha Irén) van szó. A férje mozdonyvezető volt, és a kolozsvári vasúti pályaudvar közelében volt a lakásuk.

²⁰⁵ Elie Wiesel holokausztkutatóról van szó.

²⁰⁶ A szovjet törvények megtiltották a Vörös Hadsereg katonáinak a fogságba esést. Aki megadta magát, az bűncselekményt követett el, és hazatérte után felelősségre vonták dezertálásért. Voltak azonban olyanok is, akik a németek mellett harcoltak. Az 1941. 270. sz. harcparancs az összes hadifoglyot hazaárulónak nyilvánította, majd 1943. április 17-én a Legfelsőbb Tanács elrendelte, hogy nyilvánosan akasszák föl őket. De amikor megkezdődött a hadifoglyok hazatérése, a Szovjetunióban eltörölték a vonatkozó halálbüntetést, hiszen a több milliós férfi munkaerőt nem lehetett nélkülözni. (1941 végére a moszkvai csatáig hatmillió szovjet katona került német fogságba.) Így került sor a deportálásra. A Legfelsőbb Tanács 1947. május 26-i rendelete értelmében a legsúlyosabb büntetés 25 évi kényszermunka lett. A volt hadifoglyok Sztálin halála után, 1956-ban részesültek amnesztiában. A világháború után a tisztikar és a hazatérő hadifoglyok között a nemzetiségi származásuk körében újabb tisztogatásra került sor, a háború alatti megbízhatatlanságukra hivatkozva.

Az egész ünnepséggel, ahogy arról a rádióból értesültem, külsőségekben és szónokiasságban tobzódott. A nyugati politikának újabb látványos rendezvénye, amiből ismét a zsidók profitálnak. Az emberi jogokért folytatott politikai harc lassan egyenlő lesz a zsidók jogaival.

XII. 15.

Megjelent Olosz Ella könyve, a *Kézimunkázók könyve*.²⁰⁷ Jó, becsületes munka. A szorgalom és a népszerűt megvalósítása. A cenzúra, az emberi szellem likvidátorai a könyvésztől kiszedték az összes magyarországi szerzők munkáinak megnevezését, mert egy romániai magyar szerző nem hivatkozhat az anyakultúra alkotóira. Teljesen elvesztették józan eszüket, annyira gyűlölnék mindent, ami magyar.

XII. 16.

Kutyából nem lesz szalonna. A *British Enciklopédia*²⁰⁸ török nyelvű kiadásáért megrótták azokat a fordítókat, akik nem hagyták ki azt a részt, mely megemlíti, hogy a XI. században Anatóliában örmény államot alapítottak. Ez a török nacionalisták szerint gyöngíti a török nemzeti öntudatot. Vagyis a múltat újra kell írni a jelen igényei[nek] és érdekeinek megfelelően. Ez a módszer és politikai állásfoglalás annyira ismerős, hogy tovább nem érdemes vele foglalkozni. Hamisítatlanul balkáni. A peremvidék iszonyata.

XII. 17.

Ismét módosították a vakációt. Mégis ki kell adni december 20-án. Vajon a párizsi diáküntetésekől ijedtek meg?²⁰⁹ Nem tudni. Kapkodnak és kapirgálnak saját szemétdombjukon.

De betiltották télapót és a télifát. A gyerekeknek nem szabad télifát díszíteni és télapót öltöztetni. A misztikumok helyett, úgymond: forradalmi és tudományos nevelést kell végezni. Ez a sztálinizmusnál nagyobb sztálinizmus.

XII. 18.

Tüntetések Kazaksztánban.²¹⁰ Alma-Atában több napja diákzavargások bonyolítják a törékeny szovjet-ázsiai közrendet. A tüntetők boltokat, autókat gyűjtöttek fel, tiltakoztak a kazak párt legutóbbi kongresszusának határozatai ellen. A régi kazak titkár helyébe orosz nemzetiségű főtitkárt választottak meg. Gorbacsovnak annyi esze lehetett volna, hogy ilyen műhibát ne kövessen el. Egyébként jelentőségét a kazak eseményeknek még nem lehet összefoglalni. Az is lehetséges, hogy az ébredő Szovjet-Ázsia nyitánya. Erre nagy szükségünk lenne. Ha annyit érnek el, hogy kiközzentik a szovjet nemzetiségi politikát merengé-

²⁰⁷ Gazdáné Olosz Ella: *Kézimunkázók könyve*. Kriterion, Bukarest, 1986.

²⁰⁸ Encyclopaedia Britannica

²⁰⁹ 1986 novemberében és decemberében 6-700 ezer fiatal tüntetett az új jobboldali kormány tervezett felsőoktatási reformja ellen. Ennek következtében megnöttek volna az állami egyetemeken a tandíjak, illetve egyes egyetemek maguk szabályozhatták volna az intézménybe való bekerülést. A diáküntetések és annak nyomán, hogy egy diák meghalt a rendőri fellépés következtében, az oktatási miniszter lemondott, és a reformokat visszavonták.

²¹⁰ Lásd: *Rendzavarás Alma-Atában*. Népszabadság, 1986. december 19. 2. p.; *Andrej Szaharov visszatérhet Moszkvába. Tájékoztató az alma-atai rendzavarásról*. Népszabadság, 1986. december 20., 6. p. December 16-án a Kazak Kommunista Párt Központi Bizottsága nyilván lemondatta Gjinmuhamed Kunajev első titkárt – hivatalosan saját kérésére nyugdíjba ment – és Gennagyij Kolbint, az SZKP KB tagját választották meg helyette. Kolbint korábban más területeken – Grúzia, Cseljabinszk stb. – volt hivatalban.

séből, ezzel is befolyásolni tudják a szocialista országok dogmatizmusát és gyarmatosító politikáját. A nemzetiségi kérdés megoldatlansága a létező szocializmus egyik veszélyekkel telt tehertétele. A krízisbe jutott uralkodó osztály éppen saját érdekeiért nem tud racionálisan cselekedni. Akkor miért [kell] támasztani ezt az igényt az apparatcsikkokkal szemben?

XII. 19.

A Pravdában cikk jelent meg a Brezsnyev-érában elkövetett hibákról.²¹¹ Elfajították a demokratizálást, kritikát, nyilvánosságot, nem tértek rá az intenzív gazdálkodási rendszerre stb., stb. A megszokott vádak, melyeket a főtitkárok és garnitúrájuk cseréje után mindig megismételnek. Évekkel később „fedezik” fel, hogy milyen hibákat követtek el. A monolitikus, centralizált államszervezet csak ilyen mutatványokra képes. Ameddig nem lesz ellenzéke a vezetésnek, mely tevékenységét nyilvánosan fejtheti ki, ezek a cirkuszi mutatványok ismétlődni fognak. Gorbacsovnak az alapdogmákat és azok gyakorlatát kellene megváltoztatnia. De ő is annyira az apparátus embere, hogy erre alighanem képtelen. Addig a szovjet rendszer²¹² (=létező szocializmus) csak forogni fog keserű levében.

XII. 20.

Tegnap ismét felkészítettek. Mégpedig alaposan. Az ún. szünpozion a 2500 éves évfordulóról szólt,²¹³ harsányan, annyi ferdítéssel, elhallgatással és hazugsággal, hogy nehéz azt szavakkal jellemezni. Ide kellene írni és felsorolni, hogy valamelyest kifejezzük a félvezető akarat mibenvalóságát. Arra nem érdemes mondatokat pazarolni, hogy milyen tárgyi vagy más természetű tévedéseket követtek el az illusztris előadók, akik között katonatisztól pártaktivistáig és helyi nagyságig mindenki fellépett, mert az egész szóáradat hamis, politikai céloktól annyira ideologizált, hogy tárgyilagos kritikára érdemtelen. A politikai ideológia magva egy primitív mese a világtörténelem egyik legeredetibb, legrégebb civilizációt hordozó népről, akit [sic!] különösen a középkorban a körülmények szabdalnak ugyan, de az újkorban és napjainkban majdnem eléri a beteljesedést, visszatér lényegéhez. Azért *majdnem*, mert az előadók azt is érzékeltették, hogy az igazi nemzeti beteljesedés akkor lenne teljes, ha a független, szuverén és el nem kötelezett állam kiterjedése a Dnyesztertől a Tiszáig terjedne. [sic!] A gonoszok (vezérszerepben: magyarok és oroszok) azonban nem nyughatnak, unos-untalan, alaptalanul és rossz szándékkal háborgatni merik a megtestsült jószág nyugalalmát, építő kedvét, mely csodákra és példaadásra képes a világ népei előtt. Így e történeti mese.

Az előadók között volt egy fiatal katonatiszt, aki szerint, mert olvasta Pascut, még Szent István is keverék, az anya ortodox román volt, a székelyek mindig a nagy Románia megvalósításáért harcoltak, 1918-ban magyarok, szászok, cigányok egyaránt kifejezték az egyesü-

²¹¹ Lásd: *Leonyid Brezsnyev életútjáról. A Pravda megemlékezése*. Népszabadság, 1986. december 20., 6. p. Az itt ismertetett Pravda-cikk 19-én, Brezsnyev születésének nyolcvanadik évfordulóján jelent meg.

²¹² Fábrián itt valószínűleg tanácsrendszer értelemben használja a kifejezést.

²¹³ Lásd: *Népünk évezredes harca a szabadságért és függetlenségért, ama jognak szentesítéséért, hogy szabadon éljen az ősi földön*. Megyei Tükör, 1985. december 20., [1.]; 3. p. 19-én került sor a szimpóziumra az Ideológiai és Politikai-Nevelési Tevékenység Megyei Kabinetjének Aulájában. Szervezői a Politikai Nevelés és Szocialista Művelődés Megyei Tanácsa és a román hadtörténeti komisszió Kovászna megyei fiókja. A rendezvény a géta dákok szabadságért és függetlenségért vívott harcának állítólagos 2500 évvel ezelőtti első írásos említésének tiszteletére rendezett politikai-nevelői megnyilvánulások sorába illeszkedett.

lés iránti óhajukat, Románia csak véletlenül sodródott Hitler oldalára.²¹⁴ Ezt – mármint e sodródást – egy másik szónok is megerősítette, mert ugye, Antonescu nem is tudott a német csapatok Romániába jöveteléről (1940 őszén), akkor éppen Sinaián szítt. Ilyen természetű a történeti mese „bizonyító anyaga”. Aki ezt elhiszi, arról nem tudom, mit mondjak.

A tudathasadásos állapotban nincs, mert nem is lehet *partnerség és párbeszéd*. Még az ideológia is militarizálódik. Ezért a sok katonatiszt az előadók között.

Ui. Olyan is elhangzott, hogy a dákok a filozófiában egyenrangúak voltak a görögökkel. Sem dák írás, sem dák filozófiai szöveg [nincs], de a kinyilatkoztatás elhangzik, s ez a fontos.

Ezt az egész cirkuszt kifejezi [a transzparens szövege], mely alatt az egykori vármegyeháza dísztermeiben hidegben gubbasztottunk. „Lupta milenară a poporului nostru pentru libertate și neatîrnare, pentru consfințirea dreptului de a trăi liber în vatra strămoșească.”²¹⁵

XII. 21.

A rádió hírei: diáktüntetések Sanghajban, az oktatás reformja ellen tiltakoznak, és követelik az ország demokratizálását. A hatóságok eddig nem bántották a tüntetőket. Megengedték Szaharovnak, hogy visszatérjen Moszkvába.²¹⁶ A tatár polgárjogi mozgalom egyik vezetőjét, aki követelte a tatárok visszatelepítését a Krím félszigetre, kiengedték a koncentrációs táborból. Mondhatni, hogy mind jó hírek. Enyhülés lenne? Ezzel azonban még várjunk. Mit fognak tenni ez után[?]

Egy más természetű hír. Cseres Tibor lett a Magyar Írószövetség elnöke. Az írók győztek a hatalommal folytatott harcban.²¹⁷

XII. 22.

A török származású bolgár súlyemelő, akinek nevét Salamanovra változtatták (a Világkupa nyertese), úgy döntött, hogy nem tér vissza olyan országba, ahol a törököket brutálisan üldözik.²¹⁸ A bolgár hírügynökség, ahogy az lenni szokott, hazudik. Ugyanis azt kürtöli, hogy Salamanov elleni szervezett akcióról van szó. A gyalázatos nacionalisták nem akarják még önmaguk előtt sem beismerni, hogy egy jóérezésű nemzetiségi sportoló önmagától, minden befolyás nélkül hozhat Salamanovéhoz hasonló vagy azzal egyező döntést. Nem

²¹⁴ A hivatkozott cikkből arra következtethetünk, hogy két katonatiszt vett részt a rendezvényen: Mihai Zahariade, a fővárosi Hadtörténeti és -elméleti Központ kutatója (előadása címe: *Ősiség és folyamatosság a Kárpát-duna-pontuszi területen*) és Mircea Dungaru kutató ugyanazon intézményből (*A nemzeti egység és függetlenség nagyszerű eszményeinek állandósága a román nép történetében*).

²¹⁵ Magyarul lásd az eggyel előbbi jegyzetben a Megyei Tükör híradásának címeként.

²¹⁶ Tudniillik a kijelölt lakhelyről, Gorkijból. A hír előtt két nappal lakásukba visszaszerelték a telefont, hogy Gorbacsov ezen keresztül személyesen jelenthesse be a visszatérés engedélyezését. Majd a New York Times ezen keresztül készíthetett vele interjút. SZER OszK MF 1986. december 21., 2140., 2144–2145. p. Kínáról uo. 2142–2143. p.

²¹⁷ A Magyar Írószövetség a nyolcvanas években tartott közgyűlésein, 1981-ben és 1986-ban már nyíltan ellenzéki vélemények hangzottak el a hivatalos kultúrpolitikával s általában a működő rendszerrel szemben, vállalva a nyílt konfrontációt is. Az 1986-os közgyűlésen Cseres Tibort választják az Írószövetség elnökévé. Cseres epikus műveiben többek között a XX. századi magyar történeti felelősséggel, a közép-európai népek e századbeli viszonyával, az erdélyi és a moldvai magyarság történetével, sérelmeivel is foglalkozott.

²¹⁸ Naim Süleymanoglu-ról van szó (1967). Első nagy sikereit bolgárként, Salamanovként, Szulejmanovként aratta. Két világbajnoki arany megszerzése után az 1986-os sydneyi Világkupa zárófogadásán tűnt el. Ezt követően a szülői olimpián indult, amelyet megnyert.

elégelheti meg, hogy népével brutálisan bánnak, névváltoztatásra kényszerítik, bezárják iskoláikat, akadályozzák szabad nevelésgyakorlatukat? A börtönnel vagy koncentrációs táborral szemben senki nem lehet lojális.

XII. 24.

Karácsonyeste. A szeretet legmeghittebb órája kell legyen. Sötétben ülünk. Legalább két órája nincs villany. Majd hirtelen visszaadják. De újra elveszik. Így játszik velünk az ateista állam, hogy móresre tanítson. Mert tulajdonképpen csak az Állam és istenné szentelt Vezére létezik mindenki és mindenek felett. Böles és megszívle[lend]ő dolgokról ezen az estén sem tudok írni. Nem vagyok erre hangolódva. Érzem nyomorúságunk rettenetét.

Hol vannak azok a gyermekkori karácsonyesték, amikor énekesek, betlehemesek jártak. Ének szólt és vigalom töltötte be az estét. Menthetetlenül elszakadtunk és elszakítottak önmagunktól. A prózaiság maradt a Heródes fogdmegjeinek ördögi vigyorával.

XII. 25.

A Szeretet ünnepe. Most a szeretetről kellene írni szép és magasztos mondatokat. De nem tudok. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. A felebarátot a szó nemes értelmében nemcsak lehet, hanem kell is szeretni. Ez feltétlen erkölcsi parancs. Az ellenséget azonban, aki kitépi nyelvedet, csak akkor szeretheted, ha megfosztod gonoszságától. Mert aki velünk szemben nem könyörül, azt mi sem ölelhetjük a keblünkre, mert belénk szúrja a tört. Ezek egyáltalán nem karácsonyi gondolatok. A Karácsony csak akkor lesz és lehet a szeretetben megtisztulás ünnepe, ha mindenki átérzi a közös emberi sors tragikumát. Addig erőgyűjtés a gonosz ellen. Mércénk, aminek cselekedeteinket alárendeljük, az egyetemes emberi értékeket.²¹⁹ Az emberségben Krisztus.

Az új Heródesekkel nincs, mert nem lehet kiegyezést kötni.

XII. 26.

Nem tudni (ki tudhatná?), hogy hányadszor íródik le azon értékítélet Lukács evangélistáról, hogy a Biblia legművészebb írója. Most frissiben (s ezt is ki tudja, hányadszor) belső kényszert érzek megisméltésére. S nemcsak *Lukács evangéliumára* gondolok, hanem az *Apostolok Cselekedeteire* is, nemcsak azért, mert az apostoli korig visszanyúló hagyomány őt tartja a rész szerzőjének. A stílusán, a megjelenítésének módján is érzik a szerzőség. Az ókori irodalom egyik legnagyobb írója volt ez a görög orvos, aki triviális foglalkozását elhagyva a filozófia és a művészet szolgálatába állt. Ezt vallásosabban úgy is mondhatnám: Krisztus követője és megírója lett. A két kifejezés között csak látszólag van értelmezési különbség. Krisztus maga a filozófia. Akárcsak Szókratész, bölcs életével, magatartásával, a világ másképpeni láttatásával szellemült eszmévé. S ennek művészi kifejezője Lukács evangélista.

A filozófia és a művészet egységéért lehetett az *Apostolok Cselekedetei* az Egyház leghatásosabb apológiája.

XII. 27.

Az előző napi fejtegetést folytatva, mert karácsony másodnapján nem akartam az *ünnepet* a világ rémitő bajaival megtörni. Ennyire vagyok vallásos.

²¹⁹ Bizonytalan olvasat.

Évezredekig érvényes apológiát csak Lukács hitével, meggyőződésével és művészi erejével lehet írni. Ehhez eszmei tisztaság szükséges, melyet az erkölcsiség emel példává. Minden másfajta apológia elveszti kisugárzását, szétfolyik, mint vederből kiöntött víz. Marxban és Engelsben, de a korai munkásmozgalom teoretikusaiban és vezetőiben is volt valami a bibliai hagyományból, képesek voltak áldozatot hozni, ha kellett, szenvedni, okosan érveltek, s főleg még nem uralkodtak. A marxizmus és a munkásmozgalom akkor szenvedte el a legnagyobb, és ki tudja, talán döntő vereségét, amikor uralomra került. A társadalom organikus szervezését uralmi rendszerre degradálta. A legsilányabb emberfaját termelte ki, a kádert, az apparatcsikot, aki más a hierarchián és saját karrierjén kívül nem ismer. A *különös embert*, ahogy Sztalin őket nevezte.

E különös emberek Heródes késői bérencei. Ez a minősítés állandó, bosszúból, aprószentek napján.²²⁰

Az ünnepeken hallottam egy ilyen különös ember heródesi tetteiről. A bútór- és lemezgyár igazgatója (Domucz), aki mint egykori belügyes tiszt érti a módját, azokat a „vallomást” tett dolgozókat gyötri, akiket a milícia erre kényszerített. Lázár Gabi ellen „vallomások” kellett, s azt kiverték a dolgozókból.²²¹ Most féltő, hogy lesz olyan, aki a bíróságon visszavonja nyilatkozatát. Ebben segít a munkásigazgató! Sorraszedi és fenyegeti őket, hogy elrettentse ettől a cselekedettől. Az sem érdektelen, hogy kik ezek a dolgozók. Az igazgató elvtárs által betelepített moldvaiak (azaz gyarmatosítók). A jó káder különös ember, betelepít, majd tanúkat (feljelentőket) toboroz, aztán megfenyegeti őket, ez azonban nem egy kivételes, csak itt megtörtént esemény, ehhez hasonlót mindig és mindenütt találni, mert ilyen a különös ember és rendszere.

Az ilyen „rendről” apológiát írni nem lehet. Egyetlen eszköz, amivel védeni lehet a védhetlent: a demagógia és a szuronyok.

XII. 31.

Az 1986-os év utolsó napján Flaubert Konstantinápolyból írott sorai jutnak eszembe: „Táncolunk, nem is vulkán tetején, hanem egy latrina deszkáján, mely meglehetősen korhadt már.”²²² E táncot lejtettük egész évben; ha előérzetem nem csal, 1987-ben a korhadt deszka beszakad, és belefulladásunk saját ürülekeink tömegébe. Ezt érdemeljük.

²²⁰ Ezen a napon, december 28-án a Krisztus születésekor Heródes által megöletett betlehemi kisgyermekre, az aprószentekre emlékeznek.

²²¹ Lásd az 1986. XI. 25-i naplóbejegyzést és jegyzetét. Domuţ Ionról van szó, nincs tudomásunk arról, hogy belügyi tiszt lett volna.

²²² Lásd az 1986. VII. 20-i bejegyzés jegyzetében.

I. 4.

Eltelték az év első napjai. E szűkös világban is bőséges eledellel és nagyon sok borral. Egyhangúság és unalom.

A terveimről is gondolkoztam. Miről lehetne és kellene írni? Már régen forgatom eszemben egy nagyobb lélegzetű esszének a tervét arról, hogy miért nem lehet a kisebbségi élet (lét) teljes értékű élet? Most úgy érzem, hogy hozzá kell kezdeni. Erről igazából csak a mindennapok szorongatottságában lehet gondolkodni és írni, amikor érzed, hogy megfosztanak tehetőségedtől, lehetőségedtől, mozgásszabadságodtól, mindentől, ami emberré tesz. A kisebbségi életet csak a koncentrációs táborokhoz lehet hasonlítani, ahol minden azért van és történik, hogy megsemmisítsenek. Ezt nem lehet tagadni, még akkor sem, ha a humánus a mi oldalunkon van. De ez nem kényszeríthet passzivitásra.

I. 5.

Megnéztem az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* tv-filmváltozatát.¹ Kitűnő film, jó rendezés, minden mondása időszerű. A Kálvin-drámával² Sütő legértékesebb alkotása. Ezt akkor is el kell ismerni, ha Sütőt mint embert nem szeretem.

Sütő most is gyáva, visszahúzódik, közéletisége nullára redukálódik. A gyermekeit kimekítette Magyarországra. Még arra sem képes, hogy azokkal szóba álljon, akik néhány mondatot akarnak vele váltani. Elég sokáig vadászott az apparatcsik népséggel, hogy a megalkuvást (mert ez is az!) megtanulja.

Az utóbbi időben íróilag sem tudott a Lócsiszárhoz hasonló alkotást létrehozni. Az *Advent a Hargitán* Tamási-utánezet.

I. 6.

A *Férfimunka* című könyvéért úgy éreztem, hogy Balogh Edgárt üdvözlőnk kell. Szép válasz is érkezett: „Őrizd meg – írja az öregúr – alkotókedvedet, sokat várunk Tőled” – mind szép, csak a lehetőségek és a közlés hiányzik. Mert sem itt, sem pedig Magyarországon nem közölnek. Még az információtól is el vagyok zárva. Börtönben élek, amolyan új börtönben, ahol a cél a likvidálás. Annak idején Rákosi Mátyás Szegeden a Csillagban olvashatta a *Tanút*.³ Én 1987-ben a pénzemért sem tudok előfizetni külföldi könyvekre és folyóiratokra, s amit küldenek (nagy ritkán!) az inkvizítorok elkobozzák.

I. 7.

Újra értekezünk Kézdivásárhelyen. Az ún. tanácskozásnak a nevelőmunkát kellett volna elemeznie. Órákon keresztül folyt a szó. A dagályos mondatokba és idézetekbe fulladt a nevelőmunka. Kár, hogy nem filmezte valaki, mint elrettentő példát fel lehetne használni az utókor okulására.

¹ Rendezte Zsurzs Éva, 1985, 107 perc, Kolhaas Mihály szerepét Juhász Jácint játszotta.

² A *Csillag a máglyán* című drámáról van szó.

³ Utalás a szegedi Csillag börtönre. A *Tanú* Németh László egyszemélyes folyóirata volt, 1932 és 1936 között jelent meg.

Hazafelé a vonaton együtt utaztunk egy magyar nemzetiségű katonatiszttel, aki előírásosan, szépen, gondozottan viselte a román állam egyenruháját. Amikor egy részeg cigány katonát rendreutasított, megkapta a magáét. A katona ugyanis kifejtette, hogy ne beszéljen a vonaton magyarul. Hiába dühöngött, nem volt mit csináljon. Alig tudtuk megvigasztalni a velünk magyarul beszélő, jó ismerős katonatisztet. Felettesei, ha jelenti, úgyis a részeg katonának adtak volna igazat.

I. 9.

Mindenféle rombolják a városok régi épületeit, tereit és utcáit. Brassóban lebontják a régi Hosszú utcát, Kolozsvárt már teljesen tönkretették a lebontásokkal és beépítésekkel. Mindent el akarnak tüntetni, ami a múltra emlékeztet. A *blokk* a teljes jelenidejűség – zárt rendszerével és ellenőrizhetőségével. Egyhangúsága a képzelet szárnyaltatására sem alkalmas. A blokk celláiból olyan történelemre gondolhatsz, amilyenre akarsz. Ennek csak egy akadálya van, amit semlegesíteni nem lehet, a jelenidejűség. Mindig a manipulált jelen kerül a múltba. Ehhez nem kellene tárgyi emlékek.

I. 10.

A Pravda-cikkek bírálják a kazaksztáni nacionalistákat. Most sem azok tévedtek, akik oroszokat visznek a kazakok nyakára, hanem azok, akik az igazságtalanságok és a jogtalanságok ellen szólni merészelnék. Az egyik cikk kifejti, hogy az össz-szövetségi érdekek elé nem szabad helyezni a tagköztársaságok érdekeit. Csakhogy az össz-szövetségi érdekek gyarmatosítási érdekek. Ezt a nacionalistáknak bélyegzett kazakok jól tudják, mert mindennap tapasztalniuk kell, hogy kiforgatják [őket] nemzetiségi mivoltukból. Gorbacsov megpróbált a feszültségen azzal enyhíteni, hogy lecserélte az orosz másodtitkárt, és egy kazakot nevezett ki helyére. De ezzel nem oldódott meg a probléma. Gorbacsovnak a nemzeti-ségi politikát is meg kell változtatnia, ha reformpolitikáját komolyan gondolja.

I. 11.

Ma névnapot tartunk. Eszünk, iszunk és beszélgetünk. Kicseréljük gondolatainkat. Ez kizöckent a mindennapok megszokottságából. Erre is szükség van. Legalább így is találkozunk egymással. E szűk összejöveteleknek jelentősége mostani helyzetünkben tagadhatatlan.

I. 13.

Megtörtént az iskolában az igazgatócsere. Egy román nőt, Posea Mariát helyezték az igazgatói székbe. E nőnek egyetlen érdeme román és nő volta. Egyébként egyáltalán nem felel meg a törvények és rendelkezések előírásainak, nem titulár⁴ az iskolánál, nincs fokozati vizsgája, és a jelölésnél nem kapta meg a szükséges szavazatokat. Mégis mellette döntöttek. A líceumokhoz csak román nemzetiségűeket neveznek ki! Különösebben nem kell bizonyítani, hogy az eljárás az egykori szégyenteljes zsidótörvényekre emlékeztet.

A beiktató gyűlésen nem vettem részt.

⁴ véglegesített

I. 14.

A sepsiszentgyörgyi színháznál megalakították a román tagozatot. A színház neve is megváltozott, az Állami Magyar Színházat Sepsiszentgyörgyi Városi Színházra keresztelték. A román tagozat létesítését a megyei első titkár személyesen kérte. Nem is annyira a minisztérium szorgalmazta létesítését, hanem a megyei korifeusok. Ezzel akarnak a szerencsétlenek maguknak „érdemeket” szerezni. Arra egyáltalán nem gondolnak e gazdasági nyomorban és csődtömegben, hogy a tagozat létesítése Sepsiszentgyörgyön gazdasági ráfizetés. Annak a néhány száz román érdeklődőnek kulturális igényeit a brassói színház jól ki tudta volna elégíteni szervezett vendéjátékkal.

I. 16.

Ma fejtágitót tartottak Szentgyörgyön.⁵ Téma: az ateista világnézet és nevelés. A teljesen jelentéktelen ún. szümpozionnak mondhatni egyetlen „eseménye”, hogy a prop. titkár és az egyik előadó Mircea Eliadét az ateisták közé sorolta, legalábbis ilyen értelemben hivatkozott a vallásos gondolkodóra. Ez éppen olyan, mintha az oroszok Nyikolaj Bergyajevet besorolnák az ateista propagandájuk anyagába. Csakhogy az oroszok ilyent nem tesznek. Szilárdabbak az elvi alapok. Romániában házi használatra, megyei szinten megteszik. Ha valaki románnak született, akkor az ő oldalukon áll.

Egy másik okos azt bizonygatta, hogy Eminescu verseiben felismerte és kifejezte az einsteini relativitáselmélet alaptételeit. Ehhez megjegyzést fűzni nem érdemes. De mint tényt és körjelzőt le kell jegyezni.

I. 17.

A lakodalomban hallottam, hogy központi rendelkezéssel betiltották a személygépkocsik közlekedését. Függetlenül [attól], hogy hull-e a hó, van-e vihar (nem hull és nincs vihar!), ha kinyilvánítják némely személy véleményét az időjárásról, akkor minden a szerint átalakul! És az is betiltatik, hogy másképpen lássuk a valóságot.

Van-e ennél totalitáriusabb rend?

Ez a lakodalom is függvénye e rendnek. Akármennyit iszunk és táncolunk.

I. 19.

Ami csak Romániában történhet meg.

Egy fiatal anya Kézdivásárhelyen elment, hogy kivegye az élelmiszerjegyre járandóságát, s amire hazaért, két gyermeke magára gyújtotta a házat, és a füstben megfulladtak. A sorban állás áldozatai.

A postán ellopták a csomagot, amiben egy fél kg kávé és három tábla csokoládét küldtek Rékának és Zoltánnak.⁶ Senkit felelősségre nem vonnak, hanem kifizetik a feladványra írt értéket. A tolvaj így is jól jár. Ki ne fizetne 300 lej egy fél kg kávéért és a csokoládéért, amikor a feketepiaci ár 1600-1700 lej?

⁵ Lásd a Megyei Tükör 1987. január 17-i számának első oldalán közölt cikket. A „fejtágitó”-t, azaz „a tudományos-materialista, a forradalmi-humanista” nevelésről szóló tudományos ülészakot a Politikai Nevelés és Szocialista Művelődés Megyei Tanácsa és a KISZ Kovászna Megyei Bizottsága szervezte. A tematika: A tudományos-materialista, forradalmi-humanista nevelés szerepe az ifjúság, az összes dolgozók szocialista öntudatának alakításában.

⁶ Fábrián Brassóban élő húga gyerekeinek, Lőrincz Rékának és Zoltánnak.

Aki nem hajlandó terményre vagy háziállatra szerződést kötni, [annak] nem adnak élel-miszerjegyet, függetlenül attól, hogy foglalkozik-e mellékgazdálkodással vagy nem. Éhezte-téssel kényszerítik arra, hogy olyan szerződést kössön, amire ráfizet. Marx azt írta volt, hogy a kapitalizmus fegyelme az éhség fegyelme.

A villanykorlátozás fokozódik. Naponta órákig nincs villany, kénytelenek vagyunk sötét-ben ülni. A falusiaknak még petróleumot sem biztosítanak. Azt mondják, az újabb határo-zat értelmében a falvaktól egész tavaszig teljesen elveszik a villanyt.

I. 20.

Ma nálunk járt a körzeti milicista, ellenőrizte, hogy az írógép megvan-e, és milyen he-lyen tartjuk. Az előírások szerint bezárva kell tartani. Február elsejéig az írógéppel jelent-kezni kell a milícián, el kell készíteni a szokásos szöveggépelést három példányban. A mili-cista arra is felhívta a figyelmet, hogy külön nyilvántartót kell vezetni, pontosan feltüntetve az esetleges javítások időpontját és helyét.

I. 22.

Szentgyörgyre utaztam. Az autóbusszal az esti órákban érkeztem a városba. Teljes sötét-ség, ugyanis áramszünet van. A Szemerja negyedben alig látni valamit, kész kinszenvedés megtalálni a tömbházat és felmenni a lépcsőházban az emeletre. A tíz[emeletes] vagy ma-gasabb épületekben ez is lehetetlen. Amikor nagy későre visszaadták az áramot, merész el-határozással nekivágtam a kilencedik emeletnek, szerencsétlenségemre azonban az áram nagyon gyenge [volt], és a lift a hatodik emelet felé elakadt. Egy fél órát döngettem, amíg kiszabadítottak a ketreből. A negyedőrai út az állomástól a kilencedik emeletig majdnem két órát tartott.

Döbbenetes látvány a sötétbe burkolt város. Mintha háború volna, és rejtőzködni kelle-ne a sötétben. Békeidőben háborús állapotok, s közben amúgy harsogtatják a „nagyszerű” gazdasági eredményeket, a civilizáció fejlesztésében elért megvalósításokat.

I. 23.

Hargita megyében leváltották Szász Józsefet, a megyei pártbizottság első titkárát.⁷ He-lyébe egy románát neveztek ki. Szászt pedig áthelyezték Krassó-Szörény megyébe, hasonló beosztásba. Még a megalkuvók és kiszolgálók sem jók, ha azok magyarok. Feltételezik, hogy a környezet engedményekre kényszerítené őket. Tévednek, mert ezek az apparatcsikok mindent végrehajtanak, még a szemük sem rebben a diszkrimináló intézkedések végrehaj-tásakor. Kovászna megye dicső titkára (egyébként Szász neveltje)⁸ maga kérte, hogy Szentgyörgyön a színháznál román tagozat létesüljön. De most rajta a sor. Ő is repülni fog valahová. Meggyőződésem, hogy ezért is hálás lesz, mert létük értelme az apparátus. E nél-

⁷ Szász József (1932, Bonchida) 1959-ben a moszkvai Komszomol iskolában tanult, majd a bukaresti Ștefan Gheorghiu Politikai Főiskolán. 1965–1968 között a Brassó tartományi pártbizottság szervezési osztályán dolgo-zott, majd 1968–1971 között a KB területi instruktora volt, ezt követően 1972–1979 között a KB póttagja, 1979–1989 között pedig a KB tagja és a VB póttagja.

⁸ Rab István (1939, Négyfalu) a megyei néptanács végrehajtó bizottságának elnöke és a megyei pártbizottság első titkára is volt. A hatvanas években a brassói KISZ-ben töltött be különböző funkciókat. 1969–1973 között a Kovásznai megyei KISZ-szervezet első titkára. 1973–1976 között a Brassói Lapok főszerkesztője, 1980–1982-ben Kovászna megyei propagandaosztály titkára és a megyei VB alelnöke. 1982–1989 között a Kovászna megyei pártbizottság első titkára, 1984–1989 között a KB tagja.

kül senkik és semmik. Nem is akarnak *valakik* lenni. Ha akarná[na]k, szembe kellene forduljanak az anyaszervezetükkel, mely funkcióba csókolta őket, és gondoskodik róluk. A megaláztatást nem érzékelik.

I. 24.

Most olvasom Benedetto Croce írásait *A történelem fogalmáról*.⁹ Amit ír a szabadságról, a történelemről mint a szabadság történetéről és a moralitásról, semmivel sem több annál, amit Madách a *Tragédiában* már megfogalmazott.

Még Hegel bírálatában is kimutathatók a találkozási pontok.

Most látom, hogy mennyire nem ismerik Madácht, és sajnálom, hogy könyvterjedelmű Madách-tanulmányomat nem tudom megjelentetni.

I. 30.

A marxista közírók és filozófusok (pl. Lukács) annyira magasztalt jakobinus demokratizmusát, a sans-culotte-ok¹⁰ plebejus utópizmusát, mely úgymond szétfeszítette a formális szabadság és egyenlőség korlátait, ha kiegészítjük az „egyenlőtlen fejlődés” gondolatával, mely szerint lehetséges, hogy egy ország egyszerre legfejlettebb (forradalmi tudat) és legelmaradottabb is legyen (gazdaságilag), és a jakobinus gyakorlat megsemmisítésével,¹¹ eljuttunk a Pol Pot-rezsim vagy Mao Ce-tung szocialista eszmei paradicsomába.

II. 1.

A *Flacarában* arról cikkeznek, hogy tévedett Tacitus mester, amikor a dákok jellemzésénél a „mindig megbízhatatlan” jelzői szerkezetet használta. Hogy vetemedhetett arra, hogy a legeszebb és legvitézebb népről ilyent írjon? A késői újságíró jobban tudja, mint a kortárs vagy a több információt birtokló antik történetíró? Jobban, mert áthatja a forradalmi szellem, mely nemcsak az elmét élesíti, hanem az érzékeket is megtisztítja.

II. 2.

A diktatúra az ún. szocialista vívmányokat rendre visszavonja. A folyamat felgyorsult. Fizetni kell a gyógyszerért, laboratóriumi vizsgálatokért, kórházi ellátásért, napközi otthonért, az iskolákban az orvoslást megszüntették, az iskolai nővéreket likvidálták (ez a jó szó). Mindezen új kiadásokat, mikor az életszínvonalat mindenki ámulatára kiszámítják (ami természetesen állandóan növekedik), egyáltalán nem veszik figyelembe. Ezt a smecheriát¹² (ez megint jó szó) azzal álcázzák, hogy Nyugaton is csökkentik a szociális kiadásokat. Kucsera elvtársék¹³ a kapitalistáktól is tanulnak a dolgozók kárára, akiknek nevében uralkodnak.

⁹ Benedetto Croce: *A történelem fogalma. (Válogatás Croce írásaiból.)* Szerkesztette, az összekötő részeket és a bevezetést írta: Alfredo Parente. Fordította Fehér M. István. Magyar Filozófiai Szemle, 1985. 3–4. sz. 475–582. p.

¹⁰ Az 1798–1793 közti években a párizsi forradalmi mozgalmak tömegbázisát alkotó párizsi kisemberek („tértnadrág nélküliek”) radikális csoportjainak követeléseiről van szó.

¹¹ Fábrián itt az ellenség megsemmisítésének a jakobinusokhoz társított módszerére, gyakorlatára utal.

¹² ügyeskedést

¹³ Utalás a pártbürokrátákra. Eredete Hágy Gyula: *Miért nem szeretem?* (Irodalmi Újság, 1956. október 6.) című írására vezethető vissza, amelyben szigorúan bírálta a kommunista pártbürokráciát. Az eredeti szöveget lásd még http://server2001.rev.hu/msite/msite_display_otherdoc_tanulmany_doc.asp?id=1067&docid=18&order=1

II. 3.

Lukács György filozófiájának egyik okos részeredménye a kontinuitásról és diszkontinuitásról mondtak. (Az egész rendszer dogmatikus és balos, de ez nem zárja ki a részeredményt.) Lenin – szerinte – mindenkor a diszkontinuitás elemeit hangsúlyozta, így például diszkontinuitást látott a hadikommunizmus és a NEP¹⁴ között. A sztálinizmus és a poszt-sztálinizmus nem tud folyamatosan átfejlődni ellenkezőjébe. Teljes szakításra van szükség (complete rupturei).¹⁵ De ez nem hozható összhangba az „alapként: nem ellenzék, hanem reform” öndefiniáló állásponttal.

Mindenképpen fontos, hogy a szakítás következetes és gyökeres legyen. Diszkontinuitás szükségeltetik. A gazdasági reformok radikális politikai változtatások nélkül nem hoznak kellő eredményeket. Az egész gazdasági-politikai struktúrát át kell alakítani. Vajon Gorbacsov híve-e a lenini, lukácsi diszkontinuitásnak?

Ahol még léteznek a sztálini epigonok, a teljes tagadással kell ellenük küzdeni. Semmilyen kompromisszumot kötni nem lehet.

II. 5.

Ma az egyik osztályban arról beszéltem, hogy az ország szocialista iparosítása keretében a falvakat is villamosították. Addig nem volt villamosáram-világítás, de forradalmi vívmányként kigyúltak – ahogy akkor mondtuk – Iljics lámpái. Az egyik tanuló megjegyezte: „Most sincs, csak drótok.” Mit lehet erre mondani? Semmit. Ugyanilyen fogadtatásban részesült az a közlésem, hogy 1986-ban 28 millió tonna gabonát termelt az ország. (Ez a szám szerepel a hivatalos statisztikában.) Ami az ország történetének legkiemelkedőbb eredménye. Erre megkérdezték: „Akkor miért van szükség élelmiszerjegyekre?” A racionális táplálkozásra hivatkozást kinevették.

Egy adalék: a múlt hónapra (január) fejenként fél kg lisztet osztottak.

II. 6.

A városok és falvak szisztematizálásáról gyűlést tartottunk.¹⁶ Közölték, hogy Kovásznán 325 lakóépület lebontását irányozták elő. Az Alszeg és Vajnafalva egy része lebontásra ítéltetett. Az itteni rombolásokra azért van „szükség”, mert még augusztusban a Führer a helikopterről úgy vélte, hogy a város, lakosságához viszonyítva, nagy területen fekszik. A mezőgazdasági területet mindenképpen növelni kell.

A megyében 23 falut ürítettek ki, és a lakások lebontása után a területet átadják a földművelésnek.¹⁷ Ezzel a múltat is kitörölik. Csak az emlékezetben maradnak meg még a falvak, ha lesz majd, aki emlékezzen.

¹⁴ Novaja Ekonomicseszka Polityika: Új Gazdaságpolitika. A hadikommunizmus után 1921-től engedélyezték a magánvállalkozásokat és a magánkereskedelmet, de a nagyipar állami kézben maradt.

¹⁵ Tökéletes hasadás vagy teljes szakítás.

¹⁶ Ez valószínűleg városi pártbizottsági ülés lehetett. A Megyei Tükörben erről nem találtunk híradást.

¹⁷ A Ceaușescu által már a hetvenes évektől folyamatosan tervezett program célja „a város és falu közti különbségek felszámolása” volt. Románia 13 ezer falujából mindössze 5-6 ezer maradt volna meg, a többi felszámolni tervezték. 1990-re kellett volna kijelölni azt az 558 agrár-ipari központot, amelyekben új, három-négy emeletes panelházakat építettek volna a falusiaknak. Ezt az ezredfordulóra tervezték megvalósítani. Részletesebben: *Romániai „településrendezés”*: Kovászna megye, Maros megye lerombolásra ítélt települései. Kézirat, 1988, 6 f. + 2 térkép, Jakabffy Elemér Alapítvány (Kolozsvár), Kortörténeti Gyűjteménye K 18.

II. 7.

Megjelent az Államtanács törvényerejű rendelete a földgáz és villamos energia racionalizálásáról. („Racionalizálás”, mert semmi köze ennek a zsaroló és megtorló intézkedésnek a *racionalizáláshoz*.) Minden állampolgár köteles az áram- és földgázfogyasztást a jelenleginél 20%-kal csökkenteni, az intézmények (a nem termelő tevékenységet [folytatók]) és vállalatok 30%-kal. Egész sor büntetést irányoztak elő, magasabb díjak fizetését, az áram- és gázszolgáltatások kikapcsolását. Tilos olyan melegítőberendezések és hűtőszekrények használata, melyek villamos energiát fogyasztanak. A falvakat is kikapcsolják a hálózatból, ha az előírt mennyiséget túllépik.¹⁸

Ehhez tegyük hozzá, hogy akik nem szerződnek, nem kapnak élelmiszerjegyet. Abból a fejadagból nem részesülnek, mely kisebb, mint a háború utáni hadifogoly-táboroké volt. Ez az igazi paradicsomkert! Sem villany, sem meleg, sem étel. A rendelet a „forradalmi hazafiság-*ra*” hivatkozik. Ilyen körülmények között normális ember nem lehet hazafi.

II. 27.

A giccs és a diktatúra egymástól elválaszthatatlan. Soha ennyi giccses festményreprodukción nem láttam, mint az utóbbi napokban. Még a nevezetes falvédők izléstelenségét is felülmúlják. Ezeket a tákolmányokat elfogadják a hódolat és megbecsülés cáfolhatatlan bizonyosságának. Iszonyatos primitívizmus. Mit lehet várni azoktól, akiket a giccsfürdők kielégítenek? Semmit. Lényegében a jó politika is izlés. A giccses csak giccses politikát folytathat. Amíg trónol a giccs, a racionális és humánus cselekvésnek nincs lehetősége.

II. 28.

A tegnap Gorbacsov a szovjet kommunista párt plénuma előtt beszédet mondott.¹⁹ Azt hiszem, a legjelentősebb beszéd Hruscsov emlékezetes XX. kongresszusi jelentése óta.

Gorbacsov kíméletlenül bírálta a szovjet állapotokat, az állam és a párt felső vezető szereveit tette felelőssé mindazokért a hibákért, melyek évtizedeken keresztül bénították a szovjet gazdaságot és társadalmat. Reformjavaslatai, ha a magyar próbálkozásoknál nem is mondanak többet, azért jelentősek, mert kezdetét képezhetik egy olyan megújulási folyamatnak, mely elől a létező szocializmus többi országai sem térhetnek ki. Minden jó és hasznos, ami a jelenlegi helyzeten változtat valamit.

A tervezett reformok legfőbb ellenzője az apparátus. Gorbacsovnak sikerül-e vagy nem a velük folytatott harcban akarátát érvényesítenie, a következő hónapokban dől el, de az is lehetséges, hogy évekbe telik a reformok keresztülvitele. S meg kell birkózzon a testvérapparátusok vezetőinek ellenállásával is. Elég, ha Ceaușescu hétfői, születésnapjára gondolok, melyben mindennemű változtatást elutasított.²⁰ Ha Gorbacsov a reform, akkor Ceaușescu a teljes bezártság a dogmák rideg világába.

Kétségtelen, hogy Gorbacsov új stílusú politikát akar folytatni, az értelmiséggel szövetségben. Ha nem változtat a begyepesedett gazdasági és társadalmi berendezkedésen, a szovjet állam elkerülhetetlenül elszakad a technikai fejlődéstől, és teljesen elidegenedik a nép-

¹⁸ *Törvényerejű rendelet. Egyes intézkedésekről a földgáz- és villamosenergia-fogyasztás racionalizálására.* Előre, 1987. február 8. 1. p.

¹⁹ Valószínű, hogy Fábián a szovjet szakszervezetek XVIII. Kongresszusán mondott beszédre gondol. Lásd: Mihail Gorbacsov: *Gyakorlati tettekre van szükség.* Népszabadság, 1987. február 26., [1.] p., illetve folytatása: *Mihail Gorbacsov beszéde a szovjet szakszervezetek kongresszusán.* Uo. 3. p.

²⁰ A születésnapjára adott beszédét közli: Előre, 1987. január 28. [1.], 3. p.

től. Ez esetben közelebb sodródik az összeomláshoz, vagy vállalnia kell a nukleáris háborút mint a válságból való kijutás egyik eszközét. Gorbacsov racionálisan gondolkodik, a reformokkal akarja elejét venni azoknak a bajoknak, melyeknek tragédiába vezető következményeit látja.

Megreformálható-e a szovjet társadalom és gazdaság? Erre feleletet várni még nem lehet. Eddig minden ilyen kísérlet megbukott. Kétélyek nélküli lelkesedés önámítás lenne.

II. 29.

Gorbacsov már említett beszédében bírálta azokat a harmincas, negyvenes, ötvenes években keletkezett téziseket, amelyek akadályozzák az előrehaladást. Nem tért ki ezek részletes elemzésére. Az utalásokból azonban kitűnik, hogy a hagyományos szocializmus- és kommunizmuskép alaptéziseire gondol. Ez nagyon fontos. Ameddig élnek és léteznek ezek a beszentelt, cáfolhatatlan igazságok az emberi és társadalmi beteljesülésről, ésszerű társadalomépítésről nem lehet szó. Alapvető reformokról sem.

A reformok között is ez a nehezebb. A szocialista-kommunista gondolkodás reformja. Mert a dogmák nemcsak fenntartói az apparátus monolitikus hatalmának, hanem olyan mimikri, mely elrejti a tehetetlenséget és a korrupciót. Megbénultak a társadalomtudományok, középszerűség uralja az irodalmat – mondja Gorbacsov. Csakhogy lesz-e erő áttérni az alkotásra?

Akárhogy nézem és gondolom a beszédet, a kérdőjelek előkerülnek.²¹

V. 5.

A pápa folytatja cirkuszait. Húsvétkor vagy ötven nyelven ismét elmondta üzenetét a Szent Péter téren. Most Münchenben a stadiont bérelte ki, hogy misét mondjon. Mindenütt a külsőség, megjátszott szerep, színpompás show, olyan általánosságok, amivel nincs mit kezdeni. Mindezen „műveletek” kétségtelen bizonyosságok a hierarchia kiüresedett vallássosságára.

Az igazi, mély vallásosságot a hierarchián kívül kell keresni.

Ebből azonban nem szabad olyan következtetésre jutni, hogy az egyházak ellen kell fordulni. Már csak azért sem, mert az egyház autonómiája, saját érdekképviselete a politikai pluralizmus lényeges eleme lehet. Máshol a nemzetiségeknek olyan intézményét képezik, ahol anyanyelven hallgathatják az igét és beszélhetnek. S ez nagyon nagy dolog olyan országban, ahol a nemzetiségek nyelvét diszkriminálják.

V. 7.

A Föld megmentéséért gyakran hangoztatják az új gondolkodásmód szükségességét. A hatalmasok ezzel is manipulálnak. Mentsük meg a Földet, hogy a hatalmasok megfojtsanak. Erre így szükség nincs. E fogalmat átfogóbban kellene értelmezni és társadalmilag gazdagítani. A pusztta megmentés önmagában nem sokat ér, olyan értékrendet és társadalmi helyzeteket konszolidál, ami[ke]t mindenképpen meg kell tagadni. Nem is szólva arról, hogy ez az emberiség háború nélkül is el tudja magát pusztítani az önmaga fölé emelt és eltűrt diktatúrákkal, az ökológiai egyensúly megbontásával, a saját biológiai és szellemi természetétől való elidegenedés fokozásával.

²¹ A napló március elejétől május elejéig írt feljegyzései valószínűleg egy külön füzetet töltöttek meg; ez nincsen meg Fábán Ernő irathagyatékában.

V. 20.

Ma délután díszlakomát tartottunk a Fenyő vendéglő különtermében, Imola tanárnő vendégei voltunk.²² A kiadós evés-ivás fő vendégei a kolozsvári egyetem idegen nyelvek professzorai voltak, Sever Trifu, ...,²³ akik az ellenőrzést végezték.

A kezdeti tartózkodó ismerkedés után erőteljes vita kerekedett, amiről érdemes néhány mondatot lejegyezni. Főleg a századvég fő problémáiról cseréltünk véleményt. S. Trifu, aki Amerikát és Angliát is többször megjárta, a fehér ember kegyetlenségéről és közelgő hanyatlásáról beszélt. Nem hiszem, hogy a fehér ember (ami egyenlő az európai és az észak-amerikai civilizációval) elvesztené vezető szerepét. Nem azért, mert felsőbbrendű, biológiailag alkalmasabb fajta volna. [Hanem azért, mert] a tudás és kiművelt képességek az ő oldalán állnak. Japán csak szerencsés kivétel.

Az emberi civilizációk megújítását nem a fajták szembeállításában kell keresni. Ennyiben a vita túlzottan akadémikus volt. Az emberiségnek olyan új értékrendet, erkölcsöt kell találnia, egyszerűen: életfilozófiát, mely lelki képességeit fel tudja emelni a technikai ész színvonalára. Ha nem lesz erre képes, vagy elmulasztja a kísérletet, az ész megöli a lelket. Ázsia, Afrika, Dél-Amerika ilyen mozgalmat nem tud indítani. Az ázsiai vallások és filozófiák átvétele nem bizonyult alkalmas megoldásnak. Fénylettek és eloszlottak.

A vita azért is érdekes volt, mert a gondolkodásmódban, érvelésben, ismeretek alkalmazásában, a tájékozódás gyökereiben szépen és némelykor nemesen kirajzolódott az erdélyi sokszínűség. A magyar, román (Trifu), szász kultúrák felnőtt értelmiségiek sajátos és fel nem cserélhető kultúrája. E sokszínűség Erdély örök értéke. Ahány kultúra, annyi látásmód. Ezért nem szabad (nem szabadna!) e sajátos föld népeit homogenizálni, kultúrájukat beolvasztani valami olyanba, amit reájuk kényszerítenek.

V. 23.

E napon tartottuk immáron a „harmincötödik” érettségi találkozót.²⁴ Iszonyatosan sok idő. Mégis öröm találkozni a régi pajtásokkal. Nincs helye a finnyáskodó nagyképűségnek. Sokan deklarálják, hogy unalmas vagy nincs mit beszélni, távol kerültek egymástól stb. Én ilyenre nem is gondoltam, és nem is éreztem az ún. távolra kerülést.

Most is, mint mindig, beszélnem kellett. Az eseményekhez tartozik, hogy az iskola először fogadott ünnepélyes keretek között, ahogy azt eddig is tennie kellett volna. Az iskola dalárdája énekelt, Kányádi-, Horváth István-, Ady Endre-verseket mondtak az iskola jelenlegi tanulói, az igazgatónő rövid beszéddel köszöntött. A volt diákok nevében és megbízásából én válaszoltam.

Válaszomban arra kerestem a feleletet, hogy milyen is volt az ún. „mikós szellem”, mely nemzedékeket nevelt és tart össze ma is. A régi Mikó oktatására, nevelésére, az iskola egész belső és külső rendjére nem is annyira a tudás maga, hanem e tudás iránti tisztelet volt jellemző. Nem tudósokat akart nevelni, hanem olyan embereket, akik megbecsülik a tudást és az értékeket. Tudatosította bennünk a közösségi hovatartozást, nyelvünk és kultúránk szeretetét. Olyan realizmusra nevelt, mely nem engedi, hogy a képzeletével játszadozó nádszál-

²² A Dragomér Imola angol szakos középiskolai tanár kinevezésének véglegesítéséhez szükséges ellenőrzés utáni ünneplésről van szó.

²³ Űresen hagyott rész a naplóban, Fábíán talán utólag akarta pótolni a hiányzó nevet. A fokozati vizsga másik kolozsvári résztvevője Peter Motzan (1946) az egyetem német tanszékének vezetője volt.

²⁴ Fábíán Ernő a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium utódintézményében, az 1. sz. Román–Magyar Tagozatos Liceumban végzett.

ember elszakadjon a valóság tényeitől. Főképpen megértette velünk, hogy tévedni lehet, de rongyemberek nem lehetünk. Mintegy tanulságul állítottam a jelenlevő fiatalok elé, hogy a korlátoltság és a gyávasággal társuló gyökértelenség olyan bűnök, melyet a történelem senkinek sem bocsát meg.

Ezt kellene folytassa az iskola. De ki tudja, hogy mi lesz holnap?

V. 26.

Meghallgattam Gorbacsov beszédét, melyet a Bukarestben szervezett nagygyűlésen mondott. Új stílus, higgadt, nyugodt, nyílt beszéd.²⁵ Amit elmondott, nyílt, de mégsem sértő bírálata mindannak, ami Romániában történt. Úgy is kifejezhető, hogy a sztálinizmus és a neosztálinizmus elutasítása és az új orientáció felvázolása.

Telitalálatnak tartom az olyan megfogalmazásait, mely szerint a féligazságok rosszabbak a hazugságoknál, vagy [hogy] az ember nem lehet egyszerű csavar az állam gépezetében. Ahogy a vívásban szokás mondani, a találatok ültek.

V. 27.

Eddig Moszkva mindig ortodoxiát és megszorításokat kért szövetségeseitől. Ez alól még Hruscsov sem [volt] kivétel. Most fordult a helyzet: Gorbacsov kéri szövetségesei vezéréitől a megértőbb politikát, az ország és a párt demokratizálását, az egész gazdasági és politikai struktúra reformálását.

Lényeges változás!

Gondoljunk arra, hogy Hruscsov katonailag verte le 1956-ban a magyar forradalmat, és tömegesen végeztette ki, vagy hurcoltatta Szibériába a forradalomban résztvevőket.²⁶

V. 28.

Románia szakrális állam. Mindenkitől vallásos alázatot kíván a vezetők iránt. E szakralitásnak a ceremóniája is kialakult. A gyakori ünnepek és ünneplések ezt a célt szolgálják. A szakralitásból hiányzik a metafizikai lényeg. S ezt a primitívség és a kierőszakolt ünneplések nem tudják pótolni.

V. 30.

Ma tartottuk iskolánk első végzőseinek huszonöt éves találkozóját.²⁷ Az esemény azért érdemel említést, mert az ők „története” [sic!] nemesen összeforrott a középiskola történetével. Velük indult Kovásznán a középiskolák oktatás, és ők voltak az első érettségizők.

Ünnepséget szerveztünk, és beszédet is mondtam. Jellemző a mai állapotokra, hogy négyen disszidáltak Nyugatra. Sokan hiányoztak az itthon maradottak közül. Ezzel is lazulnak az összekötő szálak.

²⁵ Gorbacsov 25-én, hétfőn érkezett meg Bukarestbe. Másnap délután a rádió- és tévéállomások helyszíni közvetítést adtak az Államtanács Palotaterméből a román-szovjet barátságának szentelt nagygyűlésről. Gorbacsov beszéde Nicolae Ceaușescu beszédével párhuzamos hasábra törölve jelent meg, magyarul: *Előre*, 1987. május 28. 1–4. p.

²⁶ Tudomásunk szerint 1956-ban csak Kárpátaljára deportáltak magyarokat; utóbb mindannyiukat visszazállították, s a bírósági tárgyalásaik is Magyarországon folytak.

²⁷ Kovásznán 1962-ben végzett az első középiskolai osztály, előtte nem volt középiskola tanintézmény a településen.

VI. 1.

Most visszagondolva, a gorbacsovi reform, a peresztrojka és a glasznosztj jóval előbb jelentkezett az irodalomban.²⁸ Már Brezsnyev idején megfigyelhető volt a készülődés valami újra. Gondolok itt elsősorban Ajtmatovra, Jevtusenko, Bondarjev, Okudzsa, Raszputyin regényeire. A változtatás és a nyíltság szükségességét ők fogalmazták meg az irodalmi kifejezés eszközeivel.

A filozófia és a szociológia erre képtelennek bizonyult. Még most is a Social Sciencesben²⁹ közölt tanulmányok a régi ideológiai beállításokra és orientációra emlékeztetnek. A begyepesedett és élettelen tézisek szétrombolásában a filozófia és a szociológia kellene elől járjon.

VI. 3.

1929-ben Kun Bélát bízták meg a Komintern balkáni térségének vezetésével. Arról is tudomásunk van, hogy a nemzeti kérdésben ő oldotta meg (lehet, hatalmi szóval) a román pártfrakciók közötti ellentéteket. Az V. kongresszus határozatai radikálisan bíralták a román nacionalista rezsimet, és olyan programot irányzott[ak] elő, melyet ma életveszélyes emlegetni.³⁰ Mindenképpen dicséretes a nemzeti kisebbségekről hozott irányvonal.

Miért? Vajon Kun Bélában újraéledtek a gyermek- és ifjúkori kolozsvári emlékek?³¹ Ilyen erős volna a tudatalatti? Még a tézisek sem tudják elpusztítani. A freudi pszichológiával lehetne próbálkozni. De akkor sem tudnánk meg biztosan. Ez is azok [közé] a dolgok közé tartozik, amiket soha nem fogunk megtudni. Még az sem tudja, aki cselekszi. A saját miéltre sincs felelet. Egyszer csak a mélyről előtör és vezet, anélkül, hogy bennünk tudatosulna, vagy más megérthetné.

VI. 10.

Sütő radikalizálódik. Erre vall *Az Álomkommandó*³² (Alföld, június). És önkritikája is erősödik. Auschwitz megalkuvással kezdődött. Sütőék megalkuvásával kezdődött Erdélyben is a magyarság likvidálása. A régi lojalitását nemcsak a színpadon, hanem a valóságban is elvesztette a „boncszolga”, többé nem küldöz a nagyvilágnak hazug képeslapokat: Ich bin gesund, und geht mir gut!³³ Ha én ezt így kimondanám, lefejeznének érte.

Az Álomkommandó művészileg és eszmeileg nem ragad magával. A pusztítás kimondása benne az igaz és értékes. Sütő a színház és a színházban témájában felhasználja a zsidó folklórt, mitológiát, szépirodalmat, dalokat, mindazt, ami most az írók tollán divatozik. Miért kellett szimbolikus keretnek éppen Auschwitzot és sonderkommandót³⁴ választani, előttem kisiklás és indokolatlan. Auschwitzot úgy megismételni, ahogy egykor volt, nem lehet. De az így szerzett tapasztalatok új Auschwitzokat képesek építeni. Ma – és a világ más tája-

²⁸ Peresztrojka: gazdasági és társadalmi átalakítás; glasznosztj: politikai nyitás, nyíltság.

²⁹ A pontatlan cím miatt azonosíthatatlan periodikum.

³⁰ Lásd a napló 1986. VII. 29-i bejegyzéséhez kapcsolódó első jegyzetet.

³¹ Az új szakirodalomban nincs nyoma annak, hogy az elszakadásig terjedő nemzeti önrendelkezés elve Kun Béla hatására lett volna meghatározó a Komintern irányította pártstratégiában.

³² Sütő András: *Az Álomkommandó. (Dráma három felvonásban.)* Alföld, 1987. 6. sz., 7–49. p. E számban Csoóri Sándor és Görömbei András köszöntötték a hatvanéves Sütő Andrást.

³³ Egészséges vagyok, és jól érzem magam!

³⁴ Deportáltakból összeállított „különleges osztag” a náci koncentrációs táborokban, feladatuk a halottak földi maradványainak megsemmisítése, előtte az aranyfogak kitorpedése. A légerek irányítói időről időre új osztagot alakítottak e célokra, a korábbi sonderkommandósokat szintén megölték.

in – létező Auschwitzok a lélek elégetésének, a másság nyelvének és kultúrájának likvidálására fabrikált haláltáborok. Ezt kellett volna egy szikárabb, többjelentésű drámai metaforában, szimbólumban és cselekményben megjeleníteni. A dráma cselekménye némelykor triviális, a lírai párbeszéd, dalok, mitológia elfakulnak az egészben. A lélek (mátság) likvidálását nem lehet és szabad azonosítani vagy azzal egyenlőnek tekinteni, amit Sütő tényirodalomra támaszkodva elmondott és megjátszott szereplőivel. Egyetemesebb és átfogóbb értelemben kellett volna írnia.

Sütő tehetséges író. Nyelvi kifejezőképessége a legjobbak közül való. Az *Álomkommandó*ból hiányzik az eszmék világító fényessége. Némelykor nagy erőfeszítése ellenére is triviális. A nyelv és ötlet (színház a színházban) önmagában nem tudja a színpadot shakespeare-i lényeggel betölteni. Ezért Sütőnél sem tud tisztán megszólalni az Élet (vagy a Lét) eszmeisége a jó és a rossz harcában. Az eszme lapul valahol, s mikor közvetlenül a színre lép, csak olyant tud velünk közölni, amit magunk is ismerünk. Ez így kinyilatkoztatva, hogy „Auschwitz ezer esztendőig készült... stb., stb.” = semmi.

VI. 12.

Furcsa! Valamikor el sem hittem volna, hogy ilyen megtörténhet. Gorbacsov peresztrojka és glasznosztj elgondolásaival és szándékával a létező szocialista országok vezetői és vezérkarai közül úgyszólván egyik sem rokonszenvezik. Mindenkinek van valamilyen fenntartása, vagy éppenséggel ellene szegül.

A kiépült és erőszakkal megtámogatott apparátusok megijedtek, hogy az „anya-modell” megváltozása megingatja hatalmukat. E fordított helyzetben a visszafogó konzervativizmus a perifériákról igyekszik visszahatni a központba.

(Milyen balgaság az olyan aranymondás, hogy az ember céljával emelkedik. Az embereknek olyan céljaik is lehetnek, hogy másokat megalázzanak és eltiporjanak.)

VI. 14.

Az építészeti osztályból egy csoportot Bukarestbe vittek dolgozni. A gyermekmunkát is felhasználják, ha nincs elegendő munkaerő. E fiatal, alig 14-15 éves gyermekeket első dolguk volt, hogy *lebozgorozták*,³⁵ és megtiltották a magyar beszédet. Erre a legények haza akartak jönni. Alig tudták őket lecsendesíteni. Ugyanilyen sérelem érte a baróti és csíki gyermekeket is.

Ez is egy adalék a nemzetiségi kérdés romániai „megoldásához”. Dolgozz, de meg ne merj szólalni anyanyelveden. A megbélyegző jelzőt pedig viselned kell, mint a zsidóknak valamikor a csillagot. Mosolyogni kellene, amikor kitépik a nyelvünket.

VI. 15.

Ma hallottam, hogy a megyében nem minden iskolának volt kötelező az egységes, ízléstelenül eltorzított kicsengetési kártya nyomtatása. Ahol a fejesek gyermekei járnak, a kivételezett „királyfiak”, a sablontól eltérőt készítettek. Az uralkodó apparatcsikok (nómenklátúra) önmagukkal még ebben is kivételt tesznek.

Látzatra említést sem érdemlő ún. kis dolog. Valójában egyik jele az uralkodók viselkedésének. A munkásosztály nevében mindent megtehetnek.

³⁵ Lásd a napló 1984. IX. 16-i bejegyzésének első lábjegyzetét.

VI. 16.

A Scînteia (14. iunie) cikket közöl egy fizetett bértollnoktól, *Moment de sinteză al muncii școlare*³⁶ címmel. Az illusztris szerző kifejti feszített hévvel és igyekezettel, hogy mennyire fontos az év végi összefoglaló ismétlések megszervezése.

Közben a tanulók felsőbb parancsra a mezőre járnak dolgozni, mert a növényápolási munkákat nincs ki elvégezze. A parasztság mint olyan megszűnt létezni. Ezért a mezőgazdasági munkák egésze a munkásokra és tanulókra hárul. A környező falvak iskoláiban már hetek óta nem tanítanak.

VI. 17.

Az olasz kommunisták a választásokon jelentős arányú szavazatokat vesztek. Az ún. eurokommunizmus nem képezne valóságos alternatívát? Ezt láttuk Spanyolországban is.

A sorozatos vereségek azt bizonyítják, még jobban el fog mélyülni a nyugati kommunista ideológia és mozgalom válsága. Az alternatíva megszűnése végül is, mint minden politikai mozgalmat, a kommunista mozgalmat is teljesen a perifériára sodorja. Eljelentéktelenedik. Ebben is Gorbacsov reformkísérleteinek sikere vagy elbukása hozhat változást. A reformok sikere feleslegessé teheti (s minden valószínűséggel teszi is) az eurokommunizmust.³⁷ A bukás ideiglenesen felvillanyozhatja, de a dogmákba és a struktúrába való visszazuhanás hatásmechanizmusát mindenképpen lefékezi, mert nyilvánvalóvá lesz az alapstruktúra megreformálhatatlansága.

Létrejöhet-e egységes baloldal? Lehetséges. De nem a hagyományos kommunista ideológia jegyében.

VI. 18.

Láttam a Gandhi-filmet.³⁸ A filmben, ahogy a valóságban is, Gandhi anti-Lenin. Lenin ideológiáját és politikai tevékenységét az osztályérdek, valójában a pártcsoportérdek uralta, és annak mindent alárendelt. Gandhi ezzel szemben (kimondottan) az erkölcs évezredes, kipróbált elvei szerint cselekedett. Az ellentét feloldhatatlan!

De lehet-e politizálni erkölcsi elvek szerint? Gandhi is elbukott. Az erőszakot oly nagy erkölcsi és testi erőfeszítéssel sem tudta megakadályozni. Ez nem igazolhatja Lenint. Mindenképpen Gandhit kell (kellene) választani. A lenini megfontolásból és gyakorlatból csak totalitarizmus származhat.

VI. 19.

Az esküvőn megint szónokolni kellett. Valaki papnak nézett. Ha így folytatódik, a sok banketti és más szónoklás igazából prófétává avat. Meglepő, hogy az emberek jól értik az áthallásos fogalmazást. Ezért érdemes beszélni. Más fórumom egyébként sincsen. A szónoklás a közlés egyik módja. Ha nincs más, ebbe is lehet fogózkodni.³⁹

³⁶ Az iskolai tevékenység szintézismozzanata. Costin Tuchilă a szerző. Scînteia, 1987. iunie 14., 4. p.

³⁷ A hatvanas évek végétől a spanyol, az olasz és a francia kommunista párt választói népszerűségének csökkenése nyomán eltávolodott a Szovjetunió ideológiai irányvonalától. A marxizmus mellé az emberi jogok és a demokrácia alapértékeit vonták be: elfogadták a többpártrendszer; a kommunizmus erőszakmentes megteremtésében gondolkodtak; támogatták a feminizmust, a szabad sajtót, a véleményszabadságot és a szexuális jogok védelmét.

³⁸ Richard Attenborough 1982-ben készült reprezentatív, kétrészes *Gandhi* című mozifilmje.

³⁹ Ez nem vőfély szerep volt. Csak rokoni körben, mint a szélesebb család tekintélyét kérték fel arra, hogy általában adjon az életvezetéséről szóló hasznos tanácsokat az ifjú párnak.

VI. 20.

Bodor Pali⁴⁰ így kezdi üzenetét: „Halló Erdély, Halló Kolozsvár, Halló Sütő András...” Telefonál szerencsétlen azoknak, akiket jellemtelenül cserbenhagyott. Az üzenet Sütő Andrásnak szól, aki most töltötte be hatvanadik életévét. A fogalmazás olyan, hogy mi, a *populus vulgus*⁴¹ is értsünk a szóból. Csakhogy *mi* nem értünk, mert nem akarunk érteni olyan alakok prédikációiból, akik évtizedeken keresztül a „magas” fórumok előtt árulták a bőrünket, és amikor látták, hogy ez is kevés, hazug indokkal megfutamodtak.

Bodor Palit senki nem kényszerítette, nem üldözte, nem bántotta.⁴² A drága sógora, Gere Mihály⁴³ a bajból úgyis kirángatta volna. De erre nem kellett energiát fecséreljen, mert a most hallózó kis óvatos ügyelt magára.

A hitközség is felkarolta. Mit is tehetett volna mást, aki egyik ágon Jézus Krisztus nemzetiségéből származik, a másik ágon pedig a honfoglaló ősoktól.

Így lesz a boncsegédből prédikátor!⁴⁴

Régi, de mindenre érvényes igazság. Nemcsak az fontos, hogy mit mondanak, hanem az is, ki mondja. Tegyük hozzá: az is, hol mondja. Az ember hitelesíti a szavakat.

VI. 22.

A nemzetiségek egyenrangú helyét propagálóknak ügyelniük kellene legalább a külső látszatokra. Ezt meg is tennék, ha nem torzult volna el bennük mindenfajta jóézés. A kegyetlen cinizmusuk egyenesen felháborító. Nemrégén Kovásznára hoztak egy lichtensteini és svájci delegációt, hogy a helyszínen meggyőződjön a magyar nemzetiség kifogástalan viszonyairól és megelégedettségéről. És mit csináltak a rendezők? Jól előkészítették a „spontán” sétát, és behívták őket a vajnafalvi Boros család otthonába. E „nemzetiségi otthont” jól berendezték minden szükségessel, hogy az anyagi életszínvonal is csillogjon-villogjon. Aztán a Boros család és más románok minden jót elmondhattak a magyarok hazájukhoz való ragaszkodásáról, kifejezték, hogy teljesen elégedettek, semmiben sincs hátrányuk.

⁴⁰ 1946-tól a Gaudeamus temesvári diáklap szerkesztője, majd a Romániai Magyar Szó munkatársa, 1948–1951-ig a kolozsvári Igazságnál dolgozott. 1951–1967 között az Utunk című irodalmi hetilap belső munkatársa, az Irodalmi Könyvkiadó magyar részlegének főszerkesztője, illetve a Kriterion Könyvkiadó főszerkesztője. A bukaresti televízió magyar nyelvű adásának alapító vezetője 1970–1979 között. Majd 1982-ig az Előre munkatársa volt. 1983-tól, áttelepelve Magyarországra a Magyar Nemzetben, Diurnus néven napi jegyzetrotatót írt évekig. 1991-től a Népszabadság főmunkatársa, 1991–1993 között a Magyar Újságíró Szövetség elnöke.

⁴¹ köznép, tömeg, plebs

⁴² Bodor Pál súlyos trombocitózis betegséggel küzdve érkezett 1983-ban Magyarországra. Az áttelepülésről így vall egy interjúban: „Ekkor fogalmazódott meg az áttelepülés gondolata.” – Már előbb. Amikor úgy éreztem, hogy otthon már nem tehetek semmit. S a fiam ide-nősülése fölérősítette nosztalgiáimat, hiszen Budapesten születtem, a Kékgolyó utcában. Nos, a Szabolcs utcai kórházban Sass professzor fölfedezte, hogy a trombociták vészes szaporodása az egyik gyógyszerem mellékhatása. Megmenekültem. De mert a kezelés alatt valamiből meg kellett élnem, a Magyar Nemzet szerződéses munkatársaként dolgoztam. Így kerülhettem a Lapkiadó Vállalat érdi vendégházába, ahol 1983 karácsonyától már a nejem is velem lehetett.” <http://www.klubhalo.hu/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=86> (2010. 02. 22.)

⁴³ Az eredetileg kőműves Gere 1944-ben lépett be az RKP-ba. Kezdetben a temesvári pártszerveknél töltött be vezető állást, majd Bukarestben folytatta pályafutását. 1965 és 1989 között tagja volt a KB-nak. A párt szervezeti osztályának volt alelnöke, majd propagandatitkár Sztálin (Brassó) tartományban. A hatvanas évek elején a KB propagandáért felelős osztályának, majd az Államtanácsnak az alelnöke volt. 1979 és 1984 között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöki tisztségét töltötte be.

⁴⁴ Lásd az 1987. VI. 10-i naplófeljegyzésben Sütő András légerdarabja kapcsán az állami és pártfunkciókat vállalt erdélyi magyar vezető értelmiségről mondottakat.

A Boros családnak csak a neve magyar, ők maguk románoknak vallják magukat. A delegáció egyetlen kovásznai magyarral sem beszélt. A rendezők nagyon elégedettek voltak munkájukkal.

VI. 24.

Brassóban a tanulókat hetek óta a mezőre viszik dolgozni. A tanítás egyes osztályokban szünetel. A tanulóknak napjára 0,75 lej fizetnek. Az autóbuzsköltség a város végéig 1,25 lej. A tények mindennél többet mondanak.

VI. 25.

A nemzetiségi politika, a „teljes és végleges megoldás” újabb tényei.⁴⁵ Az új iskola-beírási tervből jelentős mértékben törölték, a múlt tanévhez viszonyítva is, a magyar tannyelvű osztályokat. Brassóban már a következő tanévben nem fog működni a magyar tannyelvű IX-es és XI-es humán osztály, Sepsiszentgyörgyön (a volt Mikóban) a matematika osztály, Kovásznán az elektrotechnika osztály. Jellemző, hogy a kovásznai középiskolának jóváhagyott ún. gazdasági (economic) osztály csak román nyelven indulhat. Ugyanakkor meghagyták magyar tannyelvűnek az építészeti osztályt. A leépítés országos. A cél nem kétséges: a magyar nyelvű osztályok teljes megszüntetése. Főleg olyan osztályokat szüntetnek meg, melyek összetettebb és jobban fizetett képzést nyújtanak. A nyers, fizikai munkára képező osztályokat még meghagyják (lásd építészeti osztály), hogy durva munkára fogják a likvidálásra szánt nemzetiségieket. Az úr és a szolga viszonya. Közben azon háborognak, hogy az amerikai törvénykezés hat hónapra felfüggesztette a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását, mert Románia nem tudja tiszteletben tartani a kiutazást, a vallás szabadságát és a kisebbségek jogait.

A be nem avatkozást úgy értelmezik, hogy minden gazdasági és politikai előnyt megkapnak, de az országon belül azt csinálnak, amit akarnak. A nemzetiségek likvidálása belügy. E felfogás szerint a *genocídium* kimondottan arra az országra tartozik, amelyik azt elhatározza.

VI. 28.

Eloolvastam Muammar al-Kadhafi⁴⁶ „zseniális” művét, a *Zöld könyvet*. Jellegzetes kordokumentum. A totális állam és tudat demagogikus változata. A dzsamákiríjják⁴⁷ (tömegek állama) az egyént és az autonómiákat teljesen megöli. Egy akarat lehetséges (és kell, hogy legyen), a tömegek akarata, mely nem más, mint a felülről irányított akarat.

A könyv azért kordokumentum, mert a tudományos érvelés helyett megelégszik a demagogikus kinyilatkoztatásokkal. S ez a létező szocializmus vezetőire és ideológusaira is jellemző. Kinyilatkoztatnak, s ezért semmit nem bizonyítanak. Kijelölik, hogy miben kell hinni, és mit kell tenni. A demagógiát a tudomány rangjára emelik. Még pontosabban: a tudományt a demagógiával, az üres szóbeszéd-füzérekkel azonosítják.

⁴⁵ *Megyénk liceumi hálózata az 1987–1988-as tanévre; Más megyékben a mi tanulóink számára fenntartott helyek.* Megyei Tükör, 1987. június 20. 2. p.

⁴⁶ Moammer Mohamed el-Kadhafi (1942), beduin származású líbiai katonatiszt, politikus. 1969-ben az általa alapított Egyesült Szabad Tisztek Bizottsága vezetőjeként átvette a hatalmat; 1979-től a Líbiai Arab Szocialista Népköztársaság vezetője. Diktatúrájában a szocialista és az iszlám jellegzetességek keverednek. Hivatkozott könyve – *The Green Book* – három kötetben jelent meg 1976–1978 között.

⁴⁷ Mint államforma Líbia megnevezésében: Líbiai Arab Szocialista Népi Nagy Dzsamahirija (Közösség).

Kadhafi ún. „harmadik egyetemes elmélete” nem elmélet, hanem a csalhatatlan vezér megnyilatkozása a tömegek államáról, forradalomról és gazdasági rendről.

VI. 29.

A társadalomtudományokat tanító tanároknak újólag leleplezték a galád magyar történelemhamisítókat. E gyűlést, valószínű, a kifogyhatatlan „helyi szorgalom” szervezte, mert Gorbacsov kifogása óta mintha csendesebb volna a dobverés. A két párt fejesei is tárgyaltak egymással. A megye azonban bizonyítani akar!⁴⁸

Az elhangzottak a régi vádakat zengedezik. Némelykor humoros részletekkel. Elvárták volna például, hogy a szocializmus nagy megvalósításairól is írjanak az *Erdély történetének* szerzői. A román autóparról, melynek technikai és technológiai színvonala az amerikai ipar felett áll. Ezzel fejeződött be az előadás. Ezt már senki sem hitte el. Aki ilyet mond, annak szavait hogyan lehet elhinni a történelmi múlttól?

VI. 30.

A tanítók napját ünnepeltették. A szóáradat a szokásos. Arról azonban nem beszéltek, hogy a didaktikai normát emelték, ugyanannyi pénzért többet kell dolgozni.

Az újítások sem hiányozhatnak, a kovásznai pedagógusokat arra kényszerítik, hogy a gyógyszállókba hozott gyerekekre ügyeljenek a nyári hónapokban. Amíg a felnőttek feredeznek, az óvónők, tanítók, tanárok szórakozzanak a gyerekekkel. Ingyen. Ez is a „helyi szorgalom” kreációja lehet.

A tanár (pedagógus) szerződjön állatot, fizesse a részeket, járjon a mezőre, tanítson többet, készítse a tanulókat felvonulásra, és természetesen tapsoljon folyamatosan és megszakítás nélkül.

VII. 1.

A propaganda kifogyhatatlan. Újabb, ki tudja, hányadik, nevében tudományos ülészakot szerveztek a kortárs kapitalista társadalom irracionális ideológiájáról: *Reactivarea unor concepții iraționaliste în societatea capitalistă contemporană*.⁴⁹ Keményen bírálják az irracionális téziseit, mert azok a voluntarizmust, az átélést, a rasszizmust, az extázist dicsőítik, és az elméletet marginalizálják. Régi mese.

De milyen ész nevében teszik mindezt? Vajon a személyi kultusz, a blőd nacionalizmus, az apparátus uralmi ideológiája, demagogikus lére eresztve, nem irracionális-e?

Az egyik előadó (Gh. Al. Cazan) azt mondja, hogy egyes irracionálisak szerint „totul este permis”,⁵⁰ egészen a „distugerea celui slab”.⁵¹ A nemzetiségek nyelvének és kultúrájának likvidálása vajon hová sorolható? A szociális tettek közé? A rasszizmus irracionális; a nemzetiségek üldözése akkor miért nem az?

Milyen racionális argumentumokkal bizonyítható⁵² a vezetők senkitől sem korlátozott hatalma?

⁴⁸ A megyei propaganda titkár által összehívott értekezlet volt a megye filozófia, illetve történelem szakos tanárai számára az *Erdély története* megjelenése utáni ellenkampány részeként.

⁴⁹ *Némely irracionális koncepciók újraélesztése a jelenkori tőkés társadalomban*. A konferenciáról nem találtunk híradást a sajtóban.

⁵⁰ minden megengedett

⁵¹ a gyöngye megsemmisítéséig

⁵² Fábrián valószínűleg arra gondolt: milyen argumentumokkal igazolható.

És féltik e díjazott bölcsek a demokráciát. Mert az irracionális gyakorlat a demokratikus. A demokrácia lehetetlensége Gh. Al. Cazan szerint „sînt larg profesate”,⁵³ különösen az „új filozófusok” körében. Itt is megkérdendzhetjük, hogy a demokráciát miért nem a személyi hatalomtól féltik, a létező szocializmus struktúrájától? A „dialektikus szellem és a racionalizmus” (Alexandru Boboc) vajon nem hordozza magával a *csalhatatlanság mérgét*, mely ideológiai alapzatát képezi a létező szocializmus politikai gyakorlatának? E csalhatatlanság nem irracionális-e?

Az e kérdésekre adott válaszok nélkül ostoba fecsegés mindenféle értekezés az irracionálisról.

VII. 2.

Gáll Ernő elküldötte Magyarországon megjelent könyvét – *Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések*⁵⁴ –, mely 70. születésnapja tiszteletére jelent meg. Megjegyzendő, hogy Romániában az egykori illegális kommunista ideológusról egyetlen sor sem jelent meg a sajtóban. Nem tartották méltónak, hogy születésének 70. évfordulójáról valaki is megemlékezzék.

A könyvet azzal a dedikációval küldötte, hogy tőlem várja a „staféta-feladatok” továbbvitelét. Szép és megtisztelő. Csakhogy mit tehetek én, akítől több mint két éve semmit nem közölnek, teljesen likvidáltak a szellemi életből. Minden pillanatban rám szakadhat a fizikai meghurcolás. Illuzórikus a továbbvitel. Nem lehet folytatni. Betiltott a szereplés. Nincs tovább.

Magyarországot nyilvánvalóan nem érdekli a mi szerepeltetésünk. Még inkább a továbbvitel.

VII. 3.

Azt mondják, hogy egyszer Hötzendorfi Konrádtól⁵⁵ Ferenc Ferdinánd megkérdözte: mi a nézete a nemzetiségi kérdésről. „Az, Felső, ha egy háztulajdonos azt akarja, hogy a lakói ne költözzenek el, akkor a házirendet úgy kell megcsinálni, hogy ott a lakók jól érezzék magukat!”

Romániában csak abszolút háztulajdonosok vannak, akik a lakókat kikergetik vagy likvidálják. A háztulajdon egy és oszthatatlan. Gondolok a nagyméretű erdélyi magyar kivándorlásra és az elégedetlenségre.

VII. 5.

Az a vita, amit a szerbek az állami és pártfórumokon a koszovói kérdésben rendeznek, kimondottan vagy elhallgatva a szerb központosító nacionalizmus érdekeiről szól. Eszükbe sem jut az *audiatur et altera pars*.⁵⁶ Az albánok ellenforradalmárok, szeparatisták, nacionalisták, meg akarják bontani az állam egységét stb., stb. Az albán többségű Koszovónak joga volna saját sorsáról dönten. Erre kellene törekedni. Ez mondható egyedül demokratikus megoldásnak. Ismét igazolódik, s ki tudja hányadszor, hogy az etnikai határokat kell Európában nézni, ahol az lehetséges. A szerbek jogtalanul birtokolják (mert birtokolják és uralják) Koszovót. Európa békéjét és biztonságát nem a szeparatista vagy autonóm törekvések

⁵³ széles körben gyakorolják

⁵⁴ Kossuth, Budapest, 1987.

⁵⁵ Conrad von Hötzendorf, az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének vezérkari főnöke 1906–1917 között.

⁵⁶ A másik felet is meg kell hallgatni; hallgattassék meg a másik fél is.

veszélyeztetik, hanem az önkényesen megvont határok és a nemzetiségek elnyomása. Erről azonban a nagypolitika nem hajlandó tudomást szerezni. Erről még a szuperhatalmi vetélkedés korszakában sem szabad megfeledkezni.

VII. 6.

Egy rosszul sikerült történelmi kísérlet mit adhat egy népnek, nemzetnek? Gondolok az októberi forradalomra. Ami létrejött és megszilárdult a forradalom után, nem tekinthető modellnek. Ennek ellenére kísérletnek és vállalkozásnak kell számon tartanunk. Más szóval az oroszok vállalkozásának, hogy feloldják évszázados krízisüket. Mindezt, részben, tették az orosz hagyományok ellen. Ez még akkor is igaz, ha kimutatható az orosz hagyományok továbbélése az ideológiában és a politikában, s részben a társadalmi szervezetben is.

A kísérlet maga és a háborúban aratott győzelem mindenekelőtt az orosz önbizalmat és indolenciát erősítette meg. Írhatnám úgy is, hogy az orosz univerzalizmus került ki győztesen. Az a hit, hogy a szovjet hatalom világfejlődést meghatározó tényező, elkerülhetetlenül a nacionalizmusból jól ismert küldetéstudatot alakítja ki és erősíti meg. Ennek az alapjai már a szlavofileknél megvoltak. Az orosz istenhordozó nép. Most nem az Istent hordozzák, hanem a megváltó forradalmat, minden népek igaz országát.

A szocialista eszmék (ahogy a marxisták mondják: a tudományos szocializmus) integrálása a küldetéstudatba a nem orosz népeknél (nemzeteknél és nemzetiségeknél) is erősíti az identitást, ha azok magukban ismerik fel, hogy szocialistábbak. Erre azonban nemigen vagy nagyon ritkán kerül sor, mert a birodalmi vezéreskedés a nem oroszokat szembeállítja az orosz hegemoniával. Ezért a nem oroszok identitását elsősorban a szembenállás, a tagadás fokozza.

E kétes értékű győzelem buktatta el a proletár internacionalizmust. („Világ proletárjai, egyesüljetek!”) A szocializmus győzelme egy országban kisajátította az internacionalizmust az államszövetség egyik legbefolyásosabb nemzetével.

A disszidens Zinovjevnek nincs igaza, amikor az oroszok elnyomatásáról beszél a Szovjetunióban.⁵⁷ Önmagában semmit sem bizonyít az olyan érvelés, mely szerint az államszövetség vezetőinek jó része nem orosz származású.

VII. 7.

Úgy hírlik, hogy ezután a benzint is pityókáért fogják adni. A cserearány: 10 kg pityóka = 1 liter benzin.

A furcsaságokat lehet folytatni. A Komandó⁵⁸ felé vezető utat sorompóval lezárták, hogy a tehergépkocsik nehogy összetörjék, mert a Nagy Elvtárs arra jár vadászni. (Évente egyszer-kétszer.) Ha valaki fát vásárol az erdőben, ezen az úton nem tudja hazaszállítani. Mi is így jártunk. Ehhez képest a tankönyvekben olvasható kitalált „mese” – egyébként nem igaz –, hogy a francia forradalom előtt a jobbágyság kötelességei közé tartozott a vizek mellett őrködni és elfojtani a békák brekegését, sikamlós történet. Most a kulcsot őrzik, de ez már nem mese, hogy a sorompót ne lehessen kinyitni. Erre külön első titkári engedély sükségeltetik.

⁵⁷ Lásd az 1984. I. 30-i naplóbejegyzéshez kapcsolódó lábjegyzetet.

⁵⁸ Románul *Comandău*, község, fakitermelési központ, a Kovászna fölötti hegyekben. A székely határország szervezése (1764) után határőrállomás volt, neve innen származik.

VII. 8.

Mikor azt hallani, hogy valamit racionalizálnak, akkor a szerencsétlen állampolgár biztos lehet [abban], hogy valamitől megfosztják.

Mert racionalizálták az élelmiszeradagokat, a villamos energiát (sötétben ülünk), a tüzelőanyagot (nem kapni), a gyárakban a nyersanyagfogyasztást (nincs miből dolgozni), a gyógyszerfogyasztást (a betegek, köztük súlyos betegek, nem kapnak gyógyszert), a tanszerek használatát és a tankönyveket (nem lehet füzetet vásárolni, nincsenek tankönyvek).

E szó, hogy racionalizálás, félelmet keltően cseng a fülekben. Csak rosszra lehet gondolni. Valamitől vagy megfosztanak, vagy valamire kényszerítenek.

Az irracionális játszad az „racionalizálással”. Ez a teljes elidegenedés.

VII. 9.

A Marosvásárhelyen végzett orvosokat (az 1986/87-es tanévben) egy-két kivételtől eltekintve a Regátba nevezték ki. A Székelyföldre és Erdély magyarok által lakott vidékeire olyanok kerülnek, akik nem tudnak a betegek anyanyelvén beszélni. A haldoklót még attól is megfosztják, hogy az orvosával beszélni tudjon.

Amikor valaki a kinevezési bizottságnál a magyarok közül protestálni akart, a bizottság a mikrofont kikapcsolta. A magyarnak engedelmeskednie kell, még panaszt sem tehet.

A bizottságba nem a nómenklátúra-apparatusikok kerültek, hanem orvosok és orvos-professzorok, akik ugyanazt a nacionalista trombitát fújják, mint a politikai vezérek. Ezek a rohadt értelmiségiek elfelejtik, mert el akarják felejteni értelmiségi hivatásukat. Az ész és a humánus szolgáltatást. Feloldódnak az antihumánusban és a korrupcióban. A rezsím támaszai.

VII. 10.

Nagy meglepetésemre beosztottak a politikai tanfolyam (pártegyetem) hallgatóit vizsgáztató bizottságba. Utána lakoma volt. Azzal az elhatározással ültem le az asztalhoz (gazdagon terített asztalhoz), hogy most az egyszer igazán nem fogok senkivel, főleg a megyei fejesekkel vitatkozni. Amolyan jól nevelt, fegyelmezett tanár elvtárs leszek. Jó lett volna, ha tartom elhatározásomat. Csakhamar vita kerekedett. Nem tudtam megállni, magamba visszafogni véleményemet. Ki kellett mondanom, hogy olyan könyvet nem jó bírálgatni, mi több, elmarasztalni, melyet nem olvastunk. S ez nemcsak az *Erdély történetére* vonatkozik. A legegyszerűbb példát hoztam fel. Engels *Anti-Dühringjét* és Dühring írásait. Olyan emberek nem lehet kimozdítani kincstári véleményükből, akiknek a státus ad hatalmat. Gondolkoztatni azonban őket is kell.

Mintha volna bennük valamilyenfajta megbecsülés irányomban. Nem rossz hangulatban váltunk el egymástól. S ezt, úgy érzem, nemcsak az elfogyasztott ital tette. Megállapodtunk, hogy vitáinkat a pártkabinetnél is folytatjuk, mert szükség van az eszmecsere. A viták szűk körre való leszorítása is hasznos,⁵⁹ és vállalni kell.

VII. 12.

Személyi kultusz ellen személyi kultusszal harcolni = abszurdítás. Sinkó Ervin *Kísértet járja be Európát*⁶⁰ [című] kötetének írásaiban ilyen mondatok olvashatók: „Amikor nálunk

⁵⁹ Fábián nyilván úgy értette: a szűk körre leszorított viták is hasznosak.

⁶⁰ Sinkó Ervin: *Kísértet járja be Európát. Írások és előadások (1948–1951)*. Magyar Szó, Noviszád [sic!], 1952.

azt mondják: Tito – akkor az embert látjuk magunk előtt, akinek ereje a mi méltóságunk, a mi harci kedvünk és lelkiismeretünk.”⁶¹ Másik cikkében (*A mi Titónk*) a marsall „nagyságának titkát” abban látja, hogy a nép erejével „megvalósította az álmokat, a nép »lehetetlen« álmait”.⁶² Ha jól értem, akkor hatalmasabb volt Istennél. Imígyen akart harcolni a sztálinizmus ellen. Titoizmussal a sztálinizmus ellen, olyan képtelenség, mintha én most fel akarnék roppenni a Holdra, csak úgy a magam erejéből.

Egyébként is az egész kötet Sinkó Ervin cudar elbukásának a dokumentuma. A Jugoszlávia „második forradalmának” titulált (1952) teóriája is zátonyra futott. Nincs és nem is volt külön jugoszláv modell. A létező szocializmus létező változataival egyetemben ugyanazokat a krízistüneteket mutatja. Jugoszlávia éppúgy nem a „szabad emberek szabad szocialista hazája”, mint a többi szocialista ország Európában és Ázsiában. Nem is szólva olyan örültekről, mint Fidel Castro. Az ember „egyetemes felszabadítása” éppen úgy nem valósul meg, mint Sinkónak az a vágyálma, hogy Jugoszlávia megtalálja a szocializmus[na]k és a marxista gondolatnak a gyakorlati és ezzel együtt elméleti megoldását.

Tito isten, de Sztalin nem! Mégis van Isten. Kommunista mindenható és mindentudó Isten. Primitív és ugyanakkor riasztó okoskodás.

VII. 14.

A gyűlölködő uszítás és vádaskodás folytatódik az *Erdély története* ellen.⁶³ Ha a fogdmegek megtalálnák valakinél, meghurcoltatása nem maradna el. Annyira tiltott, hogy kimondottan elítélően lehet [csak] említeni, [egy] olyan könyvet, melyet az erdélyi magyarok nem olvastak, mert a szellemi termékekre hozott vesztegzár nem engedi be a határon.

Most olvasom a Pásztortűzben (1934. augusztus 1.) Spectator egykori cikkét – *Emlékmű előtt* – melyet Hóman–Szekfű magyar történetéről írt.⁶⁴ Elismerő, bátor írás. Már a kezdőmondat mindent elárul: „Nagy könyvet, nyilván korszakos hatású művet fejeztek be nemrég szerencsésen.” A folyóirat első oldalán ott díszleleg a varázsszó: „Cenzurat”. Akkor lehetett így írni, ma ilyen vagy mérsékeltébb ítéletet senki leírni nem merészel. Büntetés jár érte.

VII. 15.

Ki tett több kárt az erdélyi magyar egyházaknak (katolikus, protestáns), a sztálini terror (ötvenes évek) vagy a nacionalista román politika? Furcsa kérdés, mondhatja bárki. S ha egy nyugati urat kérdeznénk, a felelet minden bizonnyal a sztálini terrort nevezné meg. Pedig a fordítottja igaz. A román nacionalista politika. Most értesültem, hogy a kolozsvári protestáns teológiára mindössze két hallgatónak szorítanak helyet. Az állam a papképzés módszeres, adminisztratív akadályaival akarja a szórványokban a kiöregedő papok utánpótlását lehetetlenné tenni. Az egyházak a nemzetiségek olyan szervezetei, ahol a teljes anyanyelvűséget nem lehet sem betiltani, sem korlátozni. A katolikusoknál megkísérelték a korlátozást, amikor követelik a román nyelvű istentiszteletet. A protestánsoknál ez nem lehetséges.

Az ortodox teológiákon ehhez hasonló korlátozás nincsen. Még olyan falvakba is neveznek ki ortodox papokat, ahol hívők sincsenek. Az állam és az egyház fizeti őket. A sztálini terror

⁶¹ I. m., 139. p. (*A Titó [sic!] és mi című írásból.*)

⁶² I. m., 261. p.

⁶³ *Erdély története* I–III. köt. Főszerkesztő: Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. A kampányról részletesen: Vincze Gábor: *Magyarellenes hecckampány Romániában. Beszélő*, 1999. 7–8. sz. 146–149. p.

⁶⁴ Pontosan: *Emlékmű*. Pásztortűz, 1934. 14. sz., 281–282. p.

ebben is következetes volt, az egyházakat és a vallásokat egyformán elítélte, nem tett különbséget. Ha a vallás ópium a népnek, akkor minden változatában az. S még valami: a teológiai hallgatók létszámának ilyen arányú korlátozására soha, egyetlen évben sem került sor.

VII. 16.

A politikában mindent szabad. Amiben ma megállapodtál, holnap megtagadhatod, ha az érdek úgy kívánja. A politikában nincs erkölcs. Politika = nem erkölcs.

A gandhizmus nem politika, hanem az erkölcsi erő konfrontálása a mindenféle erkölcsi erőt tagadó politikával. Ezért Indián kívül sehol nem követhető. Valószínű, hogy ott is csak egyszeri és soha többet vissza nem térő történelmi esemény volt. Az indiai hagyományok sem tudják rendszerezíteni.

Amikor Németh László arról elmélkedett, szépen és meggyőzően, hogy a világnak gandhizmusra van szüksége a technikával szövetkezett martalóc hatalmaskodás ellen (*Kisebbségi sors*),⁶⁵ olyan reális és szükséges valamit fejezett ki, ami megvalósíthatatlan. Ez a Németh László-i utópiák karakterisztikuma. Szükséges, de elérhetetlen.

VII. 19.

Furcsa ország volt Magyarország a második [világ]háború alatt. Néhány tényt említek e furcsaságok alátámasztására. A folyóiratokban, újságokban úgy vitáztak egymással a különböző meggyőződésű és pártállású személyiségek, sőt politikusok irodalomról, népről, szocializmusról stb., mintha körülöttük nem pusztított volna a háború. Bajcsy-Zsilinszky interpellál a Parlamentben az újvidéki ügyben, németellenes beszédek mond, felelősségre vonást követel, a szociáldemokraták nem rejtik el véleményüket. Parlamentarizmus; ha csonkán is, de az. Hitler csatlósországai ilyenre gondolni sem mertek.

Más dolgok: olvasom egy hirdetésben, hogy 1943-ban új folyóirat indult: Európa.⁶⁶ De nem világnézeti írományokkal. Az első szám tartalma között [sic!] szerepel értékelés a kassai dómról, magyarországi török fürdőkről, erdélyi örmény művészetről, szicíliai románkori művészetről, kalotaszegi hímezésekről. Mint békeidőben.

Közben megszakítás nélkül folyik a labdarúgó-bajnokság. Még 1944-ben befejezik, és ősszel újrakezdik, ameddig lehet. A Képes Sport közli a hősi halottak fényképét, a mérkőzéseket a légiriadó megszakítja, a játékosok házat bombatalálat éri, de mindezek amolyan kényelmetlen intermezzók.

A politikában pedig elkövetik a legsúlyosabb hibákat. Nem tud az ország sikeresen kiugrani a háborúból.

Magyar érdem és balekség együtt! Hiánytalanul.

VII. 20.

Az emberek nem érzékelik az összeomlás közeledését. Az első világháború előtt a vidéki lapokban (Kolozsvári Hírlap, Újság) a „társaság” rovat volt fontos, hosszú, színes tudósítások a bálokról, bankettekéről stb. Összeírni a szép nőket. Bizonyos rovatok úgyszólván hiá-

⁶⁵ *Kisebbségi sors*. Magyar Élet, 1943. 6. sz. 4. p. Megjelent az életműsorozat *Sorskérdések* című kötetében is.

⁶⁶ Lásd Európa. 1. évfolyam, 1. szám, 1943. szeptember. A szerkesztésért és a kiadásért felelős: Dr. Vásárhelyi Emil. A hivatkozott tanulmányok: Dr. Gerevich Tibor: *A kassai Dóm*; Dr. ing. Bierbauer [Borbíró] Virgil: *Török fürdők Magyarországon*; Dr. Felvinczi Takács Zoltán: *Örmény művészet Erdélyben*; Dr. Libertini Guido: *Művészet a római kori Sziciliában*; Dr. Palotay Gertrud: *Török hagyatéka a kalotaszegi hímezésben*. A szám további szerzői: Tamási Áron, Heinrich George, Németh Antal. A folyóirat nem élte meg a második évfolyamot.

nyoztak. A közgazdaság nem volt fontos, a sport sem nagyon. A külpolitika egyáltalán nem érdekelt az embereket. Vezércikk (főleg belpolitikáról) és tudósítások a társaságokról.

XVI. Lajos is azt írta 1789. júl. 14-én naplójába, hogy „ma nem történt semmi”.⁶⁷

VII. 22.

A Szovjetunióban hivatalosan is kinyilatkoztatták, hogy Sztalin helytelenül járt el, amikor 1944-ben a tatárokat, mint „bűnös népet” a Krim félszigetről Szibériába deportáltatta. A szovjet vezetőket a tatárok tiltakozása készítette erre a nyilatkozatra. A tatárok ugyanakkor követelik visszatelepítésüket és a krími autonóm köztársaság visszaállítását.⁶⁸ A hivatal azonban, arra hivatkozva, hogy időközben megváltoztak a félsziget etnikai viszonyai (a tatárok helyére oroszokat és ukránokat telepítettek), erre vonatkozóan semmi [ilyen] ígéretet nem tett.

Lényeges momentum, hogy Gorbacsov a nemzetiségek felé is nyíltabb. A sztálini módszer elítélése önmagában is jelentős, ha arra gondolunk, hogy Bulgáriában katonaságot és rendőrséget vonultatnak a törökök ellen. A román rezsim felé is figyelmeztetésként hallható.

VII. 23.

A sokat bírált *Erdély történetének* meg kellene írni transzszilván kritikáját, mert a szerzők nem gondoltak arra, hogy Erdély (a történelmi és a jelenlegi Erdély) olyan entitás, melynek önállósága nem tagadható. S ez a történelmi múltban forrott olyanná, amilyenek ismerjük. Bármilyen beolvasztási kísérlet és szándék a kulturális pluralitást tagadja. A szerzők nem tagadják ezt. Mégis elégé kifejtve ez a pluralitás és önállóság.

E munkát el kellene végezni. Új szint vinni a vitába.

Miért is lenne szükség erre a kritikai elemzésre – mert a művelődéstörténeti részek néhol hézagosak, hiányzik az összefüggő értelmezése a történeti tényeknek és eseményeknek. A 20. századi rész, különösen a két világháború közötti évtizedek és az ún. szocializmus éveinek [ábrázolása] egyáltalán nem felelnek meg a korszerű követelményeknek. Egyetlen dolgot említve: [nem tisztázódik, hogy] a történetileg plurális entitás kultúrában és életformában hogyan lehet a belső gyarmatosítás és totalitarizmus pusztításának tárgya, de olyan ellenoldala is, melyre tartósabb és emberségesebb közösségi együttlétet lehet alapozni.

Az emberi közösségeket és kultúrákat nem szabad egyneműsíteni. Az objektíve létező kulturális, közösségi és társadalmi entitások, ha politikai érdekképviseletté is fejlődhetnek, a demokrácia (=uralom nélküli társadalom) legbiztosabb támaszai lehetnek. Olyan bizonyítékok egymás mellett és egymás ellen, mely[ek] kizárj[ak] vagy mérséklj[ek] az uralom felülkerekedését.⁶⁹

Az uralom mindig egyneműsít. Nem tűri a másságok létezését, és ezzel magához kezésíti az egyént, megfosztja erkölcsiségétől. A többséget és a kisebbséget is.

⁶⁷ XVI. Lajos naplójáról és az idézet értelmezéséről lásd: Hahner Péter: „Nem tudom, de nekem a feleségem gyanús.” (Karinthy), Ex. Symposium, 38-39. sz. 2002.

⁶⁸ Szovjet hírügynökségi közlemény szerint július 23-án Andrej Gromiko szovjet államfő vezetésével bizottság alakult az autonóm köztársaságuk újbóli megalakítását kérelmező krími tatárok ügyének kivizsgálására. Július 25-26-án a tatárok képviselői a Kreml előtt tüntettek autonómiájuk visszaállításáért. Július 27-én Gromiko fogadta a tüntetők vezetőit. A tatárok augusztus 6-ig elhagyták Moszkvát, és visszatértek jórészt üzbejisztáni lakóhelyükre.

⁶⁹ Fábán itt nyilvánvalóan a szupremáciaakarásokkal szemben a konszociációs modell mellett foglal állást.

VII. 24.

A tatárok ismét tüntettek a moszkvai [Vörös] téren.⁷⁰ A békés felvonulást a rendőrség nem zavarta. Ügyük kivizsgálására kormánybizottság alakult ugyan, de a tatárok csak Gorbacsovval hajlandók szóba állni. Ebben igazuk van. A kormánybürokrácia még mindig megbízhatatlan. (Vajon át fog-e alakulni?)

A tatárok viselkedése részben a keletnémet fiatalok tüntető felvonulására emlékeztet a berlini falnál, amikor a rendőrséggel szemben állva ütemesen Gorbacsov nevét kiabálták. Jó ez Gorbacsovnak? Nem! A reformellenzék⁷¹ a maga javára fogja felhasználni a Gorbacsov iránt megnyilatkozó rokonszenvet. [Ez] azért is fontos, mert a szovjet sajtóban a frontharcosok és a kommunista veteránok részéről folyamatosan jelennek meg olyan cikkek és levelek, melyek Sztalint védelmezik. A glasznosztj – helyesen – nekik is közlési lehetőséget biztosít.

Az a tény, hogy a Moszkva[-i Vörös] téren tüntetni lehet, önmagában is jelentős előrelépés. Két-három évvel ezelőtt ilyenre gondolni sem lehetett.

VII. 28.

Megszereztem a Magyar Élet⁷² folyóirat több évfolyamát. A régi írásokat olvasva mindjobban meggyőződom arról, hogy az erdélyi folyóiratok (Helikon, Pásztortűz) soha nem jutottak el olyan szélsőséges nemzeti igehirdetéshez, mely teljesen kizárja az idegen (=nem magyar) származásúakat a szellemi és közösségi életből. A transzszilván szellem nem tudott kizárólagos lenni. A kisebbségi helyzet sem engedte.

VII. 29.

Küldöttként vettem részt a megyei nevelési és művelődési konferencián.⁷³ A politikailag előírt külsőségek [szerint] megtartott gyűlés újólá meggyőzött arról, hogy ezeknek a gyűléseknek kimondottan *szakrális* jellegük és céljuk van, tudatosítani és elmélyíteni a monolitikus politikai hatalom emberek feletti erejét, hogy senkinek eszébe se jusson másként gondolkodni és cselekedni. A rituális szöveget, amit előzőleg jóváhagynak és beszentelnek, most felolvassák és elmondják, ugyanazokkal a szavakkal, fordulatokkal dicsérve a köz- és tudatállapotokat, a vezér csalhatatlanságát és bölcsességét. Ami egyenlő a szekularizált istenségek hatalmának és az apparátus mindenhatóságának felmagasztalásával. Arra is ügyelnek, hogy minden előírásosan (ritus szerint) történjen. A tartalomnak kisebb a jelentősége, mint a formának. Amit elmondanak, szövegmagyarázatok, hogy megvilágosodjanak az elmék.

Megfigyeltem a hozzászólókat. Egészen mást mondanak, [mint] amit valójában gondolnak vagy gondolniuk kellene. Olyan szöveggel azonosulnak, amely teljesen elidegeníti őket emberi lényegüktől. Az idő múlásával csak elidegenedett mivoltukban tudnak gondolkodni, a betanult sablonok szerint képesek cselekedni, elvesztik természetes kapcsolataikat a valósággal.

A szakrális szertartásoknak a nyelve is szakrális. Mindenik kifejezésnek, fogalomnak, mondat- és szófordulatnak kikalapált értelme és funkciója van az egészen belül. A kifejezett

⁷⁰ Azaz Moszkva központi terén, a Vörös téren.

⁷¹ A kifejezésen a reformok ellenzéke értendő.

⁷² 1936 és 1944 között megjelent „nemzetpolitikai szemle”, a népi mozgalom egyik (ágának) folyóirata, mely szerepeltette a legtöbb népi író. Szerkesztői közé tartozott más-más időszakokban Matolcsy Mátyás és Fitos Vilmos.

⁷³ A konferenciáról lásd: *A politikai nevelés és a szocialista művelődés megyei konferenciája*. Megyei Tükör, 1987. július 30., [1]–2. p.

szó értelme és jelentése teljesen különbözik az általánosan elfogadottól. A szabadságon a kiszabott feladatok teljesítését értik, ami nem mást jelent, mint a szakrális szöveg szerinti cselekvést. Az elidegenedett világ „szabadságát”.

VII. 30.

Döbbsen értesülök arról, hogy az októberi forradalom alatt vagy után elmenekült oroszok külföldön egyetértettek a szovjet imperialista törekvésekkel, a nemzetiségek ellen folytatott belső gyarmatosító politikával, amellyel őslakosok százezreit űzték el lakhelyükről.

Elítélték a párt és a kommunisták uralmát, a magántulajdon kisajátítását ugyan, de nem tudták magukban legyőzni a nagyorosz nacionalizmus bolsevik formája iránti rokonszenvüket.

Ennyire erős a nacionalizmus.

E jelenség megfigyelhető a román emigránsoknál is. A Ceaușescu-rezsim nem kell nekik, de elfogadják nacionalizmusát, a nemzeti kisebbségek diszkriminálását, mert az a románságot erősíti.

VII. 31.

Mi a barátság? Közhelyes kérdés. Mégis szükség[es] néha gondolkodni róla.

Egyetlen történetet említve: ha egy orvos barát értesül, hogy barátja (ha az!) hozzátartozója beteg, felkérés nélkül segítségére kellene siessen azzal, hogy érdeklődik, és megvizsgálja, tanácsokkal látja el, biztatja. Sajnos most látom, hogy nem így van. Anyósom beteg, de az orvos barát olyan közömbös, hogy nem találok szavakat.⁷⁴

Ennyire nem érdeklődnénk egymás iránt? Ennyire közömbösök lennénk az emberi fájdalom iránt? Hányszor mondjuk, hogy a szenvedő emberiség mellé kell álljunk. Ez volna az erkölcsi parancs. És mi elnyomatásunkban, emberi és nemzetiségi kiszolgáltatottságunkban egymás iránt sem tudunk úgy viselkedni, hogy érezzük az összetartozásunkat.

VIII. 1.

Az eddigi emberi kultúrák a valóságfeletti transzcendencia jegyében keletkeztek és léteztek. Az ember és a világ felett létezik a transzcendens isten vagy istenek.

Mi történe akkor, ha az ember és a világ felett nem az anyag feletti transzcendens, hanem anyagi magas értelem van, s a Föld amolyan kísérleti terület? Az egész kultúra és a kultúrák értelmüket veszítenék. Valami olyan alakulna ki, ami semmiképpen sem hasonlatos az identitáshoz. Miért írom az identitást – mert a kultúra végső fokon önmagunkkal azonosít, hogy emberként cselekedjünk, belső viszonyunkban a transzcendenssel.

E kérdés azért is fontos, mert az ateista kultúra sem mentes a transzcendenstől, csak azt nem az istenségben tételezi, hanem olyan emberi értelemmel elvonatkoztatott objektivitásban, mint az irreverzibilis fejlődés, emberiség, osztály, párt, vagy az emberben a „semmi ágán”.

VIII. 2.

Ma tartják Illyefalván a konfirmálást. A hatóságok a tegnap elrendelték, hogy mindenkinek a mezőre kell mennie szalmát gyűjteni, mert, ahogy azt tudjuk, „télén az állatok fő eledele”. Aki nem engedelmeskedik, háromezer lej büntetésben részesítik.

⁷⁴ Fábrián Ernő feleségének édesanyja rákbeteg volt, de idős kora miatt nem lehetett megműteni.

Az egész ország olyan munkatelep, hogy bárkit bármilyen munkára kötelezhetnek. Ennyire veszik tekintetbe a vallásszabadságot és az emberi jogokat!

VIII. 4.

Dénes Tibor két emlékkötetét (*Arcok és harcok, Az ember milyen volt?*) böngésztem.⁷⁵ Művelt író, igazi literátor. Mondhatnám azt is, hogy *sznob*. Csak a szellemi jelenség önmagában, mint élvezet érdekl. Valósággal csámcsog, ha olyan témára talál, ami kedvére való. Azért halmozott magába akkora műveltséget, tudást, hogy kielégüljön szenvedélye. Literary gentleman.

Rousseau-ról azt írja, valamennyi csapás között, mely sújtotta, féltékenysége volt a legkeservebb. Azt hiszi, féltékenységük miatt a legszenvedélyesebbek a „timidek”⁷⁶. Dénes szerint ilyen „timid” volt Shakespeare is. Ennek bizonyítására írt két esszét (*Rousseau Jean-Jacques bírálja, Az ember milyen volt?*). Egészen pontosan a timidek felett töprengve kéjeleg az ismeretekben. Öncélúság = sznobizmus. Stílusa veretes, eredeti, tömör, de zsúfolt és nem gördülékeny. A literary gentleman, ahogy az illendő, gentlemanstílust fabrikált, és nem akármilyent.

VIII. 6.

A mai román rezsimben nemcsak a gyűlések, felvonulások, meneteltetések, TV- és rádióműsorok tartalma és szertartásos rendje szakrális, hanem a *sajtóé* is. A Scínteia vagy akármelyik más újság (a Scínteia hangsúlyosabban!) csak a szentségesekkel egvező, az[oka]t megerősítő vagy kegyelméből részesítő híreket és tudósításokat közöl. Semmi másról értesülni nem lehet, az olyanok az eretnység felé sodródnak. Megsértenék a szakrális zártágot.

Mi történe akkor, ha [a romániai sajtószervek] értesítenének a tatárok Moszkva[-i] [Vörös-téri] tüntetéséről.⁷⁷ Elfacsarhatná [sic!] a fejeket attól a szakrális dogmától, hogy Romániában a még létező magyarul beszélő románok megbonthatatlan egységben élnek a románság egészével, hisz lényegében olyanok, mint azok.

A rezsim szakralitásában csak a mohamedán fundamentálisok[é]hoz hasonlítható, Khomeini ajatollah „iszlám államához”.⁷⁸

A tulajdonforma nem jöhet számításba. Marxista nyelven szólva: a felépítmény önállósult az alaptól.

VIII. 7.

Ahogy hallottam, azonnal írom. Olyan hír jutott hozzám, hogy Ilia Miska súlyosan beteg. Még a diagnózist sem írom le, szégyen, nem szégyen, ebben babonás vagyok.

Miért büntet az Isten? A legjobbjainkat. A becsületes és tiszta embereket. Akik, ha van ilyen, krisztusi emberek. Eddig semmiféle ateista ideológia nem fogant meg bennem. De ha ez így megy, mindent megtagadok, ami a transzcendens lényekhez, az ideák ideájához köt. Nézz körül a világban, mindenhol a vásottak, a gazemberek ülik dáridójukat. Mit mondjak

⁷⁵ 1951–1953 között Magyarországon hamis vádak alapján börtönben volt, 1956-ban Svájcba ment, Genfben múzeumi könyvtárosként és fordítóként dolgozott. Hivatkozott esszékötetei: *Arcok és harcok*. Griff–Nemzetőr, München 1979; *Az ember milyen volt?* Griff, München 1980.

⁷⁶ félnék, bátortalan, félszeg

⁷⁷ Lásd az 1987. VII. 24-i naplóbejegyzést és az idevágó jegyzetet.

⁷⁸ 1964-ben száműzetésbe vonult, 1979-ben, Mohamed Reza Pahlavi sah uralmának megdöntése után hazatért Franciaországból, kikiáltották a forradalom vezetőjévé, majd az államforma megváltoztatása után (Irán iszlám köztársasággá vált) haláláig államfővé. Uralma alatt a nyugati, európai hatásokat kiiktatták, az ellenzékét megszüntették, mindent az iszlám törvények értelmében szerveztek át.

erre? Jól van, uram? Hát nem, ennyire még a legfőbb hatalommal sem alkuszunk. Mindenki megcsal, s aki rendes, megértő, őszinte, annak pusztulnia kell?

Nem tudom megérteni. De azt sem, hogy behódoljunk a biológiai véletlennek. Egyedül legyünk igazak a semmi ágán.

VIII. 8.

Úgy látszik, a tatárokkal szemben valamelyest, ha nem egészen is, változik a metódus. Mintha már nem lennének annyira engedékenyek. Távozásra szólították fel őket.

A nemzeti ébredés, a mozgalmak erősödése a Szovjetunióra veszélyes. Erőszakos, központosító politikához azonban nem folyamodhatnak, mert az még jobban elidegenítené a nemzetiségeket. Az orosz szupremácia csak egyezkedéssel és engedményekkel tartható fenn. A nemzetiségeknek ezt kell okosan kihasználniuk. Ez a reálpolitikai út. A nyugati csinnadratta fontos, de nem meghatározó.

VIII. 11.

Az iskolában kellett jelentkezzünk, hogy a tanulókat összeszedjük az aug. 23-i felvonuláshoz. Mindenféle nagyméretű sport- és politikai felvonulást szerveznek a tekintélyuralmi rend jegyében. A tanulók azonban nem akaródnak jelentkezni. Valószínű, szigorú rendretasításban fogunk részesülni.

VIII. 12.

Brassóban likvidálták (ez a szó talál ide) a magyar evangélikus és katolikus temetőket.⁷⁹ Még a halottakat sem hagyják nyugodni. Mindent el akarnak tüntetni, ami a magyarokra vagy a németekre emlékeztet.

Szemtanúk mesélik a borzalmas látványt, amikor a bulldózerek nekiálltak a temetőeknek, és a sírköveket görgették maguk előtt, mélyen a földbe szántva.

Ebben az országban nekünk meghalni sem szabad, a földből is kirángatnak nemzetiségért.

Az egyházak hallgatnak. A nyugati emberjogosok ezt nem tartják érdemesnek emlegetni. Nekik fontosabb az, hogy mit mond Elena Bonner,⁸⁰ vagy az, hogy Waldheim mit csinált a háború alatt.

VIII. 13.

Kína is enged merev gyarmatosító politikájából. Tibetben újra engedélyezik a tibeti nyelv használatát. Jó jel. De mit lehet tenni, amikor egy eredeti, sajátos kultúrát három évtized alatt tűzzel-vassal irtottak. Kolostorokat bezártak, kínaiakat telepítettek.

⁷⁹ A postaréti magyar katolikus temető kiürítésére 1986 augusztusában hívták fel a katolikus egyházat, majd 1987. július 1-jén hozzáláttak a temető felszámolásához. A városi tanács munkásai, a közmunkára kirendelt nagyüzemi munkások augusztus 23-ra végeztek az exhumálással, tereprendezéssel. Ugyanekkor számolták fel a katolikus temető szomszédságában található magyar evangélikus temetőt is. Bencze Mihály: *Hol sírjaink domborultak... avagy a brassói magyar temetők felszámolása...* Brassói Füzetek, 1997–1998–1999–2000., 9–10–11–12. sz., 251–303. p.

⁸⁰ Jelena Bonner, Andrej Szaharov orosz emberjogi aktivista felesége.

VIII. 14.

Feljegyzésre érdemes, hogy a bolgár kommunista párt intézkedett az ún. személyi kultusz mérséklésére. Leszedik a politikusok képeit, letörlik a jelszavakat, közéleti férfiak születésnapját nem fogják a szokásos felhajtással ünnepelni.⁸¹

Mérsékelt, de nem elhanyagolható változások jele. A gorbacsovi reformok, az új stílus és orientáció a dogmatikus Bulgáriában is érezteti hatását. Mindenképpen a változások jele. A létező szocializmus nem tud kitérni a reformok elől.

VIII. 16.

Bizonyos tényekre szükséges emlékezni. Az észak-erdélyi román lapok az ún. Horthy-faszizmus idején nyíltan cikkeztek a román kultúra egységéről vagy a román nép dákoromán eredetéről. Gheorghe Dăncuș 1941. március 9-én *Dacismul în literatură*⁸² címmel közölt cikket a *Tribuna Ardealului*-ban. Közölte George Coșbuc versét is, *Decebal către popor*.⁸³

Most merészellen valaki beszélni, mondjuk a kettős honfoglalás elméletéről. Azonnal le tartóztatnák. Sajtóközlésre egyáltalán nem kerülne sor. A cenzorok nem engednék, és a szerzőnek a báietüi (fiúk)⁸⁴ ellátnák a baját. Ugyanez történné, ha valaki a magyar kultúregységet kezdené emlegetni. Akkor a román írók minden megszorítás nélkül közölheték írásaikat, a határok nem képeztek akadályt. Manapság azoknak az íróknak, akik Magyarországra kitelepedtek, még a nevét sem szabad leírni. Még az erdélyi múltat (két háború közötti múltat) is betiltották. Kós Károlyt nem szabad említeni.

Ezek a különbségek fontosak, mert a tények önmaguktól minősítenek.

VIII. 20.

Annyira elzárják a háború előtti és utáni évek történeteit – kommunisták és mások vitáit –, a személyes érintkezések konfliktusait, hogy azokról semmit sem lehet megtudni. Csak azokról értesülhet az érdeklődő, melyet egyeztetnek a scornicești-i vonallal.⁸⁵

A magyarországi kiadóknál megjelenő visszaemlékezésekből vagy tanulmányokból legalább kikerekedik valamilyen kép. Megtudhatjuk, hogy Kassákot például nem szerette (sőt gyűlölte) a kommunista párt, vagy azt, hogy Rákosi és Révai milyen arcátlanul viselkedett.

A román rezsim mindent zárol, hadd legyen tudatlan az állampolgár, elég neki a Scinteia, România Liberă egy és ugyanazon demagógiája.

VIII. 21.

Akárhogy is hanyom-vetem a dolgot, normáim szerint elképzelhetetlen, hogy ismerősöm, ne adj' Isten, barátom bajával, az őt ért csapással ne foglalkozzak. Most bizony – anyósom halálos beteg – meggyőződhettem róla, hogy orvos ismerőseim erre fele sem jönnek. Pedig a jó szó vagy maga a jelenlét a betegen és rajtunk is segítene. A fájdalom és szenvedés akkor is fájdalom és szenvedés, ha valaki 86 éves. S itt állunk majdnem tehetetlenül.

⁸¹ A BKP KB PB határozatáról van szó. A határozat szerint a hatalomnak jelenleg sok olyan sajátossága van, amely a fejlődés már lezárult szakaszához tartozik, s ellentmondásba került az új demokrácia fogalommal és az öngazgatás követelményével.

⁸² Dácizmus az irodalomban. A cikk – inkább glossza – és a hivatkozott Coșbuc-vers, továbbá még két rövid glossza vagy jegyzet közös főcím, illetve rovatcím alatt – *Grai și Suflet Românească* [Román beszéd és lélek] – jelent meg a hivatkozott lapszámban, a második oldalon, Dăncuș neve fölött.

⁸³ *Decebal a néphez*.

⁸⁴ Fiúknak, illetve kékszemű fiúknak a Szekuritátésokat emlegették a köznyelvben.

⁸⁵ Azaz a „fő okos” vonalával; Scornicești Nicolae Ceaușescu szülőhelye; tizenegy éves koráig élt ott.

Most nem a rezsimet hibáztatom. A barátság megér 5-6 liter benzint. Ez az emberi kapcsolatok milyenségének kérdése.

VIII. 22.

Nagy a felhajtás augusztus 23. megünneplése körül. Ahogy azt minden évben művelik. Még Szentgyörgyre is tízezreket mozgósítanak, torna, tánc, élőképek stb. Külön dísztribünt állítottak az első titkárnak és kíséretének.

Szakraális ünnepléssé varázsolják Románia ki- és belépési történelmi táncát. Csak ennyi történt. Alkalmos pillanatban áttáncolni a másik oldalra.

VIII. 25.

A Szovjetunióban erőteljesen jelentkezik a nemzetiségi kérdés. A krími tatárok Vörös téri tüntetése után a Baltikum is megmozdult a Hitler–Sztalin paktum megkötésének évfordulóján.⁸⁶ A fokozódó nemzetiségi mozgalmak azért fontosak, mert a nemzetiségi kérdés, ha így tart, a nemzetközi politikában kikerülhetetlen lesz.

Elég egy találomra kiválasztott nap eseményeit rögzíteni (a híradások után), hogy meggyőződjünk, milyen jelentős és ugyanakkor rendezetlen a nemzetiségek helyzete. India, Koszovó, Szovjetunió, Románia, Bulgária, baszkok, írek, Tirol.

A szovjet események azonban megerősíthetik Gorbacsov ellenzékét. Ez pedig nem jó. Senkinek sem használ, ha a reformmozgalmat visszaszorítják. A megmerevedés visszavetheti a szükséges politikai, ideológiai és társadalmi átalakulásokat.

VIII. 26.

Mi Kelet-Európában (különösen a magyarok Erdélyben) amolyan *intellektuelek* vagyunk. Kimondottan a magunk eszére vagyunk utalva. Nagyon kevés információval, kutatásokat segítő és rendszeresítő intézmények nélkül, csak a magunk eszével és emberségével kell eligazodnunk a világ rengetegében.

VIII. 27.

Anyósom az Apáczaírói írott könyvem⁸⁷ az imádságoskönyve mellett őrzi. Ez a legnagyobb megbecsülés, ami a könyvemre érte.

Mások (állítólag barátaim) – éppen az elmúlt napokban észleltem – a könyvek háta mögött vagy félreeső helyen, a legalsó polcon tartják. Sem a szép (formára is szép) [könyvek,] sem a klasszikusok közé nem kerülhet, mert megalázná azokat. Kevély az ember. De nem a könyvem rangjáért szomorkodom. Jó értelemben vett képmutatásra is szükség volna, amolyan Vakulj, magyar! alapon.

VIII. 30.

Nagyon rossz napjaink vannak. Anyósom nagyon beteg. Még haldokló emberhez ilyen közel nem álltam. Szörnyű, hogy milyen lesz az ember. Kiszolgáltatott, szenvedő, esendő. A

⁸⁶ A Litván, a Lett és az Észti Szovjet Szocialista Köztársaságok fővárosaiban az 1939. augusztus 23-án aláírt szovjet–német megemlékezési egyezmény (Molotov–Ribbentrop paktum) évfordulóján megemlékező-tiltakozó tüntetésekre került sor.

⁸⁷ Fábrián Ernő *Apáczaí Csere János. Kismonográfia*. Dacia, Kolozsvár–Napoca, 1975. (Kismonográfiák).

betegség megalázza az embert. A haldoklás lélektana megíratlan. Nem tudom, miért. Az előző napokban csak ezen gondolkoztam. Tanulságos stúdium.

IX. 1.

Ma háromnegyed nyolckor meghalt anyósom. Iszonyatos szenvedések és agonizálás után.

Nehéz napok következnek.

IX. 3.

Ma volt a temetés.⁸⁸

Tort is rendeztünk. Ezt kívánja a hagyomány. A magam részéről nemszeretem dolog. De a hagyománynak és a halottnak tartozunk ennyivel.

Nagyon sokan voltak a temetésen. Különösen Kovásznáról jöttek nagyon sokan.

IX. 6.

Illyefalván a pap⁸⁹ a templomban megemlékező gyászistentiszteletet tartott. Jól és tartalmasan beszélt.

A mai nappal, sajnos egy korszak lezárult. Nem tudom, mi lesz a következőkben. Eddig Illyefalva nagyon jó, félreeső sarok volt, ahol nyaranta dolgozni, elmélkedni, találkozni lehetett. Mi lesz ezután? Ilyen az élet, lezárulnak a fejezetek. Mostanában sok a lezárulás. Előbb Kolozsvár (nincs kinél megszállni), Budapestre sem tudok menni, mégha engednének is.

Ma este Kovásznára utazunk.

IX. 7.

A Bukarestben dolgozók (koncentráltak)⁹⁰ zöme a magyarok közül toboroztatik. Ők kell az Elnök Elvtárs építészeti hóbortjait felépítsék. Kényszermunkával. Olyan behívottal is találkozni, aki havi 200 lej keres. A fizetés is rafinált technikával eszközöltetik. Megfizettetik az ehetetlen ételt, a patkány járta, mocskos tömegszállást, levonják a százalékokat, és a többivel kiszúrják a [dolgozók] szemét. A keresett összeg még a heti hazautazásokra sem elégséges.

Az emberjogi bizottságok erről is hallgatnak.

IX. 8.

Így is lehet színházat fenntartani. Szombaton (szept. 5-én) a most alakított és a városra oktrojált román tagozat Kovásznán szerepelt. Közönség nem nagyon gyűlt össze. A vajnafalvi román még akkor sem jár színházba, ha az udvarán játszanak a színészek. Az életmódja ilyen luxusra nem hagy időt.

Mit csinál a magas megyei vezetőség? Brigádot küld a város nyakára, hogy megvizsgálja a művelődési életet. Kovásznán is be szeretnék vezetni a közönségszervezésnek azt a módját, hogy kötelezik az embereket a román nyelvű előadások látogatására. Elrendelik a tiszteletgést Gessler kalapja előtt.⁹¹ Aki megszegi a rendelkezést, bejegyzik a bűnei lajstromába.

⁸⁸ Illyefalván

⁸⁹ Dénes Dezső református lelkész.

⁹⁰ A bukaresti építkezésekre vidéki vállalatoktól kirendelt dolgozók.

⁹¹ Lásd az 1983. VI. 10-i naplóbejegyzés második jegyzetét.

IX. 11.

Egy újabb Károlyi Mihály-dokumentumban olvasható e dilettáns politikus kifakadása a moszkvai perekkel kapcsolatban. A levelet Romain Rollandhoz írta: „A mi századunkban, mindnyájunknak a bolsevizmus nemcsak politikai doktrína, hanem új erkölcs is.” A lényeges, hogy a bolsevizmus erkölcs. Csakhogy észre kellett volna a gróf úr vegye, hogy ezt az erkölcsöt éppen Sztalin gyakorolta. Erre [Károlyi] nem volt képes. Hiányzott belőle a lényeglátás. A politikában is ezért tévedett.

IX. 14.

Nem akarok még magam előtt sem kegyeletsértő lenni. Mégsem hagyhatom szó nélkül Pándi Pál⁹² azon önigazoló megjegyzését az ötvenes évekről, hogy semmit sem tudtak a koncepciók perek céljáról, a háttérben működő erőkről. Sejtették volna! Az egyszerű emberek, akiket nem kötöttek a dogmák, nem voltak ilyen naivak. „Besározódott nemzedék vagyunk olyan értelemben, hogy vízen, mocsáron kellett keresztülgázolnunk. Nekünk nem volt bibliai Vörös-tengerünk, ahol száraz lábbal lehetett átkelni; nem váltak szét a vizek.”⁹³ Nem váltak szét a vizek, mert önkezüikkel bekötötték a szemüket, és nem is akarták a szétválást, vakon elfogadták a meghirdetett szent dogmákat. Ez egyébként a nyilatkozatból is kitűnik. E nemzedék – Pándi Pál szerint – progresszív oldala olyan világtörténelmi erők oldalán állt, melyeknek fő része volt a fasizmus legyőzésében. A „progresszív oldal” erőszakosan, gátlástalanul tört céljai megvalósítására. A szovjet hatalom az erőszak helyébe erőszakot állított. Az ehhez való csatlakozást semmilyen módon nem lehet igazolni.

Meglepő, hogy Pándi Pál és élő társai ezért a meggondolatlan és vak lecsatlakozásért nem érznek lelkiismeret-furdalást.

IX. 15.

Megnyitottuk az új tanévet. Irány a burgonyaföldek. Vajon találni-e valahol Európában ehhez hasonlót?

A nagy okos⁹⁴ Kolozsváron kiabálta a jelszavakat. Legfeljebb 200 szót variál, primitíven szerkesztett mondatokban. Az ember olyan, mint a stílusa.

IX. 17.

Bulgakov 1939-ben drámát írt Sztalin ifjúságáról (*Batumi*).⁹⁵ Már úgy látszott, hogy a Művész Színház előadja, amikor váratlanul betiltották. A határozat, mely minden bizonnyal Sztalin tudtával történt, indoklása között [sic!] a következő mondat olvasható: „Egy történelmileg hiteles embert nem lehet irodalmi hőssé változtatni, romantikus hőssé, nem kitalált helyzetekben szerepeltetni és kitalált szavakat a szájába adni.” Ha jól értem – miért ne

⁹² Kossuth-díjas, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a pártos irodalomszemlélet legfontosabb érvényesítői közé tartozott. A kegyeletsértést Fábíán azért említi, mert Pándi ez év, 1987 januárjában hunyt el.

⁹³ *Teherpróba*. Rádióinterjú Pándi Pállal. Az interjút készítette: Bölcsv. István. *Kritika*, 1987. 7. szám, 32–37. p., idézet: 35. p. E számban terjedelmes blokk – „melléklet” – található; emlékezések Pándira, aki a lap alapító szerkesztője volt.

⁹⁴ Nicolae Ceaușescu

⁹⁵ Bulgakov a harmincas években nem tudta színdarabjait bemutatni. Utolsó próbálkozása volt a *Batumi* című, Sztalin ifjúságáról szóló színmű. Szőke Katalin szerint állítólag azért tiltotta be Sztalin a darabot, „mert, mint fiatal forradalmár, Kobát a kihallgatás során a nyomozó a nyílt színen pofon vágta.” Szőke Katalin: *A kéziratok nem égnék el*. <http://www.ujkonyvpiac.hu/cikkek.asp?id=4359> (2010. 02. 22.)

érteném jól? – nem csak arról van szó, hogy Sztalinnak személyesen nem tetszett Bulgakov színdarabja. Színpadon nem lehet megjeleníteni a „történelmileg hiteles embert”. De miért lehet megfesteni, szoborba faragni vagy önteni? Ez is a személyi kultusz természetrajzához tartozik. A hagyományok ereje volna erősebb a színpadi ábrázolásnál? A római császároknak is szobrokat állítottak. Úgy érzem, hogy ez nem kielégítő magyarázat. A szobor, festmény vagy éppenséggel az óda mitikusabb erővel fejezi ki a történelmileg hiteles hős mindenhatóságát, emberfelettségét. A színpadon a hőst többféle felfogásban, beleéléssel lehet játszani. A vezér csak egyféle lehet: mindenható, dolgok, lények, intézmények felett álló hatalmasság, olyan személyiség, aki képes áttörni az idő behatároltságait.

IX. 18.

Ma értesültem, hogy a valóságban a legtermékenyebb földeken sem lesz több hektáronként 12-13 ezer kg pityókánál. A jelentésekben és ezért a statisztikákban is 20-25 ezer kg fog szerepelni.

IX. 19.

Azt mondják (én nem láttam), hogy a megyei prop. titkár kapával jár (és hordozza az autóban), hogy ellenőrizze a talaj piszkálásával az elvégzett munkát. Marad-e pityóka a földben? Sokat jelentettek, ezért hajtani kell az embereket.

De nem volt olyan földesúr, aki ilyen eszközökkel bajlódott volna.

IX. 22.

Most beszéltem G. J.[-fel],⁹⁶ aki elmesélte, hogy a diákszínjátszók turnéján a Szilágy megyei hatóságok aljas eszközökkel akadályozták az előadások megtartását, melyekre az illetékes hatóságok által kibocsátott engedélyük volt. Nemegyszer a milicistákat is igénybe vették. A cél nem kétséges, a magyar lakosság elzárása mindenféle kulturális rendezvénytől.

Hazatérésük után a falvakban megkezdték a színjátszók utáni szaglászást. Valószínű, azaz a céllal, hogy megfélemlítsék a lakosságot és azokat a helyieket, akik az előadások támogatói voltak. Semmi máshoz nem hasonlítható, csak a dél-afrikai apartheiddel. [Sic!] Annyi különbséggel, hogy ott (Dél-Afrikában) a négerék szabadon végezhetik önművelődésüket.

IX. 23.

Újabb dákoromán rendezvény (ún. szümpozion) Sepsiszentgyörgyön.⁹⁷ A régi, megszóított mese ismétlése. Semmi újat mondani nem tudnak. E szakrális szertartás is a tekintélynövelést kellene elősegítse. Ezért hívják főpapnak Berciu professzort⁹⁸ és társait. A helyiek nyekergése száználmas és komikus. Olyan látszata van, mint amikor valakinek az a fura ötlete támad, hogy a szamarat a ló mellé fogja. De a ló is és a szamár is húzza a tekintélyt, ha valaki elhiszi, amit szónokolnak.

⁹⁶ Gazda Józseffel

⁹⁷ *A Román Kommunista Párt, a párt főtítkára, NICOLAE CEAUȘESCU elvtárs felfogása a haza történelmének ismeretével kapcsolatban – a tapasztalatok és tanulságok forrása a szocialista Románia jövőjének megalkotásában, az ideológiai és politikai nevelő tevékenység alapja. A konferenciára szeptember 23–24-én került sor.* Megyei Tükör, 1987. szeptember 25. 1. p.

⁹⁸ Dumitru Berciu, egyetemi professzor, az RSZK Politikai és Társadalmi Tudományok Akadémiájának tagja, a Trakológiai Intézetének igazgatója. Előadásának címe: *A géta-dák és dák-római örökség értéke a román nép történelmében.* Megyei Tükör, 1987. szeptember 25. 1. p.

IX. 24.

Feljegyzésre méltó adat: A burgonya hozama hektáronként 12-13 ezer kg. A statisztikai jelentésekben azonban nem szabad 20-22 ezer kg[-nál] kevesebb mennyiség szerepeljen.

Közben bevezették a burgonyafejadagot: havi 5 kg vagy egész évre 50 kg. [Sic!] A jegyek (ticket) is elkészültek.

A szabadpiaci árak: Kovásznán 1 kg burgonya 8 lej, Kolozsváron, Temesváron eléri a 20 lejt is.

Egy kezdő tanár fizetése: 2200 lej. Ezzel Kolozsváron 110 kg burgonyát tud venni, Kovásznán 250-260 kg-ot. Ezek az életszínvonal jelzőszámai. S nem túlzás, ha arra gondolok, hogy egy mázsa gabona 1600-1800 lej.

Azt is híresztelik, hogy a tsz-tagoknak nem fognak burgonyát osztani.

A burgonyahalmokat fegyveresek őrzik. (Ki most az osztályellenség?) A tanárok is őrséget kell teljesítsenek.

Totális gazdasági és politikai krízis felé tart a létező szocializmus. Nincs menekvés.

IX. 25.

A rádió hírszolgálatára arról értesít, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt KB-nak három tagját kizárták, mert bírálta az albánok ellen alkalmazott kíméletlen eszközöket. Ez a szerb nacionalizmus igazi arca. Mindig a másik, a kisebbség a hibás. A hadügyminiszter a hadseregben belül is felfedezte az albánok összeesküvését.⁹⁹

Kutyából nem lesz szalonna.

De lehet Jugoszláviában – a hadügyminiszter szavaiból ítélve – katonai diktatúra, megoldási kísérletként a nemzetiségi villongásokra és a súlyos gazdasági helyzetre. Ezzel újabb vonásokkal fog gazdagodni a marxizmus-leninizmus kincsesára.

A katonai diktatúra nem nóvum. Volt már Lengyelországban, van rejtetten Romániában és lesz (talán?) Jugoszláviában.

IX. 27.

Az USA képmutató politikáját mi sem bizonyítja jobban, mint a tibeti tüntetésekkel szembeni magatartása. A Szenátus elítélte a kínaiak jelenlétét és elnemzetietlenítő politikáját, határozottabb fellépésre szólította [fel] a kormányt. A végrehajtó hatalom azonban (kormány) sokkal mérsékeltebben viselkedik. A világpolitikai érdekek akadályozzák határozottabb fellépését. Szónokoknak ugyan az emberi jogokról, de mikor határozottságra kerülne a sor, a kormányt bénítja a világhatalmi politika.

IX. 29.

Ilyen cikket közöl a Scînteia: *Învăţămîntul – pe coordonatele unei noi calităţi* (29 septembrie) vagy *Ore de dirigienţe şi profesorul diriginte*.¹⁰⁰ Jelszavak és szólamok puffogatása.

A valóságban: a tanulók nem kapnak tankönyveket, az üzletekben nem lehet füzeteket és egyenruhát vásárolni. A hiány- és kényszergazdálkodás már a tanulókat is elérte. Hétköznap, vasárnap a mezőn dolgoznak. A tanítás szünetel a mezőgazdasági munkálatok miatt.

⁹⁹ Erdős Gábor összefoglalója. SZER OSZK MF 1987. szeptember 24., 1607–1609. p.

¹⁰⁰ A tanügy – az új minőségek koordinátái alapján vagy Osztályfőnöki óra és az osztályfőnök.

IX. 30.

A Politikai Végrehajtó Bizottság leváltotta Gheorghe Petrescut és Ioan Avramot¹⁰¹ az energiagazdálkodásban elkövetett hibák miatt. A hőerőművek vezetőit bíróság elé állítják.

Vajon kinek az utasításait követték? Mi lesz a katonákkal? Az energiaellátást több mint egy éve katonai ellenőrzés alá vonták. S mi az oka, hogy a bölcs testület mindig akkor okos, amikor a bajok a nyakára nőnek? Soha nem végeznek ellenőrzést a hőerőműveknél? S a gyakori munkalátogatások – a forradalmi munkásdemokrácia ezen egyedülálló eszköze –, értékes tanácsok, dialógus ennyire hatástalanok volnának?

Ügyszólván mindennap foglalkoznak az energia kérdéseivel, és íme, még a hőerőművek javítását sem végzik el idejében. Pedig a lakosság is arra kényszerül – már most, szeptember hónapban –, hogy naponta sötétben elmélkedjen a nagyszerű jövőről.

X. 1.

Iordache, a bécsi utókonferencia román delegációjának vezetője bírálta a készülő zárónyilatkozat nemzeti kisebbségekről szóló fejezetét.¹⁰² Felettesei ostobák és rosszindulatúak.

A román diplomácia minden olyan alkalmat megragad, mely alkalmas a kisebbségi kérdés kendőzésére. Mintha Románia nem is többnemzetiségű állam volna. E viselkedés is ki-fejezi, hogy az állampolitika minden rendelkezésre álló eszközzel a nemzeti kisebbségek likvidálására törekszik.

X. 2.

Tibet fővárosában kínaiak elleni (pontosabban kínai hódítók elleni) lázadás tört ki. A politikai megmozdulásban a nyugati turisták beszámolói szerint mintegy kétezren vettek részt. A rendőrség a tüntetők közé lőtt, hatan életüket veszítették. Egyes beszámolók arról értesítenek, hogy a kínai rendőrség épületét is felgyújtották.¹⁰³

Kína sem menekülhet, magyarosan szólva, a sorsa elől. A galád hódításért és a tibeti kultúra elnyomásáért fizetni kell.

Akárhogy is osztjuk és szorozzuk, a kínaiak az eredeti kultúrát ítélték halálra. Ezt a kultúrát lehet bírálni, maradinak nevezni, mi több, a fejlődés leszálló ágának deklarálni, mindenki ítélkezhet értékrendszere szerint, azt azonban nem lehet tagadni, hogy a maga módján egy szín az emberiség kultúrájában.

A szocializmus sehol sem tudja megoldani a nemzetiségi kérdést. E tárgyból is megbukott.

¹⁰¹ Petrescu a kormány miniszterelnök-helyettese, Avram pedig villamosenergia-ipari miniszter volt. Felmentették, továbbá a KB-ból is kizárták őket, és vizsgálatot indítottak ellenük. A közvetlen ok vagy ürügy főleg a rovínari-i és turceni-i erőművek energiagazdálkodási rendellenessége volt.

¹⁰² Az 1975-ös csúcsértekezleten döntöttek arról, hogy a záróokmányt érintő kérdésekről utókonferenciákat rendeznek az EBEÉ keretében. Ilyen konferenciára került sor Belgrádban (1977–1978), Madridban (1980–1983) és Bécsben (1986. november 4.–1989. január). Ez utóbbi találkozó zárónyilatkozatában az emberi jogok biztosítását már nemzetközi kötelezettségnek minősítették, és négylépcsős ellenőrzési folyamatot hoztak létre az EBEÉ emberi dimenziója elnevezéssel.

¹⁰³ A dalai láma 1987 szeptemberében az amerikai kongresszusban tartott meghallgatáson kompromisszumos tervet adott elő Tibet jövőjéről. Közben Lhaszában, Tibet fővárosában véres tüntetésekre került sor, amelyeknek 19 halálos áldozata volt. Október végén a kínai pártkongresszus külön foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Kína felajánlotta a dalai lámának, hogy hazatérhet, és Tibet nagyobb autonómiát kaphat. A dalai láma, 1988 júniusi válasza szerint azzal a feltétellel tért volna haza, ha Tibet a hadseregére és a külpolitikára vonatkozó kérdéseken kívül teljes autonómiával rendelkezne.

X. 3.

A román rezsim belső politikai és gazdasági válsága fokozódik. Újabb cserék a felső vezetésben. Még a belügyminisztert is menesztették. De nem a törvénytelenységéért! Mindenki hibás valamiért, csak a fő-fő okos és családja csálthatatlan. A tökéletes irányvonalat nem tartják be ezek az elvtársak, azért vannak a bajok. Ésszel nem érik fel a fő okos akarátát.

A boldogtalan „vétkesek” ezt el is ismerik, amikor önkritikára kényszerítik [őket]. Most is így cselekednek.

A szovjet sajtó is kezdi bírálni a lehetetlen romániai állapotokat. Két tűz között nehéz egzisztálni.

Ha már váltogatnak, akkor egyszer arról is szólhatnának, amikor a belügyminisztert kirúgják, hogy a milícia és a szekusok mindenki előtt csak leemelik és kiemelik a nekik szükséges terméket, és érte semmit sem fizetnek. Ez nyilvános lopás. Elképzelhető, hogy milyen rend keveredik [ki] abból, ha tolvaj üldözi a tolvajt. A román közállapotokra ez a jellemző.

X. 4.

Meghalt Manyika.¹⁰⁴ Az újabb teher és megpróbáltatás elszomorít. Nem elég a világból ránk szakadó bajok, a családi tragédiák is állandó nyomás alatt tartanak. Tehetetlenül és kiszolgáltatva tengünk-lengünk.

X. 8.

A romanizálási politika újabb „vívmányai”. Elégséges a tények felsorolásához ragaszkodni. Kolozsváron eltüntették a még létező magyar utcaneveket. Ennek az átkeresztelésnek lett az áldozata a Budai Nagy Antal utca is. Most Dorobanților.¹⁰⁵ A Szatmár megyei elmagyarosodott sváb falvakban bezárták a magyar nyelvű iskolákat és tagozatokat.

A munkáselbocsátásokat úgy oldják meg, hogy a magyarokat Erdélyből az ó-romániai részekre akarják küldeni. Főleg Rovinari és Motru.¹⁰⁶ A legnehezebb munkahelyekre. A betelepített románokat nem érintik ezek az intézkedések.

X. 10.

Megérkezett Gáll Ernő. A szakszervezeti szállodában lakik. Letört és kedvét veszített ember. Azért munkára biztat. Azt hiszi, hogy a szellemi életből nem szabad kivonulni, bármennyire is cenzúrázzák a cikkeket. Csak arra nem gondol, hogy semleges, semmitmondó szövegek is támogatják a maguk módján a nemzetiségi politikát (bekerítő és elpusztító politikát). Bizonyosságok arra, hogy a magyar kisebbségnek biztosítva vannak a jogai. És ezt a külföld el is hiszi. Nem szólva arról, hogy a semleges cikkek senkinek sem kellenek.

X. 14.

Gáll Ernő arra kért, hogy az iskola műhelyében csináltassak egy sétatálcát, mert az övét egy kirándulás alkalmával eltörték, éppen akkor, amikor három ismeretlen sétáló románra udvariasan ráköszönt. Mikor meghallották, hogy magyarul Miklós (Kallós Miklós) után szólt, elkérték és eltörték.

¹⁰⁴ Rác Györgyné, Bartha Margit, Fábán Ernő feleségének keresztanyja. Sepsiszentgyörgyön élt.

¹⁰⁵ A dorobánc gyalogost jelent; az utca az 1877–1878-as törökellenes függetlenségi harc román katonáiról kapta nevét.

¹⁰⁶ Lignitbányászatra épített Gorj megyei „szocialista” városok.

Így jár a nemzetiségi politikus és ideológus a gyakorlatban. Az élet vagy Élet nem tiszteli a szorgalmas közeledéseket, nemegyszer tolkodást a baráti és testvéri nép felé. A történet azért érdekes, mert valami jelképezt érzek benne.

X. 18.

Huszár úr is megérkezett, hogy megnézzé színdarabjának bemutatását.¹⁰⁷ A diákelőadást nem taksálja sokra. Ezt meg is mondta.

Ami meglepett, nem állt szóba Gáll Ernővel, úgy tett, mintha nem venné észre. Magatartásának motívumai nem megalapozottak. Ez is a *kisebbségi betegség* egyik tünete. Akárcsak Veress Dani magatartása, aki Gáll Ernőt, amikor Szentgyörgyön meglátogatta, megsértette és udvariatlanul fogadta. Veress Dani azért sértődött meg, mert Gáll Ernő egyik írásában az önismeret művelői között az ő nevét nem említette.

Gáll Ernő nem tartozik a bátor emberek közé, csendesen meghúzódik, ha veszély fenyeget. Becsületessége és jóakarata azonban nem vonható kétségbe. E történeteknél sokkal aggasztóbb a pusztító kór, a morbus minoritatis.

X. 22.

Mindennap a mezőn segítjük a szocialista mezőgazdaságot. Még pontosabban a második agrárforradalmat. Micsoda cinikus propaganda! Agrárforradalomnak, egyáltalán forradalomnak nevezni ezt a kényszmunkát és a termelési adatok hazug felszólását.

Magamat nem sajnálom, mert annak idején – első agrárforradalom – a parasztnak hazudoztam a kollektivizálás előnyeiről, arról a jólétről, mely elkerülhetetlenül be fog következni. Most ez a *sors* büntetése. A pityókaföldeken ösztökélem a diákokat gyorsabb és pontosabb munkára. A paraszti osztály, mint olyan, nincs. A gazdaságpolitika arra kényszerítette, hogy a földeket elhagyja. Munkások, diákok, tisztviselők, értelmiségiek dolgoznak a földeken. Aki nem teljesíti a parancsot, kidobják állásából. A munkást nemcsak a gyárban zsákmányolják ki (jobban, mint ahogy azt Marx elgondolta az értéktebblet-elméletben), hanem arra is kényszerítik, hogy a mezőgazdaságban ingyenmunkát végezzen. E kettős kizsákmányolás ismeretlen a modern társadalomban. Kimondottan romániai vívmány.

X. 25.

Már füzetet sem lehet vásárolni. A tanulók arról panaszkodnak, hogy nem tudják beszerezni. A tankönyvhiány is aggasztó. A tanításhoz hiányoznak a szükséges eszközök, füzet, könyv, este villanyfény. Az újságok harsogják a megszokott, agyoncsépelet szöveget a korszerű oktatásról.

A villanyáramot naponta több órára elveszik. Este sötétben ülünk, vagy petróleumlámpát gyújtunk, ha van lámpacső, mert az üzletben ezt sem árulnak.

Ahogy a tegnap történt. Törött lámpacső mellett olvastam Karl Jasperst, amikor váratlanul bekopogott Szurkos Pista¹⁰⁸ Svédországból. A svéd király alattvalóját úgy igazából nem

¹⁰⁷ A kovásznai Ipari Líceum színjátszó csoportja Huszár *Jött egy leány a telepre* című színpadi riportját játszotta. (Könyv alakban a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács kiadásában jelent meg [Bukarest 1977].) A darabot Gazda József rendezte, aki a munkástémát népiesítette: A kis jelenetekből felépülő darab egységeit eredetileg – a szerzői utasítás szerint – bendzsós, gitáros folkbeat választotta el egymástól. A kovásznai bemutaton ezt népdalokkal és népviseletbe öltöztetett lányok felvonultatásával helyettesítették.

¹⁰⁸ Fábrián kovásznai orvos barátja, aki Svédországba emigrált. Lásd az 1984. VIII. 2-i naplóbejegyzést.

tudtam összeszidni, hogy elhagyta, ahová rendeltetett, mert a törött lámpacsőre mutatott és kijelentette: „Miért maradtam volna itt, hogy ilyen körülmények között gyógyítsak?” Ezt nem lehet cáfolni. Jobb másról beszélni, hogy ne kelljen engedményt tenni. Ezt a megoldást választottam. Azt hiszem, nem tévedtem.

X. 31.

Most értesültem, hogy az ukrán kommunista párt határozatot hozott a nemzetiségi kérdésről. A határozat foglalkozik az ukrán nyelv használatával és az anyanyelv oktatásával. A mondatok, melyekből a határozatot összerakták, semmitmondóak. Az apparátus szokványos terméke.¹⁰⁹ Az írók azonban tizennégy pontos határozatot szerkesztettek radikális követelésekkel. Az ukrán írószövetség a határozatok végrehajtásának ellenőrző szerepét akarja betölteni.¹¹⁰

A történetek két dologért fontosak. Gorbacsov egyszerre több helyen is szembekerül a nemzetiségi követelésekkel. A peresztrojktát a nemzetiségi kérdésre is ki kell majd terjeszteni. Másrészt az írókat már nem lehet befogni az apparátus szekerébe.

XI. 2.

Ma mondja Gorbacsov előre beharangozott beszédét. Türelmetlenül várom. Tud-e radikálisan szakítani a megszentelt tézisekkel? Ki kellene mondani, hogy az októberi forradalmat újra kell kezdeni.¹¹¹ Kiégett, nincs benne életerő. Erre azonban nem hiszem, hogy sor kerülne. Gorbacsovot is köti az apparátus. És gondolkodása sem érett erre a szakításra. A mostani viszonyok között az engedmények és reformok is jelentős változásként hatnak. Mintegy bevezető lehet a szakításhoz.

XI. 3.

Gorbacsov elmondotta többórás beszédét.¹¹² Mérsékeltőbb a vártnál. Úgy hiszik, hogy a konzervatívok ellenállása erősebb a [korábban] feltételezettnél. Az ismert elgondolásait foglalta össze, a demokratizálásról és a gazdaság átszervezéséről. A történeti részben bírálta Sztalint, Brezsnyevet, de elismerte Hruscsov kezdeményezésének érdemeit. Buharinékat is

¹⁰⁹ Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága 1987 elején foglalkozott a Szovjetunió Kommunista Pártja XXVII. kongresszusán, valamint 1987. januári plenumán a nemzetiségi kérdéssel, az internacionalista és a hazafias neveléssel kapcsolatban megfogalmazott határozatainak végrehajtásából eredő feladatokkal. Az elfogadott határozat szövegét lásd: О мерах по реализации в республике установок XXVII. съезда партии, январского (1987 г.) Пленума ЦК КПСС в области национальных отношений, усилению интернационального и патриотического воспитания населения // Коммунист Украины. N 1. (1987) 3–5. p.

¹¹⁰ Az ukrán nyelv védelmében az első lépéseket az értelmiség tette: 1987 márciusában *És a nyelv – mint a tenger* címmel közölte Szerhij Placsindi írását a Literaturna Ukrajiná, nagy visszhangot keltett. 1987 júniusában az Ukrajnai Írószövetség Jurij Musketik, Borisz Olijnik és Dmitro Pavlicsko aláírásával levelet intézett az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnökségéhez, melyben kérték, hogy a köztársaság minden iskolájában vezessék be az ukrán nyelv tanítását, illetve az ukrán nyelvet emeljék az államnyelv rangjára. Olesz Honcsar pedig levelet írt Mihail Gorbacsovnak – amit tulajdonképpen ad acta tettek, illetve az Oroszországi Írószövetséghez fordult, hogy közösen követeljék: minden iskolában tegyék kötelezővé az orosz nyelv mellett az adott köztársaság nyelvének tanítását, máskülönb a köztársaságok nyelvei halálra vannak ítélve. Вó. Дециньский Л.Е. Національно-визвольний рух в Україні в 80-х рр. XX. ст. Вісник націоного Унверситету „Львівська Політехніка” N 612 (2008) 3–13. p.

¹¹¹ Nyilván úgy érti, hogy a reformkommunistáknak nyilvánosan el kell ismerniük, hogy a megvalósult rendszer elmentmondásban van a munkásmozgalom klasszikusainak alaptételeivel.

¹¹² Lásd: *Ünnepi ülés a Kremlben a nagy októberi szocialista forradalom 70. évfordulóján. Mihail Gorbacsov beszéde a kongresszusi palotában.* Népszabadság, 1987. november 3., [1]–8. p.

emlegette. Trockij azonban továbbra is a feketelistán maradt. Különbizottságot alakítottak, mely az ún. törvénysértésekkel és rehabilitálásokkal fog foglalkozni.

Trockij újabb mellőzésén nem csodálkozok. (Hruscsov is ezt tette.) Mit jelentene Trockij rehabilitálása? Különösen az emigrációban írt tanulmányainak részbeni értékelése is? Az októberi forradalom bukásának elismerését. A gorbacsov-i peresztrojka és glasznosztj még nem jutott el ehhez a fordulathoz. Kérdés, hogy el fog-e jutni a kikerülhetetlenhez? Ez képezi alapkérdését a szocializmus jövőjének. Ezzel nem Trockijt akarom az egekbe emelni, csak a probléma megközelítését érzékeltetni.

A szovjet történelem másik kényes pontja a Molotov–Ribbentrop paktum.¹¹³ Ha elismerik, hogy megkötése árulás volt, a fasizmus előtti behódolás, a balti államok bekebelezését is jogtalanak kell nyilvánítani. Erre a szovjet imperializmus nem vállalkozik. A szuperhatalmi státus sem engedi.

XI. 4.

Tűzzel-vassal kergetik az embereket a mezőre. A pityóka után a kukoricát és a répát is a munkásoknak, tisztviselőknék, diákoknak, katonáknak és értelmiségieknek kell betakarítaniuk. A rezsim a parasztságot mint társadalmi osztályt felszámolta. Az egykori paraszti osztálynak csak töredéke létezik: 100-150 lejből, éhbérből tengődő tsz-nyugdíjasok, egy-egy férfi vagy nő. Ennyi. Ez nem képez társadalmi osztályt. Még a *történelemben* nem történt olyan, hogy egy politikai rezsim saját, úgymond értéköbbltet termelő osztályát likvidálta volna. Marx vagy Lenin elcsodálkozna a mai Románián, hogy a kizsákmányoló osztályok után (burzsoázia, földesurak) a parasztságot is eltüntették a mezőkről.

XI. 6.

Milyen groteszk, arról vitáznak, hogy Sztalin hány millió embert irtott ki. Egymilliót, hárommilliót vagy kilencmilliót. Mindenképpen a történelem egyik, ha nem a legnagyobb népirtója volt. Még találni olyanokat, akik Sztalin pártjára állnak. A háborúban fanatizálta a lakosságot és katonaságot. Miért kell a háborút fanatizáló célokkal folytatni? A fanatizálás egyébként sem olyan dolog, amit dicsérni kellene. Félrevezetés és megfélemlítés. Sztalin utána saját fanatizáltjaival is elbánt, százezreket – a háború után – agyonlövetett és milliókat a Gulag-szigetekre¹¹⁴ internált. Ezzel életművét megkoronázta. A fanatizmusért golyó a jutalom.

Azért Sztalin megvalósította, amit rajta kívül senki. Ha a harcban a katona visszafordult (függetlenül attól, hogy arra kényszerítette-e az ellenség vagy nem), szovjet golyót kapott a fejébe, ha értelmetlenül harcba bocsátkozott, a németek lötték le.

Ez is a háborúztatás egy módja. El is fogadnám, ha nem ismernék más háborúztatási módokat.

A második világháborúban egyetlen amerikai katonát végeztek ki dezertálásért. Őt is csak azért, mert a megkegyelmezés későn érkezett az alakulathoz.

¹¹³ A német–szovjet megneemtámadási szerződést 1939. augusztus 23-án írta alá a német és a szovjet külügyminiszter Moszkvában. A szerződés nyilvános részében megállapodtak abban, hogy ha valamelyikük háborúba lép, akkor a másik semleges marad. A titkos záradékban Európa északkeleti és déli részét érdekszférák szerint felosztották egymás között. Finnország és a Balti államok a szovjet érdekszférához kerültek, Litvánia kivételével. Lengyelországot a Visztula és a San folyók mentén felosztották egymás között. Besszarábia pedig szintén a szovjet érdekszférához került.

¹¹⁴ Lásd az 1984. IX. 21-i naplóbejegyzés jegyzetét. Továbbá: Alekszandr Solzsenyicin: *A Gulag szigetvilág. Szépirodalmi tanulmánykísérlet.* 1–3. köt. Fordította: Soproni András. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

A japán fanatizmus más. A japán katona önként ült az élőtorpedóba.¹¹⁵ Nem állt mögötte a kivégzőosztag vagy a politikai biztos töltött revolverrel.

XI. 11.

Megjelent az Államtanács törvényerejű rendelete a földgáz- és villamosenergia-fogyasztás racionalizálásáról. Olyan minimális adagokat állapít meg, amelyeknél mindenki többet fog elhasználni. Ha élni akar, mást nem tehet.

A villamos áramból – egyetlen példát kiragadva – 2 szobás lakásra (2-3 tagú család) városban télen 30 KWh, nyáron 20 KWh (falun: 20 és 15 KWh) jut. A fogyasztás túllépését 3 lejes díjszabás alapján számolják el (az alapdíjszabás 0,65 lej). Ötszörös áremelés. Mindenki ezt fogja fizetni, mert a többletfogyasztás elkerülhetetlen.

Ilyen alacsony áramfogyasztás sehol sincs a világon. Ehhez járul a rendszeres áramszünet. E sorokat most is gyertyafényről írom.

A földgázfogyasztást is „racionalizálták”. Ahol földgázzal fűtenek, többet fizetnek és hidegben fognak ülni. Ez az értelme a „racionalizálásnak”.

A törvényerejű rendeletet a választások előtt közzétették. (15-én lesznek a helyi választások.) Egyáltalán nem törődnek az állampolgárok véleményével, annyira biztosak a dolgukban.

Miért is törödnének? Ebben az országban mindenki engedelmes.

XI. 12.

Ma az V–VII. osztályos tanulókat répa- és kukoricaszedni vitték. Senki nem törődik a gyermekek egészségével. Különösképpen a hajcsárok [nem].

Egyébként ma fejenként kartellára (ticket) 5 (öt!) db tojást osztottak.

XI. 13.

Nem tudom, mit gondoljak. Jelcint leváltották a moszkvai pártbizottság éléről.¹¹⁶ Ugyanakkor olyan nyilatkozatok jelennek meg a szovjet lapokban, melyek két-három éve ellenforradalminak számítottak: a SZU-ban még nem épült fel a szocializmus, a szovjet állam nem alkotmányos állam, mert rendeletekkel kormányoznak, az emberek meg kell tanulják a nemzetmondást és így tovább stb.

Vajon Gorbacsov Jelcint feláldozta a konzervatívoknak, hogy megnyugtassa őket? De Jelcinnek is lehetnek olyan emberi gyengéi, melyek akadályozzák ésszerű reformpolitikai tevékenységét. Ezt innen eldönteni nem lehet.

XI. 14.

A szemtelenség óriási, matematikailag kifejezhetetlen méreteket ölt. Ma elrendelték, hogy a választások napján (november 15-én) munkanap. Reggel a dolgozókat leszavaztatják jól, azután mennek a gyárakba, hivatalokba vagy a mezőre dolgozni. Csinnadrattára sincs szükség, mint egykor. Úgy kezelik az embereket, mint egyéniségüktől megfosztott rabszol-

¹¹⁵ Zseb-tengeralattjárók, embertorpedók – kamikaze torpedók. A zseb-tengeralattjáró kicsiny, egy vagy többszemélyes víz alatti jármű, elektromos hajtással. Számos ilyen „mini” jármű szerepelt a II. világháborúban: Pearl Harbour, Gibraltár, Alexandria kikötőjének megtámadásakor.

¹¹⁶ Miután Jelcin bírálta Gorbacsovot, előbb 1987 októberében az SZKP PB póttagságáról kellett lemondania, majd november 11-én leváltották a moszkvai pártbizottság éléről.

gákat. A rabszolga antik értelemben = beszélő szerszám. Most beszélni nem lehet, mert verés, börtön jár érte. A meghatározás módosul. A mai rabszolga = néma, parancsra működő szerszám.

Még valami: már írtam a tegnap, 5 tojást osztottak kartellára. Összefoglalva: a választásokra villanykorlátozás és díjemelés, 5 db tojás, vasárnap (a választás napján) munkanap, kényszermunka a mezőn, azoknak is, akik nem földművesek. Irány a kommunizmus.

XI. 15.

Ma szavaztatják a városi és községi képviselőkre a népet.¹¹⁷ Legfeljebb a szavazókabint lehet megválasztani, ahol a semmibe vett állampolgár összehajtogatja a papírt.

De engem egészen más kérdések foglalkoztatnak. Mit jelent a lenini normákhoz való visszatérés? Gorbacsov és a többi szocialista reformer újra erről beszél. Senki nem mondja ki, hogy mire gondol. A lenini normák is olyan megfoghatatlanok, mint egykor a szocialista realizmus. Beszélünk róla, de nem tudjuk, miről. Valahogy így jellemezhető: volt egy helyes politika, de most ezt a lenini normákkal kijavítjuk. Ha a politika fővonala helyes volt (beleértve a sztálini időket is!), akkor miért kell visszatérni és azzal javítani, ami a fővonalat kialakította és vezérelte? A Nagy Októbert miért kell *éppen most* a peresztrojkával folytatni?

A lenini pártot („új típusú párt”) az illegálitásban szervezték, ott alakították ki felépítését, működésének alapelveit. A modern társadalomban a kormánypárt működhet-e eredményesen illegálitásban kialakult szervezeti felépítéssel?

A reformerek ezekre a kérdésekre kellene választ keressenek. Addig a demagógiától nem tudnak megszabadulni.

XI. 16.

Hihetetlen, de igaz. Tegnap a Steagul Roșu gyár munkásai Brassóban nagy tüntetést rendeztek.¹¹⁸

A gyártól zárt sorokban a megyei pártház és néptanács elé vonultak. Több ezer munkás, de az utcán mások is csatlakoztak a tüntetőkhöz. Behatoltak az épületbe, a Vezér képeit és a zászlókat meggyújtották, a kantinból az élelmiszereket szétosztották, az iratokat kihajigálták az utcára. Ilyen jelszavakat kiabáltak: „Jos cu dictatorul și cu ticăloșii!”¹¹⁹ A demonstráció mintegy három óráig tartott. A kivézenyelt rendőri és más karhatalmi erők páncélcsockokat és vízágyúkat vezényeltek a munkások ellen. A vízágyúkat, melyeknek tömlőit a munkások nem tudták elválni, felhasználták a csoportosulások szétosztására. Olyan hírek is keringenek, hogy könnyfakasztó gránátokat is használtak.

Ilyen méretű rendszerellenes politikai tüntetés a Zsil-völgye óta nem volt.¹²⁰

¹¹⁷ Ezen a napon tanácsi választásokat tartottak Romániában.

¹¹⁸ November 15-én, vasárnap, a tanácsi választások napján Brassóban több ezren tüntettek. A tömeg megtámadta a helyi pártszékházat és a megyei tanács épületét. Ezeket feldúlták, az ott lévőköt megverték. A főtéren összetaposták, majd szétépték a Ceaușescu-képeket. Betörték a kirakatokat, és rendszerellenes feliratokat festettek a házfalakra. Az események közvetlen előzménye az volt, hogy a Steagul Roșu (Vörös Zászló) traktorgyárban a terv teljesítése érdekében éjszakai műszakra kötelezték a munkásokat, akik már három hónapja nem, vagy alig kaptak fizetést, illetve jelezték a munkások egyharmadának elbocsátását. Ezért tiltakozásul a gyári berendezéseket összetörték, majd amikor 15-én 300 munkást elvitték szavazni egy iskolába, ott is rombolni kezdtek. Ezt követően indultak el a város főterére, ahova már kb. 3 ezren érkeztek meg.

¹¹⁹ Le a diktátorral, a gazemberekkel!

¹²⁰ 1977. augusztus 1-jén a Zsil völgyi bányászok beszüntették a munkát, mert a kormány egy sor kedvezményüket megszüntette (a 6 órás munkaidőt 8-órára emelték, a nyugdíjkorhatárt 50-ről 55 évre, megszüntették a rokkant-

XI. 17.

Újabb részleteket a brassói eseményekről – Brassó forradalmi vasárnapjáról – nem sikerült megtudni. Az eseményeket mindenki majdnem ugyanúgy meséli el, ahogy azt az előző oldalon leírtam.

Állítólag nagy letartóztatásokra is sor került. A St. Roșu gyárban a munkások [átlagosan] 2840 [lej] fizetést kaptak, több ezer munkást akarnak elbocsátani, az emeletes házak felső emeletein hetek óta nincs víz. Egy másik jelszót is megtudtam: „Vrem pîine și apă”.¹²¹ Az előbbieket magyarázzák a tüntetés elsődleges okait.

A tüntetés célirányos volt és feltétlenül politikai jellegű. Ezt főleg a képrombolás és -égetés igazolja.

XI. 18.

Brassóról semmi újabb. A politikai vezetés azonban begyulladt. Megemelt fejadagokat osztogatnak Kovásznán is. A vezetők, hogy a tömeg ne hogy inzultálja [őket], nem jelennek meg olyan helyeken sem, ahová előzőleg beígérkeztek és várták őket. A mai footballmeccs Kovásznán a várt vezetők nélkül zajlott le.

A történeteknek óriási a visszhangja. Mindenki erről beszél.

XI. 19.

Az hallatszik, hogy megkezdődtek Brassóban az összefogdosások. A megszokott módszerrel, durván és ötletszerűen.

A politikai válságból a kijutást ilyen módon nem tudják elérni. A rezsím önmagát is aláássa. Ez kell! Még akkor is, ha ezért emberek szenvednek. Nehezen írom le ezt a mondatot. A történelemben mindenért áldozatokat kell hozni.

XI. 20.

Az emigráns orosz-zsidónak adták a Nobel-díjat.¹²² Én mint politikai emigránst ismerem. Mindössze egy politikai tárgyú előadását hallottam a rádióban. Okosan és fordulatosan forgatta a mondandót. Mégis kételkedem, hogy éppen őt érdemesítették a díjra.¹²³

Miért nem Csingiz Ajtmatov? Az ő regényeiben érzem korunk nagy problémáit. A politikai emigránsság önmagában nem hordoz értéket. Ez akkor is igaz, ha a Bronski-ügyben¹²⁴ tévedek.

A Nobel-bizottság értékítéletében továbbra is kételkedem. Sartre-nak volt igaza.¹²⁵

nyugdíjas bányászok pótlékát). Augusztus 3-án személyesen Ceaușescunak kellett a munkásokkal tárgyalnia, aki – az adott helyzetben ki volt szolgálatva egy indulatos munkásgyűlésnek – kénytelen volt mindenben engedni. Részletesen: Hosszú István: „Minden követelések teljesítve lesz”. In *Beszélő összkiadás (1988–1989)* 3. köt. AB – Beszélő, Budapest, 1992. 115–121. p.

¹²¹ Kenyeret és vizet!

¹²² Joszif Alekszandrovics Brodskijról van szó. 1964-ben ötévi száműzetésre és kényszermunkára ítélték, az írók tiltakozására azonban nem egészen másfél év múlva szabadon bocsátották. 1972-ben az első zsidó kivándorlási hullámmal, de gyakorlatilag a KGB kényszerítésére kivándorolt. Az USA-ban telepedett le, ahol egyetemeken tanított; ottoni népszerűségét meghurcoltatása alapozta meg. 1987-ben Nobel-díjat kapott.

¹²³ Nyilván nem a díj odaítélésének tényében, hanem a költő egyetemes rangjában kételkedik, azaz abban, hogy mint költő megérdemelte a Nobel-díjat.

¹²⁴ Pontosan: Brodskij vagy angolos átírással Brodsky.

¹²⁵ Jean-Paul Sartre-nak 1964-ben ítélték oda a Nobel-díjat, de nem vette át.

XI. 21.

Vonzódom a valláshoz. Egészen pontosan: a vallásos érülethez. A kereszténységben mindent megtalálni, ami az embert lelki és szellemi magasságaihoz való ragaszkodásra készíti. Ha valakiben nincs ilyen magasság, az elmélyült vallásosság (a transzcendenciára koncentráció) azt kialakíthatja, átformálhatja az embert.

A vallástól azonban mindig eltávolít a hierarchia és intézményrendszere.

XI. 22.

Most olvasom Beke Gyuri regényét: *Arccal az életnek*.¹²⁶ Gyuri kitűnő riporter. Mondhatni, hogy riportban ő az új Orbán Balázs. Az egész Erdélyt és a csángókat a helyszínen felvételezte. Ez a regény is középszerű, mint a többiek, beleértve *A Haynal-ház kapuját* is.¹²⁷

A magyar írók nem tudnak gazdálkodni a tehetségükkel. Tudni kell (kellene), hogy ki miben mester.

XI. 23.

A kolbász és a sonka áráról referendumot tartani értelmetlenség. Gondolok Lengyelországra.¹²⁸ Miért nem dolgoznak ki alternatív tervek, és arról rendeznék népszavazást? Ez csorbítaná a pártállam tekintélyét. A válsághelyzetben jobb a látszatok mögé rejtőzni.

XI. 24.

Tételezzük fel, hogy a Szovjetunióban sikerülnek a reformok. Megreformálják a létező struktúrát. Ami azt is jelenti, hogy a nómenklatúra (a mostani politikai arisztokrácia) hatalma és befolyása korlátozódik. Elkerülhetetlenül az értelmiség – a nómenklatúrát eddig kiszolgáló értelmiség – kerül vezető helyzetbe. Nem lehetetlen, hogy ezzel az értelmiség létrehozza saját osztályuralmát. Ennek feltétele: az eddigi alárendelt helyzetéből felszabaduljon, legalább politikailag emancipálja magát.

Ez így elfogadható. Annak látszik. Csakhogy az értelmiség mindig hajlik utópiák alkotására és azok erőszakos megvalósítására. A bolsevikok is értelmiségiekből lettek bolsevikok. A kommunista mozgalom irányítói, különösen a korai szakaszban, értelmiségiek voltak. Elméletileg és részben gyakorlatilag is ők dolgozták ki és segítették működésre azt a struktúrát, mely kitermelte magából a nómenklatúraosztályt. Ekkor a hatalomból kirekedt értelmiségi csak alárendeltként szolgálhatott. A nómenklatúraosztály már életmódjában, felfogásában, életérzésében, főleg funkciójában nem értelmiségi.

Nem véletlen, anélkül, hogy ezt elfogadnánk, a vörösgárdisták Kínában és a '68-as diákmozgalom vagy Pol Pot¹²⁹ az elbürokratizálás elleni harcában kifejezetten értelmiségiellenes volt. Egészen vagy részben más összefüggésekben kell tekinteni arra, hogy az ultrabalos kísérletek és mozgalmak éppen olyan zsákutcába torkollnak, mint a bürokratikus szocializmus.

¹²⁶ Beke György: *Arccal az életnek. Regény.* Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1987.

¹²⁷ Beke György: *A Haynal-ház kapuja. Krónika.* Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 1981. (A mű az 1945 eleji erdélyi állapotokat idézi föl.)

¹²⁸ Az 1986-os lengyelországi amnesztia után 1987 októberében létrejött a Szolidaritás Országos Végrehajtó Bizottsága, amely a szervezet legalizálását és gazdasági reformokat követelt. A Lengyel Egyesült Munkáspárt azért, hogy kifogja a szelet a vitorlából, 1987. november 29-ére népszavazást írt ki a gazdasági reformok folytatásáról. A referendum elbukott. A társadalom csak olyan reformokkal volt hajlandó azonosulni, amelyeket a magának érzett, és ehhez szükség volt a politikai környezet megváltozására is.

¹²⁹ A kambodzai népiértő kommunista diktatúra. Lásd az 1981. VI. 25-i naplóbejegyzés második jegyzetét.

Erről hosszú értekezést kellene írni. De hol közölném?

XI. 26.

Egy moszkvai beszélgetésen (1946 tavaszán) Sztalin hirtelen megfordult és odaszólt Rankovicsnak,¹³⁰ hogy őrizkedjék Berijától¹³¹. Berijától viszont megkérdezte: Hát ti ketten? Melyiketeknek sikerül majd a másikat beszervezni?

Nem szervezték be egymást. A hatalmasok eltették őket az útból. Hruscsov Beriját agyonlőtte (de valószínű, Sztalin is ezt tette volna), Tito Rankovicsot rakta el az útból. Ez a kiszolgálók sorsa. A politikai rendőrség sorsa, szolgál, és a fejeseket elteszik, amikor nincs szükség rájuk.

Mindezt a brassói tüntetés juttatta eszembe. Akik kellene ezt tudják, nem tudják.

XI. 27.

Gyűlés Szentgyörgyön. Fejtágító. Egy idióta dogmái és kötetlen beszéd. Az első egyetemi tanár, a másik újságíró. Korunk tipikus professzorai. Elképesztő, hogy mennyire prostituálódik az oktatás és a tudomány.

Azt hallani a rádióban, hogy Silviu Brucan (most a bukaresti egyetemen tanít) is nyilatkozott a brassói eseményekről nyugati tudósítóknak.¹³²

Az eseményeket „punctul de răscruce”-nek mondja.¹³³ Két alternatíva van: a terror és a tömegek igényeinek kielégítése. Ha nem az utóbbit választják, Románia Keleten és Nyugaton is izolálódni fog.

Csak hogy a második alternatívát nem tudja a jelenlegi rezsim választani. Ehhez önmagát kellene felszámolja. De ezt nem fogja megtenni.

XI. 29.

A brassói események utáni fejlemények olyan groteszk perdületbe hozták a rezsimet, melyhez hasonlót az októberi forradalom után nem találni a szocializmus történetében.

Ugyanis az történt, hogy Dolj megyében – amint az lenni szokott – a párt KB-ülésétől elmentek vadászni a fejesek. Valahogy, mert nem lehet tudni, hogyan, a megyei szervezőtitkárt meglőtték. Erre aztán elszabadult a pokol. A Politikai Végrehajtó Bizottság napirendre tűzte az ügy kivizsgálását. A résztvevőket kizárták a pártból. A VB határozatot fogadott el, amit széleskörűen meg kell vitatni az összes megyei pártbizottságon, valamennyi pártszervezés-szervezet keretében.¹³⁴

A Dolj megyében történtek – a határozat szerint – felszínre hozták, hogy súlyos fogyatékoságok mutatkoznak a szervezeti és politikai munkában, a káderek előléptetésében, nevelőmunkában, párthatározatok (melyek mindig helyesek) végrehajtásában más megyékben is. (Utalván Brassó megyére.) A határozat általános politikai következtetései: fel kell

¹³⁰ 1948–1966 között a titói Jugoszlávia második számú vezetője, különböző posztokon, folyamatosan a belügyi munka irányítója volt.

¹³¹ Szovjet belügyi népbiztos, belügyminiszter, 1938–1953 között a titkosszolgálat irányítója volt.

¹³² A központi pártlap, a Scinteia egykori főszerkesztője, volt washingtoni nagykövet 1987 novemberében nyílt levelet jelentetett meg a brassói munkásfelkelésről a The Independent c. brit lapban, és a BBC-nek is nyilatkozott az ügyről. Ettől kezdve a rendszer ellenzékének/ellenségének számított. A SZER ismertette a nyilatkozatot. Ennek az volt a lényege, hogy a hatvanas években a kommunista hatalom azzal legitimálta magát, hogy 3 millió paraszt életszínvonalát jelentősen felemelte a városba költözésükkel, de a legutóbbi energiatakarékossági intézkedésekkel betelt a nélkülözések pohara. SZER OSZK MF 1987. november 27., 2657–2659. p.

¹³³ fordulópontnak

¹³⁴ SZER OSZK MF 1987. november 26., 2572. p. ill. uo. 2641. p.

számolni a még előforduló negatív állapotokat, hogy javuljon az egész párt- és állami élet, növekedjék a felelősségérzet, a kombattivitás,¹³⁵ erősödjön a bírálati és önbírálati szellem.

A Fővadász (világrekorder!) célja félreérthetetlen: az összes hibákért a megyei pártstruktúrákat és a minisztériumokat teszi felelőssé. Nem a gazdasági struktúra és politika rossz, hanem „a helyes célok és feladatok” végrehajtása. Az elégedetlenséget a megyei szervek felé akarja fordítani. Ezzel természetesen azokat a hűséges kádereket, akik akaratát képviselik, ha szükséges, kiszolgáltatja a nép haragjának. Ennyire becsülik saját kádereiket.

Ezzel azt is eléri, hogy az amúgy is hűséges eszközemberek mindenféle vélt vagy valódi rendbontással szemben még határozottabban fognak fellépni.

Az említett kiszolgáltatás egyben a terrort is megerősíti.

Nem kétséges, hogy a dolji ügyet olvasva Brassóra kell gondolni. Ahhoz nincs bátorságuk, hogy a brassói tüntetésről nyíltan beszéljenek.

XI. 30.

A kínai kormány tiltakozott, mert az Egyesült Államok megsérti Kína *nemzeti büszkeségét*. Az történt, hogy a dalai láma egy kongresszusi bizottság előtt előadást tartott a tibetiek elnyomásáról.¹³⁶

A kínai tiltakozást úgy is érthetem, hogy a világ legnépesebb országában *nemzeti büszkeségnek* tartják a tibetiek elnyomását, hagyományos kultúrájuk szétzúzását, Tibet gyarmatosítását! Valamikor az angol nemzeti büszkeséghez tartozott Afrika és Ázsia gyarmatosítása. Csak ezt az angolok nem is tagadják. A kínaiak hazugságaikkal rejtegetik Tibet tönkretételét.

A két legelavultabb fogalom: a szuverenitás és a nemzeti büszkeség. Ahogy ezt ma kiforgatva értelmezik. A szuverenitást úgy értelmezik, hogy az államhatalom határain belül mindent tehet. S minden galád cselekedetet összefüggésbe hoznak a nemzeti büszkeséggel.

XII. 1.

Brassóról még egy sort sem írtak az újságok. Ugyanakkor a Dolj megyei vadászat tanulóival széltében-hosszában foglalkoznak.

A Scînteiaiban ilyen című vezércikket lehet olvasni: *Cadrela cu funcții de răspundere în partid – revoluționari exemplari*¹³⁷ (nov. 30.), vagy *Spirit partinic mobilizatoare și întrea-ga activitate politico-educativă*.¹³⁸

A megyei pártkonferenciák is foglalkoznak a pártkáderek munkájával, és hódoló táviratokban biztosítják a főtitkárt és feleségét határtalan szeretetükről és ragaszkodásukról. Ilyenféleképpen: „vom acționa cu abnegație și devotament nemărginit pt. transpunerea neabătută în viață a istoricelor hotărâri ale XIII-lea al partidului”¹³⁹ (Hargita megye).

Az irányvonal jó, a vezér okos, a párt nem téved, változtatni semmit sem kell. De egyes elvtársak a határozatokat, indikációkat nem hajtják jól végre.

¹³⁵ harcós szellem, küzdőszellem

¹³⁶ Lásd az 1987. X. 2-i naplóbejegyzés lábjegyzetét.

¹³⁷ A párt felelős funkcióban lévő káderei – példamutató forradalmárok.

¹³⁸ Pártos szellemiség az egész politikai-nevelő tevékenységben (az emlékezetből lejegyzett román eredeti nyelvtanilag hibás).

¹³⁹ Határtalan elkötelezettséggel és odaadással cselekszünk a párt XIII. [kongresszusa] történelmi jelentőségű határozatainak rendíthetetlen életbeléptetéséért

Ezt a tanulsgot vonták le a brassói tüntetésekéből. Hátra van még a nacionalista szenvedélyek felszítása. A nemzetiségek mindenért felelősök. Őket is meg kell támadni, a rezsim logikája szerint.

XII. 2.

A román külügyminiszter-helyettes Párizsban azt mondta, hogy Brassóban a munkások a gyár vezetőségének egyes intézkedéseivel szemben elégedetlenkedtek. A munkások kéréseit megoldották.

A külföldi újságok teljesen elferdítik a romániai helyzetet.

Ehhez nincs mit hozzátenni. Várjuk a további magyarázatokat.

XII. 3.

Az újságok ma közölték a brassói Tehergépkocsi-gyártó Vállalat munkásainak (azok képviselőinek) közgyűléséről küldött táviratot a párt főtitkárához, melyben kifejezik határtalan szeretetüket és ragaszkodásukat N. Ceauşescu iránt. A gyárban tapasztalható fogyatékoságokat egyes káderek szakmai és politikai hozzá nem értése, fővállalati és vállalati kollektív vezető szervek hibás működése okozta. Ezért a közgyűlés egyhangúlag elhatározta a vezetőség elbocsátását, élén a Szállítási Gépjárművek Fővállalatának vezérigazgatójával. Jelentik még alázattal, hogy a közgyűlés megválasztotta az új vezetőségi kádereket, és új összetételben igazolta a dolgozók tanácsát. (Gyakorlatilag: megszavazták rendőrségi felügyelet mellett, amiket előttük felolvastak.) A végén a szokásos hűségnyilatkozat és fogadalomtétel.

Ugyanebben a számban (Scinteia, 16. nov.) közlemény is megjelent a dolgozók képviselőinek rendkívüli közgyűléséről. A szokásos bamba szöveg. Megemlíti, hogy a rendetlenséget okozó elemeket „kizárták a munkaközösségből”, azokat, akik az ország törvényeit megsértették, tetteik súlyosságának arányában, az igazságügyi szervek vonják felelősségre.

Az ötödik oldalon olvasható a Nagy Nemzetgyűlés ipari és gazdasági-pénzügyi bizottságának ülése, amelyen elemezték Romániának az IBRD-vel¹⁴⁰ való kapcsolatait. Azok a hitelek, melyeket a Nemzetközi Valutaalap folyósított Romániának, nemhogy segítettek volna az ország nemzetgazdaságának fejlesztését, hanem teherré váltak. A bizottság bírálja azokat is, akik elfogadták a megkülönböztető és méltánytalan eljárásokat, és kérte, hogy azokat vonják felelősségre. (Vajon kinek a jóváhagyásával fogadták el? Történhetik-e valami a Vezér tudta nélkül?)

E három közlemény lényege: a gazdasági irányvonal helyes, a főtitkár indikációi zseniálisak, a hibák és a bajok abból származnak, hogy egyes vezetők, pártfunkcionáriusok nem hajtják azokat végre. Külső tényező: a nemzetközi banktőke, mely méltánytalan pénzügyi politikát folytat Románia ellen. Az összes bajok – élelmiszerhiány, energia[hiány], adósságok stb. – ezekből a forrásokból szakadnak a nép fejére.

A „megoldást” (magyarázkodást) megtalálták. Valószínű, hogy ezekben a napokban az élelmiszer-fejadagokat ki fogják adni, és az áramszünetet is ritkítani fogják, hogy lássa az állampolgár a gondoskodást. Aztán minden folytatódni fog a régi szűkös kerékvágásban.

Csak azt nem értem, hogy abban a vállalatban, ahol két héttel előbb (nov. 15.) a munkások sztrájkoltak, hogyan lehet ilyen határozatokat és táviratot elfogadtatni? Ez az, amit

¹⁴⁰ Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, Világbank, az ENSZ 1945-ben megalakult és a következő évtől működő intézménye.

Gdańskban vagy Csepelen nem lehetne keresztülvinni. A munkásharcoknak is van karaktere, ami nem különbözik a nép karakterétől.

XII. 4.

A brassói ügy elterelte figyelmemet a lengyel referendumról.¹⁴¹ A lengyelek elvetették (vasárnap) a kormány reformtervét. A 44%-os igen egyenlő a vereséggel.

Először fordul elő a szocializmus történetében, hogy egy kormányprogramot a nép többsége nyilvánosan elutasít. Van lengyel karakter. Ezt el kell ismerni!

A többi kommunista vezetőket is meggondolkoztatja a kudarc. Gondolom én. Ha képtelenek erre, akkor elvesztek. Azok a társadalmi osztályok, rétegek, csoportok, uralkodó klikkek (azok vannak uralmon), ha saját érdekükben nem tudnak politizálni fennmaradásukért, az Isten sem menti meg [őket] az elbukástól.

XII. 5.

Aurel Duma (a külügyminiszter helyettese) Párizsban azt nyilatkozta, hogy Brassóban semmi lényeges nem történt. A munkások követeléseit a vállalat vezetősége nem teljesítette, ezért leváltották őket.

A dezinformálás teljes gőzzel halad előre. Ki tudja, meddig?

XII. 6.

Nem történt semmi, de több száz munkást, akik a tüntetésben részt vettek, letartóztattak. Jól összeverték őket, a halottakat koporsóban hazaküldik. Ennyi a változás. Eddig az agyonverteket valahova eltüntették.

Mindez várható volt.

A külföldi sajtó hevesen támadja Romániát.

XII. 8.

Állítólag Temesváron is diáktüntetések voltak.¹⁴² Az egyetemisták a Deșteaptă-tét¹⁴³ énekeltek, Brassót, Erdélyt éltették. A hatóságok nem alkalmaztak erőszakot. Vajon miért? Majd összeszedik őket és elrendezik, ahogy azt a brassói tüntetőkkel tették.

A folyamat fokozódik. Nem hiszem, hogy országos méretűvé tudjon növekedni. Ehhez nagyobb egységre és szervezőerőre lenne szükség. Hiányzik a *vezérlő program*. S. Brucan és a többi, amúgy is kompromittált személy nyilatkozata a hiányt nem tudja megszüntetni. Ők beszélnek és hűségeselek. Kétszínűség.

¹⁴¹ A lengyel kormány 1987-ben látványos népszavazást rendezett gazdasági reformterveinek elfogadtatására, a szavazók 55%-a elutasította a tervet.

¹⁴² Ekkor zajló temesvári diáktüntetésről nem tájékoztat a szakirodalom, az akkor ott az egyetemi életben aktívan részt vevők sem tudnak ilyen eseményekről.

¹⁴³ *Ébredj, [fel ó, román!]* szövegét Andrei Mureșanu írta; 1848-ban a nemzeti mozgalom indulójává vált. Első szakasza: *Ébredj román, ébredj halotti álmodból, / Melybe sülyesztettek barbár zsarnokok! / Most, vagy soha, teremts magadnak eljövendő sorsot, / Melynek kegyetlen ellenséged is meghajolni fog!* 1990-től Románia nemzeti himnusza.

XII. 10.

Több ún. disszidens értelmiségit letartóztattak. Köztük Doina Corneát,¹⁴⁴ aki a kolozsvári egyetemen a francia irodalom tanára volt. A francia televízióknak nyilatkoztak a romániai állapotokról.

A franciák védelmükbe vették [őket].

Még a francia kommunisták lapja is bírálja a romániai állapotokat.

Annyi, mintha a falaknak mondanák. Ezek nem akarnak látni és hallani. Ez a létező szocializmus elmebetegsége.

XII. 12.

A romániai „szocializmus” egy különös válfaja a sikertelen októberi kísérletnek. Akár csak Pol Pot vietnami próbálkozása az „igazságos” társadalom felépítésével.¹⁴⁵ A párhuzam az párhuzam. Más és más meg gondolás és gyakorlat munkált a két egymástól távol eső területen. Pol Poték gyökere ázsiai. A román eltorzulás kelet-európai, még inkább balkáni hatványa a sztálini rezsimnek.

XII. 14.

Martin Buber a textust etikailag értelmezi és analizálja. Elutasítja a Jó és a Rossz oppozíciós vagy-vagyát, arra a következtetésre jut el, hogy a Rossz: a bizonytalankodás, a választani nem tudás.

Ez így nem fogadható el. Legfeljebb azzal a megszorítással, hogy ez is lehet [Rossz] vagy átmehet a Rosszba. A Rossz etikai értelemben mindig az értékrombolást jelenti, az értékek tagadását és az ellene [sic!] irányuló agressziót.

XII. 15.

Telefonon beszéltem Huszár Sanyival. Kovásznára akart jönni, de Ploiești környékén a milícia feltartóztatta, az autót és a csomagokat kiforgatták, megmotozták, minden magyar nyelvű irományt (könyv, újság, kézirat) elkoboztak, és még azt is megtiltották, hogy feleségével magyarul beszéljen.

Huszár Sanyi az utat nem folytatta, visszatért Bukarestbe.

Így fest az országos pártkonferencia napján a forradalmi munkásdemokrácia és a megoldott nemzetiségi kérdés.

Ezeket a sorokat ismét lámpafénynél írom. A tegnap, a konferencia megnyitásának napján a villanyáramot nem vették el, de ma (a konferencia második napján) visszatértünk a régi kerékvágásba. Egy nap vakítottak. Ennyi is elég a népségnek.

¹⁴⁴ Kolozsvári román ellenzéki értelmiségi. 1980-tól szamizdatokat fordított. 1982–1989 között 31 anyagot juttatott el a Szabad Európa Rádióhoz. 1987 novemberében fiával röpiratokat terjesztett a brassói munkások között; ezért 5 hétre letartóztatták, majd 1989-ig szoros megfigyelés alatt tartották.

¹⁴⁵ Lapszus: valójában kambodzsa „próbálkozásról” van szó, amelynek Vietnam fegyveres akciója, behatolása vett véget.

XII. 16.

Eolvastam a pártkonferencián tartott beszédet.¹⁴⁶ Hemzseg a közhelyektől. Csak egy biztos, hogy semmi reformra, könnyítésre nem számíthatunk. A régi vonalon kell tovább haladni, mert az jó, biztos, és megfelel az ún. nemzeti sajátosságoknak.

Nem tudom, mennyire sorolható az ún. nemzeti sajátosságok közé a jegyrendszer, a rendőri brutalitás, a jogfosztottság vagy a sorban állás? De ezek szóba sem kerültek, mintha nem itt, hanem valahol máshol tartozna a megszokott mindennapokba. Az ígéretéseknek (pl. 10%[-os] fizetésemelés 1989 végéig) semmi anyagi és erkölcsi fedezetük nincs.

Méltóztatott a Vezér a nemzeti és nemzetiségi kérdésről is szólni. Röviden, néhány mondatban. Ebben is a régi szólam hömpölyög. Románia egységes nemzeti állam, szuverén, a jogok mindenkinek egyformán vannak biztosítva stb., stb. De – úgymond – vannak külföldi imperialista, reakciós, *rasszista*, *neofasiszta* [sic!] körök, akik [sic!] nacionalista, sovinszta propagandát folytatnak. Ha a minősítéseket egybeolvasom a februári beszédben találhatókkal, akkor a „testvéri” Magyarország is ezen körök egyike. Csakhogy Kádár ezt nem veszi észre. Eddig meg lehetett volna tanítani olvasni. Mégis furcsa, hogy valakit a neofasiszták vagy azokat támogatók közé sorolnak, és az illető úgy tesz, mintha nem róla beszélnének.

A Vezér emlegeti az Alkotmány és a törvények betartásának szükségességét. Ezzel kapcsolatban csak egyetlen dolog kívánczik a tollam hegyére. Akkor miért nem lehet az egyetemekre anyanyelven felvételizni? Az Alkotmány azt írja, hogy az anyanyelvű oktatás biztosítva van minden fokon.

Nem folytatom. Nincs miért. A demagógiával nem vitatkozni kell, hanem megszüntetni.

A beígért magas civilizáció felé haladtunkban lámpafénynél rójuk a sorokat.

XII. 18.

Ma befejeztük az első évharmadot. Ilyenre még nem emlékszem. Osztályonként mindössze öt hetet tanítottunk. A többit a mezőn töltöttük, és a termelési gyakorlat foglalta le. Ez nem munka, így tanítani nem lehet. A szocializmus ezt a generációt is feláldozza, mint annyit az eltelt negyven év alatt.

XII. 20.

Az újságok közölték, hogy leváltották a brassói közlekedési és szállítási ipari központ igazgatóját (Sechi Manole). Azért, mert súlyos hibákat követett el az új gazdasági és pénzügyi mechanizmus alkalmazásában, a munkás-önigazgatásban stb., s ezért a nemzetgyűlési képviselői mandátumától is megfosztották.

Mintha ő találta volna ki ezt a kiagyalt, semmire se jó mechanizmust és az ún. munkás-önigazgatást. A szerencsétlen alkalmazta, amit neki felülről elrendeltek. Most bűnbak kell, és a nómenklatúra (az új osztály) feláldozza azokat, akiket erre kijelöl. A nómenklatúra saját tagjaival is kegyetlen, ha az előjogok és kiváltságok védelmére kerül sor.

XII. 22.

Tegnap újabb szimpozionra rendeltek ki. A téma a köztársaság negyvenedik évfordulója.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Nicolae Ceaușescu elutárs a Román Kommunista Párt főtitkára jelentést terjeszt elő... Előre, 1987. december 16. 1–6. p.

Mit tudhatunk meg e nyolc előadásból? A legérdekesebb: a régi román vajdák nem is uralkodók voltak, hanem a nép közmegegyezésével vezették az országot, I. Cuza¹⁴⁸ lényegében nem monarcha volt, hanem köztársasági elnök. Mindenki jó, demokrata, sőt köztársasági érzelmű volt, kivéve az idegen dinasztiát.

Ezeket a marhaságokat (másnak nevezni nem lehet) csak nagyon alacsony politikai kultúrájú nép hiheti el. A politikai tények ilyen arányú kiforgatása ma Európában sehol másutt nem képzelhető el. Legfeljebb a szlovákoknál.

XII. 23.

Borzasztó kisebbségi teher az etikátlanság. Szegedi diákok könyveket hoztak, és Sepsiszentgyörgyön hagyták „barátaimnál” és ismerőseimnél. De a könyvek eltűntek, sehol sem találom, mindenki másképpen mondja, tagad, nem tudja, hol van, látta, de aztán mégsem.

Ezek a „jó barátok” olvassák rendszeresen a magyarországi friss folyóiratokat, újságokat, de ide nem adják, pedig hónapok óta nem olvastam magyarországi sajtót. Tőlem fél-nének? Hát ezt igazán nem értem. Vagy valamire irigykednek? Nem jön, hogy elhiggyem. Mi ez? Van-e értelme, hogy tovább sáfarkodjam, dolgozzam, törjem a fejem, ha ilyen galádul még saját nemzetiségem is kiközösít? Könyveket kérni nem tudok, mert kitérnek a kölcsönadás elől.

XII. 24.

Az Agerprest¹⁴⁹ felhatalmazták annak kijelentésére, hogy a kormány és az egész közvélemény elítéli az izraeli hatóságok megtorló akcióit a palesztin lakosság ellen a Jordán nyugati partján és a gázai övezetben.

Szép. Nagyon szép és helyes volna, ha a kormány ugyanilyen megtorló akciókat nem alkalmazna különböző eszközökkel az országban élő nemzetiségek ellen. Ha pénzért nem árusítaná a németeket, nem zárná szellemi gettóba a magyarokat, és nem folytatná a rendőrterror és a nemzetiségfosztó politikát. A képmutatásnak nincs határa.

De kialudt a villany. Ez a rezsim karácsonyi ajándéka. Még szentestén sem lehetünk fényben.

XII. 25.

Karácsony. A szeretet ünnepe. Hányszor elmondták, és mégsem érzünk szeretetet. Mert meg lehet-e bocsátani az ellenünk vétkezőknek? Krisztus, a tökéletes ember, megbocsátott. Én nem tudok. Ezért nem vagyok tökéletes ember? Miért? Ezen kell elmélkedni.

Az ünnepi műsorokat hallgatom. A pápa megint megrendezi a szokásos cirkuszt, ötven nyelven mondja az urbi et orbi áldást. Ezzel tündököl! Románul előbb makogja a mondatot, mint magyarul. Ez is politika. Méghozzá buzdító politika. De mit ér ez a cirkusz? Ehelyett visszaadhatná a lengyelországi németeknek anyanyelvüket, hogy Isten ígését németül hallgassák a templomban. A szláv pápa erre nem képes. Inkább a cirkuszt, mint a szeretetet.

Az egyházak is eltávolodtak az Evangéliumtól.

¹⁴⁷ 1947. december 30-án lemondatták I. Mihály királyt, és kikiáltották a Román Népköztársaságot. Ünnepi tudományos ülészak. Megyei Tükör, 1987. december 23. December 22-én az ideológiai és politikai-nevelői tevékenységet irányító megyei kabinet szervezésében tartott konferencia.

¹⁴⁸ Alexandru Ioan Cuza¹⁴⁸ 1859-ben Havasalföldön és Moldvában egyaránt fejedelemmé választották és ezzel a perzsonálunióval jött létre a Román Fejedelemség.

¹⁴⁹ Agenția Română de Presă, a román hivatalos sajtóiroda rövidített elnevezése.

Milyen furcsa és lelkiismeret-furdaló, hogy a szeretet ünnepén ezeket írom.

XII. 30

A köztársaság kikiáltásának negyvenedik évfordulóját ünnepeltetik. Mindenféle harsog a propaganda, a megszokott szöveget ismétlik.

Arról teljesen megfeledkeznek, hogy az embereknek, az „aranykorszak” állampolgárainak húst vagy más élelmiszert adjanak az ünnepre és szilveszterre. Egy gramm húst sem adtak. Mi több, még a fizetésünket sem adták ki, mert a bankban nincs pénz, majd az új év elején fog erre sor kerülni. A nyugatnémet élelmiszersegélyt közben a határon sem engedték be, mert Romániában „minden kapható”. Főleg propaganda, jelszavak inflációs bőségben.

XII. 31.

Megérkezett Huszár Sanyi. Az ügyében még semmi nem történt. Úgy tesznek, mintha nem került volna sor a megalázó motozásra és a magyar nyelvű könyvek, újságok elkobzására.

Ma van az év utolsó napja. Az új évre sem magamnak, sem másnak nem kívánok semmit. Az egyik év rosszabb, mint a másik. Mifelénk a jókívánság sértésszámba megy.

Csak egészségünk legyen az új évben! Mert túl kell élni ezt a testi és szellemi genocídiomot. És meg kell örökíteni az utókornak. Ehhez erő és egészség kell. Ez minden.

Tornaünnepélyen az aligazgatókkal 1967-ben.

I. 5.

Huszár úr kedélye nem javul. Várja lefejeztetését. Meg is tehetik. Senkinek nem lehetnek illúziói. Azért nem hiszem, hogy erre sor kerülne. A Napló.¹ Azt eddig is tudhatták.

Csak azt nem értem, hogy miért nem tetszett neki Robert Musil regénye?² Érvei gyerekek. Azt mondja, nem regény. Van ilyen regény is.

I. 7.

Most olvasom Balogh Edgár levelét. Csodálatos. A szokásos jókívánságok után arról értesít, hogy dolgozik a lexikon harmadik kötetén.³ Amikor a második kötet megjelentetését sem engedélyezték. Egy író, aki a legnagyobb terrorban olyan könyvön dolgozik, melyet üldöznek, és semmi remény, hogy napvilágra kerüljön.

Az Öreggel lehet és kell vitatkozni. De az erkölcsi tartást és elkötelezettséget tőle kell tanulni.

I. 8.

Soha nem gondoltam volna, hogy [egy] román emigráns csoport Budapesten fog tevékenykedni az ország politikai rezsime ellen.⁴ Minthogy arra sem gondoltam, hogy valamikor Moszkvából, a Kremlből fogják a csatlós vezéreket reformokra ösztökélni.

Az egykor valószínűtlen is megtörténik. Vagy: csak az valószínűtlen, ami még nem történt meg?

A történelemben, ha lehet bízni [...]⁵

¹ Huszár Sándor fő művének harminc éven át vezetett, hatezer oldalas, máig kiadatlan naplóját tekintette. Szűts Pál akkori bukaresti magyar nagykövetség szerint a naplót akkor kobozták el, amikor Huszárt Ploiești-nél tartóztatták: „[...] december 14-én Sepsiszentgyörgyre igyekeztek gépkocsival, gyermekeikhez. Ploiești határában rendőrök állították meg. Csomagjaikat feltépték, átnézték és azok között magyar könyveket és újságokat, folyóiratokat is találtak. Valamennyit elkobozták naplójával, több novellájával és egy befejezésre váró színművének kéziratával.

Hiába volt az újságíró-igazolvány, nem enyhítette a rendőrök szigorúságát, sőt durvaságát sem. Mikor feleségéhez magyarul szólt, a rendőr rákiáltott, hogy ne beszéljenek ezen a nyelven, mert ez őt zavarja.

Néhány nap múltán visszaadta ő is és felesége is a párttagsági könyvét. Ezek után a pártközpontban az ügy kivizsgálását ígérték. Két hónap múlva sem történt semmi. Ezek után Huszár február 7-én bejelentette, hogy át kíván települni Magyarországra.” Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 87. p.

Mások szerint Huszár Sándor úgy nyilatkozott, hogy a naplót már előre biztonságba helyezte.

² Nyilván Musil *A tulajdonságok nélküli ember (Der Mann ohne Eigenschaften)* című regényéről, fő művéről van szó. Magyarul Tandori Dezső fordításában és Sükösd Mihály utószavával jelent meg 1977-ben, Budapesten, az Európa Könyvkiadó gondozásában, három kötetben.

³ Már a lexikon második kötete is csak nyolc év késéssel, a diktatúra bukása után jelenhetett meg, az itt említett harmadik kötetnek pedig már Dávid Gyula volt a főszerkesztője, mert a második kötet kéziratának lezárása után, a szerkesztőbizottság utolsó, 1984. április 2-án megtartott ülésén Balogh felajánlotta, hogy feladatkörét Dávid vegye át. Lásd: *Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás. Tudományos irodalom, művelődés*. III. köt., Kh–M. Főszerkesztő: Dávid Gyula. Főmunkatárs Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1994.

⁴ A Cornel Roșca vezette România Liberă / Szabad Románia Csoport, 1989-ben közel 500 főre becsülték a létszámukat. Tevékenységükről lásd: Ara-Kovács Attila: *Délbáb az utcasarkon*. Beszélő, 1999. 9. sz. 94. p.

⁵ Befejezetlen mondat.

I. 9.

Egy esszén gondolkodom. Kemény János fejedelemről.⁶ Azt kellene megkísérelni [megírni], hogy e derék és szép adottságoktól megáldott ember miért bukott el. A valóságismerte volt-e szegényes, mert ez is bukásra ítéltet valakit, vagy az anyagi bázis (gyenge hadsereg, erőforrások stb.) akadályozta tervei megvalósításában? Az is lehet, hogy a török birodalom és a Habsburgok fölényes diplomáciájával szemben bizonyult tehetetlennek.

Megannyi kérdés. Valahogy most is Kemény János dilemmáival küzdünk. Milyen lehet a küzdelem kimenetele? Ezért időszerű téma.

I. 10.

Esküvő és szónoklás. Mit mondhatok? József Attilát fogom idézni. „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet”.⁷ Az egész részt.

Az emberek értenek a szóból. Tudják, mire [kell] gondolni. Ez jó. De több is kellene. Tettek, hogy recsegjen-ropogjon a tákolmány. Mert a passzivitás vagy a félnék hallgatás: ki-egyezés.

I. 11.

Ma megkezdődött a téli szünet után a tanítás. Hó is hullott. És mi történt? Megjelentek az elvtársak a helyi tanácstól, hogy a tanulókkal a Páké⁸ felé vezető úton a sáncból szedjék össze a faleveleket, mert jön az Elvtárs. Mintha a hó nem takarná el. A hó alól ki kell bányászni a faleveleket.

Nincs olyan író, aki ennél abszurdabb valóságot ki tudna találni.

I. 14.

Dominus dixit.⁹ Az isteni kijelentés nem elégíti ki a modern, mindenben csalatkozott, kételkedő ember vallásos igényeit. Mindez a dialektikai teológiáról elmélkedve jutott eszembe.¹⁰ Minthogy a régi liberális teológia visszahozása sem lenne megoldás.

Sajnos, a protestáns teológiai gondolkodás mintha elrekedt volna.

Már a dialektikai teológia is „válságteológia” volt. Az általános európai szellemi válság része.

I. 17.

Mi lett volna, ha Marx csak beszédeket mond munkásgyűléseken? Demagógia. Semmi, ha elfogadom a semmi = demagógia egyenlőséget. Csakhogy Marx zseniális tudós volt, kivételes elemző- és szintetizálóképességgel. A tudományos elemzés csinált a marxizmusból

⁶ 1661–1662-ben erdélyi fejedelem volt, akinek a Habsburg és az Oszmán Birodalom hatalmi törekvésein túl a régióban belüli politikai törekvésekkel, Barcsay Ákossal és Apafi Mihállyal is meg kellett küzdenie. A törökök ellen vívott nagyszóllósi csatában esett el. Önéletírása a XVII. századi magyar próza kimagasló alkotása.

⁷ Az idézet József Attila *Levegőt!* című verséből való.

⁸ Románul Pachia, 300 fős magyar település Kovászna közelében.

⁹ Az úr megmondta.

¹⁰ Pontosabban dialektikus teológia; a Karl Barth (1886–1968) svájci származású református teológus, a náciellenes Német Hitvalló Egyház (1934) létrehívója; nevéhez köthető az úgynevezett liberális teológiát felváltó, csak a kinyilatkoztatásra támaszkodó krisztológiai irányzat. A magyar református egyházakban sok követője volt, erdélyi népszerűsítői közé tartozott például Tavasz Sándor.

világmozgalmat. Egy megoldás rajzolódott ki, mely *akkor* reálisnak és elfogadhatónak látszott. A munkásmozgalom és a kapitalizmus bírálói oldaláról mindenképpen.

Egészen más kérdés, hogy a valóság nem a tudományos elemzések szerint alakul. S a mozgalom is elreteszelte a szabad diszkussziót, amit aztán állampolitikai rangra emeltek.¹¹

A vérszegény utódok (mostani pártvezérek) egyfolytában beszélnek. Kifogyott az elemző-képesség. Ezzel „fejlesztik” a marxizmust. Mit tehetnének egyebet? Őket a negatív szelekció hozta a hatalom színterére, nem a szabad tudományos vizsgálódás. Marxhoz csak a kiüresedett, átírt, kiforgatott tézisek és a szavak kötik [őket]. Tudomány helyett demagógia.

De semmi-e a demagógia? Igaz-e a semmi = demagógia egyenlőség? Nem teljesen. A demagógia fejlecsavarás. De mondhatjuk tudatosásnak is, ha az együgyűekre hullatják. Mint ilyen, tényező. Csak akkor lesz *semmi*, ha már ezt a funkcióját sem tudja ellátni. Visszaszorul a hatalmon lévők markába, ott lesz semmi.

I. 20.

Zolát olvasom. Több mint két évtizede nem olvastam. A *Rómát* vettem elő. A francia anarchistákról és Auguste Comte¹² híveiről írt regényt. A téma hasonlatos Dosztojevszkij *Ördögökjének* világával. Most érzem, hogy a pravoszláv orosz mekkora író, Zola mennyire eltörpül mellette. Dosztojevszkij a nihilistákat – a nihilista gondolkodást és mentalitást – a nyugati kultúra kritikájává tudja fokozni. [Sic!] Mint ilyen megkerülhetetlen. Az *Ördögök* előérzete a transzcendens kultúrától és erkölcstől megszabadultak uralmának. A huszadik század szellemi és politikai csődjének. Zola? Regényes történet a transzcendens hit elvesztéséről, anarchistákról, comte-istákról. Semmi több.

Aztán zavaróak Zola dikciói, amit szereplői tele szájjal zengedeznek. A szónoklatok porosak, a figurák tradicionálisak, a bekövetkező eseményeket ki lehet találni, a lélekelemzés felszínes.

Zolának a *Három város* nem a legjobb regénye.¹³ Ezt nem szabad elfelejteni.

I. 22.

Hosszú várakozás után megkaptam és elolvastam William Golding *Beavatás* [című] regényét.¹⁴ Ahogyan vártam és amennyire hozzám ragadt a *Legyek ura*, annyira megcsalt a *Beavatás*. E regénytől is amolyan lombik elemzést reméltem. Golding olyan íróként él bennem, aki a problémát kiemeli a szokványos valóságból, lombikba helyezi, és részeire bontja. Ez a regényírói módszer eredeti és eredményes, ötvözi a tudományos vizsgálódást a művészi láttatással.

A *Beavatás* is ezen a csapáson halad. A provincializmusba siklik. Ezen a goldingi módszer sem tud segíteni (mert nem a módszer juttatja a provincializmusba!). A regényben az ismeret-

¹¹ Tudniillik nem a diszkussziót, hanem annak megakadályozását emelték állampolitikai rangra.

¹² Francia filozófus (1798–1857), a pozitívizmus és a szociológia létrehozója. A pozitív kifejezést a pontos, reális, hasznos és bizonyos értelmében használja. Comte szerint az emberiség szellemi fejlődése három szakaszon: teológiai, metafizikai és a pozitív stádiumon megy át. Az első szakaszt a vallási elképzelések, a másodikat a filozófiai absztrakciók uralják, míg a harmadik szakaszt az jellemzi, hogy az emberiség lemond az abszolút elvek kutatásáról. Célja a tudományos és objektív szemléletmód kialakítása, egy olyan világnézeti szempontból semleges filozófia és tudomány (társadalmi fizika) létrehozása, mely mentes mind az idealizmustól, mind a materializmustól. 1848-ban létrehozta a Pozitívista Társaságot, és a pozitív vallás megteremtésén fáradozott.

¹³ A *Róma* című regény a *Három város* című trilógia egyik darabja. Lásd: Émile Zola: *Róma. Három város*. Fordította Bartos Zoltán. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964. (A világirodalom remekei).

¹⁴ William Golding: *Beavatás. Regény*. Fordította Göncz Árpád. Európa, Budapest, 1983, illetve Árkádia, Budapest 1983. (A két kiadásváltozat szövege azonos.)

len rendeltetésű hajón utazó angol előkelőség beszámol a hajón történekről, a papellenes kapitány praktikáiról az együgyű pap ellen, aki végül is belehal megaláztatásába. A mai angol társadalmi elhatárolódás, előítéletek, kicsinyességek, sznobizmus él és dolgozik e kisstilű regényalakokban. Olyan embervilág, mely csak Angliára jellemző. Legfeljebb csak az mondható el róla, ilyen Provincia lett Anglia. Ami történik, emberi kapcsolatok, elfogultságok, mentalitások: tömény provincializmus. A Provinciában nem is lehet más „tartalom”, mint provincializmus.

Ha a degradáció rajzának nézem, akkor a *Beavatás* értékes társadalmi regény. De nem találok benne az egyetemet.

Mennyire univerzálisabb Csingiz Ajtmatov kazak¹⁵ történeteivel!

I. 23.

A politika színtere kifelé vagy lefelé mindig elfogadható, visszafogott, tárgyilagos képet kellene mutasson. Amolyan modellt (minőségi értelemben!): jertek és nézzétek, hogy mennyire jók és elfogadhatók akarunk lenni, távol áll tőlünk bármilyen részrehajlás.

Erre ma a román nómenklatúra egyáltalán nem gondol, és ezért nem is ügyel. Mert mit mondhatni arról, hogy egy országos szimpozionon (egyébként megszámlálhatatlan szimpozionot rendeznek N. C. „zseniális” személyéről) Ilie Ceaușescu dicséri a nagy Elnök, édesbátyja ország- és világrengető zsenialitását. Hol a szemérem?

I. 24.

Tito úr is megérte pénzét. Ion Pacepa¹⁶ leírja, hogy Ceaușescu és e másik „halhatatlan” miképpen kötött egyezséget emigráns ellenfelei elraboltatására. Meg is történt, a Bukarestbe csalt személyeket a két politikai rendőrség elfogta. Három személy közül egyet a helyszínen ütöttek agyon, egy másik útközben halt meg, a harmadikat a „nagy vezér”, Tito börtönbe zárta, biztosítva barátját, hogy onnan soha nem fog kikerülni.

Vérbeli Al Capone-történet. Beszédes adalék a századvég politikai történetéhez.

I. 25.

Ha már a volt kémfőnöknél tartunk, megérdemli, hogy néhány mondatban rögzítsem véleményemet a *Vörös horizontról*.¹⁷ A rádióban beolvasott részeket figyelemmel, némelyiket kétszer is végighallgattam. Azonkívül, hogy mit mond, érdekelt a lejegyzettek dokumentumértéke.

A *Vörös horizont* hasznos könyv a román nómenklatúra immoralitásáról, korruptségéről, primitivizmusáról és alkalmatlanságáról. Megerősíti, amit eddig is tudtunk. Összefüggésében tekintve, Al Caponéék a politikai hatalomban.

Teoretikusan nézve: [megmutatja] hová degradálódhatik a létező szocializmusban a politikai hatalom. Nem mindenütt. Ehhez erős bizánci, balkáni hatás is kell, politikai éretlenséggel ötvözve. Az alap, amin kifejlődhet a struktúra. A változatok széles skálája lehetséges.

¹⁵ Valójában: kirgiz.

¹⁶ Ion Mihai Pacepa, a Securitate tábornoka, akinek közvetlen információja volt minden, Nicolae Ceaușescu nevéhez kötődő törvénysértésről és bűnyügről, ő lévén ezek végrehajtója. 1978-ban emigrált, Nyugaton megjelentette memoárját, amelynek nagy szerepe volt a román rezsim megítélésének megváltoztatásában. Korábban a szabad világban Ceaușescunak – a Szovjetunióval való nézetkülönbségei miatt – sok híve és támogatója volt; végül már senki sem bízott a kommunizmus román változatának megreformálható voltában.

¹⁷ Magyarul könyvként az USA-ban, a pontos kiadási hely megjelölése nélkül jelent meg. Lásd Ion Mihai Pacepa: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomása.* [s. l.]: [s. n.] [1989].

I. 26.

Olyan születésnap ünnepségek (egyik követi a másikat), hogy ilyent a világ nem látott. A jelzők, magasztalások és az érdemek felsorolása kifogyhatatlan. Még Krisztusnak sem rendeznének ilyent, ha kedve kerekedne visszajönni. Érthető is, mert senkinek ennyi és ilyen érdemei a „román neolitikum” óta nem volt[ak]. (N. B. – a „román neolitikum” 1,5 millió éves.) Márpedig akkor kezdődött a világ. Vagy a világ ezért kezdődött. Egy személyben testet öltött a világ értelme.

I. 28.

A romániai állapotok (bornírt állapot) létezésének egyik magyarázatát kétségtelen[ül] a kultúra elmaradottságában kell keresni. Mentől alacsonyabb fokon áll egy nép – írta valamikor Herbert Spencer¹⁸ – annál konzervatívabb.

A konzervativizmus ebben az értelemben: a változtatástól való félelemben, az állóképesség hiányában, a fatalista önfeladásban jelentkezik.

I. 29.

Berlinben a tüntető fiatalok [a demonstráción], melyet a párt és az állam rendezett Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolásának hetvenedik évfordulóján, jelszavuknak Rosa Luxemburg híres mondatát választották: „A szabadság mindig a másként gondolkodók szabadsága.” Jött a rendőrség, a tüntetőket szétverte, letartóztatta, és többet közülük az országból kitoloncoltak.¹⁹

Íme, a rendszer a saját szervezésű tüntetését sem tolerálja, és a kommunisták jelszavaitól is fél.

E jelenség nem német specialitás. A rendszer félelme.

I. 30.

A román rezsim semmit sem tanul és nem változik. A súlyosbodó gazdasági bajok, társadalmi és politikai krízis ellenére sem mérsékeli a nacionalista fogásokat.

Egy ma történt akció: magas személyiségek a tanügyi minisztériumból beültek az óvodába a gyermekek közé – három-négyéves gyermekek közé –, és román nyelvismeretükről kezdték vallatni [őket]. Mivel elkéstek, az ebédelő gyermekeket választották kísérletük alanyának. Még étkezni sem hagyták [őket]. Milyen emberek, ha emberek, akik az anyanyelvüket is most tanuló gyermekektől tökéletes román nyelvtudást várnak? S ezek állítólag értelmiségiek. A véletlen szimbolikussá tette az akciót. Mert azt sem hagyják, hogy a falat nyugodtan lemenjen a gyermekek torkán.

¹⁸ Angol filozófus (1820–1903) az evolucionista világszemlélet híve és egyik megteremtője. A fejlődést, az egyszerűbbtől az összetettebb felé haladást egyetemes törvénynek tekintette, s azt az emberre és az emberi társadalmakra is érvényesnek tekintette.

¹⁹ 1988. január 17-én került sor a német kommunista párt alapítóinak 1919-es meggyilkolására emlékező, hivatalosan szervezett ünnepségre, amely tüntetéssé változott. A biztonsági erők beavatkoztak, a nyugati TV-stábok kamerái előtt több tüntetőt összeverték; 120 főt tartóztattak le. Az eset nagy felháborodást váltott ki Nyugat-Európában.

I. 31.

A Román Nemzeti Párt 1905. jan. 10-i nagyszabeni ülésén követelte a román népnek mint „államalkotó politikai egyéniségnek” elismerését, és „etnikai, valamint kulturális fejlődését közjogi intézmények biztosításával a Szent István[-i] korona állami integritásának teljes fenntartása mellett”.²⁰

Ma egy ilyen, magyar részről elhangzó követelésért verés, üldözés, bebörtönzés jár, a legagyafúrtaabb eszközökkel.

Ez a különbség a Monarchia korlátozott liberális demokráciája és a totális állam között.

II. 2.

A tegnap (február 1-jén) mindenféle szolidarizáló tüntetéseket szerveztek a román nép mellett. Ilyen tüntetések voltak: Prágában, Varsóban, Budapesten. Miért emelem ki ezeket? Mert a kelet-európai megmozdulások fontosabbak, mint a nyugatiak. Az is jelentős, hogy a román nép mellett, a rezsim ellen megszólalt Szaharov és Wałęsa is.²¹

Még a történelemből sem jut eszembe ilyen méretű szolidaritás a román néppel. Most a románok elnyomója nem az idegenek (idegen uralom), hanem a reátelepedett politikai rezsim öncélúsága.

A budapesti tüntetés – ahogy a rádióhírekből hallatszik – mértéktartó volt és kifejezte az egész román nép iránt érzett rokonszenvet. Állítólag a hatóságok tudtak a készülődő tüntetésről.²²

II. 5.

Gáll Ernő, ki tudja megmondani, hogy hányadszor, ismét megjedt. Megigérte, hogy folyóiratokat és újságokat fog küldeni, az ígéretből semmi sem lett. Most hallom, hogy a kovásznai

²⁰ Közli Jakabffy Elemér: *Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt*. Kfny. a Magyar Kisebbség, 1940. 6. sz. 133. p.

²¹ 1988-ban a következő városokban rendeztek népes tüntetéseket a falurombolás ellen, a kisebbségi magyarok érdekében: Bécs, Bern, Bonn, Buenos Aires, Caracas, Lund, Melbourne, Ottawa, Stockholm, Sydney, Toronto, Washington. A tiltakozások többségét a Hámos László által vezetett New York-i székhelyű *Magyar Emberi Jogok Alapítvány* szervezte. 1988 februárjában a Charta '77 közép-európai emberjogi szervezet nemzetközi tiltakozást szervezett a romániai falurombolás ellen.

Szaharov tiltakozásáról Oplatka András számolt be: „Elmondtam neki tehát, hogy mi járatban vagyok, elmagyaráztam a falurombolás ördögi tervét és következményeit, és átadtam neki a nyilatkozatot, amelyet aznap újságunk titkárnőjével együtt fordítottunk oroszra. A szöveg nem tett különbséget román, magyar és német falvak között, de külön említette a kisebbségeket, rámutatva arra, hogy Ceaușescu szándéka őket – a városi tömegekbe való beolvasztásuk által – azonosságuk elvesztésével fenyegeti. »Igen, igen«, jegyezte meg Szaharov gondterhelten, mikor az »Erdély« szó mint a kisebbségek települési helye elhangzott, »igen, ott ugye törökök élnek?« A nyolevanas évek végén voltunk, a bulgáriai török kisebbség elüldözése napi témája volt a világsajtónak. Elmagyaráztuk Szaharovnak, hogy nem Bulgáriáról, hanem annak északi szomszédjáról beszélünk. Elnézést kért, »persze, persze«, mormogta, majd még egyszer végigfutotta a papírt, s aztán egyszerűen annyit mondott: »Természetesen aláírom, alá kell írnom.« Egy ideig még beszélgettünk, Szaharovot a kelet-közép-európai helyzet igen érdekelte, de közben állandóan újabb vendégekkel kellett foglalkoznia.” Oplatka András: *A romániai falurombolás ellen*. In: *Gyógyító évtized*. Segítő Jobb Alapítvány, Budapest, 2001. Idézi: Lászlóffy Aladár: *Tíz-telt HONferencia*. Kortárs, 2004. 3. sz. 6–7. p.

²² Február 1-jén több százan tiltakoztak Ceaușescu politikája ellen a budapesti román nagykövetség előtt. Korábban, 1988. január 19-én 420 aláíró (Csoóri Sándortól Tamás Gáspár Miklósig, Göncz Árpádtól Orbán Viktorig) felvonultató nyilatkozatot fordultak magyar állampolgárok Románia lakosaihoz, szolidaritásukról biztosítva a diktatúra ellen küzdőket.

őszülés után megkérdezték, miért találkozott gyanús alakokkal?²³ (Nem nehéz kitalálni, hogy kire gondoltak.) Erre elhagyta a bátorsága. Mitől fél? Hogy nem adnak útlevelet és nem lóráthat Európában. Nem mondom, ez is szempont.

Az etika professzora megijed. Furcsa.

II. 7.

Újraolvastam Németh László két regényét (*Szerdai fogadónap* és *Emberi színjáték*). Valamikor lelkesedtem [értük]. Most – különösen az *Emberi színjátékban* – zavar az isten nélküli vallásosság, a Boda Zoltán-i passzív filozófia. A magyar tolsztojanizmus. A szőlő-hegyre kivonulva nagyon bölcs evangéliumi igéket lehet mondani, és tisztának is lehet maradni (még testileg is!), az emberen (embereken) segíteni azonban nem lehet. Mindjobban meggyőződök arról, hogy a passzív, visszavonuló filozófiák önmenekítések. Mint minta (modell) szép, szellemi és etikai esztétikumában szép, hatóerejében azonban gyenge, már-már különcködés.

Németh László azt írja az előszóban, hogy az *Emberi színjáték* ironikus műnek készült, azt akarta éreztetni, hogy a szentség igen sokszor testi-lelki csonkaságnak következménye. De az író, szándéka ellenére, a hős pártjára állt: a szentség gyermekkortól való kibontakoztatása lett az elsődleges, a „korlátok”, a „csonkaság”: a páncél, melyet a maga védelmére választott ki. Éppen e „csonkaságban” kételkedem.

Egy spirituális kultúrában az *Emberi színjáték* alapműnek számítana.

De fordítva is végig lehet gondolni. A *csonkaság* volna az egyetlen védekezés? Milyen gyalázatos társadalom és kultúra az olyan, ahol életidegenséggel, csonkasággal védekezhetik a lelki és szellemi integritás? Vagy: a csonkaság metafizikai elrendeltség.

Miért ezek a gondolatok? Miért nem ismerjük a teljességet?

II. 9.

Tegnap N. Ceaușescu beszédet mondott a Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén.²⁴ Részletesen kitért a román–magyar kapcsolatokra is, mindenért a magyar felet okolva. Figyelmeztette a „magyarországi barátokat”, hogy a romániai problémákat a párt, a kormány, a demokratikus szervek, az egész román nép oldja meg. Magyarán, a magyar kisebbséggel továbbra is azt fogja csinálni, amit akar. A régi szuverenitásmese. Mit ért jogegyenlőségen? Hogy mindenkinek joga van a munkához, egyénisége fejlesztéséhez, a tanuláshoz. Az anyanyelvű oktatásról egy mondatot sem kiabált. A kollektív jogokról, identitásról, a lényegről szokásához híven nem szólt. Erre nincs szükség. Miért is beszélne (illetve kiabálna), ha a fő cél a kisebbségek likvidálása?

Kitért arra is, hogy senkitől sem várja a helyeslést, de azt sem tűri, hogy „valaki a mindentudó szerepében tetszelegjen, tanácsokat adjon nekünk egy vagy más kérdésben”. Normális nyelvre fordítva: minden marad a régiben, mert a lehetséges legjobb az ő birodalmában van. Hogy is mondja a dicsérő kar? A maga nemében egyedülálló és eredeti.

A beszéd válasz Szűrös Mátyás rádiónyilatkozatára.²⁵

²³ Gáll 1987. december 25-i naplójegyzetében részletesen leírja, mi történt a Szekuritátén. Lásd *Napló I. 1977–1990. I. m. 284–290. p.*

²⁴ A beszéd február 5-én hangzott el. Megjelent pl.: Megyei Tükör, 1988. február 6. 1. p.

²⁵ Szűrös Mátyás, az MSZMP KB külügyi titkára 1988. január 25-én nyilatkozott a rádióban a Romániából Magyarországra menekültek kapcsán. Január 28-án a romániai menekültek segítésére Budapesten civil kezdeményezésként megalakult a Menedék Bizottság, február 25-én pedig tárcaközi bizottságot hoztak létre. Lásd Szent-Iványi István:

Börtönünk zárján a kulccsal egyet fordítottak. Eddig is számolták lélegzetünket, most még figyelmesebbek lesznek. Vagy megvonják a levegő adagolását. Minek is csinálnának mást? Aki nem kell, ne jusson levegőhöz. Milyen dolog is a *nagy eredetiséget*, a *zseniális észt* munka közben nem észrevenni.

Mire lehet menni a Boda Zoltán-i, szőlőhegyi filozófiával? (Ezt úgy mellékesen.)

II. 11.

Cioran aforizmái között olvasható: Románia „azért jött létre, hogy eltűnjék, csodálatosan szervezték meg arra, hogy eltűnjék” (*La Tentation d'existence*).²⁶ Természetesen egy nép vagy nemzet nem tűnhet el. A politikai rezsimit (valószínű, Cioran is erre gondolt) a „csodálatos szervezéssel” elő lehet segíteni, hogy elkerülhetetlenül eltűnjék. Részben vele sülyed a nemzet és a nép is a jelentéktelenség felé, ha az egzisztenciáját nem is veszélyezteti.

II. 14.

Ștefan Pascu cikket írt (illetve íratott, mert a Scînteia-ba íratnak) *Conștiința istoriei și conștiința istoricului*²⁷ címmel (Scînteia, február 14.). Mint valami nagy gondolkodó löki a mondatokat, az általános közhelyek lenge köpenye azonban nem tudja elrejteni. Hazudik, mint mindig és mindenről. Talán csak akkor mond igazat, amikor arról bőfög, hogy „*Istoricul omul calității, înseamnă să fie totdeauna atunci și acolo unde se simte nevoia de a fi*”.²⁸ Ő ott van, ahol kell, ha hazugságról, megtevesztésről, rafinériáról van szó. Nem késlekedik, ha nem rendelik is, meg, mert nincs jelleme. Valódi jellem nélküli ember, talentu-ma a hazugság.

II. 18.

A tegnap a Magyar Nemzetben cikket közöltek a magyar kisebbségekről.²⁹ Elismételték, hogy az országon kívül élő magyarok a magyar nemzet szerves részét alkotják, és a mindenkori kormány kötelessége, hogy érdekeit megfelelően képviselje. Ezt mondta Szűrös Mátyás is.

Valószínű, hogy ezzel válaszoltak N. Ceaușescu kihívó beszédére.

Mind szép és mind jó, hogy felismerték a kisebbségek nemzethez tartozását. Legalább harminc-negyven évet késtek. Ez majdhogynem behozhatatlan.

A szemléletváltozás mindenképpen jelentős. Lehet, hogy megostoroznak, mint a túszo-kat, most azonban nem ez a fontos. Egy vagy két ostorozással több vagy kevesebb, egyre megy. Úgyis kicserzett a bőrünk az ütésektől.

Rövid beszámoló a Menedék Bizottság eddigi tevékenységéről. Határ/idő/napló, 1988. 7. sz. In *Határ/idő/napló erdélyi figyelő, 1987–1989*. Szerk. Szűcs György–Nóvé Béla, TLA, Budapest, 2001, 232–233. p.

²⁶ [A létezés kísértése.] Gallimand, Paris, 1956.

²⁷ A történelem tudata és a történész tudata.

²⁸ A történész a minőség embere, ez azt jelenti, hogy mindig ott van, ahol szükség van rá.

²⁹ A cikk valójában a Magyar Nemzet február 13-i, szombati számában jelent meg – 10–11. p. –; az, hogy szerzői neve mellett beosztásuk is szerepelt, nyilván a benne foglaltak hivatalos jellegét mutatta: Szokai Imre–Tabajdi Csaba (az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetői): *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*. A naplóban a „tegnap”-ra való utalás magyarázata az lehet, hogy Fábíán 17-én értesült a cikkről a magyarországi vagy valamelyik nyugati rádióból. A tanulmányt, a korabeli magyarországi és szomszédországi visszhangokat közreadta: *Mérleg és számvetés tizenhárom év után. (A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdetei.)* Szerkesztette: Tabajdi Csaba. Codex Print, Budapest, 2001.

II. 19.

Öngyilkos lett a polgármesternő fia.³⁰ Nagyobb tragédiát el sem lehet képzelni.

Miért lesz öngyilkos egy tizenhét-tizennyolc éves fiú? Ki tudja? Soha nem lehet megtudni. Úgy hallatszik, hogy az iskolában (Şaguna³¹) az egyik tanár erősen lehordta, még le is „bozgorozta”, pedig az édesanyja román. Elhiszem, mert a mostani közszellemben hogy merészel valaki Bartha névvel a Şagunába járni? Mindezt értelmiségiek művelik, és nem parancsszóra. Meggyőződésből. Szégyellem, hogy az értelmiségiek közé tartozom.

II. 20.

Telefonon beszéltem Huszár úrral. Az ügyében semmi nem történt. Az egyik írását, szerinte meg sem kérdezték, hogy akarja-e, bevették az újabb, méreteiben és külsőségeiben grandiózusabb omagiuba³² és a könyv megjelent románul.

Vállon is veregetik, de az elkobzott könyvekről hallgatnak.³³ A rezsim módszere. Erről is fel lehet ismerni, kikkel van dolgunk.

II. 21.

Nászta Kati színésznő beadta kitelepedési kérvényét.³⁴ Erre fel megjelent a Securitate, és minden magyarországi folyóiratát és könyvét elkobozták.

Egy adalék a közállapotainkhoz.

II. 24.

Az uralkodás az *uralkodás*. Még hozzá balkáni módra. A városban valami felkészítőt tartanak három megye falusi KISZ-titkárainak. Amint az lenni szokott, a „nagyok” is megtisztelik a köznépet becses jelenlétükkel. Ezekről az elvtársakról gondoskodni is kell. És nem is akárhogy!

Ezért elrendelték, hogy az iskola videóját (melyet Gazda Jóska színjatszóinak³⁵ jövedelméből vásároltak) azonnali hatállyal át kell adni a KISZ-nek, hogy a KB titkára legyen mivel szórakozzon az esti órákban.

A Balkánt nem lehet kitörölni az emberek fejéből.

II. 25.

Lehet, hogy nagy jelentőségű esemény. Még nem tudni, hogy mennyire forgatja fel a Szovjetunió belső viszonyait.

³⁰ Brassóban tanult, csendes, jóra való gyermeknek mondták, érettségi előtt állt. A valós okok nem tisztázódtak.

³¹ A brassói Andrei Şaguna Liceum a románság egyik legpatinásabb középfokú tanintézménye volt.

³² Huszár Sándorról van szó. Nyilván valamelyik Ceauşescu tiszteletére kiadott, antológiaszerűen összeállított könyvben jelent meg az írás.

³³ Lásd az 1987. XII. 15-i naplóbejegyzést.

³⁴ 1986–1989 között a sepsiszentgyörgyi színház művésze (költőként is publikált, színészekkel készített interjúkat is közreadott). Kitelepedése után Zalaegerszegen folytatta pályafutását.

³⁵ A diákszínjatszók a környékbeli falvakban tartott fellépéseik belépőjegyeinek árából fizették a vonatköltségeket és a megmaradt összegből vették a videót. (A díszleteket is a vonaton vitték a színjatszók. A vendéglátó falvak ellátták és elszállásolták a szereplőket, így az útiköltségen túl kevés kiadásuk volt.) Az iskola igazgatósága az egyik tanárnak (Gáspár Józsefnek) adta ki a videót, hogy ő kezelje.

Örményországban, Jerevánban legalább kétszázezer örmény tüntetett, hogy Karabah autonóm tartományt, melynek lakói jórészt (egyes becslések szerint háromnegyede) örmények, Azerbajdzsántól csatolják vissza Örményországhoz.³⁶

Kiélesedtek a hagyományos örmény–azerbajdzsán ellentétek. Mit fog csinálni Moszkva?

Valószínű, az örmények magukra maradnak. Moszkva nem fogja kockára tenni kapcsolatait a mohamedán vallású nemzeti kisebbségeivel és az arab országokkal. (Az azerbajdzsánok süita mohamedánok.)

Ennél nekünk talán fontosabb, hogy százezres tömegek tüntetnek. A balti országokban is fokozódik az ellenállás.

Moszkva elkerülhetetlenül szembe kell nézzen, új alapokon, a nemzeti igényekkel és jogokkal. Ha a régít fogja erősíteni, a peresztrojka és a glasznoszty is elakad.

II. 28.

Minden hírek közül a legérdekesebb az örmény és az azerbajdzsán ellentétek kiéleződése. A zavargások napok óta tartanak.

Feltartóztathatatlanul feltör a felszín alól a nemzetiségi kérdés lenini politikájának teljes csődje. Kerek hét évtized alatt nem tudtak előrehaladni. Nincs mit tenni! Ha nem akarják, hogy a szovjet birodalmat a nemzetiségi ellentétek felforgassák, az egész politikát új alapokra kell [helyezni]. Kérdés, hogy erre Gorbacsov merészel-e és tud-e vállalkozni?

Annyi bizonyos, hogy a Gorbacsov reformjait ellenzők most nyíltan hivatkozhatnak a centralisztikus vezetés fontosságára.

II. 29.

Gáll Ernő cikkeivel elárasztja a román sajtót. Miről ír? Musil și Krlëza – analiștii „Kakaniei” (România literară 7. sz.³⁷), és egy részt közölt az ettersbergi töprengéseiből (Contemporanul).³⁸ A monarchia zaklatottságáról és a zsidók meghurcoltatásáról. Mindkét

³⁶ Örményországnak a Szovjetunióba való bekebelezése után, 1923-ban, valószínűleg a kemáli Törökországgal való kapcsolatot erősítendő, a későbbi Karabah-hegyvidéki Autonóm Területet és a későbbi Nahicseváni Autonóm Köztársaságot a főként mohamedánok lakta Azerbajdzsánhoz csatolták. Nahicsevánból az örmények csekély kivétellel átvándoroltak az Örmény SZSZK-ba, Karabahnak viszont még a nyolcvanas években is abszolút örmény többsége volt (legalább 75%). 1988. február végén nagyjából egy időben Karabah fővárosában, Sztjepanakertben és Jerevánban tömegek tüntettek a terület visszacsatolása érdekében, az azerbajdzsáni városokban pedig az elszakadási kísérletek ellen. Az SZKP KB elítélte az örményeket a status quo megsértésének szándékáért, a közrend megzavarásáért, az örmény pártvezetőket leváltották, s csak amikor már pattanásig feszült a helyzet, tértek át a nemzetiségi kérdés megoldásának hangoztatására, de konkrét lépéseket a feszültség oldására még ekkor sem tudtak tenni. Február 28-án a Kaszpi-tó partján fekvő Szumgajt iparvárosban a mohamedánok pogromot rendeztek – örmény források szerint a KGB asszisztálása mellett –, ezzel vette kezdetét a két szovjet tagköztársaság, majd független állam közötti háborús helyzet, melynek folyamán sikerült – korridor segítségével – Örményországhoz csatolni Karabahot. (Azerbajdzsáni értelmezés szerint a szumgajti pogrom örmény provokáció következménye volt.)

³⁷ România Literară, 1988. 7. sz. [Musil és Krlëza, Kákánia elemzői.]

³⁸ Ettersberg-hegy, Weimar legmagasabb pontja, ezen az erdős, dombos városkörnyéken működött a buchenwaldi koncentrációs tábor. Gáll „töprengéseit” lásd: *Noi meditații despre Ettersberg* [Új Ettersbergi töprengések] I–II. Contemporanul, 1988. 6., 8., 9., 12. sz. A két írás megjelentetése kapcsán magát Gállt is kételyek gyötörték: „Persze teljesen lehetetlen, illuzórikus annak a felmérése, hogy az adott viszonyok között kinek mit jelentenek ezek az írások. Azzal áltatom magam, hogy ezzel a rendszeres jelentkezéssel némi erkölcsi tőkét gyűjtök (ha egyáltalán van még itt ilyen), és talán még bizonyos védettséghoz is jutok. Biztos viszont, hogy nehéz lesz elszigetelődéssel vádolni. Az sem árt talán, hogy volt antifasiszta háflingként szólalok meg. Sokkal bizonyosabb az, hogy

téma és a módi is, ahogy azokat elmondja, a kurzus ideológiájával egybeesik. Közvetve (a mostani hangulatban) magyarellenes.

Mindezt azért teszi, hogy útlevelet kapjon. Folytatni akarja a hitközség pénzén európai barangolásait. Ez is egy adalék korunk „moráljához”.

III. 2.

Az Utunkban folytatódik a vita az *Írás és minőség* körül.³⁹ Olyan írások jelennek meg, melyeknek semmi közük a kritikához. Meddő okoskodások. A szerzők pedig jellemgyengék. Erről – a kritikáról – nem lehet vitatkozni. Mert kritika olyan rezsimben nem létezhet, ahol az állami hatóságok hagyják jóvá még a gyászjelentések szövegét is.

A sajtót elárasztotta a statisztéria. A tehetségtelenek és a megalkuvók hada.

III. 3.

Karabah tartományban az azerbajdzsánok (és más városokban is) örménypogromokat rendeztek. Sok halott és sebesült.

Most már a szovjet hírközlés is elismeri, és tájékoztat a zavargásokról.

E tragédia a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából ered. Most már tagadhatatlan, hogy a demagogikus szövegekkel csak rejtegetni lehet a bajt. Közép-Kelet-Európa is e tragédia (vagy tragédiák) felé sodródik.

III. 8.

Legalább két órát beszélgettem Marin Sorescuval.⁴⁰ Néhány napot Kovásznán töltött.⁴¹ Az iskolában a tanulókkal találkozott. Utána meghívtuk a nőnap bankettre. Ő ma a román irodalom európai [rangú] képviselője.

A beszélgetés során tartózkodott a nyílt politikázástól. A mondatok alól mégis kibújt elégedetlensége, és [a hivatalostól] egészen eltérő irodalmi értékelése. Érdekes, hogy inkább ragaszkodik Liiceanuhoz, mint az Adrian Marino⁴² által képviselt, szerintem is sznob és steril európizmushoz.

az egész nem jelent semmit, illetve egészen más kérdések kapcsán kellene megnyilvánulni... Mégis a két megjelenés ösztönző hatással volt rám, s ez nem mellékes körülmény.” Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. I. m., 296. p.

³⁹ „A kritika időszerű kérdéseivel foglalkozó”, *Írás és minőség* felcím alatt közölt cikkek sorát a Rácz Győzőé nyitotta meg az Utunk 1987. 48. számában. A későbbiekben a cím általában nagy kihagyásokkal tűnik föl a hetilapban. Keretében 1988 végéig Józsa T. István, Kántor Lajos, Burján-Gál Emil, Jakabffy Tamás, Adrian Marino, Balogh F. András, Bodó Márta, Szócs István, Angi István, Marosi Péter, B. Kiss Botond, Visky András fejtette ki véleményét. A naplójegyzet előtti utolsó, az évi 9. számban Adrian Marino *Az irodalmi vizsgálódások fejlődése* című cikke olvasható a sorozatban (2. p.).

⁴⁰ A kortárs román líra megújítóinak egyike; a nyolcvanas években a „tűrt” alkotók közé tartozott. 1990-ben Herder-díjat kapott, Nobel-díjra is többször fölterjesztették.

⁴¹ Sorescu a Könyvhónap falun rendezvénysorozat keretében, a *Papírkán* című, Farkas Árpád fordította könyve megjelenése alkalmából tartózkodott Háromszéken. Bíró Béla interjút készített vele: *Gazdagító sokféleség. Vendégünk volt Marin Sorescu*. Megyei Tükör, 1988. február 27. 2–3. p.

⁴² Gabriel Liiceanu filozófus, író, 1975 és 1989 között a Román Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének kutatója. 1983-ban adta ki *Jurnalul de la Păltiniș* (Păltiniși napló) című kötetét, amely a Constantino Noica iskolájához kapcsolódó élményeket dolgozta fel. Az ezzel kapcsolatos levelezésből született meg az *Epistolar* (Leveleskönyv) c. kötet 1987-ben.

Adrian Marino: esszéíró, kritikaelméleti szakíró, komparatista, 1984-ben Herder-díjat kapott. George Călinescu irodalomtörténész, kritikus tanítványa. Marino 1968-tól jelentette meg irodalomtörténeti és hermeneutikai monográfiáit (*Introducere în critica literară*, 1968; *Modern, modernism, modernitate*, 1969; *Dicționar de idei*

Marin Sorescut mindig is a Titu Maiorescu–E. Lovinescu–Arghezi vonulatához tartozónak érzekteltem.⁴³ A román irodalom és szellemi élet igazi értékirányához sorolom. E két óra megerősítette véleményemet.

Ortodoxizmusát nem értem, csak sejtem. Különösen drámáiban. Ezt neki ilyen nyíltan nem fogalmaztam meg. Más hagyományokon nevelkedtünk.

Érdekes és rokonszenves egyéniség.

III. 10.

Kína sem kerülheti el a nemzetiségi zavargásokat. Tibetben újabb tüntetések voltak. Géppisztolyos katonák sétálnak a nagyobb városok utcáin. A szent helyet is körbefogták a katonák.⁴⁴

Reng a föld (bármilyen szónokias is!) a nemzetiségeket elnyomó birodalmak alatt.

Ezek az események ha fokozódnak, nem lesz más választás, mint felülvizsgálni az eddigi politikát. Ebben reménykedünk.

III. 14.

Osztják a kartellákat (élelmiszerjegyet). Újabban keresztvíz alá tartották, és elnevezték *abonamentnek* (előfizetés). Egészen pontosan osztanak. Mert csak azoknak adnak élelmiszerjegyeket, akik valamilyen terményre szerződést kötnek. Egyáltalán nem veszik figyelembe, hogy valaki ún. őstermelő-e vagy nem. Ez is egy *nóvum* a történelemben. Ha termelő vagy, ha nem, köteles vagy olyanra szerződni, amivel nem foglalkozol.

Egyébként a megígért évi 70 kg húsból jegyre eddig 1½ kg-ot osztottak ki.

III. 15.

A nemrég meghalt Constantin Noica könyvét olvasom: *Cuvînt împreună despre rostirea românească*.⁴⁵ Mi ez? Filozófiának kevésbé nevezhető. Leginkább Karácsony Sándor *A magyar észjárásához* hasonlít. A szavakból, mondatokból, ahogy azokat egy nemzet vagy nép értelmezi és használja, a nemzeti jellegre és a gondolkodás módjára lehet következtetni. Filozófiára, a szó valódi értelmében, nem.

literare, I. 1973; *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, 1980). A romániai cenzúráról megjelent könyvében (*Cenzura în România*, 2000) nyíltan szemben áll a Noica-tanítványokkal.

⁴³ Titu Maiorescu (1840–1917) a román filozófiai gondolkodás és kulturális kritika megteremtője; Eugen Lovinescu (1881–1943) kritikus, irodalomtörténész, alapművében (*Istoria civilizației române moderne*, [A modern román civilizáció története] a román kultúra belső fejlődésével szemben a nyugati, külső hatásokat állította középpontba; Tudor Arghezi (1880–1967) román költő és prózaíró, publicista, a királyi Románia közéletének kíméletlen kritikusa, a második világháború után is vitathatatlan erkölcsi tekintély volt. Fábián itt a román kultúrán belüli nyugat-európai mintakövetésből kiinduló racionális (társadalmi-gazdasági) kritikai szellemiségre, reflektáltságra utalt.

⁴⁴ A Potala-palota, Lhasza, Tibetben.

⁴⁵ Eminescu București, 1987. [Közös beszéd a román kiejtésről]. Filozófus, költő, esszéista, író. A Criterion folyóirat meghatározó szerzője 1927-től Emil Ciorannal, Mircea Eliadéval és Eugen Ioneseuval. A román modernizációt a kultúrán keresztül látja hatékonyan megvalósíthatónak. Németországban Heidegger tanítványa, 1948-tól kényszerlakhelyen él, 1958–1964 között börtönbe zárják, 1965–1975 között a Román Akadémia Logikai Kutatóintézetében dolgozik. Majd 1975-től 1987-ben bekövetkezett haláláig Páltinișen él, a Szebeni-havasokban. Fontosabb munkái: *Mathesis sau bucuriile simple* (1934), *De caelo* (1937), *Pagini despre sufletul românesc*, *Jurnal filosofic* (1944), *Fenomenologia spiritului de GWF Hegel istorisită de Constantin Noica* (1964), *Douăzeci și șapte de trepte ale realului* (1969), *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești* (1975), *Sentimentul românesc al ființei* (1978), *De Dignitate Europae* (1988).

A görögök, kétségtelen, „görögül” gondolkodtak, de filozófiájuk azért lett *filozófia*, mert *egyetemes kultúrmodellt* alkottak, mely ma is gondolkodásunk meghatározója.

Úgy igazából filozofálni az olyan individuum tud, aki önmagára is kritikailag tekint. Ha önmagára így tekint, akkor közösségi meghatározottságához sem kíván másképpen viszonyulni.

A szó- és kifejezés-értelmezések – fápturá, depărțișor, răz-bunare⁴⁶ stb. –, ha némelykor szellemesek is, valójában *csinálmányok*. Azért az ilyen kitekintések és kalandozások, éppen mert nem köti őket a filozófiai gondolkodás fegyelme, veszélyes játszadozások. Egy ugrás az egyetlen értékrendet felborító szélsőséges nacionalizmushoz.

III. 16.

Az Erdélyből menekülteknek a magyar parlament 300 milliós segílyt szavazott meg.⁴⁷ Ezzel akarják segíteni a mintegy tízezer menekültet, akik között szép számmal románok is vannak.

A magyar kormány másképpen nem tehet. Megengedhetetlen, hogy a Ceaușescu-rezsimnek ezeket kiszolgáltasson.

III. 17.

Március 15-én Budapesten több mint tízezres tömeg tüntetett, és követelte azokat a jogokat, melyeket a kormány megtagad.⁴⁸

Ez volt a legnagyobb politikai megmozdulás 1956 októbere óta.

A politikai válság mélyül. A régi garnitúrának mennie kell! Sem politikai, sem erkölcsi tekintélye nincsen.

III. 20.

Az egyenjogú román nemzetiségi politika újabb „vívmánya”: Köpecre⁴⁹ Olténiából hatvan cigány családot telepítenek. Munkahely nincs, munkásokat bocsátanak el mindenfelé, de a gyarmatosító telepéseknek munkalehetőséget teremtenek. A cigányok a szentgyörgyi textilgyárnak dolgoznak.

Közben tervezik a falvak lebontását. Ezzel évszázados székely településeket törölnek ki a történelemből.

III. 21.

Rendelkeztek az „ésszerűtlen” bárányvágásról. Eszerint tilos levágni a nőstény bárányokat, levágásra, a programban meghatározott számban, csakis azok a berbécsbárányok ke-

⁴⁶ Magyarra pontosan lefordíthatatlan szavak, egy szavakból építkező filozófia fogalmai, megközelítőleg: lény, távolabbszka, bosszú-állás.

⁴⁷ Az 1989. január 16-i kormánybiztosok tájékoztatója szerint 1988-ban 74 millió forintot fordítottak a magyar költségvetésből az erdélyi menekültekre.

⁴⁸ 1988. március 15-én az utolsó, még szankcionált ellenzéki ünnepségre került sor. A rendőrség a nemzeti ünnep reggelén ismét előzetesen őrizetbe vett ismert ellenzéki személyiségeket. A hivatalos rendezvények mellett Budapesten a Március 15-e téren, a Petőfi szobornál 3-5 ezer ember előtt, Kis János mondott beszédet: demokratikus Magyarországot követelt. Innen a tömeg a Parlament előtti Kossuth-szoborhoz ment át. Itt Tamás Gáspár Miklós beszélt: alkotmányos jogállamot, demokratikus választásokat követelt. A tömeg a Batthyány örökmécseshez vonult, ahol az előzetesen őrizetbe vett Demszky Gábor beszédét Hodosán Rózsa olvasta fel. Majd a tömeg átment a Bem-szoborhoz Budára, ahol Pákh Tibor mondott beszédet. A Himnusz és a Székely Himnusz elnéklése után a tömeg széteszlott.

⁴⁹ Románul Căpeni, Kovászna megyei, Barót melletti falu.

rülhetnek, amelyek elérték a 15 kilogrammos súlyt és a három hónapos kort. Aki ezt nem tartja tiszteletben, eljárása bűncselekménynek tekinthető, és három hónaptól egy évig tartó börtönbüntetést vagy megfelelő pénzbüntetést von maga után.

Az ember azzal sem rendelkezik szabadon, amit munkájával, saját költségén maga nevel. Az emberi szabadság román módon értelmezve.

III. 22.

Örményországban nem csitulnak a szenvedélyek.

De máshol sem teljes a nyugalom. Az ukrán, belorusz írók is felléptek a nyelvi erőszak ellen, az ún. helyi nyelvek védelmében.⁵⁰ Fontos megállapításuk, hogy a szülők karrierizmusból nem dönthetnek, hogy a gyermekek milyen nyelven tanuljanak. Ez a helyes álláspont. A nemzetiségi járjon nemzetiségi iskolába. Ha valaki el akarja hagyni nemzetiségét, döntsön felnőtt korában, saját elhatározásából.

III. 23.

Belfastban (19-én) a feldühödött katolikus (ír) temetési menet felkoncolt két civilbe öltözött angol katonát.⁵¹

A felháborodás óriási. Ez érthető. De mit keresett a két „civil” a temetési menet körül?

Az ír szenvedélyekre (bármennyire is elítélendő e vad erőszak) nem lehet más „megoldást” találni, mint a területi rendezés felülbírálását?

Az elmúlt napok nemzetiségi eseményei újból felszínre hozták, hogy a rosszul gombolt kabátokat ki kell és újra kell gombolni.

Ez nem csak a belfasti tanulságból ered. Erre vall: Örményország, Tibet, balti országok, Koszovó.

III. 25.

Újból lehullott a román álarc. Bécsben a NATO-országok javasolták, hogy foglalják a zárookmányba a kisebbségek utazásainak és kapcsolatainak megkönnyítését.

A román delegátus hevesen tiltakozott. A kisebbségek szerinte egyenlő jogokat élveznek.

Miért éppen a román delegátus tiltakozott? Miért nem a svéd, a finn vagy a holland delegációk szónokoltak az egyenjogúságról? Az olyanok tiltakoznak, akiknek van mit félteniök. Primitív és utálatos eljárás. Ennél csak a nemzetiségpolitika álnokabb és utálatosabb.

III. 26.

Folytatódnak a behívások. A bukaresti építkezések mindennél fontosabbak. Óriás[i] tér kell a felvonulásoknak és az éljenzéseknek. A hatalom fitogtatása.

⁵⁰ Lásd az 1987. X. 31-i naplóbejegyzés lábjegyzeteit.

⁵¹ Belfast katolikus negyedében kétezer ember vett részt az egyik protestáns ultra által lelőtt Kevin Brady taxisofőrnek, az IRA, az illegális ír köztársasági hadsereg tagjának temetésén. Filmfelvételek és tanúvallomások tanúsítottak amellet, hogy a két civilbe öltözött angol tizedes (Derek Wood és David Howes) autójával szembehajtott a temetési menettel, nem álltak meg, nem igazolták magukat, hanem felhajtottak a járdára, dudálva törtek utat maguknak, a következő mellékutcánál pedig hátramenetben a gyászoló tömegbe hajtottak; visszaindultak, de ekkor már elzárták útjukat. Amikor a tömeg rájuk támadt, egyikük pisztolyt rántott, de csak egyet tudott lőni vele. Előbb megverték, majd néhány száz méterrel arrébb saját pisztolyukkal lelőtték őket. Parancsnokságuk előre figyelmeztette őket, hogy kerüljék el a szertartást.

A koncentráltakat (ahogy mondják), olyan minimális összegért dolgoztatják, hogy alig tudják valahogy fenntartani magukat.⁵² Szervezett *kényszermunka*. Mit szólnak ehhez az emberi jogok bajnokai? Hallgatnak. Nekik csak az bűn, ha valakit nyilvánosan agyonvernek. Megbocsáthatatlan vaktság.

Közben megkezdődik a falvak rombolása.

A húsfejadagot fejenként 1/2 kg[-ra] csökkentették. Személyenként és havonta.

Az újságok azt harsogják, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem 3700 \$.

Úgy hallaszik, hogy a kovásznai kórház már jóváhagyott építését is elhalasztják.

III. 26.

Ma beszélgettem Al Boboc professzorral.⁵³ Rokonszenves ember. Felesége magyar, ő is tud valamennyit nyelvünkön. Nem is tartozik a „hősök” közé.

Úgy látszik, nem kedveli a Noica-félék filozófiáját. Amikor Noica újabb könyvére⁵⁴ került sor, szarkasztikusan nyilatkozott. Nem szakfilozófia, amolyan esszé, amibe az ember olyasmit is belekeverhet, amit a szaktudós kizár. S ebben igaz van.

III. 28.

Egy kicsi fiatalember (a politikatudományok hallgatója) egyfolytában Kissingert dicsérte. Róla értekeznek az egyetemen.

Nem értem, hogy lehet egy ilyen politikust ennyire felemelni. Az egész amerikai garnitúrának nagy szerencséje volt Brezsnyevvel. Ez az állóvíz megengedte, hogy az amerikai politika zavartalanul hajózzon. Amit [Brezsnyev] kezdeményezett (balgán és botorul) is, eleve vesztve volt, Amerikának kedvezett [ez a helyzet], csak a kezüket ki kellett érte nyújtaniok. Így szedegette sikereit Kissinger is. E nélkül nem lehet objektív Kissinger-képet rajzolni.

Másfelől a dilettáns amerikai külpolitika Kissinger idején nem tudott igazi szuperhatalmi politikát folytatni, a politika öntörvényei szerint. A kicsinységekbe ragadt. Annyira Izrael-barát, hogy egy ilyen nem kimondottan szuperhatalmi érdekért csökönységével feladja a közel százmillió arab világot. Egy szuperhatalom ezt nem teheti.

Az amerikaiak minden külsőleg tetszetős blöfföt bevesznek. Ceaușescu másfél évtizedig (ha nem most is!) nyelte velük a békákat. Egy lájbizseb Sztalinocska.

III. 29.

Az Európa Parlament kidolgozott a kisebbségekről egy statútumot. Mindenre, nyelvhasználatra, kollektív jogokra, kultúrára, közéletre, hagyományokra kiterjed.⁵⁵

⁵² Az egyes vállalatoktól kötelezően a bukaresti építkezésekre vezényelt munkásokról van szó. Az 1980-as években több ezer házat és számos templomot bontottak le Bukarest központjában egy új kormányzati negyed felépítése érdekében. Itt épült a város leghatalmasabb épülete, mely eredetileg az elnök, a párt központi bizottsága és a miniszterek székhelye volt. Ezt a bukarestiek Ceaușimának hívják. A diktátor bukása után sokan le akarták rombolni, de 1994-ben aztán úgy döntöttek, hogy a parlament költözik ide.

⁵³ Március 24-én, az Ideológiai és Politikai-Nevelői Tevékenységet Irányító Megyei Kabinet rendezésében sorra kerülő *Tudomány és érték* című interdiszciplináris kollokviumon találkozhattak.

⁵⁴ Valószínűleg Noica *Scrisori despre logica lui Hermes* (1986) című kötetéről van szó.

⁵⁵ 1988-ban készült el az Európa Parlament számára az „Etnikai csoportok jogainak chartájá”-ra vonatkozó ún. Stauffenberg-jelentés. A jelentés szükségesnek látta egy ilyen charta megalkotását, de a közelgő Európa parlamenti választások miatt nem tárgyalták meg a jelentést. Vízi Balázs szerint a(z) etnikai) csoportjogokkal szembe-

Milyen későn ébredt fel a lelkiismeret. Akkor kellett volna, amikor tízmilliókat szolgáltatott ki az éhes európai nacionalizmusnak.

Az önfertőzésben fetrengő nemzeti államok nacionalizmusa nem fogja tisztelni a lelkiismeret-ébredést.

III. 31.

Megnéztük a szentgyörgyi *Antigoné* első előadását.⁵⁶ Ógörögösen játszották. Didaktikailag elfogadható. Íme egy görög mű. A szerepfelfogások nem tetszettek. Mai embernek kell játszani. Kreón racionális hatalom, ez ellen lázad Antigoné. A mai Kreónok irracionálisak és cinikusok. Ezt nem láttam a színpadon. A végén – amikor a Sors Kreónon is beteljesedik – az irracionális és a cinizmus kellene összeroppanjon. A jós kellene legyen a „szabad, lebegő értelmiségi”.⁵⁷ A többi szolga és megalkuvó. Antigonében – s ez részben így is volt – a phüszisz lázad a kényszernomosz ellen.⁵⁸

Az előadás után pusztán kíváncsiságból előszedtem némely illusztris szerzők írását az Antigonéről. (Trencsényi-Waldapfel [Imre], Falus Róbert, Lukács György). Elszomorító vakság. Oka: a marxista szociologizálás. Nem is érthetik a phüszisz-nomosz ellentétét, mert a törvény, ahogy a társadalom dialektikusan fejlődik, mind magasabbrendű lesz, s az íratlan törvények (nach ungeschrieben) a perifériára szorulnak. Egy elfogadható mondatot nem találtam a följegyzésekben.

IV. 1.

Ma nagypéntek. Meditálni kell. Milyen kár, hogy nincs vallásos hitem. Miért? S ezt jó éppen nagypénteken megkérdezni önmagunktól. A világban a Káinok uralkodnak. Ez Isten legteljesebb cáfolata.

Mégis, nagypéntek az emberi történet legnagyobb tragédiájára emlékeztet. Egyáltalán nincs jelentősége e történet adatszerű igazolhatóságának.

Az ember legnagyobb bukása. Aki ezt nem tudja átélni, nem érezheti meg az *ember tragikus létét*. Az elbukásért uralkodnak a Káinok.

IV. 3.

Húsvét a latrok uralma alatt. Fekete Húsvét. Kegyelemre és megváltásra nincs remény. Nekünk a sziklasír nem nyílt meg. Magunkra hagyva és kiszolgáltatva gondolunk a húsvéti történetre.

ni várható ellenállás miatt a parlamenti képviselők ezt nem tekintették később kiindulási alapnak. Lásd: Vizi Balázs: *Az Európai Unió és a kisebbségek jogai*. Kisebbségkutatás, 2001. 2. sz. 280. p. [275–287. p.]

⁵⁶ Szophoklész *Antigoné*jának 1988 márciusában bemutatott. Márton Árpád rendezte stúdió-előadása, István Mártával a címszerepben. A sepsiszentgyörgyi magyar színház negyvenéves történetében ez volt az első antik görög drámabemutató.

⁵⁷ Utalás Mannheim Károly „szabadon lebegő értelmiségi” kategóriájára. Ennek, illetve a kelet-európai értelmiségkutatás fogalmi áttekintését adja: Frank Ettrich *„Szabadon lebegő értelmiség” és „új osztály”*. Fordította: Győri Csaba és Malzenický Katalin. Világosság, 2007. 7–8. sz. 175–190. p.

⁵⁸ Phüszisz: természet, nomosz: törvény.

IV. 4.

Ma van vízbevető hétfő.⁵⁹ Az emberek öntözgetnek. Az ital is fogy. De minden olyan szomorú, mintha az előző napi lejegyzéseim igazolódának.

Az örömhöz nincs közérzet. E nélkül minden elfásul.

A munkásokat dolgoztatják.

IV. 5.

A munkások dolgoztatásáról jut eszembe. Tacitus írja, ha valamely szolga vasárnap dolgozni találtatott, megpálcázták, s ha szabad ember tette, megintették, és ha ismét dolgozni kapták, minden marhájának harmadrészét elvesztette vagy számkivetették.

Az is igaz, hogy akkor a hatalmasok nem rendeltek ki szolgát és szabadot a vezért éltető felvonulásra.

IV. 6.

Elrendelték, hogy a romániai magyar sajtóban a helyneveket többé nem szabad magyarul írni.⁶⁰ A ma reggeli újságok, még a gyászjelentők is, csak román helyneveket használnak.

Ilyen közleményeket lehet olvasni: A Tîrgu-Mureş-i színház, a Megyei Turisztikai Hivatal Băile Felixre szervez kirándulást, Sylvester kanonokot (derék pap volt) a Sfîntu Gheorghe-i katolikus temetőben helyezik örök nyugalomra, a Megyei Tükör szerkesztőségének címe Sfîntu Gheorghe, Sajtó utca.⁶¹

De más intézkedés is jött. Többé semmilyen vonatkozásban a nemzetiségi kérdésre nem szabad hivatkozni, mert az *megoldódott*.

Ehhez hasonló intézkedésre a királyi diktatúra és Antonescu idején került sor.⁶² E mostani intézkedés nem egyszerű megismétlése a korábbinak. Akkor a tollforgatók a helyneveket továbbra is magyarul írták, a cenzúra kihúzta, és a helye az eltávolított szavaknak üresen maradt. Most a tollat államosították, mint a gyárat, földet stb., aki ír, kell alkalmazkodjon, mert ha nem ezt teszi, többé nem ír. Ez a szupertotalitarizmus.

Április 4-én a bukaresti magyar követnek megtiltották, hogy a TV-ben elmondja a szokásos ünnepi beszédet.⁶³ Ilyen sem történt a szocializmus viharos történetében.

Ezzel bizonyítja a rezsim a nemzetiségi kérdés „megoldását”. Érdemes összefoglalni az utóbbi napok, hetek intézkedéseit.

Kezdődött azzal, hogy N. C. a KB plenáris ülésén kijelentette, ellentmondást nem tűrő határozottsággal, hogy mi magyarok magyar nemzetiségű románok vagyunk.⁶⁴ Még azelőtt:

⁵⁹ A húsvéti locsolás napja.

⁶⁰ A román párt- és állami vezetés április 3-án bejelentette, hogy csak a román helységnevek használhatók hivatalosan.

⁶¹ Marosvásárhelyi színház; Félixfürdő; sepsiszentgyörgyi katolikus temető.

⁶² 1938. febr. 23-i 1. sz. rendelet, III. §: „A sajtóban s minden más közleményben szigorúan tilos a helységek, megyék és országrészek más elnevezésének használata, mint a hivatalosé.” A temesvári hadtestparancsnokság 1942. augusztus 18-án rendeletileg megtiltotta a kisebbségi nyelvek (s így a magyar) használatát a közhivatalokban. 1943. január 18-án a román kultuszminisztérium körrendeletben értesíti a magyar egyházak vezetését, hogy levelezésükben a román helyneveket a jövőben csak románul használhatják. A helységek magyar elnevezése sem a címzésben, sem a levél szövegében nem szerepelhet.

⁶³ A megemlékezés TV-s ellehetetlenítése és a magyar helységnevek használatának tilalma valószínűleg a Szűrés Mátyás, Tabajdi Csaba és Szokai Imre megnyilatkozásaival megjelenített magyarországi külpolitikai koncepcióváltásra adott román válasznak tekinthető. A március végi, áprilisi eseményekről lásd: Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Osiris, Budapest, 1998. 101–107. p. (A kiüzetésem a román televízióból c. fejezet.)

minden baj forrását a magyar kormány nacionalista politikájában kell keresni. A román delegátus Bécsben (a Helsinki Egyezmény betartásának utókonferenciája) tiltakozott, hogy a záróokmányba bevegék a kisebbségi jogokat. Módszeresen eltávolítják a még – itt-ott – létező magyar feliratokat. A végzős diákok kicsengetési kártyáján nem fordulhatott elő egyetlen magyar szó sem. (A neveket még, ki tudja meddig, megengedik.) Most a helynevek írása.

A kulturális gettó után szorítják a numerus valachust, irtják a magyar nyelvet, ellenőrzik az érintkezést, verik az embereket!

Minden bizonnyal lesznek koncentrációs táborok és gázkamrák is.

Az újságban a dél-afrikai rezsim apartheid politikája ellen írnak.

IV. 7.

Újraolvastam Fjodor Raszkolnyikov Sztalinhoz intézett levelét.⁶⁵ Megérdemli a mai állapotokra gondolva némely mondatát kiragadni. „Az ön értelmezése szerint – minden politikai váltás a szélhámosság és a csalás szinonimája.” Mit csinált az alkotmánnyal? Széttaposta „mint egy papírfecnit”. Új szakaszt nyitott, mely a „terrorkorszak” elnevezést kapja. „Ön tévedhetetlen, akár a pápa. Sohasem hibázik.” A sajtó mindennap sulykolja a Sztalin iránti szeretetet. „A »munkaerővándorlás« elleni harc ürügyén megszüntette a munka szabadságát, elnyomja a szovjet munkásokat, adott gyárakhoz és üzemekhez láncolta őket”, és proletárellenes törvényeivel sanyargatja a dolgozókat, eltorzította az „állam elhalásáról szóló tételt”, a marxizmus-leninizmus egész elméletét. A rátermett teoretikusok helyébe [ültetett] »primitív teoretikusaival« prédikáltatja, hogy a GPU hatalmát a kommunizmusban is fenn kell tartani”. A parasztoktól pedig „mindent elvett, ami csak ösztönözhetné őket a munkára”, az író, tudóst, festőt megfosztotta az alkotás belső szabadságának minimumától. A művészettől udvari talpnyalást követel. „Tehetségtelen grafomániások félistenként, a Nap és a Hold szülötteként dicsőítik, ön pedig keleti despotákhoz hasonlóan élvezzi a durva hízelgés tömjénfüstjét.”

„Nincs olyan terület, nincs olyan kis zug, ahol az ember azzal foglalkozhat, amivel szeretne.”

E mondatok – még így kiragadva is – találóan jellemzik a „Sztalin-jelenséget”, de ennek nyomorúságos *másolatait* is.

Tragikus, hogy a másolatokba is bele lehet dögleni egyénileg is és kollektíve is.

IV. 9.

A néptanácsokba leküldötték azokat a neveket, melyeket a születés bejelentésénél hivatalosan beírhatnak a születési bizonyítványokba. A magyar nevek, Árpád, Attila, Ildikó, Enikő stb. hiányoznak a lajstromból. Csak román nevek írhatók be, vagy csak románra átfordíthatók, és csak románul.

E kimondottan fasiszta rendelkezés még azt a jogot is megvonja, hogy a nemzetiségekhez tartozó szülők gyermekeiknek nekik tetsző nevet adjanak.

⁶⁴ 1984. novemberber 19–22. között az RKP XIII. kongresszusán szerepel először a kifejezés a Ceaușescu-nak a párt főtitkári újraválasztását köszöntő táviratokban és Fazekas Lajos hozzászólásában.

⁶⁵ Fjodor Raszkolnyikov (1892–1939) szovjet bolsevik politikus, katona, diplomata. 1938-ban leváltották bulgáriai nagyköveti posztjáról, de nem tért haza, hanem Franciaországba ment, és miután Moszkvában dezertálással vádolták, válaszul kiadta a *Hogyan csináltak belőlem „a nép ellenségét”* című nyilatkozatát, majd megírta levelét Sztálinnak, amelyben leleplezte a diktatúrát. A Szovjetunióban 1963-ban közzétett levél szövege: *Fjodor Raszkolnyikov levele Sztálinhoz*: [1939. augusztus 17.]. A levelet ford. és a jegyzeteket összeáll. Zilahy Tibor. Aetas, 1987. 3. sz. 50–62. p.

IV. 11.

Két rendelkezés érdemel feljegyzést. Az egyik: ha egy boltba (kereskedelmi egységbe) betörnek és kirabolják, és a tetteseket a miltiia nem fogja el, az okozott kárt az üzletvezető kell megfizesse. A miltiia ügytelenségéért és kötelességmulasztásáért a felelős állampolgár lakol.

Egy most kiadott rendelkezés megtiltja az erdei gyümölcsök (málna, eper, szeder stb.) és gomba magánember, tehát állampolgár általi gyűjtését. Még az erdőbe sétálni vagy kirándulni menni sem szabad, csak az erre a célra [kijelölt] helyekre lehet belépni.⁶⁶

Az állampolgár ennyire kiszolgáltatott a tőle teljesen elidegenült államhatalomnak még a rabszolgatartó vagy feudális társadalmakban sem volt. Ezek a rendeletek és törvények leplezik le igazából a rezsím kényúri, szolgasorsnál is rosszabb jellegét.

A dicső, vitéz román nép ezt elviseli.

IV. 12.

Állítólag (még teljesen nem igazolt) a múlt pénteken (április 8.) a brassói Steagul Roşuban újabb sztrájkra került sor. A munkások követelték az ellátás megjavítását, a közük tömegesen beépített szekusok visszahívását, a vasárnapi műszakok beszüntetését. A vezérigazgató mindent megígért.

Ezek a brassói mozgólódások szervezetlenek. Miért nem tanulnak a Szolidaritástól?

IV. 14.

Most jutott el hozzám Spiró György *Az ikszek* [című] (Szépirodalmi, 1984), Magyarországon és a lengyelek által is sokat vitatott regénye. Innen más a látószög és más a közérzet is. Elhiszem, hogy a regényben szerepeltetett történelmi személyiségeket másképpen értékeli a lengyel történetírás, s azért háborgott Nowak és mások.⁶⁷ A magyar kritikusok feltehetőleg [a lengyelek melletti] szolidaritásból vagy más személyes okokból bírálták Spirót. Ezekről a zavargásokról eltekintve *Az ikszek* jó regény. A társadalom és kultúra elzüllése, felhígulása az idegen hatalom árnyékában. Olyan korban, amikor a lengyeleket Napóleon is cserben-, majd elhagyja, a helyére nyomuló Sándor cár „új rendszerében” nem lehet derekasan viselkedni. A szerencsétlen lengyelek alól kihúzzák a termékeny talajt. E szorításban még az igazak is alkalmazkodnak, olyannyira, hogy önmagukat is elvesztik.

A regényben találni kitűnő részeket, Boguslawski vilnai vendégszereplése vagy a lengyel helyzetről folytatott párbeszéd Boguslawski és a szerkesztő között a kuplerájban (csak ott lehet értelmesen beszélni), jó Boguslawski vergődéseinek bemutatása, a színészvilág rajza. A regény egészében elnyújtott, néhol fárasztóan részletező trágár mondatok, melyek rontják a stílust és az ábrázolást.

Arra gondoltam, hogy *erdélyi szemmel* megírnám a véleményemet. De kijuttatni lehetetlen. Miért volna fontos? *Az ikszek* részben a mi világunk. Még pontosabban: a mi valóságunkra emlékeztet. A kiszolgáltatottságra, tehetetlenségre, erkölcsi felbomlásra, a nyílt és a rejtett terrorra.

Milyen kifejező (a mi valóságunkra emlékeztető) a színház repertoárjainak összeállítás, az előadások kiherélése, a hatalomtól irányított kritika, a besúgórendszer, a hivatali székek-

⁶⁶ Ez belső rendelkezés lehetett, a sajtóban nem találtuk nyomát.

⁶⁷ Lásd Jerzy Robert Nowak: *Spiró György előítéletei*. (Héjj Klára fordítása.) Élet és Irodalom, 1986. 30. szám, 6. p. és Spiró György: *A tollamért*. Uo., 7–8. p.

be ültettek elembertelenedése. Az erdélyi szem a kisebbségi nyomorúságot látja *Az ik-szekben*.

Csak egyetlen kérdés marad megválaszolatlanul. Miért magyar író foglalkozik így a lengyel történelem egyik korszakával? Egyetlen nép – talán –, mely nem tenné a kést a nyakunkra. A szomszédainkra gondoltam.

IV. 15.

Gáll Ernő újabb cikket eresztett az Utunkba: *Liviu Rebreanu útja*.⁶⁸ Az ég egy világon semmit sem mond. Ismétél, és ahol teheti, hivatkozik. Miért teszi? Liviu Rebreanunál⁶⁹ egyetlen olyan⁷⁰ kérdésre kellene feleletet keresni, mely megkísérli tisztázni, hogy ilyen tehetséges és széles horizontú író miért lett vasgárdista, miért öltözött zöld ingbe. S ezt is nem annyira az elmarasztalásért vagy megrovásért, mert a mű (művek) a fontosak, hanem azért, hogy jobban megértsük a Duna-táji értelmiségiek erkölcsi devalválódásának körképét. Ez Gáll Ernőnek eszébe sem jut. Nem is akarja. A felszínen akar úszkálni, és reméli a külföldi útlevelet. Ez az okos és alapjában jóérzésű és -akarátú ember némelykor olyan kisstílusú zsidó (nem etnikailag gondolom, hanem viselkedésben és számításában), hogy semmiben sem különbözik a szabvány kispolgártól. Valahol fáj, hogy ezt kell írjam.

IV. 16.

A Korunk 3. számában egyetlen jó írás van, Bajor Andor kitűnő pályamelékezése.⁷¹ Alig két oldal, mégis, ezért az egyetlen írásért, örvendezhetek, hogy nem léptem ki az előfizetők sorából.

A többi cikk, cikkecske szolgálai utánzat, dicsérő apologetika és nyáladzás. A siserehad erőlködése.

IV. 17.

Csak most ismerjük meg, hogy valójában hogyan is történt Berija letartóztatása. Még elképzelni is hátborzongató. A KB tagjai töltött revolverrel várnak az ülésre, elrejtett pretoriánusok várnak a megbeszélte jelre, kocsmái veszekedés, erőszakos elhurcolás. Mint a krimifilmekben és -regényekben. A kirajzolódó kép minden eresztékében a gengszterek világára emlékeztet.⁷²

A mostani Al Caponék volt ahonnan a mintát megtanulják.

⁶⁸ Gáll Ernő: *Liviu Rebreanu útja*. Utunk, 1988. 16. szám, [1]–2. p. (Április 15-én jelent meg, tehát a naplóbejegyzés napján.) A cikk végleges változatáért nem Gáll Ernőé a felelősség: „Tegnap jelent meg az Utunkban az *Akaszottak erdejéről* [Liviu Rebreanu regénye] szóló nagyobb írásom, amelynek a címét a cenzúra megváltoztatta, a végét pedig Marosi [Péter] meghúzta, s ezzel az általam kialakított egyensúlyt felborította. Kihagyta a Bánffyval való egybevetést, azon a címen, hogy aránytalan, és csak megjelenés után vettem észre, hogy a Molter-féle idézetet is megcsonkította, amely arra utalt, hogy a kisebbségi sorsba kerültek Bologna [a regényhős] utódai-váltak. Sok minden a sűrű publikálástól való visszavonulás felé terel.” Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. I. m. 308. p. (1988. április 16-i bejegyzés).

⁶⁹ Erdélyi román író, újságíró. Legfontosabb regényei: *Ion* (1920), *Akaszottak erdeje* (1922).

⁷⁰ Bizonytalan olvasat.

⁷¹ Bajor Andor: *Szókratész halandó*. Korunk, 1988. 3. szám, 197–[199.] p. Bajor ebben az írásában az 1940-es évek végi, 1950-es évek eleji egyetemí pályafutását, felsőbb éves hallgatói s főleg gyakornoki korszakát idézi, befejezve a kolozsvári egyetemről való eltávolításával. A szöveg az e számban induló *Pályák és terek* című sorozat egyik darabjaként jelent meg.

⁷² A hiteles történetről valószínűleg a Szabad Európa Rádió egyik műsorából értesült Fábíán. A letartóztatás körülményeit Kun Miklós is megírta: *Házavató*. Kivégzett bábok: ötven éve tartóztatták le Beriját. Magyar Nemzet, 2003. július 12. 26. p.

Másképpen nem is lehet. Ahol a hatalmon lévők a társadalom semmiképpen nem tudja ellenőrizni, és teljességgel hiányzik a nyilvánosság kritikája, az elgengszteresedés elkerülhetetlenül bekövetkezik.

Egyébként az afrikai (Kadhafi, Mobutu⁷³ stb.) és a dél-amerikai diktatúrák is ezt bizonyítják.

Ne feledjük, a bandák vezérkarai is – szociológiai értelemben – zárt és vetélkedő közösséget alkotnak. A lázadók és kiközösítésre ítélték ellen csak erőszakkal és saját stílussal léphetnek fel.

IV. 20.

Nálunk hazudni annyit tesz, mint védeni az államhatalmat. Aki igazat merészel mondani, támadja az államhatalmat, bűnös, és ezért megtorlást érdemel. (Hazudni múltra, jelenre és jövőre egyaránt kell.)

Előbb a hazugságot kell lerombolni, hogy rend és tolerancia legyen.

„Majommá / És páviáná korcsosult az ember” (*Athéni Timon*)⁷⁴

IV. 21.

Szomorú, tragikus történet. Azért kell lejegyezni, mert ennél találóbbat a korszakra nem lehet találni.

Illyefalván egy fiatalasszony (Béres Etus leánya), 28 éves, két gyermek anyja, a harmadikat nem akarta a világra hozni és elvetette. Beteg lett, kórházba szállították, de a rendőrség nem engedélyezte az orvosi közbeavatkozást, mert a fiatalasszony nem vallotta be a beavatkozót. Egy hét után – a vattalásoktól folyamatosan kínoztatva – meghalt. Ha engedélyezték volna időben az orvosi beavatkozást, életben maradhatott volna.

Mit mondjak erre? A földnek fáj az ember.

IV. 22.

A romániai nemzetiségi kérdés megoldása egyenlő a kulturális genocídiummal.

Célja: a nemzetiségek – német, magyar, szerb, bolgár, török stb. – izolálása, nyelvük, kultúrájuk, vallásuk szétrombolása. S mint ilyen, a népirtásnak egyik válfaja.

IV. 23.

Má nagy „megtiszteltetésben” részesültem. A megyei államrendőrség főnöke (Securitate) személyesen, egy másik elvtárs (nem tudom, kicsoda) társaságában megkeresett.⁷⁵

⁷³ Kadhafiról lásd az 1987. VI. 28-i naplóbejegyzés jegyzetét. Mobutu, Sese Seko: 1965–1997 között a Kongói Demokratikus Köztársaság elnöke volt.

⁷⁴ Apemantus, az „epés bölcselő” mondja ezt Shakespeare tragédiájában, első felvonás, I. szín (Szabó Lőrinc fordításában).

⁷⁵ A Fábíán Ernőre vonatkozó eddig hozzáférhetővé vált megfigyelési dossziében (ACNSAS. Nr. I. 210561) nincs nyoma közvetlenül a találkozónak. Még februárban Popescu informatórral találkozott Fábíán Ernő. Nekí mesélt egy, a szekusokkal való találkozárol, hogy ez milyen hatással volt rá, elszigetelődött, nincs jó erőben, betegeskedik, nincs annyi látogatója. (Raport informatív 21.02.1989). Évekkel azelőtt (Notă de analiză, 10.12.1986.) határozták el, hogy közelebbről kell figyelni Fábíán Ernőt, el kell szigetelni a környezetétől (az elszigetelés mindkét dokumentumban szerepel, a 89-esben Fábíán Ernő szavaival).

Az egyébként nem faragatlan vagy durva beszélgetés közben felhívta a figyelmemet, hogy a magyarországi ellenzékkel ne tartsak kapcsolatot. Különösen óvott a Limes 3-tól.⁷⁶ Aminek esetleges Magyarországon történő megjelentetéséről nem tudok.

S. Moldovan kitérőiben a magyar revizionizmust és [az] állítólagos területi követeléseket szidta.

Egyelőre nem tudom, mire gondoljak. Ki árulkodik olyanról is, amit én nem tudok, és mi célja lehetett a rövid beszélgetésnek?

IV. 25.

Az örmények a tegnap emlékeztek az 1915-ös örményországi mészárlásokra. A hiteles, de teljesen meg nem erősített adatok szerint a törökök mintegy egy és fél millió örményt irthattak ki.⁷⁷

Örményországban és Moszkvában (az örmény temetőnél) is voltak megemlékezések. Moszkvában a rendőrség figyelte az eseményt, de durva beavatkozásra nem került sor.

Mindezt azért írom, mert milyen visszás, hogy a zsidók megemlékezéseit az egész világon dobra verik, kormányok menesztenek küldöttségeket, s az örményekét vagy elhallgatják, amolyan „belügyként” kezelik, vagy rendőrök figyelik, hogy alkalmas pillanatokban le tudjanak sújtani.

Ez a mai világ „*egyenlősége*”. Van aki emlékezhet, s van aki emlékezhet ugyan, de felügyelet mellett, biztonságát kockáztatva.

IV. 26.

Mondhatom, „zseniális” intézkedések. A megyei napilapban olvasom, hogy a juhokat a mezőn legeltetni nem szabad, csak az erdőgazdálkodás által kijelölt hegyi legelőkön, ahol jelenleg egy félméteres hó van, vagy még annál is nagyobb.⁷⁸ Ilyen rendkívüli időjárás (ilyen havazásokkal!) egy évszázada nem volt. Mit csináljon a juhosgazda? Éppen ilyen rendelkezésre van szükség.

⁷⁶ A *Limes* 3. találkozója Brassóban került sor 1986. május 3–4-én. A *Limes*ről a megfigyelési dossziében úgy írnak, mint amely meghatározza Fábian viselkedését, gondolkodásmódját (ACNSAS Nr. I 210561: 03.06.1987., 20.05.1987., 12.02.1986.). A látogatás célja valószínűleg a megfélemlítés volt. A Magyarországon újrászerveződő csoporttól és a publikációs fórumtól kívánták távol tartani Fabiánt.

⁷⁷ Az 1878-as San Stefanói békében Törökország kötelezte magát a vallásszabadság biztosítására és az örmények védelmére. Ugyanakkor a Berlini Kongresszus elrendelte az orosz csapatok kivonását a kelet-törökországi örmények lakta területekről. Azonban II. Abdul Hamid szultán továbbra is korlátozta az örmények jogait, önszerveződését, reguláris és kurd szabadcsapatokkal terrorizálta az örmény településeket. Az örmények tiltakozó mozgalmakra és a nyugati hatalmak figyelmére számíthattak. De ezek sem tudták megakadályozni az erőszakos áttéritéseket és az 1894–1896-közi, 2–300 ezer áldozatot követelő örményellenes pogromokat. Ezt követően a 20. század elején az örmények helyzete javult, mert a nyugati hatalmak figyelmének előterébe kerültek. De még inkább az Egység és Haladás Pártja (Ifjútörökök) által indított modernizációs-liberalizációs reformmozgalom révén. 1908-ban visszaállították az 1877-ben felfüggesztett alkotmányt, és az örmények is visszakapták alapvető jogaikat. Azonban az 1913-ban hatalomra került Ifjútörök mozgalom vezetői alapvetően egy homogén, keresztényektől mentes török állam jövőképében gondolkodtak, aminek létrehozását nagyban segítette az I. világháború kirobbanása. A 18–50 év közti örmény férfiakat besorozták a hadseregbe, majd eltávolították őket a harcoló egységektől és közel 300 ezer főt katonatársaik mészároltak le. Az örmény településeket katonaság szállta meg, önvédelmi fegyvereiket elkobozták. 1915. április 23–24-én 800 örmény vezetőt, értelmiségit tartóztattak le Konstantinápolyban. A török belügyminiszter elrendelte az örmények kitelepítését a Der el Zor (szíriai) sivatagba. A deportálások során a rablótámadások, terrorakciók és az éhség, szomjúság, betegségek révén a kb. 700 ezer deportáltból útközben 600 ezren pusztultak el. Az első világháború előtti 2,5 milliós törökországi örmény népességből 1 milliónyi élte túl az országban a pogromokat.

⁷⁸ *Előnyös terménycsere; Juhtartók figyelmébe!* Megyei Tükör, 1988. április 25. 2–3. p.

A másik. Három kg pityókáért egy kg törökbúzát lehet cserélni.⁷⁹ A cserearány, mint annyiszor, most is a Regátnak kedvez. Az itteni ember még a helyzete hozta előnyeit sem tudja kihasználni. Óriási a pityóka iránti kereslet.

IV. 28.

Gáll Ernő ismét ízléstelenkedik. A Contemporanul 19-es száma *Noi meditații despre Ettersberg* című cikkét közli.⁸⁰ Tartalmatlan és tartás nélküli mellébeszélés. Mi szükség erre? Különösen egy hetvenen túli okos embernek.

Sajnos, róla is el kell mondjam, az etika professzora seggen ülve bölcsekedik. Fájdalmas, de mást nem írhatok. Azt mondotta az ősszel, hogy májusban Kovásznára jön pihenni. De begyulladt, fél velünk találkozni. Inkább tanulságokat prédikál az agyonbeszélte Ettersbergről. Ezért adnak útlevelet. Ha adnak?

IV. 30.

Most olvasom B. Paszternak *Zsivago* [doktor című] regényének új magyar kiadását.⁸¹ Mintha közelebb kerülne hozzám. Valamikor nem szerettem a doktor passzivitását. Most jobban értem; megértem. A vérzivatarban, szenvedélyek tombolása idején egyetlen menedéke volt, *önmaga*. Ezt is mindig kiforgatták a körülmények. A tisztákat eltiporták. Gondolok Larára. Pása másképpen változott, őt a forradalom felfalta, mint a gótikus székesegyházak falán az ördög az embert.⁸²

Abban még mindig kételkedek, hogy az értelmiséginek így kell-e cselekednie? A Gonosszal lehet-e birokra kelni, ha önmagunkba visszaszorulunk? A vörös és a fehér között *Zsivago* oldalán van-e a humánus megoldás? Egyáltalán lehetünk-e zsvágóian humánusok a Gonosszal szemben? Ha elfogadjuk a paszternaki értelmiségi filozófiát, csak egyetlen mentsvár létezik, önmagunk integritásának védelme. Ez is csak szubjektív. Pása önkezevel pusztítja el magát, kudarcának tudatában. Az erkölcsileg tiszta és következetes csatlakozás sem járható út. A forradalmi tömeg (egy érdekcsoport), a párt csíhol mindig újabb és újabb szenvedélyekre, nem képes önmagát legyőzni az emberi értékek elfogadására. A kör bezárul. Nincs menekvés!

Végül, mint a *Hamlet*ben, mindenki elpusztul. És Fortinbras sem jön.⁸³ A huszadik század kelepcéje.

V. 2.

Május 1-jét szombaton ünnepelték. Bukarestben a „szent család” jelenlétében Nicolae Constantín⁸⁴ mondott ünnepi beszédet. Ha egyáltalán azt a szögörgeteget beszédnek lehet nevezni. A szögörgeteg cifrázott mondataival kimondottan a Vezért dicséri. Dicséret a halhatatlan „érdemekről”. Az ünnepség – ahogy mondják: „spectacol festiv dedicat zilei

⁷⁹ Burgonyáról és kukoricáról van szó, az előbbi nagy mennyiségben termelik Háromszéken.

⁸⁰ Lásd az 1988. II. 29-i naplóbejegyzést.

⁸¹ Ez voltaképpen az első, könyv alakban megjelent teljes magyar fordítás: Boris Paszternak: *Zsivago doktor. Regény*. Fordította Pór Judit. Európa, Budapest, 1988. A regényt Fábíán először német vagy angol fordításban olvashatta.

⁸² Lara a címszereplő szerelme, Pasa pedig annak férje, eredetileg tanár, pártonkívüli, aki azonban családja helyett a forradalmat választja, s a polgárháború idején komisszár lesz az uráli fronton. Végül koholt vádak elől kell menekülnie, öngyilkos lesz.

⁸³ Fortinbras norvég királyi Shakespeare drámájában, ő adja meg Hamletnek a végtisztességet.

⁸⁴ Az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja.

1 Mai⁸⁵ – is őket magasztalta, a szakrális ceremóniákat is megszegyenítő jelzők özönével. Ilyen versikéket zengedeztek:

„Eroi între eroi, luptînd
E Nicolae Ceauşescu
Al patriei măreţ simbol
Şi e lumină a visării ţării
Şi eterna patriei oglindă”⁸⁶

A munkásmozgalom viharos történetében eddig ilyen beszédek nem hangzottak el a munka ünnepén. Nem a munkás, nem a munka, nem az ember, nem a szolidaritás, nem a mozgalom, még [csak] nem is a párt, hanem a Vezér csalhatatlansága és emberfelettsége a fontos és mindenekelőtt való.

A „Ceauşescu-jelenség” még a személyi kultuszban is nóvum. Az is lehet, hogy ezt a torzulást a *mellényzsebhelyzet* idézi elő. A nagyhatalmaknál, amilyen a sztálini Szovjetunió is volt, a pozíció valamelyest faragja a torzulás vad kinövéseit. Ezért nem ennyire groteszk. A világpolitikai összefüggések nem hagyják, hogy a kultusz beltenyészetté szürküljön. Beltenyészetben a Vezér kultusza tragikomikussá formálódik.

És kell egy interkulturálisan és politikai kultúrában elmaradott nép, mely el tudja viselni ezt a cirkuszi játékot.

V. 4.

Az újságok közölték Nicolae Ceauşescunak a gazdasági-társadalmi, ideológiai, politikai-nevelési tevékenység és a nemzetközi helyzet egyes kérdéseiről elmondott beszédét, melyet a KB plenáris ülés és a pártszervezetek is meg fognak vitatni.⁸⁷ Helyesebben: kítőró és hártáltalan lekesedéssel csatlakozni fognak a beszéd irányvonalához. A „mesteri előadás” amolyan eligazítás, hogy milyen irányban kell haladni. Programnak is mondhatjuk.

Összevetve a többi európai szocialista országokban és Kínában jelentkező új orientációkkal, még inkább a peresztrojkával és a glasznoszttyal, a sztálinizmus keserves és korlátolt rángatódzása a maga alkotta álmoblémaival.

Mert a Vezér semmit sem enged a Sztalintól asszimilált téziseiből. A tervek megfelelnek a valóságnak és a szükségleteknek, a központi irányítás, tervgazdálkodás jó, a magas felhalmozási arányt (30%) a hazai és nemzetközi tapasztalatok is igazolják, a párt monolitikus vezető szerepének növekedése elengedhetetlen, mert az egész nemzet éltető központja. Valami „engedményt”, legalábbis szavakban, tesz, a káderek előléptetésénél versenyvizsgát fognak bevezetni. Ki fogják választani, akit elő akarnak léptetni, s aztán levizsgáztatják mindenki „örömére”, hogy vakuljon a dolgozó, aki még nem lát át a szitán.

Megígéri a programbeszéd, hogy a szisztematizálás keretében a falvak felét le fogják bontani, a hegyes zónákban (ahol még nem létesültek kollektívek) állami és szövetkezeti farmokat fognak létrehozni.⁸⁸

A nemzetiségi kérdésről nem történik említés. Érthető, mert a Vezér „konceptiójában” megoldódott. Jóllehet – önmagának is ellentmondva – kijelenti: semmi sem létezik, amit egyszer s

⁸⁵ Május 1-nek ajánlott ünnepi előadás.

⁸⁶ Hős a hősök közt, harcol, / Ő, Nicolae Ceauşescu, / A haza nagyszerű jelképe, / És az ország álmainak fénye, / És az örök haza tükre.

⁸⁷ Az április 29-i beszédet közölte pl. a Megyei Tükör, 1988. május 6., 1–4. p.

⁸⁸ E szerint 2000-ig Románia több mint 13 ezer falujából 7-8 ezret fel kell számolni.

mindenkorra megoldottak volna. Valószínű, az „osztályok, rétegek és más dolgozó kategóriák” közé kerültünk, akik az „egységes dolgozó népet” fogják alkotni ([azaz] „popor unic muncitor”).

Minden bekezdésnek egy a vége. A jelenlegi helyzet és irányvonal teljesen megfelel a szocialista építés román követelményeinek, alapvető változtatásokra nincs szükség.

N. Ceaușescu irányt jelző beszéde az elzárkózás, inkább a bezárkózás melletti állásfoglalás. S mint ilyen, a jelenlegi nagy bódulatban és meglódulásban kifejezetten reakciós. A sztálini állapotokat akarja konzerválni.

V. 5.

Az iskolában minden áldott reggel azzal kezdődik a nap, hogy melyik osztályt küldjük a mezőre dolgozni. Megyei parancs – még felsőbb sugallatra –, hogy a tavaszi munkálatokat teljes erőbedobással segíteni kell. Ugyanis a mezőn nincs ki dolgozzon, a parasztságot el-tüntették, így a második „mezőgazdasági forradalom” idejére hiányzik a munkáskéz.

Szinte érthetetlen, hogy most is, a munkálatok megkezdése idején a múlt évi részesedést sem adták ki a falusiaknak. A szerződések egyetlen pontját sem teljesítik.

V. 6.

N. Ceaușescu az amerikai üzletemberek egy csoportja előtt elmondott beszédében az emberi jogok [ügyét] és a nemzetiségi kérdést rég megoldottnak deklarálta. A Kongresszus elhitte a „rosszindulatú emberek” alaptalan vádaskodását, akik a román népet is megsértették. Majd kérésre, szinte könyörgésre fogva a szót kérte a tárgyalások újrafelvételét.⁸⁹

Egyszer vitézkedik, máskor alázatosan könyörög a vámkedvezményért. A Balkán „erkölce”.

És hazudik. Megoldotta a nemzetiségi kérdést. Most tiltotta be a magyar helynevek használatát.

V. 7.

A zsidóság legőszintébb belső kritikáját Jászi Oszkárnál lehet olvasni. E meggyőződésemet a *Marxizmus, vagy liberális szocializmus* [című] tanulmánya is megerősíti.⁹⁰ Gondolok a zsidók monopolhelyzetére, a szociáldemokrata és marxista mozgalomra, mely a szocialista uralmat úgy tünteti fel, mint a zsidóság uralmát. Az is helytálló megállapítás, hogy a zsidók (jelentős arányban) kimondottan a legsilányabb, legcifrább és legszembeötlőbb kultúrát karolják fel (ezért került ki közülük annyi sovinszta publicista). És gyorsan csinálnak fordulatot – egyrészt abszolút gyökértelenségüktől hajtva – az ellenkező oldal felé, s ekkor már a nemzeti kultúrák, az osztályuralom eszközei.

Most már a nacionalizált pártok a zsidóságnak ezt az uralmát megtörték, és a pártokból kirekesztették. A legjobb példák egyike a román párt, ahol a zsidókat egyszerűen utálják és jórészt elkergették.

⁸⁹ Itt a legnagyobb kedvezmény elvének amerikai biztosításáról van szó. 1988. június 4-én az USA ezt megadta Kínának és Magyarországnak, Románia végül a nemzetiségi politikáját ért bírálatok miatt maga is lemondott róla.

⁹⁰ Jászi Oszkár: *Marxizmus, vagy liberális szocializmus*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Kendé Péter. Magyar Füzetek könyvei 6. Párizs, 1983. A címadó írás: 1–137. p.

V. 8.

Moszkvában ellenzéki párt alakítására történt kísérlet. A hatóság eltúrte. Régebben Szibériáig meg sem álltak volna. Most sem kedvelik a szervezkedőket, de az erőszakot, ha tehetik, politikai mérlegen adagolják. Ez is a változásokat mutatja.

Taktikailag nem időszerű, ha elméletileg és erkölcsileg kifogás ellene nem is hozható, hogy éppen most foglalkoznak pártalakítással, mert a gorbacsovi politikát gyengíti, és érveket szolgáltat a reformpolitika ellenségeinek. A reformpolitika megerősödése után sokkal jobb körülmények között kellene ezzel előhozakodni.

V. 9.

A magyar kultúrának *Kelettel* egészen különös viszonya van. Még olyan gondolkodók sem tudnak szabadulni [ettől], mint Hamvas Béla. A jogát összefüggésbe hozza az egzisztenciálfilozófiával. Vagy: annak felismerésével, hogy a szellem objektív realitás (Dilthey) – a világszemlélet pedig olyan objektív épület, mint egy templom – érettségi fokban Európa elérte Keletet. Mert az ember a *létben* megpróbál világnézeti burok nélkül megélni. Nem Nyugat (Európa) és Kelet párhuzama az elgondolkoztató, hanem a Kelethez való viszonyunk.

Még ideírhatom, hogy Hamvas Béla szerint a Jungnál és Jaspersnél az *Ich*től megkülönböztetett *Selbst*⁹¹ Kanthoz kapcsolódik (az intelligibilis⁹² szubjektumban), és rajta keresztül az indogermán lélek alapvető élményéig.

V. 10.

A mostani szovjet publicisztikában, de Gorbacsov megnyilatkozásaiban is megfigyelhető, ha nem is direkte, a honvédő háború heroizmusa elleni tendencia is. Kétségtelen, hogy a mesterségesen pumpált háborús heroizmusnak mint érzelemnek, hagyománynak és ideológiának konzerváló ereje van. A háborús hős valami újat, felsőbbrendűt védett, olyan emberi és társadalmi értékeket képviselt és hagyományozott, melynek örökértékűségéhez és szentségéhez kétségek nem férhetnek. Ezzel ki is mondódik az *alap*, a ma is létező szisztéma konzerválásának szüksége. Ha ez így van – helyesebben: ha elfogadjuk –, minden változtatás, reformálás ezzel nem kerülhet ellentétbe.

A heroizmust ezért kell fellazítani. Mennyire fog sikerülni, még nem lehet tudni. Szükségességéhez nem férhet kétség. A biológia törvényei kikerülhetetlenek. A fiatalságnak a háborús történelem és a modern korszellem sem kedvez a bornírt, ósdi mitológiáknak. [Sic!]

V. 11.

Jaspers azt írja, csak az olyan ember, aki a „korban a valóságban való szívós hűséggel szüntelenül józanodik, tehet szert arra a képességére, hogy a létig felemelkedhessen”. Minél vadabb, szakadékosabb, viharosabb az idő, az ember önmagát annál mélyebbről tárhatja fel. Ezért – ezért hitközöm Jaspersre – a mai korról szemben magatartásunk csak negatív lehet.

Még egy találó mondat ide kívánczik. „Ami még megmarad: a veszteség és a veszély tudata, és tudni azt, hogy radikális válság van.”

„Krisis des Menschseins selbst.”⁹³

⁹¹ Én és Önmaga.

⁹² Érzékfeletti, csak értelemmel felfogható, megérthető dolog.

⁹³ Magának az emberlétnek a válsága. Jaspers a kifejezést a *Die geistige Situation der Zeit* c. munkájában használja.

V. 12.

Gromiko[nak] a tiszteletére rendezett fogadáson elmondott pohárköszöntőjét megcenzúrázták. Azok a részek, melyeket e vén sztálini szolga a peresztrojkáról mondott és a demokratizálás egyetemes (minden országra kötelező) érvényéről, a Scínteiában közzétett szövegből kimaradtak.⁹⁴

Már a sztálini szolga is gyanús a román fogdmegrendszernek.

Egyébként a régi sztálinista Gromikót is nyugdíjba kellene küldeni. Ő is felelős a második világháború után kialakult helyzetért. Nem utolsósorban hűséges támogatója volt Brezsnyevnek, az 56-os forradalom és a prágai tavasz eltiprásában.

V. 14.

Ma Udvarhelyre utazom.

Gazda Jóska meséli, hogy újabban az újságoknak küldött cikkei elvesznek a postán. Három cikk így veszett kárba. Valószínű, de majdnem biztos, hogy a belügyi pribékek ezzel akadályozzák a közlést. Nemcsak betiltanak, cenzúráznak, elkoboznak, hanem a leveleket is eltüntetik. S panasszal sehová sem lehet fordulni.

V. 16.

A tegnap (május 15.) Udvarhelyen szép népünnepély volt. 1054 fiatal bérmálkozott székely népviseletben.⁹⁵ Az egész város népviseleti, nemzeti köntöst öltött. Ezzel a néma, de mégis hangos tüntetéssel fejezik ki hűségüket önmagukhoz, egyedüli intézményükhöz, ahol magyarul lehet beszélni, az egyházhoz. Ezrek vettek részt a szent bérmálkozáson.

Ugyanezen a napon Brassóban – az egyik kolléganő mesélte – 59 unitárius magyar konfirmált székely ruhában.

Így tiltakozik és fejezi ki élni akarását a betiltott nemzetiség.

V. 17.

Kolozsváron átkeresztelték az utcákat, hogy a magyar neveknek nyoma se maradjon. Olyan neveket is töröltek, mint Budai Nagy Antal. A nagy parasztvezér, mert magyar volt s ezért neve sem lehet más, nem szerepelhet emlékeztetőül Erdély kétségtelen magyar múltjára.

Valamikor (nem olyan régen!), ha ún. közös harcról vagy antifeudális mozgalomról volt szó, Dózsa mellett Budai Nagy Antal felkelése volt a bizonyosság. Most származásáért lakolnia kell. Az emlékezetből is ki kell törölni. Ez tiszta fasizmus.

V. 18.

Újabb gyalázatos, jogtipró intézkedése a rezsimnek. Most megyei kiadásban. Megtiltották, hogy a kicsengetési kártyákon magyar nyelvű idézet legyen. Céltudatosan egy shakespeare-i négysorost választottunk, hátha elkerüli a gyarmatosítók haragját. A magyargyűlölet azonban sokkal erősebb a mi taktikázásunknál. Őket a magyar nyelv léte nem hagyja nyugton. Arra egyáltalán nem gondolnak, hogy ezzel az intézkedéssel Shakespeare-t is – és az angol irodalmat is – diszkriminálják.

⁹⁴ Gromiko május 10-én érkezett Bukarestbe. Fábián információja a Szabad Európa Rádióból származhat.

⁹⁵ Több évfolyamból bérmálkoztak egyszerre.

A dél-afrikai négereknél is megalázóbb helyzetben vagyunk. Egy lépésre a koncentrációs táboroktól.

V. 19.

A környező falvakban „forradalmi eszközöket” alkalmaznak. Aki nem vállal cukorrépa-kapálást, függetlenül attól, hogy hol dolgozik, nem kapja meg a kenyér- és más élelmiszer-fejadagot. Mivel a tavaly semmi terményt nem osztottak, a fizikai megélhetés kétségessé vált. Marad a lopás, csalás, vagy más csalárd, nem tiszta eszközökkel végzett beszerzés.

Bodok⁹⁶ község sem marad le a „nemes” forradalmi versengésben. A boltban szeszt osztottak, és csak az olyan honpolgár – ha volna hon – részesülhetett a jótéteményből, aki két döglött csirke árát is kifizette. Mert az történt, hogy a csirkék megdöglöttek, és valakivel meg kellett őket fizettetni. Ki más lehet az a valaki, mint a dolgozó. Kafka és Beckett, de még Orwell is pirulhat sírjában, ekkora fantáziájuk az abszurdról nekik se volt.

V. 23.

Tegnap megtörtént a nagy esemény, Kádár Jánost nyugdíjas funkcióba helyezték.⁹⁷ Az egész KB[-t] és Politikai Bizottságot átszervezték. Lényeges, hogy a PB[-be] bekerült Pozsgay, Nyers és Szűrös. A főtitkári tisztségbe Grósz Károlyt tették, aki – ahogy nyilatkozta – még egy ideig miniszterelnök marad.

A reformerek nyertek. A konzervatívok háttérbe szorultak. Az országos értekezlet nyílt volt, a vitatkozó felek bátran bíráltak, már ellenszavazatok és tartózkodások is előfordultak.

Évtizedek óta nem fordult elő (az októberi forradalmat követő évek óta), hogy ilyen egyenes beszédek hangzottak volna el pártértekezleten. Ezzel a magyarok nyitottak.

A gazdasági bajok rendezésénél is fontosabb, hogy a politikai reformok megvalósuljanak. Ha ezt sikerül elérni, Magyarország egyszeriben élre ugrik. Miért ne reméljük? 1956-ban Budapesten folyt az első *antitotalitárius forradalom*. Levették. Most meg kell kísérlni a lehetetlent a reformokkal. Az első lépés megtörtént.

A világsajtó a budapesti pártértekezlettől hangos. Magyarország az első oldalakra került. A vélemények megoszlanak. Abban mindenik [közlemény] megegyezik, hogy fontos esemény, melyet a folytatás kell megerősítsen és eredményessé tegyen.

Moszkva elsőnek üdvözölt[e az értekezletet]. A szovjet értékelés kedvező. Sokkal tartózkodóbbak a szomszédok. Kivéve a lengyeleket. Nem is lehet ezen csodálkozni. Komoly reformokra s egyáltalán a gazdasági és politikai struktúra átalakítására sehol nem gondolnak. A régi sztálinista vezetőség mindenütt csak a saját hatalmára gondol.

Nagyon fontos, hogy Gorbacsov a júniusi értekezleten megerősítse pozícióját.

⁹⁶ Sepsibodok, románul Bodoc, Sepsiszentgyörgytől 11 km-re található település.

⁹⁷ Az MSZMP vezetése május 20–22-re pártértekezletet hívott össze. Grósz Károly kezdeményezésére Kádár Jánost felmentették a pártfőtitkári tisztségéből. Pártelnökké választották, amely semmilyen hatalmi funkcióval nem járt. Leváltották a Politikai Bizottság több régi tagját is (Aczél György, Gáspár Sándor, Lázár György, Németh Károly, Óvári Miklós). A pártértekezlet a párt vezető szerepe megőrzésének igényével meghirdette a szocialista pluralizmust. Az PB-ben Berecz János a konzervatív vonalat, Német Miklós, Nyers Rezső és Pozsgay Imre pedig a reformkommunistákat képviselte.

V. 25.

Most hallok a rádióban, hogy Budapesten új román újság fog megjelenni Románia Liberă címmel, az emigránsok kiadásában.⁹⁸

Megint azt kell írni, ki hitte volna, hogy valaha az eljövendő új Románia hangja (vagy egyik hangja) Budapesten fog szólni. A magyar demokratáknak kötelességük támogatni ezt a kezdeményezést.

V. 26.

A Vezér folytatja megszokott „munkalátogatásait” a megszokott körítéssel, összecsőditett (kényszerrel) embertömeg, szónoklásnak kinevezett ordibálás, zászlók, tánc, kenyér és só, dícséret, dorgálás – az állambiztonság szemei és fülei előtt. A csíkszeredai nagygyűlésen mindenkire kitért, emlegette a munkásokat, parasztokat, fiatalokat, nőket és férfiakat, állatokat, csak a nemzetiségieket „felejtette el”, mintha nem tudná, hogy a megye lakóinak döntő és meghatározó többsége magyar. Ezzel akarta kifejezni – azért is ment Hargita megyébe –, hogy *Romániában nincsenek nemzetiségek*. Ami vagy aki nincs, arról nem beszélnek.

Nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) nincsenek, csak az egy és oszthatatlan román nemzet, s mégis hoztak nemzetiségeket diszkrimináló intézkedéseket. *Diszkriminálják azokat, akik nem léteznek*, mert nem beszélnek róluk. Elmebaj a javából! Mégpedig önmegbetegítés.

V. 27.

Ma szeminarizálták velünk Ceaușescu „mesteri expoze”-jét (április 29-i beszéd), melyben minden változtatás és reformálás elől a sztálini tételek mögé húzódik.⁹⁹ Tragikomikus vakság, hogy hatalmát minden eszközzel megtartsa.

Megfigyeltem, hogy majdnem senki sem hiszi, amit mond. Azért nem írom, hogy senki, mert akadnak olyan kalandorok is, akik a „mesteri és felbecsülhetetlen” beszéd nemzetiségek elleni élet megpróbálják kihasználni. Ezek főleg azok a gyarmatosító értelmiségiek, akiket az utóbbi években telepítettek a székely iskolákba. Mert a regáti faluban született tanár vagy orvos miért helyeselné a *falu* mint olyan, drasztikus és indokolatlan lerombolását? Falanszterrel felcserélni a falvak szabad világát, a természetes környezetet tömbházzal?

Mert nem modernizálás, vagy ha jobban hangzik, fejlődés, ha letarolt falvak helyébe falanszterek építését tervezik.

A falanszter totális kényszer és ellenőrzés.

V. 28.

Az olyan, jórészt a nacionalista kor fogalmazta tételek, [mint] „Kraft ist die Moral der Grossen” (Az erő a hatalmasok erkölce) vagy [hog] az állam általános lelki tudat (selliches Bevuftsein), de ideírhatjuk a hegelit is: „das der Stadt existiert, ist Gottes Gang is der Welt” (az állam léte mutatja Isten létét a világban), a létező szocializmus politikájába is

⁹⁸ Magyarul: Szabad Románia – nem tudunk arról, hogy Magyarországon ilyen című lap megjelent volna. Ilyen elnevezéssel egy kis emigráns csoport működött Budapesten, vezetőjük Cornel Roșca közgazdász felszólalt a Magyar Demokrata Fórum 1988. március 6-án a Jurta Színházban tartott tanácskozásán. Az erről szóló hírt nem találtuk meg a SZER anyagában. Lásd még az 1988. január 8-i naplóbejegyzés jegyzetét.

⁹⁹ 1988. április 29-én az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának ülésén Nicolae Ceaușescu tartott expoze-t. Az ebben megfogalmazottakat később a politikai propagandában „áprilisi téziseknek” nevezték. (Ez utalás lehet Lenin hasonló című munkájára is.) Magyarul megjelent: *A gazdasági-társadalmi tevékenység vezetése, az ideológiai és politikai-nevelő munka, valamint a nemzetközi helyzet egyes kérdéseiről*. Előre, 1988. május 5. [1–]13. p.

bekerültek, mert alkalmas ideológiai és politikai eszközként tudták szolgálni a központosító államhatalom céljait. A grammatikai átírás mit sem változtatott a lényegen. Annyira nem, hogy a Karl [...] ¹⁰⁰ [szerint] – az állam általános lelki tudat – a misztifikált egységes dolgozó nép felé tartó társadalom és állam, egyik meghatározó tényezőjévé emelték. [Sic!] A hegelibe behelyettesítődött a proletár- (vagy munkás-) osztálytudat, a munkásállamra vonatkoztatva: a munkásállam léte, a munkásosztály jelenléte a világban.

Sztalin mondotta Jaltában: „A hatalmasok szemében a gyengék bűnösök.” Annyi különbséggel, hogy a gyengéket Sztalin diszkriminálta.

V. 29.

Az emigráns Kossuth írta, hogy a „Duna-völgyi kisebb nemzetek konföderációja a történelem logikájának parancsoló követelménye”. ¹⁰¹ S ez Európa nyugalmanak [biztosítéka], és a hatalmi túlterjeszkedés ellen biztos védőgátat emel. Hajlandó vagyok ezt így elfogadni, feltételes módban. De mit ér, ha a „történelem logikája” nem valósulhat meg? A Habsburg Birodalom felbomlása óta a Duna-völgye a nagyhatalmak befolyása alatt viszálykodik.

Azt hiszem, a történelemben *nincs logika*. Csak beleképzeljük, hogy önmagunkat megnyugtassuk. De legalább ennyire igaz, hogy a *konstruált logika* bevitelét is meg lehet kísérelni. A történelmet a szubjektum alkotja.

V. 30.

Moszkvában ismét előkerült a sarokból, ahová állították, Boris Jelcin. Az amerikai TV-nek adott nyilatkozatában Ligacsovot ¹⁰² nyíltan a reformok ellenségének nevezte, akit szükséges eltávolítani a vezetésből.

Az országos pártértekezlet reformista és már az alapszervezetekben megválasztott delegátusait gyakran kihúzzák a listáról. A bürokraták is harcba keveredtek.

Viharos lesz az országos pártértekezlet. Gorbacsovnak mindenképpen győznie kell. Elkerülhetetlen a bürokrata apparátus ellenállásának megtörése.

V. 31.

Ki hitte volna, hogy Reagan elnök Moszkvában ellenzéki értelmiségiekkel találkozhat, előadást tarthat az írószövetségben és az egyetemen? Erre három-négy éve gondolni sem lehetett. Gorbacsov egészen új viszonyokat és feltételeket nyitott.

A második világháború befejezése után a két szuperhatalom soha nem állt ilyen közel egymáshoz.

Lehetséges, hogy még ebben az évben újabb találkozóra kerül sor.

¹⁰⁰ Kibetűzhetetlen név.

¹⁰¹ Az idézet bővebben: „Ha a kisebb nemzetek a nagyhatalmak általi elnyeletéstől meg nem óvatnak, Európában nem lesz szabadság, nem lesz nyugalom, csak nagyravágók túlsúlyra törekedési vetélkedései lesznek egyfelől, másfelől örökös conspiratiók. Én erősen meg vagyok győződve, hogy a *dunavölgyi kisebb nemzetek konföderációja, a történelem logikájának parancsoló követelménye* [kiemelés az eredetiben]. Ez azonban egy független Magyarországot feltételez. E nélkül lehetetlen.” In Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. Második kötet. *A villafrancai béke után*. Athenaeum, Budapest, 1881, 237. p. Kossuth Dunai Szövetség-tervéről bővebben: Pajkossy Gábor: *Az 1862. évi Duna-konföderációs tervzet dokumentumai*. Századok, 2002. 4. sz. 937–957. p.

¹⁰² Jegor Ligacsov az SZKP KB titkára, 1988 végéig Gorbacsov után a második ember a pártvezetésben. A másik két meghatározó pártvezetőhöz, Alekszander Jakovlevhez és Borisz Jelcinhez képest konzervatívabb vonalat képviselt.

VI. 1.

Mi történhet Romániában? Hogyan lábalhat ki az ország az anachronisztikus totális diktatúrából? A kérdés időszerű, körülöttünk reng a föld.

Egyszer azt kell tisztázni, hogy mi nem várható. Az apparátus fellázadása elképzelhetetlen. A külső társadalmi mozgalmakra – a társadalom antitotalitárius szerveződése – nem lehet gondolni (pl. lengyel Szolidaritás, egyház vagy a magyar mozgalmak). Ehhez hiányzik a politikai kultúra és a demokratikus tradíciók. Az értelmiség gyáva, megalkuvó, a nacionalizmus teljesen megvakította és cselekvésképtelenné tette. A magyar ('56 és a mostani helyzet), lengyel, cseh ('68-as prágai tavasz), szovjet (felülről reformok) kísérletekhez nincs ész, energia és lehetőség.

Marad, ami van, a balkáni tradíciók és a könnyen gyúrható nép. Románia leginkább Dél-Amerikához hasonlít. Ezért az alternatíva is balkanizált dél-amerikai. Csak a *katonai diktatúrának* van kivitelezhető esélye. Még pontosabban: a totális rendszer ellen totális katonai diktatúrával lehet fellépni. Egy katonai csoport átveszi puccsszerűen a hatalmat, eltávolítja a vezetést, félreállítja a pártapparátust, megfékezi, majd felszámolja a Securitate hatalmát, és megkísérli helyreigazítani, amit az elmúlt negyven év alatt drasztikusan elmulasztottak.

Kezdetben nem gondolok ésszerű reformokra. Erre nem kerülhet sor a hatalmi struktúra megtisztítása nélkül. Ha elég okos lesz az új stílusú diktatúra, a mindig és mindenhez lojális népet és értelmiséget rövid idő alatt maga mellé tudja állítani. Sajnos a nacionalizmusról a katonák sem tudnak lemondani. A külső nyomás és a szövetségeskeresés enyhíteni fogja a nemzetiségek helyzetét is. A katonai diktatúra nem szigetelődhet el.

Csakhogynem ehhez szükség van egy román Jaruzelskire. Találni-e ilyen személyiséget? Más lehetőséget nem látok.

VI. 2.

Mai beszédében N. Ceaușescu egy szóval sem említette a moszkvai Reagan és Gorbacsov találkozót.¹⁰³ Mintha arra egyáltalán nem került volna sor. Az egész világ erről ír, beszél, értékel, de a román fővezér – a soros zseni – erről szándékosan nem vesz tudomást. Ez is a betegség egyik tünete. Pszichopátia.

VI. 3.

Reagan londoni beszédében, melyet a moszkvai látogatás után hazatértében mondott, pozitívan értékelt a gorbacsovi reformokat és a találkozót. Feltételes módban azt is kifejezte, hogy lehet, az emberiség története új korszakhoz érkezett.

Nem hiszem, hogy az antikommunizmusáról híres amerikai elnökben az udvariasság szólalt volna meg. A tények és a lehetőségek reális értékelése szólaltatta meg a stílusától teljesen eltérő új hangot. Mondhatnám, erről van szó. A demokratizálandó szovjet szuperhatalom tárgyalóképes partner lehet. A moszkvai találkozó érdemét nem a megkötött szerződésekben kell keresni, hanem a bizalom erősödésében.

Más kérdés, hogy a szovjet rendszer demokratizálható-e vagy nem.

¹⁰³ Május 29. és június 2. között szovjet–amerikai csúcstalálkozót tartottak Moszkvában. Áttörésre nem került sor a fegyverzetcsökkentési tárgyalásokon, de a ballisztikus rakéták és a légi indítású szárnyas rakéták kérdésében közelebb kerültek az álláspontok.

VI. 4.

A tegnap újabb szimpoziumot rendeztek, a változatosság kedvéért Bodzafordulón.¹⁰⁴ Két előadás érdemel figyelmet. Bobocé és az Aluaşé. Különösen Aluaş,¹⁰⁵ ha elvontan is, lényeges kérdéseket érintett az ún. univerzalitás és partikularitás dialektikájával kapcsolatban. A bukarestiek nem merészelnek ilyen nyíltan, ha elvontan is, véleményt nyilvánítani.

Mégis, a mai világban folyó vitákhoz képest (Szovjetunió, Magyarország, Jugoszlávia) nagyon-nagyon kis lépések [ezek] a világ háta mögött. (Végig ezt éreztem Bodzafordulón.)

Zavart Aluaş előadásában a L. Blagára és az öntudatlanra való gyakori és elkötelezett hivatkozás. Mert *értelemmel* kell újrendezni a világot. Nincs más választásunk. A nem ellenőrzött, spontán erőket elő lehet hívni, a totalitarizmus ellen részeredményeket is el lehet érni, de konszolidáló, a régit felforgató eredményeket irracionálizmussal megvalósítani képtelenség. L. Blaga és a totalitarizmusellenesség se nem több, se nem kevesebb, mint: *irracionálizmus irracionálizmus ellen*.

VI. 5.

Napok óta esik az eső. A folyók, patakok, talajvíz 1970 óta nem állottak ilyen magas szinten. A megyében a víz elárasztotta a jónak indult vetéseket és ültetéseket. Nagy a riadalom. Az elzárt vagy elárasztott falvak körül az emberek szorgalmasan védekeznek, az aktivisták hangoskodnak a tőlük már megszokott „hozzáértéssel”. Ők mindenhez „értenek”.

Az újságok (köztük a megyei napilap is) és a hírközlő eszközök hallgatnak az árvizekről. A Vezér, úgy látszik, még nem hajlandó elismerni a természeti csapást, mint 1986-ban a földrengést.¹⁰⁶ Csak az van, amit ő mond. Minthogy beszédei szerint Reagan és Gorbacsov találkozó sem volt. Miért lenne árvíz?

VI. 6.

Huszár Sanyit kidobták a pártból és az állásából. Még nem adta be a kitelepülési kérelmét. A szankcióknak valószínű, majdnem biztosnak tekinthető oka az elkobzott napló.¹⁰⁷

A legszemélyesebb műfaj, a *napló*, Romániában főbenjáró bűn. Akit megfognak, hogy gondolatait lejegyzí és az [sic!] nem dicséri a forradalmi román paradicsomot és a szentháromságot (atyát, feleséget és fiút), a megtorlást nem kerüli el.

VI. 8.

Romániában a számtalan tiltó és korlátozó intézkedés között egy nagyon fontos dekrétum hiányzik. A Vezérnek, a bölcsök bölcsének az összes tükröket össze kellene töresse vagy begyűjtse, mert így senkinek sem volna alkalma önmaga képmását látni, s akkor bárki jobban elhinné, hogy nem is egzisztál.

Ez egyáltalán nem lehetetlen. Románia amúgy sem alkotmányos állam. Alkotmánnyal ugyan rendelkezik, de mindenik cikkelyét legalább tíz-tizenöt dekrétum hatálytalanítja.

¹⁰⁴ 1988. június 3. *Tudomány és érték* elnevezésű VI. interdiszciplináris kollokvium. Tematikája a tudomány, a történelem és a filozófia kapcsolata volt. Megyei Tükör, 1988. június 3. 4. p.

¹⁰⁵ Ion Aluaş iskolateremtő kolozsvári szociológus (1927–1994), aki a Gusti-iskolához, illetve a Venczel József által művelt falukutatáshoz kapcsolódott. Jól beszélt magyarul, és a korabeli magyar értelmiségi körökben megkülönböztetett figyelemmel fordultak felé.

¹⁰⁶ 1986. augusztus 31-én a Richter skála szerinti 7-es erősségű földrengés volt Brassó környékén.

¹⁰⁷ Lásd az 1987. XII. 15-i naplóbejegyzést.

VI. 9.

Az orosz millenniumi ünnepekre Casaroli bíboros¹⁰⁸ vezette a pápa küldöttségét. Az ünnepi misét a szovjet TV is közvetítette. Gorbacsov Casarolival is találkozott.

Szinte hihetetlen, hogy erre is sor kerülhetett. Új törvénytervezeten dolgoznak, mely liberálisabban fogja szabályozni az egyház és az állam viszonyát.

VI. 11.

Gorbacsovnak igaza van az egyház kérdéseiben. Nemcsak azért, mert az ateista állam deklarálása önmagában is megsértése az emberi jogoknak. A peresztrojkának, marxista nyelven szólva, tömegbázisra van szüksége. A tömegek megnyerésének egyik igen fontos tényezője a párt- és állami bürokrácia ellen az egyház és a vallás felé való nyitás. Az orosz és a többi szláv nép hét évtized múltán is vallásos.

Arról is hírek érkeznek, hogy az alkoholtilalmon is fognak könnyíteni. (Már folyamatban is van.)

A párt- és az állami bürokrácia ellen minden tényezőt fel kell használni. A mozgalmat nem szabad a párton és az államapparátuson belül hagyni. Amennyire lehet, kívülről kell (vagy kívülről is kell!) a reformokat kierőszakolni.

VI. 12.

Új fejadagnormákról hallani híreket. Június hónapra fejenként 1/2 kg húst, cukrot és törbúzalisztet fognak osztani. A kenyéradagra vonatkozó rendelkezést (korlátozó rendelkezést) szigorúan be fogják tartani.

A falvakban, aki nem vállal szénacsínálást, megvonják [tőle] az élelmiszerjegyeket. Még kenyeret sem fognak kapni.

Az egész ország koncentrációs tábor. Európa közepén. S a világ „legrégebb és legműveltebb” népe hallgat és tapsol.

VI. 14.

A budapesti rádió Grósz Károly interjújára hivatkozva közölte, hogy a miniszterelnök román meghívásra Romániába fog látogatni.

Fontos látogatás lesz. Grósz nagyon kell arra ügyeljen, hogy ne kössön bornírt kompromisszumokat. Ez a magyar kisebbségi politikát visszavetné a régi tehetetlenségi állapotba. Csak maximális követelésekkel léphet fel, még akkor is, ha a találkozó teljes kudarccal végződné is. Mert a kudarc is a magyar politika győzelmét jelentené. Bizonyítaná a békés tárgyalási szándékot és a román részről folyamatosan megnyilatkozó merev elzárkózást. Most Ceaușescunak van szüksége Grószra és nem fordítva. A román szájíz szerinti megállapodás csökkentené Ceaușescu nemzetközi izoláltságát. Nem szabad elfelejteni, hogy Grósz amerikai és moszkvai látogatására is hamarosan sor kerül. Mindkét helyen szóba fog kerülni a kisebbségi

¹⁰⁸ Agostino Casaroli (1914–1998) olasz teológus, Karthágó érseke, 1967-től a Vatikán „külgügyminisztere” (a kongregáció titkára), 1979-től bíboros, államtitkár, az Egyházi Közügyek Tanácsának elnöke. Nyitást kezdeményezett a szocialista államokkal való politikában, s az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat is ő vezette, személyesen is részt vett a kapcsolatfelvételen. 1988-ban Moszkvában II. János Pál pápa levelét közvetítette Gorbacsovnak. A levélben igényként szerepelt: a lett és litván katolikus egyházak életének normalizálása, Belorusziában és más katolikus közösségeknél a szabad pasztorációs munka engedélyezése és az ukrán katolikus egyház legalizálása. Később ezek a kérések teljesültek.

kérdés. Jobb, ha Grósz a román fél csökönység végett [sic!] semmilyen eredményt nem tud felmutatni.

Különösen olyan megegyezést nem szabad kötni, mely a bécsi utóértekezlet zárónyilatkozatában a kisebbségi jogokra vonatkozó elképzeléseket keresztezné. Egy centit sem lehet visszalépni.

A kisebbségi kérdés a világpolitika homlokterébe került. Ez a fontos. És minden eszközzel ott kell tartani.

VI. 15.

A magyar építészek, zenészek, festők szövetsége is tiltakozott a romániai falvak felének tervezett lerombolása ellen.¹⁰⁹

A reformátusok világszövetsége is eljuttatta tiltakozó levelét a Vezérhez és bölcs Atyához.¹¹⁰

A magyar és német politikának sikerült elérnie, hogy a barbár falurombolás ellen felhívja a világ közvéleményének figyelmét.

Grósz Károly is a falvak lerombolását az emberi jogok megsértése közé sorolta. Ez a romániai látogatás előtt jó jel.

VI. 16.

Az örmény kommunista párt főtitkára közölte, hogy a KB Hegyi-Karabah Örményországhoz csatolása mellett szavazott.

Egy nappal később az azerbajdzsánok ugyanannak a párt legfelsőbb fórumának határozatai alapján kifejtették ragaszkodásukat a tartomány megtartásához.

Két ellentétes, ha nem ellenséges határozat. Egyébként a zavargások, tiltakozások tovább tartanak.

VI. 18.

Megjött Gáll Ernő. Váratlanul és a tőle megszokott vitakészséggel, hogy legalább magunk előtt tisztázzuk közös dolgainkat. Hat hónapos európai útra készül. Előtte nem árt a pihenés.

Hosszú vitákat folytatunk és fogunk folytatni. Erre szükség is van. Legalább kikölkent az itteni mindennapos megszokottságból és hangulatból.

VI. 19.

Románia az egyetlen keleti ország a létező szocializmusban, ahol semmiféle értelmes mozgalom nem képes kibontakozni. Az értelmiség tunya, nacionalista, szolgalelkű, és a megfelelő tudás és erkölcsi elhatározás is hiányzik hozzá. Még gondolni sem lehet a Szolidaritásra vagy a német békemozgalomhoz hasonló szerveződésre. Ezt nem lehet pusztán a ténylegesen létező rendőrterrorral magyarázni, még pontosabban: mentegetni. A rendőrterrorhoz „anyag” is kell, olyan passzív massa, melyet kiségitő erővé lehet formálni.

¹⁰⁹ Magyar építészek tiltakozása a romániai településrendezés ellen. Magyar Nemzet, 1988. június 9.; A világ írói a romániai falurombolásról. Magyar Nemzet, 1988. szeptember 13.; Magyar és külföldi írók a romániai településrendezési terről. Magyar Nemzet, 1988. szeptember 17.; Zeneművészek, írók, jogászok tiltakozása a romániai falvak felszámolása ellen. Népszabadság, 1988. június 16. 4. p.

¹¹⁰ Uo. szó van a Református Egyházak Világszövetsége felhívásáról is. A svájci főtitkár levélben fordult Ceauşescuhoz.

Az egyénien vagy kisebb csoportok képviselőiben jelentkező ellenállási hangok, tărăništák, frontul democratiei¹¹¹ is Nagy-Románia visszaállítására apellál[nak], mint Mihály király újévi üzenetében. Ezekkel nem lehet szövetkezni. Csak azokkal lehet szó párbeszédéről, akik elismerik az *önrendelkezés és önmegszerveződés* alapvető követelményeit. Minden olyan kompromisszum, mely ettől eltér, a demokráciának és az identitásnak az elárulása.

VI. 25.

Az utóbbi napokban teljesen elfoglaltak az érettségivel és a végzős osztállyal való ügyesbajos dolgok. Ezért elhanyagoltam a reflexióimat. Az utolsó osztályfőnöki órán mit mondhattam a tanítványoknak? Reménykedjenek a szovjet, magyar megújulási mozgalomban, mely előbb-utóbb eljut az összes kelet-európai országokba. Őszinte meggyőződésem, hogy a peresztrojka és a glasznoszty, ha meg tud erősödni, talán sikeresebb és emberibb körülmények között fognak dolgozni. Különösen akkor, ha a peresztrojkat a nemzetiségi kérdésre is kiterjesztik. Ami elkerülhetetlen. Ebben is a Szovjetunió kell élen járjon.

VI. 27.

Holnap lesz Budapesten a romániai falvak lerombolása ellen tervezett tüntetés. A rendőrség is jóváhagyta a békés felvonulást, a kijelölt utakat a forgalom előtt lezárják.

Valószínű, provokációk is lesznek. Kérdés, milyen válasszal készül a Ceaușescu-rezsim.

VI. 28.

A válasz máris elkészült. Összehívták – írd és mondd – a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsát¹¹² és a RKP Központi Bizottságának plenáris ülését.

A sors iróniája – ahogy szokták mondani – ma nyitják meg Moszkvában az SZKP országos értekezletét.

Ami előre látható: Bukarestben minden képzeletet és jóérzést megcsúfoló szitkozódás és tekintélyuralmi diktatúra, Moszkvában az új, demokratikus stílus első vizsgálója. A történelem érdekes fordulata: a csatlós dogmatizmusa ellentétbe került az egykori, lemásolt minta megújulásra törő dogmatizmusával.

¹¹¹ A régi parasztpártiakra, illetve a Demokrácia Frontjának tagjaira utalhat Fábán. De ez utóbbi nem azonos a Frontul Democratiei și Unității Socialiste (FDUS) 1975–1989 között fennálló, a Hazafias Népfronthoz hasonló szervezettel. Inkább azokra gondolhatott a naplóíró, akik 1944 után a Nemzeti Demokrata Frontba (Frontul National Democrat din România) tömörülő szervezetek tagjai voltak.

¹¹² „Miközben a magyarellenes hecckampány fölerősödött, a bukaresti pártvezetés a nyelvpolitikában is fordulatra szánta el magát. Az addig használt »nemzetiségre való különbség nélkül« és a »haza összes honpolgára«, »együtt lakó nemzetiségek« stb. kifejezéseket fölváltotta a »magyar nemzetiségű román dolgozók« kifejezés. Úgy tűnik, ezzel a kifejezéssel a pártvezetés megpróbálta a magyar nemzeti kisebbséget mintegy »virtuálisan eltüntetni«. 1985–86-tól lassan általánossá vált e kifejezés használata. 1988-ban a Magyar Dolgozók Országos Tanácsának nevét is megváltoztatták: Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsára. Hogy miként fogadhatta az erdélyi magyar értelmiség »románná válását«, arra jó példa a ma magyarországi nemzetközi jogásként ismert Bíró Gáspár [...] kifakadása: »Ez példátlan az 1945 utáni korszakot illetően: voltunk kisebbségek, nemzetiségek, együttlakók, együtt élők, de most rá kell jöjjünk, hogy tulajdonképpen románok vagyunk!«» Vincze Gábor: *Magyarellenes hecckampány Romániában*. I. m. 148. p.

VI. 29.

A tegnap nem tévedtem. Az ún. Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsának plenáris ülésén mindenféle mocskot és szitkot ráhordtak a magyar nemzetre és Magyarországra.¹¹³ A bérszónokok, akiknek a beszédét előre elkészítették, egymást múlták felül a revizionizmus, nacionalizmus, sovinizmus, fasizmus (fasiszta megnyilatkozások) hangoztatásában.

Gere Mihály jelentése és a szónoklatok is, az említett megbélyegzések mellett, azt érzékeltették, hogy a romániai magyarok lényegében nem is magyarok, és minden területen [a románokkal] egyenlő jogokkal rendelkeznek.¹¹⁴ Nem is lehet másképpen, ha *mi* magyar nemzetiségű románok vagyunk. Ez is arra utal, hogy az erőszakos beolvasztás elhatároz[ot]t. Magyar- vagy németkérdés nincs, mert nincsenek magyarok vagy németek. A többi romániai nemzetiség szóba sem kerül. Őket elintézték.

A jelentés és a felszólalók egyhangúlag, bizánci és török ihletésű dicséretekkel lelkesedtek a falvak lerombolása mellett. A nemzetiségek megsemmisítését úgy tüntették fel, mintha az a legfőbb életérdek volna.

A plenáris ülésen az értelmiségiek közül Pál Árpád, Hajdu Győző és Lázár Edit akarnokoskodott.¹¹⁵ De ők egyáltalán nem számítanak. Senkik. Egyébként is az ún. Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsa a párhierarchia vezéreinek kívül senkit sem képvisel.

VI. 30.

Ceaușescu elmondotta, a szokásos dühkitörésekkel és ordibálásokkal, beszédét az RKP plenáris ülésén és a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja Országos Tanácsának plénuma előtt.

Ilyen heves támadás a magyar párt és állam ellen a háború befejezése óta nem hangzott el. Érdemes két részletet kiemelni. A Vezér kijelentette, hogy egyes nacionalista körök olyan praktikákhoz folyamodtak, amit még a horthysták sem merészeltek megtenni. Hevesen támadta a magyar politikának új orientációját, mely szerint minden magyar, bárhol is éljen, a magyar nemzethez tartozik. Ezt ő így fejezte ki: nem engedhetjük meg, hogy a magyar parlamentben kijelentsék, „akiknek bármilyen távoli magyar eredetű őseik vannak, a

¹¹³ Ennek előzménye volt a június 27-i budapesti, a romániai falurombolás elleni tüntetés. A magyar és a német nemzetiségű román dolgozók tanácsainak plenáris üléseiről az Előre 1988. június 29-i száma közölte a Nicolae Ceaușescunak írt táviratokat, jelentéseket és az ülések határozatait. A Német és a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsa külön ülésezett és külön dokumentumokat adott ki, lényegében azonos tartalommal. Részlet a Románia Szocialista Köztársaság Magyar Nemzetiségű Román Dolgozói Tanácsa 1988. június 27-i plenáris ülésének határozatából: „5. A mély hazafias büszkeség érzéseivel emelve ki az összes honpolgároknak a dicsőséges kommunista pártunk biztos kezű vezetésével folytatott együttes munkája révén elért nagyszerű szocialista vívmányokat, a Romániai Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsa felháborodottan utasítja el egyes magyarországi sovén, irredenta és revizionista körök megnyilvánulásait, durva beavatkozását országunk belügyeibe, amely körök rágalommal és ellenséges érzülettel szemlélik a román nép történelmi megvalósításait, körök, melyek a különböző nemzetiségű dolgozók közötti ellenségeskedés szításának a politikáját, olyan politikát folytatnak, amelyet a múltban is és ma is a szocializmus legelvetemedettebb ellenségei folytattak és folytatnak. [...] Értsek meg jól, hogy a magyar nemzetiségű román honpolgárokkal kapcsolatos összes problémákat Románia Szocialista Köztársaság illetékes szervei oldják meg, mint ahogyan a román nemzetiségű magyar honpolgárok összes problémáit a Magyar Népköztársaság illetékes szervei oldják meg.” Előre, 1988. június 29. 3. p.

¹¹⁴ A plénum által elfogadott Jelentés szerint: „a szocialista Romániában az anyanyelv akadálytalan használata, a nemzetiségek sajátos kultúrájának fejlesztése nem csupán megkülönböztetett fontosságú alkotmányos elv, hanem az oktatásra, s egyáltalán a művelődési-szellemi életre egyaránt kiterjedő széles hatókörű, kézzelfogható valóság.” Uo. 2. p.

¹¹⁵ Lázár Edit A Hét című folyóirat főszerkesztője, Pál Árpád a „cluj-napocai egyetem prorektora”. Az Előre tudósítása Hajdu Győzöt nem említi a vita résztvevői között.

magyar nemzethez kell, hogy tartozzanak és hogy Magyarország vállalja a felelősséget, hogy velük foglalkozzék és irányítsa tevékenységüket”¹¹⁶. E mondat ebben a formájában merő hamisítás. Elsősorban is, az etnikai nemzethez való tartozásról van szó, Herder óta ismert, realitást kifejező fogalomról. De a Vezérnek erről fogalma sincs. A másik – a szándékot jobban kifejező – hamisítás a „távoli magyar eredet”-tel függ össze. Mi az, hogy „távoli eredet”? A magyaroknak nincs közeli és távoli eredetük, csak egy és megmásíthatatlan eredetük van. A megfogalmazás tendenciózus. A román szöveg, amikor a magyar eredetű románokról ír, a „maghiar” kifejezést használja, s amikor a magyarországi magyarokat említi, következetesen „ungur” kifejezéssel idéltlenkedik. A „maghiar” és „ungur” nem ugyanazt a népet jelenti.

Mindez történik a 20. század végén Európában.

A kolozsvári magyar főkonzulátust bezárták.¹¹⁷ A rendelkezés szigorú, 48 órán belül kell végrehajtani. A szocialista országok történetében ilyen még nem fordult elő. Hadüzenet előtt szokott ilyen hangulat uralkodni.

Egy dolog van még hátra: koncentrációs táborok és gázkamra azoknak, akik nem illeszkednek bele a „maghiar” és „ungur” kategóriákba. Várom, hogy mikor döngöttek az ajtón.

VII. 1.

Moszkva más hang, más stílus, más szándék. Úgy látszik, Gorbacsov az országos értekezlettel erősíteni tudja reformmozgalmát.¹¹⁸ Ez döntő jelentőségű. Eltekintve attól, hogy a létező szocializmus mint olyan megreformálható-e vagy nem, ha nem sikerül a peresztrojka-t véghezvinni, még a levegőt is megvonják tőlünk. A lélegzetért kell a peresztrojka.

Nem is szólva arról, hogy a totalitarizmus, ahogy ma létezik és ahogy azt Sztalin kikovácsolta, elkerülhetetlenül atomháborúhoz, a civilizáció elpusztulásához vezet. A totalitarizmus egy bizonyos vonalat (mértéket) átlépve gazdasági és társadalmi tehetetlenségében és visszaesésében akaratát csak háborún keresztül képes érvényesíteni.

A moszkvai új stílusra jellemző, hogy az észet küldöttséget százezeren búcsúztatták Tallinnban. A jövőben – amit az észet küldöttek becsülettel képviseltek – Észtország a federáció belül gazdasági, társadalmi és kulturális önállóságot fog kapni. Lényegében: autonómiát belső ügyeinek rendezésére. Ezt a hírek szerint kiterjesztik a lett és a litván államokra is.

¹¹⁶ A pontos idézet: „De főleg nem engedhetjük meg, hogy a magyar parlament egy bizottságában újból kijelentsék, Magyarország állandó politikája az, hogy más országok mindazon állampolgárai, akiknek bármilyen távoli magyar eredetű ősök vannak, a magyar nemzethez kell, hogy tartozzanak [sic!] és hogy Magyarország vállalja a felelősséget, hogy velük foglalkozzék és irányítsa tevékenységüket. A nemzetközi jogtól idegen felfogás ez, amelyet Horthy sem mert megfogalmazni. De úgy látszik, hogy akadnak emberek, akik túl akarják szárnyalni mindazt, ami a legrosszabb volt az emberiség történelmében ezen a téren.” Előre, 1988. június 30., 3. p.

¹¹⁷ A főkonzulátus működési engedélyét a román kormány május 28-án vonta meg; ennek hátterében a romániai falumbólási program ellen rendezett június 27-i budapesti békés tüntetés állt, melyen a korabeli sajtó szerint 25-30 ezer, más becslések szerint 100 ezer ember vett részt, s melynek szervezői sikertelenül kísérelték meg átadni a román nagykövetségnek tiltakozó dokumentumukat. Utóbb a román politika a főkonzulátus bezárását azzal is indokolta, hogy sem más állam Romániában, sem Románia más államban nem tart fenn a kolozsvári magyar főkonzulátushoz hasonló intézményt. Az ekkor történeteket részletesen tárgyalja: Földes György i. m. 409–416. p.

¹¹⁸ Június 29.–július 1. között ülésezett az SZKP országos értekezlete, az „átépítésről” folytattak éles vitát. Gorbacsov irányvonala megerősödve került ki az értekezlet vitáiból. Határozatba foglalták a politikai és gazdasági reformok folytatását. Ennek értelmében a legfelsőbb hatalmi szerv a Népi Küldöttek Kongresszusa lesz, amely kijelöli a folyamatosan ülésező kétkamarás parlament tagjait. A legmagasabb rangú pártvezetők is legfeljebb két választási időszakra át maradhatnak tisztségükben. A párt- és az állami életben is bevezetik a többes jelölést, valamint a titkos szavazás rendszerét. A nemzetiségi viszonyokkal foglalkozó határozat értelmében gondoskodni kell arról, hogy azok a nemzetiségek, amelyek állami-területi egységeik határain kívül élnek vagy ilyenekkel nem rendelkeznek, több lehetőséget kapjanak nemzeti kulturális igényeik kielégítésére.

Ez történik Moszkvában, miközben mi „várjuk”, hogy mikor jönnek értünk és vernek agyon. Az elmúlt napok eseményei és a hivatalosan elhangzott szövegek egyértelműen kifejezik, hogy kiirtatásunk elhatározottat.

A magyar–román konfliktus elmérgesedését fokozzák a két ország politikai rendszere közötti különbségek is. A sztálini totális állam balkáni változatának politikusai képtelenek felfogni, hogy a közélet demokratizálása elkerülhetetlenül felszínre hozza az egymástól eltérő véleményeket. A nyílt politizálást és az ún. kényes problémák takargatását. A Ceaușescu-féle diktatúrában csak szent igék és kinyilatkoztatott vélemény létezhet.

A helyzetben és a konfliktus rendezésében csak akkor következhet be változás, ha a román társadalomban és államban (a társadalomban is!) érvényesülni fog a nyíltság és az átszervezés a társadalomban, államban és a gondolkodásban egyaránt. A jelenlegi diktatúra erre képtelen.

VII. 3.

Újabb „bizonyosság” a nemzetiségi kérdés „megoldására”, melyet a román propaganda tele torokkal kiabál. A líceumi osztályok számát (IX. és XI. osztályok), melyekben eddig magyar nyelven folyt az oktatás, az új tanévtől 50%-kal csökkentették. Kovásznán a IX. osztályok felében románul fognak tanítani. Eddig a három XI. osztályból kettőben magyar nyelven folyt az oktatás, az új tanévtől megfordul az arány. Kovászna és környékének népessége 85-90%-ban magyar. A nemzetiségi összetételt egyáltalán nem veszik figyelembe. Ez a diszkrimináció évről évre fokozódik.

A legnagyobb baj és veszedelem, hogy majdnem teljesen hiányzik a szülők határozott ellenállása. Az értelmiség gyáva és bátoratlan. Ha ezen az úton haladunk, önmagunkat fogjuk felszámolni.

VII. 5.

Ami történik, hadiállapotra emlékeztet. A Magyarországra utazókat a határon valósággal kikergetik a vasúti kocsikból, és arra kényszerítik, hogy a legelső vonattal elhagyják a határzónát. A költségeket senki sem téríti vissza. Legalább a vasúti jegyek árát kifizethetnék, mert az utazó turista vagy a rokonokat látogató nem tehet arról, hogy az állam a normális forgalmat fenekestül felforgatja. Egy kecskét is többre értékelnek az embernél.

A magyar turistákat egyszerűen nem engedik be az országba.

VII. 6.

A totális rendszerek legnagyobb és legveszedelmesebb bűne, hogy az egyéni és kollektív energiákat, alkotóképességet teljesen szétveri vagy lefagyasztja. Nincs szüksége a „művelt emberekre”, gondolkodásra, racionális kritikára. Attól fosztja meg a társadalmat és az embert, ami emberi mivoltunkban a legértékesebb, az *alkotóképességtől*.

Milyen értékek vesznek el örökre a némaságra ítéltetésben, fel sem mérhető.

Az irracionális és gázság dáridójában elpusztul az értelem és a racionalitás.

VII. 7.

A Korunknak küldött tanulmányomat – *Tények és kérdőjelek* – mely a májusi számban kellett volna megjelenjen, a szerkesztőség vagy a cenzúra kivágta.¹¹⁹ Ma délben hiába ke-

¹¹⁹ Nem kizárt, hogy a szerkesztőség a 6., júniusi számba tervezhette Fábíán tanulmányát, ebben ugyanis, a nem túl sűrűn szereplő Hazai Tükör című rovatban, háromszéki vonatkozású anyag szerepel: Kisgyörgy Zoltán: *Hol-*

restem a májusi számban. Veszélyesnek minősítették, hogy Háromszék megye évszázados hozzájárulásáról írtam az erdélyi kultúra fejlődéséhez.

Egyébként olyan intellektuális nulláktól, mint Koppándi, Pezderka és társai, semmit nem várhatunk a diszkrimináláson és a feljelentéseken kívül.¹²⁰ Ez az ő „szakmájuk”. Rác Győző besegítő, mai szóhasználat: a mechanizmus bedolgozója.

A minőség uralmát el lehet viselni és meg is lehet érteni, a hozzá nem értés és az árulók uralmát nem.

VII. 8.

Milan Kundera esszében egy történetet említ. Egy cseh filozófus ezeroldalas kéziratát a rendőrség elkobozta. „A barátom tréfálkozni próbált: hogyan sikerül meglehetősen hermetikus filozófus szókinccsét megfejteniük a zsaruknak? De semmiféle tréfálkozás nem oldhatta fel a szorongást, nem tehetta meg nem történetté tíz év munkájának elvesztését; filozófus barátomnak nem volt másodpéldánya.”

E veszedelem mindennap fenyeget. A terror bármelyik pillanatban megfoszthat a munkád és életed értelmétől. Helyrehozhatatlanul.

Betiltással és elkobzással elvesztjük jelenlétünket.

VII. 8. [Sic!]

A zöld szín lett a bikavadító. Mindenütt felsőbb parancsra a zöldre festett vagy meszelt falat, bútort, ruhaneműt szigorúan el kell tüntetni, hogy nyoma se maradjon.

Az iskolába maga a megyei propagandatitkár szállt ki, hogy a tornatermet „elintézzé”. Az iskola falait még a múlt évben sárgára pingáltatták.

A primitív magyarellenességre nincs magyarázat. De kifejezi a rezsim politikájának határozott tendenciáját, az endlösungot.

Olyan is előfordult már, hogy az egyik megyei csapatot nem engedte a helyi milícia, hogy pályára lépjen, mert a játékosok zöld színű szerelést viseltek.

VII. 20.

Egy hétig Kolozsváron voltam. Rékát¹²¹ vittem felvételizni. Segítség a barátok és ismerősök részéről a szóbeli bátorításon kívül semmi. Így vagyunk mi. Beszélünk. Másra nem te-
lik.

Találkoztam: Gáll Ernő, Balogh Edgár, Tóth Sanyi, Balázs Sándor, Kántor Lajos, Herédi Gusztáv, Kassay Miklós. A hangulat kilátástalan. Egyáltalán nem tekintenek partnernek, teljesen leírtak. Magunkra maradtunk.

A Korunknak küldött cikket Háromszék megye évszázados szellemi teljesítményéről („szellemi export”) azért nem közölték, mert olyan írás[oka]t nem közölhetnek, melyek a

napi gondjaink. Energiahordozók nyomában Covasna megyében (456–457. p.). Ezt egészíthette volna ki Fábriának a múltat idéző szövege. Ámbár az is elképzelhető, hogy ez utóbbi cikket az eggyel korábbi számból a cenzúra által kivett Fábrián-írás pótlására szerezték be. Fábrián Ernőnek a folyóirat ezen évfolyamában sem találtuk meg egyetlen cikkét sem. A 7., júliusi számban ismét van háromszéki anyag: Sylvester Lajos: *Egy múzeum eleven világa* (531–[534.] p., a csernátoni tájmúzeumról).

¹²⁰ Koppándi Sándor (Létay Lajos és Hajdu Győző mellett) az RKP KB tagja, a pártvezetésen belül Gere Mihállyal együtt a magyar ügyek felelőse. Pezderka Sándor a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsa Nemzetiségi Osztályának előadója volt, lényegében cenzori munkakörben.

¹²¹ Lőrincz Rékáról, Fábrián testvérének lányáról van szó, aki akkor magyar szakra felvételizett.

nemzetiségek múltjával vagy népi kultúrájával foglalkoznak. Az identitástudatot akarják megfojtani. Ezt most már nem is takargatják. Publikálásra nincs lehetőség.

Kolozsváron a nincstelenség óriási méretekben kínozza az embereket nemzetiségi hovatartozás nélkül. Még ásványvizet sem találni a „legelőkelőbb” helyeken sem.

VII. 21.

Most beszéltem telefonon keresztül Huszár Sanyival. Várja a kitelepedési engedélyt. Szegedre fogja kérni. Csak két bőrönddel akar utazni. Mi lesz a könyveivel?

Teljesen magunkra maradunk.

De elmenni nem lehet! Miért szolgáltassuk ki földünket a hódítóknak?

VII. 23.

Még mindig nem tudok szabadulni a látványtól. Mennyi fiatal leány és fiú utazott felvételizni, már a kezdetnél megtört reménnyel, akiket az idióta felvételi rendszer és a numerus valachus nem enged továbbtanulni.

Ez is lélekrablás.

S attól az érzéstől sem, ami az egyetem kerítésének támaszkodva elfogott. Miért nem én vagyok a kerítésen belül, miért azok „hősködnek”, akik közül nagyon-nagyon keveset tartok erre méltónak. Miért jutott nekem mindenben a kívülállás, mint koldusnak, aki a templom bejárata előtt térdel? Én sem törekedtem. De a szocializmus is minden lehetőségemből ki-rekesztett és meggyalázott.

A karrierért önmagamba kellett volna taposnak. Ezt nem tettem. Ehhez hiányzott az ízlés. Most ők és mindenki tapos rajtam.

VII. 28.

A felvételi nem sikerült. Leosztályoztak. Nemcsak az ellenségek, hanem... Az ordasok között, akik reánk leselkednek, erősebb a szolidaritás. Ezért fogunk elpusztulni.

Egyébként is nagyon gyávák vagyunk. Igaza van Csoórinak, elárultuk a népünket.¹²² Hiába keressük a mentséget, nem találhatjuk meg, nincs mibe fogózkodni. Most is, mert az árulás ilyen látszólag jelentékeny¹²³ részekből áll, nem találnak két igaz embert (szülőt), akik aláírják a kérvényt a most lefaragott osztályok ügyében. Így árulgatjuk egymást.

VII. 30.

A megye összes iskoláinál negyven százalékkal csökkentették a líceumi osztályokat. Senki nem tiltakozik. Ezt nem lehet félelemmel magyarázni. Miért félni? Tenni kellene.

Közben a román delegáció az ENSZ Genfben [ülésező] bizottsága előtt arról hazudozik, hogy az anyanyelvű oktatás „minden fokon” gyakorlatilag is biztosítva van, és a szülők szabadon határozzák meg, hogy gyermekeik milyen nyelven folytassák tanulmányaikat.

¹²² 1988. július 3-án délelőtt a Kossuth Rádióban Csoóri Sándor egy erdélyi falusi ember véleményét idézve azt mondta, hogy a romániai magyar értelmiség árulója lett a magyarságnak. Csoóri érthetetlennek tartotta, hogy miért hallgat még mindig a magyar értelmiség, miközben a dolgok teljesen tragikus fordulatot vettek. Korabeli válasz: Szilágyi N. Sándor: *Levél egy kivándorolni készülő értelmiségéhez*. In uő: *Mi egy más*. Kalota, Kolozsvár, 2003. 35–45. p.

¹²³ Értelemszerűen: látszólag jelentéktelen.

Csak nálunk egyetlen tanuló sem akarta, hogy a mechanikai osztályban románul tanuljon. Az igazgatónő, párt, tanfelügyelőség ezzel nem törődik, az ő feladatuk, hogy irtsák a nemzetiségeket, a mi galád árulásunk mellett.

VII. 31.

A városi néptanács magyar VB-titkárát nyugdíjba küldötték, és helyébe egy olyan nőt neveztek ki, aki nem tud magyarul.¹²⁴ Az alkotmány szerint olyan hivatalnokokat kell kinevezni olyan községekbe, városokba, ahol nemzetiségi élnek, akik ismerik a lakosság nyelvét és életmódját.¹²⁵ Ez az ágrólszakadt semmit sem ismer. Egyet azonban biztosan: a gátlátalan románosítást, minden eszközzel: hazugsággal, csalafintasággal, megsemmisítéssel, a törvény kiforgatásával, ahogy arra tanították és ahogy arra buzdítják.

VIII. 1.

A repülőablókat még nem fogták el. Ez is jellemző adalék az aranykorszakhoz. Kézdívásárhelyen ismeretlen tettesek el akartak lopni egy mezőgazdasági repülőgépet. Valószínű, e „szép hazának” akartak búcsút inteni azért a sok „jó”-ért, amivel elhalmozta őket.

Nagy a riadalom. Napok óta igazoltatás, járőrözés stb. A repülő megvan, mert nem tudtak felszállni, a személyeket keresik.

VIII. 2.

Olvastam G. R. Urban interjúkötetét: *Communist reformation. Nationalism, internationalism and change in the world Communist movement* (1979).¹²⁶ Mennyire változik a valóság? Az interjúk a Szolidaritás és a peresztrojka előtt készültek. Két esemény, és egészen másképpen látjuk a Communist movementet. Az adatok és a nézőpontok azért fontosak.

VIII. 6.

Különösen alakulnak a dolgok a létező szocializmus országaiban. Most a központ (Szovjetunió) reformál és ösztönzi az átalakításokat. A periféria – főképpen Észak-Korea, Románia, Kuba – akadékoskodik, ide összpontosít a konzervativizmus.

Eddig a központ mindig leverte a reformálókat (NDK,¹²⁷ Magyarország, Prágai Tavasz).

A perifériák saját lábukon is tudnak vegetálni, annyira, hogy Gorbacsov ellenzőinek fő támogatói. (Ez is új a szocializmus történetében.)

Mindenképpen paradox helyzet. Továbbra is nyitott, hogy a Szovjetunió léte nélkül a periféria tudna-e önerejéből létezni?

¹²⁴ Deákné Kozma Melinda helyett Enea Vasilica lett a titkár, a városvezetés második embere.

¹²⁵ Utalás az alkotmány 22. szakaszára: „Románia Szocialista Köztársaságban az együtt élő nemzetiségeknek biztosítva van az anyanyelv szabad használata, továbbá könyvek, újságok, folyóiratok, színházak és a minden fokú oktatás a saját nyelvükön. Azokban a területi-államigazgatási egységekben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű lakosság is él, minden szerv és intézmény, szóban és írásban az illető nemzetiség nyelvét is használja, és tisztviselőket nevez ki ezek sorából vagy más olyan állampolgárok közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját.”

¹²⁶ [Reformkommunizmus. Nacionalizmus, internacionalizmus és a világ kommunista mozgalmában lezajlott változás]. Edited by G. R. Urban. Maurice Temple Smith, London 1979. A kötetben szereplő interjúkat a Szabad Európa Rádió sugározta 1978–1979-ben. A szerző, Urbán György 1983–1986 között a müncheni Szabad Európa Rádió igazgatója volt.

¹²⁷ Utalás az 1953-as berlini munkásfelkelésre.

Ha a reformáló országokkal hasonlítjuk össze a periféria irracionális diktatúráit, akkor azok mindenképpen *ellenforradalmi rendszerek*, az ésszerű megújítás (szükséges reformok) ellen vannak. Ez most az ellenforradalmiság. Egészen más kérdés, hogy reformálható-e és meddig reformálható a létező szocializmus. Erre még nem felelhetünk bizonyosan.

VIII. 7.

A német szociáldemokrata képviselők a Bundestagban tiltakoztak [az ellen], hogy a kormány folytassa az erdélyi svábok és szászok kivásárlását. Az NSZK tíz év alatt 1 milliárd márkát (konvertibilis valutát) fizetett a kitelepülőkért Romániának.¹²⁸ Most a románok a fejdíj emelését kérik. Szabályos rabszolgavásár. De ezzel sem elégedik meg a román fél, kéri, hogy a német kormány a Közös Piacnál előnyös kereskedelmi szerződések megkötésében is segítséget nyújtson.

Ausztria hivatalosan is kifejezte ellenszenvét a szövetségi kormány engedékenységgel szemben, mert az embervásár és a falvak lerombolása a német kisebbség gyökeres (a múltat is beleértve) kipusztítását jelenti. Mindez történik Európa közepén. Ceaușescu bizalmasai előtt többször is elmondotta, hogy Románia legjobb és legversenyképesebb exportcikkét a németek és a zsidók képezik.

Az álarc lehull, de megakadályozható-e az endlöszög a használt (szóbeszéd) eszközökkel.

VIII. 8.

Vladimir Maximov¹²⁹ azt mondja: A jelenkori orosz szocializmus a régivel ellentétben „it is a force against totalitarianism, against the expansionism of the [...] independence of Poles, Czechs, Hungarians, Latvians and so on”¹³⁰. Még valami: „the first time in modern history that the edge of nationalism is directed *against* aggrandisement and sense of primacy among nations”¹³¹.

Ez csak akkor hihető el, ha a nacionalizmus egy meghatározott tendenciájára gondolunk. A *Pamjaty*¹³² nemcsak a totalitarizmus, hanem a zsidók és a többi nemzetiség ellen is irányul.

Romániában sem érdektelen az ideológiai szembenállás (ez letompított szembenállás, melyben a túlélés artikulálódik). Egyes értelmiségiek (hangfogóval és négy fal között) a rezsimet nem fogadják el, demokratikus szölamokat suttnognak, és a régi irracionális filozófiáiból merítenek (Eminescu-publicisztika, Blaga, Noica). Lehet-e irracionalista ideológiai kategóriákkal¹³³ az irracionális diktatúra ellen eredményesen hadakozni? És – ez sem jelentéktelen – a rezsim bukása után demokratikus és toleráns kibontakozást várni?

¹²⁸ A kétoldalú, román–német (NSZK) diplomáciai kapcsolatok felvétele, 1967 és 1989 között kb. 1,5 milliárd márkát (1,2 milliárd dollárt) kapott az erdélyi németek kivándorlása fejében. Egy kivándorló szakképzett munkás után 3 ezer márkát, egy felsőfokú végzettségű után 11 ezer, egy egyetemista után 5 ezer márkát fizetett a német állam.

¹²⁹ Orosz emigráns író és politikai elemző. A következőkben idézett szövegek lelőhelye: *Communist reformation. Nationalism, internationalism and change in the world Communist movement*. I. m. 259. p.

¹³⁰ Erő a totalitarizmus ellen, a lengyelek, csehek, magyarok, litvánok, stb. függetlensége elnyomása ellen.

¹³¹ Ez az első alkalom a modern korban, hogy a nacionalizmus a nemzetek közötti nagyravágás és felsőbbrendűség ellen irányul.

¹³² A *Pamjaty* [emlékezet] mozgalom a nyolcvanas években jött létre és önmagát nemzeti-hazafias frontként határozta meg. Az újkonFootnote Textzervatív mozgalom a hagyományos orosz kultúra és a falu tönkretételére hívta fel a figyelmet. Az 1917 előtti orosz konzervatív hagyományokat kívánták feltámasztani. Az orosz történelem problémáit „a zsidó-szabadkőműves összeesküvés”-sel magyarázták. A mozgalom a kilencvenes évek első felében megszűnt, de jó néhány antiszemita, nemzeti radikális és szélsőjobboldali mozgalom nőtt ki belőle.

¹³³ Bizonytalan olvasat.

Természetesen Vladimir Maximov és a román „ellenállók” közé nem lehet egyenlőséget tenni.

Az orosz szocialista bevallott célja az orosz kultúra és identitás védelmezése. Érthető, mert a szovjet állam elszakíthatatlan az internacionalista ideológia képviselététől, nyíltan nem hirdethet – már csak tradíciójáért sem – orosz nemzeti szupremáciát. A román rezsim nyíltan nacionalista. Ez lényeges különbség. Romániában a nacionalista ideológia mindkét oldalon vezérlő lámpás.

VIII. 9.

Az ebben a tanévben (1987/88) végzett középiskolás tanulókat Olténiába nevezik ki, a szénbányákba, megkérdezésük és szakképesítésükre való tekintet nélkül. Magyarán szólva, oda deportálják őket. A Regátból pedig Erdélybe hozzák a fiatalokat.

Az állami kinevezés Romániában a kényszermunka intézménye. Ebben az országban senki sem rendelkezik szabadon munkaerejével. A munkaerő felett az állam rendelkezik. Az állampolgárnak – az állam rabszolgájának – nolens volens teljesítenie kell a határozatokat.

VIII. 10.

Illyefalva is, úgy hírlík, szerepel a lebontásra kerülő falvak között. Vagy: a házakat lerombolják és helyükre háztömböket építenek.

A faluban mindenki fél a holnaptól. Féltik az emberek, amit munkájukkal elértek vagy a szüleiktől örököltek. Semmi nélkül maradnak, kifosztva és megalázva.

Egy asszony mondotta: „Inkább omoljon össze minden, mert így az életnek semmi értelme sincsen.” Halálhangulat. „A legrosszabbnál is rosszabb jött” – mondotta egy idős ember.

VIII. 11.

A hírek sokasodnak. Széltében-hosszában beszélük, hogy a falurombolást népcserével kötik össze, innen a Regátba, onnan ide fogják telepíteni a népet.

Elhíhető!

Ettől a rezsimtől minden kitelik. Egyébként is ez az elképzelés politikájának lényegéből fakad.

VIII. 12.

A rombolásban nem kímélik a történeti városrészeket sem. Szebenben két-háromszáz éves utcásokat (szász emlékeket) romboltak le. Ezzel eltüntetik az erdélyi (városi) szász kultúra tárgyi emlékeit, hogy semmi se emlékeztessen a múltra.

VIII. 13.

Ceausescu tegnap a St. Roșut „látogatta” (ún. munkalátogatás).¹³⁴ Bejelentés és ceremónia nélkül. Nem volt csinnadratta. Azokkal, akik novemberben ellene tüntettek, nem találkozott. (Ki tudja, hol vannak? Sokan közülük már nem élnek.) De másokkal sem, kivéve a kiválasztottakat. Azokba a szekciókba, ahová lábát betette, belügyeseket öltöztettek munkaruhába, a gyár dolgozóit meg hazaküldötték vagy bezárták (szószoros értelemben) [sic!] azokba a csarnokokba, ahol nem tette tiszteletét.

Ilyen a párt és a tömegek megbonthatatlan egysége a főtitkár körül.

¹³⁴ Beszámoló a látogatásról: Előre, 1988. augusztus 14. 1–2. p

VIII. 18.

A mai Romániából a „szellemi gerinc” hiányzik. Nincs ellenállás, és olyanokat sem ismerünk, akik reformálni akarnak. A markáns ellenzéki politikához előbb felül kellene vizsgálni az évszázados hazugságtömböket, kiválasztva azokat a termékeny magvakat, melyek alkalmasak az európai jövő formálására.

Ez részben egész Közép-Európa problémája is.

Románia most is (mindent beleértve) „formă fără fond”.¹³⁵

VIII. 19.

Szárazpatak sorsa eldöntetett.¹³⁶ Még hozzá az itt divatozó módon. A férfiakat tízesével-húszasával a szekusok behozták Szentgyörgyre, „jól megdolgozzák” őket, aztán saját anyagi és lelki lerombolásukkal egyetértenek.

Közben Európa harsog, de nem tesz semmit. Jegyezzük fel, mindez történik Európában, anno 1988.

VIII. 19.

Márai azt írja *Naplójában* (1944–1945), hogy Bach, Mozart, Beethoven, Michelangelo, Goethe, Shakespeare a fontos, minden más csak közjáték, unalmas és közömbös.

Ezt az arisztokratizmust nem kedvelem. Nem lehet a közjátékot ennyire zárójelbe kanyarítani. A csúcsok jelentik és képviselik az emberi kultúra javát. Ők fogalmazzák meg a lét értelmét. Rendben van. De ezek az alkotók az unalmas, lapos, némelykor (ha nem mindig) borzalmas közjátékból emelték ki az értékeket. E közjátékok nélkül ők sem lehettek volna azok, akik lettek. Az igazi érdem és tett a kiemelkedés, vagy a kiemelkedni tudás. Aki ki tud emelkedni, annak a közjáték nem unalmas és nem közömbös.

VIII. 20.

A szekusok már két kerek napja a ház körül settenkednek. Már Illyefalván sem lehet nyugtom. Még az udvarba is bejártak, vizet kértek. Nem tudni, miért e nagy igyekezet?

Ez is közjáték. A ma közjátéka.

VIII. 23.

Most mondta Darkó Zsiga, hogy Király Károly Szentgyörgyön van.¹³⁷ Értem a szekusok buzgalját. Nehogy találkozzunk. Mindent feltételeznek és mindentől félnek. Egy ingatag rendszertől nem lehet mást várni.

VIII. 26.

Még mindig Csoóri vadjára gondolok. Sokan tiltakoznak, mentegetőznek, szabadkoznak. „Nincs mit tenni”, „Ő nem itt él, csak látogatni jár erre”, „Könnyű a pesti kávéházból beszélni” – s így tovább. E kijelentő mondatokat teljesen kétségbevonni nem szerencsés.

¹³⁵ A tartalom nélküli formák világa (Titu Maiorescu).

¹³⁶ Kézdiszárazpatak, románul Valea Seacă, Kézdiszentlélek községhez tartozó település.

¹³⁷ Király Károly volt Kovászna megyei párt első titkár, a hetvenes évek második felétől a nemzetiségi kérdésben a pártvezetéshez írott levelei miatt szorosán megfigyelt ellenzéki politikusnak tekintették. Darkó Zsigmond sebész főorvos volt Sepsiszentgyörgyön. Művelt, világi. Asztala a Sugás vendéglőben az 1968 után a városba kerülő fiatal értelmiségiek „kávéháza”.

Mit mondjak az önelemzés órái után? Magamról és másokról. Hadd szóljon Bethlen Miklós, mindenkire. Megverted Uram ezt a „hazát fejtől fogva a sarkáig”, s akik itt élünk: „megevők ezt a népet, mint a kenyeret, és megemésztők”.¹³⁸ Ez minden, nincs miért és miről vitatkozni.

VIII. 26.

Most hallani a rádióból, hogy 28-án (vasárnap) Aradon Grósz Károly találkozni fog Ceaușescuval. Most tudjuk meg, ha egyáltalán megtudunk valamit, hogy a magyar politika a kompromisszumot fogja-e választani, vagy a szakítást a régi gyakorlattal? Más alternatíva nincs.

A kompromisszum csak formális lehet, ha e mellett döntenek. Ezért nem ajánlatos azt követni. Szépen hangzó mondatok (természetesen pártzsargonban), és minden marad a régiiben. Ez Ceaușescut segíti. Az ezzel való szakítás markáns politika kezdetét jelentené. Majd meglátjuk.

VIII. 27.

Csak most olvastam el Eugen Simion könyvét: *Élmények kora, vallomások kora. Párizsi napló* (Bukarest, 1983).¹³⁹ Ez a professzor, aki a Sorbonne-on is tanított, sokat tud, de nagyon keveset ért meg belőle.

Majdhogynem mindenről (párizsi évei alatt) tájékozódott, de az ismereteket nem képes eredetien szintetizálni. Ez legjobban kitűnik a *francia szellemről* írottakból.

De a könyvben sem élményről, sem pedig személyes vallomásról nem olvasni semmit. Erőlködést és triviális értekezést annál többet.

A tervezett tanulmányomban a közép-európaiságról – amiért elolvastam – használni egyáltalán nem tudom. Pedig arra gondoltam, hogy íme, egy román így gondolkodik Európáról (legalább a franciákról). Gondolkodni gondolkodik, csakhogy [...] ¹⁴⁰, ahogy nem kell. Azért a könyv egy lelet Kelet-Európából, [olyan ember munkája,] aki tud valamit Európáról, de nem érti Európát.

VIII. 29.

Grósz Aradon elérült. A találkozó utáni szegedi nyilatkozata kiábrándító.¹⁴¹ Egész éjszaka nem aludtam.

Már a találkozó előtt félttem a kompromisszumos megoldástól. S amitől tartottam, megtörtént.

¹³⁸ Bethlen itt a politikai elitnek a társadalommal szembeni visszaéléseire utalt. Forrás: Bethlen Miklós: *Minden-napi reggeli imádságom a közönséges keresztény anyaszentegyházért, nemzetemért, hazámért, pogányok és mindenkiért*. In *Bethlen Miklós önéletrajza*. Sajtó alá rend. V. Windisch Éva, Szépirodalmi, Budapest, 1980, II. köt. 206–209. p.

¹³⁹ Eugen Simion: *Élmények kora, vallomások kora. Párizsi napló*. Fordította Kántor Erzsébet. A fordítás szövegét az eredetivel összehasonlította [és az utószót írta] Kántor Lajos. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1983. Eugen Simion román irodalomtörténész, egyetemi tanár, 1970–1973 között román nyelvet tanított a Sorbonne-on, majd a Bukaresti Egyetem irodalom tanszékén tanított. 1983-tól a *Caiete critique* című kritikai és irodalomelméleti lap szerkesztője.

¹⁴⁰ Kibetűzhetetlen szó.

¹⁴¹ *Grósz Károlynak, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkárának, a Minisztertanács elnökének nyilatkozata a legfelső szintű magyar–román (aradi) munkatalálkozóról*. [Romániából hazautaztában, a Magyar Televízió szegedi stúdiójában a Rádióknak és a Televízióknak adott interjú.] In *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1988*. Külügyminisztérium, Budapest, 1988, 309–312. p.

A magyar politika elpackázta lehetőségét. A találkozóval azt kellett volna bizonyítani Európának és a nagyvilágnak, hogy nincs kivel tárgyalni, és a kisebbségi kérdést a nemzetközi fórumok elé [kell] tární, tudatosítani, hogy a jelenlegi helyzet (beleértve Erdély státusát is) társadalmi és politikai képtelenség. Ekkor támogatást lehet szerezni nyugatnémet, osztrák, s esetleg amerikai részről. Grósz nem ezt tette, egyezkedett (bátortalanul), megalkuvó, „kispáros” szinten.

A tárgyalásokra és a magyar küldöttség viselkedésére a Grósz-inteijában használt szókapcsolat: „kedves partnerünk”.¹⁴² Grósz nem tudta, kivel tárgyal. Azt fogadja el partnernek, akit nem kellene, és még a kedves szóval is hízeleg a magyarság legnagyobb ellenségének. Tovább kár is a szavakat szaporítani. Az apparatcsik apparatcsik marad, akárhogy is ágál. Grósz és garnitúrája nem tud és nem is akar magyarságban gondolkodni.

A magyar politika – nyilatkozatokban, cikkekben – kidolgozta az új nemzetkonceptiót, az összes magyarság egybetartását. Miért nem eszerint politizálnak? Ceaușescu legalább ragaszkodik doktrínájához (mi nem vagyunk magyarok, hanem – ahogy azt a találkozó előtt Pécskán is hangoztatta: magyar nemzetiségű románok). S a falurombolásról sem mondott le, csak finomított valamit (ugyancsak Pécskán): fokozatosan, jól előkészítve kell megvalósítani, ügyelve a hagyományokra is.¹⁴³ Ez világos beszéd. A Grószé? A régi mese. Ezek a tökkelütött magyar politikusok, úgy látszik, még olvasni sem tudnak, és semmit nem tanulnak.

Tragikus, hogy egy nemzetnek válságos, de ugyanakkor nem lehetőségek nélküli helyzetben ennyire süket, vak, tompafejű politikusai legyenek. Hanyatló, dekadens nemzet volnánk, akikből [sic!] hiányzik, végzetesen kopik az önfenntartó ösztön?

Grósz arról mondott le, amiről éppenséggel kérték. A kolozsvári konzulátusról, a magyar kultúrintézet létesítéséről. Még a szmokingot is eladta volna, ha arra kéri (pedig Amerikában a szmokingért dicsérték meg). Az interjúban azzal érvelt, hogy ilyen intézményeket Románia sehol nem tart fenn, ezért – úgymond – a magyar fél sem ragaszkodhat létesítésükhöz.¹⁴⁴ Csakhogy a mindenkori magyar kormány, ha felelősséget érez a magyar kisebbség iránt (a meghirdetett doktrína szerint is), éppen a *seholt* nem kell elfogadja. A magyaroknak Románia – a kisebbségek léte és összetartozása – nem sehol. Katasztrófális vakság.

Mit írjak még? Ennyi elég. Az anya önkezével megfojtja saját gyermekét.

VIII. 30.

Szabó Dezsőnek volna igaza? (Az ilyen most következő megfogalmazásoktól magam előtt is tartózkodom, de most nem tudom magamba fojtani.) A magyarok sorsát nem magyarok intézik. 1948-tól így következtek a vezérek: Rákosi és bandája (zsidó), Kádár, tót-magyar (inkább tót, mint magyar), Grósz asszimilált sváb. Egyetlen magyar sem került a párt és az állam élére. Ezeknek az „elvtársaknak” nincs történelmi érzékük, képtelenek magyarságban gondolkodni.

S mi történt közben? Kioperálták a nemzettudatot, az országot szovjet gyarmattá változtatták, kivégezték Nagy Imrét és csoportját (magyarokat), létrehoztak a társadalommal egy állkiegyezést, ami aztán megbukott. (Grósz a folytatás? Ezt nem lehet tudni. De az első lépés rossz.) E sorozatban olyan elméket, mint Bibó István belső emigrációba kényszerítettek.

¹⁴² Grósz Károly a „kedves házigazdánk”, „kedves tárgyalópartnereink” formulákat használta.

¹⁴³ Nicolae Ceaușescu augusztus 27-i, szombati pécskai beszédéből idéz a Magyar Nemzet augusztus 29-i számában megjelent, *A nemzetkülönbségek feloldására együtt kell vállalkoznunk* főcímű cikke ([1.] p.).

¹⁴⁴ Lásd *Magyar Külpolitikai Évkönyv* 1988. 311. p.

Mi ez, ha nem nemzetpusztítás? Párját nem találni Európában. A lettek, észtek, litvánok legalább azt mondhatják, hogy leigázták [őket], idegen uralom alatt vannak, nincs önálló államuk. A magyarok ezzel sem mentegetőzhetnek.

A „mély-” és „híg-” magyar kategóriáknak feltétlenül van etikai jelentésük.

VIII. 31.

Folytatják Bécsben a helsinki utókonferencia munkálatait, ha ezt a hercehurcát egyáltalán munkálatoknak lehet nevezni.

A záródokumentumot (két év után) a román delegáció ellenállása miatt nem tudják befejezni. Jellemző, hogy miért akadékoskodik a román küldöttség. A nyilatkozat kisebbségi jogokra és humanitárius kérdésekre vonatkozó részét (a harmadik csomagot)¹⁴⁵ a belügyekbe való beavatkozásnak tekinti. Románia egyetlen támogatója Bulgária, ahol a török kisebbség ellen épp olyan kegyetlen eszközöket vetettek harcba, mint északon.

E két ország, elnemzetietlenítő, szocialista politikájukat, delegátusaikon keresztül szemlélteti. S ez mindennél többet mond.

A Balkán nem akar Európa lenni.

IX. 2.

Végre, de várható volt, Magyarországon is elhangzottak az első kritikai észrevételek Grósz botrányos aradi szereplése ellen. A demokrata fórum¹⁴⁶ és a szárszói fiatalok¹⁴⁷ bírálják Grósz állásfoglalását és azt, amit a rádiónak nyilatkozott. Nem is lehet zsebre tenni olyan közös közleményt a találkozóról, melyben említés sem történik a romániai magyar kisebbségről. Ilyen álnok, behódoló politikát folytatni bűn.

Most azt sem hiszem, hogy az MSZP politikai bizottságában mindenki a szokásos egyöntetűséggel helyeselné a küldöttség kudarcát.

IX. 3.

Jugoszláviában a szerb nacionalista tüntetések nem csitulnak, hanem fokozódnak. A bátorítást a szerb kommunista párt vezetőitől, köztük a főtitkártól kapják. E tüntetések, ahogy innen meg lehet ítélni, a Păunescu-féle politikai huliganizmusra hasonlítanak. A szerbek Koszovó és Vajdaság autonóm tartományok megszüntetését követelik, tehát a kisebbségi jogok korlátozását.

A belső politikai helyzet ingatag. Nem lehet még tudni, hogy sorra kerül-e az alkotmány reformja, az autonómiák eltörlése. S [hogy] mit fognak szólni a horvátok és a szlovének a szerb (nagyszerb!) nacionalizmus megerősödéséhez. Ha a szerbek elérik céljukat, a követ-

¹⁴⁵ A negyven oldalnyi átfogó tervezetet kilenc európai semleges és el nem kötelezett ország (Ausztria, Ciprus, Finnország, Lichtenstein, Málta, San Marino, Svédország, Svájc és Jugoszlávia) delegációi dolgozták ki és terjesztették zárónyilatkozat-javaslatként a konferencia elé Bécsben, 1988. május 13-án. A tervezetet közölte Nóvé Béla: *Kisebbségvédő cikkelek*. Határ/idő/napló 1988. szeptember, 274–277. p.

¹⁴⁶ Magyar Demokrata Fórum, az 1987. szeptember 27-én Lakitelken baráti találkozóra összegyűltek által teremtett társadalmi keretszervezet, mely egy évvel később tömegszervezetté, majd párttá alakult, s az 1990-es első demokratikus választások után az új kormánykoalíció vezető pártja lett, élén Antall József miniszterelnökkel. 1988. szeptember 3-án Lakitelken fogadták el az aradi találkozóval kapcsolatos felhívást.

¹⁴⁷ Az egyetemi szakkollégiumok és a Honismereti és Társadalompolitikai Klubok Tanácsa augusztus 22. és 28. között a balatonszemesi Express-táborban tartotta meg a *Szárszó '88 konferenciát*, amelyen már ott volt a március 30-án megalakult Fidesz számos fontos tagja is. Született itt egy záródokumentum, a Szárszói Front nevű szerveződés alapító nyilatkozata, s egy, az aradi találkozót, illetve Grósz Károly szereplését bíráló dokumentum is.

kező lépés ellenük fog irányulni, a nagyszerb domináció megvalósítására. Jugoszláviában könnyen polgárháború robbanhat ki.

Az események Jugoszláviában, de Grósz cirkuszi árulása ellenére, a román–magyar viszony alakulása is, nem kevésbé a lengyel sztrájkhullám, a török–bolgár ellentétek stb. azt jelzik, hogy Közép-Kelet-Európa politikai instabilitása fokozódik.

IX. 4.

A mai Scînteia vezércikkben támadja a magyar hírközlő szervezetet, mert a „nacionalista körök” befolyása alá kerültek, elferdítik a romániai helyzetet, pedig – s ezt már cinizmusnak sem lehet nevezni – az életszínvonal növekedik.¹⁴⁸ (A vendéglőkben nincs étel, ital, megszorították a kenyérfejadagot, ami kevesebb annál, amit az orosz fogolytáborokban osztottak.) A cikk említést tesz arról is, hogy Románia sem ért egyet a [magyarországi] gazdasági reformokkal, a munkanélküliséggel, a lakáshelyzettel, de – ezt akarja érzékeltetni – nem bírál. A nemzetiségi kérdés belügy, „tanácsokat” senkitől sem fognak elfogadni.

Az elmúlt hét (egy hét a találkozó óta) ennyivel vitte előbbre a magyar–román közeledést. A cikk egyben – azért jegyzem le – mérlege is Grósz szereplésének.

IX. 5.

Most értesülök arról, hogy Illyefalván tartózkodásom idején meghalt Rab Lajos. Miért írok róla? Az ő élete sok szempontból tanulságos. A kor, melyben éltem, ily személyektől volt benépesítve. Még pontosabban: ilyenektől is.

Egyszerű munkásemberből lett aktivista. Alapjában nem rossz lélek, a természet nem áldotta meg különösebb képességekkel, asztalos mesterségét azonban jól végezte. Egy közönséges átlagemberből az ún. proletárállam aktivistát faragott, volt rajoni első titkár, megyei szakszervezeti elnök. Nem volt durva, nemigen hallottam róla rosszat. Bekerült a nomenklatúrába, úgy élt s főleg szolgált, mint a hozzá hasonlók. A Ceaușescu-vonal erősödésével mellőzték, majd visszatették, ahonnan elindult, üzemi titkárnak. Mikor nyugdíjazták, senki sem törődött vele, éppen olyan áldozat, pária lett, mint a többiek, sorba állt az ételadagért, s ha kellett, beletűgtek. Nagy dózissal fogyasztotta a szeszesitalt. Az apparátus, mint mindig, nem emlékezett arra, akivel a mocskos munkát a negyvenes és ötvenes években elvégeztették. A mostani urak nem emlékeznek. Majd a felejtésben Rab Lajit ők is követni fogják.

IX. 6.

Nagy öröömre (csak ilyen eseményeknek lehet és tudok örülni) a demokrata fórum társadalmi mozgalomnak nyilvánította magát.¹⁴⁹ A választásokon képviselőket is fognak jelölni. Bíró Zoltán (a mozgalom egyik vezetője) azt mondta, hogy a fórum nem akar párttá alakulni, a valóságban azonban egy olyan mozgalomról tudósít, mely a párt funkcióját töltheti be. A vezetőséghez tartozik Bíró Zoltán mellett Csurka [István], Csoóri [Sándor], Kiss Gy. Csaba, Für Lajos.

¹⁴⁸ *Să înceteze acțiunile tendențioase, răuvoitoare, contrare cerințelor dezvoltării relațiilor româno-ungare!* Scînteia, 1988. septembrie 4., 1., 5. p.

¹⁴⁹ A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-án Lakitelken tartott újabb találkozója következményeképpen kimondta megalakulását. Az egybegyűltek elfogadták az ideiglenes alapszabályt.

Megjelenik a *Hitel*, Bíró és Csoóri szerkesztésében.¹⁵⁰
 Meglepő, hogy a mozgalmat a kormányzóvivő is elismerte.

IX. 7.

Újra régiéket olvasgatok. Az új könyvek a szigorú határzár miatt nem jutnak el hozzám. Ez az izoláció a legnagyobb bűn, amit egy ember vagy rendszer elkövethet.

Henri Barbusse és Romain Rolland az első világháború után a nemzetek (győztesek és legyőzöttek) megbékéléséről hangoskodott, csak a lényeket felejtette el, a békerendszer és a békekötők elleni fellépést, mely a háború okozta szakadékot elmélyítette.¹⁵¹ A mai tragédiánk, tragédiáink is ott kezdődtek. Az első világháború utáni rendezésből fakadt a sztálinizmus (a magára maradt, félelemben élő országban), a fasizmus, a második világháború, minden problémák gyökere, melyekkel küszködünk.

IX. 8.

Mintha a falurombolás lendületét megtörte volna a magyar és a nemzetközi tiltakozás. Ma a Szentgyörgyön tartott fejtágítón az első titkár tájékoztatott a megye falvainak és községeinek ún. szisztematizálásáról. Csak a tanyaszerű településeket (szám szerint: három) fogják lebontani. Az ún. „satele dezafectate”-ban¹⁵² (pl. Szacsva, Magyarós¹⁵³) nem adnak építési engedélyt, a házakat nem lehet eladni, de a lakosok továbbra is ott maradhatnak!

Ez feltétlenül enyhülés. De a rombolási tervről nem mondtak le. Továbbra is – perspektivikusan – szerepelnek a tervben a leendő agráripari központok.

A falurombolás akkor fog véglegesen eltűnni, amikor a Ceausescu-rendszernek üt az utolsó órája.

Akárhogy is tárgyilagoskodunk (mert erre is van bennünk hajlandóság), a magyarok a fatalista és néma románságnak, európai és világtámogatással, ismét jót tettek.

Azt is látni kell napjainkban, amit Ady így fejezett ki: „Ne legyen egy félpercnnyi békességünk, Mert akkor végünk, végünk.”¹⁵⁴ Másképpen Európa nem segít.

IX. 9.

A reánk szakadt nagy csapások súlya alatt csak abban bizakodhatunk, hogy a népet (=nemzetiséget) a nyugodt idők mindig megölték, a veszélyes idők önösszeszedésre kényszerítették. Közben sokan lemorzsolódnak, elmenekülnek, beolvadnak (=degradálódnak). Ez a nyugodt időkben sem kerülhető el.

IX. 10.

Silviu Brucan Nyugaton megjelentetett tanulmányában, mint marxista, párton belüli pluralizmust követel. Csakhogy ez ma már nem elég. A társadalom – a civil társadalom –

¹⁵⁰ 1988. november 2-án – Illyés Gyula születésnapján jelent meg Budapesten a folyóirat első száma. Ez volt az első engedélyezett nyíltan ellenzéki lap. 1992 nyaráig kétheti, majd azóta havi lap. Főszerkesztő: Csoóri Sándor, főszerkesztő-helyettes: Görömbei András.

¹⁵¹ Maga a békerendszer mélyítette el a szakadékat.

¹⁵² Satele dezafectate – tovább nem fejlesztendő – elsovastásra ítélt – falvak.

¹⁵³ Szacsva, románul Saciova, Réty községhez tartozó falu, 2002-ben 132 lakossal, Sepsiszentgyörgytől 16 km-re. Sepsimagyarós, románul Măgheruș, Uzon községhez tartozó, 110 lakossal bíró falu.

¹⁵⁴ A *Nekünk Mohács kell* című versből.

megszerveződése és érdekvédelmi szervezetek alakítása nélkül sehová sem vezet. A totális államot alapjaiban kell lerombolni.

A párton belüli pluralizmus egyenlő a frakciók és a véleményelmondás biztosításával. Elmondják, akiknek van, véleményüket, és továbbra is a többség akarata fog érvényesülni, amit tovább fokoz a demokratikus centralizmus. Ezért Silviu Brucan tanulmánya csak annyiban jelentős, hogy jelzi a marxisták elégedetlenségét és morgolódását.

IX. 12.

Az adatok híven jellemzik a kort. A gazdasági év kezdetén, aki kerttel, gazdaságilag művelhető területtel rendelkezik, köteles állatra vagy terményre szerződést kötni. Addig zaklatják, amíg aláírja. Ha ellenáll, nem adnak élelmiszerjegyet. Még kenyérjegyet sem.

Az iskolából az egyik szerződő fél a napokban leadta a vágóhídon azt a 100 kg-os disznót, melyre a szerződése szólt. Kifizettek érte 745 lej, és 3 lej szállítási díjat. Ki sem lehet számítani, hogy hányszoros ráfizetéssel sarcolták meg.

A jelenlegi piaci árak: 1 kg burgonya 10 lej (egy mázsza burgonyát sem vehet a disznó árából), 1 kg szőlő 20 lej, a paradicsom is 20 lej.

Szervezettebb és kényszerűbb kizsákmányolást a történelem nem ismer.

IX. 14.

A román politika képmutató disznóságai kimeríthetetlenek.

A bécsi utóértekezleten a román küldött a tudományos ismeretek terjesztésére tett javaslatot az ifjúság körében. Ezzel akarja a javaslat a vallásszabadság biztosítását és az egyházak működését ellensúlyozni. Olyan ország kardoskodik a tudományos ismeretek mellett, amelyek állampolgárait teljesen izolálja, külföldi folyóiratokhoz, könyvekhez még az egyetemi tanárok sem jutnak hozzá.

A RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottsága felhatalmazta az ENSZ-küldöttséget, hogy nyilvánítsa ki Románia akaratát, hogy a különböző országok területükön ne engedélyezzék a nacionalista, sovén, rasszista és antiszemita megnyilvánulásokat. A román delegáció úgyszintén fellép [azért], hogy a kormányok és a tömegtájékoztatói eszközök vállalják, hogy harcolni fognak a nacionalista koncepciók ellen.¹⁵⁵ A javaslat magyarellenessége senki előtt nem lehet kétséges.

Ha komolyan vennék és alkalmaznák az ún. román javaslatokat, elsősorban a román állam és párt kellene feloszlassa önmagát. Minden politikai és ideológiai rezdületében szélsőségesen nacionalista, sovén, és eszközeiben fasiszta.

IX. 15.

Ma kezdődik az új tanév. Soha rosszabb közérzettel nem kezdtem el az iskolai évet.

A magyar nyelvű oktatást tovább nyirbálták. Osztályokat, tagozatokat, iskolákat szüntettek meg. Egyáltalán nem veszik figyelembe, hogy a tanulók milyen nyelven akarnak tanulni. A minisztérium kiadja, függetlenül a jelentkezők számától, hogy hány magyar nyelvű osztály létezhet, s a többi tanulót akarata ellenére a román osztályokba kényszerítik. Azokban az osztályokban is, ahol az oktatás kötelező. A gyáva és megalkuvó szülők mindezt elvi-

¹⁵⁵ Románia javaslatai az európai biztonság és együttműködés kérdéseivel foglalkozó bécsi összefüggésben foglaltakon túl a javaslatokban külön foglalkoznak azzal, hogy az egyes országok ne támogassák a migrációt (különösen a szakképzett munkaerő vándorlását). Előre, 1988. október 1., 4. p.

selik. A tanárok hallgatnak. Megalkuvás, fatalista belenyugvás mindenütt. Szégyenkezek. A magam gyávaságáért is.

A tanév kezdését cifrázza, hogy egyáltalán nem lehet füzetet vásárolni. Az egyenruhákat, ahol még találni, személyazonossági igazolványokra osztják, s így a falusiak hozzá sem jutnak. Új tankönyveket nem nyomtattak. A régi, megkopott és megszaggatott tankönyveket osztjuk ki. A legelemibb feltételek és eszközök hiányoznak. S tanítás helyett a pityóka begyűjtése következik. Az ingyenmunka. (Arról már nem is szólok, hogy a gyermekmunkára vonatkozó nemzetközi egyezményt Románia is aláírta.)

IX. 16.

Nem sok értelme van az olyan retorikának, mely szerint a Duna-táji népek egymásról mit sem tudva, „egy sorsközösségben” élnek. Itt az ideje – elmékedett Németh László –, hogy megismerjük „tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk” (*Tejtestvérek*).¹⁵⁶ „Egy sors”? Nem! S ha van, akkor nem az, amire Németh László gondolt. A közös sors, hogy egymás közösségi életét pokollá változtatják. Tetszetős (s ugyanakkor veszélyes) leegyszerűsítés, hogy van egy közös sors (népek és egyének feletti valami), s ezt csak fel kell ismerni, s minden jóra fordul. A Duna-táji népek a sorsot egymásnak csinálják.

Nem felismerni, megismerni kell, hanem az identitást kell reformálni. Ha egy emlőt szoptunk volna, akkor nem érezném a nap minden órájában, hogy a veszély lesújthat.

IX. 18.

Úgy hírlik, hogy Szűrös Mátyás a közeli napokban Romániába látogat.¹⁵⁷

Mindenféle vita és tárgyalás hasztalan, ameddig az erdélyi magyar, német és más kisebbségek képviselőit (szabadon választott képviselőit!) nem vonják be a megbeszélésekbe és a határozatok hozatalába. A kisebbségeket *partnernek* kell elismerni. A román politika a magyar alattvalókat egyszerűen, de annál hatalmasabb kéjvelgéssel túsoknak tekinti, és retorziós objektumokként kezeli. Ilyen viszonyok között ésszerű rendezésre nem kerülhet sor. Fel kellene adni a beati possidenst.¹⁵⁸ Ezzel objektum voltunk is megszűnne.

IX. 19.

Ma hallottam Sepsiszentgyörgyön, hogy szerdán Szűrös Mátyás meglátogatja a várost.

Erre fel óriási előkészítéshez fogtak, a szokások szerint felrakják kicsiben Patyomkin falvait.¹⁵⁹ A diákokat nem a mezőre küldötték, bármennyire is sürgős a betakarodás [sic!], hanem a kirakatokat pucoltatták, az utcákat separtették, a boltokba, ha szűkösön is, élelmi-szert szállítottak, hogy a polcokon legyen valami, mert többre nem futja, eladásukat azonban megtiltották. Mi több, még magyar feliratokat is pingáltak. (A látogatást követő napon majd le fogják kapartatni.)

¹⁵⁶ Németh László: *Tejtestvérek* [1932]. Az életműsorozatban lásd: Németh László: *Európai utas. Tanulmányok.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1973. (Németh László munkái), 672–674. p., idézet: 674. p.

¹⁵⁷ Szűrös Mátyásnak, az MSZMP KB titkárának romániai látogatására 1988. szeptember 20–22-én került sor. Útján Szokai Imre, a KB külügyi osztályának helyettes vezetője is elkísérte.

¹⁵⁸ Boldog birtokosok (a birtokon belül élő boldogok).

¹⁵⁹ Grigorij Alexandrovics Patyomkin herceg (1739–1791), orosz katonai vezető, politikus, II. Katalin cárnő bizalmasa az állítólag alaptalan hagyomány szerint az ukrainai telepítések során odalátogató cárnőt olyan álépületekkel ejtette ámulatba, amelyeknek csak a homlokzatát készítették el.

IX. 22.

Ma reggel az iskolában arról értesítettek – bizalmasan –, hogy az államvédelem a tegnap arról érdeklődött, hogy hol tartózkodom. El[s]őre arra gondoltam, hogy Szűrös látogatásával kapcsolatos az érdeklődés, nehogy váratlanul ott teremjek, ahol nem várnak.

Feltevésém igazolódott. Ma (tehát szeptember 22-én) a posta levelet kézbesített, melyben a bukaresti magyar követség meghív arra a cocktail partira, melyet Szűrös Mátyás tiszteletére tartanak. Kedden, szeptember 20-án 19,30 órakor. A levelet express ajánlva tették fel, és mégis csak ma, szeptember 22-én kézbesítették. Addig tartották a postán, amíg Szűrös itt tartózkodott, s közben hollétem felől érdeklődtek.

E világ így mégyen!

IX. 23.

Említésre méltó tragédia. Megérdemli, hogy a naplóban megörökítsem. Az egyik ismerősöm leánya a szülők akarata ellenére (Ígyártó leány) egy brassói románhoz ment férjhez. Most halva találták, állítólag meggyilkolták és az autóból kivetették. A családi viszonyai nagyon mostohák [voltak], még inkább a kor ideológiájával összhangban alakultak. A férj és a férj szülei nem engedték, hogy leánygyermekével magyarul beszéljen, az anyától saját szülöttét teljesen elszakították. E viszonyokat tetézte be a korai halál. Gyilkosság vagy öngyilkosság? Még nem lehet tudni.

IX. 25.

Elfoglaltságom akadályozott a naplóírásban. Szűrös látogatásának első napján közölte a Scînteia az észak-koreai pártlap cikkét, melyben elítélik Magyarországot, mert diplomáciai kapcsolatba lépett Dél-Koreával, a szocializmus ellenségével.¹⁶⁰ Másrészt egy távirat[ot közölt] az egyik szilágysági faluból a Führerhez, melyben kérik és helyeslik az agráripari központok létesítését.

Ezek nem véletlen összeesések. Szűrös meg kellett volna sértődjön.

Ez a bejegyzés kimaradt az előző napok bejegyzéseiből.

IX. 27.

Megjött Beke Gyuri. Hosszú interjút írtam az identitásról.¹⁶¹ Kérdései logikusak és aktuálisak. Az „aranykorszakú” Romániában azonban nem fogja közölni. Itt semmi sem jó, ami tudományos és megalapozott.

IX. 28.

Most tájékoztattak, hogy amikor Szűrös Mátyás Szentgyörgyön járt, a Mikóból kijövet a spontánul összegyűlt nép megtapsolta, amit illendően megköszönt. A szekusok nem tudták megakadályozni.

A magyar delegáció egyébként szabadon senkivel sem érintkezhetett. Ahogy azok szokták, hazudtak és hazudtak, ez az ő éltető elemük.

¹⁶⁰ „*Nodom Simnun*” despre tratativele privind stabilirea de relații diplomatice între Ungaria și Coreea de Sud. Scînteia, 1988. septembrie 21., 6. p.

¹⁶¹ Ezt az anyagot nem találtuk meg Fábian Ernő kézírathagyatékában.

Ezeknek a küldöttlátogatásoknak semmi értelme, ameddig az erdélyi magyarokat nem vonják be a tárgyalásokba. Az ún. hivatalos képviselők a párt és a vezérek kreálmányai. Senkit sem képviselnek, még önmagukat sem. Nincs személyiségük. Nullák.

IX. 29.

A magyarok a szöuli olimpián jól szerepelnek. Az éremtáblázatban az ötödik helyért versengenek. Ezek az eredmények is növelik a magyar önbecsülést és nemzeti méltóságot. Ez ma nagyon fontos.

Üi. Végül is 11 aranyérmes és több mint kétszáz pontot szereztek. Nem is szólva azokról a magyarokról, akik Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának szereztek aranyérmeket. (Név szerint: Varga, Horvát, Puskás.¹⁶²)

X. 1.

A mai Scinteia cikket közölt a Kolozs megyei és a kolozsvári néptanács üléséről. Az új nacionalista nyelven: Cluj megye és Cluj-Napoca város néptanácsainak közös üléséről, amelyben egyhangúan (mint mindig!) elítélték a volt kolozsvári konzulátus törvényellenes tevékenységét.¹⁶³ Sőt, már korábban ki kellett volna ebrudalni az országból.

Ez a román válasz Szűrös küldöttségének kérdésfeltevésére. A rádióinterjúban ki is fejtette, hogy a román állam a visszaállítást határozottan megtagadja, és a tárgyalások semmi eredményre nem vezetnek.¹⁶⁴

Csak radikálisan lehet cselekedni. Ezeknek a tárgyalásoknak semmi értelme.

Nagy baj, hogy az erdélyi magyarság hallgat, semmit sem tesz.

X. 3.

A Scinteiaiban újabb gyalázkodó cikk jelent meg, *Ismét egyes magyarországi körök románellenes, nacionalista, sovén, antiszocialista megnyilvánulásairól és tevékenységéről* címmel.¹⁶⁵ A tartalma nem érdekes, megállapításai félrevezető és megalapozatlanok. Elvárása, ami a román politikai elvárása is, hogy Magyarország szolgáltassa ki a nemzetiségeket, főleg a magyarokat, a román politika beolvasztó politikájának. Főleg Szűrös Mátyás ellen irányul a politikai személyiségek közül, úgy látszik, legutóbbi ittjártakor keményebben lépett fel. A cikk idéz a hírhedt észak-koreai lap kirohanásából is a Nodom Sinmun¹⁶⁶ szerint Magyarországon feladják a „kommunizmus elemi elveit”, és „lemondanak az osztálykérelhetetlenségről és a szocialista álláspontról”, s ehhez hozzáfűzi a Scinteia (október 2.), hogy a „legreakciósbab körökhöz fűződő egész sor nemzetközi akciót eszerint úgy feltüntetni, mint megújulási politikát”. Magyarország nemcsak nacionalista és sovíniszta politikát folytat, hanem antiszocialistát is.

¹⁶² Miroslav Varga csehszlovák színekben, lövészetben szerzett aranyérmes, Csehországban született, nem magyar származású. A romániai Vasile Pușcașu súlyemelőt sem tartja nyilván magyar származásúként a magyar sportújságírás. Áros Károly: *Erdélyi magyar sportolók az olimpiákon*. Szabó K., Szentendre, 2002.; *Athéntől Athénig. Magyarok az olimpiai játékokon 1896–2004*. Főszerk. Aján Tamás, MOB, Budapest, 2005.

¹⁶³ Scinteia, 1988. octombrie 1., 3. p.

¹⁶⁴ Szűrös Mátyás romániai útjáról szeptember 23–25-én interjút adott a Népszabadságnak, a Kossuth Rádióknak és a Magyar Televíziónak. Szövegüket lásd: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1988*. I. m., 327–336. p.

¹⁶⁵ Magyar fordítását lásd: *A Scinteia [sic!] a magyar–román kapcsolatokról*. Népszabadság, 1988. október 5., [4.] p.

¹⁶⁶ A koreai Munkás Párt Központi Bizottságának sajtószerve.

Mindez [Ceașescu] Moszkvába utazása előtt jelent meg. Világos, hogy Ceașescu hogyan fog tárgyalni a magyar kérdéstről. Azért nem hiszem, hogy ezekkel az ócska trükkökkel Gorbacsovot át lehetne dobni a kerítésen.

X. 4.

Ma Ceașescu Moszkvába utazott. A Népszabadságban (rádióközlés) megjelent a Scinteia cikkére a válasz.¹⁶⁷ Az újság teljes terjedelemben a román cikket is közölte. Jó, hogy így csinálták. Sajnos a válasz nem fog eljutni hozzánk.

A két álláspont világosan tiszta Gorbacsov és Ceașescu tárgyalásai előtt.

A repülőtéren, a fogadáson Gorbacsov nem jelent meg. Talán ez is mutat valamit.

X. 6.

Közölték, most már cenzúrák nélkül, Gorbacsov pohárköszöntőjét. Ceașescu a régi mesét mondotta a IX. kong[resszus] utáni „sikerekről”. Ezzel szemben Gorbacsov világosan beszélt és figyelmeztetett. A legérdekesebb rész, amit a szocializmusképről mondott. Az összes szocialista ország tapasztalatai alapján lehet kialakítani, azaz a szuverenitás alapján nem lehet vizionálni. Vagy: az országok közötti kapcsolatok milyenségét nem az áruforgalom volumenje szabja meg, mind erőteljesebben figyelembe kell venni a humanitárius kérdéseket. Említette a „közös házat”,¹⁶⁸ Európa országainak egymáshoz való közeledésének fontosságát, az új gondolkodást, amihez a Ceașescu-féle voluntarizmus és irracionalizmus egyáltalán nem illeszkedik. Utalt a KGST átalakításának fontosságára is.¹⁶⁹

Az ellentétek, a másképpen gondolkodás áthidalhatatlan. Keletről a szél, úgy tűnik, nekünk fújdogál. Ez nem rossz jel. A fenevadat barlangjába kell szorítani.

¹⁶⁷ *Válasz a Scinteianak [sic!]*. Népszabadság, 1988. október 5., [4.] p. Lásd még ehhez: *Kampány Romániában a kolozsvári főkonzulátus újra megnyitása ellen*. Népszabadság, 1988. október 3., 2. p.; Vajda Péter: *Beavatkozta-e Románia belügyeibe? Beszélgetés Vékás Domokos volt kolozsvári magyar főkonzullal*. Népszabadság, 1988. október 4., 4. p.

¹⁶⁸ A „Közös Európai Ház” Gorbacsov által propagált szlogenje a két világrendszer békés egymás mellett élésének szükségességére, a közös érdekekre utalt. Majd 1989-ben Gorbacsov már ezen belül magyarázta a lengyelországi és a németországi változások tudomásulvételét is a francia–szovjet csúcsértekezleten.

¹⁶⁹ A pohárköszöntő szövegéből ezt idézi és interpretálja a Magyar Nemzet október 6-i, csütörtöki számának *Gorbacsov tételelesen kifejtette a szocialista együttműködés normáit* főcímű anyaga (7. p.): „A magas szintű találkozót barátinak minősítették és elsősorban a kétoldalú gazdasági kapcsolatok kerültek szóba, a tárgyaló felek azonban nem térhettek ki a román–magyar viták elől sem. Erre Gorbacsov is utalt a Ceașescu tiszteletére adott díszében elmondott pohárköszöntőjében. Azt vizsgálta, hogy a szovjetunióbeli átalakítás és a többi európai szocialista országban végrehajtott reformok fontos elemként foglalják magukban a készséget a külgazdasági kapcsolatok bővítésére, az SZKP főtítkára aláhúzta: »Nemzeti érdekei alapján minden ország maga dönti el, hogy mennyire kapcsolódik be a gazdasági együttműködésbe. Van azonban olyan szféra – mondotta –, amelyben minden állam számára *határozott követelmény* a nemzetközi együttműködés: *ez az emberi lét környezetének a megkímélése*. A Varsói Szerződés tagállamai e célért sok konkrét kezdeményezést tettek.« Gorbacsov hozzáfűzte, hogy a közös európai otthon megteremtéséért az anyagi, gazdasági alapok mellett létre kell hozni a szilárd jogi alapot is. Mint kifejtette, a törvényesség tiszteletben tartása minden állam normális fejlődésének a biztosítója. Majd zárszóként hozzáfűzte: »Ezek a szocialista országok kapcsolataiban *axiómák*.«”

X. 7.

Jugoszláviában fokozódik a politikai válság. A huligán politikai tüntetések Újvidéken lemondásra kényszerítették a vajdasági pártbizottságot.¹⁷⁰ A tüntetések áterjedtek Montenegroba is.

A jugoszláv párt (egészen pontosan szerb párt) nacionalista akaratát csak felbérelt tömegekkel tudja érvényesíteni a párton kívül. Gyakran felszólítják a párttagokat is, hogy támogassák a huligánokat. Azért írom, hogy huligánok, mert nacionalista jelszavaikkal és agresszivitásukkal a fasiszta (nácista) tüntetőkre és a kínai vörösgárdistákra emlékeztetnek. A XX. század politikai huligánjai.

A kommunista pártok cselekvőképtelensége (közvetlen cselekvőképessége) mindenütt gyengül.

A jugoszláv kérdés kulcskérdése: hogyan fog reagálni Horvátország és Szlovénia?

Az események a szocializmus (létező) általános válságát mutatják. A Balkán az Balkán. A szerbeknek nincs más eszközük, mint az erőszak és az útszéli nacionalizmus. Különösen kitűnik ez, ha összevetjük a magyar és lengyel reformmozgalmakkal.

Ijesztő a nacionalista politikai huliganizmus növekedése Közép-Európa felett.

Ceausescu nacionalizmusa nem egyedülálló.

X. 11.

Napokig nem tudtam írni. Sok volt a házi elfoglaltság. A világ is egyhangú, a környezet (társadalom) pedig majdhogynem kibírhatatlan. Senki semmit nem akar tenni, a *tömeg* elfogadja, hogy egyszerűen játékszernek használja a hatalom cinikus játékában. Ennyire tönkre lehet tenni a tudatot, teljesen kikapcsol, s átengedi az uralmat a túlélés vagy belenyugvás vegetációjának.

X. 12.

Ma tartom születésnapomat. Illendő lenne ilyenkor számadást készíteni. De minek és miről? A sikertelenségekről vagy állandó akadályoztatásomról? Sokkal többet tehettem volna? Lehet. Olyan társadalomban, ahol valamelyest becsülik a jóakaratot és az értelem próbálkozásait, minden bizonnyal többet mondhatnék magaménak. Itt, a Balkánon, ahol az állandó kiirtás fenyeget, már az is eredmény, ha valaki távol tartja magától a martalócbanda üvöltését. Inkább legyen áldozat, mint résztvevő vagy hallgatag közömbös.

X. 14.

Csak tudnám, hogy miért lett ilyen hitvány és gerinctelen a székelység? De ez elmondható az erdélyi magyarságról is. Mindenkiről, aki kibírja és mosolyog, ha kényszeredetten is, lenyakasztatásához. Mert ez történik. Gyáva és megalkuvó lett az egykor oly fényesen vitézkedő székelység. Elvesztette jellemét. Tűri az ígát, naponta megvásárolja a kötelet saját nyakára, beolvad, jóváhagy, elismer, mindent elkövet, csak egyet nem tud, önmagához ragaszkodni.

Mindig irigyeltem, most már szinte csodálom az olyan kisebbségeket, mint az albánok (Koszovó), írek, baszkok, örmények, észtek, litvánok, lettek, kurdok, még akkor is, ha esz-

¹⁷⁰ 1988. október 5-én több ezres tüntetés indult el a vajdasági Palánkáról Újvidékre kiállva a helyi vezetők mellett a vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Vezetősége ellen. Újvidéken 30 ezres nagygyűlést tartottak és követelték a tartományi vezetés lemondását.

közöket és módszereiket vitatni lehet. A lényeg: tudnak cselekedni önmagukért. A magyar kisebbségi helyzetben gyáva, halott népség.

X. 15.

[Hogy] mennyire gerinctelen[ek] a városi középrétegek, akik sehová sem tartoznak, se nem munkás, se nem paraszt vagy értelmiségi foglalkozása szerint, abból is kitűnik, hogy gyerekeiket vagy a román szekcióra íratják, vagy eltűrik, mert nem merészelnek szólni, hogy erőszakkal oda írják be [őket]. A falusiak (azok, akik falun laknak) következetesebbek, jobban ragaszkodnak önmagukhoz. Az egyik IX. osztályban, ahol most osztályfőnök vagyok, a tanulók jórészt a környező falvakból jöttek (olyan falvakból is, melyeket a falurombolás halálra ítelt), még erőszakkal sem lehetne őket román nyelvű tanulásra kényszeríteni.

Nem így az orvos, tanár, hivatalnok stb. – az ún. úri banda –, akik szeretik magukat kiváltságosnak tekinteni, az általuk elképzelt érvényesülésért önként tépetik ki saját gyerekeik szájából az anyanyelvet. Aztán négy fal között siránkoznak. Halkan és óvatosan, hogy ne-hogy lehallgassák, amit mondanak. Pedig senki sem hallgatja le őket, minek a készülékekre költeni, amikor önként feladják magukat. A közélet színterén [azt is] teljesítik, amit nem várnak el tőlük.

X. 18.

Nem kétséges, hogy a létező szocializmus válságtünete a nacionalizmus. Legalábbis Közép-Kelet-Európában. Ezt bizonyítják újólá a jugoszláv események. A Ceausescu-rezsim is csak ezzel tudja tartani magát. Még a jámbor, túlélésbe feledkezett néppel szemben sem tudná önvédelmét ellátni.

E térséget, ha lesz valamikor újrendezés, nem szabad az öncélú nacionalizmus prédaterületének hagyni. Az embert méltóságának még a legegységesebb részétől is megfosztják. Európaizálni másképpen e területet nem lehet.

A jugoszláv események, a szerbek tömegmértetű tüntetései semmiben sem különböznek a hasonló fasiszta mozgalmaktól. Az albánok vérét követelik. Eszükbe sem jut, hogy valamikor az albánoknak is lehet igazuk.

X. 19.

A korra jellemző árlista. Az újságokban közzétett felhívás szerint az állam az első osztályú pityókát 1 lejért vásárolja fel (a II. osztály 0,80 és a III. 0,40 lej). A szabadpiacon a pityóka nálunk (Kovácsna) 8 lej, Kolozsváron és Temesváron 14 lej.

Az alma (I. osztály) felvásárlási ára 3,20 lej. Az állami zöldségboltokban 8 lej. Egy mázsa kukorica a piacon 1000-1200 lej.

Megjegyzendő, hogy a tsz-tagoknak sem gabonát, sem pedig pityókát nem fognak adni. A terményben való részesülést megszüntették. Egy tsz-tag heti kenyéradagja 1/2 házikenyér pénzért.

Ami súlyosbítja a vidék helyzetét, hogy a termelők a saját kertjükben termelt árut a megyén kívül nem vihetik. A magas árakat ezért nem tudják hasznukra fordítani. Ezzel szemben a regátiak hozhatják. Ezzel vidékünket a regátiakkal kizsákmányoltatják. A székelyeket ezzel is szegényítik.

X. 23.

Az októberi magyar forradalom évfordulójára tervezett utcai felvonulásokat betiltották.¹⁷¹ Az új vezetés is halmozza a hibákat. Ma Magyarországon megújulásról addig beszélni nem lehet, amíg a közelmúlt történetét tárgyilagosan nem tisztázzák.

Ezt Grószék megtehetnék. A bálványra (Kádár) nem szabad ennyire ügyelni.

X. 24.

A minisztérium a szülők kérésére válaszolt, melyben kérték, hogy biztosítsák gyermekeik anyanyelvű tanulását.¹⁷² (Azoknak az osztályoknak a visszaállításáról lenne szó, melyek a mostani iskolai évig léteztek.) Elzárkóztak, mondván, hogy a beiratkozási tervet a párt KB hagyta jóvá, ezért változtatni rajta nem lehet. Ez az érvelés nem elfogadható. A beiratkozási tervet mindig a megyei szervek és a minisztérium állítja össze. A célhoz nem férhet kétség. A magyar nyelvű oktatás likvidálása. A képmutató barmok azt hiszik, hogy mi idióták vagyunk. Egyébként is a terv és jóváhagyás teljesen, minden ereszékében alkotmányellenes. Olyan tervet sem elkészíteni, sem jóváhagyni nem lehet, mely akadályozza az alkotmány azon paragrafusát, mely határozottan kimondja, hogy az anyanyelvű oktatás biztosítva van minden fokon. Mindez álom! Még pontosabban: jogállamra lenne szükség. Ilyen azonban a román állam dicsőséges történetében még nem volt.

Azt csinálnak velünk, amit akarnak, és kifelé szemérmetlenül hazudnak. Ez a jelenlegi román államiség lényege.

X. 25.

Ismét elrendelték, hogy teljes létszámmal kell segíteni a termények begyűjtését. Egy hete tanítunk. Állítólag ez elnöki dekrétum. Ebben sem kételkedünk. Ezeket az ún. kommunistákat csak a napi célok elérése foglalkoztatja. Másra nem gondolnak.

Ez is európai ritkaság. De minek szaporítani a szót. Az iskolát csak olyanok értik, akik rendszeres iskoláztatásban részesültek. Magánúton és pártiskolában ezt nem lehet megtanulni.

¹⁷¹ „A FIDESZ képviselői, és néhány más csoport nevében bejelentést tettek a Budapesti Rendőr-főkapitányságon, hogy október 23-án az 1956-os októberi eseményekről megemlékező felvonulást kívánnak tartani a fővárosban. A Budapesti Rendőr-főkapitányság semmiféle nyilvános utcai gyülekezést, felvonulást, tüntetést nem engedélyez. A rendőrség ennek megfelelően meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét sértő, a közrendet, a köznyugalmat zavaró megnyilvánulások megakadályozására.” *A Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetőjének közleménye* [MTI]. Magyar Nemzet, 1988. október 22., 12. p. Két nap múlva a szerv hírül adja, hogy a Magyar Demokrata Fórum és különböző szervező csoportok tudomásul vették és felhívásuk közzétételével támogatták e döntést; csak kisebb csoportok gyűltek össze, de a rendőrök felszólítására elálltak tervüktől, mindössze öt személyt kellett előállítani, köztük Pákh Tibort.

¹⁷² A korabeli felfogás szerint a „szakosított oktatásban” az úgynevezett mechanikai osztályokba mentek a legjobb gyerekek, a második vonalat a faipari osztályok alkották, s a harmadikat – a leggyengébb tanulmányi eredményű gyerekekkel – a kőműves osztályok. A X. évfolyamig mechanikainak számító magyar osztályt a XI.-re átminősítették faiparivá, s csak román osztályt hagytak mechanikainak. Gazda József volt az érintett magyar nyelvű mechanikai osztály osztályfőnöke. Egy ismerőse közreműködésével a szülők nevében írtak a minisztériumnak az ügyben. Kérték, hogy az adott osztályt minősítsék vissza mechanikaivá. Erre jött az a válasz, amelyet az iskola igazgatója olvasott fel: a kérelmet elutasították a „beiskolázási terv” megváltoztathatatlanságára való hivatkozással.

X. 28.

Egy szovjet diplomata látogatott iskolánkba. Nagy felhajtás, takarítás, mozgolódás. Meglátogatta az osztályokat, közben összevissza hazudoztak. Mutatni akarták, hogy milyen jól megy a magyarok dolga.

Bezzeg a megszüntetett magyar osztályokról nem szónokoltak, sem pedig a magyar nyelvű esti tagozat felszámolásáról. A Minisztérium válaszát is fel kellett volna olvasni, melyben a szülők jogos kérését megtagadták.

Úgy látszik, Kovászna megyét léptették elő „mintaterületnek”. Hargita megyébe nem visznek delegációkat, mert ott magyar vezetők már nincsenek. Az is lehet, hogy Hargita lett az első számú missziós terület.

X. 30.

Az osztrák parlamenti delegáció lemondott Romániába való utazásáról. Idejekorán felismerték, hogy Patyomkin-falvakat akarnak [nekik] mutogatni. Ezek nézésére nem hajlandók. Normális ember nem forgatja ki gyomrát propagandamutatványokkal. Úgy látszik, még vannak olyan politikusok, akiket a hazugságok fullasztanak.

A parván előtt díszek, de a háta mögött akasztanak. Aki látja vagy sejti, mi történik hátul, nem bámulja a díszeket.

X. 31.

Mindenek teteje a mai napra tervezett program. Egy agyalágyult volt svájci miniszter fogja meglátogatni iskolánkat. (Csak agyalágyult lehet, mert normális ember nem vállalkozik ilyen önbecsapásra.) Az iskolában különös programot állítottak össze. Két óra után próbát tart a színjátszócsoporthoz és a dalárda, hogy látszódjék a magyar kultúráról való gondoskodás. Magyar filmet vetítenek a tanulóknak. Majd egy spontán összejövetelel Gáspár Jóska (aki nem nálunk, hanem a szívkörházi iskolában tanít) meghívja a svájcit rögtönzött estebédre. A Jóska gyerek úgy lesz bemutatva, mint olyan magyar nemzetiségű tanár, aki a környék botanikájával foglalkozik. (Erről mi nem tudunk, de ez nem fontos.) Még más apró meglepetésekben is fog részesülni a svájci delikvens.

XI. 2.

A két nap előtti program zavartalanul lebonyolított. Csak annyiban bokrosodott, hogy a svájci úr, a Bundesrat egykori elnöke a kovásznai mészárost (mert ő a leggazdagabbak egyike) is meg kellett látogassa. Ahol meggyőződhetett, hogy milyen jól él egy román állampolgár, aki még a magyarokról is jót mond.

Különös, a román „forradalmi munkásdemokrácia állama” mintha a munkásokkal nem törődne; miért feledkeznek meg az „anyagi javak termelőiről, a termelőeszközök tulajdonosairól és a haszonélvezőiről”? A kérdés nem szónoki. Ezek az apró, triviális események (rendezett események!), hazugságok rántják le a leplet a diktatúráról.

XI. 3.

Ivan Karamazov mondja Aljosának: „Nem Istent nem fogadom el...”, hanem „Isten világát nem fogadom el és nem fogadhatom el”.¹⁷³ Mert ha feltételezzük, hogy a világ fináléjában, az örök harmónia perceiben megjelenik valami olyan kincs, amely elég minden szív számára, s elég minden gaztett megváltására, az elég arra, hogy ne csak meghódítani, de „igazolni lehessen mindent”, ami az emberekkel történik.

Ez a vallás Istenének ma is egyik megközelítése.

A XX. század [...] ¹⁷⁴ – ez az állítás negatívuma – *mindent igazolni lehet*.

XI. 4.

Ma szimpózium Szepsiszentgyörgyön a régi megyeháza kék termében. A cím mindent elmond: *A román nép szabadságért, nemzeti egységért és függetlenségért vívott harcának tükröződése a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs műveiben*.¹⁷⁵ A román nemzeti állam[ot], lényegében Erdélynek Romániához csatolását a kultusz jegyében ünnepeltették az odarendeltekkel.

De – ahogy a cím jelzi – nem a történelmi aktusra és jelentőségére emlékeztek, hanem ennek tükröződés[ér]je az Abszolútum műveiben. Az Abszolútum artikulálódik. A lényegegk lényege. Ezért az ünnepség is rituális, rituális szövegekkel. És jaj az eretnekeknek. Az ún. szimpózium tovább sugárzik, hogy az Abszolútum uralkodjon.

XI. 5.

Chateaubriand írta a francia forradalomra (1789-re) emlékezve: „A szenvedélyek és a jellemelek a szabadságharcban sokkal nagyobb erővel jelentkeznek, mint a rendezett államokban”. Kétségtelen, a rendezett állam vagy a hosszúra nyújtott konszolidáció jellemteleit és befagyasztja a szenvedélyeket, eltompítja a kritikai érzéket.

A zsarnokság cinkossá tesz, „mindenki szem a láncban”.¹⁷⁶

Ezért az olyan népeknél, ahol a forradalom nem ismert mint közvetlen tapasztalat és megújító élmény, a kollektív jellem és felelősség nem tud kikristályosodni. A negatív lét megfojtja az élet természetes dinamizmusát. Innen csak egy lépés, még inkább taszítás, hogy a nép belenyugvásával és engedelmességével a zsarnokságot – kollektív ellenőrzést és parancsteljesítést – természetes, megváltoztathatatlan állapotnak fogja fel.

XI. 6.

A rádióban és a TV-ben szólt az ének, hogy Románia „colț de rai”¹⁷⁷. Mondjuk úgy, a tökéletesség hona. Régiiesen mondva (ezt a dalszerkesztők nem tudják): „Paradisius mundi, parisiu mundi rosa, balsamum orbis.”¹⁷⁸

¹⁷³ A pontos idézet a magyar fordítás szerint: „Értsd meg: én nem az Istent nem fogadom el, hanem az általa alkotott világot, az Isten világát, mert képtelen vagyok elfogadni.” Mihail Dosztojevszkij: *Karamazov testvérek*. Fordította: Makai Imre. *Második rész, ötödik könyv, 3. Ismerkedik a két testvér*.

¹⁷⁴ Kibetűzhetetlen szó.

¹⁷⁵ Kétszeres kiemelés.

¹⁷⁶ Az idézet Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verséből való.

¹⁷⁷ Szó szerint: a mennyország sarka (szegélye); paradicsomi táj.

¹⁷⁸ „A világ paradicsoma, a világ rózsája, a világ gyógyírja.” Eredetileg Párizsról szóló középkori mondások, hasonlatok. Idézi Le Goff: *Az értelmiség a középkorban*. Magvető, Budapest, 1979.

Minden a lehető legjobb. Az is, hogy nincs orvosság, jegyre adják nagy ritkán az élelmet, sötétben kell ülni, minden kinyilatkoztatásra tapsolni kell, nem utazhatunk, kényszermunkával kell begyűjteni a termést, nem olvashatunk külföldi folyóiratokat, könyveket, a rendőrség bármikor perbe foghat, elverhet, megalázzhat.

De szárnyakon száll a dal...

XI. 7.

Eloolvastam Gál György Sándor könyvét Honthy Hannáról.¹⁷⁹ Ahogy az alcím tudatja a nyájas olvasóval: egy diadalmas élet regénye.

A könyv művészi értékét nem lehet megállapítani, mert ilyen nem találni benne. Az egész zagyva szózuhatag.

A tájékozatlan, primitív gondolkodású szerző úgy állítja be az operett (általában a felszínes nagyvárosi kultúra) elleni kritikát, mintha az kimondottan zsidóellenes irányú lett volna. Egy mondat erejéig sem utal [arra], hogy az operett, akárhogy is szórakoztat, tompítja az elmét, elterel, félrenéz. Révai József (akire majdhogynem dicsérőleg emlékezett) nem azért engedélyezte az operett szórakoztatását, mert annyira megnevettette, hogy a szünetben is a könnyeket törölte a szeméből, sokkal inkább azért, mert a figyelmet el kellett vonni a rendszer gaztetteiről. Olyan „vakulj, magyar” alapon, ne vedd észre, hogy ássák a sírodat. Ezt természetesen Révai nem mint zsidó, hanem sztálinista mivoltában cselekedte.

Az operettet azért nem kell betiltani. A felszínes kultúrának is joga van létezéséhez. Az arányokra azért ügyelni kell.

XI. 8.

Magyarországon azért ünnepelték a november 7-ét több mint százezren (20 ezer személygépkocsi, 560 autóbusz), [mert] átvonultak Ausztriába hét eleji bevásárlásra, kihasználván az „ünnepet” erre a nemes célra.¹⁸⁰ Lényegében ezt jelenti a magyar nép tudatában november 7-e.

A fiatalok pedig seprűvel, lapátokkal, kapákkal felvonultak a Vörösmarty téren, ezzel fejezik ki, hogy november 7. nekik nem ünnep.¹⁸¹

XI. 10.

Végre a magyar kormány elfogadta az egyesülési és gyülekezési törvényjavaslatot, melyet a parlament kell jóváhagyjon. A tervezet lehetővé teszi, igaz, csak *elvileg*, politikai pártok alakulását is.¹⁸² Gyakorlati megvalósítására külön törvényt fognak kidolgozni, és az alkotmányt is módosítani kell.

Akárhogy is lesz, az *elvi* deklaráció új szakasz kezdetét is jelentheti. S ez a fontos. A továbbiakban a '48-as forradalmiságot valamiképpen egyeztetni kell '67 megfontoltságával.

Magyarország a politikai reformokkal messze megelőzte a többi szocialista országot. Modellország lehet, széchenyiesen: „ideálnemzet”. A „tejtestvér” szomszédoknak ez nem fog tetszeni. Félő, hogy az ellenforradalmat (a reformok megfojtását) a tejtestvérek fogják

¹⁷⁹ Gál György Sándor: *Honthy Hanna. Egy diadalmas élet regénye*. Zeneműkiadó, Budapest. Első kiadása 1973-ban, a naplóbejegyzéshez időben legközelebbi 4. kiadás 1983-ban jelent meg.

¹⁸⁰ A legfontosabb beszerzési cikk a Gorenje hűtőszekrény volt, amiért tömegek indultak el Bécsbe.

¹⁸¹ A Fidesz Munkáscsoport 18 tagja ünnepváltást követelve söpörte a faleveleket a Vörösmarty téren. A rendőrség bebisérelte a jobbára munkásfiatalokat. A következő hónapban kivették november 7-ét a munkaszüneti napok közül.

¹⁸² A november 10-én elfogadott egyesülési és gyülekezési törvénytervezet a politikai pártok alapítását is lehetővé tette.

kezdeményezni, és ha szükséges [a tervezett átalakulást] erőszakkal is megakadályozni. A magyar változások ismét nincsenek szinkronban.

Magyarország (általában a magyarság) Ausztria, Németország, általában a Nyugat fele kell integrálódjon. Fordulatot az hozhat, ha a „tejtestvérek” felzárkóznának, a szinkron valamilyen konszenzust nyitna.

XI. 14.

Elképzelhetetlen, de mégis megtörtént. A tegnap, hóban és fagyban, a szakiskolásokat felsőbb parancsra kivitték a mezőre cukorrépat szedni. Nincs ki dolgozzon. S ezért a kényszermunkának ezt a megalázó formáját lelkiismeretfurdalás nélkül alkalmazzák a „leghumánusabb társadalomban”.

XI. 15.

Szürös Mátyás az egyik nyilatkozatában arról beszélt, hogy Ceaușescu kijelentette, hogy a román ipar nukleáris fegyvereket is képes előállítani.

Egyáltalán nem érdekes, hogy tud-e vagy nem (még minőségi gyufát sem képes gyártani), a közlés és dobra verés politikája nagyon jó húzás, íme, a nagy békeharcos miben törí a fejét, s ez Közép-Európában általános veszélyt jelent. Majdnem azonos az atomháborúval való fenyegetőzéssel. Valószínű, hogy a nyugati újságok is felkapják a hírt.

XI. 16.

A tegnap Budapesten erőszakkal megakadályozták a brassói tüntetések évfordulójára rendezett szolidarizáló felvonulást.¹⁸³

Nem tudni, miért? Moszkva nem hiszem, hogy közbeszólna, náluk naponta van hasonló tüntetés. A magyar kormánynak pedig – figyelembe véve a nyilatkozatokat is – nincs miért tartania a román féltől, az amúgy is feketíti, ahol csak teheti. A Belügyminisztérium viszont, mint a sztálinizmus bátyja, önelhatározásából vállalkozhat ilyen akciókra.

A Jurta színházban este (ez nem volt betiltva) a magyarok és románok együtt énekelték a *Deșteaptă-te române!*

XI. 16. [Sic!]

Most hallottam, hogy a tegnap Kézdivásárhelyen legalább két olyan felirat volt kiragasztva, mely a Ceaușescu-rendszer elleni magyar és román összefogásra szólított fel. A feliratokat románul fogalmazták. A hatóságok későre vették észre, de akkor nagy buzgalommal azonnal leszedték.

XI. 18.

A budapesti rádió jelentette, hogy Bukarestben a Györffy László nevezetű kereskedelmi attasét november 14-én legalább hat órán keresztül lefogva tartották. Azzal vádolják, hogy autót lopott, karambolozott és rőpcédulákat szórt az autóból(!).¹⁸⁴

¹⁸³ A hatósági tilalom ellenére megtartott 500-1000 fős tüntetést a rendőrség brutális módon oszlatta fel. Erre – miközben egyre szabadabban lehetett az országban szervezkedni – azért került sor, mert a politikai vezetés nem akart újabb konfliktust Bukaresttel. Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Napvilág, Budapest. 180-181. p. *Fotóriport: Határ/idő/napló*, 1988. szeptember 304-305. p.

Ez a fogás kimondottan primitív. Ha ez a válasz a magyar politikai akciókra és nyilatkozatokra, akkor a hatóságokat és a politikai vezetést csak sajnálni lehet elmaradott és fejletlen állapotáért.

XI. 19.

Úgy látszik, Ceaușescu jól megérti magát Honeckerrel.¹⁸⁵ A legnagyobb megértés, amit lépten-nyomon kifejeztek, kizárólag a reformmozgalmak ellen irányul, és nem egyéb, mint a sztálinizmus szervezett utóvédharca.

Ha jól körülnézünk, a magyar politikai és gazdasági reformokat elsőrendűen a csehek, románok és keletnémetek oldaláról fenyegeti[k]. Jugoszlávia a polgárháború felé sodródik. Bármilyen furcsa és szokatlan is, a magyarok csak Moszkva felé fordulhatnak. Ha magukra maradnak, az új kisantant fogja megtámadni [őket]. A beavatkozó nem Moszkva lesz. (Remélem, hogy erre nem kerül sor.)

XI. 21.

A derék észtek és lettek határozottan fellépnek az új szovjet alkotmánytervezetben foglaltak ellen.¹⁸⁶ A nemzetgyűlés elfogadta a nemzeti zászló, címer (a szuverenitás szimbólumainak) használatát.

Mindez azért fontos, mert a peresztrojkát radikálisabban kell kiterjeszteni a nemzetiségi kérdésre, és új államjogi alapokra kell helyezni a tagköztársaságok viszonyát. Az észtek elképzelés helyénvaló. Teljes függetlenség a belső ügyek intézésében, és szövetségi viszony a federációval. Ez a helyes és ésszerű út, melyen haladni kell.

* * *

Jugoszláviában minden felbomlóban. Tüntetések albán részről Koszovóban, több mint 800 ezer tüntető Belgrádban. A két front felvonult (még az utcán) egymás ellen. A horvátok és a szlovének megkérdőjelezzik, hogy a szerbek milyen jogon követelik – s ebben igazuk van – a tagköztársaságok és autonómiák vezetőinek lemondását? Tehát a horvátok és szlovének nem sorakoznak a szerb nacionalisták zászlója alá.

Az sem érdektelen, hogy Jugoszláviában a gazdasági bajok a nemzetiségi ellentéteket hozzák felszínre. Ennyire ingatag Kelet-Közép-Európában a nemzetiségi helyzet.

XI. 22.

Ismét nincs villany. Rendre sötétbe borul a „colț de rai”¹⁸⁷. Most már nem meghatározott órákban, hanem találomra, egy este – mikor hogy – nyolcszor-tízszer is elveszik, hogy lehetőleg semmivel se lehessen foglalkozni.

A tömbházakban a sötétséget még kívánatosabbá teszi a hideg. A boltok üresek.

¹⁸⁴ Valójában Györffy Károly kereskedelmi tanácsosról van szó; az eset következményeit tárgyalja: Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. I. m. 202–215. p. A nyilvánvaló provokációról lásd még: Almási Erzsébet: *Bukaresti napló. Egy diplomata feleség [sic!] feljegyzései (1978–1990)*. Püski, Budapest 1998, 84–85. p. Az ügy diplomáciai háttéréről: Földes i. m. 444. p.

¹⁸⁵ Erich Honecker 1971-től a Német Szocialista Egységpárt első titkára volt, majd 1976-tól az NDK államelnöke.

¹⁸⁶ 1988. november 16-án az Észtek Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa szuverenitási nyilatkozatot adott ki, amelyben kimondták az észtek törvények elsőbbségét a szovjet törvényekkel szemben. Elkezdődött a Szovjetunió felbomlása.

¹⁸⁷ A mennyország sarka, / A paradicsomi táj.

Az újságok egyébről sem hangoskodnak, mint a „nagy egyesülésről” és az „áprilisi tézisekről”.¹⁸⁸

„Áprilisi tézisek”? Vajon tudatosan vagy véletlenül publikálták a nagy sületlenséget, de veszélyes sztálinizmust éppen áprilisban? Ha tudatos, mit akarnak Leninnel? Mert a két „áprilisi tézisek” között semmi összefüggés sincs. Lenin forradalmi helyzetben egy programot körvonalazott. A mostani tézisek a lejáratott, tartalmilag, de formailag is kiüresedett téziseket ismételik, ijesztően primitív retorikával.

XI. 23.

Az önvédelem alapvető jog. Akit egzisztenciájában támadnak, [annak] a védekezés kötelessége. Ez is erkölcsi imperatívusz. Emberi integritását védelmezi. Aki megadja magát, elfogadja megcsonkítását, lemond autonómiájáról és méltóságáról.

A kisebbség kötelessége a védekezés. Mindenképpen igazságos és jogos, mert egzisztenciájának esszenciáját oltalmazza.

XI. 25.

A magyarországi politikai változások, nevezetesen Németh Miklós kinevezése miniszterelnöknek¹⁸⁹ Nyers vagy Pozsgay helyett nem megnyugtató. Ismét egy szürke eminenciás az ismeretlenségből. A dogmatikus látszatdemokraták nem adják fel pozíciójukat. Grósz előretolta saját emberét. Nyersset vagy Pozsgayt nem tudta volna háttérből igazgatni.

A folyamatot visszafordítani nem lehet. Ezért nem helyénvaló (amint azt sokan teszik) eleve pálcát törni Németh Miklós felett.

Most legfontosabb a demokratikus alkotmányreform, a pártok alakításáról szóló törvény keresztülvitele. Erre kell összpontosítani.

XI. 26.

Mostanában sokat foglalkoztat, hogy az évtizedek [alatt] – főleg serdülő és ifjú éveimben, a fogékonyság és gyűrhatóság éveiben – melyik nemzet írói, általában kultúrája hatott gondolkodásomra, szellemi és lelki habitusaim kialakulására. Shakespeare, Dosztojevszkij, német filozófia, Balzac – s így sorolhatnám. Köztük egyetlen román író vagy politikus sincs. Caragiale.¹⁹⁰ Őt tartom legtöbbre. De nem meghatározóan. Inkább azért, mert az ő írásában érzem, hogy mennyire deformál a nem asszimilált fejlettebb kultúra.

Miért nem hatottak? Nem valami eredendő ellenszenvért. Az oroszok iránt sem érzek rokonszenvet, de megtagadhatnám-e tőlük a tehetséget és a kultúrát? Tolsztojt, Dosztojevszkijt? Náluk nélkül csonkább és kiforratlanabb volnék. Az egész orosz kultúra a világ megértésének egy más módja.

A román kultúra alakjában ezt a *más módot* nem találom. Ami másság van bennük, vagy imitáció, vagy triviálisan egyszerű beépítése a valóságnak a partikulárisba. Hiába ír zengzetesen és szépen (talán senki nem írt ilyen szépen románul) Lucian Blaga, értékelmélete, de különösen történetfilozófiája misztikus, irracionalista, amivel nincs mit kezdeni.

¹⁸⁸ Lásd az 1988. V. 27-i naplóbejegyzés lábjegyzetét, valamint Ceaușescu 1988. április 29-í beszédét: Megyei Tükör, 1988. május 6., [1–]4. p.

¹⁸⁹ A kinevezésre előző nap, 1988. november 24-én került sor.

¹⁹⁰ Ion Luca Caragiale (1852–1912) román író, újságíró. Kora legjobb, szatirikus vígjátékírója. Főleg a román polgárság különböző rétegeinek szélsőséges viselkedését (a képmutatást, a fontoskodást, az eszmei ürességet) teszi neveltségessé.

„Nagy Vénségben” (=Isten) olyan semmiség (filozófiai értelemben), hogy elfordulok. [Sic!] Minek és mi célból. De ezt írhatom Mircea Eliadéről is.

XI. 27.

Ma az egyik osztályban gazdasági ismeretek órán, amikor a tsz-tagok természetbeni és pénzbeni javadalmazásáról beszéltem, a papolci¹⁹¹ gyerekeket megkérdeztem, hogy szüleik (akik a tsz-ben dolgoznak) ebben az évben mennyi terményt és pénzt kaptak. Eredmény: terményt semmit, mert be kellett adni az állam központosított alapjába, pénzt kerekén 10 lejt.

Majdnem mindenütt így van. Alig van olyan gazdaság, ahol valamit osztottak. Ilyen méretű kizsákmányolás még nem volt a történelemben.

E sorokat alig tudom írni, mert a villanyt mindegyre elveszik hosszabb-rövidebb ideig. Gondoskodnak a dolgozóról.

XI. 28.

Ilie Gabra [pártbizottsági propaganda]titkár kijelentette, hogy nélküle a kultúrintézményekhez még egy kapust vagy takarítónőt sem nevezhetnek ki. Érthető, csak így lehet ezeket az intézményeket románok kinevezésével teljesen elrománosítani. Ennyit jelent – más oldalról nézve – az intézményi pártszervezet, szakszervezet és vezetőtanács – melyekre az ún. munkásdemokrácia mindig hivatkozik – funkciója saját intézményének vezetésében.

XI. 29.

A tegnap megkezdődött a régen beharangozott plenáris ülés az ún. áprilisi tézisekről. Ceaușescu jelentésében – a propaganda szerint „mesteri expozéjában” – megismételte azokat a *tömény* sztálinista téziseket, ami [sic!] áprilisban is elhangzott, a párt vezető szerepéről, az államról, szocialista tulajdonról, a román nép dicső és utolérhetetlen történelméről.¹⁹² A beszéd, mely öt órát tartott, a felek megnevezése nélkül polémia a gorbacsovi és magyar reformokról [sic!]. A régi módon, az égvilágon semmit nem bizonyít, csak propagandisztikusan kijelent.

Lényegét tekintve a falurombolásról nem mondott le. Az elszólások szerint olyan megszorítások következnek, melyek a falvak népét házaik elhagyására fogják kényszeríteni. A nemzetiségi kérdés megoldott, így erről nem kívánt beszélni.

Ami beteges, teljesen a IX. kongresszustól datál minden pozitív eredményt, megvádolja a [...] ¹⁹³, az elkövetett törvénysértéseket (kommunista szóhasználattal), sőt voltak „szocialistaellenes koncepciók”, melyek tagadták – úgymond – „magát a román történelmet, nyelvet és kultúrát”; ő mondja ki, hogy mindent ő csinált.

XI. 30.

Grósz is beszédet mondott a budapesti sportesernokban.¹⁹⁴ Most igazán kimutatta a foga fehérjét. Dogmatikus és sztálinista értekezés, amiről messzemenően lerí [ez a szemlélet]. A

¹⁹¹ Románul Păpăuți, 1300 lelkes falu, Zăgon mellett.

¹⁹² Az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága 1988. áprilisi téziseinek (határozatainak) több hónapos „vitája” után került sor Nicolae Ceaușescu beszédére, amelyben részletesen kifejtette az ún. áprilisi téziseket. Előre, 1988. november 30. 1–6. p.

¹⁹³ Kibetűzhetetlen szó.

¹⁹⁴ Lásd erről: Grósz Károly: Nemzeti összefogás kell – és nem politikai válság. Kommunista aktíva a Budapest Sportesernokban, tízezer résztvevővel [MTI]. Magyar Nemzet, 1988. november 30., 3. p.

reformok elől ugyan nem zárkózik el, de némely alapkérdésben, többpártrendszer stb. a régi idők hangja szól. Valószínű, a párttagságot nyugtatja és az erőt demonstrálja az ellenzék felé. Egészében hatástalan, mert a magyarok nem fogják kérdezni Grósz és társait arról, hogy milyen elképzeléseik vannak a jövőről, a magyar társadalom demokratizálásáról.

Egyébként a nomenklatura (az uralkodó osztály) görcsös védekezése érthető, a hatalom elvesztéséről van szó, a kiszorulásról, a birtoklástól (az egész ország birtoklásától) való eltávolításról. Grósz a nomenklatura nevében [cselekszik], mert más legitimitása nincs, mint a sztálinizmus és a rendőrség.

Ceausescu beszédében is, erőteljes nacionalista töltéssel, ezt érezni. A nomenklatura hallani sem akar monopolista hatalmának megkérdőjelezéséről. A különbség: Ceausescu egész erőszak-apparátusával, ideológiájával, minden eszközzel, mert minden eszköz a tulajdonában áll, ezt tartani tudja, a legkegyetlenebb (fasiszta) fogásoktól sem riadva vissza.

XII. 1.

Érdekes – nevetségesen érdekes –, hogy a két nép (dákok, latinok) legnemesebb tulajdonságát öröklő román nép – Ceausescu beszédében (pardon: „mesteri expozéjában”) – azt örökölte, azokat az erényeket, melyek az új kommunista embert is jellemzik. Ezek a munka, igazságosság, szabadság, függetlenségszeretet, népek közötti együttműködés, barátság szelleme, s az az akarat, hogy sorsának teljes[en] ura legyen.

Csak azt nem értem, ha ezeket örökölte és továbbfejlesztette, tehát most is létező valami, akkor miért kell kialakításán most annyit fáradozni? S mi van, „fő kommunista”, az erények osztály-meghatározottságával? Talán [csak] nem az, hogy ha akarom, kommunista vagyok és a kommunizmusról úgy beszélek, mint „az emberiség aranykoráról”, s ha akarom, elfelejtem az alaptételt?

E zagyvaság elfogadását kényszerítik az emberekre, „jó”, kipróbált sztálini eszközökkel: igazat adsz, „vagy lövök”. A beszédhez ez is illendő.

XII. 2.

A tegnap véget értek e nagyhatalmú gyűlések [sic!], s máris, ahogy a „fényes napok” előtt is volt, a villanyt időközönként elveszik. Átlátszóbb és félrevezetőbb átverést nem ismerek.

Silviu Brucan újra megszólalt. Előadói körúton volt a SZU-ban és Amerikában. Könyve jelent meg, *Socialismul mondial la răscruce*.¹⁹⁵ Bátorsága becsülendő. Amit az interjúban könyvéről és előadásairól mondott, [abban] semmi újat nem találtam. Egy reformkommunista a sok közül. De kommunista. Mindenesetre Silviu Brucan koncepciójával Romániában lehetne valamit elkezdni.

XII. 3.

Bukarestben van egy árvaotthon, ahol a szülők nélkül maradt gyerekeket kellene gondozni. A valóságban a szebbeket és egészségesebbeket bizonyos díj ellenében eladják külföldi érdeklődőknek. Különösen a franciák mutatnak érdeklődést.

Most kirobbant a botrány. Igaz, nem az adásvételért, mert a mi (mai) világ[unk] ilyenért már nem háborog. A gyermekek kiszállítását (természetesen időlegesen) betiltották, mert a francia sajtóban Romániát bíráló cikkek jelentek meg.

¹⁹⁵ Válaszút előtt a világszocializmus. A könyv angolul jelent meg: *World socialism at the crossroads an insider's view*. Praeger, New York, 1987.

XII. 4.

Ma ismét, akárcsak az előző években, az iskolának disznószerződést (a valóságban is az: disznó) kellett kötnie. Ez azt jelenti, hogy a tanárok bizonyos pénzüsszeggel kell hozzájáruljanak a malacok megvásárlásához és eltartásához. A valóságban (gyakorlatilag) a disznóhúst kétszer kell megvenni, most és amikor jegyre kiosztják.

Ez sem elég az üdvösséghez. Az ún. télifa-ünnepélyre is az ajándékokat, az ahhoz szükséges pénzt a vállalatok és intézmények dolgozóitól gyűjtik össze, amit majd úgy osztanak ki, mint az állam és a párt ajándékát.

Egyikhez sem járultam hozzá.

Mint a fanarióták korában, minden eszközzel és mindenkitől be kell szedni a kirótt kvótát.

XII. 8.

Most olvastam Andrei Pippidi *Tradiția politică bizantină în țările române* [című] (1983) könyvét.¹⁹⁶ Az ilyen viszonylag tárgyilagos munka sem tud megszabadulni azoktól a tévhitektől – prekonceptcionális tévhitektől! –, melye[ke]t a román nacionalizmus léptenyomon kürtől. Eszerint a két román fejedelemség – Moldva és Munténia – soha nem került olyan függőségbe, mint Magyarország vagy Lengyelország. A három részre tagolt Magyar Királyságról említést sem tesz.

Ez csak a felület. Ennél sokkal lényegesebb, hogy A. Pippidi fejtegetései szerint a politikakultúra-váltás – 1848, romantika – jóformán semmit sem őrzött meg a bizánci és a török hagyományokból. Mintha a nyugati minta másolása nem ötvöződött volna a bizánci, török, fanarióta tradíciókkal. Hogy miért így interpretálja a Bizánchoz való viszonyt, kitérünk abból, amit az autokratikus hatalomról ír. Az autokrata hatalmat a „leigázhatatlan fejedelmek” a függetlenség és szuverenitás védelmére használták fel. Jellemző mondat: „Esența moștenirii pe care a lăsat-o a fost un reflex defensiv.”¹⁹⁷ Ezzel megérkeztünk napjainkba. Az autokrata, bürokratikus hatalom – Bizánc öröksége – jó és hasznos, ha az ún. függetlenség (az ország határain belül azt csinálók, amit akarok) védelmét szolgálja.

Egyébként is a könyv lapjain végigvonul Iorga és társainak felfogása, hogy a két fejedelemség „s-a format după o concepție originală”.¹⁹⁸ Annyira banális, hogy ezzel még vitatkozni sem érdemes.

XII. 9.

A román kultúráról és társadalomról Titu Maiorescu fogalmazta meg az igazságot. A nyugati kultúra átvétele felületesen történt. A „formă fără fond”¹⁹⁹ formula fejezi ki a valóságot.

Ehhez legfeljebb – de úgy érzem, hogy ez lényeges – annyit lehet hozzátenni, azzal lehet kiigazítani, hogy az átvétel erőteljesen ötvöződött a bizánci török tradíciókkal. Az egzisztenciális félelem mellett e két tényező torzította el a román politikai kultúrát.

A bizánci kultúra (s később a török hatás) átvétele nemcsak formai, hanem *tartalmi* is. A forma és a tartalom egyensúlyáról beszélhetünk. Ezzel szemben a nyugati kultúra (valójában az európai kultúra!) a „formă fără fond” jegyében került a román kultúrába és társadalomba.

¹⁹⁶ A bizánci politikai hagyomány a román országokban.

¹⁹⁷ Az örökség lényege, amelyet magával hozott, egy defenzív reflex volt.

¹⁹⁸ Egy eredeti koncepció mintáját követve alakult ki.

¹⁹⁹ tartalom nélküli forma.

XII. 12.

A rend sztálinista és poszt sztálinista felfogása egyenlő a központi irányítás és tervezés feltétlen elfogadásával. Engedelmeskedni a központi akaratnak. A rendtelenség pedig az, ami ettől eltér. A piacgazdálkodás, a társadalom önszerveződése, a politikai diszkusszió ezért felforduláshoz, rendtelenséghez vezet.

Ezt hangoztatják azok is, akik egyébként a politikai téziseket nem fogadják el. Mit mutat ez? A tudatok totalizálása, amire a központi akarat tevékenységét irányítja, nemcsak a tézisek szó szerinti elfogadásán keresztül megy végbe. A kategóriákat hamisítják meg és forgatják ki értelmükből. Ezzel a gondolkodásmód torzul el, mert a kategóriákat kiforgatva alkalmazzák a valóság megértésére. Ezért a textológiai elfogadás semlegesítődik. Nem feltétlenül kell elfogadjak valamit (textológiaiilag!), ha a kategóriákat megfosztják valódi tartalmuktól, és én azt nolens volens elfogadom és alkalmazom.

XII. 14.

A természeti katasztrófák sem tudják tompítani vagy háttérbe taszítani a nemzetiségi elmentéket. Azerbajdzsánban majdhogynem ujjongással fogadták az örmények tragédiáját.²⁰⁰ „Allah, Allah, megbüntetted az örményeket” – kiabálták Bakuban a tüntető fiatalok. A nacionalizmus nem ismer könyörületet. Közös embervoltunk – kozmikus magányosságunk teljesen elfelejtődik.

Miért is lenne szolidaritás, ha a másik, a vele nem azonos nyelvű és kultúrájú egyén és közösség egzisztenciálisan veszélyes? A nyelv, kultúra irtása nem kisebb vagy elviselhetőbb bűn, mint a fizikai likvidálás. Ezt nem értik. Ezért csodálkoznak, amikor örvendeznek; ötvenezer örmény tragikus halála felett érzett örömről hallani a rádióban.

Vagy: a temetők nemzetiségi összetételének megváltoztatására (Házsongárd) hozott intézkedések nem ilyen természetű meggyalázása-e az emberi szolidaritásnak?

XII. 15.

Újabb disszidálások. Maria Cosma (egyébként német származású), a tornászlanycok edzője Németországban kért menedéket.

Ennél is nagyobb leleplezése a Ceaușescu-rendszernek, hogy a *Problemele Economice* főszerkesztője, aki a német TV-ben kellett volna a falurombolást védelmezze (kerekasztal-beszélgetés), elutazott, de nem fog visszatérni. A hivatalos delegátus, akit jól felkészítettek a mondókából, ezzel a tettével leplezi le a diktatúra galád hazugságait.

XII. 18.

Újabb beszéd a mezőgazdaságról a szokásos primitívességgel, banalításokkal. Annyira megszoktuk, hogy ezen csodálkozni vagy felháborodni sem szabadna. Mégis mindig áttöri a racionalitás kontrollját a belülről, akaratlanul feltörő, szenvedélyes tiltakozás. Csak egy mondatot ragadok ki: „hassunk oda, hogy a szövetkezeti tagok értsék meg: ők a tulajdonosok, ők felelnek a munka mikéntjéért. Ők döntenek a szövetkezetek tevékenysége felől”.²⁰¹

A valóságban: a szövetkezeti tagok semmiről sem döntenek, a munka mikéntjéről sem felelnek, s ami ennél is fájóbb, jóformán természetben semmiféle szálalékot nem kapnak. Ahogy a gabonát kicsépelik, autókba rakják és elszállítják. Ez történik a burgonyával, kukoricával és más termékekkel is. A szövetkezeti tagok megalázottabb és kiszolgáltatottabb

²⁰⁰ 1988. december 7-én földrengés rázta meg Örményországot, amelynek 25 000 áldozata volt, és az ország elvesztette iparának egyharmadát.

²⁰¹ *Nicolae Ceaușescu beszéde A mezőgazdaság, élelmiszeripar, erdő- és vízgazdálkodás tanácsának bővített plenáris ülésén.* Előre, 1988. december 18., 3. p.

helyzetben vannak, mint az ókori rabszolgák. Az állam még a kertekben termesztett terményekből is beszédi a hasznót, amikor szerződés kötésre kényszeríti (potom pénzért) a szövetségi tagokat.

Közben harsog a politikai hóra.

Mi ez? Nem tudom. Nem találok megfelelő kifejezést. Primitívség, [...],²⁰² cinizmus, kép-mutatás? Ezekkel a kifejezésekkel nem jellemezhető, amit a mondatok, egymásba ragasztott jelszavak ömlesztének.

XII. 21.

Vége a pápa is megszólalt a nemzetiségi kérdésben. 1989. január 1-jét a nemzetiségek napjának nyilvánította.²⁰³ A pápai szózat követeli ugyan a nyelvhez és a kultúrához való jogokat és az állampolgári egyenlőséget, mégis úgy érzem, hogy túl általános. Ma már hasznosat és jelentőset mondani csak konkrétumokkal lehet, mert az általánosságokat a szofisztika kimagyarazza, az általánosságokra általánosságokkal felel.

XII. 22.

Megkezdődött a téli vakáció. Még visszagondolni is nehéz, hogy milyen mélyre süllyedt az oktatás. Színvonala és határfoka nulla. Pontosabban színvonalról mint olyanról nem beszélhetünk. Nincs. De nem is lehet másképpen. Olyan társadalomban, ahol a hazugság nemzeti „erény”, és mindenki csal, lop, félrevezet, az oktatás sem lehet másvalami[lyen].

XII. 23.

A magyar parlamentben legalább vitatkoznak és meggyőződésük szerint szavaznak. Bármennyire is bírálják, különösen a SZER, kezdetnek nem elvetendő. Mindent valamikor, korábban vagy később, el kell kezdeni.

A magyar politikai forradalomban a legfontosabb olyan új alkotmány és választási törvény alkotása, melyek megfelelnek az uralom nélküli demokrácia követelményeinek.

A periféria sem tétlen. Ceaușescu és az NDK, de ide sorolható Bulgária, Csehszlovákia is, azon munkálkodik, hogy a szocializmus reformját aláaknázza. Bármennyire furcsán hangzik is, ma ők, a periféria sztálinistái és a peresztrojkaellenes moszkvai dogmatikusok képezik a szocializmusellenes, ellenforradalmi erőket. A megújulás ellenségei. A létező szocializmust, ha valaki vagy valakik meg fogják akadályozni, hogy hagyományokban (európai) és korszerűségben alkalmazkodjon, ezek a fafejű élősdiek lesznek a végrehajtói. Ezeket könyörtelenül el kell seperni az útból. Ilyen esetben az erőszak is megengedett és szükséges.

XII. 25.

Karácsony. Örvendezetek... kellene énekelni. De minek és miért örvendeznénk? Mint-ha a Megváltó is elhagyott volna.

Milyen embertelen ez a rezsím. Még Moszkva is közvetítette a pápa Urbi et orbi üzenetét. Románia a régi sztálinista módon hallgat. Nekik csak a párt és a vezér szeretete kell. Ez a materializmus teljes diadala. A nép *semmi*, minden a párt és csalhatatlan vezére. Nem kell nekik a transzcendencia, de kell a földi istenítés. S ezzel a materializmust is meghamisítják. Vagy: a materializmus csak úgy ülhet diadalt, ha kiforgatja önmagát.

²⁰² Kibetűzhetetlen szó.

²⁰³ 1968 óta (VI. Pál pápa kezdeményezésére) az év első napja a Béke Világnapja. 1989-ben az erre a napra II. János Pál által kiadott üzenet a kisebbségek helyzetével foglalkozott. A kisebbségek tiszteletben tartásán túl azt hangsúlyozta, hogy a kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megtartásához és fejlesztéséhez.

XII. 27.

Letartóztatták (még novemberben) Doina Corneát.²⁰⁴ Derék asszony. Most hozták nyilvánosságra a pápához írt levelét, melyben kérte a görög szertartású katolikus egyház visszaállítását mint önálló egyházét. Külön kitért arra, hogy nem a magyar katolikus egyházba kell beolvasztani. Az állam ezzel akarja az erdélyi katolikus egyházat elrománosítani.

XII. 28.

Közölték Ceaușescunak a Die Weltnek adott interjúját.²⁰⁵ Hazugságok halmaza. Köztük a legnagyobb, hogy Románia megoldotta, még hozzá példaszerűen, a nemzetiségi kérdést.

Az interjúban emlegeti a jogegyenlőséget, melyet az alkotmány is garantál. Olyan alkotmányra hivatkozik, melynek egyetlen cikkelye sincs érvényben, mert mindeniket elnöki dekrétumok sorozata helyezte hatályon kívül. Még pontosabban: csak elnöki dekrétumok vannak. A személyi hatalom. Háttérben a Ceaușescu és a Petrescu rokonság.²⁰⁶

Érettségi találkozó 1962-ben.

²⁰⁴ Az MTI Rádiófigyelő hírei szerint 1988. november 14-től január elejéig Cornea Kolozsvárt el volt szigetelve a külvilágtól: lakását figyelték, telefonkészüléke nem működött. Szeptemberben és novemberben beidézték a milíciára, de nem tartóztatták le. 1988 szeptemberében 3 kolozsvári román társával együtt küldött levelet II. János Pál pápának. Ezt december 9-én hozták nyilvánosságra. MTI Hírchívum, (SZER, Világhíradó) <http://archiv1988-2005.mti.hu/docview.faces> (2010. 02. 22.)

²⁰⁵ Magyarul: Előre, 1988. december 31. [1.], 5. p.

²⁰⁶ Nicolae Ceaușescu feleségnek lánykori neve: Elena Petrescu.

I. 9.

Ez az év is, úgy látszik, a szokásos balkáni cirkuszi jelenetekkel kezdődik. A vezér a diplomáciai küldöttség előtt azzal fenyegetőzött, hogy nem írja alá a bécsi utóértekezlet záródokumentumát.¹ Oka: a humanitárius kérdések és a nemzeti kisebbségekre vonatkozó előírások. Arra is hivatkozott, hogy a vallási (illetve a vallások szabad gyakorlására vonatkozó) követelmények az emberiséget visszaviszik az inkvizíció korába (sic!). Mindez „magas intelligenciára” és „fejlett jogérzésekre” vall. Kérdés, hogy a tiltó-e vagy a toleráns jogtisztelő-e az inkvizítor.

Végül a külügyminiszter, Totu² aláírta (valószínű, nem volt merszük az aláírás megtagadására).

De: Totu kijelentette, hogy a nyilatkozat egyes pontjait, melyek, úgymond, sértik a szuverenitást, Románia nem fogja betartani.

Akkor miért írták alá? Egyáltalán ilyen körülmények között, aláírjuk, de nem tartjuk be, érdemes-e nemzetközi értekezleteket tartani?

I. 10.

Kezdem elfogadni, hogy egyes országok, sőt nemzetek éretlenek a szuverenitásra. Több kárt tesznek, mint amennyi hasznot hoznak.

Megújulásra, igazságos rendezésre addig nem kerülhet sor, ameddig az alapfogalmakat nemzetközileg és kötelező érvénnyel nem tisztázzák. A szuverenitást – a globális problémák korában – nem lehet a XVIII. (sőt a XVII. sz.) értelmezésében alkalmazni. Ma mindenütt a világban, diktatúrák (főleg brutális diktatúrák) saját elzárkózásukra és önkényuralmuk zavartalan gyakorlására használják fel. Arcátlanul és leplezetlenül.

Degenerálódik a politikai kultúra.

I. 11.

Szegedről semmi hír. Vajon mi történt a két tanulmánnyal?³ Úgy érzem, teljesen magamra maradok fizikai bajaimmal. Szörnyű ez a szorított helyzet.

¹ Ceaușescu 1989. január 1-jén a Bukarestbe akkreditált nagykövetek előtt mondott beszédében kijelentette, hogy „Románia nem hajlandó olyan szöveget aláírni, amely 500 évvel ezelőtti állapotba, az inkvizíció korába veti vissza az emberiséget.” MTI 1989. január 1. <http://rendszervaltasi.mti.hu> A bécsi küldöttség január 5-én hivatalosan is bejelentette, hogy a semleges és el nem kötelezett országok tervezetét nem fogadja el, kifogásolták a vallásszabadság biztosítására az emberi jogok monitorizálására és az állampolgárok utazási jogainak biztosítására vonatkozó szövegrészeket. MTI 1989. január 5. Uo.

² Ioan Totu 1986–1989 között Románia külügyminisztere, az RKP KB Politikai Bizottságának póttagja. Január 15-én közölte, hogy „országga csatlakozik ugyan a záródokumentumhoz annak pozitív elemei miatt, de nem vállal kötelezettséget az utótalálkozó folyamán általa ellenzett rendelkezések végrehajtására.” MTI 1989. január 15. Uo.

³ A két tanulmány megjelent az Aetas című folyóirat 9. (1988. 2.) számában: A belső gyarmatosítás ideológiája (73–95. p.); Eötvös József a szocialista és kommunista eszmékről (96–107. p.). A két tanulmány előtt Bárdi Nándor – neve említése nélkül – által 1988 nyarán készített interjú szerepel: Egy európeér az „isten háta mögött”. (Beszélgetés Fábián Ernővel) (62–70. p.), továbbá Fábián Ernő műveinek [válogatott] Bibliográfiája (71–72. p.) A két tanulmányt lásd még: Fábián Ernő: Az értelem keresése. Századvég Kiadó, Budapest 1994 (Pro Minoritate könyvek), 127–162. p. és 94–112. p.

A betegségeimet is *feleslegességem* érzete okozza.⁴ Senkinek nem vagyok hasznára. Többet tehetnék, de elszigeteltségemben semmit tenni nem tudok. Még könyveket sem kapok. Egy középkori szerzetes jobban tudott informálódni.

Így kezdődik anno 1989.

I. 14.

Barátaim is megcsalnak. Huszár Sanyi végleg Magyarországra távozik. Ajánlatot tettem, hogy megvásárolom könyvtárát, ugyanolyan áron, mintha másnak adná [el]. A könyvekre nagy szükségem lett volna, mert közöttük olyanok is voltak, melyek munkámban nélkülözhetetlenek. (Másképpen hozzájuk jutni nem tudok.) *Másnak adta el.* A semmivel maradtam. Nagyon-nagyon kellemetlenül érintett kismizmiztetésem. Már a barátok sem segítenek. Vajon miért? Én, ha tudok, mindenkin igyekszem segíteni.

Eltelt karácsony. Sehonnán egyetlen könyvet sem kaptam.

A legjobb volna mindent (főleg az írást) abbahagyni.

I. 15.

Balogh Edgár szép levelet írt. (Egyetlen valamirevaló karácsonyi és újévi ajándék.)

Azt írja, hogy számon tartja a „méltó és méltóbb utódokat”, s azt kívánja, hogy alkotásra készen tartsam magam. Az akarat megvolna. De ehhez erő, egészség és jó szerencse is kellene. És ezek mellett információ, könyvek, folyóiratok, és sok olyan jó szó, mint a Balogh Edgáré.

A lankadatlanul dolgozó jó öreg a becsületesség jelképe. Még akkor is, ha vitatkozunk vele. Mi tagadás, örvendtem Edgár biztató sorainak.

I. 16.

Méliusz József 80 éves. Üdvözlőm kellene. Nagyon szeretem intellektuális prózáját, műveltségét, európaiságát.

De nem tudom. Ő is Magyarországon telel.

Miért is ülne Bukarestben a hidegben és a sötétségben?

I. 17.

Ilia Miska küldött egy kijegyzetelt lapot. Valami olyan könyvből, melynek címe *Prominent Hungarians, Home and Abroad* (London 1985).⁵ Köztük én is szerepelek, mint Social historian.⁶

Úgy látszik, Londonban bejegyezték.

Ki tudja, valami-e, vagy ez is semmi. Már semmiben sem bizakodok.

I. 19.

1793-ban (december hónapban) Robespierre világosan látta a köztársaság közelgő végét: „Vigyázzunk, a bukás már közel van!”

Azóta a diktátorok valóságérzéke csak csökkent, sőt betokosodott.

A mostani diktatúrák *csak* a napfényes kommunizmusról hajlandók nyilatkozni.

⁴ Fábiánnak magas volt a vérnyomása, ezért 1989 tavaszán leszokott a dohányzásról.

⁵ Pontos adatok: *Prominent Hungarians. Home and Abroad. Five Thousand, Four Hundred and Sixty Seven Short Biographies.* 4. ed., Ed. by Fekete Márton, Szepsi Csombor Literary Circle, London, 1985.

⁶ társadalomtörténész

I. 20.

Most nem tudom eldönteni, hogy Móricz Zsigmond miért írta meg a Rózsa Sándorról szóló regényeit. Triviálisan szólva: mélyen a magyar regényirodalom és saját, kétségtelen világirodalmi értékű regényei és novellái mellett. [Sic!]

A két regény – a lóugratás és a szemöldökét összevonja⁷ – nyelvében, szemléletében egyértelműen visszaesés, mélypont. Az olyan értékelés (ahogy a marxista dogmatika kiabálja), hogy az 1848-as népi (plebejusi) törekvéseket akarja (akarta) összefoglalni, alpárian kozmikátlan.⁸ Mert ha ezt is akarta, művészien elhibázta. Művészileg majdhogynem olvashatatlan. Akkor miért elmélkedni, miért nem beszélünk nyíltan?

I. 23.

A balkáni helyzet nem olyan egyszerű. Gazdasági bajok ide, gazdasági bajok oda (beleértve a 300%-os inflációt), a nemzetiségi kérdés juttatja a teljes csőd vagy az összeomlás szélére.

Lényegében a nagyszerb nacionalizmus akarja (a világháború előtti szerb királyság politikájához hasonlóan) hatalmát a szövetségi állam fejlettebb, európai hagyományú tradíciókkal rendelkező országokra [sic!] (Horvátország, Szlovénia) kiterjeszteni. A veszély: a *nacionalista diktatúra*. Egy olyan megoldás, mely a totális pártállam uralmát nacionalista egyeduralommal helyettesíti. Ez lényegében fából vaskarika. Vagy: olyan megoldás, ami lényegében nem megoldás, ha az ország demokratikus megújulását tekintjük fő feladatnak.

Ez egyáltalán nem valószínű, hogy békés eszközökkel elérhető. Marad a polgárháború vagy az ehhez hasonló felfordulás.

S mindennek lehet *egy pozitív* (én annak tartom) következménye [is]. Az európai hagyományú részek kiválnak e szövetségből. Gondolok Horvátországra és Szlovéniára, esetleg [e kettő] államszövetségére. Az európai történelem (ezért bármilyen elmarasztaló vádat vállalok) a Balkán kiválásával semmit sem veszít. Ma már az olyan vélekedés, hogy az elmaradottságot a fejlettebb területek csatolásával kell emelni, nemcsak káros és avított, hanem veszélyes is. Lásd történelmi példánk, Közép-Európa balkanizálását az első világháború után (Románia és Jugoszlávia politikai besegítését e különálló térségbe).

Ami viszont távlatban – a bukó felfordulás pozitív következményeként – létrejöhet: Ausztria, Magyarország, Horvát–Szlovénia gazdasági és politikai szövetsége. Olyan politikai és kulturális mag (sőt képződmény), ami valamit helyrehozhat az elrontottból. És miért ne lehetne a premisszát továbbfejlesztve újra európai *kulturális góc* (gondolok az egykori Monarchiára is).

Ez az ún. pozitívum. A negatívumról (a várható felfordulás tragédiáiról) is szólni kell. Ez legalább olyan valószínű, mint az előbb említett. A területi viták újra szembeállítják egymással, egészen a katonai konfliktusokig, a térség országait. A régi (részben vagy egészben) jogos és motivált területi és etnikai követelések fognak uralkodni. Ettől sem kell visszarettenni! Mód nyílnak az etnikai (nemzetiségi) problémák újrendezésére, az önrendelkezés alapján vagy másképpen.

⁷ Móricz Zsigmond két öregkori műve könyv alakban való első megjelenésének évszámával: *Rózsa Sándor a lovát ugratja* (1941); *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét* (1942).

⁸ Bizonytalan olvasat.

II. 1.

Zajlik, zúg, reng, mozog az '56-os forradalom körüli vita. Most már arról, hogy ellenforradalom volt-e vagy népfelkelés, ahogy azt Pozsgay az egyik nyilatkozatában nevezte. Grósz Svájc-ból haza sem tért, s máris ellene nyilatkozott.⁹

Senki sem gyanakodhat,¹⁰ hogy Grószból a Kádár-féle primitív neosztálinista dogmatika szólalt meg. Ezt képviseli. Az olyan immáron (szerencsére) politikai nullákkal, mint Biszku Béla,¹¹ a Münnich Ferenc-kör [tagjai] és mások.

A helyzet veszélyessé válhat. Grószék győzelmével (a jövő pénteki plenáris ülésen) az országot az '56-os (szeptemberi) válsághoz hasonlóhoz sodorja. Újra a legnépszerűtlenebbek és a dogmatikusok kerülnek a polcra, mint Rákosi futása után Gerő Ernő. Grósz és társai szerepüket befejezték, egyetlen dolgot tehetnek, visszavonulnak. (Biszkunak és társainak jó kártyapartnerei lehetnek.) Legalább 21-ezni vagy 66-ozni tudnak. A tarokk vagy a bridzs nehezebb erőpróbát kíván a résztvevőktől. Ezt nem várhatjuk tőlük.

Grósznak még érzéke sincs ahhoz, hogy mit, mikor és hogyan kell mondani. De az ilyen ember miért politizál? Biszku Béla nem veszi észre, hogy még múmiának sem való.

II. 3.

A fogalmakat jó és szükséges tisztázni. A Kádár-rezsim az ún. kiegyezéssel (miután a vész-törvénytörvényekben, 1849-hez hasonlóan, munkájukat befejezték) nem *összekacsintás* volt a néppel, hanem olyan kényszermegoldás, melyet Kádár is akart (hogy törvénytelen rezsimét konszolidálja), és a nép is elfogadott a nagyobb darab kenyér és hús fejében.

Ne legyünk elfogultak. Hasonlíthatatlanul jobb volt, mint a husáki vagy bármelyik más kényszerkiegyezés vagy diktatórikus ráparancsolás.

A Kádár-rezsim ennek ellenére posztstálinista rendszer maradt felépítésében és működésében. Mondjuk, a legelviselhetőbb. (A nyugati sajtó nem járt messze az igazságtól: a legvidámabb barakk.) E kifejezés ráhibázás, mert csak a nyugati urak nem tudják, mit jelent, ha állandóan ütik a töködet és az ajtó sarkával becsíptetik a kezedet, vagy csak fenyegetnek, és valamit meg is engednek azokból a javakból, ami máshol természetes.

II. 4.

Itt nálunk minden olyan biztosan áll a talpán, mintha Isten ezt az országot példának találta volna ki a mozdulatlanságra.

Semmi. A Vezér és Neje megdicsőülve, a párt bölcsen vezet, mindenik aktivista bölcs, okos és helyesen cselekszik, a rendőr öröködik, ha szükséges, a rakoncátlant jól elverik (hisz

⁹ 1989. január 28.: Pozsgay Imre a *168 óra* című rádióműsorban kijelentette, hogy az általa vezetett történelmi albizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek minősíti az 1956-os eseményeket. Január 30-án a svájci Davosból hazatérő Grósz Károly Ferihegyen a Magyar Hírlapnak és a Népszabadságnak közös interjút adott. Óvakodott attól, hogy érdemben állást foglaljon. Nem a bejelentést kifogásolta, hanem azt, hogy a Központi Bizottság által felkért albizottság először a nyilvánosságot tájékoztatta jelentésének tartalmáról, és nem a KB-t. Grósz a háttérben arra akarta Pozsgayt rávenni, hogy vonja vissza a kijelentését. 1989. febr. 10–11.: Az MSZMP KB ülésén 1956-ot népfelkelésnek értékelik, amelyben végül felerősödtek az ellenforradalmi tendenciák. Ugyanekkor fogadják el a többpártrendszer bevezetését is.

¹⁰ Nyilván így értendő: senki sem kétkelhet abban...

¹¹ 1957–1980 között a MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, Kádár János párton belüli baloldali, keményvonalas ellenzékének vezetője. Ekkoriban, már nyugdíjasként a Szakszervezetek Országos Tanácsa Ellenőrző Bizottságának elnöke.

a verés is nevelési eszköz), a kutyák ugatnak, az emberek lopnak, csalnak és hazudnak, az útonállók gyarapodnak.

Történnék tragédiák, de a felelősök azokért is mások, nem a káderek közül valók. A sepsiszentgyörgyi iskolában (internátusban) egy fiatal moldovai leányka gyereket szült, és az ablakon kivetette.¹² Magyarán megölte. Szándékosan, de tudatlanságból, teljesen magára maradva.

Ki a hibás? Mindenkit büntetnek, akiket a tragédiával kapcsolatba lehet hozni, csak az igazi vétkeseket nem.

Mert miért is történhetett meg e tragédia? Az iskolában (gazdasági megtakarításokra hivatkozva) megszüntették az iskolanővéri és iskolaorvosi állásokat, akik rendszeresen figyelemmel követték a tanulók egészségi állapotát, és rendszeres felügyeletet gyakoroltak.

Ki a felelős? A minisztérium. Ha mindenható hatalmam volna, a minisztérium összes fejeseit kirúgathatnám egyetlen gyermek haláláért. Lett légyen valaki akkor született csecsemő, senkinek sem áll jogában, hogy a lét egyetlen lehetőségét, az életét elvegye. Ezért közvetlenül azok hibásak, akik az oktatást irányítják, amihez egyébként egyáltalán (más vonatkozásban sem) nem értenek.

Az oktatás irányításának ostoba dilettantizmusáról külön tanulmányt kell írni. Egyébként a maga nemében csodálatos. Nagyobb – s nem súlyos a kifejezés – hülyeségeket a világ legokosabb emberei sem tudnának kitalálni, ha valaki amolyan kollektív agyként összekeverné őket.

II. 6.

A Pozsgay és Grósz [közötti] vitáról, az ellenforradalom és a népfelkelés kérdéséről.

Egyrészt olyan kérdésről vitatkoznak, amit a történelem régen eldöntött. Most a pártszakadás nem hozna kedvező fordulatot. (Grósz és a dogmatikusok eltávolítása Moszkvának sem tetszene. Talán?) Ahhoz azonban kétség nem férhet, hogy a sztálinistákat háttérbe kell szorítani. Ha nem ezt fogják tenni, Pozsgay és a reformpárt elveszti tekintélyét. S ez még nagyobb veszedelmet hozhat.

II. 8.

Olyan nagy írók is, mint Márai, elképesztően sok zagyvaságot tudnak összefirkálni. A *Naplóra* gondolok.¹³ Ilyen közhelyeket ír (és ez nem volna baj, ha egyben nem volna ostobaság is): „A boldogság fegyelmi kérdés.” Azaz: a legnagyobb nyomoromban fegyelmezzem magam, s egyszeriben boldog is leszek. Nem szólva arról, hogy a boldogság szó meghatározhatatlan, csak közhelyek tapadnak hozzá. Vagy: „A világ bennem is történik, nemcsak a térben és az időben. Én is térfogat vagyok.” Mi más lehetnék? A „bennem történés is” tér és idő. Enélkül nem lehetnék.

Ezt csak azért [jegyzem föl], mert a naplóírás legnagyobb veszedelmét ezek a félreírások jelzik.

II. 10.

Grósz Károly ismét becsapta az ajtót maga mögött. Nyolc órát tárgyalt Prágában. Távozáskor Jakesnek (ennek a tőzsgyökeres sztálinistának)¹⁴ megköszönte (nem tévedés: meg-

¹² A gyerekgyilkosság megtörtént az Építészeti liceum bentlakásában. A hatalom igyekezett titokban tartani.

¹³ *Napló 1943–1944*. Bp. 1945. Az idézetek az 1944-es évből származnak.

¹⁴ Grósz Károly február 15-én tárgyalt Prágában és köszönetet mondott azért a nemzetiségi politikáért, amelyet Csehszlovákiában folytatnak. Miloš Jakes a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára volt 1987–1989 között.

köszönte) a csehek és a szlovákok nemzetiségi politikáját. Annyira jó Grósz szerint, hogy köszönet jár érte.

Ez az ember nemcsak a magyar politika szégyene, hanem bolond is. Nem tudja, mi történi körülötte.

Teljesítményei összeadva: Ceaușescuékat, akik két hónappal előbb horthystának, fasisztának, revizionistának nevezték, Arad után (szegedi interjú)¹⁵ „kedves vendéglátóknak” titulálta + 1956 ellenforradalom + miénk minden, az ország is (Sportcsarnokban tartott beszéd) + köszönetet mond a csehszlovákoknak a magyarok elnyomásáért.

A felsorolást lehetne folytatni. De minek. Ennyi tünet elégséges az elmeállapot megítéléséhez.

II. 11.

Huszár Sándor február 25-én elhagyja Romániát. Szeged lesz a szűkebb hazája. Sajnálom. (Bár a könyvtárügyet nem tudom elfelejteni.) Maholnap egészen magamra maradok. És növekedik bennem a feleslegességem érzése (nullaságom tudata). A beszélgetések (maga a gondolatcsere) észrevétlenül a fontosság érzését is erősítik.

A kolozsváriak messze vannak. Ritkán tudok velük találkozni.

A kör lassan bezárul. Mint a Sipka-szorosban azt a nevezetes ismeretlen katonát, a hó betemet.¹⁶

II. 12.

A legjobb újság, amit várok és izgalommal olvasok, a Moscow News.¹⁷ Meglepő, hogy beengedik. De ne szóljunk nagyot. Mert itt nálunk (pontosabb: Románia) máról holnapra leszakadhat az ég, és utána letagadtatják.

II. 15.

Újabb érdekes adat arról, hogy *vagyunk*. Megjelent a Kiáltó Szó [című] – a rádió szerint – szamizdat kiadvány, és már két száma jelent meg.¹⁸

A tartalmáról (ez a fontos) semmit sem mondtak. Majd kiderül.

Megint reánk szakad a nyomozás. Mindenkit fognak gyanúsítani, aki lélegzik és még mozog.

Akárhogy is hurcolják majd az embereket (mert ezt nem fogják elhagyni), fontos, hogy *vagyunk*. Mert mindenki hallgat, és ezzel cinkosa az elnyomásnak.

II. 16.

A világban egyáltalán nem beszélnek arról, ami megtörténhet. A magyar reformmozgalmat (különösen, ha konfliktussá fejlődik) most nem a SZU, hanem a testvérek (az ún. „tej-

¹⁵ Lásd az 1988. VIII. 29-i naplóbejegyzés második lábjegyzetét.

¹⁶ Utalás Vaszilij Vasziljevics Verescsagin *A Sipka-szorosban minden csendes* című festmény-triptichonjára az 1877–1878-as orosz–török háború döntő bulgáriai eseményéről, a Sipka-szoros védelméről.

¹⁷ A Szovjetunióból előfizetett, 1930 óta megjelenő, angol nyelvű, Moszkvában kiadott hetilap. Fábián 1988-tól fizetett elő a lapra.

¹⁸ A Balázs Sándor szerkesztette szamizdatnak összesen két száma jelent meg nyomtatásban. További hét száma átkerült Magyarországra, de az 1989-es változások miatt nem került sokszorosításra. Az 1982-ben megjelentett Ellenpontokhoz hasonlóan a Szabad Európa Rádióból ismerhette meg az erdélyi közönség. A majdnem teljes anyag és a kezdeményezés története: Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kriterion, Kolozsvár, 2005.

testvérek”), a csehek és a románok fogják leverni katonai beavatkozással, azzal az ürüggyel, hogy a „szocializmust meg kell védeni”. Mint annyiszor, megfojtanak a szomszédok.

Moszkva beleegyezésével vagy anélkül? Erről nem lehet profétálni. Még. Nem tudjuk, hogy mi fog történni a szovjet reformokkal. Gorbacsov erre nem vállalkozna. De másoknak (akik leváltása után jönnének) e megoldásnak reálpolitikai lehetősége lesz. S a románok (különösen!!) és a csehek erre örömmel vállalkoznának. S a Nyugat? A menekülteket majd ellátja használt ruhaneművel, és tiltakozó jegyzékeket fog küldözgetni.

De felborul a közép-európai rend. S ennek lehet haszna is. Előtérbe kerülhet az *újrarendezés*. Ami egyszer valamilyen formában sorra kell kerüljön amúgy is.

II. 17.

Arra is kevesen gondolnak, hogy milyen felfordulást okozhat Horvátország és Szlovénia kiválása a jugoszláv államszövetségből. Mondjuk ki, az említett *újrarendezés* más oldalról fog betörni a világpolitikába.

Ezek realitások lehetnek. S azt bizonyítják, hogy Közép- és Kelet-Európa teljesen rendezetlen, amolyan *mesterséges csinálmány*. Könnyen összeomlik, mint a vályogház az árvízben.

II. 18.

Nem értem Méliusz új kávéházát – *A barátság kávéháza tegnap* – jórészt román írókról az ún. barátság, testvériség stb., stb., stb. szellemében. (Olyan személyekről is, akik, amikor akasztanak, hallgatnak.)¹⁹

Én Méliusz helyében, amit vele (a becsületes, őszinte egykori kommunistával) a nacionalisták, írószövetség, párt (ismét stb.) elműveltek, különösen az a bitang Lăncrănjan

egy sort sem írtam volna ezekről a barátainkról.²⁰ Még akkor sem, ha valójában igazi barátok és nagy írók is vannak közöttük, akiket kell értékelnünk. Erről azonban nem vagyok meggyőződve!²¹

Mondjon ki mit akar. Van egy határ, amit átlépni bizonyos történelmi pillanatokban *nem szabad*.

Most a programkészítések és a követelések, az *ellenállás ideje van*. (Gandhi nem dicsérhette az angol dinasztiákat, bármilyen csodálatos is volt még indiai szemmel is[, amit alkotak]!)

Nekem is tetszik (némely írás!), csakhogy most nem kell udvariaskodni. Te jó isten, hányszor nyújtottuk a kezünket. Legfeljebb jól megrázták, s aztán magunkra hagytak, hogy mások likvidáljanak. Ezzel a *formalitással* szakítani kell.

Aztán elkerülhetetlen az ilyen természetű barátkozásnál a szokványos sablonok ismételtetése, összefogás, egymásrautaltság, közös sors. (Nem is sablon.) Retorika!

Nem szabadott volna beleegyezni a helynevek román nyelvű formájának használatába. Pl. „már a háború előtt találkoztunk Clujon”.

Méliusz nyocvanéves. A magam részéről kívánok [neki] még nyolcvan évet. De a Mester egy tartalmasabb és célirányosabb könyvvel is ünnepelhetné e ritka évfordulót.

Azért az Isten éltesse Méliusz Mestert!²²

¹⁹ Méliusz József: *A barátság kávéháza – tegnap*. Kriterion, București, 1988.

²⁰ Az eredetinek megfelelően tördelve.

²¹ Ez a mondat a margón kívülre lett beszúrva.

²² Ez a mondat utólagos bejegyzés más tollal.

II. 21.

Kiosztottuk a krumpliszedésért járó díjakat. Egy tanuló egy napra *2,25 lej* kapott. Alacsonyabb, mint az eredeti tőkefelhalmozás idején fizetett összeg az annyira elítélt és megbírált gyermekmunkáért. Aki nem hiszi, utána számolhat Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című műve vagy más gazdaságtörténeti könyvek alapján.

Közben el ne feledjük, majdnem egy hónap alatt a tanulók egy pár cipőt elhasználtak. Ennek bolti ára 400-500 lej, a tornacipőé pedig 250 lej. A ruháról és az élelemről nem is szólva.

Ezen adatok nélkül semmit sem (vagy nagyon keveset érthetünk meg!) tudhatunk nyomorult világunkról. Nekem többet mond, mint egy közgazdasági értekezés. (Ide sorolom a reformközgazdászokat is. Furcsa, de őket sem kímélhetem.)

II. 24.

Meghalt és eltemették Márai Sándort.²³ Az irodalompolitika őt is elzárta (még pontosabban zárta) az olvasók elől.

Öngyilkos lett. Főbelőtte magát. Ezt nem értem. Miért folyamadt pontosan ehhez az eszközhöz? Mint egy hajdani katonatiszt.

Az öngyilkosságot értem. Minden becsületes, önmagát értékelő ember, ha megérti és tudatosul [benne], hogy nincs tovább, mást nem tehet, öngyilkos lesz. De nem ilyen katonásan. Újra kellene olvasni. A háború előtt és alatt írt művei hozzáférhetetlenek.

II. 25.

Ismét eszembe jutott, hogy Bogdán Lacinak a könyvtárában megtalálhatók a Márai-művek, de ezeket nem adja kölcsön.²⁴

Ilyenek vagyunk mi. Az uralkodó hatalmat tudjuk szolgálni, de egymást segíteni nem.

Egyébként is Bogdánt mindenütt ajnározzák, ír, kiadják, méltatják, sürgölődik-forgolódik, mintha különösebb körülötte nem történe.

Most már nem tartozunk egy társadalmi csoporthoz. A fenn és a lenn messze van egymástól.

II. 26.

Egyáltalán – jó magyarsággal – nem stimmelnek az '56 után kivégzettekről nyilvánosságra kerülő adatok.

Most már 10 ezer elítéltről és 300 kivégzetről beszélnek. Berecz a könyvében még 70 halálos ítéletről beszélt.²⁵

Természetesen ezek közül hiányoznak a helyszínen vagy tárgyalások nélkül agyonlöttek és a Szibériába hurcoltak.²⁶

²³ Márai február 22-én lett öngyilkos San Diegóban.

²⁴ Bogdának a régi sorozatból két-három kötet volt meg akkoriban. Fábíán Ernő többekkel állt rendszeres könyv- és folyóirat-cserekapcsolatban, hiszen a közkönyvtárakba újabb magyarországi munkák nem kerültek be, a két világháború közti anyag pedig nem volt hozzáférhető. Bogdánal és Veress Dániellel könyvügyekben többször összeveszett Fábíán, ugyanis nem időben adott vissza, vagy késve sem talált meg bizonyos munkákat.

²⁵ Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956*. Első kiadása 1969-ben, a második, bővített és javított kiadás 1981-ben, a harmadik, bővített kiadás 1986-ban jelent meg; mindegyiket a budapesti Kossuth Könyvkiadó gondozta. A könyv megjelent csehül, lengyelül, olaszul és oroszul, továbbá (magyarországi kiadásban) angolul is.

²⁶ Tudomásunk szerint 1956-ban a szovjetek csak Kárpátaljára deportáltak magyar állampolgárokat, s ezeket utóbb mind visszazállították Magyarországra.

A magyar történelem legvéresebb megtorlása. Kádár János felelősségét semmivel sem lehet mentegetni.

II. 27.

Itt volt egy szegedi fiatalember. Még egy újságot vagy könyvet sem hozott. Minek azt? Ezeknek a marha erdélyi értelmiségieknek.

Nekik még a Jászi-tanulmányom is megszokott, mert nagyon sokan írtak róla.²⁷ Ők kértek erre. Most már – mármint, Jásziról írott írásokból – sok van. Csakhogy az én Jászi-írásom nem napi politikai célokra íródott, és nem azzal a retorikával készült (pl. dunai patriotizmus²⁸), mint az ottaniak.

Ezeknek sem hiszek. Megcsalnak, félrevezetnek, úgy kezelnek, mint az itteni urak. Érdekes **idióták** vagyunk. Nekik különlegességek (ahogy a beteget a klinikán demonstrálják a hallgatónak), ezeknek hasznavehetetlenek, likvidálásra érdemesültek.

Magunkat pedig nem tudjuk tartani.

Minden más magyarázat hazudozás.

Nekünk Ézsaiást igazán nem kell citálni. „Kialtó torokkal, mint a trombita, emeld fel a te szót, és mondd meg az én népemnek az ő vétkeit.”²⁹

Tudjuk, próféták nélkül is.

II. 28.

Most már *csak* a véletlenben és a csodás fordulatokban bízhatunk. S önmagunk erejében, ami még megmaradt. De meddig lesznek tartalékaink?

Mindenképpen erőt kell gyűjteni az erkölcsi és szellemi megújulásunkhoz.

III. 1.

Nem tudom, hogy valaki miért erőlteti az olyan műfajt, amiben ereje fogyatékos? Ezen mindenkinek, aki tollat forgat, gondolkodnia kellene.

Most olvasom Bálint Tibor *Nyargaló ihlet* című, ún. (a szerző szerinti) vallomások és karcolatok nem tudom miéjt?³⁰ Ihlet és szellem nem található benne, de annál több nyargalás, mint egy lovardában. Bálint Tibor teheti. Megírta a *Zokogó majom* [című] regényét. Remekmű. Olyanról írt, amit jól ismert. (A színpadi változata sokkal gyengébb. De ez érthető. Epika és dráma.) Éppen ezért ezekre a vallomásokra és karcolatokra jobban kellene ügyelni. Irodalmunkban a mérce (amihez méretkeznünk kell nagyon igényes. Kosztolányi, Márai. Erdélyben az öreg Molter Károly.

Hirtelen arra gondolok, hogy ilyen fércelésekkel a kiadóból milyen lendülettel rúgnák ki szerénységemet.

²⁷ Fábíán Ernő: A racionalizmus viszontagságai. Nemzet, nemzetiség, demokrácia Jászi Oszkár gondolkodásában. Forrás, 1989. 9. szám, 37–57. p. Lásd még: Fábíán Ernő: Az értelem keresése. Századvég, Budapest 1994 (Pro Minoritate könyvek), 173–206. p.

²⁸ A téma feldolgozása: Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető, Budapest, 1985.

²⁹ Eredetileg: Ézsaiás próféta könyve 58, 1.: „Kialts teljes torokkal, ne kíméld; mint trombita emeld fel hangodat, és hirdesd népemnek bűneiket, és Jákób házának vétkeit.” (Károli Gáspár fordítása.) Fábíán valószínűleg Tamási Árontól vette át az idézetet, szó szerint a *Hazai tükör* c. regény *A nép vágyát ifjú szívek dobogtatják* című, negyedik fejezetéből.

³⁰ Bálint Tibor: *Nyargaló ihlet. Vallomások, karcolatok*. Kriterion, București, 1988. *Zokogó majom* című regényéből Bálint Tibor *Sánta angyalok utcája* címmel írt színdarabot, melyet a kolozsvári magyar színház mutatott be (1972).

III. 2.

Végiggondoltam, és Isten a tanúm, hogy nem vagyok antiszemita. De éppen most (a napokban) győződtem meg róla, hogy milyen kár, hogy nem zsidónak születtem, vagy legalább a feleségem nem zsidó. Mert ha valamilyen ehhez hasonló nexusom lenne a zsidókkal, másképpen állna a szénám, a könyveim és írásaim magyarországi kiadásának ún. „bonyolult” és „összetett” problémáiban.

Nekik a nem zsidótól – innen úgy látszik – még Jászi-írás sem kell. Ez külön feudum. Legalább tudnám, hogy a belépéshez milyen vámot kell fizetni. Amit írok, nem csak Jászira vonatkozik.

De a másik oldal, a *népi* sem jobb. Ők kiemelnek *egy-két szentet*, megdicsőítik: íme a nagy példakép, a többi hadd pusztuljon, elmondanak értük, ha jól viselik magukat, egy-két profán imát valahol.

III. 3.

Végre Illyés Gyula is megszólalt Flóra asszonyról. *Szépen és égbeemelően*. (Kortárs, 1988/8. sz.)³¹

Kényes kérdés, József Attiláért. Illyés nem is említi.³² De én értem Flóra asszonyt. Ily okos és művelt nő, dúsitott szépségével idejekorán látta Attila betegségét, és az egészséget választotta. Ezért megszólalni nem lehet. Az ember természetes ösztöne nem tehet másképpen.

Arról meg nincs értelme vitatkozni, hogy József Attila volt a költészetben a zseni, Illyés a tehetség. Az *Egy mondat a zsarnokságról* azért egyedülálló a világköltészetben. És Illyés Gyula politikai állásfoglalása és orientációja – ravasz forgolódásai ellenére is – helyénvalók voltak. József Attilának elmékedései (Marx, Freud, szocializmus stb.) felbosszantanak, és annyira erőltetettek, hogy zsenialitását (zseniális észrevételeit is) elmosásák. S mit keresett a kommunista pártban vagy körülötte? Kitétték. A pártnak nem volt szüksége a zseniális költőre, és József Attilának sem a pártra. Mesterkéltn találkozás volt.

III. 4.

A volt Steaua-játékos, Belodedics,³³ Belgrádba távozott, mert mint szerb származású, szerb csapatban akar futballozni. Becsületes ember.

Ezt a szerbek meg tudják csinálni. A magyarok ilyenre képtelenek, gyávák, megalkuvók, ijedősek. Ilyenre nem vállalkoznak. Inkább kikeresztelkednek. Lásd a Szabóból lett Sabaut a Dinamónál.³⁴ A névsor nagyon hosszú lenne.

Ez is mutatja, azért említem, hogy erkölcsileg és emberileg milyen mélyre süllyedtünk.

III. 5.

Sztalin halálának évfordulóján pozitívan emlékeztek a „nagy hazafira”, aki kozmopolitizmusellenes volt. Majdnem antiszemita. Azért illet állítani, hogy Lenin nagy forradal-

³¹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1961–1963*. Kortárs, 1988, 8. szám, 14–32. p.

³² Név nélkül, de említi: „Az egyetlen nő, akinek keresztnevét nem írhatom versbe. Korosztályom legnevesebb költője tette rá a kezét.” Uo. 26. p.

³³ Miodrag Belodedić, 1989. januárjától voltak hírek a disszidálásáról, majd februárban megerősítették, hogy a belgrádi Cervena Zvezda igazolta le.

³⁴ Az aranyosgyéresi születésű Ioan Ovidiu Sabău (1968) a marosvásárhelyi ASA, majd 1988–1990 között a bukarsti Dinamo játékosa volt.

már volt, de körülvették a zsidók (Kamenyev, Zinovjev stb) [...] Vagy a *Zsivago* hazafiatlan mű, valószínű azért, mert Paszternak zsidó volt. A mostani vezetők között is kevés az igaz orosz.

E hazugságokat azért jegyzem le, hogy a Mindenható mentsen meg mindenkit egy olyan fordulattól, melyben a totalitarizmus leütött testén a nacionalisták kezdenek a maguk kizárólagosságával építkezni. Ezért vitatható Vladimir Maximov egyébként okos fejtegetése, hogy a mostani orosz nacionalizmus antitotalitarizmus, és mindenik elnyomott nép felszabadításáért küzd.

A románok is hajlamosak a Ceaușescu-rendszer ellen az összes régi nacionalistákat előszedni, azokat, akik másképpen képzelődtek a *román nagyságról*. De magyarelleneseek, antiszemiták, idegengyűlölők voltak. Gondolok a nagy Mircea Eliade publicisztikájára, amikor még nem a vallások történetén elmélkedett, Noica könyveire, Lucian Blaga irracionális műsára. Ezekről tartózkodni kell. Még potenciális szövetségesnek sem fogadhatók el. Hatalomra kerülnek és leráznak magukról a likvidálандók közé.

III. 6.

Az előbbi témával mutat hasonlóságot, hogy a Moscow News (No. 9.) Anatolij Jakovlev cikkében (*Return from non-existence*)³⁵ elfelejtett orosz filozófusok megismerését és kiadását sürgeti. A szerzőnek igaza van, hogy, az egyik mondatát szó szerint idézve: „Philosophy is universal, all-human and the meaning of Russian philosophical thought is measured by its contribution to world culture.”³⁶ Ez vonatkozik különösen Bergyajevre, Szolovjovra és Csaadajevre.³⁷ (Műveiket ki is fogják adni.) Ez mind rendben volna. Csak azt nem szabad elfelejteni, hogy – Csaadajevet kivéve – a racionális nyugati kultúra ellen voltak. A maguk módján a sztálinizmus előkészítői között is számontarthatók.

III. 8.

Meghalt Márai Sándor. Századunk egyik legjelentősebb magyar írója. Milyen furcsa, hogy azokat a könyveit ismerem jobban, melyeket az emigrációban írt. Valamikor fiatal (majdnem kölyök-)koromban olvastam a háború előttieket. Nagyon régen készülök, hogy újraolvasom mindenik regényét. De nem tudom őket megszerezni. Egyedül Bogdán Lacinak van meg az összes.³⁸ De nekem nem adja kölcsön az utóbbi évek hivatalossá előléptett tollnoka. Mindenütt megjelennek írásai. A sterilitás a totális rendszerre nem veszélyes.

A jellemmel is bajok vannak. Az összes magyar folyóiratokat és újságokat – úgy tudom – megszerzi, de nekem ezeket sem kölcsönzi. Biztos[an] fél tőlem. Pedig jobban tenné, ha saját lelkiismeretét féltené.

³⁵ Visszatérés a nemlétből.

³⁶ A filozófia univerzális, összemeri, és az orosz filozófiai gondolkodás értelmét a világ kultúrájához adott hozzájárulásával mérvük.

³⁷ Pjotr Csaadajev az 1836-ban megjelent *Filozófiai levelek* c. munkájában kifejti, hogy Oroszország kívülrekedt a világtörténelmen, mert se nyugathoz, se kelethez nem tartozik. „Mintegy időn kívül állunk, bennünket nem érintett az emberi nem általános nevelődése.” Vlagyimir Szolovjov (1853–1900) orosz filozófus, teológus az ortodoxia és a katolicizmus viszonyát vizsgálta, Nyikolaj Bergyajev (1878–1948) orosz filozófus a kultúráközpontú, racionális, heterogén gondolkodást szembeállítja az orosz mentalitásra jellemző közvetlen, homogén létszemlélettel.

³⁸ Lásd az 1989. II. 25-i naplóbejegyzés lábjegyzetét.

A Kanadában most megjelent könyvét bizonyos, hogy soha [sem] fogjuk elolvasni.³⁹ Az emigráció csak beszél és beszél, semmit sem tesz, akárcsak a magyarországiak, hogy a fontos könyvek hozzánk eljussanak.

Ez a kisebbségi sors. Legalábbis az én sorsomra (milyen nehéz szó!), azt hiszem, a legjellemzőbb.

III. 9.

Nem jelentéktelen esemény, hogy Szlovéniában az egyik ifjúsági lapban olyan térkép és cikk jelent meg, mely Horvátországot, Szlovéniát, Boszniát és Hercegovinát különálló államként ábrázolja Zágráb fővárossal.

Szerintem az egyetlen megoldás. Nincs értelme a szerbekkel újramezteni a harcot. Ezek az országok együtt olyan államot alkothatnak, mely Magyarország és Ausztria felé közeledve rendet hozhatna a térség válságos helyzetébe. Nem egyesülésre gondolok, hanem politikai és gazdasági szövetségre. A kisantant-komplexusuk is megszűnne.

Mert a magyar reformokat is leginkább a kisantant-beavatkozás fenyegeti. Moszkvának – sajnos – a Ceaușescu rendszere még mindig kedvesebb, mint a radikális reformok.

III. 11.

Bukarestben megtörtént az *öreg apparatcsikok* lázadása. S. Brucan (sz. 1916), Birlădeanu (sz. 1911), Gh. Apostol (1913), Pîrvulescu (1905), C. Mănescu (1916), Grigore Răceanu (sz. é. ismeretlen) levelet intéztek N. Ceaușecuhoz, melyben bírálják politikáját. Azok a személyek, akik Ceaușescut és a familiát uralomra segítették, vagy eltűrték hatalma (monolitikus) kiépítését. Mikor funkcióban voltak, akkor mélyen hallgattak. Legalább 20 év kellett, hogy felébredjenek. A legfiatalabbak is idősebbek anyámnál. Nem is tartom az egész cirkuszt jelentősnek.⁴⁰

Rólunk, a kisebbségekről a levélben csak annyit említenek, hogy a magyarok, zsidók, németek tömeges kivándorlása azt mutatja, hogy az erőszakos asszimilációs politikát nem szerencsés alkalmazni. Ennyi. Ezért legyünk boldogok? De ezen nem szabad csodálkozni. Ők segítették (vagy: ők is) a Vezért a nemzeti politika távlati kidolgozásában. Miért gondolkodnának másképpen?

Az öregek lázadásának inkább morális jelentősége van. Adalékokat szolgáltat a külföldnek a Ceaușescu-rendszerről. Semmi más. Ezek az elvtársak politikailag, de morálisan is kiégett emberek.

III. 12.

Ma közölte a rádió, de a lapokban is közzétették, hogy Grigore Răceanu fia, Mircea Răceanu, aki a Külügyminisztériumban az észak-amerikai osztályt vezette, 1974 óta kémke-

³⁹ Fábán itt Márai Sándor Kanadában megjelent munkájára utalhatott.

⁴⁰ A BBC világhírszolgálatá nyomán a „hatok leveléről”: „A párt vezetőjét és a Román Népköztársaság államfőjét a szocializmus lejáratásával és az ország gazdaságának tönkretételével vádolják. Az aláírók megállapítják, hogy a helsinki záródokumentum előírásainak megszegése miatt Románia teljesen elszigetelődött a nemzetközi közösségtől. Követelik az alkotmányos garanciák helyreállítását és felszólítják Ceaușescu elnököt a falurombolási program feladására. »A németek, a magyarok és zsidók tömeges emigrálásának már a pusztta ténye is tanúsítja, hogy a kényszerasszimilálás politikáját fel kell adni« – hangoztatják a levélírók.” MTI 1989. március 9. <http://1989.mti.hu/Pages/News.aspx?date=0407&ni=128732&li=5&rt=1&ty=1>

dett, „inaltă trădare”⁴¹ (amiért halálbüntetést szabhatnak ki) követett el, és bíróság elé állítják.⁴² Ugyancsak bíróság elé állítanak három újságíró és egy nyomdász, mert a Románia Liberă újságba Ceaușescu-ellenes cikket akartak becsempészni. (Az akciót idejekorán észrevették.)

Koncepciók perek kezdődnek. Ceaușescu a legrosszabb megoldást választotta, a terror fokozásához folyamodik. Ez a kisebbségeket is nyakon fogja vágni. Várható.

Az elgondolás primitív. Miért Răceanu fián keresztül akarnak ütni az öreg elvtársakra? Ha a párt és az állam olyan egységes és erős, lépjen fel az ellenzék ellen nyíltan.

III. 14.

A kínaiak is megérik a pénzüket. A tibeti tüntetéseket a függetlenségért vérbefojtották, statáriumot vezettek be. Rendőrség és a hadsereg tartja fenn a rendet.⁴³

A szocializmus mindenütt leleplezi önmagát. A nemzetiségi kérdésben egyébre nem futja a terroron, elnyomáson, rendőrségen, hadseregen, bebörtönzésen, kínzásokon, üldözésen kívül.

III. 15.

Budapesten az első szabad márc. 15-i ünnepek rendben folytak. A külön ünnepek nem okoztak felfordulást. Ma éjfélkor ezt írhatom ide.

III. 16.

Egy nap távlatából – a hírforrások (igaz, csak egy van: a *rádió*) – arról tudósítanak, hogy márc. 15-én Budapesten és a vidéki városokban is (az egész országban) éppen a többszínűségükkel és a külön ünnepekkel fejezték ki a nemzeti egységet és a közmegegyezést az ország demokratizálására. 1848 és 1956 hagyományainak jegyében.

Innen távolról erre a megegyezésre jutottam.

III. 17.

Illyés Gyula *Naplójegyzeteiben* (1968) azt írja, hogy nincs napló, amelynek írója, még a legtitkolandóbb is, ne valami rongyrazást művelne, hisz azt veti papírra, ami érdekes az ő számára.

Ami „érdekes az ő számára”? Ez olyan természetes, mint a napfelkelte vagy a hold az égen. Másként nem írna naplót. Rongyrazás akkor lesz belőle, ha írója minduntalan önmagával vagy családjával foglalkozik. A személyes vélemény lejegyzése nem rongyrazás.

A naplójegyzetekben a depresszió való állandó elmélkedés éppen olyan zavaró, mint Németh Lászlónál a hipertónia. Az erre való állandó hivatkozás.

⁴¹ hazaárulást

⁴² 1989. március 14-én közölte a román sajtó, hogy Mircea Răceanu a Külügyminisztérium Egyesült Államok osztályának vezetőjét letartóztatták, majd nyáron a hadbírók kíméletes és hazaárulás vádjával halálra ítélték. Azonban Bush amerikai elnök üzenete nyomán az ítéletet húsz év börtönbüntetésre változtatták. A diplomatát még január 31-én vehették őrizetbe. Mircea Bernáth Andor és Papp Ilona illegalista pártharcosok fiaként a börtönben születtek. Bernáth a második világháború alatt lágerben halt meg. Özvegye feleségül ment Grigorie Răceanuhoz, és együtt nevelték fel Papp első házasságából származó gyerekeit.

⁴³ Március 5-én Lhászában halálos áldozatokat követelő tüntetés volt a kínai megszállás ellen, majd 7-én rendkívüli állapotot vezettek be Tibetben.

Illyés mindenik politikai rendszerváltozást átélte (Horthy, Rákosi, 1956, Kádár). Mások beleszakadtak vagy elpusztultak. Ezért nem keletkezhetett nekik *depression nerueuse*.⁴⁴ Hogyan csinálta? S ez nem lenne magyarázás. Tanulnánk belőle.

Még van egy megjegyzésem. Ilka leányuk – nem tudom elhallgatni – oxfordi⁴⁵ angol barátaival sétál. A parasztokkal már nem nagyon barátkozik. Egyszer, igaz, menyecskeruhába öltöztetik. S mi történt? „Soha nem volt még olyan helyén az az arc a ferde szemével” stb., stb. Összeesem a meghatottságtól. Ezt nem valamilyen szélsőséges baloldaliságért írom le (teszek szemrehányást), hanem azért, mert az olyan derék irónál és embernél is, mint Illyés, tapasztalnom kell a *felfelé kapaszkodást*.⁴⁶ Az utód már oxfordias, párizsias lesz. Neki – nemcsak Ilkának – ünnep, rítus a nép közé keveredés, csak akkor kerül a szemük a helyére. Borzasztó!⁴⁷

Amit Máraíról ír (naplóiról), hogy csaknem önarcképet rajzol, Illyésre is vonatkozik. A vádaskodással saját naplójegyzeteit is jellemzi.

Illyés naplójegyzetei engem inkább elidegenítenek, mint vonzanak. S nem a rongyrazásért. Sokat locsog. Némelykor közhelyesen és modoros stílusban.⁴⁸

III. 19.

A román körök (a belső körök), akik [sic!] a nemzetiségek (természetesen elsődlegesen a magyarok teljes megsemmisítésével foglalkoznak,) a *purificare* kifejezést használják céljaik és eszközeik megnevezésére. A *purificare* jelentése: megtisztít, megtisztul. Valamitől! Jelen: a nemzetiségektől. A *purificare* a fasiszták által használt *likvidálás* megfelelője. Endlösung.

Az már régen tudott (kb. másfél évtizede), hogy mindenik erdélyi városban, községben külön, főleg belügyesekből álló *titkos bizottság* foglalkozik a *purificare* végrehajtásával, taktikájának kidolgozásával. A titkos, de felülről támogatott szervezet a párt felett áll, természetesen felső irányítással.

Az is közismert, hogy a *purificare* feladatai közé tartozik a magyarság fizikai, lelki és szellemi összeroppantása. Ezt főleg olyan egyének ellen alkalmazzák, akiket a belső ellenállásban jelentősnek tartanak.

A *purificarét* csak a fasizmusoz és Pol Pot rendszerének módszereihez lehet hasonlítani.

Mindez Európában történik. Egészen pontosan: Európa asszisztálásával. Mert az ilyen *purificare* nem belügy. *Népiirtás!*

A purifikáláshoz tartozik, hogy a magyar vagy más nemzetiségű sportolók csak átkereszteléssel, román nevek felvételével sportolhatnak.

III. 21.

Mircea Dinescu nyilatkozott a Liberationnak, és levelet írt annak a lóköző D. R. Popescunak.⁴⁹ Bírálata helyes. Csak ezen illusztris férfiak ezen megnyilatkozásaiából kimaradnak,

⁴⁴ búskomorság

⁴⁵ Az Illyés-napló szerint cambridge-i.

⁴⁶ Illyés az anyját, nagynénit látja viszont a beöltözött lányban.

⁴⁷ [Ilka mint menyasszony] I. m. 10. p.

⁴⁸ Utólagos bejegyzés más tollal.

⁴⁹ Dumitru Radu Popescu a román írószövetség elnöke volt 1981–1990 között. Dinescu több levelet intézett hozzá 1985. december 11-én és 1989. március 21-én, illetve június 22-én. Ezekben saját maga és íróársai politikai megfigyelése és a politikai viszonyok ellen tiltakozott. Ezt követően került a családjával együtt házi őrizetbe. Mircea

vagy a lényeges problémákat nem érintik a kisebbségek vonatkozásában. [Sic!] Miért nem írják le, hogy a rendszer népirtást végez? Miért nem mernek saját nemzeti lekiismeretükkel szembesülni? Erre talán csak a freudi mélylélektannal lehet (ha lehet?) magyarázatot találni. Mert *erkölcsileg nincs magyarázat*.

III. 26.

Húsvét. Ady sorára emlékszem: „*Húsvétalan a magyarság*”.⁵⁰ Nem tudok szabadulni ettől a gondolattól. Egyik év a másikra, mert mindenik nagy és szent ünnep, emlékeztető az idő múlására is. A szenvedésen és lassú összeroppantáson kívül semmit sem tapasztalni.

Eretnek gondolat, de le kell írni: miért zárattunk ki a feltámadásból?

Egyáltalán nem vigasztalnak a hangzatos nyilatkozatok.

III. 27.

Koszovóban polgárháború van. Az eltelt három nap hírei ezt bizonyítják.⁵¹ Tankok, katonák, lövöldözés, [...] letartóztatások. Így lehet folytatni az események felsorolását. Mindezt a nagyszerb nacionalizmus folytatja az albán kisebbség ellen. Az események lényegét így lehet (és kell!) összefoglalni: a szerbek háborút viselnek a jugoszláviai albán kisebbség ellen. Mindenféle más okoskodás félrevezető, és állásfoglalás a népirtó politika mellett.

Mit tesz Európa? És a nagyhatalmak? Végig fogják nézni a szerb nacionalisták mérsárlását, azért, hogy egy mesterségesen egybetákoltt állam fennmaradjon. Ha egy állam életképtelen, vagy problémáit nem tudja megoldani, létezését nem kell erőszakolni. Ez történetfilozófiailag, de erkölcsileg is fontosabb, mint az olyan ósdi elvek alkalmazása, mint a szuverenitás vagy a belügyekbe való be nem avatkozás.

Mit szólnak a többi nemzetiségek (főleg a horvátok, szlovének)? Eddig tiltakoztak, erőteljesen és eredménytelenül. Ez kevés és tarthatatlan. Ha a szerbek a háborúban győznek az albánok felett, akkor majd ők, a horvátok és szlovének fognak következni. Visszatér a nagyszerb nacionalizmus és diktatúra.

A délvidéki magyarok is olyan gyávák, mint az erdélyiek vagy a felvidékiek. Pedig az ő bőrüket is lenyúzza a szerb nacionalizmus. Őket is purifikálni fogják, mint Romániában a magyarokat.

III. 28.

A tegnap öntözni voltam. Végig józanul, mert italtól tartózkodnom kell. S ezért végigkényszerültem hallgatni az italozásban jeleskedők monológjait és párbeszédeit. Bosszantó és tehetetlenségről árulkodó zagyva szóáradatok. Azoké különösen az, akik valamiért önmagukat is mentetgetik. A vegyes házasságúak kibírhatatlanok. A gerinctelen hintázásukért. Mert nem egyenlő felek, hanem a többségihez tartozó házastárs alárendeltjeként jeleskednek és vállalnak szerepeket. Visszahúzódnak, kitérnek a problémák elől, jópofáskodnak,

Dinescu: *Szentségekből bukásra*. Ford. Váli Éva, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2005. 5–10. p., 26–32. p., a *Liberation*nak adott interjú 16–25. p., (Eredetileg a *Liberation*, 1989. március 17-i számában jelent meg.

⁵⁰ *A fajok cirkuszában* (1910) című versből.

⁵¹ A belgrádi vezetés által 1988. november 17-én lemondott koszovói vezetők mellett Koszovóban egy héten át tüntetések voltak. Februárban ezek újrakezdődtek, ezért február 27-én rendkívüli állapotot vezettek be a tartományban. Egy hónappal később, március 28-án módosították a szerb alkotmányt, és a legfontosabb jogköröket a tartomány szintjéről a köztársasági szintre helyezték át.

⁵² Kibetűzhetetlen szó.

kerülük az egyenes beszédet, mintha egy láthatatlan szem valahonnan figyelné őket, és két fül hallgatná szavaikat. *Megfelezett emberek*. Mert a családban is rabszolgák, a többség kiszolgálóiként „férfiaskodnak”.

IV. 2.

Állítólag, amire én nem emlékezhetem, a háború alatt a németek által megszállva tartott területeken a vasúti kocsik mindenikére felírták: „Pst! Feind hört mit”,⁵³

Most kies tájakról készített képek díszítik a fűtetlen vasúti kocsikat, és mégis az utasok attól félnek, hogy az ellenség hallgatja beszélgetésüket. Pedig a háború messze van tőlünk, Afganisztánban (megszűnőfélben) és Nicaraguában. Akkor mi lehet az oka, hogy a „Feind hört mit”? Az állam háborút folytat a saját polgárai ellen. Ez a polgárháború új, eddig (a sztálinizmusig) ismeretlen formája.

IV. 3.

A V. Havel-üggyel (ismét letartóztatták) nyakig vagyok. Az egész Európa mozgolódik, tiltakozik.⁵⁴ Másutt ezeket betilthatnak [sic!], verhetnek-üthetnek, megfoszthatnak mindenküdtől, egészségüktől, fizikai létüktől, és a nagy Európa szó nélkül elviseli.

IV. 5.

A román értelmiségiek ellenállása (elszigetelt és magányos ellenállása), gondolok Mircea Dinescu nyilatkozatára a Liberationnak, Dan Deşliu⁵⁵ (akinek „művéből” annak idején *Lazăr de la Rusca* érettségizettek) levele D. R. Popescuhoz nem elég átgondoltak, bírálni bírálunk, de hiányzik a program és az elméleti megalapozás körvonala. Így nem nehéz beléjük fojtani a szót. És senki nincs a hátuk mögött. A nép nem hallgat [rájuk], s ha parancsolják, éljenez és tapsol.

IV. 6.

Lebontották a kovásznai főtér (most már egykori főtér, mert a régi Kovászna már nincs!) utolsó régi épületét is (a Becsek Gyula-féle házat, 1895-ben épült).⁵⁶ Még a néptanács épülete áll (a század elején épült), de lejjebb, és a régi főtér képébe nem illeszkedett. Meddig? Ki tudja.

Helyükre felépítik a gyufásskatulyákat (tömbházak). Itt, nálunk is, a külvilág is olyan egyhangú lesz, mint az emberi lelkek. Ezt szoktuk fejlődésnek, haladásnak nevezni.

⁵³ Pst! Az ellenség hallgatózik.

⁵⁴ Václav Havel (Prága 1936) cseh író, ellenzéki vezető, aki 1970 óta csak a nyugati államokban és otthoni szamizdatokban publikálhatott, majd a Charta '77 polgárjogi mozgalom szóvivője volt, 1989 januárjában letartóztatták, és májusig börtönben tartották (azelőtt 1979-től 1983-ig volt börtönben). Novemberben a „bársonyos forradalmat” irányító Polgári Fórum egyik vezetője, majd Csehszlovákia, 1993-tól pedig a Cseh Köztársaság elnöke lett.

⁵⁵ Dan Deşliu költő levélben fordult Ceauşescuhoz (1989. március 10.), amelyről március 24-én számolt be a Liberation című francia napilap. A költő levelében egyetlen nagy koncentrációs tábornak nevezte Romániát. Később éhségstrájkja miatt állítólag bevitték a 9. számú bukaresti elmeklinikára.

⁵⁶ Tömbház épült a helyére.

IV. 7.

Eltemették Bécsben az utolsó magyar királynét is.⁵⁷ Zita temetésén százezrek vettek részt. Vele egy régi világ tűnt el. Temetése is erre emlékeztetett. A százezres tömeget talán a nosztalgia vonzotta az utolsó tiszteletadásra. Most kezdjük érteni, de érezni is, amire az egykori kortársak nem tudtak koncentrálni.

IV. 9.

Miért hallgat és miért nem nyilatkozik Gorbacsov a magyar kérdéstről? Innen érthetetlen. A Kremlből talán nem. Ezt nem tudjuk. De előbb vagy utóbb ki kell szöktetni a nyulat a bokorból.

A sajtóértekezleteken a feltett kérdésekre adott szövevényes válaszok nemcsak üres handabandák, hanem sértően képmutatók is. Mert nem két ország ügyéről van szó, hanem egy olyan kérdéstről (kisebbségi kérdés), melyet kikerülni nem lehet, és a kelet-közép-európai térség egyensúlyát is alapvetően érinti.

Szerencsére (a kárörvendezéstől sem szabad riadozni) nekik is (az oroszoknak) sokasodnak a bajaik. Most Grúziában lázadoznak. A karhatalmi alakulatokat és a katonaságot kellett mozgósítani. Mindkét részről halottak, sebesültek.

Vajon saját sebeit nyalogatja, s azért hallgat Gorbacsov? Jobb a szomszédban a biztonságos endlösung, mint a kisebbségi kérdésben a peresztrojka? Erre gondolok. De ez a szemlélet és hallgatás nem menti meg a birodalmat a széthullástól. Radikálisan újja kell gondolni és rendezni a nemzetiségi kérdést, ha a szovjet politika egybe akarja tartani a gazdaságiilag és társadalmilag is roskadozó birodalom népeit. Egyetlen racionális megoldást látok: az önrendelkezés alkalmazásával államszövetséget alkotni. Más út nincs. Egyedül ez járható.

IV. 11.

Óriási szerencsétlenség Lupényban. A hírközlés mindenről hallgat. Megyénkből több fiatal katona életét vesztette.

Minderről azért érdemes feljegyzést készíteni, mert a szerencsétlenség a maga tragikumában kifejezi az állam társadalmi és nemzetiségi politikáját.

A fiatal katonákat, elsősorban és mindenekelőtt a *magyarokat* pár napos idomítás után a bányákba viszik dolgozni, a legnehezebb, balesetveszélyes helyekre. Így sok fiatal veszíti el életét vagy szenved nagyon súlyos testi sérülést. Ez is a *purifikálási* (Endlösung-)politika része. Minden eszközzel, módszerrel irtani a kisebbségeket.

És társadalmilag is hasznos. Mert a legnehezebb és máshol legköltségesebb munkahelyeken kényszermunkával lehet a feladatokat elvégeztetni. Még azt sem mondhatják az „illetéktelen” idegenek, hogy az országban kényszermunkát végeznek az elítéltek, mint egykor a Gulágon. Ami igaz, az igaz, elítéltetés nélkül is lehet kényszermunkát végeztetni katonákkal, időleges behívásokkal (kényszermunka) és rabokkal.

Például a rabok együtt dolgoznak a fiatal katonákkal (magyarul a kiskatonákkal), és zsarolják őket. Amit a tisztok – lévén szó magyarokról – elnéznek.

⁵⁷ Zita Mária Adelgunda Mikaéla Bourbon-pármiai hercegnő 1989. március 14-én, 97 évesen hunyt el egy svájci kórházban. 1911-ben házasodott össze Károly főherceggel, aki Ferenc Ferdinánd halála után trónörökös, majd Ferenc József halála után 1916 novemberében IV. Károly néven magyar király (és osztrák császár: I. Károly) lett. 1918-ban a trónfosztás után Zita férjével emigrációba ment és Károly halála után (1922) felnevelte nyolc gyerekeit. 1982-től hazajárt Ausztriába. A temetésre 1989. április 1-jén Bécsben került sor, Habsburg-hagyományok szerint. A temetést a magyar televízió is közvetítette.

IV. 12.

A gyógyszerhiány nem csökken. Alapvető gyógyszerek hiányoznak. A cukorbeteg nem kapnak inzulint, a szívbetegek szívszereket stb. Minek tovább sorolni? Ennyi is elég a mostani, nem új és nem is befejezett állapotok jellemzésére.

Ilyen a „maga nemében eredeti” és egyedülálló ([azaz] „în felul său unic”) szocializmus a kommunizmus felé való haladtában.

Vagy egy másik kordokumentum. Mindenik orvosnak kiadják, hogy egy évharmadban vagy hónapban mennyi betegszabadságot adhat, függetlenül a rászorultak számától.

Az összehasonlításnál csak a Pol Pot-rendszer jöhet számításba. Most már magam előtt sem hiszem, hogy Európában élek a XX. század végén. Már csak azért sem, mert ha Európa ilyen türelmes és éveken (majdnem két évtizeden) keresztül ennyire és ilyen mértékben vak volt, szégyen európainak lenni.

IV. 14.

Az illyefalvi papot (Kató Béla) megbüntették, megvonták az állami segélyét és pénzbírságot róttak ki [rá], mert – úgymond – bővítette az egyházi tevékenységet.⁵⁸ A régi csúrt egyik felét átalakította (amit semmire sem használtak) olyan helyiséggé, melyben különböző vallásos összejöveteleket tudnak tartani.

A büntetés a törvények szerint is jogtalan. Nem új épület, és a külső forma nem változott. A történetek két dologért érdemelnek említést. Az állam minden alkalmat és eszközt felhasznál a kisebbségi egyházak ellen. Sokkal kiábrándítóbb az egyházi hatóságok (esperesség, püspökség) viselkedése. A papot egyáltalán nem védik, s ezzel kiszolgáltatják azoknak, akik az egyház széttörésére készülnek.

IV. 15.

Úgy látszik, a lengyel Szolidaritás *kiegyezett*. Van már egy kiegyezés. De ez amolyan félmegoldás. Megegyeztek a kétkamarás rendszerben, és a Szolidaritás hivatalos elismerésében. A képviselőházban a mandátumok 65%-a a kommunistáké lesz. A felsőházat szabadon fogják választani, de különösebb szerepe nem lesz.⁵⁹

Ez kétségtelen eredmény. De nem elég. Magyarországon már ilyen megegyezés sem tud létrejönni. Moszkvának, valószínű, tetszik a lengyel „megoldás”.

IV. 16.

A nyugati nézőpont sem helyénvaló. Legalábbis azoké, akik nem akarják átlépni azt a véleményt, hogy a gorbacsovi politika nem más, mint a régi szovjet szuperhatalmi politika folytatása.

A valóságban, ha Brezsnyev szemöldöke nem volt más, mint Sztalin bajusza magasabb szinten, akkor Gorbacsov éppen ezt a meghosszabbodást szakította meg.

⁵⁸ Kató Béla 1988 májusában került református lelkészként Illyefalvára. Mindenféle engedély nélkül egy üres csúrt alakítottak át téli istentiszteleti helyé. Ezért 1988 decemberében az illetékes szervek meghurcolták a lelkészt: zaklatta a szekuritáté és elvették a fizetését. Ez utóbbit a falu önként összeadta.

⁵⁹ A lengyelországi rendszerváltáshoz vezető kerekasztal-tárgyalások 1989. február 9-én kezdődtek, és április 5-én egyeztek meg a választások kérdésében. A június 4-i választásokon a szenátusi helyek 99%-át, a képviselőházban csak – a megállapodásban rögzített – max. 35%-ot nyerték el a Szolidaritás jelöltjei. De a szeptemberben, Tadeusz Mazowiecki vezetésével megalakuló kormányt már az ellenzék adta.

IV. 17.

N. Ceaușescu a párt plenáris ülésén elmondott beszédében kereken, kertelés nélkül kijelentette, hogy „semmiképpen sem lehet elképzelni a szocialista fejlődést, ha ilyen vagy olyan formában az osztályharc felszámolásáról vagy mérsékléséről beszélünk”⁶⁰, majd így folytatta: „ma annak kijelentése, hogy az osztályharcot más fogalmakkal kell helyettesíteni, azt jelentené, hogy stagnálásra ítéljük a szocializmust, azt jelentené, hogy ilyen vagy olyan formában a kapitalizmus és az imperializmus támaszává válunk”.⁶¹

Eltelkintve a marxista filozófia alapjainak nem ismerésétől, a sztálini tétel újrakérdéséről van szó, az „osztályharc” (valójában az *erőszak*, mert [ha], nincsenek antagonista osztályok, akkor Marx szerint osztályharc sem lehet) alkalmazásáról mindazok ellen, akik a rezsimet nem fogadják el vagy bírálni merészlik. A terror fog fokozódni. S kik lesznek az ellenségek, az osztályidegenek osztálybázis nélkül? A bírálók, elégedetlenkedők, kisebbségek (főleg a magyarok), az egyházak (*csak* a kisebbségek), a külföldiek.

Hogy mennyire sztálinista a rezsim, az abból is látszik, hogy a beszéd szerint rövid időn belül (mintha ennek határidőket lehetne szabni, mint a trágyázásnak) a *tudat, a politikai-ideológiai színvonal* kell a társadalom „dinamizálásának és fejlesztésének” erejévé váljon. El kellene érni a *totális tudathoz*. Az osztályharc ennek megvalósítására is irányul. Egyszóval a *lehetetlen* elérésére. A célkitűzés világos: homogén nemzeti állam totális tudattal. Ez lenne az embernullák tömege, amikor a karmesternek kénye és kedve szerint csak integetni[e] kell, és a partitúrát sem kell néznie.

(Arról nem is szólok, hogy az „osztályharc más fogalmakkal helyettesítve” a marxista filozófia oldaláról nézve is milyen képtelenség. Erre is talál, hogy a kutya fogalma nem ugat.)

IV. 18.

Az is „nagyszerű”, dicséri a Vatikán „zseniális” politikáját, hogy Robu, a bukaresti katolikus érsek a Szocialista Egységfront gyűlésén teljes, őszinte bizalmáról beszélt az összes romániai katolikusok nevében, amikor magasztalta a Vezér politikáját és a szisztematizálási terv megvalósításának fontosságát.⁶² A kívülálló (gondoljunk egy dél-amerikaira) elhíheti, hogy az összes romániai katolikusok a rezsim oldalán állnak, s a templomok lerombolása is a katolikusok érdekét szolgálja.

Ennél is szomorúbb, hogy az erdélyi püspökség vagy akár az esztergomi érsek

(legalább a papok egy csoportja) Robu beszédét elhallgatja. Ilyenkor szükséges és elengedhetetlen a politikai elhatárolódás. Ha bírálattal marad, Robu urat nem fogják tudni megállítani „áldásos” romanizálásában.

IV. 19.

Vigyázni kell, mert készül a *sztálinista* (ellenforradalmi) *hurok*. Dubčeket megszólaltatták a budapesti TV-ben.⁶³ A cseh és a szlovák sajtó vehemensen reagált. Csehszlovákiában a

⁶⁰ *A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának plenáris ülése. Nicolae Ceaușescu elvtárs beszéde.* Előre, 1989. április 16., 3. p.

⁶¹ Uo. A beszéd következő, nem idézett mondata: „És ez a dolog lehetetlen!”

⁶² Előre, 1989. április 18. 4. p. Csángó származású, de magát románnak valló katolikus lelkész. 1944-ben született Kézdivásárhelyen, édesapja Petruș Robu rendőr volt.

⁶³ 1989. április 12-én az MTV Panoráma című külpolitikai műsora Sugár András interjúját sugározta Alexander Dubčekkel, az 1968-as prágai tavasz vezéralakjával, a CSKP KB korabeli első titkárával a Szovjetunióhoz való vi-

hivatalos politikai hangulat magyarelles, főleg a reformokért. (A szlovákiai magyar sajtó is ezt cselekszi felsőbb parancsra.) A román párt revizionizmusról, szocializmustól való eltérésről, osztályharcról zengedezik, úgy tekintenek Magyarországra, mint az imperializmus támaszára. Gorbacsov hallgatásával a nemzetiségi kérdésben (pedig ez *Közép-Európa egyik alapvető kérdése*) a román és a cseh politikát támogatja. Mintha a román, cseh, keletnémet politika nem irányulna a peresztrojka és glasznosztj ellen. Megtörténhet, hogy a „testvéri segítség” Moszkva hallgatásából keletről és északról fog érkezni. Ez pedig háborút és politikai felfordulást hoz magával.

Mindez feltevés, de nem lehetetlen. Akaratban nincs hiány, csak a külső feltételek hiányoznak, hogy a sztálinizmus nevében gyümölcsöztessék is azt. Egy váratlan fordulat ezt is elhozhatja.

IV. 22.

Meghalt Zágoni Attila.⁶⁴ Iskolánkban végzett tollforgató. Ma temették a kovásznai temetőben, baptista szertartás szerint.

Megbotránkoztató, hogy mennyire érzéketlen lett az író, tollforgató társaság. Igazából senki sem képviselte őket. Sem Kolozsvárról, sem Bukarestből nem jöttek el temetésére. Még a Megyei Tükör és a szentgyörgyi írók sem. A sírnál Ferencz S. István⁶⁵ szólt, futtából összeszedett mondatokkal. Ez is inkább a barát búcsúztatója volt. A hivatalosak és a barátok hiányoztak.

Nem a hivatalos képviselő hiányzott, hanem a *szolidaritás*.

Már temetni sem tudunk!

IV. 25.

Mindenféle óriási ünnepségeket rendeznek. Románia állítólag visszafizette az adósságokat. Tegyük fel, hogy így van. A jó ízlés és a megfontolás azt kívánna, hogy mélyen hallgassunk erről a szégyenteljes ügyről. A kapitalisták pénzen épített létesítményekkel nem illendő dicsekedni. (Azt, igaz, nem tudjuk, hogy a milliárdokat mire fordították. Miért kellene – a sztálinista logika szerint – erről az idióta tömegnek tudnia? Kövesse a Vezért, hurrázva, ez az ő dolga.)

Kapitalista pénzzel épülő ún. szocializmus. Marx forog a sírjában. De őkelme is részese a dolgok ilyen alakulásának. Őt is utolérte a jövendőlköz vészete.

IV. 28.

Kínában újra diáktüntetések. Meghalt Hua Jao-pang.⁶⁶ Ezt az ürügyet használják ki a demokrácia melletti demonstrálásra. A vezetés nem tekinti kívánatosnak. A kínai mérték és a helyzet más, mint az európai. Innen szinte áttekinthetetlen. De figyelmünket erről nem

szonyról, az 1968-as eseményekről és Kádár Jánoshoz fűződő kapcsolatáról. Az Új Szó pozsonyi magyar napilap és a pozsonyi Pravda válaszként délszlovákiai magyar olvasók felháborodott leveleit közölte.

⁶⁴ Zágoni Attila (Kovácsna, 1945. október 28. – Kolozsvár, 1989. április 19.) író, közíró, humorista, 1970-től a Falvak Dolgozó Népe (Falvak Népe) kolozsvári fiókszerkesztőségének munkatársa.

⁶⁵ Költő, újságíró, szerkesztő (1945), ekkor már Ferencz S. István néven publikált.

⁶⁶ Mai átirás szerint: Hu Jao-pang kínai pártfőtítkáár április 15-én halt meg szívrohamban. Őt gyászolták azok az emberek, akik a pekingi Tienanmen téren összegyűltek és demokráciát követeltek. A temetésen már tízezrek vettek részt, miközben a hatalom az otthonmaradásra szólította fel az embereket. Április 26-án a kínai pártlap szerkesztőségi cikkében azzal vádolta a tüntetőket, hogy elutasítják a párt vezető szerepét, noha ők csak reformokat követeltek.

szabad elfordítanunk azzal az indoklással, hogy számunkra megismerhetetlen. Fontos része (ez a hírekből is megállapítható!) a totalitarizmus elleni mozgalmaknak.

IV. 29.

Azt hiszem, a magyar és a lengyel reformmozgalom elszigetelődik, és bekerítik. Nem csak a román és a cseh dogmatikusokra (dogmatikus rendszerekre) gondolok. Ezek saját pusztulásukat ismerik fel a reformokban. Ahogy Batsányi János írta egykor a franciaországi változásokra: „Hű jobbágyitoknak felszentelt hóhéri, Jertek, hogy sorsotok előre nézzétek, Vigyázó szemetek Párizsra vessétek.”⁶⁷

Milosević mozgalmára is figyelni kell.⁶⁸ Mind erőteljesebben ölt fasiszta jelleget. A totalitarizmusból a kilábalás, retrográd módon ugyan, de nacionalista diktatúra felé is sodródhat. Ez éppen annyira nemkívánatos, mint a sztálinizmus.

IV. 30.

Különös, de sok tanulsággal [jár] a sztálinizmus körüli vita. Most olvasom a Moscow Newsban (No. 16. 1989.) Lev Kajárpinszky választát (inkább vitacikkét) Alexander Tsipko tanulmányára. Mindent elmond az arra a kérdésre adott válasz, hogy a sztálinizmus forrását és folytatását a marxizmusban kell-e keresni? A válasz: „Yes, but only in the »oncological« marxism: just as a malignant tumour »contimes« the effected organism in its own way...”⁶⁹ Ennyit elismernek, de többet nem. Hiányzik még a radikális kritika szükségének általános elfogadása. Pedig az kellene alkossa a reformok alapját.

A tények feltárása önmagában nem elégséges.

V. 3.

Egyébről sem lehet hallani és olvasni a hazai sajtóban, mint 1939. május 1. megünnepléséről, melyet *állítólag* (a propaganda szerint egész biztosan!!) a Ceaușescu házaspár szervezett. Elővettem a régi párttörténeti (az „aranykorszak” előtti) dokumentumokat és tanulmányokat. Adatokat [erről] nem találtam. Sőt! A *Leckék az RKP történetét tanulmányozók részére* (1960) azt írja, hogy a királydiktatúra arra törekedett, hogy május 1-je megünneplésének sovíniszta jelleget adjon, és „demagóg módon a »nemzeti munka« ünnepének nyilvánította”, a király a palota erkélyén várta a [...] ⁷⁰ felvonulását. A veszedelmesebb kommunisztákat letartóztatták. Így folytathatnám.

⁶⁷ A pontos szöveg:

„Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”

Batsányi János *A franciaországi változásokra* című versének befejező sorai.

⁶⁸ Slobodan Milosević, a Szerb Kommunista Szövetségének elnöke (1986–1990), utóbb a Szerb Szocialista Párt elnöke által irányított nagyszerb nacionalista mozgalom, amely Jugoszlávia teljes centralizálását, az etnikailag tiszta Szerbia megeremítését akarta elérni. 1988–1989-ben Milosević, miután Szerbiában megdöntötte a titoisták uralmát, Vajdaságban és Montenegróban tömegtüntetéseket szervezett; utóbb megszüntette Vajdaság és Koszovó autonómiáját. Döntő szerepe volt az 1991–1995-ös délszláv háború kitörésében. Szerbia, majd a „kis” Jugoszlávia elnöke lett. A Hágai Nemzetközi Törvényszék 1999-ben vádat emelt ellene, s miután a Nato ellen vívott háború elvesztése miatt lemondott, 2001-ben kiadták a Hágai Törvényszéknek. Börtönben halt meg, 2006-ban.

⁶⁹ Igen, de csak az „onkológiai” marxizmusban: éppen úgy, ahogy a rosszindulatú daganat a maga módján megtámadja az egész szervezetet.

⁷⁰ Kibetűzhetetlen szó.

Hogy mennyire más volt akkor (1960) a nézőpont, a párt identitása – a leckében az olvasható, hogy a párt a népeknek a királydiktatúra elleni harcát egybekapcsolta a „nemzeti kisebbségi tömegek mindennapi létérdekeinek megvédéséért folytatott küzdelemmel”.

Annyi bizonyos, hogy a két nézőpont és interpretálás ebben az alakjában mutatja úgy igazából a párt identitásválságát. Az ünnepeletetés ezért is önleplező.

V. 5.

Szinte hihetetlen. Annyira nélkülözi a politikai taktika fortélyait. Ma jelentette a magyar rádió, hogy bővülnek a kereskedelmi kapcsolatok. Dacia autók ezreit fogják vásárolni, ha azok minősége megfelelő lesz. (Ezt megígérték. Miért ne ígérték volna? Az ígéret szép szó.) A Scínteia ma számában cikk jelent meg a Tanjug hírügynökségre hivatkozva a nemzetiségűk sanyarú helyzetéről és elnyomatásáról Ausztriában és Magyarországon.⁷¹

Tekintsünk el attól, hogy ki beszél és miről. A cikk célzatosan hazudik, nem véletlen, hogy a Tanjugra hivatkozik. Milosević mozgalma és ideológiája rokon jelenség. A kisantant mozgolódik.

A magyar politika továbbra is dilettáns. Ezt a rezsimit újabb vásárlásokkal nem szabad támogatni. Ellenakciók helyett támogatást nyújtanak, amikor napról napra érezzük, hogy szorul a hurok a nyakunkon. Így és ehhez hasonló akciókkal segítik a több mint kétmillió magyarországi likvidálását. S itt a cikk. Tessék, ezt gondolják, pontosabban hazudják Magyarországról és Ausztriáról.

Úgy látszik, Kádár idiotizmusa és teljes érzéketlensége nem vonult kényszernyugalomba.

V. 8.

Állandó vitáim vannak az iskolában. Nem az oktatásról, mert arról már nem lehet vitatkozni, annyira szétverte a rendszer. Az értelmes emberek – „művelt emberfők” – akadályozzák a sztálinizmus negatív szelekcióját, ezért a veszedelmes lények nevelését meg kell fékezni.

Olyan kérdésekről is vitatkozom, mint Sütő András levele Sinkovits Imréhez.⁷² Tartalmilag semmi olyant nem mond, amit egy értelmes ember ne tudna. A nyelvéért értékes, mint minden Sütő-alkotás. Sütő maradandósága egyenlő izes magyar nyelvével.

A levél *hitelességét* mégis vitatom. Mert prédikálhat-e ittmaradást olyan író, akinek gyermekei elmenekültek? Magyarán, megfutamodtak a helytállás elől? Erre vitafeleim azt mondják, az Apa nem tehető felelőssé a gyermekei cselekedeteiért. Igaz, nincs harmad- és negyed-ízigen. De nekem mint a levél hallgatójának jogom van a szavak és mondatok hitelében kételkedni. Ez a kételkedéshez való jog. Éppen annyira demokratikus, mint az Apát nem tenni felelőssé a gyermekei cselekedeteiért.

Triviálisan hangzik, de miért ne mondanám ki? Könnyű helybenmaradást kiabálni, amikor gyermekeink biztonságban partra értek. S az író, a tanár, a pap szavai másképpen hangzanak és hitelesítődnek, mint egy orvosé vagy mérnöké. Ez egy vélemény. Ha nem devalválták volna, még azt is leírnám, *szubjektív*. Kapkodunk, mert a latrina roskadt deszkáján himbálódzunk.

⁷¹ *Agentia iugoslavă Taniug despre situația naționalităților din Austria și Ungaria*. Scínteia, 1989. máj 4., 6. p.

⁷² Sütő András: *Maradok, másként nem tehetek! Levél Sinkovits Imréhez*. A levél kéziratát Sütő tavasszal Magyarországon járva adta oda a színésznek, aki 1989. május 7-én olvasta be a Kossuth Rádió Vasárnapi Újság című műsorában. Szövegét lásd: Sütő András: *Napló*. Helikon, Budapest 1988. (Sütő András munkái), 437–442. p. Történetéről, fogadtatásáról lásd ugyanott, 434–[436.] p.

V. 14.

A húgomat látogattuk meg a brassói kórházban.⁷³ Szörnyű tapasztalatok. Legalább egy óráig néztem a mentők munkáját, egymás után hozták a haldokló betegeket, fiatalokat és öregeket. A látványt nem tudom feledni. Milyen nyomorult az ember? Ha még hozzágondolom, hogy a vallás vigaszát is elfeledtük. Mi marad az utolsó órákra, napokra?

Ma pünkösöd. Egyedüli vigasztalás a székely ruhás elsőáldozók a kovásznai templomban. Érdekes – most eszmélek a valóra – ez is vallásos esemény. Népiség és vallásosság. Ezek a pünkösdi élményeim.

V. 15.

Magyarországot újra közrefogja a kisantant. Erről kellene tanulmányt írni. Románia a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozástestülete elé akarja vinni a magyar vezetés „szocializmusellenes” politikáját. A nagymarosi erőmű építkezéseinek leállítását a csehszlovák hivatalos szervek, amint az várható volt, ellenségesen fogadták. A prágai TV kommentárja szerint Magyarország „kicsi ország” ahhoz, hogy a szomszédos szocialista országokkal annyi baja legyen. Ez így nyílt fenyegetés. A magyar reformok már régen nem tetszenek Prágának. Ez kitűnt a Dubček-interjú elleni tiltakozásból is. Berlin (NDK) is ellenséges.

Körvonalazódik a Bukarest–Prága–Berlin tengely. A sztálinizmus lázadása. Vajon Budapest segítséget kaphat-e (számíthat-e erre) Moszkvától és Varsótól? Milyen lesz Szófia reagálása, ha nyílt vitára vagy kenyértörésre kerül sor? Azt hiszem, a bolgár kommunistáknak kedvezőbb a posztstálinizmus felé hajlás.

Ez nem valami újkeletű dolog. Így volt ez 1956-ban is. Bukarest és Prága vehemensebb elítélő volt, mint Moszkva. S a román diplomácia által dollárezekkel megjelentetett nyílt levél a londoni Timesban (az *Erdély története* vita idején) arra hivatkozott, hogy a magyarok már egyszer, 1956-ban veszélybe sodorták a szocializmust.⁷⁴

Kétségtelen, hogy a revizionizmust, szocializmusellenességet stb. könnyű a reformer magyar politikára ráfogni, mert a létező szocializmus (ha a kifejezésnek egyáltalán van értelme) országai közül a politikai és gazdasági reformok tekintetében legtovább ment. Az alapok kritikájáig.

A mostani helyzetben úgy látszik, hogy a gorbacsovi peresztrojka és glasznoszty esetleges bukásával a román és a cseh beavatkozás keletnémet támogatással bekövetkezhet. Ha Gorbacsov konszolidálja helyzetét, a sztálinizmus támadása visszaverhető.

Mi lesz Jugoszláviával? Ha a szerb nacionalizmus megerősödik, pontosabban: felülkerekedik, a román–cseh szövetség újabb támogatóra talál.

Nagyon okosan kell politizálni, és nem szabad hátrálni.

A magyar kisebbséget tovább fogják nyúzni. Ki tudja, hányadik bőrt? Megszámálhatatlan!

Milyen nehéz helyrehozni, amit egyszer elrontottak. Mindenek ellenére Deák Ferencnek van (volt) igaza: ha a mellényt rosszul gombolták be, újra kell gombolni. Más lehetőség nincs.⁷⁵

⁷³ Fábíán Ildikó, Lőrincz Zoltánné

⁷⁴ A londoni Times 1987. április 7-i számában jelent meg Št. Pascu–M. Mușat–Fl. Constantiniu: *A Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences*. [Tudatos történelemhamisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt] című kritikája. A cikk fizetett hirdetés volt és 70 000 USD-be került.

⁷⁵ Fábíán közlése Deák állítását ismételten helyesli és nem tagadja.

V. 16.

Ma egy újabb káderlapot töltöttek ki rólam. Szülők, feleség, sógor, testvér, rokonok adataival, hol voltak, kik voltak, mit csináltak. Ennyi idő után sem tudják, ki vagyok. Állítólag mindenik társadalomtudományokat tanító tanárról el kell készíteni. Mint Sztalin idején. Nem is más, mint sztálinista káderezés.

Csakhogy miért bolygatják a társadalmi származást, mikor legnagyobb *bűnöm*, amiért felelőssé tesznek, nemzetiségi hovatarozásom. Ez a döntő, minden egyéb szemérmetlen cirkusz. Kít érdekel, hogy apám munkás volt?⁷⁶ S harminc év munkája után miért is lenne fontos?

A rendszernek harmad- és negyedizigleni román eredet kell. Az etnikai eredet jogosít a felelős beosztásra, karrierre, minősítésre stb.

Én egyébként is a főbelövendők listáján szerepelek. Véleményemért és írásaimért. Mindentől az egy tanításon kívül, írásaim közlésétől, előadásoktól eltiltottak. Csendesesen, de jól láthatóan fojtogatnak. S akkor jönnek ezzel a sztálinista káderezéssel.

V. 19.

Megjelent a román–cseh találkozóáról a közlemény.⁷⁷ Megerősíti a kisantant összefogásáról elgondoltakat. Jóllehet Jakeš csak a munkalátogatásra hajlott, ezért elmaradt a First Lady és a csinadratta.

A közleménybe bekerült, hogy a felek határozottan visszaverik a revansizmus, a sovinizmus és a revizionizmus bármilyen megnyilvánulását, a területi integritás védelmében.

Félreérthetetlen, hogy a passzus (egy bekezdés) Magyarország ellen irányul. Mert nem hiszem, hogy akadna a föld kerekén olyan személy, aki ne erre gondolna. Jakeš és Ceaușescu úgy beszélnek, mintha területeiken (amit Ceaușescu magánbirtoknak tekint) kisebbségek nem is élnének.

A megbeszélés során – hangzik a közlemény – „taglalták, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom előtt újabb elvi problémák merülnek fel, amelyeknek megoldása kötődik a szocializmus és a világban a társadalmi haladás sorsához és perspektíváihoz”.⁷⁸ A két sztálinista dogmatikus a mondatban úgy ölelkezik a reformok ellen, hogy ezt elrejtsek a közvélemény elől.

A törekvés egyirányú: a magyar reformmozgalmat összhangba hozni a revizionizmussal és a sovinizmussal. Nem kell sokáig várni, és nyíltan kimondják, hogy Magyarországon ellenforradalmi rendszer jutott uralomra. Az első vágást Ilie Ceaușescuval végeztették [el], aki arról érkezett egyik, katonáknak írott cikkében, hogy Magyarországon az ún. „horthyzmusnál” is rosszabb tendenciák és törekvések jelentkeznek, de az évszázados élet-

⁷⁶ Lásd az 1985. VIII. 2-i naplóbejegyzés lábjegyzetét.

⁷⁷ A látogatásra 1989. május 18-án került sor. A közös közleményben szerepelt, hogy a tárgyaló felek „hangsúlyozták, hogy az országok közötti kapcsolatokban érvényesíteni kell azt az elvet, hogy szigorúan tiszteletben tartják az országok nemzeti függetlenségét és szuverenitását, teljes egyenjogúságát, a határok sérthetetlenségét, a kölcsönös előnyösséget, a belügyekbe való be nem avatkozást, valamint azt, hogy egymással szemben nem lépnek fel erővel vagy ezzel való fenyegetéssel.” *Előre*, 1989. május 19. 2. p.

⁷⁸ Az idézet pontosan: „A megbeszélések során taglalták a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom helyzetét. Megállapítást nyert, hogy a mozgalom előtt új elvi problémák merülnek fel, amelyek megoldásához kötődik a szocializmus és a világban a társadalmi haladás sorsa és perspektívái.” Uo.

halál küzdelemben nem kétséges, hogy a románok győznek.⁷⁹ Lehet, hogy ez Milos Jakešnek így meredek. De a laposból el lehet jutni a meredekhez. Ceaușescu ezt egyengeti.

A találkozóval a Berlin–Prága–Bukarest tengely a reformszocializmus ellen erősödött.⁸⁰ Készül (készítik) az ellenforradalom.

Mikor ezek az „épületes tézisek” írásba foglaltattak, a nacionalisták szónokoltak a nacionalizmus ellen, reformokat emlegettek az antireformerek, Kínában milliók tüntettek a demokrácia mellett, közvetve Gorbacsov mellett.

E polarizálódás nem rossz. Pontosan lehet tudni, ki hová tartozik.

V. 22.

Nagy Gyuri kultúr csoportját (színjátszók) kifütyülték Fogaras városában.⁸¹ Történt, hogy a derék színjátszók merészelték magyar nyelvű komédiával szerepelni a Cîntarea României⁸² keretében, és mit adott a jóisten, a megyei szakaszt meg is nyerték. (Úgy látszik, még nem elég kemény az éberség.) Amit elmulasztottak a megyeiek, elvégezte a közönség. Amikor bejelentették, hogy magyar nyelvű játék következik – az országos vonallal teljes összhangban – óriási fütty és dobogtatás. Hogy mernek üngürsziül megszólalni?

Ez már a tömegtudat deformálódásának ténye. Innen nagyon nehéz, de vissza lehet jutni az igazi nemzeti tudathoz, melyből hiányzik a gyűlölet. Csak ebben reménykedhetünk. Mondjuk mi. Vajon a túloldal el akar-e jutni ahhoz a lehetséges nemzettudathoz, mely megszabadítaná őket a téveszmétől és az *idegenek* (kisebbségek) gyűlöletétől? A reménykedésnek csak akkor van értelme, ha a túloldal is akarja az átalakulást.

V. 23.

Várna környékén a bolgár karhatalom a tüntető, inkább tiltakozó török nemzetiségiek közé lövöldözött. Több halott és sebesült maradt, és szállítottak el a szocialista Endlösung színteréről. Mint egykor a fasiszták? Nem. Ezek is fasiszták, vörös köpenybe öltöztetve. Hogy merészelnék tiltakozni, mikor nem is törökök, hanem *eltörökösödött bolgárok*.

Kísértetiesen hasonlít [ez ahhoz], hogy a csángók és a székelyek elmagyarosított románok.

A Balkán semmit sem változott. De mit beszélnek? Azért Balkán, mert nem változik és csak az erőszakos „megoldásokat” ismeri.

Balkán európaizálása, talán, évszázados feladat. Elsődleges: terjedésének megakadályozása. Ezt nem látták Párizsban, amikor a határokat megvonták.

⁷⁹ Ilie Ceaușescu: *A nemzeti történelem alapvető igazságai – harc az ősi föld védelméért, az expanzionizmus és a revizionizmus ellen, a román nép történelmének állandó jellemzője*. Lupta Intregului Popor, 1989. 2. sz. 22–28. p. A cikk legfontosabb állítása az, hogy Magyarország a saját belső, gazdasági-társadalmi feszültségeiről való figyelem elterelése érdekében foglalkozik a határon túli magyarokkal.

⁸⁰ Ceaușescu előtt két héttel Erich Honecker járt az NDK-ból Prágában, illetve az osztrák–magyar határ műszaki határázárának 1989. május 2-án elkezdett felszámolása miatt a keletnémet, a csehszlovák illetve a román pártvezetők tiltakoztak.

⁸¹ Felnőtt színjátszókkal mutattak be rendszeresen szórakoztató vígjátékokat. A darab Csávossy György színjátéka volt, címe: *Ideje lenne már seperni*. Benne a kollektív gazdaságokat „bírálja” a szerző. A megkérdezett egykori szereplők nem emlékeznek arra, hogy kifütyülték volna őket.

⁸² Megéneklünk Románia fesztiválmozgalom. Felülről szervezett, Ceaușescu által kezdeményezett kulturális tömegmozgalom volt a hetvenes-nyolcvanas években.

V. 25.

Tehetlenségem és kiszolgáltatottságom tudata mind agresszívebbé tesz. Sajnos azokkal szemben, akikkel nem kellene. Napok óta nem tudok megfelelően koncentrálni, annyira bánt, hogy olyanokkal veszekedem, akik lényegében a körülöttünk történekekért nem felelősök.

Az agresszivitást rendszerint a szolgálalkúság váltja ki. Az emberek (jelesen a kollégák) – ezek a tömegjelenségek –, valósággal, mint az utcalányok, felkínálják testüket, hogy arról még egy rend bőrt lehúzzanak a hatalom parazitáit.

De azért sem szabad agresszoroskodni. Senki nem szoktatta őket önállóságra. Mindig valakit szolgáltak. Ezért nem tanulhatták meg, hogy egyszerre nem lehet Pilátust is és Krisztust is követni.

A bennem lévő irracionális lény gyakran legyőzi a rációt. Mit csináljak? Szégyellem és bánom.

Ami jó, e bűnbánatokban érzem magam kereszténynek. Ez csak nekem jó. A másik embernek szenvedést okozok.

V. 27.

Sokat foglalkoztat, hogy mi tekinthető korunk reprezentatív műfajának. E forradalmi időkben tartalmában és funkciójában a *politikai esszé* felel meg a leginkább a kívánalmaknak.

Forradalmi idők? – kérdezhetjük magunktól. Kétségtelen, hogy az átmenet a diktatúrától a demokráciába csak ezzel a karakterisztikus kifejezéssel minősíthető.

Ebben a meggyőződésben erősítenek meg azok az írások, politikai esszék, melyek a Moscow News oldalain olvashatók, főleg Jakovlev és Trendjakov tollából. Ezt kellene művelni. Az öntudatra ébredés legbiztosabb eszköze, műfaja. Csakhogy erre Romániában egyáltalán nincs lehetőség, s nem véletlen, hogy éppen ezt a műfajt üldözik leginkább.

V. 30.

Az amerikai vakság. Az elnök Londonban dicséri, hogy a magyarok mérföldről mérföldre, fokozatosan lebontják az Ausztriától elválasztó aknazárt, s reméli, hogy Berlin következik, a berlini fal.

Arról, hogy a létező szocializmus országai között még szigorúbb határozatok vannak és elképesztő vámtörvények [, nem beszél]. (Lásd az új román vámtörvényt.) Nem csak a németeket osztják meg a határokon felállított lőállások, hanem más nemzeteket is. Erről az elnök nem beszélt, mintha ez nem is volna.

Messze vagyunk az európai egységtől.

VI. 1.

A kínai események, a diákok mozgalma, a konzervatívok pozícióinak megerősödése még nem lezártak. Talán évekig elhúzódhat a kínai konfrontáció. E mondatban fontos a feltételes mód használata, mert arra is gondolni kell, hogy a felgyorsult események egészen váratlan és hirtelen fordulatokat is produkálhatnak konzervatív, de radikális irányban is.

Ha a szovjet reformok folytatódnak, és Kínában a diktatúra fog erősödni, megtörténhet, hogy a két „szocialista” nagyhatalom politikai rendszere aszinkronba kerül. Mit fog tenni az Egyesült Államok, ki mellé áll? Erre most nem lehet válaszolni, az okoskodás pedig a válasz keresésében nem tud segíteni.

Egy okoskodó feltételezés azért megkockáztható. Az amerikai dilettantizmust és szuperhatalmi elfogultságot ismerve elképzelhető, hogy a vetélkedésből eredő előnyöket fogják a maguk javára gyümölcsöztetni. Ez reálpolitikailag is igazolható. Az ellentétek fokozása mindig hasznos a harmadik fél számára. A dolgok logikája és a századvég kihívása azt kíváná, hogy a demokratikusabb [erők] oldalán politizáljon a szabadságjogok klasszikus földjének politikai nagyhatalma. A politikában azonban mindig és mindenkor több az irracionális, mint az ésszerű megfontolás és értéktisztelet.

VI. 3.

Nem tudom, mert ki tudhatja biztosan, hogy *történelminek* nevezhető-e a magyar országgyűlés tegnapi határozata, mely törvénybe foglalta, hogy senkit politikai „bűneiért” halálra ítélni nem lehet.

Bizonytalan vagyok, mint egykor azok, akik kortársai voltak az erdélyi országgyűlés azon határozatának, hogy senki „hitében ne háborgattassék”.⁸³ S azóta is hányszor háborgatták és megkínózták a *más* hitűeket.

Nem szeretem, ódzkodom a retorikus mondatoktól, s mégis leírom: büszke voltam, hogy ezt a határozatot (törvénybefoglalást) a *magyar országgyűlés* hozta. Annyi tragédia után is büszke. A forradalmakban – szerencsénkre történelmünkben ezek gyakoriak – mindig magunkra találunk. Magyarországon *most forradalom van*, igazi forradalom, az ész és a szabadság forradalma. S mi a periférián ebből ismét kimaradunk. Ez a szétszórtság tragédiája.

VI. 5.

Pekingben a Mennyei Béke terén sztrájkoló diákokat, akik szabadságot és demokráciát követelnek, a kínai hadsereg megtámadta, tankokkal, gépfegyverekkel, lángszórókkal. Több ezer diákot lemészároltak, Teng és Li parancsára.⁸⁴

A sztálinizmus újra leleplezte önmagát. Az apparátustól semmit sem lehet várni. Egy másik tanulsága a véres eseményeknek: a társadalom önszerveződése és politikai reformok nélkül, melyek megingatják az abszolút hatalmat, nem lehet eredményesen elvégezni a szükséges gazdasági és társadalmi átalakításokat.

Sajnos, a reakció és az ellenforradalmi sztálinizmus a kínai események hatására mindehütt erősödni fog. A legjobban Berlinben, Prágában, Bukarestben és Szófiában örvendeznek a kiontott diákok véreinek.

A pekingi „véres vasárnap” a kínai események nem zárultak le. A folytatása is érdekes lesz.

Milyen szörnyűségek elkövetésére képes az öreg, világból kivénült bolsevikok hada. Ha érdekük megköveteli, nem riadnak vissza az ifjúság színe-javának lemészároltatásától. A

⁸³ Utalás az 1568-as tordai országgyűlésnek a négy bevett vallás – unitárius, evangélikus, református, katolikus – szabad gyakorlását kimondó határozatára.

⁸⁴ Május 19-én Csao Ce-jang pártfőtitkár beszélt a tüntetőkhöz, majd másnap Peking több kerületében rendkívüli állapotot hirdettek ki. A tüntetéseket június 2-án tiltották be. A következő nap indult meg a hadsereg a demonstrálók ellen, akik közül, 241-en vesztették életüket és kb. 7000 fő sebesült meg. Teng Hsziao-ping június 9-i TV-beszédében már a helyzet normalizálásáról szólt. Teng (Deng Xiaobin, 1904–1997) kínai politikus, 1949 után a kínai kommunista párt vezetőségi tagja. 1975-ben a párt alelnöke és vezérkari főnök, a nyitás híve, amiért száműzetést is szenvedett. 1978-tól a párt és az állam vezetője, e funkcióiban azonban akadályozta a demokratikus politikai átalakulást. Li Peng (1928) 1988–1998 között Kína miniszterelnöke. Ő rendelte el a hadsereg bevetését a Tienanmen téren.

nemzet aranyfedezetét, az ifjúságot pusztították. Erre a gátlástalanságra csak a bolsevik gondolkodás és lelkület képes.

VI. 6.

A bolgár nemzetiségi (törökellenes) politika is mind erőszakosabb formában fokozódik. A Várna környéki falvakban az asszimilációs politika ellen tiltakozó bolgárok közé lövöldöztek.⁸⁵ Több halott és sebesült. A hírügynökség megbízható jelentései szerint több száz törököt vagyonától teljesen megfosztottak, és akaratuk ellenére Törökországba toloncolták őket.

A sztálini létező szocializmus az átvett, lemásolt struktúrával nem képes megoldani a nemzetiségi problémákat. Tehetetlenségükben és elfogultságukban csak annyira futja, hogy egyszerűen, mit sem törődve a reális tényekkel, letagadják az 1 milliónál is népesebb török nemzetiség létezését. Azt a nevenséges, s ugyanakkor önleleplező véleményt terjesztik, hogy az ország területén lakó törökök valamikor bolgárok voltak, de a török uralom alatt mohamedán hitre tértek. Ugyanaz a hazugság, amit a román nacionalizmus terjeszt az elmagyarosodott csángókról és székelyekről.

Bulgáriában a törököknek a mohamedán vallásuk gyakorlását is megtiltják, a mecseteket bezárták, eredeti török család- és keresztnéveik helyett szláv nevek felvételére kényszerítik [őket].

Mindez történik Európában a huszadik évszázad végén. S mit tesznek az európai államok és a nemzetközi szervezetek? Hatástalanul, mert a bolgárok is szuverenitásukba bújnak, tiltakoznak. Ez semmi eredményre nem vezet. A nemzetiségi kérdést, a kisebbségek ügyének rendezését radikálisan kell újragondolni. Azokat, akik erre nem hajlandók, kényszeríteni kell politikájuk megváltoztatására.

Deák Ferencnek igaza volt. Ha egy kabátot rosszul gombolnak be, újra kell gombolni. Másképpen nem lehet cselekedni.

VI. 7.

Most érkeznek a hírek az üzbegisztáni pogromról. Az üzbégek száznál is több meszhetet lemészároltak.⁸⁶ A meszhetek[et] (grúziai törökök) Sztalin 1944-ben deportáltatta Belső-Ázsiába. Lényegében a sztálini „vagonpolitika” következményei törnek a felszínre. Elég egy piaci veszekedés, és máris vér folyik. Ennyire nem tudta a szovjet politika a nemzetiségeket egymással összebékíteni. Nincs más megoldás, mint a határokat újragondolni. S ez nemcsak a véres eseményekre, hanem a kulturális genocídium politikájára is vonatkozik. A régi szemlélettel és módszerekkel radikálisan szakítani kell. A beolvasztási mesterkedés minden formájával.

⁸⁵ Lapszus, a tüntető törökökre löttek.

⁸⁶ A TASZSZ jelentése alapján Fergana környékén törtek ki a zavargások a meszhetekkel szemben, akik kb. 160 000-es közösséget alkotnak a régióban. Mindezt feltehetően az váltotta ki, hogy néhány nappal azelőtt Kuvaszaje városban a helyi meszhetek összetűztek az üzbégekkel, és ennek egy halálos áldozata is volt. Az üzbégek házakat, autókat gyújtottak fel, megrongáltak egy sor középületet, de a hatóságok a katonaságot nem vetették be, csak a belügyi alakulatok 6000 fős egységét. A zavargásoknak 2 halálos áldozata és 80 sebesültje volt. 48 főt tartóztatnak le. MTI 1989. július 6.

VI. 8.

Egy kilencedik osztályos tanulót a magyar határnál elfogtak, minden bizonnyal ki akart lépni az „aranykorszakból”. Egyszerű emberek gyermeke. Most minket fognak előszedni, hogy miért nem neveltük „hazafibbnak”.

De kit fognak dorgálni azokért a sepsiszentgyörgyi tanulókért (egy ezredes, [egy] törvényszéki orvos, [egy] disznóhízlalda-igazgató fiai), akiket ugyanezért fogtak el?

Egy másik hír – ez is kordokumentum – Petre Alexandrescu régészt, az antik kerámia szakértője (a hisztiai ásatásokban is szerzett érdemeket) és feleségét elbocsátották [munkahelyéről], és nem engedik külföldre.⁸⁷ Valószínű, nem álltak a hazugságokat harsogók közé.

VI. 9.

Szerdán közölték a lengyel választások eredményeit. A kommunisták fergeteges vereséget szenvedtek. Az első szabad választások voltak 1945 után. Egyetlen szenátusi helyet sem szereztek, és a 35 tagú országos listán sem sikerült egyetlen pártjelöltnek sem megszerezni[e] a szükséges többséget. A Szolidaritás bebizonyította, hogy a lengyelek mellette állnak.

Ki alakít kormányt? A Szolidaritás nem akar részt vállalni. A csődtömeget nem vállalhatja magára. Bebizonyosodott, hogy a sztálini (és posztsztálini) politikai rendszer teljesen elvesztette legitimitását.

A múlt hét végén a pekingi „véres vasárnap” és a lengyel választások eredményeivel teljességében felszínre jött a *létező szocializmus válsága*. Nincs mit tenni, vagy a reformok (a struktúrát teljesen átalakító radikális reformok), vagy fegyveres visszatérés, nagy áldozatokkal és értékrendbukással a régi gazdasági és politikai rendszerhez. Ez utóbbi potenciálisan, távlatban (egy évtizeden belül) magában hordozza az atomkatasztrófát. Nem hiszem, hogy az összeomlás (gazdasági és társadalmi) reális lehetőség lesz, ha nem tudnak a sztálini ideológiától és gyakorlattól eltérni. Ha a héják szóhoz jutnak, ami kétségtelen, tehetetlenségükben, a reájuk szakadó bajok nyomása alatt, a háborút fogják választani. Más perspektívát nem látok. Marad a megreformálhatatlan reformja.

VI. 10.

Ijesztő méreteket ölt a törökök lemészárlása és kitoloncolása Bulgáriából. Most már ezeket fosztanak meg a vagyonuktól, és beleegyezésük nélkül átrakják [őket] a határon.⁸⁸ S közben azt hazudják a világnak, hogy Bulgáriában nincsenek törökök, csak mohamedán bolgárok.

Mit lehet erre mondani: Balkán.

VI. 11.

Székelyudvarhelyen és Hargita megyében (Csík- és Udvarhelyszék) egy különös, de egyáltalán nem szokatlan ún. brigád járkál, Bondrea vezérigazgató, régebben magas rangú belügyi tiszt vezérletével. Ez a Bondrea Elena kedvence.⁸⁹

⁸⁷ Petre Alexandrescu és Maria Alexandrescu Vianu neves régészekről lehet szó.

⁸⁸ Május elejétől legalább ezer, magát török nemzetiségűnek valló bolgár állampolgár emigrált Törökországba. Közülük több százan éhségstrájkokban és tömegtüntetéseken vettek részt; közben egy, a pártvezetéshez hű török-ellenes mozgalom bontakozott ki Bulgáriában. MTI 1989. június 3.

⁸⁹ Aurel Bondrea, az oktatási minisztérium személyzeti vezetője, Elena Ceaușescu bizalmasa 1989 májusában egy bukaresti bizottság élén felkereste a székelyudvarhelyi 6-os számú általános iskolát, a Dr. Petru Groza Líceumot, a tanítóképzőt és a Mezőgazdasági Szakképzőiskolát. Mindenütt renkívül szigorú kritikát mondott, elment a

Céljuk adatokat gyűjteni a közoktatás teljes elrománosításának szükségességéről. Azt bizonygatják, hogy a kisebbségek, az ő idióta szóhasználatukban: „magyar nemzetiségű románok”, csak akkor lehetnek teljesen egyenjogúak, ha az iskolákban románul tanulnak. Az anyanyelv a kisebbségeket akadályozza az egyenértékű tudás megszerzésében. Nemrégben egy iasi professzor, természetesen docens és doktor is, bizonygatta, hogy Iasiiban mennyi gondot okoz, hogy az egyetemi hallgatók közül a magyarok nem ismerik tökéletesen a román nyelvet. A brigád tagjai egyébként az emberi tisztesség elemi szabályait sem tartották be. Hallgatóztak, hogy a tanárok mit mondanak a tanulóknak, és milyen nyelven beszélnek velük.

Szentkeresztbányán⁹⁰ az óvodásokat nyelvi kínpadra vonták. Elvárják, hogy a gyermekek az anyjukból is hazafias dalokat énekelve lépjenek az „aranykorszakba”.

Érdekes az agresszió két iránya: az óvoda és a középfokú oktatás.

Úgy hírlik, hogy szeptembertől (az új tanévtől) a magyar és német nyelvű oktatást a középiskolákban teljesen megszüntetik. Legfeljebb egy-két iskolát hagynak nyilvánosan működni ezeken a nyelveken. Ezek fogják alkotni a hivatkozási alapot.

VI. 12.

A tegnapi (június 11-én) Székelyudvarhelyre utaztunk, hogy részt vegyünk András Emil fiának kicsengetésén.⁹¹ Péter gyerek ballagásán.

Már a város végén feltűnt, hogy a táblán csak Odorheit jelzik, nem a szokásos Odorheiu Secuiescet. A *Székely* szó valahol lefaragtatott. Ez a városban hamar kiderül. Történt, hogy a „Hőn Szeretett Elvtárs” a levegőből a földre szállt, és csak annyit mondott, hogy „üdvözlöi Odorhei népet”, és azóta nincs Székelyudvarhely. Az istenek szava több a törvéynél, még akkor is, ha nem tudják, hogy mit ejtenek ki felséges szájukon.

Az európai történelem nagy csodája, hogy e nevelés, primitív és idióta deszpotizmus létezni tud. Létezik, mert a nép a hátán hordja.

Ezt mutatják a kicsengetésen hallottak is. Mindenki dicséri a „Hőn Szeretett”[-et], a régi vallásokat és szertartásokat megszegyenítő módon. Ilyen dicséretnek és magasztalások soha nem szálltak az egék felé. Igaz, csak a tanárok és a románul beszélő (akik szintén magyarok voltak) diákok [szájából]. A három magyarul beszélő diák (még engedik) egyszer sem ejtette ki a nevét. A három diák szép beszéde jelentette az ünnepet.

Hat osztály végzett, az esti osztályokkal együtt. Alig találni a diáksereglet között három-négy román nemzetiségű tanulót. Mégis a hat osztály közül *csak* háromban folyt az oktatás magyar nyelven. Most ezt is meg akarják szüntetni.

A román nacionalizmus aljassága nem ismeri a határokat. Nem tudja, hol kellene megállni.

VI. 12.

A tegnapi [napon] (június 11.) jelent meg az első hír a kínai eseményekkel kapcsolatban, a Scinteia közli az Agerpress jelentése alapján Teng [Hsziao-ping] (román átírásban Deng Xiaoping)⁹² nyilatkozatát a katonai vezetők előtt. Az olvasó nem tudhatja, hogy mi történt, mert ez a nyilatkozatból nem rajzolódik ki. A hadsereg – mondotta Teng – bebizonyította „magas öntudatát és bátorságát”. Nem tudom, hogy milyen (és miért) bátorság kell a diákok és munkások

személyes fenyegetőzésig. Azt ígérték, hogy ősszel visszatérnek, de erre nem került sor. Aurel Bondrea 1989 után a bukaresti Spiru Haret magánegyetem rektora volt.

⁹⁰ Szentegyházasfalu (ma Szentegyháza) Hargita megyei város, románul Vlahița, része 1968 óta.

⁹¹ Belgyógyász főorvos, Fábíán Kovácsnai baráti körének tagja, aki visszaköltözött Székelyudvarhelyre.

⁹² Convorbiri la Bejing. Scinteia, 1989. máj 12., 6. p.

lelövöldözéséhez? A Scînteia ezt dicséri. Nem lehet kétséges, hogy a román rezsim, mint mindig, ki mellett áll.

Ugyancsak a Scînteia közli a magyar sztálinisták gyűléséről kiadott közleményt, de ezt is durván meghamisítja. Ez a címből is kitűnik: *Ziarul „Népszabadság” despre punctul de vedere al mișcării „Platforma de unitate marxistă a V. M. S. U.”*⁹³ Tévedés. Ez nem a Népszabadság véleménye, hanem csak közlemény egy gyűlésről. S ez nagy különbség. És ilyen hamisításokkal vezetik félre a közvéleményt.

Ebben a beállításban a cikk nem informál, hanem dezinformál. Tájékoztatás helyett félrevezetés. Hamisíthatatlan román stílus. Ebben senki nem kételkedhet.

VI. 13.

A Párizsban folyó emberjogi értekezleten a román küldöttség helyettes vezetője visszatartotta Erdős André adatokat felsorakoztató vádbeszédét a romániai kisebbségek elnyomásáról.⁹⁴ A közoktatásról [Erdős] egészen pontos és megbízható tényeket tárt az értekezlet résztvevői elé. A román küldöttség ezt rágalomnak nevezte.

Nagyon furcsa fogalmaik vannak a valóságról és a rágalomról. A szórványvidékeken miért szüntették meg a nemzetiségi nyelveken a tanulók oktatását? Miért csökkentették az elmúlt két évben 50% alá a magyar anyanyelvű osztályokat? Miért akadályozzák mesterségesen a magyar tagozatokra való beiratkozást? Miért grasszál Udvarhelyen a halálbrigád? E kérdésekre könnyű a válasz.

És könnyű Párizsban a hazudozás is. A legaljasabb politika, amit valaha is elkövettek a kisebbségek ellen. A román és a bolgár Elvtársak összelelkezhettek egymással. Balkániaságukban egymás kebelére borulhatnak.

Ezektől semmit nem várhatunk. Bármikor leüthetnek. Nem büntetés, hanem kitüntetés jár érte.

VI. 14.

Az újságok közlik N. Ceaușescunak a Mihai Eminescu tiszteletére rendezett szimpóziumhoz küldött üzenetét.⁹⁵ Ebben olvasható, hogy Eminescu becsülte az összes népeket, és az általuk teremtett értékeket, de – úgymond – „gyűlölte azokat, akik elszakadtak a néptől és az idegenek szolgálatába állottak”. Ami leleplezi az üzenet lényegét, félreérthetetlen elszólás, mondhatnánk freudiasan: „Könyörtelenek, de mélységesen jogosak, a legtisztább hazafiságból fakadóak *Doina* című versének sorai: »Ki idegent szeret és véd:/ Kuttyák rágják össze szívéit!/ Házát a tűz hamvassza el,/ Népét bitang szél szórja el.«⁹⁶

⁹³ A Népszabadság „A V. M. S. U. marxista egységplatform” mozgalmanak szempontjéről. Az utalt írást a Scînteia 1989. májusi lapszámaiban nem találtuk meg.

⁹⁴ Erdős André diplomata, 1986–1989 között Bécsben nagyköveti rangban az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet magyar küldöttségének vezetője. 1989. júniusában a helsinki folyamathoz kapcsolódó értekezleten Erdős cáfolta a román diplomaták azon állítását, hogy az anyanyelvhasználat, a magyar oktatás és a magyar helységnevek a dél-afrikai bantuszánokhoz hasonló szegregációt hoznának létre. Cáfolta, hogy három egyetemen van Romániában magyar nyelvű képzés. Felhívta a figyelmet arra, hogy nem csak legálisan érkeznek román állampolgárok Magyarországra, illetve kijelentette, hogy a román kormányzat az egész romániai magyarság jövőjét fenyegeti.

⁹⁵ *Mesajul tovarășului Nicolae Ceaușescu ... cu prilejul Simpozionului omagial „Mihai Eminescu”*. Scînteia, 1989. június 14., 5. p.

⁹⁶ *Doina* – magyarul Dojna. A fordítás Oláh Gáboré, ez szerepel a naplóban és a Ceaușescu-beszéd hivatalos fordításában is – lásd pl: *Nicolae Ceaușescu elvtárs üzenete [a] Mihai Eminescu tiszteletére rendezett szimpózium alkalmából*. Megyei Tükör, 1989. július 14., [1]–2. p.

Nem kell ahhoz különösebb készség vagy logika, hogy felismerjük e szövegrész *agresszív üzenetét*. A „legtisztább hazafiság” ([azaz] „cel mai curat patriotism”) = az idegenek gyűlöletével. A világ eszerint feloszlik idegenekre és igazi hazafiakra, s aki az előbbieket pártfogolja vagy melléjük áll, a kutyák rágják össze szívéét, házát tűz eméssze el, s a – legerősebb felhívás a népirtásra – népét a bitang szél szórja szét.

Mindehhez hozzá kell gondolni, hogy ami Mihai Eminescunál a *prefasizmust* jelezte (ez is vitathatatlan tény), az ma *teljes fasizmus*. Ebben a szövegösszefüggésben erről nem lehetnek kétségeink. Akárcsak a harmincas évek fasiszta ideológiájában és politikájában, itt is az igazságos és a jogos egyértelmű és elferdíthetetlenül a hazafiak oldalán áll az idegenek ellenében, akiknek pusztítása egyáltalán nem bűn.

A szimpóziumból csak ennyi fontos. A többi *dicséret*, a Hőn Szeretett politikájának és zsenialitásának magasztalása. Az egész kisajátított ünnep, a bizánci-fanarióta hagyományok szerint. A Megdicsőítettben megtestesül minden, amit valaha is emberfia különöset alkotott.

Vajon észreveszi-e valaki ezt az ocsmány agresszivitást?

VI. 17.

A tegnap (16-án, pénteken) volt Budapesten Nagy Imre és társainak újratemetése a nemzeti megbékülés jegyében. A politikai elképzelés, a reformerők egybefogása sikerült is. Az egész *csak* a sztálinistáknak nem tetszhetett. Rendbontás nem történt. Az ünneplés, a rádióban hallottak alapján, imponálóan megható és mozgósító erejű lehetett. Csak a román, albán, kínai és észak-koreai kormányok, diplomáciai képviseltek nem vettek részt. Ez is mutatja, hogy honnan várhatók a támadások.

A beszédek nem mindenike felelt meg a várakozásnak. Tudni kell, hogy mit milyen körülmények között mondunk el. Gondolok elsősorban Rácz Sándor és Orbán Viktor (ifjú ember) beszédeire. Leginkább ezekből hiányzott a politikai bölcsesség, még pontosabban a reálpolitikai megfontoltság. Egy dolgot biztosan tudni kell, Gorbacsov támogatása ilyen alkalmakkor is elengedhetetlen. A legfontosabb biztosíték a gorbacsovi reformmozgalom előrehaladása. A határokon beavatkozásra készen állnak a román és cseh sztálinisták. Egy intés a színpalak előtt vagy mögöl, és felborul a közép-kelet-európai, mesterségesen fenntartott „egyensúly”. Ami európai konfliktust idézhet elő. A legnagyobb veszteséget újra a magyarok fogják elszenvedni. A mai helyzet azonban nem azonosítható az 1956-os helyzettel. Ezt mindenkinek tudomásul kell vennie.

Budapest újra a világérdeklődés középpontjába került.

VI. 19.

Amint az várható volt, akárcsak 1956-ban – e vonatkozásban analóg helyzetről beszélhetünk –, Bukarest újra dühös, mint a sebzett vad rohanna a magyar reformerekre. Mindent elmond a Közlemény címe: *În legătură cu gravele manifestări antisocialiste, revizioniste și antiromânești care au avut loc la Budapesta*. (Scînteia, 16. iunie).⁹⁷ A Külügyminisztérium is tiltakozó jegyzéket nyújtott át Szűts Pál bukaresti magyar követnek.

Egyáltalán nem meglepő. A rezsim a magyarellenességet újra fokozni tudja. Úgy állítja be, mintha Magyarország, a reformer Magyarország az egész sztálinizmust veszélyeztetné.

⁹⁷ A budapesti súlyos szocializmusellenes, revizionista és románellenes megnyilvánulásokkal kapcsolatban.

Ugyanekkor, június 17-én Ioan Totu külügyminiszter Bukarestben behívta a magyar nagykövetet, és tiltakozott a Nagy Imre temetésén elhangzott állítólag román- és szocializmusellenes kijelentések miatt.

S ezt jól megfejeji a revizionizmussal és az ún. románellenességgel, hogy a tudatlanságban tartott tömegek manipulálása eredményesebb legyen. E toldalék valójában nevetséges. Egyetlen románellenesnek nevezhető mondatot sem hallottam. De a nacionalizmus nem volna nacionalizmus, ha ezeket a trükkfogásokat nem alkalmazná. Ezek kellene az amúgy is megtévesztett tömegek tovább butításához. Mert a tudatlanság és az eredményesen idomíthatóság összetartozik.

S aztán, horribile dictu, a Közlemény a Magyarországra menekült magyarokat és románokat legionároknak (vasgárdistáknak) nevezi. Azokat a fiatalokat, akik a vasgárdisták idején nem is léteztek, jóval a fasizmus után születtek. A másik oldala a dolognak, hogy a vasgárdistákat 1971-ben az RKP rehabilitálta, megbocsátott azoknak, akik azt „kiérdemelték”. Az érdem ebben az esetben is természetesen a nacionalizmus volt. A közlemény hemzseg a fogalmak hamis és megalapozatlan használatától. Megkérdézhethetnék (ha volna kit), mi a fasizmus, horthyizmus, revizionizmus, románellenesség stb. Annyira primitív és tendenciózus, hogy elvi alapon, elméletileg nem tárgyalható. A primitívségre vall, hogy például a románellenesség azonosul a rezsimellenességgel, mintha, ahogy azt a jelszavak egyébként is hirdetik, Ceaușescu azonos volna a román néppel. Egyetlen politikai rendszer sem azonosítható a néppel. Különösen a diktatúrák nem, mert azokat a nép megkérdézése nélkül kényszerítik a társadalomra. Ezek a dolgok a politika ábécéjéhez tartoznak. De a politikai primitívizmus éppen azért olyan, amilyen, mert az ábécét sem ismeri.

Továbbra is a primitívségnél maradvá, az állítók és hadakozók színvonalán, megkérdézhethetjük, hogy az „aranykorszak” és a legfejlettebb és legeredettebb demokrácia honába miért nem özönlenek a politikai menekültek a fasizmus és a „nyomor” elől.

Aki románellenes, az egyben fasiszta is. Ilyen alapon az erőszakos szervek és a bíróságok bárkit elítélhetnek a „legsúlyosabb” paragrafusok előírásai szerint. Valóságos irtóhadjáratba kezdek a halálraítélt túszként kezelt kisebbségek ellen. Ebben semmi új nincs. Eddig is ezt tették. Most találtak egy újabb ürügyet. Ennyi és semmi több.

Nem véletlen, hogy az agresszivitás fokozódása arányban áll a bulgáriai törökök üldözésével.

VI. 20.

Az újságok közlik a beszámolókat azokról a gyűlésekről, amelyeket a „Magyarországon történtek” ellen szerveztek. A nagy cím: *Határozott visszavágás a fasiszta, szocialistaellenes és románellenes provokációkra.*⁹⁸ Ezeket a gyűléseket Bukarestben és az erdélyi megyékben (Arad, Szatmár, Kolozsvár, Máramaros) rendezték, előre elkészített forgatókönyv előírásai szerint.

A felbérelt és kinevezett hozzászólók nyilván az előre elkészített szöveget olvasták fel, ahogy azt a sztálinizmus gyakorlata mindenkor elvárta. Amit műveltek, mint maga az akció is, hazugság, és egyáltalán nem vette tekintetbe nemcsak a Budapesten történeteket, hanem az egyének véleményét sem. A sztálinizmus azon elvére épül fel, hogy „egyetértés-e, vagy lövök!” Egy újabb dokumentum (dokumentumok) a sztálinizmus gyakorlatáról, amely ellen lényegében Nagy Imréék újratemetése is irányult. Június 16-a a totalitarizmus minden formája – fasizmus, sztálinizmus – elleni protestálás. A meghamisítók magukról rántották le a

⁹⁸ Lásd: Előre, 1989. június 20., 2–3. p. Az első oldalon külön kiemelt összeállítás: Határozottan támogatva Románia Szocialista Köztársaság kormányának a Magyar Népköztársaság kormányához intézett hivatalos tiltakozását, A dolgozók számos gyűlése juttatja kifejezésre a román nép felháborodását a nemrégiben Budapesten lezajlott szocialistaellenes, revizionista és románellenes provokációk miatt.

leplet. A fasizmus ellen prédikálnak és prédikáltatnak, s közben lemeztelenednek, s a szocialista ruha alól előbúvik a *totális diktatúra szörnyalakja*.

Nem kevésbé fontos adalék, hogy vajon a résztvevők és a szónokok honnan értesülhettek a történekekről? A gyűléseket tegnap (vasárnap) szervezték, s az Agerpress pontosan szombaton este 11 óra 50 perckor tette közzé a román kormány nyilatkozatát.

Az egész napos gyászünnepségen elhangzott összes beszédek, cikkek és más közlemények tanulmányozásához legalább két-három napra lett volna szükség. Az „okosok” (szervezők és hozzászólók), úgy látszik, azt is tudják, amit nem olvasnak és nem hallanak. Ilyen a sztálini mindentudás. Ehhez csak a fogalmak meghamisítása és hamis használata szükséges, és máris össze lehet hívíni a „dolgozók” tiltakozó gyűléseit. Kétségtelen, hogy a *gyűléseket már jún. 16. előtt megszerveztették*.

A SZER román műsora egyébként helyére tette a történeket, azokkal a románokkal, akik részt vettek a budapesti gyászünnepségeken (Ion Vianu).

Valószínű, idejében értesültek, hogy nemcsak a Románia Liberă, hanem a párizsi román emigráció is képviselőket küld a Demokrata Fórum meghívására, a budapesti újratemetésre és politikai manifesztációra. Ez is volt a cél: közös antitotalitárius manifesztációvá változtatni az emlékezést, s egyben a közép- és kelet-európai összefogást is kifejezni a demokrácia jegyében. Erről vall a Demokrata Fórum és a román emigráció közös nyilatkozata is.⁹⁹ A *Nyilatkozat* szövege a legméltóbb válasz a Ceaușescu-rendszer ízléstelen háborgásaira. Csakhogy ezt a román olvasó nem ismerheti meg. Ezért kell a *hírzárlat*. Ez utóbbi is a sztálinizmus produktuma.

A „dolgozók gyűlései” a sztálinizmus létezésének kétségbevonhatatlan bizonyítékai. Természetesen a nacionalisták mindenhol örvendeznek, hogy „egyet üthetnek” a magyarok fejére. S nemcsak jelképesen, hanem valóságosan is. Mert akik ennyi gyűlöletet tudnak összehordatni, azok nem fognak visszariadni, ha pogromokat vagy újabb Földvárakat kell szervezni.¹⁰⁰ A „dolgozók gyűléseitől” csak egy karnyújtásnyira vannak a gázkamrák és az újabb Szarajáták.¹⁰¹

VI. 21.

Újra sztálinista szólamokat dalol a moszkvai hírügynökség, akárcsak 1956-ban. De ez a népek bölcs vezetőjének, Sztalinnak 1945 utáni praktikái után nem szokatlan. A Kremlben nem tetszik a magyar reformmozgalom. A moszkvai jeladásra rázendített Prága és Bukarest, a kisantant. Erről is 1956 jut eszünkbe, mert akkor is így volt.

⁹⁹ A elfogadott román–magyar nyilatkozat kinyilvánította, hogy Erdélynek a kulturális és vallási pluralizmus modelljévé kell válnia. Biztosítania kell mindegyik nemzet jogát az autonóm képviselethez és a kulturális autonómiához. A dokumentumot magyar oldalról többek között Bíró Gáspár, Csoóri Sándor, Pür Lajos, Jeszenszky Géza, Molnár Gusztáv, Kulin Ferenc, Mészöly Miklós, Göncz Árpád, Mécs Imre, Szent-Iványi István, Szabad György, Vásárhelyi Miklós, a román emigrációból pedig Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Ion Vianu, Dinu Zavfirescu, Doru Braia, Matei Cazacu, Paul Goma, I. Mihály király, Virgil Ierunca, Eugène Ionesco, Monica Lovinescu és mások írták alá.

¹⁰⁰ Barcaföldvár, románul Feldioara határában 1942-ben szovjet hadifoglyoknak internáló táborát állítottak föl. 1944 szeptembere és 1945 júliusa között a tábor tovább működött. Ide gyűjtötték az észak-erdélyi román bevonulás alkalmával begyűjtött magyarokat, szatmári svábokat és német hadifoglyokat. A tábornak hatezer foglya volt. Körülbelül 150–180 fő halt meg a táborban, ezen túl még az 1945. február–márciusi tifuszejárványban naponta 20–25 ember halt meg. Részletesebben: Benkő Levente: *A tervszerű merénylet*. Korunk, 2003. 2. sz. 88–99. p.

¹⁰¹ Utalás a magyarokkal szembeni lehetséges atrocitásokra. Ugyanis 1944. szeptember 26-án a faluba (románul Aita Seacă) bevonuló Maniu-gárdisták 13 ártatlan magyart mészároltak le.

Pedig a Brezsnyev-doktrína érvénytelenségét éppen az újratemetés napja körül deklarálta Gorbacsov. S egyébként is Gorbacsov elvtárs miért nem foglalkozik az ész, a litván, lett és a többi elnyomott nemzetiségek ügyével, ők terhelőbb és radikálisabb követelményekkel lépnek fel, mint az újratemetés meggondolatlan magyar szónokai.

A TASZSZ kommentárja tendenciózus, közvetve, a cseh és a román elvtársakon keresztül akarja a politikai reformokat befolyásolni. A régi *divide et impera* új köntösében, de úgy is mondhatnám, az 1956-os divat[ó]t újraalakítva, az 1989-es igényekhez mérten.

A szovjet rendszert, az egész létező szocializmust mint hasznavehetetlen csödtömeget, a Népi Küldöttek Kongresszusán erőteljesebben bírálták a magyar szónokoknál. [Sic!] Csingiz Ajtmatov kereken és félreérthetetlenül kimondotta, hogy az eltelt 72 év arra bizonyosság, hogy milyen szocializmust nem kell építeni. A svéd, a dán, a finn szocializmusra hivatkozott. A magyar ellenzék is ezt akarja. S a TASZSZ mégis szítja a tüzet.¹⁰² A nagyhatalmi gőg nem tűri, hogy a meghódítottak elforduljanak az ősformától. Hogy mondotta Jaltában Sztalin? Az erősek szemében a gyengék mindig bűnösök. Az igazi peresztrojkanak erre is kellene vonatkoznia (vagy: erre is kellene vonatkoztatni).

E közvetett uszítás és felbérelés veszélyes játék. A reformer Gorbacsovot az[okk]al hozza szövetségbe az „ösellenség”-nek tekintett magyarok ellenében, akik a peresztrojka és a glasznoszty halálos ellenségei közé sorolhatók minden különösebb fenntartás nélkül. A cseh, román, keletnémet, észak-koreai, kubai sztálinisták alkotják a peresztrojka elleni harc élcsapatát. Egyszer s mindenkorra tisztázni kell, hogy napjainkban, ha egyáltalán beszélhetünk ellenforradalomról vagy ellenforradalmiságról, akkor elsősorban a *sztálinizmusra* kell gondolnunk.

Vagy: a szocializmusellenesség egyenlő a sztálinizmus és posztsztálinizmus különböző változataival. A magyarelles publicisztikát is csak ebből lehet helyesen, elméletileg különösen, elbírálni. A régi fogalmak, amelyeket a sztálinizmus kalapált olyanná, ahogy azt ma is használják (lásd a román sajtót), hasznavehetetlenek.

VI. 22.

Eddig több mint 50 ezer bulgáriai törököt telepítettek ki vagy menekültek el az embertelen üldözés elől.¹⁰³ Elég arra gondolni, hogy valakinek nemcsak a nyelvét tiltják be, hanem vagyónától, munkahelyétől, vallásától is megfosztják, hogy kirajzolódjon előttünk e szörnyű tragédia a civilizáltnak hitt és hirdetett Európában. (Most attól eltekintünk, hogy a Balkán nem Európa.)

Miért nem szólal[nak] meg Gorbacsov és a Szovjetunió jeles képviselői? Ki hoz nagyobb szégyent az ún. szocializmusra, a reformkommunisták-e vagy Zsivkov és pribékjei? Ez a kérdés. S aki erre nem felel, és úgy tesz, mintha a hú szövetségesnél semmi különösebb sem történe, elveszti hitelét, akármilyen hévvel is szónokol az emberarcú szocializmusról.

Várom a szovjet nyilatkozatot!

* * *

Újabb adatok. A bolgár fogdmegek a török gyermekeket megvizsgálják, hogy körül vannak-e metélve, mielőtt megbüntetnék a szülőket, vagy a gyermekeket elvinnék. Gyakori, hogy a szülőket internálják, de a gyermekeket elszakítják tőlük.

Aljas fasiszták.

¹⁰² A szovjet hírügynökség beszámolt a budapesti szovjet nagykövetség előtti június 15-i tüntetésről, ahol a szovjet csapatok kivonását követelték, illetve a temetés két, a Szovjetuniót közvetlenül érintő beszédéről (Rác Sándor, Orbán Viktor).

¹⁰³ Június 16-án az ankarai külügyminisztérium tájékoztatása szerint 27 893 Bulgáriából távozásra kényszerített török nemzetiségű személyt tartottak nyilván.

VI. 24.

Két napja síncs, hogy leírtam, hogy várom a szovjet nyilatkozatot. Jelei mutatkoznak, hogy valami történhetett. A külügyminiszter-helyettes annyit mondott, hogy a románok, ha megkérdezték volna tőlük (a szovjetektől), hogy emeljenek-e szögesdrót kerítést a magyar határra, biztosan nem ajánlották volna. Feltehető, hogy a bolgárokat is megintették, erőltetnül és határozatlanul. S ez mindig visszaüt. Most is így lesz. Mert ezek a rendszerek a Gorbacsov-ellenes dogmatikus, konzervatív erőket támogatják. A szovjet politika is tudomásul kellene vegye, hogy a peresztrojkat és a glasznosztot reakciós gyűrű veszi körül, akik [sic!] egy jöttányit sem engednek hatalmukból.

VI. 25.

Most olvasom Erdélyi József önéletrajzát. Azért szükséges említenem, mert ideológiája kísértetiesen hasonlít napjaink idegengyűlölő nacionalizmusára. Csak néhány mondatot kiragadva a mocskos zsidóságokból: a zsidóság (akiket azonosít az idegenekkel) elpusztítja a keresztény kultúrát, „Meg kell tisztítani tőlük a keresztény műveltség templomát, mielőtt romba nem döntik, hogy felette zsinagógát emeljenek...”.¹⁰⁴ Hazafi sem lehet, aki nem gyűlöl az idegeneket.

Az eltelt évtizedek – immár fél évszázad tapasztalatai alapján – azt is bizonyítják, hogy a beteges xenofóbia és zsidógyűlölet nem tekinthető kizárólag a jobboldali (fasiszta) ideológia és politika tulajdonának. A sztálinizmus és a posztstálinizmus még agresszívebb idegengyűlölő tud lenni.

Még valami. Ilyen vehemensen zsidógyűlölő írók Kelet-Európában még egyet ismerek, Eminescut. A jelentős írók közül.

Nem véletlenül emelték Eminescu idegengyűlöletét az eltelt napokban piedesztálra.

VI. 28.

A sztálinisták és a reformkommunisták között folyó vita utórezgései érdekes módon formálják az emberek véleményét. Magatartásról kevésbé beszélhetünk, mert félnek a következményektől. A sztálinista logika szerint ugyanis, ha valaki nem harsogja a pártszöveget, nem fogadja el a „hassunk oda” parancsolatait, fasisztának minősül, s akkor vele azt csinálhatnak, amit akarnak. Mert nem az a fontos és lényeges, hogy valaki hová tartozik, vagy mi bizonyítható, hanem az, amit deklaráltak róla. Mint a földről, nem az számít, mennyit termett, hanem az, hogy az előírás szerint mennyiről kell számot adni.

Az emberek félnek. A magyarok a kitelepítéstől, meghurcoltatástól. Gyakran elhangzik, úgy járunk, mint a bulgáriai törökök. Az aggodalmak nem megalapozatlanok. Olyan erős a magyarellenes terror és propaganda, hogy a pogromok sem elképzelhetetlenek. A kitoloncolás sem. A román értelmiségit és közembert – kevés kivételtől eltekintve – annyira megfélemlítette a nacionalizmus, hogy gyűlöletét alig tudja visszafojtani.

Egyfelől a félelem és aggodás a magyarságért, másfelől az ugrásra kész nacionalizmus.

VI. 29.

Hirtelen meghalt Puskás Viktor. Nagyon sajnálom. Szerettem békés, humoros egyéniségét. Nemcsak nekem, az egész városból fog hiányozni. Senkinek sem ártott. Mintha cáfolta

¹⁰⁴ Erdélyi József: *Fegyvertelen. Önéletrajz*. Turul, Budapest, 1942, 198. p.

volna, hogy „a pokol a másik ember”.¹⁰⁵ Ő senkinek sem okozott bajt. Milyen súlyos csapás, hogy az ilyen emberek távoznak közülünk aránylag fiatalon (mindössze 53 évet élt). *Mosolyt hozó ember volt* egy elidegenedett, besúgóktól, rendőröktől szaglászott, kiszolgáltatott társadalomban. Az ilyen embereknek ezer évig kellene éljenek egy racionálisan megkonstruált világban. A természet vagy az Isten világa azonban nem ilyen.

VI. 30.

A tegnap Ceaușescu megtartotta a KB plénuma előtt a soron lévő beszédét. Ez csak annyiban különbözik a megszokottaktól, hogy határozottan visszautasít mindenféle reformot.¹⁰⁶ Elsősorban a magyar reformmozgalom ellen szól a sok „*hassunk oda...*” (ezzel a szavakkal [sic!] kezdődnek a sztálinista szövegeket pufogató bekezdések), de a szovjet peresztrojka és glasznosztj is megkapja a magáét. A Hőn Szeretett azonban nagyon ügyel a szovjet fél érzékenységre.

Kifejti, hogy a szocializmus csak a tudományos szocializmus elvei alapján (azaz a sztálini dogmák!) építhető, a termelőeszközök szocialista tulajdonának döntő szerepe van, hogy nagyobb nyomatéka legyen a dolognak, még egy „terminológiai” újítást is bevezet, a „nagy szocialista ipari és mezőgazdasági tulajdont”, mintha ezzel mondana valamit. Kikel a többpártrendszer ellen, elítéli a piacsocializmust, bírálja azokat, akik a KGST jelenlegi kereteit nem tartják kielégítőnek.

A szuverenitás kikiáltott bajnoka, aki valamikor ilyen beszédet hallani sem akart, szükségesnek tekinti, hogy a Varsói Szerződés országai „együtt elemezzék a szocialista építés időszerű kérdéseit”. Miért? Erre is felel néhány sorral lejjebb. Hogy így meghatározódjék, mindenik párt hogyan lépjen fel a bonyolult politikai, társadalmi, gazdasági problémák megoldásában. Most szükséges az „együttműködés”, mert veszélybe kerülhet a hatalom.

Kibújt a szeg a zsákból. Most már senki előtt sem lehet kétséges, hogy a Hőn Szeretett melyik oldalon áll. Ezt Moszkvában is észre kell veyék. De ez önmagában még semmit sem tesz. Az is lehet, hogy a szovjetnek a külhonban jobb egy sztálinista demagóg és dogmatikus, mint egy reformkommunista.

VII. 1.

Mircea Dinescu írt D. R. Popescunak az üldözött, háziőrizetre ítélt írók ügyében.¹⁰⁷ Nem hiszem, hogy ez valamit is változtatna D. R. Popescu írószövetségi elnök szolgálai, galád viselkedésén. Kutyából nem lesz szalonna. Most is igaz.

D. R. Popescu mindig ilyen jellemtelen senki volt. Az ötvenes évek visszaéléseiről is csak azért írt (nem túl értékes), mert ezzel fel lehetett zárkózni (mint a katonaságnál) a nacionalista élvonalhoz, és ez kielégítette elfojtott magyarellenségét. S vezető magyar közéleti és írószemélyiségek ezt a rongyembert ajnározták mint a magyarok barátját. Némely írásáról úgy írtak – nagy az Isten állatkertje – mint shakespeare-i alkotásokról. A szürke, középszerűt zseniálisnak olvasták.

¹⁰⁵ J.-P. Sartre *Zárt tárgyalás* című drámájában hangzik el az író híres aforizmája, „a pokol az a másik ember”. Itt ezzel Fábán az állandó megfigyelésre is utal. Ugyanis kollégájáról, aki románt tanított a középiskolában, az a hír járta, hogy a Szekuritátée beszerzte; ezt a kollégák előtt sem titkolta, és szűk körben elmondta, hogy: „ti ne féljétek, mert én senkiről olyasmit nem jelentek, ami nektek árthat”.

¹⁰⁶ Előre, 1989. június 3., [1–]3. p. A tulajdonviszonyok megváltoztatását az 1. oldalon, a többpártrendszer visszaállítását a 3. oldalon élesen bírálta. Ezen a plénumon Nicolae Ceaușescut újraválasztották főtitkárrá.

¹⁰⁷ Lásd az 1989. III. 21-i naplóbejegyzés lábjegyzetét.

VII. 3.

E primitív nacionalizmus, mely teljesen beborítja és kiforgatja a románok nemzeti tudatát, elképesztő fogásokkal operál. Ilyen mondatok hangzanak el civil és katonai továbbképzőkön: A területrendezéssel kialakuló új városok és agroipari központok nem mások, mint „cetății de muncă, luptă și apărare”¹⁰⁸. Ki az ellenség? Kérdezhetnénk, ha nem tudnánk a választ is. Az *idegenek*. Azokkal szemben kell védekezni és harcolni. Ezzel keltik az állandó ostromállapot hangulatát. Jobb példát nem is találni a Bibó István által *egzisztenciális félelemnek* nevezett jelenségre.

Olyan könyveket árulnak, mint a *Prezența militară în cultura și știința românești*.¹⁰⁹ A civil élet és tudat teljes militarizálódása. A maga nemében egyedülálló és életveszélyes azokra, akiket érint vagy belekever.

VII. 4.

Nem érdektelen néhány tény bejegyzése. Az adatok némelykor a legszebben faragott mondatoknál is átfogóbban jellemzik a valóságos helyzetet.

Ebben az évben a világtörténelemben a legnagyobb hozamot érték el a scornicești agrár-
ipari központban, árpából 11 ezer kg hektáronként. Petrești községben ugyancsak árpából 8,6 ezer kg-ot. Hiába, ahol a zseniális vezetők születnek, a munka is jobban megy, és a föld is termékenyebb.¹¹⁰ A természet is tudja, hogy hol kell jobban eresszen.

Egy tábornok szerint Gorbacsov badarságokat beszél. (A román kifejezés: „hălălăuui”¹¹¹). Ezzel és ehhez hasonlókkal okítják a tartalékos brigádokat. A tájékozatlan ember nem tudja, mit cselekszik. Az iskolahálózat összeállításánál nem engedélyezik a pincér osztály továbbműködtetését (két év után), mert a megyei és a helyi OJT¹¹² szerint Kovásznán távlatban nincs szükség a kereskedelmi ellátásban és a turisztikában dolgozó új munkaerőre, de ők, a helyi fejesek a haszonban osztozkodnak a megyeiekkel, a szállodákban az állásokat (pincér, takarító stb.) 5 ezer és 10 ezer lej között árulják. A nőket meg is izélik. Ezt mindenki tudja. Mégis elnézik. A szálak szorosak és messzire nyúlnak.

Egy másik példa a rafinált korrupcióra. A Steaua játékosait a sikerekért nemcsak pénzzel jutalmazzák, hanem ARO Diesel kiutalásokkal is. Egy játékos egy ilyen kiutalást legalább félmillió lejért tud értékesíteni. Az autó maga csak 150 ezer lej, de a feketepiacon félmillióért is eladható. A különbséget tetemes. Ugyanakkor a csinnadratta állandóan szól a munka nélküli jövedelmekből élők ellen. Közben az állam serkenti a feketézést. S nem más, mint a hadsereg csapatának vezetősége cselekszik így. Érdekességképpen, patrónusa: Valentin Ceaușescu.¹¹³ Ez az igazi társadalmi parazitizmus. Vagy azt is írhatom, hogy *febris balcanien*.¹¹⁴

VII. 5.

Bárki mondjon akármit, ezt a szemérmetlen képmutatást nem lehet túlhaladni. Az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága elhatározta, hogy az 1989-es abszolvensek (az egyetemeket, líceumokat és szakiskolákat végzettek) kötelesek azt az állást elfoglalni, ahová beosztották

¹⁰⁸ a munka, a harc és a védelem védőbástyái

¹⁰⁹ A katonai jelenlét a román kultúrában és tudományban.

¹¹⁰ Petrești Elena Ceaușescu szülőfaluja.

¹¹¹ lármázik

¹¹² Oficiul Județean de Turism – Megyei Idegenforgalmi Hivatal.

¹¹³ Nicolae Ceaușescu 1948-ban született fia, atomfizikus.

¹¹⁴ balkáni láz

őket, és a „gyakorlati időszakban semmilyen formában nem engedélyezett a munkahely megváltoztatása, az áthelyezés és a kihelyezés más egységekbe”. E határozat a *modern földhöz kötés* legkirívóbb példája. Mégis a határozat úgy állítja be, mintha ez a szocialista rendszer humanizmusának a megnyilvánulása volna. És az indoklás szerint arra is bizonyosság, hogy Romániában milyen messzemenően betartják az emberi jogokat.

Az embert megkötözik, és azt mondják, hogy ez a szabadság.

Ezt a szörnyű demagógia praxisa végre is hajtja. Főleg a kisebbségek rovására. A fiatalokat a legelmaradottabb és a legnehezebb munkára fogják. A bányákban és az energetikai iparban kényszerítik dolgozni.

Ha a parancsot nem teljesítik, a milícia mint dologkerülőt, elfogathatja [őket]. Ekkor már büntetesként kerül[nek] a bányába szemet fejteni, vagy az építkezésekhez téglát hordani.

Pszichikailag megtörik az egyén akarata, és elfogadja a körülményeket mint elkerülhetetlen sorsot. Emberi és kisebbségi deklasszálódás együtt pusztít.

Ha valaki (fejes) a városba jön, mindjárt kirendelik a túlbuzgók az utcára a munkásokat, takarítani. Aki visszautasítja [ezt], legközelebb mehet állást keresni, ha talál. Ilyen a „forradalmi munkádemokrácia”. Jogod van a parancsot végrehajtani.¹¹⁵

VII. 6.

Meghalt Kádár János. Kétségtelen, az eltelt évtizedek legjelentősebb magyar politikusa volt. Az értékelést nem most kell végezni. Minden ember élete egyszeri és megismételhetetlen. A halál előtt egyenlők vagyunk. Sajnálom.

VII. 7.

„Újabb”, immáron ki tudja, e gyors világban hányadik világsiker. Mit adott ismét a jó Isten, a scornicești MTSZ-ben hektáronként 12 683 kg búzát takarítottak be. Ilyen hozam sem fordult elő [még] a történelemben. Hiába, tudja a föld, kinek és hol terem. Máshol természetesen nagyon jó a termés, de ilyen mennyiséget nem gyűjthetnek be. Így rendezi ezt az Istennél is hatalmasabb.

VII. 8.

A tegnap tartották Bukarestben a szokásos évi tanácskozásokat a Varsói Szerződés országainak vezetői. A kiadott Nyilatkozatban foglaltaktól eltekintve gyakorlatilag a szövetség csak formálisan létezik. Saját belső egységét sem képes biztosítani. Olyan belső ellentétek szabdalják, amelyekre a jövőben sem fognak megoldást találni.

Milyen szövetség az olyan, amelynek tagországaiiban a minimális jogokat sem biztosítják, s ezért az egyikből a másikba disszidálnak? Egymást katonai beavatkozással fenyegetik. Magyarországot előbb fogja Románia megtámadni, mint a nyugati imperializmus. Azt, hogy mennyire ingatag a szövetségi rendszer, a Nyers–Ceașescu találkozó mutatta meg.¹¹⁶ A magyar–román politikai kapcsolatok mélypontra jutottak, egyébként két órán keresztül veszedtek.

¹¹⁵ Az utolsó mondat margóra írt beszúrást.

¹¹⁶ A magyar küldöttségből (Nyers Rezső, Horn Gyula) felvetették a romániai magyar kisebbség problémáit (nemzetiségi jogok, kishatárforgalom, településrendezés, magyarellenes kampányok), de Ceașescu tagadta ezek létezését. A találkozóról: Földes i. m. 469–470. p. A szövetségi rendszeren belüli konfliktusokról és a Gorbacsovhoz való viszonyról: Huszár Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. Kossuth, Budapest, 2004, 431. p.

A tanácskozás a reformer és dogmatikus csoportosulásokat is felszínre sodorta. A reformereket, SZU, Lengyelország, Magyarország, majdhogynem áthidalhatatlan szakadék választja el a dogmatikus sztálinistáktól (Románia, NDK, Csehszlovákia, Bulgária).

A tanácskozás pozitív eredménye, hogy végül is Gorbacsov elfogadtatta a szocializmus különbözőségének elvét, ami mögé a sztálinisták éppúgy megbújhatnak, mint a többpárt-rendszerű struktúrát hangoztató radikálisok. Ez is valami.

VII. 9.

A tegnap Ceaușescu azt mondta Nyers Rezsőnek, hogy Romániában a nemzeti kérdést egyszer s mindenkorra megoldották.

Helyi adatok ehhez a „megoldáshoz”: a kovásznai liceumban a most alakuló hét XI. osztályból csak egy magyar tannyelvű. A jelentkezők több mint 85%-a magyar, és anyanyelvén szeretne tanulni. Őket meg sem kérdezik, ha akarják, ha nem, románul kell tanulni[uk]. A magyar nyelvű oktatás ezzel a „megoldással” 1/7-ére csökkent. Kovászna és környékének lakói 85%-ban magyarok. A csökkentés ilyen arányú a megye többi városaiban is.

Senki sem mer szólni, mert félnek a Securitate megtorlásától. Magyarán, a főbeveréstől. Ez erkölcsileg nem mentség, de mint tényt kötelesek vagyunk (legalább ennyit) lejegyezni. Az iskolaigazgatók románok, s a többi hasonszőrű értelmiségivel örvendeznek. Egy lépést sem tesznek a magyar nyelvű oktatásért. Ebben hű segítőköt találunk a még meghagyott, kisebbséghez tartozó igazgatókban, aligazgatókban és párttitkárokban. Mi, a massa, hallgatunk és arcpirulás nélkül áruljuk saját népünket. A gyalázatosoknál is gyalázatosabbak vagyunk.

VII. 10.

Csalás, lopás, hazudozás uralkodik mindenütt. Ezen 12 683 kg búzahozamok mellett csodálkozni nem lehet.

Közállapotaink romlottságára jellemző, hogy a tanulók a csalást, lopást és hazudozást, ha az nem egyéni érdekeiket érinti, nem tartják bűnnek. Legalább öt éve végzek ilyen irányú megfigyeléseket és végzek felméréseket. Úgyszólván mindenki elfogadja, hogy a mostani román társadalomban nem lehet megélni és érvényesülni hazudozás, csalás, és ha az alkalom úgy hozza, lopás nélkül. Az ifjúságból hiányzik a bűntudat. A felnőtteknél már keresni sem érdemes. A csalás, lopás és hazudozás a társadalmi közmegegyezéshez tartozik.

Ezt nem szabad kizárólag a szocializmus rovására tenni. Sokkal inkább jellemző a *balkanizálódásra*. A szocializmusban a balkanizálódás felerősíti a korrumpálódás tendenciáit. Ezért a román, bolgár, szerb társadalom megtisztításához generációk munkájára lesz szükség. Ha valaki azt komolyan elhatározná. Éppen ezzel van a baj. Senki nem akarja és senki nem fogja akarni. Megszűnne a parazitaság. Miért dolgozzon valaki, ha azt mástól ellophatja. [Sic!]

Ijesztő, hogy a mentalitást a magyar fiatalok mennyire átvették.

VII. 11.

Már a cigányok is menekülnek a rezsिम kegyetlenségei elől. Most hallgatom a rádióból a Cărpaci család „történetét”. Pontosabban: ami velük megesett. Az NSZK-ban loptak, garázdálkodtak, forgalmi vétséget követtek el. Írni-olvasni nem tudnak, a német nyelvet sem is-

merik. Jól írja a riporter erről a családról és a cigányokról általában, hogy a „criminalizarea țaranilor”-ért¹¹⁷ a társadalmi és politikai állapotok tehetősek felelőssé.

Azt hiszem, a cigányok disszidálását titokban az állam is segíti. Értük senki sem fizet, mint a szászokért, ezért a még nem asszimilált, lézengő cigányokat így lehet útra rakni.

VII. 12.

Vasárnap a matematika felvételi vizsga után csendesen ballagtam a vasárnapi ebéd felé. Az úton utolért egy fekete képű zágoni ifjú ember (cigány), megkérdezte, hogy mikor lesz a következő vizsga és miből, mert ő szombaton tudta meg, hogy az este a XI. osztályba felvételizni lehet, és nyomban, minden teketória nélkül beiratkozott a titkárságon. Egyetlen vizsgatárgyból sem járt tankönyv a kezében. Nincs is honnan beszerezni. (Az estiseknek sincs[enek] tankönyveik. S ami meglepő: senki sem gondol azok beszerzésére. A minisztérium sem.)

Másnap megkérdeztem az esti tagozatra felvételizőket, hogy tankönyv járt-e a kezükben. Ilyesmit ők nem is láttak, nemhogy a kezükbe kerüljön. Nyugodtan ülnek a padban, és várják, hogy valami történjék, ha már vizsgára jöttek. És történni fog, a tanárok valamit lediktálnak, és tudatlanul, anélkül, hogy legalább egy pillantást vetettek volna tankönyvekre, felveszik őket az esti tagozatra.

Mindezt azért írom, mert az ilyen és ehhez hasonló epizódok híven kifejezik a rezsím „megvalósításait”, amivel olyan gyakran és vehemensen szoktak dicsekedni. Aki nem ismeri el és kételkedni kezd (ha merészel), a gumibottal észhez térítik a fogdmegek.

Ennek ellenére valami eredményről mégis szólni lehet. A totális diktatúra elérte azt, hogy az emberek tudják, hogy semmit sem tudnak, mégis elvárják besorolásukat. Ha valamiről határoztak, annak úgy kell lennie.

A rezsím legkarakterisztikusabb vonása az *értelem- és kultúraellenesség*. Minden ebből ered.

Van-e abszurdabb helyzet és nagyobb szemtelenség, mint az, amikor valaki leül dolgozót írni, és azt sem tudja, hogy mit kellene ismernie? És a tanárok felveszik, ezt a „vizsgát” sikeresnek minősítik. Ezért lett a tanári foglalkozás szégyenteljes. Mindezt tetézi a tanárok magánszorgalmú buzgólkodása, sürgés-forgás a tudatlanság körül. De ez már a tragikomédia körébe sorolható. A hitvány féreg fontoskodik, és nem veszi észre, hogy senki.

VII. 14.

Miért nem szeretik a nevetést vagy a humorizálást az apparatcsikok? Mert szerintük a nevetés a kétségnek a melegágya, mint a középkori dogmatikus hittudósoknak. A nevetés végső soron „Deus non est”.¹¹⁸ Ki hallott olyant, hogy valaki nevéssen a zseniális kinyilatkoztatásokon, vagy azokon a terméseredményeken, amelyeket a legfelsőbb égi és földi hatalom, a fő személyiség beszentelt?

Ennél nem a mai apparatcsikok és a középkori dogmatikusok közötti analógia a fontos, hanem az *életidegenség*, a lélek és a szellem teljes beszűkülése. A lealjasító provincializmus.

VII. 17.

Mind idegenebbül járom a várost, és arra emlékezem, hogy milyen közvetlen, mondhatom, kellemes volt, amikor még falusias üdülőhelyként a *mienk*nek tulajdoníthattuk. A

¹¹⁷ a parasztság kriminalizálásáért

¹¹⁸ Isten nincs.

szállodák a fejünkre zúdították a világ legimpertinensebb lényét, a bukaresti nyaralót. Ostoba, primitív, agresszív, tisztességtelen, kötekedő, és leírhatatlanul gyűlöli a magyarokat. Ezek boldogítanak.

Mindezt elviselni és élni különleges idegrendszert igényel. Ennél egy nagyobb szerencsétlenség lehet (ahogy ezt mondják is), ha valaki zsidónak születik és magyarnak vallja magát Romániában.

VII. 19.

A kiszípolozás eszköze lett az esküvői lakoma és a bankettek is. Nem lehet a vendéglőkben lakomát tartani, mert nincs hús, amiből az ételeket elkészítsék. Csak abban az esetben vállalják, ha a rendező fél megvásárolja a disznót, és átadja a vendéglőnek. Ebben a tranzakcióban az ár metamorfózisa az érdekes. A vásárló élősúlyban a disznóhús kilóját az eladótól megveszi 60 lejért, a vendéglő átveszi 8-14 lejben (a disznó nagyságától függően), és elszámolja (pontosabban felszámolja) a lakoma után 80 lejben. A különbözeteket nem nehéz kiszámítani, hogy megtudjuk a ráfizetés többszörösét, amit az állam elsajátít. Fanarióta technika. Kényszerhelyzetükben sokan önként vállalják. Olyan adalék, amit le kell írni. Közben az újságok világrekord hozamokról [szólnak], és az állatállomány növekedésével „boldogítják” a népet.

VII. 22.

A vajnafalvi¹¹⁹ románok a szigorú építkezési tilalmak ellenére is építkeznek. A magyarok a falvakban szegényednek, az MTSZ-ek¹²⁰ több éve úgyszólván semmit sem osztanak, mindent bezabál a központosított állami alap.

Csakhogy ez egyáltalán nem érinti a csobánokat, akik elszegődnek a magyar falvakba a juhok mellé, és a szövetkezet állománya mellett felnevelik saját állataikat (juh, disznó stb.), ingyen és díjmentve, amiből nagy összegeket zsebelnek be. Ebből épülnek az emeletes házak és származnak a százezres esküvői ajándékok. Így polarizálódik a szegénység és a gazdagság. Mindenki tudja, de senki nem veszi észre. Vagyon-felülvizsgálást jórészt a magyaroknál szoktak tartani. Ebben is ők a gyanúsak. Ez is egy adalék a nemzetiségi kérdéshez.

Mondhatná valaki, akárhogy is van, de a tollasodás a kultúrnívót is emeli. Ha így volna, a pozitívumot is lejegyezhetnénk. A valóságban ezt a csobán népeiséget, az iskolázottakat is beleértve, a kultúra javai egyáltalán nem érdeklik. Műveletlenek és primitívek. Könyvre, színházra, mozira stb. nem költenek. A házakban is a szobákat berendezik, de életüket a konyhában töltik. Minek akkor a pénz és a vásárolt anyagi javak?

VII. 27.

A Hón Szeretett nyilatkozott egy spanyol lapnak („ABC”¹²¹). A szófia beszédben csak annyi érdekes, hogy arra a kérdésre, vajon a nyugati országok vagy a kommunista országok helyzete kritikusabb-e, habozás nélkül a kapitalizmus válságáról szónokol. Egy mondat: „Am vorbit de România, dar nu există țară socialistă care să nu fi realizat mari progrese.”¹²²

¹¹⁹ Románul Voinești, Kovászna városrésze.

¹²⁰ mezőgazdasági termelő szövetkezet

¹²¹ Az interjút közölte az Előre, 1989. július 28., 1., 6. p.

¹²² „En Romániáról beszéltem, de nem létezik szocialista ország, amely ne valószínűtlen volna meg számottevő haladást.” Uo. 6. p.

Elképesztő vakság. Nem venni észre, hogy mennyire inog a talaj, több mint bűn, ahogy közhelyszerűen mondjuk, *hiba*. Egyébként Fidel Castro elvtárs éppen a tegnapi beszédében ájultozott, hogy a szocializmust milyen válságos helyzetbe sodorta a peresztrojka, a magyar és lengyel reformmozgalom. De bármi is történik a Szovjetunióban – így Fidel Castro – Kubában a szocializmus tovább fog épülni, még akkor is, ha az ellenforradalom kerekedik felül.

Azt mondják, hogy XVI. Lajos 1789. július 14-én azt írta naplójába, hogy „ma nem történt semmi”.

Miért nem tud egymás munkájáról N. Ceaușescu és Fidel Castro? Már egymásról sem hallanak, annyira belebolondultak saját idolumaikba?

VII. 28.

Fontos, hogy a Szovjetunióban a Legfelsőbb Szovjet elismerte a balti köztársaságok gazdasági függetlenségét. Többé a vállalatok nem függenek a moszkvai minisztériumoktól, önállóan rendelkezhetnek, és a nyereség felhasználásáról is maguk döntenek.

Talán [ez] az első komoly lépés a nemzetiségi kérdés újjárendezése felé. Csak ezen az úton lehet haladni.

VII. 30.

Két ellentétes hír terjeng, mindkettő tendenciózus. Az egyik a jegyre osztott magyar gyártmányú húskonzervről, hogy Magyarország küldötte az erdélyi magyaroknak, ami nem igaz, mert a román vezetés ilyet nem fogad el. Ez a magyarok óhaja. Ebben érdekes a vonzódás az anyaország iránt. A román köznép lázongott is ellene, nem kellett felülről beindítani. Ez az elhidegülést mutatja.

De nemsoká jött az ellenszél, amit már felülről kezdeményeztek. A konzerv rossz, régen gyártották (1968), és betegséget okoz. A kereskedőkkel és az orvosokkal mondatják a nagyobb hitelesség kedvéért.

Íme a két nép és ország egymáshoz való viszonya.

VII. 31.

Ma van Petőfi halálának évfordulója, ha igaz az, hogy elesett a segesvári csatatéren. Éppen a tegnap állította a rádióban Kiszely antropológus a Szibériában talált csontokról, hogy azok Petőfi maradványainak tekinthetők.¹²³

Nem tudom, talán azért, mert nem hiszem: fájlalnám, ha a heroikus történet nem lenne igaz. Mi a fontosabb, a legenda vagy a valóság? E kérdésben, bármennyire is tiltakozik a fém, a legenda fontosabb, mert hiteles, olyan, mint Petőfi költészete.

VIII. 1.

Hogy írta Ady? „Nincs itt ország”.¹²⁴ A hazugság, csalás, restség, szellemi és anyagi nyomor mindent beborít.

Ha a „Hőn Szeretett” ily lendületesen és ragyogóan folytatja, még eléri, hogy a cséplőgépet cséphadaróvá egyszerűsíti, és azt mondatja, hogy ez a legtökéletesebb és legokosabb gép.

¹²³ 1989. július 17-én, Barguzinban Kiszely István antropológus és Morvai Ferenc vállalkozó közös expedíciója egy feltárt sírban Petőfi Sándor csontjait vélte megtalálni. A későbbi vizsgálatok szerint női csontvázról van szó.

¹²⁴ Ady Endre azonos című verséről van szó 1914-ből.

VIII. 3.

Kovászna megye is rekordot döntött. A hektáronkénti gabonahozam nyolcezer kg felett van, pontosabban: erre a magasságra emeltetett. Ekkorát még a három székben¹²⁵ nem hazudtak, ilyen orcátlanul.

Elég a tényeket rögzíteni. Minek pazarolnánk a papirost és a tintát a cáfolatokra. Ennek még egyharmada sem termett.

VIII. 4.

A sztálinizmus vidéki kiadásban: a funkcionárius mindent tud és mindenben határoz.

Az éretlen gabonát is levágatja. Itt, Illyefalván egész táblákból takarítatják be az éretlen termést olyanok, akik az árpát a búzától megkülönböztetni nem tudják. Az átvevők a nedves gabonát visszaküldték, berakták egy pajtába, ahol a víz felvetette. És csodálkoznak, hogy a kenyeret *falun* porciózva osztják, azoknak, akik az államnak terményt szerződtek. A többi ne egyék kenyeret.

VIII. 5.

Megnéztem Szentgyörgyön Sigmond István *Szerelmeső* [című] drámájának kolozsvári előadását.¹²⁶ A társulat a legjobb összeállításában vonult a színpadra. Jó rendezés és színészi játék (László Gerő, Orosz Lujza¹²⁷). Nagy érdeklődés, a jegyekért közelharc folyt. Mi az oka? Az előre beharangozott jó előadásért? A rendezőért (ifjú Tompa)?¹²⁸ A színészekért? Vagy azért, mert hosszú idő után ismét erdélyi író darabját játsszák? Bár így lenne. A közönség tüntetően az irodalom mellé áll.

VIII. 7.

Az iskolába rendelték, hogy tanulókat mozgósítsunk az aug. 23[-i] felvonulásra. A mi diákjaink a parasztlázadásokat kell valahogy (senki sem tudja, hogy hogyan...) eljuttassák a főtribün elé. Egy csoport ezt fogja két hétig Szentgyörgyön gyakorolni. Az ünnep napján a tanárok és a többi tanulók zászlókkal, jelmondatokkal fognak, természetesen időszerű jelzavakat bömbölve, elmasírozni, a megyei korifeusok tekinteteitől kísérve.

Századvégi kép a Balkánról.

¹²⁵ Fábian a Háromszéket alkotó Sepsí-, Orbai-, Kézdiszékekre utal.

¹²⁶ A kolozsvári – illetve „Cluj-Napoca-i” – Állami Magyar Színház augusztus 2-án egyszer, 3-án kétszer játszotta a sepsiszentgyörgyi színház nagytermében Sigmond István *Szerelmeső* című kétrészes drámáját Tompa Gábor rendezésében.

Az előadásról: Magyar Lajos: *Szerelmeső – avagy új bemutató? Megyei Tükör* 1989. augusztus 5., 3. p. Több színész beugrott, Kolozsváron nem ők játszottak a darabban, ezért a Magyar-cím. A dráma alapja a szerző regénye: Sigmond István: *Szerelmeső. Regény. Kriterion, Bukarest, 1979.*

¹²⁷ László Gerő 1948-tól a kolozsvári Állami Magyar Színház tagja, 1952–1954-ben a főiskolán is tanított. – Orosz Lujza 1948-tól a kolozsvári Állami Magyar Színház tagja, 1972-től nyugdíjas, de utána is játszott színpadon. 1950–1954 között beszédtechnikát tanított a főiskolán.

¹²⁸ Tompa Gábor (1957) rendező, színházigazgató, költő, 1986–1989 között a kolozsvári magyar színház főrendezője; az 1990/1991-es évtől igazgató-főrendezője.

VIII. 9.

A tegnap a SZER román műsora már részletesen és ujjongva (ami ritka e kérdésben) ismertette Király Károly Népszabadságban publikált nyilatkozatát.¹²⁹ Elszomorító. De ne mentegessük. Az egykori apparatcsik nyilatkozik. Ez minden. Még Kádárt is dicsérte, aki a magyar kisebbségekért semmit sem tett, úgy viselkedett, mintha Mongóliában igazgatta volna a pártot és az országot.

Miért ujjong a SZER-komentátor? Mert Király méltóztatott előhozakodni – ki tudja, hányadszor – soknemzetiségű családjával (veje román, második felesége német etc.), és azt erdélyi modellként lobogtatta. Gyertek, nézzétek, így kell csinálni a beolvadást, mindenki nagy öröme. Kádár dicsérete és ez a „modell” együtt... Ízlés dolga. Nem kérek belőle.

Király még most is potenciális politikus egy esetleges hatalmi cserében. Romániában nem várható az apparatcsikok olyan méretű és alakú [sic!] bukása, mint a magyaroknál vagy a lengyeleknél.

A kisebbségek elleni alapokban a hivatalos nacionalizmus és a [román] SZER azonos stratégiai vonalat követ. Király mellettük beszélt. Emelkedik ázsiója.

VIII. 12.

Bármennyire fontos Keleten a totális diktatúráról a demokráciára való átmenet, a monolitikus egységek (nyugati és keleti) megbomlása az USA világhatalmi helyzetét is befolyásolja. Ezért a gyakorlatban nem teljesen elkötelezett a demokratizálás mellett. Erőteljesebb támogatásában reménykedni nem szabad. Az elnök a magyaroknak és a lengyeleknek lyukas centeket hajigált, s ha a dolgok úgy fordulnak, visszalép, mint 1956-ban vagy '68-ban, nagy kolompolással, bumm... bumm... bumm.

VIII. 14.

Megnevezhetetlen szemtelenség. Az észtországi oroszok (bevándorló gyarmatosítók) sztrájkolnak az észti nyelv hivatalossá tétele ellen.¹³⁰ Ki kérte őket arra, hogy behatoljanak a balti országokba? Tipikus gyarmatosító magatartás. Elfoglalni erővel vagy csalafintasággal egy másik nemzet országát vagy annak egy részét, s aztán kiverni őket házaikból... Mintha Erdélyben is történt volna ilyenféle.

Az oroszok menjenek haza, várja őket Oroszország anyácska.

VIII. 15.

Brassóban. Semmi sincs, de sok a rendőr, rossz a közlekedés, az utcák mocskosak. A tömeg türelmes. Elviseli a terheket. Azon töprengek, hogy ezek a jámborok vajon mire gondolnak? Azt hiszem, semmire, mert ha ezt tennék, nem lennének jámborok. Amikor majd eljutnak oda, hogy megkérdézzék, miért nem járnak rendesen az autóbuszok, miért adják

¹²⁹ Fenyő Ákos: „A határokról szó sem eshet!” Marosvásárhelyi beszélgetés Király Károllyal. Népszabadság, 1989. augusztus 5., 19. p. Király azt állítja magáról, hogy kommunista, de egyértelműen elkötelezi magát a demokrácia mellett, és kimondja, hogy az akkori román vezetéssel nem lehet kiegyezni.

¹³⁰ Augusztus 8-án az Észti Legfelsőbb Tanács módosította az alkotmányt és a választási törvényt. A törvény szerint a helyhatósági választásokon szavazati joggal rendelkezik minden 18. életévét betöltött személy, aki legalább öt éve észtországi lakos és két éve az adott választói kerületében él. Képviselőjelölt pedig az lehet, aki tíz éve él az országban és öt éve az adott körzetben. Az észtországi oroszok ezt állampolgári jogaik korlátozásaként élték meg, és a tíz legnagyobb oroszokat foglalkoztató cégnél sztrájkoltak, illetve az Aeroflot észtországi munkatársai is beszüntették a munkát.

jegyre a kenyeret, amikor az ország (hivatalos adatok szerint) a *világtörténelem* legmagasabb terméshozamát érte el, akkor valami új fog kezdődni. Addig marad a *jámborság*, a kutyák, a rendőrök, statisztikai adatok, felvonulások, jelszavak, képek, újságok, beszédek.

VIII. 16.

A sztálini szocializmus elképzelhetetlen liszenkók,¹³¹ vagy, ha a pártvezér mindenkinél és minden területen okosabb, óriási hozamok nélkül, mert olyan *teljesítményekre* van szükség, ami[ke]t nem tud elérni. A hiányt statisztikailag pótolja.

A Liszenkó nélküli helyzetben a genetikai transzmutációt az „értékes útmutatások” helyettesítik. Olcsó újítás, nem kell különálló biológiai intézetet finanszírozni.

VIII. 17.

Azt a hírt terjesztik a románok között, hogy Mihály király itthon (az országban) járt-kelt, de nem ismerték fel. Sokan elhiszik.

E híresztelés összefügg a királynak a magyar TV-ben történt szerepeltetésével. Miért kell ilyen ostobán falhoz állítani az együgyű embereket? A „világ első népét” ilyen primitív kitalációkkal traktálni? Szégyenletes.

Éppen olyan, mint a Newsweekben megjelent Ceausescu-interjú.¹³² A román lapok csak felét, és azt is megcenzúrázva hozták. A másik fele a külföldieknek szól. Például: a Vezér szerint (ezt csak ő látja) az üzletekben a polcok roskadoznak az áruktól, a hat levélíró (Mănescuék) idegen ügynökök stb.

VIII. 19.

Illyefalván a néptanácsnál, pártnál, MTSZ-nél egyetlen választott vagy kinevezett helyi (itt született vagy régen ideköltözött) állampolgár sincs, mindeniket idegenből hozták, jó-részt ingáznak. Az itt lakóknak *nincs képviseletük*, uralkodnak felettük.

Szeptembertől a színmagyar faluban az iskola igazgatója is Brassóból ingázó román tanárnő, aki nem tud a gyermekek nyelvén beszélni.

VIII. 24.

A tegnap Bukarestben és a megyeszékhelyeken lezajlottatták [sic!] a felvonulásokat. Egy fél kilogramm rossz minőségű szalámi, és teljes a „közmegegyezés” a hatalom és a nép között, itt nem kell kerekasztal, vitatkozás, hogy mi legyen. Harsog a zene, a tüntetők¹³³ lábdobogásától hangos a város.

A Vencel téren másképpen festettek az események magyar és lengyel részvétellel.¹³⁴ Az etnokrata diktatúrát csak a balkáni tradíciókból lehet megérteni. Gerinctelenség, primitív-

¹³¹ Liszenkók – azaz a tudományos életnek a kommunista párt- és államvezetés kizárólagos bizalmát élvező és „szakterületükön” teljhatalmat gyakorló sarlatánok. (Trofim Gyenyiszovics Liszenko [1898–1976] szovjet agrónomus, biológus nevééről, aki az Össz-szövetségi Genetikai és Növénynemesítő Intézet igazgatójaként hadat üzent a genetikának, s három évtizeden át meghatározta a szovjet mezőgazdaság alakulását.)

¹³² Augusztus 11-i szám, a román hírügynökség 14-én ismertette.

¹³³ felvonulók

¹³⁴ 1989. augusztus 21-én kétezer fiatal emlékezett a prágai Vencel téren az 1968-as csehszlovákiai demokratikus mozgalmak elfojtására. A magyar fiatalok bocsánatot kértek a '68-as bevonulás miatt. A rohamrendőrség feloszlatta a tömeget, amely többször elénekelte a csehszlovák himnuszot. 376 fiatalot vettek őrizetbe, köztük kilenc magyar állampolgárt.

ség, igénytelenség, megalkuvás, árulás, hazudozás, szószegés és nagy népszaporulat. Ezért ilyen a *mellényzseb-sztálinizmus*.

VIII. 25.

Tegnap az illyefalvi papnál.¹³⁵ Derék ember. Az eklézsiák állapotáról beszélgettünk. Alig van rendes, hivatásának élő protestáns szolgája az Istennek. A két püspök (Nagy Gyula, Papp László¹³⁶) lóköető, a váradi még a bibliaórák tartását is betiltotta. Ez azért nem indokolja, hogy a papok és az esperesek semmit ne tegyenek, vakon kövessék a két behódolt főpapot állati szolgaságukban.

Szabálytalan pap- és esperesválasztások, részeges papok, hűtlen papnék, besúgók, megvásárolhatóság, lekenyerezések, ostobaság, szájaskodás. Mi lesz a néppel? Az egyház az egyetlen magyar intézmény.

VIII. 28.

Először a történelemben nem kommunista a miniszterelnök kommunista országban. Ez a lengyel változások lényege.¹³⁷ Jelentős befolyással lehet Kelet-Európára.

Meglepő, ha úgy tekintjük, hogy az USA-ban a Szolidaritás-kormány visszafogott hivatalos nyilatkozatokat váltott ki. Az odadobott centek után most ez is.

A világhatalmi státusban konfrontáció is kell. Mi lesz, ha ezek rendre leépülnek? Ameddig a „kommunista világot” szidni lehetett és ellene készülődni, a legnagyobb rendben álltak a szuperhatalmak világhatalmi állásaikban. Erre is kell gondolni.

IX. 3.

Ennél nagyobb *gyalázatosságot* még elképzelni sem lehet. Udvarhelyen, ahol a minisztériumi brigád látogatott (június) románosítási célkitűzéssel, intézkedtek: azokat a tanárokat, akik évek során a legjobb eredményeket érték el, egész osztályoknak sikerült az egyetemi felvételi vizsga az ő munkájuk nyomán, általános iskolába helyezték, azon a címen, hogy eredményeik nem kielégítőek. Azoknak a hibáját is rájuk varrták, akik a románosítási politika következtében kerültek mint gyarmatosítók az iskolába.

Az akció még folyamatban van.

Ezzel függ[enek] össze, ha látszólag, a felületen nem érzékelhető [is] a kölcsönösség, az ideai felvételi „eredmények”. Marosvásárhelyi orvosi: 11 magyar, kolozsvári orvosi: 10, színészet: 1 leány, jog, filozófia, történelem: egyetlenegy magyart sem vettek fel. A protestáns teológián a tervezett 7 helyett csak ötöt vettek fel.¹³⁸

Orcátlan apartheid politika. A cél: a magyar értelmiségi utánpótlás teljes megszüntetése.

Erről bezzeg a SZER román adása nem szónokol.

¹³⁵ Kató Béla református lelkész.

¹³⁶ Nagy Gyula református lelkész, püspök. 1962-ben nagyszombati esperesként választották az Erdélyi Református Egyházkerület püspökévé. Az 1989-es forradalom idején lemondott. Papp László református lelkész, püspök. Egykor segédlelkész Sulyok István püspök mellett, 1967-ben nagyváradi esperesként választották a Királyhágómelléki Református Egyházkerület élére. Kiszolgált a totalitárius rendszert, 1989. december 22-én még nyilatkozatot adott ki arról, hogy Tőkés László ellenséges ügynök. A forradalom napjaiban elmenekült a népharag elől.

¹³⁷ Augusztus 20-án a Lengyel Egyesült Munkáspárt addigi szövetségesei átaláltak a Szolidaritás mellé, így az új koalíció került többségbe a képviselőházban, és augusztus 24-én megalakult Tadeusz Mazowiecki koalíciós kormánya.

¹³⁸ Murvai László adatai szerint 1989-ben Romániában 315 magyar egyetemi hallgató tanult anyanyelvén. In *Mégis reménység*. Hargita Népe, 2002. június 15.

IX. 4.

A tegnap a SZER román adása (az actualitate keretében¹³⁹) kikelt az önálló Erdély, Erdély autonómiája ellen, amit Szűrös Mátyás az erdélyi magyar menekültek gyulai gyűlésén említett.¹⁴⁰

Nem jobbak a deákné vásznánál. Jellemző, hogy csak az 1921-es alkotmányig¹⁴¹ hajlandók elmenni. Akárcsak Mihály király. Csakhogy nekünk ez *még tárgyalási alapnak is kevés*.

IX. 8.

Két értesülés, melyek éppen olyan jellemzők egzisztenciális állapotainkra, mint az ún. nagypolitika szemforgatása.

Nagyváradon lerombolják (a tervek szerint) a Szent László-templomot.¹⁴²

A másik: Szabó Kati olimpiai bajnokot (egyszerre négy aranyérmét szerzett az olimpián), világ- és Európa-bajnokot most is megbuktatták a testnevelési főiskolán, jelenleg állástalan, magyarán munkanélküli.¹⁴³ Ok: nem tudták eddig mint magyart megtörni. Már a Los Angeles-i olimpia előtt arra kérték, hogy nevét Croitorura¹⁴⁴ változtassa, de apja nem engedte. Most sehol sincs. Még becsmérlik is, nem ő, hanem az ukrán (de ezt letagadják), magyar edzővel (ez sem igaz), Comăneci az igazi tornász.¹⁴⁵

IX. 11.

Az ortodox egyház is teszi a magáét. Tiszta magyar falvakba, Szentiván, Bikfalva, Lisznyó, Uzon,¹⁴⁶ román papokat neveztek ki. Híveik nincsenek ugyan, de ezen is lehet segíteni. A bikfalvi pap Brassóból kihozza vasárnaponként ismerőseit, hogy legyen ki meghallgassa prédikációit. Szentiván[ban] a templom elé (amit a harmincas években magyar közmunkával építettek a zsandárok) legalább két méter magas keresztet emeltek.

Az ortodox egyház annyi papot nevel, amennyire feleslegben sincsen szükség. A protestáns egyházakat pedig erőszakkal megakadályozza az állam, hogy szükség arányában neveljen papjait.

Az ateista állam és az ortodox egyház szimbiózisa a kisebbségek ellen.

¹³⁹ A Szabad Európa Rádió román nyelvű adásának Actualitate Românească című krónikaműsora.

¹⁴⁰ 1989. szeptember 2-án Szűrös Mátyás mint az Országgyűlés elnöke nyitotta meg Szegeden az Erdélyi Körök első országos konferenciáját. Elítélte Románia kisebbségellenes politikáját; bírálta Románia burkolt katonai fenyegetését; a nyilvánosságot tartotta a legfontosabb kényszerítő erőnek a román vezetéssel szemben.

¹⁴¹ Helyesen: az 1923-as román alkotmányról lehet szó.

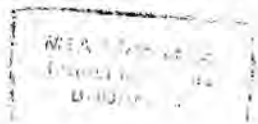
¹⁴² Nagyváradon 1989 júliusában az Independentei (Kossuth) utcában lebontottak két századfordulós szecessziós palotát, és az a hír terjedt el, hogy ide fogják áttelepíteni a Szent László-templomot. 1964-ben már próbálkoztak a templom lebontásával, de akkor élőlánccal és tömeges tiltakozásokkal sikerült megvédeni.

¹⁴³ Szabó Katalin (Zágon, 1968) sportoló, tanár, edző. Tornászként Európa-bajnoki, világbajnoki és olimpiai első helyezések birtokosa. Az 1984-es Los Angeles-i olimpián csapatban, illetve ugrásban, gerendán és talajon szerzett aranyérmét, egyéni összetettben pedig ezüstérmes lett. A nevét akarata ellenére Ecaterinára változtatták. 1987-ben visszavonult a versenyzéstől, tornaedző férjével együtt Franciaországban él. Ághassi Attila: *Szabó Katit ültették*. In uó: *Elfelejtett aranyak*. Elektromédia, Budapest, 2007. 92–97. p.

¹⁴⁴ Szabó, románul.

¹⁴⁵ Nadia Comăneci Onești-en született, nem tudunk ukrán felmenőiről. Ellenben edzőinek – Károlyi Béla és felesége – magyar származása közismert.

¹⁴⁶ A még nem szerepelt települések román elnevezése: Szentivánlaborfalva – Sântionlunca, Bikfalva (Uzonhoz tartozik) – Bicfalău.

IX. 12.

Szédítő eredmények a mezőgazdaságban. Néhány kiragadott példa (1 hektáron)

– napraforgó:	5507	(Iași)
– krumpli:	65.640 kg	(Bîrlău)
	64.650	
	75.850	(Sepsiszentgyörgy)
– cukorrépa:	112.500 kg	(Brăila)
és	100.500 kg	
	91.600 kg	

Ezek egyes gazdaságok, de az átlag is e körül fog mozogni.

IX. 14.

A tegnap apámat nagyon megsajnálta. Brassóban a városból kijövet gaz milicisták elfogták, és azon a címen, hogy nem adott előnyt a gyalogosoknak (ami nem volt igaz, jól lát-tam), a hajtási engedélyét elvették és még 200 lejre büntették. Egy vétségért két büntetés,ilyent nem ismer a római jog.

Elnéztem, ahogy ijedten állt a durva és pokróc milicisták előtt, ahogy azok a hetvennyolc éves embert kíméletlenül szidták. Az ajka és a keze reszketett, románul nehezen formálta a mondatokat. Ez volt a baj! Ezek a félalfabéták a „bozgonon” kifőzték [sic!] szenvedélyüket. Két taknyos, még írni sem tudnak tisztességesen, a kétsoros jegyzőkönyvük nem ember elé való, könyörtelenül [...],¹⁴⁷olyan modorban, ahogy idős emberrel nem szabad beszélni.

Szegény öreget megalázták. A bozgot látták benne.

Csak azért nem léptem fel, mert összeverekedtünk volna. A nacionalista gyűlöletnek miért áldozzuk fel magunkat?

IX. 15.

Megkezdődött a tanítás. Pontosabban: megnyitottuk, és a mezőn, ingyen kényszermunkával folytatjuk. Immár negyedszázada ismétlődik az akció.

Ami a tanévet illeti, méla, mélyről fakadó undorral gondolok a tanításra. Semmit sem lehet tenni, csak hazudni egyfolytában szemérmetlenül.

IX. 17.

Tökés megpróbáltatásai folytatódnak.¹⁴⁸ Egyetlen ortodox pap sem áll melléje. Nem tűntetően, hanem keresztényi módon, lélekben, de [...] ¹⁴⁹. Nem! Ilyenre nem kerülhet sor. A magyarok ellen egységesen áll a sorba a párt, az egyház, a kommunista a vallásossal, ellenzéki a kormánypártival, honi disszidens a külföldi emigránssal.

¹⁴⁷ Kibetűzhetetlen szó.

¹⁴⁸ Augusztus 28-án a Kulturális Minisztérium Vallásügyi Főosztálya felmentette állásából Tökés László temesvári református lelkész, majd szeptember elsején a nagyváradi református püspök is felfüggesztette állásából. Tökés és a temesvári református egyházközség presbitériuma ezt törvénytelennek tartotta, és ebben a kérdésben szeptember 4-én állást is foglaltak. Szeptember 15-én holtan találtak meg Újvárossy Ernőt, a helyi református gyülekezet aktív tagját, Tökés támogatóját, egy város környéki erdőben.

¹⁴⁹ Kibetűzhetetlen szó.

IX. 18.

Kétségbeesetten tiltakoznak, morfondíroznak, dűnyögnek, mozognak, forgolódnak, és feltételezéseim szerint vehemensen szervezkednek, mert Szűrös Mátyás egyik nyilatkozatában arra hivatkozott, hogy vissza kell nyúlni az erdélyi önállóság és autonómia tradícióihoz.¹⁵⁰ Teljesen megháborodtak, nem tudják hová tenni.

IX. 22.

Ma volt az iskolában a párt[vezetőség] választás.¹⁵¹ Szóvá tettem, hogy egyoldalúan és törvényellenesen megszüntették a magyar nyelvű esti oktatást és a tanulóktól a nappali tagozaton nem kérdezik meg, hogy milyen nyelven akarnak a XI. osztályban tovább tanulni. A felelet, amint az várható volt, semmitmondó. A minisztérium rendelte így. A történetek nem ezért érdemel[nek] figyelmet, hanem a passzivitásért; a drága kollégák közül, legalább önmaguk megnyugtatóására, senki egy rövid mondat erejéig nem támogattott. Hallgattak. Ez a gyáva visszahúzóds, négy fal közötti dohogás (teljesen steril dohogás) jellemző a hivatás[uk]at vesztett tanárok viselkedésére.

A másik fél[től], a román kollégáktól el sem lehet várni, hogy ilyen kérdésben mellénk álljanak. Bambán ülnek, mintha a bantu négerekről beszélnék, és magukban, befelé, örvendeznek. Ezekkel vagyunk egy ketrebe rekesztve, és még néha egyesek barátságáról és testvériségről merészelnék hangoskodni. Mégiscsak feltűnő, hogy több mint harmincéves pályafutásom alatt (pedagógia és köznevelés) egyetlen olyan eseményre, kisebb – mikroszkopikus – megmozdulásra sem emlékszem, amikor egy román származású kolléga elvtárs, polgártárs, ismerős vagy bármilyen más minőségben nyíltan mellénk állt volna. Amikor a legnagyobb gyalázatosságokat követik el velünk, *hallgatnak*, úgy tesznek, mintha semmi sem történe körülöttük. Ez sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint: megvárják a hivatalos tördőfést, s aztán előveszik a tört, és alattomban ők is egyet dőfnek belénk. A testünkől és lelkünkől fakadó „vér” az ő dőfésük nyomán ömlik, akikkel mindennap együtt vagyunk.

IX. 23.

Megjött Gáll Ernő. Sokat beszélgettünk. A lényeg: tanácstalanság és előkészületlenség. Csak azt tudjuk, hogy elméletileg mit kellene tenni. A helyzetértékelés majdnem egyezik. Ő hajlékonyabb, a radikális megoldásoktól, tervezéstől és ítélkezéstől tartózkodik. A csődben bizonyosabb, mint eddig. Ezt éreztem beszédéből.

IX. 24.

Az óriási, egetverő hozamok ellenére az MTSZ-ekben csak 38% fizetést folyósítanak. Annyira szemérmetlenek, hogy még arra sem ügyelnek, amire pedig kellene, legalább azoknak, akik hazudni segítnek, megadják (kifizetik) az alapfizetés legalább 70%-át, amit a glo-

¹⁵⁰ Szűrös Mátyás 1989. szeptember 6-i, a BBC-nek adott nyilatkozatáról lehet szó. <http://www.tit.oszk.hu/1989/09.html> (2010. 02. 22.)

¹⁵¹ A pártvezetőség megválasztásáról van szó. Fábíán a hatvanas évektől a párt tagja volt. 1971-ig mint iskolaigazgató a városi pártbizottságnak is tagja, de leváltásával ez a funkciója megszűnt. A nyolcvanas években saját iskolájában a tanárok számára vezette a kötelező tanulmányi politikai kört, amely az aktuális propaganda – formálisan végrehajtott – feldolgozásából állt.

bális adókról¹⁵² hozott törvény is megkíván. Nem! Világrekordokat hazudtatnak, a fizetést pedig a realitáshoz igazítják. Erre nem lehet szavakat találni. Az sem jó, hogy sztálinizmus. Ez a rezsim és elviselője, a román nép, „többezer” éves kultúrájával az emberi számítások fölé emelkedett a hazudozásban, orcátlanságban és tűrőképességben.

X. 1.

Több napja nem írtam a naplóba. Nem sok történt, ami feljegyzésre méltó lenne. A diktatúrára jellemző egyhangúság. Mindennap a mezőkön szedjük a termést, ingyen, a szülők költségére. Lényegében, amit végzünk, kényszermunka. Ezt cselekszik a munkások és tisztviselők is. Ellenszegülés, tiltakozás nincs.

X. 5.

Most mondja a rádió, hogy az október 6-i koszorúzásra nem engedik be a magyar kormányküldöttséget és a politikai pártok megbízottait. Aradon csak a bukaresti nagykövet helyezheti el a megemlékezés virágait. Természetesen, ahogy az lenni szokott, megerősített rendőri fedezet mellett, hogy még a madár se kerüljön a helyszín közelébe, ha erre nincs külön engedélye.

X. 7.

Az október 6-i koszorúzás napján a határt lezárták a turisták előtt. Százával küldötték vissza az oda igyekvőket.

Mi értelme van a Varsói Szerződésnek, ha rosszabb a viszony az aláíró felek között, mint valaha? Ilyen nem fordulhat elő Magyarország és Ausztria között. Bolsevik nyelven szólva: egy kapitalista és [egy] szocialista ország között.

Mindent újra kell gondolni és újra kell rendezni.

X. 9.

Az óriási termés ellenére, amihez fogható az emberiség történetében eddig nem volt, a termelészövetkezetekben dolgozóknak a fizetésük 38%-át fizetik ki, mert a tervet nem teljesítették. Ezen senki sem háborodik fel. Azok sem érzik a helyzet abszurd és megmagyarázhatatlan voltát – óriási termelés és 38% –, akik ezt a szemérmetlen cselekedetet elkövetik.

X. 10.

Kovászna megye dísztáviratban jelentette a Hón Szeretett Elvtársnak, hogy a pityókabetakarítás befejeződött. Mégpedig soha nem látott rekorderedménnyel, hektáronként – ird és mondd – 85 ezer kg-ot takarítottak – helyesen: takarítottak – be.¹⁵³

A valóságban nem termett több (bő számítással) 20-25 ezer kg-nál. Az sem hétköznapi, hogy még száz hektárok vannak szedetlen. Fontos a rítusban előírt ütem és mennyiség.

¹⁵² Az „acord global” fizetési rendszerről lehet szó: egy csoport munkavállaló kap egy bizonyos összeget az elvégzendő munkáért. A személyek közti elosztást a munkavállalók nevében egy személy végzi el és osztja el az érdemek, egyéni teljesítmény függvényében. Ez csak „netto” összeg volt, mert az állammal szembeni kötelezettségeket már előzőleg levonták még mielőtt a megbízotthoz került volna az adott munkabér. Ezt Romániában az Államtanács 1983/69. sz. dekrétuma szabályozta.

¹⁵³ A dokumentumot nem találtuk meg, de október 16-án a megyei pártbizottság jelentette Ceaușescunak, hogy az öt-éves terv három évre és tíz hónapra eső árutermelési tervét teljesítették. Megyei Tükör, 1989. október 17., [1.]; 3. p.

X. 14.

Ma tartja húszéves találkozóját az 1969-ben végzett román osztály. A találkozóra és a bankettre nem hívtak meg, pedig akkor az iskola igazgatója voltam. Nem is baj, ezért semmi szomorúság nem érne, ha mögötte nem húzódna a megkülönböztetésnek és a diszkriminálásnak az a módja, ami mégis említést érdemel. A végzetek közül sokan dolgoznak a belügyi szervezetnél, akik – úgy hallatszik – [csak] „bozgorok” nélkül hajlandók mulatozni. Természetesen a „fő-fő bozgor” nem lehetett a meghívottak között.

Vigyázat, ezt nem felülről rendelik el, a funkcionáriusok és a közemberek éreznek így. A sugallt viselkedési minta ilyen. S ez hatalmasabban diszkriminál, mint a jogszabályok.

X. 15.

Érdekes dologról mesélt valaki. Egy belügyes törzstiszt a fiát elverte (többször is), mert addig nézte a bolgár TV adását Bukarestben, hogy a beszédébe bolgár szavakat kezdett keverni. Ki hallott ilyent? Román gyermek a „testvéri” bolgár nép nyelvét kezdje tanulni?

Mindezt nem a „testvériség”, a szocialista egység sajátos, tetteles értelmezéséért jegyzem ide. Aki a fiát (gyermekét) ilyenért elveri, holnap a nem románok ezreit képes agyonlővetni. A megkínóztatásoktól sem fog tartózkodni.

Nagyon mélyre süllyedt a társadalom. Közhely. Lehet. Retorikusan az. Aki következményeit viseli a dehumanizációnak, [annak] valóságos teher.

X. 16.

Az MSZMP kongresszusa is meg vala tartva. Megalakult a Magyar Szocialista Párt.¹⁵⁴ Ez az MSZMP végét jelenti.

Az új párt, mert erről van szó, ha jól meggondoljuk, a bolsevik párt ideológiai, politikai, szervezeti revízióját jelenti, inkább a szociáldemokrata párt hagyományait és értékeit veszi át, kevésbé a lenini pártokét. Jelentősége beláthatatlan, új fordulatot hozhat a munkásmozgalomban, legalább olyant, amilyent a lenini szakadás hozott a század elején. Erre szükség van. A bolsevik párt nem tud integrálódni a demokratikus társadalomba.

Az ellenzék ezt nem akarja észrevenni. Pedig a fordulat jelentősebb, mint amilyenek látszik. Az átalakulás a mozgalmon belül kell végbemenjen. A belső átalakulás nélkül csak az ellentétek polarizálódnak.

X. 17.

Érdekes dolgot tapasztaltam. Parasztság nem lévén, a mezőn velünk együtt (mellettünk) cigányok dolgoznak. Pünkösdistá ozsdolai cigányok, akiknek vezetőjük (valóságos góré) és prédikátoruk egy olyan cigány, akinek ARO és Dacia autója van. Kanadából küldött dollárért vásárolta. Egyáltalán nem dolgozik, elegánsan sétál a munkásai között, kijelöli a munkát, testük és lelkük felett rendelkezik. De a jövedelem felett is rendelkezik, feltehetően a haszon javát elsajátítja mint vállalkozó. A pénzt az MTSZ neki fizeti.

Ami visszás az egész virtschaftban, hogy az MTSZ a tagoknak, akiknek a törvények szerint a termelőeszközök a tulajdonát képezik, pénzfizetésből nem részesülhetnek, ilyen munkára nem vállalkozhatnak. [Sic!] A terményosztalék pedig egyenlő a nullával. E visszás helyzet ugyanakkor lehetővé teszi az efféle munkavállalást. A cigányok kizsákmányolásának

¹⁵⁴ Az MSZMP helyét jogutódként 1989. október 7-én a Magyar Szocialista Párt vette át.

ezt a visszatartó formáját. De az MTSZ is károsul. A jövedelmét kénytelen elvesztegetni olyan munkára, amit ésszerű munkavégzéssel¹⁵⁵ a tagok is elvégezhetnének. Közben a falvak tönkremennek, elnéptelenednek, s a falusiak elszegényednek. A föld jövedelme nem az övék, [hanem] az államé és az alkalmazott (idegenből hozott), nemegyszer felületes munkát végző idegeneké. A pénz mindenképpen máshová kerül.

X. 24.

Végre sor kerülhetett október 23. tisztességes megünneplésére.

Most is hallatszott hőbörgés (reálpolitikailag tekintve), de ez nem lényeges, a demokrácia ettől még nem omlik össze.

Sajnálatos, hogy az *ultraliberálisok* – függetlenül a mostani ünnepektől – annyira irritálják a visszarendezés híveit és a külföldi bolsevik reakciót, hogy ilyképpen a demokrácia konszolidálását és továbbvitelét is veszélyeztetik.

X. 25.

Együtt végeztük az első fokozati ellenőrzést¹⁵⁶ Sepsiszentgyörgyön Balázs Sanyival és Kallós Miklóssal.¹⁵⁷

Kallós érdekes ember. Magánbeszélgetésekben minden rendben van, szellemes, okos, tisztánlátó. Továbbra is érthetetlen, hogy miért írja azokat az ultralójálsan zengő dicséreteket. Kít és miért szolgál azokkal? Elképzelhetetlen, hogy ez ne jutna eszébe. És mégis elköveti, amitől tartózkodnia kellene. Még az sem mondható el, hogy „nem tudja, de teszi”. Bűn-e ez vagy csak mimikri? Egyszerűen: a sok mimikrizés bűnné válik.

Arra nem gondol, hogy *post facto*¹⁵⁸ senki sem lehet okos.

X. 28.

Láttam a tavalyi Oscar-díjas filmet, a *Mississippi Burninget* [sic!].¹⁵⁹ Elszomorítóan rossz. E nagyszerű, ígéretes témából – hatvanas évek, négerüldözések – egy amerikai stílusú krimit csináltak, gyilkosságok, detektívek, égő házak, nyomozás. Vajon miért? A nyugatiak nem tudják az etnikai diszkriminációt csak véres erőszak formájában elképzelni? Erre predesztinálja az amerikaiakat a hagyományos, erőszakos déli életforma?

Mindenképpen szomorú, és ugyanakkor tanulságos. Az egész világnak szóló filmet csinálhattak volna. Elrontották. Kelet-Európában a lélek- és lehetőséggyilkolás éppen olyan embertelen, mint az értelmetlen gyilkosságok, ami[ke]t a Ku-Klux-Klan némelykor a Mississippi vidékén elkövetett. A politikai rendőrség éppolyan terrorszervezet, és éppúgy kínozza az embereket, mint az égő kereszt megszállottjai. Nem a felületet kell nézni, a látványosot, mert az eltakarja az etnikai (nemzetiségi) üldözések lényegét.

¹⁵⁵ Fábíán itt munkaszervezésre és munkabeosztásra gondolhatott.

¹⁵⁶ A tanári fokozatokról van szó. Az első fokozat eléréséhez egy tudományos dolgozatot kellett írni, amelynek volt egy pedagógiai-módszertani része is. Amikor az egyetemen ezt elfogadták, onnan kiszállt egy bizottság, és ellátogatott a jelölt néhány órájára, majd a tanár megvédte előttük a dolgozatát. Esetenként az egyetemi tanárokat elhalmozták ajándékokkal, etették-itatták őket.

¹⁵⁷ Mindketten kolozsvári egyetemi oktatók. Lásd az 1985. IV. 22-i, valamint az 1989. XII. 30-i naplóbejegyzés lábjegyzetét.

¹⁵⁸ *Post faktum*, a tények bekövetkezése után; utólag.

¹⁵⁹ *Lángoló Mississippi*, rendezte Alan Parker. A film 1964-ben játszódik, amikor Mississippi Államban megölték három néger emberjogi aktivistát, és a gyilkosságot két FBI-nyomozó vizsgálta ki.

Ebben a filmben a harang csak a négerekért szól. Miért ne szólhatott volna a koszovói albánokért, bulgáriai törökökért, az erdélyi magyarokért, szingalézekért, tamilokért és ki tudná felsorolni a létükben megtámadottakat, akiket mindennap megrabolnak és megaláznak.

X. 29.

A németeknél is kezdődik valami fontos. Az első jel, hogy Honecker lemondott, tehát megbukott. Az új vezér, Krenz nem jogosít nagy bizalomra és reményekre, de az a tény, hogy elismerte a reformok szükségességét és tárgyalni akar az ellenzékkel, elismerést érdemel.¹⁶⁰ Fontos, hogy az első lépés megtörtént. A következő sem maradhat el.

X. 30.

A tegnap késő este telefonált Kolozsvárról Szász Karcsi, hogy Rác Viki¹⁶¹ meghalt, holnap, kedden temetik.

Mit mondjak? Most bánom igazán, hogy az utóbbi időben eltávolodtunk egymástól. Ha egészen pontos akarok lenni, a diktatúra eltávolított. Az egyetemen *mi* voltunk a „lángokádó titánok”. Ezzel a titulussal szédített Gáll János. Viki később konformizálódott, szerette a kispolgári biztonságot, a címeket, a dicséretet, nem tudott nyugodtan lélegezni, ha nem ajnározták. Mikor a Korunk főszerkesztője lett,¹⁶² nem szólított közreműködésre, levelemre sem válaszolt. Ezért haragudtam. Nem kellett volna. Most érzem igazából. Most már késő.

X. 31.

Mégis elkészerítő (igy post festa), hogy Voltaire-nek abban kellett reménykednie, hogy Choiseul és Pompadour asszony nem fogja ellenezni Diderot akadémiai tagságát. D'Épinay-nének – a mondat ide kívánczik – is azt írta (kérte): „Drága angyalom, vigye be Diderot-t az Akadémiába”.¹⁶³ A „szamárról és ökörről uraimék” tiltakozása ellen a Hölgyek kegyeihez kellett folyamodni. Az Akadémia és Pompadour Asszony. Mi ez? A történelem szeszélyes játéka az Értelemmel.

XI. 3.

Az apparátus a biztonsági szervekkel (magyarán a terrorszervezettel) együtt nemcsak kölcsönösen, hanem jóváhagyólag tölti be a különböző intézmények és társadalmi szervezetek vezető funkcióit. Most már mind általánosabbá lesz a korábbi gyakorlat, hogy a rendőrök feleségei vezető beosztásba kerülnek. Így a biztonsági szervek a társadalmi szervezetek és intézmények felett növelni tudják az amúgy is kifejlesztett ellenőrzést.

A személyi állomány inkább biztonsági, mint valós közösségi szerepkört teljesít.

¹⁶⁰ Erich Honecker október 18-án mondott le a Német Szocialista Egységpart elsőtítkári posztjáról, és utóda – az államtanács elnöki posztján is –, Egon Krenz lett.

¹⁶¹ Rác Győző

¹⁶² Rác Győző 1984 októberétől volt a Korunk főszerkesztője

¹⁶³ Lásd ehhez: *Francia irodalmi szalonok. Szemelvények a XVIII. századi francia irodalomból*. Szerkesztette Madácsy László. Budapest, Gondolat, 1963. (Európai Antológia. A francia felvilágosodás). Kötelező szemelvények: *Madame d'Épinay* (naplórészlet), 47–64. p.; *Levél Lubiére úrnak*, 68–69. p.; *A kávéházak és a nép öntudatra ébredése*, 70–73. p.

XI. 4.

Tőkés Lászlót Temesváron saját otthonában félig agyonverték.¹⁶⁴ Kambodzsa vagy Nicaragua, semmiképpen sem Európa.

Vajon az ortodox egyház, személy szerint Corneanu,¹⁶⁵ a temesvári püspök miért hallgat? Hol az ökuménia? Az összefogás az egyházak között.

A hallgatás önmagáért beszél. A totális ateista állam és az ortodox egyház azonos célokat követ, a magyarok lelki és fizikai likvidálását.

XI. 8.

A tegnap, először 1917 után november 7-ét visszafogottan ünnepelték. A szovjet és a közép-európai változások (egy-két évvel ezelőtt elképzelhetetlen változások) egészen más megvilágításba helyezik az októberi forradalom jelentőségét. Kétségtelen, hogy az októberi forradalom teljesen felforgatta és átalakította a század történetét. Ezért jelentőségének (világtörténeti jelentőségének!) egyoldalú tagadása vagy kisebbitése szűklátókörűségre és elfogultságra utal. Természetesen a nagy kísérlet kudarca nem feledtetheti, hogy mi történt 1917 után. Most mindent előlről kell kezdeni, de ez az újratekzés nem lenne október nélkül. A „második forradalom” alapja az október által előidézett történeti változások. Még akkor is, ha az új forradalom elsődlegesen a torzulásokat kell helyrehozza a társadalom liberális és demokrata szükség[let]ei szerint, racionálisan, a bolsevik gondolkodás és megoldások ellenére. A hurrázás helyett gondolkodjunk!

XI. 9.

A tegnap az NDK-ban a teljes KB lemondott.¹⁶⁶ A kudarcnak ilyen látványos beismerésére nem számítottunk. Elismerik az ellenzékét, és szabad választásokat fognak tartani. A keletnémet erőd önmagától összeomlott.

XI. 10.

Írótalálkozó Kovásznán a román könyvdekádja¹⁶⁷ és a XIV. kongresszus jegyében. Domokos Géza, Bogdán László, Nemess László, Markó Béla, Deák Ferenc, Gheorghé Toma Maiorescu vettek részt.¹⁶⁸ A hangulatot nyomottnak éreztem. Különösebbet nem hallottunk. Igaz, ilyent mondani sem lehetne. Ismét azt éreztem, hogy *voltam*, mint szellemi lényt kiiktattak. A találkozó után közös vacsora. A beszélgetés moderált, és a helyhez illő hallgatás a fontos dolgokról.

Ma reggel bevágott a jó hír, a berlini fal megnyílt, feltartóztatás nélkül közlekedtek a kelet- és a nyugatnémetek.

¹⁶⁴ A hír nem bizonyult hitelesnek.

¹⁶⁵ Lásd a Napló 1986. X. 5-i bejegyzését és a kapcsolódó harmadik lábjegyzetet.

¹⁶⁶ A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának ülésén a Politikai Bizottság mondott le egységesen.

¹⁶⁷ A romániai könyvkiadás tíz napos, őszi ünnepe, rendezvényekkel.

¹⁶⁸ A dátum valószínűleg pontatlan, a megyei lapban közölt hír szerint a találkozóra november 9-én 18 órakerült sor a *Hazai könyv tíz napja* rendezvénysorozat keretében a kovásznai városi könyvtárban az említettek, továbbá Gheorghé Crăciun részvételével. A hírelőzetest lásd: Megyei Tükör, 1989. november 9. [4.] p.

XI. 11.

A tegnap Bulgáriában megbukott Todor Zsivkov.¹⁶⁹ A KB ülésén lemondott. Mladenov lett a párt főtitkára. Ez még az apparátus belső cseréje, de következményeit még nem lehet előre tudni. Ezért az elhamarkodott ítéletektől ildomos tartózkodni. Ami már most elmulaszthatatlan: a dogmatizmus legdélibb szárnya is megingott.

Az NDK-ban megkezdték a berlini fal bontását.

Ennél jobb hírek nem is jöhettek volna az éter hullámain.

A Scinteia a német változásokról semmit sem közölt. Vajon mit fognak szólni a bulgáriai lemondatásról?

Időközben (a tegnap) Ceaușescu mindenkit megnyugtatott, hogy Romániában a helyzet összehasonlíthatatlanul jobb, mint bárhol a világon. Gondoljuk el, a húsfogyasztás évente eléri a 90-100 kg-ot, s kalória szempontjából most is az igen „jó országok között vagyunk, több mint 3300 kalóriával lakosonként”.¹⁷⁰ S képzeljük, mi lesz a jövő évben, amikor a többezer éves kultúrájú föld hektáronként 150 000 kg búzát fog teremni az „agrárforradalom” dicsőségére.

XI. 14.

A bulgáriai változások, Zsivkov megbuktatása váratlan, fontos esemény. Az ellenzék létjogosultságát is elismerik. A zsiykovói érának vége. Felszínre kerülnek a Zsivkov klán visszaélései, a mérhetetlen korrupció, azok a bűnök, amelyeket gátlástalanul elkövettek. Egy újabb adalék, hogy a sztálini szocializmus uralkodó osztálya (az apparatcsikok rendje) egyben a bűnözést is kisajátította.

XI. 16.

A mai Brassó. Az utcán egymást érik a rendőrök, kutyákkal vagy anélkül, őrzőparancsokba szervezve önkéntes rendőrökkel. A vasútállomást valóságos milicistakordon veszi körül, majdnem mindenkit igazoltnak, a levegőben katonai helikopterek köröznék (ötöt számoltam meg), az utcán, ha két-három ember megáll beszélgetni, a milicisták azonnal ott teremnek és reájuk szólnak, „kérem, közlekedjenek” ([azaz], „Vă rog circulați”). Este: a lakónegyedek és a gyárak környékét a helikopterek reflektorokkal világítják be (utcákat, tereket), hogy valahol nem gyülekeznek a munkások, nincs-e készülődés.

Ostromállapot! Ki ellen? Az ún. „forradalmi munkásdemokrácia állama” a munkások ellen. Kell-e meggyőzőbb bizonyíték, hogy a rezsímnek semmi köze azokhoz, akiknek nevében uralkodik?

XI. 17.

A kongresszus „tiszteletére” (talán a történelem utolsó bolsevik stílusú kongresszusa) rendkívüli intézkedések egész sorát hozzák. A szokásos dupla őrségen kívül lepecsételik az összes laboratóriumokat (fizika, kémia, biológia), különös gonddal és biztosítékokkal kell

¹⁶⁹ Todor Zsivkov 1954-től volt a BKP első titkára, 1962–1971 között miniszterelnök is, 1971-től az Államtanács elnöke. A szovjet sztálinista vonal követője, 1989-ben a párt reformellenzéke megbuktatta, utóbb házi őrizetben tartották.

¹⁷⁰ „A kalóriák szempontjából most is az igen jó fogyasztással rendelkező országok között vagyunk, több mint 3300 kalóriával lakosonként. A szakosított nemzetközi szervek 2650 kalóriát ajánlanak Romániának lakosonként.” *Nicolae Ceaușescu elvtárs beszéde a bucurești municípiumi pártszervezet konferenciáján.* Előre, 1989. november 10., [1.] 3. p.

elzárni az írógépeket, másológépeket, a díszítést (középpontban a Vezérrel) csak az utolsó előtti napon kell elkészülni. [Sic!] A besúgók siserehada is munkába áll.

XI. 18.

Nem lehet elfelejteni, ami az olasz kommunistákkal történik. A párt átalakításán dolgoznak. Kommunista bolsevik pártból akarnak szocialista pártot csinálni.

Előzőleg a főtítkár, Achille Occhetto Magyarországon Nyersékkal tárgyalt. Kétségtelen, a magyar reformkommunisták végezték el a fordulatot: a bolsevik pártból demokratikus szocialista párttá alakulást. Ezek a választások történelmi jelentőségűek lesznek (vagy lehetnek).

XI. 19.

Ma végighallgattam a Vezér jelentését a XIV. kongresszus delegátusai előtt.¹⁷¹ Öt és fél óra tömény demagógia. Az egész vezetés annyira szkletorikus, hogy azt sem tudja, miről beszél. Különösen amikor vitatkozik, közvetve vagy akár közvetlenül a reformokkal. Nem argumentál, hanem kijelent, felmondja a dogmákat.

Ez a rezsím menthetetlen! Pszichopata. Nem akarja a valóságot tudomásul venni. Ennél csak az meglepőbb, hogy ezt a cirkuszt ilyen formában is lehet celebrálni. A nép tűri, mert műveletlen, és még mindig nem gyógyult ki (lehet, nem is akar) nacionalista önámításából.

Az ellenállás csak egyéni, tömegbázisa nincs.

Ennyi, a kongresszus első napjáról.

Prágában folytatódnak a tüntetések, tízezrek követelik az ország demokratizálását, Jakeš lemondását.¹⁷²

XI. 20.

Egy őstermelő kérdésére a megyei lapban a következő választ olvasom: „A termelés szintjét, így az elérendő gyapjúmennyiséget szintén a helyi néptanács határozza meg.” Eszerint kell beszolgáltatni, szerződni, adózni. Függetlenül a reális terméseredményektől.

Kell még gondolkodni? Íme, a hamisíthatatlan, vegytiszta sztálinizmus, az egyetlen modell, ami mint szocializmus létrejött a világon.

XI. 21.

Tegnap megnyitották a pártkongresszust, a beszámolót is elharsogta a „hősök hőse”. Az egész arra jó, hogy a ceremóniát megtartsák, beszentelődjön a megváltoztathatatlan. E közé tartozik az újraválasztás is.

¹⁷¹ A naplóbejegyzés dátuma pontatlan, ugyanis a kongresszus 1989. november 20-án, hétfőn kezdődött, és ekkor hangzott el Ceaușescu megnyitó beszéde is. Előre, 1989. november 21., 1. p. Majd 21-én, kedden következett az RKP KB Jelentése Ceaușescu előadásában. Előre, 1989. november 22., 1., 3–8. p.

¹⁷² 1989. november 17-én Prágában a Szocialista Ifjúsági Szövetség prágai Főiskolai Tanácsa és néhány független diákszervezet által rendezett, engedélyezett rendezvény békés tüntetéssé alakult, ahol új kormányt, szabad választásokat és a hivatalban levő vezetők távozását követelték. A demonstrációt a rendőrség erőszakkal oszlatta fel. Másnap újra tüntettek a Vencel téren, de már nem alkalmaztak ellenük erőszakot. November 19-én kb. 50 000-en újra demonstráltak a Vencel téren, Miloš Jakeš távozását, szabad választásokat követelve. Dubčeket és Vláclav Havelt éltették. Ugyanekkor megalakult a Polgári Fórum, amely általános sztrájkra szólított fel 1989. november 17-én. Másnap 200 000-en tüntettek ugyanott és követelték a pártvezetés távozását.

XI. 23.

A jelentés (beszámoló) a sztálini tézisek demagógosítása. De úgy is mondható: a demagógia demagógiája. Annyi különbséggel, hogy Sztalint az akkori nemzetközi helyzet és az iparosításban elért eredmények (a hadiipar alapja) igazolni látszott[ak]. Most erről szó sincs. Ezek a *hülyeségek* (osztályharc, ellentmondások, antiimperializmus és más zagvaságok) csak azt minősítik, aki elharsogja azokat. És természetesen azt a népet is, aki [sic!] elviseli azokat. Beleértve az ízléstelen rítusú ceremóniát is.

Lehet, hogy ez volt Európa történetében az utolsó bolsevik pártkongresszus. Mint minden utolsó, bizarr, utálatos, primitív, nevetséges, cirkuszi és veszélyes, mert a végüket érző apparatschikok kegyetlenül tudnak pusztítani.

XI. 24.

Most, este 11 órakor közli a rádió, hogy Prágában Jakeš és a pártelnökség lemondott. A sztálinizmus e védőbástyája is megrepedt. Össze fog omlani. Karel Urbánek¹⁷³ és társai átmeneti emberek.

Micsoda eltérő kép: Prágában egész nap két-háromszázezer ember várta, inkább kényszerítette a plénum kedvező határozatát. Beszélt Dubček, Havel és a többi ellenzéki is. Bukarestben ugyancsak kétszázezren várták a kongresszus zárülésének végét, hogy dallal, tánccal, muzsikával üdvözljék az egyhangúlag újjáválasztott főtitkárt, a „Kárpátok zsenijét”. A tömeg meg is táncoltatta az Elvtársat és az Elvtársnőt. A órát járták, daltól zengett a tér. Mindezt oly örömmel és elragadtatással azok követték el, akik holnap szalámiért sorba állnak a hidegben.

XI. 28.

Megdöbrentő, hogy az ellenzék mennyire nem látja (akarja látni?) a lényegét. Teljesen felesleges az MSZP ellen olyan vehemenciával hadakozni. Ez a párt végrehajtotta azt a szakadást (a bolsevik típusú párttól való elszakadást), amelyhez fogható a munkásmozgalom történetében a Bernstein–Lenin vagy a bolsevik–mensevik szakadás volt, a jövő irányának tekintetében. Ezt az olaszok (Ochetto) észrevették, s talán ez lesz a minta a többi még bolsevik pártnak is. A lenini ún. „új típusú párt” ma már nemcsak anakronizmus, hanem a kibontakozás legfőbb akadálya is. A konzervativizmust és a visszarendeződést a bolsevik pártok képviselik. Az ettől való eltávolodás a reform és visszaesés elkerülésének biztosítója. [Sic!]

Másrészt nemcsak pártokra kell szavazni, hanem személyekre is, amennyiben azok a reformokat, a modellváltást, vagy, ha úgy tetszik, a rendszerváltást segítik elő. Magyarországon az MSZP[-nek] vannak alkalmas politikusai. Merőben másodlagos, hogy miért ennek a pártnak.

XI. 28.

Ma Kolozsvárra indulok, hogy a teológia hallgatói előtt előadást tartsak a példaadás erkölcséről. Várom a találkozást, annyi ideje, hogy nem beszéltem szabadon és olyan szinten, amit magamtól is elvárok.

¹⁷³ A Csehszlovákiai Kommunista Párt főtitkára Miloš Jakeš lemondása (1989. november 17.) után, 1989. november 25.–1989. december 20. között.

XII. 1.

Az előadás – úgymond – összeomlott. A felettes hatóságok betiltották. Az első jelét (jelzést) már a brassói állomáson tapasztaltam. A hangosbeszélőn kerestek, jelentkezésemre a brassói segédlelkész közölte a hírt, reám bízva, hogy továbbutazom-e. Természetesen nem fordultam vissza.

Kolozsváron sem tudtam meg többet. Juhász Tamás¹⁷⁴ teológiai tanár nagyon kért, hogy ne haragudjak a teológiára, ők erről nem tehetnek, a kolozsvári kultusz¹⁷⁵ megbízottja közölte, hogy a „provinciából hívott előadó” előadására nem kerülhet sor. Ennyit mondtak a rektornak. Az okokat kutatni, keresni nem érdemes. Az is lehet, hogy nem rólam van szó, az időpont és az események (lengyel, keletnémet) teszik a találkozót nemkívánatossá.

XII. 2.

Kolozsvár képe elszomorító. Nem az esztelen építkezésekre gondolok, amelyek a hagyományos, történeti városképet teljesen elrontítják, hanem a mostoha viszonyokra, a hidegre, a tömbházakat alig fűtik (pedig –10 és –15 fok a hideg), a szemetek a kapualjakban óriási kupacokban tornyosulnak, a vendéglőkben nincs étel, de az italok is hiányoznak, az autóbuszok ritkán közlekednek, volt, amikor kerek egy órát kellett várni –15 fok hidegben, amíg valahogy felvergődtünk a zsúfolt autóbuszba.

Az emberek ezek ellenére türelmesek és engedelmesek. Az ellenőrzés mintha nem volna annyira szigorított, mint Brassóban, ahol a katonai őrzáratok civileket is igazoltatnak.

Találkoztam Gáll Ernővel és Látó Annával,¹⁷⁶ aki a régi Komandórol beszélt.

XII. 4.

A cseh és a keletnémet események feltartóztathatatlanul sodródnak. Pontosabban: a tömegek sodortatják a demokratikus kibontakozást. Elég említeni, hogy a teljes német pártvezetőség lemondott. Az ellenzéket (az oppozíció létét) a csehek és a keletnémetek is elismerik mint politikai tényezőket.

A máltai találkozót (Bush és Gorbacsov) – az az érzésem – résztvevői is csak konstatálják a közép-európai eseményeket, még a régi gondolkodást képviselik, nem tudnak a teendők-höz, az új helyzethez felnőni.¹⁷⁷ Ez ismerhető, vehető ki a közleményekből. A régi, kialakult sablonokhoz való ragaszkodás (lényegében: a hatalmi helyzethez való alkalmazkodás) nem csak könnyebb, hanem célszerűbb is, mint azokon a szükségeknek megfelelően változtatni. Félő, hogy ez konzerválón fog hatni.

¹⁷⁴ Juhász Tamás teológus, 1984-től adjunktus, 1990–1994 között docens, 1994-től egyetemi tanár a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet ref.-ev. karán.

¹⁷⁵ Az Egyházügyi Hivatal elnevezése a korabeli romániai magyar köznyelvben: kultusz (department). Ennek a helyi képviselőteről lehet szó.

¹⁷⁶ Látó Anna pszichológusnak tanult Bécsben, Alfred Adlernél, a második világháború alatt Angliában élt emigrációban. Maugham és Huxley egy-egy könyvét fordította magyarra. Komandón nőtt fel, a telep történetéről és személyes emlékeiről írt könyve: Látó Anna: *Honvágym hiteles története. Szubjektív monográfia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

¹⁷⁷ 1989. december 2-án Málta partjainál a Gorkij utasszállító hajón találkozott George Bush amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár. Nem írtak alá egyezményeket, formális napirend nélküli beszélgetéseket folytattak, de a találkozó a hidegháború végét jelezte. Bush, azon túl, hogy a peresztrojka támogatását ígérte, kijelentette, hogy „elérhető közelségbe került az európai kettészakadás és szembenállás felszámolása”. Gorbacsov pedig, aki a két német állam létét történelmi ténynek nevezte, kifejtette, hogy „a fegyverkezési versenyt, a bizalmatlanságot, a lélektani és ideológiai küzdelmet mind át kell adni a múltnak”.

XII. 6.

A *magyar minta* mindenütt hat. Ez abból látszik, hogy [a különböző országokban] ugyanazokkal a követelésekkel lépnek elő a reformerek és ellenzékiek: jogállam, parlamentarizmus, többpártrendszer, a kommunista pártok monopóliumának megszüntetése, piacgazdaság.

Ezek – elmondható – a keletnémeteknél, cseheknél, bolgároknál egyaránt a főbb követelések közé tartoznak, és – s ez a fontos – kisebb-nagyobb zökkenőkkel, fokozatosan meg is fognak valósulni.

Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy a magyar fejlemények nélkül ezekre nem kerülhetne sor. De az is vitathatatlan, hogy a válságba jutott szocializmus ugyanazokkal a megoldhatatlan kérdésekkel viaskodott mindenik közép- és kelet-európai országban.

Új elem: a százezres tömegek tüntetése és lankadatlan felvonulása. A politikai rendszerek tehetetlenek.

XII. 8.

E napokban került a kezembe Veres Péter 1953–1956 között írt naplója.¹⁷⁸ Az öreg csak az úri társadalomban tudott radikáliskodni, Rákosiék rendszerében csak morgolódott, zúgolódott, semmivel sem jutott előbbre egy emberarcúra reformált szocializmusnál, ami akkor – az ötvenes években – lehetett novum, ma már nem sarkall.

Olyanokat is ír, hogy Sztalin forradalmár, dicséri az [...] ¹⁷⁹ -példát, elhitte a dialektika maszlagait. Ezért nem tudott – s még sorolhatnám – mérsékelt reformernél több lenni. E reformerség is csak a Rákosi-dimenziókban reformerség. (A Kádár-korszakban sem lett enél több.)

XII. 9.

Ezt le kell jegyeznem, annyira találó és cáfolhatatlan a terrorista diktatúrák gondolkodására. [Sic!] „A nagyszabású hazugság – jelentette ki Hitler – mindig tartalmaz valamilyen bizalomkeltő tényezőt... A nép nagy tömege szíve mélyén... szellemének kezdetleges egyszerűségével könnyebben esik egy nagy, mint egy kisebb hazugság áldozatául.” Így gondolkodott Sztalin is. Gondoljunk a Sztahanov-mozgalomra, Liszenko elméletére, a szovjet emberről költött mítoszok egész sorára, amiket az egyszerű emberek fejébe vertek következetesen.

Vagy a legközelebbi példa a dákoromán elmélet, olyan felnagyított valótlanúság, hogy a kritikátlan elme nem tud vonzóköréből szabadulni, áldozatul esik.

Ezzel magyarázhatók – a nagyszabású hazugságok befolyásával – a naponta közölt mezőgazdasági rekordok (világtörténelmi rekordok, mert eddig ilyen hozam sehol nem volt). Az egyszerű emberekre egy-két mázsa növekedés nem lenne nagy befolyással; amikor azt hallja vagy olvassa [valaki], hogy 125 ezer kg gabonát gyűjtöttek be Olt megyében, nem hiszi el, de kábító hatását nem kerülheti el.

Ezt készíti el[ő] és mélyíti el a történelmi ideológia aljazata. A világtörténelem egyik legrégibb és legvitézesebb népe csak ilyen eredményeket érhet el.

¹⁷⁸ Veres Péter: *Olvásónapló 1953–1956*. Összeállította és sajtó alá rendezte: Kristó Nagy István. Szépirodalmi, Budapest, 1986.

¹⁷⁹ Kibetűzhetetlen szó.

XII. 12.

Románia olyan csendes, mint egy halottas ház. A szocializmus kinyújtva fekszik, de azt kell mondani, hogy él és derül. Ahogy a „gîndirea Dunării”¹⁸⁰ [megtestesítője] mondotta – a szocializmus „Deli legény”. (A román Făt Frumost¹⁸¹ így fordították.) A halotról ezt kell elhinni.

XII. 17.

Késő este. Most mondja a Hírvilág,¹⁸² hogy Temesváron tüntetés volt. Tőkés László lakását (e körül) körülvették a hívek, hogy ne tudják kilakoltatni. A milícia is gyűrűt vont köréjük. Később a tiltakozás tüntetéssé fokozódott, és a többbezes tömeg a Néptanács épülete elé vonult. Ekkor már a tüntetés kimondottan Ceașescu-ellenes volt. A tüntetőket szétverték, tankokat, páncélozott járműveket, helikoptereket vetettek be. Ez a rezsim igazi arca, ha valaki még kételkedett volna.

XII. 18.

A temesvári eseményekről újabb hírek érkeznek, halottakról, sebesültekről. A határokat minden irányban lezárták.

Az egész országban rendkívüli állapotot hirdettek ki, amúgy suttyomban, hogy senki se tudja. A szabadságon levő katonákat visszarendelték azonnali hatállyal. Nagy a riadalom, de fokozódik az erőszak is. Ceașescu mindenkit megszegyenítő cinizmussal Iránba utazott.

Nemcsak Temesváron, hanem Aradon és más városokban is tiltakozások voltak.

Megindulna a lavina? Ez nem biztos, ezért csak kérdőjelesen írható le.

Egy bizonyos, az események elindítója az étlánc volt.

XII. 18. [Sic!]

A temesvári lázadás (ennek nevezhető) áldozatainak száma több százra tehető. A terroralakulatok szuronyos puskákkal, géppisztolyokkal támadtak a tüntetőkre, még a helikopterekről is lőttek. A harcok minden éjjel kiújulnak.¹⁸³

Európa-szerte szolidarizáló tüntetések. De mit érünk ezzel? Nem sokat. A nagyhatalmak majd jegyzékeket fognak váltatni. Emlékezzünk az amerikaiakra, éppen a napokban derült ki, hogy a kínaiakkal erősítik kapcsolataikat. Gorbacsov szónokol és tehetetlen vagy nem akar cselekedni? A magyarok erőteljes tiltakozása önmagában nem elég.

¹⁸⁰ a Duna gondolata

¹⁸¹ Szó szerint: szép fiú.

¹⁸² A Kossuth rádió hírműsora.

¹⁸³ Tőkés László december 11-én a Magyar Televízió Panoráma című műsorában beszámolt az őt ért sérelmekről, bírálta a fennálló romániai rezsimit, és nemzetközi segítséget kért. Miután Tőkés és a gyülekezet nem fogadta el a kilakoltatásról szóló végzést, állandó ügyeletet tartottak a parókiaán. December 16-án a kilakoltatás megakadályozására egy, a gyülekezet tagjaiból és az azokhoz csatlakozókból álló kb. 200 fős csoport körbefogta az épületet. A belügyi szervek rátámadtak az emberekre. Tőkés Lászlót és családját a szilágysági Menyőbe hurcolták el, ahova a nagyváradi püspök áthelyezte őt. A városban kisebb-nagyobb csoportok verődtek össze, és Ceașescu-, illetve rendszerellenes jelszavakat kiabáltak. Este a megyei pártszékház előtt, majd az Operánál összecaptak a rendőrökkel. 17-én a tüntetések folytatódtak, egy 20-30 000 főnyi tömeg a megyei tanács elé vonult, elfoglalta, és Ceașescu-képeket és zászlókat téptek össze. Este a belügyi szervekkel együtt fellépő katonai egységek tüzet nyitottak a tüntetőkre. A várost lezárták, a harcok éjjel utániig tartottak több tucat halottal. A halottak számáról különböző becslések voltak. 18-án a megyében rendkívüli állapotot hirdettek ki, de a tüntetések tovább folytatódtak. 20-án a megtorlások és a fennálló politikai rendszer ellen tiltakozó 100 ezres tömegtüntetés volt Temesvár belvárosában, a felkelők szabad várossá nyilvánították Temesvárt, és megalapították a Román Demokratikus Frontot.

A fekélyes pofájú nagyhatalmi politika csak uszítani tud. Annyira tehetetlen és orcátlan, hogy saját érdekében sem képes valamit tenni. Ez elsősorban a nyugatiakra vonatkozik. Ez mutatkozik [meg] a német egyesítés kérdésében is.

XII. 19.

A szomorú hírek a temesvári áldozatokról sajnos gyarapodnak. Nem kétséges a fegyverek masszív és gátlástalan használata.

Ha a román népet ez sem ébreszti fel kivárási álmából, akkor semmi. A politikai rendszer krízise mindenképpen elmélyül. De az átmenet békés jellege is mind kétségesebbé válik. Közben Ceaușescu Iránban grasszál, arról „tájékoztatja” a perzsákat, hogy Romániában stabilitás és biztonság uralkodik.

XII. 20.

Ma délben hallgattam a rádióban egy kicsempészett hangszalagot a tüntetésről és a reájuk zúdított sortűzekről. Borzalmas! Európában a huszadik század végén ilyen gaztetre hogyan kerülhet sor? Hogyan tolerálhatták a nagyhatalmak (s némelykor még barátokt is) ilyen politikai rezsím egzisztenciáját? Gondolok elsősorban az ún. nyugati művelt hatalmakra. Miért hallgat Gorbacsov?

Este. Ceaușescu a rádióban és a TV-ben beszédet mondott. Első alkalom, hogy a hírközlő szervezetben említésre kerültek a temesvári események. A beszéd – az ország népéhez intézett üzenet – olyan, mint Gerő Ernőé 1956. október 23-án este. (Mintha azóta nem telt volna el három és fél évtized. De a jó bolsevik és nacionalista nem tanul, ő mindent a legjobban tud.) A tünetetők huligánok, terroristák, fasiszták voltak, akiket külföldi imperialista, revizionista, irredenta körök béreltek fel az ország függetlensége és területi épsége ellen. A beszédnek határozott magyarellenes (Magyarország-ellenes) éle volt, Budapestet név szerint is említette mint a területi épséget veszélyeztetők fő fészket.

Nincs miért e beszéden sokat rágódni. Azt kaptuk, ami várható volt, hazugságot, félrevezetést és az idegenek elleni uszítást.

Késő este. A bukaresti rádió üzemekben, intézményekben szervezett gyűlésekről közvetít hangképeket, amelyek elítélik a temesvári tüntetőket, és éltetik Ceaușescut. A szokásos kendőzése a valóságnak. A rázott kendők mögött holttestek fekszenek. Akárhogy is, ez lényeges különbség a korábbi álcázásokhoz képest.

A Temesváron történeteket (pontosabban a temesvári tragédiát) nem lehet letagadni, másokra kenni. Békeidőben százakat (ha nem ezeket) legyilkoltak a „Deli Legény” és a csalhatatlan Vezér nevében és parancsára.

XII. 21.

Ma délben a Ceaușescu mellett összehívott népgyűlés a Palota téren rövid időre megszakadt (a rádióadás percekig szünetelt), a Vezért ordibálása és gesztikulálása közben – úgymond! – megzavarták, lemondását követelő jelszavakat kiabáltak. A „kellemes” intermezzó után a százezres tömeget tankokkal és páncélozott járművekkel terelték a mellékutcákba. Egyes csapatok Ceaușescu-ellenes tüntetésbe kezdtek, akiket a belügyi alakulatok szétvertek, a történetnek több halálos áldozata is van.

Este. Időközben Kolozsvárról, Marosvásárhelyről és már városokból is tüntetéseket jelentenek. A karhatalmat (ezek anyától, apától elidegenített, vak és süket belügyesek) elle-

nük is bevetették. Sebesültek, halottak. Borzalmas beszámolókat hallani a Temesváron és máshol történekről.

Brassóból is olyan hírek érkeznek telefonon, hogy valami történik. E város nem maradhat el a többiektől. Sepsiszentgyörgyön az IMASA¹⁸⁴ munkásai ma nem dolgoztak. Csendes sztrájk. Kovásznán a gyárakat, intézményeket aktivisták járják, rendre intik a munkásokat.

A felső párt- és államvezetés monolitikus és kegyetlen, ahogy az várható volt. Addig a polgárháborús helyzetből nem lesz (nem lehet) kilábalás, ameddig valaki fenn, lehet az a hadsereg is, nem nyit, nem veszi kezébe a kezdeményezést. Még Krenz vagy Adamec, Mladenov¹⁸⁵ sincs. A legvalószínűbb a hadsereg, ha akad egy tábornok. Ez nem jó, de a jelenlegi helyzetben ez is valami, kibontakozás felé tett lépés lehet. Vagy ki tudja? Valaminek történnie kell. A külső nyomás is nagy.

Felháborító az amerikai politika. Amikor az egész Kelet, most már a Balkán is, forrongásban, forradalmi átalakulásban van, ők Panamában fegyveres beavatkozásra vállalkoznak, mint 1956-ban a franciák és az angolok [a Közel-Keleten]. A nyugati hatalmak oly szolidárisak a közép- és kelet-európai népekkel, hogy amikor valami történik (világtörténelmi megmozdulás), mindig kedvük szotnyan csatornába a fürödözésre. Babonás és vak ez a politika, saját érdekében sem tud cselekedni. Ez is pusztulásra ítélt, mint a szovjet nagyhatalmi politika. A jelenlegi világot gondolkodásában, intézményeiben, teljes viszonyaiban át kell alakítani. Egy új évezredet így, ezzel a szatócs tesztek-vesztek alapon [sic!] nem lehet elkezdeni. Az is visszás, hogy olyan orráig látó politikusok vakaróznak, de sohasem ott, ahol vizket, mint Bush és társai.

Gorbacsov hallgat, amikor halomra lövik az embereket. Mikor akar szólni?

E sorokat nem a kétségbeesés iratja, hanem a tények józan számbavétele.

XII. 22.

Reggel. Kolozsváron és Marosvásárhelyen is a tüntető tömeg közé lóttek Ceaușescu pretoriánusai. Bizonytalan számú sebesültekről és halottakról tudósít a rádió.¹⁸⁶

A városok közötti telefonbeszélgetés akadozik, a rádió katonai dalokat közvetít, az emberek – itt Kovásznán – bizonytalanok, titkon a helyzetet feloldó nagy változást, a bukást várják.

Megdöbbsentem. Pedig nem kellene, mert évtizedek során számtalan, nem ilyen véres, de súlyában és következményeiben számtalan ehhez hasonló tapasztalatot szereztem. A Kossuth rádió egy telefonbeszélgetést közvetített hangszalagról. Az Erdélyi Hírügynökségtől¹⁸⁷ valaki Budapestről felhívta a kolozsvári milíciát, hogy a Györgyfalvi negyedből haza tud-e menni a Monostorra. A válasz: igen, én is bejöttem, feleli flegmatikusan egy női hang.

¹⁸⁴ Autóalkatrész-gyártó vállalat (Întreprinderea de mașini-agregate și subansamble auto).

¹⁸⁵ Ladislav Adamec Csehszlovákia miniszterelnöke 1988 októberétől 1989 decemberéig.

¹⁸⁶ December 21-én délután Kolozsvárt a Belvárosban több tízezres tömeg gyülekezett rendszerellenes jelszavakat skandáltak a Temesvárral való szolidaritás jegyében. A katonaság belelőtt a tömegbe. Lövöldözés volt a Continental szállónál és a Monostori úton a sörgyárnál. 26-an vesztették életüket és 52-en megsebesültek. Marosvásárhelyen december 21-én délelőtt a főteret megszállták a belügyi alakulatok. Délután három órakor érkezett meg a párház elé a Ceaușescu-ellenes jelszavakat skandáló tömeg az ipari üzemekből. Este 8-kor a főtéri római katolikus plébánia ablakából Köllő Gábor káplán megáldotta a tüntetőket. Az egyre nagyobb és egyre radikálisabb jelszavakat skandáló tömegre este 11-kor adtak le sortűzet. 6-an meghaltak, 112-en megsebesültek.

¹⁸⁷ Az Erdélyi Magyar Hírügynökség (Hungarian Press of Transsylvania – HPT) 1983-ban jött létre Erdélyben nem hivatalos hírirodaként. Megszervezője Ara-Kovács Attila volt, aki 1983-ban Magyarországra távozott, és onnan az amerikai Magyar Emberi Jogok Alapítvány (HHRF) segítségével több száz jelentésben leplezte le a romániai emberjogi sérelmeket. Lásd: Az Erdélyi Magyar Hírügynökség jelentései, Jakabffy Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény, K 671.

Egy elvtársnő a sok közül, akik megszokták, hogy így gondolkodjanak és [így] beszéljenek a páciensekkel. Aki szemedbe is csak bozgornak nevez. Újabb kérdés: lövöldöznek-e, mert ilyen hangokat hallani. A válasz: nem, csak azokra, akik ötnél többen gyülekeznek és jártatják a szájukat. Ha jól értem az elvtársnőt és bűnöző bandáját, aki gyülekezik (vagy a csoportosulást, ha annak vélik) és beszél (jártatja a száját), felszólítás nélkül le lehet löni. Európában történik 1989 decemberében! A bukaresti rádió – közben átforgattam a rádiót – indulókat bögedez (volt kitől megtanulni) a haza boldogságáról és a kommunizmus felé haladás („spre comunism”) nagyszerűségéről. S lehet, e percben is embereket lönek le és kínoznak. Helyzetkép, amit soha nem szabad elfelejteni.

Most mondja a rádió, hogy az a gazember Ceaușescu, aki semmit sem akar megérteni, az egész országra statáriumot hirdetett, Milea hadügyminisztert leleplezték mint árulót, és öngyilkos lett. (Valószínű, valaki lelőtte.)¹⁸⁸ Mindenfele harcok. Sepsiszentgyörgyön nagy tüntetés van ezekben az órákban, katonaságot vezényeltek ellenük. Mi lesz ebből? Kovásznán senki sem dolgozik.

Déli egy óra. A rádió közli, hogy Ceaușescu elmenekült, és a Nemzeti Megmentési Tanács C. Mănescu¹⁸⁹ vezetésével kormányt alakított. Ez a rendszer végének kezdetét jelenti. Csak a kezdetét, mert a belügyesek visszavágnak.

Elfoglalták a TV és a rádió épületét. A TV egyfolytában közvetíti és irányítja az eseményeket[, ha azt] nem is, de a hangulatot, és buzdítást sugároz.

Bukarest, Temesvár, Brassó: tüzharc.

Délután. Kovászna főterén elégetik Ceaușescu könyveit, jelszavas táblákat, képeket. A felvonuló fiatalok bejárják a város fontosabb útvonalait, Vajnafalva főterén találkoztam velük. A Ceaușescu-ház¹⁹⁰ ellen vonultak, közben a téren elégetik a vajnafalvi iskola agitációs dokumentumait. A ház lerombolásáról lebeszéltem [őket].

A felvonulók inkább Ortega y Gasset *tömegére* hasonlítanak, mint forradalmárookra.

Este. A református pap¹⁹¹ keres, hogy azonnal menjek a Néptanácshoz. A tömeg az épület felgyújtásával fenyegetőzött, a régi vezetők, milicisták és besúgók fejét követelte. Az ideiglenes bizottságot megalakítani nem tudtuk, másnapra halasztottuk. Oka: a tömeg lecsillapítása minden időnkét igénybe vette.

XII. 23.

Az országban harcok. Egészen pontosan a népfelkelés központjaiban: Temesvár, Bukarest, ebbe bekapcsolódik Nagyszeben, ahol az állambiztonsági alakulatok a legkegyetlenebb harcot folytatják.

Mindenütt öröm (a TV[-t] nézve) és demokratikus retorika erőteljes nemzeti színekkel. Némelykor annyira, hogy alig lehet megkülönböztetni, hogy dec. 22. előtt vagy után vagyunk. Ebből sok minden lehet. Bizalomgerjesztő, hogy a Nemzeti Megmentési Front or-

¹⁸⁸ Vasile Milea honvédelmi miniszter 1989. december 21-én az első közlemények szerint árulóvá vált, majd öngyilkos lett. A legelterjedtebb vélemény akkor az volt, hogy Mileát meggyilkolták, mert nem akart a népre löni. A helyszínen jelenlévők szerint a miniszter tényleg öngyilkos lett: az egyik alárendeltjétől elkérte a pisztolyát, és azal szíven akarta löni magát, de a lövedék nem találta el a szívet; Milea kómába esett és később kórházban halt meg.

¹⁸⁹ Corneliu Mănescu 1961–1972 között Románia külügyminisztere, a „hatok levelének” egyik aláírója 1989. december 22-én Ion Iliescu javasolta a Nemzeti Megmentési Front Tanácsába (Consiliul Frontului Salvării Naționale). A Tanács elnöke Ion Iliescu volt.

¹⁹⁰ Ceaușescu számára épült, korábban már emlegetett kovásznai vendégház.

¹⁹¹ Kusztoz Tibor

szágos vezetőségének elnöke Ion Iliescu, s a megalakult tanács tagjai között találjuk Mazilu¹⁹² professzort, D. Corneát, Domokos Gézát és Tőkés Lászlót is.

Kovácsnán. Reggel gyűlés a régi intézményvezetőkkel, és déli egy órakor megalakul a Megmentési Front ideiglenes városi tanácsa. Engem is beválasztottak. Mint tag szerepelek és karszalaggal járok-kelek. Semmire sincs idő, a városi székházban és a város különböző pontjain tartózkodom. Fő feladat (ezt is csinálom): a néppel dialogizálok. Azzal a magam és a tanács elé állított feladattal, hogy az atrocitások és a rombolások elkerülendők.

Délben. Elterjed a hír, hogy Brassóból, ahol az éjszaka súlyos harcok folytak a szekusok és a hadsereg alakulatai között, egy csoport Kovászna felé közeledik. Óriási riadalom! Elő az ún. hazafias gárdát¹⁹³, de nincs golyó, a védelem tehetetlen. Bereckből hozattunk. Harckra szerencsére nem került sor.

Késő este érkeztem haza. A TV-ben és a rádióban (főleg – sohasem hittem volna – Bukarestet hallgatom) sok beszéd, a hadsereg és a fiatalok istenítése. Most is hiányzik a nemzetközi összefüggések beemelése az általános értékelésbe. A politikai kultúra formálására gondolkodom.

Elfogták Ceaușescut és becses nejét. Így mondják!

XII. 24.

Véres harcok Brassóban és Sepsiszentgyörgyön. A székhelyen¹⁹⁴ a vízműveket és a karszárnyát támadták. Sebesültek és halottak. Bukarestben, Szebenben, Kolozsváron is harcok folynak.

Nálunk nagy a fejetlenség. A tanács székháza tele van olyan személyekkel (gárdisták, karszalagosok), akik a jól informált (többséget képező) és megbízható emberek szerint a Securitate és a Párt emberei voltak. Pontosabban: kiszolgálói. Ez az undok népség most fenn szeretne forgolódni. A másik gondot okozó baj a folyamatos lázadások a régi vezetők ellen. Némely vállalatnál be sem engedték őket dolgozni. A milícia terrorlegényei meghunyászkodva kuksolnak az épületben, ha kimennek, meglincselik [őket]. Megértem a tömeget, ezek évtizedeken [át] ütték-verték őket, megalázták, lábbal tiportak mindent, ami emberi. Most csak az altisztek vannak jelen, a tisztek eltűntek valahová. Vajon hol az a valahol?

Az országban az anarchia jelei mutatkoznak. Jelei? Inkább maga az *anarchia*. A kormány (Nemzeti Tanács) intézkedései nem világosak, és a célratörés is hiányzik belőlük.

Megalakult a Magyar Demokrata Szövetség. Miért nem párt? Most erre lenne szükség. A múlt ilyen szövetségi hagyományaival szakítani kellene.

Az új helyzet teljesen *más* alapok lerakását kívánja, gondolkodásban, ideológiában és politikai eszközökben egyaránt. Nehogy rosszul induljunk.

¹⁹² Dumitru Mazilu a román Külügyminisztérium jogi osztályának volt a vezetője; 1988-ban egy ENSZ-konferenciára jelentést készített az emberi jogok romániai helyzetéről, de a kormányzat nem engedte ki az országból. 1989 decemberéig házi őrizetben tartották, a jelentése azonban kikerült külföldre.

¹⁹³ Hazafias Gárda (Gărzile Patriotice) 1968-ban jött létre a kommunista párthoz kötődő önkéntes fegyveres szervezetként, 1990-ben felszámolták.

¹⁹⁴ Fábián valószínűleg Sepsiszentgyörgyre gondolt, mint saját megyéje központjára.

XII. 25.

Karácsony napja. Vérrel, sebesültekkel, halottakkal. Így „ünnepel” Románia. Ezzel kell fizetni, hogy negyed évszázadon keresztül eltúrták, ajnározták, istenítették Ceaușescut és rendszerét. Felesleges lenne most retorikus mondatokat írni.

A TV közli, hogy a Ceaușescu házaspárt egy katonai bíróság halálra ítélte, és az ítéletet végrehajtották. Megígérik a film bemutatását a TV nézőinek.

A gazemberek megérdemlik, hogy végezzenek velük. Csakhogy egy gyorsított tárgyalással csak annyit lehet elérni, hogy a Vezér csúfos végével a terrorista szekusok is megrettennek, és már lankadtabban folytatják becestelen harcukat. Ennyi! De nagyobb ennél a veszteség, olyan dolgokat is a sírba visznek, amikről tudomást kellett volna szerezni. Valószínű, hogy az új vezérek közül is sokan kompromittálódtak volna. A fő ok: a terroristák megrettentése.

A másik, amit nem szabad szó nélkül hagyni. Karácsony első napján kivégzést rendezni nem tartozik a felemelő cselekedetek közé, még akkor sem, ha olyan páratlan és utolérhetetlen gonosztevőkről van szó, mint Ceaușescu és felesége.

Reggelig (december 26. hajnaláig) várom a beígért film bemutatását. Úgy öt óraker látunk néhány néma képet az egykori (milyen jó ezt leírni) banditavezéerekről. A TV elérte, amit akart, egész éjszaka az ország lakosságának nagy részét a TV-k előtt tartotta. Csakhogy (ismét *csakhogy*) vajon a kezdődő demokráciában illik-e az ilyen trükk, ami engem – legalább magam előtt nem tagadom – a régiekre emlékeztet. Nagyon ismert fogás.

Ezért is kellett volna várni a tárgyalás megrendezésével, ha kell, két vagy három hónapot is, s akkor nyilvánosan, helyszíni TV-, és rádióadásokban közvetíteni a történeteket. Ez lett volna demokratikus.

XII. 26.

Ma a filmet a tárgyalásról (most már hangosban) kétszer is megnéztem. Egyik se értette, mi történik az országban, a régi, a „Kárpátok zsenijétől” megszokott demagógiával vagdalozott. Két bolond, paranoiás és pszichopata, ezeknek engedelmességet a nemzet negyed évszázadon keresztül. Hihetetlen és valószínűtlen, de mégis megtörtént. A szolgálai engedelmesség tényére nem mentség, hogy kegyetlen terrorral uralkodott. Ezt nekem egyetlen hazafiaskodó teoretikus sem tudja megmagyarázni. Ne is próbálja.

A kivégzésekről ennyi elég. Legfeljebb annyit, nincs egy hete, hogy Teheránból hazatért. Milyen rövid egy hét a politikában, ha az események felgyorsulnak.

* * *

A kormány – most már le lehet írni a tévedés (vagy tévedések) kockázata nélkül – összevissza, egymásnak ellentmondóan intézkedik. Érzésem szerint tovább növekedett a hadsereg befolyása, bár a radikalizálódás (ún. polgári) jelei is megfigyelhetők, különösen a fiatalok részéről.

A nemzetiségi jogokat úgy általában hangoztatják. Ezekbe bele lehet fogózkodni, de „rendezni közös dolgainkat” – hát az még messze van. Bizalmam is mérsékelte. A nacionalista retorika nem jó jel. Ezen keresztül öröklődhetnek a régi ideológiai struktúrák is.

XII. 27.

Kovácsnán is megalakítottuk a Magyar Demokrata Szövetséget. Még a megyei előtt.

A kormány (Tanács) intézkedéseivel elégedetlen vagyok. Így nem lehet, a volt szekusokat, akik átállnak, beosztják a hadsereg kötelékeibe. Még magas rangú tisztek és tábornok is.

kok is vannak közöttük. Például a főgazemberek egyike, Vlad és Bucurescu (az újságban olvastam nevüket).¹⁹⁵ S közben nő a hadsereg politikai befolyása, amit a TV és rádió követetlennül glorifikál – a hadsereg legalább tízpercenként glorifikálódik.¹⁹⁶

Még a gazdasági helyzet sem rossz (Roman Petre¹⁹⁷ miniszterelnök szerint). De Ceaușescu vádpontjai között – joggal – az is szerepelt, hogy „subminarea economiei naționale”.¹⁹⁸ Kinek higgyen a néző és a hallgató? E trükkös dolgok ebben a helyzetben veszedelmesebbek, mint az egymásnak ellentmondó intézkedések.

Semmi irányadó nem hangzik el a helyi államhatalmi szervek megalakítására. Tisztázni kell, hogy a pártállam és szervei megszűntek. Ma is a barátos[aknak]¹⁹⁹ és a komandóiaknak, akik hozzám fordultak, én magyaráztam meg a teendőket.

A megye hallgat. Semmi kezdeményezés. Nem is lehet, mert ők sem kapnak általános nyilatkozatokon kívül semmi eligazítót.

Vagy: áprilisban szabad választásokat akarnak tartani, amikor még a politikai pártok sem alakultak meg, nemhogy programjuk legyen. Meggondolatlan kijelentések. Lehet, nem kell elkeseredni, mert ha negyedszázadon keresztül Romániában olyan nonszensz létezhetett, mint Ceaușescu terrorista diktatúrája, miért ne lehetne e kezdődő bizonytalanságból is valami?

XII. 28.

Ma sem lettünk okosabbak. Áttekinthető és célratörő irányítást sehonnan sem kapunk. Teljesen a TV-nyilatkozatokra vagyunk utalva.

Majdnem állandó szolgálatban vagyunk a városháza épületében. A terroristáktól már nem tartunk, de sohasem lehet tudni. A nép nyugtalan, a vállalatoknál (Textil Szövetkezet, Lendület, UGSR²⁰⁰) a ceaușista vezetők fejét kérik, olyan is előfordult, hogy nem engedték be őket hivatalukba. Erőteljes tiltakozás a régi kommunisták forgolódása ellen. Egészen pontosan: a tiltakozás folytatódik. Nincs mit tenni. Véleményem szerint, amit a Tanácsban már számtalanszor elmondottam, a munkások kéréseit teljesíteni kell. Milyen forradalom (azt, hogy forradalom van, a nép is elhiszi) az, ahol a nép akaratának nem engedelmessékednek. Ezt nem retorikus meggondolásból írom, hanem meggyőződésből. A Ceaușescu-rezsim alsó szintű pillérei ezek a vezetők voltak a párttitkárokkal, besúgókkal és a passzív személyekkel együtt.

XII. 29.

Magyarország élen jár a segélyakciókkal. A TV erről mérsékeltlen informál. Célzatos lenne? Még nem hiszem, de lehetséges, hogy el kell hinnem.

Király Károly beválasztása a Nemzetmentő Tanácsba, Iliescu helyettese. Megtörténhet az is, hogy a legközelebbi átnevezésnél már nem lesz e funkcióban. A pillanatnyi helyzetben ő a

¹⁹⁵ Iulian Vlad vezérezredes belügyi államtitkár és az Állambiztonsági Főigazgatóság (DSS) parancsnoka, a Szekuritáté vezetője 1987–1989 között. 1989. december 26-án tartóztatták le, összesen 17 év börtönbüntetésre ítélték. GIANU Bucurescu vezérőrnagy 1985–1990 között a Szekuritáté Bukarest municípiumi vezetője volt; csak 1990. január 6-án mentették fel tisztségéből. 1991-ben 4 év börtönbüntetésre ítélték.

¹⁹⁶ Az gondolatjel utáni rész a margóra jegyezve szerepel, ugyanolyan tollal.

¹⁹⁷ Petre Roman, 1989 decemberétől a Nemzeti Megmentési Front vezetőségi tagja, ügyvezető miniszterelnök, 1990–1991-ben miniszterelnök, 1990–1993 között a Nemzeti Megmentési Front, majd 2001-ig a Demokrata Párt elnöke, 1996–1999 között a szenátus elnöke, 1999–2000-ben külügyminiszter, 1996-ban és 2000-ben köztársasági elnökjelölt.

¹⁹⁸ a nemzetgazdaság aláaknázása

¹⁹⁹ Románul Brateș, községközpont.

²⁰⁰ Uniunea Generală a Sindicatelor din România, Romániai Szakszervezetek Országos Szövetsége.

potenciális politikus. A TV-nek adott nyilatkozata a kisebbségi kérdésről eléggé visszafogott. Miért? Ezt kívánná a politikai helyzet? Nem tudni. Ne keressük a kákán is a csomót. Meglátjuk. Vagy: ismét megláttatják? Ez is lehetséges.

Alul (itt a városban) viszonylagos csend honol, szolgálat, viták. Lassan lemondok [aról], hogy megértessem a forradalmi helyzet és cselekvés lényegét. Most érzem igazán, hogy a forradalomhoz politikai kultúra kell (kellene). Ez másutt sincs. Ezért lesz nehéz a kilábalás a politikai vákuumból.

A TV-ben lassan-lassan, de annál biztosabban locsognak olyan dolgokról, ami[ke]t ez-előtt tíz, tizenöt évvel leírtunk (visszafogottan) és elmondottunk. Amiért kritika, verés, visszaszorítás járt. Most ezek az új potentátok és tudósok mint nővumot tálalják a TV-nézók elé.

XII. 30.

Megérkezett Bárdi Nándor. Elhozta a Limest.²⁰¹ Az első számot. Ez közli a Limes-kör vitáját, amit együtt követtünk el Molnár Gusztival, Ágoston Vílkával, Bíró Bélával, Balázs Sanyival,²⁰² Bíró Gazsival. Ezekről az illegális találkozókról még e *Napló*ban sem mertem írni, állandóan a Securitate beavatkozásától tartottam. Ezen az úton sem akartam adatokat szolgáltatni. Kíváncsi vagyok, hogy a szöveggel való újbóli találkozásom milyen benyomásokat fog kelteni.

* * *

A TV és rádió nacionalista retorikája az ifjúságot és a hadsereget dicsőíti és a tiránt szidja. Némelykor azok is, akik egy hónappal ezelőtt magasztalták. Még egyetlen olyan elemzést sem hallottam, amely a romániai népfölkelést a közép-kelet-európai forradalmakkal összefüggésbe állította volna. Félő, hogy ismét eszmei elszigetelődésbe kerülnek, csak a román nép dicső felkelését (ahogy mondják: forradalmát) fogják látni a tirannizmus ellen. A TV-duma sekélyes, nacionalista retorikával telített. Ez egyáltalán nem táplálja reményeimet.

Egyébként is a *forradalom* terminus a történetekre nem találó. A valóságban: a teljes nemzetközi és belföldi elszigetelődésbe került Ceaușescu-rezsimet a Temesvárról indult *népfölkelés* Bukarestben megdöntötte. Eddig ez történt.

Érdekes (mondhatnánk, szignifikáns), Temesvár megindító (és meghatározó) szerepét egyre halványítják.

E népfelkelés központjai: *Temesvár, Bukarest, Szeben, Arad, Brassó, Kolozsvár*, egyszóval a nemzetiségi városok. A főváros kivételével a többi többségében [románlakta] ország-rész távol maradt a fegyveres konfliktusoktól. A méretek tekintetében mindenképpen. Ez nemcsak történetileg érdekes, hanem a további kibontakozást is érinti. Az ország lakosságának nagy részénél (a nagy rész a románság) hiányoznak a népfelkelés élménye és tapasztalatai. Nem konfrontálódott az elnyomó gépezet terrorjával.

²⁰¹ Molnár Gusztáv részben a korábban működött Limes-kör szellemi eredményeire és kézirataira, részben a két világháború közötti kisebbségi korszakok erdélyi magyar eszmetörténetét feltáró munkájára alapozva 1989-ben indította el Limes. Nemzetpolitikai szemle című folyóiratát, illetve almanachját, amelynek azonban csak egyetlen száma jelent meg: 1989. 1. sz. október. Ebben részletek jelentek meg a Limes-kör 1985. szeptember 20-án Bukarestben és 1986. augusztus 30-án Illyefalván megtartott vitáiból is (15–52. p.). Fábíán Ernő mindkét vitában részt vett.

²⁰² Balázs Sándor (Kolozsvár, 1928) filozófiai író, eszmetörténész. 1977-től a kolozsvári egyetem filozófiai-szociológiai tanszékén tanított, 1993-ban nyugdíjba ment, ezután konzulens professzor. A Bolyai Társaság elnöke. Az 1970-es, 1980-as évektől sokat tett a két világháború közötti romániai magyar filozófiai-szociológiai eredmények újralfelfedezéséért. A diktatúra bukása előtt a *Kiáltó szó* című szamizdat szerkesztője volt.

I. 2.

Szomorú, vigalom nélküli Szilveszter. Mindenki visszavonult belső, intim köreibé. Azért reménykedünk. 1989 végén megtörtént a régen várt esemény, a Ceaușescu-rezsim eltűnt. Kezdődhet az építkezés. A tervek megvannak, a fejekben. Megvalósításuk részben tőlünk függ. De milyenek lesznek a körülmények, főleg a többségi reakciója jogos követeléseinkre? Európára csak annyiban számíthatunk, mint a török hódoltság után, 1848-ban vagy 1956-ban? Őket a gyorsan változó érdekeik vezérlik, s nem kevésbé a sebtében összeszedett információik.

I. 3.

A népek felkelése vagy forradalma (a mostanít nem tekintem ennek) olyan, mint ők maguk. A felső vezetésben, mely minden alaposabb előkészítés nélkül ösztönösen előállt, bizonytalanságot, kapkodást lát[ok]. Azok is előkerülnek, akiknek, ha forradalom volna ki-kristályosodott ideológiával és tudatos mozgalommal, nem fordulhatna elő [sic!]; nem szabadna, mert a rezsim és a klán az ő vállukon emelkedett, és ők tartották fenn. Ez itt lent is így van. Ha körülnézek, a mostani vezető népségnek jó része – enyhén szólva – kollaboráns volt, a rosszabb fajtából, hangtalan vagy felkérésre készségesen szereplő.

Mindenhol hiányzik az elméleti alapozás és a réalpolitikai megfontolás. Az ideológia-képződés is éppen olyan ösztönös, mint amilyen a népfelkelés volt ezekben a napokban. Megdicsőül az ifjúság és a hadsereg, mint a hagyományok letéteményese és a nemzeti méltóság képviselője. Mikor [képviselőiktől] megkérdezik (a TV-ben, rádióban, újságban), hogy mit akarnak, nem tudják, bizonytalankodnak. Még magamban sem akarom rontani a lelkesedést vagy vitatni az ehhez való jogos igényt. Mégis, nem hallgathatom el, hogy ez az ifjúság és hadsereg kerek egy hónappal ezelőtt ünnepelte (ha kényszerből is) a Vezért és politikáját. Ez is tény, ami az objektív helyzetelemzésből nem hiányozhat.

Hiányolom az elméleti elemzést, a tárgyilagos helyzetértékelést. Magyar kisebbségi vonatkozásban erre lehetőség sincs. A napilapok erre kevésbé alkalmasak, hetilap még nem jelent meg. A Hetet a régi gárda szerkeszti. Olyan személyek szignálják a cikkeket a [köz-ponti] napilapban, akik eddig (1945 után) minden kisebb-nagyobb feladatnál élén jártak.² Ők villogtak. Ezt, ha biológiailag lehetséges volna, legalább ezer évig művelnék. Akkor miért csodálkozunk, hogy a provincializmusba feneklettünk? Mert ez is provincializmus, ugyanazok a személyek minden szerepet eljátszanak, és mi nézők képtelenek vagyunk a királyt az udvari bolondtól megkülönböztetni.

¹ Vagyis semennyire; utalás arra a közvélekedésre, hogy a nyugat-európai államok, nagyhatalmak tudomásul vették, hogy Magyarország védi őket az ottomán inváziótól, de segítséget nem nyújtottak, 1849-ben szabadkezet adtak a Habsburgoknak és a cárnak, 1956-ban pedig a Szovjetuniónak a magyar szabadságharc vérbefojtására.

² 1989. december 23-án Szilágyi Dezső, aki 1957 óta volt az Előre főszerkesztője, távozott a lap éléről, s a vezetést egy 5 tagú ügyvezető bizottság vette át. Tagjai a lap újságírói: Cseke Gábor, Gyarmath János, Kiss Zsuzsa, Nits Árpád és Székely László. A napilap neve Romániai Magyar Szó lett. 1990. március 20-tól Gyarmath János a lap főszerkesztője, főszerkesztő-helyettese pedig Székely László.

I. 5.

A nép lázadozik, követeli a besúgók névsorát. De honnan adjuk elő, ha a szekusok irattárát a katonaság elvitte? A Securitate beolvadt a hadseregbe. Képtelen intézkedés. De ez fejezi ki leginkább a mai helyzetet. A megdicsőített hadsereg és a terrorlövészek, akik között a harc folyt, egyesítve. Pontosabban: *egybeolvasztva*. Mi lesz ebből? Menekítés vagy az ellentétek tompítása?

Most látszik igazán, hogy milyen végzetes tévedés, mulasztás volt a rezsimnek való teljes behódolás. A párt arra sem volt képes, hogy egy belső ellenzéklet létrehozson, ahogy az a többi kommunista pártokban megtörtént. Romániában a totalitárius politika uralma 1947-től egyfolytában, töretlenül tartott, megszakítások nélkül. Ezen a külpolitikai hintázások sem változtattak.

I. 6.

A holland segély *csak* felborította az amúgy sem kifogástalan tömegviselkedést. Több autó ruhanemű, élelmiszer és más holmi érkezett Kovásznára. Mindenki részesülni akar belőle. Most látszik igazán, mit jelentett e nép lelkének és viselkedésének a rezsim hiánygazdálkodása. A jellem és a mentalitás teljesen eltorzult, olyannyira, hogy nem ismerek (a régiiek, ha élnének, még ennyire sem ismernének) a büszke, individualista székelyekre. Tolakodnak, veszekednek, gyanúsítanak. Látszik, hogy hetven éve balkanizálódnak, amit betetőzött az utóbbi évtizedek kiéheztetése. Szégyellem magam. Mindennek tetejébe a kiosztást ellenőrző két hülye kanadai holland fölényeskedése.

Együtt a világ: kelet koldus viselkedése és nyugat értelmetlen fölényeskedése. A *tömeg* két különböző arca egymásra néz.

I. 7.

A bolgár nacionalizmus nem lankad. Tüntetések a bolgár Mladenov-kormány a török kisebbségek etnikai, nyelvi, vallási jogait elismerő politikája ellen.³

A nemzeti kisebbségeknek nincsenek győztes forradalmi. E visszahatás romániai változata sem fog késlekedni. Nem fognak a dolgok simán alakulni. Kérdés, hogy az értelmiség mikorra időzítette az ellentámadást.⁴

I. 10.

Nincs időm még naplót sem írni. A napi teendők foglalnak le, a „forradalmárkodás”. A tömegek csillapítása, a helyi feladatok megoldása, nem mindig kielégítően. De nincs más mód, annyira elszabadult az elfojtott és most felszabadult indulatok tengere.

³ 1990. január 2-án a dél-bulgáriai Kardzsali városában 15 000 fős tüntetésre került sor a Bolgár Kommunista Párt KB 1989. december 29-i határozatával szemben, amely elítélte az addigi törökellenes kormányzati politikát. A város vezetői, már december 30-án elutasították a határozatok végrehajtását (a török nevek visszaadását azoknak, akik ezt kérik). Közel ötszáz, Haszkovón és Plovdivban tartott gyűlésüket követően Szófiába mentek, és ott tiltakozó levelet adtak át a parlamentben. Január 4–5-én sztrájkoltak Kardzsaliban és tüntettek Szófiában. A kormány kiállt a kisebbségek jogai mellett. Az ellenzéki pártok a kommunista némenklatúra ellentámadásának nevezték a nacionalista megmozdulásokat.

⁴ Itt Fábíán nyilván a román (poszt)kommunista, nacionalista elitre utalt.

I. 11.

Elkeserítő a romániai magyar sajtó. Az informáláson kívül semmi egyéb. Nem jelentettek meg egy új hetilapot, mely orientálná a különböző intenciójú csoportokat. A Hetet például ugyanazok szerkesztik és írják, mint eddig. A Helikon (az Utunk helyett) irodalmizál. (A két első számra gondolok.) Az az érzésem, hogy sokan a sajtó pecsenyéjüket sütik.

I. 12.

Tüntetés Bukarestben a Front ellen.⁵ A TV-ben néztem. Amit látok, iszonyatos arca a megbódult *tömegnek*. Semmi pozitívát állítani a Fronttal szemben nem tudnak. Amit skandálnak, merő demagógia. Ez nem forradalom, hanem a *tömeg*. Ortega Y Gassetre gondolok. Ma antikommunisták, holnap a kisebbségek ellen fognak hasonló megmozdulást szervezni. Balkán! Mennyivel más, ahogy arról a hírügynökségek beszámolnak (pedig nem vagyok csehbarát), Prága. A forradalomban a cseheknek még humoruk is volt. Ezeknek Bukarestben... Nem folytatom.

I. 14.

Aggályaim a tömeg e „hiperdemokráciája” után növekednek. Ezt itt lent a sárban is tapasztalni.

De szedjük rendbe. Egy kezdődő demokrácia semmiféle pártot vagy politikai mozgalmat nem tilthat be. A teljesen hitelét vesztett kommunista pártot sem! A tömegek nyomására hozott dekrétumok rontják a Front hitelét. Ezt nem kellett volna tenni. Nyakunkon az anarchia!

Nem volt időm írni.⁶ Mit csináljak? Pedig most volna fontos az események rögzítése. Minden áldott nap rohangálok! Apró ügyek. Majd rekonstruálom.

Ami fontos, újjászerveztük az első napokban (harmadik!) megalakult RMDSZ-t. Ideiglenesen elvállaltam a városi konferenciáig az elnökséget. A fő feladat a tagtoborzás. Felülről semmi eligazítást vagy ehhez hasonlót nem kapunk. A központ alszik! Sem a kolozsvári, sem pedig a vásárhelyi találkozóra (értekezletre) nem hívtak meg.⁷ Talán a kézdivásárhelyiekkel kell platformra jussunk! Meg kell kezdeni a tárgyalásokat. A fiatalok ügyis meghívtak előadást tartani a demokráciáról. (Nem Kovászna, Kézdivásárhely hívott!)

I. 26.

Rémhírek. A szekusok és nacionalista híveik azt terjesztik, hogy ma, január 26-án a Vezér születésnapját megbosszulják. Valószínű, csak zavarkeltés. De komolyabb akciókra is sor kerülhet.

⁵ A Nemzeti Megmentési Front Tanácsa 1989. december 22-én jött létre mint Románia legfelsőbb hatalmi szerve. Ion Iliescu kérte fel a tagokat, és ő jelentette be a Tanács létrejöttét a televízióban. 1990. január 11-én volt az első sztrájk az új politikai berendezkedés időszakában: a bukaresti villamosvezetők fél napra beszüntették a munkát magasabb fizetést követelve. Másnap, 12-én nemzeti gyásznapi volt a harcokban elesettek emlékére és ez Bukarestben több ezres antikommunista tüntetéssé alakult át. A Szekuritáté tagjainak megbüntetését, a kommunisták közéletből való kizárását követelték. A kormány tagjai is felszólaltak a tüntetésen.

⁶ Két üres oldal után, dátum nélküli bejegyzés.

⁷ 1990. január 7-én az RMDSZ az első országos tanácskozását tartotta Kolozsvárt. Január 13-án pedig a helyi szervezetek küldötteinek tanácskozására került sor Marosvásárhelyen.

Fokozódik a magyarelles hangulat. Ebben az értelmiség nagyon aktív. Ez is érthető, az ún. forradalom után (ami valójában csak népfelkelés volt) nem fordul senki szembe a régi nacionalista ideológiával. A román önrevízió nincs a láthatáron. Enélkül nem lehet európai megújulás.

I. 27.

Ma a román pap (egy idióta!) berohant a liceumba, és többek között követelte, hogy a román tanulókat csak román nemzetiségűek tanítsák. Vajnafalván szüntessék be a magyar tagozatokat, az iskolát ne nevezzük el Csoma Sándorról. Nem voltam jelen, a pápa szerencséjére. De nem ez a fontos, hanem a követelésekből (románok *csak* románokat tanítsanak⁸ stb.) [következő] tömény fasizmus.

Ezt nem magától találja ki, hanem sugallják, és látja a TV-ben a parasztpártiakat. Absztrakt síkban (ez a fontosabb): a kommunista terrordiktatúra felhozhatja a politika színterére a fasisztoid mozgalmakat és ideológiákat.

Megállapításaimat és az idióta pópát (olyan műveletlen, mint egy juhásztor!) igazolják a következők is: most hallom (délben), elbocsátották Pálfalvi Attila közoktatási miniszterhelyettést, aki a nemzetiségi oktatásért küzdött.⁹ Még egy hír, nem tudni, mit értenek ezen: érvényben marad a régi iskolai struktúra.

Ezekből baj lesz: a Balkán hatalmasodik.

A pap támadásáról (vagy ahhoz kapcsolva) annyit, hogy dec. 22-én és 23-án Vajnafalva félt a várható – úgymond – „magyarok támadásától” (voltak, akik nem aludtak otthon), ami természetesen szóba sem jöhetett, arra ügyeltünk. Most „békés eszközökkel” ők támadnak. Ennek nem volna jelentősége, ha nem mutatná volt és jelenlegi közállapotaink pszichológiáját. Félnék, mert 25 éven keresztül tudták, hogy nem *rendes* dolgok történnek, s ezt hallgatásukkal és másképpen is, ők is elősegítették, s *most* viszonylagos védettségéből újra elő lehet jönni ugyanazok ellen.

II. 3.

Ismét napok maradtak ki, pedig éppen most kellene mindent lejegyezni. Elfoglaltság, a napi törpe teendők nem engedik a folyamatos kifejezést. Minden eszközzel védelmeznünk kell önmagunkat. A román nacionalizmus (kisebbségellenes éle) egyre jobban artikulálódik. (Ezt a szót nem szeretem, de idecsúszott.)

Különösen az újraelakuló ún. történelmi pártok (parasztpárt, liberális) veszik át az ideológiában, de eszközeikben is a ceuşista nacionalizmust. Ez az igazi *sajátosság*. A politikai rendszer maga megszűnik, de ideológiáját továbbviszik. Abszurdum, de mégis van.

⁸ Azaz: románokat csak románok.

⁹Pálfalvi Attila gépészmérnök, egyetemi tanár, szótárszerkesztő, tankönyvíró, a kolozsvári Műszaki Egyetem tanára, 1990–1992-ben előbb tanügyi, majd iparügyi miniszterhelyettes volt. A hivatalos közlemény szerint Pálfalvi nem tartotta tiszteletben a kormány és az Oktatásügyi Minisztérium határozatait, önkényes döntéseket hozott a magyar anyanyelvű oktatásnak és a román nyelvű oktatásnak oly módon történő szétválasztása érdekében, amely feszültségek kirobbanását idézte elő. Utóda ebben a tisztségben Demény Lajos történész lett. Romániai Magyar Szó, 1990. január 30. A román és a magyar iskolák szétválasztását Pálfalvi csak ott engedélyezte, ahol az iskolai közösségek kérték a szétválasztást. Lásd Magyar Lajos: *Mi fáj Gaura úrnak?* Háromszék, 1990. február 1.

II. 4.

Vajnafalva mozgolódik. Természetesen magyarellenes élel. Egy cikk indította el a lavi-nát. (Eröss Péter bírálta a román pap igényét a *Háromszék*ben.¹⁰) A következmények: a vajnafalvi román pap és más aktív és nyugalmazott értelmiségiek hadjáratba kezdtek a Vajnafalvában tanító magyar származású tanárok ellen (a középiskolát is érintve), hogy ne tanítsanak román gyermekeket.

Mindez a *nürnbergi törvényekre* emlékeztet.¹¹ De ezen sem szabad (lehet) csodálkozni. Egy interjúban olvasom, hogy Ceaușescu „tatár-cigány” származású volt, minden baj ebből ered.¹² Cîmpeanu úr ezt megtoldotta azzal, hogy igazából román származású kommunisták nem is voltak, csak magyar, zsidó, sváb, bolgár etc.

Az egyik fasizmusra jön a másik fasizmus.

II. 5.

Most már Kovásznán is fokozódik a románok agressziója. Pap Csilla tanárnőt a vajna-falvi iskolából elüldözték, naponta gyűléseznek. Azt is el akarják érni, hogy a középiskolát ne nevezzük el Kőrösi Csoma Sándorról.

Ezeknek a vadaknak nem számít az egyetemes tudományban kivívott érdem.

Ezek az apró, látszólag helyi jellegű, valójában országos indítású események azt bizonyítják, hogy Romániában nem volt forradalom. Ami történt, legfeljebb népfelkelésnek tekinthető.

II. 8.

A nagykanizsaiak megérkeztek a könyvszállítmánnyal és más segélyanyagokkal.¹³ Egész nap velük voltam. Este értesülök, hogy szombatra (február 10-re) az RMDSZ országos tün-netést szervez a magyar nyelvű oktatás védelmére. Erre a marosvásárhelyi események kész-tették az országos vezetőséget.¹⁴

II. 8. [Sic!]

Sepsiszenyörgyön. Az RMDSZ megyei értekezlete. Alelnöknek választanak.¹⁵ Kedélyes, magyaros gyűlés, anekdota, jogászkodás, fantázia, Mikszáth és Jókai világa! Azóta nem vál-tozott volna a magyar jellem?

¹⁰ A hivatkozott írás: Eröss Péter: *A jogkövetelés nem szeparatizmus*. Háromszék, 1990. február 1. 3. p.

¹¹ A „nürnbergi törvények” néven ismert rendelkezéseket (Birodalmi állampolgári törvény; Törvény a német vér és becsület védelmében) a német törvényhozás 1935. szeptember 15-én, az NSDAP Nürnbergben tartott 7. pártgyű-lésének napján fogadta el. A náci zsidónak minősítették azt a személyt, akinek két zsidó szülője vagy három zsi-dó nagyszülője van. Az első két nürnbergi törvény megfosztotta a zsidókat a német állampolgárságuktól. A har-madik elkülönítette őket a többi némettől, megtiltva a zsidók és nem zsidók között kötött házasságkötést. A kö-zöttük létrejövő, házasságon kívüli nemi kapcsolatot is büntették.

¹² Ezeket az állításokat, hiedelmeket összefoglalja és elemzi: Fosztó László: *Idegének az 1989. decemberi forrada-lomban*. Korunk, 2003. március. 58–69. p.

¹³ Nagykanizsa romániai testvérvárost keresett és Czupi Gyula ottani könyvtáros révén vették fel a kapcsolatot Fá-bián Ernővel. Az első látogatásra a városi tanács elnöke, a könyvtár igazgatója és a tanács oktatási-kulturális osz-tályának vezetője utazott el, még januárban. Majd az itt említett látogatásakor Pintér Béla könyvtárigazgató egy teherautónyi könyvet, írógépeket hozott a kovásznai intézményeknek.

¹⁴ *Esélyenyelőséget!* A felhívást Sylvester Lajos az RMDSz megyei szervezetének ideiglenes elnöke írta alá. Háromszék, 1990. február 9. 1. 3. p.

¹⁵ A 25 tagú választmány elnöke Sylvester Lajos lett. Alelnökök: Puskás Attila, Nagy Sándor, Fábián Ernő és Szőcs Csaba.

Pedig újra – ki tudja, hányadszor – halálos veszedelembé sodródtunk. Végül is a tüntetések megszervezése mellett döntünk. Meggyőződésem, hogy impozáns lesz, amúgy magyarosan. Ezt is tudjuk!

Holnap Kovásznán is tüntetünk. A fiatalok mindent elintéztek, nekem csak bólintanom kellett, amikor Szentgyörgyről hazajöttem.

II. 10.

A tüntetés. Megközelítő számítások szerint háromezren lehetünk. Csendben és rendben. Európai módon viselkedtünk. Ez a lényeg. Könyvvel és gyertyával.

II. 21.

Most értesültem, hogy egy tatár származású könyvtáros nagyon megdicsért az Európai Időben megjelent cikkemért.¹⁶ Ugyanis az írást románra is lefordították. Ceaușescu minden vétkét, bűnét állítólagos „tatár-cigány származásával” magyarázzák. Mint egykor Alfred Rosenberg idejében, az etnikai származás a meghatározó. A fasizmus éledezik. Még új, ki-sminkelt köntösre sincs szüksége. A tömegnek ódivatúan is tetszik.

Rațiu úr is azt nyilatkozta, hogy igazából román kommunisták nem is voltak.¹⁷ A proletárdiktatúrát az idegenek – magyarok, zsidók, oroszok, bolgárok – csinálták. Ehhez sem kell e naplóban magyarázatokat fűzni.

* * *

Késő este. Az ideiglenes parlament nemzetiiségi bizottsága ülésezett. De sem a Tanács, sem a kormány nem küldötte el képviselőit. Ennyire méltatják a többmilliók kisebbségek ügyét.

Tetejében Petre Roman valami rosszat mondott Párizsban a magyar iskolákról. De erről a hazai sajtó nem tájékoztat. Ismét – e két történetből erre lehet következtetni – nem tekintenek partnernek. Nélkülünk, megkérdezésünk nélkül határoznak és nyilatkoznak.

II. 22.

Most volt a Front-ülés. Különvált a Fronttól az *Unitatea Națională*.¹⁸ Ennek semmi jelentősége.

Ami érdekes az egész dologban, hogy az RMDSZ partnerszervezetét, akivel [sic!] együtt lehet és kell működni (koalíció stb.), magát a Frontot mint különvált politikai mozgalmat *mi* kell megszervezzük. Csak így tudjuk megakadályozni a történeti pártok térnyerését. Ez is csak Közép-Európában történhet meg. Ellenzék megszervezi saját ellenzékét.

II. 23.

A RMDSZ országos értekezletén (Sepsiszentgyörgyön) az önrendelkezés és az autonómia elveinek következetes érvényesítését és programba foglalását sürgettem.¹⁹

¹⁶ Valószínűleg az Európai Idő 1990. 6. számának első oldalán megjelent *Bizánc vagy Európa* című Fábíán-cikkről van szó. Vagy még inkább a február 3-án (3. p.) megjelent „*Tatár-cigány*” származású klánvezér című cikkéről.

¹⁷ Ion Rațiu vezető parasztpárti politikus.

¹⁸ 1990. február 1-jén alakult meg a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa (Consiliul Provizoriu al Unității Naționale), amelynek felét a Nemzeti Megmentési Front, felét az újonnan létrejött pártok delegálják. A Tanács kiegészül a nemzeti kisebbségek képviselőivel. Irányítását ennek Végrehajtó Bizottsága (Birou Executiv) látta el, amelynek elnöke Ion Iliescu volt. A Tanács egyidejűleg törvényhozó testületként működött, legfontosabb feladata a választási törvény kidolgozása és elfogadása volt.

Milyen furcsa az első olyan demokratikus értekezlet, amelyen részt vettem (pontosabban: részt vettünk). Mindenki arról és úgy beszélt, ahogy akart, bírálókkal, ellenszavazatokkal.

A legfontosabb: ki kell lépni a *védekező helyzetből*. Nem kérünk, hanem követelünk. Más lehetőségünk nincs.

II. 24.

Az értekezlet második napján is szót kértem. Arról beszéltem, hogy legyünk „ideál-nép” (Széchenyi), az eszményit kell megvalósítani a mozgalmon belül is. Kifogásoltam az indulatos fellépést a magyar kisgazda és független pártok ellen.¹⁹ Ezért is az RMDSZ a felelős, mert nem horizontálisan indult, a platformok szabadságának biztosításával. Egy politikai mozgalmon belül elengedhetetlen a szervezetek önállósága, a különböző platformok léte, ami[ke]t a kisebbségi parlament kell (ha lesz ilyen!) a stratégiai és taktikai céloknak megfelelően egyeztessen, s a konszenzust kialakítani is csak így lehet.

II. 25.

Visszagondolva a kétnapos értekezletre, elmondhatjuk minden túlzás nélkül, hogy csodálatos az önszervező képességünk. S nemcsak magára az értekezletre gondolok, hanem azokra az újságokra, kiadványokra, programokra [is], amelyek megjelentek. Mindenikből nem is tudtam példányt szerezni. Van erő, értelem, élni akarás. Pedig helyzetünk és lehetőségeink beszűkülőben vannak, vérünket kívánja a nacionalizmus. Jelentkeznek ugyanakkor a nemzeti hibák is, sok a romantika, a historizálás, az anekdotázás, az indulatok sem képesek a rációnak engedelmessé válni.

II. 28.

Most értesülök az újságból, hogy az országos tanácsadó testület tagjává neveztek ki. Király az elnök, tagok: Sütő, Kányádi, Toró, Gyimesi és én.²¹ Nem tudom, hogy tudunk-e valamit csinálni? Nem hiszem.

A nacionalizmus (a régi nagyromán nacionalizmus!) fokozódását napról napra érezni lehet. Még pogromokat is szervezhetnek.

III. 1.

A vajnafalviak agresszivitása nem lankad. A fő célpont az iskola elnevezése. Miért akarjuk az iskolát Kőrösi Csoma Sándorról elnevezni? Ez nekik nem megy a fejükbe. Csak egy-

¹⁹ 1990. február 24–25-én Sepsiszentgyörgyön tartották meg az RMDSZ harmadik munkatanácskozását. Megválasztották az RMDSZ Országos Ideiglenes Bizottságát. Tiszteletbeli elnök: Tökés László, elnök: Domokos Géza, az elnökség 11 tagból állt. Horváth Alpár: *Az RMDSZ munkatanácskozása*. Háromszék, 1990. február 26. 1. p.

²⁰ 1990. január 18-án alakult meg Csíkszeredában a Romániai Magyar Kisgazdapárt és ugyanott tartotta első kongresszusát április 27–28-án. Bukarestben 1990. február 7-én jegyezték be a Független Magyar Pártot. Vezetője, Vincze János ellen 1989 előtti múltja miatt támadások indultak, és le is váltották. Az RMDSZ vezetői már február elején elhatárolódtak a pártszerveződéstől, és a sepsiszentgyörgyi értekezleten épp arról bontakozott ki vita, hogy a szervezet képviselője felszólalhat-e a rendezvényen. Végül is a Kisgazdapárt képviselőjéhez hasonlóan felszólalt Kocsis Sándor a FMP képviselője, és bejelentette elnökük, Vincze János leváltását.

²¹ 1990. február 28-án Bukarestben ülésezett az RMDSZ Ideiglenes Intézőbizottsága és létrehozták az RMDSZ Tanácsadó Testületét, amelynek elnöke Király Károly, felkért tagjai: Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Kányádi Sándor, Sütő András és Toró Tibor voltak. Későbbi. közös érdemi munkáról nincs tudomásunk.

valamit tudnak, hogy Csoma Sándor magyar volt. S ez elég a bajkeveréshez. És egyben az agresszív nacionalizmus mérője is. Mindent elmond, amit tudni kell a primitívségről és a nemzeti kizárólagosságról.

III. 3.

Meghalt Zsuffa Zoltán. Holnap én kell búcsúztassam.²² A város és az iskola egyik alapembere volt, derék magyar, aki a maga módján erényeivel és fogyatékoságaival is a magyarságot szolgálta. Ez az elnyomás és jogfosztottság évtizedeiben nem volt kevés.

III. 5.

Ezeket a feljegyzéseket Bukarestben készítem, a román parlament épületében, a romániai kisebbségek országos értekezletén. Jó, hogy – talán először Románia történetében – egyáltalán *itt* ez sorra kerülhet. Ez önmagában csak tény, de nem garancia arra, hogy ezek a kisebbségek elérik, amit meg szeretnének valósítani. A román nacionalizmus egyre erősödik, és alakulnak az új fasiszta szervezetek.

Mindenik kisebbség részéről elmondották a panaszokat. Meglepően nyíltan és egyenesen. A németek voltak mérsékeltebbek. Velünk is sok galádságot elműveltek, de még ezen is túltesznek a nálunk kisebbekkel műveltek. Az ukrán, török-tatár, bolgár kisebbségek megálázását csak a csángókéhoz lehet hasonlítani. A szláv kisebbségek lehetnek legjobb szövetségeseink. A németek kivándorlása folytatódni fog, nem bolondok a balkáni deszpotizmus viszonyai között élni. Van hová menni[ük], és ha nem is várják őket, van aki befogadja. Mi csak úgy létezhetünk, ha az óra minden percében cselekedünk valamit.

III. 6.

Hazafelé utamban gyakran eszembe jutott az a boldogtalan „vegyes” nemzetiségű, aki arról szónokolt, hogy Erdélyben van egy olyan nemzetiség is, amit ő „naționalitate compusă”-nak²³ nevezett. Ők lennének a vegyesek.

A kérdés ilyen megfogalmazása téves. Végso soron a demokráciában nem az a lényeges, hogy valaki „vegyes-e” vagy „teljes”, hanem az identitásnak szabad választhatósága és annak egyenlő értékű és esélyű ápolása. Ezt nevezhetjük az *identitás szabadságának*. Csak-hogy ez a román nacionalistákat nem érdekli.

Valószínű, ez a „vegyes” is beépült a „teóriájával”. A külsők ezzel akarják az egységet bontani.

III. 7.

Nem csillapodnak a felkavart szenvedélyek. Borzasztó félelem él a románokban! S nem mástól félnek, mint az *uralmi privilégiumok* elvesztésétől és a minőségtől. Attól, hogy a demokratikus versengésben nem tudják majd a lépést tartani. Eddig uralkodtak. Most, ha ezt

²² Zsuffa Zoltán (1921–1990) a budapesti Ludovika Akadémián hivatásos tűzértszti képzést kapott. 1947-ben jött haza a hadifogságból. 1951–1955 között Kézdivásárhelyen tanított, és a Bolyai Egyetemen elvégezte a matematika–fizika szakot. 1955–1981 között Kovásznán tanított, az ott alakuló gimnáziumban. Fábian igazgatósága alatt a helyettese volt. 1977-ben a Szekuritáté meghurcolta, államellenes agitáció vádjával fenyegették meg. Miután esete nemzetközileg is ismertté vált, szabadon bocsátották. A búcsúbeszéd írott változata: Fábian Ernő: *Emlékezés Zsuffa Zoltánra*. Háromszék, 1990. március 7., 3. p.

²³ „összetett nemzetiség”

akarják elérni békés eszközökkel, különbnek kell lenniök, és ki kell azt verekedni, küzdeni a *másokkal* ún. „idegenekkel”²⁴ szemben, akiket eddig nem vettek emberszámba. A funkciókba beültették őket, a kisebbségek tehetségét, eredményeit begyűjtötték, azon a jogon, hogy méltóztattak románnak születni.

Ezt féltik, ezért nem lankad a nacionalisták agresszivitása.

III. 9.

Valami parázslík a hamu alatt. Óriási az ellenállás az iskola elnevezése ellen. Egyszerűen nem akarnak a vajnafalvi románok olyan iskolába járni, amelyet egy magyarról neveztek el. Nekik szégyellni való Kőrösi Csoma Sándor. Szinte azt írtam, hogy nem értem, pedig jól értem. Hiányzik a kultúra. A megértés a kultúra kérdése.

III. 11.

Most készítjük elő a március 15-i ünnepeket. Arra kértek, hogy a sepsiszentgyörgyi ünnepi népgyűlésre beszédet írjak. Vállaltam. Teljes időszerűsítéssel írom, kerülöm a historizálást.

A Vatra ellenakciókra készülődik.²⁵ Izgalmas napok jönnek.

III. 14.

Az este (azaz ezelőtt egy órával, tíz óra körül) az ablakokat beverték. Nem tudtuk meglesni, ki volt. Elszaladtak vagy elbújtak. Nagy vitészség.

Valószínű, ez a válasz az iskola elkeresztelésére, vagy ezzel akarnak figyelmeztetni, megrettenteni, hogy holnap Szentgyörgyön a beszédet ne merészeljem elmondani.

Szegény feleségem annyira megijedt, hogy idegösszeomlástól tartok. Hetek óta állandó félelemben él.

Nincs mit csinálni. Vállalni kell, amit el kell vállalni.

III. 15.

Mindenféle március 15-i ünneplések. A beszédet, amire felkértek, elmondottam. Közel 60 ezer ember vett részt a nagygyűlésen. Csodálatos érzés ilyen sokaság előtt beszélni. És félelmetes is, mert bármelyik tömbház tetejéről lelőhetnek. Erő és félelem.

Nem hátrálhattam a tegnapi este történetek miatt. A becsület kérdése volt a beszéd felolvasása.²⁶ Az ablakrombolás még hitelt is adott mondataimnak.

Az ünnepély a Talpra magyarral, a *Szózattal*, a piros-fehér-zöld színű lobogókkal élményszerű volt.

²⁴ A két utóbbi szó a kéziratban margójegyzetként szerepel.

²⁵ Vatra Românească, az 1989. decemberi forradalom után megalakult román művelődési egyesület, tagjai az etnikailag egységes román államot kívánták megvalósítani, fő ellenségüknek a magyar kisebbséget tartották. Helyi szinten a magyar többségű megyékben, településeken is létrejöttek szervezeteik. A Vatrának fontos szerepe volt az 1990. márciusi marosvásárhelyi eseményekben.

²⁶ Fábrián Ernő március 15-én elhangzott beszédét lásd: *Európa új tavasza*. Háromszék, 1990. március 16., [1.]; 3. p. Ugyanitt az ünnepség leírása is: Torma Sándor: *Emelt fővel, méltósággal*.

III. 16.

A Kovásznán tartott március 15-i ünnepségek óriási felháborodást váltottak ki (ahogy az hallatszik) a románok körében. Elsősorban a magyar zászló kitűzéséért.

A vajnafalvi románság háborog és készülődik ellenünk. Természetesen (az ő szokásaik szerint) csak erőszakra gondolnak. A félelem mindkét fél részéről kölcsönös. Valamit tenni kellene az erőszakos cselekmények elkerüléséért.²⁷

III. 17.

Marosvásárhelyen véres összetűzésekre került sor.²⁸ A Vatra szervezte. A hegyekből be szállított tudatlan románokkal (fejsze, csákány, lánc) megtámadtatták a békésen tüntető magyarokat. Sok sebesült. A hadsereg és a rendőrség semmit sem tett a lakosság védelmére. „Szemlélte” az eseményeket. Ezen sem lehet csodálkozni, mert a helyőrség parancsnoka is vatrás. Sok katonatisztet foglal magában e „kulturális szervezet”.²⁹

III. 19.

Marosvásárhelyen az erőszakos cselekmények fokozódnak. Ezt nevezzük eszkalációnak. Sebesültek, halottak. Feldúlták az RMDSZ székházát, a bizottság a padlásra menekült. Sütő Andrást súlyosan bántalmazták, oldalbordáit betörték, az egyik szeme annyira megsérült, hogy lehet, nem fogják tudni helyrehozni. A különítmény ismét a hegyekből jött.

III. 20.

Egyre aggasztóbb hírek Marosvásárhelyről. Valóságos polgárháború folyik, mint Hegyi-Karabahban. Iszonyatos, hogy ide jutottunk. Nem tudni, melyik párt (vagy pártok) állanak az események mögött. A szekusok és az aktivisták tevékenysége személy szerint is kimutatható. A szatmári zavargások egyik szervezője az egykori Kovászna megyei párttitkár, Stanca Constantin. Az én esküdt ellenségem.³⁰

²⁷ A Háromszék, 1990. március 17-én számolt be arról, hogy a Kovászna főterén álló Kőrösi Csoma Sándor-szobrot, Jecza Péter alkotását ismeretlen tettesek vörös színű olajfestékkel leöntötték.

²⁸ A Vatra Românească hívei március 16-án Marosvásárhelyen zavargásokat kezdeményeztek, több embert bántalmaztak. 17-én behatoltak a református egyház felsővárosi hivatalába, és bántalmazták az ott tartózkodókat, egyházi javakat tettek tönkre. Román nacionalista tömeg március 19-én Marosvásárhelyen tüntetett a magyarok ellen. A környékről 13 busszal hoztak további tüntetőket, akik először leszaggattak minden magyar feliratot, majd az RMDSZ székházát ostromolták meg fejszékkel, husángokkal felfegyverkezve. Mintegy 75 fő rekedt az épületben, a rendőrség nem sietett a védelmükre. Később a katonaság szabad elvonulást ígért a bennrekedt magyaroknak. Amikor kijöttek, a román tömeg láncokkal, botokkal verte őket. A katonaság tétlenül szemlélte az eseményeket. Sütő András író is összeverték, a fél szemére megvakult, több bordája eltört, bal karja zúzódást szenvedett.

²⁹ Utalás Ion Judea ezredesre, aki 1989 decemberében a Nemzeti Megmentési Front elnöke lett Marosvásárhelyen, és román részről a marosvásárhelyi események egyik főszereplője volt.

³⁰ Szatmárnémetiben a magyarok március 15-én a Bălcescu-szobornál tervezték az emlékünnepséget. A Vatra Românească az előző napra tiltakozó gyűlést hirdetett, ahol nacionalista jelszavakat kiáltozva elhatározták: megakadályozzák, hogy a magyarok megünnepelhessék március 15-ét. Másnap megszállták a Bălcescu-szobor környékét. A magyarok ezért a katolikus székesegyház udvarán koszorúztak. A nacionalista román tömeg megrögzött a magyar ünneplőket, megzavarták a koszorúzást, egy embert megvertek. Stanca Constantin a Kovászna megyei pártbizottság propaganda titkára 1968-tól. 1979–1980-ban került Szatmárnémetibe propaganda titkárként. 1989 után tanárként dolgozott Sár és Apa településeken. Néhány év múlva nyugdíjba ment, majd üzletet nyitott a volt pártszékház, ma múzeum épületében. 2005-ben halt meg.

Senkire sem számíthatunk, csak *önmagunkra*. Most már életre-halálra fajult a gyűlölet és az erőszak.

A TV, rádió, újság, kormány, mindenki a magyarokat hibáztatja ugyanazokkal a szavakkal, mondatokkal, kifejezésekkel, amelyeket ellenünk a Ceaușescu-rendszer alkalmazott és használt. A gyűlölet – s ez nem giccses túlzás – amúgy csepeg a cikkekből vagy a bemondók hangjából. Csepeg, sziruposan, giccsesen, utálatosan. Éppen ezzel lehet a tudatlan, primitív tömeget manipulálni. A kormány is félretájékoztat. Mindenért Magyarországot vádolja, és az onnan érkezett felforgató elemeket. Ebben is a szöveg azonos a Ceaușescu-időkben hallottakkal.

Ugyanaz a nacionalizmus támad, mint 1989. dec. 22. előtt. Most – annyi különbséggel – az emigrációtól is kaptak erősítést.

Új román csoda készülődik. A Ceaușescu-rendszer csúcsteljesítményei után (mert ez is csak ebben az országban történhetett) – amikor az már nincs – ideológiáját kimentik, megcsinosítják, összekapcsolják az utca erőszakával, és úgy tüntetik fel mint forradalmi tettet.

* * *

Estéről [estére] elmegyek hazulról, mert a Vatra készülődik bejönni. Én vagyok az első számú célpont.

Közben mindenfelől (Kézdivásárhely, Szentgyörgy, Komandó, köröspataki bányászok) segítséget ígérnek, ha támadnának [a románok]. De ők is szervezkednek a zágoni románság körében és Bodzafordulón. A segítséget csak végső esetben fogjuk kérni. Ezért mint RMDSZ-vezető is felelős vagyok.

III. 21.

Még tegnap az Unitate Națională-elnökön³¹ keresztül vitára hívtam a vajnafalvi románok képviselőit, amolyan „rendezzük közös dolgainkat” alapon. Cél: a véres összetűzések elkerülése.

Erre délben került sor. A vita moderált volt. Megjelentek. Még eddig sehol sem történt meg, hogy a Vatra az RMDSZ-szel szóba álljon. Mindig kitértek előle.

Milyen panaszai voltak: az iskolát miért nevezzük el Kőrösi Csoma Sándornak, a magyar zászló a március 15-i ünnepeken, Erdélyt a magyarok Magyarországhoz akarják csatolni. Nagyon nehéz volt velük megértetni Kőrösi Csoma jelentőségét. Oka: a kulturálatlanság. Az egyik mérnök, amikor azt mondtam, hogy *szent* volt, kereken válaszolt: „lehet, de nem a miénk”. Hogy járjon egy román gyermek olyan iskolába, amelyet egy magyarról neveztek el? Nem folytatom.

Megegyeztünk, hogy mindkét fél kerülni fogja az erőszakot. De lehet-e ezeknek hinni? Egyébként most is kertelés nélkül deklarálták, hogy „cel mai mare ungar”³² vagyok. Békesség ide, békesség oda, célpont vagyok.

De nem ez a lényeg. Ez a megbeszélés segített-e valamit a helyzet normalizálásán, a feszültségek csökkentésén?

III. 22.

Teljesen ki vagyunk szolgáltatva. Senki sem véd, akik szónokolnak, távol vannak. A barsárság azt tehet velünk, amit éppenséggel akar.

³¹ A korabeli városi tanács vezetője.

³² a legnagyobb magyar

Roszsabb, mint Ceaușescu alatt. Akkor egy ellenségünk volt, akítől félni kellett (aki félt!): az államhatalom. Most már egy félkegyelmű is végezhet velünk.

Meddig lehet a bedeszázott ablakok mögött meditálni? S meddig lehet a magyarellenes gyalázkodást hallani és olvasni?

A Vatra Românească kimondottan fasiszta terrorszervezet.

III. 24.

A megbeszélés nem sokat segített. Nem hozta közelebb a megértést, a kölcsönös tisztelet egymás hagyományai iránt. Az éjjel az iskola tábláját, a „Kőrösi Csoma Sándor Líceum”-ot *ismeretlen* tettesek meggyalázták.³³ Marosvásárhelyen sem csendesednek az ellenégek. Most már ezek a kifejezések a találók.

Ezen sem csodálkozhatunk. A TV-filmek, melyeket estéről estére vetítenek, *csak* (s ez nem túlzás) etnikai ellentétekről, kegyetlenségről, borzalmakról szólnak. Az agresszív ösztönöket iskolázzák ellenünk. Akik csinálják, jól ismerik a mass media befolyásoló erejét.

III. 25.

Kibirhatatlanul erős magyarellenes sajtókampány. Azért kibírhatatlan, mert hazug, félrevezető és manipulatív. Teljesen megtéveszti a román *sokaságot*.

A kampányt minden biztonnyal a kormány és a hadsereg is támogatja. Ők állanak a Vatra háta mögött is. Így külső politikai beavatkozás nélkül (ez a cél) olyan tömegterrort lehet elérni, amellyel diszkreditálni tudják a magyarokat, de a többi nemzetiséget is.

Ilyen, méreteit ki nem fejezhető jellemtelenségre nem gondoltam.

III. 28.

A Kőrösi Csoma Sándor-ünnepségeket készítjük elő. Megint akik kellene szervezzék, nem lesznek itthon. Marad a munka az RMDSZ-re.

Így nem lehet, mindenki utazgatik, amikor itthon vannak, mondhatni, várnak a feladatok.

III. 30.

Éppen ez hiányzott, a felső-háromszékiek szenátornak akarnak jelölni. Mit tegyek? Nem a feladatoktól félek, hanem a balkáni primitívségtől. Nincs kivel tárgyalni. Így a szenatori kötelességeket sem lehet teljesíteni.³⁴

Valamilyen kibúvó megoldást kell keressek. Ha talállok.

³³ A középiskola tantestületében a kisebbségben lévő román kollégák elzárkóztak az új névadástól. De a többségi szavazás nyomán el kellett fogadniuk a helyzetet. A táblát többször leverték éjszaka (a rendőrség sohasem derítette ki, hogy kik). Ezért a névtáblát az igazgatóság áthelyeztette az épület hátsó oldalfalára, a kerítéstől messzebb, az első emelet magasságába. Ezt viszont festékes üvegekkel dobálták meg, így a falat is összekenték. Később, áprilisban, az első Kőrösi Csoma Sándor Napok alkalmából elhelyezett koszorúkat is behúzták ismeretlenek éjszaka a Kőrösi Csoma Sándor-szobor nyakába. A következő hónapokban normalizálódott a helyzet.

³⁴ Fábiant a kézdivásárhelyi RMDSZ felkérte megyei RMDSZ szenátor-jelöltnek. A megyei vezetés azonban Fábiant gyengébb román nyelvtudása, a jogi képzettség hiányára hivatkozva – Kozsokár Gábor sepsiszentgyörgyi ideiglenes polgármestert indította szenátorjelöltként.

III. 31.

A litván helyzet aggasztó.³⁵ Valószínű, a katonák és az erős emberek befolyásának növekedését fogja a Szovjetunióban nyíltan is felszínre hozni. Az erős központi hatalom a Szovjetunió kivül is fogja hatását éreztetni. A litván meggondolatlanságok új perdületet adhatnak az eseményeknek. Természetesen nem arról beszélek, hogy a litván követelések ne lennének jogosak, hanem azok nemkívánatos következményeiről.

IV. 2.

Összeállítottuk Az Ige első számát.³⁶ Nem jó szám, csak elfogadható.

Ami lehet belőle: a transzszilván eszmeiség érvényesítése. Ezért vállalom a szerkesztését. A szenátorság nem hagy nyugton. Semmit sem lehet csinálni. Hogy fogok a nép elé állni?

IV. 4.

Este. A Kőrösi Csoma Sándor ünnepeket Kőrösön és Kovásznán zavartalanul lebonyolítottuk. A Vatra is koszorúzott. Vajon mi van e mögött?

Nem minden ment rendben. Az elnök (a társaság elnöke)³⁷ Budapesten sófált,³⁸ a programot összezsúfolta. Tanulság: a fantasztikus ötletekről le kell mondani (mondadni).

Az előadók közül egyedül Csetri Elek jött el.³⁹

VI. 5.

A Szociáldemokrata Párt vezére a TV-ben nyilatkozott. Pontosabban: hazudott. Azzal kérkedett, hogy az 1918-as ún. egyesülést a szocdemek a (Maniu-féle) parasztpárttal fele-fele arányban követelték. Nem igaz. A szocdemek fele nem volt Erdély elcsatolása mellett.⁴⁰ Egy szót sem mondott az 1930-as kongresszuson hozott határozatról a nemzetiségi kérdésben.⁴¹ Nem említette, hogy a magyar szocdemek (Lakatosék⁴²) 1944-ben is Erdély önállóságát akarták.⁴³ Többet, mint az MNSZ.

³⁵ Litvánia, a szovjet tagköztársaságok közül elsőként, 1990. március 11-én kiáltotta ki függetlenségét. De Moszkva gazdasági blokádjá és a nemzetközi támogatás hiányában ennek elismerése sok konfliktussal járt. 1990. március 26-án Litvániában a szovjet hadsereg előlük rejtőzködő sorkötelest fogott el egy kórházban, majd másnap légi deszantoszok foglalták el a Litván Független Kommunista Párt székházát. Ezért a litván parlament elnöke segítséget kért a nyugati hatalmaktól.

³⁶ Az Ige. Református Gyülekezeti Lap. Első száma 1990. áprilisi dátummal ellátva jelent meg. Tiszteletbeli elnökeként D. Dr. Tőkés Istvánt tüntették föl. A szerkesztőbizottságban szerepel Fábíán Ernő mint főszerkesztő, továbbá Gazda József, Gazdáné Olosz Ella, Kónya Ádám és Kusztoz Tibor (aki egyben az Ige alapítvány elnöke). Az első két számban a grafikai szerkesztő Kisgyörgy Tamás, a harmadik számtól Gazdáné Olosz Ella veszi át ezt a feladatot.

³⁷ Gazda József

³⁸ összekürtölt mindenkit

³⁹ Csetri Eleknek nyolcvanas években két könyve jelent meg Kőrösi Csoma Sándorról: *Kőrösi Csoma Sándor indulása*. Kriterion, Bukarest, 1979; *Kőrösi Csoma Sándor*. Kriterion, Bukarest, 1984.

⁴⁰ A Magyarországi Szociáldemokrata Pártból kivált román szociáldemokraták jobb szárnya kevésbé, míg a bal szárny erőteljes szociális és politikai reformok elvárásával (köztársaság, nagyvállalatok államosítása) kötötte össze az egyesülés támogatását. De a jobbszárny is fenntartotta volna Erdély autonómiáját Románián belül a politikai reformok megvalósulásáig. Végül lemondtak a köztársaságról és a Román Nemzeti Párt (illetve a korabeli bukaresti kormányzat) elfogadta egy átmeneti erdélyi regionális közigazgatás (Ideiglenes Kormányzótanács Maniu vezetésével, 1920 áprilisáig) működését. Erdély története i. m., III. köt. 715–717. p.

⁴¹ A Romániai Szociáldemokrata Párt 1930. május 18–20-i, bukaresti kongresszusának egyik határozati pontja követelte: „Az egységűlő nemzetiségek részére a teljes nyelvhasználat szabadságát és iskoláiknak, színházaiuknak,

Olyan nemzeti színekben tüntette fel magát, mint bármelyik történelmi vagy hazafiaskodó párt. Ez is egyik szimptomája a romániai politikai életnek.

IV. 8.

Ismét tiltakoztam, hogy ne jelöljenek szenátornak. Hiába, visszautasítják, és olyanokat is mondanak, hogy félek, megfutamodok a feladatok elől. Mindez nem igaz. Egyszerűen nem nekem való ez a balkáni szenátorkodás.

Nem tudom, mit tegyek? Itthon is csak veszekedünk.

IV. 9.

Az Ige – bizakodhatunk – megjelenik valamelyik nap. A főszerkesztést el kellett vállaljam. Már csak azért is, hogy mások ne a saját javukra forgassák a dolgokat. Valamilyen *transzszilván* vonalat kellene érvényesíteni, életben tartani. Nem a folklorizálás, hanem az *eszmeiség* a fontos. A célkitűzést a Makkai Sándor-írásokkal részben sikerült beindítani.⁴⁴ Majd Tavaszgy Sándorral és László Dezsővel folytatjuk.

IV. 11.

A sajtó, a TV a leggyalázatosabb magyarellenes mocskolódást folytat. A kommunizmus minden hibájáért, bűncselekményéért a magyarok a hibásak, őket terheli a felelősség. Még a Nemzeti Megmentési Front orgánumai is erről zengedeznek. Alfred Rosenberg és a Der Sturm reneszánsza.⁴⁵ A huszadik század végén.

IV. 12.

Megjelent Az Ige. Az első Kovásznán szerkesztett és kiadott újság. Várostörténeti jelentősége tagadhatatlan.

kulturális intézményeiknek a román intézményekkel egyenlő mérvű támogatást.” Közli Lakatos István: *Emlékeim I. Szemben az árral*. Appendix, Marosvásárhely, 2005, 195. p.

⁴² Lakatos István a két világháború közti romániai magyar szociáldemokrata mozgalom, illetve a nyomdász szakszervezetek egyik meghatározó vezetője volt. 1934-től az RSZDP magyar tagozatának titkára, majd elnöke, 1936-tól a párt végrehajtó bizottságának tagja. 1944 után az RSZDP Országos Magyar Bizottságának, valamint a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának igazgatósági elnöke. 1949-ben letartóztatták, 1951-ben a Márton Áron-perben ítélték el 25 évre, csak 1964-ban szabadult a börtönből.

⁴³ A független Erdély gondolatát a kolozsvári szociáldemokraták támogatták. Két tervezetet dolgoztak ki az erdélyi kérdés rendezésére. Követelték a közigazgatási beosztások elosztása során a nemzetiségi arányok betartását és Erdély önkormányzatát, amelynek kulesa egy autonóm törvényhozó testület lett volna. Lásd: *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Összeállította: Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston. Pro-Print, Csíkszereda, 2009, 181. p.; Gyarmati György: *A független Erdély alkotmánykonceptiója. Tervezet 1945-ből*. In *Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Pécs, 1996, 459–478. p.

⁴⁴ Az Ige első számában közltek Makkai Sándor: *Húsvéti diadal* című prédikációját (3. p.), a második, 1990. májusi dátumozású számában Tavaszgy Sándor *Az erdélyi magyar szellemiség* című írása szerepel, s itt olvasható három, a teológus-filozófusról írott cikk: Tőkés István: *Halála után is él. Tavaszgy Sándor* (4–5. p.), Pásztori K. István: *Tavaszgy Sándor ígéhirdetéséről* és Fábán Ernő: *„Legyünk nagyobbak önmagunknál”* (6; 12. p.).

A harmadik számban, amelyen már csak az évszám szerepel, hónapot nem jelölnek, László Dezső *Az Ige. Egy példaképpé lett gyülekezet* című szövege olvasható (3–4. p.), továbbá két kapcsolódó cikk: Nagy László: *László Dezső reneszánsza felé*. László Dezső a nevelésről (2. p.), Cseke Péter: *A tanulmányíró László Dezső, Az Erdélyi Fiatalok tükrében* (10–11. p.)

⁴⁵ A német nemzetszocializmus legfontosabb ideológusa, legnagyobb hatású műve a *Húszadik század mítoszai* című munkája. Ebben dolgozza ki a zsidó világgösszeesküvés elméletét.

Tegyük hozzá még, hogy ma *Nagycsütörtök*. Ez a mi húsvéti ajándékunk [annak], aki olvassa a lapot.

IV. 14.

Nagyon kifejező azokat a mondatokat leírni, amivel a román nacionalizmus ismét hülyíti a primitív sokaságot. A TV-ben egy 1971-ben talált keresztet mutatnak mint bizonyosságot, hogy a románok *2000 éve keresztények* (így mondták). Szerény számításaim szerint már Krisztus születése előtt [azok voltak]. Ezzel összefüggésben: „Români au crescut creștini”.⁴⁶ (Csak azt nem tudni, hogy a keresztény szó (creștin) miért szláv eredetű a román nyelvben is?)

A Parasztpárt vezetői ilyenekkel üdvözlik – az ünnep első napján – a nézőket: Cristos a învitat pt. români.⁴⁷ Vagy: ez a húsvét înviera românilor.⁴⁸

* * *

Ezek látszólag ún. semmiségek. Gondoljuk ehhez az Azi[ban], (Iliescuék lapjában) is megjelent támadásokat, hogy a magyarok voltak a kommunisták és a kommunista rendszer fő támogatói, a kép kiteljesedik, hogy e született keresztényeknek ki az igazi ellenség.

Veszélyes ideológiai játékok!

Kedves barátoknál Budapesten: Németh Zsolt, Fábíán Ernőné, dr. Forgách Ildikó, Fábíán Ernő. 1995

⁴⁶ A románok keresztényeknek születtek.

⁴⁷ Krisztus feltámadt a románok számára.

⁴⁸ A húsvét a románok feltámadása.

Az állambiztonsági dossziék Fábián-képe

A Fábián Ernőről készült megfigyelési dosszié¹ arról tanúskodik, hogy tanári és szakíró tevékenységének minden részét aprólékosan figyelemmel követte a Szekuritáté. Ezeket a megfigyeléseket különböző módszerekkel hajtották végre 1969-től egészen a rendszerváltásig. Ezek a megfigyelések az adatgyűjtési dossziében (más néven: *Dosar de urmărire informativă*) kapnak helyet. Fábián Ernő fedőneve *Faur*², az állambiztonsági szervek e néven hivatkoznak rá az általuk szerkesztett szövegekben.

A megfigyelési módszerek között fontos szerepet kapnak az informátorok (hivatalos nevükön *sursak*, azaz források), ezek voltak azok a személyek, barátok, ismerősök, kollegák, akiknek alkalmuk volt figyelemmel követni a célszemély tevékenységét, beszélgetéseit, majd a jelentéseket továbbítani a hatóságoknak.³ Ezen kívül az állambiztonsági szervek alkalmazták még a telefonkészülék lehallgatását, levelek felbontását, lehallgató készülékek elhelyezését a lakásban. Jelen esetben a jegyzetek többsége a *forrásoktól* származik, ezeket követi a Szekuritáté ügynökei által végzett rendszerezés és értelmezés.

Az 1971-ben készült Személyes Adatlap⁴ szövegéből kiderül, hogy a Szekuritáté befolyásos személynek tartotta Fábián Ernőt a kovásznai értelmiség körében, aki olyan személyekkel állt kapcsolatban, akik szintén megfigyelés alatt voltak, és akik többek között nem értett egyet azzal sem, ahogyan a Román Kommunista Párt kezeli a kisebbségek problémáját. Úgy tartották számon, mint akinek az a véleménye, hogy a magyarok jogai csak papíron léteznek, mert azokat tulajdonképpen nem tartják be, és minden magyar anyanyelvűnek joga volna a felsőoktatási intézményekben is saját anyanyelvét használni. Egy lehallgatott beszélgetésből az is kiderül, hogy szerinte az állam arra törekszik, hogy egy másfajta román történelmet írjon meg,⁵ mint amilyen tulajdonképpen volt.

A megfigyelések elsődleges célja az volt, hogy feltérképezzék, hogyan viszonyul a célszemély a román–magyar kapcsolatokhoz. Több alkalommal is kifejtí véleményét ezzel kapcsolatban az iskola tanárijában, valamint baráti körben. A helyi magyar etnikumú vezetők leváltása többször is felmerül problémaként a beszélgetésekben.

¹ *Dosar de urmărire informativă*. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (a továbbiakban ACNSAS). Nr. I. 210561, vol. 1, vol. 2. A több mint félezer oldalas anyag nem a teljes megfigyelési dosszié, ez az ACNSAS-tól megkapott dokumentáció. Az általam használt iratok a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményében kutathatók.

² Nume conspirativ. A *faur* jelentése: kovács. A kovácsnak a mitológiai értelmezés alkotó, teremtő erőt tulajdonít. A kovács az a személy, aki az égi titkok őrzője, gyógyító erővel rendelkezik, a főnök, király megtestesítője, akitől az ország gazdasági jóléte függ. Ugyanakkor a mágus szerepét is betölti, ezáltal hatást tud gyakorolni a vezetők-re. Félelem és tisztelet övezi. Jean Chevalier – Alain Gheerbrant: *Dicționar de simboluri*. Vol. II. Editura Artemis, București, 2002. [47–49. p.]

³ Fábián Ernő megfigyelési dossziéjában huszonöt informátor jelentései olvashatók.

⁴ „Fișa personală a numitului FABIAN ERNO din orașul Covasna”. 1971. 08. 31. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 274.

⁵ Eredetiben: „În calitate de profesor de științe sociale este susținătorul unor idei nocive, cu efecte deosebite pe planul activității de formare și educare a tinerilor elevi, mai ales în ceea ce privește veridicitatea istoriei în țara noastră”. [Természettudományokat oktató tanárként káros ideológiákat támogat az ország valós történelmével kapcsolatban, melyek nagy hatással vannak a fiatal diákok nevelésére és fejlődésére.] 1986. 12. 10. Notă de analiză. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 22.

A Szekuritáténak másik célja az volt, hogy adatokat gyűjtsön azokról a személyekről, akik meglátogatták Fábíán Ernőt az otthonában, egyesek „gyanús körülmények” között kerültek kapcsolatba a megfigyelt személlyel. Továbbá, hogy megtudja, hogy a megfigyelt hova utazik és kikkel találkozik. Fontos, hogy ezen személyek közül kik azok, akik ugyancsak az állambiztonsági szervek megfigyelése alatt állnak. Központi problémát jelentett számukra annak a kiderítése, hogy a megfigyelt magyar értelmiségi réteg mikor találkozik, milyen témák kerülnek közöttük szóba, Fábíán Ernőnek mi a véleménye az Első Titkárról, a politikai helyzetről, az RKP pártpolitikájáról.⁶

A Szekuritáté célja a mindennapi élet megfigyelése volt. Ide tartozik minden olyan interakció, kapcsolat, szóbeli és nemverbális megnyilvánulás, amely a személyek közötti kapcsolatokról és az egyén véleményéről, identitásáról szól. Fábíán Ernő esetében fontos kérdés volt a magyarság múltja, jelene és jövője. A jelentésekből kiderül, hogy ezt sokszor szóvá is tette, ily módon értesültek a hatóságok is erről az állásponttól. A beszámolóiban a *național – iredentist (irredenta nacionalista)* kifejezést használják Fábíán Ernőre, mintegy igazolásként arra is, hogy miért követik nyomon a mindennapi életét.

A Szekuritáté informátorai nagy figyelmet fordítottak a mindennapi élet kulturális és társadalmi dimenzióira is, tehát azt figyelték, hogy „milyenek voltak azoknak az embereknek a kölcsönelvárásai és viselkedési mintái, akik között az egyén felnő, s amely emberek által alkotott társadalomnak a tagja lesz”.⁸ Fábíán Ernő szemléletét ebben az értelemben két fontos tényező határozza meg: etnikai hovatartozása és értelmiségi mivolta. Emellett azokat a cselekményeket kell még figyelembe venni, amelyek jellemzőek arra a csoportra, amelynek a megfigyelt személy a tagja.⁹ Tehát azt kell megvizsgálni, hogy Fábíán Ernő vagy ő és az a csoport, amelyiknek tagjának vallja magát, milyen viselkedési mintákat alkalmaz a kommunista rezsim szabályaival szemben. Szabályellenes cselekedetnek minősülnek például Fábíán Ernő ismerőseivel fenntartott kapcsolatai,¹⁰ levelezései, tanulmányai, beszélgetések, véleménynyilvánítás az államról és az Első Titkárról. A beszámolók sorozatából nemcsak Fábíán Ernő jelleme rajzolódik ki, hanem életrajzi adatai is. Ezen az életrajzon keresztül vizsgálható meg a társadalmi szabályok és törvényszerűségek működése és gyakorlata. Szűkebb értelemben az vizsgálható, hogy Fábíán Ernő milyen kapcsolatokat tartott fenn az erdélyi és a magyarországi értelmiségekkel és politikusokkal.

Helyi viszonylatban ilyen értelemben kell megemlíteni azokat a személyeket, akiket a Szekuritáté ugyanúgy megfigyelt és akiről ugyanúgy adatokat gyűjtött, mint Fábíán Ernőről. A helyiek közül meg kell említeni azokat, akik Fábíán Ernő mindennapi életében részt vettek, akikkel gyakran találkozott, beszélgetett – ilyenek például Zsuffa Zoltán, Gazda József tanárok, Szurkos István és Komáromi Mihály orvosok, Havadtóty Sándor lelkész, Székely Zoltán, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, Bíró Béla, a Megyei Tükör szerkesztője. Fábíán Ernőnek ezekkel a személyekkel fenntartott kapcsolata veszélyesnek minősült az ál-

⁶ Az egyik ilyen esetben a lakásba beépített lehallgatókészülék által jutottak a Szekuritáté emberei ilyen információkhoz. A beszélgetés Gáll Ernő és Fábíán Ernő között zajlott le 1987. X. 27-én. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 13.

⁷ Eredetiben: „Este stăpînit în continuare de concepții naționalist iredentiste.” [Továbbra is nacionalista irredenta felfogások uralják.] 1986. 12. 10. Notă de analiză. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 22.

⁸ Niedermüller Péter: *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*. Ethnographia, 1988. 3–4. sz. 379. p.

⁹ Mandelbaum, David G.: *Egy életrajzi tanulmány: Gandhi*. In Küllös Imola (szerk.) *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica* 9. 1982. 35. p. [29–46. p.]

¹⁰ Eredetiben: „Locuința acestuia constituie punct obligatoriu de trecere pentru multe elemente ostile aflate în atenția organelor de securitate și care vin în stațiunea Covasna în diverse scopuri.” [Ennek a lakása kötelező átjáró pont volt azon ellenséges elemek számára, akiket az állambiztonsági szervek figyelemmel kísérnek, és különböző célokkal jönnek Kovásznára.] 1985. 11. 06. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 26.

lambiztonság szempontjából. A tágabb ismeretségi körhöz tartoznak azok a személyek, akikkel nem tartott fenn mindennapi kapcsolatokat, ennek ellenére fontosak voltak a mindennapi élet, Fábián Ernő jelleme és gondolkodásmódja alakulása szempontjából. Ide tartoznak elsősorban azok, akikről a Szekuritáté azon a véleményen volt, hogy Fábián Ernő értékrendszerét, elveit nagymértékben befolyásolták, mint például Gáll Ernő,¹¹ ugyancsak ehhez a körhöz tartoznak: Cs. Gyimesi Éva, Salat Levente, Ilia Mihály, Huszár Sándor, Czákó János, Farkas Árpád, Balázs Sándor, hogy csak néhányukat említsük.

Az illegális Limes-kör is felhívta magára a figyelmet, a Szekuritáté célkitűzései közé tartozott a kör tagjainak és tevékenységének a megfigyelése,¹² mivel állambiztonsági kérdésként tekintettek arra, hogy a találkozók mik hangzottak el, kik vettek részt. A találkozók megszervezését is lehallgatták, a jelenlevők listáját megtudták.¹³ Ez utóbbi azért volt fontos, hogy tudják kik legyenek azok az ügynökök, akiket mobilizálni fognak annak érdekében, hogy a megfelelő információkhoz jussanak.

1988-ban a Megyei Szekuritáté főnöke (şeful Securităţii Judeţene) megpróbálta olyan irányba befolyásolni Fábián Ernőt, hogy tartóztassa magát az ellenségesnek minősített fogalmak használatától és függesse fel kapcsolatait a külföldi állampolgárokkal. Kompromittáló anyagokat szerettek volna gyűjteni róla, hogy megfélemlíthessék és kézben tarthassák. Egy 1986-os tevékenységtervezet tanúskodik arról, hogy a Szekuritáté egyik célja az volt, hogy Fábián Ernőt elszigetelje megszokott kapcsolataitól, tevékenységétől. A megfigyelt személyekkel fenntartott kapcsolatok veszélyes volta nagy hangsúlyt kap, részben azért, mert az érintett személyek információkat tudtak cserélni, véleményt tudtak nyilvánítani a szociális és kulturális állapotokról, amelyeket az állam más színben tüntetett fel, mint valójában voltak. Segítették egymást tanulmányok, cikkek megjelentetésében, publikációkat cseréltek és csempészték be külföldről.¹⁴

Fábián utazásairól minden alkalommal igyekeztek adatokat gyűjteni a titkosszolgálat emberei. A baseli¹⁵ és a szovjetunióbeli utazása több informátor több jelentésében is szerepel. Az utazás előtt arról gyűjtenek adatokat, hogy mit szándékozik külföldön tenni, kikkel fog találkozni. Visszatértek több informátor is érdeklődött arról, hogy milyen volt külföldön, miket látott, kikkel beszélt, mi a véleménye az ott tapasztaltakról. A Szovjetunióból való visszatérte után kiemelik azt, hogy Fábián Ernő szerint ott jobb állapotok uralkodnak, mint itt az országban, az üzletek nem üresek, az ipar és a gazdaság együtt fejlődik, nem úgy, mint Romániában, ahol a gazdaság lemaradt az ipar mögött és már hentesárut is csak ritkán lehet vásárolni,¹⁶ ezt a beszélgetést is természetesen az informátor irányítja, akinek feladata kideríteni Fábián Ernő véleményét a két ország közötti különbségekről, ő teszi fel a kérdéseket, mintegy kihallgatja őt tapasztalatairól. Budapesti utazásai alkalmával is megfigyelés alatt állt, sőt 1986-ban azt határozta el a Szekuritáté: nem fogják engedélyezni a továbbiakban, hogy Fábián Ernő Magyarországra látogathasson, így nem lesz lehetősége arra, hogy elmondhassa külföldön, az országban súlyosbodtak az állapotok, és hogy az RKP milyen kisebbségpolitikát folytat.

¹¹ „Erdély” informátor szerint. 1971. 12. 02. Notă informativă. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 253.

¹² Notă extras în cazul „LIMES” 1987. 05. 20. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 101.

¹³ Telefonkészülék lehallgatása után készült beszámoló, a beszélgetés Fábián Ernő és Bíró Béla között hangzott el 1986. 02. 12. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 104.

¹⁴ „Dunai” informátor jelentése. 1976. 11. 04. Raport informativ. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 106.

¹⁵ „Dunai” informátor jelentése. 1976. 06. 08. Raport informativ. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 113.

¹⁶ „Erdély” informátor szerint. 1981. 12. 02. Notă informativă. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 253.

Az országon belül tett látogatásairól is feljegyzés készült minden alkalommal. Az informátoroknak mindig azt kellett kideríteniük, hogy Fábíán Ernő mikor hova utazik, kikkel találkozik. A különböző városokban igyekeztek mozgósítani az informátori hálózatot, és ott is megfigyelték tevékenységét, majd hazatértekor arról érdeklődtek, hogy kikkel találkozott és milyen témákról beszélgettek. Fábíán Ernő általában a következő településekre utazott: Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Brassó, Kolozsvár, Bukarest. A kolozsvári utazások után, az 1970-es években, leginkább a doktori disszertációja iránt érdeklődtek. Elsődlegesen azt kellett kideríteniük, hogy mi lesz a dolgozat címe, majd hogyan halad vele, milyen témákat tárgyal. A témáról való érdeklődésük folyamatos volt.¹⁷

Gondot fordítottak arra is, hogy kiderítsék, az iskolában milyen tevékenységet folytat, hogyan tartja óráit, milyen eszméket hangoztat diákjai előtt. Erre a tevékenységre diákokat és kollégákat is kiszemeltek, akik majd tájékoztatják az állambiztonsági szerveket Fábíán Ernő tevékenységéről. Azt feltételezték, hogy Fábíán Ernő románellenes és államellenes eszméket hirdet, és ekként is neveli a diákjait, azaz a jövő generációit.¹⁸

Tartottak attól is, hogy a tanórákon miket mond el. Amint azt egy tanárban kihallgatott beszélgetés tanúsítja, meggyőződése volt, hogy Románia gazdaságát nem lehet úgy tanítani, ahogy elvárják, mert a diákok is látják, hogy a valóság teljesen mást mutat.¹⁹ Az erről szóló dokumentum csak egy részletét mutatja annak, amit megfigyeltek és jelentettek iskolai tevékenységével kapcsolatban. Az 1970-es évek elejétől kezdve többször tett megjegyzéseket az iskola új vezetőségével kapcsolatban. Azt is negatívan értékelte, hogy a diákok a mezőre járnak dolgozni, míg az állami gazdaságok vezetőinek szerinte nem is volt érdekük, hogy a begyűjtött termést értékesítsék, csak a maguk jólétével törődtek.

Az egyik informátor jelentette 1980-ban, hogy Fábíán Ernő példázatokban beszél és sértegeti az államfőt²⁰. Az ország ipara és mezőgazdasági helyzete elégedetlenségre adott okot, Fábíán Ernő bírálta az élelmiszerhiányt és a jegyrendszert. 1986-ban azt mondta egy beszélgetésben, hogy hentesárút már alig lehet vásárolni, az üzletek üresek, és valószínűleg egyes élelmiszerek ára 30-40%-kal fog emelkedni²¹.

Egy 1986-os jelentésből kiderül, hogy az állambiztonsági szervezet egyik meg nem valósított terve az volt, hogy Fábíán Ernőt kompromittálja a magyar értelmiségi és külföldi politikai személyek körében, amit úgy valósítottak volna meg, hogy elterjesztik azt a hírt, miszerint Fábíán Ernő a Szekuritáté embere. Ezt azért nem valósították meg, mert arra a következtetésre jutottak, hogy Fábíán Ernőről úgysem hinné el senki, hogy titkon a Szekuritáténak dolgozik. A jelentés szerint egy másik meg nem valósított terv az volt, hogy behívják Fábíán Ernőt a Szekuritátéhoz, hogy jobb belátásra bírják a pártpolitikával és a román kisebbségpolitikával kapcsolatban. Ezt a tervet sem valósították meg, abból a meggyőződésből, hogy túl nagy ismeretségi köre és befolyása van a romániai magyar értelmiségiek

¹⁷ „Alexandrescu” informátor jelentése. Notă informativă. 1974. 05. 02. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 158.

¹⁸ Eredetiben: „Încadrarea informativă corespunzătoare a obiectivului, îndeosebi la locul de muncă – Liceul industrial din Covasna, unde nu se dispune de alte mijloace, în scopul cunoașterii comentariilor pe care le face față de celelalte cadre didactice, precum și pentru stabilirea influenței pe care o exercită asupra elevilor.” [Mivel a munkahelyén más eszköz nem áll rendelkezésünkre, informátort kell beszervezni annak a kiderítésére, hogy milyen megjegyzéseket tesz kollégái előtt és hogyan befolyásolja diákjait.] 1985. 11. 06. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 2, f. 26.

¹⁹ Notă extras. 1970. 04. 14. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 180.

²⁰ „Márton János” informátor jelentése. Notă informativă. 1988. 07. 01. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 10.

²¹ Notă. 1986. 01. 22. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 22.

körében, és ezzel a megfélemlítési stratégiával csak azt igazolták volna, amit Fábián Ernő már úgy is sejtett²².

A Szekuritáté törekvéseivel ellentétben nem tudta megakadályozni, hogy a magyar értelmiségi réteg összetartsan, publikáljanak, egymás tanulmányairól értesüljenek, kapcsolatokat tartsanak fenn. Arról, hogy megfigyelik, ő is tudott, sőt a Szekuritáté is tudta, hogy ez előtte sem titok. Egyes jelentésekből kiderül, hogy Fábián Ernő tisztában volt azzal, hogy melyek azok a cselekedetek, amelyeket a Szekuritáté nem néz jó szemmel, sőt megtorlást vonhatnak maguk után. 1973-ban a sepsiszentgyörgyi Bodoc szálló éttermében egy asztali társaságban ültek Veress Dániellel, a feleségeikkel és még négy személlyel, akiket a jelentés nem azonosított. Jó hangulatban beszélgettek, majd egyre halkulni kezdtek és egyre csendesebben beszéltek, majd, jelenti a másik asztalnál ülő ügynök, hallotta, amint elhangzik az a mondat, hogy „Itt nem beszélhetünk, túl sokan vannak itt.”²³ Egy 1978-ban lejegyzett beszélgetésből kiderül, hogy Fábián Ernő tudta, hogy megfigyelik, csak az nem volt világos előtte, hogy miért, arra gyanakodott, hogy azért, mert filozófia szakot végzett.²⁴ Ez a beszélgetés abban az időben hangzott el, amikor Zsuffa Zoltánnál házkutatást tartottak és bizonyos anyagokat találtak nála, amiket elvettek. Más beszélgetésekből megtudhatjuk, hogy a beszélgetőtársak olyan helyre igyekeztek menni, ahol nem tudják őket lehallgatni, például az erdőbe. Tudjuk a Szekuritáté utasításaiból, hogy a lakásban több helyre hangrögzítő szerkezeteket helyeztek el, a Fábiánnak írt leveleket felbontották.

Annak ellenére, hogy az állambiztonsági szervek szorosán megfigyelték Fábián Ernőt és mindent elkövettek annak érdekében, hogy tevékenységét korlátozzák, ellenőrzés alatt tartásuk, mégsem sikerült megtörni azt a szellemet, amely jellemezte őt. Világképét és a hatalmi szervekről alkotott véleményét a rá gyakorolt nyomás ellenére sem változtatta meg, amellet is kitarított, hogy a magyar kisebbségnek mindent meg kell tennie túlélése érdekében.

Peti Emese

Források:

Dosar de urmărire informativă. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Nr. I. 210561, vol. 1, vol. 2.

Dosar personal „Faur”. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. FCX595.

²² Dosar personal „Faur”. 1986. 02. 22. ACNSAS. FCX000959. f. 2.

²³ G. Manolache informátor jelentése. Informare. 1973. 10. 10. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 171.

²⁴ „Szentgyörgyi” informátor jelentése. Notă informativă. 1978. 10. 16. ACNSAS. Nr. I. 210561, vol. 1, f. 56.

Névmutató

- Abdul Hamid, II., 306
Ábrahám János, 215
Aczél György, 113, 206, 312
Adamec, Vladislav (1926–2007) cseh kommunista politikus – 417
Ady Endre (1877–1919) költő – 243, 369, 398
Ághassi Attila, 402
Ágoston Vilmos (1947) író, irodalomkritikus – 422
Aigeli, Arine kovásznai középiskolai tanár – 225
Aján Tamás, 337
Ajtmatov, Csingiz (1928–2008) kirgiz, szovjet író – 245, 275, 288, 389
Albert Ferenc (1929), szociológus, újságíró – 97, 103
Alexandrescu Vianu, Maria, 383
Alexandrescu, Petre, 383
Algeorge Mária, 46
Allende, Salvador (1908–1973) orvos politikus 1970–1973 között Chile köztársasági elnöke – 133
Almásy Erzsébet, 346
Aluaş, Ioan (1927–1994) kolozsvári szociológus – 316
Ambrus János, 128
Ancsel Éva (1927–1993) filozófus esszéíró – 111
Anderson, Benedict, 17
András Emil, székelyudvarhelyi belgyógyász – 384
Andrei, Ştefan, 97
Andropov, Jurij A. (1914–1984) szovjet politikus, 1982–1984 között az SZKP KB főtitkára – 54
Angi István, 295
Aninoiu, Dumitru, 151
Anonymus (XII. sz. vége–XIII. sz. eleje) Béla király névtelen jegyzője – 202
Antal Dániel, 9
Antal György, 52
Antall József, 331
Antonescu, Mihai (1882–1946) marsal, vezérkari főnök, miniszterelnök, háborús bűnösként végezték ki – 85, 99, 166, 232, 301
Apáczai Csere János (1625–1659) tanár, filozófiai és pedagógiai munkák szerzője – 9, 12, 29, 262
Apafi Mihály, 286
Apostol, Gheorghe (1913–2010) román kommunista politikus, 1954–1955-ben az RKP első titkára – 366
Aquino, Corazón, 174
Aradi József, 15, 24
Ara-Kovács Attila, 285, 418
Arghezi, Tudor (1880–1967) költő, prózaíró – 296
Arisztotelész, 7
Áros Károly, 337
Arsene, Mihail, tudományos kutató, Politikai Tudományok Intézete – 97
Attenborough, Richard, 247
Aulich Sándor, 80
Avram, Ioan, 267

B. Kiss Botond, 295
Baász Imre, 87
Babel, Iszaak (1894–1940) orosz író és drámaíró – 146
Bach, Johann Sebastian (1685–1750) barokk zeneszerző, orgonista – 328
Bajazid szultán, 212
Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) politikus, közíró – 255
Bajor Andor (1927–1991) író, publicista – 304
Bakó András, kovásznai középiskolai tanár – 225
Bakunin, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) orosz anarchista forradalmár – 61
Balázs Sándor (1928) filozófus, eszmetörténész, közíró – 15, 23, 34, 35, 324, 360, 407, 422, 441
Bálint András, fafaragó, Kálnok – 110
Bálint Tibor (1932–2002) író – 215, 363
Balogh András, 165
Balogh Edgár (1906–1996) publicista, szerkesztő – 7, 190, 191, 235, 285, 324, 356
Balogh F. András, 295
Balogh József, 146
Balogh Károly, 140
Balogh Sándor, 98, 163
Balzac, Honoré de (1799–1850) francia regényíró – 5, 131, 347
Barabás Miklós (1810–1898) festőművész – 14, 87
Barbusse, Henri (1871–1935) francia író, költő – 333

* A naplóban szereplő személyeknél – ahol tudtuk – megadtuk a legfontosabb tájékoztató adatokat is. A bevezetőhöz és a naplóhoz készült jegyzetek névanyagánál elteltünk ettől.

- Barcs Sándor (1912) újságíró, sportvezető – 186
- Barcsay Ákos, 286
- Bárdi Nándor (1962) történész – 11, 158, 355, 422, 457
- Barity Miklós, 112
- Barkó György, 138
- Bartalis János, 9
- Bartha István, 80
- Bartos Zoltán, 287
- Batsányi János (1763–1845) költő – 375
- Baudelaire, Charles (1821–1867) francia költő, esszéíró – 126
- Bauer, Otto, 18
- Beckett, Samuel, 312
- Becsek Gyula, kovásznai polgár – 370
- Beethoven, Ludwig van (1770–1827) német zeneszerző, zongoraművész – 328
- Beke György (1927–2007) újságíró, szociográfus – 108, 275, 337
- Beksi Gusztáv, 34
- Bellavics István, 7
- Belodedics, Miodrag / *Miodrag Belodedić* (1964) labdarúgó – 364
- Bencze Árpád, 46
- Bencze Mihály, 260
- Benedek Géza, kovásznai orvos – 220
- Benkő Levente, 388
- Benkő Samu, 20, 21
- Berez János, 312, 362
- Berényi Gábor, 67
- Bergyajev, Nyikolaj (1974–1948) orosz filozófus – 5, 237, 365
- Berija, Lavrentij (1899–1953) szovjet titkosszolgálat vezetője 1938–1953 között – 276, 304
- Berlau, Ruth (1906–1974) dán színész, újságíró – 197
- Bernáth Andor, 367
- Bernstein, Eduard (1850–1932) német szociáldemokrata teoretikus – 166, 412
- Bethlen Gábor, 9, 12
- Bethlen István (1874–1946) politikus, 1921–1931 között Magyarország miniszterelnöke – 214
- Bethlen Miklós (1642–1716) politikus, emlékiró, Erdély kancellárja 1691–1704 között – 9, 329
- Bibó István (1911–1979) jogász, politikai gondolkodó – 17, 18, 22, 23, 29, 33, 189, 220, 224, 226, 331, 392
- Bierbauer [Borbíró] Virgil, 255
- Bíró Béla (1947) közíró, irodalomkritikus, egyetemi oktató – 23, 103, 108, 295, 422, 440, 441
- Bíró Gáspár (1958) jogász, a nemzetközi kapcsolatok szakértője, egyetemi oktató – 319, 388, 422
- Bíró A. Zoltán, 34
- Bíró Zoltán, 333
- Biszkú Béla (1921) kommunista politikus – 358
- Birlădeanu, Alexandru (1911) romániai kommunista politikus – 366
- Blaga, Lucian (1895–1961) román filozófus, író – 31, 348, 365
- Boboc, Alexandru (1930) filozófus – 132, 158, 171, 222, 223, 251, 299
- Boda József / Iosif Boda (1946) szociológus, diplomata, parlamenti képviselő – 97
- Bodó Márta, 295
- Bodor András, 7
- Bodor Pál (1930) újságíró, író – 158, 178, 248
- Bogdán Iosif (Salamon József), romániai kommunista politikus – 191
- Bogdán László (1948) író, újságíró, szerkesztő – 6, 83, 100, 362, 409
- Bogdan, Radu, újságíró – 157
- Bölcs István, 264
- Bondarjev, Jurij (1924) orosz író – 245
- Bondrea, Aurel (1928) oktatáspolitikus, 1989-ben az oktatási minisztérium személyzeti vezetője – 384
- Borbély János, 41
- Boros család, Kovászna, Vajnafalva – 248, 249
- Borsi-Kálmán Béla, 6
- Borsos Tamás, 9
- Bosnyák István, 89
- Brady, Kevin, 298
- Brâncuși, Constantin (1876–1957), Franciaországban élt román szobrász – 56
- Brecht, Bertolt (1898–1956) német drámaíró, színházi rendező – 197
- Bretter György, 15, 24, 79
- Breznyev, Leonid Iljics (1906–1982) szovjet politikus, 1964–1982 között az SZKP főtitkára – 54, 271, 311
- Brodzskij, Jozsif Alekszandrovics (1940–1996) orosz költő, műfordító – 275
- Bródy András, 141
- Brucan, Silviu (1916–2006) román kommunista politikus, újságíró – 276, 280, 334, 349, 366
- Buber, Martin (1878–1965) osztrák-izraeli vallásfilozófus – 281
- Bucurescu, Ganiu, 1985–1990 között a bukaresti Szekuritaté vezetője – 421
- Budai Nagy Antal, az 1437-es erdélyi parasztfelkelés vezére – 268, 311

- Bukovskí, Vladimír (1942) szovjet ellenzéki aktivista – 169
- Bulgakov, Mihail (1891–1940) orosz író – 5, 265
- Burgiba, Habib, 193
- Burján-Gál Emil, 295
- Bush, George (1924) az USA elnöke 1989–1993 között – 414
- Camus, Albert (1913–1960) francia filozófus, író – 112
- Caragiale, Ion Luca (1852–1912) román író, publicista – 347
- Carrier, Hervé, 152
- Carter, James (Jimmy) (1924) az USA elnöke 1977–1981 között – 63
- Casaroli, Agostino (1914–1998) olasz teológus, 1967-től a Vatikán külügyi képviselője – 317
- Castro, Fidel (1926) kubai kommunista politikus, az ország vezetője 1959–2008 között – 203, 254, 397
- Cazan, Gh. Al., filozófiatörténész – 250, 251
- Călinescu, George, 295
- Cărpaci család, Németországba disszidált cigány család – 395
- Ceașescu, Elena (1916–1989) / Elena Petrescu, Nicolae Ceașescu felesége – 218, 392, 384
- Ceașescu, Ilie (1922–2002) Nicolae Ceașescu öccse, hadtörténeti munkákat publikált – 97, 152, 288, 379
- Ceașescu, Nicolae (1918–1989) 1965–1989 között az RKP főtitkára – 37, 46, 72, 76, 82, 97, 99, 100, 119, 137, 170, 211–213, 216, 218, 224, 240, 241, 244, 258, 261, 274, 278, 281, 288, 290–293, 297, 299, 308, 309, 313, 315, 317, 319, 320, 322, 326, 328–330, 332, 333, 338–340, 343, 345–349, 351–353, 355, 365–367, 373, 376, 378, 379, 385–388, 391, 393, 394, 397, 400, 410, 411, 415–418, 420, 421, 428, 429, 435
- Ceașescu, Valentin (1948) fizikus, Nicolae Ceașescu fia – 393
- Cellini, Benvenuto (1500–1571) itáliai szobrász, ötvösművész – 199
- Chateaubriand, François-René, (1768–1848) francia író, politikus – 43
- Childe, Gordon (1892–1957) ausztrál származású őstörténész – 208
- Churchill, Winston (1874–1987) Anglia miniszterelnöke a második világháború alatt –, 80, 162
- Cioran, Emil (1911–1995) román származású francia filozófus – 292
- Codreanu, Zelea (1899–1938) a Vaszgárda mozgalom vezetője Romániában – 209
- Comănesci, Nadia (1961) tornász, ötszörös olimpia bajnok – 403
- Comte, Auguste (1798–1857) francia filozófus, a szociológia létrehozója – 287
- Constantin, Nicolae román kommunista politikus – 307
- Constantiniu, Florin (1933) történész – 120, 163
- Cornea, Doina (1929) román emberjogi aktivista – 280, 353, 419
- Corneanu, Nicolae (1923) görög keleti lelkész, 1962-től bánati metropolita – 215, 216
- Cosma, Maria, tornász-sportedző, 351
- Crăciun, Gheorghe, 410
- Croce, Benedetto (1866–1952) olasz filozófus – 29, 239
- Cuza, Alexandru Ioan (1820–1873) a két román fejedelemség közös uralkodója volt 1859–1866 között – 282
- Czakó János, 441
- Czegő Zoltán, 162
- Czupi Gyula nagykanizsai könyvtáros – 428
- Cs. Gyimesi Éva (1945) irodalomtörténész – 23, 35, 168, 430
- Cs. Szabó László (1905–1984) író, esszéíró – 77
- Csaadajev, Pjotr (1796–1854) orosz filozófus – 365
- Csao Ce-jang, 381
- Csávossy György, 379
- Csehi Gyula, 7
- Cseke Gábor, 424
- Cseke Péter, 5, 23, 35, 437
- Cseres Tibor (1915–1993) író – 232
- Csernyenko, Konsztantyin (1911–1985), 1984–1985-ben az SZKP első titkára – 55, 110
- Csetri Elek (1924–2010) történész, egyetemi tanár – 7, 436
- Csiki László, 8
- Csizmadia Ervin, 77
- Csoóri Sándor (1930) költő, esszéíró – 28, 245, 290, 324, 329, 333, 388
- Csuka Zoltán, 192
- Csurka István (1934) író, politikus – 123, 201, 203, 333
- Csutak Gyula, a kovásznai református egyházközség főgondnoka – 100
- Dali Sándor (1930) közíró, szerkesztő, tanár, színházigazgató – 140, 141
- D'Annunzio, Gabriele (1863–1938) olasz költő és politikus – 202

- Darkó Zsigmond (1920–1990) sepsiszentgyörgyi orvos – 329
- Dávid Gyula, 11, 15, 17, 23, 53, 285
- Dăscălescu, Constantin, 120
- Deák Ferenc (1803–1876) politikus, országgyűlési képviselő – 164, 378, 382
- Deák Ferenc, grafikus, 409
- Deák Tamás (1928–1986) író, műfordító – 178
- Deákné Kozma Melinda, 325
- Decebal, 170, 261
- Décsy Gyula (1925–2008) nyelvész – 101
- Dedijer, Vladimir (1914–1990) jugoszláv történetíró – 169
- Demszky Gábor, 297
- Demus László, 125
- Dénes Dezső, 263
- Dénes Tibor (1907–1983), franciául is publikáló író, irodalom- és színháztörténész – 259
- Descartes, René, 7
- Deşliu, Dan (1927–1992) költő – 370
- Diaconu, Florin, sepsiszentgyörgyi történelem tanár – 220
- Diderot, Denis (1713–1784) francia filozófus – 408
- Dimitrov, Georgi (1882–1949) bolgár kommunista politikus, a Komintern titkára – 37
- Dinescu, Mircea (1959) román költő – 369, 370, 392
- Dobrescu, Miu, román kommunista politikus – 182
- Domitianus, Titus Flavius (81–96 között) római császár – 68
- Domokos Géza (1928–2007) kiadóigazgató, politikus, író, műfordító – 16, 23, 25, 82, 108, 181, 409, 419, 430
- Domuş, Ion, a kovásznai bútorgyár igazgatója – 234
- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovsz (1821–1881) orosz író – 56, 287, 343, 347
- Dózsa György (1470 körül – 1514) az 1514-es parasztháború vezetője – 311
- Dragomér Imola, kovásznai középiskolai tanár – 243
- Dubček, Alexander (1921–1992) szlovák kommunista politikus – 374, 411, 412
- Duculescu, Victor, egyetemi tanár Ştefan Gheorghiu Akadémián – 97
- Dukász Anna, 140
- Duma, Aurel, román diplomata – 279
- Dumitriu Éva, 46
- Dungaru, Mircea, 232
- Duvalier, Claude, 174
- Duvalier, Francois, 174
- E. Fehér Pál, 195
- Egyed Péter, 23, 79
- Ehrenburg, Ilja (1891–1967) szovjet író – 94, 95, 132
- Eisenburger, Eduard (1928–1990) romániai német újságíró, a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának elnöke – 97
- Ekecs Géza, 52
- El Sordo, 198
- Eliade, Mircea (1907–1986) román etnológus, vallástörténész, író – 56, 237, 295, 348, 365
- Eminescu, Mihai (1850–1889) román költő – 54, 99, 237, 327, 385, 390
- Enescu, Gheorghe (1932–1997) filozófus, egyetemi tanár – 171
- Engels, Friedrich (1820–1895) német filozófus – 18, 47, 61, 79, 169, 172, 253, 362
- Eörsi István, 115
- Eötvös József (1813–1871) író, politikus – 9, 12, 18, 29, 34, 100, 156, 175, 183, 210, 215, 355
- Erdélyi József (1896–1978) költő – 390
- Erdős André (1941) magyar diplomata – 385
- Erdős Gábor, 266
- Eröss Péter sepsiszentgyörgyi újságíró, csángó közéleti személyiség – 428
- Ettrich, Frank, 300
- Fábián Ernőné Kovács Márta, 6, 180, 227, 229, 438
- Fábián Ferdinánd, 143
- Fábián Ildikó, Lőrincz Zoltánné, 377
- Fábry Zoltán (1897–1970) szlovákiai magyar író – 112
- Falus Róbert, 300
- Farkas Árpád, 295, 441
- Farkas Mihály (1904–1965) kommunista politikus – 100
- Farkas Zoltán (1928–?), egyetemi oktató, a tudományos ateizmus népszerűsítője – 158
- Fazekas János (1926–2004) romániai magyar kommunista politikus – 119, 140, 207
- Fazekas Lajos, 82, 301
- Fehér M. István, 239
- Fejes Gyula, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának titkára – 97
- Fekete Márton, 356
- Felvinczi Takács Zoltán, 255
- Fenyő Ákos, 399
- Fenyő István, 175
- Ferenc Ferdinánd (1863–1914) osztrák főherceg, trónörökös – 251, 371
- Ferenc József I. (1830–1916) 1948-tól haláláig Osztrák Császár illetve 1867-től magyar király – 97, 371

- Ferenczes István (1945) csíkszeredai költő, újságíró – 374
 Fichte, J. G., 18
 Filaret (1946) minszki metropolita – 221
 Fitos Vilmos, 257
 Fitzgerald, Garret (1926) Írország miniszterelnöke 1981–1987 között – 154
 Flaubert, Gustave (1821–1880) francia író – 102, 105, 197, 234
 Florea Elena, tudományos kutató, Ștefan Gheorghiu Akadémián – 97
 Fodor József, 46
 Földes György, 47, 97, 113, 114, 321
 Fosztó László, 428
 Francis, E. K., 17, 18
 Franco tábornok, 198
 Fridman, Milton (1912–2006) Nobel-díjas közgazdász – 141, 185
 Frigyes Vilmos, I. (1688–1740) porosz király – 143
 Für Lajos, 333, 388
- Gaál Gábor, 11, 81
 Gábor Andor (1884–1953) költő, regényíró – 94
 Gábor Áron, 14, 67
 Gavra, Ilie sepsiszentgyörgyi pártfunkcionárius – 97, 156, 348
 Gách Marianne, 45
 Gagy József, 34
 Gál György Sándor, 344
 Gálfalvi György, 8, 135
 Gálfalvi Zsolt, 53
 Gáll Ernő (1917–2000) szerkesztő, szociológus – 7, 12, 15–17, 23–25, 31, 32, 33, 53, 78, 81, 106, 158, 178, 189, 251, 269, 290, 294, 304, 307, 318, 324, 405, 413, 440, 441
 Gáll Éva, 15, 53
 Gáll János (1930–?) kolozsvári marxista filozófus, egyetemi oktató – 120, 408
 Gandhi, Mahátmá (1869–1948) indiai politikus – 29, 247, 361, 440
 Gáspár József, 293, 342
 Gáspár Sándor, 312
 Gazda József (1936) kovásznai középiskolai tanár, művészeti író, szociográfus, tankönyvíró – 6, 74, 115, 174, 265, 269, 293, 311, 341, 436, 440
 Gellner, Ernst, 17
 George, Petru, 222
 Gere Mihály (1919–1997) romániai magyar kommunista politikus, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának utolsó elnöke – 248, 320
 Gerevich Tibor, 255
- Gergely Sándor (1896–1966) szociáldemokrata, kommunista újságíró – 94
 Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus – 98, 100, 358, 416
 Ginsberg, Allen (1926–1997) amerikai költő, 202
 Glomp Jozef (1929) lengyel bíboros – 77
 Goebbels: Goebblers, Joseph (1897–1945) német nemzeti szocialista propagandaminiszter – 167, 205
 Goethe, Wolfgang (1710–1782) német író, költő – 328
 Golding, William (1911–1993) Nobel-díjas angol regényíró, 140, 287
 Goma, Paul (1930) román író, ellenzéki értelmiségi – 122, 388
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931) szovjet kommunista politikus, 1985-től az SZKP főtitkára – 26, 29, 53, 110, 111, 154, 170–173, 184, 187, 189, 201, 221, 231, 232, 236, 240–242, 244, 246, 247, 250, 256, 257, 262, 271, 273, 294, 310, 312, 314–317, 321, 326, 338, 361, 371, 373, 374, 378, 379, 386, 389, 390, 392, 394, 414, 416, 417
 Gorbacsova, Raisza (1932–1999) Mihail Gorbacsov felesége – 189
 Gosztonyi Péter (1931–1999) 1956-tól Svájcban élő magyar történész – 157
 Gödel, Kurt (1906–1978) matematikus, tudományfilozófus – 168
 Gömbös Gyula (1886–1936) katonatiszt, 1932–1936 között Magyarország miniszterelnöke – 147
 Göncz Árpád, 287, 290, 388
 Görömbei András, 245, 333
 Grezsa Ferenc, 159
 Grigoraș-Neamțu, Cella, 53
 Gromiko, Andrej (1909–1988) szovjet politikus, 1957–1985 között a Szovjetunió külügyminisztere – 256, 311
 Grósz Károly (1930–1996) Magyarország miniszterelnöke 1987–1988-ban – 27, 312, 317, 318, 329, 330–332, 349, 358, 359
 Groza, Petru (1884–1958) román politikus, 1945–1952 között Románia miniszterelnöke – 84, 85, 109, 195
- Gyárfás Jenő (1857–1925) sepsiszentgyörgyi grafikus, festőművész – 87
 Gyarmath János, 424
 Gyarmati György, 437
 Gyergyai Albert, 102, 197
 Gyila Sándor, kovásznai középiskolai tanár – 174

- Gyilas, Milovan (1911–1995) szerb politikus – 79
- Győrffy Gábor, 228
- Győrffy Károly, 346
- Györgyjakab Izabella, 6
- Gyuris György, 201
- Habsburg Ottó politikus, az utolsó Habsburg-trónörökös – 167
- Hahner Péter, 256
- Hailé Szelasszié, 109
- Hajdu Győző (1929) irodalomkritikus, szerkesztő – 82, 98, 320, 323
- Hajnal István, 7, 17
- Hajós József, 16
- Halász Gábor, 134
- Hamvas Béla (1897–1968) filozófus, író – 131, 310
- Hanache, Ioan, 80
- Hanák Péter, 363
- Harmati Béla, 80
- Hatvany Lajos, 192
- Havadtóty Sándor, 440
- Havel, Václav (1936) cseh író, csehszlovák, majd cseh köztársasági elnök 1989–2003 között – 370, , 411, 412
- Háy Gyula, 239
- Hegedűs László, államtitkár, a Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsa vezetője – 97
- Hegedűs Nándor (1884–1969) romániai magyar újságíró, parlamenti képviselő, irodalomtörténész – 63
- Hegel, Wilhelm Friedrich (1770–1831) német filozófus – 103, 132, 223, 239, 296
- Heidegger, Martin (1889–1976) német filozófus – 67, 107, 211
- Héjj Klára, 303
- Heltai Jenő (1871–1957) író, költő – 95
- Herceg János, 169
- Herédi Gusztáv (1925–1997) közíró, szerkesztő, 52, 324
- Hermann Gusztáv, 6
- Hermányi Dienes József, 9
- Hermlin, Stephan (1915–1997) német kommunista író, költő – 89
- Hitler, Adolf (1889–1945) nemzeti szocialista politikus, 1933–1945 között német kancellár – 44, 45, 98, 99, 134, 145, 176, 202, 232, 255, 414
- Hochhuth, Rolf, 45
- Hodosán Rózsa, 297
- Homérosz (i.e. 8. század) görög költő – 93
- Honcsar, Olesz, 270
- Honecker, Erich (1912–1994) német kommunista politikus, a NESZEP főtitkára 1971–1989 között – 346, 379, 408
- Honthy Hanna (1893–1978) énekesnő – 344
- Horn Gyula, 394
- Horthy Miklós (1868–1957) 1920–1944 között Magyarország kormányzója – 147
- Horváth Alpár, 430
- Horváth Andor, 53
- Horváth István (1909–1977) kolozsvári költő – 9, 26, 243
- Hosszú István, 274
- Hötzendorfi, Konrád (1852–1925) az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének vezérkari főnöke 1906–1917 között – 251
- Howes, David, 298
- Hroch, Miroslav, 17
- Hruscov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet politikus, 1953-tól 1964-ig az SZKP KB első titkára – 54, 177, 188, 241, 244, 271, 276
- Hu Jao-pang / Hu Yaobang (1915–1989) kínai kommunista politikus – 375
- Huizinga, 7
- Husák, Gustav (1913–1991) szlovák kommunista politikus, 1975–1989 között Csehszlovákia államfője – 101, 358
- Huszár József, 140
- Huszár Sándor (1929–2005) próza- és drámaíró, műfordító, A Hét főszerkesztője – 52, 53, 92, 159, 161, 174, 183, 269, 281, 283, 285, 293, 324, 356, 360, 441
- Huszár Tibor, 189, 220, 226, 394
- Iancu Laura, 6
- Ibárruri, Gómez Dolores (1895–1989) spanyol kommunista politikus – 198
- Ierunca, Virgil, 388
- Ilia Mihály (1934) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi tanár – 260, 441
- Iliescu, Ion (1930) román kommunista politikus – 418, 419, 426, 429
- Illés Béla (1895–1974) író, újságíró – 94
- Illyés Gyula (1902–1983) költő, író – 26, 48, 94, 95, 333, 343, 364, 367
- Imreh István, 7, 14
- Ionescu/Ionesco, Eugène (1912–1994) román származású francia drámaíró – 56, 388
- Iorga, Nicolae (1871–1940) történész, politikus – 54, 99
- Irínyi József, 175
- Jakab Antal (1909–1993) római katolikus lelkész, 1980–1990 között gyulafehérvári püspök – 156
- Jakabffy Elemér, 240, 290
- Jakabffy Tamás, 295

- Jakeš, Miloš (1922) csehszlovákiai politikus, 1987–1989 között a CSKP első titkára – 378, 411, 412
- Jakó Zsigmond, 7, 15
- Jakovlev, Alekszander (1923–2005) szovjet politikus – 314
- Jakovlev, Anatolij szovjet újságíró – 380
- Jánó Mihály, 87
- II. János Pál pápa (1920–2005) – 178, 317, 352, 353
- Jaruzelski, Wojciech (1923) lengyel katonatiszt, politikus, 1985–1990 között köztársasági elnök – 150
- Jaspers, Karl (1883–1969) német filozófus – 270
- Jászi Oszkár (1875–1957) társadalomkutató, 1918-ban a nemzetiségi ügyek minisztere – 18, 309, 363
- Jelcin, Borisz (1931–2007) szovjet, orosz politikus Oroszország első elnöke 1991–1999 között – 314
- Jeney Éva, 6
- Jemnitz János, 50
- Jeszenszky Géza, 388
- Jeszenszky János, Jessenius (1566–1621), orvos, természettudós, a prágai egyetem tanára – 67
- Jevtusenko, Jevgenyij (1933) orosz, szovjet költő – 221, 222, 245
- Jiménez, Juan Ramón (1881–1958) Nobel-díjas spanyol költő – 188
- Jordáky Lajos, 7
- Józsa T. István, 295
- II. József (1741–1790) 1765-től német-római császár, 1780-tól magyar és cseh király – 39, 219
- József Attila (1905–1937) költő – 91, 118, 286, 364
- Judea, Ion, 433
- Juhász István (1915–1984) romániai magyar történész, egyháztörténész – 74
- Juhász Jácint, 235
- Juhász László, 191
- Juhász Tamás (1946) teológiai tanár – 413
- Justinianus (527–565) bizánci császár – 93
- K. Lengyel Zsolt, 11
- Kacsó Sándor, 9
- Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, 1956–1988 között az MSZMP vezetője – 97, 120, 201, 312, 331, 358, 363, 374, 393
- Kádár Jánosné, 189
- Kadhafi, Moammer Mohamed el- (1942) líbiai katonatiszt, politikus, 1979 óta Líbia vezetője – 249
- Kafka, Franz (1883–1924) prágai német író – 52, 68, 312
- Kajárpinszky, Lev, a Moscow News szerzője – 375
- Kállai Gyula (1910–1996) politikus, 1965–1967 között Magyarország miniszterelnöke – 98
- Kallós Miklós (1926) filozófus, egyetemi oktató, a kolozsvári zsidó hitközség elnöke – 31, 120, 269, 407
- Kálnoky család, sepsiköröspataki székely grófi család – 110
- Kant, Immanuel (1724–1804) német filozófus – 8, 68, 146, 167, 224
- Kántor Lajos (1937) kolozsvári irodalomtörténész, szerkesztő – 52, 178, 295, 324, 329
- Kányádi Sándor (1929) költő – 430
- Kapitánffy István, 93
- Karády Katalin (1910–1990) színésznő – 45
- Karinthy Ferenc (1921–1992) író – 124
- Károli Gáspár, 363
- IV. Károly, 371
- Károlyi Béla, 403
- Károlyi Mihály, 177, 264
- Karsai László, 148
- Kassák Lajos (1887–1967) költő, képzőművész – 261
- Kassay Miklós, 324
- Katalin, II. cárnő – 336
- Kató Béla (1954) református lelkész – 372, 401
- Kazinczy Gábor (1818–1864) publicista, országgyűlési képviselő, műfordító – 86
- Kecskeméthy Aurél (1827–1877) író, újságíró – 87
- Kelemen János (1943) filozófus – 176
- Kemény János (1607–1662) politikus, emlékiró 1661–1662-ben erdélyi fejedelem – 9, 286
- Kemény Zsigmond, 85
- Kende Péter, 309
- Kerényi Grácia, 45
- Keszi-Harmath Sándor, 7
- Keynes, John Maynard (1883–1946) közgazdász, matematikus – 141
- Khomeini, Ruhollah (1902–1989) az Iráni Iszlám Köztársaság államfője 1979–1989 között 259
- Király Károly (1930) romániai magyar kommunista politikus – 8, 329, 399, 422, 430
- Kis János, 297
- Kiš, Danilo (1935–1989) szerb író – 41, 89
- Kisgyörgy Tamás, 436
- Kisgyörgy Zoltán, 323
- Kiss Gy. Csaba, 333
- Kiss Jenő, 6
- Kiss Zsuzsa, 424

- Kissinger, Henry (1923) amerikai diplomata, 1973–1977 között az USA külügyminisztere, 174, 299
- Kiszely István, 398
- Kocsis Sándor, 430
- Kolbin, Gennagyij, 231
- Komacu Szakjó / Komatsu Sakyo (1931), japán író, tudományos fantasztikus művek szerzője – 175
- Komáromi Mihály (1936–1986) kovásznai orvos – 173, 174, 440
- Komór Zoltán, 102, 197
- Konrád György (1933), író, szociográfus – 14, 86
- Kónya Ádám, 436
- Koós Ferenc, 9
- Koppándi Sándor, pártfunkcionárius, cenzor, 1984-től az RKP KB tagja – 23
- Kós Károly (1883–1977), építész, író, grafikus – 62, 205, 261
- Kósa-Szántó Vilma, 15
- Kossuth Lajos, 314
- Kosztolányi Dezső (1885–1936) író, költő – 363
- Kovácsnai Sándor, 9
- Kozák Albert, főmúzeológus, Megyei Múzeum Sepsiszentgyörgy – 97
- Kozsokár Gábor, 435
- Köllő Béla (1929–1985) színész – 99
- Köllő Gábor, 418
- Köpeczi Béla, 105, 254
- Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) nyelvtudós, a tibetológia megalapítója – 14, 57, 58, 62, 428, 430, 432, 433, 434, 435, 436
- Kreisky, Bruno, 181
- Krenz, Egon (1937) német kommunista politikus, az NDK utolsó államelnöke – 408, 417
- Kristó Nagy István, 200, 414
- Kulin Ferenc, 388
- Kun Béla, 177, 245
- Kun Miklós, 304
- Kunajev, Gyinmuhamed, 231
- Kundera, Milan (1929) cseh, francia író – 323
- Kuszálík Péter, 216
- Kusztos Tibor, 419, 436
- XVI. Lajos (1754–1793) Franciaország királya 1775–1792 között – 256, 397
- XVIII. Lajos (1755–1824) Franciaország királya 1814–1824 között – 214
- Lakatos István (1904–1993) romániai szociáldemokrata politikus – 6, 437
- Láng Gusztáv, 192
- László Dezső (1904–1973) református lelkész, kisebbségpolitikus – 437
- László Gerő (1928–2005) színész – 398
- Lászlóffy Aladár (1937–2009) költő – 158, 290
- Látó Anna (1906–1993) író, pszichológus, műfordító – 413
- Lázár Edit (1942) újságíró, szerkesztő – 53, 320
- Lázár Gábor, kovásznai orvos – 225, 226, 234
- Lázár György, 120, 312
- Lăncrănjan, Ion (1928–1991), román író – 43, 75
- Le Goff, 344
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) német filozófus – 143
- Lenin, Vlagyimir Iljics (1870–1924) orosz kommunista politikus, 1917–1924-között a Népbiztosok Tanácsának elnöke – 18, 29, 44, 47, 79, 130, 170, 172, 192, 240, 247, 272, 313, 347, 365
- Lenz, Siegfried (1926) német író – 192
- Létay Lajos (1920–2007) költő, szerkesztő 1959–1989 között az Utunk főszerkesztője – 98, 112, 323
- Li Peng (1928) 1988–1998 között Kína miniszterelnöke – 381
- Libertini Guido, 255
- Liebkecht, Karl (1871–1919) német szociáldemokrata politikus – 289
- Liiceanu, Gabriel (1942) román filozófus, író, szerkesztő – 295
- Liszenko, Trofim Gyenyiszovics (1898–1976) szovjet biológus, agronómus – 400, 415
- Lon Nol, 40
- Lorenz, Konrad (1903–1989) osztrák etológus – 109
- Lovinescu, Eugen (1881–1943) román irodalomtörténész – 12, 296
- Lovinescu, Monica, 388
- Lőrincz József, 6, 34
- Lőrincz Réka, Fábíán Ernő unokahúga – 237, 323
- Lőrincz Zoltán, Fábíán Ernő unokaöccse – 44, 66, 237, 377
- Lucretius Carus (kb. ie.99– ie.55) római költő – 68
- Lugossy Gyula, 53
- Luka László, 191
- Lukács György (1885–1971) filozófus – 5, 7, 48, 105, 115, 128, 130, 131, 134, 138, 147, 176, 240, 300
- Luxemburg, Rosa (1870–1919) német szociáldemokrata politikus – 289
- Machiavelli, Nicolo (1469–1527) olasz író, politikus, 10

- Madách Imre (1823–1864) író, költő – 62, 65, 97, 112, 122, 123, 134, 139, 140, 159, 175, 239
- Madácsy László, 408
- Madariaga, Salvador – 7
- Magyari Lajos, 398, 427
- Maiorescu, Titu (1840–1917) román filozófus – 23, 296, 328, 351
- Maiorescu, Toma George (1928) költő, szerkesztő – 410
- Majakovszkij, Vlagyimir (1893–1930) orosz futurista költő – 202
- Majtényi Erik (1922–1882) költő, szerkesztő – 178
- Makkai Sándor (1890–1951), lelkész, 1926–1936 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke – 5, 35, 437
- Malîța, Mircea (1927) román matematikus, diplomata – 171
- Mannheim Károly, 300
- Mao Ce-tung (1893–1976) kínai kommunista politikus, 1943–1975 között a KKP elnöke – 40, 45, 239
- Maradona, Diego, 193
- Márai Sándor (1900–1989) író, újságíró – 26, 145, 328, 359, 362, 363, 365, 366
- Marcos, Ferdinand (1917–1989) a Fülöp-szigetek elnöke 1965–1986 között – 174
- Mare, Călina, bukaresti egyetemi tanár – 222
- Mária Magdolna, 195
- Marino, Adrian, 295
- Markó Béla (1951) költő, az Igaz Szó szerkesztője – 409
- Markovits Rodion (1984–1948) író, újságíró – 192
- Marosi Péter (1920–1998), szerkesztő, kritikus – 98, 113, 215, 295, 304
- Márton Árpád, 300
- Marton József, 216
- Marx, Karl (1818–1883) német filozófus – 18, 29, 44, 47, 49, 50, 61, 79, 89, 96, 104, 131, 132, 165, 169, 187, 238, 270, 272, 286, 364, 373, 374
- Máté Pál, 148
- Matolcsy Mátyás, 257
- Maximov, Vladimir (1930–1995) orosz író – 326, 327, 365
- Mazilu, Dumitru (1934) román diplomata – 419
- Mazowiecki, Tadeusz, 372, 401
- Mănescu, Corneliu (1916–2000) román kommunista politikus, diplomata – 366, 418
- Mărtinaș, Dumitru (1897–1979) tanár – 151
- Mécs Imre, 388
- Meister Róbert, 6
- Melczer Tibor, 69
- Méliusz József (1909–1995) író, költő – 43, 181, 356, 361
- Mengisztu Hailé Mariam (1937) katonatiszt, Etiópia miniszterelnöke 1977–1987 között – 109
- Mészöly Miklós (1921–2001) író – 70, 388
- Mezei András, 45
- Michelangelo, Buonarrotti (1475–1564) itáliai szobrász, festőművész – 328
- I. Mihály király (1921) román király 1927–1930 és 1940–1947 között uralkodott – 282, 388
- Mikes Kelemen, 14, 85
- Mikó Imre, 15
- Mill, John Stuart, 23
- Milosević, Slobodan (1941–2006), szerb és jugoszláv államelnök 1989–2000 között – 375
- Mircea cel Bătrân / I. Mircea / Őreg Mircea (1355–1418) havasalföldi fejedelem 1386–1394; 1397–1418 között – 212
- Mladenov, Petar (1936–2000) bolgár kommunista politikus, diplomata – 410, 417
- Moisescu, Iustin, 223
- Moldovan, S., 306
- Molière / Jean-Baptiste Poquelin (1622–1673) francia színműíró – 214
- Molnár Gusztáv (1948) filozófus, politológus, szerkesztő – 5, 22–25, 34, 35, 79, 94, 168, 388, 422
- Molter Károly (1890–1981) prózaíró, irodalomkritikus, szerkesztő – 98, 168, 363
- Móricz Zsigmond (1879–1942) író – 165, 357
- Morvai Ferenc, 398
- Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–1791) német zeneszerző – 328
- Mózes Attila, 140
- Mucsi Ferenc, 177
- Mureșanu, Andrei, 280
- Murvai László, 402
- Musil, Robert (1880–1942) osztrák író – 285
- Musketik, Jurij, 270
- Mussolini, Benito (1883–1945) Olaszország fasiszta miniszterelnöke 1922–1943 között – 102, 202
- Nagy Csaba, 52
- Nagy Elemér, 70
- Nagy Gáspár, 201
- Nagy Géza, 105
- Nagy György (1952–1997) kovásznai középiskolai történelem tanár – 379
- Nagy Gyula, református lelkész, 1962–1989 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke – 401

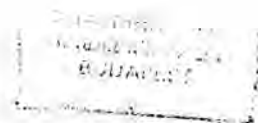
- Nagy Imre (1896–1958) kommunista politikus, Magyarország miniszterelnöke 1956. október 24–november 4. között – 79, 331, 386, 387
- Nagy István, 9, 200, 414
- Nagy L. Zsuzsa (1930), történész – 157
- Nagy László, 437
- Nagy Mihály Zoltán, 191, 437
- Nasszer, Ali Bin (1944) tunéziai labdarugó játékevezető – 193
- Nászta Katalin, színésznő – 293
- Neagoe, Liliana, 173
- Neagoe, Nicolae, 173
- Nemess László (1948–2000) marosvásárhelyi író – 409
- Német Miklós (1948) politikus, 1988–1990 között Magyarország miniszterelnöke – 312
- Németh Antal, 255
- Németh Károly, 312
- Németh László (1901–1971) író, esszéíró – 7, 12, 21, 33, 37, 48, 68, 73, 136, 159, 179, 195, 206, 235, 255, 291, 335, 368
- Nits Árpád, 424
- Noica, Constantin (1909–1987) román filozófus – 295, 296
- Nóvé Béla, 331
- Nyers Rezső (1923) szociáldemokrata, kommunista politikus, közgazdász – 312, 394
- Ochetto, Achille (1936) olasz kommunista politikus – 411, 412
- Okudzsava, Bulat (1924–1997) orosz-örmény származású szovjet költő, dalénekes – 245
- Oláh Gábor, 386
- Olijnik, Borisz, 270
- Olosz Ella, Gazdáné (1937–1993) textilművész, néprajzkutató – 230, 436
- Olti Ágoston, 191, 437
- Oplatka András, 290
- Opreáné Benedek Jolán, 136
- Orbán Árpád (1935) szakszervezeti és pártfunkcionárius Sepsiszentgyörgyön – 228
- Orbán Balázs (1830–1890) író, néprajzi-honismereti gyűjtő – 110, 275
- Orbán Viktor (1963) politikus, a FIDESZ vezetője – 290, 386, 389
- Orosz Lujza (1926) színésznő – 398
- Ortega y Gasset (1883–1955) spanyol filozófus – 7, 72, 153, 418
- Orwell, George / Eric Blair, 1903–1950) angol regény- és esszéíró – 52, 61, 201, 312
- Óvári Miklós, 312
- VI. Pál pápa – 352
- Pacepa, Ion (1928) román állambiztonsági tiszt – 116, 288
- Pach Zsigmond Pál, 50
- Pajkossy Gábor, 314
- Pákh Tibor, 297, 341
- Pál Ferenc, 188
- Pál István, 135
- Pálfalvi Attila (1930–2010) gépészmérnök, egyetemi tanár, 1990–1992-ben oktatási miniszterhelyettes – 427
- Pálffi Géza (1941–1984) római katolikus lelkész – 60
- Pál Árpád (1929) matematikus, csillagász, 1985–1989 között a kolozsvári egyetem prorektora – 320
- Palme, Sven Olof (1927–1986), a svéd szociáldemokrata politikus, 1969–1976; 1982–1986 között – 172
- Palotay Gertrud, 255
- Panchaud, francia lelkész – 98
- Pándi Pál (1926–1987) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, művelődéspolitikus – 106, 264
- Panek Zoltán (1928–2001) író, újságíró – 215
- Pap Csilla, kovásznai tanár – 428
- Papp Ilona, 367
- Papp László, lelkész, 1967–1989 között a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke – 401
- Papp Mária, 23
- Parker, Alan, 408
- Pascal, Blaise (1623–1662) francia filozófus – 176
- Pascu, Ștefan (1914–1998) román történész – 43, 51, 97, 100, 212–214, 292
- Pászka Imre, 22, 23
- Paszternak, Borisz (1890–1960) orosz író – 307, 365
- Patyomkin, Grigorij Alexandrovics (1739–1791) orosz katona, politikus – 336
- Pavlicsko, Dmitro, 270
- Păunescu, Adrian (1943), költő, politikus – 75, 222
- Párvu, Ilie (1941) filozófus – 222
- Péntek János, 34
- Péter Ágnes, 88
- Péter Sándor, 74
- Petőfi Sándor (1922–1849) költő – 111, 398
- Petreanu, Nicolae, történész, publicista – 157
- Petrescu, Gheorghe pártfunkcionárius, Elena Ceușescu rokona – 267
- Pezderka Sándor, pártfunkcionárius, cenzor – 23
- I. Pimen (Szergej Mihajlovics Izvekov) 1910–1990) az orosz görögkeleti egyház pátriárkája 1971–1990 között – 221
- Pintér Béla, 428
- Pippidi, Andrei (1948) román történész – 350

- Pîrvulescu, Constantin (1895–1992) román kommunista politikus – 366
- Placindi, Szerhij, 270
- Platón (ie.427– ie.347) görög filozófus – 7, 153
- Pol Pot (Szaloth Szár, 1925/1928?–1998), a kambodzsai kommunista párt vezetője – 40, 49, 55, 98, 99, 203, 239, 276, 280, 368, 372
- Pomogáts Béla, 158
- Popescu, Dumitru (1928) román kommunista politikus, író – 46
- Popescu, Dumitru Radu (1935) román író – 369, 392
- Popper, Karl (1902–1994) osztrák származású angol filozófus – 21, 176, 222
- Pór Judit, 307
- Posea, Maria, kovásznai iskolaigazgató – 236
- Postelnicu, Tudor, 80
- Pound, Ezra (1885–1972) amerikai költő – 202
- Pozsgay Imre (1933) politikus, 1982–1988 között a Hazafias Népfreont elnöke, 1988–1990 között államminiszter – 113, 124, 312, 358, 359
- Pozsony Ferenc (1955) néprajzkutató – 108
- Prokopiosz (?500–?565) bizánci görög történetíró – 93
- Puskás Lajos, 153
- Puskás Viktor kovásznai középiskolai tanár – 391
- Puşcaşu, Vasile, 337
- R. Várkonyi Ágnes, 86
- Rab István, 116, 238
- Rab Lajos, illyefalvi pártmunkás – 332
- Ráczy Györgyné, Bartha Margit, 268
- Ráczy Győző (1935–1989) filozófus, kritikus, a Korunk főszerkesztője – 78, 106, 189, 295, 323, 408
- Ráczy László / Rac Vaszilij (1961) futballista – 187
- Ráczy Sándor (1933) 1956-ban a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács elnöke – 386, 389
- Radnóti Miklós, 69
- Radnóti Miklósné, 69
- Radu Bogdan kritikus, újságíró, a Scinteia szerkesztője – 157
- Ráduly Irma, 225
- Rainer M. János, 123
- Rajk László (1909–1949) kommunista politikus – 83, 177
- Rákosi Mátyás (1892–1971) kommunista politikus, 1948–1953 között az MDP főtitkára – 99, 100, 201, 235, 261, 331
- Ránki György, 99
- Rankovics, Aleksandar (1909–1983) jugoszláv politikus, 1948–1966 között a belügyi vezető – 76
- Raszkolnyikov, Fjodor, 302
- Raszputyin, Valentyin (1937) orosz író – 245
- Răţiu, Ioan (1917–2000) román parasztpárti politikus – 429
- Răceanu, Grigore, kolozsvári szakszervezeti vezető, majd illegális kommunista 366, 367
- Răceanu, Mircea (1935) román diplomata – 367
- Rădulescu-Motru, Constantin, 23
- Reagan, Ronald (1911–2004) politikus, 1981–1989 között az Egyesült Államok elnöke – 128, 154, 185, 196, 221, 314–316
- Rebreanu, Liviu (1885–1944) román író – 304
- Reiff István (1926) brassói tanár, népművelő, közíró – 46, 158
- Rényi Péter, 106
- Rettegi György, 9
- Révai József (1898–1959) kommunista politikus – 100, 261, 344
- Reza Pahlavi, Mohamed, 259
- Richter Éva, a kovászna megyei pártbizottság titkára – 97
- Ripp Zoltán, 345
- Robespierre, Maximilien (1758–1794) francia politikus – 356
- Robotos Imre (1911–2001) újságíró – 178
- Robu, Ioan (1944) római katolikus lelkész 1984-től bukaresti püspök, majd 1990-től érsek – 156
- Robu, Petruş, 373
- Rolland, Romain (1866–1944) francia író – 264, 333
- Román István, 191
- Roman Petre (1946) román politikus, 1989–1991 között miniszterelnök – 421, 429
- Rónai Antal, 215
- Rosenberg, Alfred (1893–1946) német nemzetiszocialista ideológus – 44, 429, 437
- Rostás Zoltán, 34
- Roşca, Cornel, 285, 313
- Ruffy Péter (1914–1993) újságíró – 48, 157
- Ruzzante, 65
- Sabău, Ioan Ovidiu, 364
- Salamanov / Szulejmanov/ Naim Süleymanoglu (1967) bulgáriai török birkózó – 233
- Salat Levente, 441
- Sándor Pál (1901–1972) filozófus – 118
- Sárközy Gyula, 175
- Sartre, Jean-Paul (1905–1980) francia filozófus – 60, 105, 275, 391
- Sass professzor, 248

- Schiller, Friedrich (1759–1805) német költő – 211
- Schöpflin Aladár, 192
- Sechi, Manole, brassói vállalatvezető – 282
- Shakespeare, William (1564–1616) angol drámaíró – 259, 305, 307, 328, 347
- Sigmond István (1935) kolozsvári író – 398
- Simion, Eugen (1933) román irodalomkritikus – 329
- Simon Emese Nóra, 227
- Sinka Károly, 211
- Sinkó Ervin (1898–1967) író, költő, egyetemi tanár – 46, 254
- Sinkovits Imre (1928–2001) színész – 376
- Sipos Attila, 84
- Smith, Anthony, 17, 18
- Solohov, Mihail (1905–1984) Nobel-díjas szovjet író – 147
- Soltész Gáspár, 99
- Soproni András, 221, 272
- Sorescu, Marin (1936–1996) román költő – 31, 295
- Sótér István, 48, 198
- Spectator (Krenner Miklós) (1875–1968) közíró – 254
- Spencer, Herbert (1820–1903) angol filozófus – 289
- Spengler, Oswald (1880–1936) német filozófus – 7
- Spiró György (1946) író – 303
- Štajner, Karlo (1902) szerb író – 89
- Stanca, Constantin, román kommunista politikus, a Kovászna Megyei Pártbizottság propaganda titkára – 433
- Stekel, Wilhelm (1868–1940) orvos, pszichológus Freud korai követője – 165
- Stendhal / Marie-Henri Beyle (1783–1842) francia író – 46, 131
- Streicher, Julius (1885–1946) német nemzeti szocialista újságíró, szerkesztő – 214
- Sükösd Mihály, 52, 285
- Süleymanoglu, Naim → Salamonov
- Sütő András (1927–2006) író, szerkesztő 24, 25, 32, 194, 235, 245, 246, 248, 376, 430, 433
- Sylvester Lajos (1934) politikus, közíró – 140
- Ștefănescu Ștefan (1929) román történész, a bukaresti Nicolae Iorga Történelmi Intézet igazgatója – 157, 212–214
- Szabad György, 388
- Szabédi László, 7
- Szabó András kovásznai sebész orvos – 155
- Szabó Dezső (1879–1945) író – 12, 22, 331
- Szabó Irén, a sepsiszentgyörgyi Olt Textilipari Vállalat párttitkára – 97
- Szabó István, 119
- Szabó Katalin (1968) sportoló, tanár, edző – 402
- Szabó Lőrinc, 305
- Szabó T. Attila, 15
- Szaharov, Andrej Dmitrijevics (1921–1989) orosz Nobel-díjas fizikus, emberjogi aktivista, 90, 136, 231, 260, 290
- Szalay László (1813–1864) történész, jogász – 86
- Szamosi Endre, 215
- Szárász György (1930–1987) esszéíró, szerkesztő – 119, 195, 203
- Szász János (1927–2006) író, szerkesztő – 178
- Szász József, a Hargita Megyei Pártbizottság 1987-ben leváltott első titkára – 238
- Szász Zoltán, 195
- Széchenyi István, 12, 87
- Székely Gábor, 37, 177
- Székely János, 24
- Székely László, 424
- Székely Sz. Magdolna, 69
- Székely Zoltán (1909–2001) régész, 1947–1990 között a sepsiszentgyörgyi múzeum vezetője – 97, 440
- Szekfü Gyula, 7
- Szelényi Iván, 14
- Szent Ágoston (354–430) teológus, filozófus – 57, 62
- Szent István (969–1038) államalapító, 1000–1038 között magyar király – 232
- Szent-Iványi István, 291, 388
- Szijgyártó László, 52
- Szilágyi Dezső, 424
- Szilágyi N. Sándor, 35, 75, 324
- Szócs Géza Dr., 8
- Szócs István, 295
- Szokai Imre, 292, 301, 335
- Szóke Katalin, 265
- Szolovjov, Vlagyimir (1853–1900) orosz filozófus, teológus – 365
- Szophoklész, 300
- Sztalin, Joszif Visszarionovics (1878–1953) szovjet politikus, 1922–1953 között az SZKP első titkára – 44, 45, 48, 66, 79, 80, 85, 89, 90, 102, 127, 128, 134, 172, 176, 192, 193, 201, 202, 226, 228, 229, 234, 254, 256, 264, 265, 272, 276, 302, 314, 321, 365, 373, 378, 382, 389, 414, 415
- Szurkos István, kovásznai orvos – 73, 270, 440
- Szűcs György, 292

- Szűcs Jenő (1928–1988) történész – 17, 18, 180
- Szűrös Máttyás (1933) politikus, diplomata, 1990–1991-ben a Magyar Köztársaság elnöke – 27, 189, 291, 292, 301, 312, 335–338, 345, 402, 404
- Szűts Pál, diplomata, 1985–1990 között bukaresti nagykövet – 85, 301, 346, 387
- Tabajdi Csaba, 292, 301
- Tacitus (55–117?) római történetíró és politikus – 239, 301
- Talleyrand-Périgord, Charles (1754–1838) francia diplomat – 214
- Tamás Gáspár Miklós, 290, 297
- Tamási Áron (1897–1966) író – 205, 255, 363
- Tandori Dezső, 285
- Tavaszy Sándor (1888–1951) filozófus, református teológus – 23, 30, 286, 437
- Tănase, Alexandru, egyetemi tanár – 98
- Teng Hsziao-ping / Deng Xiaoping (1904–1997) kínai kommunista politikus – 381, 385
- Teoctist, 223, 229
- Thatcher, Margaret (1925) az Egyesült Királyság miniszterelnöke 1979–1990 között – 154
- Theodóra császárné (500–548) I. Justinianus bizánci császár felesége – 93
- Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, kiscgazda politikus 1946–1948 között Köztársasági Elnök – 84
- Tito, Joszíp Broz (1892–1980) jugoszláv kommunista politikus, államelnök 1945–1980 között – 128, 169, 201, 254, 276, 288
- Tótfalvi Zoltán, 162
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics (1828–1910) orosz író – 347
- Tompá Gábor (1957) színházi rendező és igazgató – 398, 399
- Tordai Zádor, 105
- Torma Sándor, 432
- Toró Tibor (1931–2010) fizikus – 430
- Toronyi Attila, 89, 197
- Tótfalusi István, 88
- Tóth Ágnes, 100
- Tóth Károly Antal, 20
- Tóth Sándor (1919) filozófus – 7, 9, 10, 34, 35, 163, 214, 324
- Totu, Ioan (1931–1992) román diplomata – 355, 387
- Tőkés István, 436, 437
- Tőkés László (1952) református lelkész – 401, 404, 409, 415, 419, 430
- Török Gábor, 45
- Török József, 163
- Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) klasszika-filológus – 300
- Trendjakov, Vaszilij, orosz újságíró – 380
- Trifu, Sever (1930–2006) anglicista, a BBTE Bölcsészkar oktatója – 243
- Tripsa, Iosif, államtitkár, Nevelés- és Oktatásiügyi Minisztérium – 97
- Tsipko / Csipko, Alexander, szovjet filozófus-közgazdász, közíró – 375
- Tudor Gheorghe, ezredes, a Hadtörténeti és Hadelméleti Központ igazgatója – 97
- Tudoran, Dorin (1945) román költő – 122
- Tudore, Dumitru, 163
- Tüskés Tibor, 206
- Tzara, Tristan (1896–1963) román származású francia költő, drámaíró – 56
- Újvárossy Ernő, 404
- Urbán György, 325
- Urbánek, Karel (1941) csehszlovákiai kommunista politikus, 1989. november–decemberben a CSKP első titkára – 412
- V. Windisch Éva, 329
- Vadász Sándor, 50
- Vaida-Voevod, Alexandru, 197
- Vajda Péter, 338
- Váli Éva, 369
- Varga Ágnes, 6
- Varga Gabriella, 156
- Varga, Miroszlav, 337
- Várhegyi István, 15
- Várkonyi Péter (1931–2008) diplomata, 1983–1989 között Magyarország külügyminisztere – 97
- Vas István (1910–1991) költő, író, műfordító – 124
- Vásárhelyi Miklós, 388
- Văduva, Ilie, egyetemi tanár, a bukaresti Gazdaságtudományi Akadémia rektora – 97
- Vékás Domokos, 338
- Vencsér László, 156
- Venczel József, 15, 316
- Veres Péter (1897–1970) író – 48, 199, 200, 201, 414
- Verescsagin, Vaszilij Vasziljevics, 360
- Veress Dániel (1928 – 2002) irodalomtörténész, drámaíró – 85, 92, 117, 269, 362, 443
- Veress Zoltán, 17
- Veszjolij, Artyom, 146
- Vianu, Ion (1934) író, pszichiáter, a nyolcvanas években a SZER román adásának munkatársa – 388
- Vincze Gábor, 10, 26, 75, 151, 205, 254, 319
- Vincze János, 430
- Visky András, 295
- Visky Árpád (1940–1986) színész – 162, 165

- Vízi Balázs, 299
 Vlad Constantin, a Ștefan Gheorgiu Akadémia
 Politikai tudományok Intézetének igazgatója
 – 97
 Vlad, Iulian, belügyi államtitkár, 1987–1989
 között a Szekuritativă vezetője – 421
 Voinescu, Ioan Paul, kovászna megyei főtan-
 felügyelő – 156
 Voltaire / François-Marie Arouet (1694–1778)
 francia író, filozófus – 183, 408
 Vörösmarty Mihály (1800–1855) költő – 96
- Waldheim, Kurt (1918–2007), osztrák diplo-
 mata, politikus, 1972–1981 között az ENSZ
 főtitkára – 181
 Wałęsa, Lech (1943) a Szolidaritás szakszerve-
 zeti mozgalom alapítója és vezetője, 1990–
 1995 között Lengyelország köztársasági el-
 nöke – 126, 290
 Wass Pál, 9
 Weöres Sándor (1913–1989) költő – 168
 Wesselényi Miklós (1796–1850) politikus –
 85, 118
 Wiesel, Elie (1928) Nobel-békedíjas holo-
 kauszt kutató – 229
 Wood, Derek, 298
- Zaciu, Mircea (1928–2000) irodalomtörté-
 nész, kritikus – 207
 Zágoni Attila (1945–1989) író, tanár – 374
 Zahariade, Mihai, 232
 Zilahi Tibor, 302
 Zilahy Lajos, 127
 Zinovjev, Alexander (1922) filozófus, író,
 szerkesztő, író – 53
 Zita Mária Adelgunda Mikaeéla Bourbon-
 páрмаi hercegnő (1892–1989) IV. Károly
 magyar király felesége – 371
 Zola, Emile (1840–1902) francia író – 131, 287
 Zsigmond király, 212
 Zsivkov, Todor (1911–1998) bolgár
 kommunista politikus, 1962–1971 között
 Bulgária miniszterelnöke, majd 1972–1989
 között államelnök – 101, 410
 Zsuffa Zoltán (1921–1990) kovásznai
 matematika tanár – 8, 174, 431, 440, 443
 Zsurzs Éva, 235
 Zúz Tamás, 52

Tartalomjegyzék

Ajánlás (Németh Zsolt).....	I
Az ideológia és valósága – A példaadás lehetősége (Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv).....	5
1980	37
1981.....	39
1982.....	42
1983.....	43
1984.....	52
1985.....	93
1986.....	161
1987.....	235
1988	284
1989.....	353
1990	421
Az állambiztonsági dossziék Fábíán-képe (Peti Emese)	436
Névmutató	441

Fábíán Ernő • Jurnal (1980–1990)
Kriterion • Cluj-Napoca • 2010

97897324609750